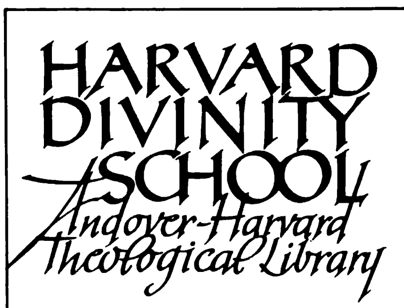

HARVARD
DIVINITY
SCHOOL
Andover-Harvard
Theological Library

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE.

Fjerde Bind.

KJÖBENHAVN.

THIELES BOGTRYKKERI.

1860—62.

NY

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

H. F. RØRDAM og T. S. RØRDAM.
PRÆST. DR. PHIL.

ANDET BIND.

KJÖBENHAVN.
I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD.
THIELES BOGTRYKKERI.
1860—62.

Indhold.

Side.

Selskabet for Danmarks Kirkehistorie.

Regnskab fra 1. Juni 1861 til 31. Maj 1862.

Indtægt.

Beholdning	10	Rd.	4	ℳ	10	ß
Medlemmernes Bidrag	1362	—	»	-	»	-
Et Medlem betalt gammel Gjæld	12	—	»	-	»	-
Solgte Skrifter	126	—	»	-	»	-
Bidrag fra det slesvigske Ministerium	100	—	»	-	»	-
	1610	Rd.	4	ℳ	10	ß

Tilgodehavende hos Boghandler Iversen 821 Rd. 2 ℳ » ß

Udgift.

Rørdam, Kbhvns Kirker og Klostere, II. (Papir)	80	Rd.	»	ℳ	8	ß
Helveg, Kirkehist., II. (Omslag)	10	—	1	-	8	-
Samme Skrift, III. (Honorar, Omslag)	369	—	»	-	8	-
Ny kirkehist. Saml., II, 3. (Honorar, Tryk, Papir, Heftning, Kemitypier)	583	—	»	-	»	-
Udgift i Anledning af Mødet i Maribo	20	—	»	-	»	-
Mindre Udgifter (Regnskab m. m.)	25	—	5	-	4	-
Kommissionærernes Rabat	227	—	»	-	»	-
Beholdning	295	—	2	-	14	-
	1610	Rd.	4	ℳ	10	ß

Kirke-Ordinantsens Historie.

En Undersøgelse

af

Biskop, Dr. C. T. Engelstoft.

Naar Talen er om en Bogs Historie, vil man vel i Almindelighed snarest tænke paa de Skjæbner, den har havt, den Modtagelse, den har fundet, og den Betydning, den har udøvet; dette er imidlertid ikke det Synspunct, hvorfra denne Undersøgelse gaaer ud, og om der end til Slutningen vil blive meddeelt nogen Oplysning om Christian den Tredies Kirke-Ordinantses Virkekreds og Overlevering gjennem Tiderne, saa er det dog meget mere denne Lovbogs Tilblivelse, som skal være Undersøgelsens Gjenstand. Det har fra mange Sider Interesse at forfølge en saa betydningsfuld Lovgivnings Oprindelse og Fuldbringelse. Man kan endnu den Dag idag i tydske Skrivter støde paa den indgroede Misforstaaelse, som har tvende Aarhundreders Hævd og Pontoppidans Vidnesbyrd for sig, at Bugenhagen er Forfatter af denne kirkelige Lovbog[1], uagtet Hans Gram[2] og Lackmann[3] for mere end 100 Aar siden grundigen have modbeviist denne Paastand, og Mün-

[1]) Senest endog i Richters die evangelischen Kirchenordnungen des 16ten Jahrh. Weimar 1846, 1. Bd. S. 353.

[2]) Fortalen til Krags Christian den 3dies Hist.

[3]) Hist. ordinationis ecclesiasticæ regnorum Daniæ etc. Kil. 1737, p. 29.

ter, baade Fader og Søn, i vort Aarhundrede yderligere have belyst Sagen [1]; det synes utroligt, at en Vildfarelse, der fra først af har beroet paa misforstaaede Ord af Hvitfeld og Bugenhagen selv, skulde kunne have holdt sig saalænge, dersom den ikke fandt Bestyrkelse i de almindelige Forhold paa Reformationstiden og i Ordinantsens eget Slægtskab med Bugenhagens Arbeider [2]: desto mere kan det behøves ikke blot at gjentage Beviserne, men ogsaa at oplyse samtlige Forhold. Ligeledes staaer det endnu meget uklart, hvem der da er Kirke-Ordinantsens Forfatter eller Forfattere; om det er et lidet Udvalg af 5 Mænd i Forening med Bugenhagen og Palladius, som der berettes af Bugenhagens seneste Biograph [3], eller en Samling af mange Repræsentanter baade for den evangeliske Retning og for den katholske Kirke i Landet, iblandt hvilke Kampen mellem det Gamle og det Nye skulde have fortsat sig under Arbeidet og endog efterladt sig Spor i det [4], eller om de mange, der have underskrevet og vedtaget den, ere andre end dens Forfattere. Og ikke mindre uklart staaer det, hvor Arbeidet blev paabegyndt og udført [5], og hvormange og hvilke Hænder det gik igjennem, inden det naaede sin endelige Skikkelse. Disse og lignende Spørgsmaal have ved en Bog som Kirke-Ordinantsen en forøget Betydning, ikke blot derved, at det er et stort

---

[1]) F. Münter, dansk Reformationshistorie, 2. D. S. 338 og Kirchengesch. 3. Th. S. 481. B. Münter, Symbolæ ad illustrand. Bugenhagii in Dania commorationem. 1836, p. 54—56.

[2]) Dette Slægtskab gjør det unægtelig mindre stødende, at Richter (die evangelischen Kirchenordnungen a. St.) endnu gjentager den gamle Vildfarelse, da han betragter alle Ordinantser fornemmelig i deres indre Lighed og Sammenhæng.

[3]) Zietz, Joh. Bugenhagen, zweiter Apostel Nordens. Lpz. 1834 S. 161, foregiver, at Kongen lod 5 Mænd kalde, som under Bugenhagens og Palladius's Ledelse skulde udkaste en ny Kirkelov.

[4]) F. Münter a. Sk. 2, 339.

[5]) Efter Hvitfeld 2, 1503, og F. Münter a. Sk. S. 338 antages Kjøbenhavn almindeligen for det Sted, hvor den blev forfattet.

og skjønt Værk af levende christelig Aand og organiserende Talent, der fuldbragtes i denne Lovgivning, men ogsaa derved, at de forskjellige Bestræbelser og Retninger, der krydsede hinanden i den bevægede Tidsalder, komme tilsyne i deres indbyrdes Rivninger, naar det lykkes at bringe Lys ind i de ofte dunkle Gange, hvorigjennem Arbeidet gik, navnlig hvad Kirkeforfatningen og Kirkens Retsforhold vedkommer. En Undersøgelse om Kirke-Ordinantsens Udarbeidelse igjennem Aarene fra 1536 til 1542 vil derfor ikke være uden Interesse, om den end i mange Tilfælde maa gaae frem ad møisommelige Veie, og selv for de politisk Forhold vil den ikke være uden Betydning, forsaavidtsom den berører et Forsøg paa at samle Landsdelene under een Lov og tillige det Uheld, som allerede dengang hvilede over saadanne Forsøg.

Vi begynde med en Betragtning over Kilderne til denne Bogs Historie, blandt hvilke der navnlig er een, som opfordrer til en nærmere Undersøgelse, end der hidtil er blevet den til Deel, nemlig det saakaldte Udkast til den danske Kirke-Ordinants, som af vor for tidlig afdøde grundige Historiker Registrator Knudsen er forelagt dette Tidsskrifts Læsere i Kirkehist. Saml. 1. B. S. 55 fgg.

I. Kilderne til Kirke-Ordinantsens Historie.

Kilderne for denne Undersøgelse ere vel tildeels de samme som for al vor Reformationshistorie og behøve derfor ikke særligen at nævnes; men dersom vi ikke havde andre end de historiske Beretninger og de Vink, som samtidige Actstykker give, vilde der kun kunne tales meget lidet og meget ubestemt om Kirke-Ordinantsens Tilblivelse. Det vilde omtrent samle sig alt i de Ord, hvormed Kongen selv i Fortalen til den færdige, latinske, Kirke-Ordinants under 2. Sept. 1537 gjorde Rede for sin Fremfærd: »vi have sammenkaldt Lærde og Prædicanter ved Kirkerne af vort Rige Danmark og vore Hertugdømmer og befalet dem,

at de skulde opsætte os en hellig Ordinants (ɔ: Kirke-Ordinants), om hvilken vi kunde raadslaae. Efterat have modtaget den, have vi sendt den til den ærværdige Fader Dr. Morten Luther, og han har bifaldet den tilligemed andre Theologer, som ere i Wittenberg«. Han tilføier endvidere, at han har benyttet Dr. Bugenhagens Raad og Bistand tilligemed sine egne Raadgivere (consiliariis nostris) til at gjøre denne hellige Ordinants færdig, og at han, da den var fuldendt, ved sin Cantsler havde forelagt den for Rigens Raad, som havde bifaldet og vedtaget den [1]). Men vil man trænge dybere ind i Bogens Historie, maa det være den selv, der afgiver den egentlige Kilde, enten nu som Grundlag for en paa Indholdet selv bygget Historie og Kritik, eller som Vidnesbyrd om de Forandringer, der ere foregaaede med den selv. I denne Henseende møder her det heldige Tilfælde, at den danske Kirke-Ordinants foreligger i ikke mindre end 4 Skikkelser eller Bearbeidelser: De ere i omvendt Tidsfølge, den saakaldte rette Kirke-Ordinants, som blev vedtaget af Herredagen i Odense 1539, trykt 1542 [2]), Peder Palladii danske

[1]) „Convocatis igitur Doctoribus et prædicatoribus ecclesiarum ex Daniæ regno et ducatibus nostris, mandavimus, ut ordinationem aliquam sacram nobis conscriberent, de qua consultaremus. Hanc acceptam misimus ad reverendum patrem Doctorem Martinum Lutherum. — Is cum aliis, qui Wittebergæ sunt, theologis eam approbavit. Ut vero hoc divinum negotium (nemlig den kirkelige Restauration) recte gereretur, rogavimus ill. principem Joh. Fred., ducem Saxoniæ electorem, amicum nostrum summum, ut mitteret ad nos Dilectum nobis Joh. Bugenhagium Pommeranum. Hujus viri consilio et opera cum nostris consiliariis usi sumus in Ordinatione hac sacra conficienda, ut sciatis, non temere, sed tot et tantis arbitris hic nos egisse. Porro perfectam Ordinationem obtulimus, per Cancellarium nostrum, Regni Consiliariis: hi probarunt susceperuntque omnia, quæ ordinatio habet". De to danske Oversættelser af dette Stykke skulle vi omhandle nedenfor, forsaavidt som de kunne yde nogen nærmere Oplysning om Forfatterne.

[2]) Findes i den danske Udgave af Krags Chr. 3. Hist. og gjentaget i de følgende Udgaver, 1562, 1582, 1617, 1640.

Oversættelse af samme 1537, trykt 1539[1]), den latinske Kirke-Ordinants udstedt af Kongen under 2. Sept. 1537 og underskrevet af Kirkens Repræsentanter, trykt 1537[2]), og endelig et dansk Udkast, der egentlig igjen indeholder tvende Bearbeidelser: et Udkast tildels i Form af Indstillinger til en Kirkelov, og paa det brudte Papirs anden Columne Ændringer eller Tilføininger og Resolutioner paa Indstillingerne[3]). Medens enhver af disse Skikkelser afgiver Vidnesbyrd om Arbeidets Standpunkt og Forandringer hver til sin Tid, er det især det sidstnævnte interessante Document, der ved at frembyde Billedet af Arbeidet i dets første Begyndelse og ligesom under Arbeidernes Hænder, opfordrer til at gjenoptage alle Spørgsmaal om Forfatterne og deres Hjelpemidler og Indflydelser fra forskjellige Sider, efterdi vi der have den første Plan til Værket og en Række af Forandringer og Tilføielser, der knytte sig dertil, ligesom det ogsaa i Sammenligning med de øvrige Bearbeidelser viser, hvad der først senere under Arbeidets Fremskriden er tilkommet. Men forinden vi gjøre Brug af dette Document, vil det være fornødent at tydeliggjøre os, hvad vi have i det, saameget mere som det ved dets Gjenfindelse i vore Dage er blevet anseet for endnu betydningsfuldere, end det er.

Naar man i Regjeringens Archiv finder et Udkast til en senere Lov, der i de Punkter, hvor Kongen og Regjeringen umiddelbar maatte tage Beslutning, er affattet i den ansøgende foreslaaende Form, og hvori derefter Rettelser og Resolutioner i lovgivende Form ere indsatte med Kon-

---

[1]) Findes paa Univers. Bibl. og det store kongelige Bibliothek.

[2]) Findes i Nic. Kragii annales Chr. 3 ed. Gram, addit. 2, saavelsom paa Bibliothekerne.

[3]) Forefundet i Geheimearchivet og meddelt med diplomatisk Nøiagtighed, saaledes at det Oprindelige sees ved Siden af alle de deri foretagne Ændringer, Udslettelser, Tilføielser og Omarbeidelser i Kirkehist. Saml. 1. Bd. S. 55 fgg.

gens Secretairs velbekjendte Haand[1]); maa man i det første Øieblik være tilbøielig til at mene, at man har de alleroriginaleste Elementer af Lovgivningen for sig: det er, som om man saae Kongen gjennemgaae det oprindelige første Udkast, rette og forandre det og forvandle Begjæringer til Lov, idet Secretairens Haand paa det brudte Papirs anden Halvdeel nedskrev, hvad Kongen dicterede. Var det saaledes, saa havde man i Udkastet, som er paa Dansk, det bedste Beviis for, at Forfatterskabet hverken tilkom Bugenhagen eller en stor Forsamling af Geistlige, hvori Herman Tast, Joh. Wandel og andre tydske Slesvigere havde havt Sæde; og i Rettelserne vilde man da have et interessant Billede af det, som Kongen selv ønskede og indførte i Kirkens Reglement og Forfatning. I det Mindste i sidstnævnte Henseende er det saaledes[2]); men dette mærkelige Manuskript har ikke ganske saamegen Betydning.

For det Første er det allerede bemærket af den skarpsindige H. Gram, at dette danske Udkast, som danner Grundlaget for de tilføiede Rettelser, ikke er originalt, men en Oversættelse af en latinsk Grundtext. En saadan Grundtext skinner nemlig igjennem ikke blot, hvor det kunde forklares af en latinsk Kilde, hvoraf Udkastets Forfattere havde taget, hvad de vilde indføre i den danske Kirkelov, saaledes som ved Steder, der ere laante af Luthers Formula missæ et communionis[3]); men den skinner

[1]) Dette vil være bekjendt saavel af Knudsens Forord a. St. som af H. Grams Fortale til Krags Chr. 3. Hist.

[2]) Baade Regist. Knudsen (a. St. S. 55—56) og jeg selv i tidligere Skrivter har havt denne Forestilling om de saakaldte Kongens Tillæg og Rettelser (Theol. Tidsskr. 5. Bd. 2. H. S. 167 og 6. Bd. 2. H. S. 3 og Liturgiens Historie S. 11).

[3]) Saaledes S. 65 (i Udkastet): „Alleluja, som er en evig Lyd udi den hellige Kirke“ — efter Luthers: Alleluja vox perpetua est ecclesie ɔ: Menighedens stadige Lovsang. Ligesaa smstd.: „deraf lyder alt det efterfølgende om Offer“ — Luther: abhinc omnia fere sonant oblationem ɔ: fra dette Sted af lyder etc.

ikke mindre igjennem, hvor Udkastet er originalt eller følger tydske Kilder. En opmærksom Læser vil overalt støde paa latiniserende Udtryk og Vendinger, som »arbeidende Samvittigheder«, »saa idag« (for Nutildags), »et høitideligt Universitet«, »han som prædikende vorder«, »lade sand Gudfrygtighed sendes efter os til vore Efterkommere« o.s.v.; men uimodstaaelig vil denne Erkjendelse paatvinge sig Læseren, naar denne danske Text sammenholdes med en latinsk, som vi have Grund til at betragte som dens Kilde. Hvis der nemlig forud for dette Danske har været udarbeidet et latinsk Udkast, er det sandsynligt, at dette maatte gjenkomme i den endelige latinske Udgave, nemlig forsaavidtsom denne har beholdt, hvad der fra først af var givet i Udkastet, og det er ogsaa aldeles Tilfældet, at den latinske Kirke-Odinants af 1537 — forsaavidtsom den har Indhold tilfælleds med det danske Udkast — svarer til dette som Grundtext til Oversættelse. Ligheden er iøinefaldende, og Forholdet imellem dem er ikke et saadant, at det kunde tillade at betragte Latinen som Oversættelse: Stilen i Latinen har Originalitetens Præg, og hvor der er øst af latinske Kilder, er der en ordret Overensstemmelse med disse, som vilde være umulig, dersom Latinen ikke var oprindelig [1]). Derhos giver den latinske Text ofte Nøglen til at forklare besynderlige Udtryk i den danske [2]),

---

[1]) F. Ex. i det anførte Sted af Luthers Messe har Latinen: Alleluja, quæ perpetua ecclesiæ vox est.

[2]) F. Ex. S. 87: „Kirkerøvere og deres ugudelige Overfaldere“, i Latinen: deprædatores ecclesiarum et profani earum invasores. S. 69: „at Folket maa des vissere underrettes af Lærdommens Ligformighed“, i Lat.: ut ipsa uniformitate doctrinæ populus certo instituatur. S. 109 og 110: „Bygmestere skulle indlægge Fattige“, i Lat.: ædiles ɔ: Hospitalsforstandere. S. 111: „at forfølge sit forpligtede Embede“, i Lat.: debita munera exsequi. S. 114: „Bøger, som Præsterne neppelig kunne tilgavns ombedre“ (ɔ: undvære), i Lat.: commode vix carere. Smstd.: „efterdi der gaar saa idag utallige onde Bøger ud“, i Lat.: cum innumeri hodie mali libri

og endelig kan Latinen paa flere Steder overbevise Oversætteren om Misforstaaelser og Vildfarelser, ved hvilke han selv har sat det meest usvigelige Mærke paa sit Oversætterarbeide [1]), ligesom han ogsaa paa eet Sted har erkjendt sin Evnes Grændse ved at lade et Ord staa in blanco, som han ikke kunde oversætte [2]).

Det er altsaa en Oversættelse af et foregaaende latinsk Udkast, vi have for os i den Del af Manuskriptet, som fyldte den ene Columne, og det forefundne Exemplar af Oversættelsen er ikke engang at ansee for Oversætterens originale Arbeide, men er en Afskrift, eftersom der

---

prodeant. S. 115: „den Bog, udi hvilken dem gives Underretning, som skulle fare om", i Lat.: liber informationis visitatorum.

1) S. 59 angiver som Lærepunkt „om Guds Lov og Gudfrygtighed" ligeoverfor Evangelium og Troen paa Gud; i Latinen: de lege et timore Dei ɔ: om Loven og Frygt for Gud S. 68 siges, at Prædikanten „ikke skal hastelig (hadskelig? odiose) lade ilde paa Papisterne, medmindre end Paamindelse og deres onde Exempel æsker saadant"; i Lat.: nisi id admonitio et exemplum exigat — hvilket atter er taget af den sachsiske Visitatsbog: on wo es die leut zu warnen und Exempel zu geben noth ist (Richter 1, 97). S. 89 i Anviisningen til at tale med de Syge siger Udkastet: „og dette fordi være den Sabbat, hvilken man skal holde den Herre Gud hellig, at man taaligen lider alting, og skulde det end gjælde Døden, at vi og den Daab gjerne annamme", i Lat.: et ideo hoc sabbatum Domino Deo sanctificandum esse (denne Hviletid helliges Gud), et patienter omnia ferenda, etiamsi moriendum sit. Et baptismus noster complendus. S. 103 oversættes in placito ved „til Thinge" istedetfor i Mindelighed. S. 102 hedder det: „Landsbysognene skulle lade sig nøie hver med sin Sognepræst, om de kunne føde ham", i Lat.: parochiæ rurales singulis parochis contentæ sint ɔ: Landsbysognene maa lade sig nøie med een Præst (i Modsætning til Kjøbstedmenighederne) og kunde ikke engang altid have ham for det ene Sogn alene. S. 113 om Biskoppers Levnet og Anklage for uværdigt Forhold, hedder det: „hvilke her lade sig mærke med (ɔ: med de nævnte Laster) og blive aabenbar overvundne derudi" (ɔ: overbeviste), i Lat.: det korte og klare: notati et publice convicti.

2) Nemlig i det danske Udkast S. 110 L. 16: „saasom — och andet saadant", hvor Latinen har: ut gallicus et similis ɔ: Franzoser.

idetmindste paa eet Sted er oversprunget et Stykke[1]), og flere Ord af Afskriveren ere læste feil[2]).

Men en saadan Oversættelse har alligevel en stor Interesse, da den lærer os at kjende Arbeidets Omfang og Indhold i dets første Begyndelse og sætter os istand til at paavise den største Del af det ogsaa i dets oprindelige latinske Form, nemlig i alt det, som i den senere latinske Kirke-Ordinants svarer til denne Oversættelse. I Mangel af det originale latinske Udkast bliver det da dette danske Udkast, der maa danne Udgangspunktet for enhver Forskning over Kirke-Ordinantsens indre Historie, og det viser os Veien til at gjenfinde for en Del det første latinske Udkast i den fuldstændigere Redaction af Ordinantsen, som vi have i den latinske Ordinants.

Men da der altid bliver en Mulighed af Afvigelse mellem det danske og det ubekjendte latinske Udkast tilbage, paatrænger sig det Spørgsmaal, om denne danske Oversættelse ikke dog mulig skulde have indeholdt noget Mere og Andet end den tidligere latinske Grundtext. Der

---

[1]) S. 108 mellem L. 12 og 13 mangler det Stykke, som skulde svare til den latinske Ordinants's: Ad pauperum subventionem omnes soliti reditus, quos hactenus habuerunt, reserventur, et quicquid est spontanearum oblationum, quæ vel in festis colliguntur aut alias in hoc conferantur (fol. 43 i Kragii Ann. p. 57); thi noget Saadant forudsætte aabenbart Manuskriptets følgende Ord: „dertil skulle beskikkes“ o. s. v. Ligeledes mangler formodentlig et Stykke p. 59 L. 3, hvormed Overgangen skulde gjøres til Opregningen af Lærepunkterne, svarende til den latinske Ordinants: hic oportet, ut loci quidam præcipui constituantur, ad quos inter concionandum recurrant, ne vaga et suis legibus soluta huc illuc vacillet oratio. Dog har dette latinske Stykke unegtelig mere Præg af de senere Tilsætningers Latinitet end af det oprindelige Udkasts; men noget Lignende synes ikke at have kunnet mangle.

[2]) S. 79 L. 14 „hanns“ for: handts. S. 85 L. 3 „alt och“ for: altho. S. 87 L. 21 „inderligere“ for: ideligere. S. 90 L. 10 „will taar“ for: vel tør. S. 68 L. 18 „hasttelig“ for: hadskelig. Maaske ogsaa „jo for eenss“ (S. 90 L. 22), som skal svare til omnino ɔ: jo for vist? og S. 81 L. 9 „store Katechismus“ for: lille.

er et Par Steder i dette Actstykke, som i høiere Grad bære Præg af dansk Original, ligesom de ogsaa angaa specielt danske Forhold. Det ene er den alvorlige Indsigelse imod Adelens Tiendefrihed [1]), det andet er Forfatternes Meningsyttring angaaende det Ubillige i den Reclamationsret, som Magthaverne gjorde gjældende mod Kirkers og Embeders Tilliggende [2]); begge Stykker kunde uheldigviis ikke gaae over i den latinske Ordinants, saa at man derfra skulde kunne hente noget Beviis for deres Tilstedeværelse i det latinske Udkast. Imidlertid mangler maaskee ikke heller her alt Spor af en latinsk Grundtexts Indflydelse [3]), og den friere danske Tone kan mulig forklares af, at Oversætteren har ligesom følt sig paa et fortroligere Gebet, naar der handledes om Lov og Rét og Tiende og Rente, og derfor har gjengivet Originalen med større Frihed end sædvanligt. Ligeledes er der en staaende Afvigelse mellem det Danske og og det Tilsvarende i den latinske Ordinants, af hvilken man kunde formode, at Oversætteren havde havt et andet latinsk Udkast for sig; han skriver nemlig: »paa Dansk« overalt, hvor Latinen har det ubestemtere vernacula s. vulgari lingva, vulgari voce, vulgari sermone etc. Men denne Afvigelse forudsætter ikke nødvendig, at han har forefundet Andet her i Latinen, end hvad der endnu staaer, medens den vel peger hen paa, at den danske Oversætter ene har havt de danske Menigheder for Tanke, og det samme kunde være Aarsag i, at han et Par Gange nævner Riget og Rigens Indbyggere [4]), hvor Latinen efter dens universellere Standpunkt snarere kunde havt en mere omfattende Betegnelse [5]).

---

[1]) Aftrykket S. 105.

[2]) Smstd. S. 106.

[3]) Saaledes, at werdis til at gjøre Nogen Velgjerning; at sætte i Kgl. M. frie Beraad, hvad der skal skee.

[4]) S. 81 L. 16 og 104 L. 18.

[5]) Af disse Steder er det første udgaaet af den senere Lov, og det sidste har kun den almindelige Betegnelse: alii, for Udkastets: „andre Rigens Indbyggere“.

Nogen egentlig Forskjel mellem Oversættelsen og det latinske Udkast er der saaledes ikke Anledning til at antage, om der end i hiin spores et mere udelukkende Hensyn til den danske Landskirke.

Men dette mærkelige Manuskript frembyder ikke alene det første Udkast, men viser os jo tillige Lovgivningsværket i Bevægelse: der er udstreget, omskrevet, tilføiet, og dette netop saaledes som det senere blev (idetmindste for største Delen), Afskriften var indrettet til denne Brug, Rettelserne ere gjorte af Kongens Secretair — er det nu da Kongen selv, der har dicteret dem, og sees han her i sin Lovgiverirksomhed? Dette har Gram antaget, og han anseer Oversættelsen for at være gjort til Kongens Brug. Desværre maae vi opgive denne smukke Forestilling, naar vi prøve Sagen nøiere.

Allerede i sig selv er det ikke meget rimeligt, at Kong Christian den Tredie skulde behøve en dansk Oversættelse af Udkastet eller kunde bruge den, naar han selv vilde tage Deel i dette Lovgivningsarbeide. Latin kunde han fremfor nogen Konge: han lod prædike Latin ved Hoffet og bivaanede latinske Disputationer. Derimod havde han ingen dansk Hofprædikant. Ved Kongevalget 1533 havde hans Modstandere gjort gjældende imod ham, at der var ligesaa stor Forskjel paa hans og Danmarks Indbyggeres Sæder og Sprog som mellem Tydske og Danske, og da han havde erobret sit Rige, fandt Jyllands, Skaanes og Sjællands Prædikanter det fornødent at affatte deres Andragende til ham om Kirkens Reformation paa Plattydsk [1]). Efterat han havde været Konge i 6 Aar, ansaaes det endnu som givet, at han ingen andre danske Prædikanter kunde høre end dem, som kunde prædike Tydsk [2]), og det er et omstridt Spørgsmaal, om han nogensinde lærte at

[1]) Min diss. Reformantes et Catholici p. 185.

[2]) Schumacher, gelehrter Männer Briefe an die K. v. Dänm. I, 33.

tale Dansk [1]). I ethvert Tilfælde maatte i Aaret 1537 Latinen være ham tilgjængeligere end en dansk Oversættelse, og umulig kunde han dictere sin Secretair sine Resolutioner paa Dansk. Snarere skulde han have kunnet bruge en plattydsk Oversættelse [2]).

Dernæst ville vi vende os til disse Ændringer selv og prøve dem efter ydre og indre Criterier. Dersom de virkelig vare Lovgiverens egne Ord, maatte man naturligen have betragtet dem som den authentiske Text i den danske Udgave af Kirke-Ordinantsen. Nu have vi en saadan, skrevet i Efteraaret 1537, udgivet 1539; i denne maatte man da vente at finde de formeentlig kongelige Ord ordret gjengivne, efterdi deres Indhold forstørstedelen forefindes i den latinske Udgave, der afgav Normen for den danske; men Intet mindre! Medens denne danske Udgave ellers støtter sig til Udkastets Text og ofte gjengiver dets Dansk ordret, overalt hvor dets Indhold er gaaet over i den latinske Ordinants, finder man ikke det ringeste Spor til, at Udgiveren har kjendt de formentlig kongelige Tillæg (dem, som i Aftrykket ere udmærkede med Cursiv) i den Skikkelse, som de have i Manuskriptet. Tvertimod afviger Udgaven af 1537 overalt, hvor det er nogenledes muligt fra den Form, som disse Indskud have i det af Kongens Secretair fuldstændiggjorte Exemplar: uagtet de latinske Ord, der forelaae til Oversættelse, som oftest ligesaa godt kunde være gjengivne med de i Manuskriptet benyttede

[1]) Baden, D. Hist. 3, 279. Minerva 1788 Aug. p. 261. Allen, Danmarks Hist. S. 318 (4. Udg.).

[2]) Der forekommer ogsaa virkelig Spor af en saadan; et plattydsk Haandskrift, som havde Titel af Dänische Reformation, fandtes i 17de Aarh. saavel i det gottorpske Bibliothek som i Schrøders Bibliothek i Ditmarsken (Lachmann, hist. ord. p. 199, not. m.). Det indeholdt baade mere og mindre end den senere slesvigholstenske Kirke-Ordinants, altsaa omtrent som det danske Udkast. Men da det tillige havde Kongens Mandat og Fortalen, maa det dog anses for at tilhøre et senere Tidspunkt end det danske Udkast.

Ord, dersom Oversætteren havde kjendt dem[1]. Gram har ogsaa bemærket dette, da han yttrer, at der maa have existeret et andet Exemplar af Manuskriptet, hvori de kongelige Rettelser ikke have været optagne og som Oversætteren har betjent sig af eller udskrevet[2]. Han udskrev og forbedrede den tidligere Oversættelse af Udkastet, saa langt som den stemmede med den latinske Kirke-Ordinants; men hvergang han kom til et af de Stykker, som vi finde

---

[1]) Man kan tage hvilket Sted af disse Rettelser man vil, thi der er intet af over to Ord, som er ligelydende med den danske Kirke-Ordinants af 1539:

Manuskr.:	Udg. 1539:
S. 64: „Her skal agtes, at Pater Noster og de Ord, som consecreres med, at de læses paa Dansk".	„Her skal man agte, at Pater Noster og Ordene, som lyde paa Nadveren, blive læste paa Dansk".
S. 65: „med den danske Sang".	„med sin danske Sang".
S. 74: „om St. Marie Magdalene Dag maa sjunges den Seqventse om hende: laus tibi Christe".	„St. Mariæ Magdalenæ Dag maa vel sjunges den Seqventse: laus tibi Christe".
S. 81: „Her efter skal intet Ægteskab tillades udi det tredie Led, paa det at Blodsens Ærlighed og Bludsel opholdes, ligesom hertil af vore Forældre er holdet".	Saa skal nu efter denne Dag intet Ægteskab tilstedes udi det tredie Led, paa det der maa holdes den Hoviskhed og naturlig Blysomhed til Slægten, som hertildags af vore Forfædre haver været holdet etc."
S. 85: „Tiggebrødre Munke skulle herefter udi dette Rige ikke opholdes, de skulle ikke heller trygle, ikke prædike etc., men de, som ere gamle og syge, de skulle blive udi deres Klostere".	„Ingen Tigge-Munke skulle udi vore Riger efter denne Dag opholdes, hverken skulle de tigge eller prædike eller høre Skriftemaal, men de, som alderne ere og skrøbelige og til intet Embede beqvemme udi Kirken, de maa blive udi Klosteret".
Smstd. (om Billeders Bortskaffelse) „Thi at hver er vel vitterligt, at det ikke Andet er end klart Afguderi".	„Thi hver Mand veed jo skøt, at saadant er intet Andet end Afguderi".

[2]) Anf. St. S. 139.

tilførte af den rettende Haand i vort Manuskript, maatte han give en ny Oversættelse, som er heel forskjellig fra den, som findes i dette. Men deraf sluttes billigen, at Haandskrivtets Rettelser og Tillæg ikke ere den kongelige Original for Latinen selv, thi da havde Oversætteren kunnet spare sig Oversættelsens Møie og burde have optaget det kongelige Dictat som den rette første Original.

Agte vi dernæst paa den formelle Beskaffenhed af disse Rettelser og Tillæg, kunne vi ikke heller i dem erkjende det Præg af Originalitet, som de maatte have, hvis de vare dicterede af Kongen. De fleste røbe tydeligen, at de selv ere oversatte af Latin og netop af den Latin, som nu læses i den trykte latinske Kirke-Ordinants [1]).

---

[1]) Til de i foregaaende Note anførte Steder svare følgende latinske: til S. 64: hic observandum est, ut pater noster et verba consecrationis vernacula lingva legantur; til S. 81: posthac vero non admittatur matrimonium in tertio gradu, ut servetur honestas et verecundia sangvinis, quemadmodum hactenus a progenitoribus nostris est observata — Ord, der saa at sige behøves for at forstaa Haandskrivtets Dansk. Et andet haandgribeligt Exempel giver Stedet S. 67: at Præsten skal messe for „nogen Bogstol" — coram aliquo pulpito, som Oversættelsen 1539 rigtigen oversætter „for en Bogstol". Lignende Beviser giver Stedet om Distributionen S. 66:

Manuskr.:	Den latinske Ordinants:
„i det at de annamme Brødet og Kalken, skal intet siges, fordi at det tilforn er dem alle sagt, den Tid der consecreredes efter Christi Ord. Og skulle Tjenerne give flittigen Agt paa, at de vide Tal paa, hvormange som ville berettes, paa det at de ikke skulle nødiges til tvende Gange at consecrere".	„Accipientibus panem et calicem nihil dicatur, quia omnibus publice dictum est ante in consecratione verbis Christi (ɔ: med Christi Ord). Curent etiam ministri diligentes, ut sciant numerum communicandorum, ne cogantur bis consecrare".

og om Prædiken paa Skjærtorsdag S. 72:

„der skal gives tilkjende og handles om Føddernes Toelse, som Christus toede sine Discipellers Fødder".	„fiat etiam mentio et tractatio de lotione pedum".

At Latinen har staaet først og har aftvunget en Oversætter det tildeels feilagtige Dansk, er aabenbart.

Etsted er Oversættelsen endog væsentlig forfeilet formedelst Tvetydigheden af det latinske Ord: vel, der er oversat ved eller, men skulde hedde endog[1]). Men latinske Tillæg og Berigtigelser maa være givne Udkastet paa et andet Sted end i det danske Haandskrivt.

Alle Tillægene ere dog neppe flydte af en latinsk Original: der er enkelte, der bære et kjendeligt Præg af Tydsk, saaledes som de læses i Haandskrivtet. Det kan nu overhovedet ikke undgaae en opmærksom Iagttager, at den, der har bragt dem alle i Stiil, saaledes som de findes i Haandskrivtet, har staaet det tydske Sprog saa nær, at tydske Construktioner og Ord blandede sig i hans Dansk[2]); men der er enkelte Steder, hvor den germaniserende Farve træder saa stærkt frem, at man maa antage, at den Nedskrivende har havt en tydsk Original for sig, for i den Grad at kunne forblande Sprogene. Og dette gjælder netop nogle af de Tillæg, som fremfor alle andre maa tænkes at hidrøre fra Kongen selv, nemlig Loven om Straf for dem, der ligge deres egne Børn ihjel[3]), samt Loven om Adelens

[1]) Udkastet S. 75 L. 24. „Forældrene skulle bede (Fadderne ved Daabens Confirmation) dertil eller efter Daaben" (Hjemmedaaben) istedetfor endog efter Daaben, som det læses i den senere danske Udgave og i den slesvig-holstenske Ordinants. Et Ord, som „forfuldes" (for: perficitur) S. 83 L. 24, viser ogsaa det latinske Grundlag.

[2]) F. Ex. S. 85 (see Not.) 88, 89 (menige f. vulgaris) 112 (Ordnunge) 114 o. fl. St.

[3]) S. 94—95: „Hvilken Qvinde som formedelst Forsømmelse (ɔ: Versehen) ligger sit eiget barn ihiel, af hvilket Sognepræsterne udi deres Prædiken flittigen skulle paaminde dem at advare dem (sich hüten?) at ikke skeer, den skal ledes (pro: indføres) af Sognepræsten til Superintendenten. Og Superintendenten skal sætte hende det for Penninge, saameget hun kan taale at give, og de samme Penninge skal kastes udi den menige Kiste for fattige Folk". Den hele Lov er fremmed for den danske Lovgivnings sædvanlige Former: Prædikanterne havde netop foreslaaet en lignende Straf for dem, som ikke af Forsømmelse, men af Uforsømmelighed (ɔ: uforvarende) kom i denne Ulykke, og Mulkten skulde „lægges hen til de Fattige", thi „den menige Kiste" (Gemein Kasten) var kun den gjængse Udtryksmaade i Tydskland. Sprogets tydske Karakter gaaer lige til det aldeles udanske „af hvilket", wovon: hvorom.

tiltvungne Tiendefrihed[1]). Men Tillæg, der saaledes ere indskrevne deels efter latinske, deels efter tydske Originaler, kunne ikke give den Forestilling Medhold, at vi i dette Manuskript have Sporene af Kongens umiddelbare Deeltagelse i Lovarbeidet.

Betragte vi fremdeles Indholdet af disse Rettelser og Tillæg, føres vi ikke mindre til Tvivl. Saa naturligt og rimeligt det er at tænke Kongen dicterende Resolutioner, hvor Udkastet var affattet i Form af Andragende, Henstilling eller Betænkning, og som fastsættende de kirkeretlige Forhold[2]); saa bliver det dog allerede noget betænkeligt, naar nogle af disse Lovstykker befindes at være dannede i Ord og Indhold efter, hvad man finder i tydske Kirkelove. Dette er Tilfældet med Forskrivten om Behandlingen af dem, der undslaae sig for at modtage Nadveren under begge Skikkelser, at de skulle undervises i 3 Maaneder og derefter agtes for Forhærdede og Forstokkede[3]); thi denne Lov kommer den Forskrivt, som Luther gav i den nye Udgave af Visitatio Saxonica[4]), saa nær, at man uvilkaarlig her maa tænke paa wittenbergske Theologers Indflydelse eller Forslag. Andre Tillæg ere tagne af den pommerske Kirchenordnung. Og allermindst kan man tænke sig Kongen som umiddelbar Ophavsmand til de mange liturgiske Forandringer, som sees at være indførte med Kongens Secretairs Haand. Nogle ere for betydelige til, at man kan antage, at Kongen skulde have indført dem efter sit eget Skjøn[5]); andre, og de allerfleste, ere saa ubetydelige,

---

[1]) S. 105—6. I dette Stykke ere Ordene: friig, Sjælesorgere, paamane, af hvilke (for: om hvilken) og forsmeere (for: Foragtere) Tegn paa den tydske eller snarere den plattydske Original. Mindre sikkert er det, om det følgende Stykke S. 106 om Degnes Pligt, formedelst Ordet „skikkelige“ (for det almindelige: beqvemme) og Stykket S. 114 om Bispevalg, skulde hidrøre fra en lignende Kilde.

[2]) F. Ex. 81, 84, 85, 95, 102—3, 105, 108, 109, 110—11, 114.

[3]) S. 79.

[4]) Richter, ev. Kirchenordnungen 1. Bd. S. 90.

[5]) Især Udeladelsen af Distributionsformelen S. 66.

at man ikke let kan tænke dem som Gjenstande for Kongens Resolution: f. Ex. at det tillades at synge færre Psalmer, forat Børnene ikke skulle besværes med formegen Sang[1]), hvad Præsten skal bede, naar han taus knæler for Alteret[2]), at Præsten just skal staae for en Bogstol, naar han messer uden Communion[3]), hvilke Seqventser det tillades at synge paa en og anden Helligdag[4]) og desl. Ved flere af disse Tillæg, er det ogsaa netop Tilfældet, at de ere tagne af sachsiske Kirkelove, som da neppe Kongen kunde have kjendt eller sammenlignet med Udkastet[5]); man føres uvilkaarlig til at forestille sig, at de sachsiske Reformatorer eller En, som kjendte nøie den sachsiske Brug, maa have tilraadt at optage ogsaa disse Smaating af de ellers af Udkastets Forfattere ogsaa benyttede Love. Snarest maatte man tænke paa en geistlig Revision som Kilden til deslige Ændringer, der synes at være uden alt Forhold til den kongelige Villie.

Endelig er der endnu en Art af Forandringer, der bør tages i Betragtning: Ændringer i Sproget og Udtryksmaaden. Man finder saaledes undertiden berigtiget eller ændret enkelte Ord, naar et Udtryk syntes mindre tydeligt eller smukt[6]), eller der antoges at være indløbet en Feil[7]), eller Meningen kunde vinde ved Tilføielsen af

---

[1]) S. 60 og 62.

[2]) S. 64.

[3]) S. 67 (see ovenfor S. 14 Not.).

[4]) S. 65, 73, 74, paa St. Hans Dag og Mariæ Bebudelsesdag.

[5]) Indskjærpelsen af Budet om Brugen af Modersmaalet ved Consecrationen (S. 64) er taget af de sachsiske Visitationsartikler 1533 (Richter a. St. I, 229); de tre Tillæg om Seqventser (S. 65, 73, 74) af den wittenbergske Kirchenordnung af 1533 (Smstd. S. 223).

[6]) Saaledes er „den onde Mand“ S. 94 forandret til Diævelen; S. 79 „danide“ til skickede, „seyder“ til seder, og mere.

[7]) S. 77 er indskudt „handts“, fordi Afskriveren havde skrevet „hanns“, hvilket Revisionen tog for Pronominet, saaat der nu staaer „hans Haands Paalæggelse“.

et Ord[1]). Men deslige Forandringer, som findes i stor Mængde, hidrøre ofte kun fra et subjectivt Skjøn, som leder den forbedrende Haand, og kunne da saameget mindre have Kongen til Ophavsmand, som de endog udstrække sig til Sproget, det danske Sprog.

Betragte vi nu alle disse Forandringer under Eet, da synes det indlysende, at de maa komme fra meget forskjellige Sider: fra den forbedrede latinske Text, fra kongelige Resolutioner, fra theologiske Medarbeideres Raad, fra en Revision af Stilen; nogle have Betydning for Kirke-Ordinantsens Indhold, andre alene for det danske Udkasts Fuldkommenhed. Tilsammen betegne de i ingen Henseende noget Afsluttet: selv den meest betydningsfulde Omdannelse, hvorved Forslag og Ønsker forandres til Resolutioner, er ingenlunde gjennemført; paa mange flere Punkter blev det kongelige Bud og Tilsagn indbragt istedetfor Udkastets ønskende og haabende Yttringer[2]), og hvad der her er stateret, er ingenlunde alt blevet staaende, saasom navnlig de ubetingede Privilegier i Efterskriften (S. 116). Ei heller de organiske Love, som her ere tilførte istedetfor Forslagene, ere forblevne uforandrede[3]), og Meget af hvad man her lod staa uforandret i Udkastet, blev senere udstrøget eller omdannet[4]), ligesom der overalt blev gjort mangfoldige Indskud og Udskud igjennem hele Arbeidet, saavel i det Liturgiske som i Kirkeforfatningen.

Hvad skulle vi altsaa sige om den Overgangsform, hvori Kirke-Ordinantsen foreligger i det saaledes forbedrede

---

[1]) S. 77, at Synderen skal trøstes „af Guds Ord"; S. 79 indskydes „syndige" i en Forbindelse, hvori det lidet passer, men uheldigere er Tilføielsen S. 93, at Præsterne skal undervise de frugtsommelige Koner „i deres Prædikener". Begge disse Indskud ere da ogsaa bortfaldne i den latinske Ordinants. S. 83, 87, 104 (et „Och" tilsættes, „nu" udslettes, „den Rente" forandres til Kirkens Rente).

[2]) F. Ex. S. 63 L. 15, S. 98 L. 1 f. ned. S. 106 L. 21.

[3]) Navnlig om Oversuperintendenten S. 84, 104.

[4]) F. Ex. S. 82 om Ordination, S. 65 L. 20, 21 og 23 fgg. S. 77 L. 30 fgg.

og reviderede Udkast? Den kongelige Redaction ville vi ikke længere kalde den. Dersom det havde været en simpel Afskrift fra ubekjendt Haand, der indeholdt en Kirke-Ordinants som denne, enten sammenarbeidet til Eet eller med den samme Dobbelthed som denne, vilde man uden-tvivl ikke skjænke den megen Opmærksomhed, men betragte den som et Billede af Sagen i dens Gang paa et ubestemt Punkt, hviket en Medarbeider, der hellere arbeidede paa Dansk end Latin, kunde have dannet sig for en Oversigts Skyld, for at vide, hvorledes det, der nu var fuldbragt, tog sig ud, og man vilde neppe ansee det Umagen værd at spørge om, naar det kunde være, at Arbeidet var naaet til dette Punkt, hvorover det snart atter maatte være gaaet ud. Men anderledes er det, naar denne Oversigt (saaledes skulde jeg helst kalde det, der gives i dette mærkværdige Manuskript) er mærket med Kongens Secretairs Haand. Man maa tænke, at han har gjort den paa Kongens Befaling, og at Arbeidet har staaet paa et Punkt, som opfordrede til at gjøre en Oversigt, som dannede en Overgang, en Epoche i dets Udarbeidelse. Tanken vender sig da naturligst til det Tidspunkt, da Udkastet blev sendt til Wittenberg, eller da det havde faaet de Forbedringer, som bleve Frugterne af denne Sendelse. I begge Tilfælde faae vi da den Forestilling, at den hele Skikkelse, som Arbeidet har i denne Oversigt, er den, som den latinske Ordinants, der ene kunde gaae til Wittenberg, dengang havde eller fik. Secretairen har faaet Befaling at fremstille den paa Dansk, og han har lettet sig Arbeidet ved at tage et Exemplar af den danske Oversættelse af Udkastet og deri tilføie og forandre, hvad der behøvedes, for at bringe det til at svare til den forbedrede latinske Ordinants. Men for hvis Skyld? og hvorfor paa Dansk? Det er Spørgsmaal, der mulig gaae videre, end at de kunne besvares, thi hvo kan gjætte de særegne Forhold i Kongens Omgivelser? Dog een Anledning til et saadant Arbeide frembyder sig uvilkaarlig for Tanken: da Kirke-Ordinantsen var kommen tilbage fra

Wittenberg og derefter gjort færdig, lod Kongen sin Cantsler forelægge den for Rigsraadet; dertil synes at behøves eller kunde ønskes et dansk Exemplar, og det kunde — som dette — være nærmest beregnet paa Kongerigets Landskirke [1]). Naar Kongen bød En at forfatte et saadant, kunde han naturligst tage den forefundne danske Oversættelse af det oprindelige Udkast og deri deels indføre, hvad der var at rette og forandre efter det senere Vedtagne, deels pudse og forbedre efter bedste Skjøn i Henseende til Formen. En saadan Concept til Rigsraadets Exemplar vilde just see ud som dette Manuskript.

Er det altsaa at kalde Rigsraadets Exemplar af Kirke-Ordinantsen, saaledes at det er den Concept, der blot behøvede at reenskrives for at overgives Cantsleren? Vistnok ikke; thi det var den færdige Ordinants, Kongen lod forelægge Rigsraadet, og her møder os ikke alene Meget, som atter blev forandret, inden Ordinantsen blev færdig; men her mangler ogsaa Meget, som deels blev indskudt senere, saasom Bestemmelserne om Superintendenternes Løn, den første Visitats [2]), deels tilføjedes som Fortsættelse og udgjør ikke mindre end en Femtedeel af hele Kirke-Ordinantsen. Men et Forarbeide til Rigsraadets Exemplar kan det have været. Men som saadant kan det ikke have været ganske fuldstændig gjennemarbeidet. Man skulde næsten troe, at Bearbeideren tilsidst er blevet tvivlraadig i sin Gjerning; thi han lod det sidste Andragende (om et Universitets Oprettelse) og Udkastets Slutningscompliment til Kongen staae uudslettede, og stillede Kongens Privilegier som en løs Efterskrift [3]), idet han formodentlig følte, at Andragendet maatte have et Svar og Privilegierne anbringes paa et Sted, men ikke endnu vidste, hvad og hvor: Svaret kom først efter alle Tillægene, allersidst i

---

[1]) Ovenfor S. 10.
[2]) Ordin. 1537 fol. 46—47 og 49—50. Kragii Ann. p. 59. 61.
[3]) Udkastet S. 115—16.

den latinske Kirke-Ordinants[1]), og dersom han ogsaa havde at oversætte eller ordne disse til Rigsraadet, maatte det skee paa et andet Papir end det gamle danske Udkast, der endte med Kapitlet om Præsternes Bøger; han henlagde derfor dette som ikke brugeligt længere, uden at gjøre Slutningen ganske i Orden til at passe til den nye Afdeling. Saaledes kan man i det Mindste forstaae det ellers paafaldende Factum, at et af de vigtigste Andragender i Udkastet hverken er udslettet eller gjort til Lov, og at en Slutningshilsen, der kun har Plads i et Udkast, før det forelægges Kongen, er blevet staaende, efterat det øvrige Indhold er bragt i Lovsform[2]).

Ifølge denne Opfattelse har den Deel af Manuskriptet, som indeholder Tilføielser og Ændringer, liden Betydning, uden forsaavidt som de stundom vise, at et Tredie har været paatænkt mellem Udkastet og den endelige Redaction. Vi skulle ikke lade de Vink ubenyttede, som det i saa Henseende giver. Men den oprindelige Deel af Manuskriptet — det første Udkast — har den langt overveiende Betydning som historisk Kilde; thi Kirke-Ordinantsens Historie maa begynde med Spørgsmaalet om, hvorledes den, eller det tilsvarende latinske Udkast blev til.

II. Foranstaltningerne til Kirke-Ordinantsens Udarbeidelse.

Overalt, hvor Kirkens Omdannelse efter de evangeliske Grundsætninger gik for sig, følte man Trangen til en ny kirkelig Lov; men paa mange Steder gik den factiske Ordning forud for Loven. Man havde den væsentlige Lov og Regel i Evangeliet, og man begyndte derfor ofte med at

---

[1]) Fol. 98. Kragii Ann. p. 86.

[2]) Behandlingen af denne Concept har ikke heller været altid saa ganske omhyggelig, at den just kunde ligefrem afskrives: S. 64 L. 9 er udslettet ved Feiltagelse „confiteor", som ikke kan undværes; S. 111 L. 18 er ligeledes overstreget, hvad der dog blev staaende og ei kunde udelades.

udsende Visitatorer, der droge igjennem Landene, instruerede Præsterne og bestemte, hvorledes der paa ethvert Sted skulde forholdes med Embederne og de forefundne kirkelige Indkomster. Kong Christian den Tredie havde som Statholder og Hertug i Slesvig allerede 1528 fulgt denne Fremgangsmaade, idet han havde ladet en Visitation ordne de kirkelige Forhold og ansat Provster i Herrederne[1]. medens den endelige Ordning skulde henstaae, til Hertugdømmet Slesvig og Grevskabet Holsten kunde reformeres under Eet i Forbindelse med begge de Riger, af hvilke de vare Lehn[2]. Samme Fremgangsmaade synes Kongen at have paatænkt i Danmark, da han i Sommeren 1536 blev Herre over Riget. Han ordnede allerede selv Sogneforholdene i Nørre-Jylland[3], og Prædicanterne i Sjælland, Skaane og Jylland kom ham ogsaa imøde med et Andragende, der forudsatte det Samme; de begjærte at Præsteskabet maatte vælge sig en Superintendent eller Visitator i hvert Stift, af hvilke Een skulde være over dem alle og have fuld Magt til at raade, regjere og reformere Præster og Prædicanter efter den hellige Skrivt i det Aandelige, og at denne tilligemed andre af Kongen forordnede lærde Mænd maatte udarbeide en almindelig Regel for Ceremonierne[4], (kun om disse, ei om den almindelige Kirkelov var endnu Tale). Paa denne Tanke gik Kongen vel ogsaa ind, men dog kun med nogen Forandring, som udsatte Værkets Paabegyndelse en Tid; thi ligesom han i Slesvig havde betjent sig af indkaldte Tydskere, saaledes troede han det ogsaa fornødent at bruge Udlandets Hjelp ved Kongerigets Refor-

---

1) Jensen, Versuch einer geschichtlichen Darstellung der Kirchenverf. i Staatsbürgl. Magazin 7. Bd. S. 372, og Thomas Knudsens Beretning i Suppl. til Krags Chr. 3. S. 5.

2) Saaledes havde han ved sin Hyldning 1533 maattet love. Christiani, Gesch. der Herz. Sl. u. H. 2. B. S. 61.

3) Denne „Skikkelse“ for Nørre Jylland kjendes kun af de Ord, hvori den omtales i Udkastet til Kirke-Ordin. S. 85.

4) Actstykket i min Dissert. Ref. et Cath. p. 185.

mation. I de samme Dage, da de catholske Biskopper ifølge den hemmelige Beslutning af 12 August bleve fængslede omkring i Landet, sendte Kongen sin Hofpræst Andreas Jädicke til Churfyrsten af Sachsen med Skrivelse af 23 August 1536, hvori han anmoder denne om at laane sig Dr. Johan Bugenhagen til Guds Æres Fremme og Oprettelse af en christelig Ordning, fordi han ikke selv for Øieblikket var forsynet med saadanne lærde og duelige Mænd, som kunde anstille og oprette saadan christelig Ordning i Riget, som Nødvendigheden og Leiligheden udkrævede. Han stiller det tillige i Udsigt, at han ved en følgende Leilighed ligeledes ønskede at laane Melanchthon, og erindrer sluttelig, at den, som kommer, maa være belavet paa at blive en tidlang, efterdi disse Lande ere adskilte ved Vande og ligge temmelig langt fra hinanden, og dog maae idetmindste gjennemreises, og Ordningen indrettes efter Landenes og Indbyggernes Leilighed [1]). Man seer saaledes, at Kongen ønskede Bugenhagen til Generalvisitator, til at indføre Reformationens Grundsætninger i de kirkelige Forhold, i Livet selv. Hvorvidt deraf maatte udvikle sig en kirkelig Lovgivning, laae ikke nærmere for Tanken.

Der er Grunde nok til, at Kongen just ønskede Bugenhagen; han kjendte ham personlig fra den flensborgske Samtale 1529; Bugenhagen havde deeltaget i Slesvigs Reformation og ordnet Kirkeforfatningen i Brunsvig, Hamborg, Lübeck og Pommern, og ligesom han overalt havde lagt stor Dygtighed for Dagen, saaledes havde han stedse givet den verdslige Øvrighed al dens Ret: ved hans Grav, lød det Vidnesbyrd, at han var en Mand, der dømte med Ærefrygt om den verdslige Magt [2]). Hellere end at overgive Værket til de Geistliges selvvalgte Superinten-

[1]) Brevet findes i Müllers entdecktes Staatscabinet 4. Eröffnung S. 318—19.

[2]) I Liigprogrammet 1558, efter B. Münters symbolæ p. 27.

denter, vilde Kongen betroe det i den prøvede og dygtige Bugenhagens Hænder; og det synes at fremgaae af Skrivelsen, at han betragtede et saadant Laan af Reformatoren som en ganske simpel Fordring.

Imidlertid afslog Churfyrsten Anmodningen: han behøvede alle sine Theologer i Anledning af en ny Organisation[1]). Maaskee man ogsaa i Sachsen fandt Kongens Stilling i sit Rige usikker og hans Fremfærd mod Biskopperne overilet og betænkelig; idetmindste fandt han to Maaneder efter Grund til at melde Churfyrsten med en vis Triumph det lykkelige Udfald af Rigsdagen i Kjøbenhavn og bad ham paa det Bedste undskylde sig og selv holde ham undskyldt med Hensyn til det, han havde foretaget med Biskopperne, hvortil onde Tunger frakjendte ham Adkomst og Ret; han bad ham opsætte sin Dom, indtil han kunde sende Copier af et trykt Skrift angaaende Biskopperne og en Forklaring om den Maade, hvorpaa han havde reformeret og ordnet Riget[2]). De sidste Ord indeholde neppe noget Løfte om Meddelelsen af den danske Kirke-Ordinants; men maa forstaaes om Recessen af 30 October. Paa en lignende Maade forklarede Kongen sig for Luther[3]).

Men hvad nu end Grunden har været til Churfyrstens Afslag, saa var Kongen derved overladt til sig selv og sine indenlandske Kræfter. Han skred da til Arbeidet paa en anden Maade: nu lod han ikke visitere eller ordne paa noget Sted; i et heelt Aar forbleve Stifterne uden Superintendenter, skjønt Rigsdagen allerede i Oct. 1536 havde

---

1) Entd. Staatscab. 4. Eröffn. S. 334. Rimeligviis den da paatænkte Consistorialforfatning. Andre Grunde tilføier Müller smstd. 320, men Christian den Tredies følgende Brev antyder kun denne ene.

2) Brev af 8. Nov. 1536 Entd. Staatscab. 4. Eröffn. S. 320—22.

3) Luthers Svar af 2. Dec. 1536, hvori han tilsagde Kongen sin kraftige Bistand, til at forsvare hvad Kongen havde gjort (de Wette Luthers Briefe 5, 33 og Clausen, Cath. og Protest. S. 267 og Schumacher, Gel. M. Briefe an die K. v. Dänm. 2, 260) og et Brev af Bugenhagen af 3. Dec. 1536 (Schumacher a. St. 1, 8).

vedtaget deres Beskikkelse i Biskoppernes Sted, og Geistligheden forblev uden anden Regel end den, som factisk havde gjort sig gjældende paa ethvert Sted eller leilighedsviis kunde vedtages af Magtens Ihændehavere, saasom ved Kaldsbreve, der indskjærpede de evangeliske Forpligtelser [1]), og ved papistiske Præsters Afskedigelse af Menighederne [2]) eller kongelige Stadfæstelser af nye kirkelige Ordninger, som Borgerne havde truffet [3]). Det var et stille Aar ovenpaa de bevægede Tider; men der gik en Forventning om den nye almindelige Ordning gjennem Landet, og Veien holdtes aaben for den ved fornødent Forbehold i de kirkelige Forlehninger, som næsten udgjøre alt, hvad der vides om dette Aar [4]). Kongen var ikke uvirksom; men han havde indslaaet en anden Vei: der arbeidedes paa en fuldstændig Kirkelov, som kunde blive Rettesnor for Visitatorer, og først da den var færdig, begyndte det ordnende Arbeide igjen.

Om Kongen saae sig nødt til denne Fremgangsmaade, fordi han gik glip af Bugenhagens prøvede Bistand, eller han handlede af høiere Hensyn, vide vi ikke; men da Lovgivningsarbeidet i Ideen skulde omfatte begge Kongerigerne og begge Fyrstendømmerne paa eengang, er det vel

---

[1]) I et Kaldsbrev af 1536 (24. April), som findes i Geheimearchivet, betinger Kongen, at Præsten skal prædike det rene Guds Ord, messe paa Dansk, uddele Sacramentet sub utraque o. m.; og i Geble Pedersens Mandat bød han alle Præsterne i Bergens Stift at gjøre det samme (D. Mag. 3 Række VI, 146). Selv Klosterfolkene bød han at prædike det rene Evangelium (Smst. S. 67).

[2]) F. Ex. i Helsingør, der hidtil havde holdt ved Papismen. Pont. Ann. 2, 899.

[3]) Saaledes Sognedelingen i Ribe, 18. Jan. 1537. Terpager, Ripæ Cimbr. 395.

[4]) Saaledes i de Forlehningsbreve paa Kirker og de Kaldsbreve, der findes i Tegnelser over alle Lande (D. Mag. a. St. S. 71, 80 og 121): „den menige Reformatz uforkrænket, som Kgl. Maj. derudi agter at gjøre; nova reformatione incorrupta, integra et salva; ad futuram reformationem“ og deslige.

muligt, at han kunde finde det rigtigst at begynde med Lovgivningen, ihvorvel han derved beredte sig en Vanskelighed, da den slesvigske Kirke allerede var fastgroet i Forhold, der havde flere Aars Hjemmel, og Holsten saagodtsom ganske laae udenfor hans Magt under en lübeksk Biskop. Det blev i ethvert Tilfælde til Fordeel for den danske Kirkelovgivning, thi den blev nu mere end en Kirchen-Ordnung i sædvanlig tydsk Stiil, idet den blev en Landslov, som paa eengang regulerede den kirkelige Gjerning og Kirkens Forhold i Staten, saavelsom det lærde Skolevæsen.

Hvorledes Kongen lod dette Lovgivningsarbeide begynde og udføre, vide vi ikke af umiddelbare historiske Efterretninger; kun vide vi af Kongens egne Ord, at de, som det var overdraget, havde fuldendt det i Foraaret 1537, og at det var Kongens egne Lærde, der havde udført det; thi begge Dele skriver han i et Brev til Churfyrsten af Sachsen af 17. April 1537 [1]), paa samme Tid som Arbeidet selv blev sendt til Theologerne i Wittenberg. Vi bemærke, at derved kun kan tænkes paa Saameget af den senere fuldstændige Kirke-Ordinants, som det, der svarer i Omfang til det danske Udkast, hvilket udgjør et afsluttet Hele (ↄ: dengang var Kirke-Ordinantsen), uden de senere Tillæg, som Ordinantsen fik og som ogsaa i Latinen noksom adskille sig baade ved Stilling og ved Sprog fra det første Arbeide. Som Følge deraf maa ogsaa Kongens Ord om Forfatterne forstaaes om disse første, saa at man ikke uden Indskrænkning tør ansee de samme Mænd for betegnede, naar Kongen 5 Maaneder efter, i September 1537 eller i Aaret 1539 omtaler de Mænd, som han har betjent sig af for at fuldbringe det hele Værk: da kalder han dem »lærde Mænd, Prædikanter etc., som

---

[1]) Brevet, dateret Søndag misericordias 1537, i Müllers Entdecktes Staatscab. 4. Eröfn. S. 333 fgg. „zu Förderung der Sachen durch unsere Gelehrten eine Kirchenordnung haben stellen lassen“.

vare hos os i Riget og ved Hoffet« [1]) og regner udtrykkelig »Bugenhagen og sine Raadgivere« blandt dem [2]). Fortalen til den færdige Ordinants skjelner tydeligt imellem disse sidste, som deeltoge paa Arbeidets senere Stadier, og dem, som fik den første Befaling at skrive en Kirke-Ordinants, og den benævner disse »Lærde (doctores) og Prædicanter ved Kirkerne, som sammenkaldtes af Kongeriget Danmark og vore Hertugdømmer« [2]).

Hvo vare da disse Kongens Theologer? og naar udgik Kongens Befaling til dem? I Registranten over Cantslerens Expeditioner findes mod Slutningen af Aaret 1536 en mærkelig Notits, Fortegnelsen over en stor Deel Mænd, som fra Kongerigets forskjellige Provindser bleve indkaldte til »den Convocats, som skulde holdes i Odense, Helligtrekongersdag 1537« [3]), og man kan saameget mindre betvivle, at denne Convocats angik Kirke-Ordinantsen, som de samme Mænds Navne næsten alle gjenfindes ved den sidste Act af dette Lovgivningsværk som Underskrifter under den fuldstændige Kirke-Ordinants i Sept. 1537, og som det netop hedder i den oftnævnte Fortale, at Kongen gav »sammenkaldte (convocatis) lærde Mænd og Prædicanter« sin Befaling. Vel indeholder denne Fortegnelse kun Mænd fra Kongeriget, medens der til Ordinantsens Affattelse ogsaa skulde være indkaldt Mænd fra Hertugdømmerne; men man kan antage, at disse ere blevne indkaldte gjennem Hertugdømmets Cantsler, hvis man ikke skulde tænke sig dem samlede særskilt. Deres Navne kunne da naturligen suppleres efter Underskrifterne under den latinske Ordinants. Her have vi altsaa, vil man mene, Kirke-Ordinantsens Forfattere, Tiden og Stedet. Unægteligt have vi Værkets Begyn-

---

[1]) Indledn. til Universitetsfundatsen, Krags Ann. add. p. 89.

[2]) Fortalen til den latinske Ordinants see ovenfor S. 4, Note 1. Af to samtidige Oversættelser oversætter den ene: „Præster og Prædikere“ (Kirke-Ord. 1537) og den anden: „Høilærde Mænd og Prædicanterne“ (den rette Ordinants 1542).

[3]) Tegnelser over alle Lande meddeelte i D. Mag. 3 Række, VI Bd., S. 76. Den er ogsaa trykt i dette Tidsskrift 2det Bind. S. 587.

delse. Det er et Beviis mere paa Christians besindige og loyale Fremfærd, at han sammenkaldte en Repræsentation af den bestaaende Kirke; den var saa fuldtallig, som Omstændighederne tillode: tre Lærere fra Høiskolen i Malmø og 15 evangeliske Præster, to Deputerede fra de 4 bestaaende Domcapitler [1]) og den forhenværende Dominicaner-Provindsial, Dr. Hans (Nielsen). Om Hertugdømmernes Repræsentation kan Intet vides, da Indkaldelsen mangler, og altsaa mulig Medlemmer af Slesvigs Domcapitel kunne have været tilkaldte foruden Prædicanterne, saavelsom holstenske Geistlige. I Underskrifterne optræde kun evangeliske Prædicanter fra Slesvig: tre Præster fra Haderslev og en fra hver af Byerne Slesvig, Flensborg og Husum. Men en fuldstændig Repræsentation kan være naturlig nok til at tage Beslutning om Noget, mindre til at udarbeide Udkast til Love. Da den samme Repræsentation anden Gang blev indkaldt, nemlig i August—September 1537, da der holdtes en Herredag i Kjøbenhavn, samledes den for at underskrive Kirke-Ordinantsen, ikke som Forfattere, thi den havde modtaget mangfoldig Forandring og Udvidelse, siden de første Forfatteres Udkast blev gjort, ja Underskrivten gjaldt endog Bugenhagens latinske Reglement for Klosterfolk og Kanniker: de underskreve som en Stand, der vedtager eller modtager sin Lov; de Deputerede fra Capitlerne underskreve i disses Navn (ikke som Forfattere i eget, ligesom ogsaa nogle af dem og Een af de evangeliske Præster vare andre end de først Indkaldte), og den Første, som underskrev, gjorde den mærkelige Reservation: »salvo jure cujuscunque Deum timentis subscribo et accepto... donec aliquid melius in laudem et honorem Dei generale concilium diffinuerit et constituerit«. Skulde nu disse Mænd første Gang have været sammenkaldte for at arbeide sammen som Forfattere? Dette er den Mening, der er historisk

[1]) For Lund findes vel kun 1, men i Underskrifterne findes to, saa at man maa formode, at her mangler et Navn. Listen er ikke uden Feil, da Ordene „fra Malmø“ aabenbart høre til de tre forudgaaende Navne, ikke til de følgende.

overleveret fra Christian den 3dies første Historieskriver Krag, der trøstig siger, at Kirke-Ordinantsen var forfattet, Aaret før den blev underskrevet, af Danmarks lærdeste Mænd, saavel paveligtsindede som evangeliske[1]; og Mange have fulgt hans Beretning[2]. Det er imidlertid aabenbart, at Krag, som ikke kjendte Sammenkomsten i Odense, alene støtter sig til Underskrifterne ved Ordinantsens Antagelse, thi han opregner som Forfattere alle de Mænd, som have undertegnet; men derved falder Beretningens Paalidelighed, thi vi vide nu af Indkaldelsesbrevet, at fire[3] af dem, der underskreve, ikke vare indkaldte til Odense og altsaa ikke kunde være Medarbeidere i et Fælledsværk; ligesom en saadan Betydning kun ved Misforstaaelse kan underlægges Underskrifterne. Imidlertid har denne Forestilling, med den fornødne Modification i Henseende til enkelte Personer, faaet en sikkrere Støtte i det nu fremdragne Møde i Odense, og Spørgsmaalet, om de virkelig alle skulde deeltage og ogsaa deeltoge i Udarbeidelsen af det Udkast, der blev forfattet, maa henstilles til Afgjørelse ved Betragtning af samtlige Forhold.

Man kunde tænke, at Regjeringen kunde finde det passende at indkalde Mænd af den gamle Ordens Repræsentanter, for ligesom at vinde et Skin af Enighed og Overeensstemmelse. Men Sligt var hverken i den Tidsalders Aand eller stemmer med det, vi kjende til nogle af disse Mænd. Peder Iversen af Lunds Domcapitel, var ligefra Reformationens første Begyndelse en aarvaagen Modstander af det lutherske Kjætteri og forsvarede endnu længe

---

[1]) Ann. Chr. 3 ed. Gram p. 170 og Oversættelsen 1. D. S. 173.

[2]) Gram, Fort. til Krags Chr. 3, S. 136. Münter, D. R. Hist. 2, 338, der endog lader dem samles i Kbh. Hvitfeld 2, 1503, ligeledes. Stephanius (N. Krags Ann. ed. Gram p. 444) taler ubestemtere om det hele Værk under Eet, saa at man vanskelig kan sige, hvem han mener med de „ved Lærdom og rigtige Anskuelser udmærkede Mænd", som Kongen betjente sig af.

[3]) Kirkeh. Saml. 2. Bd. S. 588. Foruden de der paaviste 3 Afvigelser, er den i Indkaldelsesbrevet nævnte Dr. Hans ogsaa forskjellig fra Johannes Albertes, som har underskrevet.

efter den catholske Lære[1]). Anders Schowgaards Stemning viser hans nys anførte Underskrift, og den Dr. Hans, Dominicanerprovincial, som indkaldtes med Domherrerne, kan neppe være nogen anden end den Broder Hans Nielsen af Fyen, der i Aaret 1530 havde forfattet et Skrift mod Reformationen og dengang i en offentlig Beretning blev kaldet Djævelens Discipel, falske Munk og ulærde Doctor, prævaricatorum provincialis (ved en forsætlig Trykfeil for prædicatorum ɔ: Dominicanerprovincial)[2]). Slige Mænd kunde neppe indbydes til at arbeide paa en evangelisk Kirkelov! Ikke heller kan man antage, at Kongen tilsigtede en Conferents, hvori Anskuelserne skulde udjevnes eller et Compromis opnaaes; thi det evangeliske Parti var altfor sikkert og ubevægeligt i ethvert nok saa underordnet Stridspunkt, til at der skulde kunne tænkes den ringeste Virkning af Forslag eller Forsvar fra catholsk Side. Slaget var vundet saa fuldstændigt, baade under Grevens Feide og under Kong Christians egen Beskyttelse, at der ved en Kirkelov ikke kunde være det mindste Spørgsmaal om, at den jo i Et og Alt maatte formes efter de evangeliske Grundsætninger, og Kongen selv saavelsom hans slesvigske og tydske Raadgivere vilde da i ethvert Tilfælde ikke heller have antaget det Ringeste, som lugtede af den gamle Suurdeig. — Og nu det Arbeide selv, som skulde være bleven Frugten af Sammenkomsten! der er intet Spor af Meningsforskjellighed eller af de gamle Retsbegreber paa noget Sted: Udkastet er det reneste Udtryk af de wittenbergske Grundsætninger i Lære, Cultus og Forfatning, den papistiske Overtro forkastes i de haardeste Udtryk som Afguderi og papistisk Vederstyggelighed[3]); Forfatterne tale i deres Heelhed som de, der udgjøre en given

[1]) Allerede 1524 maatte Povl Eliesen retfærdiggjøre sig for ham, (min Paulus Eliæ S. 110) og endnu 20 Aar efter optraadte han ved Colloqviet i Kbhn. 1544 (Heiberg, Palladius i Theol. Tidsskr. 2, 2, 122).

[2]) Min Afhdl. om Herredagen 1530 i Th. Tidsskr. 1. Bd. 2. H. S. 24.

[3]) Udkastet p. 85. 112.

Modsætning til Papisterne[1]); endog i Retsspørgsmaal gaae de ud fra det Axiom, at den evangeliske Prædiken er den sande Gudstjeneste, og lade ei engang Plads for den Retsgrundsætning, at det, som var skjænket Kirken for en bestemt Tjenestes Skyld, maatte være uadskilleligt fra dennes vedvarende Opretholdelse[2]). Paa dette og alle andre Steder søger man forgjæves et Ord til Forsvar for erhvervede Rettigheder, et Ord om Domcapitler og Canonicater, Klostre og Kirker, deres Gods og Tiender, kort Alt, hvad der maatte ligge catholske Domherrer saa nær[3]): det er, som om catholske Medlemmer ikke existerede, ei alene, at de Intet have kunnet sætte igjennem, men ikke engang paa Omfanget og Synskredsen have de kunnet øve den Indflydelse, som man skulde have ventet.

Altsaa enten har man begyndt en fælleds Udarbeidelse, der strax er gaaet istaae[4]), eller de catholske Medlemmer have udarbeidet deres særlige Forslag — hvoraf dog ethvert Spor savnes, og hvortil visselig Omstændighederne ikke opfordrede — eller de have forholdt sig fuldkommen tause, som Tilskuere, der kun vare tvungne til at være

---

[1]) „Her begynde Papisterne deres Offer.... men det altsammen med den ganske Kanon forskyde vi“. Smst S. 65. Saa og S. 68, 85, 106.

[2]) Smst. S. 106.

[3]) Vel protesterer Udkastet mod Adelens Tiendefrihed, men ikke paa Grund af Kirkens Ret eller en hellig Lov, men fordi Adelen bør gjengjælde Præsten hans Tjeneste efter Gal. 6, 6.

[4]) Der er i denne Henseende et mærkeligt Ord i Udkastet S. 65, hvilket vi, ialfald for at forebygge Misforstaaelse, maa omtale. Det hedder midt i Ritualet for den almindelige Gudstjeneste: „Og hidtil kommer man vel over eet. Men efter Prædiken holder man adskilligen. Her begynde nu Papisterne deres Offer“ o. s. v. som ovenfor Not. 2. Stykket er udeladt i Latinen, saa at derfra ingen Oplysning kan hentes; men tænkes det at have lydt: hactenus bene convenit, sed post concionem divergitur — er det blot en Omskrivning af den Tanke, at der er ikke Meget forandret i Gudstjenestens første Deel, og Mere er man ikke beføiet til at lægge i Ordene, især fordi Forfatterne strax vende tilbage til første Person: „det hele forskyde vi“ — uden at lade Rum for en Deling af dette „vi“, som om Nogle antoge det Ene, Andre det Andet.

lidet glade Vidner og give deres Navne til de Andres Arbeide[1]), eller endelig den hele Forsamling kun har været holdt for at tage Beslutning om en Kirkelov og overdrage Affattelsen til dem, som vare Bærere af Tidens Aand, Øieblikkets eneste berettigede Ordførere. Vi vide ikke, hvilken af disse forskjellige Forestillinger vi skulle holde os til; den sidste synes den rimeligste, og kan bedst sættes i Forbindelse med det Næste, som Historien beretter.

Forsamlingen i Odense ved Helligtrekongersdag 1537 er i ethvert Tilfælde en betydningsfuld Begivenhed. Odenses Navn er allerede knyttet til de betydeligste Punkter i den danske Reformationshistorie ved Herredagene 1526, 1527 og 1539, ved hvilke Religionsfriheden først blev indført og Kirke-Ordinantsen endelig ophøiet til Landslov; nu seer man ogsaa, at de første Skridt til denne Lovs Udarbeidelse knytte sig til samme By. Hvorledes man end forestiller sig denne Synodes Bestemmelse og hvorledes end det fra dens Sammenkaldelse begyndende Arbeide tænkes behandlet paa den, afgiver den en fortræffelig Forklaring af den Eiendommelighed i den danske Kirke-Ordinants's Historie, at dens Affattelse begynder med et Andragende som fra en repræsenterende Auctoritet. Naar en eller flere Mænd af Kongen fik det Hverv at udarbeide et Lovudkast, vilde det være det Naturligste, at de affattede det i den Form, som Loven senere skulde have, at de altsaa formulerede det som Lovgiverens Villie, som det, der skulde gjælde

[1]) Jeg skal ikke lade ubemærket, at denne Forestilling maaskee kunde sættes i Forbindelse med den Egenhed ved den danske Kirke-Ordinants, at den begynder hvert Afsnit med en skarp evangelisk Begrebsbestemmelse af enhver kirkelig Handling eller Lovgivningsgjenstand: man kunde tænke, at de i den blandede Forsamling først voterede over Grundbegrebet, som der skulde gaaes ud fra i Loven, og naar dette var antaget i evangelisk Retning, var dermed de Catholske udelukkede fra videre Deel i det Punkt. Men dette er dog hverken istand til at forklare den fuldkomne Mangel af ethvert Spor af de Catholskes Deeltagelse, eller behøves for at forklare, hvorfor de Evangeliske brugte denne belærende Fremgangsmaade.

for Ret. Saaledes skete det i saamange protestantiske Stæder og Stater: en Reformator udkastede Kirkeloven, som den skulde være, og Raad eller Regjering stadfæstede den. Havde i Danmark Kongen beordret et Par Mænd til at forfatte et saadant Udkast, var det vistnok ogsaa blevet Tilfældet her; og inden man kjendte det Udkast, hvormed vi nu vide, at her blev begyndt, kunde man ogsaa gjerne troe, at det var gaaet her som andetsteds, og at en enkelt Mand som Bugenhagen eller nogle af Kongens betroede Theologer kunde have nedskrevet Kirke-Ordinantsen i den Skikkelse, hvori den udkom. Men det forefundne Udkast viser, at her blev begyndt i ganske anden Form: der blev givet Kongen et Forslag til en Kirkelov, i hvilket alt det reent Kirkelige var nedskrevet som Lovbud eller Forskrift; men hvergang man kommer til et Punkt, som vedrører de udvortes Forhold, forvandler Sproget sig, og Begjæring, Andragende eller Henstilling træder istedetfor Lovudkast og bestemte detaillerede Forslag. Saaledes beder man Kongen, at han vil beraade sig med Rigsraadet om en ny Lov for de forbudne Grader, at han vil give Præsterne kongelig Stadfæstelse og helst middelbar gjennem Lehnsmanden, »dog vilde de i den Henseende ikke foreskrive Kongen Noget, at jo Hans Naade maatte dømme selv, hvad rettest var«. De begjære, at Tiggermunkene maatte med kongeligt Forbud formenes at streife om i Landet, og at de Billeder, som Almuen gjør Offring og Pillegrimsreiser til, maa af kongelig Myndighed plat borttages. De indlægge en alvorlig Protest mod Adelens Tiendefrihed, men sætte i Kongens frie Beraad, hvad herudi skal skee eller ikke skee. De afholde sig fra at gjøre Forslag til Superintendenternes Lønning, men sætte det Altsammen ind til Kgl. Majestæts Rundhed og egen velvillige Godhed; ligeledes Sjælegave og andre Accidentser. Tilsidst andrage de, som de aandelige Interessers Repræsentanter, paa et høitideligt, skjønt, almindeligt Collegium med Privilegier og Lønninger, i hvilken Henseende de bevidne deres store Haab til Kongens

medfødte Villie og Kjærlighed til Lærdom og boglige Kunster, og de slutte med at nedbede Himlens Velsignelse over ham [1]).

En saadan Adresse fører uvilkaarlig Tanken hen til en Forsamling af den nye Kirkes Repræsentanter, en Synode, og dens hele Tone passer saa ganske for en saadan, at vi maatte have formodet, at der var holdt en kirkelig Sammenkomst i Vinteren 1536—37, selv om vi ikke havde det historiske Vidnesbyrd derom [2]). Nu finder den sin Forklaring i den til Odense sammenkaldte Forsamling; thi selv om den kun dannede Udgangspunctet for et Arbeide af en ængere Kreds af Mænd, maatte den Fuldmagt, hvormed de udrustedes og afsendtes af en fuldstændig Kirkerepræsentation, give dem Adkomst til at tale i Kirkens Navn ligeoverfor Regjeringen.

De Tvivl, der hvile over denne Synodes Gjerning i Odense, hidrøre ikke blot fra den Taushed, som hersker i Henseende til den, men især fra det positive Vidnesbyrd af en Samtidig om en anden Regjeringsforanstaltning til Kirke-Ordinantsens Udarbeidelse, der henlægger den egentlige Gjerning til et andet Sted.

Georg Boethius Agricola, som var Superintendent eller Provst i Haderslev, skriver i Aaret 1564 om Begivenhederne i 1537: »tho dysser tid worden de Gelerden uth dem Rike tho Dennemargken ock uth dussem Hertochdom tho Schleswig na Haderschleuen durch Ko. Matt. vorschreuen, ein Kerkenordinanz, so beide im Rike und Hertochdom gelden scholde, to voruaten. Welcker Ordinanz von vorgeschreuen Gelerden hir tho Haderschleue underschreuen worde, und noch in allen Stichten auer dat ganze Rike

[1]) Udkastet S. 81, 84, 85, 105, 111, 115—16.

[2]) Den Første, der har draget det for Lyset, er Vedel-Simonsen i Bidrag til Odense Byes Historie 2 Deel, Odense 1843 (S. 207); men Notitsen laa upaaagtet indtil de seneste Aar. (See dette Tidsskr. 2 Bd. S. 587.)

tho Dennemargken by macht erholden wert« [1]), og i Kraft af dette Vidnesbyrd have nyere Skribenter ogsaa nævnet Haderslev som Kirke-Ordinantsens egentlige Fødested [2]). Unægtelig maa man ogsaa paa dette Vidnes Udsagn troe, at der har fundet en Forsamling Sted i Haderslev; en saadan Begivenhed var for mærkelig og laae Vidnet for nær, til at her kunde tænkes en Forvexling med Odense. Skulde det da være en ny Forsamling af de samme Mænd, eller en Forlæggelse af Forsamlingen, eller en Forhandling paa Grundlag af Forsamlingen i Odense? Man kunde tænke sig, at de slesvigske Medlemmer ikke gave Møde i Odense, ifald de vare kaldte dertil, maaskee paa Grund af Aarstiden, og at Kongen derfor forlagde Forsamlingen til Haderslev; men man kan ogsaa tænke sig, at de ikke vare tilsagte, men at Forsamlingen i Odense var afholdt for at udmelde Deputerede fra Kongeriget eller for at forberede Sagen og tage almindelig Beslutning om en Kirkelovs Udarbeidelse. Det Sidste maa udentvivl ansees rimeligst, navnlig hvis de slesvigske Geistlige ikke have været indkaldte til Odense; thi havde de Danske virkelig arbeidet ene i Odense, kan man ikke indsee, hvorfor de skulde forfatte deres Udkast paa Latin, hvad dog det danske Udkast beviser, at de have gjort.

Vi maae vel saaledes forestille os, at Forsamlingen i Odense afgav Medlemmer til et andet Møde, som var eller blev bestemt til Haderslev, eller at de vedtoge, at de Evangeliske alene skulde drage dertil. I begge Tilfælde maa

---

[1]) Neues kiel. Mag. 1 Bd. S. 323, citeret i Allens danske Sprogs Historie i Slesvig 1 Bd. S. 60. (Hele Georg Boethii Beretning om Reformationen i Haderslev, hvoraf dette Citat er taget, vil efter Originalen blive meddeelt i dette Hefte. *Udg.*)

[2]) Allen a. St. og Jensen, Versuch einer geschichtl. Darstellung der Kirchenverfassung im Herzogth. Schleswig i Falcks staatsbürg. Mag. 7 Bd. S. 375: „die anfangs zu Hadersleben entworfene, von Luther gebilligte ... Kirchenordnung". Han henviser til Lachmann, men jeg har der ikke fundet denne Beretning.

da Arbeidet først have taget sin Begyndelse i denne By, altsaa efter Helligtrekongersdag 1537. Hvem nu disse danske Deeltagere have været, kan ingen Gisning sige, undtagen at de vare evangeliske Lærde og Præster, og navnlig maa man sikkerlig forestille sig Olaus Chrysostomus iblandt dem; thi den oprindelige Kirke-Ordinants's Latin viser hen paa en classisk Stilist som ham. Men de andre malmøeske Lectorer og Hans Tausen o. fl. have vistnok ikke heller manglet ved denne Leilighed. Ligesaa umuligt er det at sige, hvem de Lærde og Prædicanter have været, som Kongen lod møde af Hertugdømmerne: Underskrifterne af de 6 slesvigske Præster under den færdige Ordinants bevise ligesaalidet som de af de danske Domherrer, at netop disse og ingen andre have deeltaget i Udkastet. Kongen nævner Theologer »af vore Hertugdømmer«, og dersom Ordet kan urgeres, maatte der have været Holstenere med, men de findes ikke engang i Underskrifterne [1]).

Hvorfor de just skulde samles i Haderslev, kunne vi ligesaalidet sige: Kongen var der ikke i Januar Maaned, men vel i Begyndelsen af Marts, dog kun faa Dage paa sin Reise fra Gottorp til Nørre-Jylland [2]). Derimod vare hans indflydelsesrige Raadgivere der, navnlig Joh. Wan-

---

[1]) At Bugenhagen i et Brev til Kongen af 21 Nov. 1537 yttrer, at ogsaa holstenske Theologer havde havt Deel i Værket, betyder ikke meget for dette Spørgsmaal, da han deels taler om det hele færdige Lovgivningsværk, deels tager Holsten i en saadan Betydning, at han kunde sige, at Kongen var reist til Holsten og opholdt sig „in sua Germania, id est Holsatia“, da han residerede i Haderslev og paa Gottorp (Schumacher gel. Männ. Briefe 1 Bd. S. 7 og Lachmann, hist. ord. p. 33).

[2]) Kongen var den 14 Jan. paa Gottorp og kom i Marts til Haderslevhuus, hvorfra han allerede før den 18de begav sig til Ribe, og derfra bereiste hele Nørre-Jylland; han kom den 19 Mai tilbage til Haderslev, blev der til den 27de og drog da over Fyen til Kjøbenhavn, (ifølge Regesta Dipl. 2. D. S. 1. fgg. og en velvillig Meddelelse fra Geheimearchivet).

dalin, som var Lector og Præsternes Lærer; men man kan ikke spore deres Indflydelse i Udkastet. Om Maaden, hvorpaa de Forsamlede arbeidede, giver ingen historisk Beretning det mindste Vink. Kun Arbeidets Frugt foreligger, saavidtsom det danske Udkast er et tro Gjenbillede af det; men fra dette kan man da saa atter drage en og anden Slutning om Maaden, hvorpaa det er blevet til.

Sproget maatte være Latin; thi de slesvigske Geistlige vare for største Delen Udlændinge, der ikke kunde Dansk, eller tydsktalende Slesvigere, ligesom hele Hoffet var tydsk. Desuden skulde Kirkeloven omfatte alle Kongens Riger og Lande, og Luthers og Bugenhagens Raad kunde ogsaa kun benyttes under dette Vilkaar. Men i Aanden havde det danske Element Overvægten over det tydske; thi med Undtagelse af det Rituelle, hvori alle fulgte eet Spor, er der et herskende Hensyn taget til de danske Forhold og Kongerigets særegne Fornødenheder[1]), medens de allerede factisk indførte Ordninger i Slesvig ikke lade sig mærke, hvor man skulde vente det[2]), og de faa Bestemmelser for særlige holstenske Forhold, der forefindes i den latinske Ordinants[3]), komme aldeles ikke tilsyne i det oprindelige Udkast. Hensynet til Kongeriget er i dette saa overveiende, at man fra denne Side vel kunde fristes til at fastholde den Tanke, at Udkastet allerede var forfattet i Odense, og at Forsamlingen derpaa havde begivet sig med det til Kongen i Haderslev, naar ikke Agricolas Vidnesbyrd saa bestemt henlagde Indkaldelsen og Udarbeidelsen til dette Sted og lød paa en Samvirken af Theologer fra Kongeriget og Hertugdømmerne.

Deres Arbeide lære vi at kjende i Oversættelse i det nu gjenfundne danske Manuskript i urettet Tilstand, og dette

---

[1]) F. Ex. Tiggermunkes Fordrivelse af Riget, Billeders Bortskaffelse, Universitetet.

[2]) F. Ex. Kirkernes Forvaltning.

[3]) Saasom at der skal oprettes 2 Høiskoler for Hertugdømmerne efter den hamborgske Skoles Mønster.

fører os atter til at gjenkjende en Deel af deres originale Arbeide, deres latinske Udkast, i den nuværende trykte latinske Ordinants, nemlig saavidtsom denne har Indhold tilfælleds med Manuskriptet. Kun een Ulighed maae vi antage at have fundet Sted mellem det latinske og danske Udkast fra først af, nemlig i det ene Punkt, hvori dette stadigen afviger fra den latinske Ordinants, den ubestemte Betegnelse af Modersmaalet (lingva vernacula ell. vulgaris) paa alle de Steder, hvor Manuskriptet har »Dansk«; thi denne Betegnelse kunde alene passe til en almindelig Lov, og saamegen Overvægt kan man vanskelig troe, at der har været paa den danske Side, at Forsamlingens fælleds Forslag skulde have benævnt Modersmaalet alene Dansk, saa at man først paa et senere Stadium af Arbeidet skulde være blevet opmærksom paa denne Eensidighed og da først have borttaget den[1]).

Med dette latinske Lovforslag maae vi antage, at Sagen gik ud af de første Forfatteres Hænder; at de selv eller den danske Deel af Forsamlingen skulde have forelagt Kongen en dansk Oversættelse tillige, er lidet sandsynligt, og Beskaffenheden af den Oversættelse, som det danske Udkast lærer os at kjende, taler ikke heller for en saadan Oprindelse, efterdi den ikke røber den Flid og Nøiagtighed, som man maatte vente af et officielt Actstykke. Hvem der

[1]) Der er dog eet Sted i den latinske Ordinants, hvor Modersmaalet endnu betegnes ved Dansk, nemlig i Afsnittet om Prædiken, at de Præster, som ikke kunde prædike af deres Eget, maatte læse op „ex danicis postillis“ (fol. 11). Naar ellers hele Loven stadigen har vernacula lingva o. desl., saa spørges, hvorfra denne Undtagelse hidrører; mon fra det oprindelige Udkast? i saa Fald kunde man fristes til at troe, at der engang havde staaet „Dansk“ overalt (som nu i det danske Udkast), og dette Ord var blevet overseet ved Rettelsen paa dette ene Sted, da man forandrede det paa alle de andre. Men det er betænkeligt at drage en saa betydelig Slutning ud af et enkelt Indicium. Det er dog rimeligst, at det almindelige Lovudkast fra Begyndelsen af havde det almindelige Udtryk for Modersmaalet.

da saaledes i eller udenfor Forsamlingen gjorde en dansk Oversættelse og til hvad Brug, vide vi ikke; men omtrent samtidig med det latinske Udkast maa den Oversættelse være blevet til, af hvilken vi have en Afskrift i det haandskrevne Exemplar, urettet eller før det blev rettet.

Vor Hjemmelsmand for Mødet i Haderslev tilføier, at de forsamlede Theologer underskreve Ordinantsen i Haderslev, rimeligviis i den Tanke, at Underskrivterne under den latinske Ordinants allerede skulde være givne her. Medens det vistnok ikke er usandsynligt, men saa at sige en Selvfølge, at de Forsamlede maae have underskrevet Udkastet, da de overrakte det til Kongen, kan der dog ikke tænkes paa saadanne Underskrifter som de bekjendte, der accepterede Loven, efterdi Udkastet baade paa saamange Steder havde Andragende istedetfor Lov og derhos var bestemt til at prøves og omdannes videre. Det er netop disse Underskrivter, der mangle, for at vide, hvem de Lærde (de Gelerden) vare, som i Forening udførte dette Arbeide. Naar de have fuldendt deres Arbeide, kunne vi ikke heller nøiagtigen sige; mellem 5 Januar og 17 April ligger deres Arbeidstid, og da Kongen var i Haderslev i Begyndelsen af Marts, kunne de paa denne Tid have overgivet det i hans egne Hænder. Paa den Reise, han derefter foretog, omtaler han, i et Brev af 17 April[1]), at han havde sendt Udkastet til Wittenberg; rimeligviis har han da afsendt det, før han forlod Hertugdømmet.

Det var nemlig Kongens Bestemmelse at forelægge Luther sin Kirke-Ordinants, og det skete strax. Men her opstaaer Spørgsmaalet om den Skikkelse, hvori Ordinantsen blev sendt. Saa utvivlsomt det er, at det latinske Udkast maatte være det, som blev sendt til Wittenberg, saa er det et Spørgsmaal, om det blev sendt uforandret, eller det først blev underkastet en Bearbeidelse. Kongens Ord om Arbeidets Gang tyde ikke paa en saadan: »han lod en

---

[1]) Müllers entd. Staatscab. a. S. p. 333.

Kirke-Ordinants skrive«, siger han, »over hvilken han kunde raadspørge sig, og da den blev ham overantvordet, sendte han den til Luther« [1]). Der synes ingen Plads at være for en mellemliggende Bearbeidelse, som man ei let kunde tænke sig i Haderslev, hvor Kongen var omgivet af de samme Mænd, som havde deeltaget i Arbeidet. Men det kunde dog synes rimeligt, at Kongen idetmindste foretog de Forandringer, hvortil Udkastet selv opfordrede, og indsatte Resolutioner og Lovbud, hvor dette indeholdt Andragender og Henstillinger, og have vi ikke det bedste Beviis i det berigtigede danske Udkast, i det rettede Exemplar, i Manuskriptet? Virkelig sætter Gram den Revision, som derved kommer til vor Kundskab, foran Afsendelsen til Wittenberg, saa at vi i dette Manuskript skulde have Billedet af den Kirke-Ordinants, der blev forelagt Luther [2]). Vi ville see bort fra de Indvendinger, der i den kritiske Bedømmelse af dette Manuskript ere reiste imod Kongens umiddelbare Forfatterskab, og tænke os Hofpræster og Hoftheologer arbeide i hans Navn for at gjøre Udkastet værdigere til at forelægges Luther, naturligviis paa Latin; og vi ville oversee Vanskeligheden ved at tænke sig disse Forbedringer saa hurtigen overførte paa det danske Udkast, saaledes som det foreligger i Manuskriptet: vi ville alene spørge, om dette kan have været den Skikkelse, hvori Udkastet blev forelagt Luther, eller med andre Ord, om Kirke-Ordinantsen kan have modtaget denne Bearbeidelse, før den afsendtes. Svaret vil blive Nei. Thi hvad angaaer de kongelige Resolutioner, er det ikke rimeligt, at Kongen vilde tage Beslutning om vigtige Spørgsmaal, som Tiendepligten og Kaldsmaaden, uden at have hørt Luther, og

[1]) Fortalen, ovenfor S. 4. Consultare kunde vel betyde at overveie og tage i Beraad, og i den ene Oversættelse (Udg. 1539) er det oversat saaledes. Men Latinens: hanc acceptam misimus etc. lader det udenfor al Tvivl, at han blot tænkte paa at raadspørge Luther, og gjorde det strax.

[2]) Fortalen til Krags Chr. 3. 1. D. S. 137.

havde han taget den, er det aldeles uforklarligt, at han da ikke ogsaa gav sit Tilsvar til Andragendet om Oprettelsen af et Universitet; og paa den anden Side finder man her en Resolution allerede taget, der efter Andragendet selv forudsatte Rigsraadets Medvirkning, (om de forbudne Grader) og en anden, der henviste til en Sogneforordning, som maatte være givet efter Udkastets Udarbeidelse [1]. At de theologisk-kirkelige Ændringer af saa stor Betydning, som nogle ere, ikke heller havde deres naturlige Sted i en Revision af Landets Høilærdes og Prædicanters Arbeide umiddelbar foran Indsendelsen til den høieste Auctoritet, er ogsaa øiensynligt. Vi maae altsaa fremdeles holde os til Kongens Ord, at »han tog den udarbeidede Ordinants og sendte den til Luther« [2]. Han kunde raade bedst, baade hvad Kongen skulde gjøre og hvad der ellers kunde behøves.

Vore sparsomme Kilder lade os iøvrigt i Uvidenhed om denne Raadførsel med den af Kongen saa høit agtede Reformator og hans Medarbeidere. Det er endog ubekjendt, hvem der overbragte Ordinantsen og naar den kom tilbage [3], og ikke mindre, hvad Frugten af Sendelsen blev. Kun i Almindelighed siger Kongen, at Luther og de andre Theologer i Wittenberg bifaldt den [4]. Der er

---

[1]) Udkastet S. 85.

[2]) Saaledes er: hanc acceptam — oversat i Udg. 1539. Der staaer ikke: „da vi havde faaet den og bifaldet og forbedret den, sendte vi den til W.“

[3]) Naar Lachmann fortæller, at Andr. Jädike overbragte den (hist. ord. p 16), er det øiensynlig en Feiltagelse, da denne Mands Sendelse allerede foregik i Aaret 1536, (s. ovenf. S. 23) og naar der almindelig siges, at Bugenhagen bragte den tilbage, da han kom i Juli 1537, er det vist kun en Formodning, der lidet stemmer med det Første; thi skulde Kongen atter have sendt Hofpræsten med Ordinantsen dertil, har han rimeligviis ogsaa bragt den tilbage. Vi vide kun, at den var afgaaet, da Kongen den 17 April sendte sin tydske Secretair Balthasar von Altenglosen med Brev til Churfyrsten.

[4]) Is cum aliis, qui Wittebergæ sunt, Theologis eam approbavit; i de to Oversættelser: „saa ansaae han med andre vise Mænd samme

ikke Tale om Rettelser og Udsættelser i det Enkelte. Rimeligviis pleiede Luther ved slige Leiligheder kun at udtale et almindeligt Skjøn; her behøvedes ogsaa Raad og Bemærkninger i det Enkelte saameget mindre, som Kongen paa samme Tid atter udbad sig Bugenhagen til sit Reformationsværks Fremme og fik Tilsagn om hans Komme. Med ham kunde Luther da have aftalt det Fornødne.

Der er Ingen, der har tænkt paa at sætte det rettede Udkast i Forbindelse med den Revision, som Udkastet kunde have undergaaet i Wittenberg. Hvad om det latinske Udkast havde været sendt til Wittenberg paa brækket Papir (som nu den danske Oversættelse forefindes i Manuskriptet) og var kommen tilbage med de Rettelser og Tillæg, som Kongens Secretair fik Ordre til at indføre paa Dansk i den danske Oversættelse? Saa havde vi et høist interessant Billede af Reformatorernes umiddelbare Medvirkning i den danske Kirkelovgivning. Det er ikke lidet mærkværdigt, at de fleste betydeligere Rettelser ere motiverede, hvad man da ellers ikke pleier at gjøre i en Lov: saaledes S. 60 Indskrænkning af de daglige Psalmer, »at Børnene ikke skulde besværes med (trættes ved) for lang Sang«; S. 66 den stiltiende Uddeling af Nadveren, »fordi det allerede er dem alle sagt i Consecrationen med Christi Ord«; S. 81 de forbudne Grader, »at Blodets Ærefrygt og Bludsel opretholdes«. S. 85 at Billeder bør borttages, »thi at hver vel vitterligt er, at det ikke Andet er end klart Afguderi«; S. 109 at Kongen vil lægge Mere til de Fattige, »som han veed Christi Ord, hvad I have gjort mod En af mine Mindste etc.«. Ligeledes er det øiensynligt, at flere Tillæg ere udgaaede fra et høiere Syn over det hele Kirkevæsen og udtale leilighedsviis almindelige Fordringer, saasom S. 69 at de almindelige Litanier ikke maae glemmes[1]);

Ordinants god og ret at være", og: „saa oversaae han med andre flere høilærde Mænd... samme Ordinants og dømte hende god og ret at være".

[1]) Overs. har misforstaaet vulgares og taget det i samme Betydning, som det idelig ellers forekom i hans Grundtext om Modersmaalet.

S. 104 Nødvendigheden af vel lærte Præster og S. 106 om Degnens Pligt at undervise. Men dersom vi deraf sluttede, at det hele rettede Manuskript gav os Billedet af Wittenbergernes Indflydelse, vilde vi dog slutte formeget; thi Adskilligt er utvivlsomt af dansk Oprindelse, som Ordene om Sognedelingen i Jylland (S. 85), og desuden havde den wittenbergske Aand sin kraftfulde Repræsentant i Danmark selv, saasnart Bugenhagen var kommen, og fra ham kan da alt Saadant ligesaagodt hidrøre som fra en Revision i Wittenberg.

Vi maae vel altsaa snarest forestille os, at Ordinantsen kom tilbage med en almindelig Billigelse; maaskee i Mai eller Juni Maaned. Kongen var dengang endnu paa Reise og kom efter et kort Ophold i Haderslev (19—27 Mai) først den 10 Juni til Kjøbenhavn[1]), hvor ogsaa Bugenhagen, om hvis Bistand Kongen atter havde anholdt hos Churfyrsten, omsider indtraf den 5 Juli[2]), og hermed indtræder den sidste Epoche i dette Værks Udarbeidelse.

Om dette sidste Arbeide siger Kongen, at han betjente sig af Bugenhagens og sine Raaders eller Raadgiveres Raad og Bistand til at gjøre Kirke-Ordinantsen færdig[3]), og han benævner andetsteds dem, der stode ham bi med Kirkevæsenets Ordning tilligemed Bugenhagen, »lærde Mænd, Prædicanter etc., som vare hos ham i Riget og ved Hoffet« [4]). Paa hvilke Mænd vi derved skulle tænke, kan saameget mindre siges, som det ikke just er givet, at de Mænd, der deeltoge i Ordningsarbeidet (ordinationes), derfor ogsaa havde Deel i Ordinantsens Udarbeidelse, og medens vi derfor ikke behøve at tænke os Hoftheologerne (i Haderslev) virksomme ved Lovarbeidet, navnlig ikke paa

[1]) See ovenfor S. 36 Not. 2.

[2]) B. Münter, symbolæ ad Bug. in Dan. commor. p. 26.

[3]) Fortalen til den lat. Kirke-Ordinants.

[4]) Universitetsfundatsen, Indledn. „Ejus et aliorum doctorum virorum, prædicatorum etc. qui apud nos erant in regno et aula, consilio et opera usi sumus ad Ordinationes ecclesiasticas in regnis et principatibus nostris faciendas“.

dette sidste Stadium, kunne vi snarere ved Kongens Raadgivere forstaae indflydelsesrige Mænd i hans Omgivelse og Theologer i Kjøbenhavn: navnlig var Peder Palladius nu kommen fra Wittenberg, og flere udenlandske Lærde havde ledsaget Bugenhagen[1]).

Imellem 5 Juli og den Dag i August, da Kongen forelagde Rigsraadet den færdige Kirke-Ordinants, maa nu den Bearbeidelse have gaaet for sig, som gav det oprindelige Udkast sin nærværende Skikkelse, og tilføiede alle de nye Artikler, der som et Slags Anhang eller Fortsættelse slutte sig til dette[2]). Om disse Anhang skulle vi senere handle; her ville vi føre Udkastets Historie til Ende, idet vi bemærke, at det i denne Tid, maaskee ved gjentagne Revisioner, har faaet alle de Rettelser og Tillæg, som deels sees i det haandskrevne rettede Exemplar, deels først fremkomme i den latinske trykte Ordinants. Et Mellemstadium i dette Arbeides Gang fremstiller nu det haandskrevne Manuskript med sine Rettelser: de fleste af dem bleve staaende, men nogle af dem opgaves igjen[3]), Et og Andet blev omsat, og Adskilligt af Udkastets oprindelige Text, som endnu i Manuskriptet staaer urørt, blev senere

---

[1]) Det er mærkeligt, hvorledes disse Forhold føre os hen til tvende Yttringer om Kirke-Ordinantsen, som man ellers billigen regner til de uhjemlede og misforstaaede. Hvitfeldt skriver (2, 1508) at „Dr. Pommeranus og de Høllærde i Kjøbenhavn havde gjort Kirke-Ordinantsen", og Pontoppidan skriver i Reformationshistorien, (p. 334), at „Petrus Palladius og Johan Bugenhagen stode for dens Affattelse" (führten bey dem Aufsatz die Direction), og i Ann. Eccl. (3, 227), at begge disse Mænd „førte Pennen ved Affattelsen", idet han iøvrigt forvexler, hvad der skete i Kjøbenhavn, med Forsamlingen i Odense og Haderslev. Forstaaet alene om Revisionen i Kjøbenhavn i Juli—Aug. 1537, kunne begge disse Beretninger have deres deelvise Sandhed.

[2]) I almindelige Træk er Bugenhagens Andeel i Kirke-Ordinantsen ogsaa saaledes rigtigen angivet i B. Münters symbolæ p. 58.

[3]) Saaledes Henviisningen til Sognedelingen i Nørre-Jylland S. 85, og det uheldige „i deres Prædikener" S. 93 og Privilegierne S. 116 m. m. (jfr. ovenfor S. 18).

udslettet[1]) eller omdannet, og i Særdeleshed kom mange nye Indskud til, hvilket Alt sees af den trykte latinske Kirke-Ordinants. Alle disse Tillæg adskille sig som oftest kjendelig fra det oprindelige Grundlag ved en mindre reen Latinitet[2]), men slutte sig ellers saa let og naturligen til dette, at man kun ved en nøiagtig Sammenligning bliver opmærksom paa dem[3]). Vi ville faae Leilighed til at gjennemgaae de vigtigste, naar vi i de følgende Afsnit optage en anden Undersøgelse af mere theologisk Interesse, nemlig om de Kilder, som de danske Forfattere have be-

[1]) Saaledes S. 59 om de tre Sacramenter; S. 65 L. 4 „tvende"; L. 20, at ogsaa Skolemesteren kunde intonere „Vi troe"; og L. 23 til 28. S. 66 L. 3 at Formaningen til Communicanterne kun skal gjøres, naar de ere noget mange. S. 69 L. 11 at Sacramenterne ere tre; S. 81 L. 10—16 om Ægteskabsretten S. 83 L. 26 fgg., og m. m. som tildeels nedenfor særlig skal blive omtalt.

[2]) Dog gjøre de store Tillæg (i Udkastet S. 66 og 79) en Undtagelse i denne Henseende: skulde de hidrøre fra Luther eller den oprindelige Latinists Pen? Ellers findes pro for „ante", num for „an", curare pro pauperibus, implicari negotiis o. desl.

[3]) Tillægene og Forandringerne i Manuskriptet foreligge i dette Tidsskrift a. St. Som Éxempler paa dem, som først komme tilsyne i den trykte latinske Ordinants, skal jeg foreløbig nævne: i Artiklen om Lærdommen (foruden de ovenfor S. 9 omtalte Passus, som jeg formoder kun at være glemte i den danske Afskrift) er tilkommen en skarp Advarsel til Præsterne om Forsigtighed i Behandlingen af dybe og dunkle Læresætninger, som Prædestinationen, Friheden etc. (fol. 2—3). Fremdeles det Stykke af Catechismen om Nøgle-embedet (fol. 5). Adskillige Henviisninger til tilkommende nærmere Forskrivter og Henviisninger til Superintendenternes Afgjørelse (fol. 6—8). Ordene om Messeofferet: more papisticæ superstitionis et blasphemiæ (fol. 7). Om Prædiken stod der: a prandio pueris prædicetur perpetuo catechismus, nu staaer der: a prandio pueris, immo omnibus, prædicetur etc. (fol. 10). Laurentii Dag er optaget blandt dem, der skulle erindres næste Søndag (fol. 15). Indskrænkende Bestemmelser om Kirketugten (fol. 17. 18). Provstevalg (fol. 20), at Visitatorerne skulde opmuntre Forældre til at sætte deres Børn i Latinskolerne (fol. 32), at Præster ikke maae indblande sig i verdslige Sager (fol. 24), at der skal være 4 Præster i Malmø (fol. 39) og adskillige Befalinger til Lehnsmændene og Tilsagn til Præster og Provster, foruden enkelte vigtigere Stykker, som nedenfor særlig skulle omtales.

nyttet, og hvorfra Tillægene til deres Arbeide ere tagne, forsaavidtsom Kilder kunne paavises.

III. Om Kilderne til den danske Kirke-Ordinants's oprindelige Deel.

Det behøver efter det Foranførte ingen Forklaring, at vi her vende os til en Deel af den fuldstændige Kirke-Ordinants alene, navnlig til den, som svarer til det danske Udkast; thi den er ikke alene i chronologisk Henseende et Værk for sig, men udgjør et sammenhængende, smukt anlagt og udført Arbeide, der afrunder sig til eet Hele, og har derhos danske Mænd til Forfattere. Med Undersøgelsen om de Kilder, hvoraf den er flydt, forbinder sig naturligen Paavisningen af dens Indhold samt de Forandringer, som dette har undergaaet ved den senere Overarbeidelse, som vi billigen kunne kalde den kjøbenhavnske Redaction; og idet jeg ogsaa skal ved ethvert betydeligere Sted gjøre opmærksom paa disse, vil det ei sjeldent med Interesse erfares, hvorledes den udenlandske Indflydelse har gjort sig gjældende og betydelig forandret det, som de danske Forfattere havde tænkt sig og tildeels endog holdt fast ved.

Den Kreds af Mænd, som lagde Grunden til den danske Kirke-Ordinants, havde ingenlunde den Tanke, at opstille en original Kirkelov, og deres Kirke var allerede ved liturgiske Skrivter og ved den factiske Forfatning og Lære nøie knyttet til den sachsiske Reformation. Fra denne hentede de ogsaa alle de Hjelpemidler, som de sees at have benyttet. Man gjenfinder ved en nøiagtig Jevnførelse tydelige Spor af Luthers Formula Missæ et communionis fra 1523 [1]), og af den sachsiske Visitationsbog af Melanchthon 1528 [2]), en Bog, der ansaaes saa vigtig, at den ei alene anbefaledes Præsterne i Ordinantsen selv, men ogsaa af Bugenhagen blev oversat paa Latin 1538 til Brug for de

[1]) Hos Richter, Samml. evang. Kirchenord. 1. Bd. S. 2 og i Udg. af Luthers Værker. Den tydske Overs. af 1523 have de ikke havt.

[2]) Smst. 1. S. 77 fgg.

danske Præster[1]). Fremdeles have de benyttet de tre Kirke-Ordinantser, som havde Bugenhagen til Forfatter, den brunsvigske 1528, den hamborgske 1529 og den lübeckske af 1531[2]). Disse tre udgjøre et sammenhængende Hele, idet de baade for en stor Deel ordret ere udskrevne af hinanden og den senere derhos udtrykkelig henviser til de foregaaende. Det falder derfor ofte vanskeligt at sige, fra hvilken af dem de danske Lovgivere i det Enkelte have taget deres Udvalg, og dette saameget mere, som Bugenhagen selv i Aaret 1531 havde udgivet et Slags Florilegium af dem alle tre[3]), som de ligeledes kunne have benyttet, og som i Forening med den lübeckske Ordinants mulig nok kunde have tilbudt dem alt, hvad de havde behov. Endelig synes de at have havt den wittenbergske Kirchen-Ordnung af 1533 og de sachsiske Visitationsartikler af 1533, hvilke begge vare (og indtil de sidste Tider have været) utrykte[4]). Derimod have de neppe kjendt Bugenhagens nyeste Kirkelov, den pommerske Kirke-Ordinants af 1535[5]), ligesom de ikke heller have benyttet nogen af de mange andre litur-

---

[1]) See B. Münter, symbolæ p. 81.

[2]) Den første og sidste findes i Originaludgaven paa Kongens Bibliothek; den hamborgske i Klefecker Samml. hamb. Gesetze 8. Th.; alle tre hos Richter a. St. i Udtog, der supplere hinanden, men dog ikke ganske gjøre Originalerne undværlige.

[3]) Von mancherley Christlichen Sachen, tröstlichen Leren, sonderlich von beiden Sacramenten gezogen aus der Lübecker-, Hamburger- und Brunswiger-Ordenunge. Wittemb. 1531. 4to. Denne Bog findes ogsaa paa Kongens Bibliothek og tillige i en plattydsk Udgave af samme Aar. Den indeholder efter Titelen bogstaveligen kun en Samling af Lærestykkerne og enkelte Artikler af disse Ordinantser, og havde det apologetisk-polemiske Formaal at forsvare Bugenhagens Grundsætninger mod de Catholskes Bagvadskelser og Sværmeres Daddel.

[4]) Nu er den første trykt i Førstemanns Neues Urkundenbuch zur Gesch. der evang. Kirchenreformation 1 Bd. Hamb. 1842 S. 381, og begge hos Richter a. Sk. S. 220 og 226.

[5]) Originaludg. paa Kongens Bibl., og hos Richter a. Sk. S. 248 fgg.

giske og kirkeretlige Love, som det sidste Decennium havde frembragt i saa stor Mængde, at man kjender over 50 evangeliske Love af større og mindre Omfang.

Dette hele Apparat tilhører saaledes een Kreds, og man kan ikke tvivle om, at de sachsiske Reformatorer have paaviist disse Hjelpemidler, da de ikke kunde opfylde Ønsket om Bugenhagens Sendelse ved Reformationsværkets Begyndelse, navnlig maae de antages at have medgivet A. Jädicke de utrykte sachsiske Love. Om de sendte dem for at benyttes til Kilde for en ny Kirkelov, kan være meget tvivlsomt: snarere kan det, da Kongen havde ønsket Bugenhagen til at reformere i Gjerning, have været deres Mening at give de Danske de Reglementer, hvorefter de selv kunde reformere[1]). Af samtlige Kilder ere da Bugenhagens de betydeligste; hans Andeel i Værket er saa stor, at næsten Alt, hvad der findes i det andet Kapitels 15 Afsnit (S. 63—94), som er mere end det halve Udkast, er taget af hans Ordinantser og desuden Adskilligt i de øvrige Afsnit. Da det Meste af dette handler om Præsteembedet og Sjælesørgervirksomheden, kunde det ogsaa overføres paa ethvert Lands Kirke, og de danske Lovforfattere have optaget det saaledes, som man optager en Lov, der allerede er givet og kun skal gives Lovskraft ved Tilegnelse. De have vel gjort Udvalg, forbigaaet Et

[1]) Dog er det ogsaa muligt, at Sachserne have sendt disse Hjelpemidler for at bruges til Udarbeidelse af en Kirke-Ordinants og ved en senere Leilighed end Jädickes Afreise i Sept. 1536. Thi man seer af et Brev fra Churfyrsten til Kongen af 16. Mai 1537 (Müller entd. Staatsc. 4 Er. S. 339), at han i et tidligere Brev, som ikke kjendes, havde foreslaaet Kongen at lade hans egne Theologer sammendrage en Ordinants, hvorefter han da i en kort Tid vilde lade Bugenhagen komme for at gjøre den færdig. Dersom dette Brev var skrevet før Arbeidets Paabegyndelse, mulig til Svar paa Kongens Brev om Udfaldet af Rigsdagen 1536 (s. ovenf. S. 24), kunde man tænke sig, at Materialet dertil var sendt ved samme Leilighed eller ifølge en nærmere Forhandling derom.

og Andet, men uden Betænkelighed udskrevet, hvad de vilde tilegne den danske Kirke. Som et Exempel skal jeg anføre den hamborgske og lübeckske Kirke-Ordinants's fælleds Forskrifter for Præste-Ordination og om Apostel-dagene, jevnførte med det danske Udkast.

„Des Sonntages wen de Epistole gelesen ys, balde schall eynn Predicker edder Cappellan vp dem predickstole also vormanen: „Leuen frunde yn Christo! gy weten, dath wy apenbar ghebeden hebben, dat uns Godt vmme Christus sines leuen sönes wyllen wolde thoschicken eynen guden Superattendentem (Pastorem edder Parner, Cappellan edder Prediger). Dar bauen hebben de, den ydt beuolen ys, ock eren denst vnde vlyt dar tho gedan, vnd erwelet N., welcken so vele minschlichen gerichte vnd vorstande mögelick, achten wy ehrlich etc. — Darumme biddet, dat Godt dorch J. C. vnsen Heren ehm gnade geue sölik ampt vns thor salicheyt tho vörende, gedencket ys, welck eyne exempel Ch. vns süluer gegeuen hefft als Luc. scryfft ym VI cap., do he des morgens wolde forderen vnde erwelen de XII Apostel. Desse N. ouerst schal nu vohr dem Altar myth sange vnde bede vnde oplegginge der hende yeuer leue (Euerer Liebe) vorgestellet werden, dath wy ehn so yn dessem ampte der gnade Gades beuehlen, vnde desse gemene wete, dath desser Personen by vns sülck ampt beuahlen sy.

(Lübeckske Ord. 1531 Bl. G v. og efter den hamborgske hos Richter 1 D. S. 129).

S. 82.

Siiden schall prouestenn effther predickenn saa ledis, eller wedt slilg maade thale faalcket till. Kere Brødre och Sustre vdi Christo, i wilde atj nu haffue giordt en fyering och Credentzs tiill Gudt ffader, at hanndt for Christi skylldt wiillde giffue ether een godt predickere, och vdi thet er thendne, som i heer see tiill stede, ether tiillkommen (aff theriss fliittige tiillhielpning som ther haffde om atskøde) en godt høffuisk leerdt mandt, och saa møget som mandt forfare kanndt, tiill saadannt ith Embede icke vbeqvem. Ther fore gører nu thet som igenn staar, beder Gudt, at hanndt hannom giffuer for Christi skylldt sin naade, tiill atgøre hanns embede tiill alldes ethers salighedt, och drages tiill miindne, at Christus giorde selffuer liige saa, ther hanndt wiillde vdtuellie sine Aposteler, Lucæ vj. Nu schall hanndt beffalles ether heer fore alteret met sang, bøn, og hendders paaleggelssæ.

Der hylligen Apostolen vnd Magdalene vnd Laurentij des hylighen Kasten-vohrstenders edder

Apostelers dage schulle aff predicke stoelenn forkyndes, och met S. Mariæ Magdalene dag vpsettis

Diakens gedechtnisse, schölen ghelecht werden vp den negesten Sondach na ehrem Kalenders dage, also dath me vlytich predigen schal dat Euangelion vam Sondage also vp einen anderen Sondach vnd dem yo nycht affbreken. Alle sang vnde Messe schall ock syn vam Sondage, alleine am ende des Sermonis schal de Predicante seggen: Myne fründe yn Christo, yn desser weken plecht me to gedencken des hylligen Apostels N., van dem lest me so ym Euangelio, yn Act. Apost. etc. so segge me ock, so me wat, kort vth waren Hystorien vnd nycht uth lögen legenden.

(Lübeckske Ord. fol. K. 6 og brunsvigske 1528 fol. H. 7).

tiill theriss nestte efftherffyllggendes søndager, Daag schall ther paa samme søndager alldt ting lessis, siunges ock predickes, efftber som thet om søndagenn fallder, at theer aldt eniste bag vdi predickenn paamyndes om there oc noget sanddrugeth om thennom vdi schrifften ther mandt kandt tage efftthersiuen vtaff tiill at throe Gudt, elske sin nestte, och taallmodelig bere thet hellig kaarss [1]).

(Udkastet S. 74.)

De øvrige Kilder ere mindre benyttede og oftest kun i enkelte Udsagn og Forskrifter, hvorved deres Benyttelse mere faaer Udseende af et Hensyn til dem end en Udskrivning af dem. Af Luthers formula Missæ er allerede ovenfor S. 6 Not. 3 anført et Par Exempler; et mere omfattende giver Udkastets S. 64.

Kyrieleison ut hactenus celebratum est variis melodiis pro diversis temporibus cum sequente hymno angelico.

(Hos Richter, 1, 3.)

Kyrie eleyson vnder atskillige noder efther tiidtzenns atskillighedt liige som heer tiill dagis haffuer werit holldet met thendt engelske louffsang Gloria in excelsis, thendt prestenn schall paa latine eller danske begyndne atsiunge.

Ab hinc omnia fere sonant ac olent oblationem. Proinde ómnibus illis repudiatis, quæ oblationem so-

S. 65. Och ther aff liuder allt thet efftber fyllgendes om Offer, Men thet allt sammell met thenndt

[1]) Hvad her siges om Exemplet, læses rigtignok i den Pommerske Ordinants (Richter 1, S. 260), men i en anden Forbindelse, saa at det er uvist, om de her have havt den specielt for Øie, da denne Tanke var den currente, hvor Talen var om Helgene i Almindelighed, see S. 73 i Udkastet.

nant, cum universo Canone, retineamus quæ pura et sancta sunt, ac si (sic) missam nostram ordiamur.

(Richter a. St. S. 4.)

Ut episcopo primum significetur, qui futuri sint communicantes, petantque ipsi coena Domini communicari, ut eorum et nomina et vitam cognoscere queat. Deinde petentes non admittat, nisi rationem fidei suæ reddiderint et interrogati responderint, an intelligant, quid sit coena Domini, quid præstet, quo usu illa velint potiri. Arbitror autem hanc interrogationem seu explorationem sufficere, si semel in anno fiat cum eo, qui petat communicari. Quin poterit tam intellegens esse qui petit, ut vel semel in tota vita vel prorsus nunquam interrogetur... Nos autem eos, qui respondere non poterunt juxta prædicta, prorsus exclusos et alienos volumus ab istius coenæ communione, tanquam veste nuptiali carentes...

De illis enim contemtoribus loquor, qui inverecunde et sine timore peccant et magnifica nihilominus de evangelio jactant.

(Richter a. St. S. 5).

heele Canon forskiude wii, och hollde alldenistte thet som purt, gudeligt, och helligt er, Och begynde nu Messen furst for alluorgie.

S. 79. Tiill thendne hellige sambqvem (huillckenn hører alldtenniste thee Christne tiill) schall ingenn tiillstedis, icke endt hellder aff the Christne, met myndre endt thee haffue ladet seg vp for tiennerne, och haffue bedet om at mue bliffue bereet. Icke schulle hellder allde thee som bede ther om tillades, førendt thee faae giordt skell for theriss throe. Och suoret tiill thee spørsmaall som gørris tiill thennom om naderenn, vdenn mandt daag keendne thennom atuere skickelige och rethskaffne noch. S. 77. Ther som hanndt icke tha kanndt fortellie oerdene vdi børne lerddommen, Och ey suaare effter som nu er sagdt, Tha bliffue seg paa thendt siindne som thenndt ther haffuer icke Brøldtluffuis kleder, vdelugt aff naderens deellagtighedt.

S. 80. Gudtzs ordtzs forhaanere och foragthere thee som oppenbare och forudenn alldt Gudtzs frygt szaa syndne, Och wiide daag møget met store ordt atblabre om Euangelio.

Af den sachsiske Visitationsbog er foruden hele Capitlet om Skolerne meest kun optaget enkelte Ting i Afsnittet om Læren, og Betragtningen af Helligdage og kirkelige Forskrifter; men da den samme Bog er meget benyttet i Bugenhagens Ordinantser, ligger den oftere som den fjernere Kilde til Grund for de optagne Anordninger f. Ex. af den daglige Gudstjeneste. Et Exempel paa en umiddelbar Benyttelse afgiver et ret mærkeligt Bud om Prædiken S. 68:

Es sollen sich auch die Prediger aller Schmähwort enthalten und die Laster strafen in gemein, deren, die sie hören, nicht von denen predigen, die sie nicht hören als vom Bapst oder Bischope oder dergleichen. On wo es die leut zu warnen und Exempel zu geben noth ist.
(Richter 1, 97.)

For al Ting skal han holde sig fra allehaande Skjældsord og Forhaanelse, saaat han jo ingen rører ved Navn, aleneste skal han straffe Synden i Almindelighed og Saadant, som han haver hørt og veed for vist. Hvad han intet haver hørt tale om, det skal han tie. Ikke skal han heller hastelig (hadskelig — odiose invehatur) lade ilde paa Papisterne, med mindre end Paamindelse og deres onde Exempel æsker saadant (nisi id admonitio et exemplum exigat [1]).

Bugenhagen pleiede i alle sine Ordinantser at gjengive dette Bud alene i Anvendelse paa Laster og Synd uden at tale om Skaansel mod Papisterne [2]), og da Luther i Aaret 1538 paany udgav den sachsiske Visitationsbog, undtog han netop Papisterne fra Forskaanelsen: »dog Pavedømmet og dets Anhang skulle de heftigen fordømme som Djævelen og hans Rige«. De danske Prædikanter have foretrukket det Fredelige.

Disse Exempler vise tillige, at Forfatterne have benyttet, hvad de forefandt, med Frihed i Udvalg og Fremstilling. En umiskjendelig Selvstændighed gaaer overalt ved Siden af den trolige Benyttelse af Bugenhagens Ordinantser og viser sig selv i den Deel af Arbeidet, der allermeest er formet efter ham.

Man seer allerede i den første Begyndelse et Spor af den besindige Overveielse og mere omfattende Betragtning, idet de danske Lovgivere begynde ligesom med en Theorie af en god Ordinants (S. 57), hvortil Bugenhagen kun indirect havde givet Impuls ved at opregne de 4 eller 5 Led, som hans Ordinants maatte indeholde; men han har hverken angivet dem saa skarpt eller fastholdt dem i

---

[1]) Man seer, at Oversætteren ikke har forstaaet Latinen rigtigt, hvis rette Mening den tydske Grundtext giver.

[2]) Brunsv. Ord. (hos Richter S. 110) Lübeckske Ord. fol. G. 7.

Udførelsen [1]). I denne klarere Bevidsthed have de danske Reformatorer ogsaa vidst at lægge og fast gjennemføre en fuldkomnere Plan og Orden end Bugenhagen. Denne havde i sin store evangeliske Nidkjærhed opfyldt sine Ordinantser (især den brunsvigske) med lange dogmatiske og polemiske Undersøgelser, især om Barnedaaben, Besprængelsen og udøbte Børns Salighed, om flere catholske Ceremonier, især Vieninger, om Messen (hvorom han handler paa 45 Blade i den brunsvigske Ordinants) o. fl., men alt Saadant have de danske Forfattere holdt udenfor Kirkeloven. Ligeledes havde Bugenhagen behandlet de enkelte Gjenstande i en tilfældig Følge [2]), som derfor ogsaa er forskjellig i hver Ordinants uden i nogen af dem at bygges paa noget Princip [3]). Men de danske Forfattere holde sig strængt til de opstillede Hoveddele og gaae igjennem Læren, Kirketjenesten og Sjælesørgerembedet til Skolerne og Kirkens oeconomiske Forhold og Styrelse og Præsternes Uddannelse for deres Embede [4]).

Istedetfor hine dogmatiske Afhandlinger have de derimod indledet de fleste Afsnit med et Ord eller en Begrebsstemmelse, der i stor Korthed og oftest med en symbolsk Præcision udtaler det evangeliske Synspunct, stundom under Hensyn til den sachsiske Visitation, Luthers Ord eller den

---

[1]) Den brunsvigske og lübeckske Ord. hos Richter S. 107 og 145. Først i den mecklenborgske Ordinants af 1552 forefindes den samme Form som i den danske (dog med Udeladelse af det 6te Led), og dette er maaskee ikke uden Indflydelse af denne gjennem den slesvig-holstenske.

[2]) Saaledes findes Præsters Ægteskab behandlet under Bansættelsen i flere Ordinantser.

[3]) F. Ex. i den brunswigske: Daaben, Latinskoler, Prædikere, Superintendenter, Sognepræster, deres Løn, deres Arbeide, Skriftemaal, Sygebesøg, Ægteskabssager, Ban, Helligdage, daglig Kirkesang, Messen, Billeder, Fattigkassen o. s. v.

[4]) Et Brud paa denne Plan i 2 Capitel 9 Afsn. (S. 81 fgg.) er vel skeet ved de senere Tillæg, men var kun svagt foranlediget af Udkastets Forfattere (see nedenfor).

augsburgske Confession [1]). Men efter et saadant velgjørende Glimt af den evangeliske Aand have de iøvrigt holdt sig til Lovens nødvendige Indhold og navnlig undgaaet at optage i denne hvad der hører til Haandbogen eller Alterbogen, medens Bugenhagen undertiden havde optaget Bønneformularer, Tiltalen før Nadveren og andre Pastoralanviisninger. Kun i de smukke Artikler om Jordemødre og Barselqvinder have de tildeels overskredet denne Grændse, førte af den practiske christelige Aand, som udtalte sig i disse Pastoralanviisninger af den nidkjære Bugenhagen.

I selve Lovenes Indhold vil man derfor ogsaa kunne paavise originale Enkeltheder gjennem det Hele, men især i den sidste Deel, i det 4de Capitel om Præsternes Underhold og Kirke-Organisationen (S. 102 fgg.). Det var saa at sige nødvendigt, at de her maatte optræde selvstændigere, thi deels har ethvert Land sine særegne Forhold, deels vare alle Bugenhagens Ordinantser skrevne for Fristæder, der havde lidet eller intet Landdistrict og havde en communal Forfatning, der medførte heelt andre Vilkaar end dem, der finde Sted i et monarchisk Kongerige. Vi skulle nedenfor, hvor der specielt skal handles om Kirkeforfatningen, paavise den Indflydelse, som de tydske Forbilleder have øvet paa denne meest originale Deel af Kirke-Ordinantsen. Men her, hvor vi betragte Loven i Almindelighed, skulle vi kun endnu bemærke, at den Ære, der tilkommer dens Forfattere for en god og omfattende Plan, dog lider nogen Indskrænkning derved, at to vigtige Gjenstande for en god Kirke-Lov savnes, og dette vistnok just fordi de tydske Hjelpemidler vare ufuldkomne i begge Henseender. Af disse to Stykker er det ene Kirkernes hele Stilling, deres Indkomster og Tilsynet med dem. Bugenhagens

---

[1]) F. Ex. S. 60 om Ceremonier, S. 63 om Messen, S. 67 Prædikeembedet, S. 73 om Helligdage, S. 76 om Absolution, S. 81 om Ordinationen, S. 86 om Ban o. fl.

tydske Ordinantser omtalte kun Kjøbstedkirker og aldeles intet Tilsyn med dem, efterdi de ligefrem vare Bestanddele af Communen; deres Overskud var saaledes Communens Eiendom. Det andet er Præsternes Levnet, hvorom kun spredte Brudstykker kunne opsamles (S. 86. 103. 108 og 114), men som dog altid udgjøre mere end hvad der findes i nogen af Bugenhagens Ordinantser. Ligeledes savnes den senere saa indholdsrige Artikel om geistlig Jurisdiction og Consistoriernes Retspleie, men vi kunne tage i Betænkning at henføre dette til Mangler ved den danske Ordinants.

Efter disse almindelige Bemærkninger skal jeg endnu som nærmere Beviis for det Sagte meddele en Oversigt over de enkelte Deles Forhold til deres Kilder, som imidlertid kun kan være bestemt for dem, der selv ville søge Oplysning om enkelte Skikkes og Loves Oprindelse og derfor kunne ønske en historisk Commentar til den Deel af Kirke-Ordinantsen, som især indeholder det geistlige Embedes Gjerning. Ved denne nærmere Betragtning vil det ogsaa blive klart, hvad eller hvormeget der er originalt eller selvstændigt i Udkastet, samt hvad der senere er føiet til dette.

I det første Capitel om Læren og Sacramenterne (S. 58—59), som i Bugenhagens trende Ordinantser ikke er fremhævet som et særegent Punct, have Forfatterne af Udkastet havt den sachsiske Visitationsbog for Øie, hvor der ligeledes stærkt drives paa Troens Frugter og opregnes Hovedgjenstande for Prædiken[1]). Dog gaae de i Læren om Sacramenterne udenfor dette Forbillede ved at opstille tre Sacramenter ganske paa lige Linie, da Visitationsbogen kun siger, »at Boden ogsaa er regnet til Sacramentet«[2]); de følge heri mere Melanchthons

[1]) Luth. Werke (Lpz. Udg.) XXII S. 263. Richter 1, S. 84.
[2]) Anf. St. S. 271 og S. 91.

Apologie [1]); men inden Udkastet blev Lov, blev dette Punct (som kommer igjen S. 69) forandret. Ved den sidste Revision blev her ogsaa indsat en indtrængende Paamindelse om Forsigtighed i visse Lærdommes Behandling [2]). Et Sidestykke til dette hele Capitel har vel Bugenhagens pommerske Ordinants af 1535, der ogsaa begynder med Læren; men det er ikke at spore, at de danske Forfattere have havt det for sig; den afviger i en væsentlig Henseende fra deres Udkast: de blive staaende ved at betegne Lærens Regel og Indhold med de almindelige Udtryk: »det hellige Evangelium, reen Lære efter Guds Ord«, i Modsætning til »ufornuftig Prædiken«; men Bugenhagen havde i dette nyeste Lovarbeide samlet Forskriftens Sum i at »lære saaledes om Tro, Gjerninger og Sacramenter, som der indeholdes i den Bekjendelse og Apologie, som i Augsburg blev af de evangeliske Fyrster forelagt Keiser og Rige«, og han havde ogsaa i Læren om Nadveren indskjærpet at lære, at man deri modtager Herrens sande Legeme og Blod [3]). Den danske Kirke fik ingen symbolske Bøger ved sin første Kirkelov; den driver kun paa reen, eendrægtig, practisk, sikker og besindig Christendomsforkyndelse. I Latinen tilføiedes som Kongens Bud, at Sacramenter og Lære overalt skulde være conformia.

I det andet Capitel om Ceremonierne (eller Gudstjenesten i videste Forstand) ere de 16 Afsnit ordnede efter Handlingernes større eller mindre Universalisme. I det første Afsnit (S. 60—63) om den daglige Kirkesang kan ingen enkelt Kilde paavises med Bestemthed: det ligner baade de tre bugenhagenske Ordinantser, Visitationsbogen og den wittenbergske Kirke-Ordning af 1533. Men det er eiendommeligt, at Vicarierne (S. 60) tages med til

---

[1]) Hase, libri symb. p. 200.
[2]) Fol. 2—3 i den lat. Ord. Paaviist ovenfor S. 45, Not. 4.
[3]) Hos Richter 1, 248—49.

denne Sang, og at Domkirker og Klostre (S. 63) indbefattes under Loven, efterdi man i Danmark agtede at indordne det Gamles Tilhængere under de nye Forskrifter og bevare de kirkelige Instituter. Den samme Bemærkning kan gjøres ved den følgende Lov om Domkirkernes latinske Søndags-Messe (S. 64). Ved Sammenligning med den latinske Ordinants finder man iøvrigt her den Egenhed, at det danske Udkast (som Bugenhagens Ordinantser) kun har 5 Parter i Catechismus, men den latinske Ordinants 6 (da Boden er optaget som 5te) ligesom Udkastet S. 71. Ligeledes er ved sidste Revision tilføiet en Henviisning til Bugenhagens Reglement om Klosterfolk, som det i Mellemtiden var blevet besluttet at vedhænge Ordinantsen.

Messens Ritual i andet Afsnit (S. 63—67) er meest formet efter Luthers Formula Missæ af 1523[1]); dog er det første Led, Præstens Confiteor eller Bøn (S. 64), noget Nyt, som ikke er beholdt i de andre Ordinantser, og i Bestemmelsen om Messen efter Prædiken, naar der ikke holdes Communion (S. 67), er der taget Hensyn til Bugenhagens Ordinantser, hvor Advarslen mod Misbrug ved Messe uden Communion findes med de samme Ord. Imidlertid have de danske Reformatorer i dette Punct ikke holdt sig strængt til Bugenhagens nyeste Ordinantser; i den lübeckske og hamborgske afskaffede han al Messe efter Prædiken, saa at Gudstjenesten efter Prædiken skulde kun bestaae i nogle Psalmer, da Præsten ei mere maatte komme for Alteret; men i den brunsvigske havde han beholdt al Alter-Messe efter Prædiken undtagen Indstiftelses-ordene (som ei kunde læses uden Communion), og dette have de danske Lovgivere optaget i Udkastet. Hvorimod man af det senere skete Indskud — »for nogen Bogstol og ikke for Alteret« — seer, at Bugenhagen senere vilde gjøre sin nyere Regel gjældende, hvorved der udkom det besønderlige Resultat: en Altertjeneste, som ikke maatte holdes for

[1]) S. Beviser ovenfor S. 50—51.

Alteret — hvilket ei let kunde holde sig. Vi have ogsaa her det første Exempel paa, at Udkastet fik Magt over hans Anordninger [1]).

En Slags Afvigelse fra Bugenhagen er ogsaa den foreslaaede, erklærende Distributionsformel (S. 66, L. 21 fgg.), thi ingen af Bugenhagens Ordinantser indeholder nogen. Han foreskrev Uddelingen af hvert species umiddelbar efter dets Consecration og giver intet Bud med Hensyn til Distributionsformel. De ældre tydske Kirkeordninger indeholde overhovedet sjelden nogen Formel. Den her foreslaaede Formel findes kun i den vidtløftige nürnbergske Kirchenordnung af 1533 [2]), som de danske Reformatorer ei have kjendt, og senere i den brandenborgske 1540, preussiske 1544 og würtembergske 1553 [3]). Vi vide ikke, hvad der har bestemt Udkastets Forfattere til at optage denne Formel; en anden, (den ønskende Formel) var dengang i Brug i de danske Kirker, ifølge Messebogen 1529 og Bedebogen 1531 [4]). At den ei heller blev staaende, viser allerede Udkastet; men ikke heller den stiltiende Uddeling, som sattes istedet, kunde holde sig i Danmark, og dette er det andet Exempel paa den danske Aands Seir over den nye Lov [5]). Endelig seer man ogsaa af en Tilføielse om Elevationen, at dens Brug ikke just fastholdtes: det hedder i den latinske Ordinants, at den christe-

---

[1]) Synoden i Kjøbenhavn 1540 maatte allerede tillade at staae ved Siden af Alteret, hvor man ingen Bogstol havde. Pont. Ann. III, 252.

[2]) Hos Richter 1, S. 207.

[3]) Smst. 1, S. 327; 2, S. 67 og 137, og paa dette sidste Sted staaer det mærkelige Tillæg: „uagtet det er sagt, da de bleve indviede“. Herved berigtiges Adskilligt i Mynsters Afhd. om Distributionsformelen i Theol. Tidsskr. 3 Bd. navnlig S. 165.

[4]) See min Liturgiens Hist. S. 272 og Kalkar, Stemmer fra Reformationstiden S. 62.

[5]) Synoden 1540 gjorde ogsaa Forandring i dette Punct, see Liturgiens Historie a. St.

lige Frihed maa tilstedes, men Folket vel paamindes derom, dog intet forandres uden høiere Tilladelse.

Det tredie Afsnit om Prædiken (S. 68—73) bestaaer af tvende Dele, der i de senere Redactioner bleve fuldkomnere adskilte som Regel for Prædiken i Almindelighed og Regel for særegne Prædikedage. Den første Deel (S. 67—71) er vel affattet under et og andet Hensyn til den sachsiske Visitationsbog[1]); men ligesom det Hele ikke har noget Tilsvarende i de tydske Ordinantser, saaledes synes denne gediegne practiske Skildring af den rette Maade at prædike paa at bære mere Præg af Originalitet end noget andet Stykke i Udkastets rituelle Deel[2]) og er et smukt Vidnesbyrd om Forfatternes sunde practiske Blik. Det er overeensstemmende med den sachsiske Visitation, at Texterne til de tre Gudstjenester i Kjøbstederne (S. 69) og til Prædiken paa Landet (S. 70) ansættes saaledes, at Epistlerne ingen Anvendelse fandt om Søndagen; men det er en ny Form for Tidens Iver for Catechismusprædiken, at Prædiketimen paa Landet deles mellem Evangelium og Catechismus (S. 70)[3]). Bugenhagen pleiede at anordne Qvatemberprædikener til at fremme dette Maal, og den danske Skik forekommer først i den preussiske Ordinants af 1544[4]).

---

[1]) Ovenfor S. 51—52.

[2]) Det turde endog være muligt, at dette Stykke oprindelig har været udkastet paa Dansk, thi Forholdet til Latinen er tildeels omvendt her: det danske Sprog er friere end i det øvrige Udkast, og det tilsvarende i den latinske Ordinants har en mindre god Latin end det øvrige (f. Ex. referre for forlignes med, S. 67 adjectione et detractione, esse præ manibus — forhaanden, affectibus indulgere — sige hvad ham lyster o. m.) og desuden finder netop her den Sønderlighed Sted, at den latinske Ordinants (eneste Gang, saalangt Udkastet gaaer ved Siden af den) bruger Prædicatet dansk (ex danicis postillis), da den ellers altid har vulgaris sermo eller desl., hvor Udkastet har dansk. Jvf. ovenfor S. 38.

[3]) Et skjærpende Tillæg i den lat. Ord. fol. 10, see foran S. 45, Not. 4.

[4]) Richter 2, 69. En Tendents til denne Skik var allerede kjendelig i den første preussiske Kirke-Ord. af 1525, hvor det paalægges

Den anden Deel af Stykket (S. 71—73) er vel ikke heller taget af nogen bestemt Kilde, men lignende Forskrifter findes enkeltviis paa forskjellige Steder; Nyt er alene St. Laurentii Erindring paa 2den Juledag (S. 71—72), som er blevet staaende, uagtet et senere Tillæg i det næste Afsnit indførte Laurentii Dag blandt de Fester, der skulde forlægges til næste Søndag, som blev omtrent midt i Trinitatis. Ved Langfredagstexten finder man Bugenhagens Navn nævnet, medens hans egne Ordinantser kun angive denne Text efter Indholdet. Den givne Erindring at advare Folk mod at gaae til Alters Skjærtorsdag af en Vane, er taget af den sachsiske Visitation, og den betydningsfulde Egenhed ved Langfredagscommunionen, at den skulde være uden Høimesse, er taget af Bugenhagens Ordinantser.

Det fjerde Afsnit om Helligdage (S. 73—74) er af et saa almindeligt Indhold, at det gjenfindes næsten overalt. Imidlertid henledes Tanken til den sachsiske Visitation saavel ved Yttringen om Helligdage som ved Omsætning af St. Hans Dag og Mariæbesøgelsesdag[1]). Ejendommelig er alene Allehelgensdag, som de tydske Ordinantser ikke medtage, hvorimod de have en særskilt Reformationsfest for hver Kirke og undertiden tillige en Christendomsfest: den første er den Dag, da Ordinantsen er blevet indført, den anden skal minde om Christendommens første Udbredelse i Landet. Ligeledes har Bugenhagens Ordinantser alle St. Laurentii Dag ved Siden af Aposteldagene og Mariæ Magdalenædag; den kom ogsaa ved Tillæg i den latinske Ordinants ind i den danske, uagtet hans Minde (som nys bemærket) havde faaet en

---

Præsten efter Prædiken at forelæse Fadervor, Herrens Bøn og de 10 Bud (smst. 1, 29).

[1]) Richter 1, 93. Dog spores en liden Virkning af de forandrede Tider: den sachsiske Visitation havde især villet træde Misforstaaelse imøde og erindrer om, at Arbeide (ob Handarbeit fürfiele) er tilladt; den danske Ordinants udtaler, at Søndagen er bestemt til Hvile (S 74, L. 5).

anden Plads paa 2den Juledag. Ogsaa dette Tillæg satte Tiden og Sædvanen ud af Brug i Danmark.

Det femte Afsnit om Daaben (S. 75—76) udmærker sig ved en stor Korthed i Sammenligning med Bugenhagens Ordinantsers meget vidtløftige Undersøgelser derom. Naar man kjender disse, seer man imidlertid Resultaterne i enkelte Ord, som derved vinde en særlig Betydning. »Børn skulle døbes med dansk Læsning« — indeholder saaledes Resultatet af tvende Undersøgelser. »De skulle blottes og overøses«, maa forstaaes efter den hamborgske Ordinants som en Misbilligelse af Bespræ̈ngelsen; thi han udbredte sig der vidtløftig over den »besønderlige, i Tydskland ukjendte Skik«, som han forefandt i Hamborg, at man pleiede kun at blotte Barnets Hoved. Han fører mange Beviser for, at dette er stridende mod den gamle Kirkes Skik, men vil dog ikke, at man skal afskaffe den pludselig, for ikke at bringe dem, der ere døbte paa saadan Maade, i Tvivl om deres Daab; derimod venter han, at den rette Døbeskik efterhaanden kunde indføres, naar Præsterne virkede dertil ved Formaning, medens de dog maatte være villige til at administrere paa begge Maader, eftersom Barnet fremstilledes ved Funten enten med løse Klæder eller i Svøb[1]).

Forskriften for Daabsconfirmationen stemmer med Bugenhagens, medens den fuldkomne Forkastelse af den betingede Daab (S. 76) vel er i ligefrem Strid med to af hans Ordinantser, den hamborgske og lübeckske Ordinants, (der lade den beholde Anvendelse ved Hittebørn), men derimod forefindes saavel i den wittenbergske Kirke-Ordning af 1533 som i den pommerske Ordinants 1535[2]). En fremtrædende Egenhed ved den danske Lov er den store Vægt, der lægges paa Handlingens Betydning for de Til-

---

[1]) Dette Stykke findes ikke i Richters Uddrag, men i Klefeckers Samml. der hamb. Gesetze, 8 Th., S. 136 fgg.

[2]) Richter 1, 222 og 249.

stedeværende og paa Faddernes Forpligtelse medens Daabens objective Character og Betydning for Barnet mindre træder frem. En Oplysning om et Led i vort Ritual for hjemmedøbte Børns Daabs Publication kan hentes af en Sammenligning med Bugenhagens Ordinantser; thi man seer, at Ordene »at vi skulle ikke forhaane (bespotte) den Helligaand« referere sig alene til Exorcismen, hvorved man vilde tiltale den Aand, der alt er i den Døbte, som den onde Aand[1]; naar altsaa nu Exorcismen er bortfaldet, burde dette Led forandres. Ligeledes kunne disse Ordinantser oplyse os om, hvilket Daabsritual Ordinantsen mener, hvis ellers nogen Tvivl kunde opstaae; thi de henvise til Luthers Taufbüchlein. I den latinske Ordinants er kun een Passus tilføiet, den dogmatiske, at Daaben er foedus Dei nobiscum in Christo: man fandt maaskee Udkastets Definition for svag.

I det sjette Afsnit om Afløsning (S. 76—78) er det Meste om Skriftemaalet taget af Luthers Form. Missæ[2], kun at Afløsningen her er holdt mere ude af Forbindelse med Nadveren som en særlig Act end i dette Skrift. Her handles egentlig først om det hemmelige Skriftemaal og Absolution, hvilket i Bugenhagens Ordinantser bestandig er omtalt i Forbindelse med Nadveren; men dernæst gaaer Talen her over til, hvad der skal skee med Confitenten, »ifald han vil berettes«, og derved føres den over til den offentlige Absolution og den kirkelige Poenitents, hvorved dette Afsnit slutter sig til det 10de. Som saadan Bestemmelse for det private og offentlige Skriftemaal er

---

[1]) Richter 1, 108: „dass er nicht mit dem Lesen den heiligen Geist lestere, der gewisslich bey dem gedagten Kinde ist"; ligeledes sees dette af den wittenbergske Kirke-Ordning (smst. S. 222), hvor det efterat Nøddaaben er befundet gyldig, og Barnet derfor ikke skal døbes, hedder: „Solchs Kind soll man nicht exorcisiren, dass wir nicht den heiligen Geist, der gewisslich bey dem Kinde ist, bösen Geist heissen".

[2]) See ovenfor S. 51.

det overeensstemmende med almindelig protestantisk Skik. Det Hensyn, der ved Manddrab tages (S. 78) til den borgerlige Retspleie, findes imidlertid ikke i andre Ordinantser, men var dog Praxis i Sachsen[1]); den danske Kirkelov har i dette Tilfælde værnet om det kirkelige Embedes Selvstændighed ved at tilsidesætte dette Hensyn i Nødstilfælde. Den eneste Forandring i dette Stykke, som sees i den latinske Ordinants, angaaer den Passus om Confitentens Levnet (S. 77 nederst), der ei heller synes at finde Anvendelse efter Absolutionens Meddelelse. I hvilken Retning Forandringen gaaer, skulle vi see nedenfor.

I det syvende Afsnit, hvorledes man skal berettes (S. 78—80), hvor den dogmatiske Forklaring ikke gaaer ud over Pantets Begreb i Nadveren, Tausens Standpunct, forekomme ligeledes Elementer af Form. Missæ og den sachsiske Visitation. De danske Lovgivere have ikke tilstedet den Undtagelse fra Skriftemaal, som Luther i den anden Udgave af den nævnte Bog har gjort for Præsterne og dem, der omgaaes daglig dermed, og andre forstandige Personer, som kunne berede sig selv[2]). Kun Overhøringen eftergives for Saadanne. I Bugenhagens Ordinantser træder denne Overhøring mindre frem end i den danske, idet der kun forlanges Forklaring om Altergjængernes Levnet, for at forebygge, »at ikke Nogen ved Præstens Forsømmelse skulde modtage Sacramentet sig selv til Fordømmelse«[3]), og derfor er ogsaa hele den Opregning af de Tilfælde, hvori der skal afvises, fremmed for disse Ordinantser. Original er mulig den kirkelige Forkyndelse af Lovene om Udelukkelse fra Nadveren, som skulde skee to Gange aarlig (S. 80); det characteriserer den danske Lovgivnings Stræben efter en fast Organisation, og var en Optagelse af gammel nordisk Kirkeskik, efter

¹) Luthers Briefe v. de Wette 5, 286 og 307.
²) Richter 1, 91.
³) Richter 1, 111.

hvilken der een eller flere Gange aarlig skulde forkyndes i Domkirkerne og andre større Kirker, hvilke de Synder vare, ved hvilke man ipso facto forfaldt i Kirkens Ban, og andre Kirkelove oplæses [1]).

Afsnittet om Ægtevielse (S. 80—81) er ganske anderledes formet end i Bugenhagens Ordinantser, idet det fremhæver Præstens Embede ved Ægteskabets Indgaaelse, medens Bugenhagen i sin Artikel om Ægteskabssager kun gaaer ud paa at henvise disse til naturlig Ret og Øvrighedens Ægteskabsret, og i en anden (i den lübeckske Ordinants alene) omhandler Bryllupsgilder og Trolovelsen meest for at fjerne Brylluppet fra Søndagen. I begge har han imidlertid i Forbigaaende berørt næsten Alt hvad denne Artikel indeholder og som ogsaa hører til den almindelige protestantiske Kirkeret. Det kan imidlertid bemærkes, at Bugenhagen kun omtaler Tillysning (mod særlig Betaling) een Søndag før Brylluppet (i den lübeckske og pommerske Ordinants), og naar det derfor i den danske hedder: »eensinde og andensinde« (semel atque iterum), kan det mulig være at forstaae om en ulige Regel for forskjellige Steder, thi den nürnbergske Ordinants af 1533 bestemmer Lysningen til een Gang i Kjøbsteder og tre Gange paa Landet [2]). I Ordene »efter Landsens vedtagne Sæd« ligger vistnok ogsaa et Hensyn til de mange Uovereensstemmelser, der fandt Sted og viste sig i Lovene selv: Bugenhagen omtaler Vielse for Alteret, for Kirkedøren, i Hjemmet, og han opstiller først i den pommerske Ordinants Luthers Ritual som Regel [3]). I det danske Udkast er Henviisningen til Luthers store Catechismus paafaldende, da den latinske Ordinants henviser til den lille, ligesom de tydske. Det Stykke i Udkastet (S. 81): »The forbødne leedt.... Superintendenterne«, som Bugenhagens Ordinantser have

[1]) Synoden i Throndhj. 1351 (Fin. Joh. hist. eccl. Island. 1, 535. Thorkelin, Saml. af gl. d. Kirkelove S. 84, Hvitfeldt, 1, S. 719).
[2]) Richter 1, 209.
[3]) F. Ex. den pommerske 1535, Richter 1, 250.

her, er udeladt i de senere Redactioner, da Hovedsagen om Geistlighedens Adspørgelse i Ægteskabssager er optaget paa et andet Sted i de senere Tillæg til Ordinantsen. Lovbestemmelsen om de forbudne Grader gik over i Frederik den Andens Ordinants om Ægteskabssager 1582; i de tydske Kirke-Ordinantser forekommer den ikke i saa bestemt Form [1]).

Det følgende Afsnit om Præsternes Beskikkelse (S. 81—86) skulde efter sin Plads i dette Capitel egentlig kun handle om Ordinationen; men deels have Forfatterne dertil knyttet hvad de ønskede med Hensyn til kongelig Confirmation (S. 84) og Statsmagtens Medvirkning til at understøtte Læreembedet (S. 85), deels har den senere Overarbeidelse tilført det en større Betydning for Kirkens Organisation; thi hvad Udkastet her gik hen over, Kaldelsen, har denne optaget her. Vi komme derfor nedenfor tilbage til dette Afsnits vigtige Indhold ved den sidste Revisions Historie og kunne her saameget hellere forbigaae det, som ogsaa ikkun det rituelle Indhold har nogen directe Parallel i de fremmede Kilder. Det foreslaaede Ordinationsritual, hvorefter Provsten skulde ordinere i vedkommende Sognekirke, er aldeles formet efter den hamborgske og lübeckske Ordinants [2]), og er endog simplere end Luthers egen »Form der Ordination«, navnlig havde Luther tilføiet Communionen, som det danske Ritual først fik tilsat i den latinske Ordinants. Derimod er det ejendommeligt, at den augsburgske Confessions Ord ere benyttede paa flere Steder i dette Afsnnit (S. 81 og 83). Den Passus S. 83: Thy thesse tuo . . . ubevaaret« er senere udfaldet i den latinske Ordinants. Af de omarbeidede Stykker er Afsnittet om Tiggermunke maaskee at hidlede fra den pommerske Ordinants [3]).

[1]) F. Ex. i den pommerske a. St.
[2]) See ovenfor S. 49.
[3]) Richter 1, 259.

Det tiende Afsnit om Bansættelsen (S. 86—87) er (med Undtagelse af den første dogmatiske Forklaring) aldeles formet efter Bugenhagens Ordinantser ved Siden af den fælleds bibelske Typus. Det er kun ejendommeligt, at det til Slutningen indbringer Kirkerøvere og Øvrighedens Beskyttelsespligt mod Kirken; thi Bugenhagen har kun omtalt Øvrighedens Pligt og Villie til ved skjærpede Love at arbeide paa de almindelige sædelige Lasters navnlig Utugtigheds Undertrykkelse. Det er, som om de danske Reformatorer havde af sørgelig Erfaring lært Nødvendigheden af en retfærdig Beskyttelse — en Erfaring, som Forholdene i en tydsk Fristad ei i lige Grad kunde frembyde.

Det følgende Afsnit om Sygeberettelse (S. 87—90) er ligeledes baade i Begyndelsen (S. 87) og i Slutningen (S. 89 Men ther etc.) ganske taget af Bugenhagens Ordinantser; men den hele Forskrift for Sygecommunionens Form (S. 88) er tilføiet[1]), og den smukke Pastoralanviisning til Underviisning om Korset (S. 89) er ikke hentet fra disse Kilder. Den sidste Formaning (S. 90) kunde synes at indeholde det almindelige Bud om at antage sig og trøste de Fattige (da først det senere Tillæg »udi Hospitalerne« har indskrænket det udtrykkelig til dem, som vare i Hospitalerne), men det turde dog ogsaa være rimeligt, at der ikke heller oprindelig var tænkt paa andre Fattige end Hospitalslemmerne; thi man læser i Bugenhagens Ordinantser paa dette Sted en Forskrift, om at Præsten skal vide Besked om de Enker, der forsørges i Hospitalerne; men i alt Fald er ved det senere Tillæg Indholdet af dette hele Stykke blevet, at Præsten skal besøge de Syge, til hvem han engang er hentet at berette dem, og dernæst Hospitalerne[2]); men om Sygebesøg i Almindelig-

[1]) Nogen Anklang af den nürnbergske Ordinants forekommer vel deri, men ikke tilstrækkelig til at bevise dens Benyttelse. Richter 1, 209.

[2]) Saaledes ogsaa i den wittenbergske Kirchenordnung, der slutter sig til den brunsvigske Ordinants. Richter 1, 222.

hed og Huusbesøg er der ikke Tale. Rettelsen i Ritualet maa beroe paa den Forandring i Tanken, at den Syge skulde communicere alene.

Den paafølgende Pastoralanviisning om Misdæderes Beredelse (S. 90) er med Undtagelse af de første Ord næsten ordlydende taget af Bugenhagens Ordinantser; kun have de danske Forfattere med Føie forbigaaet, hvad Bugenhagen formedelst et indtruffet Tilfælde i Brunsvig havde fundet passende at optage i de to første, nemlig at Folk ikke maatte forgribe sig paa Skarpretteren, dersom han forfeilede Hugget [1]).

Om Begravelsesskikken (S. 90—91) indeholder kun Bugenhagens lübeckske Ordinants Noget; men det bestaaer ikke i Andet end, at Skolebørnene skulde synge Psalmer mod Betaling (Trankgeld), og en Paamindelse til Liigfølget om at gaae i Processionen med Alvor; den pommerske Ordinants tilføier, at man ogsaa skal give Præsten en »Dranckgelt«, naar man forlanger ham med [2]). Den sachsiske Visitationsbog omtaler derimod Begravelsen saaledes, at den forudsætter, at Præsten og Klokkeren stedse ere med [3]). Klokkeringningen forekommer i de sachsiske Visitationsartikler af 1533 [4]). Men det danske Udkast har ikke holdt sig til nogen forefunden Anviisning [5]). Jordspaakastelsen forordnes intetsteds som kirkelig Handling, og det synes ogsaa at lades ubestemt i

---

[1]) Richter 1, 112, 130 og 134.

[2]) Richter 1, 146 og 259.

[3]) Smst. S. 98, Luth. Werke XXII, 279.

[4]) Richter 1, 230.

[5]) Det har derfor ogsaa undgaaet saadanne Bestemmelser, som dem, der findes i de sidstnævnte Artikler som wittenbergsk Skik, at naar „ein gemein Mensch“ døer, ringer man ikke, men de nærmeste Naboer gaae med Liget til Graven; er det En „von mittelmässigen Burgeren“, der er død, bestiller Familien Skolemesteren men ei Præsten; men er det En „von redlichen Leuten“, tager hele Præsteskabet Deel i Processionen med Ringning og Sang.

det danske Udkast, om Præsten er tilstede [1]). Ejendommeligt for det Danske er kun Knæfaldet ved Graven, hvorimod Talens Henvendelse til den moralske Opvækkelse af de Levende er fælleds for alle de evangeliske Kirkelove.

Et særskilt Afsnit om Jordemødre er alene opstillet af Bugenhagen i den brunsvigske Kirke-Ordinants, til hvilken de andre henvise, og det er kun efterlignet i faa tydske Ordninger. Bugenhagen var egentlig i sin christelige Menneskekjærlighed derved gaaet udover en Kirkelovs Grændser og havde givet en Lov for Communen, at Jordemødre skulde ansættes i tilstrækkeligt Tal og med beqvemtbeliggende Boliger (hvilket dog fandt et Forsvar deels deri, at det var en Yttring af Omsorgen for de Fattige, deels deri, at de skulde have Løn af Kirkekassen); men han havde tillige derunder omhandlet Nøddaab og udøbte Børns Frelse. De danske Lovgivere have opløst det i to Afsnit, og i det første om Jordemødres Underviisning (S. 91—93) saa temmelig reent fastholdt det kirkelige Synspunct, at de skulle være Guds Ords Forkynderinder (ligesom den gamle Kirkes Diaconisser, med hvem de ogsaa udtrykkelig lignes i den hamborgske Ordinants) og Præsternes Medhjelpere med Hensyn til Daabens Sacrament. Hvad det danske Udkast indeholder, er altsammen en forkortet Oversættelse af den brunsvigske Ordinants [2]). I det følgende Afsnit, hvorledes Barselqvinder skulle undervises (S. 93—94), er ogsaa Begyndelsen eller det første Led af Afsnittet (Thii saadanne .... døde uomskaarne) taget at samme Kilde, navnlig af Bugenhagens Undersøgelse om, hvad der er at foretage med de Børn, som ikke kunne blive døbte, fordi de døe i Modersliv eller dog inden de komme fuldstændig

[1]) S. 90 „om han dertil kaldes“ og 91 „om han er dertil kalden“. Dog kan det første Sted gaae paa Liigprocessionen og det sidste paa Liigtalen. Især er det sidste uafgjørende, thi Latinen har: si vacat, hvilket maaskee Oversætteren kun har læst urigtigt for: si vocatus est. I de senere danske Udgaver ere begge Tanker optagne: „om han haver Stunder og er beden derom“.

[2]) I Originaludgaven Bl. B. 7 (Richters Aftryk er her ufuldstændigt).

til Verden. I Forbindelse med den i foregaaende Afsnit optagne Anviisning (S. 92), at man skal bede for dem istedetfor at døbe dem, yttrede Bugenhagen, »at det var ogsaa godt, at man lærte Forældrene under Moderens Svangerskab at anbefale Fosteret til Christus« med de Ord, som anføres. Det er dette Bud, som de danske Reformatorer optage her (S. 93—94) som en Underviisning til Moderen alene; altsaa en Anviisning til at medvirke til det ufødte Barns Frelse. Det er den yderste Grændse for Kirkens Omsorg for Menneskesjæle; men tillige en Beroligelse for ængstede Hjerter ved Fosterets Død. Til saadan Beroligelse havde Bugenhagen anført mange flere Grunde, som det danske Udkast har forbigaaet[1]). — I det andet Led af dette Afsnit (Thet andet . . .) har derimod Udkastet optaget en pastoral Anviisning, som ikke findes andetsted, nemlig at Præsterne skulle modarbeide den sørgelige Tro, at de Qvinder, som fødte dødfødte Børn, skulde være i Satans Vold[2]). — Det tredie Led, som angaaer Kirkegangskoner, har forsaavidt sin Kilde i den sachsiske Visitationsbog, som denne omtaler den mosaiske Lov for at advare mod den Misbrug, at Barselqvinder benyttede den nye Frihed til at skade sig selv ved at gaae for tidlig ud og at arbeide[3]); Melanchthon tog Sagen alene fra Sundhedens Side og raadte dem at holde sig hjemme, men taler aldeles Intet om Indledning eller Kirkegang. De danske Reformatorer have mere nærmet sig et religiøst Synspunct ved at fremhæve Høviskhed og Forargelse, og de have fremstillet den kirkelige Introduction som en fri

---

[1]) Et rigtigt Begreb om en Kirkelov kan her have ledet dets Forfattere, ligesaavelsom en rigtig Tact, thi blandt andre Argumenter anførte Bugenhagen ogsaa det, at Jødernes Pigebørn døde uden Omskjærelse

[2]) „Den onde Mand“ forekommer ogsaa i et Forhør i D. Mag. 3 R. 1, 325.

[3]) Richter 1, 98.

Skik, hvis Vedvaren de ogsaa paa et andet Sted (S. 103 L. 1) have forudsat. — Det hele Afsnit indeholder saaledes, hvad Præsten skal lære Barselqvinder før Fødselen om Barnets Salighedssag, efter Fødselen af dødfødte Børn, og efter Barselseng om Kirkegang — altsaa en Pastoralanviisning, der vidner om Lovgivernes Omhu for at lede Sjælesørgerens Virksomhed.

Som det sidste Led af denne Art i det danske Udkast giver det Anledning til at bemærke, at det ikke faldt dem ind, at Præsten skulde af en overtroisk Tidsalder kaldes til at behandle Besatte, thi da havde de ikke undladt at give ham fornøden Anviisning; dette mørke Punct i vor Kirkelovgivning var det forbeholdt Christian den Femtes Ritual at tilføie.

Det sidste Afsnit i dette Capitel om Qvinder, der ligge deres Børn ihjel (S. 94—95), er et Punct af Sædelighedspolitie, der ikke findes berørt i de tydske Kirke-Ordninger undtagen i de preussiske af 1525 og 1544 og selv der uden at der tales om Mulcten[1]). Det er det eneste Stykke af den gamle Biskopsjurisdiction[2]), som Udkastet har beholdt, og dets eneste Berøringspunct med det consistoriale Sædelighedspolitie, som dengang begyndte at opkomme i Tydskland, men som aldrig udviklede sig sønderligt i Danmark. Det blev her meest en Side af den borgerlige Lovgivning og faldt saaledes udenfor Kirkeloven[3]). Omarbeidelsens tydske Tone og Udtryksmaade er ovenfor bemærket[4]); dens Kilde er mig ubekjendt.

---

[1]) Richter 1, 35 og 2, 71. I den første forbyder Hertugen aldeles den Skik at lægge Børnene i Sengen istedetfor at bruge Vuggen, men foreskriver ikke Geistligheden Andet end at gjøre Anmeldelse til Øvrigheden. I den anden foreskrives offentlig Poenitents.

[2]) Jfr. A. Sunesens statuta eccl. K. Anchers Lovhist. 2, 525.

[3]) I enkelte tydske Kirkeordn. forekomme deslige borgerlige Love f. Ex. om Trolddom, Ægteskabsbrud, saaledes i den preussiske 1525 (Richter S. 359).

[4]) See S. 15 Not. 3.

Om det tredie Capitel, der indeholder Skole-Ordinantsen (S. 95—102), kunne vi fatte os kort. Kilden for det Hele er (som allerede forhen har været erkjendt[1]) den sachsiske Visitationsbog, til hvilken ogsaa Bugenhagen henviste i alle sine Ordinantser; men tillige have disse Ordinantser selv (især den lübeckske) tjent Forfatterne som anden Kilde; navnlig er den i Kirke-Ordinantsen opstillede Adskillelse af lavere og høiere Latinskoler flydt af de sidstnævnte Kilder; thi Visitatio Saxon. har kun Skoler med tre Klasser, medens Bugenhagen havde givet sine Fristæder Latinskoler endog med en videre Plan og større Lærerpersonale, end de danske fik; ligeledes er en stor Deel af det, der anordnes om Øvelser i Skolerne, taget deraf. Denne Benyttelse af forskjellige Kilder har medført den aabenbare Modsigelse, der nu er imellem Udkastets S. 96, hvor det forbydes at lære Græsk og Hebraisk i Skolerne, og S. 98, hvor Græsk optages i 5te Lecties Lærefag. Originalt er derimod hvad der bestemmes S. 101, at Skolemesteren skal lade Børn i det tolvte Aar udgaae af Skolen, (for at sættes til et ærligt Embede) naar de ikke have Evner til at studere. Den hele Anordning angaaer Latinskolerne alene, og det Forbud, der kunde synes givet mod andre Skoler i Kjøbstederne S. 96 L. 2 og 8, maa ikke forstaaes saaledes, at Ordinantsen vilde forbyde »danske og tydske Skoler« ved Siden af Byens eneste Latinskole[2]). I disse Benævnelser kan ei heller søges en Betegnelse af et Slags Realskole, hvori Tydsk skulde læres som et fremmed Sprog; thi den latinske Ordinants siger: »germanicis aut danicis scholis latinæ corrumpuntur«, saa

---

[1]) Nyerup, de latinske Skolers Historie, S. 5, Not.

[2]) Det hele Sted er temmelig uklart: den tydske Kilde for dette Sted forbyder øiensynligt at undervise i flere Sprog: „dass die Kinder allein lateinisch lehren, nicht Deutsch oder Griechisch oder Ebraisch". Men den latinske Ordinants synes ei at tale om Sproget som Læregjenstand, men kun som Meddelelsesmiddel: „neque quicquam in eis quam latine doceatur", i Modsætning til tydske og danske Skoler.

at her udentvivl sigtes til de Dele af Landet, hvor Modersmaalet var forskjelligt, og menes altsaa alene Skoler i Modersmaalet. Deslige Skoler, »Skriveskoler (vulgares scholæ) for Drenge og Piger«, henvises til Øvrighedens Omsorg S. 102, omendskjønt de ellers vare indbefattede i de kirkelige Ordinantser i Tydskland.

Ligesom dette hele Capitel ingen Forandring undergik ved de Revisioner, der kunne spores i det haandskrevne Udkast, saaledes er det heller ikke senere (i den latinske Ordinants) blevet betydelig forandret: kun S. 98 nederst er Kongens Resolution indsat istedetfor den historiske Omtale af Kongen; S. 101 med. er et Stykke indskudt, hvori anbefales udvidede Skoler og tilsiges begge Hertugdømmerne to større Latinskoler aldeles efter den hamborgske Skoles Mynster[1]), og S. 102 er Andragendet om Privilegier udgaaet, fordi det var opfyldt ved et almindeligere Tilsagn paa et andet Sted.

Det fjerde og femte Capitel høre til de meest originale i Lovudkastet, og da Spørgsmaalet om deres Forhold til Kilderne derfor meest gjælder de omarbeidede Stykker og disse væsentlig characterisere den sidste Bearbeidelse, forbeholde vi dem for det følgende Afsnit og gaae over til

Det sjette Capitel (S. 114—116) om Bøger. Dette Capitel har intet Tilsvarende i Bugenhagens Ordinantser for Fristæderne, i hvilke han kun forordnede de offentlige Bibliothekers Conservation; men i den pommerske berører han Bøger som Inventarium ved Præsteembedet[2]), uden dog at opregne dem. Derimod er dette Sted taget af de sachsiske Visitationsartikler af 1533, hvor de selvsamme og desuden et Par andre Bøger opregnes som de, der skulle anskaffes af Kirken til Præstens Brug og forblive

---

[1]) Om dette mærkelige Tillæg nedenfor.

[2]) Richter 1, 253.

som Inventarium ved Embedet[1]). Om den danske Lov mener, at de skulle anskaffes af Kirken eller Præsten, er ikke klart; factisk blev det fordret, at Præsten skulde kjøbe dem[2]), kun Bibelen blev anskaffet af Kirkerne[3]). Det er da en Lov, som skal være ligesom en Instrux for Præsterne i deres Læreembede og træde istedetfor symbolske Bøger; »de myndige og vedtagne Bøger« (i Latinen kun »approbati«) ere imidlertid allerede saamange, at de ikke kunde betragtes som symbolske Bøger i stræng Forstand, og ved een af dem (en Catechismi Forklaring) lades Valget frit. Det stemmer derfor godt med den danske Kirkes Betragtning af de symbolske Bøger, at ikke engang den augsburgske Confession særlig fremhæves, men skjuler sig under Benævnelsen Apologia Philippi, der vel kan betegne den alene, men ifølge Kilden, som er benyttet, maa antages at indbefatte Apologia Confessionis tillige. I Fortegnelsen har senere den latinske Ordinants tilføiet Kirke-Ordinantsen selv, og den har ogsaa allerede den første Censurlov, der endmere blev udvidet i den senere Ordinants af 1539.

Det hertil knyttede Ønske om et Universitet har vel en Parallel i Bugenhagens pommerske Ordinants 1535, den eneste, han skrev for et heelt Rige[4]); men det indskrænker sig til det samme, som Prædicanterne allerede havde andraget paa[5]), og henviser saaledes denne Institution til en særegen Lovgivning, medens Bugenhagen havde i Ordinantsen selv givet et heelt Udkast til det bestaaende Landsuniversitets Reform. I hans andre Kirke-Ordinantser

---

[1]) Richter a. St. 1, 228. De øvrige Bøger ere: Luthers Psalter og Summarier samt Sangbogen, ligesom ogsaa Luthers store Catechismus nævnes udtrykkelig.

[2]) Krag Chr. 3. v. Sandvig 2 D. S. 249.

[3]) Pont. Ann. 3, 305; men dette Exemplar skulde lænkes til Alteret. Suhms Saml. 2 D. 2. H. S. 144.

[4]) Richter a. St. 1, 252.

[5]) See ovenfor S. 33.

havde han kun ombandlet, hvorledes Ungdommen skulde sendes til Universiteter paa det Offentliges Bekostning (som i Udkastet S. 101).

IV. Sammenligning mellem Udkastet og den endelige Redaction af samme, navnlig Kirkeforfatningen.

Naar man samler, hvad vi hidtil have betragtet i det Enkelte og meest med Hensyn til Kilderne, hvorfra Lovforslagene ere hentede, og man mere fæster Opmærksomheden paa Værket som en Heelhed og den Aand, der gaaer igjennem det, synes det danske Udkast at have umiskjendelige Fortrin for alle de tidligere Lovarbeider af denne Art. Dets systematiske Anlæg er ovenfor paaviist, og det er fastholdt, hvor den senere Omdannelse har udvidsket det (i Capitlet om Ordinationen) eller gjort Brud derpaa[1]), medens det eneste Tilfælde, hvori vi vilde savne det, er den Sammenblanden af Præsternes Underholdning og Kirkernes Formue og Fattigvæsenet, der finder Sted i det 4de Stykke, men dette var en fælleds Mangel ved alle den Tids Kirkeordninger. Den dogmatiske Forklaring, der er stillet foran de fleste Afsnit, er et smukt Vidnesbyrd om Forfatternes theologiske Aand og giver det formelle Lovindhold ligesom en høiere Indvielse. En levende Nidkjærhed for practisk christelig Lære og Gjerning giver sig mangt et Sted smukke Vidnesbyrd, og udtaler sig oftere i fyndige og lærerige Pastoralanviisninger; den senere Bearbeidelse har endog forøget det gode Indhold i denne Retning. Igjennem det hele Værk gaaer der en ædel og mild christelig Tone, der ikke sjælden er blevet skjærpet i den senere Bearbeidelse baade ved Udfald mod det Catholske og ved nye Lovbestemmelser. Saaledes havde

---

[1]) At f. Ex. en Lov om Tiggermunkenes Forjagelse er kommen til at staae i det samme Capitel, er kun foranlediget af Forfatterne, thi de havde andraget paa, at de ikke maatte prædike eller tilstedes dertil af Præsterne.

Forfatterne henstillet den evangeliske Fordring, at de, som ville berettes, skulle annamme Nadveren under begge Skikkelser; den senere Bearbeidelse tilføiede, at de, som ikke vilde lade sig overbevise i tre Maaneders Tid og ved Andres Exempel, skulde agtes for forhærdede og forstokkede mod Christi Indstiftelse [1]). Forfatterne havde kun andraget paa, at det maatte forbydes Tiggermunke at streife om og prædike og Præsterne at tilstede dem til Prædikestolen; men den senere Bearbeidelse indsatte Loven om deres Uddrivelse med Undtagelse af Gamle og Svage, som saa dog skulde aflægge Kappen og Hætten [2]). Forfatterne havde kun beklaget, at saa mange onde Bøger udkom, og advaret Præsterne imod dem; den senere Bearbeidelse tilføiede Censurlovene [3]).

Kun i eet Punct var det oprindelige Udkast strængere, end Ordinantsen blev, nemlig i Kirketugten. Forfatterne have været nær ved at betragte Synden som Ophævelse af Daaben, saa at de sagde, at den, der fik Absolution, blev indsat i den »Rettighed, han havde før under Daaben« — men disse Ord udstrøges [4]). De havde skrevet, at man skulde holde fast ved Ban i denne sidste Tid, »ihvordan Kirken er«. De sidste Ord, som udtale et Suk efter et reent Samfund, bleve udeladte [5]). De forudsatte, at offentlig Poenitents før Absolution kunde finde Sted en længere Tid [6]); de havde paa flere Maader gjort Anvendelse af den Grundsætning, at Præsten skulde benytte sin Nøglemagt til at afholde fra Nadveren, saaledes at denne forbeholdtes de sande Christne (»den hører aleneste de Christne til«, credentium est); de havde saaledes skrevet, at naar Nogen havde faaet Absolution i privat Skriftemaal,

[1]) Udkastet S. 79.
[2]) Smst. S. 85.
[3]) Den lat. Ordinants fol. 55.
[4]) Udkastet S. 77.
[5]) Smst. S. 86.
[6]) Smst. S. 94 L. 2 f. n. Ordene bortfaldt ved den senere Redaction.

skulde han ikke derfor stedes til Nadveren, men skulde baade forhøres i sin Christendoms Kundskab og bedømmes efter hans Levnet; »thi De, som sige sig at troe og ere dog af aabenbare Laster berygtet«, skulde holdes fra Nadveren, indtil de »med aabenbare Tegn beviste sig at føre et andet Levnet«. Men hele denne sidste Betingelse blev udslettet, saa at de, som havde faaet Absolution, skulde tilstedes, saafremt de alene kunde svare i Overhøringen, aldeles som i Luthers Form. missæ, og dersom de ikke kunde det, tilføier den latinske Ordinants endda, at det kun maae tilkjendegives dem at afholde sig fra Nadveren i lønligt Skriftemaal, for at der ikke skal tilføies dem Beskjæmmelse ved at afvises offentlig for Alteret« [1]. Ligeledes havde Udkastets Forfattere opstillet som almindelig Regel, at Præsten skulde afvise dem, »som ikke lode medfølge i deres Levnet det, som de i Overhøringen havde bekjendt«; den latinske Ordinants tilføier her: »dog i lønligt Skriftemaal« [2]. Man seer her en Tendents til at drage Spørgsmaalet om Altergang over i den private Sjælesorgs Sphære, saaledes som det ogsaa alene betragtes i Bugenhagens egne Kirke-Ordinantser, hvor der bestandig vendes tilbage til det Synspunct, at Præsten bør forhindre, at Nogen nyder Sacramentet uværdig sig selv til desto større Fordømmelse, endog naar Afviisningen er declareret under Form af den forhærdede Synders Banlysning [3]. Men uagtet denne Tendénts, er der alligevel i den danske Kirke-Ordinants blevet staaende Meget, som gaaer ud fra den oldchristelige Kirketugts Standpunct: der tales om Synderens Forligelse med den hellige Kirke, med »Meenheden«; der tales om den hellige Kirkes Fortørnelse og om den Dom, som Prædikerne paa Meenhedens Vegne have

[1]) Udkastet S. 77—78 sml. med den latinske Ordinants fol. 17 (Krag Ann. p. 42).

[2]) Udkastet S. 79, sml. lat. Ord fol. 18—19.

[3]) Den brunsvigske Kirke-Ordinants hos Richter 1, 111 og 112 (om Skriftemaal og Ban).

forkyndt, Kirkens moderlige Riis, og det udtales som almindelig Grundsætning, at Synder, som vitterlige ere, skulle aabenbare forlades, saaledes som Formen for aabenbart Skriftemaal efter Manddrab foreskriver [1]). I Henhold dertil paalægges det Præsten, at han skal holde fra Nadveren ei blot de formeligen Bansatte, men ogsaa dem, som hænge ved noget vitterligt Kjætteri, og alle dem, som leve i aabenbare Laster, allermeest Guds Ords Forhaanere og Foragtere (hvorved — efter Ordinantsens sunde practiske Aand — forstaaes dem, som foruden al Gudsfrygt saaledes synde og vide dog Meget med store Ord at blabre om Evangelio), og dertil knyttes endelig den Anordning, at det to Gange aarlig skal forkyndes fra Prædikestolen, hvem der saaledes skulle afholdes, — Alt saadanne Bestemmelser, der bebude en Kirketugt, som skal gaae ud paa at værne om Menighedens Ære og forøge Vidnesbyrdets Kraft i Samfundet. Vi skulle ikke her gaae videre ind paa Kirketugtens følgende Historie, og for Kirke-Ordinantsens Vedkommende er vort Formaal naaet ved den Bemærkning, at alt dette blev staaende i Loven; men jeg kan dog ikke undlade at tilføie, at i Anvendelsen synes den ovennævnte Tendents at have vundet mere og mere Magt over disse Lovgivningens Antydninger; thi da Ordinantsens Forskrift om Tilstedelse til Nadveren efter 20 Aars Forløb gjentoges af de forsamlede Biskopper paa Synoden i Kjøbenhavn 1555, sammenblandede man hemmelige og aabenbare Synder og gav hele Opregningen af de uværdige Gjæster den Form, at disse skulde vogte sig selv, at de ikke gik til Herrens Bord sig selv til desto større Fordømmelse, medens Præstens Pligt at holde dem borte ikke fremhæves mere [2]). Den offentlige Poenitens blev da kun

---

[1]) Udkastet S. 77, 78, 86.

[2]) Krag Chr. d. 3, 2 D. S. 250—51 (og Supplem. S. 50) Efter Opregning af dem, som „hemmelig eller aabenbare“ leve i grove Laster, saasom Troldkarle, (som Kirke-Ordinantsen ikke nævnede)

tilbage, hvor egentlig Banlysning fandt Sted, eller ved de Overtrædelser, som ogsaa bleve trufne af den verdslige Arm eller ifølge positive Bestemmelser af denne skulde medføre saadan kirkelig Æresstraf tillige.

Den største Afvigelse fra det oprindelige Udkast fik Kirke-Ordinantsen ved den senere Bearbeidelse i Henseende til Kirkeforfatningen. Ikke alene manglede Udkastet adskillige Ting, som maae ansees forglemte, baade paa Kirkens og paa Skolens Omraade, saasom Herredsprovsternes Valg, Landsbydegnenes Forpligtelse til at undervise i Børnelærdommen, Lærernes Beskikkelse ved de lærde Skoler; disse Mangler bleve nu afhjulpne ved Tilføielser deels i den Redaction, som det haandskrevne Exemplar udviser i sine Rettelser[1]), deels først ved en følgende, som den latinske Ordinants udviser[2]); de tvende sidstnævnte Stykker ere nøie formede efter den pommerske Kirchen-Ordnung 1535, der overhovedet først synes at være kommen til Anvendelse ved den senere Bearbeidelse af Kirke-Ordinantsen. Men af langt mere indgribende Betydning ere de store Omarbeidelser, der have fundet Sted i Afsnittet II, 9 om Ordination, og i Cap. IV og V om Præsternes Underholdning og den geistlige Øvrighed[3]).

Udkastets Forfattere havde foreslaaet, at der skulde være en Superintendent i hvert Stift, og en af dem skulde indtage en øverste Plads, »en øverste Superintendent«, men dog uden anden særlig Embedsmyndighed, end

---

Manddrabere, Hoerkarle, Skjørlevnere, Ruffere, Tyve, Røvere, Aagerkarle, Bedragere, Uredelige i Handel, Løgnere, Skjændegjæster, Drankere o. s. v. hedder det om dem alle: „disse og andre flere skulle vogte sig, at de ikke gaae til Christi Legemes og Blods Sacrament og annamme det sig til evig Død og Fordømmelse“.

[1]) Udkastet S. 106 og 111.

[2]) Provsternes Valg blev saaledes ubeqvemt indskudt i den rituelle Deel af Ordinantsen i Capitlet om Ordination (Udkastet S. 81).

[3]) I Udkastet er Capiteltallet V glemt S. 110 — et lille Tillæg til Beviserne for, at det forefundne Manuskript kun er Afskrift og ikke Kongens Exemplar.

at dømme i en anklaget Superintendents Sag. De skulde vælges af fire Valgmænd af menige Brødres Forsamling og stadfæstes af Kongen, saafremt han bifaldt Valget. Deres Embede skulde, som det synes, med Undtagelse af den første ordnende Visitats i Forening med Lehnsmanden, meest bestaae i at raade, dømme og styre, prøve dem, der kaldtes til Præstekald, holde to aarlige Præstemøder, ved hvilke de skulde prøve og veilede Præsterne, og i det Hele drage Omsorg for Lærens Reenhed og al kirkelig Embedsgjerning [1]). Under dem skulde der være en Provst i hvert Herred, som skulde have sin Underholdning af sine Visitatser, og hvem det egentlige Visitationsembede og Tilsynet med Menigheder og Præster saavelsom Kirkernes Forvaltning paalaae [2]); de skulde ogsaa ordinere (ɔ: indføre) Præsterne og foretage denne Handling i den samme Kirke, ved hvilken Ordinandus blev beskikket, Alt dette efter en Forskrift, som er ordret optaget af den hamborgske Kirke-Ordinants [3]).

I denne Forfatning gjorde den første Redaction (i det rettede Udkast) allerede nogle Forandringer, hvoraf een meget betydelig; den hævede den øverste Biskop eller den øverste Superintendent over de andre, idet det overdroges ham at prøve dem, der valgtes til Superintendenter, og præsentere dem for Kongen; ligeledes skulde han udstede Confirmation for de Kaldede, som vare overhørte af den locale Superintendent og af Kongens Lehnsmand skulde indstilles til ham, eller, naar Adelen havde kaldet, af Biskopperne sendtes til ham, »paa det at ulærde Sognepræster ikke skulde tilskikkes til Sjælenes Fare og Vaade« [4]). Han

---

[1]) Udkastet S. 110 og 113.

[2]) Smst. S. 110, 111—112, 113 (82).

[3]) Smst. S. 82—83.

[4]) Smst. S. 114, 84 og 104. Det fortjener mulig at bemærkes, at denne Motivering kun forekommer, hvor der er Tale om Adelens Kaldsret (104), som om man befrygtede, at den locale Biskop ikke skulde være fri nok i sin Forkastelsesret lige overfor disse.

vilde saaledes blive en øverste Tilsynsmand, en Conservator for den rene Lære og øverste Dommer, og dette Embede kunde neppe forudsættes at skulle forbindes med et localt Bispedømme. I Provsteembedet gjordes kun den Forandring, at Provsten skulde selv være Præst og faae fornødent Tillæg samt 1 Mark af hver Kirke[1]). Men dette øverste Superintendentur (der iøvrigt i mange Punkter minder om det Forhold mellem Amtssuperintendenter og den protestantiske Biskop i Pommern, som Bugenhagens pommerske Ordinants udviser[2]) forsvinder ligesaa hurtigt, som det kom tilsyne: i den latinske Ordinants ere alle Biskopperne lige, enhver confirmerer sine Præster, og en Nabobiskop prøver og ordinerer den ny Valgte. Blev man bange for et fornyet Erkebispedømme? eller fandt man Danmarks Stifter for store til at behandles som tydske Amter? vi vide det ikke. Men mærkeligt er det, at denne Tanke om en Oversuperintendent, som allerede de evangeliske Prædicanter i Andragendet 1536 havde fremsat[3]), dog forplantede sig, saaledes at Sjællands Biskop ofte blev kaldet Archiepiscopus[4]). Deslige Forandringer og Tillæg ere tildeels som en Instrux for de nye Superintendenter: deres Embedsgjerning blev betydelig udvidet, aarlig Visitats paabudet, Omsorg for de Fattige. De øvrige Forandringer og Tillæg i denne Deél af Kirkeforfatningen som den latinske Ordinants viser, gaae for største Delen ud paa at

---

1) Udkastet S. 110.

2) Richter 1, 250—51.

3) Min Diss. Reformantes et Cathol. p. 187, Art. 5: „een drabelig Mand af dem over dem alle over det hele Rige med fuld Magt at raade regjere og reformere Præsterne og Prædicanterne i aandelige Sager efter den guddommelige Skrift".

4) Heiberg Palladius (Theol. Tidsskr. 4 Bd.) S. 22 og Baden Afhdl. 3 D. S. 124—25 og Becker Samlinger til Danm. Hist. under Fred. 3, 1 D. S. 205, hvoraf sees, at Ped. Palladius, Poul Madsen 1583, Resenius 1635 og Hans Svane 1660 (før den kgl. Udnævnelse) stundom kaldtes Erkebiskopper.

drage Biskopperne dybere ind i den kirkelige Gjerning og Livets Bevægelse; de skulle prædike i Stiftet, visitere aarlig Kirker og Skoler, afsætte uduelige Præster, antage sig Fattigforsørgelsen o. m., hvilket ogsaa har foranlediget Forfatterne af dette Stykke til at bemærke, at »de ikke kaldes til en canonicalsk Lediggang, men til stort Arbeide«, og at udbryde: »hvo er duelig til dette«? De to Præstemøder bortfaldt ved disse Bestemmelser, hvorimod al Ordination tillagdes Biskopperne og henlagdes til Stiftsstaden; tillige fastsattes deres Løn, Bispevalget blev forsaavidt forandret, som det overdroges til Kjøbstedpræsterne alene at udmelde de fire Valgmænd, og en særlig Bispeordination (ved en Nabobiskop) blev indført. For Provsteembedets Vedkommende blev kun den ene Bestemmelse tilføiet, at Provsten skal vælges af Herredspræsterne i Forening med Biskoppen. Alt dette er affattet i en Tone og Stiil, der mærkelig contrasterer med det oprindelige Udkasts rolige og ordnede Tankegang (hvorom nedenfor).

Hvad Præsteembedet angaaer, var det vigtigste Punct i Henseende til Kirkeforfatningen, Præstekaldelsen, holdt temmelig uklart og ubestemt i det oprindelige Udkast. I Afsnittet om »hvorledes Kirkens Tjenere skulle tilskikkes« var egentlig kun meent Ordinationen, som baade Indledningsordene og Pladsen i Lovudkastets ceremonielle Deel give tilkjende. Imidlertid havde Forfatterne dog der anbragt eet Andragende med Hensyn til Kaldelsen; da de nemlig erkjendte, at en kongelig Stadfæstelse var ønskelig for at støtte Præsternes Myndighed, efterat det gamle Bispedømme var bortfaldet, anholdt de om, at Kongen vilde befale sin Lehnsmand »uden al Gjensigelse« at stadfæste de Sognepræster, der præsenterede sig med Biskoppens Brev, idet de frabade sig Kongens umiddelbare Stadfæstelse [1]); og dette gav Anledning til, at den yderligere Lovgivning

[1]) Udkastet S. 84—85.

for Kaldelsen fik Plads paa dette lidet beqvemme Sted. Ligeledes havde de i Capitlet om Præsternes Underholdning berørt Adelens Patronatsret i Anledning af de Kirker, der laae til geistlige Stiftelser, og da ogsaa hertil knyttedes nærmere Bestemmelser, er det derved skeet, at Kaldslovgivningen forefindes adsplittet paa tvende Steder og i det Hele lidet klart og sikkert fremstillet. Forfatterne af Udkastet have øiensynlig betragtet det som en ganske ligegyldig Sag, hvorfra Valget af Personen til et Embede udgik, naar blot Biskoppen fik den fornødne Indflydelse paa at holde Uduelige borte, og derfor have de saa løst berørt det første Punct i Kaldelsen, at vi blot kunne tale om de Forudsætninger, der skinne igjennem i den tilfældige Omtale. Det vigtigste Sted er Indledningen til Ordinationen: »Naar man behøver en Tjener i Kirken (hellere vistnok: i en Kirke eller en Menighed), skal der, førend Nogen udvælges, bedes om ham (ɔ: bedes for ham, angaaende ham) efter Christi eget Ord, og naar de, hvilke saadant tilbør og saadan En behøve, med Provsten adspørge ham hos Superintendenten eller føre ham nogen saadan til, da skal han overhøres og ordineres etc.« [1]. Desværre have vi ikke den latinske Original for dette Stykke, da det er forandret i Manuskriptet, før det gik over i den latinske Ordinants [2]); vi kunne tænke os, at der havde staaet: quorum interest (som paa et andet Sted svarer til: hvem det tilbør, S. 112) et qui tali indigent, men det er lige uklart, hvem da disse Kaldsberettigede ere. Man kunde tænke paa to forskjellige Klasser: de, som have

[1]) Udkastet S. 81—82.

[2]) I denne læses: Ecclesia, quæ indiget ministro, oret primum exemplo Christi; deinde per præcipuos, quorum interest, cum præposito eligat sibi, quem judicat idoneum, de quo ipsa certum testimonium bonæ vitæ et morum scribere possit superattendenti loci (fol. 20) — hvilket er ganske det samme, som staaer i den tilskrevne Redaction (det rettede Manuskript) Udk. S. 83—84.

Retten dertil (nemlig verdslige og geistlige Patroner), og de, som behøve Præsten, Menigheden, og dertil kunde saa den dobbelte Fremgangsmaade svare, som de næste Ord angive. I disse er Ordet »adspørge« udentvivl brugt i samme Betydning som paa et andet Sted, hvor Matth. 6, 33 gjengives: »adspørger først Guds Rige«[1]), altsaa i Betydning af søge, efterspørge, begjære, og saaledes forudsætte Forfatterne af Udkastet, at de, som have med Kaldelsen at gjøre, eller de, som trænge til en Præst, enten begjære En af Biskoppen eller præsentere ham En, hvilket atter kunde forstaaes saaledes, at det Ene var det, man ventede af Menigheder, det Andet det, man forudsatte om Patroner; dog naturligviis kan det ogsaa forstaaes, som om begge Parter kunde indslaae begge Veie; men man seer virkelig af et andet Sted i Udkastet, at de ved Patronatskald tænkte sig alene Præsentationen. Den anden Gang Kaldsbesættelsen berøres, i Capitlet om Præsternes Underholdning, indrømme de nemlig Bibeholdelsen af Adelens »Ret til at forlehne Sogne«, hvor de maatte have saadan Ret, og her forudsætte de, at Adelen præsenterer (uden Provstens Medvirkning) for Biskoppen, og betinge kun dennes Frihed til at forkaste de uduelige Personer[2]). Paa et tredie Sted, i Capitlet om den geistlige Øvrighed, omtales Provstens Pligt ved Vacancer saaledes: »Naar nogensteds begynder at fattes Sognepræster (ɔ: ved en Vacances Begyndelse), da skulle Provsterne did fare med det Snareste, formane Folket til at falde ind til den Herre Gud og bede ham, at de maae faae en god Sognepræst. Siden skulle de paaminde Kirkeværgerne, hvilke dette tilbør, at de skulde være derom hos Bispen og Øvrigheden, at de saadan En maa faae«[3]) —

---

[1]) Udkastet S. 100, L. 25.

[2]) Smst. S. 104.

[3]) Smst. S. 112, hvortil Latinen (kun lidet forandret) forefindes i den lat. Ordinants: quod sicuti parochi desiderari cæperint, hue quam

et Sted, som idetmindste kan forstaaes saaledes, at Forfatterne have tænkt sig som det Almindelige, at Menigheden gjennem Kirkeværgerne anmodede Biskoppen om en Præst; men det kan ogsaa forstaaes saaledes, at det blot paalægges Kirkeværgerne at drage Omsorg for den valgte Persons Sendelse til Biskop og Lehnsmand, thi denne Sendelse skulde betales af Kirken; i saa Fald er Stedet kun et nyt Beviis for den Taushed, Udkastet iagttager om Kaldelsens første Led: Folket skal bede Gud om En, naar det faaer ham, skal Kirkeværgerne sørge for hans Beskikkelse, og rimeligviis tænkte de sig, at Patroner og Biskopper skulde dele Kaldsbesættelsen som i Catholicismens sidste Tider, hvilket vel ogsaa skinner igjennem i Ritualet for Indsættelsen, hvorefter Provsten skulde fremstille den nye Præst for Menigheden som den, »der nu var dem tilkommen af deres flittige Tilhjelpning, som der havde om at skøde« [1]) — i alt Fald vise disse Ord, at Menighedsvalg ingenlunde foresvævede dem som den regelmæssige Kaldelse.

Men den første Revision af Udkastet, saaledes som det haandskrevne Exemplar viser den i sine Rettelser, har utvivlsomt indført Menighedsvalget og givet hele dette Punct en noget bestemtere Skikkelse: »den Sognekirke paa Landet, som har en Tjener behov, skal med Provsten udvælge sig En, som kan være beqvem, dersom den kan skrive sandt Vidnesbyrd om hans Levnet og Sæder til Superintendenten« [2]) (om hans Lære faldt det Ingen ind at lade Menigheden dømme), og »hvor Nogen fra gammel Tid har Jus patronatus til at udvælge og præsentere, skal Kirken

---

primum Præpositi se conferant; magistratum et populum ad intercedendum apud Dominum Deum pro bono consequendo parocho exhortentur, et postea ædiles templi, quorum interest, moneant, ut apud episcopum et Consules de eo consequendo instent. Man seer, at denne Text tyder mere hen paa Kjøbstedernes Forhold end paa Landets i Almindelighed.

[1]) Udkastet S. 82 L. 17.

[2]) Smst. S. 83—84.

(uheldigt oversat for: Menigheden) bede dem om en Mand, som den kan tænke at være beqvem, og at han præsenteres Superintendenten formedelst Provsten«, og endelig bestemmes, »at i Kjøbstederne skulle Borgemester og Raad have saadan Jus patronatus eller Ret«. Alt dette er anbragt paa det første Sted, i Afsnittet om Ordinationshandlingen; men paa de to andre Steder lod man Udkastet uforandret (eller glemte at forandre det), saa at Patronens Kaldsret der gjentages uden Indskrænkning ved nogen Begjæring fra Menighedens Side, og Provstens Pligt endnu siges at være, at han skal paaminde Kirkeværgerne, hvilke det tilbør, at de skulle være derom (om en Præst) hos Bispen og Øvrigheden.

Endelig fik endnu Menighedsvalget noget nærmere Bestemmelse i den latinske Ordinants: der var formodentlig dem, der ved de sidste Raadslagninger fandt det altfor betænkeligt at give Præstekaldelse til Priis for en almindelig Stemmeret, og der indsattes i det første Lovsted: Ecclesia per præcipuos, quorum interest, eligat sibi, quem judicat idoneum etc.[1]), hvilket gjenkommer i den endelige danske Ordinants som: »skulle de beste af Kircken, huilke det samme behøre, paa den menige Almues Vegne, met Provsten vduelle sig den, de acte bequem dertil« etc.[2]). Men ved Siden heraf bleve endnu fremdeles de to andre Steder uforandrede, og medens Menighedens Valgrets Udøvelse blev nøiere reguleret ved de Riber Artiklers Bestemmelse om de 7 Valgmænd, og almindeligen fandt Sted i Praxis efter denne Regel, seer man, at nogle Biskopper holdt fast ved den anden Forskrift, at Kirkeværgerne skulde henvende sig til Biskoppen[3]), og man har idetmindste eet Exempel paa, at et Menighedsvalg efter

---

[1]) Fol. 20.

[2]) Udgaven 1542 fol. 83. 1640 Bl. 44. I en authoriseret ældre Afskrift: „hvilked thett samme behør".

[3]) Palladii Synodalmonita, i Heibergs Pallad. (Theol. Tidsskr. 4 Bd. 2 H. S. 178).

disse Forskrifter i det 16de Aarh. blev forkastet og underkjendt, fordi Biskoppen gjorde det andet Lovsted gjældende, at Provsten tilligemed Kirkeværgerne skulde have henvendt sig til ham om at faae en Præst; Provsten bekjendte sin Uvidenhed om denne Lovbestemmelse og afbad sin Forseelse at have ladet Valget foregaae efter den ene almindelige Praxis, som endog støttede sig til langt sikkrere Hjemmel i Ordinantsen end denne Levning af en tidligere Opfattelse af Præstekaldelsen [1]).

Under den ubestemte Forestilling om Udøvelsen af den Deel af Kaldelsen, som bestod i designatio personæ, havde Udkastets Forfattere egentlig sat Kaldelsen i Prøven og Ordinationen; thi paa dem anvende de den evangeliske Grundsætning, at der hører to Ting til Læreembedet, »Prophetie ɔ: Lærdom og Skriftens Forstand og et ret Kald«, og »hvo som mangler det ene eller det andet af dem«, sige de, »han befatte sig ikke med det menige Embede«, — en Slutningsbemærkning, som den latinske Ordinants udelod, da den kom til at staae foran den nye Valglovgivning. Ordinationen, havde de foreslaaet, at Provsten med nogle Nabopræster skulde foretage i den Kirke, ved hvilken den nye Præst blev beskikket — altsaa som Indsættelse tillige, saaledes som det for en Deel blev i Slesvig — og naar den var skeet efter Biskoppens Brev og Befaling, var egentlig Embedsbesættelsen færdig. Men de følte dog Nødvendigheden af en kongelig Stadfæstelse, kun ønskede de ikke at modtage den af Kongen umiddelbart. De skreve: »efterdi Superintendenterne faae ikke (synderlig nu saadanne Ting saaledes fornyes) den tilbørlige Agtelse og Myndighed hos Folket, saa synes det raadeligt, at dersom nogle Sognepræster saaledes lovlig kaldte og overhørte førte Brev fra Super-

[1]) Denne Sags Acter ere meddeelte i Samlinger til Fyens Historie og Topographie udg. af Fyens Stifts lit. Selskab 1859. 1 H. S. 59 fgg.

[2]) Udk. S. 83.

intendenten, af hvilke de maae staae til Troende hos Lehnsmanden, at samme Lehnsmand da paa Kongens Vegne foruden al Gjensigelse stadfæstede samme Sognepræst«, og de føre Beviis for, at det var mindre ønskeligt at hente denne Confirmation hos Kongen selv [1]). Denne uvægerlige Stadfæstelse synes at være tænkt som følgende efter Ordinationen, ligesom den ikke heller tidligere var nævnet som Betingelse ved Siden af Prøven. Men allerede den første Redaction indsatte Kongens Confirmation mellem Biskoppens Prøve og Ordinationen, saa at enhver Lehnsmand i sit Lehn skulde stadfæste Præsterne i Kongens Navn, og den endelige Redaction (i den latinske Ordinants) har her tilføiet Troskabs- eller Embedsedens Aflæggelse, i Ord, der indbefatte baade Pligterne mod Kongen og det kirkelige Embede. Samme Redaction henlagde ogsaa Ordinationen til Biskoppen og til Stiftets Hovedstad og indførte det biskoppelige Brev, som senere kaldtes Collatsen, hvormed Provsten endelig skulde indsætte den nye Præst [2]). Saaledes bleve Præsterne kongelige Embedsmænd: Bugenhagen havde ingen Betænkelighed ved dette Led af den protestantiske Kirkeforfatning.

Ordinationshandlingen, som allerede den første Redaction udvidede, navnlig med Ordinationsløftet [3]), blev først fuldstændiggjort i den latinske Ordinants, da indtil den Tid hverken Fader Vor eller Communionen havde været foreskrevet [4]).

---

[1]) S. 84: Ithermere effterthi etc.... hvilket skal læses i umiddelbar Forbindelse med Ordene om Ordinationen paa S. 83, naar man vil see det i den Sammenhæng, som det stod i Udkastet selv.

[2]) Fol. 21—22. I den Mellemtid, da der var tænkt paa en Over-superintendent, var det bestemt, at Lehnsmanden skulde erhverve Præsten Confirmation hos ham og sende den til Kirken: maaskee dette kan være en af Grundene til, at dette Embede blev opgivet, thi Kongens Lehnsmand kom derved let til at synes underordnet under dette Kirke-Overhoved.

[3]) Udkastet S. 83.

[4]) Fol. 23. Hvorledes Levninger af det ældre Udkast kunde blive staaende, sees ogsaa her, naar det i den endelige Ordinants hedder

Hvad dernæst Præstekaldene selv angaaer, henstillede man fra Begyndelsen af til Kongen at drage Omsorg for, at de smaa Sogne forbandtes med hinanden, naar eet ikke kunde føde sin Præst alene. Den første Redaction henviste til den (ubekjendte) Anordning, som Kongen havde gjort i Nørrejylland (formodentlig paa Reisen fra 15 Marts til 18 Mai); men den sidste, i den latinske Ordinants, henstillede det som en Foranstaltning, Kongen efterhaanden vilde træffe med Biskoppernes, Provsternes og Lehnsmændenes Raad og Bistand. Det skete ogsaa saaledes, især ved Klemmebrevene 1555 og mange enkelte Kongebreve. Naar Sognekaldene ordnedes, bleve ukaldte Lærere og selvgjorte Helligdomme overflødige: Udkastet anholdt allerede om, at Kongen vilde forbyde Tiggermunkene at streife om og forvende eenfoldige Menneskers Sind, og at han vilde bortskaffe Gjenstandene for den afgudiske Billeddyrkelse. Den følgende Redaction forbød disse Munke at prædike og høre Skriftemaal og gjorde dem til Landsforviste eller Fattiglemmer, og befalede Billedernes Afskaffelse[1]), i Lighed med det Tillæg til Udkastets 6te Capitel, ved hvilket i den latinske Ordinants Bogforbud og Censur bleve optagne ved Siden af Udkastets Anbefaling af gode Bøger[2]).

Om Præstekaldenes Indkomster og det kirkelige Gods blev lidet Andet vedtaget, end hvad der oprindelig var foreslaaet, naar undtages, at Kongen ikke saae sig istand til at opfylde Forslagene om Adelens Tiendepligt og Ophævelsen af Reclamationsretten[3]), over hvilken Adelen vaagede saa

i Ordinationen, at Biskoppen „skal lægge hannem fore, som Kirken skal annamme" — thi disse Ord referere sig til den Ordinationshandling, som var paatænkt at holdes i vedkommende Menigheds Sognekirke. Af slige Smaatræk er der mangfoldige i den hele Ordinants.

[1]) Udkastet S. 85.

[2]) Fol. 55.

[3]) Udkastet 105 og 106—7.

omhyggeligt, at den blev optaget i de kongelige Haandfæstninger længe efter Reformationen. Af de mindre Indtægter er det ret mærkeligt, at Nannest blev bragt i Forslag, uagtet den kjøbenhavnske Reces 1536 aldeles havde afskaffet den [1]; den blev ogsaa strøget i den latinske Ordinants, men Sædvanen var stærkere end Loven: den vedblev alligevel og blev tilsidst stadfæstet i Danske Lov 2—13—6. Udkastet havde foreslaaet Offer paa nogle sønderlige Tider, Sjælegaver, Brudevielser og Kirkegang, dog med Tvivl, om man kunde opnaae de tre sidste af Kgl. Maj. [2]. Den følgende Redaction indskrænkede den ubestemte Betegnelse af Offertider, hvorunder Michelsdags-, Helmisse- og Kyndelmisse og flere Offerdage kunde indbefattes, til de tre store Høitider alene og udstrøg virkelig Sjælegaver; i den latinske Ordinants er ogsaa Kirkegangskoners Offer strøget, og i den endelige (rette) Ordinants 1539 er ogsaa Brudevielse borttaget, saa at Høitidsofferet staaer ganske ene. Det var dog ikke, idetmindste ikke Kongens, Mening at ophæve alt Accidentsoffer; thi medens dette skete i den almindelige Lovgivning, maaskee fordi det betragtedes som privat Honorar for privat Tjeneste, underhandlede Kongen med Fuldmægtige fra forskjellige Egne og traf særlige Overeenskomster med dem om Præsternes Rettigheder, og disse stadfæstede han i Kongebrevene 1539, hvorved ikke alene fast Betaling eller Offer for de enkelte Handlinger og Sjælegave bleve vedtagne, men ogsaa nogle aarlige Offerdage optoges igjen [3]. Besønderligt er det, at Barnedaab intetsteds omtales ved denne Leilighed. Men baade ved den og ved alle de andre var Sædvanens Magt stærkere end Lovene, saa at Accidentserne ikke blot vedbleve, men endog

---

[1]) Recessen i Rosenvinges Saml. af Gl. D. Love IV, S. 165.
[2]) S. 103.
[3]) Et Par af disse Breve i Friis Skjelskøers Beskr. S. 583 og Rosenvinges Kirkeret 2 Udg. S. 301—2 og et senere af 1544 i Krags Chr. 3 Supplem. S. 236.

atter bleve bragte ind under Offerets Form [1]) og saaledes tilsidst stadfæstede i Danske Lov 2—12—5, ligesom der forekom baade 4 og 5 Offerdage endnu i det 18de Aarh. [2]). Om Offringens Plads i Gudstjenesten havde den latinske Ordinants tilføiet, at der skulde offres i Begyndelsen af Messen efter Epistelen; men ogsaa i dette Punct har Loven maattet vige for Skik og Brug.

Den betydeligste Forandring i Afsnittet om Præsternes Underholdning angaaer deres Skattefrihed og Privilegier. Udkastets Forfattere havde foreslaaet, at de skulde være »fri for Skatter og kongelig Tyngde« [3]). Disse Ord bleve staaende paa deres Sted, uagtet et mere omfattende Tilsagn blev tilføiet bag i det haandskrevne Exemplar, »at alle de Friheder som Sognepræster, Prædicanter og alle andre Kirkens og Skolernes Tjenere og Studenter hertil havt have, dem skulle de ogsaa herefter ubrødeligen udi alle Maader nyde og beholde«. Dette Tilsagn ligner saameget en Artikel i den pommerske Kirke-Ordinants [4]), at det billigen kan ansees for at være foranlediget af den. Men tilsammen indeholdt vistnok disse to Artikler mere end der kunde passe til Forholdene, og uagtet de høitideligt gjentages under en særskilt Rubrik som privilegia i den latinske Ordinants, indeholder dog allerede denne paa et følgende Sted den omineuse Clausul, »at Præsterne skulde give Kongen, hvad de forhen havde udredet som ordinair Afgift til Biskopperne«, og dertil føies, i Erindring om de biskoppelige Udpresninger, »at ifald Nogle ikke formaaede det, skulde det indberettes til Kongen; men for Biskoppernes extraordinaire Paalæg, som alt vare afskaffede, skulde de være frie« [5]). Modsigelsen mellem disse tvende Poster

[1]) Jfr. min Liturgiens Historie S. 97. Endnu i Norske Kirke-Ordinants 1607 er der Taxter for Ministerialia.

[2]) Rsc. 9 Jan., 8 Febr., 27 Sept., 20 Dec. 1771 og 5 Juni 1772.

[3]) Udkastet S. 103

[4]) Richter 1, 254.

[5]) Alt fol. 38—40.

er hævet i den endelige (rette)·Ordinants 1539, idet Ordene om Skattefriheden ere udslettede, og det hele Tilsagn er blevet indskrænket til, »at Præster og Degne ikke skulle besværes mere af Kongen, end de tilforn vare besværede af Bisperne«, og Kongen vil have et christeligt Tilsyn, at de blive forskaanede efter Leilighed, samt at de aflagte Byrder ikke mere skulle blive dem paalagte [1]). Med Standsprivilegierne forøvrigt kunde det synes at være blevet uforandret, naar det sammesteds hedder, at »Præster og Degne skulle nyde de samme Privilegier, som de havde i Bispernes Tid«; men det er en besønderlig Skjæbnens Ironie, at de næste Ord ere komme til at lyde: »og ikke ydermere besværes dermed af Os, end de tilforn vare besværede af Bisperne«; thi det er, som om Privilegierne vare Ret til at beskattes (der er formodentlig udstrøget nogle Ord om Skat og Tynge, maaskee det gamle Tilsagn om Skattefrihed?). I Virkeligheden kunde de ikke godt beholde de gamle Privilegier: Ordinantsen selv foreskrev, at de kunde sagsøges til Herredsthing, at de, som dømtes for borgerlig Forseelse, skulde være Herskabet hjemfaldne som uviede Personer; de indkaldtes ikke til Rigsdage o. s. v. o. s. v., saa at det er vanskeligt at sige, hvad der menes med disse Privilegier, med mindre det skulde være, at de i deres Embedsforhold vare retsbellige Personer og vel ogsaa havde og fik enkelte Fortrin for den almindelige Almue, saasom da Christian den Tredie 1550 fritog Præste- og Degnebørn i Sjælland for at deles til Stavn som Bønderbørn [2]).

Andre Forandringer i Kirkeforfatningen eller særlig i Kirkens Forhold til Staten forefindes ikke at være gjorte eller nærmere Bestemmelser tilstræbte i de sidste Redactioner; kun eet Tillæg bag efter Capitlet om Præsters Underhold er tilføiet om Kongens Befalingsmænd, »de præfectis«. I Udkastet vare Lehnsmændene kun nævnede

---

[1]) Udg. 1542 Bl. 55. Udg, 1640 Bl. 48.

[2]) Krag Chr. 3, 2, 207.

een Gang[1]), medens den verdslige Magt var betegnet med de ubestemtere Ord, Øvrighed, Borgemester og Raad, Herskab o. desl. Derimod havde den første Bearbeidelse paa mangfoldige Steder indbragt den kongelige Lehnsmands Navn, og det samme er Tilfældet i den latinske Ordinants, hvor det endog overdrages Lehnsmanden som Visitator i Forening med Biskoppen at ordne de locale Sogneforhold ved den første Visitation og opretholde den lovlige Orden[2]). Dette har ganske naturligt medført det Tillæg om Kongens Befalingsmænd, hvori Lovgiveren henvender sig til dem og paalægger dem saavelsom Raadet i Kjøbstederne at holde Ordinantsen ved Magt og staae Kirkens og Skolens Tjenere bi. Det Mærkeligste er den for mange af disse Tillæg characteristiske Stiil, hvori Artiklen slutter: »ja hvi skulde ei vore Lehnsmænd og Raad bevise Guds Tjenere den samme Velvillie, som de den mindste Bonde ere pligtige at bevise, uden de ville og fortørne baade Gud og Os?« Man vilde dog i Grunden have betydeligt Mere af Staten, af den christelige Øvrighed, men ikke vedkjende sig det i Theorien. De her omtalte Lehnsmænd ere iøvrigt ikke Stiftslehnsmændene, som Ordinantsen ikke kjender, men alle de Embedsmænd, der paa ethvert Sted repræsenterede den kongelige Statsforvaltning, omtrent som Amtmænd i senere Tider. Stiftslehnsmænd ɔ: dem, som Kongen særlig overdrog den kirkelige Inspection i et eller flere Lehn, undertiden i et heelt Stift, forekomme derimod i de Riber Artikler 1542 (Befalingsmænd for Stiftet, de, som have Stifterne i Befaling paa Kongens Vegne[3]).

---

[1]) I Anledning af den kongelige Confirmation, Udk. S. 84.

[2]) Fol. 49.

[3]) Dog spores disse allerede tidligere i den verdslige Lovgivning, Kbhvnske Reces 1539 Art. 13 og 1540 Art. 26. Den Første, der blev beskikket for et heelt Stift, var Mogens Godske, Lehnsmand paa Draxholm, der 1539 fik den geistlige Inspection over hele Sjællands Stift (D. Mag. 3 R 6 Bd. S. 284).

V. Den latinske Kirke-Ordinants.

Ved at følge Udkastets Omarbeidelse til de sidste Stadier have vi allerede mange Gange nævnt den latinske Kirke-Ordinants og paaviist mange Puncter af dens Indhold; men vi have hidtil ogsaa kun betragtet den i dens Forhold til Udkastet og forsaavidtsom den gjentog, omdannede eller udvidede Udkastets Indhold. Den er imidlertid ikke alene en ny Bearbeidelse af dette, men tillige forsaavidt et nyt Lovgivningsværk, som den tillige fører den kirkelige Lovgivning ud over Udkastets Grændser ved en Række af nye Artikler, som slutte sig til det første Arbeide, og den danner saaledes den første fuldstændige Kirke-Ordinants. Som saadan skulle vi her omhandle den og derved tillige oplyse, hvad der kan siges om den Maade, hvorpaa det store Lovgivningsværk blev behandlet i dets sidste Tidsafsnit og afsluttet.

I Kjøbenhavn og udentvivl efter Bugenhagens Ankomst er den oprindelige Kirke-Ordinants blevet forøget med de otte Stykker, som uden at være indordnede i det første Udkasts systematiske Deling i 6 Capitler, hænge som løse Tillægsartikler ved det første i sig afsluttede Værk. Den første af disse handler om Kjøbstedkirkernes Pligt at holde Kirkens og Skolens Embedsmænd med fri Bolig, og det er ret mærkeligt at see, hvorledes en motiverende og discuterende Tone allerede i denne træder frem i den skarpeste Modsætning til det oprindelige Udkasts korte og bydende Form. Forfatteren af dette Stykke beviser saaledes, at det jo vilde være urimeligt at paabyde Kjøbstedpræster at forsyne sig selv med Bolig, blandt Andet, fordi de kunde afskediges, og at Stiftsbyernes Kirker ogsaa billigen bør bygge for Biskopperne, fordi de kunde have saamegen Fordeel af deres Nærværelse. Det er, som om det var en Indstilling til Kongen, som, efterat han havde bifaldet den, var blevet indsat i Lovbogen; og Indstillingen turde røbe mindre Bekjendtskab til Forholdene, naar den

ikke vidste at paavise anden Udvei til Bisperesidentser end Kirkernes (ei store) Evne: inden Herredagen 1539 havde der tilbudt sig andre Midler, og derfor blev ogsaa denne Deel af Artiklen forandret i »den rette Ordinants 1539«.

Den anden Artikel er »om Norge«: et mærkeligt Stykke i en Kirke-Ordinants, der bærer Titel af Ordinatio ecclesiastica regnorum Daniæ et Norvegiæ et Ducatuum etc. Det er en Løfteparagraph, at Kongen snart vil sende Biskopper til dette endnu catholske Rige, og, naar han selv kan komme derop, ved deres Raad anordne og stadfæste, hvad der ikke kan holdes efter denne Ordinants, da mange Ting der kræve en anden Ordning. Løvtet blev ikke fuldstændig indfriet før i Christian den Fjerdes Tid ved den norske Kirke-Ordinants 1607.

Det tredie Stykke er et Supplement til Capitlet om Præsternes Underholdning, nemlig det kongelige Tilsagn, at Kongen vil pensionere udtjente Mænd i Kirkens og Skolens Tjeneste med Præbender (Canonicater), hvorsomhelst de bleve ledige i Riget.

Det fjerde, femte og sjette Stykke handle om Kanniker, om Klostermænd, som have selv at leve af (ɔ: Klostre med Jordegods) og om Nonner — de tre Levninger af Catholicismen, som idetmindste for en Tid maatte blive staaende, men dog maatte reformeres saameget, som den nye Tingenes Orden krævede. Om Kanniker havde kun i Forbigaaende været talt i Kirke-Ordinantsen selv, forsaavidtsom de dem tilhørende Sognekirker maatte indbefattes under de almindelige Forskrifter for Gudstjeneste og Forfatning[1]); men her er det Kannikernes eget Samfund der er Gjenstand for Lovgivningen, ligesom deres christelige Belærelse og nyttige Studier er Maalet for den. At de skulde holde en lærd Læsemester (som det bemærkes, at de altid havde burdet) og rette sig efter Bugenhagens Anordning for Kanniker, som Kongen vilde lade

[1]) Udkastet S. 64 og 104.

vedhefte Kirke-Ordinantsen, er Hovedindholdet, og den Tanke var endnu ikke opgaaet for Lovgiverne, at bruge dem til at danne en kirkelig Domstol. Men disse geistlige Præbenders Bevaring til Gavn for videnskabelige Formaal var dog sikkret allerede ved disse Bestemmelser, medens Recessen 1536 havde ladet det uafgjort, hvad der skulde skee med dem[1]). Om Munkene og Nonnerne gives samme Tilhold, og iøvrigt stadfæstes den Frihed, som allerede den samme Reces havde givet dem til at gaae ud eller blive, dog med en kjendelig Tendents til at tilskynde Munkene til at vælge det Første, da der tilbydes dem Reisepenge: »man kan jo lettere med en god rund Almisse lade gaae en Munk, som ikke blive vil, end føde ham alle sine Dage i Klosteret«. Med Jomfruklostre turde der have været eller dannet sig nogen mere Sympathie; vel er den ikke synlig i det, der staaer i den latinske Ordinants, men de haarde Ord, hvormed den bryder Staven over dette Klosterliv[2]), ere udstrøgne i den endelige Ordinants, og der er endog tilføiet, hvorledes Orden og Klosterbygningens Vedligeholdelse fremtidig skulde paasees af Biskop og Lehnsmænd[3]), og en Forordning af 1 Aug. 1545 indskjærpede Kirkeordinantsens Bestemmelse i denne Henseende[4]). Den jydske Adel begjærte endnu 1552, at to Jomfruklostre i Jylland maatte bevares, til deres ugifte Døttre[5]), og det er bekjendt, at Mariager og Maribo Kloster bleve staaende til 1584 og 1624.

Det sidste Anhang er Superintendenternes Eed og Ritualet for Bispevielse. Eden er conform med

---

[1]) Rosenvinge, Gl. danske Love IV, 165.

[2]) Bene scimus, illud otium et delicias, plus quam carnalem libertatem et securitatem, quæ cultus Dei male vocatur, non esse Dei institutum. Fol. 60.

[3]) Udg. 1542 Bl. 80 og Udg. 1640 Bl. 96.

[4]) D. Mag. 1, 191.

[5]) Krag Chr. 3. Suppl. S. 110 (ikke 1562, som det hedder i Pont. Ann. 3, 383).

Præsteeden; omfatter baade Troskab mod Kongen og det hele religiøs-kirkelige Embede efter den skrevne Ordinants's Indhold. Ritualet er med nogle Forandringer og Udvidelser (f. Ex. Brug af Røklin og Alterkaabe, Stykker af Ordinantsen) temmelig lig Præsteordinationen; dog er her een Bøn mere optaget (som ogsaa findes i den hamborgske Ordinants[1]), som netop er den, der nu stedse bruges ved Præsteordinationen næst efter Fadervor; om Bugenhagen er Forfatter til denne skjønne Bøn, veed jeg ikke.

Hermed ender den latinske Ordinants, uden Slutning. Men umiddelbart følger nu Bugenhagens »pia et vere catholica ordinatio pro Canonicis et Monasteriis«, hvilken Kongen »bifalder, antager og vil have efterlevet«. Den var forfattet 1535 for den pommerske Reformation; nu blev den alene forandret forsaavidt, at der blev sat »Dansk«, overalt, hvor Modersmaalets Brug omtales. Den er, som Originaludgaven, udstyret med Noder for Consecrationen, og Hensigten har mulig været — hvad der udtrykkelig udtales i den pommerske Ordinants[2]) — at man skulde rette sig efter disse Noder i alle Kirker[3]). Til de sidste Ord af denne specielle Ritualbog er der igjen føiet en Artikel, nemlig det kongelige Svar paa det Andragende, som Udkastets Forfattere havde gjort om Oprettelsen af et »høitideligt, skjønt, almindeligt Collegium« eller Univertet[4]), saa nøiagtig affattet med de samme Ord, at det er øiensynligt, at vi her have en Gjentagelse af det første latinske Udkast. Kongen tilsiger et saadant, »hanc etiam statim erigemus et seorsim confirmabimus, in nomine Jesu Christi, Amen«.

Og her følger nu, ogsaa uden al videre Forbindelse:

---

[1]) Richter 1, 129.
[2]) Richter 1, 258.
[3]) Dette blev paabudt af Palladius i Synodale 1554 (Helberg a. St. 175).
[4]) Udkastet S. 115.

Subscribentes huic ordinationi. Ego Andreas Schougaard etc. — alle de 35 Mænds Navne, hvorom ovenfor er handlet.

Den kongelige Stadfæstelse indeholdes i det Kongebrev, der staaer som Fortale, og hvori Kongen, efterat have gjort Rede for sin Fremgangsmaade, i et theologisk polemisk Vidnesbyrd skjelner imellem de to Bestanddele af denne Lov, Guds Ordinants og Kongens Ordinants, og byder alle Undersaatter, af hvad Stand de ere, at annamme og efterleve den, samt Lehnsmænd og Superintendenter, som her første Gang nævnes som historisk existerende, at udføre den: »datum Hafniæ, in castro nostro, anno Dom. MDXXXVII secunda Septembris, qua die publice ordinati sunt dioecesium Superintendentes«. Bogen blev efter Kongens Befaling strax givet i Trykken og udkom under Bugenhagens Tilsyn[1]) den 13 Dec. 1537. Paa samme Tid blev den oversat paa Dansk, nøiagtig efter Latinen, formeentlig af Peder Palladius, men Oversættelsen blev dog ikke trykt før 1539.

Saaledes fuldbragtes denne kirkelige Lovgivning: det er klart, at Kongen ansaae den for endelig afsluttet, eftersom han i Fortalen paaberaaber sig Rigsraadets Samtykke og ubetinget paabyder Alle at adlyde og udføre dens Bud; og det er ligeledes klart, at Bugenhagen ansaae den for afsluttet, thi han skrev i den samme Vinter til Wittenberg, at »Ordinantsen for hele Danmarks Rige kort efter hans Ankomst lykkelig var blevet istandbragt, antaget og stadfæstet af Kongen, Adelen og hele Riget« [2]). Alligevel maatte den endnu gjennemgaae een Prøve og modtage nogle Forandringer, inden den naaede sin endelige Skikkelse. Men den latinske Ordinants's Udstedelse betegner dog et saa afgjørende Punct i denne Sags Gang, at vi nødvendig maae standse derved i en Undersøgelse, der nærmest har til Formaal at opklare Værkets egen indre

---

[1]) Hans Brev til Kongen af 21 Nov. i Schumachers a. Skr. S. 7.

[2]) Brevet i Poulsens Biblioth. Aarh. p. 50—52, dateret 4 Febr. 1538.

Historie; thi fra de arbeidende Forfatteres Side var Værket afsluttet i den latinske Ordinants.

Hvilke vare disse Forfattere? hvor og naar og hvorledes have de bragt Værket saaledes til Ende? disse Spørgsmaal indstille sig atter, og om endog indre Kjendetegn ikke kunne række til for at besvare dem i deres hele Omfang, maa dog den nærmere Undersøgelse af deres Værk, i Forbindelse med de faa Vink, som udenfra komme til, idetmindste kunne foranledige til Formodninger om Sagens Gang.

Gaae vi da ud fra, at det oprindelige latinske Udkast blev sendt til Wittenberg i den Skikkelse, hvori Kongen modtog det af Forfatternes Haand, i Marts og April Maaned 1537, maae vi vel ogsaa formode, at det kom uforandret tilbage og med en almindelig Billigelse; thi det stemmede ikke med Luthers Tænkemaade at lægge Vægt paa Enkeltheder i Ceremonier og Kirkeforfatning, naar Aanden var evangelisk. Saaledes havde han i Forening med de andre Theologer i Aaret 1532 erklæret sig over Udkastet til den nürnbergske Ordinants, »at de havde læst den og, saavidt for Tiden muligt, overveiet den og befundet, at den in summa ikke var uovereensstemmende med Guds Ord (dem göttlichen Worte nicht ungemäss) og stemmede med deres Visitatsordning, hvorfor de lode sig den vel gefalde«, medens de med Hensyn til et Par Poster, hvorom der ogsaa var forelagt Spørgsmaal og Dissens, udtalte sig i en vedlagt Betænkning, hvori de blandt Andet anbefalede at overdrage een Mand at gjennemarbeide det Hele [1]). Omtrent saaledes kan ogsaa Svaret til Kong Christian den Tredie have lydt; paa det Enkelte kunde de saameget mindre have Leilighed til at gaae ind, som Luther dengang endnu var

[1]) Luthers Briefe v. de Wette 4, 388. Det ene Punct var om Ban, og de raadede til at lade det beroe ved Afviisning i lønligt Skriftemaal, at Sacramentet privatim forbydes En — aldeles som den sidste Bearbeidelse af vort Udkast ogsaa blev modificeret.

syg eller dog svag efter den Sygdom, han paadrog sig i Schmalkalden, og der tillige indløb nye Anmodninger om Bugenhagens Sendelse til Danmark. Medens Kirke-Ordinantsen var i Wittenberg, skrev nemlig Kongen om at faae Bugenhagen [1]), og da han udtrykkelig udtalte som sit Ønske, at han skulde »videre oprette og bringe for Lyset (an Tag geben) det, som hans egne Lærde havde opsat«, saa var Bugenhagens Sendelse det fuldstændigste Raad, Wittenbergerne kunde give, og Luther selv tog sin store Deel i at give det, eftersom han gjorde Bugenhagens Reise mulig ved at overtage hans Præsteembede i hans Fraværelse [2]). Christian den Tredie havde, idetmindste dengang, ikke store Tanker om de aandelige Kræfter, som forefandtes i hans nye Kongerige; han skrev til Churfyrsten, at det var nødvendigt for ham og for Sagen selv, at saadan Ordning ikke ved slette (ɔ: almindelige?) men ved fortrinlige, erfarne, anseete Personer blev videre oprettet og ført ud i Verden [3]), ligesom han 4 Aar senere, da han i 3 Aar søgte rundt om i Tydskland efter en Hofpræst, skrev til Bugenhagen: »I veed, hvad for Folk vi have i disse vore Lande« [4]). Desto høiere agtede han Bugenhagen, og man kan ikke tvivle om, at han lagde den hele Sag i hans vistnok ogsaa ualmindelig øvede og kraftfulde

---

[1]) Brevet til Churfyrsten i Schumachers Saml. 1 D. S. 218; men derimod haves ingen Breve til Bugenhagen selv, skjønt der mulig dog er vexlet flere, da Kongen allerede nu sendte sin Secretair forat hente Bugenhagen med Kone og Børn.

[2]) I vort Ubekjendtskab med Wittenbergernes Svar vide vi rigtignok ikke, om de maaskee selv just havde anbefalet Kongen at erhverve Bugenhagen til at bearbeide Udkastet; men deels synes Kongens Brev at være skrevet før Luthers Svar, deels tillader Tiden det vanskeligt, thi et Brev til Sachsen behøvede dengang tre Uger til at tilbagelægge Veien endog fra Gottorp (f. Ex. 1542 i Schumachers a. Skr. S. 221 og flere Steder).

[3]) Smst. 1 D. S. 219.

[4]) Brev af 13 Marts 1541 i Geheime-Archivets Aarsberetninger 1 Bd. S. 217.

Haand, saasnart han, følgende et høiere Kald, kom til Danmark [1]).

Om der nu før Bugenhagens Ankomst blev gjort Noget ved Udkastet, vides ikke, og kan saameget mindre siges, som det ikke engang er bekjendt, om Udkastet kom tilbage før Bugenhagens Ankomst, d. 5 Juli. Hvem der skulde have arbeidet paa det, er heller ikke let at see: Peder Palladius kom formodentlig med Bugenhagen [2]), i ethvert Tilfælde ikke mange Dage før, da han var i Wittenberg den 6 Juni. Kongen, som kom til Kjøbenhavn en Maaned tidligere end Bugenhagen, havde kun en aldeles ubekjendt Hofpræst, Hr. Henrich, med sig [3]). Men det var vel ikke umuligt, at de danske Reformatorer i Kjøbenhavn kunde have tænkt paa det fælleds Arbeide, og medens Latinen var i Udlandet, have forsøgt at forbedre det danske Udkast, som de havde hjembragt fra Haderslev eller Odense. Tausen og Sadolin vare idetmindste i Kjøbenhavn, og dersom man tør forudsætte, at de først efter Udkastets Udarbeidelse ere blevne bekjendte med Bugenhagens pommerske Ordinants (der ikke spores i Udkastet, men derimod i saamange af Tillægene og Rettelserne i det danske Manuskript) kunde man antage, at de havde foretaget sig en Revision paa egen Haand. Vi føres til en saadan Forestilling, naar vi see endeel Forandringer i Manuskriptet, som baade ere af et saa hjemligt Præg, at de vanskelig

---

[1]) Man seer af Churfyrstens Svar, at denne vilde holde Bugenhagen Veien aaben for et Afslag; thi han yttrer, at Bugenhagen vel kunde finde Betænkelighed i sin Alder, og at han i den senere Tid var blevet tunghør og svagelig, og han meddeelte Bugenhagen dette sit Brev (Müller Ent. Staatsc. 4 Er. S. 342). Alligevel satte Bugenhagen alle Betænkeligheder tilside og kom.

[2]) Münter Symb. ad Bugenhagii in Dan. comm. pag. 21.

[3]) Han døde 1540, som det sees af Kongens Brev til de wittenbergske Theologer (Geh. Arch. Aarsberetn. a. St. S. 215); at han var i Kongens Følge i Sommeren 1537, sees af Registranten, hvor der tillægges ham Fetallie af Hr. Claus i Roskilde, 1 Oxe, 4 Faar, 4 Sviin, 1 Fdg. Smør, 2 Pd. Meel (D. Mag. 3 R. 6, 155).

kunde hidrøre fra den fremmede Reformator, og derhos tildeels bleve forkastede af ham; man kan vanskelig tilskrive Palladius disse Stykker og ansee dem for tilsatte under hans Samarbeide med Bugenhagen, thi i saa Fald vare de neppe saaledes komne til at staae i Lovarbeidet, at Kongens Secretair paa noget Stadium af Sagen kunde finde Anledning til at optage dem i sin samlende Redaction, som foreligger i det rettede Manuskript. Saadanne ere Tillægene S. 85 om Sognenes Annectering »ligesom kongelig Majestæt haver det ordineret udi den Skikkelse, som blev gjort udi Nørre Jylland« (som senere i den latinske Ordinants blev udstrøget); S. 91: om Begravelse: »hvilken som begjærer at ringe, den skal give Kirken til Bygning Penninge, som her til skeet er«; S. 106, om Sognedegnes Pligt at lære Bøndernes Børn Catechismus (efter den pomm. Ord.), hvortil føies: »og ere de ikke skikkelige dertil, da maae de ikke heller være Sognedegne«. S. 110, at Provsterne skulle have Præstekald og oppebære 1 Mark af hver Kirke. S. 111, om Skoleembeders Besættelse (efter den pommerske Ordinants) og endelig alle de Tillæg, hvori den oprindelige Tanke om en Øverste-Superintendent udføres videre (S. 84, 104, 114), som alle forandredes [1]). De Mænd, der gjorde disse Tillæg, kunne have overleveret Kongen en derefter berigtiget Afskrift af det latinske Udkast, og Kongens Secretair kunde have anseet det for tjenligt som Materiale til at danne en dansk Redaction af Loven, da dette blev ham paalagt, og saaledes kunde selv Noget, der dog igjen blev omarbeidet, være kommet ind i hans Forarbeide til Rigsraadets Exemplar, ɔ: det rettede Haandskrift. At

[1]) Mulig hidrører ogsaa fra denne Revision flere Smaaforandringer i Psalmer og Prædikethemata og den Bestemmelse, at Messen efter Prædiken, naar der ikke var Altergang, skulde holdes for en Bogstol og ikke for Alteret (S. 67), hvilket Synoden 1540 fandt vigtigt nok til at indskjærpe paany endog med Tilføiende, at hvor man ingen Bogstol havde, skulde Præsten stille sig ved Siden af Alteret (Pont. Ann. 3, 252).

alle disse Tillæg nærmest have Kongeriget for Øie, fortjener endnu at bemærkes: i Kjøbenhavn maatte man nærmest see paa det, og det maatte blive Bugenhagen, der indsatte det Lidet, der kom til for Hertugdømmernes (og Norges) særlige Vedkommende.

Da Bugenhagen kom, blev han, for at bruge hans egne Ord, »kastet ind i Ordinationers Møie og Besvær[1])«. Vi behøve just ikke at forstaae disse Ord udelukkende om Kirke-Ordinantsen eller de forskjellige Forslag og Ønsker, som i denne Sag forelaae; thi hans Kald var ligesaa meget at ordne og anordne, hvilket han gjorde i den største Detail, og Ordningsarbeidet laae ham stedse saa nær, at han endog indbragte det i selve Loven, som da han i Ordinantsens Artikel om Kjøbsted-Sognekald, at de idetmindste skulde have to Geistlige, indskjød som et Exempel, at Malmø Sogn skulde have fire[2]). Men han selv knytter dog de anførte Ord saa umiddelbart til Kirkelovgivningen, at den væsentlig maa have foresvævet ham, da han nedskrev dem. Om han nu bearbeidede Ordinantsen alene eller i Forening med sin Discipel Palladius, om han drøvtede det Enkelte med Hofpræsten, eller Cantsleren eller andre Raadgivere eller med Kongen alene, er fuldkommen ubekjendt; kun Kongens og hans Raadgiveres Deeltagelse er, ligesom i sig utvivlsom, saaledes ogsaa beviislig af Fortalens Ord, at Kongen (paa dette Sagens Stadium) brugte Bugenhagens Raad og Flid tilligemed sine egne Raadgivere (eller Raader) til at fuldbringe Ordinantsen. De indre Grunde lede kun til at tænke paa Kongen som resolverende og Bugenhagen som forespørgende og ned-

---

¹) Hans Brev til Hjemmet: hic ego miles, licet canus, nondum tamen veteranus aut emeritus, statim objiciebar laboribus et molestiis ordinationum (Biblioth. Aarhus. pag. 50).

²) Den lat. Ord. fol. 39 (Udkastet S. 102). Dette skete dog neppe nogensinde: Byen Malmø fik kun een Sognepræst og to Comministri (Gullander og Asping Matrikel over Lunds Stift. Lund 1842. 4to).

skrivende, eller omskrivende, hvor han fandt Forandring nødvendig.

Saafremt den pommerske Ordinants's Benyttelse har fundet Sted før Bugenhagens Ankomst, gaaer en stor Deel af Rettelserne ud af det, der skyldes ham; men det er naturligviis ogsaa muligt, at han selv kan have taget Deel i den fuldstændigere Benyttelse af dette hans seneste Lovarbeide; kun maa man i saa Tilfælde antage, at han har foretaget to Bearbeidelser, een, hvorved Værket omtrent kom i den Tilstand, hvori det rettede danske Udkast viser os det, og en anden hvorved den trykte latinske Ordinants's Redaction blev til. I det rettede danske Haandskrift maae vi i ethvert Tilfælde antage, at der findes Adskilligt, som skyldes Bugenhagen, navnlig tør dette antages om Distributionsformelens Afskaffelse[1]), der stred saameget imod hjemlig Skik, at man allerede 1540 tog modsat Beslutning[2]); om den Frist, der kunde indrømmes dem, som ikke turde nyde Nadveren sub utraque[3]), om de forbudne Ægteskabsgrader, om Tiggermunkenes Uddrivelse og Helgenbilleder, om Qvinder, som ligge deres Børn ihjel, om Adelens Tiendefrihed[4]) og maaskee nogle mindre Puncter[5]). Det er øiensynligt, at der til adskillige af disse Poster maatte udfordres særlig kongelig Befaling, maaskee endog formelige Love, navnlig til Bestemmelsen om de forbudne Grader, som Forfatterne af Udkastet udtrykkelig havde anbefalet Kongen at afgjøre med Rigsraadet; ligesaa om Tiendepligten, Tiggerklostrene og den vistnok ogsaa af Bugenhagen stærkt attraaede Ophævelse af Reclamationsretten. Kongen kunde saameget lettere afgive saadanne

---

1) Udkastet S. 66.

2) Min Liturgiens Hist. S. 272, Lachmann hist. Ord. p. 172 og Bartholin de exhort. ante comm. p. 23 og Krag Chr. 3. 2. D. 244.

3) S. 79 efter den nye Udgave af den sachsiske Visitatsbog. Richter 1, 90.

4) S. 81. 85. 94. 102.

5) Saasom S. 74. 75. 76. 102. 112. 113.

Resolutioner, som han havde Herredagen samlet i Kjøbenhavn fra Sanct Hans Dag til Slutningen af August, og kjendte man Rigsraadets Forhandlinger nøie nok, vilde man mulig finde adskillige af disse Poster deriblandt. Nogle vare imidlertid afgjorte ved Recessen og Haandfæstningen, navnlig Reclamationsretten, Patronatsretten og Tiendefriheden; den første erkjendes i den nye Artikel om Calende- og Vicarie-Gods's Henlæggelse til Fattigvæsenet, naar der ikke ere (vitterlige) Arvinger dertil efter Kongens beseglede Brev [1]); angaaende Tiendepligten er det, som om man læser Kongens umiddelbare Svar i Kirke-Ordinantsens Artikel i Manuskriptet: »efterat Adelen haver bedet om, at de maatte blive fri for Tienden, som de deres Sognepræster og Sjælesørgere ere pligtige, og nu ikke kunne tvinges til at udgive den, saa ville vi paamane dennem, at de dog betænke dennem at være christent Folk« o. s. v. — et Stykke, der er saa tydsk, at man skulde troe, at det var gaaet over i Haandskriftet uden at være først formet i den latinske Skikkelse som det Øvrige (Kongens Secretair kunde have faaet det samtidigt med Bugenhagen). Andre af disse Poster vare endnu aabne Spørgsmaal eller i Kongens egen Magt. Efter Recessen skulde vel alle Klostre bevares, men det kunde ikke falde vanskeligt at faae fri Haand over Tiggerklostrene: Bugenhagen havde i Hamborg slaaet Levningerne af de store Ordener sammen i eet Kloster, og i Pommern havde han foreslaaet, at, »da de vare til ingen Nytte og havde været den christelige Religion meget skadelige og imod, og deres Erhverv at tigge er uchristeligt, skulde man ganske afskaffe dem og kun med Livets Nødtørft forsyne de gamle Munke, som man nu ingensteds kunde bruge, dog at de ikke maatte bespotte Guds Ord og forføre Andre« [2]). Det samme Forslag blev til Lov i Ordinantsen istedetfor det langt mildere For-

[1]) Fol. 50.
[2]) Pomm. Ordin. Richter 1, 259.

slag i Udkastet, der kun vilde have dem gjort uskadelige; dog beholdt Ordinantsen endnu det Tilsagn, at de som ikke vare duelige til nogen Tjeneste, maatte blive i Klostrene, men det blev ikke længe overholdt; thi kort efterat Ordinantsen var stadfæstet, og mulig inden den var offentliggjort, udfærdigedes Kongebreve til Lehnsmændene, at de skulde forelægge Tiggermunkene en Frist af 3 Uger, om de vilde træde i Kirkens Tjeneste og prædike Evangelium eller rømme Landet[1]), og kort efter kunde Bugenhagen skrive, at »Tiggermunkene, som ikke vilde modtage de gode Tilbud, Kongen gjorde dem, men blive ved med deres Oprør, ere udjagede af hele Riget som Oprørske, nogle faa, neppe een og anden af et Kloster, ere blevne, som nu fødes ørkesløse, men uden Kappe«[2]). Ligeledes fik han udentvivl ogsaa let Kongens Samtykke til Andragendet om Helgenbilleders Bortskaffelse, »thi det er Hver vel vitterligt, at det er intet Andet end klart Afguderi«. Derimod manglede endnu Resolution om adskillige Ting, saasom Superintendenternes Lønning, Præsters Pensionering og den endelige Kirkeforfatning, da disse Ting bleve indførte i det danske haandskrevne Udkast. Maaskee har Kroningen, som Bugenhagen forrettede den 12 August, foranlediget en Standsning i Lovgivningsarbeidet.

Det optoges og afsluttedes i en gjennemgribende Revision af det Hele, mange Omdannelser i Kirkeforfatningen og de Tillæg, som ere vedhængte bag efter det ældre Arbeide. Revisionen bestod for største Delen i endeel Bemærkninger, Indskud, Henviisninger til fremtidige Foranstaltninger eller det geistlige Tilsyn, og kunne siges at have givet Lovens rolige og objective Fremstilling Noget af det, der characteriserer en discuterende, berigtigende

¹) D. Mag. 3 R. 6, 188—89.

²) Hans ovenanførte Brev i Bibl. Aarh. p. 50. Graamunkene i Roskilde satte han selv en Prædicant, som de kunde behøve, i Nov. 1537, s. hans Brev i Schumacher a. Skr. S. 8.

og beviisførende Skrivemaade, som naar han i det Bud, at Catechismus skal prædikes for Ungdommen, indskyder: »ja for alle«, eller naar han i Skoleloven, der kun omtaler Skoler med to eller tre Lærere, indskyder: »hermed ville vi ikke, at de bedre Skoler i nogle større Byer med 5 eller 6 Lærere skulle være afskaffede; thi hvad vilde det være for en Ordinants?« Hvor der er Tale om en Biskops omfattende Embede, skriver han: »Hvo er dygtig hertil? at vi skal bruge Pauli Ord«. Et andet Sted, hvor Talen er om deres Løn, som Kongen siges at ville særskilt fastsætte, tilføies, at hvis det befindes ikke at være tilstrækkeligt, »ville vi lægge til, hvad der mangler, paa det at Gud vil være med os og vore Riger, naar vi drage Omsorg for Religion og Fred; Gud unde os det flittigen at gjøre for sin Søns Jesu Christi, vor Herres Skyld, Amen!«, og lidt længere nede i lignende Tankegang: »vi forhaabe, at Gud formedelst sin Miskundhed skal styrke os dertil, Amen!«[1]) — Af de Omdannelser, den latinske Ordinants udviser, have vi allerede omtalt de væsentligste, som angaae Kirketugten og Kirkeforfatningen[2]): man maa troe, at han med Forundring har seet, hvor liden Gjerning der var tillagt Biskopperne, der stode som Conservatores restitutæ religionis — hvad de ogsaa kaldes — saa at sige udenfor det kirkelige Arbeide, og han har derfor lagt an paa at give dem en langt mere indgribende Betydning. Derimod har han udentvivl med Glæde seet den danske Kirkes oeconomiske Vilkaar. Dette er en Post, der umiskjendelig havde megen Vægt i den erfarne Reformators Øine: han havde jo allerede strax efter Religionsforandringen ligesom Luther skrevet til Kong Christian og lagt ham paa Hjerte at bevare Canonicaterne og andre kirkelige Eiendele og Rettig-

[1]) Fol. 48. 50. Netop saadanne Udbrud ere meget almindelige i Bugenhagens Breve (f. Ex. Schum. a. St. S. 43. 56).

[2]) Ovenfor S. 75. 80 fgg.

heder[1]), thi de havde af egen sørgelige Erfaring lært at kjende Virkningen af disse store Midlers Adsplittelse. Han forsømmer ikke let nogen Leilighed til at udtale, at det er Kongens Villie, at give Tilskud af sit eget; og han har i denne Henseende givet Ordinantsen mange Tillæg om Biskoppernes Løn, (som han betegner ved at angive, paa hvad Fod de burde kunne leve, og anbefaler med Skriftstederne Matth. 10, 10 og 14 og 1 Tim. 5, 17), om deres og andre Kirketjeneres Enker og Børn, om de Udtjentes Pension, om Biskoppers, Lehnsmænds og Provsters Tilsyn med, at Alle have og faae, hvad de bør; ligeledes har han fuldstændigere opregnet de forskjellige kirkelige Eiendele, som skulle tilfalde Fattigvæsenet, hvilket de danske Forfattere af Udkastet havde kun betegnet i Almindelighed, og i denne Anledning lader han Kongen sige, »at han vel veed Christi Ord: hvad I have gjort mod En af mine Mindste, det have I gjort imod mig«. Men mærkeligt er det derved, at han ikke har taget nærmere Hensyn til Landsbykirkernes Formue end det oprindelige Udkast: den ansaaes allerede for en Statsformue, saa at den første nye Lovbestemmelse derom har faaet Plads i den verdslige Lov, den samtidige kjøbenhavnske Reces 1537, hvor det paabydes, at Kirkeværgerne aarlig skulle skifte[3]). Det sidste Tillæg, den latinske Ordinants fik, var udentvivl den endelige Bestemmelse af Superintendenternes Løn; thi efterat den allerede var omtalt og det var sagt, at Kongen vilde derom give dem hver sit beseglede Brev, og tillægge dem mere, om fornødent, opføres strax efter paa samme Side, hvad Kongen da havde tillagt dem: 2 Læster Rug, 4 Læster Malt, 2 Læster Havre, 50 Læs Hø, 20 Læs Halm, 40 Lam og 100 Gylden i Guld, samt den sjællandske Biskop tillige det 4de

---

[1]) Luth. Briefe v. de Wette 5 Bd. S. 33. Clausen Cath. og Prot. S. 267 og Schum. a. Skr. 1, 1 og 2, 260.

[2]) Fol. 48.

[3]) Rosenvinge Gl. D. Love 4, S. 183.

theologiske Professorat — en Resolution, der er motiveret og forklaret, som om den var den Indstilling, der var forelagt Kongen. Som en midlertidig Ansættelse havde den ikke heller sin rette Plads i den almindelige Kirkelov, og der skete Forandring deri, allerede før den traadte i Anvendelse [1]), ligesom den hele Lønning tilsidst afløstes i Slutningen af Christian den Tredies Regjering og under Frederik den Anden med Anviisning af gammel Kirkeformue, Kongetiender, Jordegods, Kirkehavre o. m. [2]).

Efter hele Værkets Fuldbringelse maa endelig Kongebrevet af 2 Sept. være forfattet, og baade Forholdene og Tonen i dette mærkelige Actstykke vise hen til Bugenhagen som Forfatter; kun som et enkelt Beviis for denne Paastand, kan henvises til en characteristisk Yttring, der gjenkommer i de selvsamme Ord i Bugenhagens Ordinants for Kanniker og Klosterfolk [3]); men det tilstrækkelige Beviis ligger i samtlige Bugenhagens Skrifter og hans noksom bekjendte Tankegang. Iøvrigt skulle vi betragte dette Kongebrevs Indhold nærmere i et følgende Afsnit.

---

[1]) Ifølge Registranten udgik et Kongebrev 1537 vistnok omtrent samtidigt med Ordinantsen, hvori der istedetfor de 100 Gylden bestemmes hver Superintendent 5 Thremmert Humle eller 10 Gylden, 6 fede Øxne eller 20 Gylden, 12 Sviin eller 8 Gylden, 2 Tønder Smør eller 12 Gylden, 10 Læster Kul eller 4 Gylden, 200 Læs Ved eller 20 Gylden (D. Mag. 3 R. 6, 147). Det synes ogsaa at have været længe, inden Biskoppernes Lønning ret kom i Orden (B. Münter a. Sk. p. 108 og Geh. Arch. Aarsberetn. 2 D. S. 220).

[2]) See Krag Chr. d. 3. Suppl. 170 og 237. Pont. Ann. 3, 376—77 og 399. Zwerg. Sj. Cleres. S. 456.

[3]) I Kongebrevet: ut pueri vel rusticorum sciant, quæ hactenus non solum rustici, sed etiam Nobiles atque adeo Reges et Principes ignoraverunt: de quo reddent rationem Christo, qui se hactenus Ecclesiæ capita jactaverunt et ventrem et Mammona coluerunt — i Ordinatio pro Canonicis et Monach.: quod vero vulgus nobilium et rusticorum et civium de his nunc nihil plus novit, quam equus et mulus, reddent Episcopi et pastores Ecclesiarum et papistarum reliquæ factiones, tantum suum ventrem et Mammona et dignitates colentes, reddent, inquam, horrende Deo rationem in illo die (den lat. Ord. fol. 90, i Udg. 1640, Bl. 136).

Under saadanne Forhandlinger med Kongen, omgivet af den danske Herredag, var det ganske naturligt, at Lovarbeidet mere og mere blev betragtet som en Lovgivning for Kongeriget Danmark. Vel glemte Bugenhagen, eller hvem Anden der kan have givet Vink i saa Henseende, ikke ganske Hertugdømmerne; thi der kom een særlig Bestemmelse for disse ind i Ordinantsen, nemlig i Skoleloven: »Ligeledes ville vi, at der i vore Fyrstendømmer Holsten og de øvrige paa to beleilige Steder skal oprettes to høiere Drengeskoler med 6 eller 7 Lærere efter den hamborgske Skoles Mønster«[1]). Men dette er ogsaa det Eneste, hvori der er taget Hensyn til Hertugdømmernes særlige Forhold, hvormeget end adskillige Puncter kunde have givet Anledning dertil, saasom at der i hvert Stift skal være en Superintendent, da Holsten ikke indbefattedes i noget dansk Stift, og Slesvig endnu havde sin gamle catholske Biskop; saa og Bestemmelserne om Naadensaaret, Præstekaldenes Indtægter, om Lehnsmændene o. fl. som stemmede kun lidet med de Forhold, som allerede fandt Sted i Slesvig. Havde disse Ejendommeligheder med Føie havt liden Betydning for Forfatterne af det første Udkast, der fortrinsviis betragtede Lovgivningens Gjenstand fra dens religiøse og reen kirkelige Side, saa fik de unægtelig Betydning i stigende Grad, altsom Lovgivningen under Udarbeidelsen fordybede sig mere og mere i de Gjenstande, der vedrøre de statsborgerlige og communale Forhold i den kirkelige Samfundsorden. Hvorledes Hensynet til Kongeriget fremherskede, viser sig endog i Benævnelsen af Modersmaalet, der pludselig i den nye Artikel »om Kanniker« hedder Dansk, og ligeledes i det tilhængte Stykke om

---

[1]) Fol. 38. At dette Indskud er af Bugenhagen, turde den besønderlige Betegnelse af Hertugdømmerne lade formode, thi han kaldte (som ovenfor S. 36 Not. 1 bemærket) alle Kongens Lande syd for Kongeaaen Holsten.

Bispevielse [1]), ja endog Bugenhagens hele latinske Ordinants for Kanniker og Munke er saa gjennemtrængt af Forestillingen om denne Kirke-Ordinantsens nærmeste Bestemmelse, at han i Forskriften for Gudstjenesten i Modersmaalet i denne for Pommern oprindelig skrevne Lov har forandret Benævnelsen af dette til »Dansk«, indført danske liturgiske Formularer og endog etsted skrevet, »at vi ere fødte i den danske Kirke« [2]) — og desuagtet gjentager han i det samme Øieblik, at denne Anordning skal være Lov »i disse Kongeriger og Hertugdømmer« [3]). — Omsider kom det dog til Bevidsthed, at den Lov, der bar Titel af en almindelig Kirkelov for alle Kongens Riger og Lande, ikke uden Modification kunde finde Anvendelse i Norge (hvorunder Island var indbefattet), og man tilføiede den ovennævnte Artikel om dette Kongerige [4]). For Slesvigs Vedkommende tænkte man neppe paa nogen Vanskelighed; men naturligviis endnu meget mindre paa at paatvinge Nogen noget andet Sprog end Modersmaalet.

---

[1]) Fol. 61 og 66 (hos Krag pag. 67, 69, 70). Det er ellers mærkeligt nok, at dette just er Tilfældet med Bispevielsesritualet, som udentvivl er blevet til ved de første Biskoppers Ordination, ved hvilken Bugenhagen dog netop maa have brugt det tydske Sprog; men „Dansk" vil egentlig ikke sige Andet end: ikke Latin, ikke det gamle, fremmede Kirkesprog.

[2]) Den lat. Ordinants fol. 89, 90, 92—95. (I Udg. 1640 Bl. 135 fgg.)

[3]) Fol. 83. (Udg. 1640 Bl. 127.)

[4]) See ovenfor S. 94.

(Fortsættes.)

Beretning

om

de paabegyndte Restaurationsarbeider

i

Roskilde Domkirke.

Af

Steen Friis.

Allerede i Aaret 1855 havde man begyndt at forberede en Restauration af Roskilde Domkirke ved hist og her at fremdrage Muurværkets ældste Farvedekoration og ved at befrie en Deel af Kirkens Inventarium og Mindesmærker fra de i Tidernes Løb hensynsløst paalagte Farver. Økonomiske og andre Hensyn lagde imidlertid Hindringer iveien for dette Arbeides planmæssige Paabegyndelse i de nærmest derpaa følgende Aaringer. Et mægtigt Stød fremad fik Sagen ved Hans Majestæt Kongens allerhøieste Nærværelse her i Kirken ved Midsommerstid 1857, og ved Allerhøistsammes gunstige Udtalelser om hine Forarbeider. Vor ophøiede Konges levende Interesse for Alt, hvad der vedkommer Fædrelandets Fortidsminder maa ufeilbarligen have medvirket til, at Sjællands Stiftsøvrighed i Slutningen af Aaret 1858 tog Sagen i sin Haand. Det indrømmedes foreløbig, at de forberedende Arbeider maatte fortsættes, og Domkirkens Inspektion anmodedes om at indkomme med en Plan, hvorefter Restaurationen formeentlig burde gjennemføres. Udarbeidelsen af en saadan Plan overdroges Domkirkens Værge, der i mange Aar havde stræbt at sætte sig ind i Kirkens Historie og Bygningsstiil. Ifølge denne Plan, der efterat være gjennemgaaet af Conferentsraad, Hofbygmester Koch erholdt vedkommende Autoriteters Approbation, vil Restaurationsarbeidet være at gjen-

nemføre i et Tidsrum af 6 til 7 Aar, eftersom Kirkens økonomiske Tilstand maatte tillade. Som Hovedregel opstilles: Saavidt muligt at gjengive Muurværket dets oprindelige architektoniske Former, hvor disse ere forvanskede eller udslettede, og at fremdrage og restaurere den gjenfundne ældste Farvedekoration inde i Kirken. Fortidens Overleveringer af Inventarier og Mindesmærker respekteres som Blade i Kirkens Historie, og navnlig ville alle Liigstene og Mindetavler blive bevarede paa deres Plads i Gulvene og paa Væggene. Det er en Selvfølge, at man under Restaurationsarbeidet maatte støde paa Tilfælde, hvorved man for at naae et høiere Maal, nødtes til at fjerne Gjenstande, der i og for sig fortjente at skaanes. Blandt saadanne skal her kun nævnes det lille Sakristanhuus og det saakaldte Fængsel. Disse maatte vige for de høiere Interesser, der vare forbundne med at gjengive Kirken et af dens skjønneste oprindelige Partier, som i Vansmagens Tid var udsondret fra den og forvandsket til Gravkapel og Fængsel. Der fandtes vel ogsaa Inventariestykker og Mindesmærker, der ikke egnede sig til Gjengivelse i Kirken, men disse ordnedes i en lille Samling, der bevares i Kapitlets saakaldte Brevstue[1]).

Til Udførelse i Aaret 1859 approberedes følgende Arbeider:

a. Restauration af Chorombygningens Muurværk indvendig og udvendig.

---

[1]) Her er hensat en i Træ udskaaren Rytter, der forestiller St. Jørgen med Dragen (tidligere sattes Hesten i Bevægelse ved Hjælp af Uhrværket); Brudstykker af de Marmorornamenter og udskaarne Figurer, der fordum prydede Dronning Margretes Monument; et gammelt Altermaleri med trende Helgenbilleder; Evangelisten Johannes's Billede, skaaret i Egetræ (naturl. Størrelse); og flere andre Helgenbilleder. Desuden opbevares her Fliser og Ornamentstene fra Domkirken og andre Kirker eller Klostere i og ved Roskilde; Brudstykker af Mindetavler, farvede Glasruder og andre Gjenstande fra Kirken.

b. Rensning og Udbedring af Snitværker i Kannikechoret samt Omlægning af Gulvene i Sidegangene ved Choret.

c. Fremdragelsen og Restaurationen af Kirkens søndre Hovedportal med tilhørende Forhalle.

d. Sakristiets Henlæggelse til den gamle Kapitelstue.

e. Udbedring af Muurværket i søndre Vaabenhuus.

f. Omlægning af Kobberbeklædningen paa nordre Spiir.

a. Med Udbedring af Muurværket paa Chorombygningens Yderside forbandtes Fjærnelsen af Sakristanboligen og Afdækningen af et af Kirkens Muurpartier. Meget betydelige Dele af Muurværket maatte udhugges og formures fra nyt og Granitsokkelen omsættes. Gjennem hvert Midtervindues Bue og Muurbrystning gik fra Tag til Grunden en armtyk Revne, der ofte har været udbedret før denne Gang men med mindre gode Materialier. At dette Arbeide udførtes saaledes, at det nye Muurværk overalt staaer i bedst mulige Harmoni med det gamle, maa nærmest tilskrives vore Haandværkeres Dygtighed, men skyldes ogsaa de fortræffelige Materialier af hydraulisk Kalk fra Klintebjerg Kalkbrud og af røde Munkemuursteen fra Klostermose Teglværk ved Helsingør, der stod til vor Raadighed.

I de gamle Mure og Støttepiller forekommer overalt en eiendommelig, paa tvende Sider riflet Muursteen. Dette charakteristiske Materiale samt Maaden, hvorpaa Graasteenssokkelen fandtes sammenstøbt med Muurværket indenfor, tyder umiskjendelig hen paa, at vi i Chorombygningens Mure og Støttepiller i det Hele taget have det oprindelige Muurværk for os. Spor af en tidligere, maaskee efter Branden 1443 foretagen, Hovedreparation af Murens Yderside fandtes hist og her. Store Partier af hensmuldrede Muursteen have ved denne Leilighed været udtagne, men ved Istandsættelsen har man ikke indfortandet det Nye i det Gamle. Den herved fremkomne løse Skal maatte næsten overalt aftages og en ny anbringes, der staaer i regelmæssig Forbindelse med det indre Muurværk. Muurkjærnen viste sig overalt at være af samme Støbning og

Støttepillerne at staae i Fortandning med Kirkemuren. Ligeledes var Forbindelsen mellem den dobbelte Graasteenssokkel og Muurværket indenfor af den Beskaffenhed, at de maa være samlede ved Murens Tilblivelse. Der fandtes saaledes intet Spor i Muurværket til, at Støttepillerne enten skulde være øgede eller tilføiede i en senere Tid, og dets overordentlige Tykkelse (det udgjør 7 Al. udenfor Hvælvingernes Gjordbuer) er aabenbart beregnet paa at modtage et dobbelt Hvælvingstryk indvendig fra, hvoraf synes at fremgaae, at Hvælvingerne i Chorombygningen ere samtidige med Støttepillerne.

Ved hine Arbeider maa Restaurationen af Chorombygningen udvendig dog ikke ansees for tilendebragt. Der staaer endnu tilbage at gjengive Tagværket dets 7 oprindelige Taggavle samt at fjerne den saakaldte Absalonsbue, der med en forbausende Hensynsløshed er kastet op mod Kirkemuren. Taggavlene kunde iaar ikke gjenopføres af økonomiske Grunde, og til Fjernelsen af Absalonsbuen maa Regjeringens Samtykke først erhverves.

Ved Restaurationen af Muurværkets indvendige Side mødte store Vanskeligheder. Hvælvingskapper og Gjordbuer paa øvre Omgang udviste en faretruende Brøstfældighed, saa at Nødvendigheden krævede, at alle 5 Hvælvinger maatte afstives, nedtages og opføres paany, dog først efterat man havde taget nøiagtige Tegninger af deres ældgamle Farvedekoration. Den heldige Udførelse af dette vanskelige Byggeforetagende skyldes Kammerraad Zeltner, der under Conferentsraad Kochs Sygdom ledede den konstruktive Deel af Restaurationsarbeiderne. Der har tidligere været foretaget en Hvælvingsreparation her paa Omgangen, men den har væsenlig bestaaet i at forkile de fortrykte Kapper og Gjordbuer. Jernkilerne fandtes nu saa fortærede af Rust, at de kunde udtages med Hænderne, og det kunde ikke forhindres uagtet al anvendt Forsigtighed ved Nedtagelsen af Hvælvingerne, at enkelte Smaapartier af disse nedstyrtede, hvilket formodentlig har givet

Anledning til det udspredte Rygte, at Hvælvingerne i Roskilde Domkirke vare nedfaldne. Brøstfældigheden hidrørte sandsynlig fra Branden 1443 og Reparationen fra Biskop Oluf Mortensen, om hvem det vides, at han restaurerede og indviede Kirken paany 1464.

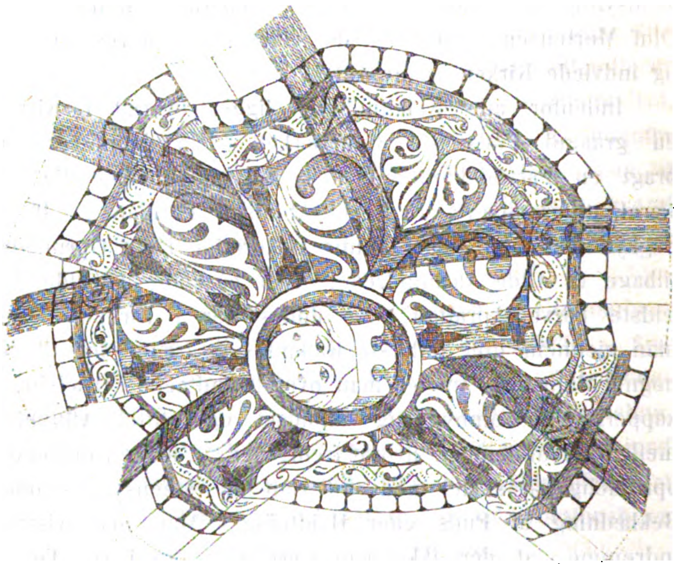
Indenfor alle Kalkhinderne ligger overalt i Kirken en graagul Puds paa Muurværket. Paa denne er anbragt en Farvedekoration, hvis Formaal formeentlig har været at fremhæve de architektoniske Former[1]. Ifølge Sagkyndiges Dom gaaer denne Dekoration i sin Oprindelse tilbage til 13de Aarhundrede. Den er i alle Tilfælde den ældste Farvedekoration, der findes her i Kirken. Naar man gjennem hiin inderste Kalkpuds er trængt ind til det nøgne Muurværk, møder man overalt undtagen i Hvælvingskapperne en omhyggelig afpudset og glittet Affugning mellem Muurstenene, hvoraf fremgaaer, at Kirken indvendig oprindelig har staaet med sine røde Muursteensvægge uden Beklædning af Puds eller Hvidtning. Man maa vistnok indrømme, at der ikke kan være Tale om i vor Tid at gjengive Kirken indvendig hiint oprindelige Udseende. For at man imidlertid kan erholde Indtrykket af, hvorlunde det nøgne Muurværk kan have taget sig ud, er et Parti her paa Omgangen gjengivet paa denne Maade[2]. De afpudsede Hvælvingskapper og Ribber have tidligt modtaget deres i

---

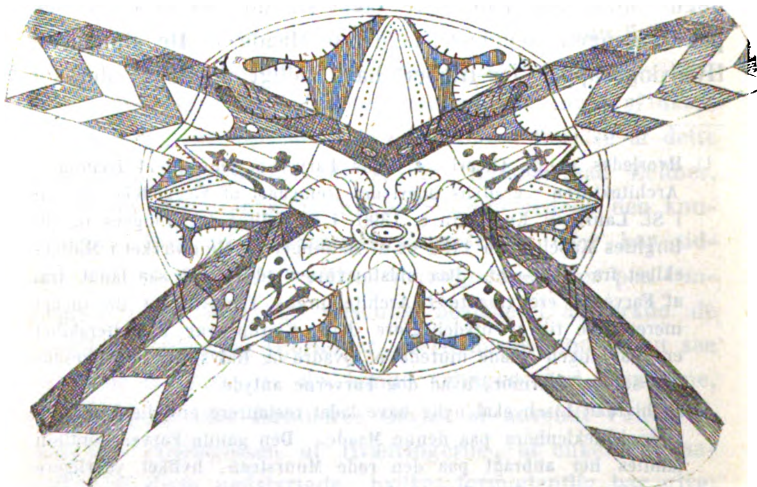
[1]) Hvorledes denne Theori „at lade Farverne tjene til at fremhæve Architekturen" gradvìis udartede, fremgaaer af Væggedekorationen i St. Laurentii Kapel fra c. 1390, i de hellige tre Kongers og St. Birgittes Kapeller fra 1464 og af Malningen af Muurværket i Midterskibet fra 1523—29. Paa sidstnævnte Sted er det saa langt fra, at Farverne ere traadte i Architekturens Tjeneste, at de meget mere virke til at utydeliggjøre den. Gjordbuerne i Midterskibet ere paa ingen Maade murede af Qvadre og Halvsøiler etc. ligesaalidt som af Marmor, hvad dog Farverne antyde.

[2]) Archivraad Lisch skal nylig have ladet restaurere en lille Landsbykirke i Meklenborg paa denne Maade. Den gamle Farvedekoration fandtes her anbragt paa den røde Muursteen, hvilket yderligere bekræfter vor anførte Paastand.

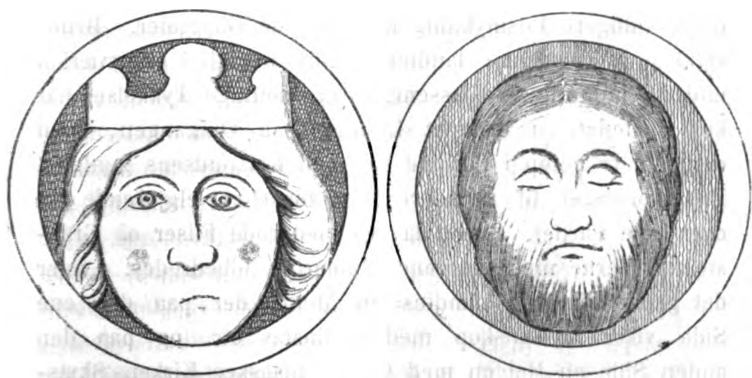
forskjellige Mynstere vexlende Roser i Krydset. Af hosfølgende tvende Afbildninger er den ene taget her fra Omgangen,

den anden fra søndre Sidegang.

Det kronede Mariahoved og Christushovedet ere begge fra Omgangen.

Til hiin ældste Periode af Bygningens Historie, da den indvendig stod med det nøgne Muurværk, hører fremdeles den Forandring af Chorombygningens Ydermuur, hvoraf tydelige Spor ere tilbage. Disse Spor tyde hen paa, at der oprindelig kun har været eet Vindue i hvert Muurfag, hvor nu er tre. Af dette oprindelige Enkeltvindue er nu den underste Deel med tilhørende Indfatning og aftrappede Brystning kommet for Dagens Lys. Disse Levninger minde om, at hele det øverste Parti af Muren har været nede og er blevet gjenopført i en meget forandret Form. Derimod tyder Overeensstemmelsen mellem Materiale og Muurarbeide i begge Partier umiskjendeligt hen paa, at denne Ombygning ikke kan have fundet Sted længe efter Opførelsen af det ældste Muurværk. Gaaden vilde unægtelig være løst, hvis man turde sætte denne Ombygning i Forbindelse med Saxos Fortælling om, at Choret i Roskilde Domkirke nedstyrtede Natten før Kirken skulde indvies, men at Biskop Svend Norbagge uden Standsning lod det gjenopføre [1]).

[1]) Spørges, om der intetsteds i Kirken findes sikkre Spor, hvorefter man kan bestemme, naar den er bleven overhvælvet, da maa der-

I Vinduesbrystningen fandtes en gammel Aftrapning af Muùrværket, der gjengaves i restaureret Stand. Derimod kunde man af andre Hensyn ikke gjengive Vinduerne deres tidligere Udsmykning med farvede Glasruder. Brudstykker af saadanne fandtes nemlig overalt i Muurværket under Vinduerne. Glassenes overordentlige Tykkelse har kun tilstedet en dæmpet Lysning paa Omgangen, men denne har netop i Forbindelse med Kalkpudsens guulgraa Tone bidraget til at udbrede en for Øiet velgjørende Ro over hele Partiet. Gulvet lagdes med røde Fliser og Graasteenssøilerne med tilhørende Underlag udbedredes. Under det gamle Fliseguly fandtes en Mønt, der paa den ene Side viser en Biskop med Krumstav etc. og paa den anden Side en Helgen med Glorie, maaskee Kirkens Skytspatron Pave Lucius (?).

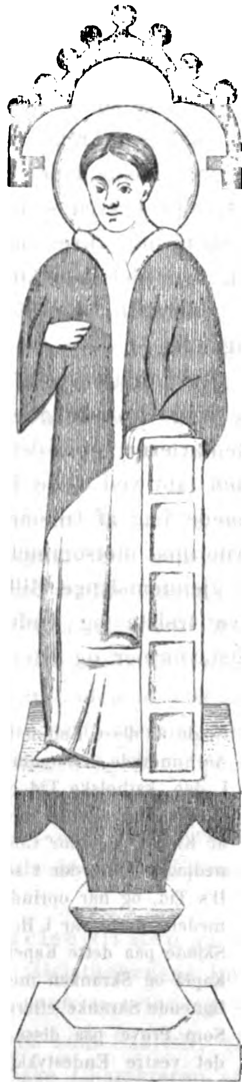
Ved Ildebranden 1443 ere de smeltede Blyplader fra Taget løbne ned imellem Hvælvingerne og Ydermuren, hvor store sammenløbne Klumper af dette Metal fandtes [1]).

---

til svares nei, hvorimod det maa indrømmes, at vægtige Grunde tale for, at Overhvælvingen maa være samtidig med hiin Ombygning af Chormuren. Blandt saadanne Grunde skal jeg her kun anføre, at alle de Fremspring i Muurværket, der tjene til at opbære og støtte Hvælvingerne, ere opførte af samme Materiale og, om jeg saa maa sige, af samme Muurskee, som de ældste Muurpartier paa Omgangen. Det samme gjælder om de kolossale Støttepiller, der aabenbart ere beregnede paa at modstaae et stærkt Hvælvingstryk. Man vil maaskee indvende, at vore Kirker først overhvælvedes i 13de Seculum, og at det derfor falder i det Utrolige, at Roskilde Domkirke eller vel endog kun dens Chor alt skulde være overhvælvet ved Svend Norbagges Foranstaltning i Slutningen af 11te Seculum. Hertil skal kun svares ved at henvise til Scr. r. D. 3, 338, hvor Biskop Svend udtrykkelig siges at have bygget Hvælvinger i Kirken, thi Udtrykket „insignis tabulatus" maa vel betyde „Steenhvælving".

[1]) I sine Afhandlinger om Roskilde Domkirke anfører J. Paludan ved at omtale Branden 1443, at det smeltede Blytag løb ned, og at 5 Hvælvinger nedstyrtede. Paa Grund af denne Nedstyrtning er det neppe at vente, at der i Høikirkens Hvælvinger vil findes Levninger af den gamle Farvedekoration, men det kan ikke være Tvivl underkastet, at denne Dekoration har været gjennemført i hele Kirken.

b. Nedenunder i Sidegangene og i Omgangen bag Choret omlagdes Gulvene, ved hvilken Leilighed Fundamenterne til mange af de catholske Altere kom frem, saa at deres havte Pladser nøiagtig ville kunne betegnes. Paa Væggene sammesteds fandtes hist og her Levninger af Helgenbilleder og andre Malerier. Hosstaaende Billede af den hellige Laurentius i nordre Sidegang er malet paa Kridtgrund, der er indlagt i Kalkpudsen. De Billeder, der fandtes paa Hvidtekalkhinderne, vare af ringe Kunstværdi, og gik i deres Oprindelse ikke længere tilbage i Tiden end til 15de og 16de Aarhundrede. Det var med Nød og neppe at Afbildninger kunde tages af dem, forinden de faldt fra hinanden. Paa de yngere Partier af Kannikechorets Ringmure, som Biskop Jens Andersen lod tilføie, da han i Aaret 1420 udvidede Choret, fandtes flere saadanne Malerier af Vandfarve paa de løse Kalkhinder, men disse Billeder, der paa den søndre Ringmuur forestillede Pave Lucius's Henrettelse og den hellige Katharinas Martyrdød, faldt i mange Stykker ved deres Fremdragelse, saa at det kun var med Møie, at vor dygtige Restaurations-

maler Zeuthen kunde tage Copier af dem, forinden de forsvandt [1]).

Kirkens Sidegange dannede oprindeligt et architektonisk Hele med Omgangen bag Choret, men da i Aaret 1680 Sakristiet henlagdes fra Kapitelhuset til sidstnævnte Rum, maatte dette sondres og aflukkes fra Sidegangene, i hvilket Øiemed høie Skranker eller Skillerum opsattes. Hvad Bygmesteren havde ladet sammenvoxe til et eneste heelt Ledemod, blev herved sønderrevet; de høie Skranker udbredte en Skumring, hvor der skulde være Lys, og standsede Øiet, hvor det ikke kunde finde Hvile. Disse Skranker ere nu nedbrudte, og Sidegangene derved gjenaabnede mod Omgangen [2]).

Restaurationen af Snitværket i Kannikechoret frembød ikke ringe Vanskeligheder. Den tynde Vandfarve, hvormed Billedtavlerne oprindelig vare overdragne, gik for største Delen tabt ved disse Billeders Rensning for mange senere tilføiede Lag af Oliefarver [3]). Det skyldes Konstmaler Jac. Kornerups møisommelige Bestræbelser, at Bibelsprogene, der gjennemslynge Billedtavlerne paa Nordsiden af Choret, bleve frelste og endnu haves med deres eiendommelige Bogstavformer og Farver.

---

[1]) Nogle af disse Kalkmalerier maa endnu have været at see i forrige Aarhundrede, eftersom de findes afbildede i den danske Vitruv.

[2]) I den katholske Tid var Sakristiet stedse i Kapitelhuset, og Omgangen bag Choret med sine Altere var, ligesom alle andre Partier af Kirken udenfor Choret, tilgjængelig for Menigmand. Den nu nedtagne Gitterdør i søndre Gang er fra Kong Chr. III's eller Fred. II's Tid, og har oprindelig tjent som Indgangsdør til Daabskapellet, medens dette var i Hahnernes nuværende Gravkapel. Hahnerne fik Skjøde paa dette Kapel 1680. Døbefonden henflyttedes da til Frue Kapel og Skranken med tilhørende Gitter til søndre Sidegang. En lignende Skranke eftergjordes og opsattes i nordre Sidegang.

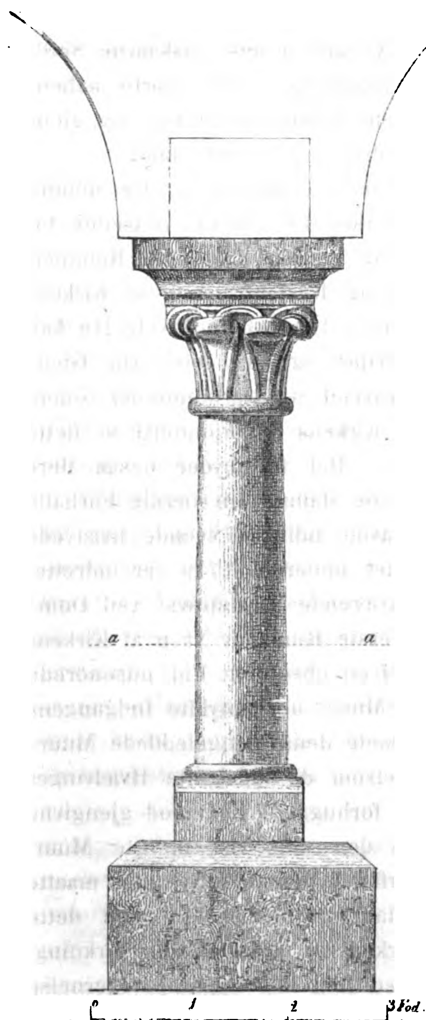
[3]) Som Prøve paa disse Vandfarvers mulige Gjengivelse henvises til det vestre Endestykke paa Chorets Nordside, hvor Erkeengelen Michaels Kamp med Dragen, udskaaret i Egetræ med eftergjorte Vandfarver, er fremstillet.

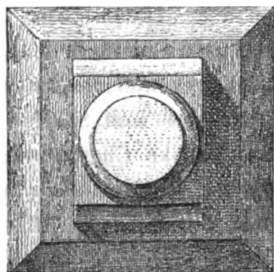
Fire Læsepulte med Evangelisternes udskaarne Sindbilleder fandtes paa Kapitelhuusloftet. De hørte aabenbart til Biskop Jens Andersens Chorudsmykning, og gjengaves nu deres tidligere Pladser i udbedret Stand.

Alterets perlemalede Fløidøre borttoges. De mindre Døre, der lukke for de underste Billedtavler, rensedes for Farvelagene, og staae nu med Egetræet i forgyldte Rammer.

c. Ved Fremdragelsen og Restaurationen af Kirkens søndre Hovedindgang og tilhørende Forhalle kan et af Kirkens skjønneste Partier ligesom feire sin Gjenopstandelse, efterat være gravlagt for Aarhundreder siden. Det er dog ikke alene til Kirkens Forskjønnelse at dette Parti er kaldt tillive igjen. Det frembyder ogsaa flere kirkelige Beqvemmeligheder og danner en værdig Forhalle til det nye Sakristi. Det havde tidligere tvende hvælvede Rum i to Etager, hvoraf det underste 1719 var indrettet til Familiebegravelse for daværende Sognepræst ved Domkirken, Mag. Paulin. Det øverste Rum bar Navn af Kirkens Fængsel. De vare begge i en ubekjendt Tid udsondrede fra Kirken ved en indskudt Muur, der udfyldte Indgangens Bueaabning og ganske dækkede dens mangeleddede Muurramme. Denne Muur saavelsom de indskudte Hvælvinger ere nu nedbrudte, Karmens forhuggede Ledemod gjengivne og et nyt Vindue indlagt i den mod Øst opførte Muur. For at tilveiebringe den herfra kommende Lysning, maatte det udenfor liggende Sakristanhuus nedbrydes, men dette Rums Gjenforening med Kirken er af saa stor Virkning, at enhver Betænkelighed ved hiin lille Bygnings Fjernelse maatte forsvinde.

d. Ved Sakristiets Henlæggelse til den gamle Kapitelstue har man nærmest havt Geistlighedens Interesser for Øie. Præsten var siden 1680 henviist til den aabne halvrunde Omgang bag Choret som Sakristi, men dette vidtudstrakte Rum savnede ganske Charakteren af et roligt, afsondret Lønkammer, skikket til Andagt og Meditation, som et Sakristi formenes at burde have. Disse For-

dringer antages det nye Sakristi at kunne tilfredsstille og samtidig yde andre Beqvemmeligheder for Præsten. I den Muur, som adskiller Kirkens sydøstre Forhalle fra det nye Sakristi, fremkom Levninger af tvende Bueaabninger med en mellemliggende Graasteenssøile, saaledes som hosfølgende Afbildning udviser.

Ifølge en høitagtet Konsthistorikers Mening har Forhallen oprindelig aabnet sig mod den saakaldte Korsgang eller et Kannikekloster med aabne Buegange indad mod Gaardspladsen [1]). Af

[1]) Dette Kannikekloster var opført af Svend Norbagge i Slutningen af 11te Aarh. (Scr. r. D. 1, 378) til Bolig for 15 Brødre, og er sandsynligviis nedbrændt ved den store Ildebrand, der ramte Kir-

saadanne Buegange formenes Levninger at være fundne i hine Bueaabninger. Her boede Kannikerne saalænge de vare bundne ved Klosterregler, og her begroves deres jordiske Levninger. Ikkun saadanne Verdslige, der havde gjort sig særdeles fortjente af Geistligheden, opnaaede den Ære at erholde Hvilested blandt Brødrene. Som saadan nævner Historien Kong Niels's Raad, Helgi, der forskaffede den geistlige Stand egen Rettergang. Saavel den over ham opsatte Mindesteen som Stedet, hvor den har siddet, vidner om Geistlighedens Taknemlighed herfor. Over hiin gamle Graasteenssøile fandtes nemlig en i Muurværket udhugget Fordybning, der passer nøie til denne Mindesteens Maal, og som derfor ogsaa maa antages at være Pladsen, hvor den har siddet lige fra dens Indmuring ved Helgis Død 1128 indtil den, formodentlig i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, udtoges herfra [1]).

---

ken 1282. Da brændte nemlig det ældste Klokketaarn, som stod, hvor nu Kong Fred. V's Kapel staaer. Dette Klokketaarn (domus campanarum) blev ikke gjenopført, thi paa samme Plads opførtes nogle Aar efter Jomfru Maries Kapel. Det er at formode, at Kannikeklosteret har sluttet sig til Klokketaarnet mod Vest, eller at dette vel endog har været ombygget af de trende til Klosteret hørende Længer, saa at Klosteret 1282 har maattet dele Skjæbne med Klokketaarnet og samtidig er nedbrændt. Da Klostertvangen for Kannikerne forlængst paa denne Tid var ophørt, saa er det sandsynligt, at Kannikeklosteret ikke blev gjenopført efter Branden 1282, efter hvilken Tid denne Bygning heller ikke omtales. Derimod antage vi, at det geistlige Domhuus eller Kapitelhuset da har erholdt en Form, hvoraf det nuværende Sakristi med sin Stjernehvælving og sine nu blændede, rundbuede Vinduer ere Levninger. Domkapitlets Medlemsantal udvidedes efterhaanden og Kapitelhuset fik derfor ogsaa en ny Tilbygning, som i et af Kong Chr. I's Laasebreve (Dipl. Christierni 1mi p. 185) kaldes den nye Domstol udenfor den søndre Kirkedør udi Lucii Kirke. Dette Parti vil forhaabentlig adaare blive indrettet til Skriftestue, hvortil det særdeles godt egner sig, og hvorved et længe følt Savn her i Kirken vil blive afhjulpet.

1) I min Beskrivelse af Roskilde Domkirke har jeg Pag. 129—130 yttret, at denne Steen i sin Tid er udtaget ved Biskop Münters Foranstaltning, men jeg skylder Sandheden at berigtige saadant

Søilens Fod ligger 1 Al. 5 Tom. dybere end det nuværende Fliseguly, og i samme Dybde som Rummets oprindelige Gulv, der fandtes lagt med simple Brosteen.

Istedetfor det, formodentlig i 15de Aarh. indlagte, store Vindue i Bygningens østre Muur har Kapitelstuen oprindelig havt flere mindre rundbuede Vinduer, hvis murede Buestik endnu findes under Kalkpudsen. Den gamle femlaasede Pengekiste, som der er givet Plads her, har staaet i det hvælvede Rum ovenover. Dens brøstfældige Tilstand krævede en Hovedreparation, der nu er foretagen.

e. Under Udbedringen af Muurværket i søndre Vaabenhuus bestyrkedes Formeningen om, at denne Bygning, som Biskop Oluf Mortensen har ladet opføre i Slutningen af 15de Aarh., og hvis øverste Rum skulde tjene til Forhalle for Riddersalen over de hellige tre Kongers Kapel, oprindelig har havt en Taggavl mod Syd, der i en ubekjendt Tid er bleven afbrudt. Af Mangel paa den nødvendige Modstand udvendig fra har Gavlmuren nemlig givet efter for Sidetrykket af Bygningens tvende Steenhvælvinger, saa at man ikke alene har maattet nedtage den øverste Hvælving, men ogsaa Taggavlen, istedetfor hvilken et skraat Halvtag anbragtes. Til samme Tid havde man udbedret Muren udvendig ved at paaklistre en løs Muurskal og indlagt et Vindue, der Intet havde tilfælles med Bygningens Stiil. Denne Muurskal maatte nu nedtages og en ny med Muurforbindelse fra Grunden af gjenopføres, et nyt tilsvarende Vindue indlægges og de forhuggede architektoniske Led i Muurværket gjengives.

f. Ved Omlægningen af Kobbertaget paa nordre Spiir gaves Leilighed til ved Hjælp af Loddet at

efter hvad derom findes i Skandinavisk Museum 1808 2den D. p. 135—38. Stenen vides at have været i Rector her ved Skolen Peter Schades Eie. Peter Schade døde 1726, saa at den maa være udtagen før den Tid. Den har senere været eiet af Rostgaard og kom efter hans Død til Universitetsbibliotheket, der afstod den til Musæet 1808.

foretage en Maaling af Spirets Høide, hvorhos foranledigedes, at en trigonometrisk Maaling samtidig foretoges.

Trigonometrisk Maaling af Taarn og Spiir til Midten af Kuglen:

	Fod: 228,38 =	114 Al.	5 Tom. Dansk.
Derfra til Spidsen af Fløistangen . .		7 -	8 -
	Ialt	121 Al.	13 Tom.
	Lodmaaling:	113 Al.	12 Tom.
Fra Midten af Kuglen til Spidsen af Fløistangen		7 -	8 -
	Ialt	120 Al.	20 Tom.

Trigonometrisk Maaling af:

Nordre Taarn og Spiir til Kuglen . .	350,17,	over Vandet.
Søndre do.	350,28,	— —
Foden af nordre Taarn	121,79,	— —

Ifølge Lodmaalingen af hele Høiden er Spiret 14 Fod og efter den trigonometriske Maaling 13 Fod lavere end tidligere angivet. Den trigonometriske Maaling gav samme Høide for begge Spiir paa en Tomme nær, hvorimod det søndre Spiir efter tidligere Angivelse skulde være $4\frac{1}{2}$ Al. lavere end det nordre. Det er troligt, at denne betydelige Forskjel i Angivelserne hidrører fra at Haandværkeren har brugt tydsk Alenmaal uden derpaa at have gjort Vedkommende opmærksom.

Det er vel kun en liden Part af Roskilde Domkirke, der nu staaer restaureret, men den er dog stor nok, til at man deraf vil kunne danne sig en Forestilling om, hvilken Storhed og Skjønhed der vil udfolde sig, naar Restaurationen vorder gjennemført i angivne Retning. Inspektøren for vore Fortids-Mindesmærker, Professor Worsaae, har i Skibby Kirke og i de hellige tre Kongers Kapel i Roskilde ladet fremdrage Farvedekorationer, der vel ere af en anden Art, men som paa samme Maade have ligget skjulte under Kalkhinderne, og man maa tilvisse være denne Lærde Tak skyldig herfor. Af større Kirker er Roskilde Domkirke den første i Norden, hvis 5 til 6 hundrede Aar gamle Farve-

dekoration fremdrages og gjengives, hvilken Farvedekorations Berettigelse fremfor enhver anden i Hovedsagen er indrømmet af vore lærdeste Konsthistorikere. Hvad den her fulgte Restaurationsplan i sin Heelhed angaaer, da stemmer den nøie med de af Fr. Kugler opstillede Regler for Kirkerestaurationer i Almindelighed. De findes i hans »kleinere Schriften und Studien der Kunstgeschichte« 1ster Band p. 659, hvilket Sted først er kommet mig for Øie under Nedskrivningen heraf. Den anførte Bog eies kun af Faa, og da denne Lærdes Ord vist ville læses med Opmærksomhed for Sagen, lader jeg dem her aftrykke i Oversættelse:

»Det synes mig, at Kirkernes Restauration beroer paa meget simple Principer. Den eneste mulige Plan, der herfor kan lægges til Grund, er den, at bringe det Oprindelige for Lyset i sin eiendommelige Skikkelse, altsaa fremfor Alt: fuldkommen Rensning af de architektoniske Former for alt det Uvæsen, som en senere raa Tid har overvældet dem med, og Gjengivelsen af de beskadigede Dele i den holdte Stiil. Som den Farvetone, hvori det Indre bør holdes, vilde jeg, istedetfor den kolde hvide Kalkfarve og istedetfor den ikke mindre flaue, men hist og her meget yndede Rosenfarve, foreslaae en varm Sandsteensfarve, der fortrinsviis gjør et godt Indtryk paa Øiet, og bedst stemmer med vore Kirkers alvorsfulde Charakteer. Levningerne af Gjenstande fra Middelalderen maa bevares uforstyrrede paa deres Plads i Kirkerne. Billeder og Snitværk maa renses meget forsigtigt, og bevares uden at restaureres, hvor ikke en fortrinlig Kunstner, der er et saadant Arbeide voxen, maatte forefindes. Heller ikke vil jeg udtale noget Anathema over Mindesmærker fra en senere Tid; thi det er netop det Storartede i vore Kirkebygninger, at de have seet mange Slægter forsvinde, og at de, uden at tabe noget af dette Storhedens Udtryk, ere vel skikkede til at optage Sporene af hine svundne

Slægter. Anderledes forholder det sig med saadanne Gjenstande, der ikke have noget Værd som Mindesmærker, men som kun ere fremkomne for Beqvemmelighedens Skyld i senere Tider, jeg mener især hine fremspringende Stolestader (Emporen), som meer eller mindre ganske fordærve det architektoniske Indtryk; disse bør saavidt muligt ganske fjernes. Det ligger dog i Sagens Natur, at mangt et Stykke af Mindesmærkerne, der bidrog til Kirkernes ældre Udsmykning af en eller anden Grund vil forsvinde af disse; det er heller ikke at vente, at der istedetfor de hidtil ofte nok forekommende Beviser paa Hensynsløshed pludseligt skal indtræde en altomfattende Pietet for disse gamle Mindesmærker. Det vilde derfor være meget ønskeligt at stifte et Asyl for saadanne Gjenstande, hvor de kunne være under sikker Bevogtning, og hvor de kunde bevares til Beskuelse af kommende Slægter. Det vilde ikke være mindre ønskeligt, at Kunstværker fra en fjern Oldtid eller af høit kunstnerisk Værd, der nu befinde sig paa Steder, hvor deres Værd hverken er anerkjendt eller vil blive det, maatte henflyttes til et Sted, hvor en omfattende Paaagtning kan vorde dem tildeel«.

Der er intet Misgreb, der i Roskilde Domkirke træder stærkere frem end Anbringelsen af hine i Buerne hængende Stolestader, men der er heller ikke noget Misgreb i Kirken, over hvilket Fordømmelsen mere almindeligt lyder. De støde ikke alene an mod almindelig Sands for det Skjønne, men ogsaa for det kirkeligt Sømmelige. Professor Høyen har i et af sine begeistrede Foredrag om kirkelig Kunst udtalt sig i den nævnte Retning, og slutter med at henvise til Apostelen Jacobs revsende Ord i hans Brevs 2det Cap. 1—6 V. See Kirkehistoriske Samlinger 2det Bind, Pag. 65 flg.

Roskilde i December 1859.

Om Reformatorerna i Malmö

och

de första lutherska presterna derstädes.

Några personalhistoriska bidrag till Danmarks kyrkohistoria.

Af

C. Sonnenstein Wendt.

Oaktadt de många och rika bidrag till upplysning af Danmarks reformationshistoria, hvilka, i synnerhet under de sednare decennierna, blifvit offentliggjorde, äger man likväl ganska knapphändiga underrättelser om flera af de dervid mest framstående personers närmare lefnadsomständigheter. Så har förhållandet varit t. ex. med Malmös reformator Claus Mortensen och med flera af dem, som medverkade vid reformationens införande i denna stad. Då jag vid genomgående af en mängd hittills obegagnade eller förbisedda handlingar för vinnande af upplysningar till Malmö stads historia funnit åtskilliga nya och obekanta drag ur flera af reformatorernas och de första lutherska predikanternas lif, har jag trott dem förtjena att här meddelas. Jag skall dervid endast i korthet, och så mycket som för sammanhangets skull är nödigt, vidröra hvad af tillgängliga skrifter förut är kändt om reformationens införande i Malmö, och i synnerhet förutsätter jag såsom bekant den, i det hufvudsakliga, riktiga och förträffliga utredning af förhållanderna dervid, hvilken Knudsen meddelat i Annaler for Nordisk Oldkynd. 1847, och i Kirkehist. Saml. I. Band, i sina anmärkningar till krönikan om Gråbrödernas utjagande ur Danmark. Denna sednare är den hufvudsakligaste, ofta

nog den enda, källan för historien om de första reformationsåren i Malmö, och, oaktadt den är skrifven ifrån papistisk synpunkt, äger den, hvad de yttre händelserna angår, en omisskännlig prägel af trovärdighet. Den är författad utan iakttagande af en ordnad tidsföljd, så att den ofta kastar händelserna om hvarandra, och med ett sjelfsvåld i personalöfvergångar, som gör, att man ibland har svårt att finna till hvilken af förut omnämnda personer en mening skall hänföras. Knudsen har med kritiskt skarpsinne ordnadt och utredt det oklara i framställningen och från andra håll supplerat det fragmentariska deri, och jag har dervid funnit föga att ändra eller tillägga. Då såväl krönikans text, som Knudsens anmärkningar, i Samlingarnes 1sta Band äro meddelade, har jag i det följande begagnat den förra, som de sednare, utan att sådant för hvarje särskildt fall angifva. För en lättare uppfattning af min framställning, torde det vara nödigt att förutskicka några upplysningar om Malmö stad och dess kyrkliga inrättningar och stiftelser, så mycket mera, som oriktiga uppgifter derom hos de flesta författare förekomma.

Vid den tid, då Luther började sin kamp mot den katholska kyrkans missbruk och villfarelser, var Malmö en stor och betydande stad i Danmark. Först omnämnd i historien i tolfte seklet[1]), och då utan tvifvel endast en obetydlig bondby eller landförsamling, utvecklade den sig snart till en stor och rik handelsstad, i synnerhet genom det ymniga och vinstgifvande sillfiske, som mot slutet af

[1]) Det äldsta ännu bevarade dokument, hvari Malmö omnämnes, är den minnesbok eller det så kallade Necrologium Lundense, hvilket förvaras på Lunds Univ. Bibliothek och, som bekant, är sammanskrifvet under elfte till fjortonde seklen. Vid uppräknandet af de fjorton prebenden, som funnos i erkebiskop Eskils tid, således i medlet af tolfte seklet, förekommer „Malmöi", hvarifrån utgick en afgift till det af Eskil stiftade fjortonde prebendet, och, att dömma efter skriftdragen, är denna anteckning samtidig.

tolfte seklet flyttade sig från den nordtyska kusten till Öresund och den skånska kusten, der det under omkring fyra århundraden blef den förnämsta källan till de skånska städernas rikdom och gjorde dem till handelns hufvudplatser i denna del af Skandinavien [2]). Malmö, som i början låg något längre aflägset från kusten, drog sig under det trettonde seklet småningom till dess nuvarande läge, der Sanct Petri kyrka grundlades 1319, och staden erhöll köpstadsprivilegier 1336 [3]). Af Danmarks konungar under fjortonde och femtonde seklen särdeles omhuldadt och förseddt med stora privilegier och förmåner, kom Malmö snart i den lifligaste förbindelse med Hansestäderne, Holland, Frankrike och Skottland, den tidens förnämsta handelsplatser för norden, och vid ingången af det sextonde seklet företedde det bilden af en medeltidsstad med fullt utvecklade alla kyrkliga och borgerliga inrättningar, ägde ett rikt borgerskap och var genom sitt läge och sin befästning en af de vigtigaste städer i Danmark [4]). I för-

---

[2]) Hvitfeld, En kaart Chronologia I part. 65. Skånska Handl. för 1755, andra qvartalet, s. 56.

[3]) Hvitfeld, Konning Frederich den förstis Historie, 4to, s. 364, säger att Malmö erhöll „först Kiöbsteds Frihed" 1336, men det är icke gerna tänkbart, att det icke förut skulle ägt köpstadsprivilegier. De äldsta privilegier, som ännu i original finnas i stadens Rådhusarkif äro från 1353, utfärdade af Magnus Smek.

[4]) Om den ungefärliga storleken af Malmös befolkning vid reformationstiden är man i tillfälle att kunna uppgöra en beräkning genom de fullständiga räkenskaper och skattelängder, som för åren 1517—19 ännu finnas i Rådh. Arkifvet. Medeltalet af skattdragande borgare var under dessa år 575, och då vanligen hvarje sådan anses representera en familj af fem personer, får man deraf borgerskapets familjer hafva utgjort omkring 3000 personer. Tager man nu i betraktande, att alla stadens och kronans tjenstemän med deras familjer, alla adelige, alla prester och munkar med deras tjenare, en stor mängd fattige, m. fl., voro fria från all skatt til staden, och samtlige deras antal torde kunna antagas såsom lika stort med borgerskapets, så finner man Malmös befolkning hafva utgjort omkring 6000 personer. Jag medgifver dock gerna, att denna be-

hållande till sin storlek ägde det likväl jemförelsevis få kyrkor och kloster, hvilket låter förklara sig af dess belägenhet på endast en och en half mils afstånd från metropolitanstaden Lund. Der concentrerade sig provinsens andliga lif, och vi finna Malmös borgare oftare ihågkomma Lunds kyrkor och andliga inrättningar, äfvensom andra danska kyrkor och kloster, såsom Roskild, Bosjö, m. fl. med gåfvor och testamenten, än sin egen stads.

Stadens sockenkyrka var helgad åt Sanct Peter och grundlades, som nyss nämndes, 1319 [5]). Ehuru den hvarken i storlek, rikdom eller anseende kan täfla med Lunds domkyrka, är den dock ännu i dag en af de i arkitektoniskt afseende utmärktaste och ansenligaste kyrkor i landet. Uppförd i en ren och utbildad spetsbågstil, vittnar dess storlek om betydenheten af det samhälle inom hvilken den uppstod. Liksom Lunds domkyrka ägde den under medeltiden flera kapell- och altarstiftelser, och dess egodelar voro vid reformationens införande icke obetydliga. I borgmästaren Jep Nielsens Disputats med Cantor Adzer af Lund, om hvilken mera längre fram, heter det, att »60 altare och flera« voro nerbrutne i Malmö, men detta är tydligen allt för öfverdrifvet, så vida det icke härleder sig från ett tryckfel. Lunds domkyrka ägde icke flera än om-

---

räkning är temligen osäker. Köpenhamn hade ungefär samtidigt enligt Pontoppidan (Origin. Havniens. s. 184) 811 skattgifvande borgare.

[5]) Erkebiskop Birgers bref af den 29 Maj 1514, enligt Brunius, Skånes Konsthistoria, s. 265. Originalet finnes i Riks-Arkifvet i Stockholm bland den mängd handlingar, som Carl XI så orättmätigt beröfvade kyrkan och kapitlet i Lund, och hvilka i mera än 100 år inpackade i tvenne säckar lågo instuckna under en gammal trappa. Om Peterskyrkan i arkitektoniskt afseende hänvisar jag till Brunius l. c. 265—280. Den har under de sednare åren undergått en grundlig restauration till sitt inre, som så vidt möjligt varit blifvit återställdt i sitt ursprungliga skick, men tyvärr har församlingens storlek gjort det nödvändigt, att i sidoskeppen uppföra läktare, hvilka, naturligtvis, misspryda och störa intrycket af denna herrliga kyrkobyggnad.

kring 60 altare, och det är icke möjligt att ett lika stort antal skulle funnits i Malmö, synnerligast som i kyrkans räkenskaper och handlingar spår efter endast ett betydligt mindre antal kunna uppletas. Under fjortonde och femtonde seklen fick kyrkan sex kapeller tillbyggda, som icke tillhöra den ursprungliga byggnaden, och af hvilka de fem ännu qvarstå. På södra sidan af kyrkan låg Sanct Annæ kapell, hvilket hade blifvit stiftadt af byfogden Oluf Person omkring 1500 och tillhörde Sanct Annæ Calente gille [6]. Norr om kyrkan låg »Vor Frue« kapell och öster om detsamma »Helig Legoms« kapell, hvilket sednare tillhörde Helig Legoms gille. Öster om kyrkan och bakom koromgången hade myntmästaren Henrik Dringenberg i medlet af femtonde seklet uppbyggt ett kapell och dertill donerat betydligt gods, hvilket kapell, benämndt »myntemesters« kapell, nedrefs 1792 [7]. Om de båda öfriga kapellen är det obe-

---

6) Flensburg, Om S. Knutsgildet i Malmö, s. 17.

7) Henrik Dringenberg var myntmästare redan år 1456, då konung Christian I den 6 Dec. skänkte honom en kronans jord i Malmö, belägen invid St. Simonis et Judæ kapell (Origin. på pergam. i Malmös Rådhus-arkif). Det af honom uppbyggda kapell omnämnes först i gåfvobref af d. 15 Juni 1467, hvarigenom Niels Buch gaf en half gård till Svartbrödraklostret i Lund, hvilken låg nordvest från „Her Henrichs kapell" (Monasteria scanensia, Ny Kgl. Saml. Nr. 407, in 8vo). Han förde i vapnet tre rosor och på hjelmen två till venster sammanlagda vingar, och i ett bref af 1497 kallas han „fordom myntmästare i Malmö" (Geh. Ark.). I Lex. over Adel. Fam. i Danmark, I, 123, uppgifves oriktigt att familjen utdog med Henning eller Johan Dringenberg, som var sockenprest i Malmö. Åtskilliga af familjens medlemmar förekomma under hela sextonde seklet. Mester Staffan Dringenberg, som vid reformationstiden innehade det till myntmästarekapellet hörande vikarie, bevittnade d. 9 Nov. 1511 ett gåfvobref af Dorothea, Henrik Dringenbergs dotter (Skjöde og Gave Breve til Lundz Dom Capitel. Ny Kgl. Saml. Nr. 726, in folio), och han förekommer som notarius apostolicus i dok. 1532—33 (Langebeks excerpt. Fasc. 241, å kgl. Bibl.). En Henrik Dringenberg har som borgare i Malmö varit med vid utfärdandet af stadens hyllningsbref till konung Fredrik I. 1524 (Malmös Dombok). Peder Dringenberg var kannik i Lund 1563 (Geh. Ark.). Flera af slägten blefvo under samma tid begrafne i myntmästarekapellet (Kyrkans Räkenskaper).

kant hvad namn de burit. Af altaren har jag i kyrkans räkenskaper efter reformationen funnit följande omnämnda: St. Elisabeths, St. Hans, St. Trinitatis, Vår Frus Rosarii, St. Catharinæ, St. Josts, St. Nicolai, St. Jacobs, St. Olofs, St. Annæ, St. Birgittæ, Vår Frus, tvenne särskilda, af hvilka det ena kallas Vår Frus altare »vid stenkekarret«, men att äfven flera altare än dessa funnits, är utom allt tvifvel. De båda Vår Fru-altarnes vikarier innehades vid reformationen af tvenne lundensiska prelater, som sedermera gjorde sig bekanta såsom de ifrigaste motståndare af densamma, nemligen kantorn Adzer Pedersen och kanniken Hans Jacobson Ulf [8]). En slägting till Henrik Dringenberg, mester Staffan Dringenberg, var förlänad med »myntemesters« kapells vikarie, mester Knut Karlsson, kannik i Lund, med St. Trinitatis, och Her Henrik Hvitsted med St. Catharinæ vikarie. Tvenne andra vikarier, obekant hvilka, innehades af mester Jens Kolling och Herr Michel Mand. Om äfven dessa sednare varit motståndare mot reformationen, kan icke sägas, då om dem intet förekommer i reformationsskrifterna. Sjelfva kyrkan var förlänad åt slottsskrifvaren på Köpenhamns slott Peder Willadsen, men han afstod densamma 1528 åt Henrik Hansen, hvilken blef den siste katholske sockneprest i Malmö [9]).

---

8) Om Adzer Pedersen se Dansk Mag. II, 109. Hans Ulf eller, som han äfven kallas, Hans Jacobsson, var född i Malmö, der fadren Jacob Ulf var borgare. Han förekommer redan 1503 som mester och degn i Malmö (Geh. Ark.). I Febr. 1521 förekommer han första gången som kannik i Lund (Langeb. Dipl.) År 1526 blef han förlänad med Stäfvie Socken och förband sig att årligen betala cathedraticum, altarhafre och alla andra erkebiskopens rättigheter af nämnde socken (Geh. Ark.). Enligt Magnus Matthiæ (Regum Daniæ Series, Thottske Saml. Nr. 778 in fol. m. fl.) dog han den 23 Maj 1541. Jemf. Dansk Mag. II, 106. Tredje Række III, 222.

9) Den knapphändiga förteckning öfver presterna i Malmö före reformationen, som Cavallin meddelar i Lunds Stifts Herdaminne II, s. 2, är jag i tillfälle att kunna något öka. Nicolaus, „presbyterus de Malmóghe öfra", förekommer i en fullmakt d. 20 April 1303 (Dipl. Suec. II, Nr. 1394, s. 389). Rolandus, prest i Malmö,

Trenne särskilda kapeller eller mindre kyrkor funnos derjemte i Malmö, hvilka hvardera hade sina kyrkovärdar,

sålde 1340 en sin gård derstädes (Dipl. Capit. Lund. Nr. 294, Diplom. Svecanum IV, Nr. 3517). Nicolaus Marci (anförd af Cavallin) var curatus i Malmö 1348, då han af kon. Magnus förflyttades till Linköping (Bring, Saml. af Handl. och Påminn. I, 190—193). Joen Nielsson Litle, mester och kannik i Lund och Roskild, systerson till erkebiskop Peder Jönsson, innehade 1351 Malmös sockenkyrka (Dipl. Capit. Lund. Nr. 342. Hvitfeld, Bispekrön. fol. s. 75). Jens Jacobsen omnämnes som kyrkoherde i Malmö 1401 i ett gåfvobref af Drottning Margaretha (Orig. i Geh. Ark. Svenska Handl. Fasc. 14 a. Nr. 44). Claus Barnow (anförd af Cavallin) förekommer som prest i Malmö i ett köpebref af 1449 (Orig. i Geh. Ark. Svenska Handl. Fasc. 14a. Nr. 77). Hans Fyrbom, son af borgmästaren i Malmö Ditmer Fyrbom, var pastor derstädes 1463 (Dipl. Capit. Lund. Nr. 299) och 1464 (Salubref af crast. Sti Mauricii. Lagerbrings samlingar på Univ. Bibl. i Lund). Morten Witsted omnämnes 1479 som prest i Malmö i ett bref hvarmed Caspar von Cassel emottager en gård i Malmö i „leye“ af Sörö kloster (Dipl. Arnæ Magn. Fasc. V. Nr. 22). Johan Dringenberg, son af myntmästaren Henrik Dringenberg, mester och kannik i Lund, nämnes som sockenherre i Malmö i. erkebiskop Birgers fundats af 1519 (Suhms Saml. I, 3 H. 24). Kanniken i Roskild Otto Nicolai afstod i Dec. 1519 „per liberam resignationem“ Malmös kyrka åt Canutus Marci, konungens kapellan (Christ. II's registr. i Suhms Nye Saml. II, 3—4 H. 160). „Her Knud Kyrckeherren“ omnämnes ock i Malmö Dombok för Tisd. eft. domin. quasimodog. 1522, men det är ovisst om dermed förstås Canutus Marci eller den Knut Andersen, hvilken flerstädes i kyrkans handlingar förekommer under benämningen „gamble Her Knutth paa kyrckegaarden“ och sannolikt äfven varit pastor i Malmö före reformationen. Kyrkan sålde 1529 en guldring, som den fått af Herr Knut, för 24 ꝑ. På Borgmästare och Råds befallning fick han 1536 af kyrkans penningar 5 ꝑ. Han dog 1539 och begrofs i kyrkan, hvilken efter honom fick „en gamble tröe“, som såldes för 17 ꝑ 4 sk. Möjligen har han dock endast varit vikarie åt slottskrifvaren på Köpenhamns slott Peder Willadsen, hvilken, ehuru icke prest, var förlänad med Malmös kyrka. Han afstod densamma åt Henrik Hansen, som d. 26 Febr. 1528 fick „presentats paa Malmö Sognekirke per resignationem Petri Wilhadj eiusdem vltimi possessoris“ (Langeb. Dipl.). Henrik Hansen fick samma dag „bref pro seruitio facto et faciendo att myn herre gaff hannum lxx gylden til som handt vaar myn herre plygtiig aff hans

prester och egodelar, nemligen St. Jörgens, St. Gertruds och St. Simonis et Judæ kapeller. Man finner i stadens domböcker, af hvilka den äldsta ännu befintliga börjar 1503, att kyrkovärdarne årligen redogjorde för kapellernas inkomster och utgifter inför magistraten. Inkomsterna bestodo hufvudsakligen i jordskyld af en mängd gårdar i staden. St. Jörgens kapell låg på Södergatans östra sida, invid söderport, och har der, liksom i andra åt den helige Georg egnade kapeller och stiftelser, sannolikt varit ett hospital eller »spetelehus«. St. Gertruds kapell låg på Östergatans norra sida, der det ägde en mängd gårdar och dess minne ännu lefver genom den gränd, som kallas St. Gertruds gränd. St. Simonis et Judæ kapell låg norr om den nuvarande Adelgatan, emellan denna och stranden, och invid stadens gamla torg eller tingsplats[10]. Det omnämnes redan 1434, då Jep Petherson, rådman i Malmö, sålde till konung Erik en gård invid St. Simonis et Judæ kyrka[11]. Det begagnades af Gråbröderna intill 1489 som klosterkyrka, och man finner derföre i äldre handlingar ofta detta kapell och det gamla Gråbrödraklostret förblandade med

---

hielp handt haffuer uppeborett uti Skaane och Siellandt. Datum Gottorp Aske Odensdag 1528" (Reg. over alle Lande Nr. 3, fol. 334). Han var den siste katholske sockenherre i Malmö och resignerade kyrkan 1529 åt Claus Mortensen. — Af erkedjeknen Erland Erlandsons testamente af XII Kal. Novembr. (21 Oct.) 1269 (Dipl. Eccl. Lund. Nr. 361, aftryckt i Dipl. Svecan. I, Nr. 540 och i Suhm, Danm, Hist. X, 998) ser man att Malmö då hade två kyrkor, en i nedra och en i öfra Malmö; den förra kallas i ett testamente af kanniken i Lund och Roskild Nils Bunkeflo af 1346 (Dipl. Eccl. Lund. Nr. 385) „ecclesia beatorum Petri et Pauli in Malmöghe inferiori".

10) I ett bytingsvittne, utfärdadt af Malmö byting d. 14. Jan. 1437, omnämnes en gård, som låg „synden næst Adelgaden næsten twers öffver fraa graabrödre kloster" (Dipl. Eccl. Lund, Nr. 173), och likaledes i skötebref af d. 8 April 1488 en gård „synden nest adelgaden tuert offuer fra Storum Simonis et Judæ kapell" (Lagerbrings saml. på Univ. Bibl. i Lund).

11) Orig. i Geh. Ark. Svenska Handl. Fasc. 14 a. Nr. 58.

hvarandra[12]. Utom dessa trenne kapeller omnämnas äfven St. Annæ, som af konung Erik skänktes till Gråbröderna, Helig Kors kapell, som låg utanför vesterport, och St. Mariæ Magdalenæ, som staden erhöll 1530 af konung Fredrik till ett »Byssehus«[13].

Kloster ägde Malmö endast tvenne, nemligen ett Gråbrödra- eller Fransiscanerkloster och ett Heligandskloster. Redan tidigt synes Gråbrödramunkar hafva funnits i Malmö. Erkebiskop Magnus visade vid sin vistelse i Malmö 1383 gifmildhet emot desamma[14], och 1415 förekommer Minoriterbrödernas hus i ett gåfvobref af presten Folqvin i Lund[15]. Vanligen anses klostret stiftadt först 1419, då konung Erik skänkte bröderna klosterbyggnaden och St. Annæ kapell vid stranden. I detta kloster vid stranden (apud mare) blef Trugillus, episcopus Tranquillensis, begrafven 1440 eller 1469[16]. Det låg då norr om nuvarande Adelgatan, bredvid St. Simonis et Judæ kapell, och dess byggnader sträckte sig derifrån emot strandmuren[17].

---

12) I ett bref af erkeb. Jens Brostorp af d. 16 Jan. 1494 heter det: „ecclesia Symonis et Judæ Apostolorum, quæ ecclesia quondam erat monasterium fratris minorum" (Dipl. Eccl. Lund. Nr. 316). Hans Mickelsen sålde 1508 en gård, som låg „ved gamle Graabrödre Kloster som nu er sanctorum Simonis et Judæ Kapelle" (Dipl. Arn. Magn. Fasc. LXIV. Nr. 7). I Krönikan om Gråbrödernas utjagande ur Danmark (Kirkehist. Saml. I, 341) säges likaledes: „sacra edes diuorum Symonis et Jude ubi quondam locus fratrum minorum fuit, sed nimis angustus".

13) Script. Rer. Dan. V, 513. Orig. på papper i Malmös Rådhus-Arkif., dat. d. 12 Febr. 1530.

14) Script. Rer. Dan. I, 315.

15) Dipl. Eccl. Lund. Nr. 358.

16) Script. Rer. Dan. V, 519.

17) Knudsen (Kirkeh. Saml. I, 388, Anm. 24) misstager sig då han säger, att det kloster, hvarifrån Gråbröderna förjagades 1530, låg der stadens torg nu är och att det var det tredje stället hvarest Gråbröderne haft sit kloster i Malmö, äfvensom Falkman (Om Vattenledningen i Malmö, Tidn. Snällposten 1847, Nr. 31 och 33) lika oriktigt uppgifver, att det gamla Gråbrödraklostret varit der beläget. Båda hafva låtit vilseleda sig af Magnus Mathiæ, som

Detta kloster, i hvilket fransiskanerorden höll sitt provinsialmöte 1456, befanns snart vara för litet. Vid det ordenskapitel, som hölls i Köge 1487 af Laurentius Brandere, hvilken en lång tid hade uppehållit sig i Rom och erhållit fullmakt att reformera de danska fransiskanerklostren, rådslogs om inrättandet af ett nytt kloster i Malmö, emedan det gamla var för litet eller mindre lämpligt. Bröderna fingo också nämnde år några byggnadsplatser i vestra delen af staden och följande åren erhöllo de af åtskilliga personer ytterligare några tomter invid vestra vallgrafven. Klostret blef då reformeradt och bragt till observants eller den strängare klostertukten der införd, och bröderna intågade högtidligen i procession i den nya klosterbyggnaden annandagpingst (d. 8 Juni) 1489. Den dåvarande guardianen hette Laurents Persson[18]). Detta kloster var, som nämndt är, beläget i vestra delen af staden, invid nuvarande vester- och gråbrödragatorna, och dess tomter med byggnader och trädgård sträckte sig derifrån långt åt vester emot grafven. Dess kyrka låg deremot på andra sidan och

---

(Ciuitatum quarundam Schaniæ brevis descriptio. Gamle Kongl. Saml. Nr. 2336 in 4to) berättar, att Malmös vid torget belägna rådhus blifvit uppbyggdt sedan ett närbeläget Fransiskanerkloster förut blifvit nerbrutet. Men genomläser man hans kapitel: „de Malmogia" till slut, så finner man honom längre fram omtala, att af klosterbyggnader på hans tid ensamt qvarstod Heligandsklostret i vestra delen af staden, hvilket då var förändradt till hospital för de fattige. Nu vet man likväl bestämdt, att det var Gråbrödraklostret, som blef 1530 gjordt till hospital, och att Heligandsklostret, hvilket låg der torget är, nedrefs 1538. Magnus Mathiæ skref detta 1587, således omkring femtio år efter klostrens förändring, och det är derföre lätt förklarligt, att han kunnat förblanda de uppgifter han erhållit om deras belägenhet. Emellertid har Falkman derpå grundat sitt alldeles oriktiga antagande, hvilket blifvit biträddt af Brunius (Skånes Konsthist. s. 355), att Gråbröderna anlagt vattenledningen i Malmö, och att deras kloster varit beläget der nu vattenreservoiren är.

[18]) Script. Rer. Dan. V, 519, 521. I det förut (Not. 10) omnämnda köpebref af 1488 omnämnes Laurens Persson, guardian i Malmö, som då hade i byggning ett kloster af St. Francisci orden.

norr om vestergatan, der dess torn qvarstod ända till 1678. Orden höll i detta kloster sit provinsialmöte vid St. Jörans fest 1507. Af Konung Hans synes det hafva blifvit visadt frikostighet[19]. Vid reformationen hette guardianen Gabriel Povelsen och viceguardianen, Jacob.

Ett Helgeandshus i Malmö omnämnes redan 1384 i ett gåfvobref, hvilket bevittnades af presten Jonas, föreståndare för Helgeandshuset i Malmö, äfvensom i ett annat af 1394, hvarigenom Margareta Strangesdotter till Lunds domkyrka skänker en gård, belägen snedt emot Helgeandshus i Malmö[20]. Troligen var det då icke ännu ställdt under några klosterreglor, ty Christiern I säges uttryckligen i ett bref af Christiern II hafva stiftat detsamma. En Heligandskyrka fanns äfvenledes före 1411, ty då gaf biskop Johannes af Laodicea, såsom fullmägtig för erkebiskopen i Lund, i ett bref dat. Falsterbo d. 16 Sept., 40 dagars förlåtelse åt dem, som med ord eller gerningar hulpo till att ånyo uppbygga Helgeandskyrkan i Malmö, hvilken under loppet af tvenne år två gångar blifvit af vådeld alldeles förstörd[21]. Måhända var denna kyrka äldre än St. Petri kyrka och möjligen är det bilden af densamma, som finnes i Malmö stads äldsta sigill, sådant det var före 1437, då

---

19) Hvitfeld, Kong Hansis Krönicke, s. 300, säger, att konung Hans låt 1512 bygga Gråbrödrakloster i Köge, Malmö och Halmstad. Men detta kan, hvad de två förstnämnde angår, icke vara riktigt, ty Köge kloster fanns redan 1485 och Malmös, som vi sett, långt förut. Sannolikt har han endast donerat desamma.

20) Dipl. Eccl. Lund. Nr. 108 och 174. Lib. Dat. Lundens. IX Kal. April. Marg. Strangesdotter gaf då för sin årsbegängelse en gård i Malmö, „sitam ad occidentem a domo sancti spiritus angularem, videlicet versus aquilonem ad communem magnam plateam“. Lagerbring (Monum. Scanensia II, 60) har alls icke kunnat läsa ordet „angularem“ och Langebek (Script. Rer. Dan. III, 499) har oriktigt läst „anglorum“ och dervid kommit till den slutsatts, att i Malmö funnits ett engelsmännen tillhörigt Helgeandshus.

21) Bring, Saml. af Handl. och Påminnelser I, 133, der brefvet är aftryckt efter en afskrift, meddelad af rådman Flensburg från Malmös Rådhus-Arkif, men originalet är derifrån längesedan förkommet.

staden af konung Erik af Pommern erhöll ett griphufvud till vapen. Detta äldre sigill föreställer en enskeppig kyrka med torn och hög spira, samt tvenne mindre spiror, hvilken tydligen är en helt annan kyrka än St. Petri. På högra sidan å sigillet är en sexuddig stjerna och på den venstra en nymåne i första qvarteret. Att den nerbrunna kyrkan blifvit ånyo uppbyggd är emellertid visst, ehuru den sannolikt varit mindre ansenlig. Så väl Helgeandskloster som kyrkan låg på den plats der stadens stora torg nu år, nordvest på detsamma, så att det som nu utgör norra och vestra sidorne deraf, före torgets anläggning straxt efter reformationen, kallades heliggeiststräde[22]). År 1494 d. 18 Nov. finnes brodren Thorchill, föreståndare i Heligandsklostret i Malmö, hafva utfärdadt ett qvitto för 12 Lybske Mark, som han emottagit för en silfverskål, skänkt till klostret af Herr Niels Agesen och hans fru Sophia, och hvilka penningar han straxt öfverlemnade till Dirich Guldsmed för ett »monstransion« [23]). Påfven Julius II gaf 1512 åt klostret, som i den af honom utfärdade bulla kallas Heligands hospital af St. Augustini orden, samma privilegier som hans företrädare Sixtus IV, Innocentius IV och Alexander VI hade gifvit Helgeandshospitalet i Köpenhamn, med hvilket det i Malmö nu sattes i närmare förbindelse, och klostret i Malmö erhöll alla de friheter, som varit beviljade andra hospitaler af samma Heligands congregation. Båda skulle stå under en prior, men då man med visshet vet att hospitalet i Malmö hade sin egen prior, är det sannolikt att denne skolat subordinera under den i Köpenhamn, hvilken åter skulle lyda under det stora Heligandshospital i Sassia vid Rom[24]). Konung Christiern II gaf d. 18 April 1520 åt klostret i Malmö Oxie sockenkyrka invid

---

[22]) Handl. i Malmös Rådhus-Arkif.

[23]) Orig. i Geh. Arkif. Svenska Handl. Fasc. 14 a. Nr. 71 d.

[24]) Orig. på perg. med dubbelt blysigill, dat. Romæ XIII Kal. Septembr. 1512, i Geh. Arkif.

staden, med all dess ränta och rättighet, till priorns och conventsbrödernas och fattiga sjuka menniskors hjelp och tröst, som voro i klostret, med vilkor, att tvenne begängelser årligen för hans förfäder, konung Christiern I och hans fader konung Hans skulle hållas, samt böner för honom sjelf, hustru och barn och efterkommande[25]). Prior var 1524 Herr Jörgen, men han synes hafva lemnat denna befattning, ty d. 12 Maj 1541 fick Hans Spandemager, då predikant i Lund, för sig och sina efterträdare, ett kronans vikarie i Lunds domkyrka, kalladt Vår Fru Gyntheris, »som Her Jörgen fordom prior vdi wor stad Malmöe sist i were haffde«[26]). År 1527 var Anders Jensen prior, och han fick upplefva Helgeandsklostrets förstörning under reformationen[27]).

Ett Svartbrödra- eller Dominikanerkloster uppgifves också hafva funnits i Malmö, men sannolikt har det icke varit något sjelfständigt sådant, utan tillhört dominikanerna i Lund. År 1333 sålde Niels Jacobson, borgare i Malmö, till predikarebröderna i Lund fem bodar med tillhörande områden i grannskapet af klostrets gård och kapell i Malmö[28]). Predikarebrödernas kapell omnämnes äfvenledes i ett gåfvobref af år 1385[29]). Det synes hafva upphört redan långt före reformationen, då man för öfrigt saknar alla underrättelser om detsamma. Det förekommer icke i Henning Brostorps testamente af d. 21 Nov. 1503, hvilken tydligen haft för afsigt att med någon gåfva ihågkomma alla kyrkor, kloster och kapeller i Malmö, der han utvalt sitt grafställe i Gråbrödraklostret[30]). Ännu långt in i sextonde seklet förekommer dock i stadens handlingar »sorte-

---

[25]) Suhm, Nye Samlinger II, 3 H. 174.

[26]) Langebeks Excerpter på Kgl. Biblioth. Fasc. 81 & 82. Reg. over alle Lande, Nr. 4, fol. 242 verso, i Geh. Arkif.

[27]) Handl. i Malmös Rådhus-Arkif.

[28]) Diplom. Svecan. IV, nr. 2965.

[29]) Liber. Dat. Lundens. XVIII. Kal. Dec.

[30]) Orig. i Geh. Arkif.

brödreträde» och »sortebrödrehus», men det är icke möjligt att med säkerhet angifva dess läge. Visserligen finnes å en pennritning öfver Malmö från 1580 talet, som tillhört Anders Vedels samlingar, en uppgift, att Svartbrödraklostret då var stadens tyghus, och i så fall skulle det möjligen kunna hafva varit det St. Mariæ Magdalenæ kapell, som Fredrik I. 1530 gaf Malmö till en tyghus, men då denna pennritning i öfrigt innehåller andra oriktiga uppgifter, kan man icke heller anse denna för tillförlitlig[31]).

Liksom i andra medeltidsstäder funnos äfven i Malmö en mängd andliga och verdsliga lag eller gillen. Det förnämsta af dessa var St. Knuts gille, hvilket hade en egen gård vester i staden. Af andra sådane omnämnas: Helga Lekamens, St. Nicolai, St. Catharinæ (ködmangerlaugets), St. Birgittæ, St. Olofs, St. Jacops, St. Josts, Vår Frus, och St. Annæ Calente gillen. De ägde alla sina egna altaren i Peterskyrkan, men för öfrigt förekommer intet om deras inrättning och stadgar, hvilka kunna antagas hafva varit liknande dem man finner i andra städer under katholska tiden. Endast Knutsgillets statuter hafva blifvit till våra dagar bevarade, och detta gille existerar ännu[32]). Några särskilda egenheter, utmärkande Malmö, som kunnat förtjena att här anföras, har jag icke funnit. I allmänhet äro de dokumenter rörande Malmö, hvilka från medeltiden kommit till oss, af den beskaffenhet, att de lemna föga upplysningar om de kyrkliga inrättningarne i staden. I det följande äro alla de uppgifter, för hvilka ingen särskild källa anföres, hemtade ur i Rådhus-Arkifvet befintliga handlingar, hufvudsakligen stadens domböcker, hvilka, som nämndt är, börja 1503, och kyrkans och de andlige godsens räkenskaper, som finnas i behåll från 1532 och, med få undantag, ända intill våra dagar.

---

31) Gamle Kgl. Saml. Nr. 2336 in 4to.

32) Lagerbring, Monumenta Scanens. s. 203. Flensburg, Om St. Knutgildet i Malmö.

I. Om Claus Mortensen och Reformatorerna i Malmö intill Kyrkoordinansens tillkomst 1537.

Claus Mortensen var född i Malmö af ringa föräldrar omkring år 1500[33]. Fadren var en obemedlad borgare, som hette Morten Wernickesen och vid sin död endast kunde efterlemna ett arf af fyra mark åt hvardera af sina barn, Claus, Christoffer och Anna. Modren hette Birgitta Johansdotter och hon gifte sedermera om sig med Oluf Bödker, en mera förmögen och ansedd borgare i Malmö, som ofta omnämnes, dels som kyrkovärd och hospitalsföreståndare, dels som närvarande på rådhuset[34]. Det är efter honom som Claus Mortensen stundom blifvit kallad Bödker eller Töndebinder[35]. Om hans ungdom

---

[33]) Födelseåret kan icke med säkerhet bestämmas. Han lefde ännu 1575 och blef, enligt inskriften å grafstenen i St. Petri kyrka i Malmö, 76 år gammal, alltså kan han icke vara född tidigare än 1499. Han var deremot redan afliden 1578, då hans efterträdare som pastor i Husie och Skreflinge fick tillstånd att bo i Malmö (Skaanske Register I, fol. 236 i Geh. Ark.), och kan således icke vara född sednare än 1502.

[34]) Modren dog 1556 och hennes grafsten, som ligger framför altaret i St. Petri kyrka, har följande inskrift med ingjutna messingsbokstäfver: N[icolaus] M[artini] MDLVI obiit mater eius Birgitta Johannis filia Spes mea Christus. Emellan N och M står Claus Mortensens bomärke. I kyrkans räkenskaper heter det: „Aff her Claus for Knuds klockinn blef Ringtt for hans modir iij ℳ. Enndth for iii mrc wox bleff brentt 12 sk.“ Före kyrkogolfvets omläggning 1833 låg denna hennes grafsten på sidan om altaret under den i muren af Casper Bartholin öfver sin fader insatta minnestafla, hvilket föranledt Friberg (Malmö Stads Historia, s. 208) till det oriktiga antagande att grafstenen tillhörde den Bartholinska slägtens stammoder. Vid kyrkogolfvets omläggning 1858 har grafstenen ånyo blifvid flyttad, jemte altaret, längre i öster. — Oluf Bödker dog 1539, då i „siele gaffue“ för honom gafs 50 ℳ till hospitalet och 20 ℳ till kyrkan, samt för grafställe och klockor 20 ℳ.

[35]) Sjelf kallade han sig Claus Mortensen eller Nicolaus Martini, och likaså benämnes han alltid i de i Malmös Rådhus-Arkif befintliga handlingar, der jag ingen enda gång funnit honom under namnen Bödker eller Töndebinder, oaktadt de mångfaldiga gånger han der förekommer mellan åren 1524 till 1575. Det torde derföre hufvud-

sakna vi alla underrättelser. Sannolikt har han, som det vill synas, af naturen väl utrustad, tidigt blifvit satt i någon klosterskola, antingen i Malmö eller Lund, och derefter ordinerad till prest i Lunds stift. Antaga vi, att han då innehade den canoniska åldern, så har detta skett tidigast 1524, hvilket år han också första gången förekommer i Malmös dombok under benämningen »Her Claus Mortenszen«[36]). Samtidiga papistiska krönikor öfverensstämma i berättelsen om hans okunnighet, men säkerligen har denna icke varit större än mängdens af prester på den tiden. Det heter, att han derföre begaf sig till Köpenhamn, der theologiens studium blomstrade, och just detta, att han sökte universitetet, antyder ett kunskapsbegär, som med en så grof okunnighet ej låter förena sig. Sannolikt har han begifvit sig till Köpenhamn 1526, och fick der snart kunskap i Luthers lära, liksom han gjorde sig bekant genom sin vältalighet och sina ovanliga utförsgåfvor. Krönikan om Gråbrödernas utjagande berättar, att han »uppträdde vanligtvis på predikstolen i Vår Fru kyrkan och predikade med en icke ringa öfvermods förhäfning, ty han var begåfvad med en god och ljudelig stämma«. Då han icke i Köpenhamn innehaft någon presterlig befattning, har det sannolikt varit någon af presterna vid nämnde kyrka, som uppdragit honom att i sitt ställe predika. Af uttrycket »vanligtvis« (plerumque) torde kunna slutas att dessa hans predikningar någon tid fortfarit, möjligen några månader, men då biskopen i Roskild, Lage Urne, fick kunskap om, att han dervid utfor emot presterskapet och utspridde »några af lutherska partiets irrläror, förböd han honom samtliga predikstolarne i sitt stift«. Med förutsättning af att

---

sakligen varit hans papistiska modståndare, som begagnat dessa benämningar för att dermed antyda hans ringa härkomst.

36) Han var då måndagen näst före St. Thomæ apost. dag (d. 19 Dec.) på rådhuset jemte sin styffader Oluf Bödker och ställde borgen för sina syskons fädernearf, som var åtta mark, att samma skulle dem oförskingrade tillhandahållas.

Claus Mortensen icke länge derefter qvarstadnat i Köpenhamn, kunna vi med temlig säkerhet antaga, att det var om våren 1527 som detta Lage Urnes förbud gjorde ett slut på Claus Mortensens både studium vid universitetet och verksamhet som predikant i Köpenhamn. Att han då begaf sig tillbaka till sin födelsestad Malmö, låter lätt förklara sig, äfven utan den kallelse dertill, som han, enligt krönikans berättelse, emottog af borgmästaren Jörgen Kock, »som också sjelf, fastän hemligen, var full af lutherska lärans villfarelser«[37]).

Att vid denna tid mycken mottaglighet för reformationen och Luthers lära funnits i Malmö, visar sig af hvad som sedermera der skedde. Hans Mickelsen, som hade så mycken del i Christiern II's planer till reformer i kyrka och stat, hade, som bekant, varit borgmästare i Malmö, der han qvarlemnade sin familj då han följde sin konung i landsflyckten[38]). Att han derunder med de sina stått i liflig förbindelse, är utom allt tvifvel, och det torde kunna antagas, att Hans Mickelsens öfversättning af Nya Testamentet till en stor del öfver Malmö funnit vägen till Danmark. Med Hansestäderna och Holland stod Malmö i den lifligaste handelsförbindelse, dess marknader besöktes alltjemt af ett stort antal köpmän, deribland »bogeförere«, äfven från det inre af Tyskland, hvilka medförde underrättelser om Luthers framfärd och trosstridens gång derute. Malmös egna köpmän finnas också ofta hafva gjort resor till tyska handelsorter, och en af dess medborgare, den be-

---

[37]) Kirkehist. Saml. I, 340—342.

[38]) Hvitfeld (Fredr. I's Hist. quartuppl. s. 30) säger visserligen, att Hans Mickelsens måg Nicolaus Liusener eller Lickzener följde konung Christiern till Nederländerna 1523, men detta är ej riktigt. Nicolaus Lickzener har som en af de förnämsta borgarne deltagit i utfärdande af Malmös hyllningsbref af Kyndelmessoafton 1524 (Malmös Dombok) och han förekommer under de följande åren ända till 1528 såsom varande qvar derstädes. Men att han vid den tiden begifvit sig till Nederländerna, är troligt.

kante Henrik Smith, hade studerat i Wittenberg och Leipzig och der varit med vid tryckningen af Hans Mickelsens Nya Testamente[39]). Kännedom om Luthers lära saknades således icke, liksom tillfälle gifvits att på nära håll erfara allt kyrkans elände och förfall, prelaternas öfvermod och de lägre presternas uselhet, klostrens förfall och munkarnes sedeslöshet, aflatskrämeriets skändlighet och allt det onda, mot hvilket de nya predikanterna drogo i härnad[40]).

Den förnämste borgmästaren och man i Malmö var då Jörgen Kock, den bekante myntmästaren, i besittning af betydliga rikdomar och stort anseende och inflytande. Vi finna honom af sina samtida skildrad — och historien jäfvar icka detta dess omdöme — som en äregirig, magtlysten, i hög grad djerf och förslagen man, med en moralitet, som icke var den bästa eller så nogräknad i valet af medel för att vinna sina syften, och med en förmåga, som söker sin like, att under alla omständigheter kunna vända sakerna till sin fördel. Att han, vare sig af verklig öfvertygelse eller af politiska skäl, allt ifrån början omfattade reformationens sak och med sin vanliga slughet, djerfhet och kraft verkade för densamma i den stad, hvars allrådande styresman han var, har säkerligen haft ett stort inflytande på innevånarnes tänkesätt, betydligt bidragit till

[39]) Henrik Smith eller Weiger var född i Malmö, der fadren Peyter Weiger synes aflidit 1518, men modren Bengte lefde många år sednare. Henrik blef, som bekant, vågmästare (weiger) i Malmö, hvilket var en mycket lönande befattning. Han dog i pesten 1563.

[40]) Arcemboldus vistades personligen i Malmö i April 1518, då på väg till Sverige. „Lögerdagen nest fore dominica quasimodogeniti" (d. 10 April) utbetalade staden 2 ℳ 4 sk. till sex namngifna män med hästar och åkdon „ffore the förde then yperste legate till Lund Som kaldis engillen", och ytterligare 7 sk. till en annan, som förde „ij wor naadige herres Sendebud till Lund till erckebispenn och till forscrne legate samme dag" (Stadens räkenskaper för 1517—19). Den 7 April hade konung Christiern i bref befallt Henrik Krumedig, embetsman på Warbergs slott, att emottaga Herr Angelus Arcemboldus, som i Påfvens ärender drager in i Sverige (Orig i Geh. Ark.).

reformationens framgång och till den hastighet, hvarmed vi finna att sakerna i Malmö utvecklade sig. Med samma benägenhet för reformationen möter oss den öfriga stadens magistrat, af hvars medlemmar borgmästaren Jep Nielsen, äldre än Jörgen Kock, men mindre både rik och ansedd, sedermera sjelf med pennan deltog i striden mot kämparne för den gamla sakernas ordning. Också egde magistraten nu ett högre anseende och inflytande än någonsin förut. Jörgen Kock hade 1526 blifvit upphöjd i adeligt stånd, och samma år förordnade konung Fredrik, att i Malmö, liksom i Köpenhamn, skulle vara fyra borgmästare och tolf rådmän. De tvenne då tillblifne borgmästarne voro Jens Clausen Fynbo och Hans Jensen[41]).

Naturligt var således, att Jörgen Kock och Claus Mortensen vid denne sednares återkomst till Malmö blefvo ense derom, att han äfven der skulle uppträda och med sin predikan angripa de papistiska villfarelserna. Men Claus Mortensen var utan presterlig anställning, och med sin vanliga slughet vågade Jörgen Kock icke låta honom genast uppträda i någon af stadens kyrkor eller kapeller. Han höll derföre sin första predikan utom staden i ett öde kapell på den så kallade Rådmansvången d. 29 Mai 1527[42]). En stor myckenhet sammanströmmade der för att höra, som krönikan säger, »denna nya och ovanliga predikan»,

---

[41]) Orig. på perg. i Malmös Rådh. Ark. dat. d. 29 Nov. 1526.

[42]) Detta öde kapell har sannolikt varit en lemning af det gamla eller vestra Malmö, som med temlig visshet kan antagas hafva legat just der nu en del af magistratsjorden är, i närheten af egendomen Rönneholm, och icke, som Friberg (Malmö Stads Historia s. 3) m. fl. anföra, i Vestervång vid stranden. Att detta öde kapell legat i den så kallade rådmansvången, ses både af företalet till Hans Thomissöns Psalmbok och af Magni Mathiæ Regum Daniæ Series, mscr. ad. ann. 1527. Hos den sednare heter det: „Hoc anno apud Malmogenses primum publice docere coepit Nicolaus Martini filius ... prima concione extra Malmogiam habita in septo seu prædio consulari vulgo dicto Raadmandzvongen“.

som på en gång var glödande och försigtig, då Claus Mortensen »blandade deruti föga eller intet af sitt villfarande kätteri». Då han der predikat tvenne dagar med åhörarnes bifall, väcktes klagan öfver gräsets nedtrampande omkring kapellet, och han fick derföre uppträda i Helig Kors kapell, som låg närmare staden[43]). Någon tid predikade han der, hvarunder han något mera lät förnimma sina lutherska tänkesätt. Slutligen sammankommo så många åhörare, att kapellet på långt när icke kunde inrymma desamma. Tillstånd begärdes då, troligen genom stadens magistrat, af Konungen att få begagna St. Simonis et Judæ kyrka, hvilket kort derefter erhölls. Der inrättade Claus Mortensen nu gudstjenst på lutherskt vis, danska psalmer sjöngos och messan förrättades på danska, och nära nog hela staden lopp till för att deltaga i denna gudstjenst. Äfven denna kyrka blef snart för trång, och man vände sig då till sockne-presten i St. Petri kyrka med begäran, att han skulle upplåta densamma åt Claus Mortensen på eftermiddagstimman[44]). Om tillåtelse härtill erhölls och Claus Mortensen nu kom att der uppträda, är ovisst, ty ungefär vid denna tid blef han af den från herredagen i Odense återvändande erkebiskopen i Lund, Åke Jepsen Sparre, i September 1527

---

[43]) Helig Kors kapell låg vester invid staden, utanför vesterport, i närheten af Malmöhus slott. Det synes hafva varit ett mindre ansenligt kapell, och så väl detsamma som de dertill hörande gårdar och byggnader, för hvilka i jordskyld 1532 erlades 30 ß, blefvo nedrifna 1538 för att lemna rum för den nya slottsbyggnaden, som då af Christian III uppfördes i stället för den af Malmöboarne i grefvefejden förstörda.

[44]) Med „hora postmeridiana" i Krönik. om Gråbrödr. utjagande (Kirkeh. Saml. I, 342), utan vidare bestämning, förstås utan tvifvel: Kl. 12 till 1; längre fram förekommer: „hora prima postmeridiana". På en eftermiddagstimme i allmänhet, skulle hetat: hora quadam postmerid. — Vi se häraf, att Malmös kyrka varit stängd middagstimmarne (öppnades troligen åter till vespern), såsom bruket ännu är vid katholska kyrkor, utom vid de mycket stora (t. ex. Peterskyrkan i Rom), hvilka stå alltid öppna.

förbjuden att vidare predika[45]). Han begaf sig då till Haderslev och tog med sig en munk af Heligandsklostret vid namn Hans Olufson Spandemager, som affallit från papismen och liksom Claus Mortensen var född i Malmö[46]). I Haderslev förblefvo de nästan ett helt år, och allt hvad vi veta om deras vistande derstädes inskränker sig dertill, att de der gjorde sig än mera hemmastadda uti Luthers lära och derifrån medförde ett förråd af psalmer på danska.

Detta är i korthet den berättelse, som meddelas uti Krönikan om gråbrödernas utjagande om Claus Mortensens första uppträdande som predikant i Malmö. Att han derunder med vältalig djerfhet och mod angripit de papistiska villfarelserna, är säkert, liksom han redan då började disputera med gråbröderna och heligandsmunkarne om klosterlefnaden och munklifvets otillbörlighet. En förebråelse, som brodren Jacob, viceguardian i Gråbrödraklostret, dervid slungar emot Claus Mortensen, att han användt tre dagar på rus med en sköka (tres dies expenderit in crapulas cum scorto), synes mig antyda, att han redan då, eller 1527, gift sig, ty papisterna betraktade alltjemt presternas giftermål som skörlefnad och deras hustrur som skökor.

Om hvad som tilldrog sig i Malmö under den tid af nära ett år, som Claus Mortensen var borta derifrån, från

[45]) Det heter väl att Claus Mortensen blef fördrifven (fugatus) från Malmö (Kirkeh. Saml. I, 342), men jag tviflar på att erkebiskopens magt sträckt sig längre än till ett förbud att predika och hålla gudstjenst på lutherskt vis.

[46]) Hans Spandemager förekommer i alla handlingar från den tiden nästan alltid under detta namn. Fadren, Oluf Spandemager, lefde ännu 1519. Cavallin (Lunds Stifts Herdaminne I, 216) uppgifver, att Hans Spandemager hade genom Luthers egen undervisning i Wittenberg blifvit bekant med den rena evangeliska läran, men jag vet icke hvarifrån han hemtat denna sin uppgift, som för öfrigt är föga sannolik. Lyscander (De scriptor. dan. i Westphalen, Monument. III, 474) säger om honom: „a Thausanio de erroribus Pontificiis edoctus“, men han är i allmänhet icke tillförlitlig.

Sept. 1527 till Aug. 1528, sakna vi nära nog alla underrättelser. Att de frö han genom sina predikningar nedlagt i borgarnes sinnen, spirade upp och frodades, finna vi af den följande tidens händelser, och Jörgen Kock var sannolikt under tiden icke overksam. I synnerhet visar sig hos borgarne en fiendtlighet emot klosterbröderna och munkarne, så att dessa icke mera fingo de vanliga almosorne eller understöddes med lifsmedel och penningar. I ett bref af 1528 (dagen oviss) klagar priorn i Heligandsklostret, Anders Jensen, för Henrik Krummedig på Månstorp öfver klostrets stora nöd och fattigdom »besynderligen på fetallie mad och drijcke«, och att »thet gaar nu saare skrackelige till for ooss«, samt beder honom om hjelp och bistånd[47]). Snart kunde också Jörgen Kock för konung Fredrik inberätta, att Gråbrödra- och Heligandsklostren i Malmö voro högeligen utarmade och att presterne och bröderna började att gifva sig derifrån, hvarföre han, på menighetens vägnar, begär Gråbrödraklostret till ett hospital för fattiga och sjuka och Heligandshus till ett rådhus[48]). I Heligandshuset var redan förut ett hospital, och att detta begärdes till rådhus, visar att magistraten redan nu hyste den plan, som först sednare gick i verkställighet, att göra den plats der Heligandshuset med dess kyrka voro belägna till en nytt stadens torg.

Ungefär i Augusti månad 1528 återkommo Claus Mortensen och Hans Spandemager till Malmö, nu försedda med kungliga skyddsbref (regia priuilegia), hvars innehåll vi visserligen icke känna, men kunna förmoda hafva varit en tillåtelse, att uppehålla sig i Malmö och der fritt predika det heliga evangelium. Att de också icke dröjt att deraf begagna sig, är otvifvelaktigt. Ett af Claus Mortensens första åtgöranden har sannolikt varit, att från trycket utgifva den

---

[47]) Orig. i Geh. Ark.

[48]) Konung Fredriks bref till Malmö d. 10 Oct. 1528, om hvilket mera längre ned.

samling af danska psalmer, som han medförde från Haderslev, och hvilken vi af Hans Thomissöns vittnesbörd veta såg dagen i Malmö 1528 och ånyo upplades följande året. Ty Malmö hade under Claus Mortensens bortovaro erhållit den ganska vigtiga tillökningen i vapen emot papismen uti ett eget boktryckeri, ditfördt från Söderköping, hvilket hade tillhört den i Sveriges historia bekante biskop Hans Brask [49].

---

[49]) Som ett icke ovigtigt redskap för reformationens framgång och de nya sanningarnes spridande till folket, förtjenar boktryckaren Olof Ulriksen att vid sidan af reformatorerna här ihågkommas. Han var till börden svensk och hade varit prest i Söderköping i Linköpings stift. Biskop Brask hade der 1523 låtit inrätta det, så vidt kändt är, första pappersbruk i Sverige och derjemte ett boktryckeri, som blef ställdt under presten Olof Ulriksens uppsigt. Flera detta år derstädes af honom tryckta skrifter äro dels till sina titlar kända, dels ännu i aftryck tillgängliga. Å Upsala Univ. Bibl. finnes ett exemplar, ehuru defekt, af ett 1525 tryckt, „Manuale Ecclesie Lincopensis", å hvars sista sida står: „Hoc opus Manualis finem accepit feliciter Impressumque Sudercopie procurante reverendo in Christo patre et domino domini Johanne braske episcopo Lincopense in edibus Olaui Vlrici presbiteri Anno domini millesimo quingentesimo uigesimo quinto Octavo die Mensis Maij Laudesque deo etc." Midt i dessa rader står Olof Ulriksens bomärke (afbildadt i Ny Kirkeh. Saml. I, 674), detsamma, som vi sedermera finna användt på flera af de af honom i Malmö tryckta skrifter, och hvilket sätter utom allt tvifvel indentiteten af presten Olof Ulriksen i Söderköping och den i Malmö uppträdande boktryckaren af samma namn. Några andra på biskop Brasks föranstaltande utgifna skrifter misshagade dock konung Gustaf, som d. 9 Nov. 1526 skrifver till Brask: „Är icke heller wor willie at något prenteri skal upprättis i Södercöping, thet prenteri till förfong, som nu i Stocholm med stor kost upprettet är, förty thet ena kommer thet annet till forderf". Biskop Brask svarade d. 9 Dec. derpå, att han med tryckeriets upprättande icke haft någon annan afsigt, än att det honom „synthes nyttigt vare att nagre vore i rykett som embetet kunna när the Tysche fore hem med thet the her förwerffvitt hafve". Af ett sednare konung Gustafs bref, dat. 2 Febr. 1527, finner man emellertid att tryckeriet blifvit flyttadt till Köpenhamn. Troligen har det genom köp blifvit Olof Ulriksens egendom och han med detsamma öfvergifvit prestembetet. Af hans verksamhet i Köpenhamn finnas inga spår, och möjligen har han redan 1527 kommit till Malmö. Följande året var han der säkert, ty då fick

Nu fingo reformatorerna åt sig upplåten för sina predikningar St. Petri kyrka, men då detta skulle ske den katholske prestens rätt oförkränkt, så har det till en början troligen endast varit om eftermiddagstimmarne, och den katholska gudstjensten derjemte ännu någon tid fortfarit att hållas. Men om Claus Mortensen under sitt första uppträdande hade iakttagit någon återhållsamhet i sin strid mot den katholska kyrkans missbruk, så var det nu slut med all sådan, och från predikstolen och annorstädes angrep han densamma i alla de punkter, hvarigenom reformationens anhängare skiljde sig ifrån katholicismen, dervid understödd af sin »vidunderliga« vältalighet och magt öfver modersmålet, som väl varit ovanlig, då hans motståndare icke kunnat undgå att egna den sin beundran. Nästan hela staden (tota pene Malmogia, säger Paulus Eliæ) afföll snart från den katholska kyrkan, och Claus Mortensen uppreste i St. Petri kyrka ett högt bord, vid hvilket han utdelade nattvarden på lutherskt vis, och började att döpa, viga och jordfästa döda. Möjligen utkom redan detta år den första danska messboken: »Thet cristelige messze embedhe paa dansche«, som hufvudsakligen handlar om nattvarden och ceremonierna vid dess utdelande. I ett företal till läsaren heter det: »Her haffuer thu christelighe læsere y thenne lylle boegh christi werdyghe affthenn maaelthidtz eller nathworis indsættilsze form och ordineringh, meth szine fry ceremonier skyck och brughe, som hollis y Mallmö y cristhen forszamlings nærwærilsze (huilke som bör at brughis quith oc fry wdhenn conscientziens

han af kyrkans penningar låna 100 ℳ, emot 5 ℳ i årlig ränta, för hvilka bland andra Claus Mortensens styffader Oluf Bödker gick i borgen. Af de af honom tryckta skrifter har utan tvifvel endast minsta antalet hunnit till våra dagar. Hans dödsår har jag icke kunnat finna, men på 1550 talet upphör han att omnämnas och 1560 förekommer hans enka Carine Clemitsdotter. Jemf. Alnander, Historiola artis Typogr. in Suecia, Ups. 1722. Troil, Skrifter och Handl. etc. III, xxv, och Schröders Doctorsprogramm, Incunab. artis Typogr. in Svecia, Ups. 1842.

eller samwittighedszens knur och bekyömrilsze, oc then cristhelighe fryhetz forkrenckilsze (effther cristhen kyrkis læilighetb och tidthszens wæsszen oc bequeemmelighedh et Cetera. Uale Lector« [50]).

På borgarnes begäran om Gråbrödraklostret till ett hospital och Heligandsklostret till ett rådhus svarade konung Fredrik genom ett bref af d. 10 Oct. 1528, hvari han beviljar deras begäran, dock att de först, »nar the preste oc brödre szom nu ere vdj forne clostere ere alle wde«, få taga klostren i besittning till de uppgifna ändamålen, »szaa att preste oc brödre i forne clostere icke skulle nödis eller trengis ther vd vdj noger maade« [51]). Att dessa vilkor icke voro öfverensstämmande med borgarnes önskningar och afsigter, är tydligt, och vi få också se, att de behöllo vilkoren för sig sjelfva och handlade på ett sätt, som var allt annat än i enlighet med desamma.

Hvad som nu skedde i Malmö kunde naturligtvis icke blifva obekant för den utvalde erkebiskopen i Lund, Åke Sparre. Han skildras som en from och lärd man, men tidens svårigheter har han icke varit vuxen eller förstått att ställa någon uppehållande dam emot reformationens ström. Åtföljd af några riksråder, kapitelmedlemmar och

[50]) Den finnes å Kongl. Bibliotheket och är tryckt i octav, utan år och ställe angifvet. Titeln inneslutes inom en tumsbred ram och å densamma finnes, eget nog, samma figur i träsnitt, som i borgmästare Jep Nielsens Disputats med Cantorn i Lund är begagnad som en bild af cantorn Adzer Pedersen och finnes aftryckt i Dansk Magazin II, 127. Att den är tryckt i Malmö och af Olof Ulriksen, ses så väl häraf, som af att samma typer äro begagnade som i flera andra af Olof Ulriksens tryckta arbeten. Den innehåller 23 blad, med endast linier för noterna, hvilka i bibliothekets exemplar äro vid två psalmer med bläck tillskrifna.

[51]) Orig. på perg. i Malmös Rådh. Arkif, dat. „Löffuerdagenn nest effther Sanctj Francisci dag Aar etc. 1528". Finnes äfven i Reg. over alle Lande Nr. 2 fol. 467 och Nr. 3 fol. 341 i Geh. Ark., dock der dat. Thorsdagen eft. Francisci dag. Är tryckt i Annal. for Nord. Oldkynd. 1847, s. 153. Reuterdahl (Hist. Tidsskrift IV, 560) uppgifver oriktigt brefvets datum vara d. 4 Oct.

andra lärde och i skriften förfarne män, begaf han sig i November till Malmö och lät kalla Claus Mortensen och Hans Spandemager inför sig, för att de skulle bevisa hvad de i sina predikningar lärde och »de mange ketterlige Artickle, som de met oprört hafve denne gode Almuge til mange usedvonlige Anslag oc ny sedvaner«. Men de infunno sig icke, väl vetande, hurudan erkebiskopens och hans följes dom skulle utfalla, och under de trenne dagar erkebiskopen dröjde i Malmö, väntande på deras inställelse, fortforo de att predika ifrigare än förut, dervid synnerligen utfarande emot prester och andliga personer. Allt hvad erkebiskopen kunde uträtta, var att d. 21 November till Malmös innevånare utfärda ett bref, hvari han uppräknar alla de kätterier och villfarelser, som de (Claus Mortensen och Spandemager) dagligen predika och hvilka han hade haft för afsigt att högtidligen i menighetens närvaro förklara »ketterlige att vere, dersom samme Kættere mödt hafde, som wi formodit«. Han råder och bjuder menigheten, att noga taga sig till vara för dessa kätterier och icke emottaga sacramenten af någon annan än deras rätta sockneprest eller hans kapellan, och att icke »acte eller sködde deris ny Fundt oc ohörlig Skick, som de nu begynde at bruge uthi thet hellige Messeembede og Guds Legomis Deelagtighed«. Han varnar för Guds hämd, om all denna otillbörlighet icke snart afskaffades, och råder menigheten att sörja för sin själs salighet[52]). Ett mera öppet erkännande af det andliga väldets vanmagt, än detta bref af den danska kyrkans öfverhufvud, kan man näppeligen tänka sig. Att det också skulle blifva utan all verkan, är tydligt. Reformatorerna, och med dem magistraten och den större delen af menigheten, fortgingo på den en gång beträdda banan. Att de katholska andlige å sin sida predikade så godt de

---

[52]) Danske Mag. III, 236. En öfversättning af brefvet på latin finnes i Langebeks Excerpter å Kgl. Bibl. Fasc. 241, och är troligen samtidig.

förmådde för att försvara sin lära, kunna vi lätt föreställa oss, åfvensom att de hade ett parti i staden, som ännu var dem troget, ehuru väl det redan nu var betydligt underlägset de lutherskt sinnade. Oenighet och strider borgarne emellan kunde naturligtvis under sådane orons dagar icke undgås, fastän den omständighet, att magistraten och stadens myndigheter afgjordt stodo på lutheranernas sida, väl förhindrade hvarje våldsammare utbrott. Men i samma mån, som oron blef större och rörelsen vexte, behöfdes det ökade krafter för att styra och reglera densamma, och det är lätt att fatta, att Claus Mortensen och Hans Spandemager snart icke mera skulle vara tillräckliga för allt det som gjordes behof, för att ordna och till en lycklig fullbordan bringa den reformatoriska rörelsen i en så pass folkrik stad som Malmö. Sannolikt har magistraten insett detta, och derföre kallades Frans Wormorsen och Peder Laurensen till Malmö, och ingalunda, som Paulus Eliæ säger, emedan Jörgen Kock och Jep Nielsen insågo, att Claus Mortensen och Hans Spandemager af brist på lärdom icke kunde försvara den nya religionen[53]).

Frans Wormorsen var vid den tiden anställd som lector vid carmelitercollegiet i Köpenhamn och hade om hösten 1528, med biträde af Paulus Eliæ, utgifvit sin öfversättning af Davids psalmer. Detta deras gemensamma arbete antyder, att Frans Wormorsen då ännu icke med bestämdhet uttalat sig till förmån för reformationen eller lagt lutherska tänkesätt i dagen. Men omedelbarligen derefter synes han i sin offentliga lärareverksamhet hafva uttalat sig på ett sätt, som icke lemnade något tvifvel om hvilket läger af de stridande partierna han tillhörde, och han blef också om vintern 1529 genom kannikernas sorl och rop från lärostolen fördrifven. Han kom till Malmö dagen efter kyndelmessodagen eller d. 3 Februar 1529, dit kallad af stadens magistrat, och förordnades, enligt hans egna ord,

---

[53]) Chronicon Skibyense i Script. Rer. Dan. II, 584.

till predikant i den rena evangeliska läran[54]. Om hans första verksamhet veta vi intet, utan igenom berättelser af hans papistiska modståndare. Af dem vill det synas, som om han till en början uppträdt på ett medlande sätt; han begaf sig till erkebiskopen i Lund, för att af honom erhålla tillåtelse att predika, och af honom vänligt emottagen, så att han till och med erhöll en föräring af fyra eller sex gyllen, lofvade han att predika Guds rena ord och att i Malmö blifva den rena sanningens förkunnare. Han skulle också bilägga den osämja bland borgarne, som uppkommit af predikningarnes olikhet[55]. Får man tro Paulus Eliæ, så har han »till en början låtsat som om han ville mildra och rätta enligt kyrkolärans föreskrift det som genom de förra predikanternas fräckhet insmugit sig i Malmös församling». Huru härmed förhållit sig kan numera icke afgöras. Antagligt är, att han ställt sig på en moderatare grundval och i sina predikningar och framfärd i öfrigt uppträdt på ett lugnare och mera sansadt sätt, än den häftige och eldige Claus Mortensen, hvars styrka, i likhet med så många andra folktalares, legat uti att med sin vältalighets

[54]) Vi veta det af hans egen anteckning (Suhm, Nye Saml. III, 81). Krönikan om Gråbrödr. utjagande säger: „circa festum purificationis deipare virginis Marie" (Kirkeh. Saml. I, 345), hvilket kan anföras som ett bevis för dess trovärdighet. Fredagen näst efter midfasto söndag (d. 12 Mars) var „lector ffrans predicker" på rådhuset och fick af magistraten låna följande böcker: „corpus biblie oc vor fem bøger och tuenne andre biblier thenn ene met annotacionibus ieronomini oc thenn andre cum concordanciis veteris et novj testamenti Item apostoli pauli cum commentariis Jacobi Frabrii". Han fick äfven låna ett slagbord, som stod på prestgården. År 1541, måndagen efter trinitatis (d. 13 Juni), återlemnade han de fem första böckerna på rådhuset, likasom han hade återlemnat slagbordet, „men the andre iij bøger siger han ney fore" (Malmös Dombok).

[55]) Midt i berättelsen härom är ett blad utrifvet ur handskriften af Krönikan om Gråbrödernas utjagande, men det felande suppleras till någon del genom Pauli Eliæ berättelse i Chronicon Skibyense (Script. Rer. Dan. II, 584).

magt hänföra och draga med sig, men saknat förmågan att ordna, regelbinda och sammanhålla. Det kan i de följande händelserna ingalunda spåras, att Frans Wormorsens och Peder Laurensens ankomst till Malmö på något sätt verkat hämmande eller tilbakahållande på den reformatoriska rörelsen, utan snarare tvertom.

Om Peder Laurensen samtidigt med Frans Wormorsen kommit till Malmö, vet man icke, men visst är, att det skett icke långt derefter. Paulus Eliæ säger, att han gjordes till stadens sekreterare (civitatis cancellarius) eller, som det då kallades, byskrifvare, men denna uppgift får icke tagas efter orden[56]. Af Malmös dombok ser man, att byskrifvaren under reformationstiden hette Sven Laurentsen, och något som antyder Peder Laurensens penna i det för de åren upptecknade, finner man icke. Men det är mer än sannolikt, att Peder Laurensen blef den egentlige författaren till de utan tvifvel många skrifvelser, som stadens myndigheter i eget och menighetens namn läto utgå i och för ordnandet af de kyrkliga angelägenheterna, och till dess försvarsskrifter för de nya sakernas ordning, synnerligast som han utan jemförelse var den skrifkunnigaste af alla reformatorerna. På denna grund har han, icke utan skäl, kunnat af Paulus Eliæ kallas stadens »cancellarius«, och sannolikt har hans första uppdrag af denna art och hans första sysslande i Malmö varit författandet af »Et kort swar paa thet Sendebreff, som werdighe fadher Archielectus til Lund Her Aage Jepsen sendhe til erlige mend Borgemestere oc Raad y Malmö«, hvilket utkom 1529, men numera icke finnes till. Vi känna således icke dess innehåll, men afgifvandet af detsamma kan rimligen icke sättas sednare än våren 1529. Ett besvarande af erkebiskopens i November afgifna sändebref synes längre fram på året

[56]) Chronicon Skibyense i Script Rer. Dan. II, 584. Münter, Reform. Hist. II, 85, har alldeles oriktigt uppfattat Pauli Eliæ ord, då han säger, att Peder Laurensen sedermera blef byskrifvare i Lund.

hafva varit utan ändamål, vid betraktande af den raska utveckling händelserna fingo allt ifrån vårtiden 1529.

Till denna tidpunkt, eller våren 1529, antager jag böra hänföras berättelsen i Krönikan om Gråbrödernas utjagande om kapellernas nedrifning, presternas fördrifvande, altarnes och helgonbildernas förstörning, och uppresandet af ett nytt altare i St. Petri kyrka. Det visar sig likväl mycken öfverdrift i denna berättelse. Kapellerne qvarstå ännu i dag i dess ursprungliga byggnadsform från medeltiden och det kan endast hafva varit deras inre anordning, som blifvit störd eller nedbruten. Att de många altarne blefvo nedrifne, helgonbilder och målningar förstörde och brände, är nog troligt, men om detta skett under våldsamma uppträden i öfrigt eller om en verklig bilderstormning ägt rum i Malmö, kan icke afgöras. Att icke allt af kyrkans katholska prydnader blifvit förstördt, synes deraf att kyrkovärdarne kunde på kyrkans vägnar i Juni 1530 sälja taflor för 500 ℳ till tvenne namngifna personer, hvarför Willem Raffn och Christopher Matsen (Christiern Pedersens hustrus förste man) gingo i borgen. Presternas fördrifvande har väl inskränkt sig till ett förbud för dem att vidare befatta sig med gudstjensten. Att den lutherska delen af menigheten nu uteslutande tog i besittning både St. Petri kyrka, Heligandskyrka och Gråbrödrakyrkan och der anordnade gudstjensten enligt sitt ritual, är säkert. I menighetens namn inberättade magistraten, sannolikt i Maj månad, att de nu hade annammat det heliga evangelium och läto i staden predika guds ord, och begärde, då de nu hade aflagt alla messor, vigilier och dylik gudstjenst, att alla de hus, tomter och gårdar i staden, som voro gifna till altaren, vikarier och gillen för uppehållandet af de nu aflagde messorne och gudstjensten, skulle af dem få tagas i besittning för underhållandet af ett hospital för sjuka och fattiga, aflönandet af sockneprestens och inrättandet af en skola eller gymnasium för den heliga skrifts lärande. Den 5 Juni utfärdades konungens svar härpå. Han medgifver

och tillåter deri, att de må annamma de ifrågavarande gårdar, hus och tomter och den deraf utgående ränta, för att använda till stiftelsen af ett hospital och dess underhåll, att de må »holde en christelig predicke fader som thennom lærer och predicker gudts ordt fore«, och att de må »vprette een Schole vdj theris by, som mwe holde tre eller fire lærde mend vdj, som læse oc lære andre simpelle och enfoldige Klercke thend hellige schrifft«, hvilka alla skulla lönas af räntan af de andliga godsen, »dogh met saadant skell, at thee prester, som nu haffue saadanne althere oc vicarier som saadane Jordegodts och hws tilligge, oc thennom er forlændt theris liiffs tiidh, mwe och schulle thennom nyde oc beholde theris liiffs tiid effther theris breffs lydelsse, vdhenn Borgemesthere och Raad kunde saa handle met thennom tiil myndelighet ath the thennom wille offuergiffue« [57]). Man finner att konungen här, så väl som i gåfvobrefvet af de båda klostren till hospital och rådhus, har velat bevara de närvarande innehafvarnes rätt, och det vill synas, som om borgarne, åtminstone till en del, uppfyllt de framställda vilkoren. Den katholske sockneprestén Henrik Hansen, hvilken hade konungens bref på besittningsrätten till Malmös kyrka, tillfredsställdes med en penningsumma för afståendet af densamma. Måndagen efter St. Dionysii dag (d. 11 Oct.) var Henrik Hansen på rådhuset och öfverlemnade till Borgmästare och Råd sitt afsägelsebref, dat. d. 29 Sept., af innehåll, att han öfverlät och resignerade till dem Malmös St. Petri kyrka, så att de hädanefter sjelfva kunde utvälja och tillsätta en sockenherre och »predickefader«, hvilken dem bäst tycktes, som christligen predikar och lärer menigheten Guds ord och den heliga skrift, »ock ministrerer ock gjör almugen anden christeligen tiillbörlig thieniste,

---

[57]) Orig. på perg. i Malmös Rådh. Arkif, dat. „Lögerdagen nest effther octauas corporis Christi“ 1529. Finnes äfven i Reg. over alle Lande Nr. 3. fol. 351 i Geh. Ark. Är tryckt i Annal. for Nord. Oldkynd. 1847, s. 158.

hues thennum bör atthaffue, paa thett att menige almugæ vthij Malmöe motthe thes bedre kommæ wnnder en christeliige endrectiig kærlighet ock forszamling«, efter det Kongl. Maits brefs lydelse, som de derpå innehade [58]). Henrik Hansen försvinner dermed alldeles från skådeplatsen, och Claus Mortensen, som då väl redan länge varit den egentlige predikanten och själasörjaren i St. Petri kyrka, blef ordentligen insatt till sockenprest i församlingen. Af de förut nämnda innehafvarne af altargods och vikarier finner man flera, som ännu länge efter reformationen uppburo inkomsterna af desamma, såsom mester Jens Kolling (död 1545), Michel Mand, Henrik Hvitsted och mester Knut Karlssen. Deremot befinnas de båda lundaprelaterna Adzer Pedersen och Jacob Ulf hafva lemnat de af dem innehafda altargods, men om de för dem erhållit ersättning eller icke, har jag ingenstädes funnit upplyst. Båda voro de reformationens ifrigaste motståndare, och vid betraktande af det sätt, hvarpå borgarne, som vi få se, satte sig i besittning af de båda klostren i Malmö, förefaller det troligt, att desse för bibehållandet af altargods och vikarier fordrat som vilkor, att innehafvarne icke skulle, som de uttryckte sig, »staa emodt gudts ordts framgang lönlige eller aabenbarlige«, något hvartill Adzer Pedersen och Jacob Ulf väl icke velat förbinda sig, då det, ifrån lutheranernas synpunkt, var liktydigt med att icke stå emot reformationen. Vi äro för öfrigt i saknad af handlingar, som upplysa om det sätt, hvarpå kapitlet i Lund emotgick reformationen i Malmö. Väl finna vi åtskilliga af dess medlemmar betecknade som synnerligen fiendtliga mot reformationen, men om de ingripit deremot annorlunda än genom disputationer med

[58]) Orig. på perg. i Malmös Rådh. Arkif, dat. Sancti Michaelsdag 1529. Å baksidan finnes med samtidig hand tecknadt: „Breff huorledis att Borgemestere oc raadt affköffte Sogneherren sin rettighed han haffde till sancti Peders Kircke saa att de haffue selffue macht att kese thennum Sogneprest". Brefvet är aftryckt i Annal. for Nord. Oldkynd. 1847, s. 168.

reformatorerne och skrifvelser till magistraten, kan ej sägas. Så väl kapitlet som domkyrkan i Lund ägde ett stort antal gårdar och tomter i Malmö, som voro bortfästade till borgarne emot erläggande af ett årligt landgille eller jordskyld. Att det var kapitlet angeläget, att detta skulle ordentligt erläggas, är tydligt, och det vill synas som om tvister härom uppstått. I Augusti 1528 hade magistraten och menigheten erhållit konungens bref derpå, att de å de inom Malmös portar belägna kyrkliga tomter och jordar skulle få åtnjuta alla de friheter och privilegier, som blifvit öfverenskomna emellan kapitlet och menigheten i Köpenhamn angående kyrkans och kapitlets tomter derstädes, och hvilken öfverenskommelse blifvit af konungen och rikets råd bekräftad[59]. Denna hade blifvit ingången i Sept. 1524 och innehöll en mängd bestämmelser angående landgillets fastställande, beskaffenheten af de hus, som innehafvarne voro pligtiga uppbygga och underhålla, samt den vigtiga och för borgarne fördelaktiga förändringen, att då bortfästandet förut endast skett för innehafvarens lifstid, utsträcktes det nu äfven till hans arfvingar under obegränsad tid[60]. Denna angelägenhet blef nu också på samma sätt reglerad i Malmö. Lördagen efter St. Georgii dag (d. 24 April) 1529 voro fullmägtige från kapitlet och domkyrkan i Lund, nemligen mester Claus Urne, prost, mester Torbern Bilde och mester Holger Skaldre, kanniker, på rådhuset i Malmö och jemte magistraten och menigheten bekräftade det konungens och riksrådets bref, »lydendis at Malmös borgere sculle nyde theris bygninge ffran arffuing oc tiill arffuing Som the bygge paa kirckenes oc closternes gotz Oc ther fore haffuer borgemestere oc raadt loffuet oc tilsagt thennom igen at the sculle skicke thennom

[59]) Reg. over alle Lande Nr. 3, fol. 333 i Geh. Ark. Lika lydande bref fingo sedermera Trelleborg och Lund.

[60]) Hvitfeld, Fredrik I's Hist. qvartuppl., s. 84. Orig: finnes bland Arnæ Magn. Dipl. på Univ. Bibl. Fasc. IX, Nr. 5.

rett offuer thennom Som icke vdgiffue theris landgille inden iii dage effther sancti ægidii dag om the bliffue tiilsagde».

Om det sätt, hvarpå de kyrkliga angelägenheterna i Malmö nu ordnades, har Peder Laurensen meddelat underrättelser i en, hittills obekant, liten skrift, som har till titel: »[O]rsagen oc een [kor]tt forclaring paa then ny Reformats, ordinering oc scick om messzen, predicken oc anden rett Gudts tienneste oc christelig dyrckelse som begyndt och giort er vdi then Christelige Stadt Malmö Anno Domini MDxxix», hvilken är skrifven i November nämnde år och utkom i Januari 1530[61]). Det är den så kallade »Malmöbogen», hvars tillkomst man väl känt, men som ansetts som förlorad. Peder Laurensen talar der i hela menig-

[61]) Af denna oskattbara, hittills som förlorad ansedda, lilla skrift har jag funnit ett exemplar i Univ. Bibl. i Lund, undangömdt emellan tvenne andra böcker (Krok, Calendarium, Upsala 1690, och De Astrologia, auct. Levini Lemnio, tr. 1563), som med henne i ett band blifvit sammanbundna. Den är en liten octav, signerad in 4to, från Aj till ddiij, och innehåller 107 särskildt signerade folier. Af titeln är ett stycke bortrifvet, så att det ofvanföre inom parenthes inneslutna är borta. Af företalet, dat. „Malmogie die diuo Andree sacro anno 1529", ser man att Peder Laurensen är dess författare. Å sista sidan står: „Tryckt i Mallmö hoss meg Oluff wlricksen xxvii Dag Januarij etc. Aar effter Christi wor Frelsermandts byrd Mdxxx". Den har för svenska författare icke varit, till titeln åtminstone, obekant, ty den omnämnes, såsom den första i Malmö tryckta bok, i Alnanders Historiola artis Typographicæ in Suecia, Ups. 1722; han anförer titeln riktigt efter ett exemplar, som då fanns i Olof Celsii (domprost i Upsala) bibliothek. Äfven Sjöborg (Saml. till Skånes Hist. I h., s. 116) och Wieselgren (Sveriges Sköna Litterat. I, 141) anföra den, den sednare troligen efter exemplaret i Lund, ty det heter hos honom: „Orsagen oc een rett forclaring" etc. Exemplaret i Lund har tillhört Stephanus Johannis, som å titeln skrifvit sitt namn och: „Hafnie 1621 Postr. Cal. Novembr." Bokens tillvaro har, som bekant, äfven varit känd genom Olivarius (De vita et scriptis Pauli Eliæ, s. 157), men särdeles har uppmärksamheten blifvit fästad på densamma genom Pauli Eliæ motskrift: „mod Malmöbogen", som, af Cand. Brandt funnen i Stockholm, är tryckt bland Pauli Eliæ danske Skrifter. Äfven „Malmöbogen" förtjenade i hög grad att ånyo utgifvas.

hetens namn, och stödd på bibelns ord, som ständigt anföras, söker han ådagalägga alla de papistiska villfarelserna i följande afdelningar: »The hoffuetsager til wor lange wildfarelse oc blindhet etc. Messzen. Predicken. Sacrament. Dob. Egteschaff. Penitents. Jordeferd. Tyende. Hospitall. Closterne. Leytzer y schrifften. Scolen. Kiiste til fattigt folck. Om Ringen«. Han försvarar lutheranernas lärosattser och kommer slutligen i hvarje afdelning till det praktiska resultat, hvartill reformationen i Malmö fört. Med afseende på detta sednare meddelas här några utdrag, som derom äro särdeles upplysande.

Uti en inledning i företalet söker han visa, att efter allt det onda, som en långt tid hade varit, och efter det babyloniska fängelse, hvari menniskorna så länge hade varit fångne, hade nu ändtligen Guds rena ord blifvit kändt och uppenbaradt.

. . . . . . »Oc forthi att the Erlige Christne mend Borgemestere Raad Predickere oc lærere her i Malmö, haffwe y sandhet forfared oc er rettelige wnderwiist aff then hellige schrifft, oc hendis wnderstand oc mening, att the haffwe wæred i stoor oc groffue wildfarellser oc gwds tiennestes oc sacramentis wanbrugelse i lang tiid, i the merckelige stöcker siellen anrörendis er, oc salighet Tha haffwe the (i thet Bisper oc kirckens forstandere ere her eblandth forsömmelige giort een skick oc ordinering, huilken gwdts ord oc retthe tienneste oc dyrckelse kand komme till sin tilbörlige ære oc brwgelse igien, huilken ther oc saa haffwer biistand oc grwnd i then hellige schrifft, huilcken oss alleneste bör att rette oss effter i gwds tienneste oc wor salighets weye« . . . . . .

»Reformats oc forbedring om gots oc renthe som laa til messer oc anden gwdts tienneste i Kirckene etc.«

»Saa haffwe wi i thett hellige Trefoldighets naffn mett wor Kiereste Naadige Herris Kongelige Maiestatis tilladelse, villie oc samtycke anammet thet altere gots oc then lawss

renthe som wor til orckelösse prester att holde wp mett, then haffwe wi skicked til rett gwds tienneste oc the sande gwdts tempel oc altere wpp att holde met oc forsee, som ere fattige faderlössze börn, viduer, gamble folck, siwge oc saare, icke alleneste i hospital, men anden sted her i wor by Malmö som nöttörfftige ere».

»Item een part aff forneffnde kircke oc altere gots aff samme Kongelige Maiestatis willie oc samtycke, haffwue wi skicked wore læse mestere till lön, huilke som for menige klercke oc studentere som hiid komme oc kommendis worde skulle læse oc wdlegge then hellige schrifft, oc wdi andre bogelige konster oc wnderuiisning thennom behielpe, mangen mand (nesth gudts hielp) her i rigett til forbedringh och gaffn».

»Item een part aff forneffnde renthe sculle the haffwe hielp oc forsyun aff, som skulle christelige predicke oc forkynde almwen gudts ordt, hworlwnde the skwlle redelige leffwe oc rettelige i aand hierte oc mett mund dyrke oc tienne then alsommectigste gwd oc tacke oc loffwe hannom»......

»*Om christelig skick paa christi nadwore som nw kallis Messen*«.

.....»Oc ther faare haffwe thet Erlige Raadt mett læremesters, predickers, oc menige almwis willie, samtycke oc begering her i Malmö afstillet the serdelis messer oc misbrwg, som wchristelige i wroor winckel oc hiörne haffwer wæret holden, fattige menneske wforstandige oc wdelactelige, alleneste til att menig mands penninge oc gots kunde komme orckelössze bwge til hielp oc gaffn, oc fattige simpel folck til een falsk tröst och tilliidt, att the skulle ther bliffue gode oc rettuise aff, om the enthen saae eller hörde messe, hwilken the icke kunde forstaa oc icke wiste huad thet wor ..... Thenne forneffnde messe, then siger oc tracterer wore prester obenbarlige for menig forsamlingh paa wort eghet danske tungemaal erlige christe-

lige oc tilbörlige i Kircken...... Tha schal dog huer legghe wind paa att lære almindelige att loffwe gwd i forsamling, paa thet maal han kand forstaa oc forbedris aff Hwad skick sang oc ceremonier wi haffwe ydermere wdi vor danske messe, kand hwer mand forfare som wil höre eller læse i the böger, som ere wdgangne om thet christelige messe embede» [62]......

»*Om skick paa christen predicken oc loffsang i kirckens forsamlingh*«.

.....»I Then stedth messes brwgelse her till dags haffuer wæret brwget i Closter och Kircker her vti Malmö, er ther nw christelige skicked predicken oc gwds ordt, som almwen kommer til, oc kand haffwe hielp oc tröst, hob oc hwswale aff, oc læris then sande guds tienneste oc dyrckelse i aand oc hierte, wden falst skin oc ögenskalckerii, som i wantro oc wanuittighet her til er brwget..... Oc paa thet wi kunde thess bedre komme til then rette christne gudts dyrckelse oc kende then benedide gud oc wor salighet iesum christum, haffwe forneffnde Erlige mend Borgemester oc Raad her i Malmö skicked hwer sögn dag iii predicker Förat om morgenen emellom fem och sex eenn predicken i graabrödre, emellom sex oc siw then anden i hellegestis,

[62]) Peder Laurensen syftar här, utan tvifvel, på den förut omtalade messboken, som jag förmodat utkom redan 1528, men hvilken endast handlar om nattvarden. Af hans yttrande längre fram, då han talar om dop och brudvigsel, ser man, att ritualer äfven för dessa kyrkliga ceremonier voro af trycket utgifne 1529, men om de varit tryckta hvar för sig eller i en handbok förenade, kan ej sägas. Hans ord vid kapitlet om äktenskap kunna ej gerna hafva afseende på Chr. Schrocks „Sermon om then Hellige stadt Egteskaff", som med företal af Peder Laurensen under titeln: „Een föge forclaring oc beuiisning aff skrifften att then hellige stadt Egteskaff tilstedis oc icke forbydis Prester eller klerckeriid", etc. (Titeln fullständig hos Petersen, Bidrag til den danske Litt. Hist. II, 209) utkom hos Olof Ulriksen den 18 Sept. 1529, då denna endast handlar om presternas äktenskap

then tredie emellom siw oc otte til S. peder Saa att hwilken icke kand komme til then ene enn tiidt, han kand enn anden tiid komme til then anden och höre then deel hans salighet er anrörendis, siwnge oc loffwe gud met hierte oc mund, oc bede siine serdelis gudelige bönner hwad gud giiffuer thennom i hu oc sind«.

»Siwngis oc her paa danske christelige psalmer oc hymner, gud til loff oc almwen til opueckelse i gwds kerlighet etc. somme faare predicken oc somme effter som leyligheden seg giffwer«.

»Om Söndagen oc store högtidis dage, er her iiii predicken faare middag, oc ii eller iii effther, met afftensang oc natsang, oc om morgenen ottesang met hymer oc psalmer som tha kand wære forsamlingen til gaffn oc forbedring etc.« .....

»Om Dob«.

....»Oc paa thet att forschreffne Sacramentis handel skal icke allenesthe wære börn nötteligt oc gaffnligt, men oc saa att gamble folck kand ther aff komme ihw, hwad the ere oc hwad the haffwe loffwet gwd Tha handle oc tractere wi samme dob paa danske, thet maal almuen kand forstaa, met nogle faa ceremonier met faddere oc forloffwere, som en part seduan haffwer wæret tilforn Oc paa thet flere kand thet höre paamindis oc forbedris ther af, tha holde wi thenne dob nest effther predicken i menighedts forsamling Thi att Sacramentene bör att brwgis i almwis nerweerelse mange til gaffn oc paamindelse, som sagt er Oc thenne Ceremonie oc skick er oc tilforn vdgangen paa vort danske maal«......

»Om Egteskaff oc then Ceremonie.«

.....»Thenne Ceremonie eller brudwielse holle wi oc paa danske for mange gode artickel oc lerdom skyld, som hwn indeholder, huilken oc nw kortt tiidt tilforn er wdgangen oc prenthet menig mand til gaffn oc forbedring, Som thw christne læsere maa sellff læse oc offwerfare, hwor thw

finder möghet gott oc erligt om egteskaff wddraget aff schrifften Huilket som er allis wore saligheds regel oc sand wnderuiissning til himmerige» ......

»Om Iordeferd oc christelige begengelse for the dödhe«.

»Nar gwd will kalle wor kiere mettbrödre af thenne verdsens vselhed oc elende til sin naade Tha gaar presten til thend siuge, tröster oc huswaler hannom met guds ordt oc rettuissheds oc saligheds foriett, huilken wi haffwe i christo iesu, och han i een hiertenns thro forlader seg paa guds barmhiertighed oc christi pine oc död, som er een fwldkommelig genlösselse oc bod for alle synder ehuor store oc onde the kwnde wære«.

»I thenne thro oc huswale giffuis hannom (om han er thet begerindis) iesu christi legomme oc blod, till eeth wist tegn oc pant paa synders forladelse, guds naade oc wenskaff«.

»Thette werdige sacrament christi legomme oc blod, consecrerar han inge hoss then siwge paa boret met erlige klæder oc corporal, som ther till ere bequemme«.

»Nar then siwge er tha död i thenne tröst oc huswale oc han bæris til graffwen, tha ringis klockerne oc folked forsamlis, saa siungis ther nogle christne psalmer oc loffsang, huilke som kand wpuecke folket till att forsmaa werdsens forfengelig handel, til attraa oc begering til thet euige liiff etc.«

»Oc ther nest predickes ther nogett aff schrifften the leffuende til huswale oc paamindelse om hob, tröst oc salighed in christo, att retth christne skwlle icke redis döden, helffuede, synden eller dieffuelin, the kwnde christne menneske inthet skade«......

»Om Ringen oc skiilssmaall paa tiiden«.

»Somme sige paa oss atth wi haffue aldelis aflagt klocker oc ringen, att ingen kand her höre klocker, eller wiide huor tiiden gaar Thett er well sandt, att wi ringe

icke til manghe Papiste messzer, wigilies oc processer, som tilforn wæret haffwer Men til christen messe, predicken oc lofsang, oc til predicken offuer döde, ther til lade wi ringe saa tiit som behoff giörs Her ringess aff wecth om maargenen, nar klocken slar try mett byes klocke Nar fire slar atther igien mett en anden for embets folk oc thienneste folkis skyld Nar fem slar klempter thet i helligestis, oc ther nest effther ringiss tre gange, liige saa oc til graabrödre, oc ther begyndes predicken i baade stederne Först til graabrödre oc siden til helligestis Item nar siw slar ringess til S. Peder iii gange oc nar viii slar begyndis predicken Nar xij slar, tha ringiss oc klemptis til S. Peder paa thet mand skal oc wiide hwor tiiden gaar Nar siu slar om afftenen ringiss til hellegestis for arbeydis folks skyld att mand skal wiide hwor tiidt thett er Om afftenen nar ix slar ringiss paa wect mett byes klocken Saa ringiss her, oc mere ringen haffwe wi icke behoff Enn part aff thenne ringen er til att kalle menig mandth tilhobe, som wille höre predicken oc gwds thienneste i menig kirckis forsamling, oc en part att mandt kandh wiide hwor tiiden gaar som sagdt er« [63]). . . . .

Tanken på inrättandet af en evangelisk läroanstalt i Malmö för blifvande prester har utan tvifvel uppstått hos Frans Wormorsen och Peder Laurensen, hvilka väl insågo

---

[63]) Uti Jep Nielsens „Een liden Disputatz" etc. heter det härom: „Vdi wor Kircke ringis aarlige Morgen Fem slaar om Winteren vdi een Kircke, vdi the tho andre strax Sex slaar, oc tilhobe kommer tha ther, huess Hierter Gud opuecker till at læse, siunge, oc loffue then almegtiste Gud endrectelige tilhobe, paa thet Tungemaal, the kunde forstaae oc faa Lærdom aff. Oc ther effter skeer ther een Predicken . . . . Siden högt mere paa Dagen ringes ther til Högmesse oc Predicken . . . . . . Thisligeste om Hellige Dage effter Middag, strax xii slaar, saffnes the atter igen vdi stor oc eendrectelig Kierlighed till att loffue, prise oc bede Gud for sin Naade, oc saa at höre Predicken. Ther effter naar tu slaar, til Danske Afftensang, Predicken oc aandelig Psalmer oc Loffsang. Saadan ett Regemente haffue wi her vdi Malmö" (Danske Magazin II, 119).

nödvändigheten af att bilda lärare och predikanter för de många församlingar inom provinsen, der reformatoriska rörelser visade sig och der menigheterna afföllo ifrån papismen, samt att genom denna läroanstalt ställa en motvigt emot domkapitlet i Lund, som gjorde allt sitt till för att motverka reformationen. Beslutet gillades och stadfästades af konungen, och blef genast satt i verkställighet. Mester Olof Gyllenmund, som då var lector vid universitetet i Köpenhamn och tredje dag pingst (d. 18 Maj) vid rectorsombytet hade uppläst den »Lamentatio ecclesiæ versibus exposita«, som han sedermera under sommaren utgaf, blef nu kallad till Malmö, och han, jemte Frans Wormorsen och Peder Laurensen, blefvo lectorer vid det nybildade gymnasiet[64]. Hvitfeld säger, att äfven Andreas Ljung i samma egenskap der anställdes, men detta är mindre sannolikt; i alla händelser har det endast varit en kort tid, emedan han redan första halfåret 1530 var sockneprest i Landskrona[65]. Man kan se läroämnenas fördelning lec-

---

[64]) Olai Chrysostomi Lamentatio ecclesiæ etc. (den fullständiga titeln hos Petersen, Bidrag til den danske Litt. Hist. II, 73), med företal af Peder Laurensen och en efterskrift af Frans Wormorsen, trycktes af Olof Ulriksen in vigilia Assumptionis Mariæ (d. 14 Aug.) 1529. Exempl. på Kgl. Bibl. har jag icke varit i tillfälle att se.

[65]) Berättelsen hos Hvitfeld (Fredrik I's Hist. qvartuppl. s. 175) lyder sålunda: „Den förste, som der vdi Malmö Predickede Euangelium, vaar Herr Claus Töndebinder, Hand blef nu giort til Predicant oc Læsemestere. Der foruden bleff disse 3. met hannom tilforordnede, at forrestaa den Ny Euangeliske Skole, (Lector Anders, som hade forladt Muncke Cappen,) Lector Frantz Vormordus, en Carmelit Munk til Helsingör, födt til Amsterdam, Doctor Olauus Chrysostomus, siden Predicant til vor Frue Kircke vdi Kiöbenhaffn, oc Lector Theologiæ. Kom siden til Burglom, oc bleff Bisp vdi Wendtsyssel. Den tredie vaar Lector Peder Lauritzsön, siden Cannick oc Læsemester til Lund. Huilcke alle 4. læste den Hellige Skrifft, vdi den ny Skole til Malmö, Oc vndertiden Predickede, Huor aff Euangelium vdi disse Lande vijde er vdspredt". Man ser att här är en person till öfvers, hvilken synes sedermera blifvit tillskrifven, utan att Hvitfeld uppmärksammat, att framställningen då i sin helhet behöft ändras. Det förefaller mig, som om detta skulle vara orden

torerna emellan deraf att Peder Laurensen kallar sig: »in sacris literis lector«, och Olof Chrysostomus skref sig: »politioris litterature professor«. Frans Wormorsen, som blef gymnasiets föreståndare och väl var den språkkunnigaste, har sannolikt haft bibeltolkningen på sin lott. I förening med gymnasiets inrättande ombildades den egentliga skolan. Olof Chrysostomus blef »skolemester« och således den förste evangeliske rector vid Malmös skola, och jemte honom anställdes trenne underlärare eller hörare[66]. Desse sednare voro utan tvifvel återigen lärjungar å gymnasiet och utgingo sedermera som prester, ty man finner under de första reformationsåren, att de mycket ofta ombyttes. Gymnasiet fick följande året sin plats i en af de till Gråbrödraklostret hörande byggnader, och skolan hade sedan katholska tiden sitt eget invid St. Petri kyrka belägna hus, som ännu qvarstår. År 1532 hade Frans Wormorsen i lön 200 ℔, Peder Laurensen 200 ℔, Olof Chrysostomus 100 ℔ och »end 50 ℔ for skolen«, Claus Mortensen 200 ℔, Hans Spandemager 100 ℔, Olof Jenssen (predikant i hospitalet) 100 ℔. Hvardera af hörarne hade 30 ℔. Om dessa båda evangeliska bildningsanstalter skrifver Peder Laurensen i »Malmöbogen«:

---

om lector Anders, hvilka jag inneslutit inom parenthes, och som tillkommit, då Hvitfeld förnummit, att Anders Ljung äfven varit anställd i Malmö, och då inpassat honom på detta ställe. Ty att han var sockenprest i Malmö från 1541 till sin död 1555, har jag icke hos någon författare sett omnämndt. Jag antager det äfven vara oriktigt, att Claus Mortensen blef „Læsemestere“. Hans tid har nog varit fullt upptagen af det dagliga predikandet och sina sysslor som sockenprest, synnerligast som Malmö utgjorde en enda stor församling. I den tidens handlingar, då de evangeliske andlige omnämnas, heter det nästan alltid: „læsemesterne oc predickerne“, och jag har ingenstädes funnit Claus Mortensen kallad lector eller læsemester.

[66]) Rietz (Skånska Skolväsendets Hist. s. 359) känner ingen rector före 1543; efter Olof Chrysostomus blef Povil Pedersen rector 1537 och var det till d. 24 April 1542, då han efterträddes af Olof Mortensen. Den siste katholske „skolemester“ hette Niels Perssen.

»*Om leyetzer i schrifften*«.

.....»Tha haffwe Erlige mend Borgemester oc Raadt her wdi Mallmö, mett wor Kiereste Naadigste Herres Kongelige Maiestatis willie oc samtycke, skicket oc opreyst en Scole oc studium Oc ther til kallet oc indseet nogle lerde oc wiise mend, baade y then hellige schrifft oc anden bogelig konst oc lerdom, som skulle lære och wnderuiise fattige klercke oc personer huilke hiid wille komme, saa att the skulle forgeffuis oc for wden penningis wdgiffuelse faa leytzer oc lerdom som thennom nyttelige oc bequemme kand wære, baade thennom selff oc andre som the kwnde i framtiiden ther met framdelis behelpe oc lære«......

»I andre bogelige konster oc leytzer her lessis beredis wnge folk oc klercke, oc giöris bequemme til att forstaa then hellige schrifftis meningh, grund oc dybhed, att rettelige acthe hendis wilkaar effter gretske oc latiniske maal oc thale Forthi hun haffwer the stycke i seg paa tungemaals wegne som hwn er schreffwen paa, att hwn haffwer hielp behoff aff andre mindre konster til at forstaas met, icke i seg selff (thi hwn er fwldkommelig) men paa tungemaals weyne som sagt er«.

»Ther faare haffwe the menighe land oc riige, oc fattige klercke til hielp (som icke haffwe möget gwld eller penninge att fare mett oc fortære wden lands) beskicket oc besörget forschreffne lerdom oc læremestere, at the kunde oc maa her höre oc lære, thend deel thennom oc andre kand wære gaffnligt etc. icke som papister oc awendis menneske foracte oc i blindhed kalle bespottelige ketterii eller Lutthers lerdom, men then reene oc obenbarlige hellige schrifft oc gudts ord som kand beuiisses och bestaas hoss gud, oc for alle christen menneske som noger aff guds aand oc viisdom haffue i seg«.

»Icke haffue wi heller kallet wor scole eller studium noget vniuersitet eller effther andres seed noget almindeligt studium, ther som köbis oc sellies store titell, Mesters oc

Doctores naffn, met stor omkaastning oc mange penninge, att bliffwe slig creatwr Men wi wille aff vor formue promouere oc behelpe wden guld oc penninge, fattige klercke at the scullle faa wnderstand i schrifften oc gaffn, naffnet acthe wi inthet The maa sellie i andre scoler, huor the wille».....

»*Om Scolen*«.

.....»Oc ther faare er her paa nyes nu skicket scole, menig almuis börn vdi byen till hielp oc biistand, oc lerde mend ther tilseet, som wille oc kwnde behielpe forschreffne börn met twct oc lerdom, huilcken thennom bequem er, effter theris tiidt och alder......

»Ther faare haffue oc Borgemester oc raad tilstedt, at fattige folkis börn, som til scole gaa och ville lære, maa gaa omkring byen efter mad til liiffs föde, oc tage huad folk vil thennom giffue for guds skyld, oc haffwe the forbudet att nogen skal giöre thennom offuerlast eller forfang i nogen maade«......

Vi få likväl ingalunda föreställa oss, att under det att gudstjensten på detta sätt anordnades, gymnasium och skola upprättades och förseddes med evangeliska lärare, allt gick lugnt och stilla till, och att de nya anordningarne intet motstånd mötte bland menigheten. Många voro ännu anhängare af klostren och munkarne och tillgifna katholicismen, och emellan dessa och reformationens förfäktare förekommo många stridigheter och tvister. Bröderna i Heligandsklostret och tiggarmunkarne ledo mycken förföljelse af dessa sednare, så att många gåfvo sig ifrån klostren, och de qvarblifvande hade det mycket knappt genom de vanliga almosornas aftagande för hvarje dag. Mellan reformatorerna och de mera framstående bland munkarne förefölle ofta ordtvister om skriftens läror. Krönikan om gråbrödernas utjagande berättar, att reformatorerna hösttiden 1529, då

pesten rasade[67], alltid voro närvarande vid brödernas predikningar, för att gifva akt på deras tal, och att de slutligen »sammanskrefvo några antingen diktade eller förvända yttranden«, som bröderna haft, för att emot dem uppegga allmänheten. Att reformatorerna verkligen gjort en skriftlig framställning af munkarnes falska läror och villfarelser, bestyrkes af Peder Laurensen i »Malmöbogen«, af hvars berättelse det vill synas, som om en offentlig disputation med gråbröderna inför några af riksrådet och menigheten hade försiggått, hvarvid lectorerna och predikanterna öfverbevisat munkarne om deras lärors falskhet och stridighet mot den heliga skrift. Allt detta var nu (i Nov. 1529), säger han, »i schrifft oc artickel bewaret oc skal snart udtgaa«, men om så skett, kan ej sägas. Magistraten och menigheten förbjödo emellertid gråbröderna att vidare gå omkring och tigga, predika deras falska läror och offentligen (obenbare for almwen) hålla messor i klosterkyrkan; de skulle för sig sjelfva få hålla sin gudstjenst inom klostret uti klädkammaren (vestiarium). Det hade kort förut kommit till våldsamma uppträden, bröderna hade blifvit under messornas hållande ofredade och slutligen under stenkastning och rop fördrifna från kyrkan af den lutherskt sinnade delen af menigheten, hvars förbittring mot munkarne magistraten icke längre förmådde hålla inom tillbörliga gränsor. Att magistraten, som sedan förra året hade konungens bref på Gråbrödraklostret att använda till ett hospital, då alla munkarne voro ute, längtade att deraf snart komma i besittning, är lätt förklarligt, och den sökte derföre på hvarjehanda sätt att förmå bröderna att öfverlemna klostret, eller åtminstone någon del af de dertill hörande byggnader. Men då bröderna voro obevekliga,

---

67) Se Magnus Matthiæ, Regum Daniæ Series, mscr. ad ann. 1529, (Thottske Saml. Nr. 788, fol. m. fl.) der det heter: „Eodem anno grassatus est per Daniam sicut et in multis Europæ regionibus morbus vulgo dictus Sudor anglicus“.

bemäktigade sig magistraten mot deras vilja tjenarnes byggnad (curia servorum) och fruktträdgården, och uppbyggde i denna sednare ett hospital för de fattige, sedan ett annat sådant, troligen någon till Heligandshus hörande byggnad, förut blifvit nedrifvet[68]). Munkarne hade för sin

[68]) „Hospitall oc almindeligtt hwss er oc ydermere skal her skickis fattige siwge oc saare, gamble oc wanföre til hielp oc huiile, met redelig thienneste oc forsiwn, aff thet gotz til alterne, lawene oc anden misbrwg tilforn haffwer wæret Oc huor thet icke kand recke till eller nock er, tha scal meenig mand her i byen, hielpe til att föde thennom, huer effther sin gode willie oc formue effter een christen kerlighed, som hannom bör att bewiisse emodt sin fattige broder huilcken gwd haffwer mischundelige sögt oc lagt sin hand wppaa, tennckendis hwer weed seg, att gwd hafwer then samme magt offwer hannom then han nw brwger mett the arme siwge etc. . . . . . Item huilke arme menneske (serdelis fattige mend, quinner oc börn som her wdi byen ere oc haffwer boodt skattet oc hwilet byes tynge) ther ere siwge oc saare, oc staar til att hielpe oc lægis, tha haffwer Borgemester oc raadt tilskicket læger oc badskeer huilke thennom skal smörie læge oc behielpe til karskhed oc swndhed igien paa thet the kunde forsee oc behielpe seg selffwe siden Men kunde the icke bliiffwe till pass igen oc forwinde theris siwgdom tha leggis the ind i hospitalert om the thet ere begerendis Eller de faa hielp aff forschreffne penninge oc christen folckis almysse att hielpe seg mett . . . . . Tha skulle thet saa skickis i stederne oe anden stedt, att huer forsaae oc besörgede siine fattige gamble oc krancke, tagendes til hielp thet gots som misbruget er wnder gwds tiennestes naffn til altere lauff oc giilde etc." („Malmöbogen"). Torsdagen näst före jul (d. 23 Dec.) 1529 antog magistraten Christopher Nielssen till fattigläkare emot fri kost, boning och 20 ℳ till lön om året, hvarföre han skulle se de fattiga sjuka till godo, både de som lågo i klostret och ute i staden (Malmös Dombok). Han förekommer sedermera länge som hospitalsläkare med 100 ℳ i lön årligen (Hospitalets räkenskaper). Till hjelp för de många fattiga och sjuka i staden, som icke kunde inläggas i hospitalet, inrättades en fattigkista i kyrkan, hvari inlades det som hvarje söndag insamlades af menigheten dertill, hvilka penningar af trenne borgare och predikanterna en eller tvenne gånger om året skulle utdelas bland de fattige efter den förteckning öfver dem, som för hvar rote eller fjerding i staden skulle uppgöras („Malmöbogen"). Man ser, att bland magistratens första omsorger varit att införa en någorlunda ordnad fattigförsörjning.

del qvar åtskilliga andra af klosterbyggnaderna och fortforo der under hösten och vintern 1529 ännu att hålla sin gudstjenst och vanliga messor, dervid alltjemt ofredade af den mot dem fiendtliga menigheten.

Äfven bröderna i Heligandskloster blefvo afstängde från Heligandskyrkan och förbudne att predika och hålla några messor. De hade under sin omvårdnad de fattige och sjuke i Heligandshospital, och Peder Laurensen beskyllar priorn Anders Jenssen, »met nogre hans selschaff«, att hafva underslagit sig de almosor, som inom och utom staden blefvo gifna till hjelp och underhåll för desse, att de bortsålde gods och dyrbarheter (klenodie), som tillhörde de sjuke i hospitalet, och att de voro orsak till stor tvedrägt och split menigheten emellan. Den del af denna sednare, som ännu hängde vid papismen, var naturligtvis också i hög grad missbelåten med magistratens förbud mot alla messors offentliga hållande, och att munkarne underblåste denna sinnesstämning, är tydligt. Alla själars dag eller d. 2 November, då luthersk gudstjenst skulle hållas i Heligandskyrkan, kom det till ett af Heligandsbröderna anstiftadt upplopp och stort slagsmål emellan båda partierna, hvilket likväl synes hafva blifvit stilladt utan betydligare blodsutgjutelse. För att göra ett slut på all denna oenighet och tvedrägt, ingingo Borgmästare och Råd, jemte 40 borgare, till bröderna i Heligandskloster och på hela menighetens vägnar fordrade af dem, »att the brödre ther wære inde wille redelige skicke seg effter guds ordt oc rett christen lerdom som tillbörligt wore, oc afflegge all wrang predicken, falst aflad oc bedregerii, giffue ingen ydermere orsage till oplöff oc trette Men reenlige predicke then pure oc sande gwds ordt, oc efftber theris egen regel oc fundats thienne oc behelpe the siwge oc arme som thennom burde dog alligeuel att giöre effter guds louff, oc ther faare skulle the haffue erlig klede oc föde Men wille the icke, end thet göre, att the icke wille thienne the arme

oc siuge, Tha motte the end dog bliffue i closteret oc haffue klede oc föde dog met vilkor at the skulle icke staa emodt gudts ordts framgang lönlige eller obenbarlige, oc ther til att the sculle ther effter skicke seg som christne mend bwrde att giöre«. Men munkarne ville icke underkasta sig dessa vilkor, och sannolikt har en viss betänketid blifvit dem förelagd, ty under de twå eller tre närmast följande veckorna blefvo samma vilkor tvenne särskilda gånger ånyo framställda för dem. En del af munkarne underkastade sig då, och de öfriga blefvo af magistraten förvisade från klostret och tills vidare inqvarterade hos borgare i staden, af hvilka de förseddes med öl, mat och öfriga behof. Desse fingo en ytterligare betänketid af åtta eller fjorton dagar om de ville antaga de af magistraten och borgarne fordrade vilkor, i hvilket fall de skulle få återvända till klostret, men ville de icke detta, så fingo de draga hän hvart de sjelfva ville, med kläder, böcker, boskap och all annan deras egendom. Så skedde också, och att någon skriftlig handling härom blifvit utfärdad, synes af Peder Laurensens ord: »att saa ganget er haffue the selff beuiist met theris egen handschrifft«. De, sannolikt till Lund, bortdragande munkarne erkände förmodligen i denna skriftliga handling, att de till Borgmästare och Råd afstodo Heligandsklostret[69]).

»Saa«, säger Peder Laurensen, »er her i Malmö handlet met forschreffne wore closter oc muncke, hwo som christeligt forstand oc skell haffuer acthe oc rett dömme, hwad rett eller wrett her findis ebland. Vi motte well

[69]) Man kan nu förklara Henrik Krummedigs yttrande i sitt bref till Eske Bilde af d. 30 Nov. 1529 (samma dag som Peder Laurensen daterade företalet till „Malmöbogen"), att „her j Malmö er alle Closter oc kirker fforstörnedh oc alle muncke fforjageth bade gra brödre oc helligesstes" (Orig. i Geh. Ark.). Hvad gråbröderna angår, är det visserligen någon öfverdrift häruti, men brefvet var ofattligt så länge man icke kände huru det tillgått i Heligandsklostret.

effter wor orsage haardere handlet her wdi, i thett att wi wiide thennom att haffue wchristelige forleed oc bedrageit thenne ganske almwe etc. Men wi wille dog fare lempelige met thennom, om ther kand end nw wære haab til, att the kunde seg selff bekende nar gud wil giiffue thennom sin naade. Thette er kortelige sagdt paa thenne tiid om closterne, oc serdelis om tyggeclosterne, the som met treskhed wnder helligheds skyn, brwge sin handel oc köbmands skatt, sellendis thet the icke selff haffwe etc.»

Peder Laurensens berättelse och försvar för reformationen i Malmö är nedskrifven midt under dessa händelser, hvilka påskyndade dess utgifvande. I en efterskrift till läsaren ber han denne »icke fortörnes ther offwer att hwn (boken) er icke saa well oc reenlige prenthet, eller oc saa redelige staffuet oc fordansket som hende bwrde, hun gick hastelige wd». Magistraten synes också hafva varit angelägen att skyndsamt rättfärdiga sig för de mått och steg, som blifvit tagna, och för de åtgärder, hvarigenom den satt sig i besittning af Heligandsklostret. Måndagen efter Jungfru Mariæ aflelse (d. 13 Dec.) tillskref magistraten konungen, att de voro undervisade af Guds ord, att de messor, som hållas för penningar och buksföda, icke hafva någon grund i den heliga skrift, och att de derföre hade förbjudit sådane messor att hållas i klostren i Malmö; och då Heligandsbröderna derföre hade anstiftat ett upplopp bland menigheten och derjemte sålt boskap, som tillhörde de fattige, och förskingrat kyrkans ornamenter och annat gods, så hade magistraten afsatt de munkar, som så oskickligt förhållit sig[70].

---

[70]) Hvitfeld, Fredrik I's Hist. qvartuppl. s. 177. Han anser detta bref äldre än konungens af d. 5 Juni om de andliga godsen, och förblandar tydligen, som Knudsen redan anmärkt, Jungfru Mariæ aflelse med Jungfru Mariæ bebådelse (d. 25 Mars). Att priorn i Heligandsklostret verkligen förskingrat af klostrets tillhörigheter, bekräftas deraf, att 1532 förekommer bland St. Petri kyrkas räken-

Det är tydligt, att »Malmöbogen«, som var färdig från trycket i slutet af Januari 1530, skulle förorsaka stor oro ibland papisterna, och genom den öppna och på saken gående framställning om reformationen i Malmö, som den meddelat, skulle åt denna vinna många anhängare. Peder Laurensen väntade icke heller, att den skulle blifva obesvarad. Han förväntar, säger han, att motståndarne »skwlle well giöre theris beste atth robe oc sige emodt thenne wor skrifft oc reformats wi haffwe her giort Oc maa well skee att the bewillie eller leye nogen prest eller munck till at han skall behelpe thennom met schrifft eller andhet att sware her till, paa thet the skwlle siwnis wiise att wære, oc haffwe noget skel oc redelighed met at fare«, och i denna sin förmodan misstog han sig ingalunda. Paulus Eliæ, som då vistades i Århus, hade redan i Maj månad en vidlyftig gendrifvelse af »Malmöbogen« färdig, nedskrifven på uppmaning af några af rikets prelater. Den är mer än dubbelt drygare än »Malmöbogen«, hvilken han än säger vara »wdganghen« af borgmästare och råd i Malmö, än kallar »then bog som the wnge Malmös mend lode prente oc wdgaa«, och är tillegnad samtlige rikets biskopar och prelater i en inledning, hvilken är daterad Christi himmelsfärds dag (d. 26 Maj) 1530. Stil och ton i densamma äro lugnare och mera passionfria än i andra Pauli Eliæ stridsskrifter. Med mycken grundlighet och vidlyftighet söker han punkt för punkt gendrifva de i »Malmöbogen« framställda trosläror, och med en liknande uppställning i formen behandlar han alla dennas kapitel, med undantag af de om »leijtzer oc scole, om kijsthe till fattige folck, om rijnghen oc om billede«, på hvilka han säger sig för närvarande icke hafva något synnerligt svar att gifva. Denna Pauli Eliæ motskrift har likväl näppeligen

---

skaper: „Item iij ℳ 4 sk. som then kalck, dysk, brasse, ii par spende, oc iiii knappe vore bettre end thet the stode fore vti pant, oc prioren vti Helligestis haffde pantset Citze Suend skredderis“.

blifvit tryckt, åtminstone icke omedelbarligen efter dess författande [71]. I den berättelse om herredagen i Köpenhamn 1530, som utkom i Malmö i October samma år och onekligen har Peder Laurensen till författare, förekommer ingenting som antyder, att denne då ägt någon kunskap om Pauli Eliæ skrift »emod Malmöbogen«. Han nämner icke Paulus Eliæ bland dem, hvilka han namngifver såsom reformationens motståndare, utan endast i förbigående angifver han honom i bokens marginal såsom den der hade åt prelaterna uppsatt de 27 mot protestanterna på herredagen rigtade artiklarne. Deremot omtalar han broder Hans Nielsen, dominikanerprovinsial i Danmark, hvilken hade författat en skrift eller bref till biskopen af Odense, Knut Gyllenstierna, emot »then christelige skick oc reformatz som er giort vdy Malmöö«, hvilken han säger honom icke hafva förstått, oaktadt den på danska skrifven var, och på hvilken »geckelige wfornumstige« skrift han nu hade svar redo, som snart skulle komma honom tillhanda. Men hvarken Hans Nielsens bref eller Peder Laurensens svar derå har blifvit bevaradt till våra dagar. Äfven det bref, som cantorn i Lund, Adzer Pedersen, om våren 1530 sände till stadens äldste borgmästare, Jep Nielsen, och hvilket vi känna genom dennes svar derå, har väl närmast föranletts af »Malmöbogen«, ehuru det är alltför kort för att kunna innehålla någon egentlig gendrifvelse af de i denna framställda lärosattser. Adzer Pedersen försvarar deri messan och den katholska gudstjensten, som nu blifvit aflagd i Malmö, och varnar för följderna af de införda förändringarne, som förorsakade buller och osämja bland menigheten. Ehuru han stödjer sina ord på mycket svaga grunder, ansåg sig dock Jep Nielsen böra besvara

[71]) Den finnes nu tryckt i Povel Eliesens danske Skrifter, I, 343—509, efter en handskrift från sednare hälften af 1500 talet på Kgl. Bibl. i Stockholm, och utgifvaren anser den omständighet, att en så gammal afskrift är för handen, tala för antagandet att den aldrig varit tryckt.

detta hans sändebref genom den motskrift, som han utgaf i Juni månad under titeln: »Een liden Disputats wdaff then hellige schrifft emellom Borgemester aff Malmöö oc Her Cantor aff Lundt« etc.[12]). Punkt för punkt genomgår han Adzer Pedersens bref och i ett enkelt och okonstladt språk förebrår han prelaterna och det katholska presterskapet deras girighet, lättja och oduglighet, och i motsatts deremot framställer han huru det nu tillgick i Malmö med predikan och gudstjensten. Han försvarar sig och sina medbröder i rådet för de förändringar med de andliga godsen, som blifvit vidtagne, och hvilket Adzer Pedersen kallat »Kirckerow, Ran oc Sacrilegium«. De hade icke gjort sig så mycket som en skärf till gagn och hoppades att konungen och rikets råd skulle deras »Sag oc Handell rettelige besinde och offuerveye«. »Gud weed«, säger han, »huad thenne herssens Handel haffuer giort oc end nu dagelige giör oss stor Möde oc Vmage, oc forhindrer oss storlig eblant med aff thet wi skulde tiene oss selffue med«.

Vintern emellan 1529 och 1530 förgick under jemna och dagliga fiendtligheter från den lutherska menighetens sida emot gråbröderna, hvilka icke fingo i fred hålla sin gudstjenst eller läsa sina »horæ canonicæ«. Magistraten och reformatorerna försökte på allt sätt att förmå de qvarvarande munkarne att öfvergifva papismen och besöka det theologiska gymnasiet, och läto till ock med hålla föreläsningar för dem i klostret, dock utan verkan. Vid påsktiden synes magistraten fattat det beslut, att göra brödernas öfvergång till lutheranernas lära till ett vilkor för deras qvarblifvande i klostret. Till hvar och en af dem särskildt framställdes den frågan, om de ville antaga lutheranernas tro och åhöra deras föreläsningar och predikan. Men bröderna stodo icke att öfvertala, och efter åtskilliga oroliga uppträden blefvo de en dag i fjerde veckan efter påsk,

[12]) Tryckt i Dansk Mag. II, 108. Exempl. å Kgl. Bibl. är en liten octav, sign. in 4to, bestående af 20 blad.

mellan den 8 och 14 Maj, tvungna att lemna klostret. Guardianen Gabriel Povelsen och vice guardianen Bernhard Povelsen, hvilka vägrade att utlemna klostrets fundationsbref och handlingar, blefvo tagna i fängsligt förvar. De blefvo dock samma dag utsläppte, sedan de synas hafva fullgjort denna begäran, samt lofvat att öfvergifva papismen [73]. Gabriel Povelsen afkastade följande året munkkåpan och lefde sedermera många år i Malmö såsom en af föreståndarne i hospitalet. De flesta af gråbröderna begåfvo sig till Lund, men flera följde Gabriel Povelsens exempel, antogo lutheranernas tro och stadnade qvar i staden. Sålunda tog magistraten klostret i odelad besittning, och det kan icke nekas, att sättet icke så alldeles öfverensstämde med konungens bref, att munkarne icke skulle på något sätt tvingas eller trängas. Men magistraten ansåg, och utan tvifvel med skäl, att så länge munkarne icke voro helt och hållet fördrifna från staden, skulle lugn och ordning icke stå att vinna bland menigheten. Nu först kunde också hospitalet blifva ordnadt och inrättadt som sig borde, hvilket också under sommaren synes hafva blifvit verkställdt. Omkostnaderna för detsamma och de fattiges och sjukes underhåll bestredos af de indragna andliga godsen, men för att icke allt för mycket anlita dessa, vände man sig till den enskilda välgörenheten. I ett bref af d. 4 Juli uppmanar konungen almogen i de närmast omkring Malmö belägne härader, att med almosor och gåfvor understödja det upprättade hospitalet [74], och samma dag fingo borgmästare och råd bref, »att the muge lade the fattige Siuge'mendiske till hielp vdi thet hospitall vdi theris bye besöge thet termyntt Szom presterne och brödre vdi thenndt Helliandtzs claaster och graabrödre vdi

---

[73]) Kirkehist. Saml. I, 346—350.

[74]) Origin. i Malmös Rådh. Ark., dat. Kiöbenh. Mandagen efter Vor frue dag visitacionis 1530.

Mallmöö besögtte« [75]). En viss Claus Denne eller Dæne, hvilken förut varit föreståndare för hospitalen i Köpenhamn och Åhus, synes hafva medverkat vid hospitalets inrättande och de första åren der varit föreståndare.

Till den herredag, som sammanträdde i Köpenhamn Mariæ besökelses dag eller d. 2 Juli 1530, hade äfven de evangeliska predikanterna från hela riket blifvit kallade, jemte de katholska prelaterna. Der infunno sig också från Malmö: Frans Wormorsen, Peder Laurensen, Olof Chrysostomus, Claus Mortensen och Hans Spandemager, och de synas hafva uppehållit sig i Köpenhamn under hela den tid, som herredagen varade, eller under hela Juli och en del af Augusti månad. De presterliga angelägenheterna i Malmö handhafdes under tiden sannolikt af yngre, nybildade prester, af hvilka flera i den tidens handlingar omnämnas. Herredagen 1530 tillhör reformationens allmänna historia [76]), och jag har inga nya upplysningar till densamma att meddela; jag vill endast bemärka, att vid jemförelse emellan »Malmöbogen« och de bekanta 43 artiklarne, som utgjorde lutheranernas trosbekännelse, och andra skrifvelser under förhandlingarne, förefinnes så mycken öfverensstämmelse i tankegång, språk och uttryck, att jag icke tvekar att anse som säkert, att Peder Laurensen varit den, som under herredagen hufvudsakligen fört pennan bland de evangeliska predikanterna. Likaså anser jag honom otvifvelaktigt hafva utgifvit den berättelse om herredagen, som utkom i Malmö i slutet af October under titel: »The artickle Scrifft oc handell... nu siste herredag i Köpnehaffn 1530« [77]), och

---

[75]) Reg. over alle Lande Nr. 3, fol. 367, verso, i Geh. Ark., dat. Köpneh. feria secunda post festum Visitationis marie 1530.

[76]) Om herredagen 1530, se Hvitfeld, Fredr. I's Hist. qvartuppl. s. 197—225. Münter, Reform. Hist. II, 92—141. Engelstoft, Theol. Tidsskr. I, 2 h. 1—114. Sadolins Berättelse i Danske Magaz. I, 88—96.

[77]) Fullständiga titeln hos Petersen, Bidrag til den danske Litt. Hist. II, 207. Boken är en liten octav eller duodes, bestående af 52 blad, sign. in 4to, tryckt med samma typer som „Malmöbogen". Engelstoft l. c. uppgifver oriktigt tryckningsdagen som d. 31 Oct. i

hvilken bär tydliga vittnesbörd om att hafva utgått från Peder Laurensens hand. Som bekant, innehåller denna berättelse en framställning om förhandlingarnes gång på herredagen och meddelar de dertill hörande documenter. Peder Laurensen får dervid tillfälle att omnämna flera af den evangeliska sanningens motståndare, såsom dominikanernas provinsial Hans Nielsen, Christiern Muus, lector i Århus, mester Jörgen Samsing, cantor derstädes, och de båda bekanta Lundaprelaterna, Adzer Pedersen och Hans Ulf. Med herredagens resultat var han icke belåten, då sakerna stodo på samma punkt som förut och för reformationen i sjelfva verket intet var uträttadt. »Wi haffde ment«, säger han, »att wi skulle fangett en godt christelig Reformatz oc thet sande gudtz ord skulle friilige hafft sin framgang vden all gensielse oc forfölgelse, Men thett kand icke saa skee, thett skal altiidt haffue aff lögn oc ögen skalckhedt gensielse oc aff the mectige motstandelse«. Han klagar öfver biskoparne, att de »brwge (nw serdeliss siden herredagen vor) störe mactt oc forfölgelse, endt the giore til forn, the lade gribe, sætthe i fengsel, oc torn, the som predicke Ewangelion The fare tiil ting, the lade læse breff, the scriffue til köbsteeder The spare ingen vmage eller omkostning Att the kunne forholle arme simpel wforstandige menniske, fraa sandhedz lærdom«. Denna skildring kan, hvad biskoparnes våldsammare framfart angår, dock icke afse Malmö och evangelii förkunnare derstädes, hvilka mot det andliga väldets magt voro tillräckligt skyddade af stadens magistrat och borgarne, och ostörda

stället för den 29 Oct. Petersen l. c. omnämner Jörgen Jensen Sadolin såsom den der anses hafva författat denna berättelse, men det är väl i intet hänseende troligt, att han skulle på en gång hafva utgifvit om herredagen en berättelse i Malmö (d. 29 Oct.) och en med denna icke lika lydande i Viborg (d. 18 Nov.). Det är äfven felaktigt, då han uppgifver, att Sadolins berättelse, hvarur utdrag meddelas i Danske Mag. I, 88, finnes å Kgl. Bibl. Langebek kände ett exemplar, men det finnes numera icke.

fortsatte sin verksamhet. Men erkebiskopen och kapitlet i Lund utfärdade utan tvifvel många skrifvelser till stadens styrelse och menighet för att söka hämma reformationenens gång, och de förut nämnde Adzer Pedersen och Hans Ulf synas i särskilda, ehuru ej tryckta, skrifter alltjemt hafva bekämpat reformatorernas lärosattser. Striden emellan båda partierna fördes under de följande åren i Malmö uteslutande med pennan, ehuru få af stridsskrifterna blifvit till våra dagar bevarade.

En af de förnämsta stridspunkterna var frågan om presternas äktenskap och dess enlighet med den heliga skrift. Claus Mortensen hade, som nämndt är, gift sig redan 1527. Hans hustru var af ringa härkomst från trakten af Malmö och hette Elisabeth Hansdotter[78]). Peder Laurensen gifte sig 1529 med Claus Mortensens syster Anna. Samtidigt härmed äktade Frans Wormorsen en flicka af ringa härkomst (puellam quandam) från Malmö, vid namn Elisabeth Pedersdotter. Paulus Eliæ säger, att det skedde emot hennes förmyndares och närskyldes bifall och samtycke, och han kan icke nog uttala sin förtrytelse deröfver, att Frans Wormorsen, som förut hade låtit förstå att han städse ville lefva ogift, nu hade ingått äktenskap[79]). Om äfven Chrysostomus och Spandemager voro gifta, kan jag icke med visshet säga, men sannolikt hade de följt de öfrigas exempel[80]). Emot presternas äktenskap hade en skrift, hvars författare icke angifves, utkommit 1530 hos Povel Ræff i Århus, hvilken icke osannolikt torde kunna

---

[78]) Några författare säga, att Claus Mortensen gifte sig med Sadolins syster ifrån Viborg, men detta är alldeles oriktigt.

[79]) Script. Rer. Dan. II, 584.

[80]) Under de ordvexlingar emellan gråbröderna, magistraten och reformatorerna, hvilka föregingo de förras slutliga utdrifvande från klostret, yttrade guardianen Gabriel Povelsen, att predikanterna och lectorerna förde ett smutsigt lif, hvarpå Jörgen Kock svarar: „Hvad säger du? Är väl äktenskapet orent?“ (Kirkehist. Saml. I, 348). Detta utgör en bekräftelse derpå, att de flesta af reformatorerna redan då (våren 1530) hade inträdt i äktenskap.

tillskrifvas Paulus Eliæ. Den är endast bekant genom yttranden af Frans Wormorsen och Peder Laurensen i ett par af dessas skrifter, och den förre egnar den en särskild gendrifvelse i de sista bladen af »Een korth oc lydhen forklaring oc forskell paa then Euangeliske oc Papistiske predicken oc lærdom« etc., som han utgaf i början af Juni 1531[81]) Denna Frans Wormorsens skrift är för öfrigt en jemförelse emellan de evangeliskes och papisternas lärosattser i dess förnämsta punkter, hvilket han afhandlar i följande kapitel: »Om en meglere oc patrone. Om vor egen magt oc fry vilie oc retsindige gode gerninger. Om vore egne gode gerninger. Om then hellige kirkes sacramente. Om thet hellige oc höguerdighe Messeembede. Om Lyffte. Om Closterlyffte. Om retsindige Christen bisper. Om skersildt. Om Kyrke godtz. Om belede oc effterlign«. Den synes närmast hafva varit föranledd af någon skrift af Paulus Eliæ, möjligen den »emod Malmöbogen«, och mundtliga uttalanden eller skrifvelser af en Peder guardian i Lund, hvilken sednare för öfrigt är obekant, men sannolikt är densamme gråbrödramunk, som sedermera (1533) omtalas af Peder Laurensen såsom reformationens motståndare. I företalet till läsaren talar Frans Wormorsen om »Pawel heliesön oc Peder gardian y Lundt, huilke medt mundt oc scrifft Beraabe oss (som nw kalles oc vdi sandhedt ere) ewangeliske predickere, være forledere, bedragere, bantzkroppe oc kættere, Oc fordi tilhaab saffne oc wdscriffue nogre Article icke som vij thennom enten lære eller predicke, men the sige oss thennom at predicke oc

[81]) Den fullständiga titeln hos Petersen, Bidrag til den danske Litt. Hist. II, 203. Den är i litet octavformat, 20 blad, sign. in 4to. Titeln omgifves af samma ram, som beskrifves i Ny kirkehist. Saml. I, 674. Frans Wormorsen talar deri om „then vnderuiisning som prentett er aff paawell ræff y aarss nu snimen Om presteleffnet met giftemaal oc kyskhedt“ och Peder Laurensen i sin bok om prestembetet och presternas giftermål (1533) omnämner: „det wectelösshedz breff mod Presters Gifftermaal som ver prentet i Aars 1530“.

lære, lögnactelige oc vdaff ett hadskt hiærte til oss, saa at man wel kan vnderstaa huess mening the haffue her vnder næder«. Han vill derföre med denna skrift sjelf framlägga deras predikan och lära i klara och lättfattliga ord, synnerligen i de stycken »om huilke vy ere weens kyffue, trætte oc berobe hin anden forledere, bedragere, oc kettere«. Slutet af boken är, som nyss nämndes, en gendrifvelse emot den i Århus utkomna skriften mot presternas äktenskap, och hvilken synes blifvit Frans Wormorsen bekant först sedan det föregående var nedskrifvet.

Paulus Eliæ berättar i den Skibyska krönikan, att Frans Wormorsen »två gånger utgaf en skrift om presters, munkars och nunnors äktenskap« [82]), och det är derföre möjligt, att denna redan före 1531 utkommit, och att det är dess andra upplaga vi äga i behåll, tryckt i November nämnde år under titel: »Een saare nyttelig oc alle thennom som giffte ere eller Giffthes ville, hugsualelig Disputatz, emellom Her Adzer Prelatt oc Cantor vdj Lundt oc Franciscum Vormordum Predickere vdhi Malmöö« [83]). Den är tillegnad borgmästare oc råd i Malmö, och i företalet eller inledningen säger Frans Wormorsen, att han »er nw naagre faa dage forledhen kommedt vdi snack om szamme æcteskabs leffnett, oc tiill een liidhen Disputadtz mett ærlig Prelatte Her Atzer Cantor vdj Lwndt, hwilcken ieg nw for thi etther (som ere paa Kongelige Maiestadtz vegne forstandere udj thenne hanss Naadis by) tillscriffwer, att j læssindis henne, oc grandgiffwelige vel actendis, skwlle formercke oc forstaa, hwem vdaff oss hand Cantor oc Prelatt vdj Lwndt, heller ieg Predickere her vdj ethers by, nest gaar, och efftherföllgher, forscreffwne Kietteris forgiffilighe lærdom oc skinindis falsk hellighedt«. (etc.) Att

[82]) Script. Rer. Dan. II, 584.

[83]) Exempl. å Kgl. Bibl. är ett aftryck, taget af Hielmstierne 1762, af exempl. i Karen Brahes bibl. i Odense. I bokens slut står att den är tryckt i Malmö hos Olof Ulriksen onsdagen före „Katharine virginis dag" (d. 22 Nov.) 1531.

presternas äktenskap var en synnerligen omtvistad punkt emellan de båda partierna, synes deraf, att äfven Peder Laurensen ett år sednare behandlade samma ämne i en skrift, som utkom i början af Januari 1533 med titel: »En sand oc ret christen vnderuisning om preste embede oc om deriss leffnitt Gifftermaal, oc ret kyskhed. Desligest om kloster folckis löfte och frihed, oc ath de mwe giffte dem effter Gudz ord, oc gammel kircke low« [84]). Han ber deri läsaren icke förundra sig öfver att de så ofta tala och skrifva om ett christligt och ärligt äktenskap, och om den frihet, som var af Gud gifven alla menniskor att gifta sig, och icke tänka, att det, som afundsmän och sanningens motståndare säga, skedde derföre »ath wi ere giffte eller wille gifftis, Ath wi skulle der met synis aarsage«. Det synes hafva förutgått en skriftvexling emellan honom och en gråbrödramunk i Lund, hvilken i domkyrkan derstädes hade predikat emot presternas äktenskap, och som Peder Laurensen kallar den »vblwe oc i Gudz sandhed vlærde Muncke«; hans ord synas vara rigtade äfven mot andra af gråbröderna i Lund, »som raabe skrige oc göö flux emod Luteraner (som de oss kalle) Oc saa meget som raad staar till forhindre sandhedz lærdom som samme Muncke göre deris beste fliit end paa denne dag diss wær«. Det är i denna bok, som Peder Laurensen omtalar »Malmöbogen« och hänvisar till densamma med orden: »hwilcket wi tilforn nw try aar siden haffue noget videre forklaret i den lille

84) Titeln lyder vidare: „Ecteschaff er erligt iblant alle Men Skörleffuere, bolere oc hordkarlle dem skall Gud dömme siger S. Pouil til de Hebre. i det. xiii. capi. Less först oc acte deth well, oc döm siden reth, wden had, wild och awind. Sat i Malmö". Å sista bladet står: „Denne bog er Prentet i Malmö aff Johan Hogstrate Aar effter Gudz byrd. MDxxxiii Den fredag nest hellige Tre Kongers dag" (d. 10 Jan.). Exempl. å Kgl. Bibl. är mycket defekt, så att af de 52 bladen, i liten qvart, sign. in 4to, hvaraf boken ursprungligen bestått, finnas endast 28, eller bladen 1—16, 37—40 och 45—52.

bog wi lode vdgaa, Om den Reformatz oc omwendelse here i Malmö er gort».

Det andra hufvudtvistämnet emellan lutheraner och katholiker var, som bekant, frågan om messan och nattvarden. Paulus Eliæ och Hans Tausen vexlade flera stridsskrifter derom, och den sednares: »Suor til then falske oc vchristelige vnderuiisning som lector Powell screff til Raadet i Köbenhaffnn Om then Papistiske Messe», trycktes hos Olof Ulriksen i Malmö i slutet af Juni 1531 [85]). En liten bok i detta ämne utkom i Malmö äfven samma år med titeln: »Een nyttelig bog for vnge oc gamle om Gudtz store miscundhed oc naadhe som han gör oss arme menniske och om ret Scrifftemol oc Christi legomiss Annammelse etc.» [86]), hvilken likväl icke är af polemiskt syfte,

[85]) Paulus Eliæ hade om hösten 1530 sändt sitt försvar för messan med ett bref till borgmästare och råd i Köpenhamn, med begäran att Tausen skulle svara derpå. Detta hade han ock gjort i en skrift, dat. d. 8 Dec. 1530. Den 21 April 1531 utgaf Paulus Eliæ sin bok om messan med ett svar på Tausens bref. Denne skyndade sig då att låta sitt sedan föregående år färdiga svar utgå, och af hvilket till följe af boktryckarens brist på tid endast den ena hälften utkom d. 1 Juli. I en efterskrift till läsaren, dat. midsommarsdagen, beklagar sig Tausen mycket öfver Paulus Eliæ, som hade låtit trycka svaret på Tausens skrift, innan denna hunnit utgå. „Thet er“, säger han, „oc enn konst, som höör hannom oc hanss liige til at bruge, saa at forraske enn anden, hade ieg vild saa taget ham med fordeel, som hand nu giör veed megh, tha kunde ieg vel lenge siden hagde ladet mine suar vdgoit paa prenteriidt, siden y aduent for Iwll the vore rede, för end nu hanss bog met then bagklick er nylig vdkommet“. Olof Ulriksens press har under första hälften af 1531 nog varit fullt upptagen af annat tryck, sednast af Wormorsens „Forklaring“, som blef färdig d. 1 Juni, och har det först då kunnat tagas ihop med Tausens skrift. — I Linds Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek finnes upptagen: „Messens Canon paa Dansk, Malmö 1531 in 4to“, men om denna skrift numera finnes till, har jag ingenstädes funnit upplyst. Det har troligen varit en öfversättning efter Luther.

[86]) Det nyligen funna fragmentet, utgörande de fyra första bladen, af denna lilla skrift, är beskrifvet och aftryckt i Ny kirkehist. Saml. 1, 673. Jag har sedan dess i Kgl. Bibl. funnit tvenne yngre och

utan är en uppbyggelsebok för menigheten och synes såsom sådan hafva blifvit mycket begagnad ett helt sekel igenom. Dess hufvudsakliga del utgöres af en i ett varmt språk skrifven framställning om skriftermål och nattvarden efter lutheranernernas uppfattning, afhandlad i följande afdelningar: »En christelig Bekiendelse oc Skrifftemaal for Gud. Om det hellige Christi Legoms oc Blods Sacramente, Oc huad Sacramentit er. Huorledis mand skal pröffue sig för mand gaar til Guds Bord«. Till slut äro bifogade tvenne böner: »En Bön til Gud naar mand vil berettis« och »En ret Poenitentz Bön, at bede daglig Gud«. Författaren är icke angifven, och jag tilltror mig icke att afgöra hvilken af reformatorerna, som den bör tillskrifvas. Stilen och språket likna hvarken Frans Wormorsens eller Peder Laurensens, och måhända hafva vi här en skrift af Claus Mortensen, om hvars författareverksamhet så litet är oss bekant. En sådan nattvards- och andaktsbok, afsedd för menighetens behof, synes mig närmast äga samband med det fält, hvarpå han pröfvade sin skriftställareförmåga genom sin psalmbok och handböckerna. Ty jag har ingenstädes funnit något spår af att han deltagit i den litterära fejden emot papismen, eller uppträdt till reformationens försvar annorlunda än genom det mundtliga ordet från predikstolen och i det dagliga lifvet. Väl berättar Lyscander[87]), med

---

fullständiga upplagor af densamma. Den ena är tryckt 1592 af Matz Vyngaard (Hielmstiernes Saml. Nr. 742 in 8vo) och den andra af Henrich Waldkirch 1627 (Nr. 5162 in 8vo), båda bestående af 60 blad i litet octavformat och tryckta med stora och tydliga stilar. De äro ord för ord lika med fragmentet af 1531, med ett yngre stafningssätt och bibelspråken ändrade i enlighet med Fredrik II's bibel. Vid jemförelse emellan dessa yngre upplagor och det äldre fragmentet visar det sig, att den ursprungliga upplagan af 1531 endast har bestått af 14 blad. Det låter tänka sig att flera af de under sextonde och sjuttonde seklen gängse andaktsböcker, hvars författare äro okände, på samma sätt som denna leda sitt ursprung från reformationstiden.

[87]) De script. dan. i Westphalens Monum. III, 457.

sin vanliga frikostighet på beröm prisande Claus Mortensens lärdom, att han utgifvit flera skrifter till lutherska kyrkans försvar, men vi kunna icke anse detta för tillförlitligt. Mera tilltro skulle jag vilja skänka hans uppgift, att Claus Mortensen ifrån tyska språket öfversatt åtskilliga predikningar.

Reformatorerna fortforo sålunda att oförtrutet verka i sitt kall, och Malmö, som var den första fullt evangeliska stad i Danmark, blef genom det theologiska gymnasiet och skolan medelpunkten för reformationen i Lunds stift. Ifrån gymnasiet utgingo prester och lärare, hvilka uppträdde som predikanter och evangelii förkunnare i andra städer och på landsbygden, och skolans rykte var vidt utbreddt. Danmarks adel sände flitigt sina söner till Malmö för att der inhämta sin första bildning. Som predikanter i staden verkade företrädesvis Claus Mortensen i St. Petri kyrka, Hans Spandemager i Heligandskyrkan, och Olof Jenssen som hospitalspredikant i Gråbrödrakyrkan[88], och vi hafva ofvanföre sett huru flitigt der predikades. Jörgen Kock och magistraten å sin sida medverkade för de kyrkliga angelägenheternas ordnande. Alla de andliga godsen, som tillhört kyrkor, kapeller, kloster, lag och gillen, jemte andra kyrkornas inkomster ställdes under tvenne borgares omvårdnad, hvilka bestredo aflöningen af alla kyrkans tjenare och alla utgifter för kyrkorna och hospitalet. År 1532 voro inkomsterna 3624 ℔ och utgifterna 2922 ℔. Till en början framkommo icke få anspråk af slägtingar och arfvingar till personer, som skänkt gårdar och gods till kyrkorna och klostren för själamessor, att återfå desamma, då de numera icke användes enligt gifvarnes föreskrift, men de tillbakavisades alla med konung Fredriks bref, som tydligen tillät de andliga godsens användande på sätt som skedde.

---

[88]) Olof Jenssen förekommer från 1531 som hospitalspredikant, hvilket han förblef till sin död 1538, då han efterlemnade hustrun Christina och tre barn. För öfrigt vet jag ingenting om honom.

Ännu långt fram under Christian III's regering finner man domar i dylika tvister utfärdade, alla på enahanda sätt afdömde.

Man finner hos flera författare anmärkt, att konung Fredrik efter herredagen 1530 och under de sista åren af sin regering mindre sysselsatte sig med reformationens angelägenheter än förut, men befintliga handlingar motsäga ett sådant omdöme. När och hvar han det kunde, lemnade han sitt skydd och understöd åt det verk, som till en så stor del kan kallas hans. I början af 1532 fick Claus Mortensen ett protectorium, »at huem hannom haffuer noget till at thalle skulle the thalle hannom till for Kongl. Maiestet oc Danmarks Raad«, och han ställdes sålunda lagligen utom erkebiskopens domsrätt[89]). Denne, den nu sextionioårige Åke Sparre, tyngd af sin ålder och af alla tidens svårigheter, nedlade i Juli månad detta år sin erkebiskopsstaf i kapitlets händer, med tillkännagifvande att han afträdde embetet till dekanen Torbern Bilde, som äfven blef af kapitlet vald till erkebiskop. Innan denne erhöll konung Fredriks stadfästelse af valet, måste han den 15 Juli utställa ett förpligtelsebref, hvari det, bland annat, heter: »at ieg vill och skall vdi Lunde sticht lade predicke sande Guds oord thet hellige Evangelium reent och klart som thet met then hellige scrift christeligen udtydes och bewises kan, then almegtiste Gud till lof oc ære och Christne mendiske till theris siæles salighets bestandt, oc ey met wold och urett therfore offverfalde them, som thet hellige evangelium predicke, som forscreffvit staar, besynderligen udi Malmöö och andre hans nadis Kiöbsteder. Oc

[89]) Danske Kong. Hist. Fasc. 14 i Geh. Ark. På samma ställe förekommer „etth breff till borgemester och raadt vthi rundeby att the schulle tilstede att lere oc predicke guds (ord) thersammestes", och vidare: „eth breff till borgemesther oc raadt vti rundby att the schulle tilstede at ther mue vere tw euangeliske predickere vti theris by som kunne lere och predicke guds ordt oc thage thennom vti theris beskermellsse paa Kongl. Mai. vegne" (1532).

ey met wold oc urett hindre prester paa theris gifftermoll, om ther ere nogre som them giffte vele och faa echte hustrwer»[90]. Det visar sig häraf, att konungen varit synnerligen angelägen att värna om den härd för den evangeliska sanningens utspridande, som Malmö inneslöt inom sina murar.

Vid denna tid nedsatte sig i Malmö en annan reformationens vän och befordrare, den bekante Christiern Pedersen, som delat konung Christierns landsflyckt och nu, efter dennes misslyckade tåg till Norige, försonade sig med konung Fredrik och fick tillåtelse att bo i Malmö och der försörja sig med sitt »prenteri»[91]. Man ser häraf, att han egt ett eget sådant, hvilket ock bekräftas deraf att han några år sednare sålde boktryckeriredskap till Hans Wingaard i Köpenhamn för en icke obetydlig summa. Såsom föreståndare för hans tryckeri, eller möjligen bolagsman med honom, förekommer en Johan Hochstraten från Antwerpen, hvars namn finnes utsatt å en del af Christiern Pedersens i Malmö tryckta skrifter[92]. Om Christiern Pe-

---

[90]) Orig. på perg. i Geh. Ark., dat. Måndagen efter St. Knuts konungs dag 1532, med Torbern Bildes och hans löftesmäns, Tyge Krabbes, Anders och Claus Bildes sigiller. Jemf. Magn. Mathiæ Episc. Lundens. Ser. s. 235. Man ser att ordalagen äro ungefär desamma som i Joachim Rönnows förpligtelsebref för Roskilds stift 1529. Men lika litet som denne, fann sig Torbern Bilde deraf bunden i sina sträfvanden att hämma reformationens gång och förfölja de evangeliska predikanterna.

[91]) Allen, Breve og Aktstykker, I, 497, noten 2. Ännu Söndagen Judica (d. 17 Mars) 1532 hade konung Fredrik till en borgare i Malmö öfverlåtit en gård derstädes, som kanniken Henrik Conradus (Hvidstet) hade pantsatt till mester Christiern och hvilken pant tillfallit konungen „epther thi att forne Mester Christiern haffuer giffuet seg indt tiill riigenns fyenndne Konning Christiern Och bruger affuendtskuldt emodt riigett“ (Reg. over alle Lande Nr. 3, fol. 375, i Geh. Ark.). Möjligen kan detta antyda, att han varit med på tåget till Norige, hvarom man är oviss.

[92]) Vid jemförelse emellan de af Johan Hochstraten tryckta och de af Chr. Pedersen i Malmö utgifna skrifter, å hvilka boktryckarens namn ej är angifvet, finner man obestridligen, att de utgått från samma boktryckeri. Hochstraten använder samma titelram med

dersen, som det uppgifves, redan om hösten 1532 i Malmö utgifvit någon skrift, kan ej med säkerhet afgöras [93]), men d. 10 Jan. 1533 var, som förut är nämndt, Peder Laurensens: »En sand oc rett christen vnderuisning« etc. färdigtryckt af Johan Hochstraten, och den efterföljdes i Mars af Christiern Pedersens: »Hundrede och halffierdesindztiwe merkelige och ret Christelige spörssmaall« etc. [94]),

unionsvapnen och samma initialer med de olika vapnen och C P, som finnas i Chr. Pedersens både i Antwerpen och i Malmö tryckta skrifter. En Michael Hochstraten förekommer som boktryckare i Antwerpen under åren 1495 till 1536, och möjligen är Johan Hochstraten en son af honom, hvilken af Chr. Pedersen föranletts att med honom öfverflytta till Danmark. Men härvid företer sig den omständighet, att Johan Hochstraten i Aug. 1531 i Lybeck tryckte Bugenhagens: „De Sacerdotio Christi" (inom samma titelram och med samma typer som Wormorsens: „Apologia aduersus Lundens. Canon." Malmö 1533), hvaraf ett exempl. finnes på Kgl. Bibl., och d. 9 April 1532 dersammastädes: „Ioan. Amstelredami (Alnardi) aliquot capita præcipue ac vere theologiæ" (Panzer Annal. Typograph. VII, 274). Har det varit med Chr. Pedersens tryckeri på väg till Danmark, som han tryckt dessa skrifter, eller har Chr. Pedersens förening med Johan Hochstraten inträffat först efter det misslyckade tåget till Norige och såsom en följd af detta? Dessa frågor återstå att besvara. Kanske är Lyscander icke så illa underrättad då han säger, att Chr. Pedersen i Lybeck på danska öfversatte Savonarolas „In Psalm. 80 meditationes", om hvilken skrift af Chr. Pedersen man eljest icke vet något.

[93]) Lyscander (De script. dan. i Westphalens Monum. III, 454) och efter honom sednare författare anföra bland Chr. Pedersens skrifter: „De gratia divina et confessione" såsom tryckt i Malmö 1532. Sannolikt har Lyscander dervid haft för ögonen den ofvanföre nämnda lilla boken från 1531 om Guds stora miskund och nåd och om skriftermål m. m., hvilken han ansett vara af Chr. Pedersen. Vid anförandet af årtal är han, som bekant, ej alltid noggrann, med det är icke omöjligt att i slutet af denna bok verkligen har funnits som tryckningsår 1532, oaktadt å titelramen står 1531, ty samma titelram finner man äfven använd å „Catechismus Pueris in templo et scolis recitandus", som i slutet har tryckningsåret 1538.

[94]) Chr. Pedersens Danske Skrifter, udg. af Brandt, IV, 211—232. Exempl. å Kgl. Bibl. är en liten octav, bestående af 48 blad, sign. in 4to. Titeln är innesluten inom en ram med unionsvapnen.

och midsommarsafton samma år utkom hans »Legebog«. Den lifliga litterära verksamhet, som Christiern Pedersen utvecklade under de sista åren af sitt vistande i Nederländerna, i synnerhet året 1531, syntes han nu vilja fortsätta i Malmö. Följande året utgaf han sin bok: »Om Vrte Vand« (i Mars), »Keyser Karlls Krönicke« och »Kong Olger danskis Krönicke«. Möjligen är han äfven utgifvare, om icke författare, till: »Huorledis hwert Christet menniske skall berede sig mod döden« etc. (1533)[95], och öfversättare af Luthers: »Om mand maa fly for döden oc Pestilentze« etc. (1534)[96], och »Om den gamle Gud oc om den ny Gud« etc. (1535)[97], hvilka alla äro från samma boktryckeri utgångne. Antagligen medförde han också tal-

---

Sista sidan prydes med en figur, stående på ett rullande hjul, med omskrift: occasio, och denna figur förekommer på flera från samma boktryckeri utgångna skrifter.

[95]) „Huorledis hwert Christet menniske skall berede sig mod döden Oc tage orloff aff denne verden Och haffue sig i sin liffues tid oc dötzens nöd, mod synden döden oc helffuede Sat i Malmö". Å sista sidan står: „Denne Bog er Prentet i Malmö aff Johan Hochstraten, Aar effter Gudz byrd MDxxxiii, Den xxv dag i Nouembri". Exempl. på Kgl. Bibl. är en liten octav, bestående af 30 blad, tryckt med samma typer och initialer, som finnas i Chr. Pedersens i Antwerpen tryckte småskrifter. Ett defekt exempl. utan slutet finnes å Kgl. Bibl. i Stockholm (meddeladt af Bibliothek. G. Klemming).

[96]) „Om mand maa fly for döden oc Pestilentze En Christelig vnderwisning Martini Lutheri Anno. M.D.xxxiiii sat i Malmö". Exempl. å Kgl. Bibl. är defekt i slutet. Det är en liten octav, sign. A—D, men bladen 1, 4, 5 och 8 af D saknas. Vid jemförelse med Luthers original (ett exempl., tryckt af Hans Barth i Magdeburg 1527, finnes å Kgl. Bibl.) finner man, att öfversättningen ej utgjort mera än 32 blad. Titeln är omgifven af unionsramen och typerna Hochstratens vanliga.

[97]) „Om den gamle Gud oc om den ny Gud Om den gamle Tro oc om den ny Tro Om den gamle lerdom oc om den ny lerdom och huorledis alt affguderi er först opkommet Sat i Malmö. Aar MDxxxv". Titeln omgifves af ramen med unionsvapnen. Exempl. å Kgl. Bibl. är en liten octav, bestående af 58 blad. Å sista sidan står figuren: occasio, och bland initialerna förekomma de med danska vapnen och C P.

rika exemplar af sina i Antwerpen utgifna småskrifter, af hvilka icke mindre än sju särskilda blifvit till våra dagar bevarade, förutan hans öfversättning af Psaltaren och en ny upplaga af Nya Testamentet, hvilka likaledes utkommo derstädes 1531 och nu spriddes i Danmark. Såväl genom dessa, som genom sina i Malmö utgifna skrifter af andeligt innehåll, har Christiern Pedersen icke litet bidragit till att befästa den evangeliska tron i folkets sinnen och än vidare utbreda densamma. Rätt märkligt är, att hans: »Den rette vey till hiemmerigis Rige« etc. öfversattes på engelska af John Gau, en emigrerad skottsk protestant från Perth, och trycktes i Malmö af Hochstraten i October 1533 [98]).

---

[98]) Utdrag af denna bok, hvaraf endast ett enda exempl. är kändt i England, äro meddelade uti: „The Bannatyne Miscellany; containing original papers relating to the History and Litterature of Scottland". Edinb. 1855. Vol. III, s. 345—367. Titeln är: „The richt vay to the Kingdóme of heuine is techit heir in the y commandis of God, And in the Creid, and Pater noster, In the quhilk al chrissine men sal find al thing yat is neid ful and requirit to onderstand to the salua-tion of the saul", hvilken är innesluten inom samma ram, som finnes å Wormorsens Apologia m. fl. af Hochstraten tryckte skrifter. I slutet står: „Prentit in Malmw, Be me Ihone Hochstraten the xvi day of October Anno MDxxxiii". Originalet är en liten octav, sign. A till P, och af det meddelade facsimile ser man, att typerna äro alldeles desamma som i Chr. Pedersens „170 Spörssmaall". Den har länge varit bekant för författare i Skottlands litteraturhistoria, och Chalmers (Caledonia, London 1807, II, 616) anser den såsom den första protestantiska skrift derstädes. Man vet dock der icke annat än att Gau sjelf är författare till densamma, och flera anse tryckningsorten såsom diktad af boktryckaren för att undgå förföljelse, hvilket vi naturligtvis kunna inse icke är fallet. Öfversättningen är, att döma efter de meddelade utdragen, i det närmaste ordagrann efter Chr. Pedersens bok, men slutet utgöres af en „epistil to ye nobil lordis and barons of Scottland". Öfversättaren, John Gau, var en af de många skottska protestanter, som under trosförföljelserna, efter Patrick Hamiltons martyrdöd på bålet 1528, flycktade till fastlandet och deribland flera till Danmark. Han hade studerat vid universitetet i St. Andrews, bland hvars determinanter han nämnes 1510, men sedermera vet man ingen-

Emellertid inträffade konung Fredriks död i April 1533, och med honom förlorade protestanterna sitt förnämsta stöd. Det katholska partiet med biskoparne i spetsen reste ånyo sitt hufvud. Med biträde af de lika sinnade adlige i riksrådet genomdrefvo desse på herredagen i Köpenhamn i Juli månad, att bestämmelserna i Odense Recess af 1527 skulle upprätthållas, att biskoparne ensamt skulle hafva rättighet att tillsätta prester, att alla kyrkor och kloster skulle blifva vid deras fulla magt, att messan skulle ånyo hållas, med flera mot reformationen fiendtliga förordningar. Torbern Bilde i Lund var icke den minst verksamme härvid, och på sjelfva årsdagen efter utfärdandet af sitt förutnämnda förpligtelsebref var han med om att anklaga och domfälla Hans Tausen[99]). Hvad de evangeliske predikanterna i Skåne hade att vänta, var häraf lätt att inse, och innan Torbern Bilde, som öfvervarit herredagen och ännu i början af September var qvar på Seeland[100]), hemkommit till Lund, hade kapitlet redan börjat förföljelserna emot evangelii förkunnare inom stiftet. Ty redan i Augusti blef först sockneprésten i Helsingborg, Olof Biug, och straxt derefter de lutherska predikanterna i Landskrona (Anders Ljung) och Trelleborg domfällde af kapitlet såsom

ting om honom förr än han 1533 uppträder i Malmö som utgifvare af „The richt vay“ etc., hvars hela upplaga han sannolikt hemsändt till Skottland med något af de många fartyg, som dåförtiden årligen gingo mellan Malmö och detta land. John Gau qvarstadnade i Danmark, gifte sig i Malmö och förekommer sedermera som prest i Köpenhamn. Det är öfver hans hustru Birgitta, med hvilken han hade varit gift i 15 år, som Peder Palladius hållit det liktal, som meddelas i Ny kirkeh. Saml. I, 688.

[99]) Domen öfver Hans Tausen är, liksom Torbern Bildes bref, dat. måndagen efter St. Knuts konungs dag och är utfärdad i närvaro af, bland andra, „Borgemester och nogle Raadmend aff Malmö“ (Hvitfeld, Christ. III's Hist. qvartuppl. fol B ii, verso).

[100]) D. 1 Sept. 1532 var Torbern Bilde närvarande i Roskild vid utfärdandet af ett bref från Danmarks biskopar till kardinalerna i Rom angående confirmation för Joachim Rönnow å Roskilds stift (Knudsen, Joach. Rönnow, s. 157).

kättare och tvungne att, åtminstone för någon tid, lemna sina kall. Sannolikt hafva de då sökt sin tillflyckt i Malmö, hvilken stad ju, enligt Pauli Eliæ ord, var en »omnium desperatorum et apostatorum asylum«. Peder Laurensen var genast färdig med pennan till deras försvar och öfversände till kapitlet i Lund ett bref på latin, dat. d. 10 Sept. 1533, hvari han på ett vältaligt språk med utförlighet emotgår den orättvisa dom, som nyligen blifvit fälld öfver de nämnda predikanterna. Man ser af hans försvar, att de förnämsta brott, hvarföre de blifvit dömde såsom kättare, varit att de tagit sig äkta hustrur (legitimas uxores) och utdelat nattvarden på lutherskt vis. På detta hans bref afgaf kapitlet d. 28 Sept. ett kort och bestämdt svar, hvari kapitlet vidhåller rättvisan af den dom, som utgått. Med en betydligt ökad skärpa i språk och uttryck upprepade Peder Laurensen sitt försvar i ett nytt bref af d. 2 Oct. och utgaf båda sina bref, jemte kapitlets svar, under titeln: »Expostulatio ad Canonicos Lundenses« etc.[101]). I sitt sista bref säger han om sig sjelf: »Sum autem (si scire libet) Petrus Laurentii, Ciuis Malmogiensis, et eius Academiæ in sacris literis lector, et harum iuxta mensuram et donum spiritus dei, interpres. In domino legittimus coniunx, Christiani ordinis et nullius factionis homo«. Äfven Frans Wormorsen uppträdde till de förföljdes försvar och utgaf samtidigt en till Rikets råd ställd »apologia aduersus Lun-

---

[101]) „Epostvlatio Petri Laurentii Malmogiensis, ad Canonicos Lundenses, aduersus temerarie latam exilii sententiam et condemnationem in quosdam uerbi Dei precones, contra manifestum Dei uerbum ueterum consiliorum canones, Et sanctorum patrum et ueræ ecclesiæ doctrinam. Osee V..... Addita est epistolæ eorundem canonicorum, qua suo more ad Expostulationem respondent, una cum eiusdem Epistolæ responsione etc. Malmogie Anno MDxxxiii". Det är en liten octav, 32 blad, sign. A till D, särdeles illa tryckt med samma typer som Hochstraten begagnat i Lybeck 1531. Å Kgl. Bibl. finnes två exempl., hvaraf det ena tillhört biskop Olof Celsius i Lund.

denses Canonicos«[102]), hvari han, liksom Peder Laurensen, försvarar deras lära om sakramentet, om äktenskapet och öfriga lutherska lärosatser.

Att Torbern Bilde och kapitlet i Lund äfven rigtade sin förföljelse emot reformatorerna i Malmö, finner man af Hvitfelds berättelse, att »Mester Torben Bilde Electus til Lund, lod giöre nogle Euangeliske Predicanter vdi Malmö oc vdi Wæ i Skaane effter den Tredie Artickel vdi Kiöbenhaffns Recess Fredlöse, for de Predickede den reformerede Lærdom«[103]). Äfven i den konung Christians klagoskrift emot biskoparne, som upplästes på herredagen i Köpenhamn 1536, heter det om erkebiskopen: »Saa hafver hand og i Malmöe tilladt imod hans egen Forbundt og Recess, de sande Guds Ords Predikantere med Ild, Band og Stene at beængstige, ofverslaae og forfölge«[104]), men vidare underrättelser härom saknas. Det är svårt att afgöra huru långt denna förföljelse sträckt sig, eller i hvad mån Torbern Bilde förmått att i Malmö genomföra sina utfärdade domar, hvarigenom både predikanter och borgare förklarades i bann och fredlösa. Föga troligt synes det mig vara, att han kunnat med våld angripa de evangeliska predikanterna i Malmö, och att borgarne, som voro fullkomligt herrar i staden, skulle hafva sådant tillåtit eller icke

---

[102]) „Ad Generosissimum ivxta atque sapientissimum, illustrissimi Daniæ regni Senatum, proceres atque magistratum et pia et erudita, Francisci Vormordi, Amstelredami, apologia adversus Lundenses Canonicos Ad Libellvm Apologeticum in publicum exiturum Carmen Phaleucium. Olavo Chrysostomo, hæryngiano authore". Å sista sidan står: „Ex urbe uestra Malmogia, pridie Kalendas Nouembres. Anno salutis MDxxxiii. Vester in domino uobisque omnibus addictissimus Franciscus Vormordus, Amstelredamus". Exempl. å Kgl. Bibl. är en liten octav i 12 blad, hvilket tillhört biskop Olof Celsius i Lund. Titeln är innesluten inom samma ram, som finnes å Bugenhagens af Hochstraten i Lybeck 1531 tryckta skrift, hvilken titelram äfven finnes å John Gaus öfvers. af Chr. Pedersens Väg till himmelriket.

[103]) Hvitfeld, Chr. III's Hist. qvartuppl. fol. B. 4.

[104]) Nye Danske Mag. III, 15.

förmått att skydda sina predikanter. Då det i klagoskriften emot biskoparne vidare säges om Torbern Bilde, att han hade låtit besätta alla vägar till Malmö, hindra tillförseln till staden och fängsla en och annan af borgarne, så visar detta, att Malmöboarne stängt sina portar och att erkebiskopen förhindrats att företaga något inom desamma. Något våld emot de evangeliske predikanternas personer omtalas för öfrigt ingenstädes, och att intet sådant öfvergått dem, bekräftas också af Hvitfelds ord, hvilken, efter att hafva omtalat huru Hans Tausen en månad efter sin förvisning fick återkomma till Köpenhamn, yttrar: »der til mett haffde Kiöbenhaffns oc Malmös borgere, icke heller hafft behoff, at beskiule deris Oprör oc Skalckhed met Religionen, som de siden giorde, effter de icke haardere bleffue trengde«[105]). Han syftar på den förevändning, som Jörgen Kock och magistraten i Malmö togo för sitt förbund med Lybeck och sin öfriga framfärd vid grefvefejdens början om sommaren 1534, att de icke sågo sig på annat sätt kunna försvara Guds ord och evangelium, som de omfattat, och hvarför de ville våga »blod, hals, lif, gods, hustrur och barn och all denna verldens timliga egendom«. Men så väl i Jörgen Kocks som i magistratens skrifvelser omtalas endast, att erkebiskopen hade »fordeelt oc hugget freden til landzting aff alle euangeliske predicanter her i Landet oc aff alle them, som thennom oppeholle«, och att borgarne hade nerbrutit slottet, emedan de fruktade, att erkebiskopen och hans anhängare skulle derigenom kunnat komma in i staden och »taget ved halssen huem thennem haffde löst, oc straffet thervdoffuer ved liff oc gods«[106]). Reformatorerna i Malmö blefvo således icke afbrutna i sin verksamhet eller trängde ifrån de platser de

105) Hvitfeld, Chr. III's Hist. qvartuppl. fol. C. ii.

106) Magistratens och menighetens i Malmö skrifvelser till magistraten i Köpenhamn, dat. d. 1 och 4 Juni 1534 (Afskrifter i Geh. Ark.). Jörgen Kock till Eske Bilde d. 6 Juni 1534 (Orig. i Saml. till Adelns hist. i Kgl. Bibl. Fasc. 35).

som lärare och predikanter innehade. Den inbrytande grefvefejden, hvari Malmö, som bekant, spelade en så betydlig rol, gjorde för öfrigt snart slut på Torbern Bildes förföljelser mot enskilda evangeliska predikanter.

Peder Laurensen berättas hafva 1533 utgifvit en skrift med titeln: »Lerdom imod de papistiske Biscoppers satser»[107]), hvilkens innehåll är oss obekant. Efter all sannolikhet har den varit rigtad emot »Menige Danmarkis Rigis Biscoppers och Prelaters christelige geenswar till de Lutherianske artickle» på herredagen i Köpenhamn 1530, hvilket nu först genom Paulus Eliæ blef från trycket utgifvet hos Povel Ræff i Århus. Lyscander omnämner äfven en annan skrift från 1533 af Peder Laurensen, hvilken han kallar: »Fundamenta doctrinæ Lutheranæ», men han behandlar vanligen boktitlar med en sådan frihet vid deras återgifvande på latin, att det är omöjligt att veta, om dermed kan åsyftas någon nu förlorad skrift eller om bakom denna titel döljer sig någon af Peder Laurensens ännu tillgängliga skrifter, af hvilka en och hvar på ett eller annat sätt afhandlar lutherska lärans hufvudsattser. Att flera reformationsskrifter från detta och föregående år gått förlorade, antager jag som säkert, då endast en enda af Olof Ulriksen tryckt bok från denna tid blifvit bevarad, nemligen en öfversättning af Otto Brunsfells Practica[108]), hvilken,

[107]) Nyerup og Kraft, Litt. Lex. s. 339, m. fl. Uppgiften är troligen hämtad från Lyscander (De script. dan. i Westphalens Monum. III, 485), som kallar den: „Doctrina statutis Pontificiis opposita".

[108]) „Een pratica practizereth aff de hellige och elste Astronomie böger xxxiii. och mange flere effterfölgende aar Salige ere alle de som henne læse oc beuare, oc seg der effter rette, Thi det er nw tid ath mand haffuer stor acth paa denne practicam thi gud vill selff regere offuer sitt folck. Math. xi Huo som haffuer ören at höre med han höre. Para. xxxvj De bespottede Guds sendebud oc foractede hans ordt, och hulle hans propheter for dorer Saa lenge till Guds vrede kom offuer hans folck, oc der vor ingen salighet meer. etc. Aff Otto brunfell paa tydske, oc siden paa danske formeret oc forbedrett". I liten octav, 28 blad, sign. in 4to. I slutet

endast bestående af några blad, omöjligen kan vara allt hvad som dessa år utgått från hans tryckeri. Af de flera satiriska skrifter, som religionsstriden framkallade, trycktes i Malmö 1533 af Hochstraten den från tyska öfversatta och lokaliserade: »Dialogus En greselig ond tiende som Pauen fick till Rom om den Papistiske Messe« etc.[109]), hvari messan föreställes såsom en hjelplöst döende person. Bland deri förekommande personer äro: Doctor Johan Ulf och Herr Cantor, hvarmed utan tvifvel åsyftas de i Malmö välbekanta mester Hans Jacobsen Ulf och cantorn Adzer Pedersen. Äfven en prost i Borlunda (i Frosta härad) omtalas, och häraf torde det kunna slutas, att bearbetaren varit skåning och malmöbo. Det är dock föga sannolikt, att någon af reformatorerna har del i denna skrift, och jag vet ingen i Malmö att gissa på som öfversättare och bearbetare af densamma mera än Henrik Smiths broder, Herman Weiger, hvilken då ännu var borgare och rådman

---

står: „Satt i Malmö 1533". Typerna äro Olof Ulriksens. Kgl. Bibl. har tvenne exempl., hvaraf det ena saknar det sista bladet.

[109]) „Dialogus En greselig ond tiende som Pauen fick til Rom om den Papistiske Messe som er det ypperste höffuitsticke i hans oc Anthechristens Kircke, Och huad suar hand oc hans hellige aandelige selffskaff der til svaret haffue M, D, xxxiii". En liten octav, bestående af 20 osign. blad. Typerna äro uppenbarligen Hochstratens. Aftryckt i Danske Mag. II, 53, 84, 103. Det är en rimmad omskrifning af ett tyskt prosaiskt original, som härstammar från Schweitz och först utkom 1528 under titeln: „Ein klegliche Botschafft dem Bapst zukummen, antreffend des gantzen Bapstthums weydung, mit des viehs, sunder des zarten völcklins, vnd was sein heydischeit darzu geantwort vnd thon hat..... In wegen vnd messen ist der gröst falsch gesessen". Strobel, som aftryckt det i sina „Neue Beyträge zur Litt. d. 16 Jahrh." I, St. 2, s. 25, kallar det: „Die kranke und sterbende Messe". I den danska bearbetningen äro ställen och personer lokaliserade och den följer i öfrigt troget originalet, men personernas antal är något inskränkt, och för att kunna i rim återgifva alla originalets tankar, har den poetiska byggnaden blifvit betydligt mångordigare och mycken fyllnadskalk här och der inskjuten. Det hela vittnar dock om mycken fyndighet och en icke ringa magt öfver språket.

derstädes och sedermera gjorde sig bekant som tolkare på danska af Reinicke Fuchs[110]. Äfven en annan liten skrift: »Vigilies« etc., som på rimmad vers satiriskt behandlar de papistiska ceremonierna och presterskapets laster, är med all sannolikhet ungefär samtidigt tryckt af Hochstraten[111].

Det är naturligt, att under de för Danmark olycksdigra åren, då i den så kallade grefvefejden det borgerliga kriget med full låga rasade och Malmö alltjemt, så att säga, var i belägringstillstånd, reformationens angelägenheter skulle skjutas åt sidan och träda i bakgrunden för de politiska händelserna. Det evangeliska gymnasiet och skolan fortgingo väl, men dess verksamhet inskränktes genom kriget och oroligheterna. Till följe af fiendtligheterna mellan Malmö och adeln tog denna sednare sina söner från skolan. Att sinnena då voro upptagna af annat än religionens angelägenheter, visar sig också af de få skrifter vi äga

---

110) Herman Weiger förekommer som borgare i Malmö flera år före grefvefejden, under hvilken han var en af Jörgen Kocks förtrogne och såsom rådman utförde åtskilliga beskickningar till Nederländerna och Tyskland. Efter 1586 synes han, liksom Jörgen Kock, hafva mistat sitt embete och då nedsatt sig i Köpenhamn, ehuru han fortfor att äga fast egendom i Malmö. Hans hustru hette Anna Diriksdotter från Landskrona, och af det arfskifte, han efter henne 1539 gjorde med sin son Peder, ser man, att han var en förmögen man. Utan tvifvel hade han, liksom brodren Henrik, studerat i Tyskland.

111) „Vigilies Vigilies paa danske haffuer dw her Som dig skal lere om hyckeler“ etc. Aftryckt i Danske Mag. II, 150. Exempl. å Kgl. Bibl. är en liten octav i åtta osign. blad, tryckt med samma typer, som Chr. Pedersens småskrifter, och hänföres der till 1529, förmodligen enligt Langebek (Vidensk. Societ. Hist. Alman. 1764). Men detta kan icke vara riktigt, så vida den icke, hvilket dock är föga sannolikt, skulle vara tryckt i Antverpen före Chr. Pedersens återkomst till Danmark. En noggrann jemförelse i typografiskt hänseende mellan de olika boktryckeriernas producter under reformationstiden ådagalägger, att ingen annan dansk boktryckare begagnat sådane typer och initialer, som Chr. Pedersen och Hochstraten, hvarföre de från deras boktryckeri utgångna skrifter äro lätt igenkännliga.

från dessa år. Den eljest så flitige Peder Laurensen synes helt och hållet hafva nedlagt sin penna. Det sista spår, som vi finna af hans litterära verksamhet, är en öfversättning af konung Christierns latinska bref till borgmästaren Vetelant i Danzig, hvilket Hans Michelsen så olägligt för konungen hade allmängjort 1526[112]. Nu, då man förde i skölden att åt konung Christiern söka återvinna hans förlorade riken, har detta bref, hvari konungen talar om sin tro och religiösa öfvertygelse, blifvit anseddt som ett passande program, att dermed för honom vinna anhängare bland protestanterna i landet. Det utkom 1534 med följande titel: »Höyborne oc mectige Fyrstis Kong Christierns Sende Breff til Her Johan Vetelant Burgmester til Dansken, som siden bleff ihielslagen for Jesu Christi Ord skyld, met nogre Artikle oc christelige Vilkaar, huilcke Hans Naade forplikter sig til, om han met Siöstedernis Hielp kan komme igien til sit Rige. I huilcket han hiertelige bekenner sin fordum Vildfarelse, oc Gudz Gunst oc Naade, som nu i hans Elendighed haffuer hannem opliust met sit hellige Ord oc Euangelium, oc giffuet hannem it bedre Sind end hand tilforn havde; Skreffuet i Lire vdi Flandern 5 December 1525. Fordansket aff Peder Laurentsön«[113]. Af Claus Mortensen ombesörjdes 1534 en ny upplaga af Psalmboken, med tillhjelp af Spandemager och Arvid Pe-

---

[112]) Hvitfeld, Fredr. I's Hist. qvartuppl. s. 119. Allen, Breve og Aktstykker, I, 374, 426, 458.

[113]) Titeln är anförd enligt Langebek (Vidensk. Societ. Hist. Alman. 1765), hvilken obestridligen haft ett exemplar framför sig. Jag har icke varit i tillfälle att se det fragment, utan början och slut, af detta bref, som finnes å Kgl. Bibl., då en jemförelse med annat Malmötryck från den tiden möjligen skulle kunnat afgöra huruvida detta fragment tillhör Peder Laurensens öfversättning. Ty Allen, (Breve og Aktstykker, I, 458, noten 3) har visat, att brefvets egentlige författare, Poul Kempe, äfven öfversatt detsamma på danska. Den latinska upplagan af 1526 finnes i Hielmstiernes Saml. å Kgl. Bibl. och är aftryckt i Script. Rer. Dan. VIII, 489.

dersen, sockenprest vid St. Ibbs kyrka på Bornholm[114]). Sannolikt är Claus Mortensen äfven utgifvare af: »Een handbog som indeholler det hellige Euangeliske Messe embede med sine formaninger oc brug som nu hollis y den Christne kircke Med Doben, Brudeuielse» etc.[115]), som trycktes af Olof Ulriksen i Augusti 1535. Förut hade man en särskild handbok för nattvarden och en annan för dop och brudvigsel, båda utgifna 1528 eller 1529, men det är icke omöjligt, att en annan, numera förkommen, upplaga af en fullständig handbok äfven före 1535 kan hafva utkommit[116]). Af Frans Wormorsen har man från denna tid en liten skrift: »Een oc Tiue de alder sköniste oc hwgswaleligste Article» etc.[117]), hvilken, först utgifven i Malmö 1534, sedermera följande året omtrycktes i Köpenhamn. Det är en liten bok för folket i korthet framställande den evangeliska trons lärosattser, och att den med begärlighet blifvit emottagen visar sig af de tvenne tätt på hvarandra följande upplagorna. De nu nämnda skrifterna äro allt hvad vi veta om reformatorernas verksamhet under åren 1534 till 1536. Att de voro anhängare af det fredsparti, som efterhand bildade sig bland borgarne i opposition emot Jörgen

---

[114]) Hans Thomissön i företalet till Psalmboken af 1569.

[115]) Fullständiga titeln hos Petersen, Bidrag til den Danske Litt. Hist. II, 202. Exempl. å Kgl. Bibl. är ett af Hielmstierne 1762 taget aftryck af exempl. i Karen Brahes Bibl. i Odense, med utelemnande af de musikaliska noterna och en del psalmer.

[116]) Den ännu befintliga äldsta handboken handlar, som förut är nämndt, endast om nattvarden, men af Peder Laurensens yttrande i „Malmöbogen" veta vi, att då (hösten 1529) redan voro utgifna handböcker för de öfriga kyrkliga ceremonierna. Langebek har också känt en sådan, som han kallar: „Handbog om Brude-Vielse oc Döbelse. Malmö 1529, in 4to" (Vidensk. Societ. Hist. Alman. 1764). Men denna finnes näppeligen icke mera.

[117]) Upplagan af 1534 anföres af Langebek i Vidensk. Societ. Hist. Alman. 1764, men denna finnes troligen icke mera. Den fullständiga titeln å uppl. af 1535 hos Petersen, Bidrag til den Danske Litt. Hist. II, 204. Exempl. å Kgl. Bibl. är en liten octav, bestående af 8 blad, sign. in 4to.

Kock, kunna vi väl antaga som säkert. Krigets olägenheter drabbade äfven dem, och de löneinkomster, som de åtnjöto, synas hafva blifvit för dem otillräckliga i följd af den dyra tid, som kriget och stadens belägring framkallade. På borgmästare och råds befallning erhöll Frans Wormorsen 1536 i »hielpepenninge« 100 ₰, Claus Mortensen och Spandemager hvardera 25 ₰ och Olof Gyllenmund 10 ₰. Att Peder Laurensen icke hugnades med någon dylik hjelp, härrör troligen deraf, att han af konung Christian III d. 1 Aug. 1536 fick »presentatz, ad vitam, cum clausulis consuetis« på Oxie sockenkyrka, belägen invid Malmö, hvilken eljest tillhörde hospitalet[118]).

Efterhand som grefve Christoffers i början lyckliga stjerna bleknade och det af Jörgen Kock förespeglade målet, Malmös oberoende såsom fri handelsstad, alltmer genom händelsernas utveckling omöjliggjordes, bildade sig, som nyss nämndes, ett fredsparti i staden, hvilket önskade att göra slut på kriget och öfverlemna Malmö åt konung Christian III. I spetsen för detta parti stodo borgmästarne Jep Nielsen och Jens Clausen Fynbo, jemte flera af de anseddaste borgarne. Det vann snart för sig den större delen af menigheten, och d. 2 April 1536 begåfvo sig de nämnde borgmästarne jemte två rådmän och sex borgare till Helsingör såsom fullmäktige på stadens vägnar att underhandla med konungens ombud. Den 6 April kom man till en öfverenskommelse, hvarigenom Malmö öfverlemnade sig åt konungen, hvilken bekräftade stadens äldre privilegier och friheter. I det fördrag härom, som utfärdades och hvilket derjemte innehåller flera andra bestämmelser angående staden, heter det rörande religionsangelägenheterna: »Och effter thii att forne wore vndersotte

[118]) „Actum wdi leigrit for Kiöbinghaffn S. Petri dag. Anno 1536. Relator M. Johannis Alberti Regiæ M^tis concionator" (Reg. over alle Lande Nr. 4, fol. 125, i Geh. Ark.). Olof Jenssen fick samma år 9¼ aln „engilsth" till en „kiortill", hvaraf alnen kostade 8 ₰.

vdi Malmiö er aff oss begerendis att the mue bliffue wiidt gudts ord och Euangeliske leere Wille wii thennom therom ther huos handtholle beskiötte och beskerme Saa the icke schulle trengis therfraa aff geystlige eller werdtzlige eller aff nogenn i nogenn maade Och schulle the heer effter sielff fuldt magtt haffue at vdtuelge thennom the Euangelische predicantere som thennom rettelige mue och kunde predicke och lere thett hellige Euangelium och Reene gudts ordt Som the mett thenn hellige schrefft beuise och beuere kunde Dogh schulle the ingen predicantter vduellie vddenn the som wii Confirmere och samtycke paa thet att handt schall examineris om handt er goedt och nyttigh therfore bode i sitt leffnitt och leerdom«; om Lunds domkapitels gods i Malmö vill konungen låta »handle« och göra sin flit, att kapitlet kunde få åtnjuta dem i enlighet med konung Fredriks bref[119]. Den 11 April höll konung Christian sitt intåg i staden och två dagar derefter svuro borgarne honom tro och huldhetsed[120]. Ett särskildt

---

[119] Krag, Christ. III's Hist. II, 29, efter registranten i Geh. Ark. Originalet på pergament finnes i Malmös Rådhus Arkif. Att kapitlet haft stor svårighet att kunna indrifva landgillen och jordskyld för sina många egendomar i Malmö under religionsstriden, visar sig af de ofta förekommande förhandlingarne derom. Utom den år 1529 ingångna öfverenskommelse med kapitlet, hade borgmästare och råd i en särskild förlikning med adeln, som ingicks d. 7 Dec. 1534, lofvat att erkänna kapitlets besittningsrätt till dess egendomar. (Orig. på perg. i Malmös Rådh. Ark. med en mängd vidhängande sigiller) Konung Christian tillförsäkrade derjemte kapitlet i ett särskildt bref, dat. Köpenh. Vårfru dag conceptionis (d. 8 Dec.) 1536, att det skulle få åtnjuta all sin ränta och rättighet, så väl i köpstäderna, som på landet (Afskrift i Lagerbrings saml. på Univ. Bibl. i Lund). Både 1539 (Malmös Dombok) och 1541 (Orig. på perg. i Malmös Rådh. Ark. dat. d. 10 Aug.) ingingos emellan kapitlet och staden förnyade öfverenskommelser i samma angelägenhet.

[120] Hvitfeld, Christ. III's Hist. quartuppl. A a, verso. Han öfversätter der, som på så många andra ställen i sin krönika, nästan ordagrannt Magnus Mathiæ i Reg. Daniæ Series. Denne sednare har återigen i sin nämnda skrift här och på många ställen ordagrannt öfversatt Henrik Smiths krönika, hvilken numera är förlorad, men

hyllningsbref utfärdades sedermera d. 5 Juni[121]). Jörgen Kock, som icke haft någon del i stadens öfvergång och alltjemt vistades vid grefve Christoffers sida i Köpenhamn, förlorade sitt borgmästareembete, och borgarne valde Oluf Bager till hans efterträdare.

Den nya sakernas ordning, som inträdde efter Köpenhamns slutliga öfvergång, biskoparnes fängslande och beslutet på riksdagen i Köpenhamn d. 30 Oct. 1536, föranledde i Malmö många förändringar. Den reformerade kyrkoläran var blifven erkänd som statsreligion och kyrkoväsendet skulle nu helt och hållet omordnas. Till mötet i Odense Heligtrekungars dag (d. 6 Jan.) 1537 af landets lärdaste män och representanter från rikets domkapitler för att »beskrive en christelig Ordinants« hade från Malmö blifvit kallade Frans Wormorsen, Peder Laurensen och Olof Chrysostomus[122]). Sedan utkastet till kyrkoordinansen blifvit utarbetadt och öfverlemnadt till konungen, återvände de båda förstnämnda till Malmö, men Olof Chrysostomus stadnade i Köpenhamn[123]). Om han mer än de andra haft

hvarur åtskilliga utdrag äro bland annat införda i en codex, som finnes i De la Gardieska manuskriptsamlingen på Univ. Bibl. i Lund, med öfverskrift: „Memorabilia et notatu digna ex Cronicis Hend. Fabri Malmog.“, och hvilka utdrag äro gjorda i slutet af sextonde seklet. Man finner der åtskilligt, som genom Magnus Mathiæ sedermera ordagrannt öfvergått till Hvitfeld.

[121]) Malmös Dombok. Originalet till hyllningsbrefvet, dat. Måndagen efter pingst 1536, finnes derjemte i Geh. Ark., förseddt med stadens och en mängd borgares och embetens sigiller.

[122]) Kirkehist. Saml. II, 586.

[123]) Olof Chrysostomus har visserligen undertecknat kyrkoordinansen såsom „politioris litterature Malmogie professor“, men med 1536 års slut upphörde han att såsom lector vid gymnasiet och rector vid skolan draga lön. Hans efterträdare såsom rector vid skolan, Pouil Perssen, fick 25 ℳ för den tid han tjenstgjorde före påsk 1537 „ther mesther oloff kom til Koffnehavn“, och då hans årslön från påsk till påsk utgjorde 100 ℳ visar detta, att Olof Chrysostomus från den tid mötet i Odense ägde rum icke tjenstgjort i Malmö. Han uppbar icke heller löningsåret 1536—1537 mera än tre fjerdedelar af sin vanliga aflöning som lector, hvilket emotsvarar tiden från påsk 1536 till årets slut. Han ägde

att syssla med kyrkoordinansen, är svårt att afgöra, men det är icke osannolikt, att hans krafter blifvit använda för ordnandet af reformationsverket, som alltjemt var i arbete under året, tills kyrkoordinansen den 2 September blef laga kraftvunnen genom konungens underskrift. Efter universitetets återupprättande samtidigt härmed blef Olof Chrysostomus professor derstädes i grekiska språket samt sockenprest vid Vårfrukyrkan. Frans Wormorsen och Peder Laurensen synas åter under året fortfarande hafva verkat i Malmö, tills med de nya anordningarnes inträdande i September det theologiska gymnasiet helt och hållet upplöstes. Frans Wormorsen blef superintendent i Lund och med honom följde Peder Laurensen såsom theologiæ lector eller »læsemester« vid domkapitlet derstädes, och Hans Spandemager såsom sockenprest vid domkyrkan. Deras öden tillhöra icke längre Malmös kyrkliga historia, men innan vi helt och hållet lemna dem, torde följande små bidrag till deras sednare lefnadshistoria förtjena att meddelas.

Frans Wormorsen, som fortfarande vanligen blef kallad »lector Frans«, utmärkte sig såsom biskop eller superintendent genom rastlös verksamhet vid genomförandet af den nya ordinansen och de kyrkliga angelägenheternas ordnande inom sitt stift. Det i sig sjelf vanskliga häruti försvårades utan tvifvel derigenom att han vid sin sida hade ett domkapitel, som ännu till det mesta vidhängde katholicismen och stod i opposition mot den nya läran. Han visiterade flitigt i stiftet; hvarje år kom han till Malmö, ofta flera gånger om året, då skolan inspecterades och kyrkliga frågor handlades och afgjordes. Han tog då vanligen in hos någon af de förnämsta borgarne, någon gång hos en af presterna, och underhåll för honom och hans hästar bekostades dervid alltid af kyrkans medel. En och annan gång finner man honom vara närvarande på rådhuset då

---

en gård i Malmö, hvarför han sedermera i många år uppbar årligt landgille af kyrkan, emedan skolmästaren bodde i densamma.

äktenskapsmål förekommo. Till ledning hufvudsakligen för sockenpresterna i landförsamlingarne, hade han 1537 utgifvit en öfversättning af Luthers lilla Cateches[124]), och bland hans skrifter anföres äfven en bok öfver fattigvård, med titel: »Underviisning hvorledis Fattige skal medhandles og besörges«, såsom tryckt i Malmö 1539[125]), men det är tvifvelsamt huruvida han verkligen utgifvit någon sådan skrift. Hans sista arbete var: »En skön liden Bönbog«, hvilken utkom 1551[126]) och sedermera flera gånger blef omtryckt. Samma år dog han d. 19 December. Hans hustru, Elisabeth Pedersdotter, med hvilken han icke synes haft några barn, öfverlefde honom och gifte snart om sig med en viss mester Niels; hon hade med denne en son, Frans Nielssen[127]).

---

[124]) „Den lille danske Catechismus, huilken aff alle sogne Prester effter predicken, om söndagen besynderlige, for Almuffwen fortellies scall, ordt fra ordt, som effter screffuit staar, oc er fordanskedt vdaff Francisco Wormordi Sat I den kongelige stad Malmö MDxxxvii". Exempl. å Kgl. Bibl. är en liten octav, sign. in 4to, och mycket defekt. Endast arken A—C, och E 2 finnas. Typerna äro Olof Ulriksens. Det är till en del en öfversättning efter Luther, men dock i mycket derifrån afvikande. Då så mycket af densamma fattas, är det svårt att döma om dess plan i sin helhet. I handboken af 1539 säger han, att catechesen med Luthers förklaring skulle snart blifva tryckt i samma format och stil, som handboken, men om han dermed syftar på en ny upplaga af denna cateches, är ovisst.

[125]) Anföres af Langebek i Vidensk. Societ. Hist. Alman. 1765, men är eljest icke bekant. Möjligen är det en förvexling med andra upplagan af Pauli Eliæ arbete med samma titel, som äfven uppgifves vara tryckt i Malmö 1539 in 4to. Langebek anförer dem båda bredvid hvarandra, dock synes han sjelf icke hafva sett Wormorsens skrift.

[126]) „En skön liden Bönbog, vddragen aff den hellige Schrifft, oc aff nogre Vdkorne Dauids Psalmer, Fordansket aff Francisco Vormorsön (etc.) Anno 1553". På Kgl. Bibl. i helt litet format, utan början och slut. Företalet är dat. 1551, hvilket år första upplagan trycktes. Den omtrycktes sedermera i Magdeburg 1556, Lybeck 1569, Rostock 1575, m. fl.

[127]) Anteckning i Registr. Villæ Malmog. mscr. på perg., fol. 41, verso, å Univ. Bibl. i Lund.

Peder Laurensen blef, som nämndt är, lector i theologien vid domkapitlet i Lund, hvilken nya befattning enligt kyrkoordinansen nu blef inrättad. Han skulle underhållas af kannikerna och »paa latine offuerliust lesse den hellige schrifft, bode for Canicker, Scholedegne, oc forstandige borgere, Oc andre som did wille söge, Denne samme Lessemester skal stundom paa nogen forskicket tiid predicke, Men dog saa at ingen wanlig Predicken der med forhindres« [128]. Denna syssla synes tillkommit för att såsom prestskola till en början ersätta det upphörda theologiska gymnasiet i Malmö, och bland de vigtigaste angelägenheterna var väl också att skyndsamt kunna förse församlingarne med lutherska prester [129]. Peder Laurensens verksamhet i Lund har sålunda varit ungefär enahanda med den i Malmö. Som skriftställare uppträdde han dock icke mera [130]. De, mot hvilka kan företrädesvis förut hade kämpat med pennan, hörde nu till hans dagliga omgifning, och säkerligen har hans första vistande i Lund varit en

[128]) Kyrkoordinansen i Krag, Christ. III's Hist. I, 599.

[129]) Helveg yttrar i sin „Den Danske Kirkes Hist. efter Reform." s. 27, att den i reformationstiden stiftade skolan i Malmö länge fortfor att såsom prestskola täfla i anseende med det 1537 återupprättade universitetet, men jag har icke funnit något spår af skolans verksamhet såsom bildningsanstalt för prester efter kyrkoordinansens införande, och Malmös egna prester hämtades från andra håll. Möjligt är dock, att en och annan af hörarne vid skolan, hvilka ofta ombyttes, utgått som prest till landtförsamlingarne.

[130]) Lyscander (De script. dan. i Westphalens Monum. III, 484) anförer bland Peder Laurensens skrifter: „De reformatione Missæ, ceterarumque Ceremoniarum Ecclesiast. Malmog. edit. anno 1539", hvilket upprepas af Langebek, Worm, Nyerup och andra författare i litteraturhistorien. Detta är dock uppenbarligen en omskrifning af „Malmöbogens" titel, hvilken, enligt hvad förut meddelats, lyder: .... „Then Reformatz .... om messzen .... oc anden rett Gudts tienneste .... som giort er vdi .... Malmö Anno Domini 1529". Sannolikt har uti Lyscanders manuscript stått 1529, till hvilket antagande man får ökad anledning derigenom att den anföres före skrifterna af 1533, och saken är då klar.

fortsatt disputationsakt. Ännu en lång tid bortåt hängde kannikerna vid sin gamla tro, men efterhand ser man en efter annan af dem förlika sig med den nya sakernas ordning, gifta sig och emottaga andra presterliga befattningar. Om Peder Laurensen såsom lector i Lund fick behålla Oxie kyrka, är ovisst. Deremot innehade han Sanct Anne altares vikarie vid domkyrkan med dess residens, hvilket han med konungens tillstånd 1541 afstod till sin son Laurids Pedersen; denne fick samma vikarie sig tillagdt för lifstiden, med vilkor att han skulle hållas till skola, god tuckt och boklig lärdom, och sedermera antingen tjena vid universitetet eller skolan, eller också residera vid domkyrkan och göra tjenst med de andra kannikerna; lemnade han skolan eller gaf sig till något yrke, som ej anstod en kyrkans tjenare, hade han förverkat sin rätt till nämnde vikarie [131]). Peder Laurensen dog 1552. Utom den nyss nämnde sonen Laurids efterlemnade han hustrun och tvenne minderåriga söner. Anna Mortensdotter gifte 1555 om sig med en barberare Gerdt von Flensburg, borgare i Lund, men detta äktenskap synes hafva blifvit särdeles olyckligt. Redan ett halft år efter dess ingående hade hustrun, enligt mannens uppgift, genom öfvertalande af brodren Claus Mortensen, lupit från hemmet, dervid medtagit kläder och annat, hvilket enligt Gerdts till konungen ingifna klagoskrift upprepats tolf gånger; Gerdt hade också af Claus Mortensen blifvit kastad i fängelse och illa behandlad. Saken förevar flera gånger inför borgmästare och råd och domkapitlet i Lund, samt slutligen inför konungen, hvilken dömde, att då domkapitlet icke funnit någon giltig orsak att åtskilja makarne, så borde de komma tillsamman igen,

[131]) Reg. over alle Lande Nr. 4, fol. 244, verso, i Geh. Ark. En Laurids Pedersen förekommer sedermera i början af nästa sekel som prest i Lund och Ystad, men jag är oviss om denne var den nämnde sonen af Peder Laurensen.

och Claus Mortensens handlingssätt ogillades, emedan han icke varit systerns rätte förmyndare[132]).

Hans Spandemager hade, innan han lemnade Malmö, d. 25 Nov. 1536 erhållit »presentats« på Hyby kyrka i närheten af Malmö. Icke desto mindre synas hans ekonomiska omständigheter hafva varit, liksom de öfriga reformatorernas, mindre goda, ty staden måste vid afflyttningen till Lund betala hans skulder. Äfven som pastor vid domkyrkan i Lund voro hans inkomster otillräckliga, och då borgarne icke förmådde förbättra hans vilkor, tillades honom 1541 Vår Frus Gyntheri vikarie. Vid konungens vistande i Lund fick han d. 2 Nov. 1546 för sig och sina efterträdare bref på kronans tionde af Norrhviddinge socken och straxt derefter (d. 6 Nov.) försäkran om det första lediga vikarie vid domkyrkan. Äfven kronotionden af Skreflinge socken tilldelades honom samma år[133]). Han var derjemte prost i Torna härad. Redan 1556 omtalas han såsom »multo senio gravis« och biträddes då af Magnus Mathiæ, men han lefde ännu många år och dog först d. 4 Maj 1571. Om han varit gift eller haft några barn, har jag ingenstädes funnit upplyst. Lyscander berättar, att han skrifvit: »Expositiones Evangeliorum Dominicalium«, men denna skrift är för öfrigt okänd.

II. Om Claus Mortensen och de lutherska presterna i Malmö under första hälften af sextonde seklet.

I kyrkoordinansen hade Malmö, så att säga, fått sin egen paragraf. Det heter nemligen deri: »Hver Sogen i Kiöbstederne skal y det mindste haffue to Predickere, Men huor som folcket er möget y en bye, Der som er eckon

---

[132]) Gerdt von Flensburgs klagoskrift, orig. i Svenske Jordeböger, Nr. 32; kon. Christ. III's dom, dat. d. 5 April 1557, concept i Danske Saml. Nr. 11, i Geh. Ark.

[133]) Reg. over alle Lande Nr. 1, fol. 127 och 138, i Geh. Ark. Falkmans Förteckn. öfver Svenska Handl. i Geh. Ark. I, Nr. 246, 250 och 2294.

een sogen, der behöffuer mand flere, som y Malmöe, Huilcket er eckon een Sogen der mand skal wel haffue fiire Predickere«[134]). Också hade Malmö, oaktadt sin betydliga folkmängd, icke mera än en sockenkyrka, Sanct Petri, och med klosterkyrkorna och kapellerna voro inga egna församlingar förenade. Den efter reformationen allmänt gällande grundsatts att inskränka kyrkornas antal blef nu äfven här tillämpad, och Heligandskyrkan jemte klosterbyggnaderna blefvo i grund nedrifna under vintern emellan 1537 och 1538[135]). Af dess inre prydnader fördes den, som han benämnes, nya predikstolen till Sanct Petri kyrka och uppställdes der; orgelverket åter till Gråbrödrakyrkan. En mängd marmorstenar, som legat vid altaret, fördes också till Sanct Petri kyrka, äfvensom trenne kyrkklockor, hvaraf den minsta upphängdes i nämnde kyrkas lilla spira. Allt öfrigt af byggnaderna synes hafva kommit staden till godo, som nu utförde sin länge hysta plan att å denna plats anlägga ett torg, sedan flera närgränsande byggnader blifvit dels inköpta, dels utbytta emot andra staden tillhöriga, och derefter nedrifna. Gråbrödrakyrkan blef fortfarande använd såsom fattighuskyrka, men dess inredning synes hafva dessförinnan betydligt förändrats. En mängd likstenar fördes till Sanct Petri kyrka, fönster uttogos och igenmurades, och kyrkan synes hafva blifvit gjord mindre än förut[136]).

---

134) Kyrkoordinansen i Krag, Christ. III's Hist. I, 582. Utkastet på mötet i Odense innehöll endast att hvar socken i köpstäderna skulle hafva två predikanter; tillägget om Malmö förekommer först i den latinska upplagan af ordinansen.

135) Man har hittills ansett, att Malmö stads rådhus är samma byggnad som det gamla Heligandshuset, men detta är alldeles oriktigt. Heligandshuset låg å torgets vestra sidan och det å östra sidan belägna rådhuset uppbyggdes efter reformationen nytt ifrån grunden och blef färdigt 1546. För den grund, hvarpå det står, betalades länge jordskyld, dels till Peterskyrkan, dels till kapitlet i Lund.

136) Följande utdrag af Peterskyrkans räkenskaper meddelas till belysning af tiden och förhållanderna. År 1532 sålde kyrkan 5 marker silfver, som dels låg i „Wor frves skryn“, dels hade sutit på

I enlighet med kyrkoordinansen skulle således hädanefter i Malmö vara fyra predikanter, det vill säga, en kyrkoherde och tre kapellaner. Af alla dem, som under reformationsåren verkat som lärare och predikanter, voro nu endast qvar Claus Mortensen och Olof Jensen. Den förre blef naturligtvis fortfarande sockenherre, och två nya predikanter skulle således anskaffas. Redan om hösten 1537 kom också till Malmö Hans Siunesen eller, som han vanligen sjelf skref sig, Johannes Septimius, såsom kapellan. Han hade studerat i Wittenberg, der han blef inskrifven vid universitetet d. 19 Sept. 1533, men om hans föregående öden är ingenting bekant[137]. Följande året kom Hans Köge som fjerde predikant till Malmö ifrån Köge; kyrkan ersatte hans flyttningskostnader med 35 ℳ. Då Olof Jensen dog samma år eller 1538[138], så blef Hans Siunesen hospitalspredikant och fick till efterträdare en mester Peder Hering, hvilken förut varit i Roskild.

---

messekläder och dukar. 1536 gjordes 10 nya „ryckelin“ af „gellerduge“; ett „flögelssz alterekläde“ ökades på båda sidor och ornerades med silke och fransar af flera färger, och för skräddaren, som verkställde detta arbete, betalades hos Claus Mortensen i 18 veckor 3 ℳ i veckan för öl, mat och säng. 1537 gjordes en ny kalk med paten af 128 lod silfver, hvarför i arbetslön betalades 96 ℳ 2 sk. och en ungersk gyllen (värderad till 6 ℳ) åtgick till förgyllning, och denna kalk finnes ännu vid kyrkan; en „bogesthol“ gjordes, att stå på altaret; ett danskt testamente köptes för 4 ℳ, att nyttjas af „peblingerne“ i choret att läsa „lectier“ med; då konungen var i kyrkan köptes „græss oc gode vrtther at strö emodt kongen“; de fem Mose böcker på danska (Tausens öfversättning) köptes för 5 ℳ, likaledes att nyttjas i choret. 1538 gjorde kyrkan ett byte af klockor med Helne kyrka i Lund, som lemnade en klocka af 6 skeppunds vigt och fick i stället en mindre af 4 skeppunds vigt, hvilken hade hängt i Sanct Peters torn, hvarvid i mellangift gafs ett ℔ ny koppar för 2 ℔ klockmetall; den nya kyrkogården utanför staden omtalas och två nya likbårar gjordes; af gammalt silfver såldes 6 ℔ 2 lod emot 4 ℳ 4 sk. lodet; då superintendenten visiterade betalades i „teryngh“ för honom 23 ℳ 4 sk.

137) Ny kirkehist. Saml. I, 465.

138) Han dog i fattigdom, och enkan, som fick 80 ℳ att betala hans skulder med, gifte sedermera om sig med Hans Siunesen.

Denne kom till Malmö i början af 1539 och bodde i sex veckor hos Claus Mortensen, innan han fick tillträda sitt boställe, hvarföre kyrkan betalade i »theryngh« 18 ℔; hans flyttningskostnader från Roskild ersattes honom med 20 ℔ 2 sk. I kyrkans handlingar kallas han merändels »lector Peder«, men jag vet icke om han förut innehaft en dylik befattning eller om det skedde af gammal vana sedan Peder Laurensens tid. Så länge Claus Mortensen var kyrkoherde i Malmö voro de nu nämnda hans biträdande predikanter.

Tillämpandet af ordinansens föreskrifter inom det kyrkliga lifvet företedde utan tvifvel i Malmö mindre svårigheter än på de flesta andra ställen inom stiftet, då det under reformationsåren redan i det väsentligaste tillgått, som ordinansen påbjuder. Handboken af 1535 hade hittills tjenat till efterrättelse vid de kyrkliga ceremonierna, men denna öfverensstämde dock icke fullt med ordinansens föreskrifter. Att någon förändring i följd deraf blifvit vidtagen vid den allmänna gudstjensten, synes deraf att i slutet af 1537 eller i början af 1538 en stor bok skrefs för att ligga på altaret till prestens begagnande, äfvensom en bok skrefs för begagnande af »peblingerne« i choret. Följande året uppdrog Frans Wormorsen åt Claus Mortensen att i Malmö ombesörja tryckningen af en ny handbok, med stor och tydlig stil, hvilken utkom 1539 med titeln: »Titulus. Een gantske nyttelig oc alle sogneprester oc predicanter nödtörtelig Handbog Om den rette Euangeliske Messe oc hennis vstraffelige oc gamble seduanlige Ceremonier. met Collecter oc Prefacionibus Desligest om börn att christne. Bruder att vye. De siuge oc dennem som fengslede ere at söge. Oc om att lorde liig Flitteligen effter kongelige maistads Ordinantsis indeholdelse. Colligered. Ordinered oc somestedis fordanskedt. Anno domini. Mdxxxix». Den är försedd med ett företal af Frans Wormorsen, dateradt Malmö, Tisdagen efter Martini (d. 12 Nov.) 1538, hvilket på ett temligen oklart sätt

redogör för bokens tillkomst. I en efterskrift säges det, att denna handbok innehöll ceremonierna, sådane som de brukades i provinsen Skåne, och den företer också deri åtskilliga egendomligheter, hvilka redan förefinnas i Malmö-handboken af 1535[139]). Utom Wormorsens Cateches, som förut är omnämnd, utgaf Henrik Smith 1537 »En liden Dyalogus eller Catechismus« etc., innehållande samtal emellan Hans och Niels öfver Tio Guds bud, Tron, Fader vår, Dopet och Nattvarden, m. m., och öfversatt ifrån något obekant tyskt original, samt afsedd till bruk för »enfoldige christne och sognepraester«[140]). Till bruk i skolan utkom följande året catechesens text på latin, utan förklaring, med titel: »Catechismus Pueris in templo et scholis recitandus«[141]).

---

[139]) Om Handboken af 1539, se Engelstoft, Liturgiens Hist. i Danmark, s. 3; Stemmer fra Reformationstiden, s. 42, der företalet är aftryckt. Engelstoft, l. c., säger att ett exempl. finnes, som har företalet dat. Tisdagen efter Laurentii, då öfriga exempl. hafva Tisdagen efter Martini, hvilket antyder tvenne olika aftryck af densamma. Exempl. å Kgl. Bibl. är en liten qvart om 84 blad, sign. A—X, med skiftesvis svart och rödt tryck. I slutet står: „Impressum malmogie per Olauum Vlrici xvij die Aprilis. Anno domini mdxxxix Finis". Ett exempl. finnes å Univ. Bibl. i Upsala.

[140]) Den fullständiga titeln hos Petersen, Bidrag til den Danske Litt. Hist. II, 138. Exempl. å Kgl. Bibl. är en liten octav, sign. in 4to A—F, och således 24 blad. Typerna äro Oluf Ulriksens. Den är tillegnad såsom nyårsgåfva till mester Christoffer Ipsen, kannik i Roskild, i ett företal, dat. d. 2 Jan. 1537. Henrik Smith säger deri, att han hoppades snart se från trycket utgifna sina tvenne „Taffler eller Registere Then förste indholdendis de merckeligiste artickle aff alle ting som menniskene ere tröstelige, gaffnlige, oc bör at wide, aff det Gamle oc ny Testamentet Then anden indeholdendis de merckeligiste naffn, steder, oc gerninger som Bibelen tal om". Men denna hans bok utkom icke förr än 1560 i Köpenhamn hos Christoffer Barth.

[141]) Å titeln står vidare: „Sinite paruulos venire ad me Marci X", alltsamman inneslutet inom den förut omnämnda ramen med årtalet 1531 och Olof Ulriksens bomärke. Å sista sidan står: „Malmogie apud Olauum Vlrici MDXXXVIII". Exempl. å Kgl. Bibl. är en liten octav af endast 4 blad.

Men en af de vigtigare omständigheterna vid den nya kyrkoordningens genomförande, och säkerligen den, som på många ställen företedde de största svårigheterna, var frågan om presternas aflöning. Under reformationsåren hade Claus Mortensen såsom kyrkoherde i Malmö åtnjutit 200 ꝟ i årlig lön af kyrkans räntor, men upplysningar saknas huruvida han derjemte haft andra inkomster genom offer och ersättning för presterliga förrättningar, såsom brudvigsel, dop, begrafning, m. m., hvilket dock är sannolikt. Af »Malmöbogen« ser man, att den förut vanliga korntionden af stadens jordbruksidkare och »gudz lod som fiskere oc andre embitzmendt giifwer«, hade då (1529) blifvit tillagd hospitalet och de fattigas underhåll, och det heter der om presternas aflöning: »Euangeliske prester oc retsindige lærere, bör at forsees aff theris almue met erlige föde oc klæde som christus selff siger oc S. Powel, oc thet er theris rigdom, klæde oc föde er mandt thennom plictig, om the ere rette tiennere oc christelige lærere Er thet och saa friit, huad heller nogen giiffwer thennom thet i korn, iordsens grödhe, penninge eller andet, effther folckens oc landsens leylighed«. Häraf framgår dock icke klart huruvida offer och utredandet af de vanliga »jura stolæ« fortgått. Reformatorerna predikade i allmänhet så ofta och mycket om det katholska presterskapets orimliga inkomster, att det väl är troligt, att de sjelfva i detta fall varit allt för tillbakadragne, och att menigheten varit mera njugg emot sina första lutherska predikanter, än som tillbörligt var. Det vissa är, att Claus Mortensens inkomster hade för honom varit otillräckliga; borgmästare och råd måste 1538 bland menigheten hopsamla 300 ꝟ, för att dermed betala de skulder han under reformationsåren ådragit sig, och af kyrkans medel uppbar han derjemte samma år 400 ꝟ. Kyrkoordinansen, sådan den underskrefs af konungen 1537, innehåller angående presternas aflöning i köpstäderna, att dertill skulle användas det gods, som förut varit socknarne derstädes tillagdt, och

»thet ther aff en gammel rettighedt tillhörer«, men om detta icke var tillräckligt, så skulle dertill läggas så mycket som behöfligt var af annat kyrkogods, eller borgarne sjelfva bidraga till aflöningen. Hvad den nämner om offer och »jura stolæ«, synes endast hafva afseende på landtsockarne, och ordinansen har ansett denna fråga vara en enskild sak emellan menigheten och dess själasörjare. Då nu i Malmö en reglering af den kyrkliga ekonomien skulle ske i enlighet med ordinansen, hade Claus Mortensen och Hans Siunesen till magistraten inlemnat en skriftlig uppgift öfver beloppet af deras lefnadskostnader, förmodligen för att visa, att deras hittills åtnjutna inkomster dertill voro alldeles otillräckliga. För Claus Mortensen behöfdes, utom fri prestgård, lön (den hittills anslagna) och kläder, ytterligare 900 ℔, och Hans Siunesen hade upptagit sina behof till 1000 ℔, utom fri boning och kläder. Onsdagen efter Sanct Anne dag (d. 11 Dec.) 1538 voro borgmästare och råd, jemte rotmästarne och 40 af de förnämsta borgarne, samlade på rådhuset för att öfverlägga härom och bestämma presternas och öfrige kyrkliga embetsmäns aflöning. Men borgarne funno de fordrade beloppen allt för dryga och ansågo, att om så stora summor skulle af de andliga godsens räntor utgå till presterna, så skulle icke tillräckligt blifva öfrigt till hospitalets och de fattiges underhåll; skulle beloppen åter tagas af menigheten, blefve denna för mycket betungad. Beslutet blef en lönereglering, som följer: »Tha paa thet at the fattige Siuge som ligge vdj hoszpitalidt motte faa theris Christelig opholdt oc icke skulle dö vdaff hunger Oc borgerne tesligest bliffue wid lige oc biering oc icke römme aff byen Tha bleffue wij alle huer met anden endregtelig saa offuerens at vdj thette neste tillkommendis aar (1539) som er fra poske nu nest kommendis oc saa till poske om eth aar ther effter nest kommendis skall Sognepresten haffue till sit ophold oc lön v^c ℔ danske Oc the andre ij predicanter huer there iiij^c ℔ danske met frij bolig: Oc Scholemesteren j^c ℔ danske: tre hörere vdj Scholen huer there

j^{c} ℔ danske: Klockeren till Sognekirken j^{c} ℔ Orgenisten vdj Sognekirken huert aar j^{c} ℔: Klockeren till hoszpitalidt xxiiij ℔: Lægen till hoszpitalidt j^{c} ℔: Köberen till hoszpitalidt lx ℔: Schriffueren till hoszpitalidt oc kirken lx ℔: Saa belöber sig summa: xix^{c} xliiij ℔ danske etc. Item thenne for^{ne} lön oc ophold oc penninge skall tagis oc belönis hallffdelen aff kirkens rente oc hallffdelen aff almoen her vdj byen Oc skall vdgiffues for^{ne} prester predicantere oc kirke tienere hallffdelen om posken Oc anden hallffdelen om sanctj Michils dag etc.«. Häri förbigås alldeles »jura stolæ« och huru med dem skulle förhållas, äfvensom endast tvenne kapellaner omnämnas, ehuru ordinansen hade föreskrifvit trenne. Af de beslut, som sedermera fattades, vill det likväl synas, som om det varit borgarnes mening, att presterna skulle låta sig nöja med nu nämnda löneförmåner, och all annan afgift bortfalla eller åtminstone vara en alldeles frivillig sak. I en särskild anteckning i domboken säges det, att de bestämda lönerna skulle utgå endast »saa lenge thenne dyre tiidt staar«. Det är lätt att inse, att Claus Mortensen och kapellanerna icke skulle vara belåtne med menighetens beslut, då de dem medgifna inkomster icke ens utgjorde hälften af det, som de sjelfva ansågo sig behöfva; de synas emellertid hafva fått tills vidare åtnöja sig med de gjorda bestämmelserna.

Tvister emellan församlingarne och dess prester, angående tionde och öfriga afgifter till de sednare, hörde under de första decennierna efter reformationens införande till ordningen för dagen inom Lunds stift, och man har en mängd konungabref, domar och beslut från denna tid, som afse att stödja presternas rättigheter och med straff belägga dem, som icke i enlighet med kyrkoordinansen ville ordentligt utgöra nämnde skattebördor[142]). Under konun-

---

[142]) En mängd sådane bref angående Lunds stift finnas i flera samlingar på Kgl. Bibl., såsom Gamle Kgl. Saml. Nr. 3179—80 in 4to, Ny Kgl. Saml. Nr. 1128 in 4to, m. fl. Åtskilliga af dessa äro redan

gens vistande i Skåne hösten 1539 hade han för sig instämmt alla häradsprostar, sockenprester, »sognedegne«, kyrkovärdar och fyra aktade män ifrån hvar socken för att öfverenskomma om, hvad som skulle gifvas i tionde af korn och kreatur, i afgift vid barndop, bröllop och begrafning, huru många offerdagar, som skulle finnas, m. m.[143]). De beslut, som härvid fattades, synas väl hufvudsakligast angå socknarne på landsbygden, men hafva icke varit utan inflytande på frågan om presternas aflöning i städerna, åtminstone i Malmö. Claus Mortensen synes också hafva förvärfvat sig ett särskildt bref af konungen angående denna sak. Efter påsk 1540, då ett nytt löningsår hade ingått, voro borgmästare och råd, jemte rotemästarne och menigheten, ånyo samlade Thorsdagen före pingst (d. 12 Maj) på rådhuset för att öfverenskomma om, »rente oc ophold« till Claus Mortensen, hvarvid beslöts, »At nu effter thenne dag skall forne Her Claues Sogneprest her vdj Malmö besörgis oc haffue ophold effter then gamble seduane som tillforne weret haffuer Som er tredie parten aff korn tiende: oc fiske tiende: all queg tiende: brud penninge: kircke ganges penninge: jordeferd: iij offerdage Om aaret: som er Jull: poske: oc pinges dag: Oc alle tieneste folck skulle offre en gang om aaret som er paa jule dag: met alle andre gamble seduanlige retzler Oc ther offuer skall hand haffue aff huert hedzske som icke haffue at tiende vdaff viij sk. till poske: oc viij sk. till sancti Michils dag Oc aff hallt hedzske iiij sk. till huer forne tiidt Oc vdaff forne rente

tryckte, men en betydlig efterskörd kan ännu göras af den, som en gång kommer att skrifva Lunds stifts historia, hvartill rika materialier förefinnas.

[143]) Konungens bref om presternas inkomster i Skåne, dat. Herresvads kloster, Fredag. efter vårfrudag (d. 12 Sept.) 1539, är tryckt i Suppl. till Krag, Christ. III's Hist. s. 39. Vårfrudagen (d. 8 Sept.) 1540 befullmägtigades stiftslänsmannen Sti Pors på Lundagård, att tilltala och straffa alla dem, som icke inom 14 dagar efter delgifvandet af detta konungens bref hade fullgjort sin tiondeskyldighet till prest och kyrka (Gamle Kgl. Saml. Nr. 3179 in 4to).

skall hand sellff holde oc belöne en Capellann oc predicant till sig som hannom skall göre hielp oc bijstand met predickenn oc vnderuiiszning oc andit hues ther tilhörer effter som Notterftigheten vdkreffuer: dog skall kirkenn besörge samme predicant met en frij bolig: Saa att Sognepresten skall ther mett icke besueris udj noger maade Sammeledis haffuer oc borgemestere oc Raad oc menigheden tillsagt forne Her Claues at holde hannom en predicant ther till som skall göre hannom hielp oc bijstandt Oc hand skall belönes aff Byenn oc aff Kirckenn etc.«. Äfven här finnes icke mera än tvenne kapellaner omnämnde, hvilket sannolikt antyder, att hospitalspredikanten särskildt aflönats af hospitalets medel. Man skulle kunna förmoda, att denna lönereglering mera öfverensstämmt med Claus Mortensens önskningar än den föregående, men så tyckes icke hafva varit fallet. Möjligen har den omständigheten att underhålla och löna den ena kapellanen af honom blifvit ansedd allt för betungande, eller han funnit de sålunda bestämda löneförmånerna icke emotsvara hvad han trodde sig kunna äga anspråk på, nog af, efter ett halft år vidtogs en ny bestämmelse och man återgick då till en bestämd penninglön i ett för allt. Tisdagen före mårtensdagen (d. 9 Nov.) bestämde magistraten, att de andliga godsen skulle fördelas på så sätt, »att allt hues Jordegotz oc rente som ligger till Sancti peders Kirckes bijgning skall bliffue ther till at bijgge oc forbedre kirkenn mett, Oc allt hoszpitalens oc helligestis gotz skall bliffue till hospitalet at besörge the siuge mett, Oc alle altere gotz, Lags gotz, oc gilde gotz, skall were till att belöne Sognepresteenn, predicanter, Scholememestern, hörere, Organist, oc andre Kircke tienere mett«, och denna fördelning blef gällande för alltid. Nästa månad, Luciadagen (d. 13 Dec.), kom Frans Wormorsen till Malmö för att ändtligen göra ett slut på tvisten om sättet för presternas aflöning, hvarvid afgjordes och beslöts, »Att Sognepresteenn her vdj Malmö skall haffue till lön om aarett, hallfftresindetiuge Jachimdaler (300 ℛ), oc for the

iij offer dage om aarett skall hand haffue tiuge Daler Eller saa mange penninge som the paa then tiid gelde ner hand betales skall, Oc huer aff the andre predicanter skall haffue till lön om aarett hallfftresindetiuge Jachimdaler, Eller saa mange penninge som the paa then tiid gelde ner the betales skulle, Oc all andenn gammel rente skall were afflagtt vden tiende, oc gudz lodt, som skall komme till hospitalett», och skulle lönerna utdelas om påsk och mickelsdagen. Till slut heter det: »Dog mett saa skell om Konglig Maiestett will thette fulbyrde oc samtöcke«. Det vill synas, som om konungen meddelat en sådan stadfästelse, ty denna sista lönereglering blef länge bestående. Men att äfven denna icke tillfredsställt Claus Mortensens fordringar, visar det följande.

Omedelbarligen härefter finna vi nemligen Claus Mortensen upphöra att vara kyrkoherde i Malmö. Någon annan orsak härtill, än osämjan med menigheten om sina rättigheter som prest, har icke lemnat spår efter sig i de handlingar, som blifvit bevarade till våra dagar. Kunna vi antaga, att den liflighet och häftighet i skaplynne, som tillägges honom, och den sjelfkänsla och medvetande om eget värde, som framlyser af de af honom sjelf på sin grafsten ristade orden: »destructor papistici cultus, plantator renovati evangelii«, kunna hafva framkallat en brytning emellan honom och menigheten? Detta är svårt att afgöra, men en sådan synes dock hafva inträffat[144]); Claus Mortensen lemnade sin befattning som kyrkoherde i Malmö 1541, och straxt derefter äfven som prost i Oxie Härad, och fick till efterträdare Anders Ljung, som dertill kallades från Landskrona. Han fick 100 ℔ i ersättning för af honom verkställd byggnad i prestgården och afflyttade till ett hus på Calendegatan invid vallen, hvilket i den tidens hand-

[144]) Tyvärr saknas de andliga godsens räkenskaper för åren 1540—41, hvilka sannolikt annars kunnat upplysa det dunkla i denna fråga.

lingar kallas Kragevik, der han i mer än trettio år intill sin död blef boende.

Men utan presterlig befattning blef han icke. Vi återfinna honom snart som sockenprest i Husie och Vestra Skreflinge socknar, belägna invid Malmö[145]. Dessa hörde till cantordömet vid Lunds domkapitel och deras egentliga sockenherre var dåvarande cantorn Peder Hansen Seber[146].

---

[145] Cavallin, Lunds Stifts Herdam. II, 58, anför såsom den förste lutherske sockenprest i Husie och Vestra Skreflinge Niels Mortensön, enligt Hvitfelds Bispekrönike, fol. uppl. s. 99. Men Hvitfeld har här ordagrannt öfversatt Magn. Matthiæ Episc. Lundens. Series, s. 243, der det heter om biskopsvalet efter Niels Palladius: „adfuerunt electioni Nicolaus Martini Pastor Husensis" etc., hvilket bordt öfversättas med: Claus Mortensen. Det synes hafva varit en obekant omständighet för alla, som behandlat reformationens eller Skånes presthistoria, att Claus Mortensen lemnade sockenkallet i Malmö, oaktadt det i en mycket begagnad historisk källa, Magni Matthiæ Regum Daniæ Series, säges om honom: „ecclesiæ illius (Malmogiæ) ac tandem ea relicta Husensis pastor". I alla de afskrifter af detta Magni Matthiæ manuscript, som jag varit i tillfälle att se (Gamle Kgl. Saml. Nr. 2446; 2447 in 4to; Thottske Saml. Nr. 788 in fol. Arne Magn. Saml. på Univers. Bibl. Nr. 854; 855 in 4to), heter det på samma ställe om honom: „dictus victor", men detta kan rimligen icke förklaras annorlunda, än att i Magni Matthiæ egen handskrift stått: „dictus bödker", hvilket afskrifvaren läst på ofvannämnde sätt. Gamle Kgl. Saml. Nr. 2446 in 4to uppgifves vara Magni Mathiæ origin. handskrift, men detta är icke förhållandet.

[146] Peder Hansen Seber var en af de mest framstående i Lunds domkapitel efter reformationen. Sannolikt var han son af myntmästaren i Malmö Hans Seber, som der lefde ännu 1509 (Malmös Dombok). Som kannik omnämnes han 1538 i en tvist med Klaus Gagge om tvenne gårdar i Möllerup och Fjeleslöf (Orig. i Geh. Ark. dat. d. 24 Oct.) och 1540 kallas han „mester Per Hansen, cantor i Lund" (Langebeks Excerpter på Kgl. Bibl. Fasc. 76). Den 10 Aug. 1541 bekräftade han, jemte Claus Urne, prost, Torbern Bilde, dekan, Holger Schaldre, erkedjekne, och menige kapitlet en förlikning emellan kapitlet och Malmö stad om de andliga godsen derstädes (orig. på perg. i Malmös Rådh. Ark.). I November samma år sändes han af kapitlet till Augsburg, för att af Fuggerska huset återbära de 5000 gyllen, som kapitlet deponerat derstädes för det erkebiskopliga pallium, hvilket ock lyckades honom (Magn. Math. Reg.

Inkomsterna för den tjenstgörande sockenpresten derstädes hafva således icke rimligen kunnat vara betydligare än de Claus Mortensen åtnjutit i Malmö, hvarföre hoppet om förökade inkomster väl icke kunnat föranleda hans antagande af denna befattning. Han fortfor, som nämndt är, att bo i Malmö, och han förblef sockenprest i dessa församlingar ända till sin död. Denna långa tidrymd af hans lefnad synes hafva förflutit lugnt och stilla, och med undantag af den redan omnämnda tvisten med Gerdt Bardsker i Lund och en annan med en af sina sockenboar i Qvarnby om landgille af en gård, har jag icke funnit något, som kunnat derpå störande inverka. Flera gånger förekommer

---

Daniæ Ser. ad ann 1541. Hvitfeld har dervid oriktigt kallat honom Peder Ebber, hvilket Aslac sedan giort till Ebbesen). Sommaren 1544 var han på kapitlets vägnar närvarande vid den theologiska disputationen i Köpenhamn angående religionsstridigheterna (Magn. Math. l. c. ad ann. 1544). Vid konungens vistande i Lund i Nov. 1546 fick han bref på (efter innehafvarens död) de tre vikarier i kraftskyrkan, som biskop Birger stiftat (Reg. over alle Lande Nr. 5, fol. 432 och 434, Geh. Ark.). I Lunds större brödraconvent var han förman åren 1550—1558 (Faxe, Om Sodalit. Cleric. maj. i Lund, i Vitt. Akad. Handl. XV, 121). Han var i slägtskap med Jörgen Kocks hustru, Sitse Kortsdotter, och nämndes i deras testamente af d. 1 Mars 1546 till en af testamentets executorer, och bekräftade jemte öfriga arfvingar d. 12 Febr. 1557 den betydliga donationen till staden, de fattige och skolan (Originaler på perg. i Malmös Rådh. Ark.). Vid sednare documentet finnes hans sigill, en tvådelad sköld, i hvars öfra hälft en till venster uppspringande hjort, hvilket bekräftar att han, som det uppgifves, varit af adlig börd. Samma vapen finnes å en förgyld kalk, som han gifvit till Burlöfs kyrka och der ännu förvaras (Brunius, Skånes Konsthist. s. 592). För öfrigt förekommer han i flera handlingar från den tiden i Malmö. Han dog d. 9 Oct. 1558 (Magn. Math. l. c. ad ann. 1558) och redan d. 27 i samma månad bekräftade konungen kapitlets val af mester Peder Ifversen till han efterträdare som cantor (Tegn. over alle Lande Nr. 5, fol. 421, i Geh. Ark.). — Söndagen Judica (d 18 Mars) 1548 ingingo socknemännen i Skreflinge en öfverenskommelse med „mester Peder Seber, wor sogneherre", angående sockenstämmor, kyrkans räkenskaper m. m., hvilken blifvit bevittnad af „wor sogneprest Her Clauus Morthenssen" (Skiöde og Gave Breve til Lundz Dom Capitel i Ny Kgl. Saml. Nr. 726 in fol.)

han som förmyndare och närvarande på rådhuset vid arfskiften och andra dylika förhandlingar. År 1560 var han, såsom fullmäktig för någon af stiftets städer, med om att utvälja Tyge Asmundsen till biskop i Lund, till hvilken kallelsebrefvet till Köpenhamn blef öfverfördt af Claus Mortensen, jemte Hans Siunesen och tvenne andra prester[147]). Hans dödsår kan icke med säkerhet uppgifvas; den sista gången jag funnit honom omnämnd är den 3 Juni 1575, då han på tinget lät läsa ett öppen fullmakt af Hans Laurensen i Köpenhamn. Af inskriften på hans grafsten vet man att han blef 76 år gammal, och då hans efterträdare i Husie förekommer d. 16 April 1578[148]), så ligger hans dödsår emellan dessa båda data och hans födelse emellan 1499 och 1502[149]). Han blef begrafven midt i Peterskyrkans chor, der han sjelf utsett sin graf och efter sin första hustrus död omkring 1559 låtit å grafstenen inrista äfven sitt eget namn, med lemnande af öppen plats för ålder och dödsår. Inskriften lyder: »NICOLAUS. MARTINI. ECCLESIASTES. MALMOGENSIS. DESTRUCTOR. PAPISTICI. CULTUS. PLANTATOR. RENOVATI. EVANGELII. ANNO. DOMINI. MDXXVII. OBIIT. ETATIS. SUÆ. ANNO. (LXXVI). ET CUM. UXORE. ELISABETHA. ET. FILIABUS. ELISABETHA JUDITHA. ET. CATHARINA. SEPULTUS. EST. QUIESCENS. IN. DOMINO. ANNO. SALUTIS. NOSTRÆ. MD(. . . . .)«. Rundt om stenen står: »QUOD. SUMUS. HOC. ERITIS. FUIMUS. QUANDOQUE. QUOD. ESTIS«. Skriften är af ingjutna messingsbokstäfver,

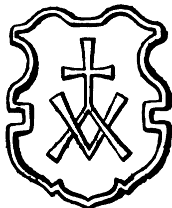
---

147) Magn. Math., Episc. Lundens. Ser. s. 243.

148) Hans Olssen, sockneprest i Skreflinge och Husie, fick då konungens bref att få bo i Malmö och vara fri från all borgerlig skatt och tunga derstädes, med vilkor att icke försumma tjensten vid socknarne och icke i Malmö bruka någon handel eller näring borgarne till förfång, m. m. (Skaanske Reg. 1572—88, fol. 236 i Geh. Ark.)

149) Tillfälligtvis äro åren 1576—86 den enda lucka i Malmös dombok från 1503 till närvarande tid, men vid arkifvets ordnande låter den måhända finna sig; utan tvifvel finnes der närmare upplysningar om Claus Mortensens dödsår. I kyrkans räkenskaper för åren 1575 —77 finnes derom intet: hans graf var förut redo, och sannolikt har ringning och dylikt efterskänkts.

med undantag af det inom parenthes inneslutna, som efter hans död blifvit inristadt, utan att någon metall blifvit ifylld. Midt uti orden Etatis och Anno står vidstående bomärke. Vid den ännu befintliga kolossala altarprydnadens uppställning och altarets flyttning längre fram i choret 1611, blef Claus Mortensens grafsten lagd inom altardisken, och den del af grafstenen, der dödsåret var inristadt, kom då att ligga alldeles under den vid altaret tjenstgörande prestens fötter. Derigenom blef denna inskrift snart utplånad, då deremot messingsbokstäfverna trotsat tidens åverkan[150].

Claus Mortensen var gift trenne gånger. Hans första hustru hette, som nämndt är, Elisabeth Hansdotter och synes hafva dött omkring 1559; i början af 1560 gaf hennes broder, Jon Hansen från Bjellerup, Claus Mortensen qvitto för allt arf efter henne. Med henne hade han tvenne döttrar, hvilka dogo samtidigt 1546, sannolikt i pesten, som då härjade. Claus Mortensen gifte snart om sig, ty hans andra hustru, Bengta Willemsdotter, dog redan 1564, utan tvifvel i den förfärliga pest, som då bortryckte en så stor del af Malmös befolkning. Hon var från Helsingör, och hennes arfvingar, syskon och syskonbarn, förde rättegång med Claus Mortensen om det testamente af sin halfva hufvudlott, som hon gifvit honom. Efter några år finna vi honom gift ånyo, för tredje gången. Med sin hustru, Elisabeth Fransdotter, var han 1569 om sommaren på rådhuset och lät af borgmästare och råd bekräfta ett med deras egna och flera dannemäns sigiller besegladt bref, af

[150]) Den var redan oläslig då Langebek 1754 afteeknade grafstenen. Vid den nu pågående restaureringen af kyrkans inre har altaret blifvit flyttadt längre bort i choret och med detsamma Claus Mortensens grafsten, under hvilken sålunda hans stoft egentligen icke mera hvilar. Alla andra grafstenar i kyrkan betäckas numera af det nya golfvet af tegel, med undantag af Claus Mortensens moders, som fått ligga i dagen.

innehåll, att om de icke fingo barn skulle den efterlefvande till evig egendom behålla den andres hufvudlott i löst och fast. Hvilken som blef den öfverlefvande har jag icke funnit upplyst. Några flera barn än de tidigt aflidne döttrarne synes Claus Mortensen icke hafva haft[151]).

Då vi sålunda finna Claus Mortensen, efter ett mer än femtioårigt arbete i kyrkans tjenst, sluta sina dagar, icke ens som sjelfständig pastor, utan såsom hvad vi nu kalla præbendecomminister i ett par landtförsamlingar, vill den tanken göra sig gällande, att hans gåfvor och egenskaper i sjelfva verket varit både färre och mindre, än hvad vi hittills föreställt oss vid betraktande af hans första uppträdande och dess af välsignelse följda verkningar för evangelii framgång. De öfriga reformatorerna fingo alla mer eller mindre framstående platser, han åter drog sig tillbaka från den han redan innehade. Att han i egentlig lärdom varit underlägsen de öfriga i reformationens främsta leder kämpande, är nog troligt, men att han ägde ett af tron genomträngt poetiskt sinne, derom vittna hans psalmer, och hans medfödda vältalighet och predikogåfvor erkändes på ett sådant sätt af hans papistiska motståndare, att de måste hafva varit ovanliga. Hans egenskaper voro måhända mera egnade att rifva ned än bygga upp, men han omtalas med aktning af Frans Wormorsen, med vördnad af Hans Thomissön, och intet förefinnes, som i den ringaste mån nedsätter hans minne. Hvarföre lemnade han då i sin kraftfullaste ålder för ett mindre kall den menighet, som till så stor del genom honom blifvit förd från mörkret till sanningen? Det felas oss tillräckliga materialier för att kunna

[151]) Hvilka som hafva varit Claus Mortensens närmaste arfvingar, har jag icke funnit någon upplysning om, men 1677 egdes hans grafställe af Anna Larsdotter, enka efter en 1674 afliden stadscomminister Christopher Corvinus, eller Rafn, i Malmö. Borgmästare och råd inköpte då grafstället af henne för 200 Daler, på det att ingen mer skulle blifva begrafven der den „förste lutherske presten“ hvilade (Malmös Dombok).

göra oss rätt klar denna omständighet i Claus Mortensens lif. Att frågan om det ekonomiska förhållandet emellan honom och hans församling dertill varit ensamt vållande, kan väl knappast antagas, då vi se hans efterträdare finna sig i sina vilkor. Framtida undersökningar skola måhända uppklara det dunkla häri. Hans stora andel i evangelii seger i hans fädernesland kan ingen bestrida honom, och hans minne skall lefva så länge som detta samma evangelium i vår nord predikas, äfven om tiden skulle utplåna hvarje bokstaf från den sten, som täcker hans stoft.

Anders Ljung,

eller, som han äfven skref sig, Anders Jensen, blef 1541 kyrkoherde efter Claus Mortensen. Han var född i Malmö, der fadren, Jens Ljung, lefde ännu 1518. Anders Ljung synes hafva varit munk i carmeliterklostret i Landskrona innan han 1519 förekommer som lector vid carmelitercollegiet i Köpenhamn[152]), jemte Frans Wormorsen och Peder Laurensen. Antagligen har han samtidigt med dem omfattat Luthers lära; Henrik Smith säger om honom, att han var »aff de förste her vdi Riget som for lod Paffuens regimente« [153]), och då Frans Wormorsen och Peder Laurensen blefvo kallade till Malmö 1529, har möjligen Anders Ljung begifvit sig till Landskrona och der predikat evangelium. Ty det bör väl kunna förutsättas, att han någon tid uppträdt som predikant derstädes, innan han under första hälften af 1530 blef evangelisk kyrkoherde i staden. Såsom sådan var han med de öfriga lutherska predikanterna på herredagen i Köpenhamn i Juli månad nämnde år och underskref deras trosbekännelse[154]). Att han efter konung Fredriks död 1533 någon tid var genom Torbern Bilde och kapitlet i Lund fördrifven från Landskrona, är i det före-

---

[152]) Engelstoft, Paulus Eliæ, i Nyt Hist. Tidskr. II, 23.

[153]) I företalet till „En liden Bog om Pestilentzis Aarsage", etc. Köpenh. 1557.

[154]) „The article Scrifft" etc. 1530, fol. L. i, verso.

gående omnämndt. Om hans verksamhet som sockenprest derstädes, under de elfva år som förflöto innan han 1541 kallades till Malmö, sakna vi för öfrigt alla underrättelser.

Men äfven hvad vi veta om honom efter denna tid, är ganska litet. Att han, i likhet med de öfriga reformatorerna, tidigt gift sig, ser man deraf att han 1550 gjorde bröllop åt sin dotter. På borgmästare och råds befallning fick han i denna anledning 12 alnar »engellst«, efter 3 ℔ alnen, till en klädning, och konungen skref till Mogens Gyldenstierne, länsman på Malmöhus, att sända »lector Anders« ett godt par oxar på hans vägnar [155]). Vid samma tillfälle ringdes första gången med en kyrkans nya klocka, som blifvit stöpt i Köpenhamn af mester Laurits Madsen. Under hans tid hemsökte pesten Malmö flerfaldiga gånger, såsom åren 1545, 46, 50, 52, 53 och 1554, och skördade många offer [156]). Anders Ljung dog d. 24 Nov. 1555 [157]) och synes hafva efterlemnat hustrun, Christina, i små omständigheter; hon fick af kyrkans penningar nämnde år, då hon »beclaugede sin trang«, 16 ℔ och till hushyra derjemte 8 ℔. Om han haft några flera barn, än den omnämnda dottern, vet man icke. Han har icke efterlemnat några skrifter, men berömmes af Erasmus Lætus för sina dygder och förträffliga egenskaper [158]). Han var derjemte prost i Oxie härad, hvilken befattning dåförtiden synes hafva varit alltjemt förenad med socknekallet i Malmö [159]).

---

155) Orig. i Saml. till Adelns Hist. Fasc. 25, fam. Gyldenstierne, å Kgl. Bibl. dat. d. 20 Aug. 1550.

156) Jemf. Mansa, Om Epidemier i Danmark, i Nord. Tidsskr, IV, 75.

157) Henrik Smith i företalet till „En liden Bog om Pestilentzis Aarsage" etc. Köpenh. 1557, säger om honom, att han „bleff Sogne Herre vdj Landzkrone i xi Aar. Oc bleff siden der fraa kaldet til Malmö att vere der Sogne Herre, huorsom hand lærde oc Predickede Guds ord reent oc purt vdi xiiii Aar oc hand döde vdi samme Stad, Anno M. D. L. v. den xxiiii Dag Nouembris".

158) Rer. Dan. Libr. XI, s. 244.

159) I kyrkans räkenskaper för åren 1542—1555 förekommer följande: 1542 köptes 4 „discantenböger" för 4 ℔ af Frans Bogeförer, och

Under Anders Ljung voro följande kapellaner i Malmö:

1. Hans Siunesen, som blef kyrkoherde efter honom.

2. Hans Köge, om hvilken vi förut nämnt, att han kom från Köge till Malmö. Det vill likväl synas, som

---

Hans Krampe i Köpenh. fick 4 ℳ för inbindningen; superintendenten visiterade tvenne gånger. 1545 köptes Augustini Opera i 10 Tomer in folio (en Basel-uppl. af 1529, hvaraf ännu delar finnas vid kyrkan) af Frans Bogeförer för 75 ℳ och „eth deger ryske skindtt" för 4 ℳ till band om desamma; en ny kyrkklocka stöptes i Köpenh., som färdig vägde 13 Sk℔ 7 L℔ 1 ℔; i gjutning kostade klockan 6 daler för hvart Sk℔ metall, som kyrkan lemnade, och 40 daler för hvarje Sk℔, som mester Laurits Madsen tillsläppte. 1546 gjordes ett nytt „Corporall" (ett hvitt linkläde, hvarmed kalken betäcktes). 1547 var Frans Wormorsen 4 dagar och visiterade, då Dirik Mortensen och Hans Kraft nyårsdagen vigdes till prester; till den förre köptes en „handbog" för 1 ℳ, och han fick på borgm. och råds befallning „en sort engelsk kiortell vnderforet met lamskind", som kostade 34 ℳ. 1549 ringdes med alla kyrkans klockor under „tre bede dage effter Kongl. Maiestatis beffalning om wor froe dyre" (Mariæ Assumptionis, d. 15 Aug.); en ny stor ringklocka kallad Catharina stöptes i Köpenhamn af Laurits Madsen, hvars inskrift finnes hos Sjöborg, Skånes Hist. I, 157; Frans Wormorsen visiterade 4 dagar. 1550 gjorde lector Anders bröllop åt sin dotter. 1552 flyttades altaret, emedan det „stoedh tillfornn till wmagh oc vrömm oc mett forhöige treenn"; en ny jordebok öfver alla de kyrkliga godsen gjordes, hvaraf konungen fick ett exempl. 1553 såldes ett rödt „blomit floiells messe hagell" för 18 ℳ; ett blått och grönt „sættenis altereklæde oc blaatt damask vtti baade endene mett ett korss mitt vppaa" för 24 ℳ; ett kors af en „hagell" för 10 ℳ; uppbars afgifter af flera „bogeförere", deribland Hans Vingaard från Köpenh. och hans „suend", som fingo stå i kyrkans „vonghus" och sälja böcker; kyrkan köpte en tysk bibel 14 ℳ; „primus tomus luteri" 7 ℳ; „dixeonarion daxipodii" (Petri Dasypodii Diction. lat. germ. et germ. lat. Argent. 1537) 3 ℳ; „husspostella" (förmodligen Luthers) 5 ℳ; 27 länkar gjordes att lägga böcker uti på „stolene i liberiet" (i heliglegomskapell), och två låsar, som sattes utanför böckerna, hvartill borgm. och råd hade nyckeln; d. 20 Mars var biskopen och predikade de tre „bededage". 1555: „bogeförere" stodo i „vonghuset" och en „Krönicke mundi" (fanns vid kyrkan på Langebeks tid) köptes i Köpenh. för 3 ℳ; hela kyrkan hvitlimmades, hvilket kostade 1044 ℳ.

om han straxt förut innehaft någon presterlig befattning i Köpenhamn, ty d. 12 Dec. 1539 fick Peder Suabe (till Gjordslev) länsbref på den gård, liggande i St. Nicolai kyrkogård i Köpenhamn, som Herr Hans Köge sednast bott uti, hvilken gård tillhörde St. Nicolai altare[160]. Han dog 1545, och Anders Ljung, jemte borgmästaren Tue Bager, reste då öfver till Köpenhamn för att få en ny predikant efter honom, hvilket dock ej lyckades genast, utan de andra presterna måste ännu en tid dela hans tjenstgörning sinsemellan.

3. Peder Hering, hvilken ömsom kallas mester, ömsom lector, har måhända varit theologiæ lector i Roskild före Hans Tausen, som emottog denna beställning 1539, samma år som Peder Hering kom till Malmö. Han dog i slutet af 1546. Med sin hustru, Bengta, synes han hafva haft flera barn[161]. En son dog samma år som fadren och en annan 1549, och sannolikt är det en son af honom, som Bugenhagen d. 20 Augusti 1546 rekommenderar till konung Christian III's hjelp för sina studiers fortsättande i Wittenberg såsom en lofvande sextonårig yngling, hvilken han kallar »Valentinus, Peter Harringes son«[162].

4. Dirik Mortensen och

5. Hans Kraft blefvo båda prestvigda till kapellaner i Malmö 1547 och innehade denna befattning ännu vid Anders Ljungs död 1555. Derjemte var Tyge Asmundsen, som sedermera blef biskop i Lund 1560, slottsprest på Malmöhus åren 1554—1555, och synes hafva understundom predikat i staden och deltagit i de presterliga förrättningarne derstädes.

---

[160]) Reg. over alle Lande IV, 151, verso, i Geh. Ark.

[161]) Enligt domboken för d. 1 Oct. 1548 gingo tvenne borgare i Malmö i borgen för „beenthe Salige Lector peders effterleffuerske att hwn schall bliffue till stedhe tijsligeste fore skellige windisbyrdt, huorlunde thett er gaait och faritt mett thet barn, szom hun sagde siig att haffue födtt y mjelby saagen y fyn", men något vidare förekommer derom icke.

[162]) Schumacher, Gelehrt. Männ. Briefe I, 88.

Hans Siunesen,

som 1555 blef kyrkoherde efter Anders Ljung, var icke osannolikt född i Malmö, der han ägde flera slägtingar; en Siunde Andersen Remmesmider förekommer med detta mindre vanliga namn bland borgarne i början af seklet och har möjligen varit hans fader. Han blef »gratis inscriptus« vid Wittenbergs universitet 1533, hvilket antyder obemedlade vilkor. Sannolikt är han den kapellan i Malmö, som 1552 kallades till pastor vid Vårfrukyrkan i Köpenhamn efter Niels Palladius[163]), ty någon af de yngre kapellanerna kunde det ej gerna vara, men i så fall har han icke antagit detta tillbud, utan heldre stadnat i Malmö, der hän väl varit viss om att en gång efterträda Anders Ljung. Efter Tyge Asmundsens val till biskop 1560 var han en af dem, som till honom öfverförde kallelsebrefvet på stiftets vägnar[164]). Som bibeltolkare har han uppträdt genom öfversättningar af: »Salomonis Böger« och »Tobiæ Bog«, båda tryckte i Wittenberg 1552, hvilka, enligt Petersen, äro märkliga i språkligt afseende[165]). Han dog 1563 i pesten och efterlemnade hustrun och många barn och styfbarn. Han hade nemligen gift sig med hospitalspredikanten Olof Jensens enka, som med denne sin man hade flera barn. Hans Siunesen synes hafva efterlemnat icke

[163]) Kon. Christ. III's bref till Ped. Palladius, dat. fredagen efter fastlagssöndag (d. 4 Mars) 1552 (meddeladt af H. F. Rørdam).

[164]) Magn. Mathiæ, Episc. Lund. Series, s. 243.

[165]) „Salomonis Böger paa Danske. Prouer. xiii. Herrens fröct er liffzens kilde, at mand kand fly fra dödzens snare. Wittenberg. 1552". En liten octav, sign. A—K; titeln inom en ram. Af företalet ser man, att den är „fordansket aff Hans Siunesön". Den innehåller: „Salomos Ordsproek", „Salomon Predickere", och „Salomons Höyesang". I samma format och tryckt med samma stilar är „Tobiæ Bog, paa danske. Wittenberg. 1552". En liten octav om 14 blad, med titelram, hvari danska vapnen. Efter Tobiæ bok följer: „Manasse Juda Kongis bön, der hand vaar fangen i Babylon". Ett exempl. af båda finnes på Univ. Bibliotheket. Worm, Nyerup m. fl. räkna dem oriktigt bland professorn Jens Andersen Sinnings skrifter.

obetydligt arf åt de sina, af hvilka icke mindre än fyra döttrar afledo i pesten 1563 och 1564[166]). En annan af döttrarne var gift med Hans Eskilsen, om hvilken nedanföre, och en styfson blef sedermera predikant i Malmö. Hans Siunesens egen son Anders Hansen dog i Holland 1568, då brodren Hans Hansen fick ärfva 1148 ℔, systern, som var gift med Hans Eskilsen, 230 ℔, och 65 ℔ hade åtgått för bref och skrifvelser till Holland. Hans Hansen blef sedermera kyrkoherde i Tommarp. De biträdande presterna under Hans Siunesens tid voro:

1. Dirik Mortensen (Theodoricus Martini), hvilken, född i Malmö och af staden kallad till predikant, prestvigdes af Frans Wormorsen i Sanct Petri kyrka nyårsdagen 1547. Utan tvifvel har han studerat i Köpenhamn och derifrån kommit till Malmö, ty borgmästarne voro under loppet af 1546 flere gånger öfver till Köpenhamn för att skaffa predikanter. Han synes hafva lemnat Malmö 1556, och förekommer sedermera såsom kyrkoherde i Söderhviddinge (Harjagers härad) bland de Jörgen Kocks och hans hustrus arfvingar, som d. 12 Febr. 1557 bekräftade deras testamente. Sannolikt var den Peder Diriksen, hvilken 1590 dog som pastor i Söderhviddinge, en son af honom[167]).

2. Hans Kraft eller, som han äfven skref sig, »Joannes Petri cognomento Krafftt« var likaledes från Malmö och prestvigdes samma dag som Dirik Mortensen. En hans hustru dog 1548 och följande året gifte han om sig med Elline Jensdotter, hvars fader, Jens Olssen, var

[166]) Pesten rasade i Malmö så förfärligt åren 1563 och 1564, att då antalet döda, som ringdes för med kyrkans klockor årligen, under 1556—1562 varierade emellan 62 och 184 personer, så ringdes 1563 för 494 och 1564 för 777 döda, och ibland detta antal äro icke de fattige, för hvilka ringdes med Gråbrödrakyrkans klockor. Trenne tyska predikanter, som dock ej namngifvas, förekomma bland de döda 1563; de hafva utan tvifvel tillhört de tyska legotrupper, som under kriget med Sverige dessa år i stort antal lågo i Malmö.

[167]) Cavallin, Lunds stifts Herdam. III, 264.

borgare i Malmö. Han var predikant ännu vid Hans Siunesens död 1563.

3. Hans Eskilsen förekommer som predikant i Malmö under åren 1555 till 1557 och är icke osannolikt den Johannes Aeschylus, som inskrefs vid universitetet i Wittenberg d. 24 Maj 1533 och af Bugenhagen 1538 rekommenderas till konung Christian III att erhålla understöd[168]. Han gifte sig i Malmö med en af Hans Siunesens döttrar och blef sedermera sockenprest i Svendborg; såsom sådan förekommer han åren 1566 och 1569 i handlingar, som angå arfsangelägenheter efter svärfadern och den i Holland aflidne svågern. Han blef derjemte prost i Sunds härad och dog 1587[169].

4. Niels Jespersen, som skref sig sjelf Nicolaus Jaspari, blef kapellan i Malmö 1555, då han kallas mester, och fick 43 ℔ i ersättning för sina flyttningkostnader från Jutland, samt tjenstgjorde till 1558. Han blef då pastor vid Vårfrukyrkan i Köpenhamn och 1560 biskop i Odense.

5. Nicolaus Petreius eller mester Niels Pedersen förekommer från 1559 som predikant i Malmö och var 1560 närvarande vid biskopsvalet i Lund[170]. Några år sednare synes han hafva lemnat Malmö, och sannolikt är han densamme Nicolaus Petreius, hvilken på 1570 talet förekommer som pastor i Löderup och Hörup och prost i Ingelstads härad, samt är bekant genom sin skrift om Cimbrernas och Gothernas härkomst och bedrifter, hvari den i nordens historia välbekanta, så kallade, »gullandske« hypothes första gången framträder. Det råder för öfrigt mycken obestämdhet i uppgifterna om denne författares lefnadsomständigheter.

6. Mats Karlsen blef 1558 kapellan i Malmö, då han fick 18 ℔ till hjelp att flytta sitt gods från Seland, och

---

[168]) Ny kirkehist. Saml. I, 465.
[169]) Jemf. Saml. til Fyens Hist. og Topogr. I, 88.
[170]) Magn. Math., Episc. Lund. Series, s. 244.

samma år tecknade han sitt namn under kyrkans räkenskaper sålunda: »Matz Karlsenn Riper«. Han är således den »Matthias Carolinus Ripensis Danus«, som inskrefs vid universitetet i Wittenberg d. 29 April 1552[171]). Han synes icke hafva varit i Malmö längre än till 1559 och är för öfrigt bekant såsom psalmdiktare. Lyscander berömmer honom högeligen såsom en för snille och lärdom utmärkt prest, hvilken med framgång öfvade både musik och skaldekonst[172]).

7. Mogens Svensen Skonning (Magnus Suenonis) var äfvenledes predikant i Malmö åren 1560 och 1561, och synes derjemte haft någon befattning vid skolan, men för öfrigt vet jag ingenting om honom. Hans omyndiga barn omnämnas 1568.

8. Hans Olssen, med tillnamnet »Fiskere«, blef predikant 1562, och var son af den 1538 aflidne Olof Jensen, samt sålunda styfson af Hans Siunesen. Han var predikant ännu 1563[173]).

Vi finna af det ofvananförda, att Malmö företrädesvis till predikanter sökte prester med studier och utmärktare förmåga, och att flera af dem från tjensten derstädes befordrades till mera ansedda och framstående platser. I så

---

[171]) Ny kirkehist. Saml. I, 471.

[172]) Lyscander, De script. dan., i Westphalens Monum. III, 477. Jemf. Corvini Heptachord. dan. fol. f. 1.

[173]) I kyrkans räkenskaper för åren 1556—1563 förekommer följande: 1556 stodo „bogeförere" både från Köpenh. och Lybeck vid kyrkan; till „omhenngh" omkring altaret köptes 70 aln. „siilcke", hvilket jemte sylön och sysilke kostade 20 ℳ 8 sk.; till „offuirhenngh" öfver predikstolen köptes 6 alnar blått och lika mycket gult „arrask" för 7 ℳ 10 sk. 1558 lefverades enligt konungens befallning till Lage Urne på Lundagård tredjedelen af alla kyrkans inkomster, hvilken utgjorde 411 ℳ 7 sk. 1560 såldes ett crusifix för 9 ℳ; kyrkospiran afbrände i „then store tordön och storm" (jemf. Suhm, Nye Saml. III, 82); släckning och spirans återuppbyggande af Oluf Tömmermand från Köpenh. kostade 1007 ℳ. 1562 köptes böcker till „liberiet" för 22 ℳ. 1563 lefverades till Kongl. Maj. af kyrkans inkomster 1200 ℳ.

fall kan Helveg hafva rätt deruti, att Malmö fortfarande blef en ansedd prestskola, men det var då en praktisk sådan, som icke hade någon gemenskap med den egentliga skolan derstädes. Äfven under de återstående hundrade år, hvarunder Skåne var med Danmark förenadt, finna vi i Malmö bland presterna flera utmärkta män, såsom Hans Christensen Sthen, Niels Jörgensen, Bertil Jespersen, Anders Arrebo, Bertill Knutsen, m. fl., allt personer, som innehafva ett berömdt namn inom Danmarks litteratur- och kyrkohistoria. Äfven om dem och öfriga prester i Malmö intill 1660, hoppas jag framdeles blifva i tillfälle att meddela några förut obekanta underrättelser till upplysning af deras historia.

Bidrag
til
den danske Reformationshistorie.

Af
Holger Fr. Rørdam.

Under flere Aars Syslen med den danske Reformationshistorie har jeg fra Tid til anden haft Lejlighed til at bemærke, at dette eller hint Forhold var mindre rigtigt fremstillet, at Oplysninger manglede paa flere Punkter, hvor det dog maaske var muligt at bringe Sagen til større Klarhed, og at der tillagdes det traditionelt overleverede en Vægt, som det ikke altid fortjente. Dette har været nærmeste Foranledning for mig til at gjøre Samlinger, der kunde tjene til Belysning af Reformationens i kirkelig og folkelig Henseende lige vigtige Tidsalder. Vistnok er der i denne Egn af vor Historie i den nyeste Tid anstillet saa grundige Forskninger som paa faa andre af den danske Histories Enemærker — jeg minder blot om C. Paludan Müllers, C. T. Engelstofts og H. Knudsens Undersøgelser —; men Emnet er neppe endnu udtømt. Flere af Papismens Forkæmpere og mærkeligste Pladsmænd her, som Jens Andersen Beldenak, Joachim Rønnov og Povl Eliesen, have fundet ligesaa grundige som upartiske Biografer; derimod synes der ikke at være ofret den rensede Læres Forkyndere og Forkæmpere slet saa megen Opmærksomhed. Aarsagen hertil maa nu vistnok fornemmelig søges i to Omstændigheder. For det første havde tidligere ukritiske og vel ogsaa partiske protestantiske Skribenter forvansket Billedet af flere af Rommerkirkens Forsvarere saa stærkt, og

det væsentlig fordi de havde taget Folkesagn og polemiske Udfald for paalideligt historisk Stof, at Sandhedskjærlighed bød atter at bringe det rette Forhold tilveje ved en Tilbagevenden til de uforvanskede Kilder og ved en upartisk Fremstilling af Stridsspørgsmaalene. For det andet frembød katholske Prælaters Liv, paa Grund af disses Stilling i Staten, et rigere biografisk Stof end de evangeliske Prædikanters mere ubemærkede Livsforhold, og maatte forsaavidt være mere indbydende til omfattende Fremstilling for dygtige Historikere. Men at der er indtraadt et vist Misforhold, kan neppe negtes, om end de samme og andre lærdes, hvoriblandt især A. C. L. Heibergs og B. Münters, Granskninger til en vis Grad kunne siges at have raadet Bod derpaa. Det maa vel derfor anses for ret passende, naar jeg især agter at henvende Opmærksomheden paa nogle af de danske Mænd, der have bidraget til at grunde den Kirkeordning, som i sine væsentligste Træk endnu bestaar i vort Fædreland. Dog er det ikke allene biografiske Samlinger, jeg har tænkt paa at meddele, men ogsaa Bidrag, der kunne tjene til at oplyse, hvorledes denne Ordning kom istand, og hvilke Kampe den maatte bestaa ikke allene med Levningerne af Papismen men undertiden nok saa meget med den kirkefjendske og havesyge Aand, der ytrede sig især hos mange af Adelsstandens Medlemmer, en Aand, der ingenlunde maa anses for grundet i Reformationens Princip — ingen var stærkere til at dadle den end Reformatorerne selv — men som maa betragtes som Eftervirkningen af den store Vantro og sædelige Fordærvelse, der havde hersket i Katholicismens sidste Tid, og som nu først ret blev aabenbar, da de paatvungne Baand løstes, medens den ny Oplysnings velsignelsesrige Frugter efter Naturens Orden endnu ikke ret kunde komme tilsyne, da Sædekornet endnu mange Steder neppe var nedlagt i Jorden, endsige fremspiret og kommet til Modenhed.

Her følger nu Begyndelsen til en Række saadanne Bidrag, som jeg haaber med Tiden at kunne byde dette

Tidsskrifts Læsere. De give sig ikke ud for mere end de ere: Bidrag af forskjellig Form og Betydning til at belyse et af de mærkeligste Tidsrum i den danske Kirkes Historie og nogle af de kirkelige Personer, der bevægede sig deri. Jeg havde haabet allerede denne Gang at kunne meddele nogle større Bidrag, men da Pladsen i dette Hefte tildels var optaget af andre Meddelelser, maatte jeg indskrænke mig til nogle mindre Stykker.

I.

M. Petrus Parvus Rosæfontanus.

Naar en stor og gribende Sandhedstanke engang er udtalt, saa dør den ikke mere, men vel er det vanskeligt at forfølge dens Spor, den virker i det aabenbare og i det skjulte, indtil den Dag kommer, da Skarer rejse sig for at føre Tanken fra Tale til Daad. Under slige Forhold er Spørgsmaalet om først og sidst forsaavidt af mindre Betydning, Hovedspørgsmaalet er om, hvor der var størst Kraft og størst Kjærlighed. Imidlertid ligger det nær, at den historiske Betragtning med Forkjærlighed dvæler ved de Punkter, hvor Ideen først kom tilsyne, da der idetmindste er Rimelighed for, at her var størst Kjærlighed til Sandheden, størst Mod til at overvinde Betænkelighederne og størst Kraft til at bryde Hindringerne. Derfor beskjæftige vi os gjerne og med Forkjærlighed med de Mænd, hos hvem Reformationstanken først kom til Gjennembrud i vort Fædreland; vi se i dem vore aandelige Stamfædre, hvis Navne det er den ene Slægts Pligt at overgive til den anden. Denne Betragtning var nærmeste Anledning for mig til nøje at undersøge, hvad der endnu var os levnet om en Mand, der almindelig »betragtes som den, der først

spredte Reformationens Sædekorn i Danmarks Hovedstad», nemlig Petrus Parvus Rosæfontanus [1]). Vel kom jeg derved til Vished om, at den sædvanlige Antagelse, forsaavidt den skulde gaa ud paa, at P. Parvus havde været en af den evangeliske Læres første Forkyndere, ikke kan tillægges nogen Betydning; men dermed er ikke benægtet, at han var en af de første, som fik Øjnene op for Betydningen af Luthers Vidnesbyrd, om han end ikke var en af hans tidligste danske Tilhørere, thi Formodningen herom beror, som det følgende vil vise, paa en Misforstaaelse. — Forøvrigt er denne Mands Liv alt tidligere behandlet i en lærd og grundig Afhandling, skreven i Midten af forrige Aarhundrede af Jakob Gamst [2]), en ung haabefuld Student, der døde, inden han endnu havde fyldt sit 20de Aar. Med en overordentlig Flid har han samlet alt, hvad der var ham tilgjængeligt angaaende Petrus Parvus; men ikke desto mindre antager jeg, at en ny Optagelse af Emnet ikke er afvejen, baade fordi Gamsts Skrift, der udkom som Disputats for Valkendorfs Kollegium, nu er sjeldent, og fordi jeg har haft Adgang til adskillige, om end ikke meget righoldige, Kilder til en nærmere Oplysning af P. Parvus' Liv, som paa Gamsts Tid ikke vare tilgjængelige.

Petrus Parvus var, som hans Tilnavn Rosæfontanus eller Roescheldensis viser, født i Roskilde.

---

[1]) I nyere Skrifter nævnes han gjerne Peder Litle; men da han selv altid skrev sig Petrus Parvus og aldrig nævnedes anderledes af sin Samtid, synes der ikke at være nogen Grund til at forlade dette Navn, ligesaalidt som vi nævne Melanchthon med hans egentlige tydske Navn, Schwarzerd. Navnet Litle hænger desuden sammen med den urigtige Antagelse, at P. Parvus hørte til den gamle danske Adelsslægt af dette Navn; vil man endelig give Navnet Parvus paa Dansk, er det rigtigst at kalde ham Peder Lille.

[2]) „De Petro Parvo Rosæfontano schediasma placido opponentium examini submittit Jacobus Gamst, defendente doctissimo Laurentio Schov. In auditorio collegii Walkendorphiani. Ad d. III. M. April. MDCCLV. Hafniæ". (58 Sider). Skriftet er dediceret til den danske Histories fire store Velyndere: Ludvig Harboe, Henrik Hjelmstjerne, Terkel Klevenfeld og Jakob Langebek.

Hans Fødselsaar kan ikke angives, men det falder i alle Tilfælde før Aaret 1500. Der er ingen skjellig Grund, der taler for den almindelige Antagelse, at han var af den gamle danske Adelsslægt Litle. Der var derimod i det 15de Aarhundrede en borgerlig Familie Lilde (ell. Lille) i Roskilde, til hvilken han snarere hører[1]). Som han selv antyder, havde han ikke faaet nogen lærd Opdragelse, men hans egen Drift førte ham dog tidligt ind paa Videnskabernes Bane, og tidligt kastede han sig med en ualmindelig Varme over Studiet af de gamle Sprog, hvorfor ogsaa den Tids største Lærdomslys Erasmus fra Rotterdam blev Gjenstand for hans mest levende Beundring. Om hans tidligste Studier vides, at han før 1519 havde studeret i Rostok samtidig med Henrik Smed fra Malmø, og at han her fornemmelig lagde sig efter Klassikerne. Udentvivl var det ogsaa her, at han stiftede det første Bekjendtskab med den ny Oplysning der udgik fra Vittenberg, hvis stærkeste Anbefaling for ham vistnok var den Iver, hvormed Melanchthon og Luther anbefalede et grundigt Sprogstudium, og den Dygtighed, hvormed de selv og andre vittenbergske Lærere drev det. For det første kom han dog ikke derhen, skjønt det var hans levende Ønske, om det var muligt, selv at komme til at høre de af ham højt skattede Lærere, som han endnu kun kjendte af Rygtet og af deres Skrifter. Den 5te December 1519 var han atter i Kjøbenhavn, da han her undertegnede sin Skrivelse til Henrik Smed, der er trykt foran i dennes »Hortulus Synonymorum« (trykt 1520), og som er Kilden til det ovenstaaende. Det er ubegribeligt, hvorledes det endnu i de nyeste Skrifter kan gaa igjen, at P. Parvus 1519 kom hjem fra Vittenberg, da han her udtrykkelig siger, at han ikke havde været der. Han kalder i denne Skrivelse Luther

[1]) 1462 lejer Pæther Lilde, Borger i Roskilde, en Gaard sønden ved Torvegaden i S. Olavi Sogn af perp. Vicariis smsts. (Dok. i Geh.-Ark.).

»theosophicæ veritatis nobilitate insignis doctor«, et Udtryk, der klart nok viser, til hvilken Side han heldede, hvorvel der ikke deraf kan drages alle de Slutninger, som almindeligt er sket. Men hermed ophører for en Stund alle sikre Efterretninger om ham; den Virksomhed, der almindeligt tillægges ham for Reformationens Udbredelse i Danmark paa denne Tid, er ubevislig, hvorvel det er rimeligt, at han i private Kredse kan have udtalt sig paa lignende Maade som i sin ovenomtalte trykte Skrivelse. Det er sandsynligt, at han ligesom saamange andre brave Mænd har forladt Fædrelandet samtidigt med K. Christiern II[1]), og at han i lang Tid har opholdt sig paa forskjellige Steder i Udlandet, blandt andet ogsaa i Paris, hvor han sluttede Venskab med den berømte Bogtrykker Robert Stephanus, maaske ved at arbejde som Korrektør eller paa anden Maade i hans Officin[2]). Til Vittenberg kom han ogsaa, hvor han da efter Ønske fik Lejlighed til at høre Luther og Melanchthon, hvis kraftige Vidnesbyrd greb hans Sjæl og var ham en ny Spore til videnskabelig Virksomhed. Først efterat Haabet var udslukket, om at K. Christiern atter skulde komme paa Thronen, stundede Pet. Parvus hjemad. I et Brev til Rigsraad Anders Bille skriver

¹) Vinding siger (Acad. Haun. p. 69), hvad senere gjentages af Pontoppidan, at P. Parvus ledsagede Chr. II i hans Landflygtighed, imidlertid er det uvist, om han har haft anden Grund at støtte denne Beretning paa end den falske Antagelse, at P. Parvus var Forf. af Modskriftet mod Joh. Magnus. Paa samme urigtige Antagelse har Pontoppidan bygget sin Beretning. Derimod tror jeg at finde hans Forhold til Chr. II antydet i Herm. Skeels nedenfor anførte Ytringer. Til dennes egentlige Ledsagere har han dog neppe nogensinde hørt, da han ikke nævnes i Fortegnelsen over disse i Kbhvnske Selsk.'s Skr. IV, 255. 257—58 (disse Lister anser Gram dog med Rette for ikke at være aldeles fuldstændige). I et Brev hos Hvitfeldt Fol. 1345 nævnes derimod Hr. Henrik Parvus (uden tvivl en Broder til Petr. Parvus) som den fordrevne Konges tro Tjener og Secretarius.

²) Jfr. Fortalen til P. Parvus's „Sum paa Skriftens Bøger", der nedenfor nærmere skal omtales.

den senere kgl. Sekretær Herman Skeel fra Vittenberg »Kjære Hr. Anders, var her i Vittenberg en god lærd Mand, ja en saa lærd Mand, som der i lang Tid har været i Danmark, han hedder M. Petrus Parvus, hvilken der er nu vanæret nær i Danmark, og vilde blive hos vor naadigste Herre Konning, om han kan faa at holde sig ud af, som slig en lærd Mand bør at have. Beder jeg eder for Guds Skyld og den ganske Lands Bestand og Hæder, at I hjælper dertil, at han bliver i Danmark, og faar at holde sig (med). Kan I vel kjære Herre forstaa, hvad slig en lærd Mand kan gavne og være Danmark til stor Hæder, fordi vi haver ikke mange lærde Mænd, som er danske. Er det mig tit bebrejdet af lærde Mænd her i Tydskland, at vi haver faa lærde Mænd i Danmark. Mens hvis der kommer nogen, der lærd ere, da kan de ikke neppeligen faa deres Føde og intet til Klæde. Kjære Hr. Anders, tænker her en god Raad til«[1]). Disse Ytringer ere mærkelige; med Hensyn til P. Parvus lære de os, at han trolig havde fortsat sine Studeringer, og taget Mestergraden, og at han, paa den Tid Brevet skreves, atter var hjemme i Danmark, og begjærede en passende Ansættelse, som han dog havde Vanskelighed ved at erholde paa Grund af en »Vanære«, han var kommen i, maaske ligesaa meget fordi han var en afgjort Lutheraner, som fordi han tidligere havde holdt med den fordrevne Konge. Spørgsmaalet bliver nu, naar dette Brev er skrevet. Gamst antager ved Aaret 1536, en Formodning jeg ganske maa tiltræde. Efter 1532 maa det nemlig være skrevet, thi først i dette Aar kom Herman Skeel til Vittenberg; men et endnu senere Datum haves: P. Parvus fortæller selv, at Dr. Jens Andersen Sinning havde været hans Medstuderende i Vittenberg, og denne kom der, saavidt vides, først i Oktober 1534[2]). Har de

[1]) Gamst, anf. Skr. p. 56. 26.

[2]) Jfr. Ny kirkehist. Saml. I, 460. 465 og Tillæg II. I Skandin. Litt. Selsk. Skr. 1811, S. 145—46 og Regest. Diplom. I. antages Brevet (urigtigt) forfattet 1519 ell. 1520.

altsaa studeret et Aarstid eller længere sammen der, er P. Parvus formodentlig 1536, efterat Forholdene i Danmark atter vare blevne fredelige, vendt tilbage til Fædrelandet, hvor han ikke længe efter aflagde en Prøve paa sin Lærdom, idet han 1537 fremtraadte med et filologisk Arbejde: »Gulielmi Gnaphæi Acolastus, Comoedia de filio prodigo, cum Scholiis Pet. Parvi Rosæfontani« (trykt i Roskilde), som dog ikke mere haves [1]). Af en Optegnelse i de bartholinske Annaler vide vi, at en »Epistola dedicatoria« til Dr. Bugenhagen, der indledede Skriftet, indeholdt Hentydning til en Samtale, P. Parvus nylig havde haft med denne »de excelsis excisis« (om de katholske Bispers Fængsling); han tilstaar heri desuden, at han har haft god Hjælp til sit Arbejde ved Brugen af den roskildske Kannik Christoffer Jakobsen (Joachimi) Ravnsborgs Bogsamling; han omtaler med Taknemmelighed og Ærbødighed sine Lærere Luther og Melanchthon [2]), og anbefaler endelig Bugenhagen sine Brødre, Henrik og Matthias Parvus, og sin Slægtning M. Frands Parvus.

Denne Tilskrift var undertegnet det d. 6te Juli 1537, og kort efter fik P. Parvus en Ansættelse, som vi maa antage ret var efter hans Smag, da han i Efteraaret 1537 blev Grammaticus eller Pædagogicus Lector ved Kjøbenhavns Universitet. Hans Pligter i dette Embede kunne nøje bestemmes: i to daglige Timer skulde han holde Forelæsninger over Philippi Linaoni Grammatik og Laurentius Vallas Elegantiæ, gjennemgaa Digterne Virgil, Terents, Horats og Ovid, ligeledes Ciceros Breve og Erasmi Anvisning til latinsk Brevskrivning, og andre Skrifter, der kunde give

[1]) Denne Komedie opførtes 1571 (paa Dansk) af Ribe Skoles Disciple.

[2]) Hans Ytringer om disse Mænd ere bevarede af Vinding anf. St.: „Martinus Lutherus et Philippus Melanchthon duo sunt fulmina demoliendorum exelsorum et lucrorum, quæ propemodum totum Christianismum occuparunt; debeo enim ipsis Patribus D. Præceptoribus meis summam reverentiam, omnibusque aliis, qvorum opè et opera ad aliqvam futuræ eruditionis spem qvalicunquè modo sum incitatus atqve inflammatus“.

de unge Smag for elegant latinsk Brevstil og Versekunst; heri skulde han tillige anstille Øvelser, saavel mundtlige som skriftlige, og med Flid gjennemgaa og rette de af Studenterne udarbejdede Epistler, Carmina og Declamationer. En Gang om Ugen skulde han korteligen foredrage Katechesen og senere gjennemhøre den[1]. Kjende vi ellers M. Pet. Parvus ret, saa var han her kommen paa sin Hylde, han var selv en Mester i at skrive latinske Vers, og kunde saameget desto lettere anføre de unge til denne i de Tider saa højt skattede Færdighed. Det er derfor paafaldende, at han i det følgende Aar 1538—39 ikke findes nævnt blandt Universitetets Lærere[2], Aarsagen til hans Fraværelse lader sig neppe oplyse, den synes, som det følgende vil vise, ikke at have haft de andre Professorers Bifald. Imidlertid varede Fraværelsen ikke længe, og Tiden hengik ikke ufrugtbar for P. Parvus. Vi have nemlig fra Aaret 1539 et Arbejde fra hans Haand, der under de daværende kirkelige Forhold var af stor Vigtighed. Det er en Udsættelse paa Dansk af Antonius Corvinus's Postil over alle Søndagsevangelierne, til Brug for de danske evangeliske Prædikanter, hvoraf mange endnu vare for ubefæstede i den ny Lære, til at de paa egen Haand skulde have kunnet udarbejde en Prædiken, der lod sig høre. Oversættelsen var foretagen med Frihed efter Læsernes Tarv. I Forordet antyder Petrus Parvus, at han ogsaa havde haft et andet Arbejde under Hænder sigtende til Menighedens Oplysning, hvilket han dog ikke synes at være kommen til Ende med, eller at have faaet trykt. »Jeg havde«, siger han, »berammet og forfattet en Undervisning paa nogre besynderlige Stykker, som baade timelig og evig Velfærd er paarørendes . . . Det var ikke Prænteren paa denne Tid belejligt altsammen det efter mit Sind (at) afstedkomme«[3].

[1] Den ældste Lektionskatalog 1537 (Münters Magazin I, 274—75).
[2] D. Mag. 3 Række, I, 71.
[3] Prøver af Skriftet ere meddelte i Kalkars Stemmer fra Reformationstiden.

Efter denne korte Afbrydelse tiltraadte M. Petrus Parvus 1539 atter sin Lærervirksomhed. Omtrent i Aaret 1542 ombyttede han Lectio pædagogica med Lectio rhetorica [1]), hvorved dog Lærefaget kun lidet forandredes, da Beskjæftigelsen med Klassikerne i begge udgjorde Hovedsagen. Han nævnes et Par Gange som Dekanus for Facult. artium, nemlig 1552, da han creerede to Magistre, og 1557, da han underskrev Niels Hemmingsens Erklæring om Nadveren, hvorved »Sakramenterernes« Vildfarelser forkastedes [2]). Da han altid forblev i det ringest lønnede Facultet, vare hans udvortes Vilkaar neppe glimrende. Indtil 1555 havde han en aarlig Løn af 70 Daler. Da Kongen i dette Aar forøgede Professorernes Lønning, fik han i de sidste Aar af sit Liv 100 Daler aarligt. Som et Tillæg i Lønnen havde han S. Jakobs Vikariat ved Vor Frue Kirke, hvis faste Aarsindtægt kort før Reformationen var 52 Mark og 5 Pund Korn; men da den tilhørende Residens var saa forfalden, at den næsten maatte bygges op fra Grunden af, blev Fordelen ved denne Forlening neppe stor. Vel opførte Universitetet nemlig en ny Residens, men forlangte derhos, at M. Petrus Parvus skulde godtgjøre Udlæget af de Jordskyldspenge, der laa til Vikariatet. Og da han imidlertid havde pantsat Gaarden med de tilhørende Indtægter, opstod herved temmelig ubehagelige Forhandlinger, hvorunder det udtaltes, at M. Pet. Parvus havde tabt sin Ret til Vikariatet, dengang han, som ovenfor er omtalt, forlod Universitetet, og at det ikkun var af Naade, han havde beholdt det. Universitetet lod vel Gaarden indløse igjen; men sikrede sig derhos sit Tilgode-

---

[1]) Tiden kan ikke sikkert angives, men da M. Hans Svaning ved Mikkelsdag 1541 sidste Gang hævede Løn som Prof. rhetor. (D. Mag. 3 R. VI, 8), og M. Pet. Parvus i en Fortegnelse over Professorerne fra 1543 (til denne Tid maa nemlig den i Ny kirkehist. Saml. I, 6 meddelte Liste henføres) nævnes som Prof. rhetor., have vi Tiden saa temmelig nøje.

[2]) Jfr. Vinding, Acad. Haun. p. 69 (Ny kirkehist. Saml. I, 327 Not.) og Kirkehist. Saml. I, 240.

havende ved at lægge Beslag paa den største Del af de tilhørende Indtægter[1]).

M. Pet. Parvus's Forfattervirksomhed var mindre, end man skulde have antaget efter hans grundige Studier; i hans egentlige Fag indskrænkede den sig til nogle latinske Carmina[2]), der dog maa have været ansete for ypperlige, da han af K. Christian III fik Titelen »Poeta laureatus«, i hvilken Anledning M. Hans Jørgensen Sadolin eller Viberg, en af den Tids bekjendteste dansk-latinske Poeter, tilskrev ham et meget smigrende Ærevers[3]). Af andre Skrifter udgav M. Petr. Parvus 1533 en dansk Oversættelse af et lille fransk gudeligt Skrift, som hans »gode gamle Ven Robertus Stephanus for et Aar siden skrev og præntede i Paris«. Det hele er dog kun otte Blade og deraf udgjør Titelen og Tilskriften til »Fru Helene i Skjørringe paa Falster, Hr. Henrik Gioies Efterleverske«, de tre[4]). Skriftet giver en kort Udsigt over Bibelens Indhold, og skulde danne en Indledning til og være en Forløber for den fuldstændige danske Bibeloversættelse, som M. Christiern Pedersen »med stor Flid og paa ret forstaaeligt

---

[1]) Se D. Mag. 3 R. VI, 7. 13. 17. 23 og de tre Dokumenter, jeg i Mangel af mere oplysende Bidrag til P. Parvus's Biografi har vedføjet som Tillæg I.

[2]) I Henrik Smeds Hortulus Synonymorum findes nogle lat. Vers af P. Parvus (aftrykte hos Gamst). I Resens Bibl. fandtes „P. Parvi et Joh. Sasceridis carmina in obitum virginis Annæ de Bruchofen, Henrici, concionatoris in aula Regis Daniæ, sororis, Witteb. 1557". Et Par andre Digte af ham, som ansaas for tabte, har jeg fundet og føjet til som Tillæg II.

[3]) Tilføjet som Tillæg III.

[4]) Om Fru Helene (ell. Eline) Henningsdatter (Godov) se Allens, Breve og Aktst. I, 321—25, Not. Naar baade P. Parvus og senere (1544) hans Broder Matthias Parvus dedicerede Fru Helene deres Skrifter, kommer man let til at tænke paa det nøje Forhold, hendes afdøde Mand havde staaet i til Christiern II i hans Landflygtighed. Maaske har han erhvervet sig en Taknemmelighedsgjæld hos Brødrene (være sig nu i Landflygtighedstiden eller efterat han var bleven en formaaende Mand i Frederik I.s Tjeneste), som de paa denne Maade søgte at afbetale lidt paa.

dansk Maal udsat haver efter vor naadigste Herres Kong. Maj.s Ordinans, med vort Universitets Fuldbyrd og Myndighed«. Det skulde være »som et ret Kompas, der En i i det store, mægtige, vide, brede og dybe bibelske Hav kan holde sin Kaas efter«[1]). Af andre skriftlige Efterladenskaber af M. Petrus Parvus ved jeg kun at nævne nogle historiske Optegnelser om Biskopperne i Roskilde og Aarhus, som dog kun kjendes af et Par Citater hos den yngre Hamsfort[2]).

Den 27de Avgust 1559 døde M. Petrus Parvus[3]). Han skal have svaret til sit Navn og i det ydre været en lille og uanseelig Mand[4]), men han maa billig regnes for en af den unge Højskoles vigtigste Støtter. Flere af hans samtidige istemte i høje Toner hans Ros, idet de hentydede til, at hans Navn dannede en Modsætning til hans virkelige Værd. Saaledes skrev M. Canutus Bramtius (siden Præst i Øsby i Sønderjylland):

Artubus angustis erat, et quoque nomine, Parvus,
Arte fuit magnus, magnus et ingenio[5]).

Den tidligere omtalte M. Hans Jørgensen Viberg skrev følgende Vers til »den berømte Poet og Orator Petr. Parvus«:

Ingenium, pietas, charites, facundia, uirtus,
Omnia prænduntur nomine, Parue, tuo.

---

[1]) Skriftets fuldstændige Titel og Uddrag af Fortalen er meddelt i Kirkehist. Saml. II, 295 og i Petersens Bidr. til den danske Litt. Hist. II, 135—36. Paa sidstnævnte Sted er i Aftrykket kun sat „Robertus" istedetfor Robertus Stephanus, som selve Skriftet har. Dette tilligemed endel andre sjeldne Skrifter fra Reformationstiden fik min Broder Dr. phil. T. S. Rørdam for nogle Aar siden til Foræring af Pastor J. C. Teilman i Tostrup og Uggerløse, og gav dem senere til det kgl Bibl.

[2]) Jfr. Scr. Rer. Dan. VII, 162. 214 Not.

[3]) Efter en Kalenderantegnelse af en samtidig.

[4]) P. Parvus hentyder selv (i Fortalen til Hortulus Synon.) til sin egen „Parvitas".

[5]) Møller: Hypomnemata ad libr. A. Bartholini de scr. Dan. p. 385. (Af Can. Bramtii Næniæ, Witteb. 1569.)

Magnus es arte tua, sed cur es nomine Paruus?
Magnus in arte sua non bene paruus erit [1]).

Ogsaa den bekjendte latinske Poet Professor Erasmus Lætus udtalte hans Berømmelse i ligesaa stærke Ord [2]).

M. Petr. Parvus efterlod en Enke, Anna, og en Søn Christoffer, der blev Præst i Birkerød, en anden Søn, Saxe, skal være død i en yngre Alder [3]). — Broderen Matthias Parvus Rosæfontanus er bekjendt af et Par religiøse Skrifter, der tildels ere Oversættelser; men jeg ved ikke, hvad Stilling han indtog; kun det fremgaar klart af Skrifterne, at han var en varm Ven af den lutherske Reformation [4]). Broderen Henrik Parvus rejste som den fordrevne K. Christiern II.s ivrige Agent omkring i Norge 1530—31 for at vinde Kongen Tilhængere især blandt den høje Gejstlighed [5]). Hans senere Skjæbne er ubekjendt.

Som bekjendt benyttede M. Petrus Parvus's tidligere Kollega M. Hans Svaning efter hans Død hans Navn paa Titelbladet af et historisk-polemisk Skrift mod en svensk Forfatter (»Refutatio calumniarum cujusdam Joannis Magni Gothi Upsaliensis, quibus in historia sua ac famosa oratione Danicam gentem incessit etc. A Petro Parvo Rosefontano, Equite Dano. Huic accessit Chronicon Joannis Regis Daniæ. 1560«), og skjønt Samtiden maatte kjende Sagens rette Sammenhæng, var denne dog siden i lang Tid saa ubekjendt, at man mente af den Grund at maatte rykke P. Parvus's Dødsaar længere ned i Tiden, indtil det er lykkedes nyere Forskninger atter at bringe fuldt Lys i Sagen [6]).

---

[1]) Joh. Georg. Wibergii Elegiada. Witteberg. 1552.

[2]) Er. Lætus, Rer. Dan. Lib. V, p. 241 (Gamst. p. 39).

[3]) Enkens Navn forekommer i Univ.s Regnskaber i Konsist. Ark. jfr. Ny kirkehist. Saml. I, 8. Om Sønnerne se Gamst, p. 37—38.

[4]) Petersens Bidr. til d. danske Litt. Hist. II, 136—37.

[5]) Keyser, Norges Kirkehist. II, 713. 715—16 (efter Hvitfeldt).

[6]) Herom se Gamst, p. 47 sq., Lüxdorphiana ved Nyerup s. 285 f., Wegener, Hist. Efterr. om A. S. Vedel. 2 Udg. S. 111 Not (Benævnelsen „Eqves Danus" paa Titelbladet beviser ikke noget, da den er opdigtet).

Tillæg.

I. Tre Breve om M. Petrus Parvus's Residens.

1. Doctor Christiern Morsianus fick breff aff Vniuersiteteth, som her effther følger.

Vy efftherne Rector, Doctores och Vniuersitetz Lesemestere wdj Kiøpnehaffn, Giøre alle witterligt och kiendes medt thette wortt obne breff, Att wy haffuer soldt Erliig och Høglerde mandt Docther Christiern Morsiano ett stycke iordt aff Degenhawen, som begyndes westen op till Stienhus gafflen, østen wp till then Jordt, som forne Doctor Christiern kiøpthe aff kierckewerier tiill vor frue kiercke, Och strecker samme iordt fran thet sudwest hiørne paa Stienhus aff synder och y neer indt till Adelgaden, Och er samme iordt y brede paa then søndre ende v alne, Och paa then nørre endhe iij alne. Ffor huilcken iordt forne Doctor Christiern opbygdt haffuer ett nytt hws paa then Canicke gaardt som Mester Peder Paruus nu wdj boer, Och er Mester Joannj Synningio nu tilsagdt. Huilcken byggeningh er wurdett for xxx dalere, Och skall forne Doctor Christiern och hans husfrue Marine Laurisdotter Och begges theres arffuinge nyde och bruge samme iordt medt saadanne skiell och wilckoer, att Vniuersiteteth skall haffue magt att igienkiøbe samme Jordt och hues byggeningh ther paa settes, om behoff giøres, for skiellige wederlagh, effther som thet gienbreff indholder, som forne Doctor Christiern Vniuersiteteth ther paa giordt och giffuett haffuer. Jtem haffuer vy och saa tiilsagdt forne Docther Christiern, att handt maa setthe ett hus westen wp till Stienhus gafflen, Och nyde gafflen till hielp, Dog saa att thet skeer foruden husens skade. Till Vintnesbyrdt etc. Datum Haffniȩ, Sabbatho post Michaelis (6 Okt.) Anno etc. Mdxliij.

2. Item fick Doctor Christiern ett andett breff liudendes som her effther følger.

Vy efftherfølgere Rector etc. kiendes mett thette wortt obne breff, Att efftherthij att Erliig och Høglerde mandt Doctor Christiern Morsianus haffuer wplatt Vniuersiteteth then Canicke Residentz, som Mester Per Paruus nu wdj boer,

Och haffuer giordt Vniuersiteteth en stoer willie och gaffn ther mett, Tha haffuer vy tilsagdt forne Docther Christiern skall haffue och nyde alle then husleye, som gaar aff thet Hiörne hus liggendes y enden aff Studij strede wdt till Adelgaden, som Jep bagger nu wdj boer, Och skeer thet saa att samme Husleye, som nu er x m𝔛, bliffuer forhøgett, Tha skall thet forhøgelse och saa høre forne Doct. Christiern till emeden handt leffuer. Till vintnesbyrdt etc. Datum vt in prȩcedentibus literis (ɔ: 6 Okt. 1543).

3. Anno Domini 1544 die Mercurii proxima a dominica palmarum (ɔ: 9 April).

Postquam negocium semel atque iterum, primum a doctore Christierno Morsiano, deinde a Magistro Jacobo Fabritio quȩstore Vniuersitatis, de ratione liberandi curiam in vico Diui Petri proximam cȩnobio Carmelitarum versus orientem a possessione hȩredum Matthiȩ Vale piȩ memoriȩ, cui Magister Petrus Parus illam oppignauerat, actum est, Deinde cum predicta curia partim tempore Magistri Petri Parui, partim autem tempore antecessoris illius, per omnia collapsa esset, Tandem totius Vniuersitatis vnanimi consensu de prȩdicto negocio hoc modo, vt sequitur, decretum est. Primum, habita ratione M. Petri Parui, quȩstori Vniuersitatis iniunctum est, vt pecunia ærarii publici illam residentiam redimeret, quam non ex stipendio illius subtrahere, sed ex censu eiusdem curiȩ nomine Vniuersitatis recipere deberet. Porro quicquid non iure, quo per omnia excidit decedens ab Vniuersitate Magister Petrus, sed mera gratia vicariatum illius residentiȩ possideret, assignatum est structurȩ domorum areȩ prȩdictȩ residentiȩ, quicquid redituum est intra muros urbis Hafniensis, donec ȩrarium Vniuersitatis pecuniam expensam in redemptionem & structuram eiusdem residentiȩ integram receperit. Quod si Magister Petrus Paruus quacunque de causa priuatus fuerit prȩdicto uicariatu, aut e vita decesserit, antequam Vniuersitas pecuniam expensam in ȩdificia prȩnominatȩ residentiȩ integram receperit, communi consensu Academiȩ statutum est, ut prȩdicti reditus intra muros Hafnienses ȩrario Vniuersitatis cedant, donec ipsa integram solutionem expensȩ pecuniȩ recipiat.

Konsist. Kopibog, 1538—1602, Fol. 41—42 og 69.

II. Sørgevers af M. Petr. Parvus over Prof. Dr. Jens Sinning og den kgl. Kantor, Mag. Georg Præstonius.

(Indførte i „Oratio funebris scr. in memoriam M. Christierni Morsiani a Joh. Matth. Holno. Witeb. 1554")

De sanctæ memoriæ uiro D. Doctore Joanne Siningio, Magistri Petri Parui Rosefontani, Ordinarij Professoris in Academia Haffniensi, (Epitaphium).

Mortuus est D. Joannes Siningius, post triduanam egrotationem II. Kal. Decemb. inter horam 7. et 8. ante meridiem, Ac postridie eius diei hora 2. pomeridiana, honorificentissime sepultus, in templo diuæ Virginis, Haffniæ, Anno Christi 1547.

Optime et maxime de republica apud Danos literaria, deque germana pietate et religione, merito, D. Joanni Siningio, primum sub Vuitebergensibus Doctoribus condiscipulo, inde mox collegæ, ad extremum præceptori: Petrus Paruus Rosefontanus, ueteris neutiquam officij immemor, extremum hoc munus offert:

I.

Siningij iacet hic quicquid mortale, beata
Mens in conspectu gaudet habere Deum.

Disticon ad Lectorem querulum.

Quid quereris celeri raptum nece? quidve lamentis
Indulges? bona mors est inopina bonis.
Mors inopina bonis prodest, non officit ulli,
Ni mala præcessit uita, nocere nequit.

Aliud.

E medio quereris sublatum qui cito? tandem
Cessa, heus nil longum est post moriture uale.

Aliud Coriambicum.

Satis diu uixit, qui uixit bene.
Si cui sancta fuit uita et amabilis,
(Hæc quamuis fuerit tempore perbreui
Transacta, et miseris rapta sodalibus)
Sat uixit sibi, sat uixit amiculis,

Vixit sat patriæ. Nestoris inclyti
Virtutem anticipans, temporis ampliter
Diffusi, exuperat tristia secula [1]).
Nam linquens citius secla cadentia,
Sæcla hæc armisonis fœta furoribus,
Secla hæc blandisonis ficta fauoribus.
Secla hæc splendidulis turgida honoribus,
Seclis perfruitur iam ipse perennibus,
Seclis aureolis, pax ubi candida [2]).
Seclis tota ubi adest laurea gloriæ,
Quam dat munificus, sola fidelibus
Qui uita est, Deus ac unica gloria.

Eiusdem Rosefontani in mortem M. Georgij Præstonij, Musici et Cantoris Regij.

Musas qui coluit, qui Musica plectra sonora
Voce canens, modulos Regibus usque dedit.
Heu tacet, et iacet hic cantor Præstonius, ille
Cantor, qui dulces ædidit ore sonos.
Voces qui potuit mansuris tradere cartis,
Quas in delitijs musicus omnis habet.
Proh dolor en manet hic uiridi sub cespite Cantor,
Marmore sed pario dignior ille tegi.

Monosticon eiusdem.

Alligat una omnes mortales lex moriendi.

Idem uerbis aliter transpositis.

Lex moriendi omnes mortales alligat una.

Paulus Apostolus.

Statutum (inquit) est omnibus hominibus semel mori.

Petrus paruus Rosefontanus amico
et affini mœrens posuit,
Haffniæ 1553.

---

[1]) En Ejer af Bogen (i 18de Aarh.) har bemærket, at Autographum har: exuperat sæcla labentia.

[2]) Den ovenanf. Ejer af Bogen har bemærket, at Autograph. istedet for dette Vers har: Sæclis tota ubi abest blandiloquentia.

III. *Lavs P. Parvi Rosæfontani.*

Joh. Georgius.

Cum Daniæ clarissimus
Rex Christianus Tertius
Tuum Poëma cerneret,
O Parue, Vates maxime:
Sedens amœnam lauream
Depinxit ad frontem tuæ
Musæ: supraque lauream
Fixit coronam Regiam.
Pictura quid talis sibi
Vult? quid bonus Rex hic docet
Signis? minores, credite
Pictura rebus conuenit.
Parui Camœna lauream
Meretur: et Regis decus
Est Vatibus præstantibus
Adferre dona Regia.
I nunc, sacros Vates cole
Quos Rex colit doctissimus:
Mirare Musas candidas
Regem docent quæ pingere.

Af Epithalamion Joh. Georgii Sadolini Vibergii, scriptum in honorem nuptiarum D. Joh. Francisci Ripensis. Eiusdem fasciculus Apollinaris. Witebergæ 1566. E. 4.

II.

M. Thomas Knudsen i Hygum.

Spørge vi, hvem der var den første, der optraadte som Forkynder af den lutherske Lære i Sønderjylland, da ville vi ved at raadspørge vore almindelige kirkehistoriske Værker

og ved at sammenligne Tidsangivelserne, komme til det Resultat, at Præsten Thomas Knudsen i Hygum skulde have været den første. Pontoppidan beretter nemlig, at denne Mand som Præst i Hygum 1520 forlod den papistiske Lære og gik over til den lutherske [1]); han henviser derhos til Lyscanders Bog »de Scriptoribus Danicis«, med Bemærkning om, at Th. Knudsens Overgang dèr henføres til 1521. Denne Efterretning er senere gaaet over i Münters Reformationshistorie [2]) og i flere andre Skrifter, blandt andre ogsaa i den nyeste Fremstilling af Reformationen i Slesvig af Carstens (i Nordalbingische Studien II, 154). Da nu Thomas Knudsen tillige var agtet af sin Samtid som en hæderlig Præst og som Psalmedigter, og da han var Fader til den bekjendte Psalmedigter og Psalmesamler M. Hans Thomesen, kunde han vel fortjene, at man opsøgte, hvad der lader sig samle om ham, selv om det skulde vise sig, at Pontoppidans Efterretning ikke er saa ganske paalidelig, hvad den rigtignok ikke er og ikke kan være, hvad Tidsangivelsen angaar.

Et af de bedste Bidrag til at bestemme, naar Thom. Knudsen kan være optraadt som Forkynder af den lutherske Lære, finde vi i hans Søns, M. Hans Thomesens, Fortale til hans Psalmebog (dateret 10 Avgust 1569). I det han nemlig her beretter om sit Arbejde med at »hjælpe og forbedre« den danske Psalmebog, føjer han til: »Og dertil hjalp mig min kjære Fader, Mester Thomas Knudsen, som udi 44 Aar haver prædiket, og endnu i sit 66de Aar prædiker, Gud ske Lov, Jesu Christi rene Evangelium udi min Fødeby Hygum ved Ribe« [3]). Heraf kan man altsaa regne sig til, at Thom. Knudsen er født 1503, og at han har været Evangeliets Forkynder siden 1525. Pontoppidans Angivelse maa altsaa ved Sammenligning med denne Efter-

---

[1]) Ann. eccl. Dan. II, 770. Jfr. Marm. Dan. I, 78.
[2]) I, 348.
[3]) Brandt og Helveg, Den danske Psalmedigtning. II, xv.

retning forkastes; og efterser man den af Pontoppidan paaberaabte Hjemmel hos Lyscander, da indeholder idetmindste Westphalens Udgave af Skriftet »De script. Dan.« ingen Tidsangivelse, men vel derimod en varm Lovtale over Thom. Knudsen, som jeg her vil meddele [1]:

»Thomas Canuti, artium liberalium Magister, Ecclesiæ Hygomensis in vicinia Riparum Phundusiorum Presbiter, clariss. M. Joh. Thomæ, Pastoris et Præpositi Hafniensis, pater, Vir in divinis scripturis egregie doctus, et in secularibus literis bene versatus, ecclesiam Papisticam, in quo educatus, deseruit et in Lutheri castris strenue militavit, ingenio et moribus insignis, Rhetor et Poeta elegantissimus, scripsit: Psalmos varios in usum Ecclesiarum Reformatarum; quorum adhuc maxima pars reservatur in Psalterio Mag. Joh. Thomæ«.

Af M. Hans Thomesens Angivelse skulde man antage, at hans Fader siden 1525 havde været Præst i Hygum; men at dette dog ikke kan være Meningen, ses deraf, at Thom. Knudsen selv i et Brev omtaler, at han 1526 var Præst i Rødding og Skrage [2]; men klarest fremgaar det dog af Biskop Iver Munks Kollats, hvorved han overdrager Hr. Thom. Knudsen S. Laurentii Kirke i Hygum, der var ledig ved en vis Lavrids Jydes Afstaaelse, thi den er dateret Ribe den 8 April 1527. Dette Brev, hvoraf en gammel Afskrift endnu er bevaret, lyder saaledes [3]:

Juarus Munck, Dei gratia Episcopus Ripensis, dilecto nobis in Christo filio Domino Thomæ Chanuti, nostræ diocæsis presbitero, paternum affectum in Domino, cum salute. Tuæ probitatis ac virtutum merita, quibus apud nos fide digno commendaris testimonio, nos sollicitant et inducunt, vt personam tuam prosequamur fauore gratiæ specialis. Quapropter ecclesiam parochialem beati Laurentij Martiris

---

[1]) Westphalen, Monumenta inedita, III, 485.

[2]) Rhode, Samlinger til Haderslev-Amts Beskrivelse, S. 446.

[3]) Afskrift i Geh.-Ark. Topogr. Saml.

in Hygom, ad præsens de iure et facto, per et post liberam dimissionem cuiusdam Domini Laurentij Jucis, vacantem, cum omni plenitudine iuris sacerdotalis, tibi in nomine Domini conferimus per præsentes, teque per annulj mej traditionem investimus personaliter, in eadem curam animarum et reliquiarum custodias ibidem in animam tuam diligentius committentes, ac mandantes omnibus et singulis ejusdem ecclesie parochianis, quatenus tibi et nulli alteri de omnibus fructibus, redditibus, decimis, oblationibus, cœterisque quibuscunque obuentionibus, ad vsum sacerdotalem inibi iure spectantibus, de cœtero sub poena excommunicationis integrè satisfaciendo, respondeant, prout ibj obseruatum fuerat ab antiquo. In quarum collationis et inuestituræ testimonium secretum nostrum præsentibus duximus appendendum. Datum in curia Episcopali Ripensi. Anno Dominj M° D° xxvii, feria 2a post dominicam in passione.

Udenpaa er skrevet:

Super Huggom. Collatio Episcopi Iuari facta Dno Thome Kanuti.

Darentgegen ist diese Kirche vom Konig Christian als hertzog Jme verlenet vnd itzo von hertzog Johansen seinem Sohn, sein die Collationes verhanden [1]).

Medens dette Dokument altsaa sikkert oplyser os om, naar Thomas Knudsen — han betegnes Dominus, var altsaa endnu ikke Magister, som han senere blev — kaldtes til Præst i Hygum, gjør det os derimod noget tvivlende med Hensyn til den almindelige Beretning om hans tidlige Forkastelse af de papistiske Lærdomme, da man ikke kan antage, at Biskop Iver Munk vilde have meddelt ham sin Kollats, naar han aabent havde sluttet sig til den Lære, der snart skulde omstyrte de gamle Bispestole. Vi kunne derfor i det højeste antage, at Thomas Knudsen i sit stille Sind har følt sig hendragen til den ny Læreform, og vel ogsaa givet den Vidnesbyrd, dog uden skarpt Brud med

[1]) Denne Paategning henhører til Aaret 1576 (den koldingske Afsked)

den gamle, hvilket først indtraadte, efterat han var kommen til Hygum. Derfor kan det imidlertid gjerne være rigtigt, hvad Rhode siger, at »ingen antog med større Glæde Lutheri rensede Lærdom, end denne grundærlige og lærde Mand« [1]). Det gik og maatte efter Sagens Natur gaa med de fleste saaledes, navnlig naar de ikke havde haft Lejlighed til selv at høre Reformatorernes Forkyndelse af den ny Oplysning, at de kun efter længere Overvejelse bestemte sig til det vigtige Skridt, hvorved de brød med Fortiden, medens det endnu laa dunkelt for dem, hvad Fremtiden vilde bringe.

Men 1528 foregik den store kirkelige Forandring i Nordslesvig, der saa at sige afgjorde Reformationen med ett Slag, og gjorde Stillingen let for dem, der alt i deres Hjærter havde givet Reformationen deres Bifald, medens den drev de Præster, som ikke vilde opgive de gamle Kirkeskikke og Lærdomme, ud af deres Embeder. Vi besidde endnu Hr. Thomas Knudsens egen Beretning om, hvorledes han tilligemed de andre Præster fra Haderslev Amt og Tørning Len blev udkaldt til Haderslev af Hertug Christian [2]). Da de vare forsamlede, »blev os foregivet«, fortæller han selv, »at efterdi den almægtige Gud havde nu sendt os sit hellige Ord, at vi arme Syndere bekomme Syndsforladelse af Guds blotte Naade og Barmhjærtighed for sin Søns Skyld ved Troen, og i saa Maade vil have os befriet af Pavens blinde Forføring og Vildfarelse, saa havde Hans Naade med sin Herre Faders Raad nu bekommet tvende lærde Mænd fra Tydskland, som i Haderslev skulde læse den hellige bibelske Skrift« og undervise Præsterne. Disse to Mænd vare Dr. Eberhard Weidensee og M. Johan Wandal; »og da blev givet Befaling«, siger Th. Knudsen videre, »at vi skulde besøge disse lærde Mænds Lektier, at vi selv først skulde lære den rette Lærdom uden menne-

[1]) Anf. Skr. S. 450.
[2]) Trykt i Suplem. til Christian den Tredies Hist. S. 5—8.

skelig Beblandelse, førend vi lærte andre don«. Af denne historiske Beretning kan der vel ikke gjøres nogen bestemt Slutning angaaende Thomas Knudsens tidligere personlige Anskuelser; at han imidlertid villigt og gjerne sluttede sig til den ny Kirkeordning, er der ikke desto mindre tilstrækkelig Grund til at antage. Thi da der ved samme Lejlighed bestemtes, at der skulde indsættes Herredsprovster, som skulde have Opsyn med Præsternes Studering og Lærdom og idetheletaget med deres Forvaltning af det præstelige Embede, ligesom ogsaa med Kirkernes Formue, udvalgtes Th. Knudsen til Provst i Frøs og Kalslund Herreder. Dette Embede forestod han siden indtil 1542, da der atter skete en Forandring med den kirkelige Bestyrelse, og Herredsprovstierne i Tørning Len for en Tid opløstes. Forresten kunde man maaske lægge Mærke til, at medens de øvrige Provster hver kun fik ett Herred at bestyre, fik Thomas Knudsen to, hvilket synes at vise, at man ansaa hans Dygtighed for større end de andre Provsters. — Paa Mødet i Haderslev var der tilkjendegivet Præsterne, at de paany skulde tage Kollats hos Hertug Christian paa deres Embeder. Dette gjorde Thomas Knudsen da ogsaa, og vi have endnu Hertugens paa Plattydsk udstedte Kollats for ham, dateret Haderslev 23 Juli 1528. Heri forpligtedes han til at prædike »Guds rene Ord« for sin Menighed, idet der tillige tilsikredes ham al den Indkomst, Herlighed og øvrige Tilbehør, som fra gammel Tid havde ligget til Kaldet [1]).

I nogle foreløbige Artikler, der 1528 udstedtes for Præsterne i Haderslev Amt og Tørning Len, fandtes ogsaa Opfordring til dem om at tage sig Ægtehustruer. Vilde de ikke gifte sig, skulde de anføre en gyldig Grund, hvorfor de afholdt sig derfra [2]). Ogsaa i denne Henseende fulgte Thomas Knudsen evangelisk Skik — og den 1 Marts

[1]) Supplem. til Chr. III.s Hist. S. 9—10.
[2]) Supplem. til Chr. III.s Hist. S. 1.

1532 fødte hans Ægtehustru Anna ham hans førstefødte Søn, der formodentlig efter Moderens Fader blev kaldet Hans, og er den ovenfor omtalte hæderlig bekjendte Psalmedigter M. Hans Thomesen [1]). At Thomas Knudsen forøvrigt ogsaa paa anden Maade har lagt sit evangeliske Sindelag for Dagen, og at han har været en nidkjær Provst og dygtig Lærer, kunne vi slutte af de Benaadninger, Christian III baade som Hertug og som Konge gav ham. Saaledes forlenedes han 1534 paa Livstid med et Stykke Jord paa Hygum Mark, som tilhørte Kirken sammesteds; og da han havde forbedret Præstegaarden med flere Bygninger, blev der indrømmet ham, at naar han forflyttedes fra Kaldet eller døde, skulde han eller hans Arvinger have Ret til at forlange disse Bygninger indløste af Eftermanden [2]). Den 11 Marts 1536 forlenede Kongen ham paa Livstid med den halve Del af Hygum Kirketiende »samt Straaet« [3]).

Da M. Johan Wandal 1537 blev udnævnt til Superintendent i Ribe Stift, uagtet han ikke var det danske Sprog mægtig, var Thomas Knudsen en af de »gode Mænd«, hvis Hjælp han benyttede sig af til at udtyde sine tydske Foredrag for Menighederne og maaske for Præsterne med [4]). Dette synes at afgive et saameget stærkere Vidnesbyrd om den Agtelse, man havde for Thom. Knudsen, da Hygum paa denne Tid ikke laa under Ribe Stift, og han altsaa paa Embedsvegne ikke havde noget at gjøre med Biskoppen i Ribe [5]). Wandal døde 1541, men maaske Forbindelsen med denne forøvrigt dygtige og flittige Mand kan have givet Thomas Knudsen, skjønt han altid var en Mand ved de fyrretyve, Lyst og Mod til for en Tid at give Slip paa sit Præsteembede for selv at søge til Hovedkilden for den Oplysning, hvis nidkjære Forkynder han var bleven. Den

[1]) Zwergs haandskr. Forts. af Sjæll. Cleresi.
[2]) Supplem. til Chr. III.s Hist S. 20.
[3]) Supplem. til Chr. III.s Hist. S. 28.
[4]) Dän. Bibl. I, 178—79.
[5]) Jfr. Supplem. til Chr. III.s Hist. S. 7.

26 Oktober 1542 finde vi nemlig »D. Thomas de Hugom, Danus, præpositus Slesvicensis« indskreven i det vittenbergske Universitets Album[1]). Hvorlænge han blev her, kan ikke sikkert afgjøres; jeg antager et Aarstid; imidlertid benyttede han som det synes Opholdet til at erhverve sig den Magistergrad, med hvilken vi senere finde ham betegnet. Naar Th. Knudsen forøvrigt, som vi saa, kaldtes Provst i Slesvig, er det mindre nøjagtigt, da efter hans egen Beretning Herredsprovstierne vare afskaffede, kort før han begav sig udenlands (nemlig umiddelbart efter Landdagen i Rendsborg den 9 Avgust 1542). Det er endogsaa rimeligt, at hans Udenlandsrejse netop staar i Forbindelse med hans Fritagelse fra det Provsteembede, han nu i 14 Aar havde forvaltet. Om han senere, da Tørning Len fra 1543 atter forenedes med Ribe Stift, paany overtog Provsteembedet, kan jeg ikke sikkert oplyse.

Kort efter sin Hjemkomst fra Vittenberg blev M. Thomas Knudsen Kannik i Ribe. Han forekommer, saavidt vides, første Gang i denne Egenskab 28 Nov. 1544[2]). Som Kannik var han 1548 Forstander for Ribe Skolegaard (Puggaard), og forlenede som saadan Klavs Sehested, Høvedsmand paa Riberhus, med alt det Gods i Madum Sogn, som laa til Ribe Skole[3]). Fra denne Tid af og formodentlig alt tidligere havde M. Thomas Knudsen sin Bolig i Ribe, hvor han forekommer blandt de stadigt nærværende Kanniker[4]), ja endog 1558 var Kirkeværge ved Domkirken[5]). Ikke desto mindre vedblev han at besørge sit Præsteembede i Hygum som før, idetmindste nævnes han 1548 som Præst der. I en Bog, som Ripenseren Hans Madsen Høine ud-

---

[1]) Ny kirkehist. Saml. I, 467.

[2]) P. Adler, Bidrag til en Skildring af Byen Ribe, 2det Hefte (Progr. 1844) S. 48. Jfr. Ny kirkehist. Saml. I, 405.

[3]) Thorup, Blandede Efterretn. ang. Ribe Cathedralskole, 3die Forts. (Progr. 1826) S. 11—14.

[4]) Supplem. til Chr. III.s Hist. S. 76. 77.

[5]) Medd. af Overlærer Kinch.

gav 1554 [1]), findes der (i Universitetsbibliothekets Exemplar) skrevet med Forfatterens Haand paa Foden af Titelbladet: »D. magistro Thomæ de Hugom fratri suo charissimo«, hvilket altsaa viser, at Thom. Knudsen dengang var Præst i Hygum. Det sikreste Vidnesbyrd indeholder dog Sønnens ovenfor omtalte Ytring om, at Faderen endnu 1569 prædikede i Hygum. Det kan altsaa neppe engang antages, at han har ladet Embedet besørge af en Kapellan, hvilket de andre Kanniker, som havde Præbendekald, gjerne plejede at gjøre. Da Hygum desuden ikke ligger langt fra Ribe, lod det sig vel gjøre at besørge Kapitelsbestillingen og Præsteembedet paa samme Tid. Den Residens, M. Thomas Knudsen havde som Kannik i Ribe, fandtes ved hans Død i en meget forfalden Tilstand, saa M. Anders Vedel, der fik den efter ham, maatte ansøge om Tilladelse til at bortsælge nogle Boder, der laa til den, for at faa Midler til Residensens Istandsættelse [2]). Det Præbende, Th. Knudsen ved sin Død havde, gav en aarlig Indtægt af omtrent 140 Daler [3]), ved hvilken Sum dog den større Værdi, Pengene paa den Tid havde, maa tages i Betragtning.

1557 havde M. Thom. Knudsen den Glæde at se sin ældste Søn, M. Hans Thomesen, som Rektor i Ribe, til hvilket Embede han var kaldet af Stiftets daværende Superintendent, M. Hans Tavsen. Da det hørte til Skolemesterbestillingen at forestaa Kirkesangen i Domkirken og at undervise Ungdommen i Psalmesang, fik M. Hans Thomesen her den første Anledning til at henvende sin Opmærksom-

---

[1]) Oratio funebris in memoriam M. Christierni Morsiani. Witteb.

[2]) Wegener, Hist. Efterr. om A. S. Vedel, 2 Udg. S. 266, Not. 14.

[3]) I en Fortegnelse (i Konsist. Arkiv.) over Universitetets Indtægt af Naadensaar af Ribe Kapitel efter Kanniker, hensovede 1581, anføres:

Mester Tomas Knudtzens halffue rente
Aff Canickedom . . . . j lest xj ørt.
Aff Smør . . . . ij fjerding ij pd.
Aff Balgompræbende . viij ørt.
Aff Canickhusz . . . . iij$\frac{1}{2}$ te salt for v ß.
Summa hujus lxx daler iij ß.

hed paa Psalmesangens slette Tilstand i de danske Kirker, thi »der fattedes ikke alleneste Noder til mange Psalmer, men ogsaa mange skjønne Psalmer, som Lutheri sidste tydske Psalmebog indeholdt«, hvorfor han begyndte at gjøre Udkastet til den almindelige danske Psalmebog, der senere udkom 1569, og som vil forplante sin Forfatters Navn til de sildigste Slægter. Ved dette Arbejde benyttede M. Hans Thomesen sin Faders erfarne Raad, og vi kunne tænke os Fader og Søn mangen Aftenstund samtalende om den danske Psalmesang og læggende Raad til dens Forbedring. Da det senere blev Alvor med Udgivelsen af den ny Psalmebog, meddelte M. Thomas Knudsen tvende Psalmer til den, den ene af dem maa vi her meddele, da den giver os et smukt Billede af den gamle Herrens Tjener, der skjønt Haaret var graanet og Kræfterne havde taget af, dog ikke havde mistet Tilliden til den Gud, som havde været hans Klippe og Hjælp fra Ungdommens Dage af.

En Bøn for gamle Folk.

Herre, jeg er nu gammel og graa,
Stor Svaghed vil mig betage,
Alderdom er mig kommen paa
Med Sorrig og Drøvelsens Dage.
Mit Legems Styrke og Sjælens Kraft
I mig formindskes Dag og Nat,
Det vil jeg for dig klage.

Forkast mig ikke, o Herre kjær,
For min Alderdoms Lyde,
Forlad mig ikke, men hos mig vær,
Din Godhed lad mig nyde;
Min Tilflugt lad mig have til dig,
Saa vil jeg prise dig eviglig,
Og i din Hjælp mig fryde.

Herre, du est min Klippe, mit Slot,
Din Hjælp monne jeg til lide,
Du haver bevist mig meget godt
Alt fra min Ungdoms Tide:
Du drogst mig af min Moders Liv.
O Herre din Trøst du mig nu giv,
Forløs mig fra al Kvide.

Min Tro og Trøst, mit Haab og Bøn,
O Herre, vilt du formere,
Et frit Mod og Taalmodighed skjøn
Giv, og mit Legem regere:
At jeg i din Frygt vandrer saa,
At jeg det evige Liv kan faa,
Naar jeg dette skal undvære.

Den anden Psalme, som er forbunden med denne, handler om »den kristelige Kirkes Alderdom« og giver paa sin Maade en Tidsskildring, der just ikke falder i de lyse Farver. Grundtvig har i sit Sangværk for den danske Kirke (I, Nr. 105) givet en Omarbejdelse af denne Psalme.

— Det er derimod urigtigt, naar undertiden Psalmen: »O Gud Fader din Skat saa skjøn«, tillægges M. Thomas Knudsen [1]), da den er af hans Søn.

I Aaret 1561 havde M. Hans Thomesen forladt Ribe, og var bleven Sognepræst ved Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn og »øverste Provst« i Sjællands Stift. Var dette end et Savn for Faderen, erstattedes det dog derved, at andre af hans Sønner kom til at virke i hans Nærhed. I det hele havde han 12 Børn, af disse kjende vi endnu følgende: Knud Thomesen (en Epistel, som M. Hans Thomesen tilskrev denne angaaende den ulykkelige M. Justus Jonas's Henrettelse 1567, fandtes i Kjøbenhavns Univ.-Bibl. før Branden 1728). Peder Thomesen blev Faderens Kapellan med Succession i Hygum, men døde allerede 16 Juli 1581 [2]). Niels Themesen finde vi 1554 indskreven i Univ.-Matriklen i Vittenberg; 1571 blev han ordineret til Præst hos Fru Rigborg (Tegenhus) til Fobislet [3]). En femte Søn var den »Paulus Thomas Ripensis Hugom, Danus«, der S. Jørgens Dag 1569 blev inskriberet ved Universitetet i Leipzig, efterat han i Marts s. Å. havde taget Magistergraden i Vittenberg [4]). Endelig var M. Lavrits Thomesen (Riber), Sognepræst i Kolding til 1586, upaatvivlelig ogsaa en Søn af Th. Knudsen. I Aaret 1569 var der Udsigt til, at M. Hans Thomesen skulde være bleven Biskop i Ribe, idetmindste skal Kongen have ønsket ham [5]), men da den i Kirkeordinansen foreskrevne Valgmaade endnu bestod paa denne Tid, blev Lektoren ved Ribe Domkirke, M. Hans Laugesen, da det kom til Stykket, foretrukken af

---

1) Nyerup og Rahbek, Bidrag til den danske Digtekunsts Hist. I, 213. Frost, Efterretn. om Ribe Domkirke, S. 23, Not.

2) Notitsen om denne og den ovennævnte Knud Th. findes i Zwergs haandskr. Forts. af Sjæll. Cleresi (u. M. Hans Thomesen).

3) Ny kirkehist. Saml. I, 471. Hegelunds Calend.

4) Efter Prof. T. A. Beckers Udskrift af den leipzigske Univ. Matr. og Mag. til den danske Adels Hist. S. 154.

5) I Ped. Hegelunds Calend. findes flg. Notits under 3 Avg. 1569: „Literis Hafnia d. 7 Aug. perscriptis ad M. Thomam significatum est, regia voluntate designatum esse M. Johannem Thomam“.

Valgmændene, og den gamle Thomas Knudsen opnaaede saaledes ikke den Glæde at se sin Søn som Biskop. Derimod oplevede han den sørgelige Dag, da han fik Budskabet om Sønnens Død (1573), og da han i sin Alderdom ogsaa maatte følge flere af sine andre voxne Børn til Graven, kunde hans Dage, som blev mange, vistnok ofte falde tunge for ham, saa han havde Grund nok til tit at bede den Bøn for gamle Folk, som han selv havde forfattet og som i hundrede Aar og derover har været til Trøst for mangen gammel Sjæl, der havde sagt Farvel til den jordiske Glæde for allene at helde sit Hoved til Evighedens Haab.

Den gamle Thomas Knudsens Bekymringer og hans Standhaftighed i, som Job, at bære Sorgen, har den i sin Tid berømte latinske Digter Johannes Amerinus skildret i følgende Vers[1]):

M. Thomæ Chanutiǫ, Canonico Ripensi.

Si Deus hunç erga maiorem nutrit amorem,
Mole ærumnarum quem grauiore premit:
Quis te dilectum Domino dubitabit, et illo
Ex numero, tecta queîs ratione fauet?
Et licet à teneris multum te corripit annis,
Adijcit et canis iam mala plura tuis:
Attamen infracta toleras sic omnia mente,
Vt sacer ærumnas Job tulit antè suas.
Huic igitur pia quos peperit patientia fructus,
Non deerunt vitæ, tu modò fide, tuæ.
Eximiæ quamuis per tristia funera prolis,
Concidit heu senij lux columenque tui.
Viuit et æternum regnat tamen, vnde leuamen,
Auxiliumque tibi profluet omne, Deus.

D. 5 Jan. 1581 døde »den ærværdige Olding« M. Thomas Knudsen, 77 Aar gammel. Skrifter har han ikke efterladt sig.

[1]) Jo. Amerini Carmina, Wittebergæ 1576, fol. D. ii.

Hans haandskrevne Beretning om Reformationen i Haderslev Amt og Tørning Len er omtalt foran, endnu synes han at have efterladt nogle andre historiske Optegnelser, som Rhode har benyttet enkelte Steder i sin Beskrivelse af Haderslev Amt [1]). — Som en Mærkelighed kan endnu tilføjes, at Th. Knudsen ejede det eneste Exemplar, man ved af sige, af Dr. Ped. Palladius's Visitatsbog; efter hans Død forærede hans Arvinger det til Lektor Peder Hegelund i Ribe, senere kom det i Langebeks Eje; men synes nu ikke mere at være til, uden i en ufuldkommen Afskrift, der tidligere er aftrykt i dette Tidsskrift [2]).

III.

M. Jørgen Bøies Beretning om Kirkeordningen i Haderslev Amt.

Blandt Kilderne til Kundskab om Reformationens Gjennemførelse i Nordslesvig indtager efterfølgende Stykke en høj Plads. Det har heller ikke været ubenyttet; forskjellige Dele af Beretningen have endog været trykte, men da disse Meddelelser dels ere givne i Skrifter, der nu ere meget vanskelige at overkomme, og dels ere meget ukorrekte [3]), har jeg ikke taget i Betænkning, da Hr. Cand. phil. C. M. A. Matthiessen, Stipendiar i Gehejmearkivet, tilbød mig en nøjagtig Afskrift efter Originalen, at give den Plads her, saameget mere som dette Stykke kunde danne et passende Grundlag til videregaaende Undersøgelser angaaende Kirkeordningen i Sønderjylland efter Reformationen og til udførligere Oplysninger om de Mænd, som Frederik I og

---

1) F. Ex. S. 160.
2) Heiberg, Ped. Palladius, S. 172. Kirkehist. Saml. II, 560 ff.
3) Se Aarsberetn. i det kgl. Geh.-Ark. II. Tillæg. S. 59.

Christian III i denne Henseende især benyttede sig af, hvilke jeg haaber at kunne meddele i et følgende Hefte. Til den Tid maa jeg ogsaa udsætte Meddelelsen af de Oplysninger, jeg har samlet om Forfatteren af denne Beretning, Mag. Jørgen Bøie eller Georgius Boethius Agricola, som han paa Latin kaldes; jeg skal her kun bemærke, at han var Hofpræst i Haderslev og Provst (eller Superintendent) i Haderslev Amt eller Barwit Syssel og i Strand († 1569), idet jeg forøvrigt foreløbig henviser til Rhodes Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse S. 150.

Beretningen udgjør forresten kun en Del af et større Hele, nemlig af M. Jørgen Bøies Regnskabsbog, om hvilken Hr. Matthiessen giver følgende Underretning:

»M. Jørgen Bøies Regnskabsbog vedkommende Kirkerne i Haderslev Provsti (afleveret til Geheimearkivet fra det tydske Kancellis Arkiv) er et smukt Originalexemplar paa noget over 90 Pergamentsblade i Folio, indbundet i hvidt Pergament, hvorpaa allehaande Forsiringer ere indtrykte. Skriften er meget tydelig, Overskrifterne tildels skrevne med rødt Blæk. De 11 første Blade optager Indledningen m. m. (som her aftrykkes). Paa de derpaa følgende 54 Blade opregnes Provstiets Landsbykirker og de til samme hørende Ejendomme; den øvrige Part af Bogen (27 Blade), vedkommer Haderslev By, og omhandler: a) Mariekirkens Indkomster; b) Kirkebetjenternes og de Fattiges Indkomster af en hel Del navngivne Len, Kapeller, Vikarier, »Consolatier« og Memorier (jfr. Gavebrevet af 1533 i Geh. Ark.s Aarsberetn. II, Tillæg S. 62—63); c) Fortegnelse paa Forandringer og Forøgelser af Kirkekapitaler i Hertug Hans den Ældres Tid; d) Hospitalet og »Almisseboderne« Indkomster; e) St. Jørgensgaards Register«.

Som man vil se, ere de øvrige Stykker heller ikke uden Interesse; da denne imidlertid væsentlig er statistisk, og Omfanget desuden er saa stort, har jeg ikke turdet indlade mig paa at meddele dem her. Mulig der ved Lejlighed kan meddeles et Uddrag deraf.

Skriftets første Blad indtages af en »Juramentum illustrissimo principi duci Christiano a parochis provinciarum Hadersleue et Dorning præstitum, anno M. D. XXVIII in castro Hadersleue, præsentibus Doctore Eberhardo Widensehe et M. Johanne Wandalo«. Da denne Edsformular imidlertid alt er trykt i (Krags) Christian den Trediës Historie Suppl., S. 6, forbigaas den her. Derefter følger:

Ein bericht vnde verklerinqe der gelegenheit vnde der kerken jarlichen jnkumpstt sambt densuluigen registern düsser Prawesty, Barrezüssell genant, vth des durchluchtigen hochgebornen fürsten vnd hern hern Johansen, eruen tho Norwegen, hertogen tho Schleswig, Holsten etc. heten vnd beuell durch Magister Georgium Boetium kortlichen vorfatet Anno etc. 1564.

Nachdem de durchlüchtige vnnd hochgeborne furst vnd her herr Johanns, Erue tho Norwegen, hertoch tho schleswig, holstein, stormarn vnd der ditmarschen, Graue tho oldenburg vnnd delmenhorst, min gnediger furst vnnd herr my vperlecht vnnd beualen, dat jck siner furstlichen gnadenn prouestie tho Haderschleue, von olding Barrezüssell genomet, so vell vth gudem bericht vnd gewisse anwisinge todonde, gelegenheit, guder vnnd jarliche jnnkumpst schrifftlichenn vorfatenn scholde vnnd siner furstlichen gnaden thon handen stellen, hebbe jck my jn dem als ein gehorsamer ertoget, vnd siner furstlichenn gnadenn beger nach minen hochstenn vlyt vorgewendet, So vele my tho disser tidt beyde vth framer olden lüdenn geistlichen vnd weltlichen bericht, darto ock vth der kerkenn olden vnd nyen, so vele my thon handen gekamenn, kerkenn registernn anwisinge jummer møglich todonde gewesenn, wo vth nafolgendem tractat touornemen.

Vnd tho einem jnganck vnd guden bericht, dardurch men dusser prouestie gelegenheit moge vernehmen, will jck desuluigen jn etlike gewisse stucke vorfaten.

Dat erste Stucke. Vann dusser Prouestie, wo vnnd durch wen desuluige ein tidtlang regirt sy.

II. Wat des Prouestes Ambt hir jnn dusser Prouestie gewesen sy vnd noch js.

III. Vann der Visitatie.

IV. Vann der kerkenn jnkumpst.

V. Vann kerkschworn.

VI. Vann kerkenn Rekennschop.

VII. Vann des Prouestes vnnd Ambtschriuers lohn jn der Prouestie.

VIII. Vann gewissenn vnnd jarlichen vthgifft der kerken.

Von dusser Prouestie, Wo vnd durch wem desuluige bethertho regert js Von der tidt aff, dat dat Euangelium by vns geprediget.

Disse Prouestie tho Haderschleue, Barrezussell genomet, js nicht ersten angefangenn edder ein Prouestie genomet wordenn, do dat licht des hilligen Euangelij ersten by vnns anbrach, vnd fast jn [je]der stadt edder lehen ein sunderlicher Visitator gesettet vnd Prouest genomet worth, hir im hertuchdom als to Flensburgk, Husem etc., sunder jdt js ein olt prelatur, dignitet vnnd herlicheit von olders gelegen by dusser domkerke tho Haderschleue, welcher ein halffdom edder collegiata ecclesia gewesenn sy, wo noch einem jdern bewust, darto von herren, bischopen, prelatenn vnd ridderschoppenn alletidt geacht vnnd geholdenn gelike wo de prelaturn jn andere domkerken plegenn to syn, js ock noch by vnsem gedenckenn durch hern Johan Wulff dohmprouest hir tho Haderschleue vp papistische wise vorgestan vnd regert gewordenn, vnd so vele de guder belangt alle jn summo flore erholden.

Als nu de lere des Euangelij anquam, js dem Wulff durch hochlofflichen gedechtnisze Koning Christiann, do ein hertuch, dat kerkenn regiment benamen, vnd sint darna der kerkenn guder ouell bewort, den idt hebben de

herdesvagdte ein tidtlang de kerkenn regert, visitert vnd dersuluigen rekenschop geholden, de klenot der kerken sint vthgenamen, darto sint vell kerkenn guder der kerken verrucket vnd affgehendigt geworden, Nemant hefft acht gehat vp de lere, den de Konig allene, vell kerkendener sint vngeordinert thom Predigambt gestadiget, de Schole hir tho Haderschleff wort verwostet, vnd ginck alles vnordentlichen tho beth vp des Erwirdigen hern doctoris Euerhardj Wijdensee tokumpst.

Do auerst dusser doctor Euerhardus angekamen was, vnnde wort kerkherr tho Haderschleff, wurt ehm dusse haderschleuische Prouestie, darto ock alle de kerken, so jnn Dorning lehenn belegen, touorwalten vnd regerende jngedan. Dusse doctor nam sick des geistlichenn regiments mit ernst wedder an, richtede beyde de Prouestie vnnd de Schole hir tho Haderschleue wederumme vp de vote, finck an nicht allene tho Predigenn sunder ock tolesen.

Vnd dewile dat Euangelium anfenglich hir to Haderschleue geprediget worde, edder sus wor jm hertochdom, edder ock jm Rike to Dennemargken, quemen vell Monnike vth denn Clostern, ock ander studenten, vmme des Euangelij willen her, dardurch Ko. Matt. etc., do ein Hertuch, verursaket geworden ein lectur tho Haderschleue wedderumme (wo ehrmals gewesenn) antorichtende, worto ock M. Johannes Wenth geuordert worde, vnde dem doctorj togedan, do den sulch lectur sambtlich vp vnd by macht erholdenn etlich iharen.

Nachdem nu dem doctori de denische sprake vnbewust, vnd he sus mer als genoch todonde hadde, wort jn jder herde ein herdesprouest von kho. matt. etc., do ein hertoch, jngesettet, de vonn des doctors wegenn vmme her toch vnde hørde der kerkenn rekennschop beide jn haderschleuische prouestie, vnd ock jn Dorning lehenn, ouerst wat de lehre bedrap vnnd Ehesakenn, edder sus wor angelegen, regerete de doctor suluest, vnd vorsamlete

alle Pastores der kerken jder jar einmahll edder twe hir tho Haderschleue, wort ock von Jderman nicht alleine ein Prouest erkant, sunder ein Superintendent genomet, darher de Prouest to Haderschleff des Superintendenten nahmen bekamen heft, de herdes proueste auerst wordenn Proueste genohmet.

Darna do dat Euangelium mit der tidt ock binnen Flensburg, Schleswig vnd Husum geprediget worde, vnnde de Koninck daran dat Regiment bekamen hadde, worden de Pastores darsuluest ock Superintendentes geheten, wo noch vth vnser kerken ordienantz, so darna tho Rendesburg verordent, touornemen js, wowoll dar touorn nene Prouestie edder Prelatur van olding gewesenn.

Tho dusser tidt worden de gelerden vth dem rike tho Dennemargken ock vth dussem hertochdom to Schleszwig na Haderschleuen durch ko. matt. etc. vorschreuen, ein kerkenordinantz, so beide jm rike vnd hertochdom gelden scholde, touoruaten, welker ordienantz von vorgeschreuen gelerden hir tho Haderschleue vndergeschreuen worde, vnd noch jn allen Stichten auer dat gantze Rike to Dennemargken by macht erholden wert.

Dat ock de herdespraueste jn Dennemarck gesettet worden, gewan hir na haderschleuische Prouestie vnnd geschicke einen ortsprunck jn diser vorsamling, welker gescheen js jm jar m. d. xxxvij, do M. Johannes Wenth, lesmester to Haderschleff, de Prouestie jbidem na des doctoris afftoch hadde touorwaltenn.

Ein wenich vor dusser vorsamling was Magister Anthonius Keiser, seliger gedechtnisze, allrede angekamenn, vnde was Pastor hir to Haderschleue na dem Doctor, hadde auerst mit der Prouestie (de der M. Johannj Wenth beualen was) nen doent.

Jn demsuluigen, als M. Johannes Wenth lesmester von ko. matt. etc. na Ripen gefordert, darsuluest Bischop gewordenn, js de Prouestie M. Anthonio Keiser jngedan,

mit allen kerken beide jn haderschleuische Prouestie vnnd Dorningleen, jn gliker gestalt tho regerennde, wo de doctor vnnd M. Johannes desuluige hadden touorwalten. Em worden ock de kerken jn Tundern vnd Apennrader lehen to regerende beualen als ein Superintendent, wo noch mit einem versegeltem briue, em desfals vonn Kho. Matt. etc. gegeuen vnd jn mines gnedigen Fursten vnd hern canzelly noch tor stede, nochsam tobewisennde sy.

Dusser M. Anthonius, seliger gedechtnus, lasz nicht jnn der Lectur, sunder predigede men allene, darmede de lectur vphelt vnd worde vorlecht. Do nu de Erwirdige her Gossiek von Allenellde, Bischop tho Schleszwig, middeler tidt vorstorue, bewilligte de Ko. Matt. etc. sambt Prelaten vnd Ridderschop jm hertochdom Schleswick jn eine sunderliche kerkenn ordinantz, so hir jm Sticht Schleswig geldenn scholde, welcher ordinantz ock strax binnen Rendesburgk jn des Doctoris Pomeranj von Wittenberg vnnd der Superintendenten von Schleszwig, Husum, Flensburgk vnnd Haderschleuen bywesende gestellet worde.

Tho dusser tidt wurde de Erwirdige her doctor Tylemannus, seliger gedechtnis, Bischop tho Schleswig, vnd nam sich des gantzen Stichts to Schleswig einen generalen der kerken administrationem an, vnnd dewilen etliker der herdes Prouesten vnder des vorstoruen, settede M. Anthonius de andern aff, vnd toch so suluest, nach dem he der denischenn sprake mit der tidt bewant, jn der kerkenn rekennschop, do wort em ock strax darna de Ambtschriuer togedan, dat he mede jn der kerkenn rekenschop theenn scholde, vnd de herdes Proueste wurden also durch M. Anthonium affgesettet.

Darna do dat lanndt twischenn den herren gedelet worde, sint de kerken jn Apenrader leen M. Anthonio genamen, desglikenn ock de jn Tunder lehen, welcher hern Vincent Pastor jbidem to regerende jngedan sint.

Nicht lange darna wort M. Anthonius derer kerkenn ock quiet, so de von Ripenn jn Dorning leen hebbenn to visitiren, vnangesehen dat sin vorveder als doctor Euerhardus vnnd M. Johannes von anfang der Euangelischer lere by vnns solke kerken alle tidt toregerennde jngehat hadden.

Hirdurch is gescheen, dat M. Anthonius nicht mehr kerken to visitirn nabehelt als xxxiiij, so vonn oldings tho dusser Prouestie Barrezussell gehort hebbenn, Vnnd sint dusse xxxiiij kerken jnn nafolgende Register by nahmenn genometh.

Wowoll nu de Bischop doctor Tilemannus, wo bauen gesecht, sick der kerkenn Regiement als ein Bischop annahm, quam ock alle jar eins tho Haderschleff vnd dede jn aller Pastorn (So M. Anthonius an denn Bischop vorschreuen hadde) bywesende jn der Domkerkenn einen Sermon, vnd bot sus na luth der ordinantz sinen denst an; Dennoch bleff M. Anthonius de he was, dede sin Ambt, vnd regerte de kerken dusser Prouestie by des Tilemannj tidenn vor vnde na, als ein vullmechtiger Superintendent so lange he leuede, Uthgenamen dat he darna nehmande thom Prester Ambte ordinerete. Als nun M. Anthonius jn Gott vorscheidede, js de Prouestie tho Haderschleue my Georgio Boetio ein tidlanng touorwaltenn jngedan, bet vp her Johannj Vorsti ankunfft, de ock jnn solcher mate dusse Prouestie sos Jar lang vorstunt.

Vnnd als her Johannes Vorstius vann hir getagenn, js vorgeschreuene Prouestie my Georgio Boetio thom andernn male als ein vulmechtiger, wo M. Anthonius, beth vp dussenn dach touorwalten, von F. G. auerandtwortet vnd beualen, Ock vperlecht vnnd beualenn dusse vorkleringe todonde, vp dat de, so hirnamals kamen worden vnd dusser Prouestie vorstan scholden, einen kleinen erės Ambtes vnd duser kerken gelegenheit bericht vnd anwisunge hebben mogen.

Von des prouestes Ambt.

Dewile dusse Prouestie tho Haderschleue ein sunderliche Prelatur sy ock von olding gewesenn, hefft idt alle tidt fine gelerde lüde na gelegenheit der tidt tho Proueste gehat, Vnd alse wandages ein domherr de Prouestie to Haderschleff kerken regiment vnd dignitet jngehat hefft, also js desuluige nu velen jarn durch einen gelerten Predicant an haue edder jnn der statt, edder durch einen Lesmester darsuluest bet her tho vp christlicher wise by macht erholdenn, desuluige hefft alletidt gut acht gehat vp dat kerkennregiment vnd der kerkenn dener, se vormant eres Ambtes, dat se sich beide jnn lere vnnd leuende christlich vnd recht, ock na des hilligenn Apostels Paulj lere vnstrafflich vnnd vnuorwislich schicken vnd holden scholenn, vp dat durch en de ehre Gades moge gefurdert, de christlike kerke gebuet vnd se suluest jn Gades tornn vnd der Ouericheit straffe nicht vallenn.

Tho sulchenn behuff, dat ock de lere moge recht vnnd rein vnuorfelschet by macht bliuen, de hillige vnnd hochwirdige Sacramenta recht jn erem gebruck na Christi Jnsettinge administrert werden, vnd jn lere vnnd ceremonien moge eindracht erholdenn bliuen, plecht de Prauest, sodder dat Euangelium hir gepredigt, alle jar twe mall denn kerkendenern durch eine vorgaende Jntimationem touorsamlen, aldar jnn egener personn (idt sy den ein ander begert he moge sick ouen) einen latinischenn orationem edder declamationem toreciteren, wo sus gemenlichen jn allenn gelerden vorsamling gewontlich.

Vnd neuenst dem dat sulkes sehr nutte sy, darumme, dat men gemenlichen einen sunderlichen locum vth der hilligenn schrifft hir tohandlen vnd vorklaren plecht, js idt ock erlichenn vnnd so dar fremmede kemen ein sunderlicher Cirat; Jdt js ock ein gut exempell vnnd sehr nutte, dat sulke wise by macht erholdenn werth, vp dat nene vngeschickede, de nicht mit gelerden lüden vmme gaen js, sich dusser Prouestie touorwaltenn vnderstaa.

Jdt schall ock ein Prauest hir amice et fraterne mit sinen medebrodern vmmegan vnd conferirn vnd einen jdernn, de solches bedorfft, nach gebür annemen vnnd vnderwisenn, ock mit den andern consultirn de rebus ad Ecclesiæ gubernaculum spectantibus, an solchem Colloquio hefft Gott einenn gefallenn vnd gifft dar sinenn segenn.

Hir schall ock durch denn Prouest alle twist vnd hader, so sick, als wy alle mentschen, wat todroge, vnder denn geistlichenn bygelecht werdenn, Vnd so jemant einen geistlichen worumb tobesprekende hefft, dem schall de Prouest tho sinem recht vorhelpen, den dewile vnnd so lange ein geistlicher sich des Ambtes nicht voruuwerdiget, Js he den herdesvogdten vnnd dinges recht nicht vnderworpenn sundern genetet der olden geistlichenn Rechten, Fryheiten vnd Priuilegijs, denn geistlichen jm Sticht tho Schleszwig von Khoniglicher Maiestat gnediglichenn vorgunnet, na vthwisinge der kerken jm Hertogdom Schleswig Ordinanzien.

Neuenst dem ouerst de Prawest die geistlichenn tho Arbeit, vnd dat se einem jdern don wat Recht jst, erholdenn schal, js ock sin Ambt vnnd beuell, dat he sie schal helpen souele moglich vordedigenn, mit hulpe der kerkschwarn, wedder vnrecht vnd gewalt, tosehen vnd vorschaffenn, dat se ehr lohnn vnnd jarliche besoldinge bekamen mogen, vnd wat hir jnn der gute nicht mag erholdenn werdenn, schall he dem Ambtman darumb anlangenn.

He hefft nene macht, ane der herrenn beuell, jennigen Pastor touorwisende edder afftosettennde, velweniger jntosettende edder jenige kerke touorlehnen, den dat jus patronatus vel conferendj potestas aller kerkenn dusser Prawestie, keine kerke vthgenamen, jst stetes beth vp dussenn dag, sodder dat Euangelium by vns geprediget, allene by denn herren vnd sonst by nemande gewesenn. Die wahll auerst eines nien kerkherrenn jst denn Jnwahnern des Caspels, doch mit der herrenn verloff vnd des Prawestes rath, gegunnet.

Dat examen vnnd judicium kompt dem Prauest by, ouerst wo touorne angetoget, de hocheit, jus patronatus conferendi potestatem edder collationem, desgliken von acker vnd lanstenn der kerkenn, veste, broke vnd alle herlicheit, wo noch mit einem olden breue jn der Canzellie tobewisen, hebben sich de herren alle tidt, ahne eines jdern jnsage vorbeholden, Doch beholden de kerken de jarliche gifft daruon na luth der Register. Wenn ock ein kerkenn dener erwehlet js vnd pro manuum impositione to resende verursaket, schall he erstenn van dem Prouest verhørt sin, vnnd den cum testimonio vitæ et vocationis an gebürlichen orden vorschreuen, wen he auerst geordinert sy vnd durch hern admittirt, schall he durch den Prauest vth der herrenn beuell jn bywesende ein edder twen der negesten Pastorn jn sine kerke jnstituert edder jnngesettet werdenn, vnd sines ambtes, so em dar von dem Prouest beualen, mit ernst vnnd vlith vermanth. Ock schall de Prouest darsuluest predigenn vnd na der Predige den tokunpstigen Pastorn, so he jnsettet, van Gades ock der Ouericheit wegenn dem Caspell vlitigen beuelenn, ock alle tohørers tho einem vlitigenn vorbede vermahnen, dat Gott demsuluigen Dener sinen hilligen Geist, Gnade vnnd Segen tho sodanigem Ambt geuen vnd vorleenen wille.

Wen ock ein Pastor vorsteruet, plecht de Prouest den negesten Pastorn jn dem herde touorschriuen vnd mit ehn dar toerschinen, wenn de verstoruen Pastor begrauen wert, plecht ock de lichpredige to donde, vnnd dat Caspell volck touormahnenn, dat se Gott vmme einen andernn guden trwen Selensorgers beden vnd anropen, he schall ock des vorstoruenen nagelatenen wedewe vnd kindern, so vorhanden, mit Gades wort trostenn, sick dersuluen nottorfft annehmen vnd so vell moglich mede toseen, dat en nen vnrecht geschee.

Wan dar ock bededage scholen geholdenn werdenn vth der herren beuell, schall de Prouest na gelegenheit der tidt vnd noth einen bequemen Text dar to erwelen,

densuluigen disponiren vnd darna mit einer kleinen vthlegginge vorklarenn vnd einicheit by allen to erholdenn den andernn Pastoribus dusser Prouestie mededelen.

Von der kerken Visitatien.

Jdt schall ock de Prouest alle Jar (ahne de Rekennschop) eins tho allen kerkenn reisenn vnd darsuluest mit drey edder vier andern Pastorn de Catechumenos examinirn vp der kerkenn bekostinge.

Hir scholen ock de Pastores ein jder jn sine kerke, wen de Prauest darkumpt, jn sinem bywesende einen kortenn Sermon don, mach ock nehmen einen Text na sinem gefallen.

Von der kerken Jnkumpst.

Wowoll durch vorsumenisse ock villicht egene nutte der vorstenderen dusser Prouestie der kerkenn grote affbroch an velenn orden gescheenn vor etlichen Jharen, Dennoch hefft ein jder kerke mit dem pastor, weder grote jnrede, vorhindering vnd jnpasse, so vaken gescheenn, ehren thegedenn beide jn kornn vnd quieck bet vp dussen hutigenn dag beholdenn, als nemlich de vofftteinste garue edder schoff von allerleie jn korn thegede von jderm Husman, he dene wem he will.

Jn quieckthegede hefft de kerke vnnd pastor dat xv lam, verken, kalff vnd vhalenn, so jaricht sint.

Jdt js vonn olding de x garff, dat x lam etc. gewesen, auerst do nam de Bischop denn drudden dell von allerleie thegede, beide jnn kornn vnd quick. Do nu de reine lehre des Euangelij vorbrach, nam de Kon. Matt., do ein hertuch, dem Bischop sin Part, dat js dat drudde dell aller thegeden vnd gaff den huslüdenn verloff vnd na, dat se na dem dage nicht dat x sundernn dat xv thor thegede geuen vnd warpen scholden. Also js des Bischops part vann der thegedenn denn huslüdenn nagegeuen.

Dar auerst ein husman mehr edder ringer als xv stucke jm tall hefft, gifft he der kerken vnd pastor denn

xv penning daruon (wo ehemals von den x gewontlich) edder vorgliket sick mit dem pastorn vnd kerkschworn jn der gude.

Vnd so de kerkherren vnnd kerkschworn jn dem vorsumlich, idt sy jn korn thegede edder quick thegede, ock frucht, frede edder gunst haluen vorsumlich edder egennuttich, eren nakomling vnd der kerken to schadenn vnd nadeell, schall de Prouest, wo em sulkes witlich, mede toseen, dat der kerken vnd kerken denern jnkumpst nicht vorringert werden. Wat de kerken mehr toborende hebbenn ane vorgeschreuen thegede, an Kohür vnd Erthür, ock etlicher wegenn an Rentegelt, js mit vlyt vnd ordentlichen jn nafolgende Register angetekent.

Jdt hebben ock de Pastores mehr toborende ahne den thegeden, als acker, wisch, etlicher wegen holt, botter etc. welchs alles jn ein sunderlich Register geschreuen js.

Von den Kerkenschwornen.

Dewile nu der kerkenn ann guden kerkenschwornen vell gelegen, de mede toseenn, dat der kerkenn vnd kerkendenern mit der thegede recht geschee, de ock gude nochafftige Rekenschop don willenn, de ock dem Pastori willich vnd gehorsam sin, nachdem se na luth der kerkenn ordinantz mit dem Prouest der denern jo so woll als der kerken sake vthrichtenn, en handhauen vnd bystandt don schollen, js idt nødich, dat de Pastores suluest mit xij der oldestenn vnd vornemestenn des Caspels macht beholdenn, einen kerkschworn jn vnd afftosettende. Doch so sulcher kerkenschworn, den se erwelen vnd jnsetten, nicht recht handelt jn der kerkenn sake, edder konde nicht tho Rekennschop kamen, scholen de pastor vnd de twelff oldestenn daruor thor stede stan, jn der stadt auerst setten de hern suluest kerkennschworn.

Vnnd wenn vmme S. Johannes tho Medesommer ein nie kerkherr (sic) erwelet js, schall he vp negestuolgende Rekennschop jnn biwesende des gantzen Caspels dem Prouest

von F. G. wegen schwerenn, dat he der kerken nutte jn aller maten glick sin egen soken will, ock denn kerkendenern bystandt don vnd handtrekinge, als he dat vor Gott, F. G., vnnd menniglich will verantworten.

He schall sick ock vorplichtenn, dat he alle der kerkenn van jder jar, so lange he jn dem Ambte sy, jarlichen borunge vnd Jnkumpst strax mit redem gelde vp Rekennschop dem Prouest vornogenn will, dat de Register mogen reine erholden bliuen ahne Restantien, darna werth he durch denn Prouest ein kerckschwar confirmirt.

De Prouest schall ock dem nyenn kerkschwarn alle kerkenn guder, so jm nafolgenden Register des Caspels, dar he eiu kerkschwar sin schall, vorlesenn laten, en vermanen vnd vplegenn, dat he desuluigen by der kerkenn vnuorrucket alle tidt thor stede holden will, wo anders schall he vnnd sine eruen daruor thor stede stan.

Von der Kerken Rekenschop.

Alle jar vmme vnser leuen Frwen dag, wen Riper markt geschut, plecht de Prouest duser Prouestie sambt dem Schriuer vmme her theen, der kerkenn Rekenschop tohøren von allen guder vnd jnkumpst der kerkenn, jdt mogen auerst de kerkschworn edder huslüde der kerken thegede kornn nicht warderenn vnd settenn na erem gefallen, sunder de Prauest schall alle jar dat kornn settenn mit des Ambtmans Rath vnd vulbort. Jdt js ock also bet herto jn der stadt mit der kerkenn korn geholdenn, vnd sint de kerkenschwarn jn dem den andern kerkennschworn glick mit settinge vnnd betalinge des korns.

Vnd wen de Prouest der kerken rekenschop hørt, schall he vnter eins dersuluigen gebuwede beseenn vnd wor nodich js tobwennde edder touorbeternn beuell geuen, dat solkes durch de kerkschworn vp dat furderligste ahne der kerkenn grote bekostinge edder schaden moge gescheenn. Denn ahne des Prouestes beuell (de ock suluest ane der herren medewetent nene sunderlike gebwede anfangen

moge) js idt noch denn kerkschwarn edder jemande fry, dat kerkenngelt jn jennigem gebruck towendenn.

Desglikenn wor idt nodich is, schall he ock toseenn vnd vormanen, dat der kerken denern Huser by macht erholdenn bliuen, vp des caspels vnnde nicht der kerken bekostinge, so vell dem caspell tobwende bikumpt, als nemlich ix vake huses vnd so he jn der gude nicht vtrichtenn kan, schall he dem Ambtman solkes vorwitlichen.

Hirbeneuenst wen de Rekennschop gescheen js, schall de Prouest ein christlich vermaning an dat Caspell volck don, se tho gadesfurcht vermanen, frede vnd einicheit twusken den kerkendenern vnnd Caspellüdenn vorordenen, vp dat se mit lust vnd leue jn Gades furcht mit einander leuen vnd wahnen mugen.

Jth moth sick nemande ein stollstede jn der kerkenn annemen edder durch jenige mittell an sich brengen, ane des Prouestes, Kerkherren vnnd Caspels bewillinge, Wat auerst dersuluigen stole vnnd stede belangt, schall durch den Pastor vnd twelff vnpartischen Caspelslüden vthgerichtet werden, derer Richter de Prouest sy mit des Ambtmans hulpe, wor idt de noth furdert.

De Prauest schall ock vp Rekennschop edder to hus, wor idt em bequemesten, alle geistliche sakenn, daran gelegenn, ock alle Ehesakenn, so an em vorwiset, mit ernst annemen, vnd schall vp desuluige, nach dem jn der ordinantz beualen, men dat Consistorium mit sodaner sake nicht to vele bemoyenn, so vele moglich ordelen vnd sentencieren, vp dat alles muge christlich vnnd recht togan, vnd arme lüde mit eren saken ane widern bekostinge mogen thon ende komen. Tho sulch einem behuff hefft he macht, de Partes tho citeren vnd vmme hulp, radt vnnd tuchenisse js idt em fry, von denn oldestenn vnnd vornemesten Pastornn, welche he hebbenn will, an sick touorschriuen, jn sin woningk edder wor he jn der Prouestie js, doch vp der bekostinge de deszfals wat todonde hebbenn.

Jn ehesakenn hefft he nene macht to dispensirn, wat auerst kan vmme nodiger orsake willen dispensirt werdenn, kompt den herren by.

De Prouest schall alle kerken register mit eigener hant toschriuen, dat kerkengelt, so reth thor stede kumbt, vorsigeln vnnd den kerkenschworn touorwarende dhon, darna F. G. von allem gelde ein Register alle jar auerandtworten.

Von des Prouestes vnd des Schriuers lon.

Na dem de Prouest grote møye vnnd arbeit hefft, so he sin ambt mit ernst vnd true vorstann will, js idt billich, dat he ock wat vor sin møye, arbeit vnd bekostinge hefft. Derhaluen wen Rekenschop geschut, nimbt he tho jder kerke j mark lübsch, sin Junge ij schilling, de Schriuer j mark lübsch, sin Junge ij schilling, Vnd wor se nicht therenn edder nacht liggenn, nemen ein mark lübisch, daruon de Prouest de ij part vnd de Schriuer den drudden deil behelt.

Wen de Prouest einen nyen kerkenndener jnstituert, plecht desuluige em j daler edder ein ortig korn, nicht vth plicht, sunder vth guden willen thor danckbarheit togeuen.

Jdt hefft wandages de Prouest Prouestbroke gehat, ouerst sedder de lere des Euangelij angekamen, hebben de hern disse broke genammen, als von junpferschender, von hillige broke, edder wat dar von oldings Prouestbroke js genomet wordenn. Scholen derhaluen alle jar durch denn Ambtman twen wrogers jn jder Caspell gesettet werdenn, de vp sulke broke warenn vnd dem Ambtman vorwitlichen, vp dat tucht vnd erbedicheit mugen erholdenn bliuen.

Wor ock de Prouest ane vorgeschreuen Rekennschop vorursaket wert, jennige kerken tobesøkenn, hørt em vor sin arbeit ein marck lübsch, pro examine catechumenorum hørt em nicht, Sunder vor ein steffning von dem de se hebben wil nimbt he iiij schill. lüb.

Von der kerken wisse vnd jarliche vthgift.

De kerkenn dusser Prouestie buten der stadt hebben ane touellige, so wat to bwende sy, dusse nageschreuene jarliche vnd gewisse vthgifft.

1) Ersten vor win vnnd brot bewilen mer bewilen ringer, doch nergent mer als iiij daler, wo am ende eines jdern kerkenn register tofindenn.

2) Tho licht alle jar xvj oder xviij mark wax, vnd gilt dat mark bewilen mer bewilen ringer.

3) Vor licht to makenn, kleder to waschenn viij Schilling.

4) Ein guldenn, so ein Fursten gulden genomet, vnd noch alle jar ein daler vth jder kerken hefft min gnediger Fürst vnd her, hertoch Johans etc. to vnderholdinge der armen Studenten gnedigliched verordent.

5) Dem Prouest ein marck twe schilling.

6) Dem Schriuer j marck ij schilling.

7) Wor tho Rekenschop nicht getert, j mark lübsch, dem Prouest vnd dem Schriuer.

8) Vor Wagenn iiij edder vj schilling.

9) Vmme Gades willenn ij edder iij mark, vnnd werden dusse ij edder iij mark dem pastorn vnnd kerkenschworen gedan, manck den husarmen jm caspell vth to delende.

Jdt hebben ock de Caspellüde vann oldingher ein Prouestber gehadt, jn jder Caspell, wenn Rekennschop geschach, welkes vor etlichen jaren jn guder meninge, doch mit der kerkenn schadenn affgelecht jst, den dewile vnnd so lange de Caspellüde ere Prouestber haddenn, werenn se schuldig, der kerken, wen se sulches bedorffte, mit perde vnd wagenn alle jar ein edder twier todenende, welkes nu nicht geschut, sunder de kerke moth alle wagenn, wen se bwet, edder sus bederuet, von erem reden gelde hüren vnd betalenn, welkes vell hoger geit, als wen man alle jar Prouestber geue, derhaluen sich F. G. hir tobedenckende hefft.

Von der domkerken tho Haderschleue.

Wat de dhomkerke tho Haderschleue jarlichenn toborende hefft, wert jn nageschreuen Register befundenn. Von sulke guder vnnd jnkumpst scholen de kerkenschworn dem Prouest eins alle jar Rekennschop dhon. Ock scholenn der Armen vorstendere ehm von der armenn register rekennschop dhon jn bywesende des Ambtmannes na F. G. gnedigen gefallenn.

De Prouest schall ock mit dem kerkherr vnd kerkschworn binnen der Stadt acht hebben vp de Schole vnnd Hospitall, ock mede toseenn, dat de Scholl gesellenn ehren emptern vlitig waren vnd de kinder wat leren mogen.

Manck dusse Scholl gesellenn schall alle tidt ein Pastor sin tho S. Seuerinskerke jn Gammelhaderschleue, den to sulchem mede togebruken, vp dat de Schole moge deste beter gewart, vnnd hefft min gnediger Furst vnd herr hertog Johans etc. de Schole mit vorbenomeden kerken vnd des Pastorn darsuluest jnkumpst begnadet, na M. Anthonij seliger gedechtnisse dotlichen affgang, dem ock de tidt sines leuendes desulue kerken ein wenig vor sinem tode vorlehnet worde.

De Prouest schall ock alle geistliche sakenn binnen der stadt so woll als buten, so he angelangt werth, annemen, vnd sinenn rath einen jdernn mede delenn.

Vor sulche sine arbeit geuen em de kerkenn vorstenderen von der kerken gelt alle jhar ein daler, wenn he de Rekennschop hørt.

Leue Leser. Nim dit vor guth vnnd bevlite dy eines beternn, der kerkenn ordinanzie vnuorkrenket, nicht andern, de ehr bestes gedann hebbenn, touorachtenn, sunder thor Ehre Gades vnnd gemenen nutte. Daran wirstu Gott einenn denst dhonn. Vale.

Georgius Boetius.

IV.

Om Reformationens Gjennemførelse i Danmark.

(Af et utrykt Skrift af Dr. Erasmus Lætus.)

Følgende Uddrag af et utrykt og maaske nu forsvundet Skrift af den bekjendte Erasmus Lætus eller Rasmus Glad (i sin Tid Professor i Theologien ved Kjøbenhavns Universitet) er gjort af Gram og opbevares i det kgl. Bibl. (Ny kgl. Saml. 1135. 4). Skriftets nærmeste Foranledning var Prinds Christians (IV) Fødsel og Daab, men forøvrigt synes det at have givet en Udsigt over den danske Historie[1]. Det her meddelte Udtog indeholder adskillige neppe hidtil bekjendte Enkeltheder, der vise hvor dybt Papismen var indgroet i Folket, og hvor længe det varede, inden man fik Bugt med Levningerne af den. Men tillige indeholder f. Ex. Beretningen om Bortskaffelsen af alle Billeder og andre Levninger fra Middelalderen i Roskilde Domkirke et, idetmindste for vor Tid, ikke meget lysteligt Træk til Oplysning om den skaanselløse Fremfærd, der i Tidsalderen efter Reformationen vistes mod alle kirkelige Gjenstande, der kunde minde om den forsvundne Tid og dens Tænkemaade. — I det samme lille Manuskriptbind, hvori dette Udtog findes, har Gram ogsaa afskrevet nogle faa kronologiske Notitser henhørende til den danske Kirkehistorie, som medtages her, da de sikkert ogsaa ere af Er. Lætus. Endelig findes der sammesteds, ligeledes med Grams Haand, afskrevet et lille latinsk Mindeskrift over K. Christian III. Man skulde ved første Blik antage, at

[1] Dette Skrift omtales oftere i Stephan Stephanii Breve til Ol. Worm (Wormii Epist. I, 277. 280—81). Stephanius roser Skriftet meget og ønsker det udgivet af Worm med Udeladelse af Fortalerne og nogle overflødige Digressioner. I dette Skrift fandtes første Gang Sagnet optegnet om Havfruen, der skulde have forudsagt Christian IV.s Fødsel.

det var et Stykke af den Tale, som Er. Lætus holdt i Odense ved Kongens Ligbegjængelse (fortsat med nogle Bemærkninger om Christiern II.s Død og det første Aar af Frederik II.s Regjering), om hvilken Gram selv siger i Fortalen til Cragii Annales (p. 112): »Jeg tvivler meget paa, at Glads Tale nogensinde har set Lyset, og jeg er nysgjerrig efter at vide, hvorfor denne Forfatter, der ellers ingenlunde var sparsom eller tilbageholden i at meddele Frugterne af sin Skrivelyst, har holdt denne tilbage«. Ved nøjere Eftersyn vil man imidlertid finde det allermeste af dette lille Skrift ordret i Dr. Jak. Bordings Ligtale over Kongen [1]), fraregnet den ovennævnte Fortsættelse om Christiern II og Frederik II. Hvorledes det derfor egentlig forholder sig med dette Stykke, skal jeg lade uafgjort, jeg har kun for Fuldstændighedens Skyld villet omtale det, da Gram har afskrevet det i Forbindelse med det Udtog af Er. Lætus, som her meddeles.

Ex Erasmi Læti Historia Nativitatis et baptisationis Principis Christiani filii Friderici II anno 1577 scripta et adhuc inedita.

Ex. lib. IV s. ultimo, ubi agit de statu Religionis in Dania.

Interea in hoc nostrum Daniæ regnum progressus Christus est: primusque accessus sub Christiano II factus, et Regem ipsum statim et aliquot præcipuos una proceres salutaris fidei justitiæque ac bonæ conscientiæ usu et possessione imbuit .... Eo in numero fuere Magnus Gøye de Krenckerup, Ericus Bannerus de Asdal, Absalon Brahe de Krogholm, Canutus Rud de Møglekier, milites, virique ob virtutis laudem incomparabiles: quorum auxilio consilioque et opera doctrinæ Evangelicæ semina apud nos in initio jacta et confirmata in uberem salutis messem egregie succreverunt.

[1]) Trykt i Grams Udg. af Cragii Ann. p. 419—34.

Et postea de Christierni III solenni reformatione loquens:

Evangelii doctrina invaluit magnopereque propagata est. Non enim publicis tantum templis locisque augustioribus magis magisque inferri cœpta est. In ipsa protinus Monachorum penetravit claustra, genusque vitæ istud, ut prorsus inutile indignumque bonis, ita prophanitate summoque superstitionis malo hisce potissimum seculis contaminatum esse demonstravit: perculsi initio Monachorum animi aures arrexere. Mox percepta instituti vanitate, cum inter hos quidam elegantissime doctrinarum studiis in omnibus pene Cenobiis exculti essent, libertatisque Christianæ dulcedinem ex illato Evangelii lumine degustavissent, jugum vero ac servitutem, quam nullo neque commodo Reipublicæ neque grato cœlis ministerio pertulerant, tum demum pia sinceraque verbi Dei explicatione intellexissent, pudere ipsos oscitantiæ suæ et stolidæ cæcitatis cœpit. Inde igitur aperta sunt Monasteria, aliquotque millia Monachorum tamquam e servitutis cavea agminatim evolaverunt, seque Christo duce imperatoreque vindicarunt in libertatem. Ex his alii aliud consectati sunt; quidam agros colere, quidam piscari, multi opificia exercere, alii ministeriis vel aularum vel oppidorum sese accommodare. Qui doctrina eruditionisque præstabant laude, publice Evangelii docendi munus Principum auctoritate consecuti sunt.

Postea, post enarratum Superintendentium institutionem, et progressus ab ipsis factos in eradicanda ex animis populi superstitione etc.:

Sed ne sic quidem fieri tamen potuit, ut omnis impietatis forma, semina prophanitatis omnia et superstitiosus multarum rerum usus actutum tolleretur. Ut enim vulgo facile persuasum est, ut manifestam puramque hanc fidei ac salutis doctrinam sine molestia acceptaret: ita Collegiis quibusdam inerat pertinacia nihilque se Canonicorum quidam cœtus movendos esse existimarunt. Hafnienses, cum interdictum sibi publicæ superstitionis usum viderent, privatum consectati sunt. Itaque in ædibus clam frequenterque convenire, idque nocturnis maxime temporibus, ne quid

prodereter impietas: isticque missas pro more suo accensis luminibus celebrare. In deprehensos nihil gravius Rex decerni voluit: At deducta res postea est in disputationem publicam: convictisque imperatum, ut Confessioni Augustanæ ac thesibus subscriberent, quas tum Palladius et Johannes Machabæus amœnissimi profecto, Olao Chrysostomo ac Johanne Synningio pro Doctorum gradu ex veteri Academiarum consuetudine respondentibus, scripto comprehensas intulerunt in colloquium. Cui tum Rex ipse interfuit: actionemque præsentia atque auctoritate, ne quid vel tumultus existeret vel acerbæ insulsæve collationis esset, in Amplissimi Senatus Regni Scholæque totius consensu, egregie gubernabat. Idem congressus persuasit et Lundensibus, ut Pontificiæ superstitionis magnitudinem in posterum relaxarint, seque recte informatis verbumque Dei ex illato puritatis lumine approbantibus, conjungendos, arbitrati sint. Nam ad reliquos quod attinet, omnium primi doctrinam, Lutheri Melanchtonisque beneficio ac studiis repurgatam, admittere ac comprobare Arhusienses: quibus res pontificia ipso statim initio prædicati per Tausanum Evangelii suspecta haberi cœpta est. Rem hanc Andreas Lætus avunculus noster, Torchillus Abeldgardius et Nicolaus Molsingius, viri profecto eximii, strenue adjuvarunt. Hos Ripenses Viburgensesque imitati, mature idolatriam aversabantur. Quæ post acciderunt hoc quidem in loco commemorari minime necesse est.

Postea in Friderici II cura religionis describenda hæc habet:

E majoribus Civitatum præcipuarum templis ejecta jampridem idola erant, et in his ea equidem maxime, quibus a misera fascinataque præstigiis plebe cultus aliquis deferebatur. Nam quibus pravæ nihil aut superstitiosæ opinionis adjunctum erat, hæsere diutius loco, quæ paulatim tamen revulsa, projectaque foras, libera næniis suis Templa sacro puroque verbi Dei ministerio tandem reliquerunt; solis Roschildensibus inerat ista diutius perferendi fiducia, cumque admoniti sæpius, ista tamen dejiciendi laborem

conatumque differrent, Rex ipse constituta inter se vicinosque pace [1]), monstra illa omnia ac deploranda idolatriæ ac superstitionis argumenta illico auferri, templumque majus, quod Lucio cuidam Romano, obliterata veteri Trinitatis appellatione, nescio quorum hominum stultitiis dedicatum fuit, a fœda ista atque inconcinna Pontificiæ persuasionis immunditie liberari, purgarique imperavit. Mandato celeritas adjuncta est, quodque 300is 400isve cumulatum est et congestum annis, tribus pæne aut quatuor unius diei horis, non quidem temerario aliquo insulsi grassantisque vulgi ausu, licentia et debacchandi aviditate, ut aliis quibusdam in locis factum esse constat: sed judicio atque authoritate summi legitimique ac Christiani Magistratus impete ac vehementia subversum est, et penitus difflatum. Egesta rudera sunt, restitutaque in locum subsellia, quibus dulcissimo jucundissimoque conspectu, homines ut verbo vacent Dei, commodius insiderent. Et hæc quidem istic ita gesta sunt. Nam Bystruppensi phano paulo antea authoritas ac idolatriæ occasio adempta est. Ad hunc enim locum concursus quidam multorum clandestinus adhuc fuit, propter sanctimoniæ famam, quæ istic ob servatas quasdam, ut ferebatur, sanguinis Dominici guttas, late increbuerat: interdictumque superstitiosis est, ne quid sibi ad eum locum commercii aut peregrinationis esse inposterum arbitrarentur. Horribilis autem gloriæ Christi prophanatio circa statuas sanctorum, et id genus alias impietatis formas instrumentaque in inclyto hoc Daniæ regno conspecta est: qualis iste ad Oppenrodensem Annam, Karuppensem Virginem Matrem, Severinum Ryensem, Eobanum Gynderuppensem, et multiplex assiduusque alio concursus fuit: idque in ipsa tantum Chersoneso: ut nihil de aliis Regni partibus locisque eo nomine pene famosis addam, in quibus non minor equidem stultitia, verum audacia paullo major inter religiosos istos ac præpostere sanctos visa est: de quibus

[1]) Ved denne Tidsbestemmelse har Gram sat et NB. i Randen.

alius nobis ad dicendum est constitutus locus. At vero idolorum istorum jampridem et auctoritas conciderat, et adeundi libertas consuetudoque nostratibus est interdicta, Christiani, pii Regis zelo jussioneque ac voluntate, qui ut persuaderi miserorum errantiumque animis ex verbo Dei sedula sapienteque Pastorum opera mandaverat, ita quibusdam in locis clam auferri statuas, aliis palam dejici confringique ita jussit, ut ipso inspectante judicanteque populo, rei et appareret fucus, et persuasionis vanitas pluribus tum præsentibus omnino deprehenderetur. Hæc ratio doctrinæ Evangelicæ plurimum auxit cursum, et summam Pontificii regni auctoritatisque opinionem sustulit ac labefactavit, etc.

Postea declamationis filum ulterius ac fusius, pro more, deducens:

Aut quid Italiæ cervicibus Turcorum induxit enses? Idolatria, contemptus Filii, et horribilis licentia flagitiorum, quæ nec nominari honeste possunt, et atrociter puniri oportere, Christo vindice assertum est, et late comprobatum. Sed hac de re diligenter ex inclyta Basilea scripsi ad illustrem et magnificum Dominum Priorem Ordinis Johannitarum in Clarissima Melitensi insula ante annos pene sex, cum eo Christophorus N. Antverpianus, vir honestus certe et bonus experiundi causa proficisceretur. Exposui autem causas potentiæ et progressus Turcici: quem, quod hactenus inclyti Ordinis Milites fortissime repulerint profligarintque, singulare gratiæ erga se Dei argumentum agnoscerent: eoque nomine Deo se obligatos scirent. Hortatus sum, ut militiæ juramenti ac victoriarum finem, non erroris atque idolatriæ propagationem, sed doctrinæ Apostolicæ, quam istic loci Paulus Apostolus aliquando de gratia Dei ac gratuita peccatorum remissione per fidem in Mediatorem Christum voce miraculisque sparserat ac confirmarat, incrementum ac confirmationem esse existimarent. Eo animo conatuque præsentiam Dei salutarem paternamque sensuros esse: cum et conscientiæ libertas adjuvaret manum: et felicem consilio Christus expediret hostesque illa in Filium Dei fiducia, non virium aut opis humanæ

præsumtio subverteret ac debilitaret. De victoria recens parta gratulari multos: plures equidem, ut simili inposterum successu victoriarumque utanfur bono, votis omnibus optare et petere. Sed de gentium aliarum idolatria nihil nobis est inpræsentiarum amplius dicendum. In nostris regnis acta res sedulo est a Christiano: qui et statuas, ut dixi, tolli subruique jussit, et interdici Monasteriis majoribus prophanitatem: quibus legendi cantandique etc. etc.

Derefter er i Grams Afskrift indført følgende Smaanotitser.

1554. eodem tempore Rex Daniæ D. Christiernus remisit ac clementer restituit omnibus ruralibus presbyteris et parochis tributum collectum et perlatum Coldingia. Exegerat enim a singulis Pastoribus senos daleros.

1555. D. Avo Bilde, reverendus pater, olim Cancellarius Regum Johannis et Christierni, ac tandem Episcopus Arusiensis, in domino obdormivit, in monasterio Skowkloster, inter quartam et quintam pomeridianam. Eodem anno Romæ exstinctus est M. Johannes Blacchus Canonicus Roschildensis, vir præclaræ eruditionis.

1556. hoc in tempore migravit ex hac miseria et mortali vita in beatam et immortalem vitam eximius et præclarus vir Doctor Bernhardus Frisius, Regiæ Majestatis Legatus et Decanus Roschildensis, estque sepultus Rostochii. Eodem anno in festo Divi Mauritii deposuerunt Canonici Roschildenses suas choreales vestes, ex mandato Regiæ Majestatis, relatore Andrea Barby, Cancellario Germanico. Anno deinde a Christo nato videlicet 1557 obdormivit in Domino Reverendus vir et magnæ prudentiæ ac pietatis nec non sagacitatis Canonicus Roschildensis M. Johannes Laurentii.

V.

Hofprædikanten M. Johan Albertsen.

Blandt Underskriverne af den latinske Kirkeordinans (1537) anføres øverst blandt de slesvigske Prædikanter (eller sidst blandt de kongerigske) en Johannes Albertes. Hvem denne Mand egentlig var, er vel allerede formodet af Rosenvinge, men da Oplysningen herom findes paa et Sted, hvor man ikke saa let skulde søge den[1]), har den, som det synes, hidtil været upaaagtet, og Spørgsmaalet om, hvem han kunde være, har givet Anledning til flere Gjætninger, blandt andre til den, Dr. L. Helveg har fremsat, at han skulde være den samme, som Dominikanernes Provincial Dr. Hans, der indkaldtes til de foreløbige Forhandlinger i Odense om Ordinansen[2]). Imidlertid har denne Johannes Albertes i sin Tid ingenlunde været nogen ubekjendt Personlighed, der, som ved et Tilfælde, blandt andre mindre fremragende Størrelser er kommen med blandt Kirkeordinansens Underskrivere; tvertimod vil det vise sig, at han har været Hofprædikant baade hos K. Frederik I og Christian III, og som saadan har han vistnok ikke været uden Indflydelse paa Reformationens Gang, noget der tildels ogsaa kan paavises, og alt paa Forhaand maa formodes af den bekjendte Omstændighed, at Hofprædikanterne, som Kongernes nære Omgivelser, udøvede en betydelig Indflydelse paa alle kirkelige Sagers Afgjørelse under de første danske Konger efter Reformationen, og da navnlig under K. Christian III. — Forøvrigt er denne lille Undersøgelse nærmest foranlediget ved Biskop Engelstofts Afhandling om Kirkeordinansen, som Følge af nogle Spørgsmaal, der ved den Lejlighed fremkom. — Hvad nu først Forvexlingen med Dominikanerprovincialen Dr. Hans angaar,

[1]) Rosenvinge, Gamle Danske Domme II, Fortalen S. XXVII.
[2]) Kirkehist. Saml. II, 588.

da opløser den sig selv, saasnart vi vide, at dennes fulde Navn var Hans Nielsen; der kan altsaa under ingen Omstændigheder være Tale om hans Identitet med Johannes Albertes. Dr. Hans Nielsens Forekomst i den ovenomtalte Indkaldelse er desuden ikke enestaaende, ogsaa ved mange andre Lejligheder møde vi ham som Sortebrødreordenens sidste Forstander i Danmark [1]). Magister Johan Albertsen (lat. Johannes Albertes el. Alberti) træffe vi første Gang i Aaret 1517 i den slesvigske Biskops Stadfæstelse af det haderslevske Kapitels Statuter, han nævnes her som »Johannes Alberdes, artium magister, Lector ordinarius« [2]). Hvorlænge han har været i denne Stilling, kan ikke siges med Vished, før 1511 er han i alle Tilfælde ikke bleven Lektor, da vi i dette Aar have et Brev fra Hertug Frederik (I), hvori han tilkjendegiver Kapitlet i Haderslev, at han, paa Grund af at det holdt Lektoratet ubesat og delte dets Indtægter mellem sig, havde befalet Borgemester og Raad sammesteds at tilbageholde de Penge, som hans Moder Dronning Dorothea i sin Tid havde skjænket til Lektoratets Stiftelse. Kun naar Kapitlet vilde ansætte en forstandig og duelig Lektor skulde det atter faa Raadighed over Pengene [3]).

Det er at antage, at M. Johan Albertsen har været en af de første slesvigske Præster, som har sluttet sig til Reformationen. Beviset herfor søge vi dels deri, at Frederik I valgte ham til sin Hofprædikant, dels deri, at han ved sin Død 1537 efterlod Enke og giftefærdig Datter, hvoraf da kan sluttes, at han har giftet sig, og altsaa idetmindste i den Henseende har tilegnet sig Reformationens Grundsætninger, senest 1521—22. Som Hofprædikant møde vi ham først 1529, hvad imidlertid ikke beviser, at han jo kan have været i denne Stilling i adskillige Aar. Fra det

[1]) Om denne Mand skal ved en anden Lejlighed meddeles nogle samlede Efterretninger.

[2]) Aarsberetn. fra det kgl. Geheime-Arkiv. II, Till. S. 40.

[3]) Aarsberetn. fra det kgl. Geheime-Arkiv. II, Till. S. 46—47.

nævnte Aar have vi nemlig et Brev, hvori Kongen skjænker denne sin »kjære, andægtige og tro Kapellan og Prædikant M. Johan Alberdes«, for hans mangfoldige tro og behagelige Tjeneste, den ubeboede Præstegaard paa Holmen i Byen Slesvig med alt dens Tilbehør, saaledes som Sognepræsterne forhen havde besiddet den med al Frihed[1]. I Aaret 1531 finde vi hans Virksomhed omtalt ved at skaffe Byen Tønder en evangelisk Præst. I et Brev til Borgemester og Raad i denne By skriver K. Frederik I, at da han havde erfaret, at deres hidtilværende Prædikant Hr. Herman Skomager var bleven kaldet til Præst i Nybøl i Marsken, og da det var bleven ham berettet af hans Prædikant M. Johan Alberdes, at en vis Hr. Matthias Johannis, som var født i Tønder, var en sømmelig god evangelisk Prædikant, gav han dem tilkjende, at de vilde gjøre ham sønderlig til Behag ved at antage denne Mand til deres Prædikant[2]. — Til Aaret 1531 hører formodentlig ogsaa følgende Antegnelse i de danske Kancellitegnelser; den er i flere Henseender noget dunkel, men dog ikke uden Mærkelighed:

»Mester Johan Albretsen citat Benedicts Petrj predicante vtj Rudkiøping och her Lauris sogne prest tiill Tryggeløff for nogen vbequem och vchristelig ord som hand er indfalden vdj hans sogne kircke och predicket for then simpel almue och ther met giordt en vplob, at møde sanctorum Petri et Pauli«.

Denne Antegnelse kan, skjønt den mangler Aarstal, med Sikkerhed henføres til 1531 (eller mulig 1532[3]). Den nærmere Sammenhæng er ikke let at opredе, da vi mangle

---

[1]) Dette Brev er meddelt som Tillæg. Det kan bemærkes, at paa Holmen i Slesvig laa i sin Tid den ældste Kirke (Hedeby Kirke) i Danmark, opbygget af Ansgar.

[2]) Dette Brev meddeles som Tillæg.

[3]) Den findes i nogle Kancellitegnelser fra 1531 og 1532 (altsaa ældre end dem, der ere aftrykte i Danske Magazin, 3 Række IV B.—VI B.) i Geh.-Ark., Danske Kongers Hist. Nr. 14. Fol. 78.

alle nøjere Oplysninger, med Undtagelse af den, at Hr. Lavrids, efter i nogle Aar at have været Kapellan i Tryggelev paa Langeland, 1516 blev Sognepræst der, og at han døde i dette Embede 1555, samt at han i en gammel Optegnelse kaldes »insignis vir« [1]). Meningen er den: Benedikt Pedersen, en ellers ubekjendt luthersk Prædikant (Udtrykket Prædikant betegner paa denne Tid aldrig en katholsk Præst) i Rudkjøbing, havde ved sin Prædiken draget endel af Beboerne i Tryggelev til sig og var, formodentlig paa deres Opfordring, draget ud for at prædike for dem i deres egen Sognekirke. Den Prædiken, han førte, var naturligvis rettet mod Messen og Helgentilbedelsen, og maatte derfor synes »ubekvem og ukristelig« for Stedets Sognepræst, ligesom det heller ikke er urimeligt, at den vakte Uro og Bevægelse i Menigheden. Under disse Forhold klagede Hr. Lavrids over Prædikantens »Indfald« i hans formentlige Sognerettigheder, og Kongen lod da sin Hofprædikant indkalde de stridende Parter, for at stifte Forlig imellem dem, hvilket, som det synes, lykkedes saa vel, at Hr. Lavrids selv sluttede sig til den lutherske Lære, da han jo, som ovenfor er bemærket, døde som luthersk Sognepræst i Tryggelev 1555. — Forudsat at denne Forklaring er rigtig, have vi her ikke allene et hidtil ubekjendt Bidrag til Oplysning om Reformationens Indførelse paa Langeland, om hvilken intet, saavidt vides, hidtil har været bekjendt, men ogsaa et Vidnesbyrd om den anseelige Stilling, M. Johan Albertsen indtog.

Efter Frederik I.s Død vedblev M. Johan Albertsen i samme Stilling hos Christian III, hvem han idetmindste i Aarene 1536—37 synes at have fulgt paa hans Rejser omkring i Landet. I det førstnævnte Aar finde vi ham oftere nævnt som »Relator« ved Udstedelsen af Kongebreve angaaende gejstlige Personer; saaledes ved Udstedelsen af et kongeligt Protectorium for M. Hans Tavsen med Kone

---

[1]) Kirkehist. Saml. II, 453—54.

og Børn [1]), og af et kongeligt Præsentationsbrev for Peder Lavrenssen, Læsemester i Malmø, paa Oxie Kirke (dat. Lejren for Kjøbenhavn S. Petri ad vincula Dag 1536), og ligeledes af et Præsentationsbrev for en vis Hr. Lavrits paa Ballerup og Maalø Kirker (dateret Kjøbenhavn, octava divi Martini episcopi 1536. Relator magister Johannes Alberti, Regie Maiestatis concionator [2]). Forøvrigt er han paa en Maade bleven mærkelig i den danske Retshistorie, derved at han foranledigede, at den Bestemmelse af Kejserretten blev optagen i den danske Lovgivning, at en Ægtekvinde, som gjorde sig skyldig i Hor, skulde puttes i en Sæk og druknes. Denne Lovbestemmelse findes optagen i Christian III.s Reces af 24 Avgust 1537, men en Dom, der lød paa en saadan Straf, var alt fældet tidligere paa Kongens Retterting i Aalborg, Søndagen Misericordia (15 April) samme Aar i Christian III.s egen Nærværelse, og det bemærkes i en Afskrift af Dommen, at denne Straffebestemmelse af Kejserretten anvendtes her efter den kongelige Prædikants Udtydning og Forkyndelse [3]). Man kan da altsaa ogsaa slutte, at M. Johan Albertsen har været med Kongen i Aalborg paa denne Tid. I en anden Dom, som er fældet paa Kongens Retterting i Kjøbenhavn 16 Juli 1537, og hvorved en Kvinde Anne Andersdatter af Nysted frikjendtes for Beskyldningen om Utroskab, som hendes Mand Peder Seurensen, Borgemester sammesteds, havde fremført mod hende, findes der følgende Bemærkning: »Sammeledes vidnede og vor Prædikanter Mester Johan Albertsen, at nogen Tid siden forleden i vor kjære Herre Faders Kong Frederiks Tid da var og Ane Andersdatter fra sin Husbond Per Seurensen nogen Tid, og han (ɔ: M. Johan) da overvar at forlige dennem tilhobe igjen, da kunde Per Seurensen ej den Tid skylde hende for nogen Horsag

[1]) Danske Mag. 3 Række. VI, 42.
[2]) Brevudtog i Register over alle Lande, Nr. 4.
[3]) Rosenvinge, Gamle Danske Domme 1 D. Fort. S. XI (jfr. S. 62). 2 D. Fort. S. XXVII.

i nogen Maade, hvilket han nu selv bestod«[1]). Heraf ser man altsaa, at M. Johan Albertsen ogsaa i Kong Frederiks Tid har gjort Tjeneste paa forskjellige Steder i Landet, hvor Kongen opholdt sig (hvad allerede den ovenfor meddelte Sag fra Langeland synes at vidne om), da han aabenbart ikke vilde have haft nogen Lejlighed til at forlige uenige Ægtefolk i Nysted paa Laaland, om han udelukkende havde været i Slesvig. Af samme Grund lader det sig ikke med Sikkerhed sige, om det var som Prædikant i Slesvig eller i Kongeriget, at han underskrev Kirkeordinansen, hvorvel den Omstændighed, at han ikke findes paa Listen over de Prædikanter og lærde Mænd fra Kongeriget, der indkaldtes til de foreløbige Forhandlinger i Odense, kunde tyde paa, at det var som Medlem af det slesvigske Præsteskab, at han har underskrevet.

I Efteraaret 1537 døde M. Johan Albertsen, hvilket kan sluttes deraf, at Kongen i November d. Å. udstedte et Beskyttelsesbrev for hans Enke, der hed Mette. Kort efter fik hun Tilladelse til i det Aar at beholde Renten af nogle Fæstegaarde ved Haderslev, som hendes afdøde Husbond havde været forlenet med. I et Brev af 1 Avgust 1538 befaler Kongen endvidere Michel Heesten, Amtmand i Haderslev, igjen at overlade Mette, Mester Johan Alberts efterladte Enke, og Hr. Antonius Keiser, Kirkeherre i Haderslev, de Fæstegaarde, som M. Johan havde haft paa Livstid, og lade dem beholde samme i de fire følgende Aar. I det samme Brev omtales en Forlovelse mellem Enkens Datter og Hr. Antonius Keiser, som Kongen beder Amtmanden at fremme, om Enken ønskede det[2]).

---

[1]) Rosenvinge, anf. Skr. 2 D. S. 55—56.
[2]) Se de som Tillæg meddelte Breve.

Tillæg.

1.

Begnadunge Mester Johan Alberdes mytt der wostenn wedemstede vp deme Holm bynnen Sleszwig Anno etc. xxix°.

Wy Frederich vonn gots gnadenn tho Dennemarckenn etc. Khoning etc. Dhoepn hirmit khundt vor vnnsze eruenn, nhakamenn vnnd alszweme, offentlich Bekennende, datt wy denn werdighenn vnnszenn leuenn Andechtigenn vnnd getrwenn Cappellan vnnd predicantenn Mester Johann Alberdes, vmb syner getrwenn vhilfoldigenn angenhemen deenste wyllenn, szo he vns gedhaenn vnnd henfurder gerne dhoenn schall mach vnnd wyll, myt der wostenn wedemstede[1]) vp deme Holme bynnenn Sleszwigh belegenn, myth ohrer thobeheringenn, szo desulue Jn vortydenn vonn denn kerckherrnn upt frygeste beszethenn vnnd gebruket, erfflig eygenn gnedichlich gegeuen hebbenn, myt dersuluenn thodhoende vnnd tholathende, alsze ohme vnnd synenn eruenn sollichs gefelligh Js, tho ehrenn nuttenn bestenn vnnd framenn. Gunnenn vnnd gheuenn ohme vnnd synenn eruenn deszuluenn Jnn vnnd myt dysszem vnnszem Breue. Gebedenn darup allenn vnnd Jszlichenn vnnszenn leuenn getrwenn geistlichenn vnnd weltlichenn vnderszathenn, gedachtenn Mester Johann vnnd synenn eruenn an szollicher vnnszer Begnadunge keine vorweldunge oder vorkorthinge tho dhoende, Sunder darby schuttenn vnnd handthauenn beth an vns tho rechte. Datum Gottorpp Sondages Judica Anno xv^c xxix° vnder vnnszem anhangendenn Secret.

Af Kong Frederik I.s tydske Kancelliregistrant, ført under Kansler Wolfgang Utenhof.

2.

Vann Gotts gnaden Frederich koningk tho Dennemargk, der Wende vnd Gottenn etc. Vnnser besunderge gunste vnd gnade thouornn. Ersamen vnd vorsichtigenn leuen getrewenn. Wy kamen jn erfaringen, wo datt juw Predicante her Hermen

---

[1]) øde Præstebolig; wost, wüste, vil vel her kun sige: ubeboet.

Schomaker vann Juw vth Juwer Stadt gescheidenn vnd by einer anderenn Kercken in dem More tho Nieböll gekamen sin schole. Dewyle denne kegenwardige de erafftige vnse leue getruwe er[1]) Mathias Johannis, alse wy durch den werdigen vnsen leuen getruwen Predicanten Mester Johan Alberdes berichtet werdenn, einn temelicher[2]) guder Evangelischer Predicant, vnnd ock binnen Juwer stadt gebarenn Js, So willen wy derhaluen an Jw gar gnedigenn gesunnen vnd begerdt hebbenn, datt gy denn vorgemelten ern Mathias Johannis vns tho besundergen gefallen vor juwen Predicanten annehmen vnd ohnen mith billicher vnd redelicher vnderholdinge vorsorgenn vnd ehme desser vnser sendinge vnd vorscriuent Fruchtbarlich geneten latenn. Datt sie wy tegen Jw mit besundergen gnaden thonorschuldende gantz geneiget. Datum Haderssleue am daghe Martinj Anno etc. xxxj.

Denn Ersamen vnd vorsichtigen vnsen leuen getruwen Borgemeistern Radtmannen vnd gemeynheitt vnser Stadt Tundern.

Afskrift fra 16de Aarh. i Geh.-Ark.

3.

Sontag nach Omnium Sanctorum Anno etc. 37.
Hat Mette Meister Johann Alberts witwe ein schirmsbrieff erlanngt bey recht zu schutzen vnnd vor gewalt bisz an Koe. W. zuhant haben.

Dominus Rex subscripsit.

4.

Freitag nach Elisabethe
Ist denn Amptleutenn vonn Hadersleben zu Gottorf beuolbenn wordenn Metgen Meister Johann Alberdes witwen nachzulassen, das sie dies Jar die Renthe vonn denn Lanntstein[3]) einnemen muge.

Relator dominus Rex per se.

---

[1]) ɔ: Herr. [2]) sømmelig. [3]) Fæstebønder.

5.

Schriefft an Michel Hestenn, darin Ko. W. dem kerckhern zu haderslebenn vnd Metten Alberts die Lantstein vier jar vorleyhett, So Meister Johan Alberts selig gehapt.

Erbar lieber getrewer. Wir thun dir hiemit beuelhen, du wollest Metten, Meister Johan Alberts nagelassenen witfrauenn, vnd herr Anthonien Keisernn kerckheren zw hadersleuenn, Sambt vnnd sondernn, die Lantstein, so gedachter Johann Alberts in zeit seines lebens von vnns in raulichem besitz gehabt, mit aller ihrer zugehorunge sampt den Renthenn vom Jar xxxviijt widerumb zustellen, vnd sie dieselbigen vir jar lang, die nechst nach einander volgende vonn nu antzugehenn (die zeit vber wir sie damit aus gnaden versehenn), vonn vnnsernt wegen on verhinderung geniessen vnd gebrauchen lassenn. Jdoch der gestalt, das gemelter kerckher vnd Mette Jnn zeit der vir jaren die Lantstein vber jerliche gewonliche hüre oder zinse nit beschwerenn, Noch vil wenniger jn den holtzungen, hirzw gelegenn, Jagenn ader dieselbenn holtzungen verhawen, Sonder sich ann den jerlichenn vffkunfften begnugen lassen sollen. Wan aber die gemelten vir jar vmb vnd vorbej, alsdan wollest solche lantstein mit jrer zugehorungen widerumb an [1]) alle mittell zu vnserm hause Hadersleben legen, wie wir vnns solichs himit vorbehalten haben wollen. Zum Andernn So ist vnnser maynung vnd beuelch, du wollest gedachte Metten zw dir furdern, vnnd herenn, Ob sie dir zwuschen Jhrer Tochter vnd dem kerckherrnn, der ehrlichen [2]) geleubde vnnd zusage halbenn, etwas zu handlen vnd ausz zurichten beuelhen wirdt, wo sie dann dasselbig thut, so wollest, ihr das auszurichten, dich nit beschweren, vnnd allsdann in vnserm namen vnd von vnsernt wegenn mit darbej vnd ahne sein, das sollichs volntzogenn vnd geendet werde. Ann dem allen thustu unsern zuuerlessigen beuelch, vnd wir versehen vns des gentzlich, jn gnaden zuerkennen. Datum Gottorp Am Donnerstag vincula Petrj anno etc. xxxvjij.

Relator Dominus Rex per se.

De tre sidste Stykker af „Gemein Cantzlei Register Georg Corpernn. Angefangen am Mitwochen nach Laurentij Anno 1537".

---

[1]) ɔ: ån, ohne. [2]) ehelichen?

Fortsatte Meddelelser

om

gamle Kirkebygninger paa den jydske Halvø *).

af

Jacob Helms.

Efterat mine Undersøgelser af samtlige Kirkebygninger i en temmelig vid Strækning rundt omkring i Ribe havde tilveiebragt det Resultat, at de iblandt disse, hvilke vare opførte af den rhinlandske Tras, ikke blot i det Hele vare ældre end de dem omgivende Granitkirker, men at de ogsaa overhovedet maatte henhøre til Jyllands ældste Stenkirker, maatte det ligge nær at forsøge videre at forfølge det her indslaaede Spor. Hvilken Trang der nemlig er tilstede, til at deslige Undersøgelser føres videre, fremgaaer udentvivl tilstrækkeligt af de i høi Grad feilagtige Meninger, der saa ofte fremføres, ikke blot af Saadanne iblandt det større Publikum, hos hvem dog Interessen er bleven vakt for dette Slags gamle Mindesmærker, men ogsaa endnu i vore Dage selv af mere fortjente historiske og topografiske Forfattere. Grunden til disse Vildfarelser ligger nu nær nok forhaanden. Da vi nemlig ere saa fattige paa samtidige og sikre Efterretninger om Landets langt tilbageliggende Bebyggelse med Stenkirker, har man i mange Tilfælde holdt sig til et andet Slags Efterretninger, paa hvilke der ingenlunde er en saadan Mangel, nemlig til de lokale, rig-

*) Se N. k. S. I Bind, S. 584—648.

tignok ofte meget bevægelige og omskiftelige Sagn om deslige Mindesmærkers Tilblivelse. Herhen maa nu ikke blot henregnes, hvad Forfattere i de sidste Par hundrede Aar selv umiddelbart have øst af denne Kilde, men ikke mindre en stor Del af det, hvis Paalidelighed de synes at mene tilstrækkeligt godtgjort derved, at de kunne anføre Vidnesbyrd derfor af Skribenter fra Middelalderens Slutning eller en endnu senere Tid. Thi naturligvis have ogsaa disse Forfattere, som de i mange Tilfælde selv lade forstaa, hyppigt benyttet de i deres Dage herskende Folkesagn. Og dog forsømmes denne Kritik af selve Vidnesbyrdene om vore gamle Mindesmærker endnu bestandigt i en paafaldende Grad. Thi naar undtages de faa af vore gamle Kirker, om hvilke virkelig Sagkyndige have udtalt sig, er det ingenlunde sjældent at finde snart om denne, snart om hin lidt mere eiendommelige Bygning de forkerteste Paastande fremsatte paa en ligefrem og afgjort Maade, selv af saadanne Forfattere, der dog i andre Henseender ikke kunne kaldes ukritiske, og det uagtet ikke blot Mindesmærket i sig selv indeholder den bestemteste Gjendrivelse deraf, men ogsaa allerede de paaberaabte Vidnesbyrds Utilstrækkelighed strax burde falde i Øinene. Det er, som om hine gamle Mures, for saadanne Forskere uforstaaelige, Tale alligevel har udøvet en hemmelighedsfuld Magt over dem og drevet dem til hellere uden videre at antage det Forunderlige, ja endog det Sælsomme og Urimelige, end at indlade sig paa at underkaste det paaberaabte Vidnes Gyldighed nogen Prøvelse. Hvorledes kunne de ellers i den Grad have overseet Betydningen af de Aarhundreder, der laa imellem den fortalte Begivenhed og den derom optegnede Beretning, og hvorledes kan det ellers være skeet, at de end ikke synes at ahne Muligheden af det, hvorpaa Bygningshistorien ingenlunde mangler slaaende Beviser, at nemlig baade Folkesagn og Skribenter allerede i Middelalderen oftere have henført mærkelige Byggeforetagender, der stundom endog kun laa faa Menneskealdere

tilbage, til fremragende Personligheder og betydningsfulde Begivenheder i en langt fjernere Fortid?

Det har nu altsaa været min Mening med at foretage saadanne Undersøgelser af gamle Kirker, derved at tilveiebringe Bidrag, hentede fra Mindesmærkerne selv, til at fuldstændiggjøre de sikre og berigtige de ubegrundede af de om dem eller beslægtede Bygninger overleverede Efterretninger. Det skal imidlertid ikke forties, at den første Anledning og Udgangspunktet for disse mere omfattende Undersøgelser af Halvøens gamle Kirker har været Bestræbelsen for derigjennem at tilveiebringe fastere Støttepunkter for Tidsbestemmelsen af de enkelte Partier af Ribe Domkirke, med Hensyn til hvilken jeg i længere Tid har haft et historisk og beskrivende Arbeide under Hænder. Thi ligesaalidt som man uden videre tør overføre selv samtidige og paalidelige skriftlige Efterretninger paa nu staaende meget gamle Bygninger, inden man først har forvisset sig om, at Betingelserne for den i dem fremtrædende Bygningsmaade overhovedet vare tilstede paa den angivne Tid, ligesaalidt lader det sig gjøre at fastsætte et Mindesmærkes Tidsalder alene efter dets Overensstemmelse med et eller flere andetsteds bekjendte og muligvis sikkert daterede Monumenter, eftersom jo Bygningsstil og Teknik ikke ere, og ikke kunne være, skredne jævnsides og samtidigt fremad i de forskjellige Lande. Det er derfor først ved Kjendskabet til en større Del nogenlunde samtidige Mindesmærker i den paagjældende Landsdel, at der kan erhverves en begrundet Mening om, hvorledes denne i de anførte Henseender maa i hine fjerne Dage have været stillet ligeoverfor de Egne, hvis gamle Bygninger skulle benyttes til Sammenligning.

Begge de her antydede Formaal maatte ligemeget og ganske særdeles henlede min Opmærksomhed paa de øvrige Kirker paa Halvøen, i hvilke den rhinlandske Tras var bleven benyttet ligesom i de alt omtalte Kirker i Ribeegnen. Derfor har jeg da ogsaa undersøgt alle de andre paa

Nørre- og Sønderjyllands Fastland beliggende Kirker, om hvilke jeg har kunnet erfare, at de høre herhen. Da nu imidlertid de sydslesvigske Traskirker nok fortjene at behandles lidt omstændeligere, end Tidsskriftets Plads dennegang tilsteder, skal jeg i det Følgende indskrænke mig til et Par korte Meddelelser om nogle nordligere liggende Kirker og om nogle Forhold, der paa det Nøieste knytte sig til og kun videre udføre de Spørgsmaal, som i hin tidligere Afhandling alt ere blevne bragte paa Bane. Næst efter nogle yderligere Bemærkninger om Trassen, skal der nemlig omtales en ret anselig Kirke, der er bygget af dette Materiale nordligere end Ribegruppen og afsondret fra denne, og dernæst et ganske andet Slags »Tufstenskirker«, nemlig nogle af indenlandsk Kalktuf opførte, meget gamle østjydske Kirker, hvilke ligeledes kunne yde ret lærerige Bidrag til Oplysning om vore tidligste Stenkirkers Materiale og Former.

Det maa altsaa først være tilladt endnu engang at komme tilbage til Spørgsmaalet om det sande Hjemsted for den nu saa ofte omtalte Tufsten, der findes baade i Ribe Domkirke og i saa mange andre vestjydske og nogle sydslesvigske Kirker. Med Rette har denne Sag været betragtet som afgjort ved den Erklæring, som Professor Høyen nu snart for en Snes Aar siden har afgivet, at han støttede sine Ord desangaaende til »Sagkyndiges« Dom [1]. Imidlertid have netop de Oplysninger, mine tidligere Undersøgelser have tilveiebragt om den i Sandhed forbausende Mængde af dette Materiale, der er bleven anvendt i og omkring Ribe, givet Anledning til nye Tvivl. Der er bleven spurgt, om det ogsaa kunde forholde sig ganske rigtigt, at hele dette overordentligt store Forraad i saa tidlige Dage kunde være kommet saa langveisfra, som

[1]) Dansk Ugeskrift, Anden Række, II Bind 1842. S. 28.

fra Egnen ved Andernach. Men hertil maa svares, at med den Sag har det sin fulde Rigtighed. Da den ovennævnte Forfatter imidlertid ikke navngiver sine Hjemmelsmænd, skal jeg tillade mig her at anføre en saadan, hvis Dom i denne Sag ikke vil blive underkjendt. Hr. Konferentsraad Forchhammer, der har haft den Godhed at bestemme for mig forskjellige Stenprøver, som jeg har samlet fra vore gamle Kirker, har gjentagne Gange, — baade inden jeg skrev hin min Meddelelse, og senere, efterat disse Tvivl vare blevne mig bekjendte, — med Bestemthed erklæret mine fra disse Kirker medbragte Prøver for at være »rhinländsk Tuf«. Det maa endnu blot tilføies, at jeg af mit ikke lille Forraad paa saadanne Prøver havde til dette Øiemed udtaget dem, der afvege mest i Sammensætning og i Farve, og at jeg til denne Bedømmelse har forelagt deslige Brudstykker ligesaavel fra Byen Slesvigs Tufstenskirker som fra Ribegruppens og fra den allernordligste bekjendte Traskirke, hvilken strax skal omtales. — Men staaer nu altsaa denne Sag fast, saa staaer det ogsaa fast, at Ribes og dens Omegns Traskirker aflægge den Dag idag et saa slaaende og ubedrageligt Vidnesbyrd om Livfuldheden og Omfanget af denne Byes tidlige Handelsforbindelser med Rhinlandene, at vore skriftlige Kilders Efterretninger derved i en ikke ringe Grad fuldstændiggjøres.

En Feiltagelse er jeg imidlertid paa Grund af mine daværende Hjælpemidlers Mangelfuldhed kommen til at gjøre mig skyldig i ved at omtale Trassen. Dog er denne heldigvis blot af mineralogisk Betydning; thi at Trassen er af vulkansk Oprindelse og ikke, som jeg var bleven forledet til at antage, en Kalktuf, vil jo ikke vedkomme de historiske og archæologiske Spørgsmaal videre. Da imidlertid denne mineralogiske Side af Sagen nu engang er bleven bragt frem, kan her med Hensyn til Trassens Oprindelse henvises til, hvad derom er fremsat af en fremmed kyndig Mineralog, som har undersøgt og bestemt Materialet i flere gamle Kirker ved Rhinen og deriblandt i Domkirken i

Bonn, der indtager saa høi Rang iblandt de rhinlandske Bygninger, med hvilke vore herværende gamle Kirker, baade hvad Materiale og Former angaaer, vise sig beslægtede[1]). »Tras er, siger han, en vulkansk Tuf, der har Lighed med den italienske Pozzolano og den Pimpstenstuf, under hvilken Herculanum er blevet begravet. Laachersøens store vulkanske Svælg synes, medens det endnu stod under Vand, at have udkastet Trassen og udbredt den i sin Omegn, hvor den endnu findes fornemmelig i Brohldalen o. s. v.« — Med Hensyn til dens Benyttelse i ældre og nyere Tid skal jeg, til hvad jeg paa sit Sted derom har anført, endnu kun tilføie, at det først var i Slutningen af det 16de Aarhundrede, at de brændte Mursten fortrængte den som Byggemateriale for ikke-kirkelige Bygninger i Køln[2]), samt at den i vore Dage finder en betydningsfuld Anvendelse som et fortrinligt Bindemiddel ved Vandbygningsarbeider, til hvilket Brug den først males og derpaa blandes med Kalk.

Billum Kirke ved Vardeaa.

Da den tidligere omhandlede Gruppe af Traskirker, der ligge samlede omkring Ribe Domkirke, ligesaavel mod Nord som mod Øst og Syd begrændses af lutter Granitkirker, og da der desuden intetsteds er fremkommet Efterretninger eller Antydninger om noget fremmed Materiale i de nordligere liggende vestjydske Kirker, maatte det synes rimeligt, at vi i Tjæreborg Kirke havde fundet det nordligste Punkt, til hvilket Trassen for dette Formaals Skyld var bleven bragt. Dog, det forholder sig ikke saaledes. Jeg skylder Høiærværdige Hr. Biskop Daugaards godhedsfulde Meddelelse først at være bleven gjort opmærksom paa en

---

[1]) J. Nøggerath: „Die Bausteiue der Münsterkirche in Bonn", i: Niederrhein. Jahrbuch für Geschichte etc. Bonn 1843. S. 209 ff.

[2]) S. Boisserée: Denkmale der Baukunst v. 7ten bis z. 13ten Jahrh. am Niederrhein. S 17.

ret mærkelig herhen hørende Kirkebygning, som alligevel baade ved Beliggenhed og tildels ogsaa ved Former sondrer sig fra Ribegruppens Kirker.

Den smukke og anselige Kirke i Billum ligger ikke langt fra den nordlige Bred af Vardeaa, hvor Landet allerede har hævet sig betydeligt op fra dennes vidtstrakte og frodige England. Dens hele Anlæg og Grundplan stemmer nøiagtigt med Kirkernes i den nysnævnte Gruppe, men den er større end disse, vistnok den mægtige Brøns Kirke alene undtagen. Det anselige Taarn, der er dækket med et almindeligt Saddeltag, og fra hvis Lydhuller man har en vid og interessant Udsigt over Land og Hav, er som ved alle Ribeegnens mindre Kirker opført af temmelig store brændte Mursten, forbundne paa middelalderlig Maade [1]). Af samme Materiale ere ogsaa Sakristiet ved Korets Nordside og Vaabenhuset foran den nu brugelige sydlige Indgangsdør byggede. Den egentlige gamle Kirkebygning selv er derimod helt igjennem opført af Tras, saaledes at huggen Granit kun forekommer benyttet til Kirkens Sokkel, hvilken ligesom de fleste senere Traskirker i Ribeegnen [2]) kun har en simpel Hulliste i Overkanten, samt til Hoved- og Fodstykker for Korrundingens Halvsøiler. Brændte Mursten har jeg kun faaet Leilighed til at spore i nogle Restaurationer paa Sydsiden og blandet imellem Tufstenen i den inde i Taarnet synlige, men ombyggede Vestende af Kirken [3]).

Medens vi med Hensyn til Grundplan og Materiale i Billum hovedsagelig kun finde en Gjentagelse af det fra Ribeegnen Bekjendte, forholder det sig ikke ganske saaledes med Hensyn til de udsmykkende Former. Alle-

[1]) Den gamle Kirkeklokke, som hænger i dette Taarn, er støbt 1432.

[2]) Paa den I Bind S. 604 anførte Tegning af de ældre Kirkers Sokkel er den Feil indløben, at det lille svagt nedadheldende Led under den øverste Pude er udeladt, ligesom Indsnittet ovenfor samme Pude har faaet altfor skarpe Kanter.

[3]) Ganske ligesom i Brøns Kirke. Se I Bind S. 599.

rede paa den fuldstændigt i sin oprindelige Tilstand bevarede Nordside viser sig en Afvigelse fra den der herskende faste Regel, at Rundbuefrisen afdeles saaledes, at hvert Fag ved Siden af Koret omslutte 3, og Skibet 5 Smaabuer, idet Korets tvende Feldter her have hver 5 saadanne, medens Skibets enkelte Fag, paa det østligste nær, maa nøies med 4 Smaabuer. Dog interessantere og af større Betydning er den Afvigelse, som Korets østlige halvrunde Udbygning frembyder, uagtet der ogsaa her i væsentlige Ting er Overensstemmelse. Halvpiller med foranstillede Halvsøiler inddele paa sædvanlig Maade den halvrunde Slutningsmur i 5 Fag. De attiskdannede Søilefødder have ganske som i Ribeegnen det for den udviklede romanske Stil karakteristiske lille Overgangsled (Hjørneornament) imellem den nederste Pude og Fodpladens Hjørner. Baandet, der foroven er lagt tværs henover Halvpillerne, er ogsaa ført udenom Halvsøilerne tæt under Kapitælerne. Men disse sidste have ikke, som ved hine sydligere liggende Kirker, Tærningeformen, hvorimod de ved den indad buede Form og Kugleornamenterne, der springe frem under Dækpladens to Hjørner, vise os en, rigtignok noget lav og trykket Gjentagelse af de noksom bekjendte sent romanske Kapitæler, der forekomme saa hyppigt ved Rhinen saavelsom andre Steder, og hvoraf Ribe Domkirke ogsaa har mange Exempler. De større Rundbuer, der bæres af Halvsøilerne, omslutte en Dekoration af mindre Rundbuer, hvilke udgaa fra Halvpillerne, og som ved den Maade, hvorpaa de ere anordnede, give denne Korrunding et Særkjende, ved hvilket den ligesaa meget afsondrer sig fra de føromtalte Kirker i Ribeegnen, som den viser Overensstemmelse med de rhinlandske Bygninger, der tilhøre eller dog bebude Overgansstilen. Disse smaa Rundbuer ligge nemlig ikke vandret ved Siden af hinanden, men idet de fra begge Sider hæve sig trappevis opadstigende, følge de den dem omgivende større Rundbues Bevægelse. I de fire af Fagene ere nu dog kun 3 saadanne smaa Rundbuer

under hver større, men det østligste, der er betydeligt bredere end de øvrige, har 5 paa denne Maade anordnede Smaabuer. Jeg maa beklage her ikke at kunne lade følge en Tegning til at anskueliggjøre hele denne Udsmykning, men kan dog maaske i nogen Grad bøde paa denne Mangel ved exempelvis at henvise til et velbekjendt Mindesmærke i Køln, hvor netop denne Anordning forekommer. Hvad vi se i Billum, er nemlig blot en Gjentagelse af den Anordning, som vi forefinde i det andet Stokværk af St. Gereons halvrunde Korslutning, hvilken antages at tilhøre den første Tid af det 12te Aarhundredes anden Halvdel.

Hvad nu Kirkens sydlige Side angaaer, da stemmer Dekorationen af Koret og det første Fag af Skibet ganske med Nordsidens. Den vestlige Ende af denne Side er ombygget i senere Tid, som det synes mest af Mursten, og mangler al Prydelse. Paa Mellemrummet derimod imellem disse to mest østlige og mest vestlige Partier af Skibet løbe vel ogsaa Lisener opad Muren, men de høre op tæt under Frisen, uden paa sædvanlig Maade at bære denne. Denne Mangel paa Sammenhæng lader sig let forklare af den Omstændighed, at Frisen her ikke dannes ad de sædvanlige enkelte romanske, men derimod af Overgangsstilens dobbelte og sammenslyngede smaa Rundbuer, hvilke man ikke ret har forstaaet at forbinde med de brede Lisener. Saa stærkt overkalket som denne Kirke i det Hele var, blev det mig ikke muligt at komme efter Materialet i dette Rundbueornament eller at opdage, hvorvidt det var oprindeligt eller først tilhørte en senere foretagen, i ethvert Fald langt tilbageliggende Fornyelse. Men selv om det fra først af har haft sin Plads paa denne Kirkes Mur, tør det dog nok siges, at det er kommet ind her ved en vilkaarlig Forandring i den oprindelige Udsmykningsplan. Dette fremgaaer allerede af den nysnævnte manglende Forbindelse med Lisenerne; men selve denne Mangel paa Enhed og Sammenhæng turde mulig have sin dybere Grund deri, at dette Friseornament vistnok ikke er

kommet til denne Kirke ad den samme Vei som de øvrige Dekorationsformer, hvilke ganske tydeligt ere ligefrem overførte fra Rhinlandene. Vistnok er den sammenslyngede Rundbuefrise ikke aldeles ukjendt i hine Egne, men det er dog i det Hele igjennem ganske andre Former, at den romanske Stils senere Tider der røbe sig. Naar Talen særligt er om Tydskland, gjælder den derimod med Rette som en Eiendommelighed og et Særkjende for de sent romanske Murstensbygninger i de nordtydske Lavlande, og der er megen Grund til at antage, at det ogsaa er netop derfra, at den har fundet sin Vei til Kirken i Billum.

Af Mindesmærkerne paa den sydligere Del af den jydske Halvø erholde vi nemlig Oplysning om en dobbelt Strømning, ad hvilken fremmed Indvirkning og Belærelse med Hensyn til Stenkirkers Opførelse i hine fjerne Dage er kommen til os. Medens saaledes Ribe Domkirke og flere af de nordligere Traskirker vise hen til en saa at sige umiddelbar Overførelse af den rhinlandske Bygningsstil til disse Egne, er dette langtfra i samme Grad Tilfældet med de endnu staaende, hidtil bekjendte, sydslesvigske Traskirker. Meget mere tyde visse Eiendommeligheder ved disse sidste ligesom ogsaa ved andre gamle sønderjydske Kirker hen paa den i sig selv ganske naturlige Indflydelse, som nordtydske Forbilleder her kunne have udøvet. Dog synes den herfra kommende Indvirkning i hin tidlige Tid ikke Nord for Eideren at have efterladt noget Mindesmærke, der viser de sachsiske og andre nordtydske Landes Bygningsstil i dens Helhed i nogen høi Grad udpræget eller gjennemført, men meget mere blot at aabenbare sig i forskjellige Enkeltheder. Som en af disse kan nu det nys omtalte Friseornament af dobbelte, hinanden overskjærende Rundbuer her anføres. Det lader sig nemlig forfølge ligefra Eidergrændsen helt op igjennem Sønderjylland, og det baade paa Øst- og paa Vestkysten. Iblandt Ribeegnens Tufstenskirker fandt vi kun en, paa hvilken det var anbragt, nemlig paa den i flere Henseender ret mærkelige

Kirke i Spandet. Men det vil erindres, at baade Materiale og Former ligemeget karakteriserede denne Kirke som en af de alleryngste i den hele Gruppe, og at den derved med det Samme fik et Præg, hvorved den i en ikke ringe Grad sondrede sig fra de ældste Kirker i denne Egn, i hvilke den rhinlandske Eiendommelighed saa umiskjendelig afspeiler sig [1]). I Billum Kirke er derimod denne Eiendommelighed godt bevaret, men dette bidrager her kun til endmere at lade denne med den øvrige Udsmykning ikke sammenhængende Frise fremtræde som Noget, der ikke egentlig hører herhen, — som noget for den oprindelige Udsmykningsplan Fremmed og andetstedsfra Tilført.

Hvad der paa en enkelt Undtagelse nær gjælder om alle Ribeegnens Tufstenskirker, at de i Skibet have beholdt det flade Loft, er ogsaa Tilfældet i Billum. Om denne Kirkes Indre vil det iøvrigt være tilstrækkeligt at bemærke, at Prædikestolen ikke her, saaledes som i de fleste og ældste af hine Kirker, er bleven anbragt paa selve Korbuen med Opgang inde fra Koret selv [2]). Dette er en Omstændighed, der ogsaa mulig turde have nogen Vægt med Hensyn til Aldersbestemmelsen. Ifølge Alt, hvad ovenfor er anført om dens Udsmykning, vil det let skjønnes, at denne Kirke ikke kan være ældre end 12te Aarhundredes anden Halvdel; at den kunde være endnu noget yngre, tør indtil videre vel ikke benægtes; dog vidner det her anvendte Materiale vistnok i det Mindste ligesaa bestemt som de smykkende Former om, at den næppe kan være opført senere end tidligt i 13de Aarhundrede.

---

[1]) Se I Bind S. 611—12. — Efterat man i nyere Tid har fundet for godt ved en Restauration at hugge dette Ornament bort paa Sydsiden af Kirken i Tønning, findes der nu kun svage Spor deraf tilbage paa det Belte af Tufsten, som strækker sig hen paa dennes ældste Del ovenover Vinduerne.

[2]) En saadan Anordning kan ogsaa forekomme i vore gamle Granitkirker, f. Ex. i Velen K. imellem Ribe og Kolding, og i Hedensted K. imellem Veile og Horsens.

I Kirkerne ved Vardeaa er forøvrigt Granitten det almindeligt anvendte Materiale. Kun i en af disse Granitkirker er det blevet mig bekjendt, at Trassen ogsaa er benyttet, nemlig i den, en lille halv Mil østligere beliggende, anselige Kirke i Janderup. Denne er efter hele sit Anlæg, — med den flade østlige Korslutning, med en dobbelt Række profilerede Sokkelstene og smukt prydet Gesimsbaand i Korbuen, — en udpræget Granitbygning. Alligevel er et Stykke af Kirkens Overdel paa den nordlige Side blevet bygget af Tras, ganske i Overensstemmelse med hvad der findes i Granitkirken i Tjæreborg[1]), kun at dette Parti allerede før Nedstyrtningen 1857 siges at have været ganske fladt og uden al Dekoration. Det seer ganske ud, som om man ved Opførelsen af denne Granitkirke har paa den mindst udsatte Side blot villet anvende en Rest, som kan være bleven tilovers fra Kirkebygningen i Billum.

Da det ikke blot tydeligt viser sig, at de mindre Traskirker i Ribeegnen saa at sige ere Affødninger af Domkirken, men det tillige har alt Udseende af, at det rhinlandske Materiale kun er kommet til de herbenhørende Kirker ved Eideren og Trenen, fordi det først var bragt til de betydningsfuldere kirkelige Bygninger i og ved Staden Slesvig (der tidligere har haft i det Mindste fire saadanne Kirker), — maa Opmærksomheden af sig selv vende sig hen paa den gamle Stad Varde, om ikke muligt her skulde være eller have været et større saadant Mindesmærke, til hvilket hint (eller hine) mindre sluttede sig. Dog dette

---

[1]) Se I Bind S. 624. Med Hensyn til de sammesteds S. 589 og 606 ytrede Tvivl angaaende Hunderup Kirkes egentlige Hovedmateriale, kan jeg nu oplyse, at Trassen ligeledes der ikkun forekommer paa den nordlige Side, men rigtignok i langt betydeligere Udstrækning end i de 2 ovennævnte Kirker. Overdelen af to gamle smaa rundbuede Vinduer, hvilke nu ere anvendte i Vaabenhusets østlige Mur, vise ogsaa, at Granitten fra først af er bleven brugt helt op til det Øverste paa Sydsiden. Herved forklares det altsaa tilstrækkeligt, at der netop ved denne Kirke ikke findes noget Spor af en tidligere forhaandenværende halvrund Korudbygning.

synes ikke at bekræfte sig. Vardes nu staaende Sognekirke (St. Jacobi) er i sine oprindelige Partier en temmelig raa Granitbygning, i hvilken Stenahlen ogsaa er benyttet, dels som Kvaderstykker, dels som Kilesten over i det Mindste et af Vinduerne. Overkalkning gjør det vanskeligt nøiere at angive, i hvilket Omfang dette sidste Materiale her er anvendt, men Tras findes temmelig sikkert ikke i dens Ydre. — St. Nicolai Kirke er bleven nedbrudt i Begyndelsen af dette Aarhundrede; men de Oplysninger, jeg paa Stedet har indhentet, synes heller ikke at tale for, at den skulde være bygget af Tras som Hovedmateriale. Da endvidere Kong Christian den Tredie i den Tilladelse, han allerede 1537 gav Magistrat og Borgere til at nedbryde denne Kirke, udtrykkelig forbeholder sig de hugne Sten og Murstenene [1]), kunde ogsaa dette synes at tyde paa andre Forhold her end i Billum Kirke, hvor hugne Sten kun forekomme i Sokkelen og brændte Mursten kun i de senere Tilbygninger og i de restaurerede Partier. Andre end disse to Kirker vides det ikke, at Varde nogensinde har haft. Men Trassens tidligere og almindelige Brug i og omkring det faa Mile sydligere liggende Ribe forklarer jo ogsaa tilstrækkeligt, at den har fundet Vei til Billum og Janderup.

Kirker byggede af indenlandsk Kalktuf.

Det er en bekjendt Sag, at der ogsaa i Viborg Domkirke forefindes Tufsten; men dette er en indenlandsk Kalktuf, som er bleven brudt ved Viborg Sø, og som skal være anvendt til flere nordligere liggende Landsbykirker. I den sydligere Del af Nørrejylland [2]) eller i den nordligere Egn af Sønderjylland have derimod saadanne

[1]) Se Danske Atlas V. S. 683.

[2]) Jeg skylder Tidsskriftets Udgiver den godhedsfulde Meddelelse, at en saadan Tuf forekommer i følgende Kirker i det østlige Jylland: Daugaard, Vrigsted, Thyrsted, Ousted, Taaning, Fruering, Skanderup, Venge, Thorsø og Vellev.

Kirker hidtil i det Mindste ikke været offentligt omtalte: de, som nedenfor skulle nævnes, ere enten simpelthen blevne betragtede som Murstenskirker eller uden videre slaaede sammen med Traskirkerne og altsaa opførte blandt dem, hvis Materiale i Knud den Stores Tid skulde være kommet hertil fra England. Allerede denne sidste Omstændighed maatte indeholde Opfordring til ved denne Leilighed at omtale dem for at afværge saadan Forvexling eller Sammenblanding for Fremtiden. Men en anden vægtigere Grund dertil er, at de ligesom de af det rhinlandske Materiale byggede Kirker synes at tilhøre en Tid, der ligger forud for Granittens almindelige Anvendelse til kirkelige Bygninger.

Den paalidelige Prøve, ved hvilken Kalktuffen lader sig skjelne fra den vulkanske Tuf, er, at den første bruser, naar der gydes Syre paa den, men at dette ikke er Tilfældet med den sidstnævnte Art. Dog vil Den, der har lært begge de her omhandlede Sorter Materiale at kjende, allerede ved det første Blik være paa det Rene med, om det er rhinlandsk Tras eller vor østjydske Kalktuf, han forefinder i en gammel Bygning. I sin Sammensætning er hin nemlig meget tættere og finere, ligesom den af Farve er gulgraa, medens den her omtalte Kalktuf falder mere i det Brunlige og Rødlige, og fremdeles hverken er saa haard og mørk som Viborgegnens, ikke heller saa lys som den, der forefindes ved Roskilde, og som er benyttet i gamle Bygninger i og omkring denne By. Hr. Konferentsraad Forchhammer har haft den Godhed at sige mig, at de Prøver, jeg medbragte fra de to nedenfor anførte Kirker i Veileegnen udentvivl hidrøre fra Greisdalen, i hvis Bygning denne Art Kalktuf netop spiller en væsentlig Rolle.

Det første Sted, i hvilken jeg har truffet dette Materiale, er Kirken i Jelling. Selv Den, der kommer til dette Sted forud underrettet om, at Kirken er brændt 1679, bliver dog næsten smertelig skuffet i sin Forventning ved paa denne mærkværdige Plet, nærved det gamle Kongesæde

og midt imellem Gorms og Thyras vældige Høie, at finde en af vort Fædrelands mest raa og karakterløse overkalkede Murstenskirker, der end ikke har en Granitfod, i hvis Overkant Fortidens Mærke kunde være indhugget. Og dog turde mulig denne sidstanførte Mangel i nærværende Tilfælde netop hidrøre fra, at Jellinge Kirke i sin oprindelige Skikkelse havde en mere end almindelig høi Ælde, og at denne oprindelige, gamle Kirke dog ikke er bleven aldeles ødelagt ved den ovenanførte Brand. Hele Korbuens Dannelse med det gamle simple, rundstavagtige Gesimsbaand overbeviste mig snart derom. I Skibets Ydermure var jeg ikke strax istand til at opdage noget Gammelt, men efterat jeg først udenfor Kirken, i Tagdryppet, havde bemærket endel Brudstykker af den ovenfor omtalte, mig hidtil ubekjendte Kalktuf, var jeg saa heldig paa flere Steder i Korets underste Parti, og deriblandt i dets flade østlige Slutningsmur, at forefinde netop denne Stenart opmuret, nogenlunde i Form og Størrelse som gamle Mursten. Det kom mig ved denne Leilighed særligt tilgode, at mit Besøg i Jelling faldt i Forsommeren, inden Mureren havde været ved Kirken og tildækket de Steder, hvor Kalkovertrækket og Udfugningen i Vinteren og Foraarstiden vare faldne ud. Derved alene blev det mig muligt at komme til fuld Vished om, at denne Kirke fra først af ikke var bygget af brændte Sten, og om at dog Noget af den oprindelige Bygning endnu var bevaret. Vistnok er det Tiloversblevne ikke meget; det er kun sjældnere, at en Brandskade har krævet en i den Grad udstrakt Ombygning af de gamle Mure. Men dette finder ogsaa sin tilstrækkelige Forklaringsgrund i det oprindelige Materiales Skrøbelighed, der gjør det let forstaaeligt, at Skibets Mure ere blevne ganske ødelagte af de nedstyrtende og brændende Bjælker og Tagværk, medens det lille Korparti, der var bedre sammensluttet, og hvor de nedfaldende Tømmerværk ikke havde den Masse, er blevet noget bedre bevaret.

De to andre af dette Materiale opførte Kirker, som jeg har lært at kjende paa Østkysten, bære begge Præget af høi Ælde og frembyde ret interessante Sammenligningspunkter med Vestkystens Traskirker. Omtrent halvtredie Mil Nordost for Jelling ligger den lille Kirke i Løsning i Hatting Herred. Det falder her strax i Øinene, at Skib og Kor ikke ere samtidige, da det første har bevaret Sporene af smaa og smalle, rundbuede Vinduer, medens det sidste derimod i sin flade Slutningsmur har 2 spidse, nu rigtignok tilmurede Vinduer. Begge Afdelingers Mure savne forresten al videre Udsmykning; men hvad Materialet angaaer, da viser dette sig trods Overkalkningen i Koret strax at være væsentligst Mursten, medens Skibets Materiale allerede under sit Overtræk røber en anden Karakter. Ved Hjælp af Murerne, der netop vare ved Kirken, fik jeg imidlertid flere Steder baade paa Kor og Skib blottede og kom herved til Kundskab om ganske lignende Forhold ved denne Kirke, som vare mig bekjendte fra Ribeegnens Tufstenskirker. Skibet er nemlig ogsaa i Løsning en gammel Bygning af Tufsten, kun hist og her restaureret med Mursten. Men Koret, der senere er bleven ombygget, og da opført af dette sidstnævnte Materiale, har alligevel i de forskjellige mindre Partier, hvortil Kalktuffen ogsaa her er bleven anvendt, bevaret Vidnesbyrd om, at denne Del af Kirken oprindeligt i saa Henseende ikke har været forskjellig fra Skibet. Grunden til Korets Ombygning er udentvivl den heri stedfundne Indhvælving; Skibet har derimod — hvad der paa denne Egn er ualmindeligt — beholdt sit flade Loft, vistnok netop af den samme Grund, som har foranlediget, at kun en af Vestkystens Traskirker har faaet Hvælvinger i dette større Rum[1]). Den gamle foroven

[1]) Sammenlign med Hensyn til ældre Materiale i en nyere Korbygning de hermed ganske overensstemmende Forhold i Vester Vedsted Kirke, I Bind S. 599 f. og med Hensyn til Tufstenskirkernes Forhold til Hvælvinger — sammesteds S. 615 f.

halvrunde Korbue med det simple Gesimsbaand, der blot har Form af en Plade baaren af en fremspringende Skraakant, viser os endnu den oprindelige Kirkes Eiendommelighed, men denne fremtræder dog intetsteds saa betydningsfuldt og i den Grad med Præget af høi Ælde, som i Skibets endnu benyttede sydlige Indgangsdør, foran hvilken Vaabenhuset i en senere Tid er bleven opført. Dennes hele Brede er kun $1\frac{1}{3}$ Alen, og under dens Rundbue springe foroven to Gesimser frem imod hinanden, der saaledes paa dette Sted endnu mere indsnevre Aabningen. De fortsættes paa Murens ydre Side vel omtrent en halv Alen tilbage fra Døraabningen og bære da en fra begges Endepunkter udgaaende Rundstav, der i en større Halvcirkel lægger sig, paa en i al sin Simpelhed ganske smagfuld Maade, som en ydre Indfatning udenom Døraabningens egen halve Rundkreds.

Af bearbeidet Granit forefindes, saavidt det var mig muligt at opdage, i denne Kirke intet Andet end en Række Sokkelstene, hvis Tilhugning dog er uden al Finhed eller Stileiendommelighed, da deres Overkant kun er simpelthen afskraanet. Med Hensyn til Hovedmaterialet er det en ret interessant Kjendsgjerning, at Befolkningen nu ikke længere ved Noget om, hvorfra det skriver sig, men ogsaa her et Sagn har dannet sig desangaaende. Paa mine Spørgsmaal vidste de ovenomtalte Murfolk, der vare mig behjælpelige med Undersøgelserne, og som i flere Aar havde arbeidet ved Kirken, kun at svare, at det var »Frag«, og at det hed sig, at der i gamle Dage havde ligget Meget af det ved Strandkanten, som man da havde brugt til at bygge denne og ogsaa nogle andre gamle Kirker af. Det kan i Forbindelse hermed anføres, at man i Viborgegnen har givet den Kalktuf, der forekommer i derværende gamle Kirker, Navnet »Bakkesten«.

Ulige mere Anseelse end de to her ombandlede Mindesmærker har Starup Kirke ved den sydlige Bred af Haderslev Fjord. Den ligger alene, uden nogen By i Nær-

heden, paa et lille fremspringende Næs, hvorfor Sagnet ogsaa beretter, at den skylder sin Anlæggelse paa dette Sted en from Søfarende, der under en Storm var kommen i Havsnød paa Fjorden, men saa omsider i god Behold naaede Land paa denne Plet. Medens denne Kirkes Anordning i det Hele strax minder om Ribeegnens Traskirker, fremtræde her dog væsentlige Afvigelser. Den har en betydelig større Brede end disse i Forhold til Længden; thi dens vestlige Del, i hvilken Kalktuffen heller ikke synes at være Hovedmaterialet, er temmelig sikkert en senere Forlængelse, der dog tilhører en tidlig Tid, eftersom Klokketaarnet, der igjen senere er opført vestlig for og i Forbindelse med denne Del, er bygget af store Mursten i gamle Skifter.

Hvad der især hidfører Ligheden med de nævnte vestligere liggende Kirker, er Korrundingen og dennes Udsmykning med Blindinger, der omsluttes af Lisener, som bære to smaa Rundbuer over hvert Fag. I denne Henseende stemmer den strengt taget dog kun nogenlunde overens med den halvrunde Korslutning af Hvidding Kirke, eftersom alle de andre Traskirker i Ribeegnen, hvilke have denne Anordning, tillige have Halvsøiler, der parvis bære en større Rundbue, stillede foran Lisenerne eller Halvpillerne[1]. Denne Forskjel fortjener ikke at oversees, da den hænger sammen med, at den hugne Granit, hvoraf hist disse Halvsøilers Hoved- og Fodstykker vare dannede, aldeles ikke forekommer i Starup Kirke, hvormeget dens hele Udseende ellers vidner om, at man har gjort sig al Flid med at give denne anselige Bygning et pynteligt Ydre og Indre. Af de tre oprindelige smaa romanske Vinduer i Korrundingen er det lige i Øst tillukket, men iøvrigt aldeles bevaret; de to andre længst henimod Nord- og Sydsiden benyttes endnu i deres oprindelige Skikkelse. Som en Afvigelse fra Ribeegnens Kirker kan det endnu

[1]) Se Tegningen af Roager Kirke I Bind ved S. 602 og Texten S. 609 f.

anføres, at Korrundingen i Starup ved Lisenerne inddeles i 7 større Feldter, medens hine aldrig have mere end 5 saadanne. Dog dette staaer i Forbindelse med de alt omtalte større Bredeforhold i denne Kirke.

Ogsaa paa det egentlige Kors sydlige Side findes endnu Levninger af den oprindelige Inddeling med Lisener, men disse ere baade af en meget smallere Form end de, der forekomme i Ribeegnen, og de ere, nu i det Mindste, ikke foroven forbundne ved smaa Rundbuer, men derimod alene ved et simpelt Skraaprofil. Skibet bærer baade i sit Ydre og Indre kjendelige Spor af i senere Tid at være blevet forhøiet med Murværk af brændte Sten. Udvendigt paa denne Forhøielse ere anbragte nogle Forziringer, der have Lighed med de Efterligninger af en tidligere forhaandenværende Rundbuefrise, hvilke saa almindeligt forekomme paa de af Vestkystens Traskirker, hvis Overdel er bleven fornyet med Mursten[1]). De usædvanligt store Sakristi- og Vaabenhusbygninger, hin mod Nord, denne mod Syd, ere ligesom Taarnet opførte af Mursten.

I Starup Kirkes Indre er foruden den 8 til 9 Alen vide romanske Korbue, hvis simple Gesimsprofil ganske stemmer med det i Løsning Kirke, endnu en anden Eiendommelighed at mærke. Langs ned ad begge Sidemure i Skibets oprindelige Del findes nemlig 5 til hinanden svarende, vide, men temmelig lave, stærkt tilbagetrædende og foroven rundbuede Nischer anbragte. Det er vanskeligt at afgjøre, om deres Bestemmelse har været nogen anden end blot en Dekoration af den ellers saa ensformige, vidtstrakte Murflade. Da de imellem hvert Par Nischer fremtrædende Murstykker blive et Slags Halvpiller, kunde det næsten se ud, som om man herved havde villet efterligne Anordningen i en større treskibet Kirke. Paa et Sted, nemlig ved den endnu benyttede gamle sydlige Indgang,

---

[1]) Saaledes f. Ex. paa den nordlige Side af Koret i Roager; se Tegningen.

er Hjørnet af en saadan Halvpille endog omdannet til en svær og lavstammet cylindrisk Halvsøile.

Materialet i denne gamle Kirke stemmer i Udseende og Beskaffenhed ganske overens med det, som forefindes i de to sidstomtalte Kirker, og som der skal hidrøre fra Greisdalen. Dette usædvanlige Byggemateriale i Starup Kirke har allerede oftere været Gjenstand for Omtale, og er da af nogle Forfattere[1]) blevet antaget for at være den meget omtalte »engelske Tuf- eller Cementsten«, med hvilken Benævnelse, som bekjendt, ellers Traskirkernes Materiale betegnedes. Det er alt ovenfor fremhævet, hvorledes den ogsaa med Hensyn til Former afviger fra de nordligere af disse. I denne Henseende fortjener Afvigelsen med Hensyn til Grundridset udentvivl særlig Opmærksomhed. Starup Kirke viser sig nemlig derved beslægtet med de i det sydligere og østligere Slesvig saa almindelige meget brede og oprindeligt[2]) forholdsvis meget korte Kirker, der ved disse Forhold træde i let bemærkelig Modsætning til Ribeegnens gamle Kirker, i hvilke Korets ligesidede Parti nogenlunde udgjør en Kvadrat og Skibets Længde i det Mindste er det Dobbelte af Breden.

Spørgsmaalet om disse østjydske Tufstenskirkers Alder, maa finde sin Besvarelse ved at forene Resultaterne af det, som Betragtningen af deres oprindelige Former, deres Ma-

---

[1]) Saaledes f. Ex. H. N. A. Jensen i „Kirchl. Statistik d. Herzogth. Schleswig" I, S. 73.

[2]) De ere nemlig ligesom Starup K. selv meget hyppigt blevne forlængede imod Vest i en senere Tid. Saadanne senere foretagne Udvidelser af den oprindelige Kirkebygning indeholde mange slaaende Beviser imod den Antagelse, at Brugen af raa eller blot kløvet Granit skulde med Nødvendighed forudsætte en meget høi Ælde. Snart findes nemlig en Kirke af huggen Granit udvidet ved Hjælp af hint raa Materiale, snart forekommer ogsaa lige det modsatte Tilfælde. Sammenlign I Bind S. 641. — Endnu mere slaaende er det dog at finde en betydelig Del af Taarnet i Søby Kirke paa Ærø bygget af raa Kampesten, eftersom denne Kirke først blev anlagt fra ny af i Midten af forrige Aarhundrede.

teriale og deres Forhold til de øvrige dem nærmest omgivende Kirkebygninger kan lære os. Hvad ovenfor er anført om Formerne, viser, at disse pege hen paa den tidligere Middelalder, ja man kunde vel betegne flere af dem som »tidligt romanske«, naar det blot derhos tilbørligt betones, dels at saadanne Tidsgrændser ikke uden videre maa overføres fra andre Landes Forhold til vore, dels at ældre og simplere Former her som allevegne ofte ere blevne bibeholdte i en senere Tid paa Grund af tarveligere Kaar. Det fortjener ogsaa at fremhæves, at der i disse Kirkers Anlæg og Former ikke lader sig eftervise nogen særlig fra Vestkystens Traskirker udgaaet Indvirkning. — Med Hensyn til Materialet er at mærke, at det tør ansees for en ved almindelig Erfaring stadfæstet Kjendsgjerning, at den monumentale Bygningskonst hos de forskjellige Folk overhovedet er begyndt med Anvendelsen dels af mere raa Brudstykker, og dels af de lettest haandterlige Stenarter. Men nu indeholde disse Kirker i sig selv Vidnesbyrd, der netop gaa i samme Retning. Saavidt det nemlig har været muligt at efterspore, har Kalktuffen været det eneherskende Materiale i deres oprindelige Partier, medens omvendt alle senere Tilbygninger og Ombygninger ere udførte af et andet Hovedmateriale, fornemmelig af Mursten. Og ganske lignende, men endnu betydningsfuldere Belæring faa vi, naar vi vende Blikket mod de andre gamle Kirker, der nærmest omgive dem. Thi vel er det høist sandsynligt, at fortsatte Eftersøgelser ville lede til Opdagelsen af flere Tufstenskirker i disse Egne, og særligt, at det ogsaa fremdeles vil vise sig, at mange af vore gamle Landsbykirker, der antages for Murstensbygninger, høre, eller dog fra først af have hørt, herhen; men ikke mindre vist er det alligevel, at det langt overveiende Flertal af Kirker i deres Nærhed ere opførte af Granit, og det igjen for den allerstørste Del af huggen Granit. Men se vi da dette Byggemateriale, som nutildags er gaaet saa aldeles i Glemme, at Beboerne kun ved eventyrlige Sagn kunne for-

klare sig dets Tilstedeværelse, alene at forekomme i nogle enkelte Bygninger, der ogsaa have andre Mærker paa meget høi Ælde, medens det i alle andre Tilfælde er blevet afløst af de to Materialer, som ellers have været de almindeligt brugte i Jylland vel omtrent siden Midten af det 12te Aarhundrede [1]) og indtil denne Dag, saa ville vi i alt Fald ikke feile meget ved at henføre disse gamle Kirker senest til det nævnte Aarhundredes første Halvdel. Medens man saavel i Jelling, som i Løsning snarest kunde fristes til at tænke paa en endnu noget ældre Tid, kunde Nogen maaske dog have Betænkelighed ved at sætte Starup Kirke saa tidligt. Hertil skal dog bemærkes, at det maa antages for vist, at der f. Ex. baade i og ved Ribe er opført Korbygninger med rigere Udsmykning før 1150, og at det derimod vanskeligere lod sig forklare, at huggen Granit aldeles ikke forekommer i denne med saa megen Flid og Omhu byggede Kirke, ja at den ikke engang har faaet en Granitfod, hvis den hidrørte fra en senere Tid, da Brugen af huggen Granit var bleven almindelig paa Halvøen.

Disse Kirker indeholde altsaa Vidnesbyrd om, at ogsaa her paa Halvøen, og det ei blot paa Vestkysten, men ligeledes paa Østkysten, de blødere og haandterligere Stenarter have spillet en Rolle som Byggemateriale, inden Brugen af

---

[1]) Idet herom i det Hele kan henvises til Afhandlingen om Ribeegnens Kirker i I Bind, skal jeg med Hensyn til et Par Punkter i denne her yderligere bemærke: først, at Prof. P. G. Thorsen har haft den Godhed at meddele mig, at det har sin fulde Rigtighed med Indskriften og Aarstallet 1140 paa den anselige Kirke af huggen Granit i Gjellerup (se S. 633); — og dernæst, at derimod den (S. 632) for Nordtydsklands Vedkommende anførte Begyndelsestid for Opførelsen af Kvaderstenskirker næppe er ganske nøiagtig. I det Mindste er den anselige Klosterkirke i Hamersleben opført af Sandstenskvadre (Se: Die mittelalt. Baudenkmäler Niedersachsens, 3 Heft. Hannover 1858 S. 103), og F. v. Quast, der havde været min Hjemmelsmand, har senere selv henført denne Kirke til Tidsrummet 1112—1140 (Zeitschrift f. chr. Archæologie u. Kunst II B. S. 75 og 173).

hugne Sten eller brændte Mursten blev almindeligere. Jo mere man overhovedet bliver fortrolig med Bygningskonstens Vilkaar i det nordlige Europa i den Tid, hvormed vi her have at gjøre, desto mindre Grund viser der sig ogsaa til at antage, at nogen særegen religiøs eller dermed beslægtet Tilskyndelse skulde have medvirket til, at det ved Rhinen brugelige Byggemateriale for Kirker var blevet bragt i saa stor en Mængde her op til Halvøen, — en Antagelse, som jeg paa Grund af den dermed forbundne Anstrengelse og endnu mere paa Grund af den Forrang, der her saa aabenbart indrømmedes Trassen fremfor de brændte Muursten, i min tidligere Meddelelse ikke ganske har kunnet frigjøre mig for. Muligvis vil der ogsaa paa Østsiden findes Kirker, der ligesom flere af dem, i hvilke Trassen er bleven brugt, ville vise Overgangen fra Benyttelsen af det ene til det andet Materiale. Af de her omhandlede Kirker have vi vel i Foden under Løsning Kirke fundet Anvendelsen af den hugne Sten; men dette bliver i denne Henseende ikke af stor Vægt, da det baade er sikkert nok, at vore Forfædre meget længere tilbage have til en vis Grad forstaaet at behandle Granitten, og da det her hverken røber nogen finere eller mere eiendommelig Behandling, saa at vi paa nogen Maade skulde kunne se en Begyndelse til den Konst og det Mesterskab, som saamange af Halvøens Granitkirker røbe. Det er nemlig i de ældre af disse ikke blot Færdigheden i det haarde Stofs Behandling, ikke blot Fliden og Dygtigheden i Opførelsen af smykkede Korpartier, af Søileportaler og en enkelt Gang — i den mærkelige He Kirke, en Milsvei Nord for Ringkjøbing — af en storartet, forenet Façade- og Taarnbygning, som maa vække vor Opmærksomhed, men fuldt saameget den Omstændighed, at Sokler, Gesimser o. s. v. saa ofte fremtræde med Profiler og Mønstre, der ganske tydeligt have deres Udspring fra den antike Konst, og derved altsaa, idet de forudsætte særlig fremmed Belæring, lade de vedkommende Mindesmærker indtræde som Led i den al-

mindelige Bygningskonsts fortløbende Række. Som et Brændpunkt for denne fremmede Indvirkning er allerede Ribe Domkirkes Opførelse blevet fremhævet, en Antagelse, der udentvivl tilstrækkeligt stadfæstes ved den dygtigere og mere konstfærdige Behandling af Graniten, som viser sig i saa mange Landsbykirker, der ligge den noget nærmere, fremfor hvad der i Almindelighed forefindes imod Øst og Syd. Men udentvivl har Viborg Domkirkes mægtige, af hugne Kvadre opførte Bygning faaet en endnu større Betydning for en vid Omegn i det nordligere Jylland. Og ved denne Kirke bliver det nu særligt at mærke, hvad der for hele denne Betragtning ikke er af liden Interesse, at ogsaa Kalktuffen, som allerede ovenfor er omtalt, er bleven benyttet ved dens Opførelse, og det maaske i et meget videre Omfang, end det nu ligger for Dagen. Medens vi altsaa paa den ene Side i dette Mindesmærke kunne se et Mellemled imellem fremmede Forbilleder og mange af vore ypperste jydske Granitkirker, turde det mulig paa den anden Side tillige betegne et Vendepunkt i vor nationale Byggemaade. Eller skulde ikke Kalktuffen, idet den i denne Kirke rækker Granitkvadrene Haanden, her ligesom bringe os sin Afskedshilsen, og, idet den trækker sig tilbage til de skjulte Steder, ligesom udtale, at nu var dens Tid omme: snart skulde der fra dette Steds grundige Skole, hvor nu saa mangfoldige Stenhuggere uddannedes ved af den haarde Granit at tilhugge Kvadre, Søiler og Kilesten for Bueslagene, udgaa dygtige Lærlinge ud over Landet, hvor deres Konst skulde reise Beboerne Gudshuse, der havde et andet Syn, en anden Fasthed og ikke sjældent en anden Herlighed end de Stenkirker, som forhen vare byggede?

Om Oprindelsen til Altertavlen
i Roskilde Domkirke.

Af

Professor, Dr. F. Schiern.

Den første Efterretning om Altertavlen i Roskilde Domkirke giver os Jens Lauridsen Wolfs Beskrivelse af Danmark. Her hedder det saaledes om Domkirken: »Der er oc at see den meget ypperlige, konstige, udskaarne, kostelige, vel forgyldte store Alter-Tafle, som staaer udi Kirken neden for Choret, hvis lige ud aff Konst mand neppelige veed at sige, hvilken udi høyloflig Konning Frederich den Andens høyloflige Regimentes Tid hafde staaet udi Frederichsborgs Kirke, hvor fra den siden aff høyloflig Konning Christian den Fjerde oc Store, Gud til Ære, Kircken til en meget stor Zirat oc Beprydelse oc ævig Ihukommelse foræret er, hvilcken icke oplades til at see uden paa de tre store Høytider oc Søndagen Jubilate, som er aarlig Marckeds Tid, men formedelst dens kostelige og meget konstige Arbeyde oc store herlig Staffering, da, naar der kommer enten udlandske Herrer oc Førster, eller Gesanter oc andre Fremmede aff Rigernes Indbyggere, forlofves dem den at oplades til at see, hvilken de, som sig paa Konsten og Arbeydet forstaae, icke des nock berømme oc loffue kan« [1]).

---

[1]) Encomion Regni Daniæ, det er: Danmarckes Riges Lof, oc dets høyloflige Konge Riges tilhørige Provinciers Beskrivelse. Af Jens Lauritsøn Wolf. Kjøbenhaffn. 1654. 4°. S. 456.

Denne Kilde, der er bleven fulgt af de andre Forfattere, der senere have skrevet om Roskilde Domkirkes Historie, fra Paludan[1]) indtil Behrmann[2]), giver altsaa ingen videre tilbagegaaende Efterretning om Altertavlen, end at denne tidligere havde staaet i Frederiksborg Kirke.

Af de enkelte Bogstaver og Tal, som hist og her findes anbragte paa Figurerne, har man ligesaa lidet været istand til at komme til nogen Kundskab om Tavlens Oprindelse.

Til Oplysning i denne Henseende er derimod et ved Kirken selv nedarvet Sagn nyligen blevet fremdraget. Det er Steen Friis, hvem Æren tilkommer for først offentlig at have gjort opmærksom derpaa. Saaledes som han fortæller det i sine Skrifter om Domkirken[3]), gaaer det væsenlig ud paa, at en nederlandsk Skipper, da han vilde føre Tavlen gjennem Sundet, ved Klareringen af Sundtolden angav dens Værdi saa lavt, at Kong Frederik den Anden, da han blev opmærksom herpaa, lod den kjøbe til sig.

Det er nu vistnok kun om et Sagn, der her er Tale om, et Sagn, der alene beroer paa mundtlig Meddelelse fra en gammel Klokker ved Navn Købke, der døde i Aaret 1837. Naar man spurgte ham, hvorfra han havde denne Efterretning, svarede han, at saaledes havde hans Formand ved Kirken fortalt ham det, og hans Formand var bekjendt som en troværdig Mand. Hvad der imidlertid i dette Tilfælde maatte vække Tillid til Sagnet, er den Omstændighed, at den samme Klokker Købke ogsaa fortalte, hvor Kong Christian den Første laa begravet, ligeledes støttende sig ene paa hans Formands mundtlige Fortælling — og see,

---

[1]) De templo, quod Roeskildiæ est, Sancti Lucii Schediasma hoc historicum primum publico examini subjicit Janus Paludanus. Hafniæ. 1720. 4°. p. 23.

[2]) Henr. Behrmann, Grundrids til Roskilde Domkirke og dens Monumenters Historie og Beskrivelse. Kjøbenhavn. 1815. S. 76.

[3]) Roskilde Domkirke beskreven af Steen Friis. Kjøbenhavn 1851. S. 264. Veiledning for dem, der ville besee Roskilde Domkirke. Roskilde. 1858. S. 28.

da man i Aaret 1846 skulde lægge nyt Flisegulv i Hellig Tre Kongers Capel, stødte man ganske rigtig paa Kongens murede Grav netop paa det af Købke angivne Sted.

Der forelaa da saaledes en Opfordring til at efterspore, om ikke Sagnets Fortælling allerede skulde kunne lade sig opsøge i et eller andet gammelt Skrift. Og i denne Retning giver da nu virkelig ogsaa en tydsk Dagbog fra det syttende Aarhundrede en mærkelig Bekræftelse af Sagnet.

Herved sigtes til en Dagbog af Fyrsten af Anhalt, Christian den Yngre, der for ikke lang Tid siden er bleven udgivet efter Originalmanuscriptet i det hertugelige Bibliothek i Cøthen [1]).

Christian den Yngre, Fyrste af Anhalt-Bernburg, blev født i Amberg, i Overpfalz, den 10de August 1595. Hans Fader var Christian den Første eller den Ældre, Stifteren af den Anhalt-Bernburgske Regentlinie, der især er bleven historisk bekjendt som Anføreren for den Hær, hvormed Churfyrsten af Pfalz, Frederik den Femte som Konge af Bøhmen søgte af værne om sin nylig vundne Throne; Moderen var Anna, Grevinde af Benthein og Tecklenburg. Den unge Fyrste fik i sit fædrene Hjem den omhyggeligste Opdragelse, og viste allerede tidlig ivrig Hengivenhed for den reformerte Bekjendelse. Efter Datidens Maade uddannede han sig ved Studier i Frankrig og Italien, og i sit syttende Aar traadte han allerede i Krigstjeneste hos Carl Emanuel, Hertugen af Savoyen, der dengang laa i Kamp med Spanien. Efter i Aaret 1617 at have besøgt England, hvor han nød en forekommende Modtagelse af Kong Jacob den Første, deeltog han, efter Trediveaarskrigens Udbrud med de bøhmiske Uroligheder, som tyveaarig Oberst under Faderens Overbefaling i Felttoget, der endte med Bøhmens Undergang ved Slaget paa det hvide Bjerg

---

[1]) Tagebuch Christian des Jüngern, Fürst zu Anhalt. Nach dem Manuscripte der herzoglichen Bibliothek zu Cöthen herausgegeben von G. Krause. Leipzig 1858.

den 8de November 1620. Efter dette Nederlag flygtede Faderen, Christian den Ældre, til Danmark, hvor han i længere Tid opholdt sig med sin Familie i Flensborg; Sønnen, der havde kæmpet kjækt i Spidsen for sit Rytter-regiment, faldt saaret i Hænderne paa Vilhelm Verdugo, en spansk General, der med et Regiment Valloner fra de spanske Nederlande var sendt Keiseren til Hjælp. Ferdinand den Anden gjorde imidlertid Fordring paa sin Ret, hvorefter fangne Rigsfyrster alle skulde udleveres ham, og den unge Fyrste forblev, trods Kongerne af Danmarks, Englands og Frankrigs Intercessioner, i Keiserens Fangenskab lige indtil Nytaar 1623, da Ferdinand løsgav ham med megen Venlighed imod hans Løfte om aldrig mere at tjene mod Huset Østrig. Nu endeligen fri, opsøgte han allerede i Februar Maaned 1623 Faderen i Flensborg. Den næstfølgende Sommer besøgte han anden Gang Hertugdømmet Slesvig, — der »gehöret unter das dänische, nicht aber unter das römische Reich«, — hvor han stiftede Bekjendtskab med det yngste af den sønderborgske Hertug Hans den Yngres tre og tyve Børn, Frøken Eleonore Sophie. Hun formæledes med ham den 27de Februar 1625 og fødte ham tretten Børn, hvoraf dog kun de færreste overlevede Faderens Død den 5te Januar 1656.

Et Vidnesbyrd om Fyrst Christian den Yngres aandelige Retning og Udvikling har man fundet deri, at han var et Medlem af det saakaldte »fruchtbringende Gesellschaft«, der midt under den Gallicering og Demoralisation, til hvis Udbredelse over hele Tydskland Trediveaarskrigen blev Vidne, satte sig til Formaal at arbeide hen til »Reinigkeit und Ausbildung der Muttersprache, wie zur Förderung guter Sitte und Zucht«, og som om dette Formaal vidste at samle over femhundrede af de mest fremragende Samtidige af fyrstelige Huse, adelige Familier eller den lærde Stand. Men et langt tydeligere talende Vidnesbyrd afgiver dog den Dagbog, som han har ført over sine langvarige og vidtstrakte Reiser, eller, som han selv har kaldt den,

hans »Journal de Vienne, Ratisbone, Dania, Italia«. Hans Øie viser sig deri ikke mindre aabent for Naturens Skjønheder, end for lokale Traditioner, hans Interesse berøres ikke mindre af Videnskabens Skatte og Kunstens Herligheder, end af Fæstningsværker, Tøihuse eller Rustkamre. Overalt seer han med et øvet Øie, og med en hurtig Pen veed han at optegne det Væsentligste.

Dette gjælder ogsaa om hans Notitser fra den Udflugt, som han, efter at have besøgt Faderen i Flensborg, allerede i Maanederne Februar og Marts 1623 foretog fra Sønderjylland til de danske Øer. Ligesom hans Optegnelser fra Italien ere rige paa Bemærkninger om Venedigs, om Roms og Neapels Kirker, saaledes besøgte han ogsaa nu med Forkjærlighed Roskilde Domkirke, vor Frue Kirke i Kjøbenhavn, og Kirkerne paa Kronborg og Frederiksborg.

Den 1ste Marts 1623 tilbragte han i Roskilke med at spadsere om i Domkirken og derefter at optegne de Meddelelser, der her gjordes ham. Og ved Siden af den ældste Beretning af det bekjendte Sagn om Kong Olafs Lemlæstelse [1]) tillade disse Meddelelser os da nu ogsaa at føre den roskildske Fortælling om Altertavlens Oprindelse mere end to Aarhundreder tilbage i Tiden.

»Ausser des Chors in der Kirchen« — saaledes skriver nemlig Fyrst Christian den Yngre — »haben wir ein schön bildt an dem Altar gesehen, ist die gantze historia von der verkündigung, geburt, beschneidung, verehrung, flucht, lebens, leidens and sterbens unseres Herren Jesu Christi, gar künstlikh gearbeitet und mit Farben gezieret, meistentheils aber vergüldet. Die Spanier haben vor jahren durch den Sund unvermerckt von Danzig aus, alda es gemacht worden, bringen wollen, als es aber der König erfahren, hatt er lassen anhaltenn vnd nachforschen, wie viel es werth were. Die Spanier, als welche es desto leichter

---

[1]) Jvf. Werlauff, De hellige tre Kongers Kapel. Kjøbenhavn. 1849. S. 69.

durchzubringen vermeinet, habens gar gering angegeben, vnd damit sie es nicht hoch verzollen dürfften, hatt er ihnen dass geldt dargeschossen, vnd den altar vmb verhüttung mehrer Abgötterey zu sich genommen« [1]).

Jeg skal slutte disse Ord med at henstille som en Hypothese, at archivariske Forskninger i Øresunds Toldruller muligviis kunde bringe os Spørgsmaalet endnu nærmere. Da vi nu istedetfor et mundtligt Sagn fra Nutiden her have faaet en Fortælling fra Begyndelsen af det syttende Aarhundrede, kunde nogen Opmærksomhed i denne Retning ved given Leilighed i det Mindste neppe kaldes ufornuftig, og saa meget mindre, som det i Almindelighed andetstedsfra udtrykkelig nævnes blandt de gamle vilkaarlige Rettigheder, som fordum have været knyttede til Sundtolden, at man kunde »tage de Varer, som førtes paa fremmede, gjennem vore Sunde gaaende, Skibe, for den Priis, som Skibenes Rhedere, Kjøbmænd eller Skippere selv satte paa deres indehavende Ladning« [2]).

---

[1]) Tagebuch S. 91. 91. I Modsætning til de løsrevne, reformerte Nederlændere, som i Dagbogen oftere nævnes som Hollændere end som Nederlændere, synes Spaniens Navn ikke sjældent at bruges om de spanske eller belgiske Nederlande. Saaledes skriver Fyrsten om Sønderborg paa Als: „Es ist ein Schloss vnd Stadt an der Ostsee gelegen, vnd hatt einen trefflichen vnd schönen Meerhafen, das Meer ist gar enge allda, wie etwa die Elbe bei Hamburg so breit. Es kommen viel Schiffe aus fremden landen allda durch, aus Engelland, Spanien, Preussen, Niederlande". Tagebuch S. 290.

[2]) G. L. Baden, Bidrag til den øresundske Tolds Historie, i hans Afhandlinger i Fædrelandets Cultur-, Stats-, Kirke- og Litterær-Historie. Kjøbenhavn. 1820—22. II, 241—43. Thaarup & Martensen, The latest revis'd Sound-tariff, a manual for merchants and masters of vessels, wrought from the best sources. Copenhagen. 1821. p. 5.

Smaating af Vendelbo Stifts-Kiste.

Ved

Biskop **P. Chr. Kierkegaard.**

Naar jeg har udbedt mig en Plads for de følgende Afskrifter og de dem ledsagende Smaabemærkninger, er Aarsagen ingenlunde den, at jeg enten skulde tillægge de afskrevne Stykker nogen egenlig kirkehistorisk Vigtighed, eller vel endog mene, at hvad jeg har henkastet paa Papiret umiddelbart efter Afskrivningen, skulde indeholde Noget af Interesse for de egenlig Sagkyndige, det maatte da være ved det friske Indtryk af, hvorledes en Ikke-sagkyndig stiller sig til Adskilligt, der for dem er ligesaa gammelt, som det er nyt for ham. Men derimod har jeg rigtignok, naar jeg af og til leilighedsvis stødte paa deslige Stykker i det herværende Embedsarchiv, og naar jeg stundom til Adspredelse og Forfriskning anvendte nogen Tid paa at læse og afskrive dem, følt mig fristet til at antage, baade at de Sagkyndige endda, naar disse Dokumenter forelaae, ogsaa fra dem stundom vilde kunne hente en eller anden lille især kirkehistorisk eller sproglig Notits, og at andre Læsere af »kirkehistoriske Samlinger« muligen kunde synes om, ligesom jeg, igjennem dem at faae Et og Andet af Tilstande og Forhold, som de vare herhjemme nogle Aarhundreder tilbage, stillet foran sig, ikke i Omskrivninger og Beretninger, men i hele dets egen Form og Indklædning.

1.

1272. Kongeligt Benaadningsbrev for Ø Nonnekloster (paa Øland).

Ericus dei gracia danorum sclauorum que rex Omnibus hoc scriptum cernentibus in domino salutem Noueritis quod nos latoribus presentis dilectis nobis in christo sanctimonialibus de *øø* omnia bona sua vna cum villicis colonis et inquilinis suis, ab omni expedicionis gravamine. impeticione exactorea, ceteris que oneribus juri regio attinentibus libera dimiserimus et exempta. Concedentes ipsis de speciali gracia quod dicti villici coloni ac inquilini sui de *øø*, quociensçunque inter sese excesserunt, pro huiusmodi excessibus exstantibus ad nostrum iudicium, vn[de] a[liqui]s trahere non possit nec debeat. in causam alibi quam in placeto eorum proprio infra ipsam insulam quam inhabitant sicut tempore dilecti avi nostri incliti Regis Waldemari de consuetudine habuerunt nulli eciam nisi dispensatori dictarum dominarum pro huiusmodi excessibus respondebunt. per graciam igitur nostram firmiter inhibemus Ne quis exactorum nostrorum seu eorundem officialium dictas dominas vel de suis aliquem contra privilegium nostrum m[odo]dictum indebite molestare audeat, sicut regiam effugere voluerit vlcionem Datum akersburgh. Anno domini m°. cc° lxxij°. pridie idus maii. Teste domino bugislau.

Skrevet paa Papir, der senere er søgt conserveret mod Opløsning ved at klæbes paa et andet stærkere Stykke. Seglet har været trykt paa et Papirstykke, der er vedheftet Dokumentet med et helt Knippe [røde?] Silketraade. — Over dei gracia har en temmelig ny Haand skrevet Glipping. Om der skal læses akersborgh eller burgh samt bogislau eller bugislau er ikke aldeles sikkert, da Abbreviaturen paa disse to Steder ellers ikke forekommer i Stykket, dog synes det Sidste rimeligst. Suhm omtaler Udstedelsen af denne Benaadning i Erik Glippings Historie under 1272, ligesom af to lignende under 1275 og 1279, men uden at meddele dem eller sige, hvor de ere at finde. Naar han skriver, at den af 1275 er bevidnet af en Hr. Bagland, er det muligen en Forvexling af det her meddelte, hvor Bugislau netop for ethvert flygtigt Blik seer ud som Bagland.

2.

1327. Benaadningsbrev for Ø Kloster (af Hertug Valdemar som Konge).

Waldemarus dei gracia danorum sclavorum que rex Omnibus presens scriptum cernentibus Salutem in domino sempiternam Notum facimus vniversis, quod exhibitrices presencium sanctimoniales in *øø*, burglanensis dyocesis, [vna cum] bonis earum omnibus et familia eis attinente sub nostra pace et prot[ecti]one suscipimus specialiter defensandas Dimitt[entes] illis omnia bona sua rure sita ab omni expedicionis gravamine inpeticione exactorea, Innæ, stuth ceterisque solucion[ibus] oneribus et serviciis ad Jus nostrum spectantibus libera pariter et exempta, hanc eis superaddendo graciam specialem [quod] omnes villici sui coloni et inquilini ceterique de ipsarum [familia] preter hafnas pro omnibus excessibus suis tam quadraginta marcharum [quam in]feriorum jurium [nostro]rum except[is] frithkøp et hiis que de naufragio proveniunt ipsis decetero [respondere] debeant et nulli alii quoquo modo Insuper concedimus illis de gracia speciali quod predicti villici sui, coloni et inquilini [de] *øø*, quocienscunque inter se se excesserint, pro huiusmodi excessibus, spectantibus ad nostrum judicium, vnus alterum trahere non possit nec debeat in causam alibi quam in placito eorum proprio, infra ipsam insulam quam inhabitant, sicut tempore domini waldemari regis danorum predecessoris nostri, de consuetudine habuerant. Nulli eciam, nisi dispensatori dictarum sanctimonialium pro huiusmodi excessibus respondebunt Vnde per graciam nostram destrictius inhibemus ne quis aduocatorum nostrorum eorundem officialium seu quisquam alius, cuiuscunque condicionis aut status existat, ipsas sanctimoniales, aut aliquem de ipsarum familia, contra tenorem presencium audeat aliquatenus molestare, prout indignacionem nostram ac regiam vitare voluerit vlcionem. in cuius testimonium Sigillum nostrum presentibus duximus

apponendum, datum Akærsburgh, Anno domini millesimo trescentesimo vicesimo septimo In profesto beate lucie virginis teste domino lodowico albrictson marescalco nostro.

Seglet er borte, men dets uhyre, røde og grønne Silkekvast hænger endnu ved dette Brev. Det er skrevet paa Papir, hvori Slid og Ælde har gjort slemme Huller [1]).

3.

1389. Gavebrev paa Sønderhaa Præstegaard i Thy.

Omnibus presens skriptum cernentibus Cristernus mwnk in domino salutem sempiternam Noverint vniuersi tam presentes quam futuri. Me curiam meam østergaar dictam in synderhaa sitam in qua nicholaus galn [eller saln] quondam residebat cum sex pond terrarum byglaand dicta et tantum in haverlaand pratis duodecim plaustrata conferentibus quatuor pond annone in holdkoornd et vno iumento ad mensam sacerdotis Ibidem cocalem condonasse. tali condicione quod quousque sacerdos in eadem curia remanebit vnam missam in remedium animarum mee et vxoris mee ac parentum nostrorum qualibet ebdomada perpetuo celebrabit prout in vltimo iudicio coram summo iudice voluerit respondere: insuper obligo me et meos heredes plebano in eadem parochia antedictam curiam liberare et coram omnibus appropriare. In cuius rei testimonium sigillum meum vna cum sigillis domini nicholai prepositi in thywd magni maltixson et nicholai mygh presentibus est appensum Datum anno domini M°C°C°C°lxxx° nono feria sexta post festum beati andree apostoli.

Dokumentet (der er paategnet: „Fremviist paa Hassing herredzting . . . 1680“) er et lille lavt og bredt Pergamentsblad. Paa den ene

---

[1]) Hullerne i Biskop Kierkegaards Afskrift ere tildels udfyldte efter en Afskrift, som Arne Magnussen for henved 150 Aar siden har taget af Brevet, medens det var i en bedre Tilstand end nu. Dog var det alt dengang beskadiget, som de i Klammer indskudte Ord og Stavelser vise. Forøvrigt kan man sammenligne dette Brev med et aldeles lignende givet Kannikerne i Ribe, indført i Terpagers Ripæ Cimbr. p. 184—85. *H. R.*

Side Originalen, paa den anden i en Midtcolumne med større Skrift Forklaringen om Indholdet og med mindre i de to Sidecolumner følgende ikke sønderlig nøiagtige Oversættelse:

Erlig og Velbiurdig Christen Munchis Gafve-Brefv paa Østergaard nu værende Synder-Haae Præstgaard.

Alle Gudfrygtige hilse Jeg Christen Munch ævindelig med Gud: og giøre hermed Vitterlig for Een hver, at Jeg har gifvet min gaard Østergaard i Synderhaae, i hvilchen Niels Sael iboede med 6 Pund Bygland, 22 Tder. [?] Hafvere Land, Een Moese østen til forde Østergaard.: som Kand afvlis 12 Lass Høe udi, 4 pund skyld-Korn og Een føe nøed: Dette hafver Jeg gifvet til ævindelig Eyedom til Præstbord i Synderhaae med slig Condition og Vilchoer, at der skal holdis hver Ugge Misse og prædichen for min, min hustruis og begge Voris forældris og Venners Siæle at befrie, og dette saa flitteligen at holdis, som Præsten vil paa dend yderste Dag for dend høyest Dommere forsvare: derhos forpligter Jeg Mig og Mine Arvinger samme Gaard og Gaards Eyedom at forsvare for alle dem som tiltale eller paaanche kunde: og till ydermeere Vidnisbyrd henger Jeg min Segel under dette brev og ombeder Provesten i Thye, Biscop Niels, Mogens Maltis Søn og Niels Myg med Mig at forseigle Datum Østergaard 1380 d. 9de Søndag effter st. Anders Apostels Dag.

At dette er Een rigtig copie af dette Christen Munchis Gafve-Brefv paa Østergaard nu kaldett Synderhaae Præstgaard

testerer

Anno 1698 I. S. Lauridtz Andersen

d. 20. Martii. Northusan.

mpp.

4.

1459. Kongeligt Gavebrev paa Skagens Kirke til Helligaands Hus i Aalborg.

Wy Cristiern meth gudz nathe Danmarcks Swerigis Norgis Wendis oc Gotes Koning Greue i Oldenborgh oc Delmenhorst gøre alle widerlight at wii aff wor sønderlighe gunst oc nathe Swo oc paa thet at gudz thieniste maa

thes ydermere forøghes oc vppeholdes i then hælghns hws i Aalborgh, oc serdelis bethies for oss wor kere husfrw oc børn forældre oc forfarne koninge oc drotninger i danmarck, oc fattight folk ther inne mwe thes ydermere fonghe theris bierinng oc nodhtørfft, haffue wii vnt giffuet oc affhend oc vnne giffue og affhænde meth thette wort obne breff til forne hælghns hws wor oc cronens kirke Sti laurencii kirke meth Capelle i Skawen meth all koningxlighe rente oc rettigheet som wii ther til haffue paa cronens weghne som her ieyp nw i ware haffuer effter forne her ieyps dødh eller oc om the kunne fonge forne kirke oc kapelle aff her ieyp i hans liffs tiidh meth hans minnæ oc wilghe, til ewigh tiidh, vden swo skethe, thet gudh forbiwthe, at forne hælghns hws ey bleffue i sin welmacht oc gudz thieniste ey bleffue ther vppeholden som thet sigh burdhe oc fattight folk ther inne ey wordhe vppeholdne oc welholdne som forscreffuit staar tha skal forne kirke meth kapelle frii oc [vhindret] kome til oss oc wore effterkomere koninge i danmarck oc cronen [at høre?] swo at the forsee forne kirke oc Capelle meth swodan prest oc Capellan som kirken kan forestaa oc gøre soghnefolk[it] swodan redhe oc rettigheet som soghneprest sit soghnefolk bør at gøre af rette, Thi bethe wii ether [opprictighe?] werdighe fadher biscop ieyp i borlom eller ethre effterkomere biscoper i samme stedh at nar swo skeer at forne her ieyp affgangen ær eller the i forne hælghns hws kunne fonge forne sti laurencii kirke oc Capelle meth forne her ieyps wilghe i hans liffs tiidh ati tha strax giffue them i forne hælghns hws Collacion paa forne kirke oc Capelle effter thette wort breff meth then rett som ther tilligger cum animarum cura etc. som thet sigh bør, fforbiwthendis alle ehwo the helzst ære aandelighe oc wærldzlighe them i forne hælghns hws her emodh at hindre eller hindrelade møthe vmaghe eller i nogher made vforrette vnder wor koningxligh heffnd oc wrethe Datum in Castro nostro kalffø Sabbato proximo

ante Dominicam Judica nostro sub Secreto Anno Domini Mcdlnono.

Administratæ pro domino Rege et lectæ coram domino ottone nicolai de uerbo ad uerbum.

Orig. paa Pergament med Seglet. Underskriften, der staaer under Folden, er skrevet med en anden, dog samtidig, Haand.

5.

c. 1460—70. Gavebrev paa »Klosterhave« til Bodum Præstekald i Thy.

Alle meen thette breff seer eller høre kungiør jech jes tamessen aff dalsgard ther vebner ar [ɔ: er] for alle meen som ære och komme schall ath jech vnner och giffuer till prestboor i bodhum een tofft som kalles closter howe meth alle sine tilleghels meth sodane vilkor ath hwo ther ær prest i bodhum han schall bedhe for mich och mine kiære hwsfrue och mine børn i alle messe och alle tiidher till ewig tiidh Item tilbiyder jech mich och mine arvinghe ath frii och frelse then forde prest tha i bodhum ar then forschreffne howe meth alle sine tilhørelse for hver mandhs tiltale i alle modhe til ewigh tiidh In cuius rei testimonium sigillum meum vna cum sigillis domini jasp[er] laurencii capellani in bodhum et erici ivari armigeri presentibus est appensum.

Bag paa Brevet findes følgende Optegnelser:

Orandum est omnibus. diebus festiuis. pro istis nobilibus. primo pro domino thoma magni. milite. et domina ing[er]de vxore. domina greta. domina magdalena. pro avis[?] thome. pro magno thome. pro cristierno ienssen. pro thykone [milite?]. — . — . —. plebano [in] bodhum. jes thamssen [in] dalgardh. cum vxore sua cristina cum pueris. pro domino Kristierno canonico. arusiense[?] cum parentibus vni[uersis]. xxxiii et. item[?] liberis eorum pluribus[?]. pro domino andrea petri quondam. curato ecc[lesi]e bothum. pie memorie. pro domino petro pauli [curato ibidem?]. pro domino andrea nicholai diebus [iisdem] curato ibidem.

Dokumentet er paa en kort bred Pergamentsstrimmel, skrevet i lange Linier tvers over samme; Optegnelsen over dem, der bedes for, er derimod i korte Linier paa den anden Led, hvilke i Afskriften her ere adskilte ved Prikker, og tre aldeles ulæselige betegnede ved Streger. Denne Liste er ligesaa vanskelig at læse som Dokumentet selv er let. Smuds og Fedt bære vistnok en Del af Skylden herfor, men desuden har ikke alene en noget yngre Haand indskudt et „jes jenssen" imellem Lin. 9 og 10, men ogsaa fremmede Hænder, ved en forsøgt Afskrabning af Smudset, hvorved blandt Andet „in" er gaaet ud i Lin. 16, og ved at eftergaae Bogstaverne med en Pren eller Griffel, gjort de ovennævnte tre Linier unyttige og beskadiget de to nærmest følgende, ligesom de derhos ved at ville optrække enkelte Linier med sortere Blæk have fordærvet Halvdelen af den næstsidste Linie. — Aarstal fattes. Men ligesom jeg ifølge det hele Ydre og Indre strax gjettede paa Tiden ved Aar 1500, saaledes afgiver den Pergamentsstrimmel, hvorved et af Seglene har været hængt, som er klippet ud af et andet Dokument, og hvorpaa der netop kan læses: [m°]cd°xlv then mane dagh nest efter wor frwe dagh assumptionis — en temmelig tilstrækkelig Veiledning, hvorved vi vel omtrent henvises til den af mig gissede Tid.

Endnu bemærkes, at efter mit Skjøn ere Linierne i Listen paa de 4 sidste nær af samme Person paaskrevne, kun at han er bleven lidt træt eller ilfærdig mod Slutningen, hvori jeg ikke fortænker ham, da Familien blev ved at voxe i en foruroligende Grad: „pluribus" i Lin. 22 seer idetmindste for mine Øine aldeles ikke ud til at være Tillægsord til „liberis", men et utaalmodigt o. s. v., da der nævntes altfor mange. Derimod ere de 4 sidste Linier sikkert senere og i god Mag tilføiede af en Anden, der vilde benytte Pladsen til en Huske-Seddel over Personer, som neppe vedkom Stifterens Familie, men derimod Embedet, og for hvem der ogsaa skulde bedes.

6.

1474. Bispebrev paa Kaldsret til Skagens Kirke for Helligaands Huses Broderskab i Aalborg.

Jacobus dei et apostolice sedis gratia Episcopus burglanensis Religiosis viris priori et conventualibus domus sancti spiritus in aleborg Wibergensis dyoceseos Salutem in domino Ex parte vestra nobis humiliter fuit supplicatum quod sicut ius patronatus ad presentacionem ecclesie sancti laurentii in skaghen cum capellis eidem adnexis burglanensis dyoceseos Ad serenissimos principes reges dacie ex antiquo spectans per strenuissimum principem Cristiernum regem predicte domui sancti spiritus donatum et assignatum est sicut

in literis desuper confectis plenius continetur Ita collacionem et prouisionem dicte ecclesie cum capellis ibidem situatis ad nos per mortem cuiusdam domini iacobi de presenti spectantem dicte domui sancti spiritus perpetuo donare et annectere dignaremur Nos autem ob vestra multa preclaraque virtutum opera non solum in divinis officiis sedulo continuata verum eciam debilibus et infirmis ibidem degentibus per vos misericorditer impensa vestris piis supplicationibus inclinati predictam ecclesiam beati laurentii in skaghen cum capellis cum omni iure parochiali cum ceteris obuencionibus bonis mobilibus et immobilibus ad eandem ex antiquo spectantibus ad honorem et laudem omnipotentis dei augmentacionemque cultus divini infirmorumque predictorum diuturnam et longevam consolacionem perpetuo donamus et adnectimus per presentes Ita quod prior dicte domus sancti spiritus qui pro tempore fuerit per discretum capellanum qui curam animarum ex vobis habeat de redditibus et obuentionibus dicte parochie de consensu vestro disponere rite valeat et ordinare Cathedratico et iure nostro episcopali semper saluis In quorum omnium et singulorum premissorum fidem robur et testimonium presentes sigilli nostri appensione fecimus communiri Datum in alburgia anno incarnationis dominice Millesimoquadringentesimoseptuagesimoquarto sabbato trinitatis.

7.

1521. En Sandemænds Forretning angaaende Tæbring Præstegaard paa Mors.

Alle mendt thette breff seer heller høre lesse kwndgjøre wii efflerskreffne iens morthenssen i frøsleff ies persen i rested oluff matzen i nees nisz sørenssen i torp gotske ienssen i andorp morthen perssen ibidem per bwndæ oc cristen bryningh i legendt met thette wort obne breff ath aar effter gutz byrdt mdxxi paa sti kanuti dag Regis var wii i tæbering som iens morthenssen i frøsleff haffde oss logligh tillkraffde aff tinghe paa verdighe fadhers

vegne her stygge krumpens biscop i bwrlum ath udlegghe hedherlig mand her søren lawritssen soghne prest i tæberingh hans prestegardt i forne tæbering och henner rettigheedt meth wor sandemendtz edt. Tha beraddhe vii oss meth the godemend som selffwe egher ær i forne tæberingh som tha nerwerende til stedhe var och wdlagdhe wii forne her søren [till prestga]rdt then gardt oc garstet i tæbering som han nw oppa boer och then lydell tofft ligende møth søndhen til forne tæbering kirki som radeling[en] [1]) af forne gardt oppa stoer Oc ther till een tofft som kalles haffwertofft ligende søndhen och østhen fraa stenbro[?] i tæberingh mark som ær omkringh digt oc ther till brwghelligheedt i forne tæbering vdmark til forne gardt effter som henner fellig kan tolæ Till ydher[mere] vitnesbyrdt ath wii saa giordhe woræ sandemendtz ttog hengher wii woræ indsigiller nedhen for thette breff. Datum loco et die vt s[upra].

Original paa Pergament paategnet:
Lest paa Søndreherredtzthing i Mors, Mandagen den 26 Junii Anno 1643.
Christian Bondzsen schriffver. E. hanndt.

8.

1530. Kaldsbrev for en Sognepræst paa Giøl (i Limfjorden).

Wii niels met gudtz nade biscop Oc forstander till burglum Giører alle witterligt at wii haffue wnt oc forløntte Oc met thette wort obne breff wnde oc forløne Thenne breffuissere oss elskelige her per perssen en wor oc burglum Closters Kirke giøll met alle alle(!) presterentte ssom ther tilhører Oc hand skall holde gudtz thienistenn ther wedt mackt Oc forsørge sognefolket met all andeligens thieniste Som sogneprest bør atgiøre Oc at hand skall were oss oc burglum closter tro och huldt Oc giffue huert aar oss oc clostret x marckis[?] penninghe Oc forsee oss medt ith mweligt[?] gesterie naar wii ther till landt kommyndis

[1]) D. e. Rollingen, Stuelængen.

worder, Loffue oc tilsige wi hanum at wii ey wille skille hanum wedt thenne forlønynge wthen oss eller burglum Closter nogen offwerwoldt paa kommer Ssaa at nogen aff Capittels brøder nødis personelig ther atsidde Oc skall hand nyde oc beholde then Residens som presten ther nw iboer met alle sine tillegelsse ssom ther nw tilleger In cuius rei testimonium Signetum nostrum presentibus duximus Impressum Datum haffuersløff feria 6ta proxima ante dominicam palmarum Anno domini Mdxxx.

Skrevet paa Papir, meget flydende og med temmelig faa og simple Forkortninger. Kun det Latinske gjør i nogen Maade en Undtagelse: det er stærkt og skjødesløst abbrevieret, men maa dog, saa curiøst det end kommer til at lyde, sikkert læses, som skeet er. Mærkeligt nok er der intet Segl, eller paa det hele ubeskadigede Blad Spor til, at et saadant har været enten paatrykt eller vedhængt. — Forbeholdet af Plads paa Gjøl for en Kannik, hvis Man skulde forgribe sig paa Børglum, er, synes mig, ikke umærkeligt.

9.

1564. Degnen i Hørdum giver en aarlig »Skyld« til Thisted Skole.

Jegh mats schriffuer sogne degienn vdt y hørdum sogenn Kiendis y ditthe mitt obne breff Och egenn Handschrifft thidt [ɔ: at] iegh beplicther megh huert aar her effther att Giffue til Thistidt scoele saa mange pendingh y Sølffu eller Rundt mønt for min skiølde Som er fire tdr. bigh, som fire tdr. bigh gielder y tistidt att Sti martini Episcopi dagh, Och skall iech yde samme pendingh til goede rede till thinne forne tidt och termeen, som forschriffuidt stander, att saa skal holdis vd y sandhidt Till ydermere Windisbyrdt trøcker iegh mitt Indzell nedenn paa thette mitt obne breff Schriffuidt y hørdum Tiesdag nest effther Sti martini Episcopi dag ao dni mdlxiiiio.

Skrevet paa Papir. „Att" er her, ganske som det engelske at ved Tid- og Sted-Bestemmelser, ikke: ad, men: paa.

Nogle Bemærkninger

om

Roskilde Domkirkes Alder og Stiil.

Af Professor N. Høyen.

I.

Den ældste Underretning om denne Kirkes Opførelse af Grundmuur skylde vi Ælnoth[1]), »som beretter, at Biskop Svend opførte den med udmærket Tavleværk af Steen (insigni lapideo tabulatu). At han herved forstaaer Murenes Opførelse og ikke Gulvets Udlægning med Steentavl eller Tagets Beklædning med saadanne, sees af hans Fortælling om Flytningen af Kong Knuds Liig fra S. Albans Trækirke til Krypten i den søndre Kirke, som siden kom til at bære Kongens Navn; der bruger han de samme Udtryk om den nye Kirke, som endnu stod under Bygning, at den ligefra Grunden var opført af udmærket Steen-Tavleværk. Ælnoth omtaler ikke, at Svend blot fortsatte og fuldendte sin Formands Værk, men Saxos Udsagn, at Vilhelm var den nye Bygnings første Stifter, understøttes af den betingede Maade, hvorpaa den navnløse Forfatter fra Roskilde nævner Svend som Kirkens Bygherre, »saa godt som« fra Grunden af[2]), og selv det anseelige Gravminde, Vilhelm havde faaet i Choret, synes at tale hans Sag.

Saa kort og ubestemt forresten vore ældste Forfattere yttre sig om Roskilde Domkirke, saa er der et Punkt, hvorom de udtale sig tydeligt og eenstemmigt, og det er

---

[1]) Ælnothi Monachi historia ortus vitæ et passionis S. Canuti regis Daniæ. Langebeks scriptores III, 325—90.

[2]) Hos Langebek I, 378, ipse Roskildens. eccles. fere veluti a fundamento fundavit.

om Bygningsæmnet. Det Udtryk hvormed Saxo betegner Bygningsarbeidet: saxeo opere[1]), kan allene forstaaes om huggen Steen, og naar han skildrer det Vidunderlige i Sakristanens Redning, da Kirken styrtede sammen, saa glemmer han ikke at omtale de vægtige Brudsteen (petrarum pondere[2]). Endnu mere betegnende er Ælnoths Udtryk: Steen-Tavleværk, tabulatus lapideus, der bestemt angiver, at det var omhyggeligt tildannede Qvadersteen, som bleve anvendte. Denne Talemaade, som aldeles tilhører Middelalderen, er imidlertid ei saa gængs som den almindelige Benævnelse: Steen, lapis, enten brugt allene eller med en Tilsætning, som antyder dens Beskaffenhed i raa Brudskikkelse eller i tilhugget Qvaderform; Ducange har kun et eneste Citat af denne Talemaade, hentet fra et vaticansk Haandskrift af en fransk Forfatter fra det 11te Aarhundrede, og han forklarer det neppe rigtigt om et Steengulv[3]). Hos Ælnoth er det utvetydigt, og en Forfatter fra Middelalderens Slutning, den lærde Joh. Trithemius, benytter endog Ordet tabulatus uden videre, naar han omtaler den store Klosterkirke i Hirschau (opført 1082—91), som var en prægtig Qvadersteens Bygning[4]). Udtrykket synes at være laant af Brædtspillet (tabulatum) med dets firkantede Tavl, og betegner godt Muren af de store firkantede tilhugne Steen med det fine Fugesnit, især naar den sammenlignes med en Muur af brændte Steen, som baade ere smallere og adskilles ved brede Kalkfuger.

---

[1]) Da Knud den helliges Liig var flyttet til Krypten i den nye Kirke, blev det nedlagt i en Steenkiste, saxeo sarcophago impositus. Ælnoth, Langebeks script. III, 378.

[2]) Petraria: et Steenbrud.

[3]) Lapideo tabulatu fabricavit ecclesiam.

[4]) Qvi totum opus sine adjutorio secularium artificum egregio tabulatu, ut hodie cernitur ecclesia, consumarunt. Cetera namque monasterii ædificia præter ecclesiam pæne omnia successu temporis per diversos abbates mutata sunt. Chronicon ins. monast. Hirsaugi. p. 99 i Baseler Udgaven 559. Af denne anselige Bygning, som blev ødelagt 1692, staaer endnu det nordre Taarn, og dets mørke Qvadersteens Mure roses for deres fortræffelige Udførelse.

Den Uovereensstemmelse, som altsaa findes mellem de ældste Beretninger om Roskilde Domkirke og dens Bygning, saaledes som den nu viser sig i sine oprindelige Partier, faaer endnu større Betydning, naar vi see hen til vore andre Kirkebygninger, som i Alder staae den nærmest. Det vilde jo være rimeligt, at vore Læremestere ikke allene i Religionen men ogsaa i alt, hvad der henhørte til at opføre Kirkens Bygninger, snart maatte opdage, hvor let det var her at skaffe sig et beqvemt Bygningsæmne af brændte Steen, medens derimod Rullestenene, som rigtignok laa lige for Haanden, vare meget vanskeligere at behandle, naar man vilde give dem regelrette Former, og de blødere Brudsteen, som fandtes paa Øerne og i Jylland, savnede de Fortrin, som man let kunde give Muurstenen. Var nu et saa betydeligt Arbeide som Domkirken først blevet udført af brændte Steen, saa vilde den herved vundne Erfaring sikkert have havt Følger; det nye, fortrinlige Bygningsæmne, som ikke var vanskeligt at erholde, maatte snart have udbredt sig i en videre Kreds. Dette er imidlertid saa langt fra at have været Tilfælde, at tvertimod de ældste Partier af den samtidige Frue Kirke i Roskilde er opført af Kalktuf, og at de ældste Partier af vore Kjøbsted- og Landsbykirker ere opførte af Rullesteen, raa eller tilhugne, af Kalktuf eller Kridsteen, alt eftersom disse Steenarter lettest fandtes i Omegnen. I Jylland har man endog paa enkelte Steder, i Mangel af et bedre Æmne, taget tiltakke med Steenahlen. Meer end et halvt Aarhundrede gaaer hen efter Domkirkens Indvielse af Svend Norbagge, inden vi med Sikkerhed kunne spore Anvendelsen af brændte Steen, og saasnart vi kunne paavise dens Brug, bliver den heller ikke længer overseet i vore skriftlige Vidnesbyrd. Svend Aagesen melder udtrykkeligt, at Valdemar var den første, som paa Sprogø opførte et Taarn af brændte Steen (coctis lateribus), og at han paa Dannevirke reiste en Teglsteensmuur (murum erexit lateritium); og i Slutningen af samme Aarhundrede anfører Biskop Orm Muursteen (lateres),

naar han skriver om Kirken, som skal opføres i Lygum, og som virkelig er opført heelt igjennem med brændte Steen. Her i Sjælland have vi maaskee endnu Levninger af Muursteensarbeidet fra Valdemar den førstes Tid i den lange østre Muur med de halvrunde taarnagtige Fremspring, i Vordingborgs Slotsruiner, hvor de brændte Steen ere længere og tyndere end i de Partier, som kunne tilskrives Valdemar Atterdag, og hvor overhovedet hele Anlæget bærer et ældre Præg. Men af ulige større Betydning er det, at Sorø Kirke, kort efter Aarhundredets Midte, opføres af Muursteen, saavelsom den samtidige Kirke i Ringsted[1]). Med Sandsynlighed kunne vi derfor ikke antage, at brændte Steen have været anvendte hertillands før omtrent fra Midten af det tolvte Aarhundrede; men fra den Tid kunne vi ogsaa stadigt forfølge dem i deres Anvendelse paa vore Kirkebygninger og see dem fortrænge alle de ældre Bygningsæmner.

Da vi imidlertid slet ikke have nogen historisk Kundskab om den Maade, hvorpaa vore ældste Kirkebygninger bleve opførte, men maa hente al Oplysning fra Monumenterne selv; da vi desuden vide, at, i Slutningen af det ellevte Aarhundrede, alt hvad der hørte til Kirkebygningen ledede af Geistligheden, at det var omkring de geistlige Stiftelser de haandværksdygtige Lægbrødre (conversi) samlede sig; da endelig vore tidligste Bygmestere vare Fremmede eller opdragne i fremmed Skole, saa fremkommer let det Spørgsmaal, om da ikke et Blik paa de samtidige Forhold i Udlandet kunde tjene til nærmere at oplyse det ovenfor anførte. Det er en bekjendt Sag, at Brugen af Muursteen kom over Alperne med romersk Cultur. Hvor denne havde faaet fast Sæde formaaede ikke engang Folkevandringens Ødelæggelser at tilintetgjøre, hvad den havde

---

[1]) Prof. Worsaae har sikkert Ret i sin Tvivl om at Ringsted Kirke indeholder synlige Spor af Svend Norbagges Bygning. Kongegravene i Ringsted Kirke p. 6.

udført, og selve Haandværket blev paa flere Steder forplantet til de barbariske Stammer, som afløste Romerne, og holdtes, om end høist tarveligt, i Live navnlig ved Geistlighedens Bestræbelser. Men i Løbet af det 10de og 11te Aarhundrede, da Christendommen mere udbredtes mod Øst og Nord, var, udenfor Italien, Anvendelsen af brændte Steen bestandig i Aftagende; den Bygningskonst, som dengang udviklede sig og blev Forløber for Gothiken, øvede sig fortrinsviis paa huggen Steen. Vistnok anvendtes i Mellem- og Nord-Italien stadigt Muursteen til betydelige Bygninger, men deels bevarede man ældre romerske Sædvaner i dens Anvendelse, deels benyttedes dette Æmne netop i den Tid, som vi fæste Blikket paa, som oftest ikke paa den selvstændige Maade, som i den senere Middelalder, men tjente mere til at danne de egentlige Muurmasser, som saa enten paa hele Bygningen eller paa dens fornemste Side udvendigt beklædtes med en smuk Overflade af huggen Steen. I Frankrig synes det, som om den brændte Steen, naar Talen er om Mures Opførelse, ikke om Gulvbeklædning o. desl., har været indskrænket til saadanne sydlige Provindser som Languedoc, hvor gode Brudstene vare sjeldne, og her vedblev man at forme den næsten firkantet, saaledes som romersk Brug havde været. I England var huggen Steen det meest gængse Bygningsæmne, men selv i de østlige Provindser, hvor man antager, at Anvendelsen af brændte Steen aldrig aldeles har været afbrudt, benyttede man Stenene af de romerske Ruiner, og nødsagedes man til at brænde nye, blev, selv i det trettende Aarhundrede, de gamle Steen efterlignede, og deres Forbinding i de forskjellige Skifter var desuden anderledes end den, der brugtes i Nederlandene, hvorfra det synes, at Engelland først har faaet de endnu sædvanlige Former. I Tydsklands vestlige Egne, ved Mosel og Rhin, hvor saa mange og mægtige Levninger af romerske Muursteensbygninger havde holdt sig og hvor det ikke havde manglet paa Bygningsforetagender, blev Anvendelsen af brændte

Steen bestandigt sjeldnere, og i sidste Halvdeel af det ellevte Aarhundrede brugtes de kun ved høist enkelte Leiligheder, mere som en farvet Prydelse, f. Ex. i Bueslag mellem hugne Steen, end som et nødvendigt Bygningsæmne. Imidlertid kan man dog i Bonn og Cøln spore Afvigelser fra de romerske Muursteensformer. Mere Øster paa, i de sachsiske Lande, erfare vi af et samtidigt Vidne, at den konsterfarne Biskop Bernward i Hildesheim († 1022) paa egen Haand opfandt at brænde Teglsteen, men det synes ikke som denne Opfindelse har havt videre Følger. S. Michaelskirken, som han selv begyndte at opføre, er ene af huggen Steen, og heraf ere ogsaa de øvrige bekjendte Bygninger heelt op i det tolvte Aarhundrede lige til Brandenburg. Et af de meest paafaldende Exempler paa, hvorlidt man tænkte paa at benytte Muurstenen, er den Maade hvorpaa Trassen blev anvendt ved nedre Rhin. Man udskar denne Steen, som tidligere havde været anvendt i store Qvadre, i smaa Stykker, der havde samme Størrelse og Form som den, der siden blev saa almindelig for Muurstenene. I samme Skikkelse udførtes den ogsaa, og det er nu noksom bekjendt, hvormeget den saaledes er blevet anvendt i den søndre Deel af Jylland [1]).

Dette Overblik viser altsaa, hvorliden Rimelighed der er for, at en saa anseelig Muursteensbygning som Roskilde Domkirke skulde være begyndt under Svend Estridsen, fuldendt under Knud den hellige. Den da almindelige Bygningsmaade i Udlandet svarer godt til de Vidnesbyrd, vi have om denne Bygning af vore egne Forfattere. Den Mulighed, at Nødvendigheden her kunde bringe Bygmesterne til at opfinde det Samme, som Bernward mere end et halvt hundrede Aar tidligere havde opfundet, forsvinder, saasnart man lægger Mærke til, hvor blottet Roskilde Kirke er for al saadan Eiendommelighed, som vi kunne tillægge en dansk Rod. I det tolvte Aarhundrede har det derimod stor Sand-

[1]) Adjunct Helms's Afhandling i Ny kirkehist. Saml. I, 4. H.

synlighed, at Sjælland, med Hensyn til Anvendelsen af brændte Steen, er gaaet i Spidsen for de danske Lande, og skal der nævnes et bestemt Udgangspunkt, da taler alt for, at det har været Absalons Stiftelse i Sorø, der har udøvet en betydelig Indflydelse. Den Overeensstemmelse, som vi finde mellem vore ældste Muursteensbygninger og de nordtydske, saavel i Stenenes Form og Forbinding, som i visse Særegenheder ved Bueslagene, gjør det rimeligt, at vi have faaet dette Bygningsæmne fra vore sydlige Naboer, og der kommer desuden en anden Omstændighed til, som i historisk Henseende kaster Lys paa den Forandring, som der foregaaer i hele det nordøstlige Tydsklands Bygningsvæsen ved Aarhundredets Midte. Kort efter 1100 indkaldte Erkebispen i Bremen (Frederik I) Hollændere for at opdyrke Marsklandet mellem Weser og Elben, og denne Begyndelse blev efterfulgt af Holsteens Greve, Adolf II, som 1140 lod Hollændere nedsætte sig i Wagrien, og af Henrik Løve, som sendte Nybyggere til Meklenborg. Men af endnu større Betydning blev dog Albrecht Bjørns Foretagende, at befolke Egnene om Havel og Elben heelt ned til Bøhmens Grændseland med Folk fra det Utrechtske, med Hollændere, Selændere og Flamlændere. Den samtidige Helmold [1]) giver en livfuld Skildring af Landets Opkomst ved disse Nybyggere, og gjentagne Gange lægger han Vægt paa den Styrke, som Bispedømmerne i Brandenborg og Havelberg vandt ved de Fremmedes Nedsættelse, hvorledes Stæderne tiltoge og Kirkernes Antal voxede. Da nu Brudstenen var det almindelige Bygningsæmne i de sachsiske Lande, medens man paa deres østre Grændse og i det Brandenborgske maatte hjelpe sig med Rullestenen, raa eller tilhugget, lige til Midten af det tolvte Aarhundrede, og da denne saa fortrænges af Muurstenen, som fra den Tid bliver det almindelige Bygningsmiddel i Markerne, Pommern [2]), Meklenborg

[1]) Hans Chronicon Slavorum gaaer ikke længere end til 1170.

[2]) Unægteligt mødtes dansk og tydsk Indflydelse paa Rygen og den nærmeste pommerske Kyst; men de første Kirker paa Rygen vare

og følger med Bygningsstilen gjennem alle dens Forandringer, saa maa nødvendigviis den Formodning paatrænge sig, at denne Overgang skyldes de nederlandske Nybyggere. I deres nye Hjem fandt de kun den haarde ubeqvemme Rullesteen, de, som vare vante til, især langs med Rhinen, at benytte den bløde Tuf i handelige Størrelser og Former; hvad maatte da ligge nærmere for disse driftige, vindskibelige Folk, end at de her, hvor de, paa Grund af den lange Afstand og besværlige Transport, ikke kunde erholde Trassen, ikke engang uden megen Omkostning tjenlige Brudsteen, maatte falde paa at erstatte den med Teglsteen, hvis Brænding de ikke vare ubekjendte med[1]. Det var ikke allene mod Øst at den nederlandske Vindskibelighed saaledes kom til at gjøre sig gjældende, den sporedes ogsaa vester paa, da Engellænderne kalde Muursteen af samme Form »de flamske«; men vi dvæle her nærmest ved Betragtning af Bygningsæmnet, ikke af Stilen, der med de Tillempelser, som Muurstenen fordrede, i Nordtydskland sluttede sig til den romanske Stiils almindelige Udvikling.

Det synes ikke overflødigt her at bemærke, hvorledes den samme Indflydelse viser sig i Holsteen, om end de hollandske Nybyggere lede meget i Wagrien ved Vendernes Indfald og tildeels maatte styrkes ved holsteensk Indflytning. I Bosau, hvor Vicelin virkede, har den uanseelige

---

kun skyndsomst opførte Træbygninger (Müllers Saxo p. 838, 845); det er først i Slutningen af Aarhundredet, at Muurstenen begynder. Kuglers pommersche Kunstgeschichte.

[1]) Eyck van Zuylichem, les églises romanes du royaume des pays-bas. p. 6. — quand je dis pièrre il faut y comprendre aussi bien des briques que des pièrre de taille, car depuis le temps des Romains on a fait un grand usage de briques, qu'on pouvait facilement se procurer partout dans les terrains argileux. — Imidlertid bemærker han p. 7, at S. Peder, den bedst bevarede romanske Kirke i Utrecht, og næsten alle de ældste Landsbykirker der i Stiftet ere af Tufsteen; i Gröningen bliver derimod i det 12te Aarhundrede Muurstenen almindeligere end Tufstenen, p. 8. I Overgangsstilen bliver den brændte Steen hyppigst og Qvaderstenen anvendes da i mindre Former, men bedre tilhugne end tidligere.

Kirke endnu beholdt sit oprindelige Chor af raa Kampesteen, men skjulte under en tyk Kalkskal; i Bornhøvet findes Kampestenen ligeledes, men i Segeberg, hvis Kirke er opført efter 1156, bevarer den anseelige Bygning, sikkert det betydeligste Minde om den romanske Stiil i Holsteen, næsten hele det oprindelige Langhuus, smukt opført af Muursteen med Pillegesimser og Søilecapitæler af huggen Kalksteen.

Vi vende nu tilbage til Roskilde Domkirke og ansee det for sikkrest at holde os til den Beretning, som saa eenstemmigt findes i vore ældste Kilder, at Svend Norbagges Bygning var af huggen Steen. Da det følgende Afsnit kommer til at oplyse hvor vanskeligt, for ikke at sige umuligt, det er af den nu staaende Bygning at danne sig et Begreb om, hvorledes den ældre har seet ud, skulle vi her indskrænke os til den Bemærkning, at det er meget rimeligt, at saadanne Enkeltheder som Søileskafter af Granit og Stykker af den udvendige Steensokkel kunne hidrøre fra Svends Bygning. Han smykkede jo sin Kirke med Marmorsøiler [1]), det vil her sige med Søiler af plettet, stribet eller flammet Steen. Denne Antydning, den eneste vi have om Kirkens Indre med Hensyn til Stilen, er imidlertid for almindelig, til at vi deraf kunne danne os et fuldstændigt eller paalideligt Billede. Nærmest ligger det, at tænke sig den som en treskibet Kirke, hvis Hovedskib var ved tvende Søilerækker skilt fra de tvende Sidegange, og som heelt igjennem har havt et fladt Træloft. Denne Forklaring lader idetmindste Antydningen af Søilerne fremtræde paa en Maade, som svarer til den Vægt, som den korte Angivelse synes at lægge paa dem, og til den indre Ordning, som i hiin Tid jævnligen fulgtes og nærmest sluttede sig til den ældre christelige Basilica. At den oprindeligt har været smykket med Maling, sees af Beretningen om Svends Efterfølger Arnold, som fornyede denne Udsmykning [2]). Saxo er desværre taus om alt dette, han dvæler kun ved den prægtige Lysekrone, hvormed

[1]) Marmoreis Columnis decoravit. Anonymus Rosk. hos Langeb. I, 378.
[2]) Anonym. Roskild. hos Langebek. I, 379.

Svend prydede sin Kirke [1]); derimod skylde vi ham en anden Beretning, der oplyser os om, at denne Kirke ikke kan have havt det Omfang, som den nuværende har. Han fortæller jo, at Vilhelms Grav maatte flyttes, da Bygningens Indvielse skulde gaae for sig, eftersom Gravmindet hævede sig over Gulvet og paa Grund af det indskrænkede Rum [2]) var til Hinder for det »pulpitum«, som skulde opføres i Anledning af denne Høitidelighed. Ogsaa her er uheldigviis Fortællingen meddeelt i saa almindelige Udtryk, at vi blot kunne tale om en sandsynlig, ikke om en aldeles sikker Forklaring. At dette pulpitum ikke har været en midlertidig Indretning, for hvis Skyld en Biskop som Svend troede sig nødsaget til at flytte sin ærværdige Formands Grav, fremlyser alt af det Udtryk, Saxo har valgt (condere), endskjøndt han nærmest synes at sætte det i Forbindelse med Høitideligheden; heller ikke maa man tænke paa en Prædikestol (ambo, lectorium), endskjøndt det valgte Udtryk ogsaa kunde forklares herom, thi samtidige Monumenter vise os, at denne hverken havde et saa strængt fastsat Sted at staae paa, heller ikke behøvede saamegen Plads, at Gravens Flytning derved skulde blive nødvendig; men meest sandsynligt er det, at Saxo har meent det mere eller mindre ophøiede Skillerum mellem Choret og Langhuset, hvor Sangerne stode, og hvorfra ogsaa Ordet kunde forkyndes Menigheden. Vi finde denne Indretning angivet med samme Benævnelse og paa samme Sted i Lanfrancs samtidige Kirkebygning i Canterbury [3]). Rigtigheden af

[1]) Den omtales ogsaa hos Anonym. Roskild. tilligemed de øvrige Prydelser, hvorved der vel nærmest tænkes paa alt hvad der hørte til Alteret og Gudstjenesten der. Langebek script. I, 378.

[2]) Cum, perfecto sacello, solas locandi pulpiti angustias, qvo minus dedicatio perageretur, obstare conspiceret, condendi ejus gratia Wilhelmi monumentum summovit cineresque m a u s o l e o erutos etc. Müllers Saxo p. 576.

[3]) R. Willis the architectural history of Canterbury Cathedral. p. 37, 38. — Det var dette Skillerum, der senere hen i Middelalderen blev Gjenstanden for den rigeste architectoniske Udsmykning (Sangchoret, jubé, rood-loft, Lettner).

denne Forklaring forudsat, saa maa Vilhelms Gravsted have været midt foran i Choret, en Plads, som baade sømmede sig for en saa anseet Biskop og for Kirkens Grundlægger, og som tillige passer godt til Saxos Fortælling om Sammenstyrtningen af Bygningens vestre Deel, der var opført af Svend[1]). Men paa denne Plads maatte, naar Rummet var indskrænket, noget, som ingenlunde kan siges om den nuværende Kirke, Gravmindet nødvendigviis blive til Hinder, og deels paa Grund af Snæverheden, deels af Hensyn til selve Monumentets Værdighed[2]), nemlig for ikke at skjule det under denne Stol for Sangerne, maatte derfor Graven flyttes.

Op til Domkirken stødte Capitelsbygningen, Klosteret for Cathedralens Geistlige, som ligeledes var opført af Svend Norbagge. Den bør omtales her, da den hørte til hele det kirkelige Anlæg og den ogsaa var opført af huggen Steen[3]). Da Saxo bemærker, at Biskoppen fik

[1]) Müllers Saxo p. 577. Saa fuldstændigt som denne Fortælling end bærer Præget af Legenden, saa er der alligevel ingen Grund til at trivle om, at Kjærnen i Beretningen (Bygningens deelvise Sammenstyrtning) indeholder en historisk Kjendsgjerning. At det er den Deel af Bygningen, som Svend havde opført, der nedstyrtede, er tydeligt udtrykt af Saxo. Sikkert altsaa den vestre Deel, thi Vilhelms Grav var jo i den østre Deel, Choret, som var den Deel af Kirkebygningen, der i Regelen først blev fuldendt og hvis Stifter han følgelig var. Benævnelsen sacrarium om den nedstyrtede Deel indeholder ingen Modsigelse, dette Udtryk bruges selv af Saxo om hele Kirken ikke blot om Choret (p. 561), og i Roskilde, hvor den ældste Kirke var af Træ, kunde der ikke være nogen Anledning til at afvige fra den almindelige Regel. Ælnoth giver os et godt Bidrag til at oplyse Fremgangsmaaden i saa Henseende. Vi lære af ham, at i Odense blev den gamle Albani Kirke, en Træbygning, staaende, medens man ikke langt fra den opførte den nye Steenkirke Noget lignende er sikkert ogsaa skeet i Roskilde, baade fordi Kirketjenesten og Bygningsarbeidet derved uforstyrrede kunde fortsættes, og fordi man ogsaa i Roskilde Trækirke havde Kongegrave, som maatte staae urørte, indtil de kunde flyttes over i den nye Kirke.

[2]) Saxo angiver som Grund til dens senere Benyttelse til Biskop Askers Begravelse — parabilem magis et inter ceteros (tumulos) cultissimum advertentes. Müllers Saxo p. 578.

[3]) Claustrum lapideum fratribus construxit et ecclesiæ addidit. Anon. Roskild. Langebek I, 378.

Understøttelse af Kongen (Knud den hellige) til at opføre Korsgangen (ambitus), som omgav den indre Klostergaard (atrium), har den rimeligviis været en for den Tid anseelig Bygning, under hvis stille Tag selv Fornemme af verdslig Stand undertiden søgte hen, for uforstyrret at kunne tale om vigtige Anliggender[1]). Den laa paa Domkirkens søndre Side[2]). Det var derhen, at Absalon tyede som til et sikkert Fristed, da han efter Overfaldet paa Knud Magnussen og Valdemar flygtede for de forfølgende Drabsmænd, og det var her i Capitlets Hal, at Valdemar I mødtes med de Geistlige, da Absalon blev valgt til Biskop. Dens Beliggenhed lærer os desuden, at Svends Domkirke var anlagt saaledes, at den kunde vise hele sin Forside aldeles frit, en Anordning, som dengang var blevet almindelig Skik ved Cathedralerne. Den tidligere Trækirke synes derimod, ligesom den ældste S. Albani Kirke i Odense, at have havt Forgaarden (atrium) foran den vestre Side[3]), saaledes som det havde været Brug ved de ældste christelige Basilikaer. Men Forgaarden havde tabt sin Betydning for Menigheden, efterat Modsætningen til Hedenskabet mere og mere var forsvundet, hvorimod der stedse lagdes større Vægt paa at give Kirkens Forside den størst mulige Anseelse, og Atrium blev nu kun en Gaard for Brødrene, som boede sammen ved Domkirken. Selv ved de egentlige Klosteranlæg, hvor Atrium længst holdt paa sin gamle Plads, finde vi den efter det 12te Aarhundredes Begyndelse kun undtagelsesviis vesten for Kirken.

---

[1]) Der var det f. Ex. at Magnus Nielson havde et hemmeligt Møde med Knud Lavard, da han alt pønsede paa dennes Mord. Langebeks Script. IV, 259.

[2]) Müllers Saxo p. 726.

[3]) See Fortællingen hos Saxo p. 561 ff. om Svend Estridsen, da Vilhelm forbyder ham at komme ind i Kirken og da Kongen senere bodfærdig kommer tilbage.

Et sønderjydsk Degnevalg
fra forrige Aarhundrede.

Meddelt af

M. Mørk Hansen.

Nedenanførte Beretning, som er tagen af Reskriptbogen i Felsted Kirke-Archiv og forfattet af den daværende Sognepræst N. Meyland, giver et meget anskueligt Billede af en kirkelig Valghandling med forudgaaende Valgkamp og vil allerede af den Grund ikke savne Interesse for disse Samlingers Læsere. Den afgiver tillige et ikke umærkeligt Vidnesbyrd baade om de sønderjydske Menigheders levende Iver for Kirken og Gudstjenesten og om Præsternes Frygt for at være Menighederne imod, Ejendommeligheder, der endnu for det Meste bestaae usvækkede og uden Tvivl hænge sammen med den kirkelige Valgret. Forøvrigt vil den hele naive og omstændelige Beretning ikke behøve nogen oplysende Forklaring. Dens Gjenstand ligger ikke længere tilbage i Tiden, end at den endnu nøje erindres og ofte omtales af de Gamle i Sognet, hvilket naturligvis har givet den forhøjet Interesse for Meddeleren.

Forfatteren, Nikolaj eller Nicolaus Meyland, hvis Familie skal have nedstammet fra Mailand, var en Søn af Peter Meyland, der døde som Præst i Varnæs 1777 (hvor han 1734 blev valgt, efter at Formanden, den bekjendte Psalmedigter Berthel Christian Ægidius, var død 1733). Han var født i Varnæs d. 23. Jan. 1739, blev først under-

vist af Pastor Nikolaj Øst i Nykirke i Angel[1]) og siden af Diaconus Berninck i Ullerup, gik derefter i Tønder Latinskole og dernæst i 3 Aar i B. Petersens Institut sammesteds. I sit 21de Aar drog han til Universitetet i Jena, hvor han studerede i 3 Aar og aflagde derefter sine offentlige Prøver, først for Generalsuperintendent Struensee, derefter ved Kjøbenhavns Universitet. Efter sin Hjemkomst stod han som uordineret Medhjælper sin Fader bi i 2½ Aar[2]) og blev 1767 Sognepræst i Felsted. Om sit Valg har han foran i Kopskatbogen givet følgende Oplysning:

I. N. J.

Anno Salutis per Jesum Christum reparatæ MDCCLXVII Dom. IIda post Trinit., quæ fuit dies 28ma Junii, ego Nicolaus Meiland Warnitzensis ex Sola Summa Summi Numinis in me Misericordia et voluntate plane benevola contra meam omniumque opinionem modo vere mirifico brachio Seculari[3]) undiquaqve mihi obnitente per 160 vota in Pastorem electus et Dom. XIX post Trinit., quæ fuit dies 25. Octbr. introductus sum. Deus ter optimus maximus, qui ab incunabulis singulari amore mihi fuit Adjutor, faxit, ut munere mihi concredito in Sui nominis gloriam, in ecclesiæ Suæ emolumentum et Salutis meæ promotionem fungendi omnem indefessamque navem operam, faxit, ut et

---

[1]) Af denne fortjente Mand (1744—98) har man det bekjendte Vers, som han nedskrev i Kirkebogen i Nykirke ved Slutningen af et Aar, da der hverken havde været nogen Brudevielse eller noget Dødsfald i Sognet:

„Im Himmel wird nicht copuliret,
Und auch kein Sterbefall verspüret;
Doch kommen Kindelein hinein:
So mag wol hier der Himmel seyn".

[2]) Angivelsen i Dr. Jensens Statistik, at han fra 1760 var Adjunctus hos Pastor Petræus den Yngre i Felsted, er saaledes urigtig. Ovenstaaende Vita er uddraget af Kirkebogen ved hans Død og synes at være nøjagtigt.

[3]) Ved brachium seculare maa tænkes paa Kirkevisitatoriets verdslige Medlem, Amtmanden (dengang Kmhr. Holstein i Tønder).

egometipse et me audientes Salventur et mihi quotidie vi et robore in muneris Laboribus Suscipiendis adsit.

Efter 48½ Aars tro Tjeneste resignerede han ved Udgangen af Aaret 1815 og havde da i 2 Aar været ganske blind. Han var efter alle Vidnesbyrd en højst agtværdig Præst af de gamle Sæder og af den gamle Tro. I hans lange Embedstid var den rummelige Kirke næsten hver Helligdag saa fuld af Tilhørere, at de maatte strides om Pladsen. Naar han prædikede paa 3die Søndag efter Paaske, bukkede han sig efter adskillige gamle Præsters Skik ned i Prædikestolen, hvergang han nævnede de Ord: »Om en liden Stund skulle I ikke see mig«. En gammel Mand fortæller om ham, at han engang ved en Generalvisitats i Kirken, da Adler i sin Tale havde angrebet hans Lære, slog i Bibelen, som han holdt i Haanden og raabte: »Jeg har svoret, at jeg vil lære og prædike efter hvad der staar i denne Bog, og derved vil jeg blive til Trods for al Verdens Superintendenter!«.

Som Pastor emiritus boede han i 4 Aar i et lille Sted (»et Kaad«), som han ejede tæt ved Præstegaarden, og her døde han d. 8. Octbr. 1819, næsten 81 Aar gammel. Efter Begravelsen skrev Provst Prahl i Tønder til Eftermanden, Pastor Lorens Peter Hoeck (1816—26), der var mindre samvittighedsfuld som Præst, men stod i stor Anseelse som Lovkyndig og Lovtrækker, og forlangte det ved Ligprædikenen ydede Gebyr og Offer[1]), idet han beraabte sig paa,

[1]) Som bekjendt er det i de fleste Sogne i Nord- og Mellemslesvig lovbestemt Skik, at alle Tilhørerne ved en Ligprædiken skulle offre til Præst og Degn. I Felsted Kirkes „Inventar“ hedder det: „Vor eine Leichen Predigt über eine alte Leiche giebt das Sterbhaus 2 Rdl., die in Sechslinge verwechselt und am Tage der Beerdigung in der Kirche ausgetheilet und auf dem Altar geopfert werden“. Men Pastor Hoeck forestillede Menigheden det Upassende i denne Skik, hvorefter det blev indført, at Præsten foruden de 2 Rdl. (courant) fra Sørgehuset faaer Offer af Ligfølget. Ligeledes fik han Sognet til at indløse (ↄ: kjøbe og siden vedligeholde) Præstegaarden, som tidligere ejedes af Præsten og indløstes med 3200 Rdl.

at dette jo tilkom Provsten, naar en Præst var død. Pastor Hoeck svarede, at han ikke vidste af, at der var død nogen Præst i den senere Tid; men der var død en »Kaadner, som havde været Præst«. Hermed maatte Provsten lade sig nøje.

Hvad nu selve Degnevalget angaar, da er det paafaldende, at der ikke havdes nogen fast Bestemmelse om Præsentationsretten. Det hedder blot: »es wurde beliebet« eller: »verabredet und beschlossen«. Der har i dette som i mangfoldige andre Tilfælde manglet en almindelig Lov, saa at Alt var overladt til de høiere Embedsmænds Vilkaarlighed. Ved Reskript fra Regjeringen paa Gottorp af 25. Marts 1803 og et af samme Regjering stadfæstet Regulativ for Tønder Amt [1]) af 28. April 1804 erholdt Kirkeprovsten Ret til at præsentere Menigheden 3 Seminarister »oder andere tüchtige und wohlverdiente Schullehrer zur Wahl, unter denen, wenn sie vorher in der Kirche eine öffentliche Probe ihrer Amtsgeschicklichkeit im Singen und Catechesiren abgelegt haben, von den wahlfähigen Gliedern der Gemeine durch die Mehrheit der Wahlstimmen der Küster oder Schulmeister erwählt wird«. Denne Bestemmelse fulgtes ved det i Aaret 1854 af Meddeleren ledede Degnevalg i Felsted, dog med den Forskjel, at det ikke var Provsten alene, men Kirkevisitatoriet, som præsenterede. De øvrige Skolekald besættes umiddelbart af Visitatoriet.

Det saakaldte Synskollegium (ɔ: Sogneforstanderskab og Fattigkollegium) har saaledes mistet den Indflydelse paa Valget, som det havde 1798. Forøvrigt bestaar det endnu, ligesom dengang og langt tilbage i Tiden, af Præsten som Formand, 2 Kirkeværger (»Jurater«) og 8 Ottemænd. Kirkeværgerne vælges paa 6 Aar, saa at den Ene afgaar hvert

---

Pastor Hoeck er ellers den eneste Præst her efter 1726, der har ført Kirkebogen paa Dansk.

[1]) Indtil 15. Oktbr. 1850 hørte Lundtoft Herred under Tønder Amt, skjøndt det grændser lige til Aabenraa By.

3die, Ottemændene paa 8 Aar, idet een afgaar aarligt. Valget foregaar ved Adoption, idet efter ældgammel Skik den Afgaaende foreslaar den ene Valgkandidat og det øvrige Kollegium enes om den anden. Blandt disse tvende vælges nu ved hemmelig Afstemning i selve Forstanderskabet. Den ene af Kirkeværgerne er tillige Fattigkasserer, den Anden Kirke- og Sognekasserer. Disse Mænd ere ifølge deres Instrux tillige at betragte som Præstens kirkelige Medhjælpere. Da der ikke haves nogen almindelig Kommunalanordning, har denne Institution en forskjellig Skikkelse i de forskjellige Amter og Sogne. — I Beretningens Retskrivning er ingen Rettelse foretagen.

Nachrichten die Besezung der hiesigen Küsterbedienung betreffend.

Der seel. Küster Peter Petersen that am 1sten Febr. 1798 in seinem Hause einen unglücklichen Fall, wodurch der Hintertheil des Hauptes und die dura mater dergestalt lædiret wurde, dass er am 1sten Febr. starb. Er war der 5te hiesige Küster in einer Reihe aus einer Familie. Gleich nach seinem Todte meldete sich in der Pröbstey und in dem Pastorat eine grosse Menge sowohl Kielischer als auch Tonderscher Seminaristen [1]) und verschiedene Non-Seminaristen und Schulhalter. Da es

---

[1]) Seminariet i Tønder var stiftet 1786 af Provst Balth. Petersen, som dertil skjænkede 18,000 Rdl. cour. (28,800 Rdl. R. M.) og desuden en stor Bondegaard; men uagtet det havde 18 Fripladser, var Elevernes Antal i Aaret 1794 sunket ned til 12. Efter Stifterens Hensigt var Seminariet lige indtil 1829 ikke en selvstændig Dannelses-Anstalt, men Undervisningen meddeltes dels i Byens tvende Skoler (hos „Skrivemesteren“ og i Hospitalsskolen) dels i Latinskolen, naturligvis kun paa Tydsk. Med Hensyn til Undervisningen paa Dansk hedder det i Stiftelsesbrevet: „Es kan auch an diesem dänischen Orte nicht ermangeln, sich durch Besuchung der Frühpredigten in der dänischen Sprache zu üben!“ See Allen, d. danske Sprogs Hist. i Hertugd. Slesvig eller Sønderjylland, I. Pag. 333—34. Dersom Pastor Meyland ikke har været særdeles nøjsom — hvilket dog maa antages — har Seminariet alligevel dannet adskillige meget duelige Lærere.

ungewis war, wie und auf welche Weise die Bedienung besetz werden sollte, und man nicht wusste, welche die Jura der Probstey und welche die der Gemeine wären, so war ich desfall bey dem Herrn Probst Schmid am 12ten Febr. Es wurde beliebet, dass ein gewisser Tonderscher Seminarist namentlich Iwar Outzen aus Fanderup in Raepstædter[1]) Gemeine von dem Herrn Probsten hergesanndt werden sollte, hac conditione, dass er provisorisch und ad interim der hiesigen Hauptschule vorstehen und alles in der Kirche und sonst zu beschaffende abhalten solle. Er war bey der Küsterwittwe im Hause. Er wäre gewis, wenn er eine bessere Brust, eine stärkere und der hiesigen Kirche angemessenere Stimme gehabt, auch mit einer mehrere Geschicklichkeit zu singen begabt gewesen wäre, alhie Küster geworden. Da ihm aber dieses fehlte, die Gemeine auch verlangte, mehrere Subjecte zu hören; so reisten deshalb am 15ten Märtz der Jurat Johann Johannsen Schmidt in Nörballig und die 8Männer Peter Petersen Rossen in Nörballig und Nis Nissen Hönschnap in Tumbüll nach Tondern und eröffneten dem Herrn Probst dieses Verlangen der Gemeine. Zwischen letztern und den erstern wurde verabredet und beschlossen, um auf der einen Seite dem Munckeln der Gemeine, und auf der andern Seite dem bombardement der Seminaristen abzuhalten, dass der Herr Probst 6 tüchtige, von ihm selbst denominirte, von ihm vorher wohl geprüfte, wegen ihrer Reinigkeit im Religionslehren und guten Moralischen Character vorzüglich erprobte und bekanndte Subjecte mit allen ihren in Händen habenden dahin gehörigen Zeugnissen, die sie vorher zu produciren hätten, zu uns senden sollte. Einjeder von ihnen sollte seinen Sonntag oder Feyertag die gewöhnlichen Lieder aus dem bishierzu hieselbst gewohnlichen Kingoischen Gesangbuch singen, auch öffentlich vor der Gemeine catechisiren, auch sollten Pastor, Juraten und 8Männer sie selbst zu prüfen

[1]) Det maa engang for alle bemærkes, at Meyland ved Fortydskning af alle Sted- og Personnavne følger den almindelige Strøm. Raepstædt er Ravsted, Ballersleben — Ballerslev, Aggerschau — Agerskov o. s. v. Johann Schmidts Søn kaldes endnu aldrig andet end Johan Smed o. s. v. Rigtignok have Adskillige lært at skrive Asmus, men der siges altid kun Rasmus.

Freyheit haben. Quo facto: sollten Pastor, Juraten und 8Männer die Befuegnis haben, aus diesen 6 einen zu wählen, und wenn die Gemeine damit zufrieden; so solle der Herr Probst ihm eo ipso die Bestallung ertheilen, und er Küster seyn. Fals aber die Gemeine dem Pastori, den Juraten und 8Männern diese Freyheit nicht einräumen würde, so sollten Pastor, Juraten und 8Männer die Macht haben, aus allen 6 — 3 der Gemeine zur Wahl zu præsentiren, und derjenige, der die Stimmen-Mehrheit erhielte, sollte alsdann der Küster seyn und von der Probstey dazu bestallet werden.

Nach diesen Beschlus nun kamm

1) Dom. Palmarum der erste. Dieser war der Tondersche Seminarist Friedcrich Petersen aus Bollersleben, 29 Jahr alt, examinirt d. 18ten Sept. 1794, mit den 2ten Character begabt, und von dem Herrn Schreibmeister Jensen in Tondern informirt. Er schien einen guten Moralischen Character zu haben. Er producirte ausser s. Character ein Zeugnis von dem Herrn Pastor Björn in Biolderup vom 18. Jan. 1791, ein dito von dem Herrn Pastor Freuchen [1]) de dato Enstædt d. 3. Octb. 1788, ein dito von dem Herrn Pastor Hinrichsen in Quars de dato d. 14. Sept. 1788, ein dito von dem Herrn Probst Bargum in Apenrade de dato d. 18. Juny 1791, ein dito von dem Herrn Pastor Petersen in Tingeleff de dato d. 21. Juny 1791, ein dito von dem Herrn Pastor Hoeck in Ulckebüll de dato d. 13. April 1797, ein dito von dem Herrn Sönnichsen auf Haystruphoff de dato d. 3. April 1798, ein dito von dem Herrn Pastor Göngaard in Lendemarck de dato d. 4. April 1798. Er hatte keine durchdringende Stimme. Er sang: Alleeneste Gud — See hvor nu Jesus træder — Vi troe — Hvad kand os komme til for Nød — Herren hand er min Hyrde god — Fryd dig du Christi Brund, alle nur mässig,

[1]) Nicolai Freuchen (sædvanlig kaldet Frøken) var Præst i Ensted 1748—98 og døde 1800. Han var en meget agtet og afholdt Mand; men ivrig Rationalist, og da han imod Menighedens Ønske havde faaet den Adlerske Agende indført, vakte dette saa megen Misfornøjelse og saa mange Spektakler, at han tilsidst nedlagde sit Embede. Herom har han i Kirke-Archivet i Stubbæk efterladt en omstændelig Beretning, som uden Tvivl fortjente at offentliggjøres.

und nicht fehlerfrey. Er konnte ohne Choral-Buch die bekanndten Lieder: Trods Kors og Død — O du Guds Lamm — Jesus Christus er vor Salighed nicht singen. Outzen schien ihm überstimmen zu wollen, als welches von allen bemerckt wurde, und worüber er hernach klagte. Er schrieb eine vortreffliche und Schreibmeistermässige Hand. Darin hatte er einen vorzüglichen Vorzug(!). Die schönste Hand mit, den ich je gesehen habe. Er catechisirte billig, wiewohl etwas unordentlich über die 24 Qvæst.[1]). Er schien sehr blöde zu seyn. Und seiner Furcht mus vieles beigemessen werden.

2) Am Grünendonnerstage kamm der 2te. Dieser war der Non-Seminarist Peter Nissen Hoeck aus Strandelhjörn im Apenradischen, p. t. Schulhalter in Hockerup, über 40 Jahr alt. Er producirte ein Zeugnis von dem Herrn Probst Riis in Aggerschau de dato dom. 3 post Trin. 1775, ein dito von dem Herrn Probst Bargum zu Apenrade de dato de 24. Octobr. 1787, ein dito von dem Herrn Pastor Freuchen als Vice-Probsten de dato Enstædt d. 6. Jan. 1792. Er hatte eine etwas schnarchende Stimme im Singen. Er sang: Aleeneste Gud — Vi troe allesammen — O du Guds Lamm — Jesus Christus er vor Salighed — Hjælp Gud, at jeg kunde — alle richtig und gut. Den Hauptgesang aber: Der Jesus Christus vor Herre p. p. ganz falsch und ohne die gehörige Melodie. Er sang diesen Gesang nach der Melodie: Kommer til mig, sagde Guds Søn. Von diesen gingen in jenen in jedem Verse 2 Verse auf. Er catechisirte über die 46 und 47 Frage untadelhaft. Seine Hand war nicht die beste. Er schien einen portion Eigendünckel zu besitzen.

3) Am stillen Freytage kamm der 3te. Dieser war der Non-Seminarist Hans Petersen aus Alsleben in Höyster Gemeine, 33 Jahr alt. Von dem seel. Herrn Consistorial-Raht

[1]) Hermed menes Spørgsmaalene i den af den berømte Joh. Andr. Cramer (Hofpræst og Prof. i Kjøbenhavn 1754—71, død som Prof. og Kantsler ved Univ. i Kiel 1788) forfattede, siden paa Dansk oversatte „Kort Undervisning i Christendommen o. s. v.“ der brugtes her i Skolerne fra 1786 til 1852, i nogle Sogne endog til 1858, en højst uheldig Skolebog for Almuesbørn, bestaaende af uforstaaelige Definitioner i et forfærdeligt Sprog.

und Probst Petersen in Tondern selbst in s. Schulmeister-Institut unterrichtet, producirte herliche Zeugnisse, als ein von dem Herrn Pastor Eichel in Hostrup de dato d. 30. Sept. 1786, ein dito von dem Herrn Probst Bojsen in Arrild de dato d. 4. April 1787, ein dito von dem Herrn Pastor Freuchen in Enstædt qva vice-Probst de dato d. 31. May 1792, ein dito von dem Herrn Pastor Schau in Høyer de dato Sept. 23. 1793, ein dito von dem Herrn Pastor Ramus in Brøns de dato d. 10 May 1794, ein dito von dem Herrn Auditeur und Hardesvoigt Langreuter in Brøns, dessen Kinder er informiret hatte de dato d. 7. Sept. 1794, ein dito von dem Herrn Pastor Holst in Emmerleff de dato d. 28. Decbr. 1797. Er sang bey der parentation[1]) in Schobüll über Christian Thaysens älteste Tochter: Sørger du inu min Sjæl — Jesus er mit Haab og Trøst — auf dem Kirchhofe: Naar min Tiid og Stund — Nu lader os Legemet begrave — in der Kirche: O Gud vor Fader i Ævighed — Jeg haver min Sag til Gud — Herre Gud, lær mig mit Endeligt — alle ganz vortrefflich. Die beiden ersten Strophen von: O Gud vor Fader — sang er nach einer unrechten Melodie, aber er recolligirte sich bald und stimmete die rechte Melodie an, so dass man den Fehler kaum merckte, dieses zeugte von Gegenwart des Geistes. Er hatte eine reine Brust, eine starke und durchdringende Stimme. Er catechisirte über Quæst. 74—75, zwar etwas leise, doch aber sehr gut, die Kinder konnten ihm gut antworten. Er schiene ein sehr guter Mensch zu seyn. Er war ein geschickter Subject. Er war hier an einem (mit) fürchterlich Sturmwind und Plazregen recht vorzüglich begabten Tage.

4) Am 1sten Ostertage kamm der 4ter, nemlich der Tondersche Seminarist Eli Jürgensen Wind aus Graulund in Beedstædter Gemeine, 25 Jahr alt, producirte testimonium exa-

---

[1]) Parentation betyder den Ligtale, som Præsten holder i Huset, førend Man drager til Kirken. De 2 førstnævnte Psalmer bruges endnu meget ofte ved Parentationer; Psalmen: „Jeg haver min Sag til Gud hjemstilt" er endnu altid Offerpsalme ved Begravelser, uagtet Kingos Psalmebog ved Begyndelsen af Aarhundredet maatte vige Pladsen for Pontoppidans. Men det vandede Adlerske Tillæg, som findes i denne, har aldrig kunnet faae Indgang her.

minis vor 17. Sept. 1797. Nach diesem hatte er Num. 1 mit vorzüglich würdig, mithin den besten Character. Ueber seinen vortrefflichen moralischen Character, seine Geschicklichkeit, gute Aufführung und edle Gesinnungen brachte er von bewährten und glaubwürdigen Männern, die ihn genau kannten, auch zum Theil ihn unterrichtet hatten, verschiedene recommendations-Schreiben, die ihm Zeugnisse genug waren, als einen Brief von dem Herrn Pastor Lützen in Uck de dato d. 5. Febr. 1798, einen dito von dem Herrn Pastor Lautrup in Brede de dato d. 12. Febr. 1798, einen dito von dem Herrn Diaconum Petersen in Tondern de dato d. 8. Märtz 1798, einen dito von dem Herrn Schreibmeister Jensen in Tondern als seinem Informator in religions-Sachen de dato d. 1. Martz 1798, die ihn alle als einen sehr geschickten und den besten Mann schilderten. Er sang: Alleeneste Gud — Christ laae i Dødsens Baande — Vi troe — Christ stod op af Døde — I Døden Jesus blundet — Op Sjæl! Bryd Søvnen af — O kjæreste Sjæl op at vaage — ganz herlich und Musicalisch. Kein Wunder, weil er Noten und Music verstand. Er catechisirte über die 80te Frage vortrefflich, methodisch, ordentlich, deutlich und mit Anstand. Die Kinder beantworteten ihm alle Fragen. Seine gemachte Probe entsprachen seinen erhaltenen Character und seine ganze Aufführung völlig den producirten recommandations-Schreiben. Er und Num. 3 waren annoch zur Zeit die einzigen, die alle Lieder in dem pontoppidanischen Gesangbuche hatten singen können. Daran hatten sie mir im Hause Proben gegeben. Der letzte war der deutschen und der dänischen Sprache völlig mächtig. Er redte und schrieb sie beide fehlerfrei. Nie habe ich einen so jungen Mann gekanndt, der einen starkeren Bass sang, wie er. Bey ihm war keine Eigendünckel und Grossthuerey. Er und Num. 3 erwarben sich meine Liebe und ganze Zufriedenheit und ihnen wünschte ich von ganzen Herzen Beförderung.

5) Am Sonntage nach Ostern sang und Catechisirte Iwar Outzen, ein Tonderscher Seminarist aus Fanderup in Raepstæder Gemeine, 25 Jahr alt. Er hatte in seinem examine von der direction den 3ten Character erhalten. Der Probst hatte ihn mitgenommen, weil er es sonst für ihn schimpflich hielte, da er in 8 Wochen der Schule und der Kirche vorgestanden.

Er war ein guter Mensch, aber er hatte eine schlechte Brust. Er war nicht der beste Singer. Er wusste nur wenige melodien. Am Tage seiner Probe sang er: Alleeneste Gud — O hellig Aand, komm til os ned — Vi troe — Gud hellig Aand i Tro os lær — Mit Barn frygt den sande Gud. Er catechisirte billig über die 85sten Frage. Uebrigens hatte er keine weitere Zeugnisse zu produciren. Endlich

6) und 7) erschienen Dom. miseric. Dom. auf einmahl die beyden letztere. Unter diesen war Knudt Kaysen des Küsters Sohn aus Jerpstædt der erste. Dieser war ein Tonderscher Seminarist im 25sten Jahr alt. Er hatte in seinem examine vom 31ten Märtz dieses Jahres von dem directorio den 1sten Character — Num. 1 vorzuglichwürdig, Eli Jürgensen Wind in allen Stücken gleich, erhalten. Er war von dem Herrn Schreibmeister Jensen in Tondern informirt. Ein herrlicher Kerl, der allenthalben præstanda præstiren konnte. Verstand die deutsche und dänische Sprache fertig. Er sang herrlich, catechisirte vortrefflig, war unter allen in der Music gewiegt, war dreiste, kurz ein recht geschichter und braver Mann. Er hatte sonst keine Beweise.

Der 2te war Ede Christiansen aus Hesbüll in Neukirchen, ein Tonderscher Seminarist, von dem Herrn Schreibmeister Jensen informirt, hatte den 2ten Character mit Ueberzeugung fähig in seinem d. 16. Sept. ausgestandenen examine von dem directorio erhalten. Er war im 28sten Jahr alt. Er producirte ein Zeugnis de dato d. 2. April 1797, Bagger. ein dito de dato Mögeltondern d. 28. Novbr. 1797, B. Thamsen et Cramer p. l., ein dito de dato Tondern d. 5. April 1797, G. J. Schmid, Kirchen-Probst, annoch ein dito de dato Rodenæs d. 29sten Märtz 1797, P. Hansen, Prediger. Er sang und catechisirte gut, verstand die deutsche und dänische Sprache nebst der Music gut, kurtz: er war, so wie sein Cammerad, ein geschickter Mann. Diese beyde sangen: Alleeneste Gud — Hvad kand os komme til for Nød — Fra Gud vil jeg ei vige — Vi troe — Herre Christ, Guds Faders eenbaarne Søn — O du Guds Lamm — Jesus Christus er vor Salighed — Jesu søde Ihukommelse: sangen alle diesen Gesangen zur Hälfte mit einander. Es war beinahe, als wenn nur einer den ganzen Ge-

sang allein gesungen hatte, so sehr harmonirten sie, wiewohl letzterer sich auf der Reise erkaltet hatte und über s. Brust klagte. Ede Christiansen catechisirte über Quæst. 96 und Knudt Kaysen über Quæst. 97, beide meisterhaft, die Kinder beantworteten jede Frage und wurden von ihnen gerühmt. Kurz: beide waren geschickte Männer.

Unter allen schrieb Friederich Petersen, Knudt Kaysen und Eli Jürg. Wind am besten. Im Rechnen, als in der Algebra, Arithmetic, Geometri, und Steuer-Mannskunst waren Wind und Kaysen die vorzüglichsten und geschicktesten.

Die deutsche Sprache, nebst der dänischen redten und schrieben Kaysen, Wind und Ede Christiansen ganz ohne Fehler, fertig und geläufig.

Im Singen war Wind ein Bassist, Kaysen, Hans Petersen und Christiansen gute Tenoristen.

In der Music, in der Geschichte und Natur-Lehre, wie auch in der lateinischen [1]) Sprache hatten Kaysen und Wind den Vorzug.

Im deutschen und dänischen Styl excellirten Wind und Kaysen, und

Am Moralischen Character und Herzens Güte nach dem Zeugnisse aller E. J. Wind.

Fr. Petersen legte seine Probe ab d. 1sten April, Peter N. Hoeck d. 4ten April, Hans Petersen d. 6ten April, Eli Jürg. Wind den 8ten April, Iwar Outzen den 15ten April und Kn. Kaysen und Ede Christiansen d. 22sten April 1798.

Am 25sten April 1798 Nachmittags traten nun die Juraten und 8Männer in meinem Hause mit mir zusammen, um aus diesen 7 Subjecten 3 auszuheben und solche der Gemeine zur Wahl zu præsentiren, da wir vorher gehört hatten, dass die Gemeine am liebsten eine Wahl haben wollte, und wir auch in omnem eventum dabei am besten gedeckt seyn konnten. Wir lasen mit einander alle Zeugnisse aller 7 Subjecte genau durch, prüften auf das sorgfältigste diese sowohl als ihre gemachte

[1]) Hvad Nytte en Landsbyskolelærer skulde have af Algebra, Trigonometri, Styrmandskonst og Latin, er ikke let at fatte.

Proben im Singen und Catechisiren. Und nun ging es zur Auswahl. Ich nahm Wind und Kaysen, weil beide es im höchsten Grade verdienten mitgenommen zu werden. Alle meine Consorten waren damit völlig zufrieden. Und nun kamm es auf den 3ten an. Der Jurat Johann Johannsen Schmid in Nordballig und Jes Jessen in Tumböl und die 8Männer Asmus Jörgensen Schneider in Felstædt, Nis Asmussen und Peter Petersen Rossen beyde in Ballig, Asmus Nissen Schytter in Schobüll, Hans Petersen Kjær in Traasbüll und Jens Atzersen [1]) in Tumbüll denominirten Hans Petersen aus Alsleben, Nis Nissen Hönschnap in Tumbüll schlug Ede Christiansen, und Andreas Brodersen in Tumbüll Friederich Petersen vor. Mir war es gleich viel, wer der 3te wurde, wenn es nur ein Seminarist von dem 2ten Character wäre, am liebsten wäre mir Ede Christiansen gewesen, weil dieser in aller Hinsicht grosse Vorzüge für alle non-Seminaristen hatte. Wir 3 wunderten uns höchlich über die Auswahl der Juraten und der übrigen 8Männer. Da aber diese einmuthig versicherten, dass die ganze Gemeine partous den Hans Petersen mit zur Wahl haben wollte, und versicherten, dass, wenn er nicht mit auf die Wahl gesetzt würde, entweder Unruhen in der Gemeine entstehen oder auch gar nichts aus der Wahl werden würde: so gaben wir 3 nach, eines Theils um keine Gelegenheit zu Unruhen zu geben, andern Theils auch, um unsere Gerechtsame pro futuro nicht einzubüssen, und um so mehr, da wir von den andern überstimmet waren [2]). Wir sahen nach der Versicherung unserer Consorten wohl ein, dass, wenn aus der Wahl nichts geworden wäre, die Probstey alsdann jemand andern zum Küster bestellet haben würde, und alsdann Pastor, Juraten und 8Männer und die Gemeine ihre Gerechtsame pro nunc, pro futuro et pro semper verlohren haben würden, und daher gaben wir nach, und liessen in Gottes Nahmen den Hans Petersen als den 3ten Mann zur Wahl passiren, ob er gleich an Geschicklichkeit weder Friederich Petersen noch Ede Christiansen mit Recht gleich geachtet werden konnte, ob er gleich den übrigen 3en mit allem Recht

[1]) Atzer er det gamle danske Navn Asser, en Ørn.

[2]) Denne sidste Grund synes i og for sig tilstrækkelig.

und in aller Hinsicht vorzuziehen war. Es wurde zugleich am 25sten verabredet, dass ein jeder 8Mann seine Untergehörige am 27sten vor sich fordern und ihnen notificiren sollte, dass Wind, Kaysen und H. Petersen zur Wahl determinirt worden wären, dass er ihnen von einemjeden dieser 3en eine genaue Beschreibung geben sollte, dass die Wahl am künftigen Sonntage geschehen würde. Die Juraten und 8Männer hatten alle Briefe und alle Zeugnisse aller Subjecte zu verschiedenen Mahlen durchgelesen und wussten von einem jeden eben so guten Bescheid als ich selbst. Ich hatte ihnen im geringsten nichts verholen, und dieses bat ich einenjeden Jurat und 8Mann seiner Commune kund zu thun.

Dom. Jubilate nach geendigtem Gottesdienst ging die Wahl vor sich, und damit ich ein gut Gewissen haben, und niemand sich hernach mit der Unwissenheit entschuldigen mögte, gab ich der versammelten Gemeine eine kurze Beschreibung von allen 7 Subjecten und insonderheit von den 3en auf die Wahl gesetzten. Ich vorlas ihre Characteres und Zeugnisse offentlich, ich erklärte sie ihnen auf dänisch und bat, dass sie nicht nur auf das Singen, sondern auch auf die übrigen Geschicklichkeiten eines jeden Subjects Rücksicht nehmen sollten. Quo facto wurde zur Wahl geschritten. Der Jurat Johann Johannsen Schmid rief einen jeden wohnenden in der Gemeine, der NB selbst eigenes Haus und Heerd hatte, namentlich herbei. Der 8Mann Asmus Nissen Schytter hielte und führte dass protocoll. Wir andern præsidirten und sassen daneben. Bey Nachzählung der Stimmen ergab es sich, dass der Seminarist Eli Jürgensen Wind aus Graulund in Beedstædter Gemeine nur 11, der Seminarist Knudt Kaysen aus Jerpstædt 24, aber der Non-Seminarist Hans Petersen aus Alsleben in Heyster Gemeine 153 Stimmen erhalten hatte. Und mithin war letzterer erwählter Küster. Eodem die als am 29sten April wurde sogleich der 8Mann Nis Asmussen mit dieser Nachricht und mit dem Wahlprotocoll nach Tondern an den Probsten abgefertiget und an Hans Petersen von der Probstei gesandt. Dieser erhielt hierauf am 3ten May seine vocation und kamm hier damit am 5ten May, und producirte sie mir. Am 6ten May als Dom. cantate wurde er von mir vor dem angehenden Gottesdienste der versammelten Ge-

meine im Kirchen-Gange öffentlich vorgestellt, und nachdem ich kurz seine Pflichten gegen die Gemeine und Schulkinder und die Pflichten der Gemeine und der Eltern und Kinder gegen ihn als ihren Küster und Hauptschulmeister geschildert hatte, vorlas ich seine vocation, kehrte mit ihm zurück, der ganze Actus war geschlossen und er trat sogleich seine Küsterbedienung in Gottes Nahmen mit dem Gesang: Alleeneste Gud i Himmerig p. p. an.

Degnen Hans Petersen, der paa denne Maade blev valgt af Menigheden, skal i de 31 Aar, i hvilke han røgtede sit Kald, fuldkommen have svaret til de gode Forventninger, hvormed han blev modtagen. Han var en meget duelig Lærer, og de Optegnelser, han har efterladt sig, vidne om en sjelden Nøiagtighed. Men hans skjønne og stærke Sangstemme skal tidlig have tabt sig, da han overanstrængte sig for at kunne hamle op med Nogle af Menigheden, som vilde overstige ham.

Han døde d. 7. April 1829 i en Alder af 64 Aar. Han efterlod sig ingen Børn, men en Enke, der beboede et net lille Hus i Felsted (ligeoverfor Pastor Meylands Kaad), som han havde bygget og som efter hendes Død 1835 arvedes af en gammel Pige, der havde tjent Degnen i mange Aar og endnu bærer Navnet »Mett-Deens«.

Den første kongelige Bibliothekar.

Af Holger Fr. Rørdam.

Der er alt tidligere i dette Tidsskrift (Kirkehist. Saml. II, 422) meddelt en Notits, der viser at K. Christian III, kort efter at han var bleven fast i Sædet paa den danske Throne, tænkte paa at skaffe sig en Bogsamling, hvorfor han den 8de September 1537 gav en vis M. Jørgen Tormand aabent Brev »til alle Prælater, Kanniker, Abbeder, Priorer, at de vilde lade til ham affølge hvad Bøger ham skulde gjøres Behov til det Bibliothek, Kongen agtede

at oprette i Kjøbenhavn«. Det har imidlertid ikke været bekjendt, hvorfra den Mand var, som Kongen benyttede til dette Hverv, og som efter alt at dømme kan kaldes den første kongelige Bibliothekar i Kjøbenhavn, og det er herom jeg har en lille Meddelelse at gjøre.

I den tydske Kancelliregistrant, der nu opbevares i Gehejmearkivet findes Udtog af to Breve, udstedte af K. Christian III fra Gottorp den 2den Februar 1538. I det første af dem tilskriver Kongen Kurfyrsten af Sachsen og takker ham for, at han havde sendt ham Pomeranus (Bugenhagen) og M. Jørgen Thornman. Kurfyrsten havde tilladt, at Bugenhagen blev til Paaske, men havde, som det synes, kaldt M. Jørgen hjem. Kongen havde vel endnu længere Brug for ham, men lod ham dog nu rejse, og bad Kurfyrsten fremme ham paa det bedste i hans Studier. I det andet underretter Kongen Luther om Brevet til Kurfyrsten, og beder ham om at anvende sin Indflydelse, for at Bugenhagen endnu maatte blive en god Tid herinde, og at forfremme M. Jørgen paa det bedste saavel hos Kurfyrsten som hos hans Fædrenestad Zwickau. Hvis de ikke havde sønderlig Brug for ham, ønskede Kongen, at han saasnart som muligt maatte komme tilbage igjen, for fuldkommelig at indrette den paabegyndte Bogsamling (Liberi). — I et tredie Brev, der formodentlig er udstedt samme Dag, giver Kongen Mester Jørgen Thorman to Pasbord lydende paa, at vedkommende Embedsmænd skulde skaffe ham Vogn, naar han fra Meissen vilde vende tilbage til Danmark[1]).

---

[1]) For Fuldstændigheds Skyld hidsættes de originale Brevudtog:

Am tage wie vorstehet (ɔ: Gottorp, Purificationis Marie 1538).

Hat ko. W. dem Churfursten zu Sachsen vf sein schreiben Dannksagung des Pommeranus vnnd Meister Jorgen Thornmans halb — Pomeranus bis vf Ostern bleiben soll — Dannksagung gethan, will sich ko. W. mit dem Churfursten des Pomeranj halb ferner vnderreden, wie wol auch ko. W. Meister Jorgen woll lenger zubrauchen gehabt habe, dennoch sein ko. W. jm erlaubtt, vnnd bitt ko. W. den Churfurst sein Churfurstliche Gnade wolle Meister Jorgen jn gnedigen beuell haben jn seinen Studijs furdern.

Item hat ko. w. gegen Martin Luther Doctor, das er beim Churfursten zu Sachsen Pomeranj halb gefurdert, Dannksagung gethann, vnnd begert, er wolle weiter fordern, damit Pomeranus noch ein gute Zeit bey ko. W. bleiben möge. Item k. W. hat begert er (Luther) wolle Mgr. Jørgen im besten furdern beim Churfursten vnnd seinen Lantstat Zwickaw, vnnd wo sie Meister Jørgen nit sonderlich (be)durfften, das dann Lutherus wolle furdern, das er mit dem ersten widder herein komen vnnd dj angefangene libercj vollkomlich anrichten muchte. Verschulden k. W. gerne. Datum ut supra.

Efter det her meddelte er det at antage, at M. Jørgen Thornman (eller Thorman) var en af de »wittenbergske Studenter«, som siges at have fulgt Bugenhagen, da han i Juli 1537 kom her ind i Danmark [1]). Da vi ikke senere finde ham omtalt, er han neppe atter kommen her tilbage, skjønt Kongen ønskede det.

Der staar endnu tilbage at oplyse, med hvad Held M. Jørgen har foretaget sine Ransagninger i Kapitlernes og Klostrenes Bogsamlinger, og om det er lykkedes ham at samle noget sammen, der kunde tjene til Grundlag for det paatænkte kongelige Bibliothek. Vi ere saa heldige ogsaa herom at kunne meddele en Notits, som tidligere ikke synes at have været paaagtet: Den 28de December 1537 skriver Bugenhagen nemlig fra Kjøbenhavn til K. Christian III, der dengang opholdt sig paa Gottorp: »Magister Georgen (ɔ: Jørgen) har bragt mange Bøger hid, og der vil blive et temmelig stort Bibliothek deraf, naar man havde nogle Hovedbøger dertil, som M. Georgen vil berette Ed. Kgl. Maj.« [2]). At han imidlertid ingenlunde denne Gang fik samlet alt, hvad der fandtes, kan sluttes af senere kongelige Befalinger om at føre de Bøger (og Haandskrifter), som endnu opbevaredes ved enkelte Klostere, til Kjøbenhavn [3]).

Meister Jorgen Thorman hat vff der zeit 2 Pasbort erlangt, das man jne, wan er wiederumb aus Meichsenn kombt, mit wagen furdern soll ann ko. W. Relator Dominus Rex per se.

[1]) B. Münter, Symb. ad illustr. Bugenhagii in Dania commorationem, p. 20.

[2]) Schumacher, Gel. Männer Briefe an die Könige v. Dännemark. I, 21. Brevet er dat. „Copenhagen M. D. xxx. viij Innocentium" (i Aftrykket anf. St. staar urigtigt Innocentii. Orig. findes endnu i Kgl. Bibl.). Det har flg. Paategning: Productum zu Gottorf. Montag nach Conuersionis Pauli (ɔ: 29 Januar) 38, durch Meister Jørgen. Denne Paategning viser, at Bugenhagen har regnet Aarets Begyndelse fra Juledag, og at hans Brev, som ovenfor bemærket, er af 28de December 1537. I Regesta Diplom. mangler dette som saamange andre vigtige Breve fra denne Tid.

[3]) Se Aarsberetn. fra Gehejmearkivet. I, Till. S. 35—37.

Kirke-Ordinantsens Historie.

En Undersøgelse

af

Biskop, Dr. C. T. Engelstoft.

VI. Kirke-Ordinantsens Udstedelse (Underskrifterne).

Da Arbeidet saaledes var færdigt, foretog Kongen det sidste Skridt til at føre Loven ind i Livet, idet han forelagde den for det danske Rigsraad. Det maa være skeet engang i August Maaned, formodentlig efter Kroningen, og Hensigten maatte nærmest være at forfare, om Rigsraadet fandt den egnet til at gjøres til Lov for den Stand, som den umiddelbar vedkom, og om det erkjendte den for et Udtryk for den Ordning af Kirkesagerne, hvortil Rigsdagen 1536 havde bemyndiget Regjeringen. Det er nu hertil, at der rimeligviis maa have existeret et dansk Exemplar, som Kongens Cantsler, Johan Friis, har fremlagt for Rigsraadet, og som saa rimelig kunde have været udarbeidet af Kongens danske Secretair, Jesper Brochmand. Vi kjende det ikke; men maaskee er det rettede danske Udkast et Forarbeide dertil[1]); muligt er det iøvrigt ogsaa, at det kan have været den danske Oversættelse, som Peder Palladius forfattede[2]); i saa Fald er Secretairens Forarbeide opgivet

[1]) Ovenfor, S. 20—21.

[2]) Denne Oversættelse er først trykt 1539, men da den har til Titel: »En Ordinants hvorledes Kirketjenesten skal holdes udi Danmarks og Norges Riger og de Hertugdømmer til Slesvig og Holsteen MDXXXVII,« har man almindelig antaget, at den er forfattet 1537, skjønt dette ikke ligger i Ordene. Palladius kunde 1538 eller 1539 meget godt foretage sig at oversætte »Ordinantsen af 1537«.

og forblevet ubenyttet, da Palladius's er en ganske anden Oversættelse end det rettede Manuskripts. — Rigsraadet bifaldt Kongens geistlige Lov; det vil efter den Tids Forhold sige, at Rigsraadet fandt det rigtigt, at Kongen gjorde den til Lov, og det knyttede kun et Ønske af administrativ Natur dertil, nemlig at Præsterne maatte blive paamindede om, at de i Førstningen burde fare lempelig med de Syndere, som for en Tid (eller for Tiden) skulde afholdes fra Sacramentet[1]). Og efter denne Billigelse udstedte Kongen i eget Navn alene Kirke-Ordinantsen som Lov, ved Kongebrevet (eller den saakaldte Fortale), som han underskrev den 2. September.

Over Kongens Retshjemmel og Meningen med denne Publication kaster mulig dette Kongebrev noget Lys. I Bugenhagens livlige og myndige Stiil opkastes her efter den historiske Indledning det Spørgsmaal: »og hvem vilde ikke (som Rigsraadet) lade sig dette vel behage? thi her tracteres dog intet Andet end det rene og klare Evangelium, deslige Sacramenterne efter Christi egen Indstiftelse, Sang, Prædiken, Ungdommens Oplærelse . . . hvorledes Tjenere maa blive vel forsørgede, Skolerne holdes ved Magt, de Fattige have sin Røgt og Catechismen føres ind i alle Huse . . . Hvad af dette skulde kunne mishage? siig mig et Eneste, som ikke christne Mennesker af ganske Hjerte skulde ønske?« Altsaa — med andre Ord — denne Lov er i sig selv Beviis nok som det utvivlsomt Sande og Christelige. Udover dette Argument kommer Tankegangen ikke heller i den følgende lange Udvikling, der særlig siges at være Kongens Mening om Ordinantsen, efter den Indsigt, som Guds Godhed havde forundt ham i Evangeliet. »Her er en dobbelt Ordinants: den ene er alene Guds, som naar vi ville, at Guds Ord, Loven og Evangeliet skal prædikes reent, Sacramenterne rettelig forvaltes, Børn oplæres

---

[1]) Kongens Ord i Fortalen. I den danske Oversættelse er »pro tempore« gjengivet: »med Tiden«, hvilket synes meningsløst.

til at blive i Christo, som ere døbte til ham, at der sørges for Kirkens og Skolernes Tjeneres Underhold og for de Fattige. Dette er ikke vor Ordinants, men derved efterleve vi vor Herre Christi Ordinants, som er vor eneste Lærer og Mester (Matth. 17, 5 og Joh. 10, 16) . . han bød at prædike Evangelium for al Skabningen og indstiftede Daaben og sin Nadvere, som han bød at forvaltes og modtages efter hans Indstiftelse og ikke anderledes. Mod Evangeliet og Christi Indstiftelse skal Ingen høres, ikke engang en Engel fra Himlen, som Paulus drister sig til at sige, og Christus siger, mine Faar kjende ikke de Fremmedes Røst, men flygte fra dem. Hvi vente vi da her som Daarer paa Kirkeforsamlinger, saa at vi imidlertid maatte kunne døe i vor Vantro og Ugudelighed? Concilier eller menneskelige Anordninger formaae Intet her imod Guds Anordning. Dersom Concilier fordømte Djævlenes Lærdomme og antichristelige Traditioner, ved hvilke vi hidtil have været besværede, og bød at prædike Evangeliet reent og at forvalte Sacramenterne efter Christi Indstiftelse og den apostoliske Lære, som nu vi gjøre i dette vort Concilium og Ordinants, saa vare de, som ikke antoge dem, ugudelige og ikke Christne. Men Saadant have vi alt længe forgjæves ventet paa. Men, sige de, Evangeliet forbyde vi ikke, men I burde afvente vor Dom om Eders Lære, om den er det sande Evangelium. Vi svare: vi bryde os ikke om, at de spille med Ord og bagvadske os. Hos os er det sande Evangelium«, — og nu stilles Retfærdiggjørelsen af Troen imod de mange catholske Vildfarelser og fortjenstlige Gjerninger. Efterat derpaa de Evangeliskes rette og sande Gudstjeneste og deres Lære om gode Gjerninger og christeligt Levnet ere berørte, ender denne Afdeling med det Spørgsmaal: »hvad savner du mere i vor Lære? Dette have vi sagt om det, som her er Guds Ordinants, som ikke bør kaldes vor eller overtrædes af noget Menneske. Vi byde at holde det, for at vi derved kunne lyde vor Herre Jesus Christus, som har anordnet og befalet det, ham til Ære, os til Frelse«.

»Men den anden Ordinants her kan tillige siges at være vor, efterdi Noget i den vel kunde gudfrygtigen og fromt forandres, uagtet ogsaa den er Guds. Det er hvad vi anordne om Personer, Tid, Steder, Tal, Maade, horæ, Besøg, Sammenkomst, Sang, Ceremonier etc., ikke (anordne vi det) uoverlagt eller med overtroisk Mening, men for den guddommelige Ordinants's Skyld, at den maa blive rettelig og sømmelig holdet. Thi alt Saadant maa tjene Guds Orden. Saa byde vi (mandamus) alle vore Undersaatter... at de modtage, holde, haandhæve hver paa sin Maade disse Guds og vore Ordinantser. Betænker i Eders Hjerte, at dersom de, der modstaae den Guds Anordning, som Sværdets Magt er, hente sig selv Dom og Fordømmelse, som Paulus siger, skulle de, som foragte eller modstaae Guds Anordning, vor Herres Jesu Christi Evangelium, træffes af en end større Fordømmelse . . . Og ikke heller vi skal lade Nogen have gjort det ustraffet, hvosomhelst der ubeføiet skulde modsætte sig disse vore Anordninger; det ville vi gjøre efter den Magt, os af Gud er givet. Vor Herre J. C. bevare Eder i Evighed«[1]).

Samle vi disse Udtalelser af en Konge, der elskede og ærede Guds Ord og var nidkjær for evangelisk Sandhed og Oplysning, er det en aaben Erklæring, at han som en christelig Fyrste vil haandhæve baade Guds og Menneskers Anordning; han gaaer ud fra, som en given Forudsætning, at det nu er blevet ham og Alle vitterligt, hvad der er det sande Evangelium, og uagtet han i denne Henseende kunde have beraabt sig paa den eenstemmige Udtalelse af hele Folkets Repræsentanter paa Rigsdagen i Kjøbenhavn 1536, støtter han sig dog alene til det umiddelbare Vidnesbyrd, som Sandheden gav sig selv for hvert christent Menneskes Bevidsthed, og saaledes var det da ogsaa paa en Maade

[1]) Jeg har givet dette lange Udtog under Hensyn til Oversættelsen i den slesvig-holst. Ordinants, saa meget hellere som den danske Oversættelse i Udgaverne af Ordinantsen er saa unøiagtig og mangelfuld og ved uheldige Afdelinger end mere gjort uoverskuelig.

fornødent, naar han udfærdigede en Lov, der ogsaa skulde gjælde det endnu catholske Norge. Bugenhagen, som var vant til Reformationer efter Stadsraads og Smaafyrsters Villie, der fulgte Theologernes Raad, fandt ogsaa noksom Berettigelse for Kongen eller vel endog tvingende Pligt i denne hans christelige Erkjendelse af det rene Guds Ord, og der var kun det ene Spørgsmaal, som ikke ganske kunde afvises, Spørgsmaalet om Tid og Samstemning med den øvrige Christenhed. Nogle Maaneder tidligere havde Kongens Brev til Churfyrsten om Bugenhagen ladet formode, at han imødesaae Kirkeforsamlingen i Mantua som Christenhedens høieste Domstol med en vis Betænkelighed [1]; men allerede Churfyrstens Svar havde strax gjort ham bekjendt med de tydske evangeliske Stænders fuldstændige Opgivelse af denne Foranstaltning [2], og senere havde Bugenhagen kunnet hæve enhver Betænkelighed fra denne Side ved den absolute Sikkerhed, hvormed han vidste sig og Sine i Besiddelse af den eneste Sandhed. Dog udenfor Kongens Kreds var der Andre, som endnu forventede en endelig Ordning ved Kirkeforsamlingen, maaskee i Rigsraadet selv, i alt Fald blandt det Gamles Tilhængere, som Andreas Skowgaard, der reserverede Synodens høiere Ret; derfor behøvedes den udtrykkelige Forkastelse af al menneskelig Auctoritet ligeoverfor det, som nu var erkjendt for den ene utvivlsomme Sandhed. Som den, der selv havde tilegnet sig den og bøiede sig for den som dens Tjener, var det da, at Kongen befalede alt sit Folk at adlyde Guds Ordinants og, saalænge ingen Forandring deri vedtoges, ogsaa Kongens Ordinants som et kongeligt Mandat. Kongen stillede sig i Spidsen for Guds Tjenere i Landet, og som den, der havde Magten

[1]) Han bad nemlig om, at Churfyrsten vilde tillade ham at sende Bugenhagen som sin Gesandt til denne Kirkeforsamling. (S. ovenf. S. 99, Brevet af 17. April, som ogsaa findes i Müllers entd. Staatscab. IV, S. 336.)

[2]) Smst. S. 337 fgg.

og tog Intelligentsen paa Raad, havde han nu ordnet Tjenesten og Kirkeforfatningen.

For denne Betragtning maatte Kirke-Ordinantsen være en almindelig Lov for alle hans Riger og Lande; denne Forestilling kommer ogsaa kjendelig tilsyne, idet Kongebrevet begynder og ender dermed, og Titlen betegner den saaledes. At Kongen forelagde den for Rigsraadet, strider ikke derimod, eftersom dette var en Art af Medregjerende, hvortil Intet svarede i Hertugdømmet eller (siden 1536) i i Norge; først dersom han havde forelagt den for en dansk Rigsdag, vilde det have betegnet den som indskrænket til Kongeriget. Tvertimod befindes den forsynet med Underskrifter, som ere et factisk Beviis for dens almindelige Bestemmelse, dersom de høre Udstedelsen til.

Det er nemlig en Egenhed ved Christian den Tredies Kirke-Ordinants, som endog alene findes ved den latinske trykte Udgave, at den ender med et Anhang med Overskrift: »Subscribentes huic Ordinationi«, og der læses da Underskrift af 2 Deputerede af hvert Domcapitel i Kongeriget, 19 evangeliske Prædicanter fra samme, 1 Hofpræst og 6 Prædicanter af Hertugdømmet Slesvig. Hvad er Betydningen af den Række Navne? fra hvilket Tidspunct hidrøre disse Underskrifter? staae de i Forbindelse med Lovens endelige Udstedelse eller med Arbeidets Begyndelse? dette er Spørgsmaal, som ere meget vanskelige at besvare med Sikkerhed.

Det er den overleverede Anskuelse, at disse Navne betyde Forfatterne af Kirke-Ordinantsen og altsaa skulde som saadanne være overførte fra det første Udkast, der overgaves Kongen, paa det nu fuldendte Værk[1]. Forsaavidt denne Forestilling gaaer ud fra de Underskrevnes Identitet med dem, som mødte i Begyndelsen af Aaret i Odense, kunde vel en ny Betænkelighed synes at fremkomme ved den nu forefundne Fortegnelse over dem, der fra Konge-

---

[1]) See ovenfor, S. 29.

riget bleve indkaldte til hint Møde [1]), eftersom her findes to Kanniker fra Lund, medens hist kun var indkaldt een, og her mangler Dominicanerprovincialen Dr. Hans og den helsingborgske Præst Hr. Oluf (Bang ell. Bing) [2]), medens en ny fyensk Præst Hr. Erasmus Vordin af Faaborg er kommen til [3]); ogsaa er den ene Kannik fra Aarhuus en anden end den indkaldte. Men disse Afvigelser ere dog ikke større, end at de vel kunne forklares af Tilfældigheder og ubekjendte Forhold, saaat de Mænd, som have underskrevet, ret vel kunde udgjøre den samme Forsamling, som blev indkaldt af Kongen fra Begyndelsen af. Men desto mere lider Forestillingen om Forfatterskabet ved det, som vi nu vide om Kirke-Ordinantsens Tilblivelse for en meget stor Deel gjennem ganske andre Hænder end de først Indkaldtes; dersom disse endog kunde have skrevet deres Navne som Forfattere under Udkastet, saa kunde de dog aldrig i samme Betydning overføres paa det nu fuldendte Værk, som endog indeholdt Bugenhagens Ordinants for Kanniker og Munke. Desuden vilde Forfatteres Navne overhovedet ikke have nogen naturlig Plads efter en kongelig Lov. Men naar man seer nærmere til, vil man ogsaa finde, at disse Underskrifter selv ikke tyde paa noget Forfatterskab. Ved hvert Navn tilføies: subscribo; den Første, som underskrev, Erkedegnen Andreas Skowgaard fra Viborg, antydede Meningen end tydeligere ved: subscribo et accepto, og baade han og alle de andre Kanniker have gjort det nomine Capituli, nomine totius Capituli; men i eget og Andres Navn underskriver man ikke som Forfatter. Underskrifterne betegne altsaa en Vedtagelse af Documentets eller Lovens Indhold. Men naar skal denne tænkes at være foregaaet?

---

[1]) See ovenfor, S. 27.

[2]) Jf. Cawallin, Lunds Stifts Herdaminnen, 3. D. S. 334.

[3]) Han nævnes ogsaa i Faaborg 1540, Reg. dipl. 2, 30.

Ved Udstedelsen af den fuldendte Lov kunde det synes aldeles i den Tids Orden, at den Stand, for hvilken Loven skulde gjælde, vedtog den, før den udstedtes; her vare endog de store Stiftelser med politiske Rettigheder, som Domcapitlerne vedbleve at være, blandt dem, som skulde modtage Loven. Man kunde da formode, at Kongen anden Gang havde indkaldt en fuldstændig Kirkerepræsentation for at vedtage den nu fuldendte Kirkelov, ligesom han under den samme Herredag i Kjøbenhavn netop indkaldte Borgerstandens Deputerede til at bevilge Skat [1]). I saa Fald vare Afvigelserne fra Indkaldelsesbrevet til Odense let forklarlige; navnlig kunde Dominicanerprovincialen ikke indkaldes, eftersom Ordinantsen ophævede Tiggerordenerne. Der er imidlertid adskillige Ting, som vække Tvivl om, at en saadan Sammenkomst har fundet Sted, og disse Tvivlsgrunde ere saa vægtige, at jeg ikke tør fastholde denne min egen tidligere Mening, som jeg endnu i første Afdeling af denne Afhandling har udtalt. Først hersker en fuldkommen Taushed derom: Kongens Fortale berører det ikke, Bugenhagens Breve heller ikke [2]); og i de Registranter, der lære os at kjende saa godt som Alt, hvad der blev skrevet paa Kongens Befaling, er intet Spor deraf. Dernæst vilde det være lidet stemmende med Kongens sædvanlige Handlemaade, om han havde ladet de slesvigske Præster eller Superintendenter møde i Kjøbenhavn for at underskrive endog paa en Herredag af det danske Rigsraad, ja det synes ligefrem at benægtes i Jørgen Boies Beretning, der ikke veed Andet, end at Kirkeordinantsen blev underskrevet i den første Samling i Haderslev [3]). Fremdeles ere ogsaa den første

[1]) Registrant i D. Mag. 3. R. VI, 131 og 140.

[2]) Han skrev under 4. Febr. 1538 til Vittenberg, at Ordinantsen var »antaget og stadfæstet af Kongen, Adelen og hele Riget« (Biblioth. Aarhus. pag. 50), og i denne Tankegang havde han neppe udeladt Domherrerne, dersom de særlig havde underskrevet.

[3]) Ovenfor S. 34. 39, og fuldstændigere i Beretningen selv, som nu er trykt, ovenfor, S. 275.

Underskrevnes Ord: »accepto prædictos articulos«, mindre passende under den fuldendte kongelige Lov, og de Øvriges »subscribo« antyder ogsaa mere en subjectiv Enighed end Underkastelse under Loven. Endelig betegner En af de Underskrevne sig saaledes, som han vanskelig kunde i Sommeren 1537: Olaus Chrysostomus skriver sig: politioris literaturæ Malmogiæ professor; men det er nu oplyst, at han efter Indkaldelsen til Odense-Mødet ikke mere vendte tilbage til sit Embede i Malmøe, men blev i Kjøbenhavn for at indtræde i det reformerede Universitets Tjeneste[1]): han kunde derfor neppe have underskrevet sig som Professor i Malmøe, dersom disse Underskrifter skulde være givne i August 1537, men vel paa det tidligere Møde i Begyndelsen af Aaret.

Som Følge heraf maa man vistnok opgive den ovenfor S. 28 antagne Forestilling, at Kongen skulde have anden Gang indkaldt en Kirkerepræsentation og navnlig til at vedtage den færdige Lov. Men da opstaaer Spørgsmaalet, fra hvilken Tid da disse Underskrifter datere sig, og med hvad Ret og Betydning de ere gjentagne i den færdige latinske Ordinants. De finde deres naturlige Plads ved Slutningen af de Forhandlinger, som begyndte ved Mødet i Odense, og hvorledes vi saa tænke os Arbeidet udført paa dette Møde eller i dets Navn, saa synes det at have sin Rigtighed, hvad Jørgen Boie beretter, at de Indkaldte underskreve Resultatet af Arbeidet, altsaa det latinske Udkast, formodentlig, som han siger, i Haderslev[2]), dog ikke som Forfattere, men som de, der tiltraadte det endelige Ord-

---

[1]) I Sonnenstein Wendts Afhandl om Reformatorerne i Malmøe, i dette Tidsskr., ovenf. S. 206 og 7. Naar det der yttres som en Formodning, at han i Kjøbenhavn »syslede med Ordinantsen«, er det saare rimeligt, og vi have derved faaet et Navn flere at nævne blandt de danske Reformatorer, som vi ovenfor (S. 100 og 101) have troet at kunne spore i Lov-Ændringer og Lovforslag, som bleve til i Kjøbenhavn før Bugenhagens Ankomst.

[2]) See ovenfor, S. 275.

ningsforslag, som blev Mødets Resultat. Her kunde da den første Prælat, som underskrev, Erkedegnen af Viborg, med Føie sige »disse Artikler« og tillige forklare sin Tiltrædelse deels ved den Reservation, han gjorde, »salvo jure cujuscunque Deum timentis«, deels ved den Appel, han nedlægger, til en almindelig Kirkeforsamlings eventuelle bedre Kirkeordning. De Øvrige kunde under det simple »subscribo« skjule meget forskjellige Stemninger, ligefra den blotte Erkjendelse, at det var Forhandlingens Resultat, som de ikke kunde modsætte sig, til det levende Bifald, hvormed de Evangeliske tegnede sig. Kun Een sees at have nægtet Underskrift, ifald han overhovedet har givet Møde, Dominicanerprovincialen, og da Udkastet androg paa et Forbud mod Tiggermunkenes Væsen, kunde han ikke vel Andet[1]).

Men naar disse Underskrifter saaledes egentlig tilhørte det oprindelige latinske Udkast, skulde de kun synes at have Betydning for dette og ikke at vedkomme den færdige Lov. Man seer ogsaa, at de betragtedes saaledes i de følgende Tider, naar Kirke-Ordinantsen udgik i Landssprogene, thi de udelodes i den danske som i den plattydske Ordinants. Men i denne latinske lod man dem staae, formodentlig i den Tanke, at det styrkede den kongelige Lovs moralske Betydning, naar det saaes, at de kirkelige og aandelige Autoriteter erkjendte Lovens Indhold; vistnok tillod man sig derved at underlægge dem en videre Betydning, end de havde havt, forsaavidt som de nu hensattes under en meget forøget og tildeels forandret Kirkelov; men man tog det ikke nøie med Former, og kunde da ogsaa finde en Ret-

1) Ved denne Opfattelse af Underskrifterne, hvortil senere Forskning og senere fremkomne Data have ført mig, vil saaledes Adskilligt forandre sig i den Fremstilling af Udarbeidelsen af Udkastet, der er givet i denne Afhandlings Begyndelse (S. 29—39); det bliver rimeligst, at Udkastet blev forfattet i Forsamlingen, saaat Domherrerne maatte afgive uvirksomme Tilskuere, at Forsamlingen blev forlagt fra Odense til Haderslev, og at alle dens Medlemmer der gave deres Underskrifter paa Udkastet, saaledes som de nu findes.

færdiggjørelse deri, at det, som havde Betydning for Tro og Lære, var endnu uforandret det Samme, og det Nye var væsentlig kun hvad man almindelig tilkjendte Kongen Ret til at byde og ordne, saaat man temmelig sikkert kunde forudsætte, at de, som engang havde underskrevet Udkastet, ikke vilde undslaae sig for at gjentage Underskriften under den hele Lov, dersom det fordredes af dem. Derfor kunde man, rigtignok ikke med den fuldeste Correcthed, opføre deres Navne som »subscribentes huic Ordinationi«, men vel betragte de engang givne Underskrifter som væsentlig gjældende endnu.

Disse Underskrifters Optagelse har imidlertid for os ogsaa den Betydning, at de vidne om, at man fastholdt Kirkelovens almindelige Bestemmelse for alle Kongens Riger og Lande, som ogsaa Titlen udtaler; thi de slesvigske Theologers Navne ere ei mindre gjentagne end Kongerigets Repræsentanters. Da der ikke paa sit Sted ved Udkastets Historie, blev handlet om dem, skal jeg her indskyde følgende Oplysninger. Den Første var den theologiske Videnskabs Repræsentant, Lector ved Haderslev Præsteskole. De fire Kjøbstadpræster i de 4 Hovedstæder skrev sig pastores; en femte, Georg Winther, som mulig var Hofpræst[1]), skrev sig concionator, som alle de evangeliske Prædicanter fra Kongeriget, der skreve sig ecclesiastes, prædicator eller concionator. Mellem begge Afdelinger staaer Navnet Johannes Albertes uden nærmere Bestemmelse, og først i den seneste Tid har man opdaget, hvem han var. Det er nu oplyst, at han var Hofpræst hos Frederik den Første og Christian den Tredie, en høit anseet og betroet Mand, der blev brugt til mangt et betydeligt Hverv i Reformationstiden[2]), saaat vi i ham udentvivl lære at kjende ikke blot en vigtig Medarbeider ved de første Arbeider,

---

[1]) Zwerg, Sj. Cleresie. S. 439.

[2]) H. F. Rørdam, Bidrag til den danske Reformationshistorie, ovenfor i dette Tidsskr. S. 290.

men rimeligviis ogsaa en af de »Raadgivere, lærde Mænd og Prædicanter ved Hoffet«, som Kongen betjente sig af i den sidste Tid til at fuldende Arbeidet i Kjøbenhavn, hvortil Albertsen i Sommeren 1537 ledsagede Kongen [1]).

I Underskrifternes Indhold er kun den viborgske Erkedegns Reservationer at omtale: begge turde have øvet en vis Indflydelse paa det Kongebrev, hvormed Ordinantsen blev udstedt, og den ene vedblev længere at finde Medhold i videre Kredse. Han skrev: salvo jure cujuscunque Deum timentis subscribo; han vilde ved Siden af den nye Lov forbeholde Religionsfribed for enhver gudfrygtig Samvittighed. Det er som et Svar herpaa, naar Bugenhagen i Kongebrevet udvikler, hvorledes enhver sand Christen maatte finde Alt, hvad han kunde ønske, i denne Guds og Kongens Ordinants, saaat slig Reservation var ufornøden. Ved den anden Reservation betegnede Erkedegnen sin Godkjendelse af denne Kirkelov som midlertidig, indtil en almindelig Synode maatte fastsætte noget Bedre. Imod dette Punct retter Bugenhagen en stærk Polemik fra flere Sider og stræber at bevise, at man ikke bør afvente en fremtidig Afgjørelse, naar man har Guds Bud for sig. Ved denne Leilighed falder der de mærkelige Ord, at hvad Kirkeforsamlingerne burde gjøre, nemlig fordømme Vildfarelser og Menneskepaafund og byde at prædike Evangelium og rettelig forvalte Sacramenterne, det »gjøre nu vi i dette vort Concilium og Ordinants« [2]). Man kunde forstaae disse Ord som en Hentydning til den Forsamling til Ordinantsens

[1]) Saaledes berigtiges hvad ovenfor S. 100 er yttret om, at Kongen kun havde Hr. Henrik med sig, og Johan Albertsen bliver at tilføie til de Mænd, som omtales omkring Kongen S. 43 og 100: naar man læser Ordene om Kirke-Ordinantsen i Universitetsfundatsen, at Kongen betjente sig af »lærde Mænds og Prædicanters Raad, som vare hos ham i Riget og ved Hoffet«, er det sidste Ord ligesom en directe Henviisning til den ansete Hofpræst.

[2]) Krag, l. l. p. 30, og Udg. 1640 Bl. 7.

Vedtagelse, som vi ovenfor have fundet uantagelig; thi at forstaae dem om den første Forsamling i Odense, 8 Maaneder tidligere og længe før Bugenhagens Ankomst, gaaer ikke vel an, naar han lader Kongen sige: »ut nunc nos facimus hoc concilio nostro«. Snarest maae de derfor tages for et halv spøgende Udtryk for den Tanke, at Kongen har Kirkeforsamling nok i sine Raadgivere, idet hans Ordinants beviser sig som den bedste Kirkeforsamlings Lov ved sit Indhold. Imidlertid skulle vi nedenfor see, at Erkedegnens Henviisning til Synoden ogsaa mødte Kongen paa hans Reformationsvei fra en anden Side.

Men naar vi betragte disse Underskrifters Optagelse i den latinske Ordinants som et Vidnesbyrd om dens almindelige Bestemmelse, aflagt i samme Øieblik som den ved Kongebrevet blev til Lov, maae vi ved Siden deraf ikke fortie et andet Træk i selve Kongebrevet, som peger i den modsatte Retning. Der er nemlig gjort en Tilføielse til Kongens Underskrift, som, hvis den ikke er et uvilkaarligt Udbrud af en glad Stemning, drager Tanken tilbage til Kongeriget; der dateres nemlig: »die 2. Septembris, qua die ordinati sunt dioecesium superintendentes« — som om Loven kun gjaldt de Dioeceser, som derved fik Biskopper, eller som om disse Biskopper vare alle dem, om hvilke der var sagt, at ethvert Stift skal have sin Biskop. Det var kun Kongerigets 7 Biskopper, der indviedes den 2. September[1]; i det Høieste var een norsk Biskop med, ingen slesvigsk. En saadan Uklarhed fulgte det fuldbragte Værk over i dets sidste Stadier; thi Ordinantsens Historie er ikke sluttet med den latinske Ordinants's Udstedelse af Kongen.

---

[1]) B. Münter, symbolæ ad Bugenh. in Dan. comm. p. 50.

VII. Den rette Kirke-Ordinants og de Riber Artikler.

Saasnart den latinske Kirke-Ordinants var udstedt af Kongen, blev den trykt, ved Bugenhagens Omsorg [1]), færdig den 13. Dec. 1537 og overgivet til Visitatorerne.

Bugenhagen betragtede Sagen som fuldført, da han i Vinteren 1537—38 skrev til Vittenberg: »med de kongelige Lehnsmænd have Superintendenterne allerede næsten fuldendt Kirkernes og de vigtigste Skolers Visitats, altsaa hersker Christus ved sit rene Evangelium i alle Kirker over hele Danmarks Rige endog i Landsbyernes; papistiske Messer er der intetsteds, ikke engang i Klostrene eller, som man siger, in collegiis *τῶν κακῶν κανονικῶν*; thi ogsaa disse have faaet en Ordinants o. s. v.« [2]) Han kunde have Ret, forsaavidt som det Gamle var udvortes aflagt; men han maa have kjendt lidet til de factiske Forhold eller taget det temmelig let med Christi Evangeliums Seir, naar han kunde troe, at den første Visitats eller Ordning med Eet havde ført til Maalet. Visitatorerne maatte gjøre andre Erfaringer: i den store Mangel paa Lærere, der føltes i alle protestantiske Lande, maatte de som oftest lade de gamle Præster blive i Embederne og indskrænke sig til at foreskrive dem, hvad de nu skulde lære og gjøre; og i Henseende til de udvortes Anliggender kunde det være meget vanskeligt at udfinde Embedernes Rettigheder efter den almindelige Opløsning, at tilveiebringe det Fornødne, hvor det manglede, og at gjøre Menighederne begribeligt, hvorledes de atter skulde svare deres Sognepræster og Kirker, hvad de i Forvirringens Tid paa mange Steder havde anseet for opgivet o. m. desl. Desværre mangler næsten al Underretning om denne første Visitats, i hvilken man imidlertid kan spore, at Kongen ogsaa ved umiddelbare Befalinger tog

---

[1]) Hans Brev til Kongen af 21. Nov. 1537 hos Schumacher 1 D. S. 6.

[2]) Bibl. Aarh. l. l. og lignende i Brevene af 6. Nov. og 28. Decbr. 1537 hos Schumacher.

Deel[1]), kun viser det, der skete, at Visitatorerne ingenlunde strax formaaede at bringe Alt i fast og rolig Gang. Det maatte ogsaa være en særegen Vanskelighed ligeoverfor Menighederne, at Kirkeloven kun var i Visitatorernes Hænder og derhos endog kun paa Latin; i to hele Aar var den ikke trykt paa Dansk. Desuden gav den kun almindelige Bestemmelser, om hvad Menighederne skulde svare, og henviste til Stedernes Forhold og Sædvane, hvilket naturligviis kunde give Anledning til megen Tvist. Istedetfor Fred og Orden herskede derfor i de første Aar »Tvedragt og Uenighed« mellem Menighederne paa den ene Side og Præster og Degne paa den anden om deres Underholdning, og »hvert Aar maatte disse trættes og klamres med deres Sognemænd derom«[2]). Kongen var den, til hvem man i slige Tilfælde maatte holde sig: baade Bugenhagen og Biskopperne paakaldte hans Bistand[3]), og han var mulig hindret i at yde

---

[1]) I et Brev af 6. Dec. skriver Oluf Rosenkrants til Valløe: »Denne Bisp Superintendent og Per Krabbe er her i Herredet, og haver jeg faaet kgl. Maj. Skrivelse lydende paa nogle mærkelige Ærinder, jeg har at bestille med dem.« (Geh. Arch.) En Instrux for Visitationen i Fyen (og Skaane) findes ogsaa i Geheimearchivet. Derimod ere flere Breve tabte, som Bugenhagen omtaler (Schumacher a. Skr. S. 4 og 13), hvori Palladius i Fortrolighed havde meddeelt ham om Sagens Gang; Bugenhagen sendte dem til Kongen, men bad ham læse dem alene eller dog ikke lade mange læse dem, »fordi Saadant ikke smager alle godt«.

[2]) Flere Kongebreve af 1539, hvoraf et er trykt i Friis Edvardsens Skjelskøers Beskr. S. 533.

[3]) Da Domherrerne i Roeskilde ikke vilde lade deres Capellaner afskedige, blev den Sag opsat til Kongens Ankomst (Schum. a. St. S. 15. Brevets Datum er, som H. Rørdam ovenfor, S. 368 Not. 2, har viist, d. 28. Decemb. 1537). Biskop Frands Wormordsen ilede lige til Kongen paa Gottorp 1538 med Klageposter, som kom Bugenhagen uventede (Smst. 24.). Paa Falster vilde Bønderne ikke svare Tiende til Kirken: det skulde afgjøres, naar Kongen kom der (D. Mag. 3. R. 6, 205). I flere af de større Stæder maatte Kongen eller hans Cantsler og Bugenhagen selv træde i Forhandling med Borgemester og Raad og Domcapitlerne; et Exempel fra Roeskilde, see Münters Bug. in Dan. comm. p. 108 og Pont. Ann. 3, 236.

den med tilstrækkelig Myndighed i de egentlige Retsforhold derved, at Kirke-Ordinantsen ikke formelig var sanctioneret som Landslov. De geistlige Domstole vare forsvundne, og naar man vilde paatale Kirkers og Præsters Ret for Herredsthing og Bything, kjendte Dommerne ikke den Lov, hvorefter der skulde dømmes, eller havde vel endog andre Love for sig, som stode i Strid med de Geistliges Lov[1]. Slige Forhold kunde gjøre det nødvendigt at lade Ordinantsen udgaae en Gang endnu under fuldstændigere Iagttagelse af Lovgivningens Former.

I det Hele synes Kongen og Bugenhagen at have seet sig skuffede ved Sagens langsomme Fremgang og de Hindringer, som mødte Kirke- og Skolevæsenets Ordning fra den oeconomiske Side, især i Kjøbstæderne, hvor Altergods og anden Kirkerente viste sig saa utilstrækkelig, at neppe de fornødne Præster kunde erholdes[2]. I Utilfredsheden over disse Forhold bød Kongen Biskopperne at samles med Bugenhagen paa Nyborg Slot i April 1539, og denne forlangte paa Kongens Vegne deres Erklæring, om hvad Mangler de kunde angive som Grund til Ordinantsens »Forbindring«; der var kun mødt tre af de jydske Biskopper og den fyenske, og da den myndige Bugenhagen mulig lod formærke med, at han tilskrev dem selv Skyld deri, undsloge de sig og erklærede, da de tillige ei vare fuldtallige, at de vilde forvente en beleiligere Tid, naar de kunde forhandle med Kongen selv; de vilde imidlertid arbeide baade for,

---

[1]) Saaledes kunde Præsterne efter Ordinantsen fordre Nannest eller Smaaredsel af Gjæs, Brød, Smør, Ost; men den kjøbenhavnske Reces 1536 havde fritaget Bønderne fra at svare Nannest, Smørbyrd og andet Saadant til Præsterne (Rosenv., a. Skr. S. 165).

[2]) Bugenhagen skriver allerede i Vinteren 1537—38, at han maatte tale derom med Kongen (Schum. S 8), og at Palladius vel havde fundet adskillige Landsbypræster saa lærde og fromme, at de kunde besætte nogle Kjøbstadkald med dem, men de bade for Guds Skyld, at man ikke vilde bringe dem med Koner og Børn fra deres fattige Landbrug i Elendighed, eftersom dog Nogle paa Landet have Udkomme, men de i Byerne alene Møie og Arbeide (Smst. S. 13).

at Guds Ord maatte fremmes, og at Kongens Ordinants maatte blive uforsømt ved deres Skyld, men maatte bede, at han snart vilde beskikke det efter samme Ordinants, at Skoler kunde blive forsynede, Hospitalerne forsørgede og Præsterne nyde deres Ret o. s. v.[1]), med andre Ord, de bade Kongen træffe de fornødne Dispositioner, og netop til disse behøvede han mulig et mere anerkjendt Grundlag end Kongebrevet af 2. Septbr. 1537 saavelsom nogle forandrede Bestemmelser[2]).

Endelig er det ikke usandsynligt, at ogsaa Adel og Rigsraad havde fundet Anledning til at forlange en ny Behandling, hvorved ogsaa de kunne faae Forandringer tilveiebragte. Den Skattefrihed, som Kirke-Ordinantsen tillagde alle Kirkens og Skolens Personer, med Undtagelse alene af Præsternes Cathedraticum, kan have voldt Anstød. Derhos kunde ogsaa den nye Kirkelovs afgjørende Forkastelse af Kirkeforsamlingen og al anden Autoritet udenfor den, Kongen fandt i sin Erkjendelse af Guds Ord, have vakt Betænkeligheder baade hos Statsmænd og hos dem, som laante det Gamles Tilhængere Øre. Paa disse Muligheder henpeger, hvad der skete med Ordinantsen, og slige Tanker kunne være blevne desto stærkere, da Kongens Ordinants udkom paa Dansk i den Oversættelse, der tillægges Peder Palladius, i Aaret 1539; den førte paa en Maade den latinske Kirkelov ud i Verden i Skikkelse af en Landslov. Der forestod just da en almindelig Herredag, som blev

---

[1]) Det ikke ganske klare Document af 25. April 1539 er meddeelt i B. Münter, Bug. in D. comm. p. 107—8. Kongens Bud var, at de skulde »antegne, hvis Brøst de havde til Hs. Naades Ordinants's Forhindring og Gjenholdelse«, og det synes at maatte forstaaes som anført. Om Bugenhagens Forhold til de danske Biskopper, s. B. Münter, l. l. p. 81.

[2]) I Gjerningen havde Kongen allerede maattet afvige fra Ordinantsen, f. Ex. fra den Bestemmelse, at Stiftsstadens Kirker skulde bygge for Biskopperne: Nogle af dem fik Cannikegaarde, Biskoppen i Odense havde faaet et forladt Nonnekloster 1538, og virkelig blev Ordinantsen i dette Punct forandret efter denne Praxis.

udskrevet til Odense, til Løverdag efter Pintse (30. Mai) 1539, og dens nærmeste Formaal var at forandre og formilde den sidste Herredags Reces, i hvilken adskillige Poster faldt Almuen og Adelen for strænge. Paa den kunde ogsaa den nye Kirkelov foretages. Skulde mulig den hele Herredag have havt en reviderende Character? en let Reaction mod den unge Konge, der traadte noget bydende op med sine tydske Medhjælpere?

Imidlertid maa man ogsaa indrømme nogen Mulighed af, at Kongen hele Tiden har forestillet sig, at den latinske Kirke-Ordinants skulde forelægges de danske Medlovgivere, for at faae Lovskraft for samtlige Stænder i Riget, og da navnlig forelægges paa Dansk og indrettet efter Landets Forhold [1]). I saa Fald har Palladius handlet imod Kongens Tanke, da han ikke blot oversatte Ordinantsen, men ogsaa udgav den i Trykken før denne Forelæggelse; thi om man endog antog, som det almindelig fortælles, at Palladius's Oversættelse blev gjort for at forelægges Herredagen, vilde det dog være usandsynligt, at Kongen skulde ville bruge en trykt Udgave dertil (især efter den Tids Forhold), og det er desuden beviisligt, at denne trykte Oversættelse, som endnu er til i nogle faa Exemplarer, ikke i sin Heelhed kan være blevet forelagt Herredagen. Ikke alene er Oversættelsen af den egentlige Ordinants saa forskjellig fra den, som udgik fra Herredagen og altsaa vel ogsaa var blevet den forelagt, at den maatte have undergaaet et Gjennemsyn, der ikke kan tilskrives Herredagen [2]);

---

[1]) Men skulde dog rigtignok i saa Tilfælde have ventet en Yttring derom i Kongebrevet, der staaer som Fortale, hvor der tvertimod siges, at han har befalet at lade den latinske Ordinants trykke, som om det var det Eneste, der stod tilbage; og den hele bydende Tone i dette Kongebrev lader ogsaa snarest see en endelig Lov i den latinske Ordinants idetmindste for alle dem, han med det Samme gav Biskopper.

[2]) Palladii trykte Oversættelse og Herredagens antagne Ordinants forholde sig snarest til hinanden som to Oversættelser, der ere udarbeidede under Benyttelse af en fælleds Forgjænger (det haand-

men Kongebrevet foran Ordinantsen er oversat aldeles forskjelligt og navnlig af En, som aldeles ikke kjendte Palladius's langt bedre Oversættelse, og det er ogsaa sandsynligt, at endeel af de Tillæg, som Ordinantsen fik ved denne Leilighed, og som ikke findes i Palladii Udgave, have været optagne allerede i det Lovforslag, som forelagdes Herredagen. Vi maae derfor tænke os, at en haandskreven dansk Oversættelse af den latinske Ordinants, mulig hidrørende fra Palladius eller i al Fald lignende den, han lod trykke, men manglende Kongebrevet, har været i Regjeringens Besiddelse (maaskee netop den, som Kongens Cantsler forelagde Rigsraadet i August 1537, før Kongebrevet blev tilføiet), og da man nu havde Brug for et dansk Exemplar, tog man den og tilføiede en (slet) Oversættelse af Kongebrevet og de øvrige Tillæg, der nu kom til[1]). Een gjennemgribende Afvigelse fra Latinen er fælleds for Palladius's Oversættelse og det Haandskrift, som forelagdes Herredagen, nemlig at de overalt skrive »Dansk«, hvor Latinen nævner Modersmaal; det kan bestaae med begge Forestillinger om Palladius's Oversættelse og Udgave, thi enten han skrev Oversættelsen, for at Kongen kunde forelægge den som særlig dansk Lov, eller han udgav den for at gjøre Medborgere, for hvem Modersmaalet var Dansk, bekjendte med den gjældende Kirkelov, kunde han med god Grund oversætte saaledes.

---

skrevne Udkast?): hist og her er den sidste nøiagtigere og i det Hele mere bogstavtro; men mange af Palladius's betegnende Ord ere omgaaede, og Feil ere indløbne, som han havde undgaaet, saasom »Leiemænd« for Lægmænd Bl. 71 (Udg. 1640), »det« for did (Bl. 55).

[1]) Man kan ikke her søge et Sted for det rettede danske Haandskrift; thi vel kunde Kongens danske Secretair have taget sig for at indrette et Exemplar af det danske Udkast til denne Brug, men han kunde ikke saaledes lade den latinske Ordinants ude af Betragtning, som han sees endnu at have gjort: hans Arbeide maa ligge paa et tidligere Punct.

Men hvorledes det nu end forholder sig med Beslutningen, at forelægge Herredagen i Odense 1539 den allerede to Aar gamle Kirkelov, saa skete nu dette samtidig med Forelæggelsen af Kongens anden Lov om aandelige Sager, Universitetsfundatsen. Herredagen i Odense, hvortil samtlige Rigsraader og Kongens Lehnsmænd vare indkaldte [1]), besøgtes formodentlig ogsaa af den menige Adel, da den havde at bevilge en almindelig Landskat [2]). Om dens Forhandlinger er Intet bekjendt, uden hvad der kan sluttes af Resultaterne. Universitetsfundatsen blev allerede d. 10. Juni stadfæstet af Kongen og Rigsraadet med Underskrifter og Segl i dens oprindelige latinske Skikkelse, og overleveret Universitetets Afsending [3]). Fire Dage derefter blev ogsaa Kirke-Ordinantsen udstedt og beseglet af Konge og Rigsraad, men paa Dansk.

Den Skikkelse, hvori da Ordinantsen blev forelagt og antaget (thi disse to Ting maae vi i Mangel af Kjendskab til de forudgaaede Raadslagninger betragte som Eet), er vistnok ikke meget afvigende fra den latinske Ordinants, men har dog sine mærkelige Eiendommeligheder. I det Rituelle og egentlig Kirkelige, hvad Præstens Embede og den indre kirkelige Forfatning angaaer, er der ikke den mindste Forandring undtagen den ene (hvis den iøvrigt kan kaldes en Forandring), at der staaer »dansk« paa alle Steder, hvor Modersmaalet nævnes. Derimod ere betydelige Forandringer foretagne i Capitlet om Geistlighedens Privilegier og Underhold [4]). Den latinske Ordinants havde tillagt alle Kirkens og Skolens Tjenere og Studenter Privilegier under Eet: nu er denne Artikel indskrænket til »Sognepræster og deres Degne« alene; de Øvrige fik deres Privilegier i

[1]) D. Mag., 3. R. 6, 218.

[2]) Skattebrevene paaberaabe sig Rigsraadets og Adelens Bevilling. Smst. S. 221 og 223.

[3]) Selmer, Acad. Tid. 2, 288 og 290.

[4]) I Udg. 1542 Bl. 55 (hos Krag, 1, S. 582) og Udg. 1640 Bl. 68 fgg. Jf. ovenfor, S. 89—91.

Universitetsfundatsen. Og i disse Privilegier er nu Skattefriheden reent strøget og Skattepligten udstrakt fra Cathedraticum til det ubestemte Maal: »ikke mere end i Bispernes Tid«. Tiendeloven er meget bestemtere formuleret efter den kjøbenhavnske Reces 1536 samt hver Egns Forhold og Sædvane. Præsteembedets Adkomst til bortkommet Jord og Gods indskrænkes til det, som er frakommet med »Uret« og kan tilbagevindes ved Rettergang. Den sidste Rest af Accidentsofferet, Brudevielse, er strøget. I Capitlet om Superintendenter er en forstærket Visitats anordnet, idet Biskoppen skal tage en lærd Mand og Lehnsmanden en gudfrygtig Riddersmand med sig, og de fire skulle ordne Annecteringen af Sognene og handle med Sognemændene om Præsters og Degnes tilbørlige Forsørgelse. Om Geistlighedens Forum blev tilføiet den Bestemmelse, at de kun i geistlige Sager skulde søges for Provsten eller Biskoppen og Lehnsmanden, men i verdslige Sager om Jord, Ager, Eng eller Gjeld for Herredsthing og Landsthing. I Capitlet om Bøger er tilkommen Forbud mod nye Missaler, Collecter etc., af hvilket idetmindste en Deel maa tilskrives Bugenhagen, da det motiveres ved det, den oprørske Müntzer foretog sig. I Tillægsartiklerne er Kirkernes Pligt at bygge Bisperesidentser overført paa Kongen, naar ikke Canniker og Klostermænd kunne afgive dem. Et skarpt Forbud mod berygtede Qvinders Ophold hos Canniker og mod disses Indblanding i Kirkens Styrelse samt endeel nærmere Bestemmelser om Nonneklostrene ere tilkomne, hvorimod i sidstnævnte Artikel den Sætning er udstrøget, som indeholdt den haarde Dom over dette Klosterlevnet [1]). Oprindelsen til disse Forandringer lader sig vel ikke paavise i det Enkelte, men den lader sig let formode ved de fleste.

Men den betydningsfuldeste Forandring er Begyndelsen og Slutningen, Antydning om den lovgivende Magts Sæde

[1]) I Udg. 1640 findes disse Steder Bl. 81, 85, 90, 91, 93, 94, 96.

og Lovens Gyldighed. Der er nemlig forfattet en ny Fortale, som er anbragt efter Kongens Stadfæstelsesbrev fra 1537, og den indeholder (som om Kongebrevet slet ikke var til) den i Recesser brugelige Lovgivningsform: »vi have med vort elskelige menige Danmarks Riges Raads Raad og Samtykke overveiet Rigets og dets Indbyggeres Gavn og Bedste . ., samtykt og gjort der en christelig Ordinants paa, som herefter følger; hvilken Ordinants vi ville, at holdes skal udi alle Stifter og Kirker over alt Riget« (og nu tilføies det mærkelige Vilkaar), »uden saa er, udi et almindelig fri Christelig Generali Concilio anderledes besluttes og samtykkes, da ville vi altid skikke os derudi, som fromme Christne bør at gjøre«. Kongen og Rigsraaderne besegle denne Ordning »givet i Odense udi almindelig Rigens Herredag« (14. Juni 1539). Og som Slutning er tilføiet efter hele den almindelige Ordinants: »dersom Noget i denne Ordinants forsømmet er, da skulle vi altid det med vort elskelige Danmarks Riges Raads og lærde Mænds Raad forvandle og revidere, hvis christeligt og billigt er, som ikke er imod det hellige Evangelium og Guds rene Lærdom«[1]. Ved Siden af disse Udtalelser tager Kongebrevet af 2. Sept. 1537 sig noget besynderligt ud; det har ogsaa mistet sin Datering — ifald ellers dette har en forsætlig Grund — og staaer nu meest som et theologisk Vidnesbyrd i denne danske Lovbog.

Hermed naaede Christian den Tredies Kirke-Ordinants omsider sin endelige Skikkelse som Lov for de Lande, der repræsenteredes af det danske Rigsraad. Bugenhagen var selv tilstede paa Herredagen og har formodentlig tilligemed Kongen glædet sig paa Sagens Vegne ved en Stadfæstelse, der ikke kunde Andet end befordre det Værk, som de omfattede med christelig Nidkjærhed; for Principerne havde Bugenhagen neppe Sands undtagen for det ene: Guds rene Evangelium; han berettede siden sin Landsherre

[1]) Udg. 1542 Bl. 86 (Krag, Chr. 3. Hist. 1, 605). Udg. 1640 Bl. 105.

med Glæde, hvorledes Kongen og Rigsraadet havde beseglet Kirkeordinantsen, skrevet paa Dansk, og hans egen latinske Klosterordinants, der fulgte med [1]). Kongen har derimod vel følt, at den oprindelige Tanke om en fælleds Kirke-Ordinants for alle hans Riger og Lande led et Afbræk; men han havde allerede forlængst erfaret, at den ikke lod sig gjennemføre uden Modificationer, forsaavidt den berørte de verdslige Forhold, og han havde derfor vel vænnet sig til at indskrænke det Almeengjældende til den kirkelige Gjerning og de større Grundtræk af Forfatningen. Den latinske Kirke-Ordinants var allerede paa Vei til at blive nærmest en Lov for Kongeriget; denne Udviklingsgang fuldendtes kun ved Herredagen i Odense. Dersom vi vidste nøiagtigere Besked om, hvad der efter Herredagen skete med den saaledes stadfæstede Ordinants, vilde det mulig fremtræde klarere, end det gjør, at den betragtedes som en Lov for Kongeriget alene; formodentlig blev den udfærdiget til Thinglæsning, og saaledes gjort bindende for alle Stænder og Domstole, men utvivlsomt indenfor Kongerigets Grændser, i det Høieste vel ogsaa i Norge, hvor just Kongens Ordinants paa samme Tid blev antaget i det første Stift [2]). Om den blev overgivet Biskopperne som den endelige Kirkelov, er mere tvivlsomt: et Exemplar fra denne Tid kunde føre til den Tanke, at den blev overleveret til Universitetet og ved dettes Foranstaltning skulde meddeles til alle Paagjeldende [3]). Under hvad Navn og Titel den udgik, bliver ogsaa tvivlsomt. Den er almindelig bekjendt under det Navn, som den første trykte Udgave af 1542 bærer: Den

---

[1]) B. Münter, l. l. p. 60.

[2]) Geble Pedersens Brev af 28. Juni 1539 i Langes og Ungers Diplom. Norveg. 1 Saml. 796—797.

[3]) Der findes i det herværende Bispe-Archiv en samtidig Afskrift, der er fidimeret af Rector og Professorer under Universitetets Segl, dateret Fredag efter Bartholomei Dag (ɔ: 27. Aug.) 1540, og maa antages at være Jørgen Sadolins Embedsexemplar, ligesom det ogsaa er sammenbundet med hans Original-Exemplar af den næste kirkelige Lovgivning, de Riber Artikler. Det er uden al Titel.

rette Ordinants, som paa Herredagen i Odense bleff offverseet og beseglet, Hvorledis Kirketjenisten skal holdis udi Danmarckis oc Norgis Riger oc de Hertugdømme Slesvig, Holsten. Men denne Titel maa, forsaavidt Ordet »rette« vedkommer, billigen ansees for at tilhøre Bogtrykkeren eller Udgiveren, som vilde betegne denne Udgaves Betydning i Modsætning til den tidligere Palladii Udgave af 1539; thi denne Benævnelse forekommer ikke i Lovsproget, hvor den blot kaldes den Ordinants, som Kongen og Rigsraadet sidst eller i Odense har beseglet[1]); og hvad den øvrige Deel af Titelen angaaer, har den ikke heller megen Berettigelse: den er taget af Palladii Udgave 1539, hvor den var ganske vel paa sit Sted, da den var ligefrem Oversættelse af den latinske Ordinants, som var anlagt paa at gjælde for alle Kongens Riger og Lande, og dog var selv der den lange Omskrivning en temmelig uheldig Oversættelse af Ordinatio Ecclesiastica Regnorum etc., der omfatter meget Mere end Kirketjenesten alene. Men denne Odense-Ordinants kunde vanskelig bære denne Titel, deels formedelst den Forsamling, som gav den Lovskraft »over alt Riget«, deels formedelst det udelukkende Hensyn, den tog til Kongeriget, og hvori den endnu gik videre end den latinske Ordinants, idet den f. E. i Artiklen om Tienden opregnede de Lande (Provindser), som man havde for Øie, saaledes, at Fyrstendømmerne utvivlsomt ere udelukkede[2]). Men paa den anden Side kunde den ikke kaldes en Ordinants for Kongerigerne alene; den bar endnu fremdeles Spor af den tidligere almindelige Bestemmelse, navnlig det Tilsagn, at Fyrsten-

[1]) F. E. i de Riber Artikler; og obsignata ordinatio i den kbh. Synodes Decreter (Pont. Ann. 3, 251).

[2]) Som Lande, hvor Tiende skal ydes i Korn efter den kbhvnske Reces, nævnes Jylland, Sjælland, Fyen, Skaane og Smaalandene; men Jylland kan her ikke forstaaes anderledes end i hiin Reces (Nørrejylland) og i ethvert Tilfælde ikke om Holsten. Udg. 1542 Bl. 56. 1640 Bl. 69.

dømmerne skulde have to Høiskoler efter den hamborgskes Mønster, og at Pugeskolerne skulde aflægges, fordi Latinskolerne gjerne »fordærvedes ved danske og tydske Skoler«, ɔ: ved Borgerskoler, hvor der undervistes i Modersmaalene [1]), ligesom ogsaa det væsentlige Indhold var almindeligt for alle de Lande, i hvilke Kongen var Landsherre, nemlig det, der angik Religionen og Kirketjenesten, om det end havde modtaget tillige det særlige Præg ved udelukkende Brug af det danske Sprog. Vi vide ikke, hvorledes Kongen vilde have denne »Reformats og Ordinants« (som den kaldes i de Riber Artikler) benævnt i daglig Tale; i et Brev til Bugenhagen kaldte han den »die dehenische Ordenung« [2]), ligesom ogsaa den kjøbenhavnske Synode 1540 kaldte den Ordinatio ecclesiarum Danicarum og Danica Ordinatio [3]). Oftest kaldes den Ordinatio regia eller Regis [4]), og naar det nærmere skulde bestemmes, hvad dermed meentes, maatte den udentvivl være bleven benævnet »Kongens Ordinants for Kirketjenesten (eller Kirkevæsenet) i Kongerigerne Danmark og Norge og Hertugdømmerne Slesvig, Holsten etc. saaledes som den blev overseet og beseglet paa Herredagen i Odense 1539«, altsaa blot ved en Omsætning af Ordene, og det er saa langt fra, at denne Titel indeholder nogen Anmasselse fra dansk Side, at den meget mere betegner den fælleds høiere Lov, af hvilken denne er en individuel Tilegnelse [5]).

Den »rette Ordinants« er dog endnu ikke Afslutningen af den kirkelige Lovgivning i Reformationstiden; kun deler

[1]) Udg. 1542 Bl. 54 og 48. 1640 Bl. 67 og 61. Jf. ovenfor, S. 71.
[2]) Geh. Arch. Aarsb. 2. D. S. 220.
[3]) Pont. Ann. 3, 249 og 252.
[4]) Smst. 287.
[5]) For Norge maatte Rigsraadets Stadfæstelse selvfølgelig gjelde, efterat det Norske Rigsraad var ophævet 1536, og Indholdet var ikke tilhinder, da der var taget et tilstrækkeligt Forbehold for al fornøden Modification (i Tillægsartiklen om Norge), saa at selv Sprogforskjellen der og paa Island maatte kunne finde Plads.

den sig fra dette Punct i tvende Retninger og mellem tvende Lovgivningsmagter, der kun have fælleds Hoved i Kongen, som summus episcopus. Den reent kirkelige Lovgivning blev »revideret, forandret«, suppleret og indskjærpet i de tvende Synoders Statuta, der holdtes af Biskopperne i Kjøbenhavn 1540 og af disse tilligemed de theologiske Professorer i Antvorskov Kloster 1546 [1]). Men da deres Decreter dog mere danne Begyndelsen af Kirkens Historie efter Reformationen end Ordningens Afslutning, forbigaae vi dem her. I Statsmagtens lovgivende Virksomhed see vi derimod mere Ordningens Fortsættelse. Den Odense-Ordinants var ingenlunde i alle Henseender istand til at hæve de Vanskeligheder, der mødte ved Gjennemførelsen af den nye Kirkeforfatning; den havde vel stadfæstet Tiendeloven, men om Præsternes Accidentser taug den ganske og udslettede endog den eneste, som Ordinantsen dengang indeholdt, tilligemed Smaaredsel og deslige. Det kan dog neppe have været Meningen at ophæve slige Rettigheder; men det var maaskee vanskeligt at føre Præstationerne tilbage til faste og almindelige Regler. Kongen paatog sig denne Sag, som om det var en af de Sager, hvorom tvende Stænder strede, og hvori Kongen skulde mægle og forene, saaledes som Statsmagten siden 1526 var vant til at mægle mellem den verdslige og den geistlige Stand. Strax efter Herredagen i Odense, der sluttede med Recessen af 24. Juni 1539, indkaldte han, formodentlig successivt, Deputerede fra forskjellige Provindser, alle Herredsprovster, Sognepræster, Sognedegne, Kirkeværger og fire agtede Mænd af hvert Sogn, og traf under Rigsraadets Medvirkning Overeenskomster, som der-

[1]) Pont. Ann. 3, 249 fgg. og 287. I den førstes Decreter toges nogle Gange Hensyn ogsaa til Præsternes Indkomster, men dog kun under Forudsætning af Kongebrev og Vedtægter. Den anden berører flere Puncter af Kirkens Organisations- og Retsforhold, men dog kun for at bestemme de Geistliges Pligter og formeentlig indenfor Ordinantsens Grændser. De udgik under Biskoppernes og de andre Medlemmers Segl. Jf. iøvrigt min Liturgiens Historie S. 19 fgg.

efter stadfæstedes ved Kongebreve. Man har et saadant for Nørre-Jylland af 5. Sept. og et andet for Skaane af 10. Sept. 1539[1]), og man seer deraf, hvorledes ikke blot Tiendelovens Anvendelse blev nærmere bestemt, men ogsaa gamle Præstationer, Offerdage og Accidentser stode op igjen og fik Lovgivningens Stadfæstelse[2]). Det var Provindsiallove indenfor Rigets almindelige Lov.

Ligeledes optog Kongen og Rigsraadet i den kjøbenhavnske Reces af 1540 et af Kirkeordinantsens vanskeligste Puncter, Bevarelsen og Fordelingen af de kirkelige Embedsindtægter: paa denne Herredag (eller Rigsdag) vare Borger- og Bondestandens Fuldmægtige tilstede, og desto hellere maatte Kongen benytte Leiligheden til at indskjærpe, at de skulde komme de indsendte Visitatorer med al Velvillie og Bistand imøde baade i Kjøbstæderne og paa Landet, til de kirkelige Embeders og Skolernes tilbørlige Forsørgelse[3]). Kongen slutter denne Reces med de mærkelige Ord, at han vil, at denne og alle andre Recesser og Ordinantser, som han har ladet udgaae baade under sit eget Segl alene og under hans og Rigsraadets Segl tillige, skulle ubrødelig holdes . . . og skal denne være den sidste Paamindelse, han agter derom at gjøre«, — skulde der i disse Ord være noget Hensyn til den kongelige Kirkeordinants af 1537? eller dog til den »Gjenholdelse«, der havde mødt Ordinantsen i det Hele?

Endelig gjorde nogle faa Aars Erfaring nye og væsentlige Tillæg til Ordinantsen fornødne. Kaldsrettens Udøvelse,

---

[1]) Friis Edvardsen, Skjelsköers Beskr. S. 583 (Krag, Chr. 3. Suppl. S. 39) og Rosenvinge, Kirkeret, 2. Udg. S. 301. De andre ansees for tabte, og der har idetmindste existeret et for Sjælland, da det omtales i en Opsats her i Bispe-Archivet, som synes skrevet 1542; men samme Opsats andrager endnu paa, at det ogsaa maatte skee for Fyens Stift. (Jf. følgende S. Note 1).

[2]) Ovenfor S. 89.

[3]) Rosenvinge, Recess. og Ord. S. 212. Visitatorerne vare iøvrigt her ikke længere de 4, som den rette Ordinants havde forordnet, men de ordinaire, Biskoppen og Lehnsmanden.

Ægteskabssagers Paakjendelse, Præsternes Klage over Lehnsmændenes Tryk og andre Onder, Kjøbstadkaldenes ringe Indkomster, Degnenes Underholdning, Hospitalernes Tilstand under Forlehninger, Helligdages Vanhelligelse o. m. vare de vigtigste Opfordringer til Forandringer og Tillæg, der kunde ønskes fra forskjellige Sider. Biskopperne havde faaet Befaling at opsætte punctviis hvad »Mangler (Brøst) der endnu meest forhindrede Ordinantsen« [1]), og de bleve tilligemed Stiftslehnsmændene indkaldte til Ribe, hvor Kongen og endeel Rigsraader i Foraaret 1542 vare tilstede. Bugenhagen var dengang tredie Gang i Danmark og befandt sig ligeledes hos Kongen; han havde udentvivl ei liden Deel ogsaa i det, som her blev vedtaget [2]). Biskoppernes Artikler bleve overveiede, og der fremgik en Ordinants under Kongens Segl, dateret 4. Mai 1542, som efter dens Deling i Artikler (ialt 26) almindelig kaldes de Riber Artikler; de bleve allerede 1542 særskilt trykte og senere i Forbindelse med Kirkeordinantsen fra 1553 [3]). I disse Artikler reguleredes Menighedsvalget ved de 7 Bedstemænd, og Patronatsretten befriedes fra den tvivlsomme Deel i

---

[1]) Udentvivl er det netop Sadolins Opsats i denne Anledning, som findes her i Bispe-Archivet i Concept (Stiftets alm. Breve Nr. 267); den gaaer meest ud paa Indretningen af et Consistorium, »som Kongen havde begyndt med i Slesvig«, og paa Lærerkræfternes Forøgelse.

[2]) Han selv skriver tre Aar efter til Kongen, at han endnu glædede sig over, at han havde udrettet saameget Godt ved Kongen i Ribe (B. Münter, l. l. p. 61. Schum., a. Skr. S. 36—37).

[3]) Det originale Exemplar, som Biskop Sadolin fik, forefindes endnu her i Bispe-Archivet. Det er uden al Titel, og naar ogsaa disse Artikler benævnes som Tillæg til »den rette Ordinants«, er det kun Bogtrykkerens Opfindelse. Den første Udgave, trykt i Kbhvn. 1542 af Hans Viingaard (paa det St. Kgl. Bibl.) har allerede den historiske Titel: disse 26 Artikler, som bleve paa Religionens Vegne bevilgede, samtykte og beseglede i Ribe, skulle holdes lige ved den rette Ordinants, som i Odense blev overseet og beseglet, dog samme Ordinants hermed uforkrænket i alle Maade. (Hjelmstj. Catal. 2, 692.) Herved berigtiges Lackmanns Yttring (h. ord. p. 125), at de først bleve trykte 1553.

Kaldelsen, som paa det ene Sted i Ordinantsen var indrømmet Menigheden, nemlig at bede om en bestemt Person, saavelsom fra den Pligt at præsentere den Kaldede for Lehnsmanden — alle Forandringer, som forøgede Adelens Indflydelse paa Kaldsbesættelsen[1]). I Consistoriernes Ægteskabsdomstol gjenvandt Domcapitlerne et Slags kirkelig Betydning, og derved forberedtes de senere geistlige Domstole. Mærkeligst er den 17de Artikel, hvori en af den Odense-Ordinants's nye Bestemmelser igjen ophæves, idet der nemlig forordnes, at en Præst skal tiltales for Provsten, førend han kan søges til Herredsthing, en svag Begyndelse til en Fornyelse af geistlige Standsprivilegier. Forresten indeholde disse Artikler meest kun, hvad der var ligefrem Udførelse af Kirke-Ordinantsens Tanke eller Indskjærpelse af dens Bud; thi Kongen havde erfaret, »at den ikke holdtes ved Magt eller hidtil havde havt sin Fremgang, som det sig burde, og nu vilde han engang for alle finde Raad, Middel og Lempe dertil«. Det var ogsaa Kong Christian den Tredies sidste Lovgivningsarbeide for Kirken; thi hvad han senere forordnede, angik kun enkelte kirkelige Gjenstande og Forhold, eller fandt sin Plads i de verdslige Love, Recesserne 1547, 1551 og 1557, og tilhører den nye Landskirkes Historie. Der klages ikke mere over Ordinantsens Forhindring: man kom i Henseende til dens Fuldbyrdelse til det Maal, som lod sig naae; Sognenes udvortes Ordning fuldendtes i Klemmebrevene 1555; men fra det Maal, Ordinantsen stillede for Kirkens aandelige Gjerning, var man endnu langt borte, da Synoden paa Antvorskov maatte tage Bestemmelser om de Præster, der holdt fast ved Rosenkrandse og ei kunde fatte Retfærdiggjørelsen af Troen — dog, dens rene og dybe Opfattelse af evangelisk

---

[1]) Jf. ovenfor, S. 84 fgg. I dette Punct af Kirkeretten har iøvrigt Synoden i Antvorskov Kloster tilføiet en ret mærkelig Lovbestemmelse, nemlig at Kaldsretten burde tilfalde Biskop og Provst, naar lovligt Kald blev forhalet forlænge. (Pont. Ann. 3, 288.)

Christendom og dens Skildring af en christelig Sjælesørgers Kald vil staae som Idealer for enhver Slægt.

Om de danske Udgaver af Kirke-Ordinantsen efter de tvende af 1539 og 1542[1]), som alt ere omtalte, skal jeg endnu kun tilføie, at kun den sidstnævnte gjentoges i nye Udgaver: Peder Palladius udgav den saaledes i Aaret 1553, »prentet paa ny igjen«, tilligemed de Riber Artikler, særdeles smukt udstyret[2]) og ledsaget af en Efterskrift, hvori Palladius klager over Ordinantsens ufuldkomne Efterlevelse og erklærer nu at have afskaaret Veien for den Undskyldning, at den ikke var tilfal[3]). Denne Efterskrift er beholdt i de følgende Udgaver: 1562, trykt i Kbhvn. af H. Zimmermann, hos Balth. Caus[4]), forøget med de ved Bispe- og Præsteordination brugelige Lectier og Messestykker, hvilke ogsaa beholdt denne Plads i de følgende Udgaver. 1574, en Udgave, som kun er mig bekjendt af en Bemærkning i Udgaven af 1617; dernæst 1582 paa B. Caus's Bekostning, trykt hos Andr. Gutterwitz[5]). 1617, trykt hos H. Waldkirch og forøget med Frederik den Andens Ordinants om Ægteskabssager; som Rettelse er der i denne Udgave bemærket, at, hvor det befales at forlægge Mariæ Bebudelsesdag, naar den falder i den stille Uge, til Palmeløverdag, skal der læses: »naar den falder i Dimmeluge eller siermere« (senere), »fordi«, hedder det, »der staaer ogsaa aut ultra, fol. 15 i den Latinske Ordinants, som strax udgik Aar 1537, hvilket var forglemt i Dansken og ei rettet derefter, ikke end 74 eller

---

¹) Denne editio princeps, som er sjelden, findes paa Fyens Stiftsbibliothek; den er optrykt i Kragś Chr. 3. Historie 1. Deel.

²) Den findes paa det St. Kgl. Bibl. Den er trykt i Kbhvn.; Bogtrykkerens Navn angives ikke. Paa sidste Blad staae Bogstaverne H. G. H. V. D. A.

³) Det er saaledes urigtigt, naar denne Udgave betragtes som anden Udgave af Palladii Oversættelse, som udkom 1539. (Heibergs Pall. S. 166.) Den er anden Udgave af den rette Ordinants.

⁴) Findes paa det St. Kgl. Bibliothek og i Fyens Stiftsbibliothek.

⁵) Denne Udgave forefindes i begge de samme Bibliotheker.

82, dog agtet (iagttaget) baade før og siden«. Alligevel blev denne Rettelse, som da ogsaa betegner sig selv som lidet fornøden[1]), ikke optaget i den sidste Udgave 1640, der er præntet hos H. Waldkirch's Arvinger og gjengiver sidste Gang uden Forandring det oprindelige Aftryk fra 1542. Igjennem alle disse Udgaver gaaer derimod ubemærket en Feil, som er en virkelig Afvigelse fra den authentiske Original, nemlig at der i Tiltalen til Fadderne ved hjemmedøbte Børns Fremstilling til Daabspublication føreskrives at skulle siges, »at Fadderne skulle vide (at Barnet er døbt) saasom Vidnesbyrd for alle Andre«, medens Latinen har »vos testes imprimis testabimini«, og den ovenfor (S. 391) omtalte autoriserede Afskrift af 1540, der er ældre end nogen Udgave, ganske rigtig har »vidne«, ligesom ogsaa det haandskrevne Udkast: »wittne«[2]). Feilen gik endog fra Ordinantsen over i Alterbøgerne og stod uforandret, indtil den nye Redaction af 1830 forsøgte sig i en Omdannelse, der ligesaameget manglede indre Berettigelse, som den stod i Strid med den oprindelige Tanke[3]); først i Alterbogen af 1857 er denne i det Væsentlige tilbageført igjen: »Fadderne skulle vidne saasom Vidnesbyrd for alle Andre«.

VIII. Den Kongelige Kirke-Ordinants i Hertugdømmerne.

Naar man læser Kongebrevet foran den latinske Kirke-Ordinants med Tanken fæstet paa Slesvig og Holsten, faaer man det utvetydigste Indtryk af, at den er bestemt for disse Kongens Lande saavelsom for Kongerigerne. Kongen har ladet sine Theologer fra Kongeriget og Hertugdømmerne i Forening forfatte en Kirkelov, og da den efter den grun-

[1]) Dog opstod deraf Forvirring 1668, see Bircherods Dagbøger v. Molbech S. 117.

[2]) I Aftrykket i Kirkeh. Samlinger, 1. Bd. S. 85.

[3]) Der læses nemlig: »hvilket I Faddere skulle vide, saadant Vidnesbyrd alle Andre at frembære«.

digste Overveielse og Raadførsel med Luther og Andre var færdig, blev den bifaldet af Rigsraadet; og da ligeledes ethvert christent Menneske maa bifalde denne Kirkelov, som deels er Guds egen Ordinants, deels Kongens tillige, saa befaler han alle sine Undersaatter at annamme og hver i sin Stand at holde og efterleve den, altsaa baade Geistlige og Verdslige. Saa omfattende disse Ord lyde, saa bestemt henviser ogsaa det, som man ved Lovens Udstedelse optog fra det oprindelige Udkast, til Kongens Hertugdømmer: nemlig først Overskriften Ordinatio ecclesiastica regnorum Daniæ et Norvegiæ et ducatuum Slesvicensis, Holsatiæ etc.[1]), og til Slutningen de slesvigske Theologers og Prædicanters Underskrifter tilligemed dem fra Kongeriget. At ogsaa Arbeidet var anlagt paa en saadan almindelig Bestemmelse, er synligt nok af Indholdet selv, naar det rituelle Sprog benævnes vernacula lingva og Modersmaalene Dansk og Tydsk, eller særlig Anordning gives om to Høiskoler i Slesvig og Holsten[2]). Var det nu endog mindre stemmende med dette Formaal, at Bugenhagens raske Haand, der gjerne blandede Lov og Administration sammen, og den hele sidste Bearbeidelse af Værket havde indbragt endeel Ting, der havde Vigtighed for de kjøbenhavnske Kirkeordnere og i det Hele nærmest passede for Kongeriget[3]), saa kunde dette dog ikke hindre Kongen i at betragte Kirkeloven som almindelig, eftersom dette var Noget, der selvfølgelig modificerede sig efter de provindsielle Egenheder, som man dengang var vant til at lade gjelde indenfor den almindelige Lov, og vi skulle see, hvorledes han ogsaa i Gjerningen gjorde sin Kirke-Ordinants gjældende i Hertugdømmerne. Men naar den alligevel blev fortrængt af en anden, som

---

[1]) At denne Titel hidrører fra Udkastet selv og ikke fra Bugenhagen, slutter jeg af dens renere Latinitet; Bugenhagen pleiede at skrive: ordinatio pro, som i den vedhængte Ordinants for Kanniker og Munke og fl. Steder.

[2]) Jf. ovenfor, S. 38, 109 og 393.

[3]) S. ovenfor, S. 109—110.

opløste ogsaa dette Baand mellem Slesvig og Kongeriget, tyder det paa, at Adskillelsens Kræfter allerede da vare mægtige; Slesvigs Forbindelse med det tydske Rigslehn var vistnok en af Grundene til, at Kongens Plan til en fælleds Kirkeforfatning for alle hans Lande ikke blev udført; men en anden og stærkere var den isolerede Regjering af det danske Hertugdømme, som kun var bestyrket ved de kirkelige Bevægelser i Reformationstiden.

Vi maae her kaste et Blik paa Kirkesagens Stilling i Slesvig og Holsten (med Stormarn), thi den var meget forskjellig fra dens Stilling i Kongeriget, hvor en Erobring og en Statsrevolution med eet Slag gav Kongen de frieste Hænder til at ordne Kirke- og Religionsvæsenet. Det er vel saa, at Reformationen tidligere vandt Fremgang i Hertugdømmerne end i Kongeriget og væsentligen kan betragtes som indført i Landet 1526—28, endog med en saadan Styrke, at den rev Stykker af Ribe Stift og af Fyens Stift med sig. Men alligevel havde ikke alene de to catholske Biskopper i Slesvig og Eutin (Lübeck) holdt sig under Stormen, i alt Fald med beklippede Rettigheder, men ogsaa den gamle Tro havde mange Tilhængere ved Siden af den nye evangeliske Kirke, som herskede ved Menighedernes og Regjeringens Villie. De to Prælater, som vare de første Mænd i Hertugdømmernes Stænderforsamling, havde ved Frederik den Førstes Død 1533 iagttaget deres Stands Interesser, omtrent som Rigsraaderne paa Herredagen i Kjøbenhavn 1533, men med større Besindighed og Held. Ved Hyldingsacten havde de ladet den nye Hertug forpligte sig til at lade begge Stifter eller Kirkelehn i Besiddelse af alle deres Friheder indtil en almindelig Reformation i begge de Riger, af hvilke de vare Lehn, nemlig Danmark og det romerske Rige[1]), og tillige til at stad-

[1]) Krag, Chr. 3. Hist. 2, 289, og Christiani, Gesch. Schl. u. H. seit der Ref. 2, 61. Paa førstnævnte Sted læses rigtignok kun: »vf gemeine Reformation des Rykes Dannemargken«; men det maa ansees for en Feilskrift, hvoraf der er mange i dette Aftryk.

fæste en fuldkommen Troes- og Lærefrihed for begge Parter, indtil hans Brødre opnaaede Myndighedsalder, da der saa skulde tages endelig Bestemmelse i Forening med Prælater og Stænder om de geistlige Sager. Saalænge skulde ogsaa Klostrene forblive urørte, og kun, naar det eenstemmig blev forlangt, maatte Hertugen beskikke en evangelisk Prædicant for et Kloster. Under Beskyttelse af denne Haandfæstning kunde Catholicismens Levninger holde sig uanfægtede; ikke blot i de geistlige Corporationers Kreds, men ogsaa paa mangt et Sted, hvor en Præst eller en Patron holdt fast ved det Gamle, kunde Messetjeneste og papistisk Prædiken uforstyrret have sin Gang. Endog et Tiggerkloster bestod i Flensborg til 1536, da et Opløb foranledigede Brødrenes Forjagelse [1]). Sjælemesser holdtes i Haderslev selv, hvor de Evangeliske havde deres Hovedsæde [2]), og i samtlige holstenske Landklostre kunde man endnu i 1540 bestille Vigilier og Sjælemesser [3]). Papistiske Præster stode endnu 1536 i Embederne i Eckernførde [4]) og Nordborg; den Sidste bøiede sig først, efterat Als atter var lagt under Fyen [5]). I Holsten stod det ligesaa til paa mangt et Sted, baade i Kjøbstæder og paa Landet [6]). Omslaget i Aanden var vistnok skeet og Sandhedens Seier vis; men den langsomme Gang selv og den Beskyttelse, der ved Hyldingsacten blev tilsagt det Gamle, maatte give dem, der hyldede det, kun mere Anledning til at sætte sig fast i det som det Rette, og disse vare ikke faa i Ridderskabet og Adelen, saa at endog een af Kongens fornemste Raader,

---

[1]) Pont., Ref. Hist. S. 302.

[2]) Daugaard, D. Klostre S. 449.

[3]) Geheime-Arch. Aarsberetn. 2 Bd. Till. S. 58—59.

[4]) Jensen, Versuch einer geschichtl. Darstell. der Kirchenverfass. in Holstein u. Schleswig, i Falcks staatsbürg. Magaz. 7 Bd. S. 374.

[5]) Pont., Ref. Hist. S. 320.

[6]) Schröder, Gesch. des münsterstorfischen Consistorium, i Michelsens Arch. für Staats- und Kirch.-Gesch., 4. Bd. S. 142, 160.

Ulff Pogewisk, var ligesaa ivrig for det Gamle, som Johan Ranzau for den nye Lære.

Den evangeliske Kirke i Hertugdømmerne nød ikke blot lige Beskyttelse men ogsaa Hertugens utvivlsomme Bistand; den var ligesom Regjeringens Kirke, anerkjendt og understøttet ved mangfoldige Foranstaltninger. Den imødesaae nu Landskirkens endelige Ordning som den sidste Foranstaltning. Vistnok havde en stor Deel af den forventede Kirkelov ikke samme Vigtighed for de kirkelige Tilstande i Hertugdømmerne som i Kongeriget, da disse allerede paa de fleste Steder vare, som de skulde være, i Henseende til Lærdommen, Sacramenterne, Sognedelingen, Helligdage o. desl., og var der i liturgiske Ting en afvigende Observants, saa var det ikke Noget, hvorpaa man dengang lagde megen Vægt; men næst det, at de evangeliske Grundsætninger kunde gjøres eneherskende i Landet, og Catholicismens Levninger fjernes, var det af stor Vigtighed at faae en Kirkelov, for at Kirkens Gods og Indkomster kunde bevares og blive anvendte til Skolers og Præsters Forsørgelse. Meget af dette var allerede gaaet tabt (saaledes hele Bispetienden, som var ophævet), og mere kunde tabes under de usikkre Forhold, som Erfaring noksom har beviist.

En spændt Forventning ledsagede derfor Kongen, da han i Nov. 1537 kom til Slesvig. Bugenhagen udtaler den, idet han i et Brev af 21. Nov. skriver, at han haabede, at hans Ankomst ogsaa skulde geraade »Holsterlandet« (ɔ: Hertugdømmerne[1])) til Salighed, da Kirkerne og Skolerne endnu ikke vare forsørgede, og de stakkels Præster, som Gud nu havde givet derind, forlængtes efter Forsørgelse og en god Ordinants, meget mere endog end Sjælene i Pavens Skjærsild efter Forløsning. Han antyder derhos ogsaa Mere, naar han i samme Brev indtrængende opmuntrer Kongen til at handle som Den, der baade har

[1]) See om Bugenhagens Talebrug i denne Henseende ovenfor, S. 36 Not. 1.

Mod og kjender sin Pligt og de fromme Judæ Kongers Exempel, som udryddede Afguderiet[1]. Naar han i denne Sammenhæng tillige bemærker, at Kirkeordinantsen, som snart skulde være færdig fra Trykkeriet, dertil kunde være Kongen meget tjenlig, »hvilken ogsaa de holstenske Præster have hjulpet til at gjøre« (stellen), saa synes han vel ikke at betragte den umiddelbart som Landslov i Hertugdømmerne, men stiller den dog som Kongens og Geistlighedens Lov, hvilken Kongen skal sætte igjennem i Samfundsordningen.

Hvorledes Kongen selv betragtede sin Stilling mellem de evangeliske Grundsætningers Krav til Landsherren paa den ene Side og Hyldingsactens Baand paa den anden, vide vi ikke umiddelbart. Paa den ene Betingelse for den endelige Ordnings Indtrædelse, nemlig hans Brødres Myndighedsalder, seer man af det, som skete, at Ingen lagde videre Vægt. Den anden, at de Riger, hvoraf Bispedømmerne vare Lehn, skulde have modtaget en almindelig Reformation, var opfyldt for Slesvigs Vedkommende, men ikke for Holstens. Det er ikke ganske klart, om Hyldingsacten stiller begges samtidige Reformation som sin Termin; men det er utvivlsomt, at Kongen ikke vilde have kunnet sætte en særskilt Reformation igjennem for Slesvig i den Stænderforsamling, som bestod af begge Hertugdømmers Stænder; og det beleiligste Øieblik var vel ogsaa i ethvert Tilfælde gaaet forbi, da Kongerigets øvrige Stifter allerede vare reformerede, uden at Slesvig var taget med. Kongen indslog en ganske anden Vei i sit Reformationsværk i Hertugdømmerne. Istedetfor at indkalde Stænderne og begynde Værket, som i Kongeriget, fra oven med Bispedømmet og en almindelig Religionslov, gik han frem paa samme Maade som tidligere som Overhoved for den evangeliske Kirke, der var opvoxet under hans Beskyttelse og Begunstigelse. Han stræbte at styrke og fremme denne Kirkes Sag og brugte dertil den Kirke-Ordinants, han havde udstedt.

---

[1]) Schumacher, gelehrter Männ. Briefe. I. S. 7.

Kort efter at han havde modtaget den trykte latinske Ordinants, indkaldte han under 10. Febr. 1538 Sognepræsterne af alle Byer i Holsten og Slesvig (derunder indbefattet Femern, men udelukt Nordborg) og een Raadsperson med Fuldmagt til at forhandle og beslutte om en Kirke-Ordning, og hvad Andet der vedkom Skolernes Forsørgelse, Degneembeder etc., til at møde paa Gottorp Slot d. 25. Febr. [1]) Det var altsaa en Kirkeforsamling og partiel Stænderforsam-

---

[1]) De to Breve om denne hidtil ubekjendte Foranstaltning, som ere dobbelt interessante under det Mørke, der hviler over Hertugdømmernes Reformationshistorie, ere mig meddeelte af Pastor H. F. Rørdam, der har forefundet dem i en slesvigsk Registrant, og lyde saaledes:

Ann kerckherrn wie volgt

Zu Wilster, Jtzeho, Oldenslo, Nienstat, Heiligenhaffen. Oitin, Rensburg, Husum, Eiderstede, Thonnern, Opennrade, Flennsburg, Krempe, Segeberge, Plonne, Oldennburgk, Borg vf Vemern, Kyll, Schleszwig, Strannde, Brestede, Hadersleuen, Sonnderburgk, Eckelnfurde.

Christiann. Vnnsen gnedigen groith thouornn. Werdige vnnd andechtige leue getruwe, Wy begerenn hiemede an Jw gnediglichen Gy willenn vp negestkamenden Sontag nach Cathedra Petrj gewislicken alhier by vnns tho Gottorp synn, Denna wy mit jw vnnd anndern vnnsern kerckhernn, so wy der thyt ock verschreuenn, des wortt Gotts vnnd einer kerckenn Ordnunge haluen, tho redden hebbenn.

Datum Gottorp Am Sonnauende nach Dorothee Ao. 1538.

Relator dominus Rex per se.

Ann alle Stette wye vorangezeiget.

Christian. Leuen getrwenn. Wy hebenn vp negestkamenden Sonntag nach Kathedra Petrj Juwen vnnd andern kerckhernn alhier ann tho komende verschreuen, Demna thun wie Jw hiermede beuelhenn, gy willenn enen von Jwen Rathspersonen vtferdigenn, der vp genanten tag bej vnns ock alhie erschiene, vnnd volnkomenen gewallt hebbe mit vnns vonn einer Kerckenn Ordnunge vnnd szust vonn vnnderholt der Schulenn, Kostereien vnnd anndern thohanndlen, vnnd ock darup allenthaluen thobeschlieten. Dartho willen wy vnns eigentlickenn verlatthenn.

Datum Gottorp am Sonnauende na Dorothee Ao. 38.

Dominus Rex per se Relator.

Af »Gemein Cantzlei Register Georg Corpern, angefangen am Mitwochen nach Laurentij Anno 1537«.

ling, Kongen saaledes afholdt: man kan ikke betvivle, at han fremlagde sin nys udgangne Kirke-Ordinants, eller at Præsterne, som tildeels selv saae deres Navne under den, bifaldt og antoge den, og vistnok ikke heller, at Borgernes Repræsentanter forpligtede sig til at fyldestgjøre den efter Evne. Det var en Forhandling af samme Art som saamange i Kongeriget, f. E. tvende i Roeskilde, hvor baade en Reformats blev gjort i Kongens Nærværelse og en anden eller yderligere af Cantsleren og Bugenhagen i Forening med Borgemester og Raad [1]); kun var den i større Stiil, og havde ikke, som disse, en vedtagen Landslov at støtte sig til. Kongen havde formodentlig kun indkaldt Repræsentanter fra de Byer, hvor den evangeliske Kirke havde seiret eller var paa Vei dertil, i hvilken Henseende det er betydningsfuldt, at just Nordborg blev forbigaaet; og naar han forelagde dem sin nye Ordinants, kunde det kun være i Egenskab af Kirkens Hoved, at han fordrede Efterlevelse af dem, som erkjendte den protestantiske Grundsætning, at Landsherren har denne Myndighed som Guds Tjener.

Frugten af dette Møde maatte ikke have været ringe; de Hjemkomne kunde nu med Kongens Instrux i Haanden optræde med større Kraft, forsaavidt som ikke det Gamles Modstand var dem for stærk, hvilket navnlig maatte være Tilfældet i Slesvig og Eutin; udentvivl kunde Kjøbstædernes Præster ogsaa betragte sig som Repræsentanter for Landet, og der er al Grund til at antage, at Kongen ogsaa ved denne Leilighed har paalagt dem eller dog Nogle af dem at føre det geistlige Tilsyn med de omliggende Landdistricter og der, som Visitatorer eller Superintendenter, at udrette, hvad de maatte kunne. Det kan nemlig spores, at flere af disse Kjøbstadpræster i det samme og følgende Aar have visiteret paa Landet, og En af dem har i en Kirkebog tilføiet: »ex mandato Reg. Maj.« [2]) En saadan Visitats, støttet til

[1]) B. Münter, Bugenh. p. 109; jf. Bugenhagens Brev i Bibl. Aarhus. p. 11.

[2]) Jensen, a. Skr. S. 377.

den kongelige Kirkelov, maatte altid være af Betydning; men disse Visitatorer havde ikke, som de i Kongeriget, den kongelige Lehnsmand ved deres Side, og ikke heller kan det antages, at deres Visitation omfattede alle Kirker, men kun de kongelige eller dem, hvis Menigheder allerede sluttede sig til den evangeliske Lære eller attraaede den. Men i den Henseende var nu Sagen i Hertugdømmerne paa samme Standpunct, som i Kongeriget i Aarene 1537—39, at der blev reformeret og ordnet efter en Kirkelov, som var ubekjendt for Folket og kun udgaaet paa Latin, nærmest Kongens Lov for den geistlige Stand.

Ved dette maatte Kongen blive staaende, saalænge han var bundet ved Hyldingsacten; men det er sandsynligt, at hans Foranstaltninger ikke vare uden Frugt, saa at man paa flere Steder end hidtil aflagde Messer og gav Evangeliet Indgang, hvilket endog skete i Ry Kloster, og i det Enkelte kunde Kongen medvirke ved at lade ledige Kirkebeneficier glide over i evangeliske Læreres Hænder, hvilket endog skete med endeel Pladser i og under Domcapitlerne selv [1]). Men ved Siden deraf tabte han ikke den almindelige Reformation af Sigte, dertil laae Skolernes Oprettelse og de store Eiendommes tidssvarende Anvendelse ham for meget paa Hjerte, og det var den samme Kirke-Ordinants, som han stræbte at gjøre til Regel for Kirken, da han anden Gang tog Sagen i sin Haand.

Efterat den kirkelige Lovgivning for Kongeriget var afsluttet ved den Odense-Ordinants 1539, kom Kongen i November eller December til Hertugdømmerne, og han førte nu Sagen for Stænderne selv paa Landdagen i Rendsborg d. 3. Marts 1540. Om han dertil benyttede den nye Odense-Ordinants eller den latinske eller mulig ikke forelagde nogen bestemt, vides ikke; det er vel saa, at en plattydsk Oversættelse af Kirke-Ordinantsen og rimeligviis af

[1]) Saaledes oprettedes 1539 et Capellanie ved Slesvig Domkirke af et Vicarie, Jensen, a. Skr. 465, og Regesta dipl. 2, 26.

den Odense-Ordinants, forekommer i gamle Haandskrifter[1]); men den kan antages at være opstaaet af den samme Trang til at kjende Loven i Modersmaalet, som fremkaldte Palladius's Oversættelse, og naar vi siden see Kongen henvise til den latinske Ordinants, er det rimeligst, at det er denne, han har havt for Øie i Forhandlingerne med Stænderne. Paa den nævnte Landdag[2]) fremstod, efterat Skattebevillingen var givet, Ridder Ulff Pogewisch med det kongelige Budskab, at Kgl. Maj. i mangfoldig Betragtning som det øverste Hoved vilde, at en god Ordinants i Forkyndelsen af Guds Ord og i andre Ceremonier maatte blive øvet og holdet, og havde derfor til Guds Ære draget saa megen Omsorg for, at samme Ordinants blev gjort, og vilde nu have begjæret, at Enhver deri vilde indvilge og eendrægtigen antage den; herpaa forlangte han Landdagens Svar. Kongen selv gik strax ind i sin Audientssal og tog begge Biskopperne med sig[3]). Da nu Hr. Ulff spurgte Stænderne, hvad de havde isinde at gjøre, blev der en stor Rumor paa Raadhuset, og den Ene var imod den Anden. Joh. Rantzau forsøgte at stille Larmen og persvadere dem, at det intet kunde hjelpe; men Nogle fremførte Kongens Løfte og Breve, at lade alle Troen vedkommende Ting blive frie og ikke besvære dem over gammel Sædvane; Nogle af de Gamle

---

[1]) Dette Manuskript omtales hos Lackmann, hist. ord. p. 80 og 199, og Muhle, comm. hist. de ref. rel. in Cimbria p. 61, og af Beskrivelsen sees, at det indeholdt Herredagens Stadfæstelse af 14. Juni 1539, saa at det snarest var en Oversættelse af den danske »rette Ordinants«, ligesom det ogsaa har Titelen: »dänische Kirchenreformation«.

[2]) Den interessante Beretning om denne forhen ubekjendte Forhandling findes i den af Leverkus i Michelsens Archiv, 4. Bd. S. 451 fgg. meddeelte Bericht über die Schleswig-Holsteinischen Landtage von 1523, 26, 33 u. 40 af en Deeltager. I vor danske Literatur har Prof., Dr. Hammerich først gjort opmærksom derpaa i Anm. til Danmarks Historie under Adelsvælden, I, 184 og 227.

[3]) Dette er saa at sige Paralleien til de danske Biskoppers Fængsling; de øvrige Deputerede skulde raadslaae uhindrede.

erklærede, at ogsaa de vilde gjerne blive salige og vidste, at deres Tro var god og fast, kunde og vilde intet Nyt; flere Adelsmænd sagde, at man havde to Biskopper og Prælater i Landet, dem tilkom det at have Tilsyn med hvad Saligheden og Kirken vedkom, dem burde Sagen befales; Nogle skjældte paa Prædicanterne og skildrede deres Lære og Levnet. Endelig besluttede det Gamles Tilhængere en Deputation til Kongen; de Nye gjorde det Samme. Kongen forlangte at vide Stemmerne, og nu samlede de sig om Ulff og Johan Rantzau, og de to Biskopper med 28 Adelsmænd tegnede sig med hiin for den gamle christelige Tro. (Hvorledes de andre Stænder stemte, ifald de ellers deeltoge i denne Sags Forhandling, anføres ikke, ei heller hvormange der stemte for det Nye.) Kongen lod hver Part vælge 4 til at forhandle med sig, og de forhandlede den hele Dag til Aften, da fik Stænderne Bud at samles næste Morgen igjen. Over disse Forhandlinger mellem Kongen og de 4 Talere fra begge Sider, og mulig Biskopperne, hviler et Slør, som vi ikke kunne løfte; Holstens særegne Stilling som tilhørende det tydske Rige, der endnu ingen almindelig Reformation havde faaet, og Slesvigs Forhold til Kongeriget, med hvilket det skulde modtage Reformation, Kirkegodsets Skjæbne, Domcapitlets Bestemmelse og meget Andet, maaskee ogsaa midlertidige Foranstaltninger, kan have været Gjenstand for Drøftelsen. Resultatet blev forkyndt den næste Morgen: at Religionssagen skulde i alle Ting blive i sin Tilstand (werde), ligesom hidtil har været og er holdet, indtil næstkommende Juul, og alle Præster og Geistlige skulde ogsaa beholde deres sædvanlige Indtægter; men dersom der inden den Tid ikke var holdt noget Concilium, eller af keiserlig Majestæt gjort nogen Ordinants, som blev bifaldet og antaget af begge Parter, saa vilde Kgl. Maj. lade udgaae og til den angivne Tid lade publicere en Ordinants i sine Lande og Fyrstendømmer, som man strax skulde holde og antage, dog med Forbehold, at han ogsaa senere skulde opgive Sit, dersom en almindelig Synode eller

Beslutning blev tilveiebragt og antaget af begge Parter. Dermed sluttede Landdagen, og ligesom til Vidnesbyrd om, hvor fuldstændig Religionsfriheden og gjensidig Anerkjendelse var meent, aflagde den nye Biskop af Lübeck Troskabseed til den protestantiske Konge »ved Gud og alle Helgene«.

Landdagen endte saaledes med at give Kongen de frieste Hænder, naar Ventetiden var forløben; men saalænge standsede den ogsaa hans Gang[1]). I ethvert Tilfælde kunde Kongen billigen ansee sig beføiet til at handle end friere end før som den evangeliske Kirkes Overhoved, og mulig var endog en Aftale truffen om de forberedende Skridt, han agtede at gjøre. Kort efter Landdagen beskikkede han nemlig fire Superintendenter eller Generalprovster i Slesvig og formodentlig een i Holsten til at føre det geistlige Tilsyn over hele den evangeliske Landskirke, og tildeelte dem flere eller færre Amter som Virkekreds. Dersom han ved Siden af denne Foranstaltning tillige, som man maa antage, har holdt fast ved Tanken om een Biskop for hele Stiftet eller vel endog for begge Fyrstendømmer under Eet, have vi her en Forfatning som den, det rettede danske Udkast udviser: nogle Superintendenter og en Øverstesuperintendent, men rigtignok paa et heelt andet Punct og med en heel anden Betydning, idet den vilde give Hertugdømmernes Kirke Skikkelse af en Landskirke og ikke af et Stift ved Siden af Kongerigets 7 Stifter[2]). De fire Superintendenter i Slesvig vare de samme, der allerede tidligere havde visiteret, Gerhard Slewart i Flensborg, Anthon Kayser i Haderslev, Reinh. Westerholt i Slesvig og Hermann Tast i Husum, kun udvidedes nu formodentlig deres Embeds-

[1]) Maaskee har Landdagen givet en formuleret Afsked om Præsters og geistlige Stiftelsers Ret til at beholde og igjen erhverve deres Eiendele; thi en saadan paaberaabes snart efter.

[2]) At de virkelig kaldtes Superintendenter, som de 7 i Kongeriget, sees ikke alene af deres Bestallingsbreve, men ogsaa af et Kongebrev til Anth. Kayser af 8. Dec. 1541 (Krag, Chr. 3. Suppl. S. 47—48).

kreds; i Holsten var rimeligviis Joh. Anthonii i Itzehoe den eneste Provst[1]). Men mærkeligere end disse Mænds Beskikkelse er den Instrux eller Bestalling, som blev udfærdiget for dem. Man har den for de Tvende, udstedt under 1. April (Skjærtorsdag) 1540[2]); den er en formelig kongelig Forordning, et aabent Brev til alle Undersaatter, og begynder som Kirke-Ordinantsen med en Indledning, at Kongen og Tidsalderen er kommen til Sandhedens Erkjendelse, og at Kongen som den af Gud beskikkede Øvrighed skal have Indseende med, at Guds Ord og Evangelium læres og prædikes eendrægtigen i alle Kirker, og at Præsterne tilbørlig forsørges. Indholdet samler sig om ni Puncter, som baade Superintendenten og Sognepræster, Capellaner, Degne og Andre skulle holde og fuldbyrde; eet af dem er rettet til Menighederne, at de ikke maae afsætte eller antage Præster uden Superintendentens Samtykke; i tvende af dem henvises til »den udgangne kongelige Ordinants's Indhold og Lydende«, og i Henseende til Gjenerhvervelsen af bortkommet Kirkegods (efter Landdagens Beslutning) tilsiges Superintendenten Bistand af Amtmanden, der her i det Hele optræder som Medbestyrer af Kirkerne og deres Gods. I den syvende Artikel forordnes allerede, hvad i Kongeriget først optoges ved de Riber Artikler, at en Præst skal tiltales for Amtmanden og Superintendenten, førend han kan stævnes

---

[1]) Hans Embedstiltrædelse er ikke ganske sikker, men da han senere var Provst, og Ingen uden han kjendes i dette Sognekald efter 1539 (Schrøder, a. Skr. i Michelsens Archiv 4, 198), er det rimeligst, at han blev det strax. Vel drages Ansættelsen af nogen Provst i Holsten før den slesv. holst. Kirke-Ordinants i Tvivl (Schrøder, a. Skr. i Mich. Archiv 2, 53), men det synes et afgjørende Beviis, at denne Ordinants af 1542 selv siger (Bl. N 4), »at der er forordnet en særskilt Provst for Holsten«, som det da heller ikke vel kunde være Andet, naar der var 4 i Slesvig, hvoraf Ingen kunde antage sig Holsten.

[2]) Lackmann, Einleit. in die schl. holst. Gesch., 1. Bd. S. 403 fgg., Muhlii diss. hist. theol. p. 162 og 85, og Krag, Chr. 3. H. 2, 342. I Udtog i Pont. Ann. eccl. 3, 254

til Thinge [1]). En anden indeholder Stadfæstelse af den geistlige Stands Privilegier, som om dette Kongebrev var en kort Kirkeforfatningslov. Sit Supplement har den imidlertid klart nok betegnet tillige: »Kongens udgangne Ordinants«, som ikke kan være Andet end den latinske Kirke-Ordinants, og denne blev saaledes udtrykkelig gjort til Lov i Hertugdømmerne, idetmindste for den geistlige Stand [2]). Dette var den Tilstand, som svarede til Kongerigets Vilkaar i Aarene 1537—1539, kun at den catholske Part stod uberørt, og ingen Ordinants for Kanniker og Klosterfolk var givet; men selv uden at Dommen var fældet, maatte de nye Superintendenter give den evangeliske Part en større Fasthed og hurtigere Seier, eftersom det blandt Andet var alle Sognepræster, Vicarier, Capellaner og Degne paalagt at lade sig finde lydige og lade sig belære og straffe af Superintendenterne overeensstemmende med den udgangne kongelige Ordinants [3]).

Julen kom 1540, uden at en Synode var holdt eller nogen Reformation tilveiebragt af Keiseren; alligevel tøvede Kongen, maaskee i Betragtning af Forhandlingerne paa Religionssamtalen i Worms og Regensborg, hvis Gang det sees at have ligget ham meget paa Sinde at erfare [4]). Men snart

---

[1]) Naar man betænker, at netop det Modsatte var indbragt i den danske Ordinants 1539, 9 Maaneder før, kan man deraf see, at en anden Villie end Kongens har gjort sig gjældende ved Herredagen i Odense. Maaskee har de catholske Geistliges frie Stilling i Slesvig foranlediget, at de protestantiske bleve deelagtige i denne lille Exemtion.

[2]) Naar der ogsaa i Superintendentens Instrux omtales Kongens »første Mandat«, maa derved tænkes paa den foregaaende Ansættelse af Provster eller Visitatorer i Aaret 1538. (Ovenfor, S. 406.)

[3]) Ogsaa her ligesom paatrænger sig Nødvendigheden af en Oversættelse af den latinske Ordinants: man kunde have Palladii danske af 1539, men da de tydske Superintendenter ikke kunde bruge den, synes det meget rimeligt, at de have sørget for en plattydsk, saa at den ovenomtalte anonyme Oversættelse efter den Odense-Ordinants ogsaa kan tænkes opstaaet paa denne Tid.

[4]) Om den til Hagenau i Juni 1540 af Keiseren udskrevne og i Worms den 14. Jan. 1541 aabnede og i April til Regensborg forlagte Under-

kaldte den gamle catholske Biskops Død d. 25. Januar 1541 ham til idetmindste nogen ny Virksomhed for Reformen. Det maatte naturligviis afværges, at Capitlet efter gammel Ret skulde komme til at vælge en catholsk Herrebiskop, og det maatte afgjøres, at Bispestolens Indtægter kom den evangeliske Ordning til Nytte; det var nu Tid at beskikke den evangeliske Stifts-Superintendent, som Ordinantsen forordnede, kun Navnet behøvede at forandres, da Slesvig allerede havde Superintendenter, og Bispenavnet passede ogsaa bedst ved Siden af et Domcapitel. Kongen tog det Hele som en Sag mellem ham selv og Capitlet, og dets Reformation blev fuldbragt med det Samme. Dengang var det kommet mere og mere til Bevidsthed i de lutherske Lande, at man behøvede et kirkeligt Collegium baade til at dømme og til at styre; Consistorier vare oprettede i Sachsen og andre Steder. Kongen kunde strax tilegne Slesvig denne Institution ved Domcapitlets Reformation og paa eengang holde sit Ord at agte dets Privilegier og drage Nytte af det. Vi vide ikke, naar og hvorledes der blev underhandlet med Domcapitlet, men engang i Aaret 1541 kom den Overeenskomst istand, der siden blev optaget i den slesvig-holstenske Kirke-Ordinants og indeholder 10 Artikler. Ifølge samme skulde Capitlet dele Valgretten med Superintendenterne i Kongens Hertug- og Fyrstendømme Slesvig Holsten og samtlige med Kongens Vidende, Raad og Consens vælge en Biskop, som skulde være en anseet Doctor eller Licentiat i den hellige Skrift og en Mand, som kunde drage Omsorg for evangelisk Lære og alt Kirkevæsen. Han skulde have 900 ℔ i Løn af Bispestolens Indkomster og aflægge en Eed baade til Capitlet og til Kongen. Derimod stadfæster Kongen alle Capitlets Privilegier, dog med Undtagelse af Jagtretten og med det Forbehold, »saavidt som de ikke maatte være imod hans Ordinants«, og Domherrerne skulle

---

handling erkyndigede han sig særlig i Breve til Bugenhagen (Geh. Arch. Aarsb. 1. Bd. S. 17, 221).

aflægge Eed paa at efterleve Ordinantsen. Capitlets Overskud skulde anvendes til Skolen i Slesvig, og dets Gaard i Haderslev tilfalde denne Byes Skole, ligeledes skulde de ledige Vicarier tilflyde Slesvigs Skole efter den kongelige »i Trykken udgangne Ordinants's Medfør«. Der skulde fremtidig kun være to Prælater og 6 Domherrer, for hvilke som for et Consistorium alle geistlige Sager herefter skulde føres og paakjendes, hvorfor alle Pladser skulde besættes med Mænd, som vare duelige til geistligt Embede [1]).

I dette Actstykke er det nu for det Første mærkeligt, at Kongen og hans Raader tænkte paa at indbefatte Holsten under det slesvigske Bispedømme; anderledes kan dog Ordene ikke forstaaes, naar det hedder paa det første Sted, at Kongen har forenet sig med Medlemmerne af Slesvigs Capitel, nemlig N. u. N. »so dorch se vnde ander Superintendenten vnser Hertog vnde Förstendöme Schlesewick, Holsten, alse N. vnde N. gewelet schal werden«, og naar det paa et følgende Sted hedder, at Kongen overgiver Valget til »gemeltem Capitel tho Schlesewick, den Superintendenten edder Pastoren vth vnseren Steden, Schlesewick, Husum, Flenszborch vnde Haderszleuen, vnser Förstendöme, de ytzundes yn dem Capittel vnd yn den Emptern syn, ock den, so hernamals kamende werden«, maa vistnok Ordet Fyrstendömme forstaaes om Holsten, der almindelig kaldes saaledes, og hvor det mulig ikke endnu var endelig bestemt, med hvilken Byes Præstekald Superintendenturet skulde forenes. Dernæst fortjener det at bemærkes, at Kongen gjentagne Gange henviser til sin Ordinants, endog den trykte Ordinants, hvilket ikke kan være Andet end den latinske Kirke-Ordinants, der saaledes ogsaa blev erkjendt for Domherrernes Lov.

---

[1]) Brevet var forseglet af Kongen og Nogle af hans Raader, men da Originalen ikke kjendes, vides ikke Sted og Datum. (Schlesw. Holst. Kercken-Ordenunge Bl. G—R, og Lackmann, Einl. z. Schl. Holst. Hist. 1, 409—15).

Til det nye Embede kaldtes, som bekjendt, efter lang Søgen i Tydskland[1]), Tilemann von Hussen fra Cleve, der havde doctoreret i Wittenberg paa Kongens Bekostning og derefter været Professor i Kjøbenhavn og Lærer for Kongens Datter; »fra Skolemester blev han Biskop«, bemærker Cypræus skoptisk. Han blev indviet af Bugenhagen, som i den Anledning kom til Slesvig. Tiden er ikke nærmere bekjendt[2]), ligesaalidt som Grunden til denne extraordinaire Foranstaltning[3]). For det øvrige Reformationsværk kan Bugenhagens korte Ophold ikke have været af stor Betydenhed, eftersom Kongen det hele Aar opholdt sig i Kongeriget[4]). Men Tilemann var selv en god Støtte for Kongens Værk. Uagtet alt dette blev den latinske Kirke-Ordinants dog ikke Lov for Hertugdømmerne.

IX. Den slesvig-holstenske Kirke-Ordinants.

Da Kongen i Slutningen af Aaret 1541 kom til Slesvig, var det hans bestemte Villie at fuldende Reformationen. Skolevæsenet turde være det Punct, hvori der stod meest tilbage at gjøre; men endnu var ikke heller den catholske

---

[1]) Kongens Breve i Geh. Arch. Aarsb., 1. Bd. S. 217, 218. Bugenhagen undslog sig.

[2]) Münter, l. l. p. 103.

[3]) Hvorfor kunde han ikke ordineres af Palladius eller den nærmeste danske Biskop? hvorfor skulde han ordineres, da den slesvig-holstenske Ordinants ellers ikke kjender Bispevielse? han havde mulig ikke Præsteordination, og der var vel dem, som ikke fandt det passende, at en Domcapitels-Biskop skulde ordineres af Superintendenter, og Kongen ønskede mulig ogsaa ham det samme Stempel som de andre, hvad Tausens Indvielse i det følgende Aar ogsaa kan antyde.

[4]) Lackmann (h. ord. p. 111) mener, at han dengang skrev eller begyndte paa sin plattydske Oversættelse af Kirke-Ordinantsen; men deels er det lidet sandsynligt, at han skulde have gjort det uden Kongens Opfordring, og om den Sag tier Kongens Brev, som vi snart skulle omtale, aldeles; deels var der dengang ingen umiddelbar Anledning dertil.

Gudstjeneste aflagt overalt, og da ogsaa Noget af det, som allerede var skeet, kun havde et tvivlsomt Bifald i Herrestænderne, behøvedes der en endelig Anerkjendelse. Nu turde de religiøse Betænkeligheder hos Nogle være overvundne, og Udsigterne til Domcapitlets Præbender havde nu mindre Tillokkende, medens Forventningen om en keiserlig tydsk Reformation paany havde lidt Skibbrud ved den nürnbergske Religionsfred. Kongens Hensigt erfares af hans Brev til Bugenhagen af 6. Jan. 1542, hvori han skrev, at han nu agtede »med Landskabets Bevilling at stadfæste og renovere Kirke-Ordningen paa samme Maade, som han i sine Kongeriger Dannemark etc. havde oprettet den,« og dertil begjærte han, at Bugenhagen vilde komme herind og være ham behjelpelig med Fuldbringelsen og Stadfæstelsen af samme Kirke-Ordning, hvorom han ogsaa tilskrev Churfyrsten, eller at han i sit Sted vilde formaae Luther eller Melanchthon eller Justus Jonas til at komme. Han vilde da holde inde med Reformeringen saalænge [1]. Bugenhagen fulgte Kaldet, og kom rimeligviis saa hurtigt, som Omstændighederne tillod. Man har intet sikkert Beviis for hans Nærværelse før den 31. Marts 1542 [2]; men man antager almindelig, at han har været tilstede før 9. Marts, da Ordinantsen blev udgivet, eftersom han ellers var kommen for sildig til at tage Deel i Lovgivningsarbeidet; men mange Dage før 9. Marts kan han neppe heller være kommen, saafremt Brevet af 6. Januar har været de sædvanlige 3 Uger underveis, og han selv har behøvet idetmindste ligesaa lang Tid til Reisen i den vanskelige Aarstid. Kongen har neppe ganske kunnet lade Reformationsværket hvile til hans Ankomst; Landdagen, som blev holdt i Rendsborg for at antage Kirke-Ordinantsen og gjorde det den 9. Marts, maa idetmindste have været udskrevet forinden, og de Andragender af Stænderne, som berøres deri, antyde mulig

[1]) Geh. Arch. Aarsb. 1. Bd. S. 223.

[2]) Et kgl. Gavebrev i Reg. Dipl. 2, 46.

Forhandlinger, der tilhøre en tidligere Landdag eller ere tidligere indgivne til Kongen. Dog tog han i ethvert Tilfælde først Beslutning derom ved Landdagen og altsaa vel nok under Bugenhagens Medvirkning.

Det var tre eller fire Puncter, hvorimod Modsigelsen rettede sig: først Bispevalget, hvorom Prælater, Adel og Stæder begjærte, at Capitlet maatte beholde sin udelukkende Valgret, dog paa Vilkaar, at de valgte en lærd Mand, som Overeenskomsten udviste. Deri ligger et andet Punct skjult, nemlig at Forbindelsen med Holsten maatte opløses, og maaskee hænger ogsaa dermed sammen det andet Andragende, at Biskoppen maatte beholde hele Bispestolens endnu tilbageværende Gods og Indkomst. (Tienden var borte.) Paa denne Maade kunde endnu bevares en glimrende Sinecure for Biskoppen over de fire Superintendenter. Kongen bevilgede Posten om Indkomsterne (en Spire til Embedets Overgang i fyrstelige Hænder og Kirkeforfatningens Opløsning) og ligeledes Holstens Udsondring [1]); men paa Valget holdt han fast, saa at de 4 slesvigske Præster skulde deeltage deri med Capitlet [2]). Et andet Punct var Tienden, om hvilken Prælater, Adel og Stæder havde bedet, at det maatte

---

[1]) I Kirkeordinantsen Bl. P 4: »De Bisschop tho Schlesewick, schal gantz nichtes ym Lande tho Holsten tho schaffende edder regerende hebben, wente darhen ys ein sonderlick Prawest vorordent.« Disse Ord indeholde udentvivl en Gjenlyd af Utilfredshed med Tilemanns Indblanding i holstenske Kirkesager. Man havde ikke dengang lært at tilsidesætte Alt for at holde paa et Schleswig-Holstein, og rimeligvils har den nye Biskop af Lübeck (ell. Eutin), Ditlev Reventlow, som ogsaa selv var evangelisksindet, holdt fast paa sin Deel af Holsten, hvorfor ogsaa den omtalte Provst kun blev beskikket for den Deel af Landet, som ikke var Lübecks Stift (Bl. Z 2), medens denne Biskops Stift i Grunden forblev reent udenfor Ordinantsen, eller i alt Fald kun blev indbefattet under Bugenhagens Reglement for Kanniker og Klosterfolk.

[2]) Bl. P 4. »Auerst (aber) von der Election antwerden wy, dat datsulve also nicht syn kan vth orsake, dat de Kerckheren von Schlesewick, Husum, Flenszborch vnde Hadersleue scholden mit yn den Electionibus syn«.

blive ved hvad der før var vedtaget og bevilget paa Landdagen, formodentlig 1533, og Kongen bifaldt, at Tienden skulde udredes til Kirken og Kirkeherren (Sognepræsten) som fra Alders Tid[1]). Endelig bade Prælater, Adel og Stæder om Patronatsrettens Bibeholdelse, og at de geistlige Lehn, som vare stiftede af Adel og Stæder, maatte blive under deres egen Forlehning som hidtil, hvilket Kongen indrømmede, paa Vilkaar at de kom Læreembedet og lærde Folk tilgode[2]).

Men enten nu disse Resolutioner vare indbragte i Kongens Ordinants, før den blev forelagt, eller de bleve vedtagne under Landdagen, saa antyde de den eneste Modstand og den eneste Indflydelse paa Ordinantsens Indhold fra denne Side. Mod det øvrige Indhold af Kongens Ordinants om den evangeliske Christendoms udelukkende Berettigelse, Messens Afskaffelse, Klostres og Domcapitlets Reformation efter Bugenhagens Reglement o. s. v. lod sig ikke mere høre nogen Indsigelse. Kun kom man de Tvivlsomme imøde med den samme Formel i Stadfæstelsesbrevet som i Kongeriget 1539, at »dersom et frit christeligt Concilium besluttede noget Bedre eller Mere, vilde Kongen rette sig derefter og vise sig følgagtig«. Iøvrigt bekjendtgjorde Kongebrevet af 9. Marts, som tilføiedes bag i Ordinantsen, at Kongen med samt sine Raader, Prælater, Ridderskab, Mænd og Stæder antog, bifaldt og bevilgede den foranskrevne Ordinants, som derfor skulde udgaae i Trykken[3]),

---

[1]) Bl. L. Der hersker derfor i Slesvig ogsaa den største Mangfoldighed i Henseende til Tiendens Præstation. Jensen, Statistik 1, 90. 114.

[2]) Bl. G 3 og M 2. Det Sidste er indskudt paa et lidet passende Sted i Afsnittet om Hospitaler, fordi ledigt Kalende- og Vicariegods bestemmes for Fattigvæsenet.

[3]) Egentlig staaer der i Stadfæstelsesbrevet, at den er udgaaet i Trykken: »in Kraft vnde Macht desses apenbaren vnde der haluen vthgegangenen Druckes«; men ligesom man ikke kan antage, at den forelagdes trykt, saaledes sees ogsaa af Bogen selv, at dette Kongebrev ikke er senere tilkommet, men trykt med det sidste Ark i een Signatur.

og til Vidnesbyrd satte han i deres Overværelse sit Segl under samme. Den udkom allerede i Aarets Løb, trykt i Magdeborg under Titel: Christlycke Kercken Ordeninge, De yn den Fürstendömen Schleszwig Holsten etc. schal geholden werdenn [1]).

En Betragtning af dens Indhold og Form skal føre os til at belyse Spørgsmaalet om dens Forfatter, hvilket ingenlunde er ophøiet over enhver Tvivl, naar man seer, at den Første, som tillægger Bugenhagen Forfatterskabet, begrunder det paa, at han for det Meste har skrevet alle nedersachsiske Kirke-Ordinantser, om de end ikke bære hans Navn [2]), og den Sidste søger Hjemmelen i den Forudsætning, at han havde forfattet den latinske Kirke-Ordinants [3]); selv hans Udførelse af Oversætterarbeidet er ved de nøiagtigste Undersøgelser om hans Ophold i Danmark ligesom blevet huusvild og kan med lige Ret og lige Vanskelighed anbringes i ethvert Aar af den Tid, han virkede for den danske Kirke [4]). Imidlertid vil det ogsaa her befindes, at han har havt sin hæderlige Deel i Arbeidet.

Den schleswigholstenske Kirke-Ordinants, som den almindelig kaldes, hvor lidet den endog indeholder for Holsten, er med Undtagelse af 15 Blade en Oversættelse af den latinske Kirke-Ordinants med enkelte smaa Afvigelser og Indskud: den begynder med Kongebrevet af 2. Sept. 1537 (dog med forandret Indgang og Udeladelse af Dateringen) og gjengiver derpaa den latinske Ordinants troligen gjennem Capitlerne om Læren, Ceremonier, Skoler, Præsters

---

[1]) Efter Udgaven 1542 er den atter optrykt i Slesvig 1601 (som er benyttet i denne Afhandling) og 1612, altid i Qvart, og optaget i Cronholms statuta provincialia, i hvilket Skrift dèr ogsaa nævnes Udgaver i Hamborg 1557, Frankfurt 1565, Erfurt 1596 (p. 17), som neppe existere.

[2]) Salig, hist. conf. Aug. p. 403.

[3]) Richter, a. Skr 1, 353.

[4]) B. Münter l. l. p. 62—63, hvor Mulighederne gjennemløbe alle Aar fra 1537 til 1542.

Underhold og Hospitaler (ɔ: til Blad 45 i den latinske); derpaa overspringer den Capitlet om Superintendenter og deres Medhjælpere (fol. 45—55)[1] og gjengiver uden Afbrydelse, i lidt forandret Orden, Capitlet om Præsters Bøger (alene med Udeladelse af Censurloven) og alle de tilhængte Artikler om Boliger, Pensionering, Klostre o. s. v. (alene med Undtagelse af Artiklerne om Kanniker og om Norge); men her standser Oversættelsen foran Bispeeden og Bispevielsesritualet (fol. 61), og her anbringes nu det eneste betydelige eiendommelige Stykke om Biskoppen, Domcapitlet og Slesvig Skole, paa 14 Blade (hvilket Alt havde havt sin rigtigere Plads foran, deels hvor det Tilsvarende om Superintendenter i den latinske Ordinants var forbigaaet, deels i Capitlet om Skoler). Derefter begynder forsaavidt Oversættelsen igjen, som Ordinantsens Anhang, Bugenhagens Reglement for Kanniker og Klosterfolk, her er oversat; efter den udelades den latinske Ordinants's Tilsagn om et Universitet, men derimod tilføies to nye Artikler om Fred paa Kirkegaarde og om »Provsten i Holsterlandet«, hvorefter Stadfæstelsesbrevet af 9. Marts slutter det Hele.

Oversættelsen er gjort efter Latinen i den trykte Kirkeordinants alene, uden Kjendskab til de Forandringer, som Ordinantsen gjennemgik ved Odense Herredag 1539; den er tro og correct og har undgaaet de Feil, som fra det danske Udkast tildeels ere gaaede over i den danske Kirkeordinants[2], ligesom ogsaa dennes Afvigelser fra La-

---

[1]) Et Par Smaastykker af det ere kun beholdte under Rubrikken Hospitaler, af fol. 50.

[2]) Saaledes har den rigtigen: »vom gesette vnde fruchten Gades« (jf. ovenf. S. 8 Not. 1); »Allelujah welcher ein ewich Stemme der Kercken ys« (jf. ovenf. S. 6 Not. 3); »vp den Dörpern schal eyne ytliche Kercke eren Kerckheren hebben« (jf. ovenf. S. 8 Not. 1). Kun eet Exempel paa en uheldigere Oversættelse er forekommet mig, naar det latinske: ne usqvam verbum Dei adjectione aut detractione vitient, gjengives: »nicht dat Worte dorch thodont edder affnement schenden«, hvor det danske Udkast har: »forkrenke det enten med tillege eller fraatage.«

tinen[1]). Den betjener sig stundom af Omskrivninger og Udvidelser for Tydelighedens eller Vægtens Skyld. Men medens den er en Oversættelse, er den tillige en Bearbeidelse eller Revision, som paa adskillige Steder har tilsat eller udeladt Et og Andet, selv i de Stykker, hvor den ligefrem følger Originalen. Disse Forandringer ere af to Slags, idet nogle angaae det kirkelige Embede og altsaa beroe paa en anden eller en mere udviklet Forestilling om dets bedste Regel, andre derimod ere blotte Tillæmpninger efter Arbeidets særlige Bestemmelse for Hertugdømmerne. Saaledes tilføies i Afsnittet om Lærdommen, »at det er fornødent at paaminde Folket, at det ikke maa foragte Absolutionen«; i Afsnittet om Ceremonierne, »at alle ugudelige Messer skulle ganske og aldeles være afskaffede og under vor høieste Straf forbudne«, og senere udelades i dette Afsnit Tilladelsen til at foretage Elevationen, som findes i den latinske og danske Ordinants; i Artiklen om Prædiken indføres den betydelige Forandring, at Epistlerne skulle benyttes til Aftensang i Kjøbstadkirkerne; i Artiklen om Daaben paalægges Degnen at skaffe lunkent Vand; i Afsnittet om Communionen tilføies, at »Præsterne skulle ikke tyrannisk forstøde de arme Syndere, men gjerne antage og stede til Sacramentet dem, som tilsige af Hjertet, at de ville forbedre sig«; i Afsnittet om Brudevielse tilføies, »at man bør oprette et godt Consistorium«; i Afsnittet om Ordination udelades, at Præstevalget skal skee »ved de Bedste«, men der siges blot, at det skal skee ved »dem, som have det at gjøre« (quorum interest); hele Ordinationsritualet udelades; i Afsnittet om Begravelse er Alt, hvad der siges om Præstens Gjerning ved Graven, udeladt. I Skoleloven er Misbilligelsen af Pugeskoler udeladt. I Capitlet om Præsternes Underhold er Cathedraticum og al Afgift til Kongen bortfaldet. I Artiklen om Præsters Bøger tilføies

[1]) Saaledes udtrykker den plattydske Oversættelse nøiagtig Latinen paa de to ovenfor (S. 398 fg.) omtalte Steder.

Bugenhagens Udlæggelse af den 29 Psalme, hvoraf de kunde lære, hvorfor Børn skulle døbes, og hvorledes man kan trøste de Mødre, hvis Børn døe udøbte uden deres Skyld; derimod udelades Censurloven [1]. Andre Forandringer beroe paa Hertugdømmets særlige Vilkaar: man har ikke glemt at tilføie, at naar Præsten ved Gudstjenestens Begyndelse beder for Konge og Rige, skal han ogsaa bede »for disse Fyrstendømmer«; men man har dog ikke havt Betænkelighed ved andre Steder at foreskrive Bøn for »Kongen«. I Loven om Ægteskab ansættes de forbudne Grader lidt anderledes; i Kirkeforfatningen er den Bestemmelse udeladt, at der skal være Herredsprovster, ihvorvel oftere Provster omtales; ligeledes er de valgte og ordinerede Præsters Stadfæstelse af den kongelige Lehnsmand udeladt, og i det Hele er det en gjennemgaaende Afvigelse, at Biskoppen nævnes ene, hvor han og Lehnsmanden optraadte i Forening i den latinske Ordinants, f. Ex. naar Sogne skulde combineres, Geistlige dømmes, Embedernes Ret hævdes, Præstekald forbedres [2]. Det er, som om man tænkte sig en Herrebiskop, der var stærk nok til at værne om Kirken, og kun i det yderste Nødsfald, naar Bønder indskjød sig under deres Øvrighed, skulde Kongens Øvrighedsperson hjælpe eller Sagen forebringes Kongen [3]. Til Slesvigs særegne Forhold maa ogsaa henføres, at Præstegaarden og dens Tilliggende ikke opføres blandt Landsbypræsternes Rettigheder, men kun Bopælen omtales i Forbindelse med Kjøbstadpræsternes som den, der skal vedligeholdes af Sognet [4]. Derimod er det besynderligt, at man lod Lovbestemmelserne om Naadensaaret i Landsbykald blive staaende; de

---

[1]) Alle disse Ting findes Bl. C 2, D 1. 3, F 2, G 2, H 4, I 4, L 1 og M 4.

[2]) Bl. D 2, G 2. 3. 4, L 1. 3, M 3.

[3]) Bl. M 3, som er et meget dunkelt Sted, der sigter til de forviklede Forhold, at en Kirke eller Præst havde Krav paa Folk, uden at de hørte til Sognet og kunde staae under anden Øvrighed.

[4]) Bl. L 1 og M 3.

holdt sig ikke heller længe ved Magt. Endelig er det en gjennemgaaende Eiendommelighed, at vernacula lingva gjengives ved »tydsk«, baade hvor Talen er om Liturgi og Prædiken og Skoler.

Standse vi her ved den Deel af Værket, som er Oversættelse af Kongens latinske Ordinants, og spørge, hvem der skal antages at have oversat og revideret den saaledes, saa møder os først det almindelige Svar, at det er Bugenhagens Arbeide[1]). Naar man betænker, at Grundtexten kun for en meget liden Deel er hans Værk (som ovenfor er viist), saa gjør man ham en ringe Ære ved at tænke ham som brugende sin Tid til en Oversættelse, som saamangen Anden kunde gjøre; og naar skulde han have gjort det? umiddelbart før Landdagen, d. 9. Marts, turde Tiden falde for knap, og hjemme i Wittenberg at sidde og oversætte den kjøbenhavnske Ordinants Ord for Ord med største Ombu er et Arbeide, der ikke stemmer med hans og hans Medbrødres Stilling. Og nu Forandringerne, som ere gjorte, saa erfaringsmæssige, saa locale og tildeels saa stridende mod hans egne Tanker i Kjøbenhavn og Vittenberg, ei heller de røbe hans Pen. Ingen Motivering af dem efter hans Sædvane, ingen livlig Vending, intet Udbrud i dem![2]) Den største liturgiske Forandring, at udelade Elevationen i Nadveren, havde han endnu ikke selv tilladt sig i sin egen Sognekirke, men gjorde det strax, da han kom tilbage, som om han havde lært det i Slesvig[3]); og den største Forandring i Forfatningen, at Kongens Lehnsmand reent træder af fra Andeel i den kirkelige Styrelse, er udentvivl hans Tankegang heel fremmed. Under saadanne Omstændigheder har den gamle og, saavidt vides, den ældste hjemlige Beretning Meget for sig, at det var blevet overdraget til nogle

---

[1]) Efter Lackmann, h. O. p. 110. B. Münter l. l. p. 62. De egentlige Historikere have udtalt sig mere ubestemt: Münter, D. Ref. H. 2, 514.

[2]) Ovenfor S. 105—6.

[3]) Lackmann l. l. Luthers Briefe, de Wette 5, 478 og 504.

lærde slesvigske Præster eller Herman Tast alene at oversætte Kirkeordinantsen [1]), en Beretning, der saameget mere maa ansees for Udtryk af den historiske Tradition, som den fremkommer i Forbindelse med en Dadel for Tilsidesættelse af særlige locale Forhold, hvilken Mangel det vilde ligge langt nærmere at tilskrive en Udlænding som Bugenhagen, naar det ikke var givet som vist, at Bearbeidelsen hidrørte fra Landets Egne [2]). Bugenhagen vil saaledes kun faae Deel i Værket som Raadgiver og som Den, der fuldstændiggjorde den endelige Ordinants. Man maa derimod lettest tænke paa de 4 Superintendenter, hvem den latinske Ordinants forlængst var overgivet som deres Lov og Rettesnor, og som havde havt Leilighed til at prøve den i Forhold til Landets Vilkaar, og man maa antage, at de, uagtet der allerede existerede en plattydsk Oversættelse af den Odense-Ordinants, have udarbeidet en ny alene efter den latinske og deri foretaget de Ændringer, som vi bemærke, medens dette ikke ganske udelukker Bugenhagens Indflydelse paa en og anden af disse. Saaledes er det sandsynligst, at Bugenhagen ved sin Ankomst i Marts 1542 forefandt det plattydske Lovudkast, som skulde forelægges Landdagen og — hvad den Deel angaaer, vi hidtil have havt udelukkende for Øie, nemlig den, der kun er Oversættelse af Latinen — har bifaldet Arbeidet og mulig indbragt et Par af Ændringerne, der synes at røbe hans Tanke, navnlig det haarde Forbud mod Messer og Optagelsen af hans Udlæggelse af den 29de Psalme, da det deri afhandlede Thema sees at have ligget ham særdeles paa Hjerte [3]).

---

[1]) Møller, isag. 2, c. 4 § 5 p. 92 (efter Lackmann, h. ord. 108) og Heimerich, nordfriess. Chronik l. 3 c. 4 p. 240.

[2]) Heimerich, a. Skr. dadler nemlig Bestemmelserne om Naadensaaret, der ikke passede for Marsklandene, hvor der hverken var Korn eller Tiende: »es ist zu mercken, dass bey der Verfassung der Kirchen-Ordnung vom damahligen nordsträndischen Probsten H. Hermanno Tasten, des Gnadesjahrs halben nicht sattsam sey erwogen« etc.

[3]) B. Münter l. l. p. 91.

Foruden Oversættelsen af den latinske Kirkeordinants har Bugenhagen rimeligviis forefundet Oversættelsen af hans Reglement for Kanniker og Klosterfolk, der jo ogsaa var føiet til den latinske Ordinants, men nu optoges paa Plattydsk i denne. Oversættelsen heraf har kun forsaavidt nogen Characteer af Ændring, som de danske Formularer, der i sin Tid vare anbragte i det Aftryk, der optoges i den latinske Ordinants, nu ere gjorte om til tydske, og Forskriften om at læse og synge dette eller hiint paa Dansk er forandret til at gjøre det paa Tydsk. Eet Sted viser især den Lethed, hvormed Bugenhagen og hans Tid gik hen over Nationaliteterne: i dette latinske for Pommern forfattede Reglement, havde Bugenhagen formedelst dets Anvendelse i Danmark ladet trykke: non erubescamus de danica ecclesia, in qua nati sumus; den plattydske Oversættelse for Hertugdømmet gjengiver det: »vnde schemen vns nicht der dydeschen Kercken, darynne wy geboren sint« [1]).

Gaae vi nu over til den Deel af Hertugdømmernes Kirkeordinants, som ikke er Oversættelse, bliver det mere tvivlsomt, om Bugenhagen forefandt den eller selv er Ophavsmanden til den. En stor Deel af dette forholdsviis lille Stykke træder imidlertid strax ud af Gjenstandene for dette Spørgsmaal: det er nemlig hele Kongens Overeenskomst med Domcapitlet i Slesvig, der her er indrykket Ord for Ord; han kan have bestemt dets Optagelse, men den kan ogsaa tillægges Kongen og Andre: den bidrager ikke til Værkets Afrunding, og staaer endog i nogle Poster ikke i den bedste Harmoni med det, som ellers nu blev Lov [2]); men det var mulig en for Kongen vigtig Hjemmel. Hvad der saaledes bliver tilbage, ere de store Artikler

[1]) Bl. Y. 3.

[2]) Af det ovenfor, S. 414 derom Anførte sees f. Ex., at Holstens Udsondring ikke forudsættes i det, ei heller den hele Ordning af Slesvigs Gymnasium.

»vom Bischoppe vnde Visitatien« (5 Blade) og »de vyff Loca yn der Scholen« ɔ: Slesvigs Gymnasium (4½ Blad) og de to smaa, som staae efter Reglementet for Klosterfolkene: »van Kerckhouen« og »vam Praweste ym Holsterlande«. Jeg skulde ansee det for temmelig vist, at Bugenhagen er Forfatteren idetmindste af de to første, der ere de vigtigste Stykker af den slesvigske Kirkeforfatning og ordne Bispedømmet og Domcapitlets Stilling og Hverv. Sproget i disse er eet Beviis, idet det baade i den lette og livlige Stiil og i Brugen af særlige Ord[1]) adskiller sig fra den øvrige Bog. Man finder her Beklagelse over Capitelsgodsets Adsplittelse og Forringelse (»ys das meiste deel darhen vnde wech gekamen) dat men schwarlich dar kan ythrichten, wat men wol christlich scholde«) og jevnlige Tilsagn om Tillæg af Kongen; man finder Ordsprog[2]), og Beviisførelser, som minde om ham[3]). Og dersom Kongen skulde behøve hans skarpe Blik og øvede Haand til Noget, maatte det da ogsaa være til Domcapitlets Omordning. Han har ogsaa her den umiskjendelige Fortjeneste at have givet en særdeles god Instrux for Biskoppens Embedsgjerning og at have anviist alle Domcapitlets fremtidige Medlemmer en nyttig Virksomhed, deels som geistlig Ret, Consistorium, for Ægteskabssager og Præsters Retssager, deels som Lectorer ved Gymnasiet, som skulde oprettes i Slesvig; og det er ikke hans Skyld, at Bispeembedet saa hurtigt tabte sin Betydning, og at Gymnasiet aldrig kom til noget ret Liv. I Consistoriet gav han de danske Kirker den første af disse Domstole, hvilke han ogsaa strax efter bidrog til at skaffe Kongerigets Kirker,

---

[1]) F. Ex. »Parner« for Kerckherre og Prest; »Parre« for Kerckspel; »efft« i Betydning af eller (Bl. M 3 b).

[2]) Nodt findet Radt; darna Man, darna Quast (N 3, O 3).

[3]) Saaledes Bl. O, hvor Domherrernes Pligt at studere understøttes med den Argumentation, at de have Navn af canonica scriptura, hvad han ogsaa netop debiterer i Artiklen om Kanniker i den latinske Ordinants fol. 58 (Krag, p. 66).

saavidt endnu muligt, ved de Riber Artikler[1]). Foruden dette er det en Selvfølge, at han ogsaa kan have deeltaget i de øvrige mindre Artikler og i enkelte Ændringer i de ældre.

Endnu er der eet Punct, hvori vi tør formode hans Deeltagelse, nemlig i den Skikkelse, som Kongebrevet foran Ordinantsen nu modtog. Hele Begyndelsen, hvori Kongen gjorde rede for Ordinantsens Tilveiebringelse, er omdannet. Kongen begynder med at takke Gud, at han er kommen til Sandheds Erkjendelse og har haandhævet sin Magt over Land og Folk og derpaa — som om han ikke havde andre Lande end Hertugdømmerne og aldrig havde givet nogen Kirkelov før denne eller andensteds — udvikler han med stærke Skriftsteder Landsherrens Ret og Pligt som Judæ Kongers til at ordne Lære og Kirke efter Guds Ord, og med den ubestemte Forklaring, »at han først har befalet sine Lærde og Prædikanter og Pastorer at indrette, (stellende) denne Ordning, dernæst ogsaa bedet Churfyrsten at sende Bugenhagen, hvis Raad og Flid han har benyttet med sine egne Raaders, og derpaa forelagt den for sine Raader og Landskaberne, som bifaldt den«, gjør han Overgang til Kongebrevets øvrige theologiske Indhold, der er uforandret. Man kan sige, at disse Overgangsord ere de samme, som staae i den kjøbenhavnske latinske Ordinants, men under disse Forhold, paa denne Tid, give de dog øiensynlig en heel anden Mening, og de ere derhos modificerede efter Hertugdømmets Forhold, idet Rigsraadet ikke nævnes, men Landskaberne sættes istedet, saa at det seer ud, som om dette Alt var sagt om Kongens seneste Foranstaltninger, at lade Præster oversætte Ordinantsen, at indkalde Bugenhagen 1542 og forelægge den plattydske Ordinants for Landdagen i Rendsborg; og kunne end Ordene ogsaa nogenlunde siges om disse Foranstalt-

[1]) Den fyenske Biskops Betragtning af denne Indretning som en stor og ønskelig Støtte for Biskopperne er omtalt ovenfor 396.

ninger, saa er det dog saare mærkværdigt, at Kongen (eller Bugenhagen) saa aldeles ignorerer den ældre Lov, at denne faaer i Eet og Alt Daab som en ny, første og eneste Kirkelov for Hertugdømmet Slesvig Holsten etc., skjønt der allerede i 5 Aar havde existeret en Ordinatio eccl. regnorum et Ducatuum, efter hvilken Regjeringen selv hidtil havde styret og forordnet. Det er under saadanne Omstændigheder ingenlunde en Beskedenhed, naar Lovbogens Titel kun nævner den som »Ordinants, der skal holdes i Fyrstendømmerne Slesvig og Holsten«; thi det indeslutter Fornegtelsen af den fælleds høiere Rigslov, hvoraf den skulde være den særlige Tillempelse.

Det hører til de ubegribelige Ting, hvorledes Kongen, der selv havde i 1533 knyttet Slesvigs Reformation til Kongeriget Danmarks[1]) og i 1537 udstedt den almindelige Reformationslov og i flere Aar gjort den gjældende i Slesvig, nu saa ganske kunde glemme Slesvig Stifts kirkelige Sammenhæng med det øvrige danske Erkestift, og vel ogsaa at Bugenhagen saa ganske knnde glemme, at han selv havde havt Deel i at give en almindelig Lov, der omfattede dette Stift og indeholdt det Tilsagn, som nu opfyldtes ved Slesvigs Gymnasium. Da Kongen naaede sin Gjernings Maal, da Bugenhagen kom sidste Gang for at fuldende Reformationen, gave de det samme Hertugdømme en aldeles isoleret Stilling, som om det var et fremmed Land, man blot reformede under Benyttelse af, hvad man havde brugt i Kongeriget! Til Forklaring af dette Særsyn kan vistnok paavises Adskilligt: i Kjøbenhavn havde man mulig under Landskirkens almindelige Opløsning og under de mægtige Raadgiveres Veiledning hastet vel meget med at tilveiebringe en Kirkelov ad Veie, som ikke egnede sig til at lade den fremtræde som den almindelige; men de vigtigste Aarsager maa dog søges i Slesvig selv. Her skulde Statskassen ingen Deel have i Kirkens Bytte, Bispetienden

[1]) See ovenfor, S. 401.

havde Andre forlængst taget, Kapitelsgodset gik umiddelbart over til kirkelig Anvendelse, og Ridderskabet vaagede over Prælaturer og et Bispedømme, der lovede andre udvortes Vilkaar end de plyndrede Bispestole i Kongeriget; man kunde derfor ikke finde Anledning til at gaae i Eet med det ved en Reformation, der gik for sig paa den Maade, og man havde ingen Brug for Kongerigets beskedne Idee om det biskoppelige Embede. Navnet selv — Biskoppen — som her fra allerførst af blev bibeholdt, viste den store Forskjel, og denne var kun blevet forøget derved, at Kongen før den evangeliske Biskops Beskikkelse havde ansat flere Superintendenter i Slesvig og een i Holsten; den evangeliske Biskop maatte blive en Overbiskop over dem, han havde sit Consistorium om sig og dannede med sit Valgcollegium et lidet kirkeligt Hele for sig. Tilemann de Hussens Ordination ved Bugenhagen var som en Besegling af Selvstændigheden: han indviede paa engang 7 danske Biskopper, men maatte reise særlig herind for at indvie den ene slesvigske. Holstens Forbindelse med Slesvig kan paa tvende Maader have ført henimod det Samme: der stod den lübeckske Biskop i Eutin, en Mand af den første Adelsslægt, protestantisk sindet, men endnu ikke indtraadt under Reformationen, da hans Rige, det tydske, ikke endnu var reformeret; skulde man vinde hans Tilslutning til Ordinantsen, maatte Bispedømmets Stilling bevares anderledes end i Kongeriget. Men foruden hans Dioeces var der i Holsten de Kirker, som havde staaet under Domprovsten i Hamborg, Bremisk Stift; de maatte indbefattes under Ordinantsen, og saaledes blev allerede det almindelige Princip uovervindeligt her, at hvert Stift skulde have sit Overhoved i en Superintendent, idet den slesvigske Biskop blev af en høiere Orden. Holsten unddrog sig imidlertid, hvilket maatte ligge i den lübekske Biskops Interesse: men en selvstændig Provst eller Superintendent i en Part af et Land var kun et yderligere Brud med Kongerigets Kirkeordning. Saaledes kunne mange Kræfter have samvirket

til at frembringe det Resultat, som vi see i en særskilt slesvig-holstensk Kirke-Ordning, omfattende et Bispedømme med 4 Superintendenturer under sig og et uafhængigt Provsti, en Landskirke i det Mindre, dog kun fuldstændig udformet for Hovedlandets Vedkommende og ufuldendt med Hensyn til det andet Land, som fremtidig skulde slutte sig dertil. De paafølgende Delinger af Slesvig tjente kun til end mere at udslette eller fordunkle Bevidstheden om den oprindelige danske Kirke-Eenhed, hvortil dette Stift hørte.

Men ogsaa naar man betragter Indholdet af denne Kirke-Ordinants selv, turde den paa flere Maader røbe en vis Iil, der mere førte til at fæste Blikket paa Øieblikkets Krav end paa fast og principmæssig Ordning for Fremtiden. Vi kalde med Føie denne Ordinants den slesvig-holstenske, da den udgiver sig for at gjælde begge disse Fyrstendømmer; men vi maae dog erkjende, at denne Benævnelse ikke just betegner nogen stor Sammenknytning; det er omtrent, som naar man kaldte den Odense-Ordinants den dansk-norske, eller neppe saameget. Holsten omtales i den hele Ordinants kun negativt: at Biskoppen i Slesvig intet maa befatte sig med Provstiet Holsten, og der gives hverken nogen Udsigt til en almindelig holstensk Kirke-Ordning eller endog blot til den store Skole i dette Fyrstendømme, som dog den latinske Ordinants havde tilsagt det, og da Landdagen for Slesvig og Holsten antog denne Ordinants som uryggelig i alle sine Puncter, har den da egentlig ene og alene afgjort, at den Deel af Holsten, som ikke var lybsk Stift, skulde bestandig have en uafhængig Provst, der skulde visitere Kongens Kirker, ligesom Biskoppen Slesvigs, medens der slet Intet er sagt eller antydet for den Deel af Holsten, som var lybsk Stift. Formodentlig var Biskoppen af Lübeck paa Landdagen, og han har saaledes ladet Kongens Reformation gjælde for Menighederne i en Deel af sit Stift, uden selv at være indbefattet under den.

Men det er dog en ganske besynderlig Kirke-Ordinants for Holsten, som lader Bispedømmet, Capitlet i Eutin og den geistlige Jurisdiction i det Land, som var lybsk Stift, aldeles uomtalt. Man kunde ikke røre ved dette til Tydskland hørende Bispedømme, man omformede da det slesvigske, gav den hovedløse Deel af Holsten en geistlig Visitator, men kunde ikke engang give dette Fragment af en Landskirke en Forfatning, der lignede Slesvigs, navnlig ingen geistlig Ret, skjønt Elementerne vare tilstede i det münsterdorfske Convent, der senere blev Consistorium; man lod det beroe ved at sige, at den kongelige Provst skulde visitere der som Biskoppen i Slesvig, uagtet han hverken havde en Stilling som denne eller et Consistorium ved sin Side eller (saavidt vides) andre Provster under sig, som Reglementet for den slesvigske Biskops Visitatser aabenbart forudsætter. Man vovede ikke engang at tage en eventuel Bestemmelse som den, der toges for Norge i den danske Ordinants. Bispedømmet blev ogsaa staaende urørt; af de følgende Biskopper vare Flere catholsk sindede, og Fleertallet af Domherrerne holdt fast ved den gamle Tro i 20 Aar efter den Ordinantses Udstedelse, som skulde gjælde for begge Kongens Fyrstendømmer![1])

Ikke klarere vare Grændserne til den anden Side. Det er ikke fastholdt, at Bispedømmet i Slesvig oprettedes for et Stift, saaledes som ved den danske Ordinants. Det foreskrives, at Biskoppen skal antage sig »alle Kirker i vort Fyrstendømme Slesvig«[2]); men til disse maatte øiensynlig regnes Kirkerne paa Als og Ærø og Alt, hvad der af Slesvig hørte til Ribe Stift: Alt dette havde ogsaa faaet Reformationen under Hertugregjeringens Ledelse: Als og Ærø vare komne under Provsten i Flensborg, det nordvestlige Slesvig under Haderslev Provsti. Men Als og Ærø vare allerede borte, da de 1540 vare førte tilbage til Fyens

[1]) Wiegmann, Gesch. der Chrstl. Rel. und Kirchenwes. in den dän. Staaten. Kiel 1840. S. 206.

[2]) Bl. N 3.

Stift og dermed havde faaet dansk Ordinants efter den fyenske Biskops Instrux, før den nye slesvigske Ordinants blev til; disse Kirker kunde han altsaa ikke antage sig. De nordslesvigske Districter stode vel endnu under Provsten i Haderslev, da Ordinantsen udgik; men allerede det paafølgende Aar 1543 bleve de atter førte tilbage ttl Ribe Stift [1]), saa at ogsaa disse Kirker i Slesvig bleve udenfor Biskoppens Virkekreds. Det er en Selvfølge, at slige Menigheder med det samme lagdes under dansk Ret: ikke alene, at de ikke skulde søge Slesvigs nye geistlige Domstol, men de maatte ordnes og styres efter den Kirkelov, hvortil deres Biskop var bunden, hvad ogsaa et senere Kongebrev saa bestemt udtalte, idet det paalagde Ribe Biskop at paasee, at Alt i Religionen og Kirketjenesten handledes efter »den geistlige Ordinants, som her udi Riget er udgangen« [2]). Saaledes gik ogsaa disse Landskabers Kirker ud af den nye Ordinants's Omfang, idet Kongen opretholdt Ribe Stifts historiske Ret [3]); saa at Ordinantsens Ord om »alle Kirker i Fyrstendømmet« kom til at staae i

---

[1]) Suppl. til Chr. 3. Hist. S. 8 og Allen, a. Skr. 1, 68. Naar det her antages, at Kongen har ladet sig bestemme af politiske Hensyn, navnlig til den forestaaende Deling af Slesvig, kan jeg vistnok ikke benægte det; men i Mangel af positivt Vidnesbyrd i denne Henseende synes mig, at Foranstaltningen tilstrækkelig lader sig forklare af de kirkelige Forhold: Slesvig var under en midlertidig geistlig Forvaltning, som der ingen Grund var til at forandre, saalænge den nye Biskop i Ribe var en Tydsker (Johan Vandalin): men da Slesvig fik sin endelige Ordning og samtidigen Hans Tausen blev Biskop i Ribe, kunde egentlig først Spørgsmaalet opstaae, og naar det da løstes paa den Maade, som det skete 1543, behøver man ikke deri at see nogen forandret Beslutning, men kun den langsomme Udførelse af Noget, der stedse havde været paatænkt.

[2]) Kgbr. 20. Nov. 1581 i Kirkeh. Saml. 1, 478, og det Samme er gjentaget i Rescr. 23. Juli 1687.

[3]) Christian den Tredie mindede 1551 Biskoppen i Ribe om, at Øerne ogsaa hørte til hans Stift. Kirkeh. Saml. 1, S. 475.

betydelig indskrænket Forstand, eller som Ord, der hidrøre fra En, der lidet kjendte de factiske Forhold.

Ligeledes er der en besønderlig Mangel i denne Ordinants, idet der ikke forekommer eet eneste Bud om Provster og deres Visitatser. Forklaringen ligger nær, forsaavidt som man seer, at det hele Stykke af den latinske Ordinants »om Superintendenter og deres Medhjælpere« er oversprunget eller fortrængt af det nye Stykke om den slesvigske Biskop med hans Capitel; men Forklaringen er intet Forsvar. Savnet af en Lovgivning om denne Gjenstand er iøinefaldende: ikke alene nævnes Provsten hist og her i Function, nemlig ved Præstekaldelse, og dog findes der Intet om disse Embedsmænds Udnævnelse (om Herredsprovster, Districtsprovster? valgte af Præsterne eller ifølge locale Embeder?); og, hvad der endnu er besønderligere, der findes Intet om deres Visitatser, deres Reiser for at have Tilsyn med Landsbykirker og Præsteskabet — Noget, som er saa fuldstændigen fremstillet i den latinske Ordinants, at deres Visitatser ere blevne ligesom Mønsteret for Biskoppernes. Her er derimod (i det nye Stykke) Biskoppens Visitats desto mere omtalt, men ingenlunde saaledes, at den gjorde Provsternes overflødig. Han skulde hvert Aar besøge alle Kjøbstæder i Hertugdømmet, og hvor der ingen Kjøbstæder var i et Landskab, skulde han komme til en eller to Landsbyer; hvor han saaledes kom, skulde Sognepræster og Sognefolk møde for ham med hvad de kunde have at beklage sig over i Kirkesager; vilde Nogen begjære hans Nærværelse i en Landsby, skulde det skee paa deres Kost og Tæring[1]); kun med Kjøbstadkirkernes Regnskaber skulde han have Indseende[2]). Denne Visitats har en umiskjendelig Lighed med de catholske Herrebispers Rundreiser for at holde Bispething: her er intet Sted for Tilsyn, Prædiken og anden

[1]) Bl. N 3.

[2]) Bl. L 3 (men dette hører til de oversatte Stykker og var maaskee ellers ikke kommet under Biskoppens Embedsgjerning).

geistlig Gjerning over hele Stiftet, og ved Siden af denne Bispevisitats fattes ethvert Ord om Provstevisitats! Vil man mene, at det underforstaaes og er forbigaaet, fordi det allerede fandt Sted, fordi der var 4 Provster, hvis kongelige Instrux indeholdt det Væsentlige af det, der savnes: saa er det dog en egen Maade at skrive en Forfatningslov paa, naar man uden Stadfæstelse af det Bestaaende forudsætter det. Eller vilde man sige, at det er forbigaaet, fordi det staaer i den latinske Ordinants, kommer man i Strid med den Taushed, der hersker om denne, og ikke heller blev det saaledes, som det er anordnet der, med Herredsprovster i Slesvig. Den naturlige Forklaring er Afslütningens Hast; det gjaldt om at reformere Domcapitlet og Bispeembedet, og dertil kunde det Stykke om Biskopper og Provster i den latinske Ordinants ikke bruges. At derved ogsaa Provsteembedet faldt ud, blev vel saameget lettere overseet, som der unegtelig vare 4 Kjøbstædpræster, hvis overordnede Stilling kunde ansees stadfæstet, ved at de nævnes som deelagtige i Bispevalget. Denne Mangel kan have havt sin Deel i den Adsplittelse og vilkaarlige Omdannelse, som det sønderlemmede Hertugdømmes kirkelige Forhold gik imøde.

Et andet Spor af samme Hast turde det være, at der istedetfor Præsteed og et Ritual for Præsteordination henvises til en Bog, som skulde udkomme derom [1]). Den udkom ikke, og ligeledes fattes ethvert Spor af Bispevielse.

Den reformatoriske Lovgivning slutter allerede med denne Kirke-Ordinants, altsaa nogle Uger tidligere end Kongerigets ved de Riber Artikler. Men naar vi tænke den overgaaende til Anvendelse i Livet, paatrænger sig fra flere Sider det Spørgsmaal, om denne Kirke-Ordinants af 1542 da er Slesvigs eneste Kirkelov, eller om Kong Christians tvende andre Ordinantser ikke finde nogen Plads ved dens Side i dette Hertugdømme. Den latinske Ordi-

---

[1]) Bl. N 4.

nants maa vel antages at have beholdt en vis Gyldighed i Kongeriget, nemlig forsaavidtsom den ikke blev forandret ved den Odense-Ordinants, eftersom denne i Indledningen øiensynlig henviser til den ved at berette Lovens Tilblivelse paa en Maade, som alene passer til den. Den er saaledes Geistlighedens Kirkelov, men kan ikke gjøres gjældende i denne Stands Retsforhold til andre Stænder uden med de Indskrænkninger eller Forandringer, som den senere Lovgivning har tilført den, f. Ex. i Henseende til Skattefrihed, Patronatsret, Smaaredsel, Værnething. Kun hvor den ikke er afløst af nogen anden, saaledes som paa Island, maa den antages for uindskrænket gjældende. Anderledes i Hertugdømmerne (eller de Landskaber, for hvilke Ordinantsen af 1542 var gjældende); thi vel har den ogsaa havt Gyldighed der som Kongens Mandat, hvilket endog paaberaabes i det i selve den plattydske Ordinants optagne Actstykke (Overeenskomsten med Domcapitlet); men denne Lovskraft maa ansees som ophævet, naar Indledningen til denne Ordinants er omformet saaledes, at den latinske Ordinants ei mere kan siges at være betegnet i den, men samtlige Ord om dens Oprindelse maae forstaaes som sagte om den slesvig-holstenske alene[1]). Præsterne under denne Lov kunde saaledes ikke tillade sig Elevationen, ikke vælge Herredsprovster, vare ikke pligtige til at følge Lig eller til at svare cathedraticum o. m., som den latinske alene indeholder. Men som Fortolkningsmiddel vil den stedse kunne indtage en vigtig Plads[2]).

Hvorvidt den danske Ordinants af 1539 kunde have Lovskraft ved Siden af den plattydske, er forsaavidt et vigtigere Spørgsmaal, som de dansktalende Menigheders In-

¹) See ovenfor, S. 427.

²) Lackmann (h. ord. p. 190) anfører som Exempel derpaa, at naar den plattydske Ordinants bestemmer, at der skal lyses til Ægteskab »eynmahl edder twee«, og dette skulde forstaaes, som om det stod til Præsten at gjøre det een eller to Gange, viser den latinske Ordinants's »semel atque iterum«, at det betyder nogle Gange.

teresser synes saa væsentlig truede ved en Kirkelov, der foreskriver den udelukkende Brug af det tydske Sprog. Men om en sideordnet Lovskraft paa eet og samme Sted kan der ikke være Tale, baade fordi dette i sig selv er en Urimelighed, og fordi de tvende Love have en forskjellig Retsgrund; den ene er den valgte Konges og hans Rigsstænders Lov, den anden Arvehertugens og hans Landstænders; hver af dem maa række saalangt, som hver af disse Lovgivningsmyndigheder. Men naar dette Princip vilde medføre, at den politiske Grændse mellem Arvelandene og Kongeriget ogsaa maatte afstikke Grændsen mellem de tvende Kirkeloves Gebet, saa maa det dog erindres, at Christian den Tredie baade som Konge og som Hertug tillige var Hovedet for tvende Kirkesamfund, hvis udvortes Grændser allerede forefandtes afstukne anderledes end de politiske Grændser: som Konge var han det verdslige Overhoved for alt Fyens og Ribe Stift, af hvilke nogle Dele hørte til Hertugdømmet, og naar han som Konge reformerede disse, gav han sig selv de Love, han som Hertug maatte underordne sig. Derfor blev strax den danske Ordinants Lov for Als og Ærø og senere for Tørninglehn og de andre Dele af Ribe Stift i Slesvig, og dette var et Forhold, som selv de holstenske Voldgiftsmænd i den store Strid om disse Kirker i Aaret 1576 maatte anerkjende. De 8 slesvig-holstenske Deputerede ved Forhandlingen i Kolding statuerede nemlig, at Ribe Domcapitel som Værge for Kirkerne var berettiget til at høre deres Regnskab og tage den Løn derfor, som Kong Christians Kirke-Ordinants fastsatte, nemlig 1 ß af hver Kirke; men denne Ordinants er den danske, da den slesvig-holstenske Intet indeholder derom [1]). Og ligeledes betragtedes det som en Selvfølge,

---

[1]) See disse Forhandl. i Falcks staatsb. Mag., 5. Bd. S. 462. En lignende Anerkjendelse af dansk Kirkeret paa de samme Steder er det, naar Christian den Tredie ved en Forhandling 1558 (Allen a. Skr. S. 68 Not. angiver Flensborg) satte Studiiskatten igjennem

at Sogne, som indlagdes under Ribe Stift, maatte med det samme modtage den »i Kongeriget udgivne Ordinants« som deres Kirkelov[1]): Kongen kunde ikke styre igjennem en af Kongerigets Biskopper uden efter Kongerigets Kirkelov. Men i Slesvigs Kirkes Omraade kunde han da ikke heller regjere uden efter den Lov, som gjaldt for Biskoppen og den Kirke, hvis geistlige Hoved han var. Der maatte Slesvigs Kirke-Ordinants være den eneste Lov for ham som for de medregjerende Hertuger. Den betragtedes ogsaa saaledes strax[2]), og Kong Frederik den Anden og begge Hertugerne have ogsaa i Forordningen for Ditmarsken 1567 udtrykkelig nævnt Ordinantsen af 9. Marts 1542 som den, der har Lovskraft i Fyrstendømmerne[3]); naar derfor den kirkelige Talebrug ellers kun nævner »diesser Fürstenthum und Lande Kirchen-Ordnung« eller »diesser Lande Kirchen-Ordnung« eller »eine beständige KirckenOrdnung publicirt und in Druck gegeben« og »gemeine Kircken-Ordnung«, kan det ligesaa lidet betvivles, hvilken der menes[4]), saa at selv om Prædicatet »kongelig« tilføies, er det kun den naturlige Betegnelse af Landsherrens Lov i de kongelige Dele af Landet[5]). Den maa gjælde for alle

---

(smst. S. 461), og Hertugens Statholdere erkjendte denne Fordring 1619 (Kirkeh. Saml. I, 479).

[1]) Kongebrevet af 20. Nov. 1581 (i Kirkeh. Saml. I, 478) og Rescr. 23. Juli 1684.

[2]) Jørgen Boie skjelner saaledes tydeligt imellem den oprindelige Ordinants, som gjaldt i alle Stifter i Kongeriget, og den Ordinants, der angik Geistlighedens Pligter og Rettigheder i Slesvig Stift. (I dette Tidsskr. ovenfor, S. 270, 272, 274.)

[3]) Lackmann l. l. p. 138. Ligeledes Synoden i Rendsborg 1682, smst. 186.

[4]) Exempler hos Lackmann l. l. p. 136, 145, 159, 161, 166, 168.

[5]) Lackmann l. l. p. 164. I Holsten er der derimod flere smaa Afdelinger (Pinneberg, Altona og Grevskabet Ranzau), som have en særlig Kirkeconstitution af 19. Marts 1662 (Matthiæ, Kirchenverfass. Schl. u. Holst. 1. Th. S. 26).

Kirker i Slesvig under Hertugdømmets kirkelige Øvrighed [1]), og ingen anden kan der have Lovskraft ved Siden af den [2]).

Men med dette Svar paa Spørgsmaalet kunde det synes at blive heelt betænkeligt for Menighedernes naturlige Ret i et Land, hvor stedse Fleerheden har havt, og dengang næsten hele den indfødte Befolkning havde dansk Sprog til Modersmaal, naar den ene gjældende Kirkelov befaler at døbe, synge, messe, prædike paa tydsk, af tydske Postiller o. s. v. og kun kjender de to Sprog Tydsk eller Latin. Men her træder allerede den latinske Ordinants som Fortolkningsmiddel i en betydningsfuld Anvendelse: den har paa alle de tilsvarende Steder (med een eneste uforklarlig Undtagelse [3]) altid vernacula lingva, vulgaris lingva eller en lignende ubestemt Sprogbetegnelse, der angiver Modersmaalet i Almindelighed, og saaledes maae Oversættelserne utvivlsomt forstaaes. I Oversættelse i et levende Sprog falder det altid naturligst at nævne Sproget ved dets Navn; Slesvig og Holsten havde to, men naar man betænker, at de Mænd, som arbeidede paa den slesvigske Ordinants, vare tydskfødte, og at al offentlig Regjeringsforhandling foregik paa Plattydsk, kan man let forklare sig, at de kunde sætte det ene af Modersmaalene og navnlig det, hvori de skreve og forhandlede, istedetfor det abstracte Begreb Modersmaalet, skjønt de maatte mene dette. Dernæst førte Tidsalderens mindre nøieregnende Talebrug det saaledes med sig: hvo vilde mene, at Christian den Tredie vilde foreskrive at

---

[1]) Confirmationen af 9. Marts 1542 skal ogsaa ved paafølgende Hyldinger af Konger og Hertuger være blevet Gjenstand for udtrykkelig Stadfæstelse. (Cronholm, corpus statut. provinc. Holsatiæ p. 16).

[2]) Vel forekommer, som ovenfor, S. 407, anført, Spor af en plattydsk Oversættelse af den danske Odense-Ordinants af 1539, men den kan ikke være forfattet for at bruges som Lov i slesvigske Menigheder allerede af den Grund, at den tillige indeholdt de Riber Artikler (Lackmann l. l. p. 121). Det kan have været Kongens Exemplar af »die dänische Ordnung« (Geh. Arch. Aarsber. 2. Bd. 220) eller skyldes en privat Mands Interesse.

[3]) See ovenfor, S. 38.

prædike paa Dansk paa ethvert Sted i Norge, hvor navnlig dengang Sproget stod fjernt fra det Danske? og dog har hans Ordinants for Danmarks og Norges Riger, som Rigsraadet beseglede, stadigen Dansk, hvor Latinen har Modersmaalet. Efter 80 Aars Forløb, da dog Sprogene havde nærmet sig mere, satte man som en Selvfølge »Norsk« i den norske Ordinants. Skulde man da kunne mene, at det var Kongens Hensigt at udelukke baade Dansk og Frisisk fra de slesvigske Kirker? Hvor nær det laae for en Oversætter den Gang at nævne Modersmaalet med det Sprog, hvori han skrev, viser ogsaa Palladius's Oversættelse af 1537, som er skrevet paa en Tid, da Ordinantsen alene var udgaaet som almindelig Lov: han oversatte allerede dengang Modersmaalet overalt ved »Dansk«, thi han skrev for danske Læsere; og hvo vil troe, at han vilde indbilde dem, at Kongen agtede at paalægge alle slesvigske og holstenske Præster at prædike Dansk? Men vil man have et udtrykkeligt Vidnesbyrd om Ordinantsens Mening, saa vil jeg anføre de Ord af den slesvig-holstenske Ordinants selv, hvori der siges, hvorfor man hellere skal holde Nadveren paa Tydsk end paa Latin: »at vi saaledes maa hjælpe paa de udannede og ulærde Folks Tro, og skamme os ikke (naar vi forvalte Sacramenterne) ved den tydske Kirke, hvori vi ere fødte, eftersom baade Jøder og Græker ikke have gjort det anderledes, end i de Sprog, hvori de vare fødte, og ligesaa latterlig en Ting det vilde være, at man skulde forkynde Folket Evangelium og prædike i et uforstaaeligt Sprog, saaledes er det ogsaa latterligt at række Sacramentet i uforstaaelige Ord,« [1]) —

---

[1]) Blad Y III: »dat wy also mögen helpen den Gelouen der grauen vnde Vngelerden Lüde vnde schemen vns nicht (wen wy de Sacramente vorreken) der düdeschen Kercken, darynne wy geboren sint, na dem mal dat beide Jöden vnd Greken de Sacramente nicht anders vorreket hebben, den yn der Sprake darynne se geboren weren, vnde euen alse ydt wer ein lecherlick dinck, dat men dem Volcke dat Euangelium yn einer vnuorstentliken Sprake vorseggen vnde

disse Bugenhagens Ord læses i alle Udgaver af Ordinantsen, i den rette Ordinants endog med Forandring af Tydsk til »Dansk«[1]), og de bevise uigjendriveligen, at han og hans evangeliske Medarbeidere og den Konge, der udstedte Loven, ikke havde Anelse om den Misbrug, for hvilken Modersmaalets Bevævnelse i den plattydske Ordinants kunde bane Veien. Rimeligviis have de tænkt, at ligesom de nævnede hvad der for dem var Modersmaalet, saaledes vilde enhver Læser forstaae deres Ord om sit Modersmaal; thi kun i Modersmaalet kunde de tænke sig Troen tilegnet, bekjendt og forkyndt, og at Præsten skulde prædike i et andet Sprog, var dem som det store Exempel paa »en latterlig Ting«. Tiden har viist, at den »latterlige Ting« dog kunde skee og blive en sørgelig Ting.

Saaledes have vi fulgt Kirke-Ordinantsens Tilblivelses-Historie til Enden, og Arbeidet er voxet op til et Omfang, der overgaaer Ordinantsen selv. Det er ikke første Gang, at en saadan Undersøgelse er anstillet: for lidet over 100 Aar siden har Lackmann udarbeidet sin Historia Ordinationis i et Skrift af omtrent lige Omfang, og dog er det, som denne Undersøgelse har tilfælleds med Lackmanns lærde Arbeide, næsten ikke Mere, end der kunde staae paa et Par Blade. De forskjellige Tidsalderes Blik vender sig til forskjellige Sider i een og samme Gjenstands Drøftelse og seer og finder forskjelligt Stof for den forskende Interesse. Maaskee vil atter en kommende Slægt finde Mere, hvor vi ansee Sagen for udtømt; for Berigtigelser og Rettelse vil der vistnok altid være Sted. Men i een Ting ville alle Tidsaldere være enige, i den Dom, som Samtid og

---

predigen scholde, als so ys idt ock lecherlick de Sacramente tho auerrekende yn vnuorstentlichen wörden.

[1]) See ovenfor, S. 110, hvor det er bemærket, at denne Forandring er gjort af Bugenhagen selv.

Eftertid eenstemmig har fældet over den danske Kirke-Ordinants. Vi have ovenfor omtalt det første Udkasts aandsfriske og tankerige Indhold[1]); som afsluttet Arbeide fremtræder Ordinantsen maaskee skjønnest i den plattydske Bearbeidelse[2]) og dernæst i den latinske Ordinants's rene og fyndige Stiil. Som Mønster for en Kirke-Ordning finde vi den søgt og efterlignet i det 16de Aarhundrede[3]), og den skal have havt ikke liden Indflydelse paa flere tydske, som da bleve forfattede. Til alle Tider vil den staae som et hæderligt Minde om de Mænd, som tildeels ubekjendte af Navn have havt Deel i dens Udarbeidelse, og om den Konge, der med sand christelig Nidkjærhed antog sig Evangeliet og vidste at vælge sine Raadgivere. Bugenhagens Andeel i Arbeidet vil fremgaae tydeligere end hidtil af det her Berettede, og, indskrænkes end mulig Nogles Forestilling om hans Gjerning, bør det vel erindres, baade at hans Tanker laae til Grund ved Arbeidets Begyndelse, og at hans fyrige Aand og rastløse Virkekraft kan have øvet en mægtig vækkende, styrkende og ledende Indflydelse, selv hvor den ikke kan ligesom gribes i synlige Frugter. I ethvert Tilfælde er Sandheden den øverste Lov, og Enhver veed, at hans Virksomhed omfattede Universitetet og den factiske Ordning i den nye Landskirke. Det er en bedre Tjeneste, der vises en fortjent Mands Minde ved at efterforske hans Gjerning end ved at overøse ham med Berømmelse paa Sandhedens Bekostning, som de have gjort, der ikke blot have givet ham Navn af Danmarks og Nordens anden Apostel[4]), men ogsaa fortalt, at han drog til Norge og ind-

---

[1]) Ovenfor, S. 74.

[2]) Münter, D. Ref. Hist. 2, 514. Dens Mangelfuldhed fremtræder først ved Critikens Anvendelse.

[3]) Resen, Fred. 2. Hist. S. 47.

[4]) Saaledes paa Frederik d. 4.s Skuemønt 1717 »Apostolus Danorum«, og endnu paa Titelbladet af Zietz's Biographie 1834: »Zweiter Apostel des Nordens.«

viede der 4 Biskopper [1]), eller at han forsørgede hele Danmark og Norge med Præster [2]) — som er lidet ringere Digt end den Fortælling, at Joh. Macchabæus, som kom til Kjøbenhavn 1541, var den første og fornemste Ophavsmand til Reformationen i Danmark [3])!

---

[1]) Jähnichen, gelehrtes Pommerland 1, 51.
[2]) Lange, Leben Joh. Bugenhagens 1731. S. 53.
[3]) Varilassius, revol. relig. hist. tom. 3. 1, 13.

Forhandlinger paa Roskilde Landemode
1554—69.

Ved

Holger Fr. Rørdam.

De saakaldte Lande- eller Provstemoder (Stiftssynoder) paabydes ikke i Kirkeordinansen, ja omtales end ikke der, da den Sætning af Udkastet til Ordinansen, at Superintendenterne skulde »hvert Aar holde tøsser Præstemode«, ved Omredaktionen var bortfalden. De have dog, som bekjendt, deres Rod i ældgammel kirkelig Praxis. — I den første Tid efter Reformationen var det derfor overladt til Superintendenterne selv, om de vilde afholde saadanne Møder eller ikke. I Sjællands, Fyns og Skaane Stifter blev det dog snart Skik, at Superintendenten tilligemed Stiftslensmanden samledes en Gang hvert Aar med Stiftets Provster og dem af Præsterne, som havde Lyst til at møde; i de jydske Stifter ere — formodentlig paa Grund af de som oftest store Afstande — saadanne Møder neppe holdte stadigt nogensteds før 1618, i hvilket Aar en kongelig Forordning bestemte, at der for Fremtiden skulde holdes Provstemoder to Gange aarlig i ethvert Stift.

Forhandlingerne paa disse Provstemoder, de saakaldte Acta Synodalia, indtage en ikke uanseelig Plads blandt Kilderne til den danske Kirkes indre Historie efter Reformationen. De bestaa i den ældste Tid, saalænge de forefaldende Sager (causæ) afgjordes ved Bispens og Lensmandens Omrejse i Stiftet, næsten udelukkende af »Monita«,

eller Anvisninger og Formaninger til Præster og Degne fra Superintendenten og Stiftslensmanden, der tilsammen udgjorde Stiftsøvrigheden, og det i et langt videre Omfang end Bisp og Stiftamtmand nu. I en noget sildigere Tid (fra Aaret 1618) bestod Synodalierne gjerne af tre Afsnit: 1. kongelige Befalinger, 2. Monita, 3. Causæ (Sager angaaende Præste- og Menighedstugten). Senere kom endnu Beretningen om Indskuddene i den gejstlige Enkekasse til. I vore Dage ere som bekjendt de to Afsnit, som give de ældre Synodalierne deres væsentlige kirkehistoriske Betydning (Monita og Causæ) forsvundne, og det hele var, indtil de udvidede Landemodesforhandlinger gav mere Fylde, skrumpet ind til Beretningen om nogle Forhandlinger, der som oftest kun vedkom Stiftsstyrelsens verdslige Side, og til et tørt Register over kgl. Forordninger, Indskud i Enkekassen og den gejstlige Brandforsikring; hertil føjedes undertiden et Aftryk af den Prædiken, som en af Provsterne holdt ved Mødet[1]), eller, idetmindste for Sjællands Vedkommende i Biskop Mynsters Tid, en latinsk Tale af Biskoppen, hvori et pastoralt eller dogmatisk Emne behandledes, eller et Indlæg gaves i Tidens kirkelige Spørgsmaal[2]). Et Andragende, der i samme Biskops Tid indkom fra Sokkelunds, Smørums og Ølstykke Herreders Præstekonvent, om at Landemodesakterne skulde meddele Bidrag for Stiftets Vedkommende til Fædrelandets Kirkehistorie, mærkelige

[1]) Af slige Prædikener haves fra forrige Aarhundrede særskilt trykte Samlinger for Sjællands Stift: »Sermones ad clerum eller Prædikener ved de aarlige Provste-Moder i Siælands Stift.« 7 Samlinger. Kbhvn. 1740—55.

[2]) De sjællandske Acta Synod. ere, saavidt vides, trykte siden 1812. — Fra 1811 til c. 1830 var der til Landemoderne i Roskilde knyttet videnskabelige Forhandlinger (ɔ: Oplæsninger af Afhandlinger fornemmelig af theologisk Indhold). En Del af disse »Videnskabelige Forhandlinger ved Sjællands Stifts Landemode« haves trykte i 3 Bind (Kbhvn. 1812—18). Om Forhandlingerne 1812 se Grundtvigs Roskilde-Saga S. 103—5. Grundtvig oplæste her sine »Roskilde-Riim«.

casus conscientiæ, Biskoppens Monita til Gejstligheden, — altsaa en Gjenoptagelse af de Elementer, der give de ældre Synodalier deres Interesse — mødtes med den lidt spidse Bemærkning, at der i Akterne ikke kunde meddeles andet, end hvad der var forhandlet ved Landemodet[1]).

Medens altsaa Oplysningen om vore Dages Kirkeliv maa søges andetsteds end i Acta Synodalia, er Forholdet, som ovenfor bemærket, et andet i det første Aarhundrede efter Reformationen og vel endnu lidt længere. Omslaget sker, skjønt tidligere forberedt, væsentlig ved Enevoldsmagtens Indførelse. Fra denne Tid afgjordes nemlig næsten alle kirkelige Sager ved Kancelliskrivelser og kongelige Reskripter. I den tidligere Tid havde vel Kongen ligesaa godt som senere været Summus Episcopus, men Stiftsstyrelsen havde dog haft noget mere at sige. En Mængde Sager, som efter 1660 kom til at gaa gjennem Kancelliet, fandt tidligere deres Afgjørelse hos Bispen eller Lensmanden, eller for Landemodet.

Synodalpaamindelserne, hvoraf de fleste, om end i noget forandret Skikkelse, oftere vende tilbage, angive os ligesom Traaden i de kirkelige Spørgsmaal, der beskjæftigede de forskjellige Tider. I Opfordringerne og Befalingerne finde vi Oplysning om, hvad Kirkestyrelsen ønskede fremmet, i Forbudene se vi de Hindringer, der stillede sig imod det kirkelige Livs Fremvæxt; navnlig er det af Interesse at se, hvor længe det varede, og hvor mange Anstrængelser det kostede, inden man fik Bugt med mange Levninger af papistiske, ja vel endog af hedenske, Skikke, der vare dybt indgroede i Folket, og hvoraf nogle have holdt sig indtil vore Dage[2]).

---

[1]) Oversigt over Forhandlingerne i Sokkelunds, Smørums og Ølstykke Herreders Convent 1845—48, S. 31—36.

[2]) I den papistiske Tid var det saaledes Skik, at Præsterne, forat skaffe et godt og frugtbart Aar, om Foraaret (Kristi Himmelfartsdag) gik ud paa Markerne og Engene og lyste Velsignelse over dem (Signeformularen have vi endnu i Manuale Curatorum secundum

Hvad de sjællandske Synodalier i Særdeleshed angaar, da har man ingen ældre end 1554. Om der tidligere har været holdt Provstemoder, kan ikke med Sikkerhed afgjøres, usandsynligt er det ikke, om der end ikke er sket nogen skriftlig Optegnelse af meddelte Monita. De udførlige, almindelige Forskrifter givne ved Nationalsynoderne i Kjøbenhavn 1540, i Ribe 1542, i Antvorskov 1546 og Kjøbenhavn 1555 erstattede de specielle Monita. Imidlertid er der dog Spor til, at D. Peder Palladius har givet saadanne; man har nemlig to »Expeditiones pro pastoribus« givne af ham 1541 og 1542. Da de imidlertid ikke fremtræde som Landemodesforhandlinger og hver især kun omhandle et enkelt Emne, ere de ikke medtagne her, skjønt de, saavidt vides, ikke hidtil ere trykte [1]).

Da det sjællandske Stiftsarkiv brændte 1728, lader det sig ikke gjøre at tilvejebringe en fuldkommen authentisk Text, om en saadan overhovedet nogensinde har været til. Vi have nu kun Afskrifter eller Afskrifters Afskrifter af de Optegnelser, Provsterne ved Landemodet gjorde efter Bispens eller Lensmandens mundtlige Foredrag, og som de senere ved Kalenterne, som gjerne holdtes umiddelbart efter Landemodet, meddelte deres Herredspræster. Kun ved Antagelsen af en saadan Tilblivelse kan den store Forskjellighed i de forhaandenværende Opskrifter forklares. 1567 befaledes, at Provsterne skulde diktere de forsamlede Præster de vedtagne Synodalier til Pennen; hermed var imidlertid ikke den authentiske Form sikret, saalænge Provsterne ikke fik Bispens Monita meddelte paa samme Maade, og dette synes for de her meddelte Synodaliers

usum ecclesiæ Roskildensis. 1513). Denne Skik holdt sig længe, og da Præsterne efter gjentagne Forbud ikke mere turde indlade sig derpaa, fik man gamle Koner til at gjøre det. Og dette er sket endnu i de allerseneste Aar idetmindste i en enkelt Egn af Fyn, men naturligvis i Smug. (Meddelelsen herom har jeg fra en Student, som selv er Bondesøn fra Fyn).

[1]) Se nedenfor Fortegnelsen over Synodal-Opskrifterne, Nr. 4.

Vedkommende kun at være sket to Gange, 1558(?) og Jan. 1567. For derfor at tilvejebringe en paalidelig og fuldstændig Text, har jeg taget alle de forhaandenværende Opskrifter for mig og sammenarbejdet dem. Da de imidlertid snart ere paa Latin og snart paa Dansk (og saaledes, at hvad der i en Opskrift findes paa Latin, i en anden meddeles paa Dansk), eller i en broget Blanding af begge Sprog, har jeg foretrukket at meddele det hele paa Dansk[1]), idet jeg lod de Synodalier, jeg forefandt affattede i dette Sprog, uforandrede (hvor man derfor i det følgende møder gammeldags Vendinger og Ord, vise disse hen til Kildens Udtryksmaade). Hvor der kunde være Tvivl om det latinske Udtryks Betydning, har jeg sat det til i Parenthes, andre Opskrifters Afvigelser har jeg bemærket i Anmærkningerne eller med et »eller«. Naar det samme Monitum oftere vender tilbage, har jeg undertiden indskrænket mig til at meddele det ved det første Aar, det forekommer, og i Noten bemærket, naar det atter gjentages. De enkelte Monita ere gjerne numererede i Afskrifterne, men da disse Numere vexle i de forskjellige Afskrifter, eftersom der er medtaget flere eller færre Monita, ere Numerne her udeladte. — Inden jeg gaar over til Meddelelsen af Synodalierne selv, skal her først gives en Udsigt over de Haandskrifter, jeg har benyttet; jeg har vel endnu haft nogle andre til min Raadighed, men da det kun var Afskrifter uden Værd, ere de ikke medtagne her.

1. Gl. kgl. Saml. 3666. 8vo. (Kgl. Bibl.) Synodalia Roskild. 1554 og 1559—69; denne Afskrift er betegnet: Hic liber scriptus est a Christiano Matthiæ f. Then 13 Septemb. Anno a Christo nato. 1591. — Bag i Heftet er indført Synod. Aarhus. 1618 »af Jacobus Torchilli Pomarius, Verbi Dei minister in Zøffthen, anno 1618«.

2. Gl. kgl. Saml. 3667. 8vo. Synod. Rosk. 1554 og 1559—74 de sidste Aar ufuldstændigt) og 1615—34. Den ældre Række er ens-

[1]) Jeg har dog gjort en Undtagelse med Synodalierne for Aaret 1558, dels forekomme de nemlig kun i 1 Opskrift (Nr. 4) og dels have de en saa fast Form, at det er aabenbart, at de netop i denne skriftlig (eller ved Diktat) ere meddelte.

lydende med Nr. 1, dog ikke Afskrift af denne, men de have fælles Grundskrift. Af den senere Række er den største Del samtidig Optegnelse af Nicolaus Johannis pastor Fellitzlebiensis et præpositus (1615). I dette Hefte findes endvidere de Statuta collatoria pastorum prouinciæ Arsensis, som ere meddelte i Ny kirkehist. Saml. I, 143—48, og nogle Kongebreve om gejstlige Sager fra K. Frederik II.s Tid.

3. Kallske Saml. 472. 4to. (Kgl. Bibl.) Syn. Rosk. 1559—1617. Afskriften er fra første Halvdel af 17de Aarh. (c. 1630). Texten afviger ofte temmelig stærkt fra Nr. 1 og 2. Bindet indeholder desuden Afskrifter af en stor Mængde Kongebreve og andre Stykker til den danske og norske Kirkes Historie i 16de og 17de Aarhundrede. Den sidste Del af Haandskriftet bestaar af samtidige Afskrifter af Konge-, Bispe-, Lensmands- og Provstebreve vedkommende Musseherreds Præster paa Laaland fra 1638 til 1657.

4. Ny kgl. Saml. 1171. 4to. (Kgl. Bibl.) Synod. Rosk. 1558—1682. Afskrift fra Beg. af 18de Aarh. Væsentlig samme Text som Nr. 3. For et Par Aar er ogsaa Texten i Nr. 1 og 2 meddelt. Her findes tillige Afskrifter af Statuterne ved Bispemøderne 1540, 1546 og 1555 og af D. Ped. Palladii »Expeditio pro pastoribus« for 1541 og 1542; den første af disse handler om Skriftemaalet i Almindelighed, den anden om, »hvorledes Manddrabere skulle aabenbarligen afløses og forliges med den kristne Kirke.«

5. Ny kgl. Saml. 1170. 4to. indeholder, foruden nogle samtidige Optegnelser om Synod. Rosk. 1689—1704, den bekjendte Ole Henrik Møllers (siden Rektor i Flensborg) Afskrift (skrevet i Kbhvn. 1741) af 1. og 2. og Begyndelsen af 3. og desuden af nogle Synodaloptegnelser for 1555, 59 og 60 af Hr. Christen, Præst i Tølløse og Provst i Merløse Herred [1]) (for et Par Aar meddeles saaledes tre Texter), samt af Bestemmelserne ved de tvende Nationalsynoder i Kjøbenhavn 1540 og 1555; af de sidste findes baade en latinsk og en dansk Text [2]).

6. Donat. Var. 34. 4to. (Univ. Bibl.) Synod. Rosk. 1562—1609 og 1626—1654. Den første Del er i det væsentlige samme Text som Nr. 3, dog med Afvigelser og ikke saa fuldstændig. Afskriften synes at

---

[1]) Af Danske Mag. 3 Række VI, 268 skulde man ellers antage, at denne Mand maatte være død 1558 eller senest 1559. (Om denne Mand se forøvrigt Christian III.s Hist. Supl. S. 48.)

[2]) Decreta Synodi Havn. 1540 ere trykte i Pontopp. Ann. III, 258—63. De 1555 vedtagne Tillæg til Kirkeordinansen ere trykte 1. paa Dansk i Christian III.s Hist. II, 242—52, 2. paa Latin i samme Skrift, Supplementet, S. 146—153. Da intet af disse Aftryk imidlertid stemmer saa ganske med de forhaandenværende Afskrifter, var en ny Udgave af disse og andre Bispemøders eller Nationalsynoders (og da navnlig den Antvorskovske 1546) Bestemmelser ønskelig.

være fra Slutningen af 17de Aarh. Det er denne Opskrift, som Pontoppidan jævnlig har excerperet i sine Annal. eccl. Danicæ.

7. Ny kgl. Saml. 1172. 4to. Synod. Rosk. 1560—67, 1591—1726 (enkelte Aar mangle), nyere Afskrift (18de Aarh.). Den ældre Række har samme Text som Nr. 1 og 2.

8. Kallske Saml. 489. 4to. Synod. Rosk. 1554, 1559—1671, med enkelte Huller. Det er den flittige og nøjagtige Samler, Provst D G. Zwergs fortræffelige Afskrift af forskjellige Opskrifter (tildels de ovenanførte).

Endelig kan det bemærkes, at der i P. Paludans Magazin for Lidende, 2. D. II, 22 ff. findes nogle Udtog af sjællandske Synodalier, der imidlertid som Textkilde ikke ere af nogen Betydning. — I Heibergs Peder Palladius findes en Del af denne Biskops Synodalier meddelte efter Biskop Harboes Afskrifter.

Nogle Artikler fremsatte paa Landemodet i Roskilde 1554 af D. Peder Palladius.

Om Maaden at forkynde Evangeliet paa og om Undervisningen i Katekismus.

I Messen maa ikke ske nogen Opløftelse (thi Kristus har ikke indstiftet dette) eller Knæbøjning[1]).

Slutningsvelsignelsen skal udtales som til en enkelt (singulariter) og ikke som til flere (pluraliter).

Indstiftelsesordene skulle synges med den Tone, som angives i Ordinansen.

Den hellige Nadvere maa ikke holdes »in præsentia funerum« (ɔ: medens en Ligskare med Liget er i Kirken).

Ingen maa tages til Alters, uden de først hver for sig ere overhørte og have modtaget Afløsning (privata absolutio).

Intet Skrifte maa høres i Bøndernes Huse, uden Nødvendigheden kræver det, men dette Skrifte kan forandres til en Overhøring i Katekismus.

---

[1]) Det behøver neppe at bemærkes, at Messen her, som altid i ældre Tid, betegner Fremsigelsen af Indstiftelsesordene ved Nadveren.

Børnene skulle blottes ved Daaben, enten helt eller idetmindste til Navlen, forat ikke Folk, der omgaas med Trolddom (veneficia), skulle komme med Voxbørn og faa dem døbte, for saa at øve Trolddom (veneficia) med dem[1]).

Fadderne skulle være tre eller fire i Tallet.

Børnene skulle døbes strax efter at Hallelujah er sunget[2]).

Barselkvinder skulle indledes, dog uden Lys. Thi Lys ved Barselkvinder er stik imod den kongelige Ordinans, og brugtes fordum til at holde Djævelen borte, af hvem man falskelig mente, at disse Kvinder vare besatte.

Løsagtige Fruentimmere skulle ikke indledes som andre ærbare Koner.

Der maa ikke lyses Velsignelse over Enge og Marker.

Paaskemad skal der ikke lyses Velsignelse over. Denne papistiske Skik er nemlig afskaffet i de andre Stifter.

Ugudelige Billeder[3]) og Faner skulle skaffes ud af Kirkerne.

Degnene skulle efter Ordinansen oplære Ungdommen paa Landet i Katekismus.

Præsterne skulle kjøbe sig nyttige Bøger, saa at de foruden Bibelen have Luthers, eller Melanthons, eller Brentii eller Spangenbergs Postil, ligeledes Melanthons Apologi og Loci communes, ligeledes Luthers eller Brentii eller Palladii Katekismus, ligeledes den kongelige Kirkeordinans.

Gamle og alderssvage Præster skulle holde Kapellaner, som kunne undervise Folket i Guds Ord.

---

[1]) En saadan overtroisk Brug af Voxbørn forekommer oftere i Trolddomssager fra 16de Aarh. Man forfærdigede et Billede af Vox, tilføjede det den Skade, som man vilde ønske over den Person, Billedet skulde forestille; og idet man udtalte dette Ønske, gik det, som man mente, i Opfyldelse paa den virkelige Person. (Danske Mag. 3 R. I, 53. 56. 344). — Det samme Monitum findes i nogle Afskrifter af Synodalierne fra 1559.

[2]) Senere bestemtes i den Norske Kirkeordinans, at de uægte Børn til en Adskillelse skulde døbes strax efter Prædiken.

[3]) D. e. Helgenbilleder.

Forhandlinger paa Landemodet i Roskilde 1555.

Alle Sognepræster skulle have Kirkeordinansen, som de flittig skulle gjennemlæse og have imellem Hænder (manibus terant), og efter den skulle de »pro virili« forholde sig i deres Embede.

Præsterne skulle kjøbe sig Philips (Melanthons) Loci communes og andre nyttige Bøger, som nævnes i ovenomtalte Ordinans.

Ingen Drukkenbolt eller ivrig Dranker (strenuus potator) maa findes imellem os, at Præsten desbedre kan fyldestgjøre sit Embede, især hos de syge.

Naar nogen Nød er forhaanden (tempore necessitatis), maa Landsbypræsten om Søndagen efter endt Tjeneste fremsige Litaniet, dog ikke paa Festdagene (et minime in feriis) [1]. Men hvis Bønderne endelig forlange slig Gudstjeneste af deres Præster, saa skal han svare: Jeg kan paa ingen Maade gjøre det, fordi det er forbudt paa det offentlige Landemode; hvis ikke Sognefolkene ville give Almisser, Brød, Ost o. desl. til de fattige, saaledes som de fordum gjorde ved Korsebyrd.

Der skal prædikes skarpt og flittigt af alle mod Troldkarle (venefici) og Troldkvinder, Besværgere (incantatores) og Besværgersker og de ugudelige »tibicines« [2], fordi de med deres onde Kunster og Trylleri prædike saa meget tilbage, som vi prædike frem.

Bandsættelse for Smaating forbydes, efter Ordinansen. Men vil man endelig have nogen bandsat for et eller andet, som end Sognepræsterne ofte bemødes med, da skal man (ɔ: Præ-

---

[1]) Litanitjenesten var, som man ser af flere Monita, meget yndet af Almuen, formodentlig fordi den som liturgisk Gudstjeneste (Afsyngning af Kyrie eleison o. desl.) mindede om den katholske Gudstjeneste. Deraf maa vel Forbuddene mod den forklares. Som Bodsgudstjeneste passede den ikke til Festdagene.

[2]) Betyder, som bekjendt, en der spiller paa Skalmeje eller et lignende Instrument. Hvorledes Trolddom paa denne Maade øvedes, vides ikke bestemt; man kan tænke paa de gamle Sagn om Folk, der bleve forhexede, ved at der blev spillet for dem paa en egen Maade.

sterne) svare dem saa: Fly mig Kgl. Majestæts, Lensmandens, Superintendentens eller Provstens Brev eller Befaling derpaa, ellers vil eller maa jeg ikke gjøre mod Ordinansen; men lyse maa man en Gang, anden Gang og tredie Gang, og end haardt.

I Prædikenerne skal der tales forsigtigt om Prædestinationen, Treenigheden og visse andre Punkter i Skriften; forøvrigt skal man straffe Folks Laster uden at nævne nogen ved Navn, uden hvem der er aabenbarligen bandsat.

Endelig skal man i Prædikenerne undgaa upassende Forbandelser, som man kalder Skjælden, Banden og overvættes Maledidelse, f. Ex. I skulle faa Fanden, Djævelen tage eder, forbandede være I, osv.

Præsten være altsaa i alle hæderlige Sager et Mønster for Hjorden, »forma bonorum operum, speculum aliorum, præstanda opera confessionis et dilectionis«, han vogte sig med største Flid, at han ikke skal besmitte Kirken ved noget Anstød, og at ikke nogen iøjnefaldende Last skal bemærkes hos ham, hvorved han gjør sig selv foragtelig og formindsker sin Indflydelse.

Om Degnene.

Det blev paany paalagt eder Degne flittigt at lære Ungdommen Katekismus i alle Kirker og Landsbyer, idetmindste tre Gange om Aaret, hvis I ikke ville miste eders Embeder, som Kgl. Maj.s Ordinans byder.

Enhver af eder skal findes flittig i sit Embede, idet I adlyde eders Sognepræster i alle tilladelige og forordnede Tjenester inden og uden Kirken, og ikke knurre mod dem ved Bryllupper eller Gjæstebud, især naar og saa ofte de paalægge eder at lære Børnene Katekismus.

Men Gjenstridigheden hos visse uregjerlige Bønder, der ikke ville lade deres Børn møde hos Degnen enten i Kirken eller i et privat Hus, skal i sin Tid straffes (suo tempore mulctabitur) af Øvrigheden.

I Heibergs Ped. Palladius, S. 176, er der efter Biskop Harboes Afskrift meddelt nogle »Synodalia D. Pet. Palladii« uden nærmere Betegnelse af Aaret, da de ere givne. De bestaa af 12 Artikler, hvoraf de 10 oftere komme igjen, og derfor ikke meddeles her; derimod kan følgende mærkes:

Børn, der dø uden Daab, skal man begrave paa Kirkegaarden, men uden Præstens Medfølge ved Begravelsen, ligesaalidt som der maa bruges Klokkeringning, Sang af Skolebørnene eller andre Ceremonier.

Alle Kirkegaarde skulle holdes rene, og Gravene jævnes og holdes rene om Sommeren[1].

1558.

De doctrina.

1. Ut minister rite docere possit, ante omnia certam scripturæ sacræ lectionem sibi proponat, et doctrinam locorum communium adjungat, ut certam teneat Christianæ religionis formam, et vitet mutabiles (? disputabiles) qvæstiones, de quibus verbum Dei nihil diserte pronunciat.

2. Ad hanc rem unusqvisqve sibi libros in ordinatione Regia præscriptos comparet, ut si qvando in visitatione a Superintendente interrogatus fuerit, veras de singulis doctrinæ partibus responsiones dare possit.

3. Publicas suas conciones minister præcipue ordinet et instituat, et in certos locos materiam propositam redigat, qvi cum scopo textus qvam maxime congruunt, nec, qvicquam in buccam venerit, temere effutiat, sed certum dicendi modum ex verbo Dei perpetuo seqvatur.

4. Urgeat diligenter inter cæteras doctrinæ partes articulum justificationis, ipsumqve simpliciter et fideliter tradat, ut unusqvisqve perspicue cognoscat, qva in re justitia Christiana posita sit.

5. Habeat et pastor sui gregis curam, nec unqvam vel docendi tempus intermittat, vel æditum aut alium qvem-

[1] Jfr. Christian den Tredies Hist. Suppl. S. 280.

piam ad functionem ecclesiasticam non ordinatum vel examinatum admittat, nisi velit publice coram tota synodo accusari. Cum autem gravis aliqva necessitas impellit, potest vicinus pastor ad officium rogari, ita tamen, ut propter hanc occupationem a proprio ministerio non cesset. Nemo autem facile propter qvamcunque causam alterius operam postulet, nec longius ab ecclesia sua discedat, nisi viæ causa antea a præposito cognita fuerit.

6. Unusqvisqve, dum docet, doctrinam suam ad ædificationem accommodet, et more prophetico et apostolico utiles admonitiones, exhortationes, objurgationes, consolationes extruat, ut homines ad veram poenitentiam excitentur, atque veram consolationem ex verbo Dei percipiant. Abstineat qvoqve pastor ab omni maledicentia, qva ecclesia plus turbatur qvam ædificatur.

7. Damnet et nonnunqvam, data occasione, fanaticas opiniones et qvascunque superstitiones cum verbo Dei pugnantes, ut in ecclesia doctrinæ puritas retineatur, et omnis prophanatio evertatur.

De expositione ordinaria catechismi.

1. Nunqvam pastores ruralium ecclesiarum post concionem et recitationem totius catechismi simplicem alicujus partis expositionem negligant, sed certam exponendi rationem seqvantur, ut rudiores partium catechismi sententiam interrogati reddere possint.

2. In singulis qvoqve partibus qvæstiones eas tractent potissimum, qvæ cognitu sunt necessariæ, absqve subtili et arguta disputatione. In doctrina legis: qvid lex? An qvisqvam legem Dei impleat? Qvatenus lex abrogata? Qvid legis usus? atqve sic in reliqvis partibus eandem rationem observent.

3. Qvia in tradendo catechismo æditui negligentiores esse solent, suarum partium esse existiment pastores certis anni temporibus juventutem rusticam examinare, defectus corrigere, et serio totam catechismi doctrinam proponere,

ne qvid in hac simplici doctrina vel omittatur, vel perperam ex inscientia immutetur.

4. Æditui sui in erudienda juventute negligentiam pastor bona fide et conscientia ad præpositum deferat, a qvo si æedituus admonitus non emendaverit se, per Superintendentem et Præsidem ab officio deponatur.

5. Parentes sedulo admoneantur non solum a pastore sed etiam a præposito in visitationibus, ut de liberorum suorum institutione serio cogitent, nec cum Dei contumelia salutaris illa educatio et Regiæ Majestatis ordinatio contemptui habeatur.

6. Refractarii, contumaces, inobedientes apud Præsidem Regium accusentur, ne nimia impuritate et licentia alii ad similem contumaciam invitentur.

7. In examine puerorum observentur singulorum ingenia, ut ii, qui literis idonei videntur, præceptoribus parentum voluntate commendentur, et ab ineunte ætate de bonis literis instituantur.

De peculiaribus concionibus.

1. Peculiares conciones, ut de vocatione, de ministro verbi, de baptismo Christi, de cœna, de diaconis etc. secundum ordinationem serventur constitutis temporibus, ut passim in ecclesiis nostris consensus retineatur.

2. Ubi pastor aliqvis duas habet parochias, in qvibus plures sint parochiani, atqve pleniori etiam institutione opus habent, qvam qvæ diebus Dominicis proponi solet, potest pastor populum vel diebus Mercurii vel diebus Veneris ad templum convocare, ut tunc vel Evangelii pars vel catechismi explicetur, qvam (? quemadmodum) in proxima synodo conclusum est.

3. Sciant pastores non tantum publicum sibi docendi munus incumbere, sed etiam privatim apud singulos homines, qvos intellexerint vel in aliqvo errore hærere, vel dubitatione permoveri, vel contemptim de verbi ministerio sen-

tire; nihil enim hic reliqvant, ut tales in viam revocare possint.

4. Nunqvam intermittantur consvetæ precationes ecclesiæ pro ministerio, pro omni gubernatione, pace, afflictis etc., ne orandi studium pastorum qvorundam oscitantia fiat langvidius.

5. Qvia adhuc in multis templis qvædam idolatriæ instrumenta retinentur, data occasione diligenter admoneatur populus, ut cogitet, qvam serium sit mandatum Domini de non faciendis aut adorandis sculptilibus, ut successu temporis simulacra in templis relicta tanto melius auferri possint.

De sacramentis.

1. Baptismi ratio secundum ordinationes servanda est, atqve lectiones et precationes omnes apud locum baptismi sunt recitandæ.

2. Urgeatur nonnunqvam Regiæ Majestatis constitutio de numero susceptorum vel patruorum, ut vocant, ne qvorundam avaritiæ concedatur, qui hoc officio etiam lucellum qvoddam captant.

3. Ubi infantes domi baptizati sunt, agat minister secundum ordinationem, nec exorcismos adhibeat, sed tamen precationes et gratiarum actiones, secundum tenorem in ordinatione præscriptum.

4. Non negligenda est admonitio ad finem baptismi de honesta baptizatorum educatione et institutione, ut adultiores facti de stipulatione hac cogitent, et usum baptismi sui meditentur. Baptismus infantis propter convivium minime protrahi debet, sed admonendum est inde vulgus, nec sic consvetudini pareat, ut infans baptismo spolietur.

5. Cœna reverenter et ordinate administretur, absqve papistico elevandi ritu et ineptis gesticulationibus, præmissa exhortatione, qvam uniformam nostræ retinent ec-

clesiæ, ne ab imperitioribus aliqvid præter institutionem Christi proponatur.

6. Damnandus hic mos est, qvod qvidam certis tantummodo anni temporibus communicent, magis ad consvetudines qvam ad verum usum cœnæ Dominicæ respicientes.

7. Nullo pacto ad cœnam admittantur ii, qvos ordinatio Regia [vetat], neqve qvi catechismum ignorant, aut cœnæ prorsus non intelligunt.

De absolutione.

1. In absolutione privata sit diligens ministrorum opera, ut conscientiis bene consoletur, atqve non qvam cito sed qvam̄ recte hic se expediant, considerent.

2. Anteqvam inchoetur ministerium in templo, absolvantur qvotqvot eo die absolvi possunt, ne per vices (qvod passim ruri fieri videmus) pastor conscientias expediat, et alia officia apud altare peragat.

De aliis ceremoniis in ecclesia.

1. Puerperæ secundum consvetudinem introducantur, sed sine cereis, et habeat pastor adhortationem ad gratiarum actionem pro tanto beneficio et salvo mulieris partu.

2. Cantiones et psalmi pro temporis ratione ad ædificationem observentur, ut assvefiat populus, ut una canere possit, communiter vero post concionem de pace canendum est.

3. Non negligantur dies festi, qvi in ordinatione notantur, sed admoneant pastores illis diebus populum, ut diligenter historiam attendat, et in aliqvo articulo symboli nostri comprehensa intelligat.

4. In civitatibus diebus dominicis et aliis festis haudqvaqvam omittantur matutinæ et vespertinæ conciones, in ruralibus vero ecclesiis vespertinæ conciones tribus summis festis servari debent.

5. Qvorundam pastorum reprehendenda est negligentia, qui in summis festis tantum primis duobus diebus concionantur, ac tertio die nullum prorsus in ecclesia ministerium exhibent.

6. Habeant etiam hanc curam pastores, ut æditui vel diaconi in templis distincte canant, et psalmos consvetis tonis efferant, absqve histrionica illa intonatione, qvæ in qvibusdam locis seqvatur.

7. In solennitatibus nuptiarum nullas ineptias admitti patiantur pastores, ne histrionum et tibicinum scurrilitate turbetur ministerium, sed omnia decenter agantur, ut hæc divina institutio magni fiat.

De disciplina.

1. Qvia sine disciplina respublica Christiana incolumis neqvit consistere, diligenter attendant ministri verbi, ut et lapsus in ecclesia corrigant, et se certis ordinatisqve legibus in tota vita subjiciant.

2. Delicta, qvæ occulta sunt, secundum regulam Christi Matth. 18. corrigantur ɔ: privata et fraterna (si fieri potest) admonitione tollantur, nec ulterius procedatur, nisi conspecta fuerit peccantis contumacia.

3. Ad excommunicationem eundum non est, nisi cum in manifesto delicto de hominis pertinacia et impœnitentia constiterit; tunc enim talis excommunicatione feriendus est; ita tamen ut, conspecta resipiscentia, ad ignoscendum ecclesia sit parata.

4. Excommunicatus non absolvatur, nisi fuerit visa seria ipsius pœnitentia, ne in consimilia flagitia cum majore scandalo prolabatur. Nemo temere et privato consilio hoc ecclesiæ flagello utatur, nisi bene cognita causa, et nisi præpositum pastor in consilium adhibuerit.

5. Abusus ille reprehendendus est, qvod qvidam personas, non nefas, excommunicent, atqve hoc pacto vel furta vel alia qvædam occulta inqvirere nitantur.

6. Mulieres, qvæ infantes suos oppressere, cum a præposito examinatæ vel absolutæ fuerint, proximo die Dominico ipsarum pœnitentia ecclesiæ declaretur.

7. Meretrices, qvæ post partum introduci cupiunt, publice eodem die una cum scortatoribus suis coram ecclesia culpam deprecentur cum promissione de emendatione vitæ.

8. Diligens sit minister in censura morum, nec tantum taxet illa atrocia delicta, homicidium, veneficium, adulterium etc., verum etiam communiter grassantia, ebrietatem, commessationes, nocturnas choreas, usuras, luxum vestium.

9. Nullus verbi minister foenus vel mercaturam exerceat, aut turpi qvæstui vacet, nec in choreis aut lascivis saltationibus inveniatur.

10. Deliberationes de compotationibus et conviviis minister cum suis parochianis non suscipiat, multo minus compotationes suo exemplo stabiliat.

11. In conviviis et nuptiis nullus pastor officium architriclini suscipiat, aut se symposiarcham constituat, neque in foro se rabulam exhibeat, talibus enim ineptiis vehementer ministerium dehonestatur.

12. Ad convivium aliqvod invitatus pastor ultra ordinarium tempus convivium non protrahat, neqve ad mensuram potare teneatur, aut ad potandum alios cogat sive provocet.

13. Qvi freqventibus poculis deditus est, vel se emendet, vel si incorrigibilis fuerit, publice in synodo, habito judicio fratrum, ab officio deponatur.

14. Caveant ministri, ne suo exemplo sint parochianis suis occasio violandi sabbathum, aut aliud qvidvis vitio dignum perpetrandi, cum sint ipsi exemplaria gregis.

15. Notorium aliqvod ministri scelus a præposito vel vicinis pastoribus haudqvaqvam celari debet, sed aperte declarari Superintendenti, ut scandalum ab ecclesia tolli possit.

16. Vestitus ministrorum secundum ordinationem sit decens non aulicus aut histrionicus (ut in multis videri licet), arma illicita non circumferant, sed vita, habitu, sermone et conversatione omnis honestatis, modestiæ et pietatis exempla præbeant. Neque probandus est luxus, quem qvidam permittunt uxoribus in vestitu.

17. Sepulturam ministrorum verbi omnes fratres provinciales sua præsentia, si fieri potest, ornent, viduas ipsorum consolentur, ac qvocunqve possint officio juvent.

Visum est fratribus utile, ut d. præpositus, qvi non impeditur duabus parochiis, possit nunc hujus nunc illius pastoris ecclesiam visitare, et ex improviso audire conciones, atqve ita testimonium de ipsorum doctrina ferre. Visum est præterea utile, ut diaconi senes, qvi non possunt canere nisi valde male, qværant sibi diaconum coadjutorem, vel ex propria familia, vel aliunde. Admoneant diligenter pastores de juvandis pauperibus et de remittendis circumforaneis, qvi circumcursitant. Audiendum deinceps, an aliqva sit discordia, vel inter ipsos pastores, vel pastores et diaconos.

Nogle Artikler, som bleve forhandlede og samtykte paa Landemodet i Roskilde d. 28. (eller 20.) Juni 1559. (D. Ped. Palladius).

Ingen Sognepræst skal udgive eller besegle noget Sognevidne uden alleneste Skudsmaal, hvor nogen har levet, hvor han er født eller bor. Hvo som andre Vidner vil have, han fare til Herredsting eller Landsting, som Loven udviser.

Ingen Herredsprovst maa efter nogen Præsts Død tilstede nogen Præst eller Student at opstige i Prædikestolen og lade sig høre eller begjære Kald til noget Sogn, uden han har været hos Bispen og har hans Skrivelse med sig (ell. Samtykke dertil).

Ingen Sognepræst maa tilstede nogen, som ikke er ordineret, at prædike i sin Kirke uden Herredsprovstens

Samtykke, og det maa kun ske i Nødstilfælde, som naar Præsten er syg.

Ingen Provst eller Præst maa give nogen Pasbord ud at drage af (ell. over) Landet med, uden sine egne Tjenere, Piger og Drenge.

Ingen Sognepræst maa give nogen Breve til dem, som gaa efter Brandstød eller tigge til Mandebod eller andet saadant, men han maa alleneste lyse for dem hjemme i sine egne Sogne. Have de siden videre Hjælp behov, da skal han forskrive dem til Lensmanden[1]), at de der tage Brev af ham, hvor længe og hvor langt de maa gaa, at der ej skal blive et evigt Trygleri af[2]).

Alle Provster og Sognepræster skulle have Fuldmagt til at lade hindre alle Løbedegne, som fare om og sælge »Sværdbreve« og andre løgnagtige Skrifter for Koldesyge og anden Sygdom, og dennem lade forsende til Lensmanden.

Alle Sognepræster skulle tillyse, at de skulle beses, som gaa efter Guds Almisse, i Kjøbstederne af Borgemester og Raad, paa Landsbyen af Præsten og Kirkeværgeren med de bedste Sognemænd, [som skulle] have Tilsyn med deres fattige efter Kgl. Maj.s Recesses Lydelse.

Item skal der lyses Skyld (ell. Skyølling, Schiølding, Skylning) over alle Tryglere, som løbe omkring i Landet og ikke rette sig efter Kgl. Maj.s Recesses Lydelse. Og hvo som huser eller hæler samme Tryglere efter denne Dag, skal bøde derfor som den, der huser andre fredløse[3]).

Intet lønligt Ægteskab skal gjælde udi Rette, uden det er sket retteligen aabenbare med Slægt og Venners Raad og Samtykke. Ingen Præst skal give nogen sammen

---

[1]) Eller: Herredsfogeden.

[2]) Dette Monitum gjentages 1561.

[3]) »Dette haver ingen Gjænge,« bemærker H. Niels Hansen i Følleslev i Opskr. Nr. 2.

i Ægteskab, besønderligen løse Folk, uden der er tilforn lyst og forkyndt af Prædikestolen [1]).

Den tredie Paaske-, Pindse- og Juledag skal holdes hellig efter Ordinansen; den som herimod gjør, skal straffes efter Loven for Helligbrøde og som den, der bryder Kgl. Maj.s Ordinans.

Der skal ringes i alle Kirker Aften og Morgen Fredsklokke, i den Sted som man tilforn havde ringet Marieklokke, og derfor skal Almuen paamindes flittigen om den rette Brug.

Kirkeværgerne skulle med Sognepræsternes Raad og Samtykke og Vidskab, og nogle af de bedste Sognemænd, handle med Kirkens Bygning og Forbedring, tilgavns, og ikke allene, hemmeligen raade, eller forkomme noget af det, Kirken tilhører.

Tvende Gange om Aaret skal man afkynde dem at blive fra Sakramentet, som leve i aabenbarlige Synder, eller og hemmeligen, efter Ordinansens Lydelse, og da ingen besønderlige ved Navn at bandsætte. Men de, som tit og ofte ere paamindte og ej vil rette sig, dem maa man bandsætte om Søndagen, saa tit som Behov gjøres.

Skal forkyndes alle dem, som haver nogle øde Kirkejorder, at de endelig komme ud til Lensmanden og lade ham se og vide deres Adkomst, hvilke som ikke hertildags have været ude [2]).

Kalent skal ikke holdes uden en Gang om Aaret i hvert Herred over det ganske Stift, og maadeligt uden Overdaadighed efter kgl. Befaling, paa den Tirsdag næst Landemode er standen. Og ej skal tilbydes eller forsamles til samme Kalent uden alleneste Sognepræster med deres

---

[1]) I andre Afskrifter findes dette Monitum i en lidt afvigende Form (se Heiberg, Ped. Palladius, S. 179). Sml. kgl. Befaling, dat. Kbhvn., Onsdag næst efter vor Frue Dag Assumpt. 1555, trykt i Chr. III. Hist. II., 509-10, og Paus, Forordn. S. 315.

[2]) Eller: Alle Kirkejorder skulle fæstes hos Lensmanden paa Kgl. Maj.s Vegne.

Degne og Hustruer, om de det selv saa beramme og samtykke. Ej skulle Degnene gjøre Kalent, men efter deres Evne hjælpe deres Sognepræst.

Hver Provst skal gjøre et klart Register paa alt det Mensalgods og de Annexer (ɔ: Annexgaarde), Præsterne have, og lade det komme til Stiftets Lensmand. Desligeste og paa Kirkens Friheder i Skov, Mark, Landgilde, Oldengjeld osv.[1]).

Alle Præster skulle komme til Lensmanden før Bartholomæi Dag og præsentere deres Breve, som de have paa deres Mensalgods.

Der maa intet kjøbes eller sælges fra Kirker uden Nød og Trang og Provstens og Præstens Vidskab, med de bedste Sognemænds Vilje og Samtykke, at det kan ske med Kirkens almindelige Samstemning.

Naar nogen Kirke bliver præsteløs, da skulle Kirkeværgerne søge Provsten og give saa strax Bispen Bud. Hvad Budet skal have til Løn, skal Kirken betale og skrive alt i hendes Regnskab.

Ingen Provst eller Præst maa fare til Tinge, og tage nogen anden i Forsvar eller Værgemaal op.

Præsterne skulle holde sig præstelig foruden Fyrrør[2]), med en ærlig Klædesæd og anden Tugt og ærlig Skik.

Efterladenhed hos Præster skal straffes, naar de forsømme Katechismusprædiken om Søndage.

Bandsættelse maa ikke forkyndes i Treenighedens Navn uden over vitterlig lastefulde Personer, naar de først efter Kristi Befaling er paamindede hemmelig og aabenbar. En Tyv, som ikke er bekjendt, kan ikke bandsættes i Treenighedens Navn, men nok ellers lastes (reprehendi).

Skolemesteren af Præstø skal fly sig en Person, som

---

[1]) Videre gaa Optegnelserne ikke i endel Afskrifter, i andre tilføjes endnu de efterfølgende Artikler.

[2]) D. e. Bøsse. En anden Opskrift har: Lyde.

kan være Hører, og han skal være Degn til Skippinge Sogn [1]).

Baarse Herred skal være forpligtet at hjælpe Hospitalet af Næstved; men kommer Kongens Brev, da skulle de og hjælpe Hospitalet af Kjøbenhavn, som de formuendes ere og ville.

Synodalia fremsatte i Roskilde af hæderlige Mænd M. Hans Albretsen, Biskop, og Hr. Herluf Trolle, Lensmand, i Overværelse af Provsterne, nogle Præster og Kanniker. Aar 1560 [2]).

Beklagede Lensmanden, at Synodalia for det foregaaende Aar, 1559, ikke holdtes ved Magt.

Først at den Bedeklokke hertildags ikke sommesteds haver været ringet Morgen og Aften, og at Præsterne ikke have givet Almuen den rette og endelige Aarsag tilkjende, hvorfor den ringes skal [3]).

Dernæst om de Tryglere at aflyse, som løbe og stryge Landet igjennem, og alle Løbedegne, som fyge om fra det ene Herred til det andet, og efter et helt Aars Forløb ikke vende tilbage til Skolen [4]). Hvo som lyser for Trygledegne eller giver dem noget, skal have forbrudt 30 Lod Sølv [5])

---

[1]) Jvnfr. det saakaldte Klemmebrev for Sjælland, Christian den Tredies Hist. Suppl. S. 142.

[2]) »Anno 1560, videlicet illo maligno, ut vocant,« føjes der til i nogle Opskrifter.

[3]) I andre Opskrifter: Pastores sedulo auditores suos admoneant pulsum illum matutinum et vespertinum seruandum, ut indicetur tempus orandi et gratias agendi pro pace, ideoque audita campana ardenter Deo pace concessa gratias agent, et ut eum orent, ut ecclesiæ pacem et tranquillitatem posthac etiam largiatur.

[4]) I andre Opskrifter: Neque homicidas neque eos, quorum bona igne absumpta, neque alium quemquam ministri verbi muniant literis salui conductus aut testimoniis parochialibus. — Scholastici nominales non circumcursitent pro frumento, ouis, et aliis colligendis, nisi literis Episcopi vel præpositi ejusdem scholæ muniantur.

[5]) Eller: han har forgjort sit Faldsmaal. I en tredie Opskrift: 30 Sk.

til de fattige i Sognet. Men dersom fattige Personer findes, som ere vedtørftige og have Superintendentens Brev, da skulle de hjælpes, og andre ikke.

Hvert Sogn skal efter denne Dag føde sine fattige[1], og om det er muligt, skulle Sognefolkene bygge et Hus hos Kirkegaarden eller paa Gaden til de fattige, vanføre og Krøblinger, og dennem skal gives den Guds Almisse; men er der flere, end Sognet kan føde, skal Lensmanden anholdes om, at de fattige maa faa Plads i det nærmeste Hospital.

Korsebør maa holdes udi saa Maade, at en Tid om Aaret maa Almuen, hvilke Gud det skyder i Hu, bære deres Mad tilsammen til Præst, Degn og fattige Folk, dog foruden store Gilder og Overflødighed[2].

Ingen Bonde maa give sin Dreng (ell. sit Tyende) Pasbord, men vil han tjene der udi Herredet, da kan han altid faa sit Skudsmaal, om Behov gjøres.

Kongl. Maj. vores naadigste Herre har selv personligen befalet, at alle Sognepræster skulle holde deres Gaarde vedlige, bygge og forbedre dennem, og naar nogen Præst afdør, da skal Provsten være forpligtet med Herredspræsterne at bese Gaarden, om den er bygget og forbedret og ved Magt holdt, eller og forsiddet og forarget i nogen Maade[3].

---

[1]) »Det holdes intet«, bemærker Hr. Niels i Følleslev 1615 (Opskr. Nr. 2).

[2]) Eller: Eleemosyna, quam Korsebør uocant (si aliud nomen habere posset, bonum esset), posthac in tres partes diuisa, quarum prima pastori, altera diacono, tertia pauperibus eius loci, distribuatur. Caueatur, ne hoc fiat cum superstitione papistica.

[3]) Eller: Tenentur canonici et vicarii suas residentias ædificare, id si non fecerint, cogentur eorum hæredes, iis defunctis, illas restaurare. En tredie Opskrift har: Alle Kannike- Vikarie- og Præstegaarde skulle bygges og ved Magt holdes paa Landsbyerne, og det for deres Efterkommere. Alle Provster skulle, naar nogen Præst er afdød af noget Sogn, eller og naar en anden den annammer igjen, tage Herredspræsterne til sig, og lade bese, hvorledes Gaarden er bygt, og desligeste bese, hvad Inventarium der er til Præstegaarden.

Dersom noget bandsat (ell. fredløst) Menneske dør, og ikke er afløst igjen, maa han ikke tilstedes at begraves i Kirkegaarden, førend de faar kjøbt Jorden af Kongen; men truer nogen, skal det gives Lensmanden tilkjende.

Dersom nogen Mand bliver fordelt til Tinge, og han dør i det samme, maa han vel begraves, uden der bliver gjort Forbud.

Dersom nogen med sin Vilje tager sig selv afdage, da maa han ikke begraves i Kirkegaarden, men udi Høj og heden Jord, uden det sker udi stor Sot eller Vildelse.

Alle Præsterne skulle høre Skriftemaal udi Sognene en Dag eller to, førend de tre store Højtider angaa, at de ej skulle forhindres udi Kirken, naar de store Højtider angaa, paa deres Embeds Vegne.

Desligeste skulle de og flittigen overhøre dem, som ville gaa til Alters, om de kunne deres Børnelærdom og om Sakramentets Brug, item om de af Hjærtet bekjende dem (ɔ: Trosartiklerne), angre og fortryde deres Fald og ville gjerne rette og forbedre dennem [1]).

Ingen Præst skal efter denne Dag gaa fra Alteret og skrifte nogen, efterat Tjenesten er begyndt, at der ej skal hænge Spot hos Tjenesten [2]).

De som af en Sædvane pleje ikke at gaa til Sakramentet uden en Gang om Aaret for en Sæds Skyld, de skulle paamindes, at de gjøre det ikke derfor, at det er en Tid yppermere end en anden, og at de ideligen annamme Salighedsens Pant, som Magt paaligger.

Er det ganske nytteligt udi disse farlige Tider, at der prædikes en Dag om Ugen, enten om Onsdagen eller Fredagen, paa Landsbyerne.

---

[1]) I en anden Opskrift lyder den sidste Del af dette Monitum: et non taceant prorsus, sed confessionem fidei proferant, antequam absoluentur.

[2]) Det er formodentlig det samme Monitum, som i en anden Opskrift lyder: Nulla posthac in ministerio fiat festinatio apud altare vel baptisterium

Sognepræsterne maa og undertiden holde, naar belejligt og bekvemmeligt er om Aaret, eller naar nogen Nødtørftighed udkræver det, Kirketjeneste for Almuen i Kirken, læse Litanier og gjøre deres Bøn endrægteligen til Gud, saa at Almuen da tager nogen Almisse med sig at uddele til de fattige paa samme Dag.

Sognepræsterne skulle selv en Sinde eller to om Aaret eller og tre[1]) overhøre Børnene og de unge Folk udi Sognene, hvad de have forbedret sig udi Lærdomme, og forfare, hvor flitteligen Degnene gjøre deres Embede fyldest[2]).

Ingen Præstemand eller ung Person skal gives Kald eller Kaldsbrev til nogen Kirke, før han har været hos Bispen og Lensmanden og har deres Samtykke[3]).

Naar Kollats er given, skal den kaldede Præst med sit Brev forpligte sig til at bygge og vedligeholde Præstegaarden.

Ingen Sognepræst skal gaa til Gadestevne om Bylov eller Vilkaar; men han lukke sine Gjærder og holde sit, andre uden Skade. Men dersom Bønderne pante Præsten her imod, skal Lensmanden forfølge hannem (ɔ: Bonden) for Husfred og Gaardgang, i hvis Tjener han end er[4]).

Præsterne skulle have Tilsyn, at de ikke holde berygtede eller løgnagtige Personer udi deres Gaarde, for hvis Skyld de kunde komme i et ondt Ord og Rygte[5]).

Ingen Præstemand eller Degn[6]) maa efter denne Dag leje sin Jord bort, som ligger til deres Gaarde, paa det

[1]) En anden Opskrift: hvert Kvartal.

[2]) Eller: hvad de have lært af Prædiken, og om de kunne deres Katekismus.

[3]) En anden Opskrift: nisi persona prius fuerit ab episcopo approbata.

[4]) Eller: Pastor non cogatur ad conuentus rusticorum, quos Gadsteffne vocant, nisi voluerit.

[5]) Eller: Sognepræsten skal have et godt Opseende med sit eget Hus, med sin Hustru og ganske Folk, at der ikke sker Utugtighed; andre til et godt Exempel.

[6]) I en anden Opskrift tilføjes vistnok urigtigt: eller Bønder.

hun ikke skal komme i Hævd og blive tagen fra Gaarden i Fremtiden.

Der skal altid være Tilsyn, at Præsteskoven ikke forhugges.

Af hver Vang eller By skal Bønder føre Præsten sin Tiende hjem paa én Tid, og skal han give dennem en Tønde Øl, dog ikke i sit eget Hus, »ne flat ibi tumultus, non sine scandalo« [1]).

Tiende skal ikke blot gives af Familiefædrene (ɔ: Bønderne), men ogsaa af Tjenestedrengene, saamange som saa Korn [2]).

Aagerkarle, som oppebære Aager mod Guds Bud og Kgl. Maj.s Reces, skulle optegnes paa klar Register og forsendes til Lensmanden, og de Bønderdrenge og andre, som tage Tønder Land, Skjeppe Land, Læs Hø og andet saadant over deres Hovedsum.

Bandsmennesker, som ikke ville omvende, rette og

---

[1]) Eller: Om Tiende-Øl: der som Sognemændene ville age Tienden paa to Tider alle tillige, da skulle de (ɔ: Kirkeværgerne) hver Gang give dem $\frac{1}{2}$ Tønde Øl hjem med, paa Kirkens Vegne.

[2]) Tjenestedrenge (ɔ: Karle) tjente ofte Bønderne paa det Vilkaar, at de som Løn havde en vis Del af Jorden, som de dyrkede for egen Regning med Bondens Kreaturer og Redskaber. — Om disse Tjenestedrenges Forpligtelse til at yde Tiende udgik senere følgende kgl. Befaling:

Kongelige Majestæts aabne Brev til alle Tjenestedrenge, som Kornsæd have.

Hilse eder alle Tjenestedrenge, som Kornsæd have her udi vort Land Sjælland, med Gud og vor Naade. Vider, at vi forfare, at naar Bønder her udi Riget yde Præsterne, saa og vor Stiftsskrivere, deres Tiende, da sidde I overhørige og ingen Tiende give af hvis Kornsæd I have. Thi bede vi eder alle og hver særdeles strængeligen byde, at I retter eder her efter at yde eders Sognepræst, hvis Tiende hannem bør med Rette. Desligeste at I fornøje vor Stiftsskrivere vor og Kronens, saa og Kirkens Part af Tienden, af hvis Kornsæd I have, saafremt I ikke forskrevne Kornsæd ville have forbrudt. Hafniæ 7. Septemb. Ao. (15)68.

(Tegn. over alle Lande, X, 181.)

forbedre sig, deres Navne skulle gives flitteligen Lensmanden tilkjende, saa vil han finde Raad dertil.

Hvilken Kvinde, som avler og føder sit Barn uden Ægteskab i Boleri eller hemmelig Løsagtighed, den skal gjøre aabenbarlig Pønitense og Skrifte, naar hun vil gaa i Kirke efter sit Foster.

Dersom nogen Mand eller Kvinde bliver befunden udi Horeri, Skjørlevnet eller Aager, i Jomfrukrænkelse eller anden Urenlighed, og verdslig Øvrighed vil ikke straffe, som vedbør, skal dog ikke Kirkens Tjenere tie, men straffe efter Guds Ord og Ordinansen, og paaminde Øvrigheden sit Embede.

Dersom nogen Præstemand findes at være en Dranker, Skjørlevner, Horkarl eller udi andre Maader besmitter sit Levnet, skal han straffes paa Penge eller Livet efter Forseelsens Beskaffenhed [1]).

Alle Sognepræster og Degne skulle føre side og skikkelige Klæder og Dragt, som det sig sømmer saadanne aandelige Personer og Guds Ords Tjenere.

Dersom nogen befindes at løbe Fastelavn eller gjøre Vægtere eller Natravne af sig paa S. Hans Baptistæ Nat eller anden Tid, skulle deres Navne opskrives og forsendes til Lensmanden paa Kgl. Maj.s Vegne, og da skal han straffes af sit eget Herskab for Ulydighed [2]).

Der skal tilskikkes to Fattigfolks Forstandere paa Landsbyerne udi hvert Sogn, som skulle have Tilsyn, at de fattige faa deres Underholdning, og gaa deres Bud til Godtfolk for at samle Almisse [3]), og Sognemændene med Kirke-

[1]) Eller: Præsterne skulle rette dem efter, at Lensmændene ville straffe dennem og tage deres Faldsmaal, der findes udi nogen aabenbarlige Laster eller anden Forsømmelse, som kan findes imod deres Kald og Embede.

[2]) Eller: S. Hans Nattevagt er forbuden, desligeste Voldborgmesse og S. Bodels Nattevagt. Disse Vaagenætter skulle haardelig aflyses og aflægges.

[3]) Dette gjentages 1562 med Tillæg: Og (Forstanderne) skal gjøre Regnskab for Gildes og Brødreskabs Penning.

værgerne skulle bygge fire eller fem Væggerum Hus til de fattige i Sognet, at gudfrygtige Kristne kan nedbære dem af deres Mad og Øl, naar de gaa til Kirken. — Dette maa alvorligen gaa for sig, thi det er Kgl. Maj.s alvorlige Befaling.

Der skal ingen Fæstensøl ske, uden der er tre Søndage lyst for dem.

Alle Kirkegaarde skulle holdes rene og Gravene skulle graves dybere end hertildags, op til en Mands Axelben; og naar Liget bliver nedlagt, skal man træde Graven tæt til igjen for ond Lugts Skyld.

Ingen Degn skal tilstedes at faa noget Sogn, uden han først er overhørt af Provsten og har faaet Lensmandens Kollats. Men hvis de sendes af Skolerne (ɔ: de latinske), da ere de ikke forpligtede til at overhøres eller tage Kollats.

Degnene skulle under Straf af Afsættelse fra deres Embede lære Landsbyungdommen Katekismus.

Den Rente, som Degnene faa udi noget Sogn, den skulle de allevegne nyde, som udi Bispernes Tid.

Synodalia fremsatte i Roskilde af hæderlige Mænd M. Hans Albretsen, Biskop i Sjælland, og Peder Bilde, kgl. Lensmand, d. 11te Juni 1561.

Tilhørerne skulle alvorlig mindes om, at de før Messen skulle komme til privat Skrifte. Thi Præsterne bør ikke, efter at Messen er begyndt, gaa ned og høre Skrifte, for at der ikke enten skal blive Tavshed i Kirken, eller Sammenblanding af de kirkelige Handlinger, eller skadeligt Hastværk, hvori Samvittighederne ikke kunne prøves med den tilbørlige Ombu.

Der skal kun tændes to Lys ved Messen, uden der er Blus for Bruden.

Opløftelse af Brødet og Kalken skal afskaffes, ligeledes Knæbøjning efter Indvielsen.

Ingen maa ofre, naar der er Altergang, for at han ikke skal synes, at han kjøber Sakramentet.

Ved Nadveren skal der haves en hvid Dug, dog sømmeligt uden Overtro og Misbrug.

Præsterne skulle paaminde Folket om at komme itide til Prædikenerne og ikke at gaa bort før Slutningsvelsignelsen.

Alle Bønder (el. Brude) skulle vies strax, efterat Halleluja er sunget; de, der ere copulerede paa den gamle Maade, maa blive derved.

Kors skulle borttages af Kirkegaardene.

Degnene skulle tage Vare paa Kirkeklokkerne, som kun skulle bruges ved Gudstjeneste eller Herskabsbud, som naar Folket sammenkaldes forat høre Guds Ord, ved Ligbegjængelse, eller det paamindes om Fredsbønnen, om Ildebrand, om fjendtligt Indfald. Men Klokkerne maa ikke misbruges til at angive Gjæstebud, Leg (lusus) eller andre Smaating[1]) (ineptiæ), hvortil der skal være et Horn i hver By; ej heller til at angive Tiden (»til Komiddag«).

Kirkeværgerne skulle saavel i Kjøbstederne som paa Landsbyerne lade ringe Fredsklokken paa Kirkens Bekostning for Skolemestre og Degne, som gaa til Skole. Men de Degne, som bo paa Landsbyerne hos Kirkerne, skulle det selv bekoste[2]).

Hvilken Sognepræst eller Vikarius afdør i noget Herred, skal give til Universitetet en Daler Sjælegave.

Provsterne skulle ved Visitatserne paaminde Almuen om at være gavmild mod Hospitalernes Tjenere[3]), og om at give noget til de fattige.

---

[1]) I en anden Opskrift: Bystevne og Gildegaardsgang. — I Opskrift Nr. 2 bemærker Hr. Niels i Føllestev (1615) om dette Monitum: »Det holdes intet, Bønder maa alt ringe til Gilde, ellers duer det intet«.

[2]) Gjentages 1561 og 1562.

[3]) Hospitalerne havde fra gammel Tid Hævd paa at sende deres Vogne ud for at indsamle milde Gaver især af Levnetsmidler.

Hvert Sogn skal underholde sine egne fattige.

Den Almisse, som kaldes Korsebør, kan ikke godt aftvinges nogen, hvor den er gaaet af Brug, men man kan vise Nytten af denne Godgjørenhed og opmuntre Menigheden til, at den skal efterligne Naboernes Exempel.

Præsterne skulle hver Søndag, naar Evangeliets Udlægning er endt, forklare et Afsnit af Katekismus, som Kgl. Maj.s Ordinans minder om[1].

Provsterne skulle have Tilsyn med de Sogne, som ligge mod Kjøbstederne, at Peblinge i Skolen ere Degne til dem efter Ordinansen.

Provsterne skulle imellem stiltiende eller skjult indfinde for at høre Præsternes Prædikener; der er nemlig efterladende og forsømmelige Præster, som tage deres Embede altfor let.

Bondedrenge eller andre, som saa Korn, skulle deraf tiende efter Ordinansens Lydelse, og hvor der sættes Tiende af paa nogen Mands Jord, skal den ikke understinges, men af ham, som Jorden ejer, fremskikkes under Kongens Hævn og Straf.

En Horkarl eller Boler maa ikke ægte den Horkvinde, som han har haft Omgjængelse med, saalænge den forrige Ægtefælle levede. Og denne Synd kan ikke forsvares med Davids Fald; thi Fædrenes Fejl kunne ikke undskylde vore Synder.

Paa Synoden[2]) skulle Præsterne forhandle, hvad der vedkommer Embedet; men det, der angaar Kirkeværgerne, skal forhandles paa Sognestevne (commune placitum).

Hvilken Sognedegn, der forsømmer Lensmandens, Bispens eller Provstens Breve, at de ikke betimeligen fremkomme, skal miste sit Embede[3]).

---

[1]) I en anden Opskrift findes flg. Monitum: Omnes superfluæ adjectiones inter recitandum Catechismum sunt omnino abjiciendæ.

[2]) Det ubestemte »Synodus« betegner her Præsternes Herredsmøde (synodus provincialis).

[3]) I en anden Opskrift: Diaconi literas D. Episcopi aut scripta de

Præsterne skulle sørge for, at de Løbeklerke, som ikke have Vidnesbyrd fra Biskoppen eller vedkommende Skoles Provst, blive anholdte og sendte til Lensmanden paa Roskildgaard. Bønderne skulle ogsaa mindes om ikke at vise Gavmildhed mod saadanne Landstrygere (ardeliones).

Ubekjendte eller ikke forud advarede Personer maa ikke bandsættes, og man skal vogte sig for at bruge papistiske Skikke ved Bandsættelsen, som Klokkeringning eller Udkastelse af et tændt Lys (proiectio candelæ accensæ).

Universitetet skal ikke give Testimonier til tiggende (Studenter), men blot til saadanne, som rejse til deres Hjemstavn og agte at vende tilbage til Studeringerne. De, som hele Aar løbe omkring, skulle, som ovenfor, forsendes til Lensmanden.

Om Degnene.

Degnene skulle om Søndageftermiddag undervise Børnene i Katekismus, og de skulle vogte sig for ved deres Knarvorenhed at fjerne Børnenes Sjæle fra at lære den sande Fromheds Begyndelsesgrunde; de Forældre, som ikke ville lade deres Børn komme til denne Undervisning, skulle tiltales (taxentur) af Præsterne [1]).

Den, som er gjenstridig og ikke bedrer sig efter at være paamindet af Provsten og Præsten, skal af Provsten stevnes for Lensmanden og berøves sit Embede.

De Degne, som ikke indfinde sig ved Kalentforsamlingen for at høre, hvad der er bestemt paa Landemodet, skulle straffes efter Brødrenes Skjøn.

Ingen Degn maa stedes til Kald, uden han har Vidnesbyrd fra Biskoppen om, at han idetmindste nogenlunde kan

---

Litaniis, literas etiam præpositi, tempestiue ad pastores vicinos proferant; id si non voluerint, debita poena afficientur. — Her have vi altsaa Oprindelsen til den i vore Dage saa meget omtalte og nu afskaffede Provstetaske. — Dette Monitum gjentages 1562.

[1]) »De gange heller til Sommergilde end til Kirken at læse«, bemærker Hr. Niels i Følleslev (Opskr. Nr. 2).

Grammatikken og Katekismus; og skal han have Kollats af Lensmanden.

Degne, som bo i Bondegaarde, skulle tiende deraf til alle tre Parter, Kongen, Kirken og Præsten.

Provsterne skulle ved deres Visitats prøve, om Degnene kan deres Katekismus og forstaar at undervise Bønderbørnene i den.

Synodalia fremsatte i Roskilde af hæderlige Mænd M. Hans Albretsen, Biskop, og Lage Brockenhus, Vice-Lensmand, d. 3. Juni 1562.

Præsten skal om Søndagen efter endt Forklaring af Evangeliet fremsige hele Katekismus (textum catechismi integre recitet) med de samme Ord, hvormed den findes i Luthers Katekismus. Og han skal sørge for, at Degnen bruger de samme Ord, naar han fremsiger Katekismus for Ungdommen.

Kirkeordinansen skal ikke forstaas saaledes, som om det blot to Gange om Aaret var tilladt at bandsætte lastefulde Personer; thi man har Lov til paa enhver Tid af Aaret med Navns Nævnelse at udstøde dem af Menigheden eller bandsætte dem; dog skal der gaa en flittig Formaning forud.

Ingen maa letsindig stedes til aabenbar Pønitense, uden han viser alvorlige Tegn paa sand Fortrydelse. Ellers bestyrkes han kun i Sikkerheden og Vanen til at synde og i Foragt for Kirketugten.

Bolere og Bolersker, som oftere falde tilbage til deres Løsagtighed, skulle efter Præstens Foranstaltning udjages af Sognet.

Horkarles Navne skulle meldes til Lensmanden i Roskilde, forat de kunne faa deres tilbørlige Straf. Det er nemlig ikke tilladt at afløse nogen, der har forbrudt sig, uden han først er forligt med sin Modpart og med Øvrigheden.

Børnene skulle døbes strax, efterat Epistlen er læst og Hallelujah er sunget, og de gudelige Lectioner og Bønner, som vi bruge ved Daaben, skulle ikke fremsiges indenfor Døren eller midt i Kirken, men ved Døbefonten.

Vinen, der bliver tilovers, efterat Nadveren er forrettet, bør ikke heldes i Kalken og gives de Børn, der paa den Dag døbes, saaledes som nogle uforstandige gjøre.

Menigheden skal mindes om rolig at forblive i Kirken efter Prædiken, indtil Velsignelsen er læst.

Præsters Kaldelse og Udvælgelse skal efter Ordinansen foregaa med Raad og Samtykke af Provsten, hvis Navn ogsaa bør sættes i Valgbrevet.

Ingen Præst maa tage sig en Kapellan uden Bispens og Provstens Samtykke.

Landsbydegne maa ikke kaldes eller stedes til noget Sogn, uden de ere samtykte af Provsten, prøvede af Bispen, og have Lensmandens Kollats. Men dersom de sendes fra Skolen, skal Kaldelsen og Udvælgelsen være hos Skolemesteren.

Naar Degnen dør i et Sogn, der ligger nær op til en Kjøbsted, skal Provsten minde Bispen og Lensmanden om, at der maa tages en Degn af Skolen.

Alle Degne bør indfinde sig ved Kalentforsamlingen eller Herredssynoden, for at høre, hvad der anbefales dem at gjøre; men i Gjæstebudet og Omkostningen behøve de ikke at tage Del, naar de ikke have Lyst dertil.

Kalentgildet maa ikke vare to eller tre, men kun en Dag, Omkostningerne skulle være maadelige og Præsterne skulle være hjemme før Solnedgang[1]).

Præster og Degne maa ikke være Kromænd eller holde Ølsalg, og ikke tillade Drikkelag i deres Huse.

Præsterne skulle forvare sig for Eder, Sværgen og Banden, og overalt for uskikkelig Klædebon.

---

[1]) Gjentages 1564.

Ingen Præst eller Kapellan maa modtage Forflyttelse uden Biskoppens Samtykke.

Der skal kun ringes én Gang for de døde, nemlig medens de begraves.

Korsebør, eller hellere Fattigfolks Dag, skal efter Lensmandens Befaling bevares i Sognene, og paa den Dag kan Litaniet oplæses efter Sangen (cantio).

Kirkeværgerne skulle afstene [1]) Kirkernes Jorder efter Dannemænds Tykke, at de ikke skulle frapløjes [2]) eller frakomme, og dersom noget er frakommet med Urette, skal det igjenkomme med Ret og Dom.

Ingen Førlov gives af Præster eller Degne [3]) eller af deres Efterleversker, dog skal man give Lensmanden Ord derfor.

Hver Provst skal visitere sit eget Sogn saavelsom de andre der udi Herredet.

»Non feratur famulus communis inter fratres in aliqva provincia, a qvo habeant vel cum qvo possint [4]) agere nocturnas potationes«.

Til samme Aar hører følgende kgl. Befaling om almindelig Bøn for godt Vejrligt.

Mester Hans Albertsen, Superintendent udi Sjælland, fik Brev som efterfølger.

Frederik II. V. s. G. t. Vider, at efterdi vi formærke, at Gud almægtigste disse Lande for Syndens Skyld hjemsøger med daglig ustadig Vejr og usædvanlig Regn, saa der er befrygtendes, at dersom Gud almægtigste det naadeligen ikke vil afvende, skal det blive stor Skade baade paa Grøden paa Marken, og vore Undersaatter derover blive

---

[1]) Eller: lade sætte; eller: aftegne.

[2]) Andre Afskrifter have: blive henlejede.

[3]) Eller: Præstegods eller Degnegods. — Førlov var Betalingen til Godsejeren for at føre noget bort fra Godset.

[4]) I Opskriften Nr. 4: a qvo velamen habeant agere etc.

fordærvede. Hvorfor vi have betænkt og for altingest for godt anset, at det bliver forskaffet, at Folket i alle Kirker bliver formanet til Pønitense og alvorlig Bøn og Paakald til Gud almægtigste. Bedendes eder derfor og ville, at I skrive og flittigen bestiller det saa, at alle Sognepræster af Prædikestolen alle Søndage og andre Dage, saa ofte Prædiken sker, formaner Folket til at gjøre Pønitense og inderlig fly ind til Gud almægtigste, og med deres Bønner paakalde, at han naadeligen vil afvende sin faderlig Straf og Ris og den vel fortjente Straf, os for Synden paahængt, og unde og give et timeligt og godt Vejrlig, saa at Grøden, som han af sin guddommelige Naade og Godhed rigeligen haver givet paa Jorden, maatte faa god Fremgang og vel komme udi Huse, og siden bruges Gud til Ære og Mennesken til Gavn og Gode; I ville det med Flid saa bestille, efter som I vide Magt paa ligger. Dermed etc. Frederiksborg d. 19 Juli 1562.

Synodalia fremsatte i Roskilde af de hæderlige Mænd M. Hans Albretsen, Sjællands Biskop, og Peder Bilde, kongelig Lensmand. Aar 1563.

I denne farlige Krigstid skal Litaniet fremsiges (litaniæ recitabuntur) strax efter Prædiken[1]), saavel i Kjøbstederne som i Landsbyerne.

Desuden skal der, saalænge Krigen varer, hver Onsdag holdes offentlig Bøn ikke allene i Kjøbsteder, hvor det alt er Skik, men ogsaa i Landsbyerne. Før Prædikenen skal paa Landet Katekismus gjentages[2]), efter Prædiken Litaniet fremsiges.

---

1) I en anden Opskrift (Nr. 4): At holde Litani hver Søndag efter Messe.

2) Herved bemærker P. Paludan (Mag. for Lid. 2 D. II, 25): Dette var Brug ved Aftensangen i Roskilde Domkirke idetmindste til 1773.

I Kjøbstederne skal der tillige, saalænge Krigen varer, hver Fredag holdes Prædiken og offentlig Bøn [1]).

Degne eller andre uordinerede Personer maa ikke stedes til at forkynde Guds Ord i Landsbyerne [2]).

Nogle Præster have for Skik, naar der ingen Altergjæster er, blot at lade synge en Psalme, og saa at gaa paa Prædikestolen; men alle de Ceremonier, som paabydes i Kgl. Maj.s Ordinans skulle overholdes saavel før som efter Prædiken.

De Præster, som endnu have for Skik at læse deres Prædiken op af en Postil, skulle enten vænne sig til at

---

[1]) En kgl. Forordning af 9de Maj 1564 indskjærper »Riddermænds Mænd, Fruer, Jomfruer, Kjøbstedsmænd, Bønder og menige Almue« at søge Kirken paa de befalede Bededage, »og der med Gudsfrygt, Bøn og Paakaldelse tilbørligen samme Bededage at begange og fuldende«. Var nogen forsømmelig heri, skulde han straffes »som vedbør«. Danske Mag. VI, 57. En noget tidligere hidtil utrykt Befaling om Bededage i Anledning af Sejren ved Markeryd hidsættes efter Tegn. over alle Lande Nr. 7, Fol. 566:

Doctor Hanns Albrechtsen, Superintendent wdj Sielandtz stigt fick Breff saa liudendis:

Frederich etc.

Wor synderlig gunst tilforn, Wiider att Gudh aldmechtigste nu haffuer giffuett Oss Seieruindinge offuer wore fiender, Saa att nu i tysdag sist forledenn wij slogis mett thenom, bleff paa thieris side wed ij[m] (ɔ: 2500) och mere, the andre toge fluchten, Och wij aff jaged thenom thieris beste skøtt, the her hagde, Och wij beholt marcken. Éffterthj wij kiende sligt att were gudz gierningh, Och aff hanns guddoms macht skeedh, Bør hanom ther for ere och tack, Thy bede wij etther och wille, Attj strags lader wdschriffue till alle Superintendenterne offuer allt Riigett, Och bestiller, Att ther wdj kjøbstedernne paa Landett holdis bede dage, Och att Gud aldmechtigste skier tacksigelse for saadane hans guddomeligh naadige Seigeruindingh, mett flitig bønn och paakaldh, Att hand endnu fremdielis will were huos Oss, Och giffue Oss Offuerhand mod wor modstander, Sitt naffn till ere, Oss och thette Riige tilbeste, gaffn, och gode, I wille thett saa mett fliid, Och wdenn forsømelse, bestille och wdrette, Ther mett skier Oss etc. Datum Halmstad, Thenn xiij. Nouembris Aar etc. Mdlxiij.

[2]) 1616 indskrænkedes Forbuddet til ulærde Degne.

prædike uden Bog, eller og snarest muligt skaffe sig en Kapellan.

Lastefulde Mennesker, der ere almindeligt berygtede og bestemt mistænkte for nogen Forbrydelse, og bandsatte Personer maa ikke antages som Faddere eller bære Børn til Daaben, snarere bør de holdes borte fra alle de kirkelige Handlinger (Daab, Brudevielse, almindelig Bøn), saalænge indtil de omvende sig eller rense sig fra Beskyldningerne [1]).

De Fattiges Forstandere skulle med Flid hver Uge indsamle Almisser til de Fattige; og for det indsamlede skulle de gjøre Provsten Regnskab, naar han kommer til Visitats [2]).

Ved de fire Tampertider skulle Præsterne hvert Aar samle Ungdommen paa Landet for at prøve, med hvad Flid Degnen underviser dem [3]).

Enhver Præst skal blive i sit Kald, og ikke stræbe efter Forflyttelse, før han kaldes andetsteds hen.

Kirkeværgerne, saavel i Kjøbstederne som paa Landet, skulle paamindes af Provsterne om at ansøge Kgl. Majestæt om, at de maa bringe alle Kirkens Penge og Kostbarheder, undtagen én Kalk og Patelle, til den kongelige Lensmand Peder Bilde; thi Kgl. Majestæt behøver dem til at dække Omkostningerne ved denne kostbare Krig.

Synodalia fremsatte i Roskilde af de hæderlige Mænd M. Hans Albretsen, Biskop i Sjælland, og Peder Bilde, kongelig Lensmand. Aar 1564.

Ved Begyndelsen af Mødet blev sunget: Veni sancte spiritus etc., og Kollekten blev oplæst af Bispen. Denne forklarede derpaa kortelig Pauli Ord 1 Tim. 4: »Vær et

[1]) Gjentages 1566 og 67.
[2]) Gjentages 1564.
[3]) Gjentages 1566 og 67.

Mønster for de troende«, og sluttede med en Bøn om Evangeliets Bevarelse og andet, som der var Trang til. Derpaa spurgte han med Flid, om alle Provsterne vare tilstede, og paamindede dem om at sørge for, at det blev sat i Værk, som besluttedes i Synodalierne. — Derefter fremsattes følgende Artikler.

Ingen Provst maa tage Forsømmelse for den aarlige Visitats i alle Sogne i Herredet; hvem der gjør det, skal aabenbart anklages derfor ved Landemodet.

Provsterne skulle med større Flid have Øje med Præsternes Sæder og ikke se igjennem Fingre med deres Laster og Fejl, men give Bispen og Lensmanden Underretning om, hvad Forargelse nogen maatte have anstiftet. Hvis der nemlig ikke overholdes en ordentlig Tugt, vil det være ude med hele Præsteskabet.

Det er ikke nok, at Provsterne holde en Prædiken i de Kirker, de visitere, men de skulde visitere paa en saa bekvem Tid, at de kunne høre Præsten prædike og se, hvorledes han udfører alle de kirkelige Handlinger.

Provsterne skulle være tilstede ved Præstevalg, og intet Valgbrev skal gjælde, uden det er forsynet med Provstens Segl.

Præsterne maa ikke selv tage sig Kapellaner uden Samtykke af Provsten ligesom ogsaa af Bispen, overensstemmende med Riberordinansen, heller ikke maa Præsteenkerne gjøre det.

Præster, der ere afsatte fra deres Embeder formedelst Skjørlevnet, Manddrab eller andre Forseelser af den Slags, maa ikke forrette Tjeneste i nogen Kirke, uden der er givet dem Tilladelse af Øvrigheden dertil. Det samme gjælder Præster fra et fremmed Stift, der ikke ere forsynede med Vidnesbyrd fra den Biskop, hvis Stift de have forladt.

Ingen Præst maa fare langvejs af By, uden han siger sin Provst til, at ikke Tjenesten skal forsømmes.

Studenter maa ikke bestige Prædikestolen, uden de først ere examinerede af Provsten.

Degneprædiken maa ikke ske uden i den højeste Nød, men en Nabopræst skal tilkaldes[1]).

Præsterne skulle være høviske og ærbare i deres Tale og holde Maade og ikke gjøre sig til Nar (agent scurras). De skulle ikke holde sig som Øldaarer ved Gjæstebud og Bryllupper, ikke drikke eller dandse paa Gaderne som Gjøglere.

Præsterne skulle være deres Provster lydige (hvad heller det er om Gjæld eller andet), og ikke foragte dem, fordi de ere Medbrødre eller lige i Gaver.

Den Præst, som er fordelt til Tinge, maa ikke gjøre Tjeneste, førend han faar sine Mandheld igjen og haver talet med Stiftets Lensmand og Bispen. Førend nogen Præst fordeles til Tinge, skal man gjøre sin Flid hos Lensmanden og Bispen, at hans Sag kan blive vel stillet, at Præstestanden ikke skal komme i Foragt.

Der skal ingen Sognepræst slaa sig fra sin egen Provst og til en anden, endog han bor nærmere hos en anden med sit Sogn.

Præsterne maa ikke forsømme Oplæsningen og Forklaringen af Katekismus efter Prædiken.

Præsterne skulle bruge Rykkelin og ikke Kiltesærke[2]).

Alle Præsternes Messesærke skulle gjøres efter den Form i Kjøbenhavn.

Hver Præst skal handle sig tilbørligen med Lukkelse, Gjærdsel, Hegn og andet, saa han ikke mundhugges med Granderne; men værer fra deres Gadestevne.

Den Skriftetime skal aflægges; de have haft saadan en Vane paa somme Landsbyer her i Sjælland, at Præsten farer omkring i Dimmelugen til hver By og skrifter alt Folket, og naar han haver afskriftet i en By, saa lægge alle

[1]) Dette og de to foregaaende Monita gjentages 1566.

[2]) I andre Opskrifter: »Messesærke« — hvilket dog neppe kan være rigtigt, naar man tager Hensyn til det følgende Monitum, som dog kun findes i en enkelt Opskrift.

Bymænd en Tønde Øl paa Stol, her hugges de og slaas, sværge og bande.

De papistiske Skikke skulle afskaffes, som endnu ere i Brug paa somme Steder, og den gamle Vanbrug med Tilløb og Offer, besønderlig til Bistrup og Egede. — Paa Helligtrefoldigheds Søndag sker der aarligen stor Tilløb og Samkvem af de omkringliggendes Sogne og Herreder til Egedes Trefoldighed, og der give de deres Gaver og Offer. Til Bistrup[1]) ved Roskilde er endnu stor Tilløb af fremmede Steder, endog af Skaane, med galne og syge Mennesker; de give Penge i Blokken, som skiftes lige til Præsten, Kirken og de fattige; og de, som komme, naar Kirkedøren er lukket, stoppe Pengene neden under Døren.

Majgreve- og Majdrenges-Offer skal aflægges. Bønderdrenge pleje at udsmykke den Dreng, de have til Majgreve, med Sølvbelter, saa han næste Søndag, efter han blev tagen til Majgreve, løber for op til Alteret og ofrer, og de andre efter hannem. Og det gjøre de, drukne, bevæbnede og støjende, til Forargelse og Spot for det gejstlige Embede[2]).

Der skal ikke ringes mod[3]) Majdrenge.

Ved Bryllupper maa Maden eller Drikkevarerne ikke bringes ind i Kirken, at der ikke skal holdes Ædegilder (commessationes) og Drikkelag der.

Sognestevne maa ikke holdes i Kirkerne, uden det sker for Guds Vejrligs Skyld.

Det aabenbare Skrifte skal holdes ved Magt uden al Forsømmelse og Undskyldning, hvad enten det er en Boler, Horkarl, eller en, der har begaaet nogen anden aabenbar Last.

---

[1]) »Det hellige Blod i Bistrup« var i den papistiske Tid en meget besøgt Helligdom, der, som man ser, endnu længe efter vedblev at øve sin tiltrækkende Kraft. I Danske Mag. 3 Række, III, 221 har Prof. Kall Rasmussen meddelt nøjagtig Oplysning om den.

[2]) Eller: Non sine confusione ministerii.

[3]) Eller: med.

Dersom en er forhærdet i sin Synd og ikke gjør Bod efter en eller to Paamindelser, men forbliver gjenstridig, skal han bandsættes, dernæst skal det gives hans Øvrighed tilkjende.

Ingen Mand eller Kvinde, der har gjort sig skyldig i nogen stor og aabenbar Last, skal stedes til aabenbar Afløsning hos nogen Præst, med mindre der ses sande Tegn paa Anger og rigelige Taarer.

Ingen Præst maa byde flere end fem Faddere til sit Barn, at han ikke skal synes pengebegjærlig.

Hver Søndag og Onsdag skal Litaniet synges med tredobbelt Gjentagelse af de Ord: Giv vor naadige Herre og Konning Sejervinding, item: Fra Krig og Blodstyrtning osv., saalænge indtil denne svenske Krig kommer til Ende.

Om Degnene.

Alle Degne skulle have sømmelige Røckelin, især naar de forrette Tjeneste i Kirken.

Degnene skulle vise deres Sognepræster den skyldige Ærbødighed »in ministerio et omnibus ceremoniis«, ellers skulle de indstevnes og afsættes.

Der klages over Degnenes Forsømmelighed og Langsomhed med Bispens og Provstens Breve at fremskikke.

Der klages over Degnenes natlige Drikkelag med Bønderne, som nogle endog gjøre sig til af.

Alle Bondedegne skulle kunne læse og skrive Latin, synge Offertorium, Officium og Hallelujah, og lære Bønderbørn Katekismus, efter Kgl. Maj.s Forskrift og Befaling [1]).

Sag.

En Degn havde givet sin Præst to Slag med Bagen af en Øxe (malleus securis); han afbad paa sine Knæ sin Brøde.

---

[1]) I en anden Opskrift (4): Æditui skulle kunne synge, læse og skrive, og skulle synge Litani, introitum Latinum og alleluja til alle høje Fester og Søndage.

Han bør afholde sig fra sit Embede, saalænge til han er bleven aabenbar afløst af Provsten, og han skal give Præsten 10 Daler og Lensmanden ligesaameget.

Synodalia fremsatte i Roskilde af hæderlig Mand D. Hans Albretsen, Onsdag efter „den rige Mand og Lazarus" 1565.

Provsterne skulle ogsaa visitere Skolerne (ɔ: de latinske) og Hospitalerne i deres Herred, og have Tilsyn med; at det dem tillagte Gods ikke gaar tabt[1]).

Provsterne skulle sørge for, at Uniformiteten i Kirkeskikken bevares.

Om nogen Præst foragter Provsten i Visitatsen eller Embedet, da skal den samme stevnes for Landemodet.

Kalenter skulle holdes aarlig strax efter Landemodet.

Kgl. Majestæt befaler, at Højtids- og Hæders-Offer med Brude og Børn skal ske strax efter Prædiken, og ikke efterat Epistlen er læst.

Skal det Offer forbydes, som nogensteds bruges, naar nogen gaar til Guds Bord, uden eneste paa de høje Fester.

Ingen Præst skal drage fra sin Kirke uden sin Herredsprovsts Samtykke: og at han ved, hvo Tjenesten skal gjøre, og at han ikke lader sin Degn staa og læse af en Postil for Folket i sin Fraværelse, ikke heller bruger nogen Person, som ej er forordineret til Præsteembedet. Den, der handler anderledes, skal aabenbart kræves til Regnskab derfor.

Præsterne skulle være flittigere til at formane Menigheden til i inderlige Bønner at indfalde til Gud for Kongen, Rigets Hærførere og alle dem, der færdes i denne farlige Krig.

Naar Præsten forretter Tjenesten i Kirken, skal han bruge en lang Kjole (tunica talaris). Det sømmer sig ikke, at han staar der i en Kappe eller Sammarie.

---

[1]) Gjentages 1566.

Præstemænd skulle ikke være Kjøgemestere eller befatte sig noget med Huggetønde [1]) (el. Skriftetønde).

Degne eller andre lignende Personer maa ikke stedes til at døbe Børn (som somme Præster lade deres Degne døbe deres Børn) uden i den højeste Nød [2]).

Degne skulle ikke gaa omkring efter Kyssepenning (andre kalde det Bogpenning), som de plejede at vise Folket et Billede i en Bog, hvilken Folket kyssede og gav saa hver Degnen en Hvid.

Gjenstridige Degne skulle antegnes og anklages for Landemodet og straffes der.

Almuen skal paamindes ikke at opsætte sit Skriftemaal og Altergang til de høje Fester.

De Sommerdrenges Offer skal forbydes, som bruges om Fastelavn og anden Tid.

De Vaagenætter skulle haardelig forbydes.

Studieskatten [3]) skal uden al Forsømmelse fremskikkes til Dionysii Dag i det seneste.

Saalænge denne Krig staar paa, skal der i Landsbykirkerne ogsaa om Onsdagen holdes Katekismusprædikener, og efter gudelig Bøn fra Prædikestolen skal Litaniet fremsiges; men dersom nogen har to Sogne, kan han forrette denne Tjeneste om Onsdagen i den ene Kirke og om Fredagen i den anden. — Dette skal ogsaa ske flittigen af dem, som bo i Kjøbsteder, men have Annexkirker paa Landet. Præsterne bør ogsaa gjentagne Gange formane

---

[1]) I Paludans Magaz. for Lidende, 2 D. 4 H. S. 28, hvor dette Monitum er meddelt, findes Ordet urigtigt læst: Guggertønde, hvilket, som rimeligt er, har været vanskeligt for Molbech at forklare (se Dansk Glossarium. I, 307). I en Afskrift er det blevet til »Teggebønder«.

[2]) Hr. Niels i Følleslev tilføjer her i Opskr. Nr. 2: »Hr. Anders paa Orø, som Vinstrupius priveret sit Kald«.

[3]) D. e. Kirkernes Afgift til Universitetet (Sjællands Stifts Kirker betalte tilsammen 300 Dlr).

Tilhørerne, at de ikke maa være forsømmelige med deres Bønner, men uophørlig lade dem indkomme for Gud.

Synodalia fremsatte i Roskilde af hæderlig Mand D. Hans Albretsen, Sjællands Biskop, Onsdag efter „den rige Mand og Lazarus“ Aar 1566 [1]).

Provsterne skulle komme til Landemodet ledsagede, som Skik er, idetmindste af to af deres Herredspræster, dels forat de kunne støtte Provsten ved deres Vidnesbyrd [2]), dels for at de kunne erfare, hvad der forhandles paa Modet.

Enhver Provst bør underrette Bispen om alle Forargelser og mærkelige Forseelser i sit Herred, og ikke skjule noget. Han skal rette saa meget som muligt ved Visitatsen, over det øvrige skal han forebringe sin Klage for Modet, hvad enten det angaar Præsternes Lære eller Liv, eller andres Forbrydelser. Ellers bliver meget skjult til stor Eftertale for hele Præstestanden.

Naar Biskoppen sender Prædikentexter om til de almindelige Bededage, er det ikke nok, at Provsten ved et Bud sender disse ledsagede af et Brev omkring til Eftersyn blandt Præsterne; men han skal saasnart som muligt kalde alle Præsterne sammen til et vist Sted, hvor Bispens Brev skal oplæses, de mørke Udtryk forklares, saa enhver fuldkomment forstaar Meningen [3]) og Texten. Da det imidlertid kunde falde Provsten besværligt altid at have Præsterne samlede hos sig, staar det ham frit for at samle dem nu hos denne og nu hos sin Præst.

Bispen klagede over, at nogle Præster ikke benyttede de med godt Overlæg anordnede Texter (materias bono consilio ordinatas) til Litaniprædikener, som han sendte dem,

---

[1]) Den kgl. Lensmand Bjørn Andersen var ikke tilstede, fordi han hindredes ved Kongens Ærinde.

[2]) Eller: ut ei suæ diligentiæ testimonium ferant, idqve cum juramento.

[3]) »Prophetæ sensum« har Opskriften Nr. 4.

men under Paaskud af Vanskeligheden, skjønt Dovenskab var den egentlige Grund, tog sig en Text af Katekismus eller andensteds fra, efter eget Godtbefindende.

Det sker tit og ofte, at hvis Gods eller anden Rente til Sognepræster eller Degne liggendes er, fordølges for unge Præster og Degne; item at Kirkegods forrykkes. Derfor skulle Provsterne gjøre sig et klart Register paa Godset og anden Rente og alle Breve om saadant Gods i hvert Herred. Og skulle samme Registre altid findes hos Provsterne for deres Efterkommere, at intet skal kunne tages fra Kirkerne eller forvandles fra Præsterne med Urette, være sig enten Skov eller Mark, Fiskevand eller Friheder.

Provsten skal ikke allene iagttage den sædvanlige Visitats, men hvor han har [bemærket] nogen Fejl, did skal han hemmeligen drage, høre Præsten prædike og beflitte sig at se alle Ceremonier i Messen.

Provsterne skulle efter Fundatsen (ɔ: Universitetets) samle Studieskatten fra Kirkerne, og sørge for, at enhver Præst i sit Testament efterlader Universitetet en rinsk Gylden i Guld.

Ingen Præstemand maa faa Kald til noget Sogn uden Provstens Samtykke og Nærværelse, og hans Kaldsbrev skal besegles med Provstens Signet, ellers vil han ikke blive stedet til Kaldet af Bispen.

Ingen Enke maa annamme nogen til Præsteembedet uden Provstens eller Bispens Samtykke og Vilje; og man skal nøje vogte sig for afsatte Personer.

En Sognepræst, som Kapellan behøver, skal ingen Kontrakt gjøre med ham om hans Løn eller anden Vilkaar uden Bispens og Provstens Samtykke, paa det det maa gaa ligelig til paa baade Sider[1]).

Ingen Præst maa prædike af Bogen, enten han er ung eller gammel; thi skulle de gamle, der Bræk have, strax opsøge sig Medtjenere.

---

[1]) Gjentages 1567.

Kalent skal holdes ikke uden 1 Dag besønderlige med Præsterne foruden unyttige Folks Nærværelse, at vore Fjender ikke skulle have noget at opholde sig over, og Præsterne skulle begive sig hjem før Solnedgang, overensstemmende med Dr. P. Palladii Statuter [1]).

Præsterne skulle flittigen studere til deres Prædikener, at de ikke skulle sige, hvad der tilfældigt falder dem i Munden.

Præsterne skulle tale beskedenlige Ord i Prædiken, og ikke smøre for tykt paa (non nimis crasse loqvantur, improprie aut hyperbolice); de maa vogte sig for at give efter for privat Fjendskab, eller ubesindig stikle paa deres egne Uvenner, for at de ikke, naar de staar i Guds Sted (stantes in loco Dei) skulle tale deres egen Sag; men følge Kristi Regel (Matth. 18) i Formaningen og i aabenbar Angivelse eller Bandsættelse.

Katekismuslærdommen maa paa ingen Maade forsømmes efter Evangeliets Prædiken hver Søndag; men hvor dette ikke bekvemt kan ske, skal Katekismus opsættes til Bededagen, der skal holdes i alle Rigets Kirker, saalænge denne Krig varer.

Præsterne skulle ikke tie for Provsten, om deres Degne ere forsømmelige i at lære Bondeungdommen Katekismus. Desligeste skulle Degnene hver Søndag Eftermiddag med Kirkens Klokker kalde Ungdommen for sig; men hvilken Bonde det ikke vil holde, skal straffes aabenbare af Provsten og Præsten, som skal klage det skriftlig og mundtlig for hans Herskab.

Ingen Præst maa holde Tjeneste udi stakkede Klæder eller anden usædvanlig Klædedragt. Hver Præst skal have god Indseende med sit Folk, hvorledes de høre Guds Ord.

Præsterne skulle ved den danske Oplæsning af Evangeliet og Epistelen vende sig til Menigheden.

---

[1]) Indførte i Palladii Formula visitationis provincialis seu præpositorum. 1555. Fol. B vi — C ii.

Unge og uforstandige Børn skulle ikke tilstedes til Sakramentet, førend de kunne deres Katekismus og forstaa, hvorfor de ville gaa til Sakramentet.

Bispen klager over, at Bolere og Bolersker ikke allevegne staa aabenbart Skrifte; baade han og hun skulle afløses i Menighedens Paasyn, uden al Persons Anseelse eller Hensyn til Slægtninge.

Ingen Præst skal lade sin Gjerrighed finde ved at trænge paa store Gaver for Lig at begrave, som er at trænge paa enkende Daler, paa Øxen og Stude; men annamme det, som skjelligt er og sædvanligt, og gives med en god Vilje.

Sjælegave givet til Kirken eller Præsten, Oxe, Stud, Hest osv. skal ikke »pompose« følge Liget til Kirkegaarden [1]).

Den Madvielse, som sker omkring Roskilde paa Paaskeaften, skal aflægges og aflyses. Der bæres allehaande Mad, item Rug, Byg, Havre, saa læser Præsten Benedicite og en sønderlig Bøn derover, og dermed mener Bonden al sin Mad og Korn at være benedidet det Aar ved denne Læsnings Kraft.

Bispen klagede over Præsternes natlige Drikkelag med Bønder, Borgere, adelige og andre, hvilket er mod deres Embede; ligeledes over den slemme Skik med Banden.

Præsterne skulle leve ulasteligt, gudfrygtigt, ædrueligt, som det sømmer fromme Ordets Tjenere, eller ogsaa skulle de miste deres Embeder. Exempler: Hr. Rasmus i Assendrup [2]) og Hr. Johannes fra Hven.

Ingen Præst skal umildelig handle med nogen Enke, som han finder for sig. Exempel: Hr. Rasmus i Vejlø.

De skulle staa aabenbar Skrifte, som ligge hos deres trolovede, førend de komme til Kirken.

---

[1]) I en anden Opskrift (3): Ej maa nogen Sjælegave, Stud eller Ko indledes for noget Lig superstitiose paa nogen Kirkegaard, som hertildags sket er, men udenfor Kirkegaarden forvises til den, den have skal eller givet er.

[2]) Denne Mands Brøde omtales nærmere nedenfor, S. 491.

Der skal ikke holdes Messe paa Paaskeaften, som der sker omkring Roskilde.

Degne, der ere svækkede ved Alderdom, maa ikke antage sig Medhjælpere uden Provstens og Bispens Samtykke og Examen.

»Vitium carpendum in æditui, in cantando non servatur finalis nota, nec syllabas debite pronunciant, non procumbunt sub precatione sed sunt heluones et multiloqvi.«

(De sædvanlige Monita om Degnene gjentages.)

Svar paa fremsatte Spørgsmaal.

Om dem, som begynde Ægteskabet af Løsagtighed; derpaa arbejder Bispen dagligen, et almindeligt Kongebrev at komme til Landsting. Desimellem skulle Præsterne advare Folket for slige Ægteskaber.

Bandsatte Mennesker skulle straffes af Øvrigheden; dø de, da skulle de ikke begraves i Kirkegaarden, men udi Høj og heden Jord.

De, som have selv skilt sig ad, maa ingenlunde holdes ved Magt, men det skal gives deres Herskab tilkjende, og de skulle komme tilsammen igjen.

Hvo som tvivler paa, nogen at have tiendet uretfærdigen, da forfølge han hannem efter Recessen og Ordinansen.

Den aabenbare Afløsning skal holdes ved Magt hos alle, som Kirken fortørne med aabenbare Laster.

Sager.

Her Peder i Strøby og Her Mogens, hans Søn og Kapellan, kom i Trætte. Sønnen klagede paa Faderen, at han havde i almindelige Bededage givet Aarsag til Drukkenskab og da givet Bønderne deres Tiendeøl, hvilket Her Peder ikke negte kunde. — Der blev dømt af de Herrer Provster, at begge fortjente Straf: Faderen, fordi han havde givet Bønderne Øl paa hin Tid; Sønnen, paa Grund af den skammelige Ukjærlighed, hvormed han blottede sin Faders

Skjændsel. Dommen blev dog saaledes formildet, at begge skulde afbede den Forargelse, som de aabenbart havde givet. Faderen gjorde det staaende, men Sønnen fik Befaling knælende at afbede hos Provsterne og Præsterne og især hos sin Fader, hvad han havde forset sig. Sønnen gjorde det uden Taarer, Faderen græd bitterligt, og mange af dem, der sad omkring, græd med ham. Derpaa bleve de gjensidig forligte.

Her Rasmus i Asmindrup i Merløse Herred blev sagt fra sit Præsteembede for sin adskillige Skjørlevnet, han brugte i sin Alderdom.

Synodalia fremsatte uden for Ordenen i Roskilde[1]) af de hæderlige Mænd D. Hans Albretsen, Sjællands Biskop, og Bjørn Andersen, kgl. Lensmand, i Overværelse allene af de sjællandske Provster, den 29de Januar 1567.

Dersom nogen Præstemand, Sognedegn, Kirkeværge haver med Rette at beklage sig for kort at være sket udi nogen Maade, at de være herudi betænkte skjellige Klagemaal at føre dennem, Kgl. Majestæt i saa Maade tiltroendes vorder, og have gode Bevisning tilstede, paa det at, hvad som er frakommet hertildags med Uret, maatte med Rette komme tilbage igjen, og skal de føre samme Klagemaal hid til Roskilde den Onsdag næst for Midfaste. Hvor som nogen findes for Frændskab eller Venskab at fordølge Kirkens eller Sognets Rettighed, skal han være forpligtet at staa Kgl. Maj. til Rette derfor og straffes som en utro Mand og ulydig.

Provsterne skulle ufortøvet fare til Herredskirkerne og forfare, om der er i Kirkerne eller hos Præsterne den

---

[1]) Saaledes Opskr. Nr. 1; Opskr. Nr. 6 har derimod: i Antvorskov Kloster, samme bemærker ogsaa, at disse Monita blev dikterede af Bispen, noget hvorom deres Form ogsaa vidner.

danske Manual og Ordinansen, og dersom de ikke findes, skulle de strax optegne, hvormange Exemplaria der fattes, og derom skikke Bud og Brev til Kjøbenhavn.

Dersom nogen Præst understaar sig anderledes at handle med Sakramenterne, Daabens og Alterens Sakramente, udi Læsning og Formaning, end som udi samme Manual forfattet er, skal Provsten det strax give tilkjende, saafremt han ikke vil svare til hvis Forsømmelse og Ulempe deraf kommer, og være straffet for Ulydighed.

Dersom der findes nogensteds udi Kjøbstederne, at Kirketjenere og Skoletjenere ikke have bekvem Bolig for Kirkeværgers Forsømmelse, skal Provsterne med det allerførste give det tilkjende for Lensmanden og Superintendenten, at der kan raades Bod derpaa.

Skal der forfares om Degne, hvor de ikke have Boliger. Item skal forhandles, hvorledes til skal gaa med de Degne, som fæste Bondegaarde og lade Degnestavnen staa øde.

Der skal tillyses udi alle Prædikestole, at de, som ikke holde helligt om Søndage og Helligdage, som ere berammede og budne i Ordinansen, desligeste Bededage, som af Kgl. Majestæt over alt Riget befalet bliver, skulle straffes af Øvrigheden efter Loven, og Sognepræsterne skulle ikke tie derom, saafremt de ikke ville være straffet derfor.

Alle Hospitalsmestere skulle tilsiges, at de ere med deres Regnskab rede, naar dennem tilsiges at gjøre Regnskab i Lensmandens og Superintendentens og Sognepræstens Nærværelse; her skal og forfares, om der er noget kommet fra med Uret, Skov, Mark, Ager eller Eng.

Om Tiende af de Kjøbsteder, som bruge Avl, skal holdes efter Ordinansen, eller Provsten skal under sin Straf være pligtig at give Lensmanden og Superintendenten tilkjende.

At Provsten lader intet Kald gaa, førend Lensmanden og Superintendenten ere derom besøgte.

Provsterne eller Præsterne skulle intet befatte sig med Ægteskabssager, hvor der begjæres Dom og Skilsmisse,

men forvise dennem til Dom til den næste Termin. Hvem her findes imod at gjøre eller at give nogen Dom i saadanne Sager, skal stevnes derfor og straffes som en ulydig imod Kgl. Maj.s Ordinans.

Skal forhøres i Kjøbstederne, som Præbender og Vikarier er, og ikke er Kapitel, om samme Vikarier er kommen til den Brug, som de af Ordinansen tilskikket er.

Hvor der findes Skjørlevnets-Folk, skal Præsten give det hver deres Herskab tilkjende, at de straffes af dennem, førend de annammes til aabenbarlig Pønitens.

Dette forskrevne skulle Provsterne udlede, skriftligen og klarligen tilkjende give her paa Roskildgaard den næste Onsdag før Midfaste Søndag, saafremt de ikke ville staa til Rette, om det bliver forsømmet. Datæ Roskildiæ Anno Domini 1567, den 29 Januarii.

Anteygnelse om et Register over ganske Stiftet, samme Tid overantvordet, at hver Provst i sit Herred skulde optegne al Beskeden under disse Artikler.

N. Herred. N. Kirke.

I. Hvor mange Decimantes til hver Kirke er.

II. Om der er andre, som have Jus patronatus til Kirken end Kongen.

III. Og hvem der haver Kongens Anpart af Tiendekornet, hvad de give der af, af hvem de have fæstet, og hvis Breve de have.

IV. Om der ligger Kirke-Gaarde til, udi hvad By, hvem der udi bor, hvad de skylde, hvad Ager og Eng dertil ligger, og hvad der til kan saas, af [hvem] de have fæstet, og hvis Navn de have paa Fæstningen.

V. Om hun haver Penning-Hus, hvo deri bor, og hvad de skylde.

VI. Om hun haver øde Jorder, paa hvad Mark de ligge, hvem dem haver, hvad de skylde, og hvem dem haver fæstet.

danske Manual og Ordinansen, og dersom de ikke findes, skulle de strax optegne, hvormange Exemplaria der fattes, og derom skikke Bud og Brev til Kjøbenhavn.

Dersom nogen Præst understaar sig anderledes at handle med Sakramenterne, Daabens og Alterens Sakramente, udi Læsning og Formaning, end som udi samme Manual forfattet er, skal Provsten det strax give tilkjende, saafremt han ikke vil svare til hvis Forsømmelse og Ulempe deraf kommer, og være straffet for Ulydighed.

Dersom der findes nogensteds udi Kjøbstederne, at Kirketjenere og Skoletjenere ikke have bekvem Bolig for Kirkeværgers Forsømmelse, skal Provsterne med det allerførste give det tilkjende for Lensmanden og Superintendenten, at der kan raades Bod derpaa.

Skal der forfares om Degne, hvor de ikke have Boliger. Item skal forhandles, hvorledes til skal gaa med de Degne, som fæste Bondegaarde og lade Degnestavnen staa øde.

Der skal tillyses udi alle Prædikestole, at de, som ikke holde helligt om Søndage og Helligdage, som ere berammede og budne i Ordinansen, desligeste Bededage, som af Kgl. Majestæt over alt Riget befalet bliver, skulle straffes af Øvrigheden efter Loven, og Sognepræsterne skulle ikke tie derom, saafremt de ikke ville være straffet derfor.

Alle Hospitalsmestere skulle tilsiges, at de ere med deres Regnskab rede, naar dennem tilsiges at gjøre Regnskab i Lensmandens og Superintendentens og Sognepræstens Nærværelse; her skal og forfares, om der er noget kommet fra med Uret, Skov, Mark, Ager eller Eng.

Om Tiende af de Kjøbsteder, som bruge Avl, skal holdes efter Ordinansen, eller Provsten skal under sin Straf være pligtig at give Lensmanden og Superintendenten tilkjende.

At Provsten lader intet Kald gaa, førend Lensmanden og Superintendenten ere derom besøgte.

Provsterne eller Præsterne skulle intet befatte sig med Ægteskabssager, hvor der begjæres Dom og Skilsmisse,

men forvise dennem til Dom til den næste Termin. Hvem her findes imod at gjøre eller at give nogen Dom i saadanne Sager, skal stevnes derfor og straffes som en ulydig imod Kgl. Maj.s Ordinans.

Skal forhøres i Kjøbstederne, som Præbender og Vikarier er, og ikke er Kapitel, om samme Vikarier er kommen til den Brug, som de af Ordinansen tilskikket er.

Hvor der findes Skjørlevnets-Folk, skal Præsten give det hver deres Herskab tilkjende, at de straffes af dennem, førend de annammes til aabenbarlig Pønitens.

Dette forskrevne skulle Provsterne udlede, skriftligen og klarligen tilkjende give her paa Roskildgaard den næste Onsdag før Midfaste Søndag, saafremt de ikke ville staa til Rette, om det bliver forsømmet. Datæ Roskildiæ Anno Domini 1567, den 29 Januarii.

Anteynelse om et Register over ganske Stiftet, samme Tid overantvordet, at hver Provst i sit Herred skulde optegne al Beskeden under disse Artikler.

N. Herred. N. Kirke.

I. Hvor mange Decimantes til hver Kirke er.

II. Om der er andre, som have Jus patronatus til Kirken end Kongen.

III. Og hvem der haver Kongens Anpart af Tiendekornet, hvad de give der af, af hvem de have fæstet, og hvis Breve de have.

IV. Om der ligger Kirke-Gaarde til, udi hvad By, hvem der udi bor, hvad de skylde, hvad Ager og Eng dertil ligger, og hvad der til kan saas, af [hvem] de have fæstet, og hvis Navn de have paa Fæstningen.

V. Om hun haver Penning-Hus, hvo deri bor, og hvad de skylde.

VI. Om hun haver øde Jorder, paa hvad Mark de ligge, hvem dem haver, hvad de skylde, og hvem dem haver fæstet.

VII. Om hun haver Skov, hvor stor den er, hvad den kaldes, og [hvor] mange Svin hun kan fede, naar Olden er.

VIII. [Hvor] mange Klokker hun haver.

XI. [Hvor] mange Bøger, Alterklæder og andet Redskab hun haver.

X. Om noget af dette forskrevne er kommet fra Kirken, hvem det haver, og hvorledes bekommet.

Til Præstegaarden.

I. Hvad Ager og Eng der tilligger, og hvis (ɔ: hvad) der i alle Vange kan tilsaas.

II. Om der er Annexgaarde, til hvis Ejendom der til ligger, og hvad de skylde, hvad der til kan saas, og hvem dem haver fæstet, og hvis Brev de have paa Fæstningen.

III. Om der ligger Mensalia til, hvem derudi bor, hvad Ejendom, Ager og Eng der tilligger, hvad det skylder, og hvad der til kan saas, af hvem de have fæstet, og hvis Breve de have paa Fæstningen.

IV. Om der ligger Penning-Huse til, og hvad de skylde.

V. Om der ligger Skov til, hvad den kaldes, og [hvor] mange Svin den kan fede, naar Olden er.

VI. Om der ligger øde Jord til, paa hvad Mark, hvem dem haver, og hvad de kaldes.

VII. Hvis visse Smaaredsel Præsten haver aarligen.

VIII. Om der er noget frakommet, hvem det haver, og hvorledes de have det bekommet.

Til Degnestavnen.

I. Om der er Degnestavn eller ej, hvad Ager og Eng der tilligger, og hvad der til kan saas.

II. Om der ligger Penning-Huse til og hvad de skylde.

III. Om der ligger øde Jord til, paa hvad Mark, hvem dennem haver, og hvad de skylde.

IV. Om der ligger Skov til, hvad den kaldes, og [hvor] mange Svin den kan fede, naar der er Olden.

V. Hvis visse Smaaredsel Degnen haver aarligen.

VI. Om der er noget frakommet, hvem det haver, og hvorledes de have det bekommet.

At alle de Breve, item hvad er skrevet i gamle Messebøger, som enten lyder paa Kirkegods, Præstegods eller Degnegods, skal klarligen registreres, paa det man kan vide hvad derom er [1]).

Synodalia ordinaria fremsatte i Roskilde af den hæderlige Mand, D. Hans Albretsen, Sjællands Biskop, i Overværelse af Provsterne og nogle Præster. Aar 1567, Onsdag efter „den rige Mand og Lazarus", det er d. 4de Juni.

Først blev Kgl. Maj.s Brev læst om Tiende, som Præsterne gives, hvoraf hver Præst skal have sig en Kopi, som skal idelig læses for Almuen af Prædikestolen, at hver sig for Skade tager vare; men Hovedbrevet skal forkyndes til Landsting, Herredsting og Sognestevne. — Dette Brev lyder:

Vi Frederik den Anden (osv.). Hilser eder alle vore Undersaatter, Bønder og menig Almue, ihvem som helst I tjene eller tilhøre og bygge og bo over al Sjællands Stift, med Gud og vor Naaade. Vider, at for os er beklaget, at hos en Part af eder skal findes stor Uretfærdighed udi eders Tiende, som I aarligen ere pligtige at udgive, i saa Maade at mange understaa dennem, naar de føre deres Korn ind i Laden om Høsten, at udlede det allerværste

---

[1]) I Rostgaardske Saml. (Univ. Bibl.) Nr. 67 Fol. findes et Haandskrift, der indeholder de fuldstændige og højst udførlige Resultater af den her paabudne Registrering af Kirkegodset. Haandskriftet har flg. Titel: »En Bog, som indeholder hvis Gaarde, Pengeshuse, Ødejorder, Skove og anden vis Rente, som ligger til Kirkerne, Præstegaardene og Degnegaardene udi Sjællands Stift, eftersom ærlig og velbyrdig Mand Bjørn Andersen til Stenholt, Høvedsmand paa Kjøbenhavns Slot og Kgl. Maj.s Befalingsmand over Sjællands Stift, haver ladet colligere og sammendrage Anno 1567 ved Michel Perssen, som den Tid var Stiftsskriver«. Hvis man havde en lignende Registrering fra vore Dage, vilde en Sammenligning ikke være uden Interesse.

Korn, deriblandt findes, og det til Tiende udgive. Sammeledes hvor de skulle udgive den tiende Kjærv af alt deres Korn, yde de undertiden ikkun Halvparten, og end stundom det som mindre er, og dermed bedrage baade os, Kirken og Præsten, og med slig deres Uretfærdighed først højligen synde imod Guds Bud og Befaling, og siden gjøre imod deres rette Øvrigheds Mandat, som er i Ordinansen og Recessen udtrykt; for hvilke Sager Gud giver og undertiden ringe Grøde paa Jorden. Thi bede vi eder alle, og hver særdeles stræugeligen byde, at I herefter retfærdeligen tiende efter Ordinansens og Recessens Lydelse; saafremt at dersom nogen Mistænkelse er, at han utroligen med sin Tiende handlet haver, skal vor Lensmand Fuldmagt have at opkaste al hans Korn i Laden, og dersom han da findes skyldig og ikke retfærdeligen tiendet haver, skal forskrevne vor Lensmand lade straffe hannem, som vedbør, uden al Naade. Hvorefter hver sig kan vide at rette, og for Skade sig at tage vare. Givet paa vort Slot Frederiksborg, den 11 Aprilis Aar 1567. Under vort Signet.

Frederik.

Sognepræster skulle ikke tie for Provsten, om de fornemme nogen at have tiendet uretfærdeligen, desligeste Kirkeværger, at Provsten kan give Lensmanden det tilkjende.

Aar 1560 gjorde sl. Her Herluf Trolle en Kontrakt, at intet Tiendeøl nogensteds skal gives[1]); dersom nogen Præstemand plages for Tiendeøl af sine Sognemænd imod denne Kontrakt, da skal han give Bjørn Andersen det tilkjende[2]).

---

[1]) Se overfor S.

[2]) I en anden Opskrift (1) siges blot: Blev der ogsaa talt om den Bekostning, Præsterne gjøre med Mad og Øl til dem, som tiende, og derom skulde forhandles med Bjørn Andersen. Item om Kirkeværger skulle give Bønderne noget Øl, for de føre Kornet til Kirkeladen, og at der maatte tillyses til Landsting, hvad herom holdes skal.

Det er almindelig Klage, at hvad her besluttes paa Landemodet, det holdes intet af; derfor skulle Provsterne ikke allene sige sine Præster, hvad der besluttes, men og dictere det til Pennen og gjentage de nærmest foregaaende Aars Synodalier.

Provsterne skulle i Landemode ved deres Ed bære Vidnesbyrd om deres Præsters og Degnes Lærdom, Levnet og Vilkaar, at de, som skyldige ere, maatte straffes, thi der findes Drukkenskab, Øltapperi, Dands, Hug og Stik, blodige Eder, item de syge forsømmes etc. Nogle leve som Tyranner mod deres Hustru. og Husfolk, andre bruge usømmelige Klæder.

Ingen Præstemand skal holde Ølsalg med Drankerehus, eller bruge Kjøbmandskab imod Ordinansen.

Provsterne skulle have et Register med sig til Landemode, hvor tit hver Sognedegn har læst for de unge Børn Katekismus i det Aar næst forgangen, efter Sognepræstens og Almuens Bekjendelse, og om han har sunget Latin efter Ordinansen.

Hvilken Bonde ikke vil lade sine Børn komme til Degnen, naar tillyses af Prædikestolen, skal, som for en anden Ugjerning, holdes fra Sakramentet, og klages for sin Øvrighed som den, der foragter Kgl. Maj.s Ordinans [1]).

Onsdagsprædiken og Bededage skulle holdes alvorlig ved Magt efter Øvrigheds Befaling.

Alle Klagemaal, som nogen har med Præst og Degn, skulle efter Ordinansen først klages for Provsten, være sig Gjældssager eller andet, og dersom Sagen er saa drabelig, at Provsten ikke kan dømme derpaa, da skal han forvise Sagen til Lensmanden og Bispen, og dersom den da ikke forliges kan formedelst Præstens eller Degnens Gjenstridighed, naar han ej vil afskille Sagen eller betale sin Gjæld, saa maa han deles til Tinge. Og bliver nogen Præst eller

---

[1]) I Randen er bemærket (i Nr. 3): Synodale optimum, si adesset executio, sed sonitus inanis.

Degn mandheldeløs, da skal han afstaa sit Embede, indtil han har været hos Lensmanden og Bispen.

Provsterne maa have Magt at lade hindre alle Løbedegne og Løbeklerke, som fare om med Bedrageri, Trolddom, Sværdbrev og anden Skalkhed, og lade dennem forskrive til Kgl. Maj.s Lensmand.

Provsterne skulle se til, at der er idetmindste to Forstandere for de fattige i hvert Sogn, og at de gaa omkring, besønderlig efter S. Mikkels Dag, paa Landsbyerne saavelsom udi Kjøbstederne om Hjælp til de fattige, og at Præsterne tilforn paaminde Sognefolket derom af Prædikestolen.

Ved Præstevalg gives ofte Bænkekald[1]); men der skal holdes om Kald efter Ordinansen, og den kaldes, som Provsten kjender; og skal Provsten skrive til Bispen, naar nogen Sogne ere ledige. Thi det er Bispens Pligt at sørge for, at Gudstjenesten efter en Præsts Død ikke forsømmes, eller at Kaldet ikke udsættes til Skade for Menigheden. Derefter skal Menigheden kalde; men Provsten, som har større Indsigt end den raa Almue, skal lede Valget.

Hvilken som begjærer Kald til noget Sogn, skal forvare sig for Simoni; thi der maa ingen komme til Kald for Gunst og Gave, ej heller give Bønderne Tønder Øl, eller i andre Maader holde af dem, drikke sig drukken med dem i sit Hus, love dem Ager, Eng etc., paa det de vilde give dem Kald.

Hver Præst og Degn skal være forpligtet at holdè sin Ager og Eng selv ved Hævd, og ej leje eller bebreve den bort; men formaar han ikke at besaa hende, maa han lade hende ligge usaat; hvo derimod gjør, skal af Provsten anklages for Lensmanden.

Det maa ikke tilstedes, at Præster gjøre Skifte (el. Mageskifte) med hverandre for nogen Venskabs eller egen Fordels Skyld, men hver blive udi sit eget Kald og Embede,

---

[1]) Herved forstaas Kaldelse underhaanden, uden Iagttagelse af de lovlige Former.

uden han med Øvrigheds Samtykke og Almuens Bevilling lovligen derfra kaldet bliver.

Ingen Sognepræst maa af Letsindighed uden mærkelig Aarsag og Øvrigheds Samtykke og Bejaelse opsige og forlade sine Sogne og Almue. Men hvilken der findes efter denne Dag og denne Paamindelse at fordriste sig hertil, da skal han ikke annammes til det Kald igjen, og siden opholdes udi 2 eller 3 Aar, førend han maa komme til nogen anden Kirketjeneste.

Ingen Præst eller Degn skal forsidde sin Residens, men forskaffe det, at den forbedres og ikke forarges; og dersom Provsterne finde Brøst derpaa, da skulle de tage Aasyn derom, endog den Stund Præsten lever.

Ingen Præst skal fortie nogen Fornedring, som sker i Sognene af Herrefolk eller andre, at de lægge Bønderne fra et Sogn og til et andet, og Præsterne faa da ikke deres gamle sædvanlige Rente deraf. Men Præsterne skulle give Provsten det tilkjende, at han strax ufortøvet skriver Lensmanden og Bispen til derom.

Ingen Præst, Degn eller anden maa holde sit Barn fra Daaben i 14 Dage eller mere for Barsels Skyld, men strax med det første, det kan ske, lade det faa Kristendom, andre til Exempel; dog skal der tages Hensyn til Barnets Tilstand.

Ingen fremmede Præster fra Halland, Bleking, Norge eller andensteds, skulle stedes til at gjøre Tjeneste, førend de have været hos Superintendenten og vist ham sine Vidnesbyrd [1].

Præsterne skulle forkynde Kgl. Maj.s Befaling om Faddere at bede, at der skal alleneste bydes fem Faddere: saaledes, at er det et Drengebarn, maa der bydes 3 Mænd og 2 Kvinder; men er det et Pigebarn, maa der bydes 3 Kvinder og 2 Mænd, og ikke flere; hvo som herimod gjør,

[1] Eller: førend de af Bispen blive overhørte og af hannem forskrevne.

han skal straffes baade for Ulydighed og for det onde Exempel, han giver andre.

Formaningstalen før Altergangen skal oplæses af Palladii Manual, og ingen maa bruge nogen anden.

Paa Landsbyerne skal der ogsaa holdes Aftensang Paaskedag, Pindsedag og Juledag, efter Ordinansen[1]).

Den tredie Dag i Kristi store Højtider skal helligholdes; hvo det ikke vil gjøre, skal straffes for Ulydighed og Helligbrøde, hvad heller han er Præst eller Bonde.

Naar et Par Folk kommer fra et fremmed Sogn og begjærer af Præsten at vies sammen eller anden Kirketjeneste, da skal det ikke tilstedes dem, førend de have deres Skudsmaal fra det Sogn, de forlod, at man kan vide, hvad det er for Personer. Hvo som saadant Folk huser, skal have forbrudt halvt sin Huslod[2]).

Provsternes Tæring til Landemode og fra skal dem af Præsterne betales.

Kirkeværgerne skulle holde Kirkerne ved Hævd, eftersom de have at gjøre med (ell. naar de have i Forraad af Kirkens).

Provster skulle have flittig Opseende med Præster og Kapellaner, som af Lisenhed prædike af Bogen og danske Postiller, hvilket ingenlunde maa tilstedes efter denne Dag.

Evangeliet »Da Herodes var død« skal altid prædikes Søndagen mellem Nytaar og Helligtrekonger, og »Da Jesus var bleven tolv Aar gammel« paa første Søndag efter Helligtrekonger.

Dersom nogen Præst eller Degn vil fæste nogen af Kirkens øde Jorder, skulle de med det første søge Stigtens Skriver, saa skulle de blive dem næst forbunden.

Alle Sognedegne skulle almindelig bruge Røckelin og de skulle sjunge de tre første Kristi Fester paa Latin, og

---

[1]) I en anden Opskrift tilføjes, at Præsten maa »ej lade sig fortage af Gilde og Lisenhed«.

[2]) Den sidste Bestemmelse mangler i nogle Opskrifter, hvor der ogsaa kun tales om Tillysning til Ægteskab for ubekjendte Folk.

hver Søndag Introitus og Hallelujah efter Kongens Befaling.

Hvilken Degn, som ikke er Provsten og sin Sognepræst hørig og lydig med Sang, Ringen og anden Tjeneste, en Degn pligtig er at gjøre, skal straffes for Roskilde Domkirke efter det menige Raads (ɔ: Landemodes) Samtykke.

Om Kalent.

1. Der skal ikke holdes uden ett Kalent aarligen.

2. Og det strax efter Landemodet, inden 8 Dage eller 14 Dage i det allerseneste.

3. Kalentet maa ikke udsættes længere paa Grund af en privat Aarsag til Gjæstebud: somme forholde Kalentet, at de kunne gjøre Barsel, Kirkegang eller Bryllup med det samme.

4. Præsterne skulle gjøre deres Kalent for sig selv foruden fremmed Folk. De skulle ikke tage Herremænd, Bønder eller Fogder udi Kalentet; saadanne kunne nemlig udlægge alt til det værste, og for deres Skyld opholdes Kalentet lang Tid, idet man maa tøve efter dem.

5. Kalent skal ikke holdes mere end paa én Dag, og skulle Præsterne med Degne, Hustruer og Svende være over Markeskjel, før Sol gaar op.

6. Kalent skal holdes med Maadelighed foruden Drukkenskab, Spillemænd, Bulder og Bang, Sværgen og Banden.

Sag.

Her Mogens Perssøn Strøby[1]), Præst i Næstved, brugte i Kristi Nadvere Pæremost for Vin udi Kirken nu i Faste forleden, Søndag Reminiscere og to Gange siden. Dette beklagede Her Søren i Næstved, Provst; og bestod Her Mogens det selv, mente og med det første sig ikke at

[1]) Nogle Opskrifter har: »Her Mogens Pedersen *i* Strøby«, og som Afskriverens Bemærkning føjes til: qvi superiore anno patrem accusavit.

have gjort ilde dermed, fordi Mosten var saa klar som Vin, og han havde hørt andre forstandige Mænd have saa gjort. Denne Sag blev opsat til videre Betænkelse, dog blev hannem aabenbarligen tilsagt, at han ikke gjorde ret, at han saa daarlig traadte fra Kristi Indskikkelse; thi det er jo aabenbare, at som Kristus brugte Brød, saa brugte han og Vin i Nadveren (Matth. 26: Jeg vil ikke drikke af denne Vintræets Frugt).

Synodalier for Aaret 1568, fremsatte i Roskilde af hæderlig Mand D. Hans Albretsen, Biskop, Onsdag efter „den rige Mand og Lazarus".

Præsternes Sammenkomst (convocatio) skal holdes udi alle Herreder efter Synodum, hvad heller der holdes Kalent eller ej.

Ingen fremmed Mandsperson, som ikke er i Kirketjeneste, skal gjøre Kalent, og Kalenter skulle ikke holdes før Landemodet [1]).

Naar Provsterne skulle visitere, da skal det tilforn tillyses, at det sker. Hvor der visiteres, skal der være fuld Tjeneste, d. e. Prædiken og Altergang.

Provsterne skulle have klare Registre, og antvorde Bispen ved Landemodet, paa hver Præsts eller Degns Brøst enten i Lærdom eller i Levnet, desligeste paa alle andre

---

[1]) Saaledes Nr. 1, i Nr. 3 og 6 haves flg. Bestemmelse: Synodalia statim post synodum, ipso die collationis ante prandium, skulle Præster og Degne foregives sine omni negligentia aut excusatione. Ej skal Kalenter for noget Bryllups, Barsels eller anden Kostes Skyld opholdes. Item hvor hertildags ikke haver været holdet noget Kalent, da skal det optages, at Pastores kunne forsamles, ac conservent concordiam in doctrina et ceremoniis; dog skal ingen besværes over sin Evne med stort Kalent at gjøre. Ingen udvortes eller fremmed maa være Kalentbroder, ut conclusum est tempore Hermolai (ɔ: Herluf Trolles), at Guds Ord eller vore Ceremonier eller Sang ej skulle komme udi Vanære.

Folk, som bruge Løsagtighed. Item skal optegnes, paa hvis Gods de ere, Stykke for Stykke[1].

Naar Superintendentens Brev efter kongelig Befaling kommer til Provsterne, skulle de forsamle Præsterne, hvor de ville, og der forklare dem Kongens eller Superintendentens Befaling. Thi det er ikke nok, at Provsterne skrive en Seddel til Præsterne. Men hvilken Præst som findes ulydig, og ikke møder efter Provstens Begjæring, skal derfor straffes, som vedbør.

Superintendenten vil i sin Visitats forfare Præsternes daglige Øvelser og Læsning i Bibelen og andre Forfattere, og hvorledes de skikke sig efter Ordinansen. Thi hver Præst skal have sin sønderlige Øvelse hver Dag med at læse, nu Bibelen, nu gode Mænds Udlægninger (enarrationes), nu Melanthons Loci og andre gode Forfattere.

Hver Præst eller Kirke skal have sin Manual at holde sig efter, som sidst blev trykt, og ej skal man anderledes handle med et hjemmedøbt Barn, end som den indeholder. Og dersom der ej er Manual, Passional og Ordinansen hos alle Præster og Kirker inden S. Mikkels Dag, da skal den Provst stevnes for Øvrigheden derudover, hvis Herred det findes udi. Og hvor Kirken ikke formaar samme Bøger at kjøbe, da skal Præsten for sine egne Penge. Desligeste skal han hver Søndag, endog der er i Ugen Bededage, fremsige Katekismus efter Prædikenen, ligesom den staar bag i Manualen.

Der skal af Kirkeværgerne kjøbes til hver Kirke Henrik Smeds danske Register over Bibelen (den gjælder 3 Mk.) efter Kgl. Maj.s Befaling og Brevs Lydelse, som blev aaben-

[1]) Saaledes Nr. 3 og 6, i Nr. 1 hedder det derimod: Provsterne skulle paa deres Samvittigheds Vegne ved deres Ed fremsige deres Sandhed om Præsterne, Degnene, de fattiges Forstandere og Sognefolkene, og give Bispen deres Forsømmelse, Ulempe og Ulydighed tilkjende. (Provsterne klagede da paa Øvrighedens Forsømmelse udi at straffe Hor og Skjørlevnet.)

barlig oplæst ved Landemodet. Men hvor to Sogne ere annexerede, have de ikke uden én behov.

»De ratione consiliandi Euangelia a Dominica post Natiuitatem Christi usque ad Septuagesimam singulis annis in synodo consulatur episcopus.«

Der skal gjøres alvorlig og almindelig Bøn i alle Sognekirker efter Prædiken for de Kristne i Nedertydsland og Holland, som forfølges med Ild og Sværd og andre ny og ynkelige Plager af Guds Ords Hadere og Forfølgere, og skal man bede for de gudfrygtige Fyrster, som have taget sig for at forsvare den rette Religion og beskjærme deres fattige Undersaatter imod gruelige Tyranner, at Gud ville give de gudfrygtige Fyrster Fremgang.

Der skal og bedes i hver Prædiken for Kongens Skibe og for Hæren.

Blev Kgl. Maj.s Brev læst, lydendes, at Hans Naade har formærket stor Uenighed udi Kirkeskikke og Ceremonier, og besønderlig i det højværdige Alterens Sakramentes Trakterelse og Udbyttelse, hvoraf befrygtendes er at komme anden Vildfarelse; og er det strængelig under Kgl. Maj.s Hævn og Sraf befalet, at al Kirkeskik skal have sig efter den Form og Maade, som holdes i Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn[1]). — Da Brevet var læst, gjorde Bispen navnlig opmærksom paa følgende Ting: Officium og Hallelujah skal synges paa Latin. Børnene skulle døbes strax efter Hallelujah, og efter Daaben skal Degnen synge: Nu bede vi den Helligaand. Hver Præst skal til Prikke vide Tallet paa Altergjæsterne, og dertil skikke saameget Vin og Brød, som Behov gjøres, og ikke consecrere to eller flere Gange. Herrens Bøn og Indstiftelsesordene skulle synges med de Noder, som staa i Ordinansen og Manualen. Der skal ikke sættes Bænk til Altergjæsterne. Naar Altergangen er forbi, skulle alle Kommunikanterne forføje sig til deres Plads.

[1]) Dette Kongebrev (af 13 Januar 1568) er trykt i Danske Mag. V, 86—87.

Brudevielse skal holdes i Kirken, strax efterat Hallelujah er sunget[1]). Degnen skal gaa ned (i Kirken) og midt blandt Folket synge disse fire Psalmer:

1. Alleneste Gud i Himmerig etc.
2. Nu bede vi den Helligaand etc.
3. Vi tro allesammen paa én Gud etc.
4. Gud Fader udi Himmerig etc.

Der skal ikke ringes for Lig tiere end én Gang, som ogsaa udi Kjøbenhavn sker. Trosbekjendelsen skal ved Daaben fremsiges fuldstændigt. Naar Præsten har berettet Folket, skal han ikke lyse Velsignelsen over dem, strax efterat Sakramentet er dem rakt, men simpelthen vende sig til Alteret og fuldføre Officium efter Ordinansen indtil Slutningsvelsignelsen, som han da klarligen skal fremsige.

Der skal ingen Aftensang forsømmes i Kjøbstederne for Barsel eller andet Gjæstebuds Skyld.

Ingen Sognestevner skal holdes udi Kirken, men paa Kirkegaard.

Præsterne skulle med Flid straffe Skjørlevnet og Urenlighed. Og haver Bispen udraabt, at alle Skjøger og Bolefolk skulle miste Huden herefter til Kagen, som saa uhøviskligleve i Utugt. Og haver Kgl. Majestæt allerede uden at være mindet eller opfordret ladet hudstryge fire Skjøger ved Frederiksborg Galge nu nylig, som Hans Naades egen Præst aabenbarlig gav tilkjende ved Landemodet.

Hvo som er mistænkt for nogen Sag, ham maa ej bevises nogen Ærestjeneste i Kirken, førend han har purgeret sig.

Det er Bispens Raad, at naar nogen ligger sit Barn ihjel første Gang, da handles med den samme, som tilforn er besluttet, men kommer den anden Gang igjen, da skal

[1]) Her maa vel underforstaas: hvis der ikke er Barnedaab, da Daaben, som ovenfor er bemærket, ogsaa skulde foregaa strax efter Hallelujah.

Provsten først give Øvrigheden det tilkjende og siden afløse den samme i Kirken [1]).

Det Offer i Egede, Bistrup og Undløse, som kaldes det hellige Løsen, skal aflægges.

Præsterne skulle give Provsterne, Bispen og Lensmanden sine Sager tilkjende, og Præsterne skulle ingenlunde være saa fortrykken, at de lade sig fordele til Tinge for Gjæld [2]).

Præstemænd skulle ikke lade sig forkue af Bønder eller Herremænd fra sin Rettighed, og ikke fortie det; men strax give Bispen og Lensmanden det tilkjende.

Præsterne skulle flittigen paaminde deres Almue, at de godvilligen hjælpe de fattige udi hvert Sogn, naar de besøges af de fattiges Forstandere om Efterhøsten eller anden Tid.

Det maa ikke forsømmes at ringe Fredsklokken Aften og Morgen.

Ingen Kvinde maa gifte sig, hvis Mand er kommen i Krig og er ikke igjenkommen, inden Krigen er endt, uden det kan bevises med to eller tre Vidner, at han er omkommen.

Her Anders i Blovstrød blev i dette Aar offentlig kaldt til Rette, »qvia conjugium incepit a libidine« [3]), men efter Provsternes Forbøn blev han taget til Naade, da han lovede Forbedring.

---

[1]) I en anden Opskrift (3) gives desuden den almindelige Regel: De som engang ere offentlig afløste, og atter falde tilbage til den samme Synd, skulle ikke antages til Afløsning uden sikre Tegn paa Anger, men forvises først til Øvrigheden, af hammen [at] straffes som vedbør.

[2]) I en anden Opskrift lyder dette Monitum: Ingen Præstemand skal søge Tinget uden sin Bisps og Provsts Raad og Samtykke: thi de maa ingenlunde søge Tinget, men deres Øvrighed.

[3]) Betydningen heraf er formodentlig, at Præstens Kone er kommen for tidligt efter Brylluppet.

Om Degnene.

Degne, som søge Kalent og formuendes ere, skulle hjælpe til Kalentet af deres Evne efter Brødrenes Samtykke.

Sædedegne og de, som gaa af Skolen, skulle være forpligtige selv at være tilstede i Kirkerne (og ikke forskikke andre vankundige for dem, som ofte sker), naar Tjenesten holdes, og at spørge deres Sognepræster, hvad de skulle synge i Kirkerne udi hver Højtid og om Søndagene.

Naar nogen Degn for Alderdom ikke kan tjene, maa han fæste sig en ung Person, som dertil er bekvem, til Tjenesten, og hammen forsyne med Løn og Underholdning.

Roskildske Synodalier 1569, Onsdag efter „den rige Mand og Lazarus", der er den 15de Juni.

Ærlig og velbyrlig Bjørn Andersen, Kgl. Maj.s Befalingsmand over Sjællands Stift, var den Dag tilstede hos Provsterne; men fordi at salige Dr. Hans Albretsøn, Superintendens, døde i det Aar den 25de Maj, og der endnu var ingen kommen i hans Sted, blev der ingen sønderlig Artikler foregivne, men disse følgende Sager bleve fremsatte og optegnede til ydermere Betænkelse.

1. Her Mads i Bakkendrup, Provst i Løv Herred, berettede, at en Ægtekvinde, Else, i Gjørsløv By i Løv Herred havde ligget sit tredie Barn ihjel, og hun det ikke bestod, førend Barnet var jordet, og at han havde givet hendes Husbondes, Henrik Holcks, Foged det tilkjende, som og tog Borgen af hende. Derfor adspurgte Her Mads, om at han maatte afløse hende; da blev hannem sagt, at han skulde tage skriftlig Bevisning for, at nu Henrik Holcks Foged gjorde Bøn for hende, at hun kunde afløses; da maa han afløse hende.

2. Her Søren af Næstved beklager, at der er ingen Skolemester i Næstved, hvorfor han fik Befaling at skrive til Halmsted efter en Person [1]).

3. M. Hans paa Møen [2]) berettede: I. at der har været en ond Sædvane der paa Landet med Brudefolk, som, efterat de ere trolovede, beligge sig med hverandre, førend de blive tilsammenviet, og at de pleje at afløses derfor, førend de tilsammenvies. II. Om Tienden, at Folket der paa Landet vilde ikke rette sig efter deres eget Samtykke med hvis de aarligen er forhøjet at give skulle, og ikke heller ville de tiende efter Ordinansen. III. At de paa Møens Land ville ikke give deres Jord beskreven, som de andre gjort have over Sjællands Stift.

4. Her Lavrits i Hammer, Provst i Hammer Herred, berettede, at Her Oluf i Kyng var nær slaget ihjel med en Øxe af en Svend Jensen paa Svinø, Mandag efter Trinitatis, og er han Mikkel Sehesteds Bonde, at der maatte derfor skrives til Mikkel Sehested.

5. Her Anders i Hørby, Provst i Tudse Herred og Skippings Herred, gav tilkjende, at Klamstrup [3]) Sogn med sit Annex Torbenfeld haver nu noget nær to Aar været foruden sin rette Sognepræst, siden salige Her Jens døde, og er denne Fortøvelse sket formedelst nogen Uenighed, som yppedes der for tvende Personers Kald til samme Sogne, hvilke blev begge afsagt fra samme Sogne. Nu er der en fattig Mand, Her Jakob, som haver været salige Her Jenses Kapellan, og gjort Tjeneste efter hans Død udi Klamstrup Sogn til denne Dag, men Torbenfeld [Kirke] haver

---

1) »Credo tamen hic subesse dolum«, har Afskriveren i Opskriften Nr. 1, eller hans Kilde, i Parenthes tilføjet.

2) Istedenfor »M. Hans paa Møen«, som Opskr. Nr. 1. har, staar i Opskr. Nr. 3: »Mester Hans Maagensön«, — maaske er det en Skriv- eller Læsefejl, da disse to ellers afvigende Opskrifter i dette Aars Synodalier forøvrigt stemme ordlydende overeens med hinanden.

3) I Opskr. Nr. 3. Kalstrup; begge Dele er vistnok fejl for Skamstrup. Torbenfeld er det nuværende Frydendal.

været tillukt paa 1½ Aars Tid for forskrevne Tvists Skyld, indtil nu Pindsedag næst forleden. Og er samme Hr. Jakob gift og haver tilforn været Skibspræst paa Kgl. Maj.s Orlogsskib og begjærer at maatte bekomme samme Sogn.

6. Provsterne beklagede allesammen, at mange Kirker vare saa saare forfaldne og havde Hjælp behov; desligeste, som ynkeligt er, at Kirkerne ere saa arme, at de ikke kunne mangesteds anderledes faa Vin og Brød til Sakramentet, uden at Bønderne skyde Skinderskud (thi denne Glose bruge de forfængelig, ligesom de sad til Gilde og dennem fattedes Øl). Sommesteds gaa de omkring med Tavlen og bede Bønderne lægge noget udi til at kjøbe Vin og Brød for, eller de faa intet af Sakramentet. Derfor vare Provsterne begjærende, at, hvor som saadan Trang er, Kgl. Maj.s Naade vilde for Guds Skyld unde Kirkerne noget af Tienden til Hjælp dertil.

Formula adhortandi ad poenitentiam et quasi excommunicandi impoenitentes, bis in anno usitata. M. Joh. Thomæ[1]).

Efterdi mine elskelige Guds Børn den hellige Højtid tilstunder, i hvilken vi begaa {incarnationem / resurrectionem} og mange pleje for Højtidens Skyld at gaa til Sakramentet, og fordi her findes stor Brøst paafærde, at den største Part synes mere at gjøre det for en Sædvane Skyld, Skrømteri og udvortes Skin, end for den rette Aarsag, til deres Tros Bestyrkelse, da er det ganske vel berammet udi vores Kirkeordinans,

---

[1]) M. Hans Thomesen var Sognepræst ved Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn og Sjællands Stifts »øverste Provst«, han har ved denne Lejlighed indtaget Biskoppens Plads. Da dette Stykke kun findes i Zwergs Afskrift (Nr. 8), meddeles det ordret efter denne.

som er uddragen af den hellige Skrift, at de, som ville nu og anden Tid annamme Sakramentet, Kristi Legem og Blod, skulle flittigen formanes og advares, at de ikke annamme det som Judas. Hvo som uværdelig æder af dette Brød og drikker af Herrens Kalk, han er skyldig udi Herrens Legem og Blod, men at hver skal prøve sig selv, førend han drikker af Herrens Kalk; eller, om de ikke ville lade sig paaminde og undervise, skal de vide at holde sig fra denne Delagtighed, det hellige Sakramente, indtil de gjøre Pønitens, rette og bedre sig, at de paa andre Tider kunne stedes til Sakramentet med kristne Mennesker. Beder jeg derfor alle mine nærværende Sognefolk, at I ville ville nøje agte paa Ordinansens Ord og deres Forklaring, og hver, eftersom han af sin Samvittighed ikke dømmes fri, tragte til at rette sig imod Gud og Kgl. Majestæts Ordinans.

1. Alle de, som ere aabenbare bandsatte og ikke igjen afløste.

2. De, som forhærdeligen hænge ved nogen vitterlig Kjætteri, som Vederdøbere, Sakramentskjændere og andre Sværmere.

3. Saa mange, som haardnakkeligen leve i nogen aabenbare Last imod Guds Bud, alle Troldkarle, Troldkvinder, som have gjort Pagt med Djævelen, imod det første Bud, desligeste Guds Ords Forhaanere og Foragtere, som misbruge Guds Navn med blodige Eder; item Menedere, imod det andet, og de som forhærdeligen foragte Jesu Kristi hellige og dyrebare Ord; item Præstehadere, imod det tredie; hvorledes kunne de være delagtige i Sakramentet, som forsmaa Ordet og Ordsens Tjenere!

4. Alle de, som slaa og bande deres Forældre.

5. Manddrabere, Forrædere, Tyranner og Voldsmænd, som bruge deres Styrke og Magt at fortrykke og fordærve andre; item de, som leve i aabenbare Had og Avind.

6. Horkarle, Jomfrukrænkere, Skjørlevnere, Horer og Skjøger, Bolere og Bolskab, Æreskjændere, Tyranner imod deres Hustruer, Ruffersker og de, som holde et uskikkeligt

Hus og ondt Levnet i deres Huse, daglige Drankere, Slemmere og Doblere.

7. Vitterlige Tyve, Røvere og Aagerkarle.

8. Vitterlige Løgnere og Skjændegjæster, Bagvaskere, alle de, som bære falske Vidnesbyrd imod deres Næste, og lægge Vind paa at forkrænke deres fattige Næstes gode Navn og Rygte med Bagvaskelse.

Saadanne, som aabenbar og foruden al Gudsfrygt leve, som synde og dermed forarge andre, formaner jeg for Guds Navns Æres Skyld og deres egen Saligheds Skyld, at de tænke til at gjøre en alvorlig Pønitense, og staar af fra saadanne Synder. Men hvis de ikke nogenlunde ville rette sig, da skulle de vide, at ligesom de have med deres egne Synder udelukt sig fra Guds Naade og Himmeriges Rige, saa bør dennem ogsaa at holdes fra det højværdige Sakramente og den kristne Kirkes eller Menigheds Omgjængelse, da de ogsaa skulle vide, at de ere Bandsmennesker, 1. udelukte fra Guds Naade og Venskab, 2. fra Alterens Sakramente, 3. den kristne Menigheds Delagtighed, indtil saa længe de gjøre en alvorlig Pønitense. Gud han oplyse dem dertil for den Helligaands Skyld. Amen.

Derfor vil jeg have eder allesammen mine kjære Sognefolk formanet for Jesu Navns Æres Skyld, [at] I ville prøve eder selv, førend I gaa til Sakramentet. Og er det saa, I befinde eder at være skyldige i de Maader, som sagt er, at I da fortryde eders Synder af Hjærtet, og omvender eder til eders Herre og Gud, og tror visseligen, at han vil være eder en naadig Fader for Jesu Kristi Skyld. I kunne vel skuffe eders Kirketjenere og annamme Sakramentet dog uværdeligen, men, tror mig, Gud lader sig ikke skuffe.

Ser til, at I ikke skuffer eder selv til evig Død og Fordømmelse. Gud give os alle sin Naade for sin Søns Jesu Kristi Skyld. Amen.

Danske og norske Studerende ved Universitetet i Leipzig indtil 1660.

Meddeelt af

Prof. **T. A. Becker.**

I Efteraaret 1844 opholdt jeg mig i Familieanliggender omtrent i fire Uger i Leipzig og benyttede Leiligheden til af Universitetets Album at udskrive de Studerende fra Danmark, Norge og Sverrig, forsaavidt jeg kunde kjende dem, hvilket af og til var vanskeligt nok, som Enhver vil see ved at læse Navnene. Da Mag. Styffe, af det svenske Rigsarchiv, senere har udtegnet de Svenske, som altsaa ville blive meddeelte paa et passende Sted, har jeg udeladt dem her, dog er det nok rimeligt, at Enkelte ere komne med, idet Ligheden i Navnene har forledet mig til at antage dem for Landsmænd; de Svenske ere langt overveiende i Antal fremfor Danske og Normænd indtil 1550; siden er Forholdet omvendt, nemlig fra 1546—71 ikke een Svensk, hvorefter de igjen begynde, men indtil 1645 — altsaa i 100 Aar — ialt kun 21, medens de Danske ere saa talrige; 1656 blive de Svenske meget talrige, da deres Tropper holdt Byen besat: alene Gouvernøren Lillie lod fire Sønner indskrive.

Leipziger Universitetets Album er et Pergamentshaandskrift, som begynder med Afskrifter af de Pavebuller, der tillade Anlæggelsen af Universitetet, hvorefter følge de Studerende, som fulgte med fra Prag, altsaa vare fritagne for

at erlægge Indskrivningspenge, hvilket udvidedes til dem, som i de næste fem Aar fulgte efter, altsaa rimeligviis allerede vare indskrevne, dengang Udvandringen gik for sig, hvilket betegnes med »Pragensis«. De Studerende vare som bekjendt deelte i fire Nationer, Meissnere, Bajrere, Polakker og Saxere, hvilken sidste Nation næsten altid er mindst talrig, endskjøndt Danske, Norske og Svenske regnedes med dertil. Indskrivningen foregik to Gange om Aaret, St. Jørgens Dag, den 23 April, og St. Galli Dag, den 16 October.

1409 [1] . . . Olauus Jacobi de Roskildia, baccalaureus; tilføiet med nyere Haand: postea episcopus Arosiensis.

— . . . . Ludolphus de Haunia; overstreget, altsaa rimeligviis senere relegeret.

1411 S. Galli D. Dominus Nicolaus Johannis, capitaneus regis Dacie . . . . dedit 6 Gr.

— — Johannes Nicolai, canonicus Londensis; Pragensis.

— — Ericus Laurentii, canonicus Roskildensis 6 —

— — Johannes Mathei, Pragensis.

— — Johannes de Norfegia . . . . 6 —

— — Nicolaus Bergensis . . . . 6 —

— — Michael de Roskildia, promisit (solvere).

1413 . . . . Dominus Jacobus de Schania . . . . . . 6 —

— Petrus Absalonis de Lundis . . . . . . 6 —

— Jacobus Laurentii de Dacia . . . . 6 —

— Nicolaus Olai de Dacia . . . . 6 —

1414 S. Jørgens D. Conradus Schone, promisit.

— S. Gal. Christoferus de Dacia . . . . 6 —

— — Cunradus Lange (?) [2] . . . . 6 —

— — Johannes Wele (?) [2] . . . . 6 —

---

1) Altsaa Medindvandrede fra Prag ved Universitetets Stiftelse.

2) Skjøndt disse to Personer neppe ere Danske, har jeg dog taget dem med, da Navnene have nogen Lighed med danske; det samme gjælder om alle senere, som ere betegnede med Spørgsmaalstegn.

1414	S. Gal.	Olaus Absalonis de Dacia . . . . dedit	6 Gr.
—	—	Johannes Johannis de Roskolia	6 —
1415	S. Gal.	Mathias Petri de Rypen	6 —
—	—	Remigius Gislonis de Viriom (?)	6 —
—	—	Laurentius Ingemundi	6 —
—	—	Thordo Thordonis	6 —
—	—	Boetius de Frisonia	6 —
—	—	Sveno Petri	6 —
1416	S. Jørg.	Offo Stigoni de Dacia	6 —
—	S. Gal.	Auo Jacobi de Zelandia	6 —
1418	S. Jørg.	Andreas Petri de Dacia	6 —
—	—	Dominus Johannes Martini, canonicus ecclesiæ Ripensis	6 —
1420	S. Jørg.	Olauus Johannis de Dacia	6 —
—	S. Gal.	Heinricus de Rippin (?)	3 —
1422	S. Gal.	Martinus Johannis de Dacia	6 —
1423	S. Jørg.	Petrus de Dacia	6 —
—	S. Gal.	Albertus Lembegke (?)	6 —
—	—	Nicolaus Torssen	6 —
1424	S. Gal.	Torkillus de Arusia	6 —
—	—	Trugottus Hasse	6 —
1425	S. Gal.	Petrus Stegh de Roschildis	6 —
—	—	Magister Laurentius de Roschildis . . .	6 —
—	—	Olauus Guneri de Arosia	6 —
1426	S. Gal.	Johannes Hamarensis de Norwegia . . .	6 —
1428	S. Gal.	Rigolfus de Feonia	6 —
1429	S. Jørg.	Laurentius } de Arusia	6 —
—	—	Martinus } de Arusia	6 —
1431	S. Jørg.	Albertus de Slawlosya	p.
—	S. Gal.	Andreas de Ruskildia	p.
1432	S. Jørg.	Dominus Ollauus Martini } de Roschildia	6 —
—	—	Dominus Johannes Crappe } de Roschildia	6 —
—	—	Dominus Tetekius Henrici } de Roschildia	6 —
—	S. Gal.	Johannes Jone canonicus Lundensis . .	6 —
		Jacobus Petri canonicus Roschildensis .	6 —
1433	S. Jørg.	Severinus Nicolai de Lundis	2 —

1433	S. Jørg.	Johannes Nycopensis	4 Gr.
—	S. Gal.	Henricus de Arosia	6 —
—	S. Jørg.	Jacobus Johannis de Roschildia	6 —
—	—	Petrus Pauli de Roschildia	6 —
—	—	Petrus Heynrici de Roschildia	6 —
—	—	Olaus Petri de Roschildia	6 —
—	—	Jacobus Johannis de Roschildia	6 —
—	S. Gal.	Johannes Myndel de Rosschildia	6 —
1437	S. Jørg.	Wickmannus de Arosia	10 —
1440	S. Jørg.	Jacobus Vires de Ripis	10 —
—	S. Gal.	Nicolaus Marquardi de Ripis	6 —
1441	S. Jørg.	Olaus de Roskildia	10 —
—	—	Trugillus Laurentii de Malmogia	10 —
—	—	Johannes Petri de Arusia	10 —
—	—	Ludekinus Abel de Arosia	10 —
—	—	Gylkynus Lanck de Arosia	6 —
—	S. Gal.	Laurentius de Arusia	6 —
—	—	Petrus de Arusia	6 —
—	—	Andreas Theotgari	10 —
—	—	Michael Mathie de Kopenhagen	6 —
1442	S. Jørg.	Petrus Nicolai canonicus Ripensis . . .	10 —
—	—	Andreas de Hallandia	6 —
—	—	Helgo de Hallandia	10 —
—	—	Henricus de Lolandia	6 —
—	—	Petrus Nicolai de dioecesi Ripensi . . .	10 —
—	S. Gal.	Henricus Upsalensis de Noruegia . . .	6 —
1443	S. Jørg.	Petrus de Ripa	10 —
—	S. Gal.	Johannes Pampe de Arosia	10 —
—	—	Johannes Petri de Hallandia	5 —
—	—	Ingewaldus Bondo de Arosia	10 —
1444	S. Gal.	Henricus van Lawen de Arosia	10 —
		Ericus Trolle de Swecia	10 —
1445	S. Gal.	Johannes Thūndern	10 —
1446	S. Jørg.	Brigerus de Roschildia	4 —
1447	S. Gal.	Petrus de Gotlandia	10 —
1449	S. Jørg.	Nicolaus Martini de Roschildia	6 —

1449	S. Jørg.	Sweno Pauli de Roschildia	6 Gr.
1450	S. Jørg.	Olauus Nicolai de Swineburg in Dacia	10 —
1452	S. Gal.	Vnericus Johannis de Arosia	10 —
1454	S. Jørg.	Martinus Bolo de Flensborgk	6 —
—	—	Johannes Wipern de Borg	6 —
1458	S. Gal.	Johannes Veghener } de Borch	10 —
—	—	Valentinus } de Borch	6 —
1459	S. Jørg.	Symon Smedt de Borgh	5 —
1461	S. Jørg.	Henricus Tolner de Borch	6 —
—	S. Gal.	Johannes Man de Borch	10 —
1463	S. Jørg.	Petrus Quricius (?) de Kopenhagen de Dacia	6 —
—	—	Oddo Johannis de Dacia, canonicus Roskildensis	10 —
—	—	Petrus Andree de Rosskildia	10 —
1464	S. Gal.	Johannes Eseber de Flenssborgk	6 —
—	—	Liderus Johannis de Rosschildia	10 —
—	—	Olaus Saxon de Rosschildia	10 —
—	—	Nicolaus Petri de Russchildia	10 —
1465	S. Gal.	Nicolaus Thonis de Ottonia	10 —
1466	S. Jørg.	Nicolaus Henrici de Roschildia	10 —
—	—	Sigmon Laurencii de Haffnia	10 —
—	—	Volkmarus Pusks de Meonia	10 —
—	—	Jacobus Riidemann.	
—	—	Johannes Laurencii de Kopenhagen . .	10 —
1479	S. Jørg.	Jacobus Kleynschot de Gotia	6 —
—	S. Gal.	Hermannus Rosenkrantz (?) dedit 6, med senere Haand: dedit totum	12 —
1481	S. Jørg.	Lauritz Rosenkrantz de Goslaria (?) . . .	6 —
1485	S. Jørg.	Aco Wymannus de Arrosia . dedit 6 —	totum
—	—	Olauus Bure de Nicopia . . . — 6 —	totum
—	—	Nicolaus Bongh de Nicopia . . — 6 —	totum
—	—	Johannes Andree de Nicopia	p.
1487	S. Gal.	Johannes Yebe de Renesspurgk, baccalaureus Rostockiensis	10 —
1488	S. Jørg.	Johannes Reymer de Renspurgk	6 —
1489	S. Jørg.	Michael Stykke de Hornes Dacus . 6 —	totum

1490 S. Jørg. Albertus de Wibergia Glob . . . . 6 Gr.
— — Boecius Thetenssen de Eyderstede . . . 6 —
1491 S. Jørg. Petrus Laurencii de Dacia . . . . 6 —
— — Nicolaus Andree de Dacia . . . . 6 —
1511 S. Jørg. Henricus Schult de Slesewyg . . . . . . 3 —
1514 S. Jørg. Caspar Steimoeck de Borch . . . . . . 6 —
1517 I dette Aar vare der ingen Nordboer, men i det første Semester usædvanlig mange Saxer og Polakker, meget faa i det sidste, som overhovedet disse to Natjoner altid stode betydeligt tilbage i Antal for de to andre. I dette Aar blev Georgius Schiftef, medicæ artis doctor clarissimus, valgt til Rector: qui propter causas satis prægnantes magistratum per unicum tantum diem naturalem administrauit.
1518 S. Gal. Johannes Elsinius de Flenssburgk . . . 2 —

I de følgende Aar forekomme altid en Mængde Munke; nu fandt man det nødvendigt at lade dem lære noget. I disse Aar var forøvrigt Universitetet yderst svagt besøgt.

1520 S. Jørg. Symon Krauss de Borch . . . . 6 —
— S. Gal. Christannus Petri Dacus, baccalaureus Ottoniensis . . . . $\frac{1}{2}$ fl.
— — Johannes Jacobi Dacus ex Schweinburg 6 Gr.
1526 S. Jørg. Jacobus Schroder Flensburgensis pauper. totum
1527 S. Gal. Christiernus Torkilli Cimber . . . . . . 6 Gr.
1531 S. Jørg. Petrus Dringenberg Malmogensis . . . . 10 —
1533 S. Jørg. Thomas Ryper Horsnensis Danus . . . 6 —
— S. Gal. Erasmus Ludovici ex Datia . . . . 6 —
1534 S. Gal. Johannes Trugilli Danus . . . . 2 —
— — Matheus Fugk de Burgk (overstreget) 3 — totum
1535 S. Jørg. Jonas Thuronis Schaniensis . . . . . . 6 —
1538 S. Jørg. I dette Semester bleve 88 indskrevne; i de sidste sex Aar var Saxernes Antal meget ringe[1]).

Den 19 Mai 1539 indførtes Reformationen i Leipzig, hvilket i Førstningen ikke forandrede Forholdet, men fra 1544 af bleve Saxerne talrigere.

1550 S. Jørg. $\frac{248}{21}$ Jacobus Rebentlow Trachsholmiensis $\frac{1}{2}$ fl.

---

[1]) I det Følgende er anført, hvor mange der bleve indskrevne i hvert Semester og hvormange af disse der vare Saxere; det er betegnet saaledes, at f Ex. $\frac{246}{21}$ betyder 246 Indskrevne, og deraf 21 Saxere.

1554 S. Gal. $\frac{18}{10}$ Henricus Guldenstern ex arce Lingholm in Dania . . . . 10½ Gr.

Omnium autem, qui a prima fundatione huius nostræ academiæ hucusque nomina sua in militiam hanc literariam dederunt, numerus est 42,530.

1555 S. Jørg. $\frac{166}{10}$ Petrus Suueluas Flensburgensis Helsanus . . . . 6 Gr.

1557 S. Jørg. $\frac{229}{32}$ Paulus Cypræus Slesuicensis . . . . 6 —

— — Habbo de Haringa Frisius Orientalis (overstreget) . . . . ½ fl.

— — Joachimus Blanck Slesvicensis . . . . . 6 Gr.

1561 S. Gal. $\frac{160}{29}$ Dette maa være senere indført i Matrikelen og feilskrevet for 1562, St. Jørgens Dag, jfr. Wegener om Anders Sørensøn Vedel S. 28—29 efter Danske Magasin II, 174; at jeg ikke har læst eller skrevet feil har Mag. Styffe været saa god at eftersee og bekræfte.

— — Christianus Heggelius Cimber in Dania 8 —

— — Andreas Severinus ex Cymbria Danus . 8 —

— — Tycho Brade ex Schania Danus . . 1 Gl. 3 Gr.

— — Absalon Magni ex Falstria Danus . 1 — 3 —

1562 S. Gal. $\frac{135}{13}$ Henricus Gerardus Phrisius . . . 3 Gr. 6 Gr.

— — Nicolaus Meierus Husensis . . . . 10 Gr. 6 Gr.

1564 S. Jørg. $\frac{346}{76}$ Petrus Joannes Hegelund Ripensis 12 Gr.

— — Henricus } a Ranzov Holsatienses . . . 24 —

— — Siphardus } a Ranzov Holsatienses . . . 24 —

— — Nicolaus Kal Fimariensis . . . . 6 —

— — Joannes Andree } Dani . . . . 12 —

— — Canutus Schram } Dani . . . . 24 —

— — Georgius Joannes Hegelund . . . . . . 6 —

1568 S. Gal. $\frac{118}{24}$ Petrus Pomarius (ɔ: Abildgaard?) Danus 6 —

1569 S. Jørg. $\frac{368}{56}$ M. Joannes Laurentius Arhusiensis 12 —

— — Andreas Limuicus Cimber . . . . 6 —

— — Paulus Thomas Ripensis Hugom Danus 6 —

1570 S. Jørg. $\frac{262}{39}$ Joannes Legellius Elsingorensis . . 6 —

— S. Gal. $\frac{133}{10}$ Jacobus Mathias Arusiensis Cimber, Magister Vuitebergensis . . . . 10½ —

1571 S. Jørg. $^{4}_{4}{}^{1}_{0}{}^{4}$ Stephan Lagonius Ripensis . . . . . ½ Gl.
— — Paulus Nicolai Cymber . . . . 6 Gr.
— — Daniel Berndes Sunderburgensis . . . . ½ Gl.
— S. Gal. $\frac{7}{1}\frac{8}{0}$ Georgius Tausanus Holsatus . . . . pauper.
— — Joannes Laurentius Amerinus Danus 10 Gr. 6 d.
1572 S. Gal. $^{2}_{4}{}^{7}_{1}{}^{4}$ Johannes Knopperus Hafniensis . . . 12 Gr.
1573 S. Jørg. $^{2}_{4}{}^{4}_{4}{}^{0}$ Christophorus Lindenau Jutensis . ½ fl.
— S. Gal. $^{1}{}^{0}_{6}{}^{0}$ Iuarus Seuerini } Dani . . . . 12 Gr.
Albertus Schele } Dani . . . . 12 —
— — Henricus Lucke Danus . . . aureum Rhenense.
1574 S. Jørg. $^{3}_{6}{}^{8}_{8}{}^{7}$ Truderus } Birno, (Bjørn) fratres 16 Gr.
— — Jacobus } nobiles Dani . . . . 16 —
— — Petrus Vinstrupius Danus Magister . . . 16 —
— — Joannes Christopherus Dibuadius Mag.
Wittebergens. . . . . 24 —
— — Erasmus Seuerinus Cimber . . . . 6 —
1576 S. Gal. $\frac{8}{1}\frac{5}{6}$ Olaus à Rosenspar à Schralt (Scharolt) 13 —
— — Joannes Stinonis à Lundby . . . . 13 —
1578 S. Jørg. $^{3}_{4}{}^{3}_{1}{}^{2}$ Lago Vurnne Danus . . . . 12 —
1579 S. Jørg. $^{3}_{6}{}^{7}_{2}{}^{1}$ Henningus } à Quitzou, fratres . 1 fl 3 Gr.
— — Theodericus } à Quitzou, fratres . 1 - 3 —
— — M. Thomas Meier Holsatus . . . . 12 —
— — Lago Johannis Vre Cimber . . . . 18 —
— — Nicolaus } Kaas ad Starup, fratres . . . . 18 —
— — Ericus } Kaas ad Starup, fratres . . . . 18 —
— — Georgius Spigelius (Speil) ad Borreby . 18 —
1580 S. Jørg. $^{3}_{6}{}^{5}_{1}{}^{8}$ M. Johannes Petreius Horschnensis
Danus . . . . ½ Gl.
— — Laurentius Schwingius Argeuiensis (?)
Danus . . . . ½ —
1581 S. Gal. $\frac{6}{5}{}^{4}$ Canutus a Wolffeldt (Ulfeld), Danus . 6 Gr.
1582 S. Jørg. $^{3}_{2}{}^{4}_{8}{}^{8}$ Henricus Joannis } Flensburgenses . . { Crucia-
— — Thomas Finck } Flensburgenses . . { tum in
— — Thomas Thorschmede } Flensburgenses . . { auro.
— S. Gal. $^{2}_{2}{}^{2}_{0}{}^{4}$ Petrus Joannis Danus . . . . ½ fl.
Sigfrid Beck Danus . . . . ½ fl.

1584 S. Jørg. $^{438}_{67}$ Tilemannus Kamphen Danus . . . . 6 Gr.
1585 S. Jørg. $^{808}_{58}$ Iuo Julius Danus . . . . 1 fl.
1587 S. Jørg. $^{458}_{70}$ Petrus Bruderus Holsatus . . . . . ½ —
— — Johannes Davidis Helsingerensis . . . . ½ Gl.
1588 S. Jørg. $^{477}_{76}$ Julouicus (? Ludovicus) Heylman Schlesuicus-Holsatus . . . . ½ fl.
— — Arnoldus Stetterus Hattingensis . . . . . ½ —
— — Christoph. Remius Rensburgensis . . . ½ —
— S. Gal. $^{266}_{47}$ Jacobus Tetens Eiderstadensis Holsatus J. U. Doctor . . . . 12 Gr.
— — Nicolaus Hammerus Hafniensis Danus 10 Gr. 6 d.
— — Seuerinus Paulus Collignius Danus 10 — 6 -
1590 S. Jørg. $^{410}_{108}$ Magnus } Kaas, fratres, Dani . . . . 36 Gr.
— — Gerhardus }
— — Christianus Blymesterus Danus . . . . . 12 —
— — Andreas Erasmi Hafniensis . . . . 12 —
— — Wilhatus Nicolaus Ripensis Danus . . . 12 —

Omnes numero 58,265 à fundata Academia.

1591 S. Jørg. $^{426}_{84}$ Samuel Calixtus Flensburgensis . . . 6 —
— — Christianus ab Eulenau Flensburgensis ½ fl.
— — Johannes Johannis Hellespontius Danus ½ —
— S. Gal. $^{311}_{72}$ Jacobus Marcii Husensis . . . . . . 6 Gr.
1593 S. Gal. $^{231}_{50}$ Illustrissimus princeps et dominus, dominus Vldaricus, laudatissimæ memoriæ Frederici Secundi, Danorum regis, filius secundo genitus, heres Norvegiæ, dux Sleswici, Holsatiæ, Stormariæ et Ditmarsiæ, comes in Oldenborgk et Delmenhorst, in aureo nummo 4 fl.
— — Petrus Calliceus Flensburgensis . . . . 12 Gr.
— — Joannes Meierus Flensburgensis Holsatus 7 —
1594 S. Jørg. $^{340}_{90}$ Holgerus Linndenow ad Hinssgaffvel Danus . . . . ½ fl.
— — Hieronymus Matthias Haderslebensis . . 6 Gr.
1595 S. Jørg. $^{429}_{94}$ Anno Christi Jesv servatoris nostri mdxcv a fundatione hvivs inclytæ academiæ Lip-

siensis clxxxvj in rectorem magnificum per semestre æstivum electus et renvnciatus est illustrissimus et serenissimvs princeps et dominus dominvs Vldaricvs hæres Norwegiæ, dvx Schleswici, Holsatiæ, Stormariæ et Ditmarsiæ, comes in Oldenborg et Delmenhorst, cvivs illustrissimæ celsitvdinis nomine substitutus prorector Franciscvs Romanvs I.V.D. canonicvs Navmbvrgensis supremæ cvriæ electoralis assessor publicvs in numervm stvdiosorvm recepit, qvorvm nomina svbscripta reperivntur.

Foran er Prindsens Vaaben — de holsteenske Hertugers — smukt malet, foroven med hans Valgsprog: Jehova sortes meæ, og forneden: Vldaricus H. N. Dux. Sl. H. D. C. I. O. E. D.

— S. Gal. ${}^{1}_{2}{}^{1}_{1}{}^{8}$ Jacobus Andreas Curoniensis Danus . . . . 10 Gr. 6 d.

— — Johannes Seuerinus Velleius Danus . . 1 fl.

1596 S. Jørg. $\frac{5}{1}\frac{5}{1}\frac{8}{0}$ Esbaldus Thuronius Schlesuicencis . . . . 10 Gr. 6 d.

Rectoren Johannes Fridericus Wolffeshusius, Mag. art. et Prof. publ., bemærker: Chrysippus interrogatus, cur Rempublicam non administraret, dicitur respondisse: Quia mala administratio Deos, bona homines offendit; han har altsaa rimeligviis faaet et Pereat eller havt en anden lignende Fatalitet.

— — Petrus Fedderus Euderstediensis . . . . 6 Gr.

— — Hieronymus } Cybræi, fratres }

— — Johannes Adolphus } Schlesuicenses } . 12 —

— S. Gal. ${}^{3}_{5}{}^{1}_{1}{}^{1}$ Johannes Syluester Flensborgensis . 12 —

1597 S. Jørg. ${}^{1}_{4}{}^{8}_{7}{}^{1}$ Joh. Adolphvs Hever Euderstatensis . . . . 10 Gr. 6 d.

1599 S. Gal. ${}^{8}_{6}{}^{1}_{8}{}^{8}$ Christianus Hieronymus Slesuicensis . gratis.

1601 S. Jørg. $\frac{5}{1}\frac{8}{4}\frac{6}{2}$ Reinholdus Weilerholdus (? Westerholdus) Schlesuuicensis . . . . . 10 Gr. 6 d.

— — Otto } Pouuisch Henningi filii, }

— — Wolfgang } domini in Farna et Wand } 2 fl. 6 Gr.

— S. Gal. $\frac{6}{1}\frac{6}{7}$ Petrus Pauli mathematum studiosus è Cymbrica Chersoneso oriundus . . pauper.

1601	S. Gal.		Anthonius Frisius Hesselageriensis Danus	10 Gr. 6 d.
1603	S. Jørg.	$\frac{5}{1}\frac{4}{2}\frac{3}{7}$	Henricus Masius Femariensis Holsatus	9 Gr.
—	—		Owenus Julius } Dani	13 Gr. 6 d.
—	—		Gregorius Julius } Dani	13 — 6 -
1604	S. Jørg.	$\frac{5}{1}\frac{0}{4}\frac{5}{2}$	Leuinus Mauer Slesuicensis Holsatus	5 Gr.
1605	S. Jørg.	$\frac{3}{8}\frac{3}{1}\frac{7}{}$	Ericus Bruno Flensburgensis Danus	10 Gr. 6 d.
—	—		Petrus Jacobi Wordingius Danus	
1606	S. Jørg.	$\frac{5}{1}\frac{2}{2}\frac{5}{9}$	Mathias Hein Husensis	10 — 6 -
—	S. Gal.	$\frac{0}{2}\frac{3}{7}$	Titus Baxen Euderstadensis Holsatus	½ fl.
—	—		Georgius } Lycke Dani	2 th.
—	—		Franciscus } Lycke Dani	
1607	S. Jørg.	$\frac{3}{0}\frac{3}{2}\frac{0}{}$	Petrus Saxo Husiensis Holsatus	10 Gr. 6 d.
—	—		Henricus Alberti Haffnia Danus	10 — 6 -
—	—		Fredericus Seuerin Haffnia Danus	10 — 6 -
1608	S. Jørg.	$\frac{2}{5}\frac{1}{5}\frac{1}{}$	Johannes Polio Fleinsburgensis Holsatus	10 — 6 -
—	—		Conradus Hake Hedersleben	9 — » -
1609	S. Gal.	$\frac{7}{1}\frac{1}{3}$	Stheno Rosenspar de Scharholdt, Eques Danus	1 Thal.
—	—		Christianus Bordingius Danus	12 Gr.
—	—		Nicolaus Johannis Danus	12 —

Da Universitetet i dette Aar holdt sit 200aarige Jubilæum, havde der været indskrevet 69,043.

1610	S. Jørg.	$\frac{4}{1}\frac{7}{1}\frac{3}{6}$	Johannes Brix Norwegianus	12 —
—	—		Gregorius Krabbe Danus	12 —
—	—		Georgius Seefeldt Cymbricus Danus	10 Gr. 6 d.
—	—		Christianus Wang } Dani	2 Gl.
—	—		Henningus Falkendorf[1] } Dani	
1611	S. Gal.	$\frac{7}{2}\frac{2}{4}$	Christianus Schutz Viburgensis } Dani	1 —
—	—		Petrus Bruno Noxouicasis } Dani	
—	—		Andreas Kesemann Haderslebiensis	10 Gr.

[1]) Valkendorf.

1611 S. Gal. Georgius Amilus Hederslebiensis (!) . . 10 Gr.
1612 S. Gal. $\frac{143}{44}$ Magnus Kaas } Nobiles Dani.
Ericus Kaas }
— — Laurentius Seuerini Crenoniensis (?Grenouiensis) Danus Præceptor.
1613 S. Jørg. $\frac{610}{138}$ Naumannus Bernhardinus Husanus Holsatus . . . . 8 Gr.
— — Andreas Johannis Eiderostadensis . . . 5 —
— — Friderich } Markdaner nobiles } Dani . . . . . . 1½ Gl.
— — Johannes }
— — Petrus Eisenbergius }
— — Claudius Claudianus Schavenius Danus ½ —
— — Jonas Laurentius Hambræus Danus . . 6 Gr.
— — Owenus Gidde [1]) de Tommerd [2]) Danus ½ Gl.
— S. Gal. $\frac{128}{16}$ Lago Andreæ Wellejus } Dani fatres . 1 Gl. 3 Gr.
— — Johan Andreæ Wellejus }
1614 S. Jørg. $\frac{608}{165}$ Johannes Georgi Nolius Hettingensis Danus . . . . 4 d.
— — Laurentius Martini Scawenius . . . . . ½ Gl.
— — Johannes Christiani Wibe . . . . ½ —
— — Johannes Barnekovius nobilis Danus . ½ —
— S. Gal. $\frac{82}{15}$ Georgius Klincovius Hussanus Holsatus . . . . pauper.
1615 S. Gal. $\frac{287}{68}$ Falck Giaa [3]) Danus } . . . einen Rosenobel.
— — Lago Broch Danus }
— — Ericus Rosækranzius Nobilis Danus 1 Gl. 8 Gr.
1616 S. Jørg. $\frac{127}{56}$ Libfridus } Schwaben Koppenhagenses Dani . . . . 2 Gl.
— — Jacobus }
— S. Gal. $\frac{107}{26}$ Daniel Culman Husensis Holsatus 10 Gr. 6 d.
1617 S. Jørg. $\frac{686}{158}$ Augustinus Danielus } Eiderstatenses Holsati . 2 Rth.
— — Augustinus Jonæ }
— — Christianus Olcenius Haderslebia Saxo 4 Gr.
— S. Gal. $\frac{107}{27}$ Petrus Mathias Husanus Holsatus . . ½ Gl.

[1]) Gjedde. [2]) Tommerup. [3]) Gløe.

1619 S. Jørg. $\frac{290}{61}$ Laurentius Nicolai Alburgo-Danus
— — Jacobus Seefeldt
— — Olaus Seefeldt
— — Georgius Seefeldt } Nobiles Dani } 2 Vallenses (ɔ: Thl.)
— S. Gal. $\frac{70}{25}$ Ancharius Schroderus Haderslebiensis Holsatus . . . . 1 Gl.
1620 S. Jørg. $\frac{677}{156}$ Franciscus Rantzouius Nobilis Danus . . . . einen Ducaten.
— — Josias Marquartsen Husensis Holsatus ½ Rth.
— — Titus Axenius Husensis Holsatus . . . ½ —
— S. Gal. $\frac{341}{03}$ Broderus Pauli Husensis Holsatus . 1 Gl.
1621 S. Jørg. $\frac{404}{104}$ Johannes Fischer Schleswicensis 10 Gr. 6 d.
1622 S. Jørg. $\frac{461}{144}$ Justus Gerhardus Vulteius Haderslebiensis Holsatus . . . . . . 2 Gl. 5 Gr.
— — Albertus Gerhardus Meyeri Hafniâ Danus 1 Gl.
— — Hilarius Crause
— — Ericus Grube
— — Stenno Bisler [1]
— — Lago Bisler [1] } Nobiles Dani
— — Wichmannus Jacobi Hasebardus Hafnia Danus
— — Eberus Brunovius Caldengo-Danus } 2 Rth.
— — Christianus Sincklar Scaniâ Danus
— — M. Heinricus Dahm Pfleinburgensis Holsatus } ½ Rth.
— — Andreas Johannis Alburgius Danus . . 1 Gl.
1623 S. Jørg. $\frac{537}{03}$ Johannes Andreæ Helsingorâ Danus 10 Gr.
— — Henricus Ickingius Ansla Norwegiensis 10 —

1623 oprettedes Sorø Academie for at standse Reiserne til fremmede Lande: fra 1624—60 er Antallet af de Studerende i Leipzig fra det egentlige Danmark kun 10, af Normænd slet ingen; Hensigten blev naaet, om end andre Aarsager, især Fattigdom, vare medvirkende.

— S. Gal. $\frac{405}{75}$ Christophorus Joannis Alburgensis Danus . . . . 1 Gl. 1 Gr.

---

[1]) ɔ: Bille.

1624 S. Jørg. ${}^{3}_{7}{}^{4}_{2}{}^{7}$ Sebastianus Wilhelmi Tönningensis Holsatus . . . . 12 Gl.

— S. Gal. ${}^{8}_{2}{}^{1}_{6}$ Harderus Vackius Flensburgensis Holsatus . . . . 1 Gl. 1 Gr.

1625 S. Jørg. ${}^{6}_{1}{}^{7}_{2}{}^{9}_{5}$ Henricus Angelus Brezensis Holsatus ½ Gl.

1630 S. Jørg. ${}^{2}_{1}{}^{3}_{7}{}^{7}$ Joachimus à Gerstorff, Eques Danus }
— — Joannes Schütz Danus } 2 Thal.

— — Severinus Petri Calundanus Danus . . . 14 Gr.

— S. Gal. ${}^{1}_{2}{}^{2}_{0}{}^{8}$ Nicolaus Fredericus Sewinus [1]) Aussovia Danus . . . . 1 Gl.

— — Vlricus Georgius Angel Husensis Holsatus . . . . 14 Gr.

1631 S. Jørg. ${}^{4}_{5}{}^{2}_{2}{}^{1}$ Nicolaus Harderus Rensburgensis Holsatus . . . . 15 —

— — Georgius Fabritius Schleswicensis . . . 1 Gl.

— — Laurentius Koch Schleswicensis . . . . 1 —

— — Petrus Petræus Bretstadiensis . . . . . 15 Gr.

— — Andreas Jessenius Rensburgensis . . . 15 —

— — Laurentius Fabritius Sleussgensis (?) . . . 18 —

— — Conradus Dinssen Haterslebiensis . . . 22 —

— S. Gal. ${}^{3}_{5}{}^{0}_{0}{}^{2}$ Tycho à Jessen Flensburgensis Holsatus . . . . 16½ —

1633 S. Jørg. Formedelst Krigen kun indskrevne 24.

— S. Gal. Indskrevne 313. Rectoren Philippus Müllerus har indført følgende Vers som Tak for den overstandne Fare:

Quod post horribiles Bellonæ Atesque tumultus
  Speratum intravit nostra carina vatum
Gratia, Christe tua est; Non Urbem exurere nostram
  Holkia [2]) vis potuit; Te prohibente nefas.
Sis Hyperaspites noster quoque Christe deinceps,
  Præsidioque tuo stent Schola, Templa, Forum,
Lipsiaque excellat tantum, velut inclyta Palma,
  Qvantum depressam turba inimica cupit.

---

[1]) ɔ: Cervinus (Hjort).

[2]) Vor bekjendte Landsmand Henrik Holk til Raunholdt, dengang keiserlig Generalfeldtmarskalk, bombarderede Leipzig i flere Dage i

1635 S. Jørg. 23592 Rectoren, M. Cunradus Bavarus, utriusque linguæ Professor publicus, har indført følgende Vers for at trøste sig over Freden med Keiseren, hvorved de Svenske bleve ladte i Stikken:

Non est bellandum, nisi sit bellare necesse:
Pax, injusta licet, potior; redimendaque magno.
Optamus pacem: Mutentur falcibus Enses,
Vomere vertat Agros, Urbes qui verterat ante.
Factus ut est Cæsar, sic fiat Suecus Amicus.
Nos Deus exhilara; passos atrocia tandem:
Tandem finis erit, cunctorum et pausa malorum.

— — Lago Beck Danus . . . . 1 Thal.
— — Johannes Beck Danus . . . . 1 —
— — M. Johannes Fridericus Flensburgensis 1 —
1645 S. Jørg. 47452 Theodorus Percæus (? Petræus) Flensburgo-Holsatus . . . . 16 Gr.

I de foregaaende ti Aar, da der slet ingen Danske havde studeret, var Freqventsen kun ringe; for det Meste 2—300 for et heelt Aar, men 1639 kun 89 og 1644 90; Krigen maatte naturligviis ogsaa virke her.

1647 S. Jørg. 46675 Winandus Pampus Eidera Holsatus 16 Gr.
1648 S. Jørg. 47895 Simon Eggers Rensburgensis Holsatus . . . . 1 Thal.
1649 S. Jørg. 515261 Nicolaus Schwabe Rentburgensis Holsatus . . . . 2 —
— S. Gal. 9244 Johannes Johannis Resenius Hafniæ Danus . . . . 1 —
1650 S. Jørg. 614447 Gerhardus à Stöcken Reinsburgo-Holsatus . . . . 1 —
1651 S. Jørg. 37654 Justus Docemius Huså-Holsatus 1 —
1652 S. Jørg. 714147 Christianus Stöcken Rensburgensis Holsatus . . . . 16 Gr.

August Maaned 1633, indtil Byen overgav sig. Han døde endnu i samme Maaned i en Bondeby i Voigtlandet, efter forgjæves at have budt 1000 Rth. til den, som kunde skaffe ham en luthersk Præst i dette protestantiske Land; saa fuldstændigt havde hans Folk fordrevet dem. »Die Holckschen Jäger«, som omtales af Schiller i Wallensteins Lager, vare hans Livregiment og forstode sig paa at gjøre reent Bord.

1653 S. Jørg. $\frac{7\,2\,8}{1\,3\,8}$ Thomas Lebzelter Haffniâ Danus . 16 Gr.
— — Joachimus Otto Lenzke Rensburgo-Holsatus . . . . 16 —
1653 S. Jørg. Adrianus Wengelerus Flensburgo-Holsatus . . . . 16 Gr.
— — Nicolaus Landius Haffniâ Danus . . . . 16 —
— S. Gal. $\frac{3\,8\,7}{6\,7}$ Nicolaus Cordes Rensburgo-Holsatus . . . . 1 Thal.
1654 S. Jørg. $\frac{2\,3\,5}{6\,1}$ Gerhardus Engelinus Huso-Holsatus 16 Gr.
— — Paulus Mathiæ Haffniensis . . . . 24 —
— S. Gal. $\frac{8\,0}{3\,0}$ Henningus Arnoldi Discatorius Tunderâ-Holsatus . . . . 16 —
— — Johannes Günther Boldich Sonderburgo-Holsatus . . . . 16 —
— — Lorentz Leonhardt Boyse Flensburgensis Danus.
— — Petrus Langhein Husensis Holsatus . . 16 —
— — Theodorus Arnoldi Piscatorius Tunderâ-Holsatus . . . . 16 —
1655 S. Jørg. $\frac{7\,1\,6}{1\,0\,4}$ Paul Walther Flensburgensis . . . 16 —
— — Wolfgang Awe Flensburgensis . . . . . 16 —
— — Johann Augustus Dux Schleswic et Holsteinensis . . . . 9 Thal.
— — Christ. Augustus Weisser Glücksburgensis . . . . 16 Gr.
1656 S. Jørg. $\frac{5\,2\,6}{1\,0\,4}$ Burchardus Daldorffus Schleschwicensis . . . . 22 —
— — Johan Seuerini Sundersburgo-Holsatus . 32 —
— — Andreas Leo Dalholdensis Holsatus . . 16 —
— S. Gal. $\frac{4\,1\,1}{8\,5}$ M. Michael Lensche Rensburgo-Holsatus . . . . 16 —
— — Fridericus Petri (?) . . . . 32 —
— — Nicolaus Berensenius (?) . . . . 32 —
— — Johannes Ewaldus Tunderensis Holsatus 32 —
— — Johannes Lundius Flensburgensis . . . 32 —

1657 S. Jørg. $\frac{230}{60}$ Georgius Stutz Hadenslebensis Holsatus . . . . 16 Gr.
— — Georgius Andreæ Maneinus Flensburgensis . . . . 32 —
— — Joannes Hollænder Flensburgensis . . . 32 —
— S. Gal. $\frac{107}{20}$ Fredericus Bussius Schleswicensis . 16 —
1658 S. Jørg. $\frac{606}{144}$ Andreas Londius Nicöpingensis Danus . . . . 16 —
— — Ernestus Thur Sonderburgensis . . . . 22 —
— — Petrus Axen Huso . . . . 16 —
— — Tobias Dow Schleswicensis . . . . 16 —
— — Ca'so Gram: Tonningensis Holsatus . . 16 —
— — Ingvarus Petræus Huso-Holsatus . . . . 16 —
— — Wilhelm Buchholtz Flensburgensis { gratis inscriptus.
1659 S. Jørg. $\frac{521}{111}$ Gregorius Olai Tönningâ } Holsati . . 22 —
— — Paulus Jesse Berstadiâ } Holsati . . 22 —
— — Samuel Dagius Euderstadensis Holsatus 10 —
— — Mouritius Ehritz Tonderensis Holsatus . 22 —
— S. Gal. $\frac{132}{26}$ Fredericus Joannes Person Schleswico-Holsatus . . . . 16 —
— — Samuel Steenloss Sunderburgensis-Holsatus . . . . 1 Gl. 8 —
1660 S. Jørg. Erasmus Woltenit Eidero-Saxo . . . . 16 —
— — Johan Albinus Heverâ-Oriental: Eistedior: Holsatus.
— — Johan Müller Flensburgensis Holsatus . 16 —
— — Petrus Holste Eiterstadensis Holsatus.
— — Johan Hege Slesvico-Holsatus . . . . . 16 —

Indtil S. Jørgens Dag 1660 var Antallet af de ved Leipzigs Universitet Indskrevne, siden Universitetets Stiftelse, 97,506.

Fortsatte Meddelelser af Vendelbo Stifts-Kiste.

Ved Biskop **P. Chr. Kierkegaard.**

1.

1468. Vidne om, at en Kvinde gav en Mand Fuldmagt til at afhænde hendes Arvedel af Hus og Jord i Randers til Helligaands Kloster i Aalborg.

Allæ mæn thette breff seer heller høre lesæ hielsær Wij marthen sparre prowest i wijburgh pær pærssen prest i lowæns matis remsnijder matis smedh nis kijøbman och pether mwrermester borgere i alburgh kærligh met gwdh Och kungøre wij met thette worth obnæ breff ath wij nerværende hwoss ware i thæn helligher ands closter i alburgh met andhre gothe folks offuerwærelsæ tha nerværende soghe och hørdæ ath annæ iensdotter som sigh hener [?] sagde ther in atbliffuæ i sijn liffs tiidh fulmøndugh gijordh i allæ mathe som hwn selff nærværende ware pær lassen borger i randers ath skøtæ och affhendæ fra sigh och sijn arwijnghæ och til thæn helliger ands closter i alburgh til ewæ tiidh all thæn rættbæheijt som hennæ ær wppa komendæ met rættæ arff effter father och mother hwss och iordh met theris tilhørelse eehwat thet helst ær Encthet wndtaghen liggende i randers i sanctæ marthens soghen i longgæ och breæ som hwn ær forfwndhen Quod vidimus et audiuimus in euidens testimonium cum sigillis nostris presentibus infixis protestamur Datum et actum Anno domini mcdlxoctavo feria quinta proxime ante dominicam Palmarum.

Skrevet paa meget tykt Papir med store tunge Træk og fuldkommen bevaret med Undtagelse af en Del af de paatrykte Segl. Bagpaa staaer med samme eller samtidig Haand og Skrift: hwre anne aff randers møndwgh ghiorde per lassen.

2.

1480. Forlig om nogen Jord til Vesløs Kirke og Præst (i Han-Herred).

Wii Jeib meth gudz nade biscop i børglom Niels [meth] same nade biscop i wiborgh ville friis prowest i thy lawritz sogne prest i øsløffs [1]) ewinnelige meth gudh oc giøre alle wittherligt meth thette wort obne breff At aar effter gudz børdh mcdlxxx in die inuencionis sancte crucis vdi westløss kirke wore wii skickede oc wenlige oc wel forentte oc fordroghe moghens krabbe Niels krabbe moghens moghenssen hans oloffsen vppa theris metarffinngers weygne oc westløss kirke oc prest paa theris weygne om en iordh liggendis mellem baggerstofft oc then nørrehiørne vppa westløss kirkegardh Tha wortte the wenlige oc well til een fuldkommelige endhe swo forentte oc fordragne at for[ne] moghens krabbe Niels krabbe moghens moghenssen hans ollssen og theris metarfinnge skule til ewinnelige tydhe nyde brwge oc beholde eet støcke iordh som liggher østhen for[ne] kirke fraa then søndre kirkegardz hiørne oc til then nørre kirkegardz hiørne meth for[ne] iordz lenge som er fraa for[ne] kirkegardh oc indh til vdhmarcken tagher wedh Oc presten skall nydhe brwge oc beholde til prestebordh til ewigh tiidh, then iordh oc aggherre som liggher imellem then annen iordh fraa then søndre hiørne wedh kirkegardhen oc indh til baggertofft meth theris lenge fraa gaadhen oc swo langt som thet recker vp til marcken Oc skal presten bethe for theris oc theris forelderis siæle, oc holde messe hwer søndaghen i westløsskirke Skede thet oc swo at ther

---

[1]) Her har Skriveren aabenbar glemt: hilse alle som dette Brev see eller høre læse.

wort nogher forsømmelsse wdi at han war nogher søndaghe borthe oc ey sagdhe messe wdi for[ne] kirke Tha skal han komme til for[ne] kirke een dag huilken han wil wdi then wghe ther nest effther oc sije messe wdi for[ne] kirke In cujus rei testimonium sigilla nostra presentibus sunt appensa Datum Anno die et loco quibus vtsupra.

Skrevet paa en kort bred Pergamentstrimmel med en temmelig stor fast og klar Haand. Dette Dokument findes paaberaabt og tildels anført i en Dom, afsagt 1545 af Christian 3 paa Lundenæs, hvorved Embedet tilkjendtes den omhandlede Jord imod Reklamationer fra Familien, hvilken Dom findes i Stifts-Kisten.

3.

1495. Vidisse af et Skjøde paa Ooswidh og Ooswitz Fang (i Sjelland) af 1480.

Vii effthersereffnæ her iæp yrienssen her per henricssen her mortingh moghenssen her anderss orwæmesther her per olssen her hans perssen her boo lauridssen presther och vicarii i wor frwæ kircke i køffnæhaffn Gøre vitherligt allæ mæth thette wort opnæ breff Ath aar effther gwdz byrdh mcdxcquinto læsdæ wii och sowæ eth breff schreffwet paa permen mæth hengende indseyglæ vskraffwet vraghet usmitthet ustunghet i allæ moodhæ lydende ordh fran ordh som her effther screffwet stor Alle men thette breff see eller høre læsse helsæ vii niels brwn tryherritztings foghet brodher pæder andherssen presth och abbith innen essiæroms closter pæder anderssen vebner boænde innen borup lassæ ienssen borgemesther innen slangervp, alexander rodmandh innen sammæstedh oleff laurentzssen boænde innen herløffuæ och ieppe anderssen boænde innen snostrvp Ewinnælighæ mæth wor herræ kwngøræ wii allæ men mæth thette wort opnæ breff Ath aar effther gwtz byrdh mcdlxxx the helligæ threfollighetz affthen wor skicket paa for[ne] tryherritztingh hederligh och velbyrdig quinnæ husfrw bodil ieppis och henner kære søn niels ieppssen skøthæ och affhen-

nædæ fran thæm och fran alle theris ræthæ arfinghæ ooswidh och ooswitz fang woth och tiwrth, skow, mark, moosæ, digæ, och fiskæ wandh eehuath thet helst er eller næffnæs kandh inthet wndertaghet och indh tiil hederlich oc velbyrdigh man strængæ ridder herræ iohan oxæ och tiil hans retthæ arfingæ tiil een ewinnæligh eyædom och stod for[ne] husfrw bodil paa for[ne] tingh och sagdæ ath thet for[ne] gotz ooswidh woor hennes rætæ oldhe lewæ aff hedhen høøss[1]) och ingen andhentz i sandheidh och mæth ræthæ Thet saa gik och ford paa tryherritzting thet witnæ wii mæth wore indseyglæ hengdæ nædhen fore thette breff Ath saa er ganghet og farid i sandhed som fore screffwet stor Tryckæ wii wore indseyglæ nædhen paa thette breff Datum die et loco ut supra.

Skrevet paa stærkt Papir, meget vel conserveret, og saa at sige hvert Bogstav at læse, hvorved de mange Inconseqventser i Bogstaveremaaden ret træde frem.

4.

1509. Tingsvidne om Mensalgods til Sønderhaa Præstekald (i Thy).

Wii efftherscreffne Hermandh dytmerssen til norrehaa Niels ieipssen Capellan til yrop som prester ære Michil ienssen i ælsteth: lass nielssen i snetsteth mattis bertilssen id [ɔ: ibidem] Jep offuerskære i gydervpp oc per perssen Giøre vitherligt alle meth thette vort opne breff at aar effter gutz byrdh Mdnono Søndag infra octavam ascensionis domini Ffore oss oc mange flere danemendh i søndherhaa kirckæ Vor skiket hetherligæ mandh her michil cristiernssen sogneprest til sønderhaa hwicken som loglige eskt beddis oc fick iet fult vwildige sognevitne af xxiiii trofaste gamble danemendh som vore Jes nielssen i østhergordh i Jæsdrvpp mattis cristenssen ibidem nis nielssen id. anders bangh

---

[1]) Læsningen af disse Ord er fuldkommen sikker.

Jost seurenssen id. per perssen id. anders perssen id: Jes ienssen id: Jep offuerskære i gyderopp: lass cristenssen i haagordh cristhiern skyttæ i sønderhaa: per smedh id. per ienssen id. nis knutsen id. per leegh id: mattis ienssen i hørsteth nis boleffsen id. lass voghenssen nis nyssen id. pally morthenssen i ordrvp nis gerloffsen cristen cristenssen id. las suendssen i snetsteth oc mattis bertilsen id. Michil ienssen i ælsteth oc mattis nielsen id. Hwickæ ffor[ne] trofasth gamblæ dandemendh iendrektelige vutne oc sagdæ paa therris gode tro Oc sanningh at them alle fultwitherligt ær i sandhieth at aldrig nogen aff them i halfftridiessynetyffue aar oc mere Saa lengy som nogen aff them kan nw lengst myndis Eller haffuer hørt eller spordh aff therris foreldræ kan lengher myndis Endh the ii gordæ i Jæsdrvp som christen ienssen oc iens laurisssen nw vdi boor meth alle therris rette tilligelsæ Item iii gordæ i sønderhaa som christen bæntssen lass aggissen oc iens thomessen nw vdi boor meth alle therris rettæ tilligelsæ Haffuer waret oc ær frith gotz til sønderhaa prestebordh Oc aldrig nogen andræ haffuer bewaret seg meth for[ne] gordæ oc gotz (vdi og vtaff at sætte: therris skyldh: smaaskat Aarbeyt eller nogen andræ opbørsæll i nogen modæ aff them opatbære til thennæ dag) Vndertaget vii tønder korn som aarligæ skal redeligæ ydis oc føres til for[ne] sønderhaakirkæ At the danemendh saa vutne fore oss oc saa ær i sandhiet Thet witne wii meth wore Indsegler hengendis nethen fore thettæ breff Datum anno die et loco vt supra:

In presencia Jacobi mwnk de kopstrvp quod protestor cum eisdem.

Skrevet efter Breden af en kort Pergamentstrimmel, meget smaat og med mange Sving, det Hele aldeles ubeskadiget, kun de vedhængte Segl ere borte. Interpunktionen, med nogle enkelte Colon-Tegn hist og her, er omtrent ligesaa principløs som Anvendelsen af de store Begyndelsesbogstaver, hvortil endnu kommer, at hvor jeg har sat Klamre kunde vel ogsaa være ment Commaer, i saa Fald de to eneste i Stykket. — Alle Stednavne, deriblandt Irup, Istrup, Elsted, Snedsted, Aarup, Nørhaagaard, Gyrup og Herregaarden Koustrup, findes endnu i den allernærmeste Omegn.

5.

1512. Laughævd paa Jordegods til Bodum Kald (i Thy).

Alle men thette breff see eller høre læse Helse wii krabbe ffincke faaghet til ræwsherritz tingh Erick tymmessen til engelstholm niels krabbe til tandrop splid bang slotz faaghet til ørom som webner ære Swen i stensgord Olwff matzsen i ræwss niels tamessen i syndrop Oc nis matzsen i skibstedgord Ewindelig meth wor Herre kwndgøre wii meth thette wort obne breff at aar effter gudz byrd mdxii° vigilia pentecostes oppaa for^ne^ ting for oss oc mange flere danemend som then dag for^de^ ting søgte war skicket hederlige mand her iens sewrenssen officialis til irop, hwicken som liwdelig esket beddis ok ffick iet ffwlt wwildige tings witne af viii danemen som ære llas smed i twolom tames gir̄iall ibidem per cristhenssen i ginderop per moghenssen ibidem tames perssen i sønbergh cristhen nielssen i hellisiø woghen nielssen ibidem oc morthen perssen i syndrop Hwicke viii for^ne^ danemen eendrectelige wotne oc sagde paa theris gode trow oc sanning At thenum alle fwlwittherligt er Saa oc hørde stande for thenum same dag paa for^ne^ ting ii danemen som ære Jes cristhenssen i barsløff og nis micelssen i godenæss Hwicke som indhen alle iiii stocke liwdelige kwndgiorde at the ware for^ne^ her iens sewrenssens lagehefftz høringe oc hørde oc saa at han laghefft giorde i dag løffwetid dagis met præsther oc gode selfeyær[e] paa hederlige mantz wegne her tames michelssens sogne præstis til boodwm i soo made som her effter følger Fførsth indsoor han præstegord i boodwm som hederlige man her cristen cristenssen Capellan nw i boer meth alle syne rætte tilligelsse fore i [ɔ: en] frii præstegord til boodwm kircke til ewig tiid Item klosther haffwe i boodwm som cristhen deghen nw wti boer oc giffwer orlige til skyld ii pund koorn meth andre bedæ Item pilegord ibidem som per mwnck nw wti boer oc giffwer aarlige ii pund koorn

meth andre bedæ Item i gord ibidem som cristen nielssen i boer giffwer aarlige iii pd korn meth andre bede Item i gord som per ienssen nw wti boer ibidem oc giffwer aarlige ii pd korn meth andre bedæ Item iet bool ibidem som iep lawrisssen wti boer oc giffwer aarlige i tde [?] som er til gudz legomss blwss [1]) Item iet booll som kalles wed bredebæck oc liggher hooss fiordhen Item ræt præstegordz hede som liggher i doffwer marck oc nw er affstenet oc affstablet Item Thette forskreffne gotz meth alle syne rætte tilligelssæ som ære aggher oc æng ffiskewatn oc fægangh liøngslæth oc torffgrafft woot oc tiwrt i wdemark oc indmarck som nw for^{ne} gotz oc gorde tilliggher oc aff arildz tiid tilligghet haffwer meth hwat naffn the nw næffness Eller næffness kan inthet wndertaget i noghen made Hafwer wæret i rooliglige hefft til for^{ne} præstebord i bodwm wlasthet oc wkærth i xxx aar oc mere i alle made Och ær thette for^{ne} gotz for^{ne} præstebordz rætte gotz och eydom inthet wndertaget i noghen made oc haffwer inghen andhen atbeware [ɔ: befatte] seg meth for^{ne} gotz wdhen sognepræsth til for^{ne} bodwm kircke i noghen made Item wotne oc for^{ne} viii danemen at for^{ne} laghefft war loffliglige tilbwddet i iii samfolde ting til for^{ne} ræwsherritz ting Oc lofflige fæst oc tilfwndhen af fogden oc gode herritz men Oc meltthe for^{ne} lagehefftzhøringe for^{ne} lagehefft stadiig oc fast at bliffwe i alle syne article Ewig effther loffwen Til hwess ythermere witnesbyrd at saa ær i sandehet som fore stander skreffwet Henge wii wore indzegle nedhen for thette wort obne breff Datum anno die et loco vt supra.

Skrevet paatvers paa et bredt Pergament med en fast, fin og omhyggelig Haand, der læses med Sikkerhed, og fuldstændig bevaret paa Seglene nær. (Kun naar Afskriften allevegne har »meth«, er der i Originalen intet Bevis for, at Forkortningen opløst just skal staves saaledes.) Byerne og Herregaardene, deriblandt Refs, Sindrup, Ginnerup, Barsløv, Tvolm, Ladestederne Gudenæs og Dover, findes endnu alle paa Mansas Kort i den sydlige Halvdel af Thy.

---

[1]) Herved forstaas sikkert Fakler, som bæres foran Hostien ved Processioner. *H. R.*

6.

1519. Afkald paa Øklosters Panteret i en Gaard i Aalborg.

Kwngiør iegh Jens nielsen presth oc Prior i øøclosther i thette myt obne breff at effther thi hedherligh oc reenliffweth man Her llaurss Nielssen Prior i then helligandz closther i aalborgh haffwer opladeth oc affhendh [fra] seg oc for^ne^ helligantz closther thet pantthe som thi haffde [i] then gordh hermandh hermantzsen i boodhe til meg oc forscreffne øøclosther Thi opladher ieg oc aldels affhendher fra megh myn efftherkommer oc forscreffne øøclosther thet panth som ieg haffde aff cresten nielssen (gud hans siæl nade) som er then gordh iosth smedh i boodhe liggendis nordhen til sancti petri kirkigordh i alborgh til forscreffne then helligantz closther qwith oc frii [at] bliffwe til ewig tidh for meg myn efftherkommer oc for^ne^ closther i alle madhe Til witnessbyrdh oc ydhermer forwaringh trycker iegh myth intzegel nedhen paa thette myth obne breff Datum in prefato alborgo Anno domini mdxix Die vero mensis Martii quarto.

Skrevet paa Papir og fuldkommen vel conserveret; det paatrykte Segl i grønt Vox er derimod næsten ganske borte.

7.

1520. Tingsvidne om en Sandemænds-Bestemmelse af Tolstrup Præstegaards Skjel (i Vendsyssel).

Wii efterscreffne per hansen thinghører pa Jersle thing Lauris Sommer presth oc Canik i børglum Anders persen fogedt pa ostrup palli rødh Swend persen i tweden Anders olussen i swennum Nis woensen i nybstrvp ewindelig mz gud Kungiør for alle mz thette wort obnebreff At aar effter gutzbyrd mdxx then torsdagh nesth for sancti gregorii dag om faste war skicket for oss och mienigh Herrismen pa Jørslethingh beskeden danneman Oluff olufsen sogne

presth i thorstrvp hwilken som loglich esget oc ficke eth fwlt wwildug thingswynne aff viii trofaste dannemen Som er Nis woensen per bron i wrenste Nis olufsen i klokerholm oluff i kragdrwp anders iensen wdi hwilshøff Jens kock ibidem Swend anderssen oc seffren matissen hwilke for[de] viii dannemen wonne oc saffde sa for oss pa tieres siel oc sannen Thet thi hørde oc sowe samme dag ynden alle fyre stocke Tesse fæem gammel dannemen som ær gammel per nielsen i manne gammel Jes nielsen i stenum hans pouelsen i tymmerby Symen laurissen i stenum oc Jes farssen ibidem hwilke v dannemen alle samdrettelig saa for thenum wonnæ pa tieres siel oc rette sannen Ath thet er thenum alle v fwlwitterlich og fwlkomelig thi ihowe kome och wel til mynnæ dragis Ath thi for[de] v men nærwærende hwoss war pa thorstrup prestgardess marck hørde oc saa[1]) thet sannemen i Jersleherrit giorde oc swore ret marckskiel alle fyre wegne om kryng for[de] prestgardh: bode norden om kryng garden mellom lynnervp by oc for[de] prestgardes Jendiel[2]) och østen oc synden[3]) oc westen om kryng for[de] gardh til alle fyre marke møde som her bertil ibsen i thorstrup til kræffde thenum ath gøre oc satte for[de] sannemen then tydh sten oc stabbel oc rette skiellyng til all fyre mark møde om kryng for[de] Thorstrup prestgardes Jendiels mark och stanner en nw for[de] markskiel mz sten och stabbel som then tyd giord war kiænelich wid syn macht i alle made Thet wynne wii pa wor sannen Ath tesse forscreffne dannemen saa for oss wonne Thet hørde wii och sowe oc wynne wii thet wdermere mz wore Entcigler neden pa thette breff datum ut etc.

Skrevet paa tykt Papir med stor, fast Skrift, og med Undtagelse af de paatrykte Segl i fuldkommen god Stand. Dette Dokument beviser blandt Andet, at Tolstrups oprindelige Navn er Thorstrup. Alle de

---

[1]) rettet til sowe, af en som det synes nogenlunde samtidig Haand.

[2]) ɔ: særskilte Eiendom.

[3]) rettet til sønden af samme Pedant, som har korrigeret ovenfor.

nævnte Steder, deriblandt det Linderup, som Præstegaardsmarken grændsede til, Svennum og Tveden (i Jerslev Sogn), Kragdrup, Hvilshøi, Manna, Klokkerholm, Hovedgaarden Aastrup ved Hjøring, ere endnu at paavise f. Ex. paa Mansas Kort. Den bekjendte Forkortning af: med (mx) har jeg, da jeg ikke af Dokumentet selv kunde spore, hvorledes Opløsningen skulde været bogstaveret, ladet staae. At der først i Dokumentet er udeladt nogle Ord: hilse dem, der dette læse, eller desl., er vel næsten overflødigt at bemærke. Formularen var saa selvforstaaelig tilhørende, at den vel tilsidst blev skrevet — eller udeladt — halvt isøvne.

8.

1540. Tingsvidne om en Annexgaard til Flade Sognekald (paa Mors).

Wij effther[ne] Tuordt simonsen i Juelbij thendtiidt dommer paa nørherritzting i morss pouell bunde i biørndrup Suening griis i fruisbrindtt Jens andersen i hundrup las suendsen i Sigersloff och pouell tuordsen i tødze giøre alle wittherligt medtt thette wortt obnebreff aar effther gudzburdt mdxl Tiesdagenn effther Søndagenn Cantate paa forneffnde tingh war skickit her Andhers olusen i flade eskitt och finge enn wuilduge tingswinthne aff otte trofaste danemendt Som ere mattis wilssenn i Joorsbo las suendsen i sigersloff oluff bunde i Solbergh christiern iensen i bierby pouell tuordsen Simonn knudsen i schallerup Suening griis i fruisbrindt och Ib seurinsen i scharegardt Huilcke dannemendt alle samdrectligen wonthne och kundgiorde paa therris troff och sandenn att forneffnde her Andhers olusen lodt lesse ther indhen tinge en Sognewinthne aff xii trofaste dannemendtt Huilcke xii dannemendtt ssom saa for thenwm stande wdi flade kiercke sex mendt Som war roij buck i nandrup michell buck niels studt christiern pedersen per seurinsen och Ærig nielsen Huilcke sex mendt som wonthne och kundgiorde for thenwm thiise effther[ne] ordtt att thenwm alle fuldtwittherligt er i guds sandhedt och thenwm selffuer myndis och therris foreldre for thenwm att thend gardtt i drobij ssom Tøger Katt aff døde skilthe arligen thrij pund bigh the iii tønner till Kirchen och the

andhr iii tønner till prestenn [1]) och andre smaa rente som ginge aff ssame gardtt till prestenn Item framdielis wonthne ocsaa forneffnde otte mendtt att forne her anders haffuer standitt thiidt och offtig paa forneffnde tingh sidenn handt først komme till flade prestegardtt Snapstingh och andre och giffuitt last och klage att hanss prestegardt i drobij haffuer weritt holdenn forre hanum och ickij kunnde fange fiildisth aff thenndt gardtt i noger made Till windnesburdt trøcke wij wore Indzegler neden thette breff datum vtsupra.

Paa Papir med en flydende men ogsaa flygtig Haand. Alle Stederne findes endnu i den nordligere Del af Mors, deriblandt Jølby (udtales Julby), Seierslev, Jordsby eller Jørsby, Tødsø, Skallerup, samt Skaregaard og Frydsbrønd, nu en Gaard, fordum en By. — Ogsaa Nørreherred havde, som Dokumentet viser, sit Snapsting.

9.

1550. Tingsvidne om Mensalgods til Bodum Sognekald (i Thy).

Wii Efterneuinde anders kristenssenn Domer tiil Reffss hæritss ting Jens nielssenn i barslou niels tamsenn y sinderup och laui nielsenn y ogeløu giører witterlicth ffor alde adt oer efter guds burd m d fførretuiue po tid tiende louerdach for S: hanns dach midsomer wor skicked ffor wos och mienige hæritzmend sum tend dach ting søcte hederlich mand her niels morsing prest tiil Bodum och øbui kierker bedis och ffeck ienn wuildich tingsuinde aff otte troffaste Dandemend sum er las smid y øbui prestegord willads y dalgord Jens suort y dourd mortenn perssenn y sinderup oluff Jenssenn y dourd kresten mortennsenn ibidem poul nielssenn y skibstedgord och simenn Jensenn y bodum huilke forne dandemend alde wonde samdrectelich mz hælgens ed och opracte finger adt tenum ffulduitterlicth er y sandhied ad y føretuiue oer hauer ter aldrich gonged giesteri harliched helder nogen smo skuld andersted end til bodum

[1]) Her synes at være en Fejl, da 3 Pund Byg er = 9 Tdr. (Aabomaal). *H. R.*

prestegords bord aff tisse efterneuende gorde sum er tend gord y Reffss sum matz wollosen y buor ien gord y øbui sum søurenn persen y buoer och øbui prestegord sum las laurdsen y buor och wor welbordich mand harmenn schel tingsteuend tiil tinde winde. Ad soe er wondenn ffor wos stadffeste wi mz woriss yndsegle neden ffor titte wort obne Breff

Skrevet paa Papir og vel conserveret. Skriften er en udmærket regelmæssig Fraktur, omtrent som stor Tryk i vor Tids Bøger, næsten aldeles uden Forkortninger. Stederne ligge, med Undtagelse af Dalgaard, dels i Pastoratet, deriblandt Ladepladsen Dover, dels paa Thyholm, deriblandt Barslev og Uglev.

11.

1568. Tingsvidne om Ret til Kvægdrift for Præsten i Haverslev (Han-Herred).

Jens Roudtt i sønder skousgordtt Then thidtt hanheridis thingh sadtt nils Skriffuer Giør alle vitterligett att ano die[1]) mdlxviii mandagen nest eptter post visitasionis maree var skickit Jins Jenssen i kerckensgordtt ther eskitt och finge itt fulltt thingsvend aff viii danemend som er cristen nilsen i bauslø[2]) Jes nilssen id [ɔ: ibidem] Jens Justesen id. søren Therckillsen i tanderup cristen Jespersen id. cristen sørensen id. Las Joustesen i bunderup och per nilssen i Lørste Thii vonde meth oupratt finger och helgens eydtt att samme [ɔ: somme] aff thenum mindis ij L ar oc same ij xl ar och same i xxxiiii ar och samme i xxiiii ar och samme mere och samme minder huer eptter theris allder och ij hukommells Thaa mindis thenum aller andett eller hauer hørd aff gamell fader eller for elldet ænd attij prestemend som hauer boud ij hauslø prestegordtt Thij hauer alle thid dreffuett meth en serhiord aff arells thidt aff for^ne prestegordtt och hauer thij oc hauffit alle thid then frij drøutt och gre[sse]tt i houlumssø ker

[1]) Feilskrift for det forkortede dni (domini).

[2]) D. e. Haverslev.

och i alle bauslø sougn[s] fellige oc aller vi hauer hørd att nogen hauer ther giffuen last klaffue eller ker apaa før nu erllige oc vellbørduge mand frans banerttz fougett klager ther apaa och bestudtt Thomis nilssen i hauslø oc laust dall i bunderup attij var for kockedalls portt och louligen steffnitt erllige och velbørdue mand frans banett thill tetti vend Thes ligeste var thi och i houllumssøø och louligen steffnitt Jomffru anne Rødttz [? Redttz] thill thette vend attij saa vonde for ous thett vender vi meth oris Indesegeller meth for^ne viii mendtz segeller Datum vt suepra.

Paa Papir, meget vel conserveret; selv de ti paatrykte Segls Bomærker ere for en Del kjendelige. Latin synes Skriveren at have eftermalet uden at forstaae enten Tegnene eller Ordene. Men desto interessantere er den aldeles efter Almuesproget formede Skrivemaade af flere danske Ord (samme ɔ: somme, aller ɔ: aldrig, ous ɔ: os, oris ɔ: vore, jevnf. engelsk our m. fl.). Alle Stednavne, deriblandt Sønder Skovgaard, Kokkedal, Holmsø med en Kjærstrækning, Lørsted, findes endnu tæt omkring Haverslev i Øster-Han Herred, og er Forhandlingen maaskee foregaaet paa den Gaard strax nordenfor (i Skræm Sogn), der endnu hedder Tinget. — Hvorvidt »serhiord« er et dansk Ord og kan betyde særegen Hjord, har jeg intet Begreb om: det synes at være saaledes læst og forstaaet af Forfatteren til en temmelig ung Paategning. Ellers kunde der, en lille Tøddel forudsat glemt, læses: forhiord eller: felhiord. — Endnu bemærkes, at dette Tingsvidne ifølge en af dets flere Paategninger er »Lest paa hanherritz snaptzting Aar 1596«, som da Hanherreds Snapsting ogsaa nævnes i andre herværende Dokumenter.

Om Restaurationen af St. Mortens Kirke i Nestved.

Af

Provst, Dr. P. W. Becker.

Fra meget gamle Tider, og udentvivl saa langt tilbage, som historiske Vidnesbyrd række, har Nestved Kjøbstad med tilhørende Landdistrikter været deelt i tvende Kirkesogne, hvert med sin særegne Sognepræst: St. Mortens og St. Peders[1]), hvilket sidste tillige, saalænge det var annecteret til Fogedby i Øster-Flakkebierg Herred, havde en Medtiener eller residerende Capellan. Enhver af disse Sognepræster havde sin Embedsbolig, og Pladsen, hvorpaa den for lang Tid siden nedlagte og bortsolgte St. Peders Præstegaard har ligget, kan endnu paavises. St. Mortens Kirkes Præstegaard er i den nulevende Slægts Erindring. Den var beliggende paa en til Susaaen stødende Grund, og var oprindeligen af den bekiendte Ove Bilde, som Forstander for Skovkloster, med Samtykke af menige Convent i Klostret, overladt Kirkeværgen i Leie til en Bolig for Sognepræsten, hvilken Overdragelse senere stadfæstedes ved Kong

---

[1]) I den roesk. Biskops Jordebog (c. 1370) i SS. RR. DD., VII. 116, nævnes i Nestved baade »Eccl. S. Petri« og »Eccl. S. Martini«.

[2]) See herom det af Hr. Pastor West og nærværende Forfatter i A. 1855 udgivne Skrift: »Tale og Prædiken ved Høitideligheden i Nestved St. Peders Kirke d. 18. Søndag efter Trinitatis 1855. Med nogle Meddelelser om Sognepræsterne og de residerende Capellaner ved St. Peders Kirke siden Reformationen«.

Frederik II.s Brev af 29. August 1576[1]), som skienkede Bygningen til en Bolig for Sognepræsten, som denne skulde »nyde og bruge og have frit og qvit, uden med nogen Afgift deraf at besværes, saaledes at Kirkeværgen den altid skulde holde ved god Magt, med god Kiøbstedbygning, som det sig bør«. Fra Begyndelsen af var denne Bygning altsaa leiet, og blev senere skienket Kirken til en Bolig for dens Sognepræst. Et Par Hundrede Aar efter blev den, som Tilfældet er med andre Præstegaarde i Landet, overladt Embedet, ved Kong Frederik V.'s Benaadningsbrev af 4. Januar 1757, som tilstod Sognepræsten at »maatte nyde den gamle Præstegaard i den Stand, som den befandtes; af efterkommende Sognepræster skulde den senere kiøbes for Halvtredsindstyve Slettedaler« [2]). Som det lader, og hvorpaa ogsaa den ringe Indløsningssum tyder, maa Præstegaarden alt paa den Tid have været i en maadelig Forfatning, og, da Tilsynet med Præstegaarde dengang, lige indtil Lovgivningen ved Reskriptet 21. Mai 1817 giorde nogen Forandring heri til det Bedre, var overmaade mangelfuldt, gik denne Bygning med stærke Skridt sin Undergang imøde, og var i dette Aarhundredes første Decennium i en saadan Tilstand, at det ansaaes raadeligst at bortsælge den til den Høistbydende, og at lade Sognepræsten nyde Renterne af den Capital, som Salget maatte indbringe. Ved offentlig Auction, afholdt af Herredsprovsten, 6. Februar 1811, blev daværende Borgemester i Nestved, Assessor, senere Etatsraad Schønheyder, Høistbydende med 2010 Rigsdaler D. C., og da hans Bud under 13. April næstefter erholdt kongelig Approbation, fik han under 6. August 1811 Skiøde paa den gamle Præstegaard med tilliggende Have for den nysnævnte Kiøbesum, som snart derpaa ved den, ifølge Forordningen af 5. Januar 1813 skete Forandring i Rigets Pengevæsen, sank ned til en saadan Ubetydelighed, at Sognepræsten

[1]) Hofman, Fundationer og Gavebreve, VIII. 448.

[2]) Sammesteds.

senere, som saakaldet Erstatning for Afsavn af Embedsbolig, erholder i aarlige Renter 7 Rdlr. 80 Sk. Dette er et, desværre ingenlunde enestaaende, Exempel, paa den Skade og de Tab, som Embeder og offentlige Stiftelser have lidt ved slige Transactioner.

Nestved St. Peders Sogn, der, som berørt i det Foregaaende, en Tid lang havde havt Fogedby i Øster-Flakkebierg Herred til Annex, udtraadte i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede af denne Forbindelse, hvorimod det ved en i Aaret 1823 indtruffen Vacance, fik Sognepræst tilfælleds med Herlufsholms Sogn. Da Sognepræsten for disse Menigheder, i hvis personlige Interesse det lader til, at denne lidet heldige Forening har været foretagen, i Aaret 1844 afgik ved Døden: bestemte en Kongelig Resolution af 27. Juni 1844, at »den hidtil giennem en Deel Aar bestaaende Forbindelse mellem Herlufsholms og St. Peders Sogn i Nestved skulde hæves«, og den samme Resolution indeholdt fremdeles, at »de tvende i Nestved bestaaende Menigheder herefter skulde forenes til een, og at Gudstienesten og de øvrige Ministerialia for Fremtiden skulde foregaae alene i St. Peders Kirke«. Det vil forundre dem, som ere bekiendte med den sædvanlige langsomme Gang af de ofte giennem en heel eller en halv Menneskealder sig udspindende Forhandlinger, som pleie at gaae forud for slige Forbindelser af Sogne, der tidligere have været adskilte, at erfare, at den nys omtalte allerhøieste Resolution udgik ganske faa Uger efter at hiint Dødsfald var indtruffet (12. Mai 1844), og uden at der var givet enten Amtmanden over Præstø Amt, eller Nestved Communalbestyrelse, eller Provsten i Thybierg Herred nogensomhelst Leilighed til at yttre sig om denne Sammensmeltning af de tvende Menigheder i Nestved, og saalidet bleve endog ved denne Foranstaltnings Iværksættelse de i Embedslivet almindelige Former iagttagne, at sidstnævnte geistlige Embedsmand ingensinde ad officiel Vei erholdt nogen Meddelelse om den befalede Forening af hine tvende Sogne,

saa at, da Meddeleren af denne Beretning endeel Aar derefter opfordredes til at udtale sig over den forehavende Nedbrydelse af St. Mortens Kirke, maatte han først forskaffe sig en Gienpart af den omtalte allerhøieste Resolution, der savnedes i hans Embedsarchiv.

Om der mueligen alt dengang, da Menighedernes Samling til een blev bestemt, og da det med det Samme blev befalet, at St. Mortens Kirke indtil Videre skulde lukkes, har ladet sig høre Stemmer, som, under Paaberaabelse af en Mening om dens maadelige Tilstand, og det for Menigheden Farlige i dens fremtidige Brug til Gudstieneste, ønskede den nedbrudt, lader sig vel formode, men ikke med Sikkerhed afgiøre. De under Provstens Ledelse Aar efter Aar afholdte Syn over Kirkebygningen gave ikke slige Betænkeligheder mindste Medhold, og lidet over fiorten Dage efter, at det nylig omtalte Reskript havde befalet, at Kirken skulde lukkes, afgave Provstiets eedsvorne, i Muur- og Tømmerfaget kyndige Synsmænd et Vidnesbyrd om dens Soliditet paa Tag og Fag. Imidlertid maa dog den Frygt, som udentvivl allerede tidligere havde giort sig gieldende for, at Kirken skulde styrte sammen over Menighedens Hoved, og under hvis Indflydelse det, som antydet, er at formode, at Resolutionen af 27. Juni 1844 er bleven til, efterhaanden have vundet mere og mere Fodfæste, og den daværende øverste kirkelige Bestyrelse, det Kongelige danske Cancellie, lod giennem Stiftsøvrigheden, ved Skrivelse af 9. Juli 1844, Amtmanden over Præstø Amt og Provsten for Hammer og Thybierg Herreder, opfordre til at udtale sig angaaende Kirkens Nedbrydelse. Under 8. August s. A. afgave daværende Amtmand, Kammerherre Neergaard, og daværende Provst, senere Biskop Lautrup, deres Erklæring, i hvilken de yttrede, at »de havde taget Kirken i Øiesyn, og ved denne Leilighed erfaret, at den almindelige Stemning udtaler sig for, at, hvorvel Byen herefter kun skulde udgiøre een Menighed, med een Sognepræst: St. Mortens Kirke dog fremdeles maatte bruges til Gudstieneste om

Søndage og Helligdage, saaledes at der skifteviis holdtes Høimesse og Aftensang i den, hvortil ogsaa Sognepræsten havde erklæret sig villig. Kirken fandtes at trænge til endeel Reparationer og Forskiønnelser, men den skiønnedes ikke at være i en saa brøstfældig Tilstand, at der kunde være Frygt for, at den for Tiden skulde falde sammen».

Den Stemning til Fordeel for St. Mortens Kirke, som Amtet og Provsten havde paaberaabt sig i deres nys berørte Erklæring, udtalte sig paa flere Maader. De til Stemmegivning om dette Anliggende til forskiellige Tider afholdte Forsamlinger af Menighedens Medlemmer yttrede sig med en meget betydende Stemmefleerhed for, at Kirken fremdeles maatte benyttes til Gudstieneste, og ikke ringe Bidrag til dens Istandsættelse og Forskiønnelse tegnedes saavel i Nestved som i dens Omegn, og ved disse, i Forening med den Capitalformue, som Kirken eiede, meente man at kunne afholde idetmindste endeel af de Udgifter, som dens Restauration vilde kræve. Ialt vare disse Bekostninger, efter en af Etatsraad, Hofbygmester Koch, over Kirkens Tilstand afgiven Erklæring, som igien grundede sig paa en af Bygnings-Conducteur Thieleman foretagen Undersøgelse, anslaaede til et Beløb af omtrent 8000 Rigsdaler. I Slutningen af Aaret 1845 blev en Committee, som, foruden Sognepræsten og den ordinerede Catechet, talte i sin Midte Adskillige af Nestved Kiøbsteds Embedsmænd og flere ansete Medlemmer af Menigheden, nedsat til at varetage Kirkens Tarv, og Committeen, hvis Omhu og Virksomhed det skyldes, at hine frivillige Bidrag bleve tegnede, og tildeels opkrævede og frugtbargiorte, vedtog i eet af sine første Møder at henvende sig umiddelbart til Hs. M. Kongen, for, om mueligt, af Statsmidler at erholde det Tilskud, som vilde behøves til Kirkens forsvarlige og sømmelige Istandsættelse. Giennem det Kgl. danske Cancellie blev det, under 5. November 1846, tilkiendegivet Commiteen, at det var »Hans Majestæts Villie, at de forhaandenværende Midler anvendtes til at ved-

ligeholde Kirken paa Tag og Fag; forsaavidt derimod Nestved Borgere maatte ønske at give Kirken en fuldstændigere Istandsættelse, gaves Communen Haab om, paa nærmere Andragende, at erholde et Laan af offentlige Midler til Opnaaelsen af dette Øiemed».

Det vides ikke, at nogen Ansøgning om Laan af offentlige Midler til St. Mortens Kirkes Istandsættelse dengang blev indgivet. Kirken henstod i flere Aar saa godt som uændset, og dens Reparation syntes opsat til en ubestemt Fremtid. De til dens Landsogn fra gammel Tid henhørende tiendeydende Beboere af Landsbyen Aaderup androge i Begyndelsen af Aaret 1849 for Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet om, at St. Mortens Kirke atter maatte blive tagen i Brug til Gudstiensste, og en egen Sognepræst blive beskikket til samme. Under 2. Februar 1850 anmodede Ministeriet Stiftets Biskop om at tilkiendegive Andragerne, at »deres Begiering for Tiden ikke kunde bevilges«.

Netop i det nævnte Aar, 1849, blev den gamle Kirke dog atter, efterat den siden 1844, da den forlodes som usikker, havde henstaaet næsten uden al Reparation, ved en særegen Tilskikkelse, som man kunde fristes til at regne til Det, man stundom kalder »Skiebnens Luner«, tagen i Brug til Gudstieneste. Det viste sig pludseligt, at St. Peders Kirke, som efter hiin Resolution var anviist den forenede Menighed til Gudstienestes Afholdelse, led af saadanne Mangler i Hvælvinger og Mure, at det vilde være høist betænkeligt at bruge den længere. »Nød bryder«, efter Ordsproget, »alle Love«, og, uanseet den tidt omtalte Befaling, som lød paa, at St. Mortens Kirke skulde lukkes: vendte man paany tilbage til den, og i fem samfulde Aar, Søndag efter Søndag, samlede Menigheden sig nu her, og al Frygt for at benytte den syntes med Eet forsvunden; alle gamle og nye Traditioner om dens faretruende Tilstand syntes glemte, og vanskeligen lader der sig tænke et mere praktisk Beviis for en Bygnings Forsvarlighed, end det, St. Mortens Kirke

gav, ved atter, næsten uden al Istandsættelse, at lade sig benytte til Gudstieneste i en saa lang Aarrække. Provstesynet vedblev det ene Aar efter det andet at gientage sine Erindringer om de alt i Løbet af et Par Decennier paapegede Mangler, og Afskrifter af Synsforretningerne indsendtes til Auctoriteterne, men noget Skridt til Manglernes Afhielpning blev hverken taget eller forberedet. Det maa dog tilføies, at Synets Skiøn altid gik ud paa, at der aldeles ingen umiddelbar Fare truede ved Kirkens Benyttelse til Gudstieneste.

Imidlertid var Spørgsmaalet om Kirkens Bevaring eller dens Nedbrydelse rykket ind i et nyt Stadium. Den i Aaret 1845 med det Hverv at arbeide paa dens Istandsættelse nedsatte Committee opgav dette, og afløstes i 1850 af en anden, som foretog en ny Undersøgelse af Kirkens Tilstand, lod nye Overslag udarbeide, men, ligesaalidet som dens Forgænger, vidste at paavise nogen sikker Udvei til at tilveiebringe de Pengemidler, som et saa omfattende Bygningsforetagende vilde udkræve. I Begyndelsen af Aaret 1851 skete et afgiørende Skridt. Under 15. Mai androg Communalbestyrelsens Fleerhed for Indenrigsministeriet paa Nedlæggelsen af Kirken, og anholdt om, at en »duelig Architekt maatte blive sendt til Nestved, for at undersøge, om Bygningen, med Bibeholdelse af hvad der ved dens Udvortes fandtes smukt, og navnlig af dens Taarn, maatte kunne omdannes til en Raadstuebygning, og om Noget af dens indvendige Ornamenter kunde finde en passende Anvendelse i St. Peders Kirke.«

Som Bevæggrund for dette Andragende om Kirkens Nedbrydelse havde man navnlig paaberaabt sig Unødvendigheden af meer end een Kirke, hvor der ikkun var een Præst; Umueligheden for den alt iforveien stærkt betyngede Commune at give St. Mortens Kirke en Hovedistandsættelse paa samme Tid, som der forehavdes en saa kostbar og omfattende Reparation af Byens anden endnu i langt høiere Grad til Forbedring trængende Kirke, i Forening

med andre høist fornødne Arbeider i communale Øiemeds Tieneste, navnlig Torvets Brolægning, og Opførelsen af en ny Raadstuebygning, samt endelig det Ønskelige i, at man, ved at henlægge de Tiender og den øvrige Formue, som St. Mortens Kirke var i Besddelse af, til St. Peders Kirke, kunde give denne Midler til en selvstændig Bestaaen, og, ved at overføre til denne Kirke flere hiin tilhørende Ornamenter og Kostbarheder, kunde paa en nem og billig Maade skaffe St. Peders Kirke, hvad den i saa Henseende savnede.

Saavel Amtet som Provsten, hvis Erklæringer ledsagede Andragendet, yttrede sig fraraadende og misbilligende om det giorte Forslag til en Nedrivelse af St. Mortens Kirke eller dens Omdannelse til en Raadstuebygning, og til en Anvendelse af dens Midler efter det af Communalbestyrelsens Fleertal Foreslaaede, og Provsten benyttede Leiligheden til at giøre opmærksom paa, hvad der ikke lang Tid forud var yttret af Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet, i Anledning af en fra Sognepræsten i Nestved indsendt Besværing over en Benyttelse, man havde tilladt sig at giøre af Kirken til Giemmested for adskillige militaire Inventariesager, at det »ikke var den communale, men den kirkelige Auctoritet, som havde Dispositionsret over Kirken.«

Communalbestyrelsens Indstilling i dette Anliggende, som var stilet til Indenrigsministeret, blev af dette henviist til den competente Auctoritet: Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet, og under 9. September 1851 meddeelte dette giennem Stiftsøvrigheden Nestved Kirkeinspection, at det »ikke ansaae den communale Auctoritet berettiget til at disponere over St. Mortens Kirke, eller overhovedet ansaae det foreliggende Spørgsmaal om denne Kirkes Vedligeholdelse som et communalt Anliggende, saalænge der navnlig ikke var Spørgsmaal om at søge Tilskud i den Anledning fra Communen, samt at Kirken, for hvis Bevaring en saa stor Deel af Menigheden havde viist en saa levende Interesse, i ethvert Tilfælde burde conserveres,

forsaavidt dette kunde skee uden tvungne Bidrag af Menigheden eller Tilskud fra Communen.« Idet Ministeriet, hvad Sagens Realitet angik, væsentligen holdt sig til den af Amtet afgivne Erklæring, i Forbindelse med hvad der var oplyst i Sagens Acter, yttrede det i den paaberaabte Skrivelse, som er et Hovedactstykke i Forhandlingerne om Kirkens Bevarelse, at det »vel vilde være mueligt at tilveiebringe de fornødne Midler til en saadan Istandsættelse af St. Mortens Kirke, at dens Bevaring vilde være sikkret idetmindste for en Tid, ved Hielp af dens egne Ressourcer, navnlig deels ved Anvendelse af de dertil tegnede Bidrag, deels i fornødent Fald ved Optagelse af et Laan, at forrente og afdrage i 28 Aar, ved Kirkens egne Indtægter, som, foruden 42 Tdr. Byg i Tiende af Landsognet, udgiorde en aarlig Rente af en Capital paa 800 Rdl. Naar Kirkens Udgifter af den for dens Nedbrydelse stemte Minoritet i Menigheden, vare anslaaede til c. 450 Rdl., da formeente Ministeriet, at dette Beløb, naar den først havde modtaget en mere omfattende Istandsættelse paa Tag og Fag, og naar saavel Kirkebetientenes Løn som flere andre Udgifter vare overførte paa St. Peders Kirke, som Byens Sognekirke, vilde kunne faae en saa betydelig Nedsættelse, at Indtægterne vel turde afgive det fornødne Overskud til Udredelsen af 6 pCt. til Forrentning og Afbetaling af det omhandlede Laan.«

Ved denne ministerielle Resolution var det saaledes afgiort, at St. Mortens Kirke skulde bestaae, forsaavidt Saadant kunde skee uden tvungne Bidrag fra Communens Side, og Ministeriet sluttede sin Skrivelse med at forlange Kirkeinspectionens Yttringer i fornødent Fald ledsagede af et nøiagtigt Overslag angaaende hvorledes der, under Iagttagelse af de antydede Hensyn, kunde gives Kirken den til dens Bestaaen nødvendige Istandsættelse og Forbedring, uden Ligning af Bidrag paa Menigheden eller Tilskud fra Communen.« Efter Kirkeinspectionens Andragende blev der ved en senere Resolution af 15. September 1852 be-

vilget Henstand med Indsendelsen af det nærmere Forslag til Kirkens Istandsættelse, indtil St. Peders Kirkes Restauration var tilendebragt. Til Istandsættelsen af den sidstnævnte Kirke, der, efterhaanden som Arbeidet skred frem, viste sig at være i en meget ringere Forfatning, end man oprindeligen havde forudsat, medgik flere Aar, og det var ikke før midt i October 1855, at den atter kunde tages i Brug til Gudstieneste. Saasnart St. Peders Kirke var overdraget Menigheden efter fuldendt Istandsættelse, traadte Spørgsmaalet frem, hvad der skulde giøres med Byens anden Kirke, og hvorledes den, efter den nys anførte ministerielle Resolution af 9. Sept. 1851, skulde erholde den fornødne Reparation. Da Kirkeinspectionen tog fat paa dette Anliggende, viste det sig, at der ad de Veie, ad hvilke man var viist, de frivilligen tegnede Bidrag og Kirkens egne Capitaler, ei vilde udrettes Noget af Betydenhed, saa meget mindre, som Kirken i det lange Tidsrum, i hvilket Spørgsmaalet om dens fremtidige Bestaaen havde været uafgiort, saa godt som aldeles ingen større eller mindre Reparation havde erholdt, og man fra det ene Aar til det andet havde udsat Manglernes Afhielpning til en Tid, naar hele Kirken med alt dens Tilbehør under Eet kunde modtage den Forbedring, hvortil Trangen var saa øinefaldende. Det Bygningsarbeide, der nu forelaa, var altsaa et meget betydende og omfattende. Hvorfra skulde Penge skaffes tilveie til Alt, hvad der var at gjøre? Det var Spørgsmaalet, som Kirkeinspectionen havde at besvare. Og Gaadens Løsning kom bedre og hurtigere, end der for menneskelige Øine var Udsigt til.

Medens de øvrige Kirker i Siellands Stift allerede for Aarhundreder siden ere gaaede over i Privatpersoners, Stiftelsers eller Corporationers Eie, er der elleve Kirker[1])

---

[1]) St. Jørgensbierg og Vor Frue i Sømme Herred; Gadstrup i Ramsø Herred; Reerslev i Thune Herred; Thorslundemagle og Iishøi i Smørum Herred; Beenløse i Ringsted Herred; Pedersborg i Alsted

tilbage, som, efter den almindelige Talebrug, eie sig selv, og hvis Midler, under Stiftsøvrighedens Tilsyn, bestyres af den under Navn af Stifts-Skriver bekiendte Embedsmand, der har sin Bolig i Roeskilde, og tillige beklæder Forvalterposten over Domkirkens Gods. Disse 11 i Siellands forskiellige Egne beliggende Kirkers Tiender beløbe sig til omtrent 1500 Tønder Byg og 37 Tønder Havre, og de have desuden af nogle tilliggende Gaarde og Huse adskillige Jordebogsindtægter, og ved disse aarlige Indkomster er der, efterat Kirkernes egne Reparationer ere bekostede, opsamlet en Capitalformue, som for et Par Aar siden udgiorde omtrent 24,000 Rdl. Dette Fond, som er bekiendt under Benævnelsen Stiftslandsbykirkernes Fællesfond, har oftere til forskiellige Tider afgivet Bidrag til flere kirkelige Øiemed, og er navnlig kommet Sogne til Hielp ved Udsmykningen og Vedligeholdelsen af adskillige Kirker, som fattedes Midler til deres tilbørlige Istandsættelse. Det var ved et af Kirkeinspectionen i Nestved i Foraaret 1856 afholdt Møde, i hvilket Forfatteren af denne Meddelelse efter Indbydelse havde den Ære at deeltage, at man vedtog af denne Kilde at søge Understøttelse til St. Mortens Kirke, idet man med et Andragende herom tillige lod følge et af Hr. Architekt Walther udarbeidet, af de fornødne Tegninger ledsaget Forslag til dens Restauration. Mærkeligt nok havde Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet, endnu forinden Kirkeinspectionens Andragende om Understøttelse af dette Fond, med Amtets og Provstens Anbefaling, omtrent i Juli 1856 kom det tilhænde, været betænkt paa netop deraf at lade St. Mortens Kirke tilflyde hvad den behøvede til sin Istandsættelse, og imellem de nærværende Meddeler til Brug ved denne Beretning udlaante Documenter findes der ogsaa en Skrivelse

---

Herred; Lyngby i Stre Herred; Helsinge og Græsted i Holbo Herred. See herom: J. P. Trap, Statistisk-topographisk Beskrivelse over Kongeriget Danmark, speciel Deel, I. 143 f.

fra Ministeriet til Stiftsøvrigheden af 2. Februar 1856, hvori det, med Hensyn til Stiftskirkernes Overskud, henleder Stiftamtets og Biskoppens Opmærksomhed just paa St. Mortens Kirke, som »vel ikke fandtes aldeles nødvendig for Menigheden, men som dog saavel af Hensyn til dennes Ønske, som formedelst Kirkens Betydning som et interessant Mindesmærke om den ældre kirkelige Bygningskonst, fortiente at vedligeholdes og restaureres.«

Saadan var Stemningen for St. Mortens Kirke, da der af Ministeriet, efterat dette med Stiftsøvrighedens Erklæring havde modtaget Nestveds Kirkeinspections omtalte Andragende, i Slutningen af Aaret 1856 nedlagdes allerunderdanigst Forestilling om St. Mortens Kirkes Restauration, og de til dette Formaal fornødne Pengemidler. I Overeensstemmelse med Ministeriets Indstilling, behagede det Hs. Majestæt Kongen under 5. Marts 1857 at bestemme:

»At Kirken maatte restaureres efter den af omtalte Konstner forfattede Tegning, og at der til Afholdelsen af de dertil medgaaende Udgifter først maatte anvendes samtlige Kirkens Activer, med Undtagelse af den samme tilhørende Bankactie, og dernæst optages et Laan paa indtil 10,000 Rigsdaler hos Nationalbanken, saaledes at det forrentedes og afdroges ved Hjelp af Siellands Stiftslandsbykirkers Overskud.« Saa betydeligt end dette ved hiin allerhøieste Resolution St. Mortens Kirke forundte Tilskud var: viste det sig dog snart, efterhaanden som Arbeidet med dens Restauration skred frem, og de mange Mangler, som vare overseete i henved en Menneskealder, ret droges for Lyset, at en endnu større Sum behøvedes, og da Kirkeinspectionen ønskede, medens man var ifærd med de øvrige Forbedringer og Forskiønnelser, tillige at give Kirken et nyt Orgel, ansøgtes et yderligere Tilskud paa 3000 Rdlr, ligeledes af Stiftslandsbykirkernes Fællesfond, og et saadant blev tilstaaet ved allerhøieste Resolution af 7. November 1858.

Ved disse anseelige Bidrag, i Forening med de i St. Mortens Kirke skienkede ikke ubetydelige Gaver, af hvilke vi maae fremhæve et Beløb af 500 Rigsdaler, som dens mangeaarige Sognepræst, den i Aaret 1853 afdøde Pastor Thomsen, havde ved sin sidste Villie bestemt til dens indvendige Forskiønnelse, er den nu bragt i en Stand, som langt overgaaer de Forventninger, hvormed Kirkens ikke faa Venner havde hilset det første Glimt af Haab om en Restauration, som var givet ved den ovenfor anførte ministerielle Resolution af 9. September 1851. Efteraf Kirken var færdig fra Bygmesterens Haand, blev den, ved en egen Act, som, efter dertil meddeelt Bemyndigelse af Stiftets Biskop, forrettedes af disse Blades Forfatter, som daværende Provst for Hammer og Thybierg Herreder, den 19. Søndag efter Trinitatis 1859, overgivet Præst og Menighed, og fra den Tid af har den, i Henhold til de Bestemmelser, som strax nedenfor skulle anføres, stadig været benyttet til Gudstieneste.

Der er vel ingen Tvivl om, at, saafremt Nestved Kiøbsted vedbliver at gaae frem i det samme Forhold, hvori den i de sidste Decennier har udvidet sig, saavel hvad Husenes Tal som hvad Folkemængden angaaer, og dersom Lovgivningen ikke sætter en Grændse for Sognepræstens Bebyrdelse med allehaande communale, med hans egentlige Embede lidet forenelige Sysler: vil Præstens Gierning i en saa udstrakt Sognekreds blive aldeles uoverkommelig for een Mand, og man vil uden Tvivl finde det ønskeligt at vende tilbage til det ældre Forhold, ifølge hvilket, som ovenfor antydet, Kjøbsteden med dens Landdistrikter, saalangt som historiske Vidnesbyrd række, var deelt i tvende Kirkesogne, hvert med sin egen Sognepræst. Da nu St. Mortens Kirke er bragt i den ypperligste Stand, og St. Peders ogsaa er en aldeles upaaklagelig Kirkebygning, vil, naar Nødvendigheden byder en Tilbagevenden til de ældre Tilstande, idetmindste een af de Hindringer, som en lang Tid traadte iveien herfor, være bort-

ryddet. Men et saadant Tilbageskridt til de ældre Forhold maa være Fremtiden forbeholdt. For Tiden er der, ifølge Kirkeministeriets Skrivelse til Stiftets Biskop, af 23. August 1859, hvorved et af den nuværende Sognepræst for de combinerede Menigheder giort Forslag bifaldes, taget den Bestemmelse, at St. Mortens og St. Peders Kirker benyttes vexelviis til Gudstieneste hveranden Uge, og at Beboerne af St. Mortens Sogn erholde Adgang til at faae de dem vedkommende ministerielle Forretninger udførte i deres egen Sognekirke, forsaavidt de udtrykkeligen maatte ønske det, og Sognepræsten deri indvilger; samt at der imellem Fastelavn og Mikkelsdag hver fierde eller siette Søndag maa holdes Aftensangsgudstieneste skifteviis i St. Peders og St. Mortens Kirker, eller og i den sidstnævnte alene.«

Efter at have sluttet den ovenstaaende Beretning[1]) om de i omtrent femten Aar førte Forhandlinger om Nedbrydelsen eller Bevaringen af St. Mortens Kirke, som have ført til et ligesaa uventet som glædeligt Resultat, have vi endnu at meddele Følgende om Kirkens Bygning og de med denne under Restaurationen foretagne Forandringer:

St. Mortens Kirke, der, at dømme efter den Bygningsstiil, hvori den er opført, tilhører det tolvte eller trettende Aarhundredes kirkelige Bygningskonst, bestod, forinden den nu endte Hovedrestauration, af et Hovedskib og et Chor, hvortil der, mod Norden var bygget et Sideskib og et Sacristie; mod Syd var et Vaabenhuus, og imod Vest

---

[1]) Forfatteren finder det passende her at bemærke, at han, ved Benyttelse af de tidligere i hans Værge værende gamle Protokoller, saavel som endeel ham fra Nestved udlaante Sager (bl. hvilke St. Mortens ældste Kirkebog, som gik tilbage omtrent til 1640), havde tilsigtet udførligere Meddelelser om St. Mortens Kirkes, Menighedens og dens Sognepræsters Historie. Ved den ulykkelige Ildsvaade, som Søndag Aften 2. Januar 1859 ødelagde Kiøng Præstegaard, bleve samtlige disse Protokoller og Papirer tilligemed hans egen Samling af Bøger og Haandskrifter et Rov for Luerne.

var Taarnet anbragt. Spor skulle kunne paavises, til at enhver enkelt Deel er opført for sig og til forskiellige Tider, og det tør antages, at ikkun Hovedskibet og maaskee Choret, som er opført i Spidsbuestiil med høie regelmæssige Hvælvinger, er tilovers af den oprindelige Kirke. Ved hine til forskiellige Tider foretagne Tilbygninger havde Kirken lidt overmaade meget. Muren, hvortil Sideskibet stødte, var giennembrudt af store Aabninger, for at tilveiebringe en Forbindelse mellem dette og Hovedskibet; Stræbepillerne vare deels borttagne, deels overhuggede, og en Følge heraf var det, at Hvælvingerne havde skudt Murene ud, og forstyrret alle Træ- og Muur-Constructioner. Ligesom Kirken ved Mangel paa fornødne Reparationer var bleven i høi Grad forfalden, saaledes var den ogsaa ved de mange til forskiellige Tider foretagne Tilbygninger bleven i ikke ringe Grad vanziret. I det Væsentlige bestaae de med Kirkens Bygning foretagne Forandringer i Følgende: Sideskibet mod Nord og Vaabenhuset imod Øst ere borttagne, hvorimod der i Kirkens Bygningsstiil er opført tvende Vaabenhuse, det ene mod Nord, det andet mod Syd; alle Kirkens Vinduer ere opførte i lige Høide, selve Vinduerne ere nye, og i Blyindfatning. Stræbepillerne ere opmurede, de vanheldende Træankerbielker borttagne, og Jernbielker indlagte. Tagværket har været nedtaget, og afbundet i forandret Construction, saaledes at Bielkerne ikke mere hvile paa Hvælvingerne. Kirkens Gulv er forhøiet og belagt med Muursteen paa Kant i Mønster; de lukkede Stole og Pulpiturerne ere nedtagne; et nyt Stoleværk er opsat efter det gamle, af hvilket endnu flere Stole ere beholdte, og deriblandt een, som bærer Aarstallet 1577. Det gamle høist maadelige Orgel er ombyttet med et nyt, som er anbragt i den vestre Ende af Kirken. Den i Egetræ udskaarne Prædikestol, som bærer Aarstallet 1602 og Kong Christian den Fierdes og hans Dronning, Anna Catharinas, Forbogstaver, er med Omhu renset fra Støv og Smuds, og med samme Omhyggelighed og Varsomhed,

og med samme Hensyn til Historiens og Konstens Krav, hvoraf hele Kirkens Restauration bærer Præg, ere de ikke faa inden dens Mure bevarede Epitaphier og Ligstene behandlede. Ogsaa til den fornemste af denne gamle Kirkes Prydelser, den oftere omtalte, skjøndt aldrig udførligere beskrevne Altertavle, har Restaurationen strakt sig, og dette Konstværk er nu befriet fra al den derved tidligere klæbende Ureenlighed, og ved den bedre Belysning i Kirken, som de nye Vinduer have tilveiebragt, giort mere tilgængeligt for Beskueren.

Efter en velvillig Meddelelse fra Kiøbstedens Sognepræst, Hr. Pastor Listov, kunne vi give følgende Beskrivelse over dette interessante Arbeide, hvorpaa Molbech vil have fundet Aarstallet 1664 [1]), og som skal skyldes samme Mester, der har udført Altertavlen i Holmens Kirke i Kiøbenhavn, Billedskærer Eiler Schrøder [2]). Altertavlen, som bærer Egetræets naturlige Farve, uden nogen Forgyldning, fremstiller i elleve Billeder Christi Lidelse, Død og Opstandelse, saaledes, at Nadverens Indstiftelse, Fodvaskningen, Korsfæstelsen, Begravelsen og Opstandelsen fremstilles i de midterste Billeder, medens Sidebillederne vise Herren bedende i Gethsemane, og forraadt af Judas, hans Fremstillelse for Ypperstepræsten, Tornekroningen, Hudflettelsen og Gangen til Golgatha. Rammen saavelsom Søilerne, der bære Altertavlen, ere rigt forzirede med Arabesker og Løvværk; paa Gesimsen ere de fire Evangelister og de tolv Apostler anbragte, og allerøverst staaer Christus med Verdenskuglen i sin Haand. De midterste Billeder ere haut-Reliefs, og indeholde mange Figurer. I Fremstillingen af Nadveren sees Judas forrest i Apostlernes Kreds tilvenstre, holdende i sin Haand en Pung,

---

[1]) Molbech, Ungdomsvandringer, S. 84.

[2]) Efter Pastor Listovs Meddelelse, er der ved St. Peders Kirke opsat en Ligsteen over en Abel Schrøder, død i Aaret 1677, som var Billedskærer og tillige Organist ved denne Kirke, udentvivl en Slægtning af hiin Konstner.

som Diævelen, der sidder ved hans Fødder, og bærer Horn i Panden, griber op efter. Konstneren har anbragt tvende Døre, een paa hver Side af det Værelse, hvori Nadveren holdes. Ad den ene, som staaer aaben, triner Vertinden i Huset ind, i den anden kiger en Yngling frem, idet han løfter et Forhæng halvt tilside. Billedet af Korsfæstelsen viser Christus med Tornekronen paa Hovedet i ædel Stilling, midt imellem de to Røvere, som have Armene bagbundne til Korset, og det ene Been trukket op til Korstræet. Johannes og Maria staae under Korset; Ypperstepræsterne spotte Frelseren; Høvedsmanden til Hest betragter ham, medens Soldaterne spille Terninger om hans Klæder. De fire Evangelister ere afbildede med deres sædvanlige Attributer, og ved Fremstillingen af de tolv Apostler har Konstneren ogsaa fulgt Traditionen: Peder bærer Nøglerne; Andreas det skraae Kors; Jacob en Stav; Johannes Kalken; Philip en Korsstav; Bartholomæus en Kurv; Thomas et Vinkelmaal; Matthæus en Hellebarde; Jacob den Yngre er fremstillet med et Valsetræ, som ligner en Violinbue; Thaddæus med Kølle, Simon Zelotes med Saug, og Matthias med Øxen.

I Kirken bevares et gammelt og interessant, nu ved Maler Rasmussens Konst restaureret Maleri, som paa Rammen bærer Aarstallet 1526. Det bestaaer af et Midtbillede og to Fløibilleder; hiint kan tillukkes med to Halvdøre, som baade paa Inder- og Ydersiden ere prydede med Fremstillinger. Paa Midtbilledet sees St. Peder siddende i Pavedragt, med den tredobbelte Krone paa Hovedet, Nøgle i den venstre og Stav i den høire Haand. Det venstre Fløibillede fremstiller Erkeenglen Michael med Vægtskaal i sin Haand; i den ene Vægtskaal sees en nøgen Qvindeskikkelse i bedende Stilling, i den anden en Dæmon med Horn i Panden og en Møllesteen. Det er Siælens Veining paa Dommedag. Det høire Fløibillede fremstiller en Biskop med Krumstaven i den ene Haand,

og en Bog i den anden. Nedenunder disse Billeder staae Bogstaverne N og H. Paa Halvdørenes indre Side findes 4 Fremstillinger af Apostlen Peders Liv. Tilvenstre velsigner Christus Peder, som ved Bredden af Genezareths Sø kommer ham imøde; medens paa den blikstille Sø to Disciple ere ifærd med at trække deres Vaad op i Baaden. Nedenunder knæler Peder for Christus, som med den ene Haand rækker ham Nøglen, og med den anden velsigner ham. I Mellemrummet er anbragt i en Medaillon Brystbilledet af en Mand med en Skriftrulle i Haanden, hvorpaa staaer skrevet Daniel P. Paa den høire Halvdør er atter Peder afbildet i Følge med Johannes. Han helbreder den Halte udenfor Templet i Jerusalem (App. G. III. 1—8). Nedenunder staaer i Medaillon Jeremias P. Nederst fremstilles Peder, som i bedende Stilling skuer op til Christus, der sidder med Scepter og Kugle, omgiven af en Nimbus, og fra hvem en Engel daler ned imod en qvindelig Skikkelse, som med opløftede Hænder staaer midt i Flammer, altsaa en Fremstilling af Siælenes Udløsning af Skiærsilden ved den Helliges Forbøn. Ydersiderne paa begge Halvdøre optages heelt af en Fremstilling, som vanskeligen lader sig forklare. Man seer mandlige og qvindelige Skikkelser, deels nøgne, deels iførte Klæder, styrte i forskiellige Stillinger ned imellem Træer, eller liggende henstrakte paa Jorden, alle bedækkede med Saar i Hovedet og i Brystet, giennemborede af Træstumper og afhuggede Grene.

Af Epitaphier i St. Mortens Kirke fortiene følgende især at nævnes:

1. Et i Choret tilhøire, forestillende i Maleri Maria ved Christi Grav, samt en Præstefamilie, som tilbeder Christus paa Korset. Til hvis Amindelse det er sat, vides ikke, da Indskrift fattes. Malerierne ere uden Konstværd, hvorimod Rammen og de derpaa anbragte Figurer, udskaarne i Egetræ, ere bedre.

2. Over den nordre Indgangsdør findes et stort Epitaphium, opsat over Jens Andersen Aalborg,

Borgemester i Nestved. Han selv med sine tvende Hustruer og deres sexten Børn ere afbildede paa Maleriet. Rammen er udskaaren i Træ, malet som Sandsteen; to allegoriske Figurer: Troen og Haabet, støtte Monumentet.

3. Over den sydlige Indgangsdør til Kirken findes et Epitaphium med et Maleri, forestillende Christi Opstandelse, udhugget i Egetræ. Det er opsat for Johan Albert Korff, Borger og Handelsmand i Nestved samt Kirkeværge for St. Mortens Kirke, død 1675, og hans Hustru, Cidsele Hansdatter, død Aaret derefter. Derpaa findes Portraiter af begge disse Personer.

4. I Daabscapellet hænger et mindre Epitaphium, forestillende Christus paa Korset, uden Navn og uden Aarstal.

Af Begravelser og Ligstene i Kirken kunne nævnes:

1. En i Choret, som ved Kirkens seneste Restauration er tilmuret. Deri ligger: General, Kammerherre v. Kaiserling, som havde havt en Hoftieneste hos Katharina den Anden, og kom til Danmark i Slutningen af det attende Aarhundrede, med sin Frue, en Comtesse Galkowsky-Hybersforsteen [1]). Kaiserling eiede i Nestved den nuværende Skolegaard, og en Datter af ham, som døde i 1841 eller 1842, ligger begraven paa Kirkegaarden ved Byen.

2. Ved den nordre Side af Kirken fandtes forhen den hornemanske Familiebegravelse; men da Grunden til det nye Vaabenhuus kom til at ligge ligeover denne Begravelse, bleve de der staaende Kister førte til Kirkegaarden, og Begravelsen blev fyldt. En i Muren siddende Ligsten er forbleven paa sit Sted, og udviser, at den er sat af Borger og Handelsmand i Nestved, Wilken Hornemann († 1719), over hans Kone, Karen Hansdatter Frees († 1699) og deres Børn.

3. En Ligsteen findes i Choret over Maria Nygaard, født Arendrup, født 1687, gift med Provst i Ods-

[1]) En Generalmajor Galkowsky († 1766) og en Oberstlieutenant Galkowsky († 1758), nævnes som hvilende i en muret Begravelse i St. Mortens Kirke (Hofman, a. St., VIII. 437).

herred og Præst til Høiby, Hans Nyegaard, død 1771. Deres ældste Søn, Peter Nicolai Nyegaard, kom i kursachsisk Tieneste, blev af K. August III. af Polen giort til Friherre af Gartenberg[1]).

4. Blandt Ligstenene i Midtgangen findes en over Claus Matthiason Frees, Handelsmand i Nestved, død 1676, samt over Johan Robring, Borgemester i Nestved, død 1678.

Hvad angaaer de øvrige Prydelser og Kostbarheder, kan anføres, at Alterklædet af rødt Fløiel med Guldfryndser er skienket Kirken 1778 af Kammerherre, Amtmand Bielke, hvis Vaaben tilligemed hans Frues er udsyet derpaa i Guldtraad. Alterstolene af Messing ere forærede 1640 af Herman Brusk og Hustru Anne Godschsdatter. Den store Lysekrone er givet 1678 af Gidsel Jensdatter, som i første Ægteskab var gift med Claus Frees, i andet med Borgemester Robring. Døbefadet af drevet Messing er givet Kirken i Aaret 1665 af Jomfru Anna Goie. Døbefonten er af Malm, forsynet med en latinsk Indskrift[2]). Paa den større Klokke i Taarnet er Jomfru Maria afbildet, med følgende Indskrift: Sancta Maria ora pro nobis; paa den anden Side er St. Morten fremstillet med Indskrift: Sancte Martine ora pro nobis, samt Navnet: Henricus de Campan[3]).

Tvende i Kirkens Sacristie anbragte Tavler, som ligesom det øvrige Inventarium ere restaurerede, indeholde Navnene paa samtlige Sognepræster siden Reformationen i følgende Orden:

1. Rasmus Lauritzen † 1565.
2. Mogens Pedersen, † 1582.
3. Niels Eskildsøn.
4. Jens Hanssøn, † 1600.
5. Jens Mogenssøn Krummerup.

---

[1]) Worms Lexikon. I. 342.
[2]) S. Hofman, a. St. 436.
[3]) Udførligere læses Inscriptionen paa det nys anførte Sted hos Hofman.

6. Gregers Christensøn Braaby, † 1640 [1]).

7. Rasmus Nielssøn, † 1642.

8. Diderik Pedersøn Maribo, † 1654.

9. Laurits Christophersøn Ugerløse, † 1669.

10. Mag. Christopher Dideriksen, Provst i Thybierg Herred, † 1690.

11. Mag. Albert Prom, forflyttet 1704.

12. Mag. Oluf Bagge, forflyttet 1731.

13. Joh. Henrik Schou, forflyttet 1748.

14. Jacob Haagen, † 1782.

15. Poul Danchel Bast, fik 1784 Titel af Professor Theol.; forflyttet 1787 [2]).

16. Andreas Lyhmann, forflyttet 1790.

17. Holger Olivarius, forflyttet 1796.

18. Rasmus Fog, forflyttet 1804.

19. C. G. F. Stellwagen, resignerede 1806.

20. Peter Holst, forflyttet 1824 [3]).

21. Georg Holger Waage, forflyttet 1828 [4]).

22. Peter Andreas Thomsen, † 1853.

I hans Embedstid forenedes Præsteembedet ved begge Kirker i Nestved, efter den omtalte Kgl. Resolution af 27. Juni 1844.

23. Edvard Hanning West, forflyttet 1858.

24. Andreas Laurits Carl Listov.

Medens dette Bidrag til de »kirkehistoriske Samlinger« var under Pressen, har »Illustreret Tidende« leveret Afbildninger saavel af det Ydre som af det Indre af St. Mortens (eller, som den der kaldes, St. Martins) Kirke i Nestved.

---

[1]) Var tidligere Medtiener ved St. Peders Kirke (s. det ovennævnte Skrift om sidstnævnte Kirke, S. 44).

[2]) Blev i det nævnte Aar Sognepræst i Søllerød, og Aaret derpaa Sognepræst til vor Frue Kirke i Kiøbenhavn og Stiftsprovst i Siellands Stift, i hvilket Embede han døde i Aaret 1803.

[3]) En Søn af Sognepræsten ved Trinitatis Kirke i Kiøbenhavn, Hr. Christian Holst († 1807), bekiendt som Forfatter af flere catechetiske og homiletiske Smaaskrifter, blev i 1824 Sognepræst i Kallundborg og Provst for Arts og Løve Herreder; døde 1832.

[4]) Blev første residerende Capellan ved vor Frue Kirke i Kiøbenhavn; 1836 Doctor Theologiæ, og kort derefter Director ved Sorø Akademie, døde 1842.

Gamle Kirkebygninger paa den jydske Halvø.

Anden Fortsættelse*)

af

Jacob Helms.

Granitkirker med gamle Indskrifter.

I mine tidligere Meddelelser er jeg gjentagne Gange bleven foranlediget til at henpege paa Granitkirken i Gjellerup i Hammerum Herred som en Bygning, der paa Grund af sin Indskrift fortjente i fortrinlig Grad at komme i Betragtning ved Undersøgelserne angaaende vore ældste Stenkirkers Tidsalder. Jeg har senere faaet Leilighed til selv at besøge denne mærkelige gamle Kirke og har da tillige taget et nøiagtigt Gnideaftryk af den paagjældende Indskrift. Omstaaende Afbildning giver en Kopi af denne selv, af dens hele Indfatning og Anordning efter en Maalestok, der udgjør ⅛ af den virkelige.

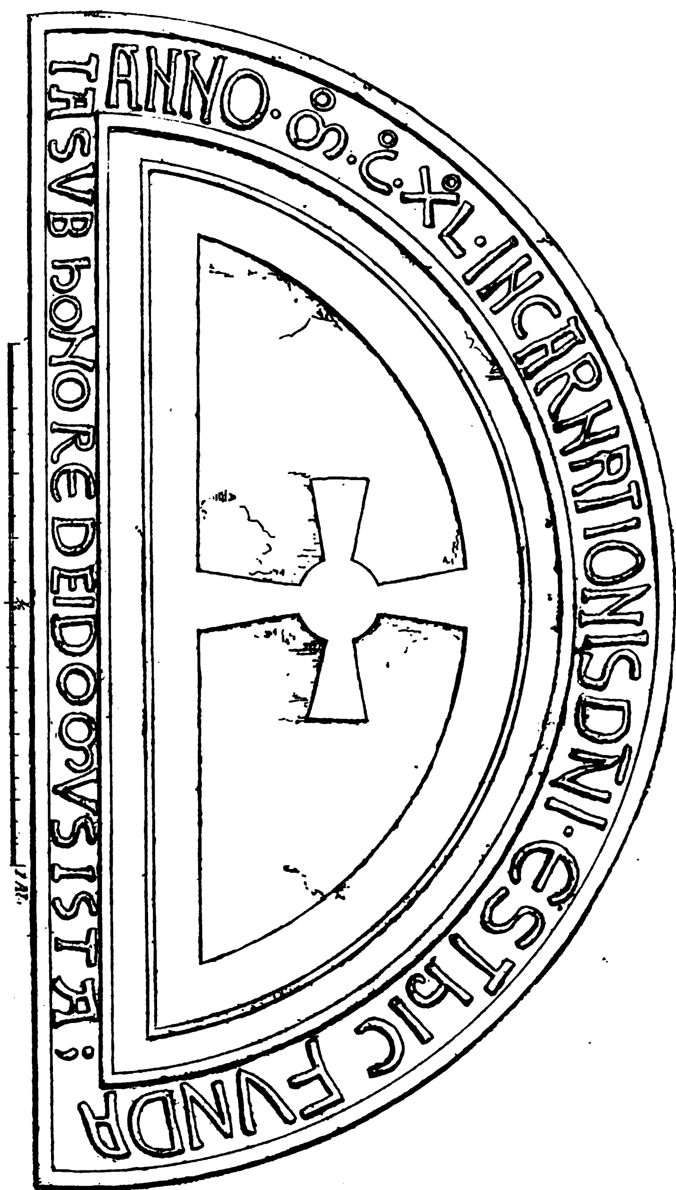
Som det vil sees, ere Bogstavformerne og Udtrykkene aldeles tydelige. »I Aaret 1140 efter Herrens Byrd er dette Hus anlagt her til Guds Ære«[1]). Den mægtige Sten[2]),

---

*) Se Ny Kirkehist. Saml. I Bind S. 584—648 og II Bind S. 299—320.

[1]) Udtrykket »sub honore« forekommer af og til i samme Betydning som »in honore« eller »in honorem«. Saaledes f. Ex. fra Begyndelsen af det 12te Aarhundrede hos Edmerus Cantor, se et Citat hos R. Willis: The architectural history of Canterbury Cathedral p. 10.

[2]) Den har et endnu større Omfang, end Dekorationen og Indskriften nødvendigt krævede (c. 5' lang, 2½' høi).

ANNO · DO · C · XL · INCARNATIONIS DNI · EST HIC FVNDA
TA SVB HONORE DEI DOMVS ISTA

hvorpaa Indskriften findes anbragt, er Overligger over Kirkeskibets sydlige, nu tilmurede, Indgangsdør, og den er følgelig et væsentligt Led af Bygningen selv. Dette taler i Forbindelse med Skrifttrækkenes og hele Dekorationens Karakter afgjort for, at denne Indskrift er bleven anbragt samtidig med Kirkens egen Opførelse.

Ganske paa samme Maade anordnet og med samme Slags Skrifttræk er Kirkens anden Indskrift udført, hvilken findes ovenover den modsvarende nordlige Indgangsdør. Men man faaer den kun at se, naar man stiger op paa Loftet over det i en senere Tid foran denne Indgang opførte Vaabenhus. Her læser man da:

INGREDIENS AVLAM CVLPAS ABICIT REVS ISTAM
ET QVOD IVSTE PETIT DONANDO DEVS PIVS AVDIT.

Begge Skrifttavlers Indhold er saaledes alt blevet rigtigt angivet af Pontoppidan i Marmora Danica II p. 81, kun med den Forskjel, at han har »abjicit« istedenfor Stenens gamle Form af Ordet (»abicit«). — Med Hensyn til de enkelte Ords Betydning vil det blot være fornødent at bringe i Erindring, at Ordet »aula« forekommer hos Forfattere fra Middelalderen, og særligt fra det 12te Aarhundrede, brugt om Kirkens Skib, ensbetydende med »navis«[1]). Hvad Ordstillingen angaaer, da vil det af sig selv falde i Øie og Øre, at den paa begge Stene har været betinget af Indskrifternes rimede Versform, og med Hensyn endelig til den Maade, paa hvilken Skrifttrækkene ere udførte, vilde det angaaende en Indskrift fra det 12te

[1]) Saaledes forekommer det baade hos Edmer i Begyndelsen af 12te Aarh., og hos Gervasius Dorobernensis ved Slutningen af af samme. Sidstnævnte Forfatters »de combustione (ɔ: 1174) et reparatione Cantuariensis ecclesiæ« er uden Spørgsmaal med Hensyn til den kirkelige Bygningskonst det vigtigste Skrift, Middelalderen har efterladt os. I sin Beskrivelse af Lanfranks Kirke siger han: ». . . . ab hac (ɔ: det store Midttaarn) versus occidentem navis vel aula est ecclesiæ, subnixa utrinque pilariis octo«. Jfr. R. Willis: Canterbury Cathedral, p. 37, og Du Cange: Glossarium.

Aarhundrede være overflødigt at bemærke, at de ere fordybede i Stenen, hvis ikke en nyere Forfatter udtrykkelig havde fremhævet, at Skriften her i Gjellerup var anbragt »ophøiet«[1]).

Det bliver nu af Interesse nærmere at betragte den Bygning, som saaledes efter et paalideligt samtidigt Vidnesbyrd er bleven grundlagt 1140.

Gjellerup Kirke ligger paa en ret frugtbar Oase i Ahlheden, der gjennemstrømmes af Storaaen og af nogle mindre Aaløb, som falde i denne. Ved en af disse mindre Aaer, ikke ret langt sydlig for Kirken, og hørende med til Sognet ligger Landsbyen Hammerum, efter hvilken det vidtstrakte Herred fra gammel Tid af har baaret Navn. Vistnok er det for meget sagt at kalde denne Kirke »en af de største Landsbykirker i Jylland«, men ikke desto mindre hævder den dog sin Plads iblandt de anseeligere af dem. Det fra en senere Tid hidrørende Taarn fraregnet har den en indre Længde af 39¼ Alen, en indre Brede af næsten 12 Al. i Skibet og af 9½ Al. i Koret. Murene ere i Skibet omtrent 10 Al. høie; deres Tykkelse er c. 38—40 Tommer. De ere opførte af nøiagtigt tilhugne Kvadre, der for største Delen ere af Granit, kun i enkelte Tilfælde af Stenahl; men deres Indre er som sædvanligt i vore gamle Kirker udfyldt med raa mindre Sten, lagte i Murkalk. Saa godt er Grunden lagt, og saa ombyggeligt er Tilhugning og Opmuring udført, at alt Murværk nu paa det 8de Aarhundrede staaer fast og uforrykket. Hele Kirkens Sokkel springer kraftigt frem (4″), men den savner al anden Profilering end den nøiagtigt huggede Skraakant.

Koret, hvis indre Længde er 11¼ Alen, har en lige Slutning mod Øst, paa hvilken ingensomhelst Dekoration findes og ikke engang Spor af noget Vindue. Derimod har Koret mod Nord og Syd smaa rundbuede Vinduer, hvis Underkant ligger godt 5 Alen over Gulvfladen. Helt op

[1]) K. F. Viborg i Ann. f. nord. Oldkyndigh. 1846. S. 284.

mod Østmuren findes endnu det gamle, rigtignok noget forstyrrede, opmurede Alter. De raa Sten, hvoraf det for største Delen er opført, ere kun lidt tilhuggede paa de ydre Sider. Omtrent 1 Alen over Gulvet springer paa dets sydlige Side en firkantet huggen Sten frem med en skaalformig Fordybning. Paa den sydlige Mur er intet Spor at opdage af nogen Indgangsdør, der paa denne Side udenfra kunde føre ind i Kirken, saaledes som der oprindeligt findes paa Ribeegnens gamle Kirker. Heller ikke er Opgangen til Prædikestolen anlagt ind igjennem Skillemuren imellem Kirkens Kor og Skib; men da Korbuen er usædvanlig bred (omtrent 6 Alen), har denne Opgang godt kunnet være anbragt inde under denne selv ved Sydsiden, saaledes som den oprindeligt har været det i flere andre gamle jydske Kirker [1]).

Murpillerne ved denne brede Korbue ere opførte af vel huggede Kvadre. Paa Forsiden (ɔ: ind under Buen) have de Sokler med et Rundstavprofil ovenover en Hulliste, og omtrent 5½ Alen oppe ligge de 6" høie Baandgesimser, bestaaende af en 3" fremspringende Plade med en Hulliste under. Rundbuen over Gjennemgangen naaer saaledes omtrent 8½ Alen op over Gulvet og er dannet af vel bearbeidede Kilesten.

Ved Nordsiden i selve Korbuen staaer den store gamle Døbefont af Granit, hvis mægtige Kumme er smykket med 4 store Løvefigurer, udførte i stærkt udrundet Relief, 2 og 2 vendte imod hinanden og forbundne ved et fælleds Hoved. De opadkrummede Haler ende paa romansk Vis i blomsteragtige Duske, og Mankerne ere paa et Par af dem lagte som i Fletninger [2]).

[1]) Dette har saaledes været Tilfældet i den lille Tufstenskirke i Hjortlund ved Ribe, hvor Pillehjørnet for dette Øiemeds Skyld er blevet borthugget ind imod Skibet. Det Samme sees paa den gamle Granitkirke i Malt imellem Ribe og Kolding, hvor Opgangen igjennem Skillemurens Sydside først er bleven anbragt i en senere Tid.

[2]) Granitfonter med 4 lignende store Løvekroppe, der 2 og 2 have Hoved tilfælleds, findes i Aalum K. (N. Tidsskrift f. Hist., Litt. og Kunst. III. S. 598 f.), i Kristrup K. (J. P. Traps Statistik) o. fl. St.

Af Kirkens Skib er den østlige Ende paa Nordsiden bleven endel forstyrret ved den senere Tilføielse af en stor firkantet, kapelagtig, overhvælvet Bygning, opført af Mursten i gamle Skifter, med en indre Længde og Brede af 10½ Alen. Oprindeligt har Skibet kun haft 3 smaa Vinduer paa hver Side. De bevarede gamle Vinduer sidde ogsaa her høit oppe, og i det Mindste et af dem har til en Høide af 1½ Alen kun en Brede af 8″ i Lyset; men Karmene skraane stærkt til begge Sider, især indad. Ingen af Kirkens oprindelige Dele har nogensinde været hvælvet. Godt 3 Alen fra Skibets vestre Ende findes paa begge Sider Kirkens gamle Indgangsdøre, af hvilke den sydlige nu er tilmuret[1]). Disse Døraabninger ere godt 4 Alen høie, næsten 2 Alen brede og have indvendig runde Buer, dannede af hugne Kilesten, idet de mod hinanden fremtrædende Stenkarme kun bære de omtrent 12″ tykke Tympanums-Stene med Indskrifterne.

Usædvanlig og mærkelig er Skibets Slutning imod Vest. Midtfor staaer her en firkantet Granitpille 3′5″ bred, 3′ dyb og 9′ høi. Paa hver Side er et Mellemrum af 6′7″ hen til Hjørnepillerne, hvilke ligesom Midtpillen have Gesimser overensstemmende med Korbuens Piller. Indbyrdes ere disse Vestmurens 3 Piller forbundne ved tvende runde Buer, der naa op i en Høide af lidt over 6 Alen og bære en fuld Mur, som ingen Spor viser af nogen Gjennembrydning, Galleriaabning el. Lign. I en senere Tid ere de to Bueaabninger blevne næsten lukkede med Mursten, men oprindeligt maa der igjennem dem have været frie Gjennemgange til en vestlig Forbygning, om hvis Beskaffenhed og Bestemmelse nu ikke kan siges noget Nærmere. Det Taarn, som nu findes her foran, er ganske tydeligt af et meget senere Datum end Kirken selv; men hvad man inde i dette seer af Kirkeskibets vestlige Mur, tyder ligesaavel som Bueslagene paa,

---

[1]) Danske Atlas Tome V S. 754 angiver endnu (1769) et Vaabenhus foran denne Indgang.

at her fra først af har været Noget bygget foran. Det nuværende Taarn er bygget af Mursten, men har ligesom Udbygningen paa Kirkens nordre Side 5 til 6 Rækker Granitkvadre forneden; det har som sædvanligt en Hvælving over sit nederste Parti, og — som almindeligt i den nordlige Del af Ribe Stift — sine Gavle vendte imod Nord og Syd.

Saameget det nu end maa beklages, at den særegne Anordning her i Kirkens vestlige Ende er bleven i nogen Grad forstyrret, saa kan det dog paa den anden Side ikke nægtes, at Bygningen i det Hele taget er kommen til os saa godt bevaret, at den giver en ret tydelig Forestilling om Betingelserne for Bygningskonsten i Midten af Jylland ved Aar 1140.

Sammenligne vi nu denne med andre jydske Landsbykirker, der i Anseelse og omhyggelig Udførelse af hele Bygningsarbeidet kunne stilles ved Siden af den, da bærer den uden Spørgsmaal Præget af en ældre Tid end disse, forsaavidt de ere blevne mig bekjendte. Ved Siden af den dygtige Bearbeidelse af Materialet og den nøiagtige Sammenpassen af alle de enkelte tilhugne Stykker forefinde vi her en Simpelhed i Formerne, en Fattigdom paa smykkende Led, som i det Mindste ingensteds er traadt mig imøde ved nogen anden jydsk Granitkirke, der udmærker sig ved de nævnte Fortrin. Her findes ikke en eneste Søilestilling; ingen Gesimser, der have et mere sammensat Profil eller ere smykkede med Løvornamenter, Dyrefigurer o. desl.; ingen profilerede Stenkarme og Buer i Vinduesaabningerne eller Forziringer udvendig over samme o. s. v. Istedenfor at Sokkelen ved mange af de anseeligere Granitkirker har det attiske Profil, snart to Gange gjentaget, snart bragt i Forbindelse med flere andre Led, snart besat med Perlerader el. Lignende, fremtræder den her under den allersimpleste Form[1]). Derimod ere Døroverliggernes Indskrifter, i den

---

[1]) Som nogle af de mærkeligste Granitkirker paa Landet, ved hvilke jeg har forefundet de Eiendommeligheder, jeg her har fremhævet,

Udstrækning og paa den Maade anordnede, som de forefindes her, en Eiendommelighed for denne Kirke, hvilken den ikke vides at have tilfælleds med nogen anden af vore gamle Kirker end Ribe Domkirke, hvor Indskriften over den sydlige Korsarms oprindelig flade Indgangsdør er anordnet ganske paa samme Maade og udført med samme Slags Skrifttræk[1]. Men dette er ikke det Eneste ved Gjellerup Kirke, som viser Overensstemmelse med Domkirken i det Stift, hvortil den stedse har henhørt. For ikke at tale om de firkantede Granitpiller er Indblandingen af Stenahlen imellem Granitten en Eiendommelighed, som ogsaa findes i det Afsnit af Ribe Kirke, som maa henføres til Biskop Tords Dage († 1134).

For Undersøgelserne om Tidsalderen for Jyllands gamle Kirker bliver saaledes Kirken i Gjellerup af Betydning i en dobbelt Henseende. Paa den ene Side erholder den i sig

---

kunne nævnes Kirkerne i Grønbæk, Vinderslev, Borbjerg, Sahl, Staby og He (her Façade- og Taarnbygningen, oprindelig med fritstaaende firkantede Piller i Forhallen), alle i Viborg og den nordlige Deel af Ribe Stift; (Aalum og Eising Kirker kjender jeg kun paa anden Haand). I Ribeegnen ere endel smukt byggede Granitkirker, f. Ex. Gjørding, Føvling o. s. v.; men de mangle den Rigdom i Detaillerne, som udmærke de nysnævnte nordligere. Østligt i Ribe Stift saavelsom i Aarhus St. synes Granitkirkerne i det Hele at være mere raa, hvorimod eiendommelige Kirker forekomme af andet Materiale, f. Ex. den interessante og smukke Tufstens Kirke i Venge N. f. Skanderborg. — I Sønderjylland har jeg kun truffet paa en mere udmærket Granitkirke, den i Munkbrarup i Angel. Derimod findes i denne Provinds, foruden interessante Tufstenskirker, iblandt hvilke fortjener at fremhæves Gammelkirken paa Pelworm, hvor Sandstenen er brugt til ret karakteristiske Kapitæler o. s. v., flere udmærkede Murstenskirker, f. Ex. i Overgangsstilen den fornylig ved en »Forskjønnelse« ilde medhandlede Kirke i Breklum; i mere udviklet gothisk Stil den store St. Johannes K. paa Før (med Levninger af en ældre Bygning af Tuf og Granit); K. i Kotzenbüll i Eiderstedt o. s. v.

[1]) Se den gamle Afbildning i Terpagers Ripæ Cimbricæ p. 304. Søilestillingerne foran Døren ere saavelsom den hele af Sandsten opførte Portalbygning derover først blevne tilføiede i en senere Tid.

selv noget usikre Efterretning om, at Biskop Tord var den Første, der grundlagde Ribe Domkirke af Sten, saavelsom den Antagelse, at vi endnu have Noget af hin Bygningens ældste Del bevaret, derved et nyt, ikke uvigtigt Støttepunkt. Paa den anden Side bestyrker og stadfæster dens Bygningsmaade og Indskrift den Mening som rigtig i det Væsentlige, hvilken jeg allerede tidligere har fremsat med Hensyn til de jydske Granitkirkers Alder [1]). Efterat jeg nu har lært Gjellerup Kirke selv at kjende, maa jeg være mere tilbøielig til at sætte dens Opførelse i Forbindelse med dens eget Stifts Hovedkirke end med Viborgs; og hvad denne sidste Domkirke angaaer, da er der ogsaa nu fremkommet vægtige Grunde til Tvivl om, hvorvidt det virkelig skulde være berettiget at tale om nogen væsentlig Del af den nustaaende Bygning som værende til ved Aar 1140. — Dette blot for at forebygge, at der lægges en større Vægt paa en tidligere antydet Formening, end jeg nu maa ønske; men det Nærmere herom ved en anden Leilighed.

Det er overalt i det nordlige Europa noget temmelig Sjældent at have saa gamle Bygninger som den her omtalte sikkert dateret ved samtidige Indskrifter [2]). Selv om vi blot ville tænke paa Bygningsindskrifter ganske i Almindelighed, ville vore Kirker ikke have ret mange saadanne at

---

[1]) Ny Khist. Saml. I. S. 637. (Sep. Aftryk af »Tufstenskirkerne« S. 54.)

[2]) Hertillands er vel Bjernede Kirke ved Sorø den eneste foruden den i G., der har en saadan fra det 12te Aarh. — Andenstedsfra kunne enkelte omtrent samtidige nævnes; saaledes en Indskriftsten over Korets sydlige Indgangsdør i Castor i Northampton Sh. med Underretning om, at Kirken er bleven indviet 1123 (Britton: The archit. antiquities of Gr. Britain V. p. 176); — en, som det synes, faa Aar efter indsat Skriftsten i Dobbeltkirken i Schwarzrheindorf ved Bonn, der beretter om Kirkens Indvielse 1151. (Simons's Værk Taf. 9); — en Indskrift i en Baandgesims i det søndre Tværskibs Kapel i Trondhjems Domkirke om Alterets Indvielse 1161 (P. A. Munchs og Schirmers Værk S. 18, hvor et Faksimile findes i Texten).

opvise fra den tidligere Tid af Middelalderen. Det vil derfor maaske ikke være uden Interesse, om her anføres et Par Indskrifter, som findes paa andre jydske Kirker, saa meget mere, som den ene hidtil ikke har været kjendt, den anden derimod, som i ethvert Tilfælde er en historisk Mindesten, tidligere har faaet sit Indhold offentliggjort i en aldeles forvansket Form.

Indskriften paa Malt Kirke imellem Ribe og Kolding vilde jeg næppe have opdaget, hvis jeg ikke var bleven underrettet om, at en Mand, som boer i Sognet (Hr. H. Jensen til Kristianshøi), kunde erindre i sine Drengeaar, inden det nuværende Loft blev lagt over Vaabenhuset, ofte at have seet en Skriftlinie henover Kirkedøren. Det nævnte Loft er nemlig blevet anbragt saaledes, at dets Brædder næsten aldeles nøiagtigt dække de kun lidt over en Tomme høie Bogstaver, der desuden vare skjulte af et tykt Kalklag. Ved godhedsfuld Bistand af Hr. Jensen fik jeg nu Loftet hævet og Kalken aftaget, og der var da ingen Vanskelighed ved at læse den særdeles tydelige Indskrift:

PULSATE ET APPERITUR UOBIS✠

Stenen, hvorpaa denne Linie findes forneden, har den sædvanlige halvrunde Tympanumsform; men det midterste halvrunde Feldt saavelsom det brede Baand derudenom have ikke, som paa Gjellerupstenene, nogen Korsfigur eller Indskrift.

Malt Kirke er forøvrigt en vel bygget Granitkirke med flad østlig Korslutning, og med et enkelt Søilepar af en temmelig karakterløs Udførelse foran den sydlige Indgangsdør, hvorover den omtalte Indskrift findes. Korbuen er ikke anbragt midt i Skillemuren imellem Skibet og Koret, men paa en iøinefaldende Maade nærmere ved den sydlige Side. Lige det Modsatte finder, som tidligere omtalt, Sted i flere af Ribeegnens Tufstenskirker; men Anledningen til denne Afvigelse har i begge Tilfælde været den samme, nemlig Anbringelsen af Opgangen til Prædikestolen, som havde sin

Plads ved Kirkeskibets sydøstlige Hjørne. Blev denne Opgang nemlig, som i de fleste af de nævnte og mange andre af vore gamle Kirker, lagt igjennem den sydlige Del af den nævnte Skillemur, var der Grund til at gjøre denne bredere end den modsvarende nordlige; var den derimod, som i vor her omhandlede og i flere andre gamle Kirker, fra først af bleven anbragt igjennem Korbuens egen Aabning, udenom dens sydlige Pille, maatte det falde ligesaa naturligt, at gjøre denne smallest, for at den aabne Del af Buen kunde komme mere midt for. Hvad enten nu Afvigelsen finder Sted til den ene eller den anden Side, peger den lige bestemt hen paa, at man ved Kirkernes Opførelse betragtede Prædikestolen som et væsentligt Led af Bygningen, at den havde sin faste Plads paa det nysantydede Sted, og endelig, at den maatte være tilgjængelig for Præsten fra Koret af[1]).

Den gamle Døbefont af Granit turde maaskee være det mærkeligste ved Malt Kirke, idet Kummen foruden fire store Figurer i stærkt ophøiet Relief, forestillende en Kamp imellem bevæbnede Mænd og Centaurer, endnu bar en anden billedlig Udsmykning, nemlig imellem hvert Par af hine en indridset Figur, der, saavidt det kan sees paa de 3 Steder, kun er af ren ornamental Natur som stiliserede Blomster el. Lign., men derimod paa det fjerde ganske tydeligt fremstiller en Kvinde, der holder et Barn frem foran sig i sine udstrakte Hænder. Hvad enten man her snarest vil tænke paa en Moder, der bringer sit Barn frem til Daaben, eller heri vil se en Hentydning til 12te Kapittel i Johannis Aabenbaring, saameget maa i alt Fald synes afgjort, at der her er en Sammenhæng imellem denne indridsede og hine ophøiede Fremstillinger, og at den her afbildede Kamp følgelig maa have mere end blot ornamental Betydning.

---

[1]) Se foran, S. 567 med Note [1]); jfr. I Bind S. 620 f.

Medens de her omtalte Indskriftstene ere væsentlige Led af de Bygninger, hvorpaa de findes, støder man af og til paa andre, der, hvad enten de ere anbragte strax ved Kirkens Opførelse eller senere indsatte i dens Mur, ikke kunne siges at staa i et saa nært Forhold dertil. Dette er f. Ex. Tilfældet med en Skriftsten paa den nordlige Side af Stadil Kirke ved den nordlige Del af Ringkjøbing Fjord (Stadil F.), der maaske kun er et Brudstykke, og af hvis, forøvrigt aldeles tydelige, gothiske Majuskler jeg under mit korte Ophold der Intet kunde faa ud. Det Samme synes og at være Tilfældet med den allerede af flere tidligere Forfattere omtalte Sten med en Indskrift udvendig paa Eising Kirke, nordlig i Ribe Stift, nær ved Limfjorden. Den har sin Plads ikke høit over Jorden henimod Kirkens vestlige Ende imellem Taarnet og Vaabenhuset. Imidlertid kunde det dog være muligt, at dens Indhold havde noget Hensyn til Bygningen selv. Jeg giver derfor her en skematisk Fremstilling af Anordningen af denne Indskrift, hvilken i forrige Aarhundrede er bleven læst aldeles forkert og i nyeste Tid er bleven omtalt som ulæselig [1]). Da jeg ikke selv har faaet Leilighed til at

O N I S ✕ C A B B I ✠

besøge Eising Kirke, har jeg henvendt mig til Sognepræsten Hr. Pastor Buchhave i Sahl, der har haft den Godhed

---

[1]) Marmora Danica II. p 81 giver følgende Læsning: »Abbas Aterus filius Tugonis Elianus et dn. Eghideus«. — jfr. Danske Atlas V. S. 816 og J. P. Traps Statistik Spec. Del II. S. 758 f.

at sende mig en med megen Omhu udført Afbildning af den hele noget over 1 Alen lange og 3 Kvarter brede (el. høie) Indskriftsten.

Da de staaende Kors give Anvisning med Hensyn til Begyndelse og Slutning, maa Skriften vistnok læses i denne Sammenhæng: »Acerus filius Tuconis Cabbi (eller: Gabbi) Deus et domine —— ide«, og det sidste defekte Ord maa vistnok suppleres til »provide«. De to eller tre første Bogstaver deraf ere nemlig ganske utydelige paa Stenen, og have af denne Grund ikke kunnet angives paa den mig foreliggende Tegning ved bestemte Bogstaver. — Spørgsmaalet bliver dernæst, om Ordet »Cabbi« (»Gabbi«) er Asger[1]) Tygesens Familienavn, eller om der skulde ligge noget Andet i dette mig uforstaaelige Ord, og fremdeles, om den her navngivne Mand overhovedet andenstedsfra er bekjendt. Endelig maa der jo spørges, om vi, som jo vel er det sandsynligste, her simpelthen have en Ligsten, eller om Kirkens Bygherre selv har ladet denne Sten opmure i sin Bygning som en Mindetavle, ved hvis indgravede Ord han vilde overgive sit Navn til de kommende Slægter og sit Værk til Herrens Varetægt. Idet disse Spørgsmaal her maa lades ubesvarede, kan der dog tilføies, at det hele Indtryk, som man erholder af Korsfigurens mere sammensatte Form, af de Indskriften udenom omgivende Forziringer og de sløifeagtige Prydelser paa Hjørnerne, saavelsom af de mere svingfulde Bogstavformer, ikke tillader at henføre denne Skriftsten til nogen ældre Tid end det 13de Aarhundrede.

Samme Bogstavformer som denne Sten har ogsaa Indskriften foroven omkring den med saa stor Billedrigdom forsynede Stenfont[2]). Ogsaa denne Skrift er bleven

---

[1]) Formen »Acerus« forekommer oftere for »Ascerus« f. Ex. Scriptores R. D. IV. p. 225.

[2]) Hvis det ved en nærmere Undersøgelse vilde vise sig antageligt, at Døbefonten og Indskriftstenen hidrørte fra samme Tid, saa vilde det

kaldet »ulæselig«, men der staaer meget tydeligt og let forstaaeligt:

✠IN NOMINE PATRIS (et fi[1])LII ✠ET✠SPIRITVS✠SANCTI✠

Da jeg hindres i ved denne Leilighed at tilføie et lille Afsnit som Fortsættelse af mine tidligere Meddelelser om jydske Tufstenskirker, turde maaske følgende korte Bemærkninger her finde Plads.

Siden jeg skrev mine sidste Meddelelse, har jeg overbevist mig om, at den indenlandske Kalktuf er bleven benyttet i et langt større Antal Kirker paa Østkysten, end jeg dengang havde Forestilling om, og jeg er i Forbindelse dermed tillige kommen til den Overbevisning, at dens Anvendelse rækker ned i en senere Tid, end jeg dengang maatte antage. — Hvad den rhinske Tufsten, Trassen, angaaer, da har jeg fundet min Forventning fuldstændig bekræftet, at den vilde træffes i Kirker hist og her, dels paa Fastlandet, dels paa Øerne, ligefra Ribeegnen og helt ned til Eideren. I to gamle Granitkirker, i Fohl og Føvling, V. og N.V. for Ribe, har jeg erfaret, at den er bleven brugt paa den indre Side af Murene, og jeg skylder Hr. Student Oluf Nielsen den Underretning, at Kirkeskibene baade i Aarre S.V. for Varde og i Outrup N.V. for Filsø ere byggede af Trass. Denne sidste Kirke, af hvis Materiale Hr. N. tillige har sendt mig en Prøve, er saaledes indtil videre den nordligste Kirke, til hvilken det rhinske Materiale vides at have fundet Vei.

---

derved, selv om vi her kun have hans Ligsten, blive høist sandsynligt, at Kirken er bleven opført i Asger Tygesens Dage, og ret rimeligt, at han har haft dermed at gjøre.

[1]) Disse 4 Bogstaver kunne ikke sees paa Grund af Fontens Stilling ind imod Vægen.

Beretning om Restaurationsarbeiderne 1860 i Roskilde Domkirke.

Af

Steen Friis.

Ved Restaurationsarbeider i vore gamle Kirker tilbyder sig en Leilighed til Undersøgelser og Iagttagelser, der aldrig vil komme igjen i samme Udstrækning. Det vilde derfor være uforsvarligt ikke at benytte Samme, og det forekommer mig dertil ønskeligt, om Vedkommende ville meddele hvad de som Øienvidner have havt Leilighed til at iagttage. Hvad Restaurationsarbeiderne i Roskilde Domkirke angaaer, formenes at Publicum ligefrem har Krav paa jevnligen at underrettes om disses Fremgang og de dermed forbundne Iagttagelser. At Interessen herfor ikke savnes, har jeg Grund til at slutte af de mange Begjæringer, jeg ifjor modtog om at erholde Exemplarer af min Beretning herom for Aaret 1859. Man kunde maaskee indvende, at en mere samlet Meddelelse ved Arbeidets Tilendebringelse maatte være at foretrække for aarlige Beretninger; men ligesom en saadan Opsættelse næppe vilde bidrage til at bevare Interessen for Sagen, saaledes vilde den have Fremtidens Uvished imod sig, særdeles da Restaurationen ikke kan ventes tilendebragt før om 3 à 4 Aar. Det er derfor min Agt at levere en Beretning for hvert Aar, Restaurationen skrider frem.

De i Aaret 1860 udførte Arbeider ere følgende:

I. Udbedring af Muurværket udvendig og indvendig i Høichoret, samt Fremdragelse af den ældste Farvedecoration sammesteds.

II. Istandsættelsen af begge Korsfløiene udvendig, og hvad dermed maatte staae i nødvendig Forbindelse indvendig.

III. Istandsættelsen af Riddersalen over de hellige tre Kongers Kapel og sammes Indretning til Landemodets Forsamlingssal.

I. I Høichorets halvrunde Afslutning har Bygmesteren oprindelig indlagt 13 Nischer under de øverste Vinduer, aabenbart i den Hensigt deri at anbringe Billeder af Herren og de 12 Apostle, men, som det vil sees af det Følgende, har man fra først af ikke alene benyttet de 13 Nischer, men ogsaa de bredeste Muurpiller mellem Nischerne til Fremstilling af 17 Helgenbilleder, hvilken Anordning senere er fulgt, naar enten de gamle Billeder opfriskedes eller nye maledes. At disse Billeder idetmindste ere forandrede 4 Gange i Tidernes Løb, kom man til Kundskab om ved at afbanke de forskjellige Lag af Kalkpuds eller Hvidtekalkshinder, der dækkede Muurværket i Høichoret. De paa den yderste Hvidtning malede 17 Billeder hidrørte fra Kirkens Oppudsning 1826—28 og forestillede Christus med de 12 Apostle, Maria, Barnabas samt Kirkens og Landets Skytspatroner St. Lucius og St. Knud, alle omslyngede med Viinløv. De vare malede med Liimfarve, der hængte saa løs paa Hvidtningen, at den kunde fjærnes ved Hjælp af en tør Børste, og da de ikke i nogen Henseende havde Krav paa at bevares, forsvandt de paa denne Maade, uden at Copier toges. Indenfor disse Billeder fandtes ubetydelige Rester af en ældre Maling, der sandsynligviis hidrørte fra Biskop Lago Urnes Tid, om hvem det vides, at han i Aaret 1521 lod Domkirken udsmykke og male.[1] Disse Billeder vilde

[1] See Indskriften over det store vestre Gavlvindue.

Maleren kunne have opfrisket 1828, men han har foretrukket at male nye Figurer, hvis moderne Forbilleder ville være at finde i et eller andet Kobberværk fra den nyere Tid (Preisler?). Kun naar han ikke i Værket fandt saadanne Forbilleder, som han kunde benytte, saasom til Pave Lucius og Kong Knud den Hellige, har han maattet holde sig til de ældre Billeder. Derfor vare sidstnævnte Figurer ogsaa bedre end de øvrige. Under hine Levninger af Helgenbilleder fra Lago Urnes Tid, der ligeledes fjernedes ved Afbørstning, fandtes en Række af 17 ældre Billeder, der forestillede Christus, de 12 Apostle, den hellige Jomfru, Gud Fader med Verdenskuglen i den ene og Sceptret i den anden Haand, St. Lucius og St. Knud, hvert Billede omgivet af et bredbladet Løvværk, der ved Slyngning afvexlende viste Bladenes For- og Bagside i Grønt og Sort. Omstaaende Afbildning giver et tro Billede af en af disse Figurer, nemlig Evangelisten Matthæus. Ved at sammenligne denne Billedrække med de i St. Birgittas Kapel her ved Kirken fremdragne Kalkmalerier, samt med den udhugne bispelige Figur paa den sammesteds liggende Ligsteen over Biskop Oluf Mortensen, der døde 1484 [1]), ledes man til at antage, at dette Billedværk i Chorets Halvrunding enten hidrører fra Restaurationen af Domkirkebygningen efter Branden (1443—64) eller maaskee fra en noget senere Tid [2]). Anvendelsen af de samme Farver, de samme brede Conturtegninger, de samme knækkede Folde-

---

[1]) See min Beskrivelse af Roskilde Domkirke S. 182.

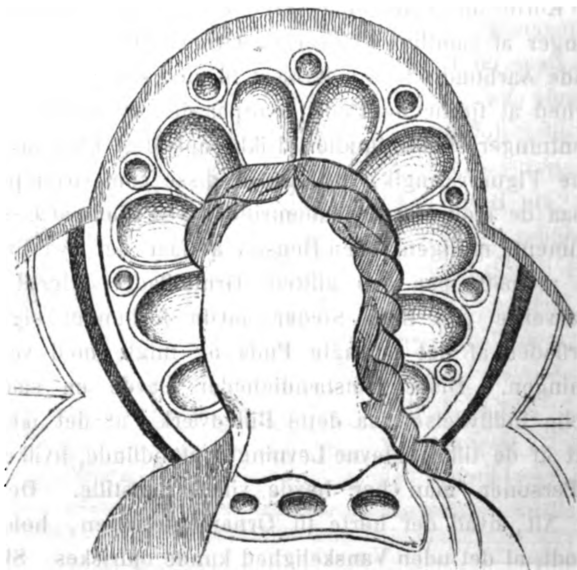
[2]) Aarstallet 1511 findes under et af Billederne i St. Birgittas Kapel. De i Aarene 1856 og 1857 fremdragne Kalkmalerier i de hellige tre Kongers Kapel ligeoverfor paa Sydsiden af Kirken ere, hvad Helgenbillederne og de bibelske Fremstillingerne angaaer, omtrent en Menneskealder ældre end de i St. Birgittas Kapel. Derimod maa Malingen af Løvværkslyngningerne være samtidig paa begge Steder. Helgenbillederne etc. maae være malede før 1474, da Kapellet var færdigt, Løvværket sandsynligvils c. 1511. Sidstnævnte var nemlig anbragt paa en yngre eller senere tilføiet Hvidtning end Førstnævnte.

kast i Beklædningsstykkerne og samme naive Maneer i Fremstillingen hentyde paa een og samme Tid. Den grønne Farve var fremherskende i dette Billedværk, og Farverne havde indgaaet en saa nøie Forening med Kalkpudset, hvorpaa de stod, at man næsten kunde antage, at de vare paalagte, forinden dette var fuldkommen tørt. Disse Billeder kunde derfor renses fuldstændigt ved Afvaskning, og der var Intet iveien for at de kunde være restaurerede, men ihvorvel de i konstnerisk Henseende stod over hine Billeder fra 1828 og 1521, maa det indrømmes, at de savnede den fornødne Cultur til at deres Bibeholdelse kunde være tilraadelig. Da man derimod hist og her fandt Spor til en ældre Maling indenfor denne, og man af disse havde Grund til at formode, at det dertil hørende Billedværk var samtidig med Kirkens ældste Ornamentering, der alt i 1858 og 59 var fremdraget paa øvre Choromgang og et Par Steder i Sideskibene, nærede man det Haab at forefinde et ældre og bedre Billedværk neden under dette. Under Kunstmaler Jacob Kornerups Veiledning skred man til at tage Gjennemtegninger af samtlige Figurer og Ornamenter fra Slutningen af 15de Aarhundrede og dernæst til med størst mulige Forsigtighed at fjerne det Puds, hvorpaa de vare malede. Vore Forventninger skulde imidlertid ikke opfyldes, hvad de fremdragne Figurer angik, thi saavel disse som Grundpudset, hvorpaa de stod, vare gjennemriflede ved Hjælp af et skarpt Instrument, muligen i den Hensigt at faae det nye Puds til bedre at hæfte paa den glittede Grundflade. Hertil kom, at Farverne paa flere Steder havde forbundet sig med Underfladen af det paalagte Puds og fulgte med ved Afbankningen. Disse Omstændigheder havde en saa fordærvelig Indflydelse paa dette Billedværk, at det ikke var muligt af de tilbageblevne Levninger at udfinde, hvilke hellige Personer man her havde villet fremstille. Derimod havde Alt, hvad der hørte til Ornamenteringen, holdt sig saa godt, at det uden Vanskelighed kunde opfriskes. Skjøndt Resultatet saaledes var ringere, end man havde ventet, for-

menes dog de gjorte Iagttagelser ved hine Levninger af en Malerkunst, der sandsynligviis gaaer tilbage til Begyndelsen af det 13de Aarh., ikke at ville være uden kunsthistorisk Interesse, og vi troe derfor at burde meddele disse Iagttagelser noget udførligere:

Billederne vare malede paa et tørt og ombyggelig glittet Kalkpuds med Spor af deri indlagt Kridering. Et aldeles lignende Kalkpuds vil kunne tages i Øiesyn i Nischerne paa Ydersiden af nordre Chormuur, og den tynde Kridtgrund lignede den, hvorpaa St. Laurentius er malet paa den tilstødende Pillemuur i nordre Sidegang. Billederne stode paa en klar grøn Grund af Vandfarve, og Figurerne vare iførte hvide Dragter, hvis Foldeskygger ikkun svagt vare betegnede ved tynde Linier af rød Okker. Bremmer af Guld fandtes hist og her paa Klædningerne, og de tre midterste Figurer havde forgyldte Glorier med en Kreds af ægformede Indtryk, der formodes at skulle forestille hellige Blus, der udstraale fra Hovedet.

Af Korsglorie, der hører til Christusbillederne i den ældste kirkelige Stiil, fandtes intet Spor, ligesaalidt som af de almindelige Apostelattributer. Det er derfor ikke troligt, at disse Billeder have skullet forestille Frelseren og de 12 Apostle. Hellere vilde jeg ansee dem for Levninger af Helgenbilleder, skjøndt man ikke har været istand til af de forefundne Rester at bestemme, hvilke herved ere meente. — Hosstaaende Afbildning viser en Person staaende paa en Skammel eller Forhøining, der gjerne kan forestille en Rist. Det er muligt, at dette Billede skal forestille den hellige Laurentius, men denne Helgen afbildes i Almindelighed med Risten i venstre Haand, eller han sees siddende paa den Rist, hvorpaa han led Martyrdøden.

Hosstaaende Figur sees trædende paa en Drage, og kan saaledes muligen have forestillet Domkirkens Skytspatron, den hellige Pave Lucius, der i St. Birgittas Kapel er fremstillet paa samme Maade med Underskrift Sanctus Lucius MDXI, men denne Helgen fremstilles tillige med et Sværd, der skal tilkjendegive, at han blev henrettet, eller med en Bog, hvilke Attributer her manglede. Ogsaa Erkeengelen Michael fremstilles trædende paa en Drage, men altid klædt i fuld Rustning, hvoraf intet Spor her fandtes. Disse tvende Figurer ere de fuldstændigste af dem alle [1]), og man vil af hosstaaende Afbildninger kunne gjøre sig Forestilling om den Tilstand, hvori hele dette Billedværk forefandtes. Figurernes hele Holdning og næsten skyggeløse Fremstilling, deres Slankhed, Føddernes Stilling,

[1]) Der var ogsaa en Figur med kronet Hoved.

Dragterne, de forgyldte Bremmer og Helgenglorier med deres ovale Fordybninger tyde umiskjendelig hen paa den byzantinske eller ældste kirkelige Stiil i Kalkmalerier. Det er hverken ved correct Tegning, rigtige Forkortninger, eller naturtro Angivelse af Lys og Skygge, at denne Stiil udmærker sig; det var den antike Kunst, der stræbte at fremstille sin Tids Guder i kraftige og skjønne Menneskeskikkelser; men netop i Modsætning hertil stræbte den kirkelige Kunst at fremstille Christus og de hellige Mænd i lange og magre Figurer, der bare Præg af Kjødets Spægelse. Men med alle de Feil, som Critiken fra en af vore Udstillinger vilde glæde sig ved at finde i disse Billeder, skal man dog ikke kunne nægte, at Vedkommende have forstaaet at lægge Alvor i Fremstillingen, og derved givet dem Betydning for en christelig from Beskuelse. De modtoge tidligt stereotype Former, i hvilke de forbleve uforandrede i Aarhundreder og vandrede med Christendommen, saa vidt den udbredte sig[1].

---

[1] Ligesom Kunstmaler Jacob Kornerup mundtlig har meddeelt mig flere Notitser om Kalkmalerier, som jeg ikke har ladet være ubenyttede, saaledes har han tilstillet mig hosstaaende skriftlige Meddelelse til fri Afbenyttelse ved nærværende Beretning.

»Om Malerierne i St. Ibs Kirke.«

»Ved en Undersøgelse, foretagen i Langhuset af den gamle St. Ibs Kirke, fandt jeg, at hele den østlige Muur indvendig over den endnu tilbageværende Chorbue havde været prydet med Malerier paa tør Kalk. Kirken, som er bygget af Kalktuf i Rundbuestiil, har fra først af havt fladt Loft; senere have Hvælvinger været indbyggede, men disse bleve tilligemed Chor, Taarn og Vaabenhuus nedbrudte i i Aaret 1816, efterat Kirken var nedlagt og solgt. Ved 1859 at borttage Hvidtningen fandtes de omtalte Billeder, der antages i det seneste at hidrøre fra Midten af det 13de Aarhundrede og ere malede paa en fast, glittet Grundpus. Væggen er deelt i tre Hovedafdelinger ved vandrette Linier. Den øverste, smalle Afdeling optages af en vel udført Bort af den Slags, som man i Almindelighed benævner: à la Gréque. I det bredere Felt nedenunder sidder midt over Chorbuen Frelseren, fremstillet som Menighedens Herre paa en Stol med Pude under sig. I den ene Haand holder han Jordkloden, og den anden udstrækker han velsignende. Hans Klædebon

Vi have tidligere bemærket, at den til hine gamle Billeder hørende Ornamentering havde holdt sig godt. De bølgeformige Slyngninger i Borterne (see S. 583) havde en afgjort byzantinsk Characteer, ligesom Palmetterne paa Fremspringene omkring Glorierne, der vare forskjellige i hvert Nischeparti. De høirøde, grønne og røde Farver havde holdt sig saa friske, som om de vare paamalede for ganske kort Tid siden. Siderammerne i Nischerne vare overtrukne med en fiin Incarnat, hvorpaa var malet Søiler med antike Former (see Fig. S. 584). Ornamenteringen, som hører til denne Stiil i Malerkunsten, udmærkede sig i Almindelighed ved en stor Pragtfylde i Anvendelsen af brillante Farver, Guld og Ædelstene. Vi forefandt vel kun ringe Spor til denne Retning af Kunsten i hine Billeder, men vi maa ogsaa erindre, at disse ere malede i denne Kunsts Forfaldstid, der alt begyndte i 9de og 10de Aarhundrede ved det græske Keiserriges politiske Dalen. Imidlertid kunne de her forefandne Rester af Farver og Guld ansees for om endog kun ringe Minder om høiere Pragt.

Paa et Baand, der holdtes af en af Figurerne, var malet nogle Bogstaver, hvis Former tilhørte den ældste christne Tid her i Norden, men Maleren Z. havde opfrisket dem, før jeg saae dem, og gjengivet dem saaledes: SXVG, sand-

---

er hvidt (den hvide Christ). Hovedet er meget vel tegnet med fine Omrids af rød Okker, Baggrunden er klar blaa, og det hele er omgivet af en oval Figur. Til Venstre sees nogle halvt udslettede Engle med Luth og med de hellige Marterredskaber. Nedenunder til Venstre findes en mærkelig Fremstilling, maaskee af Dommedag, idet man seer en Mængde Kister, udaf hvilke fremstige nøgne Mennesker, som løfte Laagene af. Omkring Buen, som ogsaa paa sin indre Flade er prydet med Figurer af en Konge og en velsignende Christus, findes Levninger af et meget smukt Baand med Palmetter. Hele dette Værk viser tydeligt hen til den byzantinske Stiils Slutningsperiode, men til Høire er det Oprindelige forstyrret ved et yngre Maleri af langt ringere Beskaffenhed, der forestiller Christus paa Korset, Johannes og Maria.«

Jac. Kornerup.

synligviis istedetfor SANC (Sanctus). Af Helgennavnet var Intet tilbage.

Da altsaa de ældste Helgenbilleder vare saa ukjendelige, at de ikke kunde restaureres, og Apostelbillederne m. m. fra 15de Aarhundrede vare for raa til at gjengives, maatte nye Billeder males. Dette Arbeide overdroges Professor Const. Hansen, der i 13 nye Billeder, malede al fresco eller paa det vaade Kalkpuds, har fremstillet Frelseren og de 12 Apostle (Paulus istedetfor Judas Isc.). Kunstneren har dertil benyttet de 13 i Muren indlagte Nischer og stillet sine Figurer paa forgyldt Grund med Bibeholdelse af den gamle Ornamentering, saavel i de anbragte Borter, som paa Muurfremspringene omkring Helgenglorierne. Han har derved bevaret saameget af den her hjemmehørende byzantinske Characteer som vel muligt, og vi maae indrømme, at han, som man var berettiget til at vente, har løst den ham stillede vanskelige Opgave paa en særdeles tilfredsstillende Maade.

Nedenunder denne Billedrække havde man udfyldt Pladsen mellem Buerne ind til øvre Choromgang med Evangelisternes sædvanlige 4 symbolske Billeder (en Engel, Løve, Oxe og Ørn). Farverne havde ogsaa her indgaaet en nøie Forbindelse med Grundpudset, saa at disse Malerier fuldstændigt kunde været fremdragne, men der var lige saa liden Grund til at restaurere disse som de samtidige Apostelbilleder fra 15de Aarhundrede. Efterat Gjennemtegninger vare tagne, forsvandt de for Muurhammeren.

Fra det 15de Aarhundredes forunderlige Smag skriver sig fremdeles Granitsøilernes Overmaling med Zinober, hvilken Decoration bibeholdtes til 1828, da man dækkede samme med en ligesaa smagløs Marmorering af Oliefarve. Det var intet let Arbeide at rense alle 8 Søiler fra disse Lag, hvoraf Zinoberen, der laa inderst og næsten udfyldte Brudporerne i Stenen, havde indgaaet en særdeles nøie Forbindelse med samme. Det almindelig anvendte Opløsningsmiddel af Oliefarven ved Hjælp af Soda og Sæbe

viste sig her utilstrækkeligt, hvorfor man til den sidste Rensning maatte anvende Saltsyre. Arbeidet har imidlertid lønnet sig, saasom det maa indrømmes, at Chorsøilernes Rensning har havt en saare velgjørende Indflydelse paa dette Partis Restauration.

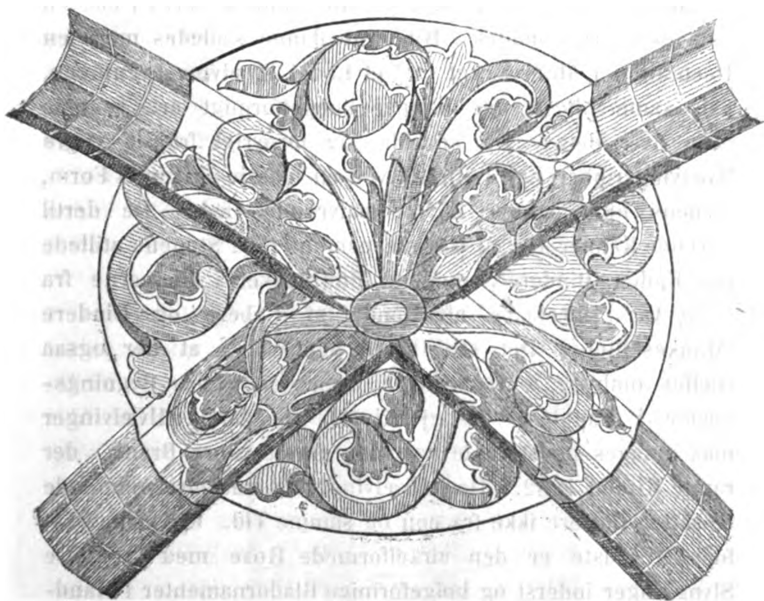
Borten over de lavere Granitsøiler er samlet efter Ornamenterne fra de ældste Kalkmalerier. Paa dette Sted fandtes ingen Decoration tidligere, sandsynligviis fordi Vægen tidlig i den catholske Tid har været dækket af tvende i Træ udskaarne, colossale Billeder, som forestillede Cherubim og Seraphim, samt af Høialteret[1]. Det var nødvendigt at bryde Tomheden i denne store Muurflade, og det skal ikke kunne nægtes, at Characteren i de ældste Ornamenter i Kirken trolig er gjengivet i den her opsatte Bort. Anderledes forholder det sig med Borterne over de tvende underste Sidebuer. De forefandtes nemlig under Kalkhinderne, saaledes som de staae, og behøvede ikkun at eftergaaes af Maleren. De hidrøre aabenbart fra samme Tid som Billederne nedenfor paa Pillerne, og maae, som hertil hørende, have en Slags Berettigelse. Det turde imidlertid være tvivlsomt, om disse Billeder, der ere meget forvanskede ved senere Restaurationer og navnlig 1828, kunne have Fordring paa at skaanes, hvilket vil være at afgjøre paa et senere Stadium i Restaurationsarbeiderne.

Den indskudte Muur for Biskop Wilhelms Grav i Høichorets sydvestre Pille havde løsnet sig, og maatte derfor tilligemed den tilhørende Blyplade udtages og opsættes fra nyt. Indenfor Blypladen stod en Kasse af Jernblik, der indeholdt en Deel Menneskebeen, som ansees for Biskop Wilhelms jordiske Levninger. Paa Blikkassens Laag, der var loddet fast, laae enkelte Menneskebeen og et Stykke vævet Tøi i en sammenbøiet Blyplade. Blikkassen stod paa Enden af en halvt opraadnet Egetræskiste, hvis Størrelse er angivet i det murede Indspring i Vægen. Denne Kiste

[1] Alle tre Stykker bortsolgtes ved den beklagelige Auction, der afholdtes i Aaret 1806 over flere af Kirkens Mærkværdigheder.

udfyldtes med tøre Muursteen, forat den ikke skulde falde sammen, hvorved Blikkassen vilde styrte ned i Rummet. Det tør vel antages, at Egekisten tidligere har indeholdt de forefundne Menneskebeen etc., men at disse ved Pillegravens sidste Aabning i Aaret 1825 ere blevne overførte i Blikkassen.

Da man i Aaret 1857 havde opdaget Kirkens ældste Farvedecoration i Sideskibenes og Chorombygningens Hvælvinger, troede man heraf at turde slutte, at en lignende vilde findes i Midterskibets. Denne Slutnings Rigtighed er nu stadfæstet. I Høichorets tvende Hvælvinger fremkom nemlig, da Hvidtningshinderne vare afbankede, Rosetter i begge Hvælvingskrydsene samt en Maling paa Buestik og Ribber, der ganske havde samme Characteer som Decorationen paa øvre Choromgang, saaledes som hosstaaende Afbildning udviser.

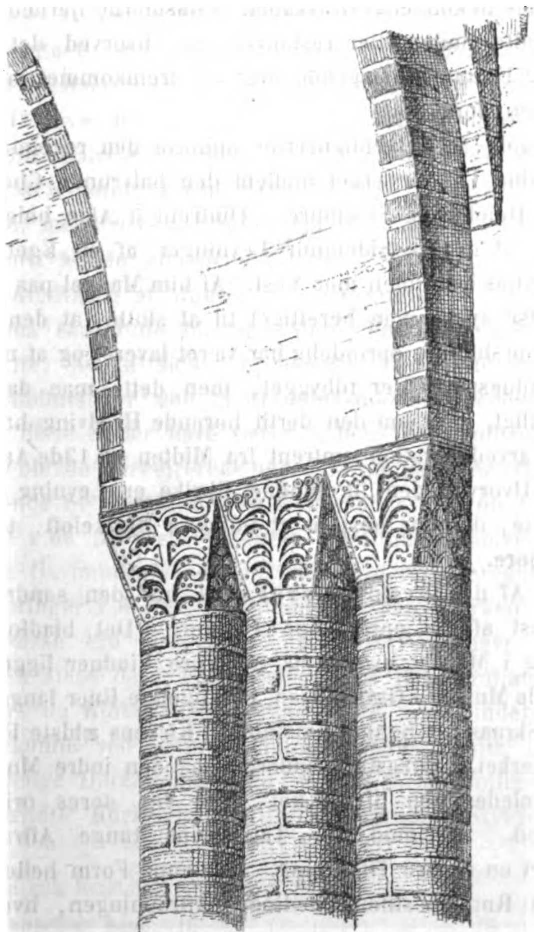

De regelløse Slyngninger af Plantestængler, Bladformerne og Valget af Farverne viste hen til den samme Tid. Herved maa da den sidste Tvivl om at denne Decoration har gaaet gjennem hele Kirken være hævet. Det er en Selv-

følge, at denne Decoration ikkun vil findes i de Hvælvinger, der ikke have været nedslagne, og det var forsaavidt heldigt, at Restaurationen har taget sin Gang fra Øst mod Vest, som disse tvende østlige Hvælvinger sandsynligviis ere de eneste, der ikke have været nedslagne. Vor tidligere yttrede Mening om disse Hvælvingers Integritet[1]) er yderligere herved stadfæstet. Den her anvendte Form i Hvælvingsbygningen er nemlig forskjellig fra alle de øvriges i Midterskibet og nærmer sig meget til Tøndehvælvingen. Mærkelig er den Maade, hvorpaa Ribberne ere byggede. Ligesom i Chorombygningen staae de ikke i nogen Muurforbindelse med Hvælvingskapperne. Disse med tilhørende Gjordbuer kunde derfor paa anførte Sted nedtages i Aaret 1859, medens Ribberne bleve staaende urørte i 5 jevnsides liggende Hvælvinger, hvilket væsenlig bidrog til, at de fremdragne Rosetter i Hvælvingskrydsene kunde bevares i næsten hele deres Originalitet. Ribberne danne saaledes mere en Decoration i Muurværket end et Led i Hvælvingsbygningen, hvis sammenhængende Kapper kuppelformigt ere kastede oven over dem. De adskille sig forøvrigt fra de yngre Hvælvingsribber her i Kirken ved en massiv sexkantet Form, medens hine dannes af tre halvrunde Led. De dertil hørende Kapper ere af Heelsteensmuur med Stenene stillede paa Enden (Bindere), medens Muurværket i Kapperne fra 15de Aarh. bestaaer afvexlende af Løbere og Bindere (Munkeskiftet). Det skal hertil bemærkes, at der ogsaa træffes ombyggede Hvælvinger, hvor den ældste Bygningsmaade i Kapperne er gjengivet. Saadanne Hvælvinger maa antages nedstyrtede ved den første store Brand, der ramte Kirken 1282. De i Hvælvingskrydsene forekommende Rosetter hidrøre ikke fra een og samme Tid. Kjendemærket for de ældste er den cirkelformede Rose med regelløse Slyngninger inderst og bølgeformige Bladornamenter i Randborten. De yngre Rosetter ere mindre og stjerneformige. Hine findes kun i den ældre Hvælving med den sexkantede

[1]) See min Veiledning for dem, der ville besee Roskilde Domk. 1858. S. 16.

brede Ribbe, disse i de noget yngre Hvælvinger med den treledede tynde Grad, saasom i nedre Choromgang og i »vestibulum sacristiæ«. Characteristisk for de ældste Gjordbuer er den i samme forekommende 16" lange, 10" brede Muursteensflise, der afvexler for hver anden Steen i Buestikket. Decorationen af Kapitælerne over Søilebundterne hører aabenbart til hiin ældste Maling. Den varierer under alle 4 Gjordbuer. Hosstaaende Afbildning af det nordøstre Kapitæl udtrykker Characteren i Decorationen paa dem alle.

Disse Søilebundter vare afbrudte i Høide af Omgangen og endte i moderne Consoler, men Afbrydningen var ikke skeet til samme Tid heelt igjennem. Den ældste Afbrydning kunde spores til en Høide af 4 Alen over Gulvet, hvilken kan have fundet Sted, da Maria Magdalene-Alteret i det 13de Aarhundrede opsattes mod det søndre, og Trefoldighedsalteret i det 14de Aarh. mod det nordre af disse Partier i Høichoret. Den yngste Afbrydning med tilhørende Consoler hidrører sandsynligviis fra Aaret 1684, da Høichoret indrettedes til kongeligt Gravkapel. Consolerne fjernedes, og de afbrudte Søilepartier restaureredes, hvorved det Svævende og Usammenhængende, der var fremkommet ved Afbrydningen, forsvandt.

I Høide af Helgenfigurerne ophørte den regelmæssige Fortandning i Muurværket mellem den halvrunde Chorslutning og Høichorets Sidemure. Omtrent 3 Alen høiere laa i Midten af nordre Sidemuur Levninger af en Egebjælke, der fortsattes bag Pillen mod Vest. Af hiin Mangel paa Muurforbindelse synes man berettiget til at slutte, at den halvrunde Chorslutning oprindelig har været lavere, og at navnlig hele Vinduespartiet er tilbygget, men dette maa da være skeet tidligt, eftersom den dertil hørende Hvælving har den ældste Farvedecoration omtrent fra Midten af 13de Aarhundrede. Hvorvidt den forefundne Bjælke er Levning af en Muurlægte, der har hørt til et tidligere Bjælkeloft, tør jeg ikke afgjøre.

II. Af de tvende Korsgavle har den søndre bevaret flest af de oprindelige Former. Det bladformede Indspring i Muren, hvori dets tre store Vinduer ligge, den axformede Muring i Gavlspidsen, de stigende Buer langs Taggavlens Skraasider henhøre vistnok til Kirkens ældste Former i Muurværket. Graasteenssøilerne paa den indre Muurside pege ligeledes hen til en høi Ælde ved deres originale Simpelhed. Derimod var Taggavlens tunge Aftrapning aabenbart en senere Tilsætning. Da denne Form heller ikke hører til Rundbuestilen, nedtoges Aftrapningen, hvorefter

Taggavlen gjengaves sine retliniede Skraasider, hvorved disse Partiers Storhed og ædle Simpelhed er bleven mere iøinefaldende. — Graasteenssøilerne paa den indre Side af Gavlmuren vare i en meget maadelig Tilstand. Forrustning af Jerntapperne, der forbandt de forskjellige Stykker af Søileskafterne, havde sprængt store Skjærver ud af Stenene. Denne Spaltning havde man antaget hidrørte fra Søileskaftets Mangel paa Evne til at bære Pillemurene, hvorunder de ere stillede, og man havde derfor søgt at understøtte dem deels ved at opføre Muurpiller bag ved dem og deels ved at indsætte tvende nye Søileskafter af Sandsteen, malede som Graasteen, istedetfor de beskadigede Granitsøiler. Herved bleve disse Søiler, hvis Bestemmelse det var at staae frit, halvt indmurede. Det var imidlertid ikke vanskeligt at skjønne, at Udspaltningen ikke hidrørte fra Trykket fraoven, men fra Forrustningen af Jerntapperne, og at dette Søileparti kunde gjengives sin tabte Skjønhed. Efter behørig Afstivning af Muurpillen, hvorunder de vare stillede, nedtoges saavel de tilføiede Muurpiller som selve Søilepartierne, hvilke sidste gjenopsattes i restaureret Stand med Malmtapper som Forbindingsmiddel istedetfor Jern. Ogsaa disse Søiler have været malede med Zinober og vare senere blevne marmorerede ligesom Granitsøilerne i Høichoret. De tvende Stykker Muursteens-Halvsøiler, der nu ere fremdragne i de underste Vinduers Indfatninger indvendig paa søndre Gavlmuur, pege hen paa, at der er foregaaet store Forandringer i dette Parti, men det kan hverken afgjøres, naar disse ere foregaaede, eller hvori de have bestaaet. Muligen staae de i Forbindelse med Restaurationen efter Kirkens og Klokkehusets Brand 1282. De underste Vinduer kunne ved denne Leilighed være traadte istedetfor oprindelige Døraabninger ud til den formodentlig samtidig nedbrændte Korsgang [1]). De fremdragne Stykker svare

---

[1]) See min Beretning for 1859 S 12 Anm. 1.

ganske i Form og Materiale til dem ligeoverfor paa Chorpillerne.

I Muurværket under det midterste Vindue fandtes lige til 1859 Levninger af en rundbuet Døraabning, der senest har været benyttet af Klokkeren som Indgang i Kirken [1]. I Vinduesrammen ovenfor denne Døraabning var udhugget concave Fordybninger til Anbringelse af Altere. Det vestre af disse Altere, stiftedes af Biskop Niels Skaffue c. 1500 og var indviet til den hellige Jomfru. Det kan ikke med Vished afgjøres, hvilket det andet Alter har været, men det er ikke usandsynligt, at det var Evang. Johannes's Alter »circa Chorum« [2], stiftet af Decanus her ved Kirken, Benedict, som døde 1271. Et tredie Alter har staaet foran den Trappe, der nu fører op til Omgangen. Da denne Opgang aabnedes, er Alteret sandsynlig flyttet ligeoverfor til Chorpillen, hvor Forhugningen i Muurværket muligen antyder dets havte Plads. Grundstenene til alle tre Altere paa denne Side af Choret saavelsom til lignende trende paa nordre Side [3] fandtes i Gulvet 1859. — Muurværket i begge Fløigavlene og Chorrundingen var paa Ydersiden mange Steder i en saa opløst Tilstand, at hele Partier maatte fornyes. For dets bedre Bevaring i Fremtiden er anbragt Tagrender overalt, hvor det lod sig gjøre. Som Sikkerhedsforholdsregel mod Ildsvaade ere alle Luger, Lemme og Gesimsbredder beklædte med Jernblikplader.

---

[1] Af Frygt for Ildsvaade resolveredes 1730, at Klokkeren ikke mere skulde bo i Klokkergaarden, men have 24 Rdl. aarlig af Domkirkens Kasse til Huusleie (efter et Brev her ved Contoret), og i Aaret 1772 nedbrødes Klokkergaarden for at give Plads til Kong Frederik V's Kapel.

[2] Ved dette Tilnavn adskilles det fra Evangelisten Johannes's Alter midt paa Gulvet i de hellige tre Kongers Kapel. See Confer. Werlauff om dette Kapel, S. 16.

[3] De nævnes alle tre i Lib. datic. Rosk. under Aaret 1312, da en af Stifterne, Canonicus her ved Kirken, Adam Bos døde. See min Beretn. 1859 S. 9.

III. **Riddersalen over de hellige tre Kongers Kapel** har siden 1812 været afbenyttet til Opstilling af Stiftsbibliotheket, og er siden denne Tid ogsaa brugt til Forsamlingssal ved Landemodet [1]). Da Nødvendigheden imidlertid krævede, at de under Riddersalens Gulv i sin Tid nedlagte Baand, der skulde forhindre en yderligere Forskydning af Ydermurene, underkastedes en Undersøgelse, maatte Bibliotheket bortskaffes, og da Bygningen ikke ansaaes for stærk nok [2]) til igjen at optage bemeldte Bogsamling, der tæller over 20,000 Bind, var der ingen anden Udvei, end at lade opføre en særskilt Bibliotheksbygning. Efter dertil erhvervet Approbation reistes i dette Øiemed en smuk Bygning i gothisk Stiil op til det gamle bispelige Refectorium [3]) efter Tegning og under Ledning af Architekt, nu Professor, Meldahl [4]). Da derefter Bibliotheket var flyttet over i det nye Locale og Gulvet i Riddersalen opbrudt, fandtes

---

[1]) Landemodet holdt tidligere sine Møder i det gamle Conventhuus, Nord for Kirken, som nedbrødes 1811.

[2]) Dette Kapels Brøstfældighed hidrører fra, at Ydermurene savne de nødvendige Støttepiller for at kunne modstaae de tvende Hvælvingers Spænding udefter. Om denne Brøstfældighed, der viste sig allerede 100 Aar efter Bygningens Opførelse, see Conferentsr. Werlauffs »De hellige tre Kongers Kapel«, S. 17, og min Beskrivelse af Roskilde Domkirke 1, 34.

[3]) Den sidste Levning af alle de Bygninger, der have hørt til den i Aaret 1734 nedbrudte Bispegaard.

[4]) Ved denne Leilighed nedbrødes det østlige Stykke Ringmuur mellem Kirkegaarden og Kirkestræde samt Refectoriets Grund. Blandt Grundstenene, hvorpaa denne Muur var opført, fandtes Ligstenen, der engang har ligget over Olavus Cantor Roskildensis, som døde 1357. Den er formet omtrent som en af vore almindelige Ligkister. Slyngninger af Løvværk ere udhuggede paa Laagets Skraasider og Indskriften paa dens Rygning. Det er den eneste Ligsteen af denne Form, som haves her ved Kirken. Den ligger nu paa Kirkegaarden omtrent paa samme Sted, hvor den fandtes. En underjordisk hvælvet Gang synes at have ført fra Refectoriet til Bispegaarden, men den var afbrudt 2 Alen ude under Gaden. I et mere østligt liggende underjordisk Rum, der havde tjent som Kjælder, fandtes kun Stumper af Viin- eller Ølfade.

de indlagte Baand i en saa aldeles opløst Tilstand, at de forlængst maa have ophørt at opfylde Hensigten. De bestode af 12″ tykke Egebjælker, der oprindeligt have været forbundne med Murene ved svære Jernankere, men denne Forbindelse har længe været hævet. Jernankerne laae for sig og Bjælkerne for sig, de sidste aldeles opraadnede. I meer end 100 Aar have Murene saaledes ikke været sammenholdte ved kunstige Midler. Da de imidlertid ikke lidet havde forskudt sig, ansaae Bygmesteren det for sikkrest at indlægge nye Baand, og Murene forbandtes nu ved Hjælp af massive Jernrundstykker, sammenskruede med Muur-Ankerne. Der er vel saaledes ikke Noget at befrygte med Hensyn til Murenes Holdbarhed, men det samme Kapels Tagværk befinder sig i en saa brøstfældig Tilstand, at det maa ansees for paatrængende nødvendigt, at opsætte en heel ny Tagstol med ny Beklædning, helst af valsede Kobberplader. Taggavlene have et ruinagtigt Udseende, og da de til forskjellige Tider ere reparerede ved at indflikke Steen af enhver Størrelse og Farve, kan det ikke undgaaes, at disse ganske maa nedtages og opføres paany i Stiil med denne Bygnings øvrige elegante Muurværk. Jeg anseer det for min Skyldighed her at bemærke, at det ikke maa tilskrives de Kongel. Kapellers høitagtede Bygmester, at denne Reparation alt saa længe har ladet vente paa sig. Disse Kapeller ligge, som bekjendt, under Finantsministeriets Omraade, og der stiller sig sandsynlig Vanskeligheder for hertil at skaffe de nødvendige Pengemidler tilveie.

Ved Riddersalens Indretning til Landemodets Forsamlingssal benyttedes Leiligheden til at fremdrage tvende Gavlspidser med underliggende Vinduer, der oprindelig hørte til den Deel af søndre Sideskib, hvortil de hellige tre Kongers Kapel (1464—74) er bygget op. Siden den Tid, da Kapellet opførtes, have disse Gavlspidser m. m. udgjort Salens nordre Væg og været belagte med et tykt Lag Kalkpuds, ligesom Vinduerne have været tilmurede. Efterat Pudset var fjernet, afgav dette Parti et anskueligt Billede af

Kirkemurens bedrøvelige Tilstand efter Branden 1443, og navnlig var Muurværket i de fremdragne Vindueskarme i en næsten opløst Tilstand. Efterat Muren fuldstændig var repareret, ønskede man at bevare dette lille Parti af Kirkens oprindelige Ydremuur i dets Reenhed. Man skaanede det af den Grund for paany at overdrages med Kalkpuds. Intet andet Sted her ved Kirken forefindes saa fuldstændige Levninger af nævnte Gavlspidser, i Lighed med hvilke saavel begge Sideskibene som Chorombygningen vitterlig have været prydede [1]). Den fortiden benyttede Indgangsdør til Salen er anbragt gjennem en af Sideskibets Vinduesaabninger, hvortil en meget vansirende Trætrappe paa det søndre Galleri fører op. Det er paatænkt at forlægge Indgangen til den oprindelige, nu tilmurede Døraabning mod Vest, for saaledes at befri Galleriet for hiin Udvæxt, hvorved en yderligere Fremdragelse af de gamle Vinduer kan finde Sted.

Blandt de Gjenstande, der ere bortkomne her fra Kirken og optagne i Museet for nordiske Oldsager, findes en Mindesteen over Kong Niels's Raad Helgi, død 1188. Af Indskriften erfares, at Helgi ikhe alene havde været gavmild mod Kirken, men ogsaa foranlediget, at Geistligheden fik egen Rettergang og saaledes fritoges for at møde for de verdslige Domstole, og af Taknemlighed herover har Geistligheden ladet opsætte hiin Mindesteen. Da dens oprindelige Plads i Kapitlets Forsamlingsværelse eller det geistlige Domhuus ifjor gjenfandtes [2]), troede man derved at have fundet en passende Leilighed til at reclamere bemeldte Mindesteen som Domkirkens formeentlige Eiendom. Museets høitagtede Bestyrelse var imidlertid af en anden Mening og gav et afslaaende Svar paa min Henvendelse til den derom med den Bemærkning, at da Stenen engang var indregistreret i Museet, kunde den ikke udsondres igjen. Man maatte

---

[1]) See min Beskrivelse af Rosk. Domk. 1, 8.

[2]) See min Beretning for 1859, S. 13.

saaledes nøies med at lade tage en Gibsafstøbning af Stenens Brudstykker, hvorefter en Afstøbning i Cement er taget og besørget indsat over Granitsøilen i den geistlige Raadstue eller det nuværende Sacristi, hvor Stenen oprindelig har siddet.

For at komme til Kundskab om, hvilke Omkostninger der have været forbundne med de alt udførte Restaurationsarbeider, maa man gaae tilbage til Aaret 1857, i hvilket følgende Restaurationsarbeider udførtes i Henhold til Synsrettens Udsættelser:

1. Restauration af det nordøstre Vaabenhuus, hvortil hørte Anbringelsen af et heelt nyt Tagværk med Belægning af valsede Blyplader.

2. Omlægning af Gulvet i nordre Choromgang.

De hermed forbundne Omkostninger androge ialt . . . . 2321 Rd.

I Aaret 1858 udførtes ligeledes i Henhold til Synsrettens Udsættelser følgende Restaurationsarbeider:

1. Omsætning af Granitsokkelen med tilhørende Muurværk under begge de vestre Taarne.

2. Anbringelse af et nyt Tagværk over det sydvestre Vaabenhuus, og Udbedring af det nærmeste Muurværk.

3. Omlægning af Flisegulvene i Sidegangene ved Choret og Fremdragelsen af Farvedecorationen paa Muurværket.

4. Chorstolenes Rensning og Istandsættelse.

Til disse Arbeider medgik . . . . 3723 -

I Henhold til Stiftsøvrighedens Resolutioner udførtes Arbeider i Aaret 1859 til Beløb . . . . 9315 -

og i Aaret 1860 . . . . 11431 -

Ialt . . 26790 Rd.

Arbeidet skrider frem fra Øst mod Vest. Ved Slutningen af 1862 forventes Kirkens Restauration at være skredet

frem udvendig og indvendig til Taarnene og Hovedskibets vestre Gavlfaçade. Sidstnævnte Muurpartier med tilhørende Kongeport ere i en saa slet Tilstand, at deres Restauration vil medtage 2 à 3 Aar efter de i Planen aarlig hertil calculerede Udgifter. Omkostningerne ved samtlige Arbeider formenes ikke at ville overskride 75000 Rd., hvorunder dog ikke er indbefattet de Omkostninger, der ville medgaae til Anskaffelse af et Varmeapparat.

I en Række af Aar har Conferentsraad Koch været ansat som bygningskyndig Consulent her ved Domkirken. Under hans Sygdom besørgede Kammerraad Zeltner de hermed forbundne Forretninger. Ved Kochs Død i Januar 1860 blev denne Post ledig. Sjællands Stiftsøvrighed har givet et nyt Beviis for dens Omhu saavel for Domkirken som for Stiftskirkerne ved at vælge Professor ved Kunstacademiet, Chr. Hansen, til Conferentsraad Kochs Eftermand ved nævnte Kirkebygninger.

Det stiller sig meer og meer som en Fordring til vor Tid, at værne om de Levninger af kirkelig Kunst fra Middelalderen, vi endnu have tilbage. Det er nemlig kun alt for vist, at saadanne Gjenstande ingensinde ere mere udsatte for Ødelæggelse end i Reformernes Tid[1]). Der savnedes

---

[1]) Den første og værste Reformperiode traf vore Kirker i 12te og 13de Aarhundrede, da de overhvælvedes, hvorved deres luftige og lyse Rum, idetmindste i Landsbykirkerne, forvandledes til lave, skumle og fugtige Localer; og da deres Mure ikke vare byggede til at modstaae den stærke Spænding, som Steenhvælvinger udøve, maatte de ofte give efter og forskyde sig. Herimod vidste man sjelden noget andet Raad end at anbringe Tværbjælker, som forankredes i Muren, men disse Tværbjælker vansire Kirkerne i høi Grad (saaledes i Choret i Sorø Klosterkirke). I Gadstrup (Ramsø og Thune Herred) Kirkes Chor var indlagt tvende saadanne Tværbjælker, der sete ude fra Kirken af overskar Altertavlen i tvende Linier. Ved at undersøge Jernankrene, der skulde forbinde Bjælkerne med Ydermurene, fandtes Bjælkehovederne aldeles opraadnede og ude af al Forbindelse med Jernankrene. De havde saaledes i Aarhundreder ikke opfyldt deres

hidtil Lovbestemmelser, hvorefter Vedkommende kunne drages til Ansvar for hensynsløs Behandling af monumentale Gjenstande. Dette Savn er nu til en vis Grad afhjulpet, idet Regjeringen under 19de Febr. d. A. har ladet udgaae »Lov om nogle Bestemmelser, vedrørende Kirkesyn m. m.« Det er en Selvfølge, at en saadan Lov ikke kan nævne alle Enkeltheder, om hvilke den vil have fredet. Der er t. Ex. i Loven ikke yttret Noget om, at ældgamle Ligsteen, Kalkmalerier, Indskrifter m. m. ikke maae tilintetgjøres førend Inspecteuren for vore Fortidsminder, eller hvem dertil maatte ansees dygtig, har yttret sig derom, men det fremgaaer utvivlsomt af denne Lovs Aand, at hvad der vedkommer Kirkernes Bygningsstiil og deres hele momumentale Indhold henhører under dens Omraade og skal som saadant for Fremtiden være sikkret mod Ødelæggelse. Vi nære derfor det Haab, at denne Lov vil frelse mangt et Mindesmærke fra Undergang. Enhver Ven af disse formenes derfor at have Grund til at byde den et hjærteligt Velkommen.

Bestemmelse at holde Muren sammen, og kunde derfor uden videre nedtages. Dette har bidraget overordentligt til denne anseelige Landsbykirkes Forskjønnelse, og jeg er forvisset om, at man paa mange andre Steder burde foretage den samme Operation. I Reformationstiden rasede man mod de gamle catholske Altere, Helgenbilleder, Indskrifter og Inventariestykker, som hørte til den catholske Gudstjeneste. I vor Tid udrydder man de gamle ærværdige Steenfunder, der maa antages at være lige saa gamle som Christendommen, i de respective Sogne; man fjerner Ligstenene forat uniformere Kirkegulvet, man indsætter moderne Trævinduer, hvidter Muurværket udvendig, maler alt Træværket inde i Kirken med Oliefarve, helst Perlefarve, ødelægger de fremkommende Kalkmalerier etc. etc

Roskilde, i Februar 1861.

Smaastykker.

I.

To Psalmer fra Reformationstiden.

Meddelte af C. Sonnenstein Wendt.

Hr. C. Sonnenstein Wendt i Malmø, der alt har erhvervet sig saa betydelige Fortjenester af vor Reformationshistorie, har atter forøget disse ved at opdage et hidtil ubekjendt lille Skrift, der stammer fra samme mærkelige Tidsrum, og som indeholder tvende Psalmer. Meddeleren har herom vedføjet følgende Oplysninger (dat. Malmø 16 Maj 1860):

»Den lilla hittill obekanta Skriften finnes inbunden framför ett exemplar af Ped. Palladii »Nogne deylige Sprock aff den Hellige Scrifft«, Köpenh. 1550, hvilket saknar titelbladet; den består af fyra blad i litet oktavformat, utan tryckningsort och årtal, och är tryckt med fullkomligt lika typer, som begagnades af Hochstraten i Malmö i de flesta af de af honom derstädes tryckta skrifter, t. ex. Rimkrönikan 1534, m. fl. Den innehåller först en Psalm med öfverskrift: »Den anden sang giort om Docter Mortens luthers siste Ord vnder de noder, In manus tuas sjunges met«, hvarunder står Georg. Johan., hvilket utan tvifvel betecknar Jørgen Jensen Sadolin. Derefter följer en öfversättning af Luthers tyska Credo, olika med Claus Mortensens öfversättning, som finnes i Messebogen af 1529, och undertecknad Pet. Pall. Efter all sannolikhet är denna

lilla skrift en af tvenne små Samlingar, som Gram ägde före Köpenhamns brand 1728, hvarom talas hos Nyerup og Rahbek, Bidr. til den danske Digtekunsts Hist. I. 197. Huruvida Psalmen af Sadolin är original eller öfversättning, har jag ännu icke haft tilfälle att undersöka. Vid en flygtigt genomseende af Wackernagels: »Das Deutsche Kirchenlied« har jag icke funnit någon liknande Psalm derstädes, men vid ett noggrannare genomgående af densamma låter den måhända finna sig.

Huruvida skriften är tryckt i Malmö och när, vågar jag ej afgöra för närvarande. För så vidt »Luthers siste ord« skall betyda, att Psalmen är diktad efter Luthers død, så är det den enda skrift jag sett, hvari Malmötyperna (Hochstratens och Chr. Pedersens) förekomma efter 1536. Ty oaktadt man vet, att Chr. Pedersen sålde tryckeriredskap till Hans Wingaard för 400 ℔, så finnas icke dessa typer använda i någon enda af de af denne tryckta skrifter, som jag å Kgl. Bibl. varit i tillfälle at se, ej eller i någon annan dansk boktryckares produkter från den tiden«.

Bl. 1. Den anden sang | giort om Docter Mor- | ten luthers siste Ord vn- | der de noder | In manus tuas | siungis met etc.

*

Item vor Christelige Tro' | ret fordansket effter Tydsken.

Bl. 2. In manus tuas, Cœlestis Pater, commendo spiritum meum.

HImmelske Fader, du haffuer mig viist, Din enborne Søn, den ieg haffuer priist, Bekend, prædicket alle mand, Til hans rette ære, i mange Land, dog aff de Vantro spaatiis Hand.

Commendo Spiritum meum.

* Min Siel befaler ieg vdi din Haand, O Jesu Christe annamme min Aand, Gud tre Personer bønhør min røst, Du sandheds Gud haffuer mig genløst, I Liff oc død, er det min trøst.

Redemisti me, Jesu Christe, Deus veritatis.

* Gud elskte Verden saa, at hand hen gaff, Sin enborne Søn, i Syndsens straff, At huer en, som paa hannem tro, skal aldri forfaris i wro, Men i euig glede, hoss hannem bo. Bl. 2v

Jesu Christe, Deus veritatis.

* Vor Gud er den Gud, som frelser aff nød, Hand er den Herre, som friir aff død, Sine Fiender lader hand forfare, Hand giffuer oc stor prædicke skare, De hielpeløse vil hand beuare.

Jesu Christe suspice spiritum meum.

* Barmhiertige Gud vere euig ære, For al sin trøst oc sand Lære, Min Synd er slugt i Naadens Haff, der paa vil ieg hen soffue i Graff, Giffue Orme | min Kraap, Bl. 3.
naar Siælen gaar aff.

Suspice Spiritum meum.

* Gud giffue oss alle en ret formaal god, Met alle Salige, ved Christi blod, Den leffuende Gud befale wi dem, Herre Jesu Christe oss voct oc gem, I det haab, ville wi fare hiem.

☞ In manus tuas, Coelestis pater commendo spiritum meum, Redemisti me Jesu Christe, Deus veritatis, Jesu Christe suspice Spiritum meum.

* *

Georg. Johan.

En anden Sang om vor Christelige Tro, ret aff Tydsken, Bl. 3v.
vdset paa Danske, oc siungis met de samme noder, wi tro alle sammen etc.

* *

WI Tro alle sammē paa en Gud, Himmelens oc Jordens Skabere, Som gaff sig til en Fader god, Paa det wi hans Børn skulde vorde, Hand vil oss altid vel nære, Liff oc Siel oss vel beuare, Al wlycke vil hand aff styre, Inted ont skall oss vederfare, Hand sørger for oss, Strider oc vocter dag oc nat, For det staar altsammen i hans Mact.

* wi Tro ocsaa paa Jesum Christ, Hans enborne
Bl. 4. Søn, vor Herre, | Som euig er hoss Faderen vist, Lige Gud, aff Mact oc ære, Aff Maria ren Jomfrue, Lod sig it sant Menniske føde, Ved den Helligaand i Troen, for oss, wi som vaare lagde øde, Paa kaarssit Hand døde, Oc aff Døden igen opstod, for det er alt sammen skeet ved Gud.

* wi Tro, oc paa den Helligaand, Gud met Fader oc met Søn, Som er alle bedrøffuedis Trøstermand, Oc met gaffuer pryder hans menniskens køn, Den gantske Christenhed paa Jorden, holder i it sind, oc lige Samfund, Alle Synder her forladne vorde, Legemet skal igen leffue karsk oc sund, effter denne elendighed, Er oss met glæde bered, It andet Liff i Euighed.

Finis.

Pet. Pall.

II.

Smaabidrag til Danmarks ældre Kirkehistorie,

foranledigede ved Helvegs Den danske Kirkes Hist. til Reformationen.

Af Holger Fr. Rørdam.

Jeg tror, at enhver, der kjender noget til den tidligere Behandling af den danske Kirkes Historie i Middelalderen, og nu med Opmærksomhed har læst den Del, der er udkommen af Dr. Helvegs ældre danske Kirkehistorie, vil være enig med mig i at anerkjende den Skarpsindighed og Dygtighed, hvormed Forf. har klaret mange vanskelige Spørgsmaal, den Omsigt, han har anvendt for at inddrage Forhold, som hidtil ere ladte upaaagtede i Kirkehistorien, men som i Virkeligheden ere meget vigtige til Karakteristik af Folkets religiøse Liv, under en kirkehistorisk Betragtning, og endelig det jevne og klare Sprog, som helt igjennem

udmærker hans Fremstilling. — Hvad jeg her har at anmærke er egentlig kun nogle Smaating til Supplering.

Jeg savner saaledes i den ældste Tid Omtale af den mærkelige Indskrift paa Hørning Stenen, der ifølge Prof. Worsaaes Læsning lyder saaledes i det nuværende Sprog: »Toke Smed rejste (?) Stenen for Thorgils Gudmundsøn, som gav ham Gud og Frelse«, i hvilken Indskrift vi altsaa have Navnet paa en af de alleræ̃ldste indfødte kristne Lærere, og en smuk Antydning af det Taknemmeligheds-forhold, hvori den Døbtė i de Dage stillede sig til Døberen*).

S. 253 bemærker Forf. ved at omtale Konfirmationen eller Fermingen, at den aldrig omtales i vore indenlandske Kilder, det vil derfor neppe være uden Interesse at se en hel Beskrivelse af, hvorledes den gik for sig her i Danmark i gamle Dage. Stykket, som jeg her vil meddele derom, findes skrevet paa Brudstykker af et gammelt Missale, der ere brugte til Bind om nogle gamle hallandske Jordebøger, som opbevares i Gehejmearkivet. Foruden et Stykke om Fermingen findes sammesteds et Par andre Optegnelser, der vel ikke ere af samme Betydning, men dog ikke uden Interesse som Antydning af, hvorledes der prædikedes i 16de Aarhundrede. — Her er nu det hele i Samling:

Hoc quomodo Episcopi in Papatu visitauerunt Ecclesias prædicabat Tycho Asmundi Superintendens Schaniæ in Ilzbierg**) 3 April. 1576 tunc temporis fui pastor ego Joannes N., diaconus Per Degn.

Først naar hand kom tiill nogen kircke ath visitere och besøge, daa skulle sogne folcket søge kircken och haffue deres børn med dem och sønderlige de som vore komne noget tiill alders och daa skulle hand ferme dem:

*) Se Illustreret Almanak udg. af Cl. Rosenhoff. 1854. S. 87.

**) I Sønderhalland.

och saa sathe hand sig paa en stoel for alterett oc der stode ij prester hoes hannom vnus a dextris alter a sinistris, saa skulle de gaa frem tiill hannom, som icke haffde verit fermede fore och hand skulle ferme dem, och saa skulle de haffue Fadder tiill de som bliffue fermede som mand pleyier, naar mandt døber børn. Saa haffuer then ene prest der stod hoes hannom ith horn y handen med noget fęt, oc den anden haffuer en hob lin klude, saa døpte bispen handen y det fett och klenede det y panden paa den hand fermede och bant saa eth klede der offuer och gaff saa den eth slag ved øyet och sagde tiill den mins din ferme fader, oc dermet gick hand tilbage oc skulle lade det sidde paa seg y iiij Dage, saa skulle de gaa tiill sognepresten och hand skulle løffue det aff, saa skulle hand gnide hannom y panden oc gnide bort det fet med spøt.

Quatuor sunt in templo quę consideranda sunt 1 Baptisterium: 2 Suggestus: 3 Altare, 4 Sedes.

Baptisterium intuemur quando in templum venimus recordantes ea quæ in baptismo promisimus videlicet vt credamus in deum pie et iuste viuamus sine peccato.

2 Vertamus oculos ad suggestum et meditemur, quare sic constitutus est in parietibus templorum super populum, ob eam causam nempe, vt sciamus, quod verbum dei, quod de illo prædicatur est cœlestis doctrina.

3 Altare videmus semper ornatum esse pulchris vestimentis et ornamentis instar mensæ, quare signatur quod semper sit nobis paratus cibus videlicet corporis et sanguinis domini nostri Jesu.

4 Sedes det er stolene in templo aff huilcke vy haffue iij gaffn ath staa y dem, ath sidde y dem, ath falde paa Knę y dem.

T. A. (ɔ: Tycho Asmundi) prædicabat quomodo S. Martinus qui fuit Episcopus semel prædicabat in quadam

ecclesia præsidente Brixio famulo eius, cum S. Martinus predicabat vidit Brixius Sathanam sedentem quodam in loco et considerantem quid populus ageret et quam auscultaret, oc hand haffde ith stort støcke permen och tegnede dem op som toge andet vare end paa predicken. Der hand haffde schreffuit det fult bider hand y pergamentit oc ville rackt det lenger, saa slap der 1 tand vd och han slo nacken y veggin, der ath risit Brixius och Martinus bleff vnderlig ved oc gick aff predickestolen et narrauit Brixius Martino ea quæ videbat.

»Angaaende Nadverens Forvaltning og Brug i den ældste danske Kirke«, siger Helveg, »indeholde vore skriftlige Mindesmærker ingen Oplysninger«. Jeg skulde dog næsten tro, at der lod sig finde noget til Oplysning i denne Henseende enten i de gamle Missaler eller maaske snarere i Manuale curatorum secundum usum ecclesie Roskildensis. Men da jeg ikke har Lejlighed til at efterse disse Skrifter, maa jeg lade det staa hen. Derimod vil jeg gjøre opmærksom paa et andet Spørgsmaal Nadveren angaaende. Hvorledes fik man Vin til Nadveren? Det vilde vistnok have været næsten uoverkommeligt for mange Landsbypræster, om de selv skulde have skaffet Vinen til Kirkebrug, og mange maatte vel have ladet sig nøje med Øl eller Most, som man en enkelt Gang hører omtale med Misbilligelse; derfor var Sagen i Slesvigs Stift ordnet paa følgende Maade: En af Domherrerne i Slesvigs Kapitel, Thesaurarius eller Rentemesteren, havde foruden sine andre Forretninger den Forpligtelse at forsyne alle Stiftets Kirker med Altervin. Til Anskaffelse af denne var der tillagt ham betydelige Indtægter af Bispetiende af Borby, Marskjordegods i Offkebøl, Langhorn o. m. Endnu efter Reformationen vedblev Forpligtelsen for ham til at sørge for den nødvendige Altervin til Domkirken, indtil 1641, da den daværende Thesaurarius Cay v. Ahlefeldt frigjorde sig fra Forpligtelsen ved at aftræde 3½ Bol i Østeroffkebøl til

Domkirken*). — I Kongeriget har jeg aldrig set sligt omtalt; at det imidlertid her har forholdt sig paa lignende Maade, idetmindste i adskillige Stifter, fremgaar af følgende tvende Kongebreve om »Vingodset« i Fyn.

Vi Christian etc. gjøre alle vitterligt, at vi af vor synderlig Gunst og Naade, saa og for Troskab og villig Tjeneste, som os elskelige Doctor Cornelius Hamsfort vor Livartz, som hertil gjort og bevist haver og herefter troligen gjøre og bevise maa og skal, have undt og forlent og nu med dette vort aabne Brev unde og forlene forskrevne Doctor Cornelius og hans Hustru Mericke, som han nu haver, vort og Kronens Gods Vingodset her udi vort Land Fyn liggendes og forskrevne Doctor Cornelius nu selv udi Være haver, at have nyde bruge og beholde udi begges deres Livstid den ene efter den anden, og saa længe de leve. Datum Nyborg Onsdagen næst efter Helligtrekongers Dag, Aar 1555.

(Reg. ov. al. Lande VI. 206). Dominus Rex manu propria subscripsit.

Christoffer Bang Stiftsskriver udi Fyn.

Vid, at vi ere komne udi Forfaring, at der udi vort Land Fyn skal være meget Gods funderet til Vin og Brød til Kirkerne, og de, som samme Gods have udi Være, sidde overhørige og ikke give forskrevne Vin og Brød, hvorover Kirkerne blive forsømmet. Thi bede vi dig og ville, at du derom forfarer al Lejligheden og bestiller det saa, at de, som have samme Gods udi Være, retter dem efter at forsørge Kirkerne med Brød og Vin, eftersom de have gjort i Bispernes Tid. Anno (15)68 die 17 Septemb. Hafniæ.

(Tegn. ov. al. Lande Nr. 10 Fol. 181).

---

*) Se Jensen, Zur Geschichte des Schleswiger Domcapitels, i Michelsens og Asmussens Archiv. II. 460.

Bidrag til Oplysning

om

den theologiske Embedsprøves Form og Omfang siden Reformationen.

Af

Holger Fr. Rørdam.

Hvad jeg her agter at meddele, kunde maaske rettest bestemmes som en udførlig Fremstilling af de Fordringer, der i Danmark (og Norge) til forskjellige Tider ere stillede af Staten til Kirkens Lærere med Hensyn til Lærdom, Kundskaber og Evner eller Færdigheder. Spørgsmaalet om, hvad der rettelig bør forlanges, og hvorledes Prøven bør være indrettet, har i den seneste Tid fremkaldt en Del Bevægelser og Overvejelser: det vil derfor maaske ikke være ukjærkomment at se nogle paalidelige samlede Oplysninger om dette Forhold i Tiden fra Reformationens Dage og foreløbig til 1707, da en omhyggeligere Prøvelse anordnedes, efterat temmelig vidtløftige, men resultatløse, Forhandlinger vare førte angaaende en gjennemgribende Forandring i de dagjældende Regler for Præsteembedernes Besættelse. — Forholdene i Sønderjylland ere her ikke tagne i Betragtning; hvad der om disse kunde være at bemærke, skal jeg maaske ved en anden Lejlighed komme tilbage til.

Den første Gang, Staten fremtræder med nogen Fordring angaaende Præsternes Lærdom og Kundskaber, men uden dog endnu at kunne sætte Fordringen igjennem, var i Udkastet til Christiern II.s Love. Tidligere havde alt sligt udelukkende været en Kirkesag, hvori Staten ikke

havde blandet sig; og medens den katholske Kirke havde gjort Fordringer til den vordende Præst, som Staten ikke kunde have nogen Grund til at fastholde (som: ægte Fødsel, ugift Stand), havde den med Hensyn til Lærdommen stillet sine Fordringer saa lavt, at Christiern II fandt sig beføjet til at forsøge paa at udvide dem. Ved den katholske Præsteordination var der nemlig blot fordret af Ordinanden, at han skulde kunne synge, læse (Latin), kunne Trosbekjendelsen og Fadervor udenad, samt opregne Festdagene[1]). I Udkastet til Christiern II.s Love fandtes derfor den Bestemmelse: »Ingen verdslige Personer skulle herefter vies til Subdiaconus eller Diaconus, med mindre han skjelligen kan bevise, at han har 20 Gylden Rente om Aaret af hans eget Patrimonie eller af Kirkens Beneficier, og skal være vel lærd, saa han er Magister eller Baccalaureus i den hellige Skrift, som er Biblia, eller han kan gjøre der Fyldest for, paa det han skal vide at prædike og sige rettelig det hellige Evangelium og Epistel for hans Sognemænd; hvor han ikke saa lærd er, da skal Bispen afvise ham«. Endvidere: »hver Kapellan skal have studeret udi to Aar udi Evangelio og Epistel, førend han tager sig saadan Befaling paa« [2]). I den endelige Redaktion af Loven ere dog disse Bestemmelser udeladte, saa Kongen eller hans Raadgivere maa have anset det for farligt at gjøre et saadant Indgreb i den Ret, Kirken hidtil udelukkende havde haft til at bestemme, hvilke Fordringer der skulde stilles til dens Tjenere. I og for sig var en saadan Bestemmelse fra Statens Side ogsaa aldeles reformatorisk, saa det ikke kan undre os, at den endnu ikke lod sig sætte igjennem 1522. En anden Bestemmelse med Hensyn til Aldersgrændsen for

[1]) Felix Malleolus, de Exorcismo p. 101 (anf. i Heibergs Ped. Palladius, S. 67).

[2]) Rosenvinge, Gl. danske Love. IV, 45. Disse Bestemmelser findes kun i Chr. II.s saakaldte gejstlige Lov, som Rosenvinge har bevist kun er Udkastet til den saakaldte verdslige Lov.

Meddelelsen af de forskjellige gejstlige Vielser, som findes i Udkastet til Christiern II.s Love, maatte ogsaa vige sin Plads i den endelige Redaktion, skjønt den vistnok langt mindre stred mod det bestaaende, end den ovenanførte Bestemmelse om forudgaaende akademisk Dannelse[1].

Ved den Stilling, Kongen ved Reformationen kom til at indtage i Forhold til Kirken, maatte det tillige blive hans Opgave at paase, at Præsterne havde en saadan forudgaaende Dannelse, at de kunde være istand til at være Folkets Vejledere. At Kongen forbeholdt sig et saadant Tilsyn, udtales første Gang i det Brev, Christian III udstedte d. 6. April 1536 ved Malmøs Overgivelse. I det Kongen nemlig tilstod Byens Borgere Ret til selv at udvælge sig »de evangeliske Prædikantere, som dem rettelig maa og kunne prædike og lære det hellige Evangelium og Guds Ord«, forbeholdt han sig dog, at »de ingen Prædikanter udvælge uden de, som vi konfirmere og samtykke, paa det at han skal examineres, om han er god og nyttig derfore, baade i sit Levnet og Lærdom«[2]. I den Forsikring, Kongen udstedte d. 28 Juli s. A. ved Kjøbenhavns Overgivelse, gjenfinde vi denne Bestemmelse omtrent med de samme Ord[3]. — En Prøve, hvorved Lærdom og Levnet undersøgtes, blev altsaa anset for nødvendig, for at Kongen som Kirkens Overhoved kunde meddele den af Menigheden kaldede Præst sin Stadfæstelse. Den nærmere Bestemmelse herom indeholdtes i Kirkeordi-

---

[1]) I Udkastet: »Hr. Biskop skal grandgiveligen give Agt paa, at ingen aandelig eller verdslig faa deres smaa Vielse, før de ere 20 Aar gl., og ikke vies til Subdiaconus eller Diaconus, før de ere 25 eller 26 Aar gl., og ikke til Præst, før de ere 30 Aar gl., og ingen Klosterjomfru vies, før hun er 25 Aar gl.« (Rosenvinge a. Skr. S. 4). I den kanoniske Ret (Clem. Lib. I. Tit. VI, c. 3) bestemtes, at naar ingen andre Hindringer vare tilstede, kunde Subdiakonvielsen meddeles i det 18de Aar, Diakonvielsen i det 20de, og Præstevielsen i det 25de Aar.

[2]) Christian den Tredies Hist. II, 30.

[3]) Christian den Tredies Hist. II, 41.

nansen, hvor der fastsattes, at naar Menigheden med Herredets Provst havde valgt en Præst, skulde Menigheden forsyne den valgte med en Skrivelse til Stiftets Superintendent, hvori den bevidnede, at Kandidaten var en Mand, der havde »et godt Rygte om et godt Levnet og gode Sæder«, hvorpaa Superintendenten skulde »forhøre« ham om hans »Lærdom og Forstand« [1]). Ved Valget af en Superintendent skulde noget lignende ske, idet nemlig de fire Kjøbstedpræster, som havde valgt ham, skulde følge ham »til den Superintendent, som er næst ved Haanden, at han der bliver overhørt« [2]).

Vi se altsaa, at skjønt Kongen havde anordnet en Prøve, overlod han det dog fra først af til Kirken selv at bestemme, hvor store Fordringer med Hensyn til Lærdom der skulde stilles til den, der var valgt til et kirkeligt Embede. Imidlertid mangler det dog ikke ganske paa Antydning af, hvad der med Rette burde fordres af en saadan. Saaledes findes der i Universitetsordinansen af 1539 følgende Ytringer: »Man bør ikke taale, at de blive Sognepræster, som foragte alle smukke Videnskaber, og ikke engang kunne tale Latin, saa at de kunne læse og forstaa gudelige Skrifter og de hellige Læresætninger. Thi deraf er Følgen, at de siden misunde andre, hvad de ikke selv kjende, og at de ikke allene ikke fremme Børneskoler, Studeringer og Gudfrygtigheds Lærdom blandt den ulærde Almue, men endogsaa bidrage til at nedbryde samme, idet de anse det for tilstrækkeligt, naar man kan læse Tydsk eller Dansk. Hvad om de, hvis Skrifter du benytter, ikke havde forstaaet mere end du? Hvem skulde have skrevet noget for dig paa Tydsk eller Dansk, hvoraf du kunde tage det, som du nu lærer i Kirken? thi sligt skrives nuomstunder for den ulærde, idet det hentes fra det hebraiske,

[1]) Kirkeordin. Udg. 1640. Bl. XLIV. (Jfr. Udkastet til Kirkeordin., Kirkehist. Saml. I, 113).
[2]) Kirkeordin. Udg. 1640. Bl. LXXXI vers.

græske og latinske Sprog af saadanne Mænd, som forstaa de lærde Sprog og andre Videnskaber, og som ere mægtige i Ordet til at lære Menigheden og stoppe Munden paa Modstanderne: og saadanne Mænd bør Bisper og Præster være, som vi vide af Pauli Ord. Naar der rejser sig en fanatisk Aand, som begynder at udstrø vildfarende Lærdom, saa falder desværre en saadan ulærd Præst enten selv først i Kjætteri, saa han siden endogsaa forfører andre, eller han kan idetmindste ikke saaledes staa imod, at han kan stoppe Munden paa Modstanderne, saa hans Menighed ikke forvirres ved den falske Lære. Hvad have vel de, som ere Foragtere af Studeringer, hidtildags udrettet imod gamle og ny Vildfarelser? Dersom Gud i sin Naade ikke havde opvakt os gudelige og lærde Mænd, som fordum de hellige Profeter iblandt hans Folk, saa havde det været ude med den kristelige Lærdom. Ikke at tale om, at ulærde og ustuderede Folk, som ville være Præster og forestaa Menigheder, paadrage sig Beskyldningen for Ugudelighed; thi dersom de vare gudeligt sindede, saa maatte de grue for, som ulærde og uforsøgte Folk, at være Sjælesørgere« [1]. Alt dette, hvori vi gjenkjende Bugenhagens og overhovedet Reformatorernes Tankegang, indeholder dog snarere Raad og Advarsel end nogen Befaling. Endnu kunde man ikke gjøre lærd og specielt akademisk Dannelse til Betingelse for Adgang til Præsteembederne, hvis ikke mindst de tre Fjerdedele af alle Landets Præstekald skulde staa ubesatte. Alt hvad Regjeringen kunde gjøre, var at sørge for, at der blev indrettet et godt theologisk Fakultet ved Universitetet, at anvise dette en god Plan for dets Virksomhed, at lette Adgangen til Universitetet for uformuende Studenter, og, forsaavidt Menighedernes fri Valgret tillod det, at begunstige dem, som havde erhvervet sig den akademiske Dannelse, ved at anbringe dem i de anseeligere Præsteembeder.

---

[1] Cragii Ann. Addit. p. 110. Overs. I, 665.

Imidlertid vedblev Examinationen for Superintendenten at være den almindelige Prøve, som alle skulde underkaste sig, inden de kunde faa Præstevielsen. Om denne Prøves Beskaffenhed og Omfang i Tiden nær ved Reformationen indeholder et (utrykt) Skrift af Dr. Peder Palladius al ønskelig Oplysning. Der fordredes, at Examinanden skulde være vel bekjendt med de kristelige Hovedlærdomme, og grundigt kjende Forskjel paa Lov og Evangelium. Det gjaldt om især at prøve, hvorvidt han var godt hjemme i de Lærestykker, som han nærmest kunde faa Brug for i sin tilkommende Virksomhed som Menighedens Lærer; men speciel theologisk Lærdom, Kundskab i det græske og hebraiske Sprog, blev der ikke lagt Vægt paa. Ligesom Præstens senere Lærervirksomhed især kom til at dreje sig om Katekismens fem Hovedstykker, saaledes lod ogsaa de fleste Spørgsmaal, der ved Prøven forelagdes ham, sig henføre til disse. I det hele aabenbarer der sig i denne Palladii Maade at prøve Kandidaterne paa, et saa sundt og praktisk-kirkeligt Blik, at vi ikke kunne nægte det vor Beundring, navnlig naar vi vide, hvormeget mere »oplyste« Tider senere mistede Synet for, hvad det især kom an paa, for at en Præst skulde kunne virke med Nytte blandt Almuen. Med Examinationen forbandt Palladius tillige praktiske Vink om, hvorledes visse Dele af den præstelige Embedsgjerning bedst burde tages forat være til den rette Opbyggelse for Menigheden (f. Ex. Sygebesøg, Skriftemaal o. fl.)[1]).

Den første Afvigelse, vi finde, fra den i Kirkeordinansen paabudte Form for Prøvelsen, er den, som skete med de udvalgte Superintendenters Overhørelse, idet denne henlagdes fra Nabosuperintendenten til Universitetet. Det

[1]) Af dette Skrift (Libellus de forma examinandi Episcopum [ɔ: en Præst]) er Udtog meddelt af A. C. L. Heiberg i Scharlings og Engelstofts Theol. Tidsskrift. VI. 1 H. S. 180-92, efter det originale Haandskrift, som opbevares i Sjællands Bispearkiv.

maa vistnok overhovedet anses som højst tvivlsomt, om den oprindelig paabudte Form nogensinde har været overholdt. I M. Hans Tavsens Bestalling som Superintendent i Ribe (21 Oktbr. 1541) omtales nemlig ikke nogen saadan »Overhøring« af en Superintendent, men derimod »de Vidnesbyrd hannem givne ere af Doctores, Læsemestere og andre lærde Mænd udi vor høje Skole, at han lærd og desligeste udi sit Levnet og Omgængelse bekvem er til samme Superintendents Embede«[1]). Ligeledes vide vi, at Universitetet 1552 fik Befaling om at examinere M. Niels Palladius, inden han tiltraadte Superintendentembedet i Lund[2]). Vilde man nu end antage, at der ved disse to Mænd har været særegne Omstændigheder, som gjorde det mindre passende at lade dem overhøre af en anden Superintendent (ved Tavsen kunde man saaledes tænke paa den store Anseelse, han nød, der vel kunde gjøre ham værdig til allene at bedømmes af Rigets øverste Lærdomstribunal, og med Hensyn til Niels Palladius kunde det synes upassende, at hans Broder skulde examinere ham), og at Overhøringen ellers er gaaet for sig paa den i Ordinansen foreskrevne Maade, saa er det dog vist, at Universitetets Dom senere blev æsket under Forhold, hvor der ikke kunde være noget saadant Hensyn at tage. Saaledes befalede Frederik II 1572 Universitetet at »overhøre og examinere« M. Peder Thøgersen, der af Kapitlet i Viborg og alle Stiftets Provster var udvalgt til deres Superintendent[3]). I den følgende Tid vide vi ogsaa, at dette i Regelen var Tilfældet, hvor ikke al Prøve efter Omstændighederne maatte falde bort, som naar den første theologiske Professor ved Universitetet kaldtes til en Bispestol, da det her aabenbart var mindre passende at sætte hans yngre Kolleger til at examinere ham, selv om hele Prøven kun var en Form,

[1]) Utrykt Dok. i Geh.-Ark.

[2]) Ny kirkehist. Saml. I, 8.

[3]) Se Tillæg, Nr. 3.

noget den forøvrigt vistnok i Regelen var. Jeg kan ikke sige med Sikkerhed, naar denne Prøve afskaffedes; i Christian IV.s Tid var den nok endnu i Brug[1]), og den er da formodentlig bortfalden ved Enevoldsmagtens Indførelse.

For dem, der vilde være Præster, blev det lidt efter lidt mere almindeligt, at de, efterat have fuldendt deres Skolegang (som da til enhver Tid var en nødvendig Betingelse for at blive Præst), begav sig til Universitetet og blev der idetmindste et Aarstid. Forskjellige Kongebreve vise, hvorledes Regjeringen søgte at fremme disse akademiske Studier. Da saaledes Daniel Olufsen (en Søn af Dr. Oluf Chrysostomus) 1559 var kaldet til Sognepræst i Hjørring, fik han, som det synes paa Ansøgning, kongeligt Brev paa, at han maatte faa dette Sognekald, »dog saa at han skal endnu studere her udi Universitetet udi tre Aar og lægge flittig Vind paa sig udi den hellige Skrift og andre boglige Kunster, saa han kan tjene Religionen udi Fremtiden og gjøre sine Sognefolk den tilbørlige Tjeneste inden Kirken og uden, som en Sognepræst bør at gjøre, og skal han midlertidig holde til samme Sogne en god lærd og forstandig Mand, som kan dem forestaa og gjøre Sognefolket tilbørlig Tjeneste, og naar forskrevne tre Aar forløbne ere, og forskrevne Daniel Olufsen vil

[1]) Det paastaar idetmindste Zwergius i sin haandskrevne Fortsættelse af Sjæll. Cleresie (under M. Niels Palladius). I den norske Kirkeordinans (1607) hentydes ogsaa til en Undersøgelse, om den udvalgte Superintendent var »skikkelig udi Lærdom og Levnet«, inden han fik den kongelige Stadfæstelse. — Efterat dette var skrevet, er jeg bleven opmærksom paa følgende Anmærkning i Heibergs Ped. Palladius S. 17: »De udvalgte Biskoppers Examination af en anden Biskop blev endnu iagttaget i Christian d. 4des Tid. Brynjolf Svendsen blev saaledes 1639 d. 29de April examineret af Dr. Brochmand, førend han d. 5te Maj blev indviet til Biskop over Skalholt Stift (Harboe, Reform. paa Island, i Kbhvnske Selsk. Skr. VII, 15). Og Finnus Johanneus fortæller i Hist. Eccl. Isl. III, 7, at Biskopskandidaternes Examination var i Brug lige til Enevoldsregjeringens Indførelse i Danmark.«

sætte sig ned hos forskrevne Sogne, da skal han være forpligtet at have Professorum et Præceptorum suorum testimonium her udi Universitetet, saa at han haver flittig og vel studeret og er duelig til at forestaa samme Sogne, og dersom hans Brøst herudi bliver befunden, skal han dermed have forbrudt dette vort Brev, og vi en anden lærd Mand med samme Sogne at forlene«[1]. Selv naar en Mand alt en Tidlang havde været Præst, tillod Regjeringen ham uden Vanskelighed for en Tid at lade hans Embede besørge ved en Kapellan, naar han selv vilde begive sig til Universitetet for at studere videre; ligesom der undertiden sørgedes for, at Vedkommende kunde faa nødtørftig Underholdning, saalænge han var ved Universitetet, naar Sagerne ikke kunde ordnes saaledes, at det Kald, han forlod, kunde afgive det fornødne[2]. Indtil 1569 vedblev dog mange at lade sig nøje med den Dannelse, de kunde erhverve sig i de større Skoler og ved Domkirkerne, hvor Læsemestere vare ansatte[3]. Men i dette Aar udgik der kongelig Befaling om, at »alle Superintendenterne skulde være fortænkte, at de efter denne Dag ingen annamme, indvie eller ordinere til Præsteembede, med mindre end de nogle Aar tilforn flittigen og vel her udi Universitetet have studeret, og siden skilles herfra med Rectoris Testimonio; eller og, dersom de have studeret udenlands, at de dog tilforn examineres af Professoribus Facultatis Theologicæ her udi Universitetet, og af dennem fange Vidnesbyrd, saa de udi

---

1) Utrykt Dokument.

2) Se Tillæg, Nr. 1, 2, 5.

3) Se en Ytring af Magn. Matthiæ om Lunds Skole, anf. i Kirkehist. Saml. II, 283. Jfr. Danske Mag. VI, 297. At der var Steder, hvor man endda maatte være glad, naar man kunde faa slige Personer til Præster, ses af den Klage, vi 1550 høre fra Bornholm: »at paa dette Land var et drabeligt og saare skadeligt Breck paa Sogneprester, Degne og andre Kirkepersoner, alene af den Aarsag, at der ikke holdes Skole (der) paa Landet« (Engelstofts Univ.s og Skole Ann. 1811. II, 51).

alle Artikler udi Religionen kommer overens med Guds Ords Tjenere udi dette Rige« [1]). Ved denne Bestemmelse var det dog ikke Meningen, at Studenterne skulde underkaste sig nogen Examen, og specielt nogen theologisk Examen, inden de forlod Universitetet — den Prøve, som de, der havde været udenlands, skulde underkaste sig, var ikke beregnet paa at undersøge deres Kundskaber, men deres Tro, for at man kunde sikre sig imod, at fremmed Vranglære skulde indsnige sig. De andre Studenter skulde kun have Vidnesbyrd fra Universitetets Rector om, at de havde studeret (ɔ: hørt Forelæsninger) en vis Tid og at de havde ført et sædeligt Levnet i den Tid, de havde været ved Universitetet. Der bestemtes ikke noget om, hvorlænge de skulde have studeret, men af Praxis ved man, at et Aar i den første Tid blev anset for tilstrækkeligt, skjønt vel ogsaa dette Tidsrum maatte betragtes som Minimum. At det var saa, ser man ogsaa af et sjællandsk Synodalmonitum af 1573, hvorved Bispen paalægger Provsterne at have deres Opmærksomhed henvendt paa, at ingen antoges til noget Præstekald, uden han havde studeret et Aar ved Universitetet i Kjøbenhavn [2]). At der imidlertid ikke er blevet holdt strængt over Bestemmelsen, kan man slutte deraf, at det theologiske Fakultet endnu 1593 tilskrev alle Rigets Bisper og advarede dem imod at ordinere nogen, uden han havde studeret nogle Aar ved Universitetet og havde sit Testimonium for Flid og Sædelighed derfra [3]). Ogsaa klager Biskop Mogens Madsen i Lund i sine Synodaltaler over, at »Folk, der blot have kigget en lille Smule i den latinske Grammatik, endskjønt de ere ukyndige saavel i alle andre Videnskaber som fornemmelig i den ægte Theologi, vove dog med store Løfter

---

[1]) Denne Bestemmelse findes i Frederik II.s Kommunitetsfundats (Beckman, Commun. Reg. Havn. Hist. p. 178).

[2]) Pontoppidan, Ann. III, 437

[3]) Pontoppidan, Ann. III, 522.

at tilbyde deres Tjeneste i Sogne, hvor der mangler Præst, eller hvor Præsten er gammel og svag, i Tillid til, at de nok kunne lære en Prædiken udenad af en Postil« [1]). I Christian IV.s Norske Kirkeordinans (af 1607) optoges derfor ogsaa en Bestemmelse, der sigtede til at forhindre slige ustuderedes Adgang til Præstekald; thi ikke allene befaledes der, at ingen kongelig Befalingsmand for Stifterne »for Gunst eller Gave, Vild eller Venskab maatte stadfæste nogen til Sognepræst, uden han tilforn var examineret og overhørt af Superintendenten, om han er lærd og skikkelig for en Sognepræst«, men der kom tillige den Befaling til: »Skulle og alle Superintendenter udi vort Rige Norge være fortænkt, at de efter denne Dag ingen annamme, indvie eller ordinere til Præsteembede, med mindre end de nogle Aar tilforn flittelige og vel udi vort Universitet udi vor Kjøbsted Kjøbenhavn, eller en anden lovlig Universitet, haver studeret, og ere skilte derfra med Rectoris gode Testimonio« [2]). I de ny Statuter (novellæ Constitutiones), som 18 Maj 1621 gaves for Universitetet, bestemtes, at »paa det Universitetet desbedre kunde blive ved Magt, skulde ingen admitteres til Skole- eller Kirkekald, med mindre de havde studeret continue to eller tre Aar her paa Universitetet, eller og et Aar i det ringeste, om de havde været paa fremmede Universiteter uden Riget. Skulde der dispenseres med nogen enten for deres Dygtighed eller for Mangel paa Personer, da skulde saadant ske consensu senatus academici« [3]). Og i Forordningen om Præstekald af 12 September s. A. hedder det, at hvis Sognemændene ikke selv kunde udspørge nogen dygtig Person til et ledigt Præstekald, saa skulde det staa enhver frit for at angive sig til Præsteembedet, »hvilken ingen skal maa enten opholde eller

---

[1]) Magn. Matthiæ, Tesseradecas orat. Synod. 1604. p. 19 sq. (anf. i Helvegs Danm. Kirkehist. eft. Ref. 2 Udg. I, 255).

[2]) Den Norske Kirkeordin. Udg. 1657. Bl. 29.

[3]) Nyerup, Kbhvns Universitets Annaler, S. 54.

derfra holde, saafremt han har sit gode og nøjagtige Testimonium om sit Levnet og Lærdom enten fra vort Universitet, om han derfra har sin Afsked, eller fra sin privato præceptore, om han paa nogen Tid allene er forløvet« [1]). I Forbindelse hermed paalagdes det Professorerne at holde sig nøje til Sandheden i deres Testimonier om Kandidaternes Lærdom og Levnet [2]).

Endnu er der dog ikke Tale om nogen egentlig theologisk Attestats. En saadan foretoges kun under særegne Omstændigheder efter speciel kongelig Befaling, idet tillige med det samme vedkommendes Prædikegaver prøvedes [3]). Bispeexamen var altsaa endnu den egentlige theologiske Prøve; men denne synes, efterat de akademiske Garantier vare indtraadte, at have antaget en saare lemfældig Karakter, saa at en Person, der blev afvist, kunde oprette det manglende i Løbet af en Maanedstid, og Afvisningen selv hørte til de mere ualmindelige Tilfælde [4]). For Christian IV og hans Mænd, som bestandig mere og mere søgte at indordne alle kirkelige Sager under bestemte Love, i Haab om derved at fremme Folkets Kristelighed, blev det derfor Opgaven ved strængere Bestemmelser at forhindre uværdige og uvidende Personer Adgangen til Prædikeembedet. Det første betydelige Skridt hertil skete ved i den store Forordning om kirkelige Sager af 27 Marts 1629 at forbyde ubekjendte og uøvede Personer at prædike. Forordningens Ord herom ere: »Eftersom enhver, endogsaa ubekjendte, hidindtil er vorden tilladt at optræde paa Prædikestolen og der forhandle Guds Ord, saa skal derimod herefter ingen

[1]) Denne Forordning er særskilt trykt.

[2]) Se Tillæg, Nr. 4.

[3]) Se min: Arrebos Levnet og Skrifter. I, 99. Not.

[4]) Engelstoft, om Beskikkelse af Kirkens Tjenere (Theol. Tidsskr. V, 2 H. S. 194). — Enkelte Biskopper have muligt gaaet strængere tilværks, end ellers almindeligt var: saaledes hørte det ikke til Sjældenhederne, at den nidkjære Biskop Erik Bredal i Trondhjem (1643—72) rejicerede slet forberedte Kandidater (Medd. af Adjunkt Ludv. Daae i Drammen).

Præstemand tilstede nogen at lade sig høre, med mindre han har været paa Universitetet udi Kjøbenhavn, eller og derfra har Testimonium og noget utvivlagtigt Vidnesbyrd om sin Lærdom, Levnet og Omgjængelse. Dersom og nogle Personer, naar de først have lagt deres gode Fundament og Grundvold i den rene Lærdom og ført derhos et godt og stille Levnet, uden nye Noder eller anden Letfærdighed, sig udi Prædikener paa forskrevne vort Universitet flitteligen og vel øvendes vorder, eller og paa Sorø eller andre Universiteter sig haver opholdet, og findes af vores og de andre Theologis der sammesteds saa begavede, at der er sønderlig god Forhaabning om dem til Guds Ære sligt at kunne forrette med flittig Studering og idelig Øvelse udi Guds sande Frygt og Paakaldelse, maa de dog ikke letteligen eller uden god og noksom Aarsag dertil (men saasom de for os, om Behov gjøres, det aldeles agte at forsvare) sig lade bevæge, saadanne Personer at give derom en liden Seddel, hvilken dog ingen skal meddeles, uden de, som tilforn flitteligen ere overhørte, paa det den studerende Ungdom kan vide sin Tid paa Akademiet vel at anlægge, til Vitterlighed, efter denne Maade:

»In nomine Jesu. Juvenis N. N. honestus et pius recte examinatus et auditus est a nobis aliquoties et habet donum docendi in ecclesia non sine fructu, quod speramus, singulari. Hafniæ etc.«

»Og skulle i det ringeste to eller tre, om de ere tilstede, saadan en Seddel velbetænkt underskrive, intet andet anseendes eller derfor annammendes i nogen Maade [1])«. — De her anførte Bestemmelser gjaldt nærmest Adgangen til at prædike før Ordinationen, de efterfulgtes snart af en Forordning, der skulde udfylde og nøjere bestemme den tidligere og yde den tilsvarende Sikkerhed med Hensyn til Adgangen til selve Præsteembedet. Herom fik Professorerne i Kjøbenhavn følgende Brev, der indeholder Grundlaget for

---

[1]) Trykt hos Paus, Gamle kgl. Forordninger og Privilegier. S. 696—97.

alle senere Bestemmelser om den **theologiske Embedsprøve**[1]):

„**Christian IV.** Vor sönderlig Gunst tilforn. Vider, at endog udi næstforledne vor om Kirkens Myndighed udgangne Forordning blandt andet befalet er, at ingen skal stedes at lade sig høre paa Prædikestolen, saa fremt han ikke har fra Universitetet noget utvivlagtigt Vidnesbyrd om sin Lærdom, Levnet og Omgjængelse, og vi dog naadigst forfare saadan endnu ikke at efterkommes, da bede vi eder og hermed alvorligen befale, at I Studenterne herom advarer, at saa mange af dennem, som er tilsinds at lade sig bruge paa Prædikestolen eller og til nogen fornem Skolebestilling, skulle tage en Attestation af trende Professoribus i det ringeste, blandt hvilke skulle være en eller to af Theologis: hvilke Professores skulle give samme Personer en underdanigst Attestation, formeldende, hvorvidt de sig i Lærdom og særdeles Guds Ords Kundskab forfremmet have: nemlig at de saa in lectione Biblica øvede ere, og in locis communibus sanæ doctrinæ et confessionis saa grundede, at man formoder, de med Guds Aands og Naades Hjælp og Bistand sig med god Forhaabning hos Superintendentes til videre Examen, og hos Provster og Menigheder til at lade sig høre, hvor noget Kald ledigt vorder, og ellers, kunne angive. De, som saadan Attestation ikke have, maa ikke stedes paa Prædikestolen, eller de øverste Lectier i de store Skoler at forestaa, meden allene til ringe Skoletjenester, eftersom de af Bisperne kunne kjendes dygtige. Dog dersom samme Personer, som sig saaledes i ringe Tjenester have bruge ladet, siden af Bisperne befindes sig saavidt at have forbedret, at de højere Kald kunne forestaa, maa de og lade sig høre, dog at de paa Universitetet efter vores naadigste Forordning tvende Aar udi alt have studeret, og siden, naar de kaldede vorder, efter forrige Sædvane Testimonium Universitatis affordre, og skal udi alle Testimoniis, ingen undtagen, endog deres, som allerede sær Attestation have, de trende Examinatorum Attestation indføres. De Personer og, som allerede Attestation taget have, maa ved andre eller tilfældige Bude deres Testimonium lade affordre,

[1]) Af Sjæll. Tegnelser Nr. 24. Fol. 345—46.

sønderlig de, som enten i Norge (hvilke og deres Testimonia tillige med Attestation kunde medgives, hvor ellers ingen Betænkende falder) og langvejs hjemme ere, eller og i andre Maader ere lovligen forhindrede og utvivlagtigen af god Lærdom og Levnet. Og eftersom vi vel eragte en Del Studenter allerede at have, herom uvidende, begivet sig fra Universitetet, da skal denne vor Befaling først forstaas at angaa og efterkommes næstkommende Paaske; og paa det ingen maa opholdes, da skal Rector Universitatis hvert halve Aar in Consistorio nævne forskrevne trende Examinatores (blandt hvilke skal altid være en Theologus) og deres Navne lade intimere, at Studenterne kunne vide, hvor de om Attestation have at anholde. Paa det og sædvanlige Lectiones ikke forhindres maa, da skal Attestationis Examen holdes om Onsdagen og Løverdagen, naar ikke læses, og skulle Theologi, saa mange uforhindrede ere, sig derhos lade finde og Attestationen med underskrive. Hvis de Testimonia og dennem følgende Prærogativer belanger, som udi vores om Kirkens Myndighed udgangne Forordning [1]) ere befalede, med dennem forholdes, som samme Sted udi den anden Artikel formeldes, hvilket vi for godt naadigst anse og at stilles udi Værket: hvorefter I eder, saa og alle og hver vedkommer, uden nogen Undskyldning have at forholde. Datum Hafniæ den 7 Novembris 1629."

Samtidigt udgik der Befaling til alle Rigets Bisper om at paase, at denne Forordning overholdtes, men tillige føjedes dertil: »Dog have I, uanset forbemeldte Professorum Attestation, som er allene et Universitets og Studii Examen (og det fast andet og højere er Guds Menighed at forestaa, end vel at have studeret), eder dog med Examine flitteligen at foreholde, om saa var, at nogen, som tilforn overhørt var, siden ved Uflid og Forsømmelse sig havde forværret, eller og ikke end dermed noksom en Menighed at forestaa kunde være bekvem« [2]). Det var altsaa ikke Kongens Hensigt med den ny Forordning at ophæve Bispe-

---

[1]) ɔ: den foran (S. 620—1) omtalte Forordning af 27 Marts 1629.

[2]) Kgbrev af 7 Novemb. 1629 (Sjæll. Tegn. Nr. 24. Fol. 347).

examen, der skulde vedblive at bestaa som den egentlige kirkelige Prøve. — I April 1630 bekjendtgjordes Bestemmelsen om den ny Examen for Studenterne og fremkaldte strax endel Misfornøjelse, da de, der havde taget Baccalaurgraden, mente, at de burde fritages for yderligere Prøve, noget, der imidlertid ikke blev dem tilstaaet. Derimod fritog Professorerne Magistrene fra den ny Prøve, da disse, inden Graden var bleven dem meddelt, havde maattet tage en Examen; men tillige vedtoges der, at »naar herefter Candidati Magisterii examineredes, da skulde Doctores Theologiæ sønderligen examinere dem in lectione biblica et locis communibus og give Agt paa, at ingen admitteredes, uden de, som vare idonei«. Skjønt denne Bestemmelse kunde synes ganske human, indesluttede den dog tillige, at alle Magistre skulde være Theologer, og meget snart fortolkedes virkelig den kongelige Forordning af Universitetet paa den Maade, at ingen kunde faae Testimonium for fuldendte Universitetsstudier, uden at underkaste sig den theologiske Prøve, selv om han erklærede, at han vilde slaae ind paa en anden Bane[1]). I det Hele blev den ny Bestemmelse overholdt med en stor Strænghed, som navnlig viste sig i en Sag, der rejste sig, fordi den tydske Præst ved S. Petri Kirke i Kjøbenhavn, Bernt Meier havde tilladt nogle tydske Studenter at prædike i Kirken, uden at de havde erhvervet sig Attestats ved Universitetet[2]).

Efter Forordningens Ord var det Lectio Biblica og Loci communes, hvori Kandidaterne skulde prøves. Ved den første Læregjenstand maa ikke egentlig forstaas Exegese i den Betydning, hvori denne Disciplin nu almindelig tages, men Bibelkundskab overhovedet, nærmest efter den latinske Bibel. Kundskaben til Bibelens Grundsprog udstrakte sig

---

[1]) Med Hensyn til disse og andre akademiske Forhandlinger om den nye Attestation henvises til de Uddrag af Acta Consist., der ere meddelte som Tillæg, Nr. 6.

[2]) Om denne ikke umærkelige Sag skal jeg ved Lejlighed i en egen Artikel meddele nøjere Oplysning.

i de fleste Tilfælde neppe videre end til at kunne give en tarvelig latinsk Oversættelse af det hele eller en Del af det Ny Testamente, og lidt Kjendskab til Begyndelsesgrundene i det hebraiske Sprog. Loci communes er som bekjendt en Fremstilling af den kristelige Lære, hvorved Katekismens Ordning af denne almindelig fulgtes, og Dogmatik og Moral behandledes under ett. Som Lærebog i denne Disciplin har man paa denne Tid udentvivl brugt Dr. Cort Dieterichs (Præst og Superintendent i Ulm) »Institutiones Catecheticæ e b. Lutheri Catechesi depromtæ et variis notis illustratæ«, hvoraf man har en kjøbenhavnsk Udgave fra 1623; senere er maaske Dr. Jesper Brochmands Epitome Systematis Theologici (Hafn. 1649) blevet brugt [1]).

---

[1]) Da det vil være oplysende at vide, hvad der blev holdt theol. Forelæsninger over ved Universitetet, skjønt der ingenlunde deraf umiddelbart kan sluttes, hvad der blev forlangt igjen ved Prøven, skal jeg anføre, hvad jeg har udtegnet angaaende theologiske Forelæsninger af de tre ældste Lektionskataloger, som endnu ere i Behold:

1603—4.

Dr. Hans Povelsen Resen, Univ.s Rektor, Prof. theol., forklarer Galaterbrevet, idet han tillige anstiller Betragtninger over Luthers Anmærkninger til dette Brev om Retfærdiggjørelsen og Menneskets Frihed.

Dr. Peder Vinstrup, Sjællands Biskop, forklarer Matthæi Evang.

Dr. Jørgen Christoffersen Dybvad, Prof. theol., fortsætter sin Fremstilling af de Vidnesbyrd af Gl. Test., som anføres af Kristus og Apostlene til Bekræftelse af den urokkelige Sandhed om Forløsningen, Kirkens Stiftelse og Opholdelse. Udviklingen af den praktiske Anvendelse heraf knyttes dertil, og der polemiseres mod Jesuiten Robert Bellarmin.

M. Iver Stub, Prof. hebr., fortsætter sine Forelæsninger over Salomons Ordsprog, derefter vil han forklare den hebraiske Grammatik for Begyndere og føje oplysende Exempler til af de profetiske Bøger (af dem af disse, som ere at faa hos vore Boghandlere).

M. Johannes Stephanius, Prof. logices, vil (foruden sine filosofiske Forelæsninger) i særegne Timer holde Forelæsninger over Melanchthons Loci communes.

I den ovenanførte Forordning om Attestats var der ikke lagt nogen Vægt paa, at Studenterne skulde have Øvelse i

---

1612—13.

Dr. Hans Povelsen Resen, Univ.s Rektor, Prof. theol., vil, efterat have fuldendt Udviklingen af Læren om Kristi guddommelige Væsen og om hans Rige, gjennemgaa den tilbagestaaende Del af Luthers lille Katekismus, »una cum quibusdam necessariis ad nonnulla Catecheseos Witebergensis, pro Scholis regni hujus in puritate Confessionis Christianæ conservandis«. Derpaa vil han forklare Hebræerbrevet, og derved søge at bane sine Tilhørere en lettere Adgang til de Skrifter, som i Fundatsen og Ordinansen ere anbefalede Universitetet og Landskirkerne.

Dr. Ped. Winstrup, Biskop, vil, om hans Sundhed tillader det, forklare Jeremias's Threni.

Dr. Cort Aslak, Prof. theol., vil efterat have udviklet de to Afsnit af den kristelige Lære om Synden og Loven, gaa over til en Fortolkning af Genesis.

M. Hans Jensen Alan, Prof. logic., vil (foruden sine logiske Forelæsninger) paa særegne Dage fortsætte Forklaringen af den Augsburgske Konfession.

M. Herman Nielsen, Prof. Hebr., vil skiftevis holde Forelæsninger over den hebraiske Syntax og over Salomons Prædiker.

M. Knud Biesche, Prof. Græc., vil (foruden forskjellige Forelæsninger over de græske Klassikere) gjennemgaa et af de hellige Breve, som efter Rektors Raad især maatte anses nyttigt for den studerende Ungdom.

1618—19.

Dr. Hans Povelsen Resen, Biskop og Univ.s Rektor, vil, efterat have fuldendt Forelæsningen over Læren om Guds gratia universalis, forsøge en Harmonisering af Evangelierne, og, om Tiden tillader det, derfra gaa over til Fortolkning af Ap. Gjern.

Dr. Cort Aslak, Prof. theol., holder Forelæsninger over de sidste 13 Artikler af den Augsb. Konf. med polemiske Bemærkninger.

Dr. Jesper Brochmand, Prof. theol., er beskjæftiget hos den udvalgte Prinds, i hans Sted læser M. Herman Nielsen over Psalmerne.

M. Hans Alan, Prof. logic., holder extraordinært Forelæsninger over Melanchthons Loci.

M. Herman Nielsen, Prof. Hebr., grammatikalsk Analyse af Psalmerne.

M. Peder Nielsen Gelstrup, Prof. pæd., de første 4 Dage om Ugen »elegantiam Musæ Plautinæ venabitur«, de to sidste vil han kortelig forklare Luthers lille Katekismus.

at prædike, inden de forlod Universitetet. Hvad der her altsaa kunde være forsømt med Hensyn til at skaffe en saa stor ydre Sikkerhed som muligt for, at Kandidaterne kunde komme vel forberedte til Præsteembedet, oprettedes nogle Aar efter, da Kongen lod en Kirke indrette i Regensbygningen, for at Studenterne her kunde faa tilstrækkelig Lejlighed til at øve sig i at prædike. I den Anledning udgik der følgende kongelige Befaling til Universitetet, der indeholder et godt Bidrag til Oplysning om den kirkelige Nidkjærhed, der er ejendommelig navnlig for den sidste Del af Christian IV.s Regjering:

„Christian den Fjerde (o. s. v.). Vor sønderlig Gunst tilforn. Vider, eftersom den daglige Forfarenhed udviser, hvorledes en Del unge Studenter, strax de have faaet Attestation om deres Studiis, sig understaa paa Prædikestolen at optræde, der Guds Menighed udi deres Saligheds Sag at lære og undervise; og eftersom de ere uøvede og ville dog, hvad heller deres Vidskab tilrækker eller ikke, Timen udholde, da geraader de ofte udi en Talenhed, som uden den forhaabede Frugt og Opbyggelse afgaar; hvilken Sædvane udi saadanne hellige Forretninger de siden følger, hvorudover vel er at befrygte, at Gud den allerhøjestes allerhelligste Navn ikke bevises den Ære og Andagt, som Guds Ord dennem lærer og befaler. Da paa det saadant med Gud den allerhøjestes naadige Velsignelse og Bistand i nogen Maader, og saavidt Gud den allerhelligste giver Aand og Naade, maa forekommes, ville vi naadigst og alvorligen til en Begyndelse befalet have, saa og hermed befale, at med saadanne Øvelser paa vores Universitet udi vor Kjøbsted Kjøbenhavn udi Regensen skal forholdes som efterfølger."

„For det første skal der udtages 24 Studiosi af de, som enten haver faaet deres Attestation, eller ere examinerede dertil og befundne den at være værd, hvilke skulle øves udi Prædikener, som herefter formeldes."

„For det andet, naar nogen herefter vorder examineret til Attestation, da skal den hannem ikke meddeles, med mindre han tilforn en Gang eller to i det ringeste prædiket haver, saa fremt han begjærer Prædikestolen strax at betjene. Med de,

som ville fremdeles begive sig til andre Studier, haver Professores der udi imellem sig selv at raadføre og det lade ske, som bekvemmeligst ske kan og bør."

„For det tredie, naar de 24 alle eller endel vorder saa vidt forfremmede udi saadan Prædikens Øvelse, at de med Guds Kirkes Nytte og Opbyggelse Menigheden betjene kunne, da skal andre, som forbemeldt, i deres Sted antages, og belangende deres Øvelse paa Prædikestolen indføres i deres Attestation eller Testimonio."

„For det fjerde, af de 24 skal 4, 5 eller 6, som bedst ere forfremmede, prædike og udlægge Evangelium om Søndagen til Højmesse, dernæst 7 eller 8 af de, næst dennem ere, skulle forhandle Epistelen til Aftensang; Resten skulle holde Catechismi Prædiken om Fredagen hver Uge. Andre Helligdage, som ellers indfalde, skal deles imellem dennem, eftersom Bispen og Theologi raadeligst befinde."

„For det femte, skulle Theologi fornemligen, saa og af de andre Professoribus de, som dertil bekvemme findes, og saa vidt deres Hjælp herudi udkræves, med Guds Aands Naade og Bistand dirigere disse Prædikener og Øvelser, og dele dennem imellem sig, saa at alting med tilbørlig Flid og Andagt forrettes."

„For det sjette, hver Professor skal vise sin Student, hvorledes han skal formere sin Prædiken, hvorefter hver Student skal skriftlig concipere samme Prædiken og den vise samme Professori; samme Professor skal den igjennemse og Studenten undervise udi, hvis der udi den mangler, og hannem tilholde de loca at rette og med ny Koncept at forbedre."

„For det syvende, samme Professor skal være tilstede, naar samme Studiosus prædiker, og observere der hans modum concionandi, og det derheden dirigere, at alting baade in gestibus, methodo, rebus og modo tractandi skikkeligen og en Guds Tjener sømmeligen forrettes, og naar Prædiken er overstaaen, hannem om hver og ett, hvorudi han fejler eller exorbiterer, advare, og næste hans Prædiken overvære, og forfare, om der raades Bod paa."

„For det ottende, samme Studiosi skulle tilholdes efter Bispens og Theologorum Betænkende til en vis Tid ungefær at ende deres Prædiken, eller og før, naar deres Materiale og

Koncept slipper, paa det de ikke skulle vende sig til nogen unyttig Svatsen, og mere agte en vis Tid at udholde end deres Tilhørere med Frugt og Gudelighed at undervise."

„For det niende, til samme Prædikener skal bruges Oratorium i Regensen, hvilken herefter skal næst Guds Hjælp være Studenternes ordinarie Sognekirke; og skal os elskelige Doctor Thomas Fincke[1]) strax lade bekoste en Altertavle og Prædikestol isteden for de Cathedris, nu findes, saa og Stole og Pulpitur derinde efter Bispens og Theologorum Betænkende, saaledes at alle Studenterne derinde kunne have Sted og Rum; hvilket han sig saaledes haver til Regnskab at føre, som hannem og skal godtgjøres."

„For det tiende, paa det alting med des gudeligere Andagt maa forrettes, da skulle begge Vor Frue Kirkes Kapellaner hver dennem, en Søndag om en anden, holde Messe derinde, saa og Studenterne derinde berette, naar de gaa til Guds Bord, og derfore af hundrede Studenters Indkomme aarligen hver dennem gives 10 eller 15 Rigsdlr., eftersom Stedet formaar, og skulle Kapellanerne derforuden have deres sædvanlige Offerdage af alle Studenterne"[2]).

„For det ellevte, Professores skulle Indseende have, at alle Studiosi søge der Kirken og gaa til Alters, som kristeligt og sømmeligt er."

„For det tolvte, eftersom Studiosi efter Fundationens Indhold tilholdes at være tre Aar paa Universitetet, og nu en Tidlang for visse Aarsager haver været dispenseret paa to Aar[3]), og vi naadigst forfare, at endel, efterat have Attestation bekommet, begive sig ud paa Landet, og der med Tiden, hvis de udi en Il lært haver, igjen forglemmer: da paa det de des bedre maa funderes og øves, som forbemeldt, vil vi naadigst igjen

---

[1]) Økonom ved Kommunitetet (1602—54).

[2]) Hele denne Paragraf blev kort efter ændret, idet der ifølge kgl. Brev af 21 Avg. 1635 skulde ansættes en egen Præst ved Regenskirken, som skulde synge Messe om Søndagen og prædike de tre høje Helligdage.

[3]) Herved kunde navnlig tænkes paa den »Defekt paa Personer« til at besætte de ledige Præstekald med, som oftere og navnlig 1629 omtales.

paalagt og befalet have, at Studenterne efter Fundationens Indhold skal forblive tre Aar i det ringeste paa vores Universitet sammested, med mindre nogen, som to Aar der været haver, og er over sine 25 Aar, og Attestation om Lærdom (saa og om Prædiken, om han til Prædikestolen fordres) og Levnet haver, til nogen vis Kald lovligen kaldet og fordret vorder."

„For det sidste, skulle I samtligen beflitte eder paa, at der altid nogle af de fornemste Ingeniis befales at begive sig paa lingvas og Mathesin, paa det, naar saadanne behøves, de da kunne bekommes; og kunne de dog og derforuden studere deres Theologiam og andet, som deres Lejlighed og Inclination udkræver. — Hvorefter I eder endelig haver at rette og forholde, eftersom I agter at svare; saa og denne vores Anordning paa tilbørlige Steder lader notificere. Ladendes det ingenlunde. Dermed sker vor Vilje. Befalendes eder Gud. Skrevet paa vort Slot Koldinghus den 9 Januarii Anno 1635. Under vort Signet.

Christian"[1]).

Denne Anordning traadte dog først i Kraft fra den Tid Regenskirken var bleven indviet, den 25 Okt. 1635; men allerede tidligere havde Professorerne vedtaget at tilskrive alle Rigets Bisper om, at ingen maatte ordineres, uden han havde »Attestationem exercitii et profectus concionatorii«[2]).

Der er tidligere omtalt, at Professorerne havde fritaget dem, der havde taget Magistergraden, for at tage den theologiske Examen. Denne Fritagelse benyttede flere sig af paa en Maade, der kunde synes betænkelig; i alle Tilfælde skete derved et Brud paa den almindelige Grundsætning, som Forordningen af 7 Novbr. 1629 havde udtalt. Ogsaa denne Udvej til Unddragelse af den almindelige theologiske Prøve for Kandidater til Præsteembedet, afskar Regjeringen derfor

---

[1]) Konsist. Kopibog 1632—46. Fol. 75—76.

[2]) Se de Tillæg 6 meddelte Uddrag af Acta Consist.

ved følgende Skrivelse til Universitetets Rektor og Professorer:[1])

„Christian den Fjerde (o. s. v.). V. s. G. t. Vider, at eftersom vi naadigst komme i Forfaring, at siden vor naadigste Forordning om Kirkens Myndighed er udgangen, en Del Studenter tager gradum Magisterii in philosophia udi den Mening derved at forbigaa og tilintetgjøre vores naadigste Anordning belangende Attestation, formeldende om deres Levnet og hvorvidt de sig udi Lærdom og særdeles Guds Ords Kundskab forfaret have, da efterdi Philosophia og Theologia ere tvende underskjedlige Videnskaber, og ligesaa vel Magt paaligger at erfare, hvad Mening og Forfarenhed Magistri udi den hellige Skrift haver, som andre, ville vi hermed saaledes herefter naadigst forordnet have, at de Magistri, som ikke have bekommet deres Attestation, og herefter kaldet vorder til nogen Kirke eller Skolekald, skulle ligesaa vel som andre forpligtet være at tage deres Attestation, saafremt de nogen Skole- eller Kirketjeneste herudi vore Lande Danmark eller Norge ville betjene, om de den, før end de Graden finge, ikke bekommet haver. Hvorefter I saavelsom alle andre eder haver at rette (o. s. v.). Kjøbenhavn 18 Oktober 1636.

Med dette Reskript have vi formentlig udtømt de Lovbestemmelser fra K. Christian IV.s Tid, der betegne Statens stigende Fordringer til de vordende Præster. De optoges alle i den almindelige Lovgivning ved at indføres i første Bog af Christian IV.s store Reces af 1643, der i denne Retning ikke indeholder noget nyt, uden det skulde være en Bestemmelse om, at Prædikeøvelser ogsaa kunde foretages »udi alle Gymnasiis og største Skoler«, hvor da Professorerne eller Rektoren og hans Medtjenere skulde instruere »den studerende Ungdom« med Hensyn til den rette Maade at prædike paa[2]).

---

[1]) Konsist. Kopibog. 1632—46. Fol. 177—78. Forordningen blev ved et latinsk Universitetsprogram bekjendtgjort for Studenterne (smst. Fol. 184), og tilsendtes Bisperne (Rothes Saml. af kgl. Reskripter 3 D. 1 B. S. 276—77).

[2]) Chr. IV.s Reces 1643. I, 1. 4. Ved denne Bestemmelse sigtes

Det maa antages, at den nidkjære Biskop Jesper Brochmand har haft en væsentlig Andel i de strængere Fordringer, der henimod Slutningen af Christian IV.s Tid stilledes til Kandidaterne til Præsteembedet. Biskop Jens Bircherod fortæller i sin Dagbog, at han ved en Hændelse har faaet at se et af de edelige Gjenbreve (fra 1645), som Biskop Brochmand lod sig give af de Kandidater, som han ved Prøven havde befundet tynde i deres Kundskaber. De maatte forpligte sig til ved »diligenti et assidua locorum communium nec non sacrorum monumentorum lectione« at oprette det forsømte [1]). Brochmands Nidkjærhed har maaske ogsaa foranlediget følgende Beslutning af Konsistorium (af 24 Juni 1647): »Hvo der søger sin Attestats, skal det gjøre diligentia og integritate vitæ, og dersom han post acceptam attestationem findes i nogen Forargelse, da at lægge sin Attestats fra sig, og tage den paany«

Efter Christian IV.s Død synes Strængheden, hvormed Befalingen om Studietiden tidligere var overholdt, at være slappet endel. Den 1635 indskjærpede gamle Bestemmelse, om at Studenterne skulde have været tre Aar ved Universitetet, før de kunde faa Attestats, kunde saa lidt overholdes, at det fremtræder som Forbedring af den bestaaende Tilstand, naar der 5 Okt. 1653 blev besluttet i Konsistorium, »at herefter ingen Studiosus maa admitteres til Examen attestationis, uden han haver continueret sine to Aar ud i Akademiet, hvorom enhver Professor vidne kan in testimoniis« — en Bestemmelse, som yderligere indskjærpedes ved Kongebrev af 8 Okt. s. A. til de theologiske Professorer [2]) og siden optoges i Danske Lov. Det stod dog i Universitetets Magt, hvor Omstændighederne

---

vistnok snarere til Eleverne i Gymnasierne end til de theologiske Studenter. J. Bircherod fortæller, at han som Elev i Odense Gymnasium prædikede i Aasum Kirke (Dagbog S. 146).

[1]) J. Bircherods Dagbøger ved Molbech. S. 364.

[2]) Kgbrevet lyder: »Vid, at eftersom vi kommer udi Forfaring, at Studenterne ikke skal befindes hverken efter Akademiets Fundats

gjorde det tilraadeligt, at tage ogsaa en kortere Studietid for Fyldest, og Dispensationer forekomme ikke sjældent[1]). Den 9 Juni 1661 indrømmede Kongen Kjøbenhavns Skole som en særdeles Gunstbevisning, at de Studenter, der deponerede fra denne Skole, maatte tage Attestats efter et Aars Forløb, en Bestemmelse, der sigtede til at bringe Skolen igjen paa Fode, da den havde lidt meget under Belejringen. En anden og større Uregelmæssighed var det, at Bisperne under Krigen havde tilladt sig at ordinere Studenter, der ikke havde Attestats, da Adgangen til Kjøbenhavn nemlig var spærret, og Præsteembederne ikke kunde staa ledig; imidlertid havde de dog taget den Forpligtelse af dem, at de, naar der blev bedre Tider, skulde afhente og fremvise deres Testimonier fra Universitetet[2]). Til Undtagelserne hører det ogsaa, at kjøbenhavnske Studenter erhvervede sig Attestats i Sorø, saalænge Akademiet stod ved Magt der. Vi have idetmindste et Brev fra Prof. Oluf Worm til Jørgen Rosenkrands, Akademiets Forstander, om at lade Normanden Jens Bugge tage Attestats der, da alle de kjøbenhavnske Theologer paa Grund af Pesten 1654 havde forladt Byen, og vedkommende Person, der med Ære havde studeret over to Aar ved Kjøbenhavns Universitet, nu ønskede at rejse hjem til sine Forældre[3]). Heraf lader sig da videre slutte, at Studenter, som havde tilbragt den fornødne Tid ved Sorø Akademi, ogsaa der kunde erhverve sig den theologiske Attestats, noget som vi ogsaa havde andre Vidnesbyrd om[4]).

---

eller andre kongelige Befalinger saalænge her paa Akademiet at forblive, som de burde og anordnet er, da ville vi naadigst, at ingen Studiosus herefter maa bekomme sin Attestats, men mindre han to ganske Aar her i Akademiet sine Studier har continueret og fuldbragt». (Sjæll. Tegn. Nr. 32. F. 632).

[1]) Se t. Ex. Ny kirkehist. Saml. I, 114.

[2]) Ny kirkehist. Saml. I, 119—20.

[3]) Ol. Wormii et ad eum Epistolæ. p. 1183.

[4]) Se Uddrag af Acta Consist. 23 Juni 1634, Till. 6.

Forøvrigt kan den Lærdoms-Prøve, de theologiske Studenter paa denne Tid maatte underkaste sig, neppe have været meget stræng, eller sønderlig dybtgaaende. Bircherod fortæller nemlig i sin Dagbog, at den 4de og 5te Avgust 1675 examinerede to theologiske Professorer 74 Kandidater, hvorved han tillige bemærker, at hvad Kandidaternes Mængde angaar, var denne den største theologiske Attestats, som nogensinde var holdt ved Universitetet. Men hvorledes det overhovedet var muligt for to Professorer, endog paa en meget overfladisk Maade, at prøve saa mange Kandidater i saa kort Tid, naar der virkelig derved skulde ydes nogen Garanti for deres Kundskaber, maa synes gaadefuldt, især naar der hertil føjes, at der dengang ikke var nogen forudgaaende skriftlig Prøve. Undertiden blev der vel paa éngang rejiceret en Slump (f. Ex. 20 Apr. 1693, da af 20 Kandidater de 8 gik rejekt), men de behøvede i Almindelighed ikke ret lang Tid til at læse om i; 1630 var rigtignok blevet bestemt, at ingen rejiceret maatte gaa op igjen inden et halvt Aars Forløb [1]); men jeg tvivler meget om, at denne Bestemmelse er bleven strængt holdt ret længe [2]). Naar imidlertid mange Studenter dog aldrig naaede at faa Attestats, var Grunden den, at Fattigdom tit nødte dem til at forlade Universitetet, inden den forordnede Studietid var udløben, og naar saa et Degneembede, en Skrivertjeneste eller lignende Stilling aabnede sig for dem, opgav de videre Forsøg paa at komme længere frem ad den studerende Bane.

Omtrent fra Midten af det syttende Aarhundrede (ialfald siden 1666) finde vi et Karaktersystem i Brug ved den theologiske Attestats, i hvilket følgende Trinfølge fandtes: Laudabilis, haud illaudabilis, non illaudab., haud contem-

---

[1]) Se Tillæg Nr. 6. Consistoriets Beslutning af 1 Okt. 1630.

[2]) Om den theologiske Attestats i sidste Fjerdedel af 17de Aarh. findes spredte Notitser i Bircherods Dagbøger ved Molbech. S. 167. 222—23. 268. 269. 270. 275. 276. 277.

nendus, non cont., mediocris, illum (sc. accipimus). Den sidste Karakter synes ikke at have været stort bedre end immaturus, da vedkommende Kandidater næsten altid søgte at faa den forbedret ved at underkaste sig en ny Prøve. Lignende Karakterer gaves ogsaa ved den homiletiske Prøve [1]).

Efterat den theologiske Attestats 1629 var gjort til Betingelse for Adgangen til Præsteembedet, maatte Prøven for Bispen tabe noget af sin Betydning, da det vel ofte maatte synes betænkeligt at afvise en Kandidat, der kunde fremlægge et hæderligt Vidnesbyrd fra Universitetet, selv om den Indsigt, han nu besad, kun var maadelig. Den uheldige Plads, denne Prøve havde faaet, nemlig efter Kaldelsen, maatte ogsaa vanskeliggjøre Afvisning. Baade Medlidenhedshensyn og Frygt for at støde mægtige Patroner, ved hvis Indflydelse Kandidaten var valgt, kunde udøve en utilbørlig Indflydelse paa Biskoppen, naar han ikke besad en ualmindelig Karakterfasthed. Fra 1640 indtraadte ifølge Pontoppidans Beretning, desuden en Forandring ved Prøvens Afholdelse, der maatte bidrage til at berøve den end mere af sin Betydning. I dette Aar bestemtes nemlig, at Prøven for Fremtiden skulde holdes i Enrum af Bispen, medens den tidligere var holdt i Overværelse af Stadens Præster. »Hvad der gav Anledning til denne besønderlige Forandring«, siger H. Ussing, »skal jeg ikke sige, men for menneskelige Øjne at se, kunde det være godt, synes mig, at det saaledes (som tidligere) altid var forblevet; det eneste var, at Bispens Myndighed, heri ene at handle, synes at ville tabe noget derved, mens hans Samvittigheds og Upartiskheds Vidnesbyrd vilde derimod vist vinde desto mere, og Kandidaterne vilde have Ære deraf. I tvivlsomme Tilfælde var det ogsaa hel godt at have nogle med, dels som Vidner, dels som Raadgivere« [2]). Bisperne følte ogsaa selv

[1]) Se F. Barfod, Danmarks Gejstlighed. 2 Aarg. Sp. 95—116. Jeg antager, at jeg ovenfor har stillet Karaktererne i den rette Orden, ganske sikkert tør jeg dog ikke paastaa det.

[2]) Pontopp. Ann. eccl. Dan. IV, 321. H. Ussing, Kirkeforfatn. i de

det mangelfulde ved denne Prøve, og blandt de Ønsker, der fremkom i de Erklæringer, Regjeringen havde forlangt af Bisperne om Forandringen i Kirkeforfatningen i Anledning af Enevoldsmagtens Indførelse, fremkom ogsaa det, at der maatte tildeles Bisperne fuldstændig Frihed til at afvise de Kandidater, som vel havde Testimonium academicum og Kaldsbrev, men manglede ordentlige Kundskaber og bestode slet ved Prøven, da Bispen ellers let fik Ubehageligheder og kom i Strid med Patronerne[1]). Det vilde imidlertid neppe have frugtet stort, om ogsaa Bisperne havde faaet saadan Frihed (som de forøvrigt væsentlig maa antages at have været i Besiddelse af, naar de ellers vilde bruge den), saalænge Prøven, som Tilfældet endnu er, faldt efter Kaldelsen. Og fra den Tid Menighedernes Kaldsret gik over i Kongens Haand, maatte de allerede kaldede Kandidaters Afvisning blive en endnu vanskeligere Sag, end den tidligere havde været. Dog vedblev de kongelige Kaldsbreve at indeholde den Klavsul, at Kaldelsen kun stod ved Magt, »saa fremt Kandidaten efter foregaaende Examen til Præsteembedet dygtig befindes«.

I Begyndelsen af Christian V.s Regjering blev Vejen til den theologiske Examen vanskeliggjort ved den kongelige Befaling (af 17 Marts 1675) om, at enhver skulde have taget Bakkalavrgraden, d. e. bestaaet en filosofisk Prøve, inden han kunde stedes til den theologiske Attestats. Vi tage neppe fejl ved at tillægge Universitetets daværende Patron, Griffenfeldt, denne Foranstaltning. Noget lignende havde alt været paatænkt i Slutningen af Christian IV.s Tid, men dengang var Planen om en »Attestatio Philosophica« opgivet igjen af Hensyn til mange Studenters

danske Stater. III, 144—45. Jfr. Engelstoft, Om Beskikkelse af Kirkens Tjenere. Theol. Tidsskr. V. II, 194—95.

[1]) Uddrag af Erklæringen fra Biskop Ped. Kragelund i Ribe, Pontopp. Ann. IV, 471.

Mangel paa Evne til at opholde sig den dertil fornødne Tid ved Universitetet[1]).

Nu blev Planen endelig realiseret paa den Maade, som følgende kongelige aabne Brev udviser:

---

[1]) Angaaende denne Plan indeholder Konsistoriets Forhandlinger 1642 følgende Oplysninger. D. 17 Sept. »Magnif. Rector gav tilkjende, at Her Kansler (Chr. Friis til Krogerup) havde begjært Professorum samtlig Betænkende om Attestatione Philosophica. Hvortil blev svaret, at naar Decanus med Philosophis reliquis først har givet deres skriftlig Mening fra sig derom, efterdi saadant dem mest angaar, saa vilde siden reliqui Professores med dem slutte unanimiter derom. — 28 Sept. Blev læst hvis Decanus havde conciperet de attestatione philosophica, underskrevet af alle Philosophis. — 26 Oktob. Der Decanus og Philosophi reliqui havde ladet oplæse deres skriftlig Betænkende om Attestatione Philosophica, begyndte de andre Facultates derom ogsaa efter Magnifici Domini Cancellarii Begjæring at deliberere. Da paa det de kunde komme til nogen Slutning, blev oplæst af Fundatsen og Statutis Academicis alle de Artikler, som concernere Studiosorum diligentiam. Hvorpaa enhver af Professoribus superiorum Facultatum syntes, at dersom forskrevne Fundationem og Statuta blev strenue urgeret, havde baade Philosophi Præceptores, saa og Studiosi nok at tage vare, saa man dem ikke vel kunde større onus paalægge. Decanus Philosophiæ svarede paa mange Philosophorum Vegne, at til saadant at forrette er Philosophiæ Professores og have altid været erbødige og ganske redebonde; men Skylden findes alleneste hos Studiosos, som herudi bete sig uvillige, af Aarsag at en stor Del ikke kunne blive her tilstede det første Aar, efter at have deponeret, for de intet have at holde sig af, men maa de nødvendeligen være sig om noget enten hos den ene eller den anden. Nu spørges derfor om Middel til at emendere saadant. Her blev meget talt, men intet vist sluttet. En Del sagde, at man skulde mage det saa, at Scholastici skulde blive i Skolerne, indtil de vare komne ad maturam ætatem et profectum, og dèr kunde samle sig noget, hvoraf de sig siden kunde holde paa Academiet. Et andet Middel til at fremme saadant Værk skulde være, at man anstillede anderledes Examen publicum til Kosten, nemlig at enhver Studiosus, som begjærer at admitteres til mensam Regiam, skulde examineres af sin Præceptore in stylo et auditis lectionibus og andre Sager, som deres Præceptores havde befalet dem at beflitte sig paa, og det in Consistorio in præsentia omnium Professorum«. — Forøvrigt havde der alt 1640 været Tale om, at Kansleren ønskede en filosofisk Prøve indført. Naar der tidligere omtales Candidati philos., saa forstaas derved Folk, som havde underkastet sig den Prøve, som udfordredes, inden Magisterpromotionen kunde ske.

„Christian V. Gjøre alle vitterligt, at eftersom vi komme udi Erfaring, hvorledes den største Del af den studerende Ungdom, som aarligen til Akademiet indkommer, skal befindes meget lidet in philosophicis øvede, og dog, saafremt de til Universitetet ere admitterede, det enten strax skal forlade og bortrejse, eller sig alleneste beflitte paa at naa Attestationem Theologicam, foruden at have tilforn fornødne Fundamenta in Philosophia og artibus, hvorover vi i Fremtiden en barbaries og grov Uvidenheds Mørke udi disse vore Kongeriger og Lande, som hidindtil for Studeringers og boglige Kunsters Flor og Velstand, som Gud dem haver begavet med, hos alle omliggende haver været navnkundige, igjen kunde være at befrygte. Da haver vi saavel efter Universitetets Fundation som andre kongelige Forordningers Anledning allernaadigst for godt og raadeligt eragtet at byde og befale, som vi og hermed, indtil vi anderledes tilsigendes vorder, byder og befaler, at ingen efter denne Dag maa anbetroes enten Hørers eller Rectors Plads udi store eller smaa Skoler, eller tillades at komme til Attestationem eller Examen Theologicum, førend de in examine philosophico ere kjendt dygtige at nyde primam in philosophia lauream og ere blevne prompti Baccalaurei. Og paa det de flittige Ingenia ikke alt for længe skulle hindres og opholdes fra de Studiis, hvortil de meste inclinerer, de fattige ogsaa for Omkostningens Skyld ikke derfra skrækkes skulle, da ville vi, at bemeldte Examina philosophica af Professoribus Philosophiæ ligesaa vel som Theologica af Theologis fire Gange om Aaret i det mindste skal holdes, og Professores Philosophiæ derimod dispenseres fra at være overværende, naar Examina theologica sker, og med Omkostninger og andet pro gradu en billig Moderation sker, efter hvis Anordning vores Rigskansler Greven af Griffenfeldt, saasom af os forordnet Patronus Academiæ, efter Tiden og Omstændighederne herudinden paa bedste og tjenligste Maade gjørendes vorder. Givet paa vort Slot Kjøbenhavn den 17. Martii 1675.

Den første filosofiske Prøve holdtes i Oktober 1675 [1]), og det var vistnok for at undgaa denne, at den store Mængde

[1]) Bircherods Dagbøger ved Molbech. S. 168.

Studenter i Avgust s. A., som ovenfor er omtalt, havde indstillet sig til den theologiske Examen. — Det kunde forøvrigt bemærkes, at nu efter 150 Aars Forløb var man kommen til den samme Fordring til de vordende Præster, som i sin Tid Christiern II. havde paatænkt, nemlig at de for at blive Præster først skulde være Magistre eller Bakkalavrer.

I Christian V.s Danske Lov (II. — 2 — 1. 2. 3 og II. — 20 — 5. 6. 7) gjentoges de ældre Bestemmelser om den theologiske Attestats og den homiletiske Prøve uden Tillæg af ny Bestemmelser. Det eneste, der maaske kunde kaldes nyt, skjønt det vel allerede længe havde gjældt i Praxis, var, at naar en Kandidat blev kaldet længere Tid efterat han havde faaet sit Testimon. acad., skulde han for Bispen fremlægge Attest fra Præsten og Provsten paa det Sted, hvor han i Mellemtiden havde opholdt sig, at han havde levet skikkelig og øvet sig paa Prædikestolen. Lovens anden Bogs andet Kapitel har til Overskrift: »Hvo der maa prædike og til Præste-Embedet kaldes og indvies«. De samme Indskrænkninger sættes her med Hensyn til at prædike som til at forrette de øvrige til Præsteembedet henhørende Handlinger, og saaledes vedblev Forholdet at være, indtil Forordningen af 23 Nov. 1697 tillod Studenter, der ikke havde Attestats, at prædike paa Landet; i Kjøbstederne maatte de kun holde Froprædikener, men ikke Højmesse eller Aftensang.

Den første Forandring af Betydning, der foregik med den af Christian IV. anordnede theologiske Attestats, indeholdes i Forordningen af 1 Avgust 1707. — Der havde i længere Tid lydt højrøstede Klager over Misligheder ved gejstlige Embeders, navnlig Patronatskaldenes, Besættelse. Mange vare ogsaa af den Mening, at den hidtilværende theologiske Examen ikke gav tilstrækkelig Sikkerhed, den afholdtes jo af en enkelt Professor og tit med saa mange Kandidater ad Gangen, at Udfaldet kun kunde være lidet paalideligt. For at raade Bod herpaa overdrog Frederik IV.

i Dcbr. 1705 Biskop Dr. Henrik Bornemann, den kgl. Konfessionarius og Hofprædikant Dr. Peder Jespersen, og den theol. Prof. Dr. Hans Vandal hver for sig at gjøre Forslag til en Forbedring i Tilstanden. Den derom udgivne Befaling til hver af dem lyder saaledes[1]):

Frederik IV. etc. Saasom ingen større Velsignelse for et Land af Herren er at vente, end ved den sande Tros Forplantelse og Evangelii Prædiken, og her til meget forhjælper, at de, som skal lære andre og prædike Guds Ord, ej alleneste har Lærdom og saaledes er verseret udi den hellige Skrift, som de bør at være; men endogsaa Tilhørerne meget kan tjene til Opbyggelse, at Prædikanterne fører saadant Liv og Levnet, som Tilhørerne ej kan være til Forargelse, men langt mere tjene til Spejl og Exempel at følge efter. Saa haver vi siden vores Regjerings Tiltrædelse været betænkt paa, hvorledes alle de ved Vocationerne indsnegne Abusus paa bedste Maade kunde redresseres, alt Simoni afskaffes, og paa Personernes Dygtighed og Meriter alleneste reflecteres. Men som, hvad Ombyggelighed vi for denne saa højt Magt paaliggende Sag ved vores derom d. 23. Oktob. Ao. 1700 allernaadigst udgivne Forordning har baaren, vi dog nu maa fornemme, at en og anden Mislighed sig derved skal tildrage: da paa det vi allernaadigst kunne være forsikret, at derudi intet forsømmes, som muligt er at gjøre, ville vi være betænkt paa en Anordning, udi visse Punkter bestaaende, at gjøre, hvad saavel ved Studenternes Examen som Vocationen herefter udi Agt skal tages. Og er vores allernaadigste Vilje og Befaling, at du til os derom din allerunderdanigste Mening og Betænkende med forderligste indsender, hvad du formener i Besønderlighed derved bør at observeres. Dermed etc. Hafniæ d. 12. Decemb. 1705.

Da disse Mænds kort efter indgivne Betænkninger i adskilligt afveg fra hinanden (udentvivl var det Bornemann, der afveg fra Jespersen og Vandal), blev en Kommission nedsat for at tage Sagen under Overvejelse. Heri fik for-

[1]) Sjællandske Tegnelser, Nr. 65, Fol. 270.

uden de tre ovennævnte Mænd ogsaa den theol. Professor, Dr. H. G. Masius og den tydske Hofprædikant, Dr. Frants Julius Lütkens Sæde. Befalingen til Kommissionens Nedsættelse indedoldes i følgende kgl. Brev[1]).

„Frederik IV. V. G. t. Saasom vi af eders til os indgivne underdanigste Betænkninger om at faa de ved Studenternes Examen og Vocation til Præster indsnegne Misbrug afskaffede, allernaadigst haver fornummet, at der udi eders Meninger nogen liden Forskjel skal være, saa er vor allernaadigste Vilje og Befaling, at I strax træder tilsammen med hinanden, flitteligen overlægger, hvorledes deslige Abusus bedst kunne redresseres og dygtige og skikkelige Personer herefter til Prædikeembedet befordres, og derom et Project til en Forordning skriftligen forfatter, som I os med forderligste allerunderdanigst haver at tilstille. Skulle I og udi eders Meninger ej blive enige, ville vi allernaadigst, at I skriftligen til os underdanigst indleverer, hvad Differens derom imellem eder kunde være. Dermed etc. Hafniæ d. 19. Januarii 1706.

De som forskrevne Befaling udgik til, vare efterskrevne: Doctor Henrik Bornemann, Dr. Peter Jespersen, Dr. Hans Wandal, Dr. Hektor Gotfred Masius, Dr. Frants Julius Lütkens.

Resultatet af Kommissionens Forhandlinger kjender man af Gehejmeconseilets Referat til Kongen, der herefter følger tilligemed Kongens Afgjørelse[2]).

„*Extract af den allerunderdanigst indgivne Project til en Forordning angaaende Misbrugs Afskaffelse med Vocationer til Præstekald, som udi Conseillet d.* 29. *April* 1706 *er resolveret at refereres allerunderdanigst Hs. Kgl. Maj.*

Doctor Peder Jespersen, D. Vandel, D. Masius og D. Lytkens indgiver efter Kongelig allernaadigst Befalning hosfølgende Project til en Forordning saavel for at redressere paa bedste Maade adskillige abusus ved Vocationer, som til at befordre skikkelige Personer herefter til Prædikeembeder, hvoraf den

---

[1]) Sjæll. Tegnelser Nr. 55. Fol. 298.

[2]) Af Conseilsprotocollen i Gehejmearkivet.

1ste Post melder, at Professores Theologiæ, som nu ere eller herefter bliver beskikkede til at examinere dem in Theogicis, som sig paa Prædikestolen ville lade bruge, skulle være forpligtede engang hver Maaned i det ringeste at anstille saadant et Examen publice paa Consistorio for saa mange Studentere, som sig dertil ville angive, dog at de ej ere flere end 16 i det højeste, paa det af Theologis en om Formiddagen kunde have Tid til at overhøre dem in articulis fidei fundamentalibus og Lectione biblica, og intet Examen at maa herefter tilstedes privatim, under hvad Prætext det og være kan, men publice paa Universitetets Consistorio i alles Paahør, som har Lyst til at være nærværendes, hvorved tvende rigtige Protokoller kunne holdes, og i den ene af Notario antegnes ved hver Examen først alle deres Navne, som til Examen antages, dernæst de dem af Examinatoribus gjorte Quæstioner saavelsom enhvers Svar derpaa, i den anden Protokol skal af en af Examinatoribus egenhændig ved Dag og Datum indskrives baade deres Navne, som til at lade sig høre paa Prædikestolen admitteres, saa og deres, som blive rejicerede, og det med Examinatorum og Notarii Haand underskrives, og maa ingen Student, som ikke saaledes er admitteret in Examen theologicum, af nogen Præst stedes til Prædiken i Kjøbstederne efter Forordningen af 23. Nov. 1697.

Conseillet har aldeles intet ved den første Punkt at erindre.

2. Skal Theologi, som examinere, være forbundne ved en særdeles Ed, som de skulle aflægge, alt det, som er forbemeldt, troligen, retsindigen og som for Guds Ansigt forsvarligen at efterleve, og ingen af Misgunst at forurette, ej heller nogen at favorisere for Gunst og Vilje, mindre for Skjænk og Gave, som de directe eller indirecte kunne bekomme eller forvente, ej heller ved at communicere examinandis eller nogen paa deres Vegne hvis quæstiones de dem in examine vil proponere, item at rejicere alle dem uden Persons Anseelse og Medynk, som saa grove befindes, at de ej kan gjøre nøjagtig Besked for den nødvendige Lærdom og den med Skriftens Ord rettelig stadfæste, eller ikke befindes med skjellig Flid at være verseret in lectione biblica, paa det samme Examina maa være saa vel til Opmuntring for de flittige til at stræbe, som til en Frygt for de

dovne, som vel vil lade sig høre paa Prædikestolen, men ikke skjøtter om at have nøjagtige Fundamenter i deres Studiis.

Conseillet har aldeles intet ved den anden Punkt at erindre.

3. Skal ingen, som har faaet sin Attestats, være forpligtet strax derpaa at prædike pro censura, saasom det ej er venteligt, at nogen uden foregaaende temmelig Øvelse kan bevise nogen sønderlig Profect eller Gaver paa Prædikestolen, hvorved han kan naa den Censur, som kan komme ham til Nytte, naar han begjærer at indskrives i det Seminario, hvorom herefter meldes; dog skal de, som ved Examen theologicum ere tilladte at prædike, flittig lade sig høre paa Prædikestolen, særdeles i Trinitatis Kirke, hvor enhver af dem engang i det mindste skal gjøre en Prædiken paa de Tider, som af gammel Skik har været destineret til Studenternes Øvelse i Prædikener.

Conseillet har aldeles intet ved den tredie Punkt at erindre.

4. Som fornemmelig derhen sigtes, at til Vocationer til Præsteembeder altid kan haves dygtige Personer i Lærdom og Gaver og bekjendte for Skikkelighed i Liv og Levnet, og alle utilbørlige Handlinger ved Simoni og andre ulovlige Practiquer til udueliges Befordringer dertil kan forebygges og afskaffes, saa kunde i Kjøbenhavn indrettes et Consistorium Ecclesiasticum, og dertil en Del af Kjøbenhavns fornemste gejstlige beskikkes, som paa en vis Dag og Sted kunde holde deres Sessioner til at sætte i Værk, hvis dem i Forordningen vorder anbefalet.

Angaaende det forslagne Consistorium ecclesiasticum er Conseillet af differente Meninger:

Hr. Gehejmeraad Ahlefeldt og Hr. Blome formener, det kunde være rigtigt.

Hr. Gehejmeraad Lente: Saasom allerede haves et velindrettet Consistorium, saa skulde et nyt ikke behøves, men det gamle kunde videre efter det gjorte Forslag instrueres, saavidt af samme Forslag i efterfølgende Punkter vorder allernaadigst approberet.

Hr. Gehejmeraad Krabbe ligeledes, at det gamle Consistorium, saavidt Examen angaar, er vel nok indrettet, saa at intet nyt Consistorium dertil behøves.

Hr. Groszcanceller formener ligeledes, at intet nyt Consistorium behøves, saasom i det gamle sidder 4 Theo-

logi, hvorved det kunde forblive, naar de alleneste retsindelig gjør deres Embede, og saasom i samme gamle Consistorio endogsaa Stiftamtmanden sidder paa Hans Kgl. Maj.s Vegne som verdslig Øvrighed i visse Sager, saa ses ikke, hvorledes et andet Consistorium over dette kunde indstiftes.

5. Udi samme Consistorio Ecclesiastico kunde tvende Protocoller holdes igjennemdragne numererede og forseglede, som af det danske Cancelli kunde forskaffes; i den ene indføres alle deres Navne, som Tid efter anden antages til Befordring, paa den Maade, som her efter findes anordnet, i den anden, hvis som i hver Session sluttes og hvis Breve udfærdiges, som af alle tilstedeværende skal underskrives. Disse Protocoller kunne holdes rigtig af en edsvoren Notario, som skal være tilholden at præstere fidem silentii, og intet at evulgere, mindre at udstede noget skriftligt af Protocollerne eller i samme at indføre, uden det sker med Consistorii Consens.

Conseillet mener, dette vil bero paa kongelig allernaadigst Resolution, om et nyt Consistorium skal indstiftes eller ej.

6. For samme Consistorio skulle alle de, som noget Præsteembede agter at søge enten i Kjøbstederne eller paa Landet i begge Rigerne, sig angive, og først deres in Examine theologico ved Universitetet erholdte Attestata om deres profectu in Theologicis, dernæst om deres Liv og Levnet baade ved Universitetet og siden paa det Sted, hvor de sig har opholdet, fra det Steds Præposito og Episcopo fremvise, og de, som derom har gode attestata, kunde i samme eller næste Session lade sig overhøre paa ny, 8 ad Gangen, af de gejstlige, som dertil af Consistorio deputeres, hvor da de, som ikke findes at have nogen tilstrækkelig Lærdom, kunde for den Gang afvises, at de enten i Tide kunde tage sig andet for til Fædernelandets Tjeneste, eller og en anden Gang komme igjen med større og nøjagtigere eruditione Theologica; men de, som i det ny tentamine har for Consistorio bevist sig dygtige til det hellige Embede, skulde strax enroulleres i den ene Consistorii Protocol paa den Maade, som strax herefter følger, og for Consistorio en Gang prædike i en af Stadens Kirker, paa det ret kan vides, hvorledes deres Gaver ere paa Prædikestolen, dog at de, som allerede ere Consistorio vel bekjendte af god Lærdom og Gaver ved nøjagtige Specimina pub-

lica eller ved andre Meriter i Bestillinger paa Universitetet, Gymnasiis og i Skoler, for saadan Examine bliver forskaanede, eller om det med nogle saadanne synes fornøden, deres Orthodoxia paa en anden god Maade kan fornemmes.

Hr. Gehejmeraad Blome, Ahlefeldt og Lente: Saafremt et nyt Consistorium skal forordnes, saa er intet ved Forslaget at erindre uden ved den Clausula, at Consistorium skulle have Magt sære Personer fra Examine at eximere, hvilket ikke burde være tilladeligt.

Hr. Gehejmeraad Krabbe er vel af samme Mening, om et nyt Consistorium skulde forordnes, men erindrer derhos, at ved saadan ny Examen var at befrygte, at gamle Studentere, som længe har været klar fra Akademiet og sig for at have nødtørftig Subsistence maa opholde paa Landet, hvor de alleneste applicerer sig til Prædikestolen, skulde derved blive sat tilbage, formedelst de kunde fattes Øvelse i Disputationer og andre Exercitier, som ved Akademiet daglig forefalder, og at de unge saaledes dem kunde vorde præfereret, endog disse ikke nær kunde have den Capacitet til Prædikeembedet, som de forbemeldte gamle; for Resten burde Consistorium ikke have Magt nogen fra den examine at befri, saafremt det endelig skulde komme til et nyt Consistorium.

Hr. Grosz Canceller forbliver ved sin Mening ved den 4de Punct, at intet nyt Consistorium behøves, naar ikkun det gamle vedbørligt forretter sit Embede.

7. Af saadanne velprøvede Personer kan da samles et Seminarium, hvoraf efterhaanden kan tages de, som til Præsteembede skulle voceres; men som den allerhøjeste forlener ikke alle lige mange Pund til sin Tjeneste, og alle Menigheder behøver ikke lige lærde eller lige begavede Prædikanter, saa kunde de befundne dygtige Personer distingveres i Protocollen i 3 differente Classer, saa at i den første antegnes de, som har suffisant Lærdom og gode Gaver, i den anden de, som har suffisant Lærdom men middelmaadige Gaver, i den tredie, de som ere af middelmaadige baade Lærdom og Gaver, og skal hos hvert Navn tegnes Personens Alder, i hvad Land han er født, og hvad Stift han opholder sig udi, paa det enhver, som sig ej her

i Staden opholder, kan begive sig til sit Hjem, dog at enhver i det Stift, hvor han har hjemme strax ved sin Hjemkomst angiver sig hos Bispen og Provsten i Herredet indtil videre.

Hr. Gehejmeraad Blome kan ikke approbere Forslaget om Classerne, men var ellers godt, at enhver Studiosi Dygtighed i Lærdom og Forhold i Levnet blev antegnet i en Protocol, paa det Hs. Kgl. Maj. deraf kunde have vis Underretning om enhver Person, som gjør allerunderdanigst Ansøgning om Præstekald.

Hr. Gehejmeraad Ahlefeldt kan ej heller approbere de foreslagne Classer, saasom en enfoldig Mand ofte gjør mere Opbyggelse i Guds Menighed end den allerhøjlærdeste og højviseste, og Gud efter sit eget uransagelige Raad lader kalde den og den til den og den Menigheds Opbyggelse, at det derfor var nok, at en Studiosus har godt attestatum om sin Capacitet og Orthodoxia, saa og godt testimonium vitæ, hvor med han kunde søge at komme an, hvor Gud ham det selv vil beskjære. (Lente og Krabbe vare af samme Mening.)

Hr. Grosz Canceler forbliver ved den forrige Mening, at intet nyt Consistorium eller ny Examen eller nogen Novitet med Classer behøves, naar alleneste det sædvanlige Consistorium til Gavns gjør sit Embede.

8. Skal enhver Bisp i sit Stift og enhver Provst i sit Herred holde rigtig Fortegnelse over alle de Personer, som hører til dette Seminarium og i deres Stift eller Herred befindes, som og skal staa under Provstens Inspection, som skal være forpligtet, om deres Levnet og Forhold at lade sig informere, saa og om de i deres Studiis ere vindskibelige, og selv høre dem prædike, hvor ske kan, og i det ringeste en Gang om Aaret give om enhver af dem en sandfærdig Relation til Stiftamtmanden, Biskoppen og Stiftsprovsten, som skal være Inspectores Seminarii udi hver Stift og skulle være tiltænkte, hver Aar at fremsende til Consistorium Ecclesiasticum under samtlige deres Hænder en pertinent Relation om, hvis Forandringer sig ved samme Personer kunde begive, nemlig om nogen ved Døden afgaar, eller ganske henflytter i et andet Stift, eller slaar sig til anden Profession, forsømmer sine Studeringer og sine Gavers Øvelse, eller har

begyndt et liderligt og forargeligt Levnet. I hvilke 3de sidste Tilfælde hos saadan en Persons Navn skal i Consistorii Protocol sættes et NB, paa det, om Provstens Relation imod Forhaabning kunde findes ugrundet, samme Person inden et halvt Aar, om han er i Norge, men inden 12 Uger, om han er her i Riget, kan gjøre sin Uskyldighed bevist for Consistorio; hvis det ikke sker, da hans Navn af samme Protocol ganske at udslettes. Men naar nogen af en Stifts Seminario begiver sig aldeles hen i et andet Stift, skal han ved Provsten give sin forrige Bisp saadant tilkjende, paa det denne Bisp ham strax med Testimonio vitæ kan affærdige til den anden Bisp, i hvis Stift den flyttede Person sig begiver.

Hr. Gehejmeraad Blome: at Studiosi, som opholde sig paa Landet og i Provindserne forskaffes testimonia vitæ og morum fra Stifternes gejstlige Øvrighed, naar de gjøre Ansøgning om Præstekald, kunde være godt og nyttigt.

Hr. Gehejmeraad Ahlefeldt er af samme Mening, men saadanne testimonia vitæ at indleveres udi Hs. Kgl. Mj.s Cancelli.

Hr. Gehejmeraad Lente og Krabbe ere af samme Mening.

Hr. Grosz Canceller: Enhver, som gjør Ansøgning om Kald, faar vel at forskaffe saadanne Testimonia, førend han af nogen voceres, efter Lovens 2 Bogs 2 Kap. 2 Art., hvorfor det vel kunde forblive ved Loven og ved den sædvanlige praxin uden nogen Novitet.

9. Capellaner, som til Succession i Præstekald ikke ere berettigede, maa og, om de vil angive sig for dette Consistorio, paa samme Maade som andre og efter udstanden ny Prøve og fremlagte gode Beviser om deres ustraffelige Levnet lade deres Navn indtegne i Protocollen i en af de Classer efter enhvers Merite, at de og til Sognepræsters Embede kunde være beforderlige.

Conseillet formener, at naar de foreslagne Classer ikke approberes, saa falder dette bort af sig selv.

10. Saa snart noget Præstekald i noget Stift vorder ledigt, skal først efter Loven ske andægtig Bøn til Gud i samme Menighed, at han den med en dygtig Præst og tro Tiener vil begave, hvilket først af Provsten siden af Herredspræsterne skal

i alle Prædikener i Agt tages, indtil Menigheden med en ny Præst vorder forsynet. Og saa snart første Gang er gjort Bøn, skal Bispen være forpligtet med Posten at indsende en skriftlig Notice derom til Consistorium med tydelig Forklaring, hvad Kaldets Importance kan være, om det er Kongens Kald, eller under hvad andet jure patronatus det er, og hvor samme Patronus paa den Tid sig opholder, hvorpaa bemeldte Kirke-Consistorium enten til Hs. Kgl. Maj., om det er Kongens Kald, eller til den, som har jus patronatus, recommenderer 6 Personer af en Classe i Protocollen, som svarer til den Classem, udi hvilken det vacerende Kald considereres, da Hs. Kgl. Mj. lader sig allernaadigst behage af de 6 recommenderede at udvælge en, og efter foregaaende Prøveprædiken i den Menighed, han kaldes til, Vocationsbrev allernaadigst at meddele, hvilket og formodes alle andre, som haver jura patronatus lader sig befalde; dog at være en Patrono tilladt, ifald han haver nogen Person i sin Tjeneste, som han til Kaldet vilde have befordret, og der om tilskrives Consistorium, som da ham saavidt maa føje, at de nævner Personen iblandt de 6, som ham recommenderes, saafremt han i Lærdom og Levnet befindes at være kvalificeret og i Consistorii Protokol i en af de tre Classibus er tilforn indskreven, saasom Patronus ikke formenes at bør have Magt med sit jure vocandi at skalte og valte efter eget Tykke til Skade og Nachdel i Menighedens Saligheds nødtørftige Befordring, eller til at befordre nogen til saa helligt og nyttigt et Embede for Vilje og Venskab til ham eller for Skjenk og Gave og andre lige ulovlige Conditioner.

Hr. Gehejmeraad Blome formener dette kunde forblive ved sædvanlig praxin, oc Proprietarierne at beholde deres havende Rettighed at kalde, alleneste at de stricte forholder dem efter Loven og Forordningerne.

Hr. Gehejmeraad Ahlefeldt og Lente ligesaa.

Hr. Gehejmeraad Krabbe: Hs. Kgl. Mj. har absolut Magt til at forbedre Loven og Forordningerne, men haabes dog allerunderdanigst, at Hs. Kgl. Mj. er saa naadig at maintenere Proprietarierne ved højsaligste fremfarne Kongers dem givne og af Hs. Kgl. Mj. selv allernaadigst confirmerede Privilegier, saa at de uforkrænket beholde deres

Rettigheder at kalde, som de sig for deres rede Midler har kjøbt efter kgl. Skjøders og Adkomsters Formelding, og hvoraf de allerunderdanigst skylder og skatter, og Kirkerne maa holde vedlige mangen Gang med considerabel Tilskud af deres egen Fattigdom; skulde ellers Proprietarierne imod deres Vilje paabyrdes ingen Præst at maatte kalde uden af dem, som dette foreslagne Consistorium vilde anordne og foreskrive dem, da vil paafølge, først at en Proprietarius, som sig opholder paa Landet og gjerne vil have en smuk og lærd Mand til sin Præst og Bigtfader, maatte nødes til at nøjes med en Person af den nederste Classer, maadelig i Lærdom og slet i Gaver, formedelst Kaldets Indkomst ikke accorderer til en højere Classe, omendskjønt han af Ombyggelighed for sin Salighed gjerne af egen Gavmildhed vilde accommodere en smuk lærd Mand hos sig. Og for det andet, at den Præst, som saaledes ham blev obtruderet imod hans Inclination, fik at miste en og anden Douceur, som nydes af Proprietarierne, saasom liberal Offer, Bondens fri Arbejde i adskillige Maader, Ildebrands rundelig Udvisning og mere saadant, og 3tio vilde foraarsages stor Strid og Uenighed mellem Proprietarien og Præsten, som bør betjene ham i hans Salighed, dennem begge til stor Fortræd og Menigheden til Forargelse. Beder derfor allerunderdanigst, at Hs. Kgl. Mj. deres højsaligste Forfædres givne Privilegier under kongelig Haand og Segl ville fremdeles maintenere.

Skulde ellers befindes nogen Misbrug hos en eller anden Proprietarius at underløbe, at da saadant paa det skarpeste maatte ansees og straffes efter Loven pag. 215, 8de Art. og Forordningerne; og var at ønske, at de, som lader sig forlyde om saadan Misbrug, maatte tilholdes at nævne Personer, som derudi skulle være skyldige, saafremt de ikke ville holdes for de, der mere taler af Passioner og Affecter, end af nogen grundig og retmæssig Aarsag eller Bevislighed.

11. Med Personers Recommendationer eller Foreslaaelser kunde i Consistorio saaledes forholdes. 1. skal did hensees, at til et vacerende Kald i Danmark foreslaas indfødte danske og

de, som har hjemme i den Province, hvor det ledige Kald er, og til de i Norge vacerende Kald de, som der ere indfødte, enhver i det Stift, hvor han har hjemme eller sig opholder, paa det de, som Menighederne skal betjene særdeles i Norge, desbedre kan være vante til hvis besværlige Rejser, som falder imellem Kirkerne i Landet. 2. naar til noget ledigt Kald recommenderes, skal af den Classe, som saadant Kald regnes til, uddrages alle de Personers Navne, som i den Classe befindes af 25 Aars Alder, dog ikke over 12, om de ere flere, og de ældste og længst indskrevne fremfor de yngre; og paa det ingen skal sættes tilbage eller gaaes forbi, skal hver af de uddragede Navne skrives paa et lige stort Stykke Papir og samme Papirer vel trilles tilsammen og kastes i en Eske og derudi vel sammenblandes, og af en, som er ubekjendt, eller som kan være Haanden (sic!), udtages af Esken og til Notario leveres, som dem aabner og de i dem benævnte Personer til forehavende Recommendation i den anden Consistorii Protokol annoterer; skulde og nogen af de i de tvende første Classer indskrevne tykkes, at Tiden derved blev dem for lang, og derfor selv begjære at maa foreslaas iblandt dem i den 3die Classe, skal det ham ikke vægres, i Henseende han selv gjerne vil tage til Takke.

Conseillet formener, at ingen Forskjel generaliter burde gjøres paa, hvor vocandus var født, ellers kunde formedelst et og andet Kalds Beskaffenhed i Norge vel gjøres Reflection derpaa. Resten kunde forblive ved sædvanlig Praxin.

12. Naar 6 Personer paa ovenmeldte Maade ere seligerede, skal, om Kaldet er Hs. Maj.s, Recommendationen af Consistorio tages beskreven til at forestilles allerunderdanigst Hs. Kgl. Mj., men hvis Jus vocandi er andres, da sendes af Consistorio en skriftlig Notice derom til Inspectores Seminarii, som det strax giver skriftlig tilkjende baade for Patronen saa og for dem, som recommenderes, at de sig i Tide kunde forføje til Patronen og Udgangen ervarte. Og naar Patronen har udvalgt en af bemeldte 6 efter foregaaende Prøveprædiken i Menigheden og ham Kaldsbrev meddelt, kan hannem Hs. Kgl. Mj.s allernaadigste Confirmation meddeles og ikke ellers.

Conseillet formener, at dette beror paa, om det foreslagne ny Consistorium skal have Fremgang eller ej.

Doctor Peder Jespersen med flere fremstiller en Del Poster af deres indgivne Project til Forordning om Vocation, hvorom de ikke har kunnet paafinde noget vist Forslag at gjøre.

1. Angaaende Tiden eller Dagen om Ugen, naar det i Projectet foreslagne Consistorium skal holdes, som ikke kan vides, naar kunde være bedst og belejligt for de af Hs. Kgl. Mj.s høje Betjente, som Hs. Mj. dertil maaske vilde allernaadigst beskikke, saasom de fleste af dem formener, at til Værkets Fremgang kunde være meget tjenligt, om Hs. Kgl. Mj. maatte behage dertil at deputere en af Gehejme-Conseil, Oversecretæren af det danske Cancelli, en eller flere af Hs. Mj.s andre Ministris, som selv haver jura Patronatus, tillige med de af Hs. Mj. beskikkede gejstlige.

2. Anlangende Stedet, saa har de ikke kunnet optænke nogen bekvem Plads for samme Consistorii ordentlige Sessioner Vinter og Sommer, saasom ved Kirkerne ingen saadan befindes og Universitetets Consistorium formedelst Professorernes ordinaire og extraordinaire Forsamlinger ikke kan bruges til nogen vis ugentlig og ordentlig Samling for dette Consistorio, og for samme gjøres dog fornøden at have et Sted med Varme om Vinteren med fornødne Borde, Stole, Bænke, Skabe til Protocollers Forvaring med videre.

3. Hvo i samme Consistorio skulde være Notarius, saasom dertil requireres en Mand, som har studeret og er verseret in Theologicis, hvorom nok kunde gjøres Forslag, dersom vidstes, hvad han for sin Umage, som vil blive stor, kunde nyde. Vel formener de, at enhver Person, som efter Consistorii Recommendation nyder Vocation, kunde give, om Kaldet var af de bedste, 2 Rdlr, af de middelmaadige 1½ Rdlr, af de ringeste 1 Rdlr, som var en ringe Ting imod det, de hidindtil har anvendt paa Rejser frem og tilbage, naar de om Kald har solliciteret, da de nu efter Projecten bliver hjemme, og enhver paa sit Sted ervarte, naar Befordring [forefalder?]. Men som neppe noget Aar over 50 Vocationer forefalder i Danmark og Norge tilsammen, og naar af samme skulde bekostes Brændeved, Lys,

Papir med mere, blev meget lidet eller intet tilbage til Notarii Salarium.

4. Meldes deres Betænkning videre, end i Projectets 10de Post er sket, til Simoni og andre utilbørlige Misbrugs Afskaffelse, hvad nærmere Raad dertil kunde være, nemlig at naar en Patron 6 Persouer af Consistorio blev recommenderet, han da 3 af dem efter eget Behag udvælger, som for Menigheden skal lade sig høre, og naar det er sket, da ved Ballotering i de ældstes Nærværelse i Kirken dens Navn uddrages, som skal voceres. Mens om og hvorvidt dette kan synes at ophæve Patronens Frihed i hans jure, vil falde større Betænkning.

5. Og som det vil være temmelig længe, før nogen suffisant Tal kan haves af Studenterne, som af Consistorio kunde recommenderes til vacerende Kald, saasom de fleste ere langt borte, og ingen skal ville underkaste sig ny examini eller tentamini for dette Consistorio, uden han nogen Tid tilforn har forbedret sine Studia Theologica, saa var fornøden, at i den udgaaende Forordning nogen Anstalt gjordes med dens virkelige Efterkommelse paa ½ Aars Tid fra Forordningens Dato, at den imidlertid overalt baade i Danmark og Norge kan publiceres, og fornøden Anstalt om Alting gjøres.

Conseillet formener, at 1. 2. 3. 4. 5. Puncter vil bero paa kongelig allernaadigst Resolution, om det foreslagne ny Consistorium skal introduceres eller ej.

6. Og som Hs. Mj.s allernaadigste Befalning melder om examinibus, saa de derunder kan have Aarsag at forstaa de examina ordinandorum, som af enhver Biskop forrettes i sit Stift strax for Ordinationen, saa indstilles til Hs. Mj.s allernaadigste Resolution, om ikke Biskopperne burde anbefales at holde saadanne examina i 3 eller 4 af de lærdeste gejstlige, som bor i Byen derhos, deres Overværelse, paa det dermed rigtig og uden al Mistanke kunde tilgaa.

Hr. Gehejmeraad Blome formener ej at være skadeligt, at Biskopperne efter Forslaget holdt saadanne examina i 3 eller 4 af de lærdeste gejstlige deres Overværelse.

Hr. Gehejmeraad Ahlefeldt ligesaa.

Hr. Gehejmeraad Lente har derimod intet at sige, saa-

fremt Hs. Kgl. Mj. behager saaledes at forandre Biskoppens Embede fra Loven, som det Biskoppen allene befaler.

Hr. Gehejmeraad Krabbe: dette kunde nok forblive ved sædvanlig praxin og Loven, som herom gjør udtrykkelig Anordning til 2. Cap. 3 art. 2 pag. 211 et pag. 213 art. 5.

Hr. Grosz Canceler ligesom Hr. Gehejmeraad Krabbe.

7. Iligemaade var vel fornøden, at Bisperne alvorligen blev befalede ikke at tage nogen Foræring eller Gave af nogen Ordinato, under hvad Prætext det og være kunde, hvorved fattige Personer i højeste Maader betynges, og Forargelse gives.

Conseillet formener, at dette kunde forblive ved Loven og Forordningerne, hvor al Skjænk og Gave forbydes, vid. Lovens 2 Bogs 17 Cap. 16 Art.

8. Og som det er at befrygte, at den af Hs. Kgl. Mj. allernaadigst anordnede Ed, som af ordinandis skal fordres, maatte paa nogle Steder være bleven efterladt og forsømt, saa ervarter de Hs. Kgl. Mj.s Vilje, om noget om denne Post saavelsom om foregaaende skal indrykkes i Forordningen, hvorom de ikke har understaaet dem noget i Projectet at indføre uden kgl. special allernaadigst Befaling.

Conseillet formener, at om nogen slig Forsømmelse hos nogen vedkommende kan specificeres og bevises at være underløben imod Loven og Forordningen, da burde det straffes og her efterkommes.

Biskoppen D. Henr. Bornemand indleverer allerunderdanigst hvad Difference der er imellem de committeredes og hans Tanker udi den til Forordningen om Studenternes Examine og Vocation til Præstekald opsatte Project, og i 3de første Articler om bedre Anstalt og Beskikkelse ved Examina, er med dem enige i alle Maader, ønsker ikkun at Censurerne over de omhørte Prædikener maatte efter gammel Skik heller ske i Kirkerne offentlig end i Husene hemmelig, saasom slige offentlige Censurer ere nyttige for omkringstaaende Studenterne, som hører, hvad i den aflagte Prædiken roses eller lastes, og derefter kan rette sig i deres Prædikener.

Mener allerunderdanigst, at til mere Forsikring paa deres Dygtighed, som kaldes, kunde paa ny et alvorligt og skarpt Examen anstilles over alle dem, som Kald søge eller til Kald antages; men at dertil et nyt Consistorium Ecclesiasticum skulde indrettes, dertil findes aldeles ingen Fornødenhed, eftersom det Seminarium af smukke og dygtige Subjectis, som de andre committerede intenderer til, kunde nok haves af de Specificationer og Fortegnelser, som holdes over de ordinaire examina, og kunde nok Alting hermed ske til Fornøjelse, og det ordinaire Consistorium forrettes ved de ordinaire Theologos og examinatores, eller om Hs. Kgl. Mj. vil dertil endnu befale og forordne flere, uden at dertil behøves andre Innovationer, ny Sessioner eller Protocoller eller Vidtløftigheder, som det ny Project omformelder; hvilket har forvoldet, at, som han ved mundtlige Demonstrationer ved 4 Conferencer ikke har kunnet formaa de andre fra de ny Tanker, han da har unddraget sig fra Værket, og forhaaber at Hs. Kgl. Mj. selv skal allernaadigst befinde samme Værk at være 1. ganske unødvendigt; thi hvad examina og de dygtiges Udledelse, som i Projectet 4de og 5te Punkt meldes om, angaar, da synes saadant et Consistorium aldrig at behøves, saasom alt det, som i samme Consistorio skal forrettes, derved sker enten efter Loven nu allerede virkeligen paa sin Maade, eller og kan anordnes herefter at ske tilbørligen ved de dertil brugelige og sædvanlige Midler og Veje, og det langt snarere, end ventes kan ved de ny foreslagne Inventioner, saasom her er Consistorium for Professores og alle Faculteter med alle Pertinentier og Væsen, her er Consistorium for Præster, Skole- og Kirketjenere, her holdes Consistorium 4 Gange om Aaret i Ægteskabssager efter Loven, saa dette Consistorium vil blive som det 5te Hjul paa Vognen, som ingen trænger til.

2. At være et ganske nyt og i disse Riger og Lande ganske usædvanligt og ubrugeligt Værk, som man maaske vil laane fra andre Stæder eller Republiqver, men ikke strax kan accordere med kronede Regjeringer og Riger eller være compatibel med Hs. Mj.s Royauté og det absolute souveraine kongl. Dominio.

3. At være et Værk, der vil kuldkaste Landsloven, kongelige Forordninger og Rescripter i mangfoldige Poster.

4. At være et unyttigt og mere skadeligt end tjenligt Værk, saasom derved vil foraarsages Ophold og Sendrægtighed i Kaldenes Beskikkelse, saasom først skal Vacantserne fra hver Sted notificeres Consistorio, saa skal 6 af Seminario præsenteres, hvilke Patronen vil høre alle, og deraf den bedste udvælge; skal nu disse Prædikener tillige med den udvalgtes egne Prøveprædiken ske allene om Søndagen og af én Person allene og ej flere paa én Dag, saa ses, hvorlænge saadant vil vare, foruden til Examina, Rejser, Breves Omvexling og andet; derforuden ses ikke nogen Anledning af Guds Ord til den i den 7de, 9de, 10de og 11te Punkter foreslagne Distinction, at Lærere considereres enten efter Menighederne selv eller efter Menighedernes Tilstand og Importance, eller efter ældst og yngst Indskrivelse, men det umulig kan altid blive ved visse indtegnede og indskrevne Personer.

Herunder har Kongen egenhændigt skrevet:

> Nachdemmahlen Wir desz Conseils Sentiment, und insonderheit nach denen Meisten votis conform mit Unsern Sentiment befunden, als Wir gleichfalsz über der 4 Theologen neü eingegebenen puncten entworffen haben, so befinden Wir weiter nichtes darüber zu erinnern."

Overensstemmende med Conseilets Betænkning og Kongens Beslutning udgik der følgende kongelige Skrivelse til Kommissionens Medlemmer, hvori de vel takkes for deres velmente Forslag, men hvori der tillige tilkjendegives dem, at man ingenlunde ønskede radikale Forandringer i det bestaaende, men kun læmpelige Ændringer, hvorhos tillige Udkastet til en Forordning angaaende en bedre Indretning af den theologiske Examen sendtes dem til Betænkning [1]):

„*Til Doctor Henrik Bornemann, Dr. Ped. Jespersen, Dr. Hans Wandal, Dr. Hector Gotfried Masius og Dr. Frants Julius Lütkens om at indgive deres Betænkning til en Forordning om Vocation til Prædikeembedet.*

Frederik IV. V. G. t. Vi give eder hermed allernaadigst tilkjende, at vi have efterset eders til os indgivne allerunder-

[1]) Kongebrevet er meddelt efter Sjællandske Tegnelser. Nr. 55, Fol. 467.

danigste Betænkende om at faa afskaffet de skadelige Misbrug og ulovlige Handeler, som ved Vocationer til Præsteembeder paa mange Steder i vore Kongeriger tvertimod Loven og andre kongelige udgangne Forordninger foregaar, og deraf allernaadigst fornummet eders Flid og Nidkjærhed for at faa retsindige Prædikanter til Menighedernes Tjeneste beskikkede, som vi i kgl. Naade optager. Men som vi aldrig have haft udi Tanker at indrette et Consistorium Ecclesiasticum, som udentvivl en og anden Vidtløftighed vilde bringe tilveje, ej heller at betage Patronis deres Jus vocandi, men alleneste at afskaffe al Misbrug, som derved kunde foregaa; vi ogsaa skulde formene, at hvis Professores Theologiæ ved Studenters Examen uden Personers Anseelse med Nidkjærhed gjør deres Embede, [og] Bisperne saavel ved den sidste Examen, før Ordinationen sker, observerer det samme, som ellers om Præsternes Forhold udi deres Embede tager nøje Omsorg og Information, der aldrig kunde haves Mangel paa dygtige og skikkelige Præster: Saa have vi vores allernaadigste Mening og Tanker om samme kristelige Værk i hosfølgende Project til en Forordning eder villet tilskikke, hvilket I med god Agtsomhed med hinanden haver at gjennemgaa og os eders allerunderdanigste Betænkende forderligst at tilstille, om noget derudi kunde være at forandre, enten med at tage fra eller at sætte til, og hvad det kunde være, førend Forordningen i Tryk udgaar. Og som nogle af eder ere af de Tanker, at de Theologi, som examinerer, en særdeles Ed skulle gjøre, saa er vores allernaadigste Vilje og Befaling, at I samtlige med hinanden strax tilsammen træder, og da projecterer en Formular til den Ed, som Examinatores i saa Maade bør at aflægge, hvilken Formular, saasnart I den haver forfattet, I os allerunderdanigst haver at tilstille. Dermed etc.

Frederiksborg d. 4. Septembr. 1706."

Enden paa Forhandlingerne, hvis videre Gang ikke er mig bekjendt, blev, som ovenfor er bemærket, Udstedelsen af den kgl. Forordning af 1. Avgust 1707, hvorved Forholdet for længere Tid ordnedes og en i flere Henseender grundigere og paalideligere theologisk Embedsprøve ind-

førtes. Det nærmere angaaende denne Forordning tilligemed nogle Bemærkninger om de Forandringer, Prøven senere er undergaaet, forbeholdes til en senere Meddelelse.

Tillæg.

1.

Christian mett gudtz naade Danmarckis, Norgis, Wenndis oc Gottis Konning &c.

Wor synderlige gunst tiilffornn, wiider att wii nu skicke tiill wortt Slott Kiøpenhaffn thenne breffuiszere Her Pouell, som skall ther studere, oc haffue wii loffuitt att wiille lade besørge hannom mett wnderholling paa ett aars Tiid, Thij bede wij etther oc begere, atti wiille lade forffare, om hand icke kand fange kost wdj Helligesthus, om ther fattis nogen aff thee tolff studenter, som forordineret ere att skulle haffue theris wnderholling, hand thaa kand ther fange syn wnderholling, oc ther som thet icke kand skee, attj thaa lade hannum gaa wp paa scriffuerstuen paa wortt slott Kiøpnehaffn oc haffue synn wnderhollning tiill saa lenge att hand kand fannge kost wdj Helligesthus, oc attj wiille bestiille thet saa, att hand maa fange ett kamer vtj Helligesthus, som hand kand [haffue] syn werelse vdj. Ther mett skeer oss synderligen till Willie. Beffalendis etther gud, Schreffuitt paa wor gard W...gordtt søndagen Misericordia Domini Aar etc. Mdxlvj (ɔ: 9 Maj 1546). Wnnder wortt Signett.

Udskrift:

Oss elskelige Hr [Eske Bilde vor Mand] Raad oc stadt-[holder i Kiøpnehaffn].

(Noget beskadiget Original i Gehejmearkivet.)

2.

Her Niels Morsing sogenne Prest tiill Budom Kiercke oc Her Augustinus sogene prest tiill Huerup wdj Thye Bleff forlöffuedt att motte drage tiill studium, som her Epther föllger.

Wij Chrestiann thenn tredie &c. Giør alle wittherligtt, att epthertbij thenne Breffuiser Her Niels Morsing sogene

prest Er tiill sindtz at wille giiffue seg tiill Etth Vniuersitet paa nogen tiidt ther att studere oc legge wiider windt paa seg wdj bogelige konster, Tha haffue wij wnth oc tiilstedt Oc nu mett thette wort obenne breff wnde oc tiillstede, Att forne Her Niels maa giffue seg fran synn sogenn oc studere, Dog saa att handt skall skicke hans sogenne mendt enn goedt forstandig personn tiill enn Capellann, then som superintendenten kiender ther goedt fore, som wdj hans stedt thenn stundt handt studere(r) kandt giøre sogenne folckedt theres Rette tiilbørlig thieneste bode indenn kierckenn och wdenn, som enn sogenne prest bør att giøre synne sogenne Folck, Oc skicke seg boede wdj lerdom Oc leffnidt som tiilbørligt er. Thij forbiude wij alle Ehuo thee hellst ere eller were kunde Serdeles wore foggeder Embitz mendt Oc alle andre forne Her Niels her emodt paa forne Budom sogenn Eller nogenn synn Rette preste Renthe, thenn stundt att handt studere hosz nogen Vniuersitet, att hindre Eller wdj nogenn maade forfang att giøre, Vnder vort hylleste oc naade. Actum Aalburg thenn 30. Augusti Anno 1558.

(Tegnelser over alle Lande, Nr. 5. Fol. 401.)

3.

Frederich thennd Anden mett Gudz naade Danmarcks, Norgis, Wendis og Gottis Konning &c.

Wor synderlig gunst tilforn, Wiider, att effther thij Gud almechtiste haffuer kallitt Mester Kield Jull, som var Superintendent i Wiiborg stigtt, haffuer Capitelit vdj Wiiborg, mett alle Prouesterne ther vdj Stichtett vdualdt oc kaldet thenne breffuiser, Mester Peder Tøgerszen, til Superintendent att were ther samestedz, Oc hannom til oss forskickitt att schulde giøre sin Eed. Tha paa thett att inthett skulde forsømmes, som til Guds ere oc Religionens forbedring kand were, haffuer wij for nøttigt oc gott anseett, Att hand aff ether bliffuer offuerhørdt oc Examineret førre hand til samme befaling bliffuer aff oss samtøckt oc Confirmerit. Thij bede wij ether oc begiere, Atj strax foretager forne Mester Peder Tøgerszen, hannom mett fliid offuerhører oc Examinerer, Oc all leylighet grundelig forfarer, Oc mett hannom strax vdj Morgen tilschriffuer Oss ethers wintnisbyrd, Om hand til

same Superintendents Embede oc kald Er duelig oc god, Oc thet, Gud til ere, Oc Religionen til beste, er bequem at forestaa, at wij oss ther effther kunde haffue att rettę. Ther mett gier i oss synderligen till wilge. Schreffuitt paa wort Slott Frederichsborg then 27. Maij Aar &c. Mdlxxij. Vnder wortt Signet.

Udskrift:

Oss elsk[e] Hederlig oc Hoglerde mend Rectorj, Doctoribus, Magistris Oc menige Professoribus, vdj wort Vniuersitet, i wor kiøbsted Kiøpnehaffn.

(Original i Konsistoriets Arkiv, Pakken Nr. 184.)

4.

Di Høylerde i Kiøbenhaffn fick breff Studenternes testimonia anrørendis.

Christianus quartus.

Wor synderlig gunst tilforn, Wiider att effterdj wij Naadigst haffuer ladet forordne, att wdj Prestekald i Synnderlighed schall hedensees til de Testimonia, Personnerne haffuer saauell fra Vniuersitetit som fra dieris priuato preceptori, Thj bede wij eder oc wille, Attj effter thenne dag haffue i Agt, att samme testimonia icke Annderledis befindis were giffne end som forne Personners Leffnit och Lerdomb kannd tillstede och forschylde, Saa frempt i icke der till Sielff wille suare &c. Dermed &c. Haffniæ den 13. Septembris 1621.

(Sjællandske Tegnelser, Nr. 21. Fol. 595.)

5.

Her Jørgen Braaed fick beuillning paa 2 aars thid att drage uden Landz att Studere.

Christian 4. G. A. W. att wi aff Synderlig gunst och naade Naadigst haffuer beuilgett och thillatt, och nu med dette Vortt obne breff beuilge och thillade, att Oss Elschel. Hederlig och Wellerd Mand Her Jørgen Braad, Sognepresl udi vor Kiøbsted Wordingborg, maa effter hans flittig och wnderdanigst anfordring begiffue sig her udaff Rigett og paa udenlandtz Vni-

versiteter att forbliffue Sine Studia att Continuere och forfremme paa halff anden Aars eller thou Aars thid i dett allerlengste, och dog i des medlerthid nyde huis Prestelig rente och rettighed der kand falde aff Samme Wordingborg och tilliggendis Sogner, och skall hand deremoed were thillforpligtt att holde en goed dygtig person, som Samme kald kand betiene, emedens hand derude forbliffuer, saa der formedelst hans frauerelse inted forsømmis. Forbiudendis alle och en huer forne Her Jørgen Braad heremoed efftersom forschren staaer att hindre eller i nogen maader forfang at giøre vnder wor Hyldeste och naade. Frederichsborg dend 15. Octobris Anno 1622.

(Sjællandske Registre, Nr. 17. Fol. 318.)

6.

Uddrag af Acta Consistorii angaaende den theologiske Attestats.

1. April 1630.

Literæ Regiæ om Attestatione bleff leest[1]), och schall Rector althid dirigere negocium och Examen haalldes in Consistorio, enten Rector kand verre tilstede eller iche. Och loffuede M. Niells Pedersen adt verre en af Examinatoribus dett förste Semestri, och 2 schall tages aff die andre facultatibus. Och schall exscriptum literarum Regiarum ophenges i Closteritt, och Juventus der henvises alio programmate, hvor præcipua momenta schall indføres och tryches.

13. April s. A.

Rector gaff thilkiende, huorledes quatuor numero futurorum baccalaureorum haffuer omnium nomine verret hoes hannem och giffuet thilkiende, adt Edictum Regium de Attestatione skulle vere nimis strictum et rigidum, om Baccalaurej jam promoti schulle subjiceris ulteriori Examini. Huillchett Martinus Gutmandinus vedgich och indlagde med 3 Andre, Nemlig Nicolao Jacobi, Samuele Erasmi och Albino omnium nomine, libellum supplicem in eandem sententiam. Omnium itaque consensu

[1]) Brevet var af 7. Nov. 1629, men paa Grund af Pesten havde Universitetets Virksomhed i nogen Tid været saa godt som standset.

Martinus Gutmandinus tanquam os coeterorum ob contumaciam et immodestiam rejectus, tanqvam indignus, qvi hisce Baccalaureatus honoribus ornetur, licet ob doctrinam totius senatus judicio prius omnibus coeteris prælatus sit. Et una monitus ne tam cito ab Examinatoribus ad functionem aliqvam approbetur. Quæsitum est ab omnibus coeteris, an Edictum Regium de attestatione et Examine pro functione Ecclesiatica vel Scholastica ......[1]) improbarent. Negarunt id ad unum omnes. Fassus tamen est Albinus, se libellum supplicem composuisse. Et manum Rectori porrexit Martinus Gutmandinus, se præsto fore, donec constiterit de Magistratus voluntate, quid hoc in negocio ulterius velit fieri.

22. Maj s. A.

D. Wormius proponeret om en aff sine discipulis adt verre Hører paa Soroe, om dette er icke noch, adt hand haffuer verret ett Aahr her i Academiet, effterdi hand kommer thill Soroe. Bleff suarett, hand schall iche der verre in Academia, men Hører i Scholen der, dog ingen maa bekomme officium scholasticum, uden hand haffuer continueret in Academia i 2 Aahr.

3. Juni s. A.

De, som ere promoti Magistri oc haffue her tagett gradum, skulle icke videre examineres, saa fremt mand icke tviffler paa deres profectu in re sacra; men de, som andensteds fra promoti indkomme, skulle sistere sig examini, at mand om deres Religion oc profect kand vere vis. Og naar her efter Candidati Magisterij examineres, daa skulle Doctores Theologiæ synderligen examinere dennem in lectione Biblica et locis communibus, og giffue act paa, at ingen admitteres uden de, som ere idonei.

6. Avgust s. A.

M. Stenius Conrector udi Lund begierer publicum Academiæ testimonium, sporis de attestatione. Professores formener, effterdi hand nyligen er examineret, den tiid hand promoverede in Magistrum, oc hand udi samme Examine sine profectus publice in consistorio declarerede, at da kan ingen tviffuell være, om hannem kand testimonium publicum bevilges.

---

[1]) Her er et ulæseligt Ord.

1. Oktober s. A.

De som giffue sig til Examen effter Kongl. Majest. Breff, oc bliffve ob extremam ruditatem rejeceret, skulle ikke maatte komme til Examen igien, inden et halfft Aar er forløben effter de bliffve rejeceret.

15. Juni 1631.

Petrus Johannis begierer publicum testimonium sine Attestatione, efftersom hand icke vil continuere studium theologicum, men drage udenlands oc begive sig ad aliud Studium. Men bleff hannem afslaget.

8. Februar 1632.

Finita concione bleffue Professores thilstede, som vare i Kirken, oc proponeret Rector om en Studiosus Petrus Marbeck, Hører i Ribe, kunde faa publicum testimonium, som hand nu begærer, effterdi hand icke paa Academiet haffuer studeret, men efftersom hand var kommen thill Riber Skole, mens Cæsariani vare i Landet, kom hand facta pace hid att deponere, oc drog strax bort igien thill Skolen, saa hand intet paa Academiet haffuer værit, vidre end der hand fich siden Attestationem. Bleff sluttet, at H. Canzelers mening her udi skulle vides.

Til Oplysning kan hidsættes følgende Brev fra Biskop Jens Dinesen Jersin i Ribe om denne Sag (efter en Afskrift i kgl. Bibl.):

Magnifice Dn. Rector, Vir admodum Reverende et excellentissime, frater in Jesu Christo sincerrime.

Officii ratio, si scribendo tibi importunus fuero, me excusabit. Nam Petrus Marebechius de testimonio Academiæ publico vos sollicitat: quoniam vero de conatu ejus ambigo, quod rem haud frequenter usitatam postulet, præsenti tamen tempori admodum necessarium, paucissimis rationes ipsius perstringere censebam. Ante quinquennium, ut opinor, ex discipulo Scholæ Ripensis collega factus est. Incidit interea tempus illud Cimbriæ nostræ difficillimum, in quo, quantum turbæ præsentes patiebantur, officii partibus non defuit, at cum hoc incommodo, quod interea sine civis Academici jure esse necesse habuerit; quod tandem approbato excell. dn. Professoribus et rev. dn. Examinatoribus profectu, una cum attestatione, ante annum et semestre, ni fallor, impetravit. Tenuitas rerum ipsum ad labores scholasticos statim retrusit: in quibus quia industriam cum fidelitate morumque honestate mihi probavit, scholæ Rindcopiensis, cujus duæ tantum sunt classes, moderationi præfeci. Nunc ab ecclesia Vorbassensi et Grenensi ad sacrum ministerium est vocatus, quam conditionem nemo fere propter tenuitatem ambit. Sed destituitur testimonio publico.

Fortunæ ejus igitur jam in manibus vestris videntur sitæ : hoc autem persuasus sum, Vos ipsi nequaquam defuturos, quantum salvis legibus poteritis : idcirco neque multis onerari Vos petendo volo : tantum hoc addo, propter bene et fideliter fructuoseque navatam juventuti operam, ac pie honesteque omnium testimonio apud nos transactam vitam, hanc testificationem denegare flagitanti, me religioni habuisse. Tota autem ipsius spes in eo vertitur, labores scholasticos pro tempore studii Academici numerandos, id quod vestræ prudentiæ committo. Constitutio quidem ea ante aliquod tempus, ni fallor, valuit, amiseritne vigorem per novellam aliquam, haud satis mihi constat; de tuo autem Magnifice Dn. Rector studio et in me amore satis constat, cujus causa tantum facies, quantum licebit. Vale Vir Reverende et Clarissime cum bono domus dei diu incolumis. Scribebam Ripis d. 28. Januar. An. J. Chr. 1632.

T.
Janus Dionys. Jersinus

Udskrift til Prof. theol. M. Johannes Erasmius (Brochmand) Kjøbenhavns Universitets Rektor.

11. Februar s. A.

Efftersom M. Rector haffde talit med Cancellario anlangende Pet. Marbech, om hannom motte beuilgis publicum Testimonium, haffuer Cancellarius cum Senatu Academico det beuilget, effterdi Personen var skickelig oc lenge tient, hen ved femb Aars tid, i Skoletieneste. Siden var Kaldet ringe, som hand kaldis til, saa mand icke lettelig skulle kunde faa nogen anden der thill. Derforuden thilholde novellæ constitutiones, att totus Senatus Academicus maa in tali casu giøre nogen Dispensation.

17. Marts s. A.

Petro Johannis, som skal uere Prest paa Ferrøe, maa beuilgis publicum Testimonium, endog hand icke haffuer her paa academiet continueret sine 2 Aar.

7. April s. A.

Skal M. Wolfgangus Rhumannus oc M. Joh. Christophorus examinere med Theologis pro attestatione for dette halffue Aar.

Blev sluttet, att den Professor, som er Academiæ Notarius, skall icke haffue Partes in hoc examine, formedelst hand paa de Dage, naar examen holdis, gemeenlig haffuer att bestille, oc ellers er nocksom occuperet.

14. April s. A.

Gaff Rector thilkiende, att M. Johannes Christophorus icke kunde haffue partes in examine Theologico, formedelst hand Løffuerdag oc Onsdag, naar examen holtis, haffde sine Lectiones som en Pædagogus att uare paa, huorfore udi hans sted bleff forordned M. Jacobus Finckius.

31. Maj 1633.

Lod Rector erfare hos Professores, om M. Hans Skytte, M. Jens Søffrensen oc M. Hans Friisz maae bekomme Testimonium publicum Universitatis sine ulteriore examine. Da bleff suaret, att efftersom saadant er nogle gange paa Consistorio thillforn beuilget, thil med de nu nyes ere examinerede [1], saa oc ingen tviffuell om dennom er, att de daa Testimonium Universitatis maa bekomme.

23. Juni 1634.

Om een studiosus Petrus Christierni Humblius kunde bekomme sitt testimonium publicum, efflerdi hand ickon haffde været ett halfft Aar her paa Academiet. Dog bewiste hans Privatus Præceptor Dn. M. J. Brochmannus, att der hand Ao. 1629 kom først till Academiam, och eett halff Aar derefter pesten begyndte at grassere, haffuer hand forføigett sig uden lands, och der studeret halffanden Aar: Siden er hand hiembkommen, och haffuer værett Nobilium quorundam informator paa Soer Academie udi tuo Aars tidt. Huor hand ochsaa haffuer bekommen sin attestation, som Dn. D. Christianus Matthiæ, Theologus ibidem, och Dn. M. Nicolaus Schelderupius haffde subscriberet 7. Augusti Ao. 1633. Siden haffuer hand været Rector Scholæ Neoburgensis in Fionia, och haffuer Dn. Episcopi D. Johannis Michaelij Honestatis ipsius et Fidelitatis testimonium derpaa. Effter slig leylighed kunde ingen siunes billigt at were, att testimonium publicum skulde hannem negtes.

24. Januar 1635.

Bleff hans May. breff, een ny Fundatio, anlangende Studenterne udi Regentzen, lest [2].

---

[1]) Nemlig inden de tog Magistergraden.

[2]) Det ovenfor (S. 627—30) meddelte Brev af 9. Januar 1635 om Prædikeøvelser.

21. Febr. s. A.

Proponerede Mag. Dn. Rector, at der haffde weret atschillige Studiosi hosz hannem och begerede testimonia publica, som icke haffde lenger studeret end 2 Aar: Wilde derfor wide, om die motte bekomme deres testimonia, effterdi att Hans May. breff icke endnu war divulgerit, de continuandis integrum triennium studijs, thi de haffde bekommet deris attestation. Bleff suaret: effterdi lex nondum promulgata neminem obligat, och det samme Regium edictum icke kand promulgeres, førend Regentzen bliffuer ferdig: da kunde professores icke billigen att were erachte, att deris testimonia skulle dennom forholdis.

11. April s. A.

Spectabilis Dn. Decanus, M. Jac. Matthiæ et M. Thom. Bangius succederer Dn. M. Rhumanno et Dn. M. Finckio in examine pro attestatione udi dett effterfølgende halffue Aar.

28. Juli s. A.

Skall skriffuis alle Dn. Episcopis till, at hereffter ingen skall maa ordineris, uden de haffde attestationem exercitij et profectus concionatorij.

Skal dett samme indføris vdi programmate, som skal anslagis, att Studiosi effter ferias kommer ad consueta exercitia, inprimis concionatoria. Thi die, som haffuer allerede fangett deris attestation, dennom schall samme attestation icke got gieres, uden die haffuer peculiarem attestationem donorum in concionando.

11. Maj 1636.

Zacharias Olai, efftersom hand haffuer gode dona concionandi, och haffuer bekommet kaldsbreff att were Skibsprest vdi hans Maytts Flotta, kand han, licet absente privato præceptore Dn. D. Plumio, ita urgente necessitate, bekomme demission; dog schall hand schaffe sig testimonium privati Præceptoris, naar hand kommer tilbage aff Reigsen igien.

18. Juli 1638.

Bleff sluttet, att her effter skall Pædagogi verre med att examinere till attestationem theologicam, at all umage skal icke henge paa nogle faa.

---

[1]) A. C. 9. Sept. s. A. gjentages, at Notarius skulde tilskrive Bisperne det samme, »oc schall huer dennom sendis itt patente der hos«.

Mariebo Stiftskirke.

Af Professor N. Høyen.

Først i Aaret 1803 fik Lolland og Falster sin egen Bispestol. Til Stiftskirke udkaaredes den anseligste Bygning paa disse Øer, Sognekirken i Mariebo, tæt ved den søndre Sø, i en af vort Fødelands yndigste Egne. Nu staaer den fuldkomment frit, engang var den omgiven af talrige Klosterbygninger, der efterhaanden saa godt som aldeles ere forsvundne, og desto mere iøinefaldende vender den derfor sin brede Forside imod Øst, medens det smallere Chor fremtræder i Vest fra Langhuset. Nu har den kun et lille Spir, som i nyere Tid er blevet opsat paa den østre Gavl, tidligere reiste sig et ikke uanseligt firkantet Klokketaarn ved Chorets Ende, og det stod der endnu i Midten af forrige Aarhundrede.

Det Paafaldende i dens Ydre tillhører den imidlertid ikke alene; Mariager Kirke havde en lignende Form. Ogsaa dens Forside vendte mod Øst, og Taarnet stod i Vest op mod Chorets Slutning. Men den største Del af Langhuset blev nedrevet i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede, og kun dets vestlige Del tilligemed Choret og Taarnet staaer tilbage som Vidnesbyrd om vor Fattigdom eller vor Sløvhed.

Da det Særegne ved disse Bygninger forklares af deres Bestemmelse til Klosterkirker, og da de begge havde deres Mønster i Vadstena Kirke, som endnu staaer mellem sine Klosterbygninger, der, om de end for største Delen ere

forandrede eller ombyggede, alligevel have bevaret Spor af den oprindelige Indretning, vil et Blik paa denne, den hellige Birgittes, Stiftelse være nødvendigt, inden vi gaae over til en Betragtning af Mariebo Kirke[1]).

Da Birgittes Ben i Aaret 1374 bragtes fra Rom til Vadstena, stod allerede en Del af Klosterbygningerne, saaledes som hun selv havde bestemt det; efter at hendes Orden havde faaet pavelig Bekræftelse; men det fuldstændige Klosterliv synes dog først en halv Snes Aar senere at have taget sin Begyndelse. Søstrenes Antal var fastsat til tresindstyve, og til dem sluttede sig fem og tyve Brødre. Denne Begrændsning af Klosterboernes Tal og især Samlivet af Søstre og Brødre under en Abbedisses Styrelse hørte til det, som gav Salvator-Ordenen dens særegne Charakter. Men dette Samliv kunde ifølge Bestemmelsen aldrig faae det Omfang, som lignende ældre Stiftelser havde, og dets nærmeste Formaal var vel at sikkre Nonnerne den præstelige Bistand paa en saa inderlig og uadskillelig Maade som muligt. I Kirken skulde der være tretten Altere, hvis Tjeneste besørgedes af lige saa mange Præster, understøttede af fire Degne, og for at de uforstyrret kunde varetage deres Kald, kom otte Lægbrødre til, som skulde sørge for alt det Fornødne ved Kirke- og Klosterbygninger. Alt var i Begyndelsen høist tarveligt; den første Kirke var kun af Træ, og efter dens Brand (1388) har den følgende ikke udkrævet lang Tid, da den stod færdig til Birgittes Skrinlægning (1393). Den første Juni

---

[1]) Beskrivelsen af Vadstena Klosterkirke i dens nuværende Tilstand støtter sig paa den Skildring og Opmaaling, som Prof. C. G. Brunius har meddeelt p. 78—112 i »Konstanteckningar under en Resa År 1849. Lund 1851.« Med Hensyn til Maalene maa det erindres, at den svenske Fod er lidt mindre end den danske. Den historiske Fremstilling grunder sig paa: 1. Diarium Vazstenense ab anno 1344 ad annum 1545 (Scriptores rerum Suecicarum medii ævi. Tomus I. Upsaliæ 1818). 2) Wadstena Kloster-Reglor. Efter gamla Handskrifter, utgifna af C. F. Lindström. Stockholm 1845. (Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet. Andra Delen. Häft. 1.)

var den Høitidsdag, da Stifterindens Ben indførtes i Kirken som hellige Reliqvier; selv under Loftet var den beklædt med Tapeter, og fire Biskopper bare Helgenskrinet, som hensattes paa Høialteret i Brødrenes Chor.

Imidlertid tiltog Ordenen i Anseelse. Allerede i det følgende Aar kunde den sende Brødre til Italien, for at grundlægge et nyt Kloster i Nærheden af Florens, og i den samme Sommer strømmede talrige Skarer til Vadstena, for at bringe deres Offre og nyde godt af det Jubelaar, Paven havde tilstaaet Klosteret paa Dronning Margretes Forbøn. Midlerne bleve nu tilstrækkelige til at omgive Klosteret med den ydre Værdighed, som Stedets Helligdom kunde gjøre Fordring paa, og ved Siden af den gamle Kirke begyndte en ny at reise sig. Men med den nye Bygning, der opmuredes af hugne Kalksten fra Ombjerget, kunde det ikke gaae saa rask fremad som med den ældre, thi Arbeidet var besværligere, Omkostningerne over alt Forhold større. Først i 1405 kunde Brødrene festlig drage omkring Alteret i det nye Chor med Christi Legeme og Helgeners Reliqvier, og derpaa synge deres Aftenpsalmer. Det er den samme Chorbygning, som endnu staaer ved Langhusets vestre Ende, men som, for omtrent tredive Aar siden, mistede sit Alter og sine Chorstole, for at indrettes til Forstue, efterat Byen havde faaet Klosterkirken til Sognebrug.

Efterat Choret var fuldendt, synes en Standsning at være indtraadt indtil 1413, da Erik af Pommern besøgte Vadstena. Det var første Gang, at han kom der som Enehersker i de tre nordiske Riger, og han nærede en lignende Ærbødighed for den hellige Birgitte og hendes Stiftelse, som hans Forgængerinde, Dronning Margrete. Ydmyg vandrede han paa sin Fod fra Skenninge til Vadstena, hvor han lovede at fuldføre Kirken, og Aaret efter naaede Langhusets Sidemure deres fulde Høide. Landets Magnater vilde ikke staae tilbage, og de mægtige Piller, som bære

Hvælvingerne, opførtes ved deres Bidrag af velvalgte, smukt tilhugne Kalkqvadre. 1420 begyndtes der paa Hvælvingernes Udmuring; Taget havde man alt begyndt at tække med Kobberplader, men et Par af de dygtigste Mestre døde, og Aarene glede hen, indtil endelig 1430 hele Bygningen kunde indvies af Upsala Erkebisp i Kongens og Herrernes Nærværelse.

I det Væsenlige staaer Vadstena Kirke uforandret i sit Ydre, kun savner den Klokketaarnet, saaledes som det fandtes ved de to danske Kirker, og det ottekantede Klokkehus med Spir, som senere blev sat paa Rygaasen af Choret, nedtoges 1781. Et fælles Tag løfter sig anseligt over Langhusets trende lige brede og lige høie Skibe, og den østre Forside viser sin store, simple Flade af de blaanende Kalksten uden anden Prydelse end de tre høie Vinduer og de tvende Døre, som føre ind til Sideskibene, thi Hovedskibet har ikke, ligesaalidt som i Mariebo eller Mariager, nogen særegen Indgang. Denne Anledning til architektonisk Pragt er aldeles bortskaaren. Indvendig har derimod meget forandret sig. Høichoret er forsvundet, og Alterpladsen nu henflyttet i den østre Del af Hovedskibet. Af alle de oprindelige Alterborde er der kun to tilbage ved de østligste Piller i Langhuset, og et Par Altertavler staae opstillede som Mærkværdigheder i det nordre Sideskib. Omgangen langs med Væggene i Langhuset og dens otte Fod høie Jerngitter ere sporløst borte, og man maa gjætte sig til, hvor Søstrenes Chor kan have været. Efter Klosterreglen skulde det være i en vis Høide over Gulvet, dog saaledes, at Nonnerne kunde see Monstransen, naar den opløftedes i Høichoret, og høre Præsternes Sang og Messe. Nu findes der i det nordre Skibs Sidemur to smaa Døre, som oprindelig have tjent til Forbindelse mellem Søstrenes Bolig og Kirken, og over den østre af disse Døre synes det tilsvarende Vinduesfag altid at have været blindt. Her formoder man derfor, at Opgangen har været til Søstrenes

Chor, som altsaa skulde have strakt sig over en Del af det nordre Sideskib.

Ifølge Størrelsen og den omhyggelige Udførelse hører denne Kirke til Sverigs betydeligste Mindesmærker, og den Sparsomhed, hvormed architektonisk Prydelse er anvendt, den store Simpelhed, som hersker overalt, maa vel nærmest forklares af den Aand, som gaaer igjennem Ordenens Regler. Efter den oprindelige Bestemmelse maatte selv Altrene kun tarvelig være forsynede med Lysestager og hellige Kar, og andet Guld og Sølv maatte ikke findes i Klosterets Eie; thi det skulde ikke samle hverken paa Guld eller Sølv eller dyrebare Stene, men Christi Naade var det Liggendefæ, som de skulde erhverve sig ved uafladelig Tanke, Bøn og Lovsang. Saa alvorligt som dette var udtalt af Stifterinden, og det endog i Frelserens Navn, saa vanskeligt var det alligevel at overholde denne Strænghed, som stred mod hele Tidens Aand. Hvorledes kunde man modstaae Lysten til at omgive den canoniserede Birgittes Reliqvier med den Glands, som Kirken hævdede om slig en Helligdom? Paa hendes nye Helgenskrin (1412) var der ogsaa anvendt mere end 400 Mark rent Sølv. Den dybe Ærbødighed, hvormed kronede Hoveder og fremmede Prælater nærmede sig til Vadstena, det fromme Sind, hvormed de tilbøde deres kostelige Gaver, gjorde Fristelsen endnu mere uimodstaaelig. Men med det voxende Liggendefæ fulgte ogsaa Angsten for at miste det, og for at faae et trygt Gjemmested, indrettedes der, endnu før Aarhundredets Midte, et hvælvet Lønkammer under Stenbroen i Søstrenes Gaard. Saa aldeles havde man glemt Forbudet mod overflødigt Guld og Sølv, saa smigret følte man sig ved Besiddelsen af disse gyldne Kongekroner, disse dyrebare Dronningesmykker, disse funklende Helgenskrin — en eneste Guldtavle med tvende Reliqvier vurderedes til 270 Guldstykker — at de bleve fremlagte til Skue i Brødrenes Refectorium, da Karl Knudsen var der i Besøg, og Præsterne maae være blevne helt overraskede, da denne Fyrste be-

breidede dem, at de, med Fare for deres Sjæle, saaledes havde handlet mod Birgittes Forskrift[1]).

Som det gik med Forbudet mod Guld og Sølv gik det med Bestemmelsen om Altrenes Antal. Der skulde kun være tretten i denne Kirke, men i Klosterets Dagbog opregnes efterhaanden nitten Altre. Et af disse og, som det synes, et af dem udenfor Reglen, var helliget til Marias Moder, S. Anna, stiftet og rigt udstyret af Dronning Philippa. Erkebispen i Upsala indviede det 1427, altsaa tre Aar før Kirkens fuldstændige Indvielse, men han gjorde det ogsaa kun paa den fromme Dronnings indstændige Begjæring.

Klosterbygningerne vare opførte af Mursten. Den Del, som omfattede Søstrenes Boliger, laa Nord for Kirken og sluttede sig mest til Langhuset; Brødrene boede sønderpaa, og deres Bolig laa i Nærheden af Choret og Sacristiet. I rummelige Sale samledes man til Møder og til de fælles Maaltider; Klostertugten kom først ret tilsyne i Cellerne, som laa adskilte hver for sig, da Dørene kun førte ud til den fælles Gang; Pladsen i dem var indkneben og Daglyset faldt saa sparsomt ind, at disse Rum i vore Dage vilde kaldes umenneskelige, selv i en Straffeanstalt[2]). Og dog beboedes de af Nonner, som ofte hørte til Landets rigeste og fornemste Slægter, og dog herskede i denne Orden ingenlunde den barske Strænghed, som i nogle af de andre. Man finder endnu Spor af Varmerør i Væggene mellem de forskjellige Kamre, og dette oplyses end fuldstændigere ved Tegningen af Mariager Kloster i Resens Atlas, hvor Ovnpladsen angives, hvorfra Varmerørene udgik. Særegen for Vadstena Kloster synes den Maade at have været, hvorpaa

[1]) Kongen sigtede til Udtrykkene i det attende Kapitel i Birgittes Klosterregler. Wadstena Kloster-Reglor, p. 77.

[2]) Ifølge Brunius, p. 104—5, dannedes enhver Celle af et Rum, som holdt 6 svenske Fod i Breden og 15 Fod i Længden. Det havde kun een Vinduesaabning, 6 Tommer bred og 12 Tommer høi.

Søstrene maatte skrifte. De stode i en hvælvet Gang udenfor den nordre Side af Choret og betroede sig her til deres Skriftefædre gjennem smaa Glugger, indenfor hvilke Præsterne sad i selve Choret[1]).

Klosteret har havt det Held, at dets Dagbog eller Erindringsbog (diarium s. memoriale Vazstenense) er bleven bevaret. Den er for en stor Del ført samtidig, og den gaaer fra Klosterets Stiftelse lige til dets Ophævelse. Det er gjennem den, at vi Aar for Aar kunne følge Bygningens Gang og med større Sikkerhed bestemme visse Dele af Kirkens Indre. Den Maade, hvorpaa en saadan, tilsyneladende saa strængt afsluttet, Stiftelse kom i Berøring med det ydre Liv og den mangfoldige Virksomhed, som derved sattes i Bevægelse, fremtræder ved dens Hjælp i et klarere Lys; men vi opdage tillige, hvorledes Alt blev paa det Nøieste knyttet til Klosteret og dets Vedtægter. Mellem dets Lægbrødre var der dygtige Stenhuggere, Tømmermænd, Smede, Kobbersmede, som udhamrede Pladerne til Taget, Glarmestere, som forstode at støbe Glasset til Ruderne, »saa at man ei behøvede at kjøbe det i dyre Domme af de Verdslige.«[2]) Vare disse Mestere og Forstandere for Værkstederne end ikke altid optagne i selve Klosteret, saa stode de alligevel i nært Forhold dertil. Jæppe Bekare, af adelig Slægt og kyndig i Bygningsfaget, var en af de saakaldte Brødre udenfor Klosteret, og efter Prælaternes Bestemmelse ledede han Bygningsarbeidet indtil sin Død (1404). Da Murmester Thyrgil, Klosterets Tjener, døde i Upsala, hvor han arbeidede ved Kirkebygningen, blev hans Lig ført tilbage og begravet paa Klosterets Kirkegaard (1430). Mester Suno, som fuldendte Kirken og levede flere Aar

---

[1]) Det er vistnok disse Glugger, som der sigtes til i Klosterreglerne, hvor der siges, at Søstrene skulde skrifte ved »vindöghan«, og disse »vindöghan« skulde være saa rummelige, at Guds Legeme og Kalken kunde rækkes igjennem dem. W. Kloster-Reglor, XXII Capit.

[2]) Diarium V. Aar 1404. p. 117.

efter, anføres ved sin Dødsdag med stor Berømmelse, ligesom hans Moder længe i Forveien omtales som en from Qvinde. At Bygmesteren maatte holde sig til en vis Forskrift, som Abbedissen bestemte, fremgaaer tydelig af det, der fortælles om Tagets Ombygning (1455—61). Da bleve Kirkens Gavle og dens Klokketaarn betydelig forhøiede, men Mester Øwidh fulgte heller ikke Klosterets, »men Kongens, de Adeliges og andre vise Mænds Raad«. [1]) Den høiere Reisning, som Kirken dengang fik, er sikkert bleven henregnet til det »hoffærdige« Bygningssæt, [2]) der i Birgittes Regler agtes for ligesaa brødefuldt, som at rane fra de Fattige. Hvorvidt imidlertid Chorets Henlægning i Vest har været en Følge af en særegen Klosterbestemmelse, eller af tilfældige Omstændigheder ved Byggepladsen, maa her staae uafgjort; men den blev efterfulgt i begge Salvators-Klostrene i Danmark.

Medens der i Vadstena var sørget saa godt for alt, hvad der vedkom Bygningerne, stod det derimod meget tarveligt til med alt det, som henhørte til Kirkens Udsmykning med Maleri- eller Billedhuggerarbeide. Undtages det nye Skrin til Birgittes Reliqvier, som var udført i Stockholm [3]), saa hengaaer der en lang Aarrække, inden vi finde noget Altersmykke omtalt. Da Erik af Pommern, formodenlig dengang han var tilstede ved Kirkens Indvielse, skænkede to gyldne Kroner, stillede han flere Betingelser for sin Gave, blandt Andet, at St. Annas Alter, som hans afdøde

---

[1]) Diarium V. Aar 1455. p. 173.

[2]) »Abbatissan skal oc vita ath om hon later byggia flere hws æn there san vidherthorft wtkræfuer som byggia j Klostreno æila oc ath hon later byggia högfærdogh hws, thet skal ræknas henne swa stor Synd som hon hafde röuat mæd øfuervælle Kost oc Klædhe af mynom fattikom mannom.« Wadstena Kloster-Reglor, p. 76.

[3]) Tvende Brødre af Bjelkernes Slægt, Dattersønner af den hellige Birgittes Søster, havde bekostet dette Skrin. Det var alt begyndt 1408, af Sten Bentson, Sverigs Riges Marsk, men han døde samme Aar og blev begravet i Vadstena. Broderen Thorir Bentson, Uplands Lavmand, lod det derpaa fuldføre. Diarium V. p. 131.

Dronning havde stiftet, skulde smykkes med en Gruppe, der forestillede Marias Kroning. Men vi have ingen Vished om, at de tvende Figurer ere blevne udførte, og i ethvert Tilfælde kom denne Anledning fra Kongen, ikke fra Klosterets Bestyrelse. Selv Høialteret synes ikke at have havt nogen Altertavle før 1442, da det indviedes til St. Peter. Eftersom Alteret havde været i Brug siden 1405, maa denne Beretning vel forstaaes om en Ombygning [1]), hvorved det fik den Tavle, som 1521 blev ombyttet med en ny, skænket af den fromme Præst Niels Amundsen og hans Venner. Ingen Guldsmed, Maler eller Billedhugger omtales, kun en Søster, Anna Clausdatter, død 1454, nævnes som en Mesterinde i Udsyning; og naar endelig en Broder Gerard optages (1487), der roses som en god Maler, saa er det en Fremmed, en Tydsker. Imidlertid omtales kort før og efter Midten af det femtende Aarhundrede ikke mindre end 16 Altere, som bleve indviede, og ved et Par af dem nævnes udtrykkelig Billeder, og henimod Slutningen af samme Aarhundrede, da Birgittes Datter, Catharina, ogsaa ophøies til Helgen (1489), gjøres der flere prægtige Reliqvieskrin, og paa Alteret opstilles hendes Billede; her behøvedes altsaa Konstnere. Men Klosteret greb til det samme Middel, som de rige Hansestæder ved Østersøen saa ofte benyttede, det lod Konstværket komme andetsteds fra. I Nederlandene stod Konsten dengang i den frodigste Blomstring, og i mange af de tydske Rigsstæder manglede det ikke paa Værksteder, hvor Konsten dreves fast som en Vindskibelighed, og hvis Frembringelser havde en rivende Afsætning og gik langveis baade mod Nord og Øst. Derfra ere vel ogsaa de tvende Tavler komne til Vadstena, som i Særdeleshed omtales: den til Birgittes Alter, som opstilledes 1459 og kostede 600 lybske Mark, og Catharinas Billede,

---

[1]) Om Birgittes Alter anføres fuldstændigt, at det paa ny blev opmuret og indviet 1459, da det fik den prægtige Altertavle. Diarium V. p. 177.

som betaltes med 100 rhinske Gylden. Den ene af de gamle Altertavler, som Kirken endnu bevarer, og i hvis Midte Birgitte throner næsten i Legemsstørrelse, er efter al Sandsynlighed den, som engang prydede hendes Alter, selv om den senere skulde have skiftet Plads [1]).

Da Erik af Pommern i Mai 1413 besøgte Vadstena og lovede at fuldføre Kirken, gav han tillige det Løvte, at stifte et Kloster til Marias og Birgittes Ære paa Lolland. Dronning Margrete havde allerede ved et Mageskifte faaet Skjemminge af Jens Grim, for der at grundlægge et Kloster, da det Skin, som saaes der om Natten, jo tydede hen paa, at dette Sted vilde være velbehageligt for Christi Moder. Nu skrede i Løbet af de næste halvtredie Aar Forberedelserne saa rask fremad, at Prioren i Vadstena med tvende Brødre kunde tage over til Lolland og grundlægge det nye Kloster, som blev kaldt Mariebo, og hvis Navn altsaa, som ved de fleste af Salvator-Ordenens Stiftelser, strax forkyndte, til hvis Ære det var viet. Efter fuldbragt Gjerning vendte Prioren tilbage, og det nye Kloster fik en varm Beskytter i Roskilde Bisp, Peder Jensen Lodehat. Han modtog ikke alene paa det hæderligste de Søstre og Brødre, som paany sendtes over fra Sverig, men han skænkede tillige Mariebo en kostbar Gave, et Bæger, som havde tilhørt den hellige Birgitte, og som blev anvendt til Reliqviegjemme. Han døde i samme Aar (13de October 1416), og hans Bortgang beklagedes meget i Vadstena. [2])

Endskjøndt vi ikke have noget Vidnesbyrd desangaaende, kan det alligevel ikke omtvivles, at der ved Klosterets Grundlægning alt har staaet en foreløbig Bygning til Gudstjeneste, og at der har været sørget for, at Klosterlivet kunde begynde og det fastsatte Antal af Søstre og Brødre blive optaget. Brødrenes første Prior, den fornemste Geistlige næst

[1]) Brunius beskriver den fuldstændigt p. 93—95; men han antager, at det er den nye Altertavle (1521) til Hovedaltret. Dette var imidlertid indviet til S. Peter, ikke til S. Birgitte. Diarium V. p. 160.

[2]) Diarium V. p. 136—38.

Abbedissen, men som i denne Orden kaldtes den almindelige Skriftefader (confessor generalis), var en anseet Præst fra Vadstena, Peter Johansen, den Samme som havde formaaet de svenske Stormænd til at bekoste de prægtige Piller i Moderklosterets Kirke, og han forestod Prioratet i Mariebo til sin Død (1427 [1]). Hans Efterfølger Johannes var saa anseet ved Ordenens Generalmøde i Vadstena (1429), at han betragtedes som den Ypperste af alle Brødrene, som der samledes. [2]) Disse Kjendsgjerninger tale tilstrækkelig for, at Mariebo maa have været i en frodig Opkomst, især naar man tillige sammenligner dem med de Klager, som indløbe fra andre Steder, hvorhen Vadstena havde sendt Aflæggere. At man imidlertid strax efter Grundlægningen har været betænkt paa at opføre anselige Bygninger, derom vidner det mærkelige Brev, som Kongen og Lunds Erkebisp udstedte 1417, og hvori Christus, den hellige Birgittes Brudgom, selv indføres talende: »Jeg vil nu lade hele Verden opføre et Kloster til min Moders Ære, paa det at Synd og Ondskab maa blive formindsket. Jeg begjærer derfor en Hjælp af Menneskeheden til at opbygge dette Kloster, ikke at jeg er fattig og trængende, thi jeg er en Herre over alle Ting, men paa det at Eders Redebonhed maa blive aabenbar for Andre. Derfor, hvo der er kommen til Skjelsalder og har foresat sig at leve ugift, det være sig en Jomfru eller Ungkarl, skal give en Penning gangbar Mønt. Iligemaade de, som leve i Enkestand. Men hvo der er gift, skal give to Penninge, een for sig og een for sin Kone, til min Moders Klosters Opbyggelse. Forældre, som have Børn paa 16 Aar, skulle ogsaa for hvert af samme give en Penning, paa det at Kjærlighed og Lydighed kan blive formeret i dem.« [3])

---

[1]) Diarium V. p. 146.

[2]) Diarium V. p. 148.

[3]) Pontoppidan ann. eccl. dan. II. 514.

En Opfordring, der var saa aldeles i Tidens Aand, kunde ikke forfeile sin Virkning; men den Indtægtskilde, som satte Abbedissen istand til at begynde paa en, efter Forholdene hertillands, saa anselig Bygning, som den endnu staaende, blev ikke ved at strømme lige rundelig; den udtørredes efterhaanden, og en Standsning indtraadte. Da lode syv Cardinaler i Rom (1446) udgaae et Afladsbrev til Enhver, som vilde række en hjælpsom Haand til Jomfru Marias og Birgittes Kirke i Mariebo, hvis meget store Stenbygning for ikke længe siden var grundlagt og begyndt, men endnu ikke bygget færdig eller fuldendt, og som udkrævede meget Arbeide og megen Bekostning.[1]) Sporene af den indtraadte Standsning opdages endnu let, omtrent midtveis paa Langhuset. Udvendig blive de kjendelige ved Murstenenes forskjellige Farve, den vestre Del har dem lysere, den østre mørkere. Indvendig opdager man dem ved at lægge Mærke til den gjennemgaaende Forskjel, som findes saavel i Ledføiningen som i Høideforholdene. Disse Forskjelligheder mødes i de tvende Piller, som udgjøre det fjerde Par fra den østre Gavlmur. I disse Piller svarer den ene Halvdel til det Parti af Bygningen, som er opført af de mørkere Sten, den anden Halvdel til de lysere, og Forskjellen fortsættes ovenpaa Hvælvingerne i de Piller, som der tjene til at støtte det svære, brede Tag. Men denne Forskjel er imidlertid ikke saa stor, at den forudsætter nogen langvarig Standsning af Bygningsarbeidet, eller indfører nogen Forandring i Stilarten. Naar vi nu erindre, at i Vadstena Kirke var Choret den Del, som først blev færdig, og at saa kunde ogsaa Gudstjenesten begynde i den nye Bygning, saa maae vi indrømme Sandsynligheden af, at Choret i Mariebo og den dermed sammenhængende Del af Langhuset, som er opført af de lysere Sten, maa betegne den Del af Bygningen, til hvis Fuldendelse der opfordredes

---

[1]) Pontoppidan ann. eccl. dan. II. 516.

i det ovennævnte Afladsbrev, og at vi derimod i Bygningens følgende Afsnit med de mørkere Sten see Brevets Virkning. Hele Kirken maa have staaet fuldendt ikke længe efter Aarhundredets Midte; thi i den Begjæring, som Christian den 1ste sendte til Paven (1468) om at erholde Bekræftelse paa alle de Indulgenser, som Klosteret tidligere havde været i Besiddelse af, taler han ikke et Ord om Bygningens Trang, men yttrer blot sin Frygt for, at dersom hans Begjæring ikke blev opfyldt, da vilde Iveren for Kirkens Tjeneste afkøles og aftage; medens han derimod i den Bøn, som han samme Aar indsendte om pavelig Understøttelse til Mariager Kloster, udtrykkelig nævner den store Trang der er til at faae den nye Kirke og Klosterbygningerne færdige, da Indtægterne kun vare faa paa Grund af de urolige Krigsaar. [1])

Mariager Kirke var altsaa den yngste, skjønt Klosterets Stiftelse maa have været samtidig med det i Mariebo. Der findes Lavhævd paa en af dets Eiendomme fra 1412. Senere voxede dets Besiddelser stadig, da flere af den jydske Adel bare stor Godhed for det, og Erik Ottesen af Rosenkrandsernes ansete Familie endog indgav sig deri. Da Reformationen kom, forsvandt Munkelivet hastig, derimod beholdt Søstrene i Mariebo og Mariager deres Boliger i længere Tid, men i Kirken indførtes luthersk Gudstjeneste, og under den nye Styrelse kunde disse protestantiske Jomfruklostre ikke trives; de bleve derfor hævede, og den verdslige Syssel, som alt var flyttet ind i Brødrenes Huse, drog nu ogsaa ind i Søstrenes Kamre og Sale. Vadstena Kloster forvandledes til Kaserne, til Tugthus og til Lægehus for en væmmelig Sygdom. De danske Klostre tog Avlsbruget i Besiddelse, og i Mariager indrettedes Svinestien der, hvor Nonnerne havde havt deres Bolig. Det var en Forandring fra den Tid, da Lægfolks Besøg kun modtoges saa at sige paa Klosterets Dørtærskel, da man vel hilsede paa Kongen med Festlighed — Christoffer af Bajern og Dorothea

[1]) Pontoppidan ann. eccl. dan. II. 646—47.

mødtes paa Vadstena Kirkegaard med Helgenskrin i Spidsen for Præsternes Tog — men da selv de kronede Hoveder kun med Vanskelighed fik Lov til at komme længer ind i Præsternes Bolig end i Spisesalen. [1])

Den Forandring, som foregik med Gudstjenesten i den lutherske Kirke, tillod alligevel paa mange Steder, at Erindringer om Katholicismen bleve skaanede og bevarede til vor Tid, og dette gjælder især om flere af vore Kathedraler. Med Klosterkirkerne omgikkes man som oftest ikke nær saa skaansomt; hvormange af dem ere ikke blevne rent ødelagte eller yderlig mishandlede. Som et Exempel, der oplyser Lysten til at udslette ethvert Spor af Klosterlivet, tjener den Vanskelighed, som vi nu have ved at gjøre rigtig Rede for Nonnechoret. Herved forstaaes det Sted, hvor Søstrene i deres Klosterkirke samledes for at deltage i Gudstjenesten, navnlig naar Messen holdtes for Høialteret. Naar Birgittes Regel bestemmer, at dette Chor skal indrettes oppe under Taget (Loftet), [2]) da tyde disse Udtryk vistnok hen paa den lave, beskedne Kirke, som havde foresvævet den fromme Qvinde; i den høiere, anselige Bygning ville de svare til hvad der ellers kaldes Pulpitur, naar man herved forstaaer et friere, rummeligere Stade, sammenbygget med Kirken, ikke vore smaalige, ophængte Træpulpiturer. Dette var ikke noget Særeget for Birgittes Klostre, det var en almindelig Indretning i Kirkerne ved Nonneklostre, og i Udlandet kunne vi finde disse Stader i den modsatte Ende af Høichoret, der hvor vi ere vante til at see Orgelet; men de kunne have en saa lang Udstrækning, at en Del af

---

[1]) Diarium V. 1446. p. 162. Paa sin »Eriksgata« kom Christoffer alt i 1442 til Vadstena og var dengang baade i Brødrenes Kloster og i Søstrenes Refectorium. Men han bekræftede da alle Klosterets Privilegier, skænkede det nye, og blev, ifølge sin Bøn, optaget som Broder, »litteras fraternitatis pecilt et accepit.« Diarium V. p. 158.

[2]) »Oc Systrana Koor skal vare vppe vndi thakino tho swa at the magen see gudhz likama oc höra tidhagærdh j Kirkionne«. Wadstena Kloster-Reglor. X Cap.

Hovedskibets Gulv derved overhvælves, og det Samme kan være Tilfældet med det ene af Sideskibene. Hos os staaer endnu Nonnernes Chor i St. Johannes Klosterets Kirke i Slesvig, og i Oxholm Kirke, som har hørt til Nonneklosteret paa Øland i Limfjorden, findes der tydelige Spor til denne Indretning. Da dette Chor væsenlig var beregnet paa, at Søstene, usete bag ved dets Gitter, kunde være tilstede ved Altertjenesten, behøvede det selv intet Alter; imidlertid maa det i Vadstenas ældre Kirke have havt et saadant, da en Abbedisse der blev indviet 1422, men efterat den nye Kirke var fuldendt og indviet, nævnes det ikke tiere. Vi have ovenfor omtalt, hvor man formoder, at Søstrenes Chor har været i Vadstena; i Mariebo synes der ikke engang at være Spor til Gisning, medmindre vi ville antage, at det har været paa den nordre Side af Omgangen, den Side altsaa, som stod nærmest i Forbindelse med Søstrenes Bolig. Denne ikke brede, aabne Gang, som følger langs med Sideskibenes og Forsidens Vægge og bæres af lette Piller og flade Buer, der høre oprindelig med til Bygningen, er løftet lidt mere end fire Alen over den nuværende, forhøiede Gulvflade, og krones af et Trægitter, der, hvis det ikke hidrører fra Nonnernes Tid, dog kan give os en Forestilling om, hvorledes de ubemærkede her kunde samles bagved dets Forhæng. Menigmand kalder endnu denne Gang »Lækteren« (Pulpituret), og i Mariager, hvor den fandtes aldeles paa samme Maade, hed det, »at Munkene der havde siddet.« [1]) Vi tør imidlertid ved denne Gisning ikke oversee, at Gangen, som har Døre udad baade paa Østsiden i Hovedskibet og i de vestre Ender af Sideskibene, ogsaa kan have tjent til en Forbindelse mellem Kloster og Kirke, hvor man selv under Gudstjenesten i Stilhed kunde færdes; i Vadstena kan denne Gang, der, som det synes, ikke var hævet over Gulvet, blot have havt et saadant Øiemed. I Udlandet finde vi lignende Gange baade i Kloster- og Sogne-

---

[1]) Danske Magazin, VI. p. 237.

kirker. I det ældgamle Nonnekloster i Essen bevarer Kirken endnu Levninger af en saadan Gang, men som aabenbart kun har tjent til Forbindelse mellem Nonnechoret i Vest og Høichoret i Øst; i Freybergs Domkirke og i Fruekirke paa Torvet i Halle minde Omgangene paafaldende om den i Mariebo, kun at de ere høiere og prægtigere og i disse Bygninger indførte som et ophøiet Stade til Menighedens Brug.

En lignende Usikkerhed som den om Nonnechoret synes ogsaa at have hersket med Hensyn til Høichoret, men her giver dog Vadstena-Klosterets Dagbog en fastere Grund at staae paa. Den Tidsfølge, hvori den angiver Kirkebygningens Fremgang, den Nøiagtighed, hvormed den gjør Langhusets Indretning kjendelig fra Chorets, kan ikke lade nogen Tvivl om, at Høichoret laa i Vest i den fremspringende Chorbygning. Her stode ogsaa Chorstolene, indtil man gjennembrød den vestre Slutningsmur, for der at skaffe Kirken en Hovedindgang. Det var i dette Chor, at Hovedalteret stod, indviet, ifølge Birgittes egen Anvisning, til Apostelen Peter; her læstes Høimessen, her indviedes Søstrene, og saa stor var Stedets Hellighed, at Ingen, som ikke var kronraget, fik Tilladelse til at træde indenfor det Gitter, som aflukkede Choret fra Langhuset. Det bemærkes udtrykkelig som et Brud paa Ordensreglerne, at Kongen, Carl Knudsen, var tilstede i Høichoret, da hans Datter optoges mellem Nonnerne. [1]) Men denne Hellighed maatte vige for den nye Lære. I Vadstena stod det forladt; i Mariebo blev det overladt til Nonnerne, som i Frederik den Andens Tid maatte høre Bebreidelser af Odense Biskop, fordi Jomfruernes Chor var opfyldt med Helgenbilleder, som de tilbade. I Mariager, hvor Søstrene dog først uddøde henimod Slutningen af det femtende Aarhundrede, glemte

---

[1]) Hans Datter Birgitte blev indviet til Nonne med fire andre fornemme Jomfruer 20 Septbr. 1455. In harum consecratione facta est transgressio clausuræ. Nam primo Dns Rex Carolus coronatus intravit chorum fratrum etc. Diarium V. p. 172.

man saa hurtig dets Betydning, at man, et Par Menneskealdre senere, kaldte det »Domkirken«, uagtet man havde en Erindring om, at Munkene der havde holdt deres Bønner, og at der havde været et Alter. [1]) Den lutherske Gudstjeneste kunde imidlertid ikke undvære et Chor, men dette henlagdes i den østre Ende af Langhuset, hvor eet eller flere af de katholske Altre sikkert ogsaa havde staaet, og i Vadstena opsatte man der den erkekatholske Altertavle, som flyttedes fra Byens Sognekirke, da denne blev nedrevet; en kirkelig Tankeløshed, som der heller ikke hos os savnes Exempler paa. Det Besynderligste skete imidlertid i Mariager. Da Taarnet, som for en stor Del var indbundet i Chorets Slutningsmur, endnu var bevaret, saa blev Hovedindgangen lagt derigjennem, og man tog den Beslutning at anvende Choret, der havde omtrent en femte Del af hele Kirkens Længde, til Langhus. Men hvortil skulde man nu bruge det gamle Langhus, med en Længde af 83 Alen og en Brede af 47 Alen? Det var jo aabenbart altfor stort til den daværende Menighed, og det simpleste vilde derfor være at nedrive det deraf, som var overflødigt. Som sagt, saa gjort, de tre Fjerdedele af Langhuset faldt virkelig for den oekonomiske Iver. Nu stod den sidste Fjerdedel tilbage; man lukkede dens østre Side, til hvis Midte et usselt lille Chor blev tilbygget, man tog den høie Hvælving ned, og indlagde i dens Sted et fladt Gibsloft i en Høide, som kunde svare til Hvælvingen i Choret, og i de tvende Stumper af Sideskibene, der nu figurere som Korsfløie, og saaledes fik man i Aaret 1788 det store, unyttige Skrummel af en katholsk Klosterkirke omdannet til en pæn, lille luthersk Korskirke, som ovenikjøbet ikke længer forargede Nogen ved at have Choret i Vester.

Vi have hidtil betragtet Indretningen af disse tre Kirker, men selv i hele Stilen hersker der en saa stor Overensstemmelse, at Moderkirken ogsaa i denne Henseende

[1]) Danske Magazin, VI. 237.

maa have udøvet megen Indflydelse. Uligheden mellem deres Størrelse er ikke saa stor, at den paa nogen Maade kan komme i Betragtning, og de øvrige Uligheder hidrøre dels fra det forskjellige Bygningsæmne, dels fra den Frihed, hvormed de forskjellige Mestere bevægede sig, ofte i een og samme Bygning, dels fra de forandrede Tidsforhold, eftersom Mariager Kirke er saa meget senere, at den tidligere Strænghed var opgivet selv i Vadstena; men Hovedtrækkene ere de samme. Ingen af dem har Taarn paa Forsiden eller Dør til Hovedskibet eller Tværskib mellem Langhus og Chor, ingen af dem har Høikirke, de høre alle tre til hvad man i Tydskland, maaskee noget vilkaarlig, har givet Navn af Kirkehal.

Den anseligste af disse Bygninger er unegtelig den i Vadstena. Den breder sig mægtigst med sine Mure af store, smukke Qvadersten, men dens Simpelhed har, ikke engang indvendig, tilstedet en rigere Udfoldning af den gothiske Stil end den, der findes i de andre to Murstensbygninger. Mariager optog dens Grundplan; [1]) Langhusets tre Skibe havde omtrent ligestor Brede, og fire ottekantede Piller skilte, tilligemed fire Vægpiller, Hovedskibet fra dets Naboer i Nord og Syd. Men i Høiden afveg den fra sit Mønster. Her gik ikke, som i Vadstena, den samme Høide gjennem Langhus og Chor, men Hovedskibet løftede sig omtrent femten Alen op over Sideskibene, og disses Hvælvinger vare derimod ligesaa høie som Chorets. Denne Sænkning af Chorloftet i Modsætning til Hovedskibet havde Mariager tilfælles med nolge af de største gothiske Kirker i Tydskland. Der var endnu en Enkelthed, hvorved den skilte sig til sin Fordel fra Moder og Søster, den havde ikke de tvende Døre til Sideskibene paa den østre Gavlmur, men paa den nordre og søndre Side af Langhuset, dog helt op mod Øst.

---

[1]) See Beskrivelsen af den, som den stod ved 1752, i Danske Magazin, VI. p. 236—38.

Abbedissen i Mariager har ikke været bange for at høre Dadel for sin »Hoffærdighed«, da hun tillod, at Hovedskibets Vægge reistes saa høie under Hvælvingerne, at de ligesom dannede en Høikirke, rigtignok uden Vinduer og uden at kunne opdages udenfra. Men de Murflader, som nu kom tilsyne over de lavere Sidebuer i Hovedskibet, kunne ikke have staaet aldeles nøgne, de maatte dog have deres Ensformighed brudt og oplivet ved en eller anden Prydelse, f. Ex. ved en Anvendelse af flade Blindinger af forskjellige Former og symmetrisk sammenstillede, saaledes som vi kunne see det efter en mindre Maalestok i St. Peter i Nestved eller i Kjøge Kirke. I Krogene ved Gjordbuerne kan have været smaa Søiler, som tilsyneladende bare Hvælvingsribberne, noget lignende var allerede anvendt i Vadstena. Men samle vi nu disse Enkeltheder til et Billede, saa faae vi et rigere, mere pynteligt Indtryk, end vi skulde have ventet i en Birgittiner Kirke. En saadan Forestilling er imidlertid ikke ubeføiet; det, som endnu staaer tilbage af det Oprindelige, hører til det smukkeste Murstensarbeide, vi have fra Middelalderen, og for omtrent 30 Aar siden kunde man rundt omkring i Mariager finde Brudstykker af architektoniske Prydelser af brændt Ler, som havde været i den nedbrudte Kirke. Tre saadanne Stykker med et Christushoved vare dengang benyttede til Udpyntningen af en Grotte i det nye Anlæg.

Mariebo Kirke har den mindste Udstrækning, men den er trods al Mishandling den fuldstændigst bevarede af disse tre Bygninger. Den simple Alvor, som afpræger sig helt igjennem den, kan imidlertid ikke taale at miste noget af det, som giver den sin kirkelige Charakter, og det er først efter at have erholdt det Berøvede tilbage, at den kan vise sig i hele sin Eiendommelighed. Forsiden er bred, men en Tilvæxt af Jordsmonnet paa halvanden Alen over dens Grundlinie gjør den endnu bredere og overskærer begge Dørene saa uheldig, at man snarere falder paa, at de danne Nedgangen til en Kjælder end Indgangen til en Kirke. Gavlenes glatte Flader

behøvede den trinformede Kroning, som formodenlig er nedtagen, da man ved Tagets Istandsættelse opførte den nye charakterløse Gesims over Langsiderne og beklædte Taget med de almindelige, formløse hollandske Teglsten. Det var kun en daarlig Erstatning, at man flikkede et uheldigt lille Spir øverst til den østre Gavl, medens man samtidig afstumpede den vestre under et Valmtag, og aldeles dækkede Chorslutningen med et lignende. I en Bygning som denne, hvor Prydelsen er anvendt saa sparsomt, hvor en smykkende Ledføining er bleven ene de Partier forbeholdt, der i Særdeleshed hæve det Hele, som Piller, Buer, Vinduer, der burde man allermindst skæmmet Vindueskarmene ved Indmuring, og borttaget Stavene af formede Sten, som foroven afsluttedes i nette Buer, men hvoraf nu blot enkelte Stumper ere tilbage. Træder man ind i Kirken, saa skjules endel af Pillernes Fødder i den forhøiede Gulvflade, og i Stedet for at Blikket uhindret skulde glide hen mellem Pillerne op til Alteret, standses det nu af et hæsligt Bindingsværks Skillerum, som gaaer fra Gulvet op under Hvælvingen og aflukker Langhusets sidste Pillefag samt Choret fra den øvrige Kirke. De andre Mishandlinger lade sig til Nød undskylde med, at de ere en Virkning af Tiden og af Fattigdom; det oversteg alt Kræfterne tilbørlig at vedligeholde Tag og Fag. Fattigdom øver altid et svært Tryk, sløver Sands og Følelse, og at den i høi Grad har været tilstede, seer man strax deraf, at Kirken ikke engang har havt Raad til at bekoste et Fodstykke til det Brystbillede af Marmor, som saa smukt bevarer den ærværdige Biskop Rasmus Møllers Træk. I Mangel af et Fodstykke, hug man et Hul i den ene af Pillerne og puttede Bissens Arbeide derind. Men Fattigdommen er ikke tilstrækkelig til at forklare hint Skillerum, den oplyser i det Høieste, hvorfor det blev af Bindingsværk og ikke af Grundmur; til at reise det maatte der en god Slump Raahed, understøttet af en ængstelig og smaalig Synsmaade for det Kirkelige, thi ellers maatte man dog let kunne begribe, at Orgelet

var langt bedre opstillet i den østre Del af Hovedskibet, at Choret var et slet Sted for Stiftsbibliotheket, men den rette Plads for Alteret, og at det ingenlunde var et Angreb paa den rettroende Kirke, om det her stod i Vest.

Det Særegne ved de tre Birgittiner Kirker, at de have Choret i Vest, er alt bemærket. Dersom Mariebo Kirke havde været den eneste, som var os levnet, saa havde vi med al Rimelighed kunnet forklare det af Pladsen, hvorpaa den ligger, da Jordsmonnet begynder at skraane ned mod Vandet, der hvor Choret staaer, saa det maatte opføres paa en Underbygning. Vi bør desuden ikke glemme, at det var en Klosterkirke, at Søstrene vare den rette Menighed, Brødrene dens Præster, og at man, idet Klosterbygningerne af andre Hensyn lagdes nærved Søen, saa godt som blev tvunget til at aabne Adgangen til Kirken for Processioner og Lægfolk paa dens østre Side. En saadan Tilsidesættelse af Kirkens Orientering er desuden ingenlunde saa sjelden; vi behøve blot at see os lidt om i Kjøbenhavn for at finde flere Exempler derpaa (Slotskirken, Holmens Kirke, den ufuldendte Marmorkirke), og vi kunne forfølge disse Undtagelser op i en langt ældre Tid, selv den ærværdige St. Peter i Rom har Choret i Vest. De kirkelige Fordringer paa, at det udelukkende skal være i Øst, stilles derfor, og vel allermindst i et luthersk Land, ingenlunde som noget saa Ufravigeligt, at man i Mariebo ikke skulde taale en Undtagelse derfra. Først naar Skillerummet bliver nedtaget og Choret indsat i sin oprindelige Værdighed, kan Bygningens Indre fremtræde i sin fulde Betydning, og man vil da kunne føle det Storladne i dens Helhed, saa tarvelig den end er udstyret i det Enkelte.

Under Udviklingen af den gothiske Stil bleve de Bredeforhold mest yndede, som gave hvert af Sideskibene Hovedskibets halve Brede og Sidebuerne mellem dettes Piller en dertil svarende Aabning. Ethvert af Hovedskibets Hvælvingsfag fik, som en Følge heraf, en langagtig firkantet Form, hvis smalle Sider laa i Syd og Nord, medens derimod Side-

skibenes Hvælvinger bleve qvadrate, eller strakte deres lidt smallere Sider i Øst og Vest. I meget store Kirker kunde Hovedskibets Brede gjentages tre Gange, men da fordobledes Sideskibenes Antal, og Forholdene bleve altsaa de samme. Imidlertid kom ogsaa andre Forhold til Anvendelse, især efter at Bygmestrene begyndte at føle sig som fuldkomne Herrer over den Constructions-Maade, som de anvendte, og vi finde allerede i det trettende Aarhundrede Kirker, hvor alle tre Skibe ere lige brede. Sidebuernes Aabninger komme da ofte, om ei altid, til at svare til denne Brede; Pillerne blive derfor færre, de qvadrate Forhold gjøre sig gjældende helt igjennem, ogsaa i alle Hvælvingsfagene. Man kan let danne sig en Forestilling om den forskjellige Virkning, som opnaaes ved denne Forskjel i Forholdene. I det første Tilfælde vil den i Særdeleshed udgaae fra Hovedskibet; selv om Sideskibene ere ligesaa høie, tjene de blot til at understøtte hint, og Øiet føler det især, naar det seer op til den mægtige Spænding, som dets Hvælving har i Sammenligning med Sideskibenes. I det sidste Tilfælde udgaaer Virkningen fra hele Langhusets Udstrækning, gjennemkrydset af de forskjellige Pillerækker; de mere aabne Sidebuer lade Forskjellen mellem Længde- og Brede-Forholdene blive mindre iøinefaldende, og det Hele bliver til en stor og prægtig Sal eller Hal, hvis udstrakte Loft støttes af Piller. Saa storladent som dette Syn kan være, vil denne Hal alligevel aldrig kunne frembringe den mere sluttede Virkning, som fremkommer ved Langhusets kraftigere Fremtræden, hvorved Choret ogsaa kommer til at gribe mere ind i det Hele, og endnu større bliver Indtrykket, naar et Tværskib (Kors) kommer til. Da dette i Reglen har Brede og Høide som Hovedskibet, bryder det de lange Sidelinier, og denne Brydning i Forbindelse med den Lysstrøm, som falder ind fra de store Vinduer i begge Tværskibets Ender, skiller paa en mere slaaende Maade mellem Chorets Helligdom og Langhuset, Menighedens Samlingsplads.

Ingen af vore tre Kirker har noget Tværskib, og de ligne i saa Henseende mange af Tydsklands anseligste Kirkebygninger, især fra det femtende Aarhundrede. Mariebo skiller sig igjen fra de to andre og slutter sig til den Classe af Bygninger, hvor de smallere Sideskibe underordne sig for det bredere Hovedskib. Ikke fire, men syv ottekantede Piller staae her til Høire og Venstre; ikke fem, men otte Sidebuer aabne sig her i Syd og Nord ind til Sideskibene, hvis Vinduer ligge nærmere end i Vadstena og Mariager, og derfor lade Lyset kraftigere spille ind under Hovedskibets Hvælving. Denne, hvis Fag svare i Antal til Sidebuernes, og fortsættes med samme Brede og Høide i Chorets tvende Fag, faaer derved en Rigdom, en Afvexling og en Lethed i sin Virkning, som den hverken naaer i Vadstena eller kunde opveie i Mariager ved sin mere opløftede Høide. Sammenligner man i det Indre den senere østre med den tidligere vestre Halvdel af Langhuset, bliver man let vaer, at den sidste har noget mere Pynteligt. Ikke alene Ribberne, men ogsaa Gjordbuerne have et tilspidset Snit, medens disse danne simple, firkantede Flader i den østre Del; Sidebuerne have en rigere Ledføining, og denne udmærker sig, saavel i Buerne som i Vindueskarmene, derved, at de afstumpede Hjørner ikke have en ret, men en noget udhulet Flade, hvorved der fremkommer et finere Spil af Lys og Skygge. Sidevæggene have smaa spidsbuede Blindinger med afrundede Hjørner, for at bryde og smykke Murfladerne mellem Vinduerne. Dette mere Pyntelige falder bort i den østre Del, som derimod har faaet Erstatning i de noget rankere Forhold og den lidt større Høide, som er bleven Pillerne og Gjordbuerne til Del. Det samme stjerneformede Mønster gaaer igjennem alle Hovedskibets Hvælvingsfag, medens Sideskibene dækkes af simple Krydshvælvinger; men Ribberne ere, i den østre Del af Hovedskibet, aldeles glatte, uden nogen Ledføining. Med al den Simpelhed er deres Udgang fra Pillernes Hoveder og deres

Sammenstilling med Gjordbuerne tiltalende for Øiet, navnlig mod Øst, hvor disse Enkeltheder bedst ere bevarede.

Ved at gjøre Sideskibene smallere undgik Bygmesteren i Mariebo at give Taget en saa svær Brede, som det maatte have paa de to andre Steder. Ved at give Langhuset flere Hvælvingsfag og følgelig flere Piller, erholdt han et større Antal Støttepunkter, som han forlængede ovenover Hvælvingerne og sammenbandt med Buer. Saaledes fremkom ligesom en ny Hal oppe under Taget med tre Gange, der svare til Skibene nedenunder. Heri minder Mariebo altsaa om Loftet over St. Stephans Chor i Wien. Det er disse Arcader, som kraftigt understøtte det store Tag, og som man har forsømt at anvende i Vadstena, hvorfor Taget der ogsaa var brøstfældigt en Snes Aar efter at Kirken var indviet. I Mariager opnaaede Bygmesteren en lignende Fordel ved at forhøie Hovedskibet, men da han enten ikke kunde eller ikke turde forsyne dette Parti med Vinduer og lade det vise sig udvendigt, opnaaede han heller ikke de Fordele, som en saadan Høikirke kunde have givet hans Bygning.

Særegent for disse Birgittiner-Kirker er ogsaa de brede eller trykkede Forhold, som især komme frem i det Ydre. Naar vi i Mariebo fradrage det tilvoxede Jordsmon, ville de lodrette Ydermure endda vise sig som lave i Forhold til hele Breden, naar vi betragte den forfra, og seet fra Siden vil den store Tagflade have noget Trykkende. Det Samme er Tilfældet i Vadstena. At dette Indtryk bliver saa paafaldende, ligger imidlertid i den Tarvelighed, hvormed disse Bygninger ere udstyrede; thi den gothiske Stil har oftere behandlet saadanne Forhold paa en Maade, at derved noget Rigt og Majestætisk er fremtraadt. Sammenligne vi Mariebos Forside med Domkirkens i Milano, saa ere Grundforholdene omtrent de samme, men i Milano er den store ensformede Flade heldigt opløst i mindre Partier, som samle sig til et pragtfuldt Hele, og Gavlens lange, skraa Linier afbrydes af Murstivernes bestandigt voxende

smækre, fine Spir. Betragte vi Børsen, rigtignok en verdslig Bygning, men hvis Princip er aldeles gothisk, om end dens Udsmykning tilhører Renaissancen, og hvis Grundforhold ogsaa ligner dem i Mariebo, og betragte vi den saaledes, som den stod for en tredive Aar siden, ukrænket i sit Ydre, saa see vi, at de store Opgange til Hoveddørene og den Rigdom, hvormed disse ere omgivne, samler hele Virkningen om dem, og drager Øiet hen til den anseligste lodrette Høide, som gaaer igjennem Gavlspidsen. Langsiderne i Mariebo vilde ikke føle Trykket af det store Tag, som iøvrigt toner saa smukt med sin røde Farve over Søen, dersom det havde Gavle over Sideskibene, saaledes som St. Stephan i Wien, der ved deres Hjælp søger at skjule det uhyre Tag, som med sit brogede Teglmønster seer ud som prægtigt Telt. Endnu heldigere har man brudt Børsens store Tagflade med kneisende, prydede Gavle.

Der er endnu et Træk, som ikke bør forbigaaes, det er den Mangel paa Symmetri i Forsidens underste Del, den tomme, tætte Murflade, som man støder paa der, hvor man venter at finde Døren til Hovedskibet. Det er Tilfældet baade i Vadstena og Mariebo. Cistercienserne vilde ikke have Taarne paa Forsiden, det var dem allerede en for verdslig Prydelse; Birgittinerne vilde ikke engang taale, at den smykkedes med en Hovedindgang, som om de derved ret vilde betegne deres Afslutning fra Verden. Kalde vi nu Birgittes Advarsel imod et hoffærdigt Bygningssæt tilbage i vor Erindring, og anvende vi den paa de her omtalte Forhold, saa opstaaer let den Formodning, at denne nøgne Fremtræden af den overlegne Brede er benyttet til at give den anselige Bygning et Ydmygheds Præg, som var i Stiftelsens Aand. Det, som, alene seet fra æsthetisk Standpunkt, kunde bebreides som en Feil, faaer saaledes, betragtet i sin historiske Sammenhæng, Gyldighed som et betydningsfuldt Træk, der ikke bør udviskes; vi blive herved opmærksomme paa en strængere kirkelig Synsmaade for Bygningskonsten, som gjorde sig gjældende ikke alene i det tolvte, men selv i det femtende Aarhundrede.

I Tydskland kalder man Kirker, som de her omtalte, Kirkehaller, for ved denne Benævnelse strax at antyde, at de enten slet ikke have nogen Høikirke, eller dog ikke have den fuldstændig, at altsaa Hovedskibet slet ikke eller kun i et ringe Forhold løfter sig over Sideskibene, og at det, selv med tilstrækkelig Høide, dog ikke er forsynet med Vinduer. Imidlertid savner denne Benævnelse historisk Grund, thi, med eller uden Høikirke, danner Kirkebygningen ligefuldt en stor Hal, og i begge Tilfælde stammer den fra Romernes Pragtsale i Paladser og Thermer og fra deres Børs- og Dom-Haller (Basiliker). Menigheden behøvede et stort Rum til sine Forsamlinger, og det fandtes i Bygninger som den classiske Basilica, den kongelige Hal, der hentede sit eget ældgamle Stamtræ fra Grækenland og Ægypten. Men i Stedet for verdslig Færd flyttede nu christelig Andagt ind i den; den bevarede vel Navnet, men det hentede sin Betydning, ikke fra Herskerens, men fra Guddommens Majestæt. Det var ikke Bygningens Stil, men dens Indretning og Betydning, som forandredes. Det var Alterets Helligdom, som nu indviede Stedet, ikke en keiserlig Billedstøtte; det var Evangeliets Forkyndelse, som nu lod sig høre, ikke Dommerens Fortolkning af Loven; det var Billeder af den hellige Skrift, som nu talte til Øiet, ikke hedensk Symkolik eller profan Historie. Men Bygningsformerne vare de samme, thi vel formaaer Architekturen uimodstaaelig at bevæge Sindet i forskjellige Retninger, men de Stemninger, den vækker, have altid en vis Almindelighed, de komme først til at gjøre det mere særlige Indtryk ved Skulpturens og Maleriets Fremstillinger og ved det Liv, som rører sig indenfor og udenfor dens Mure.

Efterat de overleverede classiske Former gjennem et langt Tidsløb vare forvanskede og forandrede af de nye Folkeslag, som havde taget den gamle Cultur i Arv, og da den saakaldte gothiske Stil i det tolvte og trettende Aarhundrede udviklede sig, bevaredes endnu bestandig flere af den gamle Basilicas Grundtræk, men hele det architektoniske

Udtryk var blevet nyt, selvstændigt, den bar den Stammes Præg, af hvis Tanke og Følelse dets Træk vare udsprungne. Træde vi ind under den gothiske Høikirkes Hvælvinger, da gribes vi af den Magt og Høihed, som throner der; vi glemme hele det vidtløftige og indviklede Støtteværk, som bærer den udenfra, de ranke, smækkre Piller forsvinde fast for Øiet mellem de brede, høie Vinduer med deres brogede, gjennemsigtige Farver, og det Hele løfter sig i Veiret som et straalende Paulun.

Men ved Siden af Høikirken, hvis dristige Udvikling vi maae søge i Frankrig og Tydskland, fremtraadte ogsaa den anden Form for Kirkerne, som nu kaldes Kirkehallen. Det var imidlertid ingen ny Form, den stammede ligesaavel som Høikirken fra den classiske Old, og i Triers ærværdige Domkirke kunne Mærkerne endnu paavises fra den Tid, da den som en romersk Sal havde tre lige høie Skibe. Fra det ellevte, tolvte Aarhundrede kunne vi paavise lignende Former ved Loire i Frankrig og i dette Lands sydlige og vestlige Egne; vi kunne finde dem i Tydskland mellem Rhin og Weser, og fra den romanske Stil gik den over i den gothiske. Cathedralen i Poitiers, fra første Halvdel af det trettende Aarhundrede, dækker sin anselige, smukt udstyrede, tredelte Sal med eet Tag, og lukker den mod Øst med Gavlmurens uhyre Flade. Men Frankrig foretrak bestandig Høikirkens Form. I Tydskland derimod blev Elisabeth-Kirken i Marburg et Mønster for Kirkehallen, som vandt stor Udbredelse. Det samme Land, som i Kølln og Strasburg havde reist saa colossale og dristige Høikirker, saae i Løbet af det fjortende, femtende Aarhundrede denne Form næsten aldeles fortrængt af Kirkehallen. Den Omstændighed, at den sidste ikke behøvede den vidtløftige og kostbare Anvendelse af Murstiver og Sprængbuer, som Høikirken krævede, har vel ikke været uden Indflydelse.

Det særegne, høitidelige Indtryk, som Høikirken gjør, kan Kirkehallen ikke fremkalde allerede af den Grund, at dens Hovedskib i Belysningen staaer tilbage for Sideskibene.

Den kan frembringe en dyb, alvorlig, rolig, klar Virkning, men den faaer aldrig det Opløftende som Høikirken, der samler det mægtige, ovenfra strømmende Lys i Bygningens Midte. Indenfor sit Raaderum kan den derimod lade Virkningen spille med mere Afvexling end det er muligt for Høikirken. Gaa ned i Lunds eller Viborgs Kryptkirker, hvor dyb Alvor møder Dig under de lave dæmrende Hvælvinger; eller træd ind i Cordovas Domkirke, og føl det grændseløse, anelsesfulde i denne Skov af Søiler. Besøg saa de lysere, gothiske Kirkehaller i Tydskland og læg Mærke til den forskjellige Aftoning, der kommer frem i Virkningen, eftersom Sidegangen og Hovedskibet ere af ens eller af forskjellig Brede, Sidebuerne mere eller mindre aabne, Hvælvingerne løftede lavere eller høiere i Veiret af Pillerne. Den store Indflydelse, som Tydskland havde paa vor kirkelige Konst i Middelalderen, gjør det muligt selv i vor Fattigdom at finde Exempler paa denne forskjellige Aftoning. Choret i Aarhus Domkirke gjør sin slaaende Virkning ved den Lethed, hvormed Lyset fordeler sig under de høie Hvælvinger, mellem de ranke Piller. Endnu pyntetigere er Choret i St. Peter i Slesvig, men det udfolder sig ikke saa frit, og dog hvilken Forskjel mellem dets smækkrere Former og den storladne Brede, som gjør sig gjældende i hele Langhuset. Den mægtige Gavlmur, som nu danner Forsiden, minder ved sin store Flade om Mariebo, men den var fra Først af kun bestemt til en midlertidig Lukning af den ufuldendte Bygning, og den er bleven staaende. Unegtelig staaer dette Langhus i Storladenhed over det i Mariebo, men man føler, at Hovedskibets særegne Former og Forhold i Piller og Sidebuer neppe kunne være oprindelig paatænkte, snarere maae være en Følge af en Ombygning, som ikke har udslettet alle Sporene af et ældre Anlæg i romansk Stil. Mariebo Kirke kan ikke maale sig med det Storladne i Slesvig, eller med det Lette, Dristige i Aarhus, men den har et Fortrin fremfor dem begge, den er, trods smaa Afvigelser i Enkelthederne, af

een Støbning helt igjennem; en rolig klar Samstemning er udbredt over det Hele. Uagtet Forholdene ikke ere trykkede, bærer det Indre alligevel Præget af det eiendommelige, man kunde kalde det Ydmygheds, Udtryk, som saa særlig betegner Vadstena og Mariebo. Sammenligner man Langhusets Forhold i Mindens Domkirke, en af de tydske Kirkehaller, hvor Bredeforholdene ere stærkest udtalte, da løfter dette sig endda mere.

Mariebo Kirke deler Skæbne med andre af vore mærkeligste Bygninger fra Middelalderen, den er før stor til sin Menighed, dens Menighed for fattig til at vedligeholde den. Da Byen ved Ildsvaade havde mistet sin Sognekirke, fik den Klosterkirken til Erstatning, men Stiftelsens rige Midler havde Regeringen brugt, og den store, tomme Kirke blev snart til en altfor tung Byrde. Hvorledes man afhjalp denne Byrde i Mariager, er allerede omtalt; saa vidt er det endnu ikke kommet i Mariebo, men Kirken er mishandlet og i en meget forfalden Tilstand, og Byen og Stiftet have neppe de tilstrækkelige Kræfter til ene at istandsætte og vedligeholde den paa en sømmelig Maade. Det er allerede et Skridt fremad, at Regeringen har den Overbevisning, at en Kirke, som denne, ikke maa betragtes blot som Byens eller Stiftets, men som hele Landets Eiendom. Det er kun ved at fastholde og følge denne Synsmaade, at vi kunne frede om de faa betydeligere Mindesmærker, som ere os levnede fra Middelalderen. Et Lands offenlige Monumenter ere som dets synlige Historie, og hvo kunde vel nænne, i en Tid som vor, at lade disse talende Vidnesbyrd synke i Grus, eller skamskænde dem? Vi have i disse Dage reist et Hædersminde for en af vore navnkundige Mænd, men det vilde være et daarligt Tegn, dersom vi samtidig vedbleve med at vise Ringeagt for de Monumenter, der burde staae som ukrænkelige Bautastene over Forfædrenes fromme Færd.

Bidrag
til
den danske Reformationshistorie.

Af

Holger Fr. Rørdam.

VI.

Forhandlinger om Tiende og Præsterente, især i Skaane.

En af Reformationsbevægelsens tidligste Ytringer var her som andensteds Forsøgene saavel fra Adelens som fra Bonde- og Borgerstandens Side paa at frigjøre sig for de kirkelige Afgifter, navnlig Tienden, og paa at faa Haand i det gjennem Aarhundreder ophobede betydelige Kirke- og Klostergods. Vi finde bestemte Spor til, at Almuen alt 1525 nægtede at give Tiende idetmindste enkelte Steder i Jylland[1]), og snart greb Bevægelsen saa stærkt om sig, at Prælaterne paa Herredagene i Odense 1526 og 1527 fremkom med heftige Klager i denne Anledning. Ved betydelig Eftergivenhed mod Adelen lykkedes det dem her at faa følgende Bestemmelse optagen i den odenseske Reces af 20 Avg. 1527: »den menige Mand udi Riget skal tiende retfærdeligen efter Guds Lov og efter Kong Christoffers og andre Herrers og Kongers Dom og Sentens, som er hvert tiende Stykke Kjærv og Høved, og den skiftes udi tre Dele efter fornævnte Doms (ↄ: K. Christoffer af Bajrens) Lydelse, og dermed skal Almuen være kvit for

---

[1]) Se Kirkekalender for Slesvig Stift. 1862. S. 174—5.

Biskopsgave, Brudevielse, Kirkegang, Redsel, Nannest, Jordefærd, Smørbyrd og andre slige Tynger, dog at hver ofrer og giver slig Sjælegave (ↄ: Betaling for Ligbegjængelse), som Gud skyder ham udi Sinde. Og dersom nogle Sogne findes, hvor Almuen ikke saa vil tiende, som forskrevet stander, da skulle de give saadan Tynge ud til Biskop, Kirker, Præster, som de pleje, og hertil af gammel Tid gjort have.« Der blev altsaa stillet Almuen Valget mellem to Ydelsesmaader, idet den enten skulde yde fuld Tiende af alt, mod at de mindre »Redsler« enten bortfaldt eller blev frivillige, eller ogsaa skulde det blive ved det bestaaende. Kun med Lunde Stift (Skaane, Halland, Bleking og Bornholm) blev der gjort en Undtagelse; her skulde nemlig alt blive ved det gamle, og Valget blev ikke her stillet Yderne, fordi »Lejligheden sig der udi Landet anderledes om begiver end andensteds udi Riget.« Skjønt det ikke udtrykkelig er omtalt i Recessen, taler dog al Sandsynlighed for, at Adelen samtidig er bleven fritaget for at give Tiende af sine Sædegaarde, altsaa en Opofrelse, Gejstligheden har gjort, for ved Adelens Hjælp endnu at kunne holde Almuen til at opfylde dens Tiendepligt[1]).

I Lunde Stift, angaaende hvis Tiendevæsen det er min Hensigt her at meddele nogle Aktstykker, skulde, som ovenfor er bemærket, alt blive ved det gamle. Det lader imidlertid til, at det er faldet den udvalgte Ærkebiskop Aage Sparre vanskeligt at holde Sagerne paa dette Punkt. Han maatte derfor søge Hjælp hos de adelige Godsejere, der d. 13 December 1532 udstedte følgende aabne Brev[2]),

---

[1]) Se Rosenvinge, Om Kirkebestyrelse, Kirkeforfatning og Kirkens Ejendomsret S. 43. Det undrer mig, at Paludan Müller i sin forøvrigt saa udtømmende Fremstilling af den odenseske Herredags Historie (Vidensk. Selsk. Skr. 5te R. Hist. philos. Afd. II., 312 ff.) ikke omtaler Adelens Fritagelse for Tiende, der neppe kan henlægges til noget andet Tidspunkt.

[2]) Meddelt efter en gl. Afskrift blandt en værdifuld Samling af Breve angaaende skaanske Kirkesager især i 16de Aarh. i Ny kgl. Saml. 1128. 4. — At det ogsaa andensteds faldt vanskeligt at holde Almuen

hvorved Stiftets Gejstlighed atter tilsikredes sine tidligere Indkomster af Almuen, dog med en lille Indskrænkning.

Wi effthersk reffne Thyge Krabbe, Danmarkis Rigis Marsk och Høffuitzmand paa Helsingborg, Albret Raffnsbergh, høffuitzmand paa Malmøhus, Anders Bilde, høffuitzmand paa Sthegbus, Axel Brahe thil Krogholm, Holger Wlffstand, høffuitzmand paa Laugholm, och Knud Bilde paa Gladsaxe, Ridder(e), Danmarkis Rigis Raad, Giøre alle witterligt, adt wi haffue loffuet och thilsagt och nu met thette vort obne Breff loffue og thilsige werdige Fader met Gud Her Aage Sparre, thil Erkebiscop udi Lund Electus, adt alle vore egne och alle vore Slectt och venners (som for vor skyld ville och skulle giøre och lade) bønder och thienere vdi Lunde stict boendis skulle udgiffue Erkebiscops thiinde, Sognesæd och Kellerethings Renthe, som de pleie. Thisligeste theris Sogneprester och Degner thiinde, Helneskyld och offer. Meden om Altheremad haffue wi saa samthyckt, adt vdi Bleging, Gyngeherridt och andenstedtz vdi Skowbøyden, ther føye kand saes, ther skulle the vdgiffue Altheremad, som the pleie. Meden andenstedtz vdi Stictet, ther som the och pleie adt giffue Altheremad, skulle the icke ydermere trengis eller nødis paa Altheremad, end the selff ville. Icke skal thennem heller forbiudis adt giffue, huad the selffue ville. Adt saa skal fast och wbrødeligen holdis, thes thil ydermere vidnisbyrd trycke wi vore Indzegle neden paa thette vort obne Breff, huilkit giffuet er vdi Kiøbenhaffn S. Luciæ Jomfruis dag Anno 1532.

Da Prælaterne efter Frederik I.s Død en kort Tid spillede Mester, benyttede de naturligvis Lejligheden til i

til at opfylde sin Pligt, derom vidner tvende kgl. Befalinger af 14 Avg. og 9 Novbr. 1528 henholdsvis til Fyn og til Laaland og Falster, hvorved Almuen tilholdes overensstemmende med den Odense-Reces at »tiende retfærdeligen» (Hofman, Om Tienden, 2 Udg. S. 33—34. Hvitfeld. S. 1309—10).

den kjøbenhavnske Reces af 3 Juli 1533 at faa vedtaget Bestemmelser, der skulde sikre Gejstlighedens Indtægter og Kirkegodset [1]). Men snart efter kom imidlertid Grevens Fejde med al dens Opløsning af de bestaaende Forhold. Efterat der atter var kommen Ro i Landet under K. Christian III.s Styrelse og de katholske Bisper vare afsatte, uden at dog endnu evangeliske Superintendenter i deres Sted vare indsatte, stadfæstede Kongen og Rigsraadet ved den kjøbenhavnske Reces af 30 Okt. 1536 paany Almuens fulde Tiendepligt mod Fritagelse for de smaa Redsler. Herom indeholder Recessen følgende Bestemmelse: »Efterdi Bønder og menige Almue finde dennem meget besværet over al Maade med Bispegave, Havre, Smørbyrd, Nannest, Plovkorn og anden slig Tynge at udgive: da ere vi saa derom ens vordne, at Bønder og menige Almue herefter skulle udgive redeligen over alt Riget den tiende Kjærv af Rug, Byg, Havre og alt andet Korn, hvis Gud giver. Og skulle de give for Kvægtiende efter gammel Sædvane; dog udi Halland, Blegind og Lister, de som ikke give Korntiende, der skulle de give Smørtiende eller andet, som de af gammel Tid gjort have, og ikke derover skulle besværes af Præsterne med anden Tynge, enten Nannest, Smørbyrd eller saadant andet, som forskrevet staar [2]).« Derimod indeholdt Kongens Haandfæstning, der udstedtes samme Dag som Recessen, følgende Bestemmelse, hvorved den Tiendefrihed, Adelen alt en Tidlang havde haft ifølge Overenskomst med Prælaterne, paany tilsikredes den: »Item skal al Adelen have deres egne Hovedgaarde kvit og fri for Tiende, som de selv bo udi, paa det de skulle holde deres Tjenere til retfærdelige Rette og Tiende [3]).«

Overensstemmende med Aanden i Recessens Bestemmelse om Almuens uforandrede Tiendepligt gav Kongen

---

[1]) Rosenvinge, Gl. danske Love. IV, 147—8.
[2]) Rosenvinge, Gl. danske Love. IV, 165.
[3]) Wegener, Aarsberetn. fra Geh.-Ark. II, 87.

ikke hænge efter (8 Decbr. 1536) Lunde Domkapitel Stadfæstelse paa al den Rente og Rettighed, saavel i Kjøbstederne som paa Landet, som Kapitlet fra gammel Tid havde haft af sine Tjenere. Denne hidtil utrykte Stadfæstelse lyder saaledes [1]):

Wi Christian medt Gudtz Naade vduald Konning thil Danmarck och Norge, Hertug vdi Slesuig, Holsten, Stormarn och Ditmersken, Greffue vdi Oldenborgh och Delmenhorst, Giøre alle witterligt, adt wi aff vor synderlig gunst och Naade haffue wndt og thilladet, och nu medt thette vort obne breff vnde och thillade, adt oss Elskelige Lunde Capittel och menige Clerici vdi Lunde Domkirke her effther mue och skulle haffue, nyde och beholde all theris Renthe och anden Rettighed baade vdi Kiøbstederne och paa Landtzbyerne effther gammel Seduane. Thi bede wi och strengeligen biude alle vore vndersaatte, Kiøbstedmend, som pleie adt yde och giffue Landgilde, Huseleie och Renthe thil Lunde Capittel och Vicarier vdi Lund, effther Contracters och Breffuis Liudelse, som them imellom giffne och giort ere; thisligeste biude wi alle bønder och menige Cannicke och Clerici thjenere vdi all Schaane, adtj retter Ether effther thil gode rede giffue och giøre thil forne Capittel och Clerici vdi Lund Ethers Rettighed effther gamel Seduane, och lader thet ingenlunde. Giffuit paa vort Slot Kiøbenhaffn vor Frue Dag Conceptionis Anno 1536. Vnder vort Signet.

Relator Swawe.

Skjønt baade Adelens Tiendefrihed og Almuens Tiendepligtighed maatte synes afgjort ved de ovenfor omtalte Bestemmelser i Haandfæstningen og Recessen, fremkaldte dog begge Dele ny Forhandlinger i den allernærmeste Tid derefter.

---

[1]) Efter Afskriften i Ny kgl. Saml. 1128. 4.

Det er en bekjendt Sag, som her kun skal berøres, at de Mænd, som vare samlede i Haderslev for at udarbejde Kirkeordinansen (1537), foreslog, at Adelen, om den ellers vilde have noget med Kirken at gjøre og nyde nogen Tjeneste af Præsterne, ogsaa skulde yde dem Tiende[1]); men det er ogsaa bekjendt, at Kongen afviste Gejstlighedens indtrængende Forestilling herom med den Erklæring, at eftersom Adelen havde bedet sig fri for Tiende, kunde den ikke tvinges til at udgive den, samt at han paamindede Adelsmændene om, at de maatte betænke, at de vare Kristne, og derfor frivillig burde give deres Prædikantere som Kristi Tjenere, hvad de selv fandt for godt, paa det Fordømmelsen ikke skulde ramme dem. Dermed var Sagen afgjort, thi Adelen fandt sig aldrig beføjet til frivillig at give Tiende af sine Sædegaarde, uagtet Kongen søgte at foregaa den med et godt Exempel ved i de Riber Artikler af 1542 at paabyde, at de kgl. Lensmænd skulde tiende af »alle vore og Kronens Gaarde.»

Det andet Spørgsmaal, om Almuens Forpligtelse til at yde Tiende og om anden Præsterente, fremkaldte derimod vidtløftigere Forhandlinger. Almuen viste nemlig paa mange Steder ikke ringe Gjenstridighed. Recessens almindelige Bestemmelser maatte ikke sjeldent modificeres noget efter de stedlige Forhold. Da der i Recessen manglede Bestemmelser angaaende Præsteoffer og Betaling for Udførelsen af de kirkelige Forretninger, maatte disse ad anden Vej suppleres. Det laa i Sagens Natur, at den Kommission, som blev sammenkaldt for at udarbejde Kirkeordinansen, maatte have sin Opmærksomhed henvendt paa disse Spørgsmaal, og den fremkom da ogsaa med Forslag, som imidlertid kun tildels vandt Bifald[2]). Imidlertid gik Tiden hen, inden

---

[1]) Se Udkastet til Kirkeordinansen, Kirkeh. Saml. I, 105.

[2]) Da Bisk. Engelstoft alt foran S. 88—90 (jfr. S. 383. 394—5) nøjagtigt har udviklet, hvorledes Sagen om Tiende og Præsterente stillede sig i de forskjellige Redaktioner af Kirkeordinansen, kan jeg i Hovedsagen indskrænke mig til at henvise dertil.

en endelig Afgjørelse blev truffen, og mange Præster og Degne' led formelig Nød, thi den tidligere Prædiken om Gejstlighedens rige Indkomster havde slaaet saa vel an, at mange nu troede, at Præsterne kunde leve af Luften, eller at de ialfald ingen fast Indtægt burde have, men være henviste til Menighedens frivillige Gaver. Denne Tilstand medførte atter, at det var vanskeligt at faa Præstekaldene besatte, naar Folk ikke kunde vente at finde det daglige Brød ved dem. Dette bevægede Superintendenterne til c. 1538 at indgaa med følgende Andragende til Kongen [1]):

Alle kieriste Nadiigste Herre Kon. Mtt. Thesse ære nogne artiickle ffor alle oc mest nødturfftiige, som wij etthers Naadis ydmiige tiennere Superintendenter nødis att giiffue ethers naadis Høymectiighedt ydmugeliigen tiill kiennde, tiill Gutz [ære] ethers Naadis saliighetz oc Riigets bestandiighedt [oc] Religionens waractiighedt wdij ethers Naadis la[ndt] oc Riige.

1. Att eders Naade wiill werdis att vnde ffor [den] almectiigste Gutz skiildt, att thie fatiige Sogne pr[ester] ffor theris store armodt oc nødturftiighedt, mue [haffue] oc nyde then samme tindne oc renthe aff k[orn] oc queg, som wonliigtt haffuer weriitt [aff] ariltz tiidt y huer stiigtt, om thie ffatiige [prester] sckulle bliiffue wedt magtt.

2. Item att alle kierckernes prebender effther [thenne] tiidt motthe giiffues thie personer, som Vniuersitettedt oc then Stiigtis Superintendentt beke[nner] ther for dwliig att were tiill att kunne [oc] ville tienne Religionen y kiercker oc sck[oler] met prediiken oc lerdom, vndertagne [nogne] besønderliige beneficia eders Naade wiille ...... oc reseruere tiill eders Naadis tiennere y [cantzle]riidt.

[1]) Meddelt efter den af Fugtighed temmelig beskadigede Orig. i Geh.-Ark. Andragendet er udateret, men kan efter indre Kjendemærker med temmelig Sikkerhed henføres til 1538. Det har tidligere været trykt som Bilag til Engelstofts Diss., Reform. & Cathol. concertantes; men meddeles her i lidt nøjagtigere Form.

3. Att Superintendenter maa haffue fuldt magtt att sckiicke Sogne prester tiill oc fran efflher then helliige schriift oc Ordinantzens lidilse, Oc ingen lentzmenndt beuore seg ther mett, før end Superintendentt verder hanum tiillsiginndis efflher Ordinantzen, Oc tha icke heller negte then samme person kongelig stadfestning.

4. Att Sogne deigne, ffor theris store trang Oc armodt, mue igen ffaa oc nyde theris gammell rettiighedt oc rentthe Oc att thie mue nyde aff kierckens iordt ffor liige langilldt.

5. Att hospitallers gotz oc rentthe motthe vforhindredt mett første komme igen tiill ffatiige folcks opholdt og retbrwg, som thet er først tiillagtt aff gudfructiige mennescker, Oc att thie hwsarme vdij huer Sogen maa nyde syn partt y quegtindne korn oc almuesse efflher gammell seduandt.

6. Att ther motthe wdij huer kiø(p)stedt flittelige holles regenschaff om alter gotz, gille gotz &c. Att thet icke saa fforuenndis tiill vertzeliig brwg, men tiilsckiickis nogne mett Sogne-prestenn, som thet schall vdgiiffue tiill rette brwg efflher ordinantzen.

Thesse fforschreffne artiickle ære besønderliige the som wore samwittiigheder nøde oss tiill att giiffue [ethers] Naadis høgmectiighedt ydmiigeliigen tiill kiende paa den mennige kierckis vegne, Ellers kandt then Euangeliscke lerdom oc bogeliig konster [icke] lennge bliiffue vidt magtt vdij eders N[aadis] landt oc Riige, Viille ocsaa etthers Kon. [Mtt.] verdis tiill att fuldgiøre oss thet oss y or[dinant]zen loffuitt er, Om forseglinng oc redeliig [be]sckedenhedt paa wor vnderholling, Oc v[oris] effltherkommers, att faa vforhindredt, [att wii] then icke saa tiitt aff saa mange sckulle kreffue oc tiigge, mett spott oc fforactiilse.

Eders Kon. Mtts

Vnderdaniige tiennere

Superinten[denter].

Ingensteds i Landet synes Vanskelighederne ved at bringe Almuen til at yde Præsterne og Degnene det nødvendige til deres Underholdning, at have været større end i Lunde Stift, hvor de lange politiske Uroligheder — først Søren Norbys og siden Grevens Fejde — havde næret Befolkningens gamle Tilbøjelighed til at sætte sig op mod Gejstligheden. Dette har formodentlig været Foranledningen for Præsterne til med deres Superintendent, Lektor Frants Wormordsen, i Spidsen, at søge Værn hos Kongen, som 24 Juli 1538 udstedte følgende Beskjærmelsesbrev for det skaanske Kleresi[1]):

Wij Christiernn mett guds naade Danmarcks, Norgis, Wendis och Gottis koningk, hertug vdj Slesuig, Holstenn, Stormarnn och Dytmerskenn, Greffue vdj Oldennborg og Delmenhorst, Giøre alle wittherligtt, att wij nu aff wor sønnerlige gunst och naade haffue tagit, anammitt och vndtfangit, och nu mett thette wortt opne breff tage annamme och vndtfange oss elskelige Lector Frants, Superintendentt vdj Skonne och menige Clerecj, Sogne prester och sogne degne, som seg effter wor Ordinants om Religionen rette och skicke wille, offuer alt forne Skaane besiddendis, thennum theris hustruer, børn, gots, rørendis och vrørendis, ehuadt thet helst er eller were kand, Jngthet vndertaget, vdinnen wor koninglig hegen, wern, frid och beskermelse, Besønnerligen att wille forsuare, beskerme och fordattinge till alle rette. Och schall ingen were theris domer vden vj sielff, och huo thennum haffuer nogett tiill att talle, thend skall thale thennum tiill for oss eller for fuldmegtige, som vii vdj vor frawerelse ther tiill forordinerendis och tiill skickendis worde, vden saa er, att thet er om rett wittherliigtt och abenbar gieldh, huilckett som bør att forfølgiis tiill tiinge och mett landslowgen. Ther

[1]) Efter et Udkast i Geh.-Ark. sammenlignet med en Afskrift af Kongebrevet i Ny kgl. Saml. 1128. 4.

som och nogen prestemand her offuer for vrettis och her emod offuerfallis, tha skall hand først giiffue thett superintendenten ther vdj landett tiilkende, och superintendentt schall mett hannum schriffue till hans vederpartt, som hand giiffuer kiiere offuer, och vdj gode lempe vnderuise hannum, saa hand icke for vretter eller offuer faller same prestemand. Ther som hand aff Superintendentt tha icke will lade sig vnderuise, Saa schall Superintendentt framdelis schrifftligen [giffue oss] samme Sag tiill·kende och huilcke persone er paa bode siider, Siden will vii steffne begge Partene mett theris beuiseninger paa bode siider ind y rette ffor oss, och thaa høre thennum i retthe, och attskiille thennum mett rette. Thi forbiide wii alle, ehwo de helst ere eller were kand, Serdelis wor fogder, Embitsmend och alle andre, forne lector Frants och menige Clereci, Sogneprest[er] och Sognedegne, effter som forschreffuitt staar, heremod paa personen, hustruer, børn, gotts, rørendis och vrørendis att hiindre, hiindre lade, møye, platze, feygde, vmage eller vdi noger made at vforrette eller forfang att giiøre, vnder wor koningliig heffuenn och wrede. Giiffuett paa wortt Slott Gottorpp Sancte Jacobi apostoli afften Aar etc. mdxxxviij, vnder wortt Siignett.

Et saadant Beskyttelsesbrev var imidlertid kun et Palliativ, saalænge til en endelig Ordning kunde blive truffen. I Kirkeordinansen, der efter flere Overarbejdelser endelig blev vedtagen i lovlig Form af Kongen og Rigsraadet den 14 Juni 1539 paa Herredagen i Odense, var imidlertid Spørgsmaalet om Gejstlighedens Lønning kun behandlet i sine Hovedtræk. Der var nemlig kun bestemt: »Bonden skal tiende hver tiende Kjærv af allehaande Korn og desligeste det tiende Høved, og deraf skal Præsten have den tredie Part; men udi de Lande og Stæder, som ikke have saa rundelig Kornsæd, som de have udi Jylland, Sjælland, Fyn, Skaane og Smaalandene, der skulle de give Smør, Brød, Fisk og andet, som de pleje at tiende og give efter

gammel Sædvane. Item skulle Præsterne have Offer paa de tre Kristi store Højtider.« Hvad der ikke her var bestemt, maatte nu ordnes ad administrativ Vej, efter Undersøgelse af de stedlige Omstændigheder, og gjennem mundtlige Overenskomster.

Kort efter Herredagen i Odense blev der da truffet Foranstaltninger til Sagens Ordning i de forskjellige Landsdele. Vi ere saa heldige endnu at besidde et udførligt Forslag (udentvivl forfattet af Frants Wormordsen) til Regulering af de forskjellige Spørgsmaal angaaende de kirkelige Ejendomme og Gejstlighedens Lønning i Lunde Stift. Det meddeles her for første Gang efter Originalen i Gehejmearkivet, idet jeg har søgt at adskille det første Udkast fra de senere Rettelser, da jeg antager, at det oprindelige Udkast er skrevet før Herredagen i Odense i Juni 1539, maaske endogsaa 1538, medens den nærværende Form sandsynlig er fra Tiden nærmest efter samme.

Effter konge maiest. wor kæriste naadige Herris Jnstruction oc artikler wdi Fyen emellom alle sog[nepreste]r oc sognemend &c. my[t] raadt till [denn]e handell att bekomme y Skaane stycht gudt till ære konge maiest. till tienste, menige landit till gaffn.

Først att hans naade giører itt obnebreff till de welbyrdige mend, huilke hans naade betro will att skulle fare mett superintendenten offuer allt stycht in Visitatione, till ij y Halland: ij (y) Skaane : ij y Blegyng, j paa Bornholm.

Først att de skulle lade lese Konge maiest. obnebreff oc forkynde till alle Herritztyngh.

Ther nest skulle de lade deris egne obnebreffue wdgaa, till alle sogne wdi de herridt som de wille lade saffne for dennom, paa huadt dag de skulle mode for dennom, y huilkett herridt heller herridtzstadt bequemmeliigt er, oc dett saa betydelig att prester och bønder kunde holle sognesteffne oc giøre nogre folmectige.

Oc nar presterne oc de folmectige bønder aff huert sogen komme till sammen, da skulle de høre huer prest mett syne sognemend serdelis, oc wdi superintendentis ahørelse oc nerwerelse forfare, huadt bryst som emellom presten er oc sognemenden.

Item skall ingen prest haffue fleer end en sogen, der som den er icke saa god att presten kan nere sig der aff, da skall den kircke som pleger att ligge der till ødeleggis oc nederbrydis oc leggis till den anden, oc allt messerede, klocker oc andett, som waar y den kircke som nederbrydes, skall komme den anden kyrcke till beste.

Wille oc nogre sognemend haffue deris kircke wedt magt, ock icke nederbrødt, da skall offuerweyes, huadt presten haffuer, om han kan holde sig der wdaff, oc huor mett de wille forbedre hans rente, eller oc haffue kircken nederbrødt: da skulle forneffnde gode mend haffue fulmacht [meth superintendentis raadt oc samtøcke [1]) at giffue befalling oc biude huilken kircken nederbrydis skall, Oc den kircke som aff dennom mett superintendentis raadt oc samtycke bliffuer neffnd, neder att brydes, skall lensmanden strax bestille, att saa skeer.

Fyndes oc nogen prest, som haffuer ij kircker eller flere, huer saa goed att hun kan holde syn prest, da skulle de dett ock offuerwege, ock da maa samme prest beholle syne kircker wdi syn liffs tydt, dog saa, att han holder en cappellan, som tager ware paa den ene, oc wdwelder hannom till samme kircke effter syn dødt, Huilket skal [2]) superintendenten bestille effter som dett sig bør [effter ordinantzen [3]).

Skulle ocsaa for^de^ godemend som forscreffuett bønderne allworligen foreholde oc paa konge maiest. weyen biude, att de tyende presterne rettferdeligt aff rug byg haffuere den tyende kerff. Deraff skall presten haffue den

---

[1]) [meth ... samtøcke; oprindelig har der staaet: dog effter superintendentis raadt beiawelse oc samtøcke, wdi hans nerwerelse.

[2]) Oprindelig: bør och skall.

[3]) [effter ordinantzen; senere tilføjet.

tredie partt och skall haffue den y kerffen hiem y sin loe. Oc skall presten icke besuerges mett gestebudt derfor att giøre [ydermere end gammell sedwane hauer verit[1]). Item aff bogweden skulle bønder tyende effter gammell sedwane, oc den skall delis wdi ij parter, halffdelen till kongen, oc halffdelen till presten.

Item skulle de tyende aff lam oc grijse effter gammell sedwane, Oc fordi att y dette stycht sommesteder lydet saaes, skulle the der [som liidhet soes[2]) giffue presten [en[3]) helgneskyldt, dett er iij skr byg om helgnemesse, oc dess ligeste deygnen haffue syn sedwanlige rente, [saa att the grandgiueligen offuerueyge, huor presten icke hauer saa møget aff tienden ath hand kand holle sig aff, at hand tha fanger andher i then sted[4]). Item der som gammell sedwane er, skulle bønder tyende aff fyll oc byer, oc for penninge derom forligess mett presten [effter gamel seduane[5]). Skulle ocsaa bønderne offre effter ordinantzen oc giffue brydwyelsins penninge.

Item her offuer skulle bønder icke besuerges mett plogbrød korsebyrdt eller almissemadt oc kirckegangs penninge oc anden saadane nyes oplagde oc optenckte beskattning aff presterne.

Item skulle samme godemend drage mett superintendenten y alle køpsteder, oc der først wyde clare register, paa alt alter godtz kirckegotz gille gotz Jordtskyldt oc rente oc der wdaff legge først nogett till att holle sognekircken wedt magt, oc nogett till presten, aff dett som y byen ligger, dersom dett icke tillrecker, skulle borgerne wdgiffue, fordi de ere plictige att holle deris kircke wed magt, oc skicke presten syn wnderholdningh, och hans mett tienere,

---

1) [ydermere . . . verit; oprindelig: emod gammell sedwane.
2) [som liidhet soes; senere tilføjet.
3) [en; oprindelig: effter gammel sedwane deris.
4) [saa . . . sted; senere tilføjet.
5) [effter . . . seduane; oprindelig: Item desslігeste giffue effter gammell sedwane presten oc deygne bast giertt oc andett saadant.

huor fler prester behoff giøres. Hues der wdoffuer er landtsgots oc andett skulle de optegne till att legge till itt hospitall, som der eller andenstedtz y den neste by er, Oc skulle de giffue der grandgiffuelige agt paa, Thy att borgerne wille gierne att deris sogneprester oc kircker maa bliffue holdne aldeles aff rente, saa de skulle inthett legge der till, Oc de wille der till mett haffue forsuar och fordeell aff samme rente oc dett maa icke skee.

Item siele gaffue maa huer giffue som gudt skyder hannom y hue[1]).

Item skulle forneffnde godemend mett superintendenten giffue flitteligen oc grantgiffueligen agtt oppaa, oc optegne huess forrygt er, oc mett wret er kommen fra kircker oc prester, alter oc giller oc lausshuse, paa dett att dett maa komme der till igien, effter som samtøckt er.

Oc huess samme godemend wdi saa maade handle(n)dis oc forfarendis worder, skulle de giøre klare register oc scriffter paa, oc antworde sognepresten oc kirckewerger till huer sognekircke, effter clare oc hele register paa alle sager, huorledis dett handlet er hoss dennom, oc huadt der ligger till huer kircke, oc till presten.

Item att alle prester oc sognedeygne, som effter konge ordinantz konge maiest. huldskaff, mandskaff oc trofasthedt soride haffue, oc deris superintendent effter hans konge ordinantz hørsomhedt loffuit haffue oc saadant hereffter giørendis worde, skulle were wdi hans konge hegn beskyttening oc beskermillse, oc huess dennom der emodt wederfaris dett skulle de klage for [k. mt. embitzmand, hand skal paa k. mt. vegne forsuare thennom[2]).

---

[1]) Denne Artikel er senere tilføjet.

[2]) [k. mt.... thennom; senere tilføjet, oprindelig stod der: deris superintend(en)t, oc han der om yder mere handle till dett beste mett mundellig oc scriffteliig wnderwyselse, oc om behoff gieris forscriffue samme sag till konge maiest. [senere er tilføjet her: daa vil k. mt. were theris domere] effter hans naades konge oc beseglede breffue, superintendenten oc menige Clerecy aff hans naade giffuen paa

Paa et vedlagt Blad er med en anden Haand skrevet:

Y Schane Her Mogens Gyldenstiern oc Giøren Vrne y de len han haffuer y befalling oc Her Peder Porse y de læn han haffuer y befalling.

Y Halland Her Holger[1]) oc Her Truedt.

Y Blegynge Her Axel Vgerup oc Her Peder Porse.

Paa Bornholm Michell Halss.

De paa det vedlagte Blad antegnede Mænd synes aabenbart at være dem, der vare udsete til, saaledes som der i Begyndelsen af Stykket var foreslaaet, at drage om med Superintendenten for at bringe Kirkesagerne i Orden. Det bliver imidlertid et Spørgsmaal, om Forslaget er taget til Følge, vi finde idetmindste ikke noget bestemt Spor deraf i den Række Kongebreve fra Efteraaret 1539, hvorved Spørgsmaalet om Tiende og Præste- og Degnerente ordnedes for Lunde Stifts vedkommende.

Disse Breve antyde nemlig en anden Fremgangsmaade, idet Kongen selv er draget omkring i Landskaberne og har ladet indkalde for sig Herredsprovsterne, Sognepræsterne, Sognedegnene, Kirkeværgerne og fire agtede Mænd af hvert Sogn og paa denne Maade har bragt Foreninger tilveje, der derefter bekjendtgjordes i Kongebreve til Landskaberne eller Herrederne, alt eftersom de forskjellige Vedtægter gjorde det fornødent.

For Lunde Stift er opbevaret tvende Hovedformer af disse Kongebreve 1) for Halland, 2) for Skaane, men formodentlig har der været en tredie Hovedform for Bleking

---

Gottorp sancti Jacobi Afften nu syst forleden (ɔ: det ovenfor S. 703-4 meddelte Beskjærmelsesbrev).

Item skall ocsaa bescriffues Domkirckens y Lund alle preben der &c. aff forscreffne godemend oc offuerantuordes superintendenten itt register der wdaff, paa dett saadant goedtz icke forkommes men forskickes effter som christeligt oc tilbørligt er.

[1]) Hr. Holger Gregersen Ulfstand, Broder til den efterfølgende Hr. Trued Ulfstand.

og mulig ogsaa en for Bornholm. Hver af disse Hovedformer er atter modificeret efter den forskjellige Vedtægt i mindre Distrikter af disse Landskaber. — Her meddeles nu først Brevet til Nørrehalland af 5 Sept. 1539, idet Varianterne af Brevet til Sønderhalland sættes under Texten[1].

Wij Christian etc. Helse ether alle wore wndersotte bynder och mienige almue, ehuem som helst i thienne eller tilhøre, som bygge och boe wdj alt Nørhallind[2] kierligen med Gud och wor naade. Wiider at effther thj wij for thend thuidracht och wenighed, som seg paa nogen aar emellom ether och ethers sogneprester och sognedegne om thieris renthe och wnderholding begiffuet haffuer, och[3] haffue ladet hiidsteffne for osz mienige herritzprouester, sogneprester och sogne degne och thisligeste alle kierckewergerne med iiij acht mend aff huert sogen offuer ald Nørhallend[4], paa thed at wij kunde høre thennom samme thuidracht och thrette emellom och siiden forhandle och forliige thennom ther om. Och efftherthj wij nu haffue forfarit, att thenne landtz eyen icke er saa kornriig i sig sielff, saa her saaes saa møgit korn, at presterne kunde holde thennom aff thienden som wdj ander wore lande, saa och paa thed at saadan thuidracht och thrette her effther maa affstilles och presterne och sognemendene mue saa møgit thes bedre leffue wdj rolighed och goed endrechtighed tilhobe, och sognemendene och hør effther mue wiide huis the theris sogneprester och sognedegne aarliige giffue skulle och thenom med rette plichtige ere och icke huer aar besueris aff sognepresterne och sogne degner med nogen nye paaleg, saa och thisligeste at sogneprester og sogne degner ther emod mue wiide huad the aarligen skulle kreffue

---

[1]) Brevet til Nørrehalland (A) meddeles efter Regist. over alle Lande. IV, 223—5; Brevet til Sønderhalland (B) efter Afskr. i Ny kgl. Saml. 1128. 4.

[2]) B: Syndrehalland. — [3]) B: nu — [4]) B: Syndrehallandt.

och fordre aff thieris sognemend, at[1]) the thennom[2]) plichtige er, och icke heller ydermere behoff haffue huert aar at klamble och threttе med thieris sognemend om thieris[3]) wnderholding, och ther med thiden icke skal bliffue brøst paa sogneprester och thennom, som skulle och kunde predicke och leere thend fattige almue gudz reene och klare ord och thieris siels sallighed: Tha haffue wij nu med wore elske Danmarcks riigis raadt rod och sambtycke, som nu her hoesz osz tilstede er, giort ther paa bode siider en skickelse paa wdj saa maade, som her effther følger. (1) Først att sognemenden i huert sogen offuer alt Nørre Halland[4]) skulle effther gammell seduane giffue thieris sogne prest huer xxx kierff aff alt korn, som saas och Gud lader woxe. (2) Thisligeste huilcken bunde som haffuer thi lamb eller ther offuer, skall giffue sin sogneprest j lam och aff alt andet quegthiende skulle the giffue effther gammell seduane[5]). (3) Item huer par folck skulle giffue thieris sogneprest j· ß om aarit thill offer, och wdj huilcke sogne som the pleie at giffue thieris sogneprest korn till offer, the skulle och nu giffue korn effther gammell seduane. (4) Item huilcken miniske som annammer sacramentet skall giffue sin sogneprest x ß till jordferd, och børn och andet wngt folck, som icke annammer sacramenthet, skulle huer giffue sin sogneprest v ß till jordeferd[6]). (5) Skall och huer brud giffue sin sogneprest iij ß[7]) till brudeuielse eller och en altar madt epther hindis egen willie. (6) Item huilcken quinde som gaar til kiercken effther hindis foster

---

[1]) B: och — [2]) B. tilføjer: medt Rette. — [3]) B. tilføjer: Renthe och. — [4]) B: Syndrehalland. — [5]) B. har istedenfor denne Artikel (2) om Kvægtiende følgende: Thisligeste skulle de giffue thil theris Sogneprest huert tiende hoffuit aff alt Quegh och Fænit efter gammel Seduane, och huilke som icke vdi it Aar thillegger saa megit Quegh och Fænit, adt the haffue thi hoffuit, the tha thilhaabe regne thil it andet Aar och thil saa lenge the haffue thi hoffuit, och tha siden aff huer part giffue presten thet thiende hoffuit aff samme Queg-thiinde. — [6]) B tilføier: och Kircken lige saa megit efter gammel seduane. — [7]) B: iiij ß.

skall giffue hindis sogneprest iij ß[1]) eller och en alther mad effther hindes egen gode[2]) willie. (7) Skall och huer sogneprest haffue iiij[3]) alther mad om aarit och till huer alther mad en kage, j gaasz eller j faarlaar[4]). (8) Sielle-gaffue maa huer giffue som Gud skiuder hannom wdj hoffue. (9) Item sognedegnen skall aff huer sin sognemand haffue en skieppe korn effther gammell seduone och sin part aff altermadet, som presten faaer, och thisligeste iij ß aff huer liig, som jordis och thed formaa[5]), effther gammel seduane. Huilcken samme skick wij wille at her effther allethiid saa fast och wbrødeligen holdis skall, och skulle sognemendene ther offuer icke besueries aff thieris sogne-prester eller sognedegne huert aar med nogen nye paa-legge. Sammeledis skall och huer mand effther gamell seduane ther foruden giffue thill kiercken i huer sogen en skieppe korn for thiende[6]) och thend andtuorde kiercke-uergerne i samme sogen, som ther j boendis ere, och thisligeste skall huer mand giffue till osz en skieppe korn[7]), som tilforn gaffues till bispen ock kallis biscop tiende och osz nu tilkommer, som och haffuer werit seduon aff gammell thiid, och samme skippe korn andtuorde herritzprouesten wdj huert herrit[8]), thee skulle frambdelis giøre osz eller wore fuldmechtige, som wij thet befalendis worder, ther gode rede och regenskab for. Findis och nogne sogen, som pleye at giffue smør enthen for prestethiende, kiercke thiende eller for biscops tiende, the skulle och nu giffue

[1]) B: iiij ß. — [2]) mgl. i B. — [3]) mgl. i B. — [4]) B. tilføjer: Vdi huilke Sogner som the pleie adt haffue fire Altheremad, the skulle och nu haffue fire, huilke som och pleie adt haffue thre Alteremad, the skulle och her effther haffue iij, och huilke som pleie adt haffue tho Althere-mad, skulle och her effther haffue tho effther gammel Seduane. — [5]) B. tilføjer: och al anden Renthe, hues hand pleier adt fange. — [6]) For: en skieppe korn for thiende — har B: theris thiinde i Korn effther gamell Seduane. — [7]) For: en skieppe korn — har B: Tredieparten af thienden vdi Korn. — [8]) For: skieppe korn — har B: vor part vdi Korn. — [9]) For: huert herrit — har B: Syndrehalland.

smør effther gammel sedwonne[1]. Thj bede wij ether alle och huer serdiells strengeligen biude, at huer ether tiltencker at giffue och thill gode rede fornøge sin sogneprest och sogne degen samme thieris rettighed effther forne wore skickelse, som wij nu ther om giort haffue som forschreffuet staar och effther gammel sedwonne, och thesligeste giffuer oss wor part och kiercken sin part, saa frampt som j wille at ethers sogneprest och sognedeggen skulle giøre ether thend tilbørlig thieniste och redelighed, som the ether plichtig er. Findis och nogen aff ether ther emod at giøre, tha wille wij wore fougther och leensmend her med alffuorligen befallet haffue, at straffe ther offuer, som bøer at straffes thennom wore breffue och bud icke holde eller agthe wille, thj lader thet jngen lunde. Ex Warbierg fredag post Egidii[2] Aar etc. mdxxxix. Wnder wortt signet.

Herefter følger nu et, som det synes, almindeligt Brev til Skaane (af 1. Okt. 1539) med Varianter af Breve til enkelte Herreder i Skaane[3].

---

[1]) B. tilføjer: och skal Herridtzprobsten ingen penninge her effther annamme for vor part aff samme thiinde. — [2]) B: Giffuit i vor Kiøbsted Halmsted thisdagen nest effther vor Frue dag Nativitatis [ɔ: 9. Sept.].

[3]) Det her aftrykte Brev (A) er meddelt efter Afskr. i Ny k. Saml. 1128. 4. Sammesteds findes B. et Brev til Almuen i Oens, Albo, Fers og Froste Herreder, og C. et til Almuen i Nørre Asbo Herred. En fjerde Form af Brevet er trykt i Friis Edvardsøns Beskr. af Skjelskør S. 533 f. og derfra optagen i Krags Christ. III.s Hist. Suppl. S. 39—40 og i Falkmann, Om Kyrkogods i Skåne, II, 12 f. Da Aftrykket imidlertid er mangelfuldt, og Herredet, Brevet er stilet til, ikke er angivet, har jeg ikke meddelt Varianter af dette, som er dat. Herritzvadt Kloster, Fredagen næst efter Vor Frue Dag nativitatis (ɔ: 12. Sept.) 1539. (Denne Datering er forøvrigt vist urigtig, da det ovennævnte Brev C., der er udstedt i Esrom Kloster, er af samme Dag). En femte Form af Brevet findes i en Vidisse for Rønneberg Herred i Skaane af 1544 (trykt i Krags Chr. III.s Hist. Suppl. S. 236—7). Bestemmelserne i dette Brev stemme temmelig nøje, dog ikke ganske, med B og C. Da det imidlertid kun er en forkortet Vidisse, der her foreligger, har jeg heller ikke meddelt Varianter af samme. (Det er urigtigt, naar Bisk. Engelstoft foran S. 89, Not. 3 overfører Vidissens Aarstal paa selve Kongebrevet;

Vi Christian etc. Helse Ether alle vore kiere [1]) vndersaatte, Bønder och menige Almue, [ihuo som helst i thiene eller thilhøre [2]), som bygge och bo [vdi vort Land Schaane [3]), kierligenn medt Gud och vor Naade. Wider adt efftherdi wi [forfare och hørt haffue then store [4]) thuedract och wenighed, som [nogle Aar mellom [5]) Ethers Sogneprester, Sognedegne [och Ether verit och sig begiffuit haffuer [6]), om theris Renthe och vnderholdning [7]); Tha haffue wi nu ladet hid indsteffne for Oss alle [8]) Herridtzprobster, Sogneprester och Sognedegne, och desligest alle Kirkewerge och fire acte Mend aff huer Sogn [offuer alt vort Land Schaane [9]) paa thet wi kunde selff [10]) høre samme Thuedract och Trette, [som thennem imellem er [11]), och siden forhandle och forlige thennem ther om [12]), paa thet adt saadan Thuedract och Trette [maa forligis och [13]) afstillis, adt Presterne [maa siden saa megit disbedre leffue vdi Rolighed, Endrectighed och god Kierlighed medt sit Sognefolk [14]), och Sognemendene maa vide, hues the [15]) skulle giffue theris Sogneprester och Sognedegne [Aarlig Aars [16]), och thennem aff [17]) rætte plictige ere, och icke huert Aar besueris aff Sognepresterne och Sognedegnene medt [18]) ny paalegge, saa och thesligeste adt Sognepresterne och Sognedegnene [maa och [19]) vide, huad the Aarligenn [kreffue skulle [20]) aff theris Sognemend, och [21]) the thennem aff [22])

---

dette har nemlig upaatvivlelig ogsaa været udstedt omtrent samtidig med alle de øvrige Breve for Skaane). — [1]) Dette Ord mangler i B. C. [2]) [mgl. i B. — [3]) [B: i alt Oensherridt, Alboherridt, Fersherridt och Frosteherridt. C: vdi alt Nørre Asboherridt. — [4]) [B. C: forfare then. — [5]) [B. C: sig paa nogle Aar imellem Ether och — [6]) [mgl. i B. C. — [7]) [B. C. tilføje: begiffuit haffuer. — [8]) mgl. i B. C. — [9]) [B: aff alle forne Herreder. C: offuer alt forne Nørre Asboherridt. — [10]) mgl. i B. — C: thennem. — [11]) [B: thennem imellom. C: imellom. — [12]) B. C. tilføje: saa och. — [13]) [B. C: herefflher maa. — [14]) B. C: och degnene (C: Sognedegnene) och Sognemendene mue saa meget disbedre leffue i Rolighed og goed Endrectighed tilhaabe. — [15]) B. C. tilføje: herefter. — [16]) [B. C: aarligen. — [17]) B. C: medt. — [18]) C. tilføjer: nogen. — [19]) [B. C: therimod mue. — [20]) [B. C: skulle kreffue och fordre. — [21]) B. tilføjer: huad. — [22]) B. C: medt.

rætte plictige ere, och icke [1]) haffue huert Aar behoff adt klamre och trette medt theris Sognemend om theris Renthe och vnderholdning, och ther medt thiden skal icke bliffue brøst paa gode Sogneprester och [predickantere, som skulle och kunde lære then fattige Almue Gudtz rene och klare Ord och Evangelium, som er [2]) theris Siels Salighedt: Tha haffue wi nu medt vort Elskelige Danmarkis Riigis Raadtz Raad och Samtycke, som nu her hoess oss thilstede ere, giort ther [en Skick paa [3]) vdi saa Maade, som her effther følger.

(1) Først adt alle Sognemend, Bønder och Boelmend, Gaardmend och thieniste drenge, och alle the, som kornsæd bruge, skulle thill gode rede thiinde huer thiende kærff aff alt Korn, som saes [i Jorden [4]), och Gud lader voxe, Och samme Kornthiinde skal delis i thre parther, Enn thil presten, Enn thil kirken, och den thredie part thil Oss paa Stictens vegne. (2) Thisligeste skulle the thiinde huert thiende hoffuet aff alt Quegh och Fænit, effther gammel Seduane, [inthet vnderthaget, høns, gies, ender, føl, lam, kalle, gedder, om de ere til, griis, fisk, Bisuerm och andet mere, som stedens lejlighed er eller tilsiger effter gammel seduane [5]), och huilken [6]) som icke vdi it Aar thillegger saa megit Quegh och Fænit, adt the haffue thi hoffuit, [tha skulle the [7]) thilhaabe regne thil it andit Aar, eller [8]) thil saa lenge the haffue thi hoffuit, och tha [giffue prestenn aff huer Slaw thet thiende hoffuet aff forne Queg och Fænit [9]). (3) [Item skall presten i thette Aar haffue sin Helneskyld [10]). (4) Item skulle Sognefolkene [11]) giøre theris

[1]) B. C. tilføje: ydermere. — [2]) [B. C: thennem som skulle och kunde predicke och lære then simpel (C: fattige) Almue Gudtz rene och klare ord och. — [3]) [B. C: paa baade Sider een skickelse — [4]) [mgl. i B. C. — [5]) [mgl. i B. C. — [6]) B. C: huilke. — [7]) B. C: adt the tha. — [8]) B. C: och. — [9]) [B. C.: siden aff huer part giffue presten thet thiende hoffuit aff samme Quegthiinde. — [10]) [mgl. i C. — B. har denne Artikel bag efter den følgende, med Tillæg: och siden ther effther j skeppe. — [11]) B. C: Sognemendene.

Sogneprest thre offerdage om Aaret, Paaskedag, Pindtzedag och Juledag [1]). (5) Item skal och huert Menneske, vnderthaget vngt folk som icke annamme Sacramente, giffue sin Sogneprest v ß, Kirken v ß och Degnen iij ß [thil Jordeferdtz pendinge, och andet vngt folk halffl saa megit [2]). (6) Item skal och huer Brud giffue sin Sogneprest [v ß och Degnenn j ß, som gamel Seduane er [3]). (7) Item huilken Quinde som gaar i kirke effther hendes foester, skal giffue sin Sogneprest [4 ß och Degnen j ß, som seduanligt er [4]). (8) [Item Sielegaffue thil prest och Kirken maa giffuis effther Menniskens gode vilie [5]). (9) [Item Sognedegne skulle thil theris Helneskyld hereffther haffue tho skepper aff huer Sognemand, som gamel Seduane er [6]). Thenne samme skick ville wi adt althid Aarlig Aars her effther skal holdis fast och wbrødelig. Ther offuer skulle och Sognemendene ydermere icke besueris medt nogen ny Thynge eller paalegge aff theris Sogneprester eller Sognedegne [7]). Thi bede wi Ether alle, och huer serdelis strengeligen biude, adt huer her effther thiltenker adt giffue och fornøye thil gode rede sin Sogneprest och Sognedegn samme theris Rettighedt effther thenne vor Skickelse, som wi nu ther paa giort haffue, och disligeste giffue Oss och Kirken vor part, effther

---

[1]) B. C. tilføje: och tha offre huer saa megit, som Gud skiuder hannem i hue. — [2]) [B: och Andet vngt folk halffdelen saa megit thil Jordeferd. — C. har Artiklen saaledes: Item skal och huert Menniske vngt och gamelt giffue sin Sogneprest v ß og Degnen iij ß thil Jordefærd. — [3]) [B: v ß, och Degnen i Liuset effther gamel Seduane. — C: iiij ß, och iiij ß thil Brudwielse. — [4]) [C: iiij ß och Degnen j ß i Liuset. — [5]) [B. C: Sielegaffue maa huer giffue effther som Gud skiuder hannem i Hue. — [6]) [B. C: Item Sognedegnene skal (och) her effther haffue then (C: sin) Helneskyld, som er j skeppe Korn aff huer sin Sognemand effther gamel Seduane. Item for Altheremad vj ß thil presten och iij ß thil Degnen (denne Art. mgl. i C). Och vdi the Sogner, som icke Korn saa groer, adt Presten, Kirken eller wi kunde haffue fyllist, ther skulle the giffue Smør, Jern, eller hues andet som the pleie adt giøre och giffue efther gamel Seduane. — [7]) Der findes i dette (og det flg.) i B. C. adskillige ubetydelige Ordforskjelligheder og Afvigelser fra A., der dog ingensteds ændre Meningen.

som forskreffuet staar, saa frempt I ville adt Ethers Sogneprester och Sognedegne skulle giøre Ether then thilbørlig thieneste och Redelighed, som the Ether plictige ere. Item findis och nogen aff Ether, som her vil imod giøre, tha ville wi vore Fogeder och Embidtzmend [1]) her medt alffuorligen befalet haffue adt straffe ther offuer som bør adt straffis offuer thennem, som vore Breff och Bud icke holde eller acte ville. Thi lader det ingelunde. Giffuit i [vor Kiøbsted Lund Onsdagen nest effther S. Michels dag [2]), Aar etc. 1539. Vnder vor Signet.

Man skulde tro, at efterat Kongen, saaledes som disse Breve udvise, selv havde taget Ordningen af Tiendespørgsmaalet i sin Haand, og ved Undersøgelser paa ethvert Sted havde stræbt at træffe det rette, maatte Sagen dermed være kommen paa det rene; imidlertid vise flere senere Kongebreve, at Modstanden mod Tiende langt fra endnu var overvunden. Til nærmere Oplysning herom skulle nogle saadanne Breve her meddeles. Først da et Brev af 21 November 1540 til Almuen »udi al Skaane«, indeholdende en stræng Advarsel om at tiende rettelig, da i modsat Tilfælde Stiftslensmanden Stig Pors skulde lade de gjenstridige afstraffe [3]):

Wi Christian etc. Hilse Ether alle vore vndersaatte, Bønder, thienere, Gaardsæder och wgedagsmend och Menige Almue, ihuemsomhelst i thiene eller thilhøre, som bygge och bo vdi al Schaane, kierligen medt Gud och vor Naade. Wider adt oss er thil videndis vordet, huorledis mange aff Ether fordriste thennem thil, och icke vdgiffue theris thiinde effther vor Recessis Liudelse, som wi medt menige vore Elskelige Danmarkis Riigis Raad, Adel, Kiøb-

---

[1]) B. C: Leensmend. — [2]) C: vort Kloster Esserom Fredagen nest effther vor Frue dag Natiuitatis (ɔ: 12. Sept.).

[3]) Efter Afskr. i Ny kgl. Saml. 1128. 4.

stedmend och menige Almuis fuldmectige offuer alt Riigit therom endrecteligen beseglet och besluttet haffue, Enddog adt vor Befalingsmand ther offuer Stictens godtz oss Elskelige Sthi Pors paa vor vegne thitt och offte haffuer ladet Ether paaminde och thilthale ther om, och haffue wi nu therfor befalet forne vor Befalingsmand Sthi Pors, adt huilken aff Ether, ihuemsomhelst the thilhøre, som icke vdgiffue samme thiind, baade thil Oss, presten och thil kirken, inden fiorten dage nest kommendis i thet allerseniste effther thette vort breff er leest och kundgiort for Ether, tha skal hand lade Ether forfølge medt vold, och siden lade straffe ther offuer effther vor Ordinantzis Liudelse, och som bør adt straffis offuer thennem, som vore Breffue och Bud icke acte ville. Thi bede wi Ether alle och huer serdelis biude, och nu medt thette vort obne breff ville paamindt och adtuaret haffue, adtj rette Ether selff thervdinden och huer vare sig for Skade, och skal thet vere then sidste paamindelse, som vi acte Ether ther om adt giøre. Thi lader thet ingelunde. Giffuit paa vort Slott Kiøbenhaffn vor Frue Præsentationis dag, Aar etc. 1540. Wnder vort Signett.

Et halvt Aar efter finde vi imidlertid et nyt Kongebrev (af 12 Maj 1541), hvorved det paalægges Adelens og Prælaternes Tjenere, der dog ogsaa havde været indbefattede i den tidligere Formaningsskrivelse, at tiende lige saa vel som Kronens og Stiftets Tjenere. Brevet lyder saaledes[1]):

Stiig Pors fick breff thill mienige almue wdi Skonne. Wij Christian etc. Helse ether alle wore wndersotte, bynder och mienige almue ehuem som helst i thiene eller tilhøre, som bygge och boe wdj alld Skaane kierligen med Gud och wor naade. Wiider att wij ere nu med wore elske Danmarcks riiges raad, thend skonske addell, prelatter,

[1]) Efter Regist. ov. alle Lande. IV. 242.

abbeder, prouester, prier och cannicker saa till ens worden, at alle thieris bønder, thiener, gaardseder skulle liige wid wore och kronens och stichtens thienner thiende huer thiende neeg effther wor ordinantzis lydelse. Thj bede wij ether alle och huer serdiellis strengeligen biude, attj retter ether effther, at thiende huer thiende kierff och neg effther forne wor recesz och ordinantzis lydelse och føre samme thiende huer till sin kiercke lade j huert sogen og ther lade thend schriffue aff sognedegne eller sognepresten. Saa frampt som nogen aff ether findis her emod at thiende wretferdeligen[1]) aff allehande korn, rug, biug, haffre, huede och andet korn, eller lade beschriffue samme hans thiende korn, som hand fra sig yder, att hand tha jicke wille háffue ther med forbrot sin gord och straffis ther for effther wor ordinantzis lydelse. Thj lader thed jngen lunde. Giffuet paa wort slot Kiøpnehaffn torsdag nest effther søndag Jubilate aar etc. 1541.

Samme Dag dette Brev udstedtes, fik ogsaa Kannikerne i Lunde Domkapitel Tilsikring om, at de fremdeles uforstyrret maatte nyde de til deres Præbendekald hørende Tiender[2]); og faa Dage efter (16 Maj) overdroges det Stig Pors' at have Tilsyn med alt Kirkegodset i Skaanestift, af hvad Art det saa var, og at sørge for dets Bevarelse og føre Kirkernes Regnskaber. Kongebrevet herom lyder saaledes[3]):

Wi Christian etc. Giøre alle witherligt, adt wi nu haffue thillthroedt och befalet, och medt thette vort obne Breff thilthroe och befale Oss Elskelige Sthii Pors vor Mand, Thienere och befalningsmand offuer all Schaanestict paa vore vegne adt skulle haffue flittig thilsiun och fuldmyndige befalning offuer alt Kirkens godtz, Altheregodtz och hues godtz, som haffuer ligget thil Calenther eller

[1]) Her maa noget være glemt ved Brevets Indførelse i Kopibogen.
[2]) Brevet findes i Registre over alle Lande IV, 241.
[3]) Efter Afskr. i Ny kgl. Saml. 1128. 4.

Gilder, baade vdi Kiøbstederne och paa Landtzbyerne, och lade Kirkewergene vdi huer Sogn opbære och igien vdgiffue effther forscreffne Sthi Porsis Befalning samme forscreffne godtz, Renthe och Jordskyld thil Sogneprestеrs, Scholemesters, Hørernis och Capellanernis vnderholdning och Løn, och siden Aarligen thil gode rede giøre hannem paa vore vegne gode Regenskab ther fore. Sammeledis skal forne Sthi Pors haffue fuldmyndig befalning adt haffue thilsiun medt adt samme godtz baade i Kiøbstederne och paa Landtzbyerne byggis och forbedris, thisligeste besørgis och besettis, och thes thil forbedring effther Leiligheden haffue Mact samme godtz adt bebreffue och forsegle paa vilkaar for seduanlige Landgilde. Thisligeste haffue fuldmact och befalning adt høre Kirkens Regenskab, saa vel vdi Kiøbstederne som paa Landtzbyerne, Thisligeste alle Helliggeisthusers och Hospitalers Regenskab offuer alt Schaanestict, i huem thennem i verie och forlæning haffue. Thi forbiude wi alle, ihuo the helst ere eller vere kunde, forne Sthi Pors her imod, som forscreffuit staar, adt hindre eller i nogen Maade forfang adt giøre, vnder vor Hyllist och Naade. Giffuit paa vort Slott Kiøbenhaffn Mandagen nest effther Søndagen Cantate, Aar etc. 1541. Wnder vort Signett.

Da der endnu i Aaret 1541 paany indkom Klager over, at den skaanske Almue ikke tiendede rettelig, udgik der 27 Oktober d. Å. kongelig Befaling til alle Fogeder og kgl. Embedsmænd i Skaane, om at de efter nærmere Befaling af Stig Pors skulde tilkræve 15 gamle, trofaste Dannemænd af hvert Herred, der »under deres højeste Faldsmaal skulde gange i hver Bondes Gaard i hvert Herred og grandgivelig overse og omkringkaste deres Korn og forfare, hvilke tiender retfærdeligen», fandtes der Brøst hos nogen, skulde han straffes efter Ordinansens Lydelse [1]).

I Aaret 1544 udgik der kgl. Befaling til Lensmændene i Bleking om at hjælpe Præsterne til at faa deres Tiende

---

[1]) Danske Mag. 3 R. VI, 311.

og anden Rettighed af Bønderne efter kgl. Majest. Reces og gammel Sædvane, ligeledes om at Præsterne og Kirkerne sammesteds maatte igjen faa det Gods, Jord, Ager og Eng, der var frataget dem mod Dom og Ret, og endelig et tredie Brev, hvorved det paalagdes Stig Pors at tage alle Præstemænd og deres Gods og Ejendom i Bleking i Forsvar [1]).

1546 lød der atter Klager over, at Almuen i Skaanestift ikke vilde tiende, som den burde, hvorfor der 29 Oktober d. Å. udgik følgende ny kgl. Befaling om en lignende Fremgangsmaade for at kontrollere, om der var tiendet rigtigt, som den der var brugt i Efteraaret 1541 [2]):

Wi Christian etc. Giøre alle witterligt adt wi ere kommen vdi forfaring, huorledis adt mange skal fordriste thennom thil och icke thiinde, som thennem bør medt rette effther vor Ordinantzis Liudelse. Saa haffue wj nu thilthroet och befalet oss Elskelige Sthi Pors, vor Mand, Thienere och Embidtzmand paa vor Gaard vdj Lund, adt skulle offuer alt Schaanestict thil Thinge lade opkreffue 12 gode acte bønder, huilke som skulle grantske och forfare offuer alt thet herridt, som the vdi thilneffnis, hoess menige Almue, huilke som retferdeligen haffue thiindet, och ther som the forfare nogen adt haffue thiindet wretferdeligenn, tha skulle the thet giffue fra thennem thilkiende vnder theris Faldtzmaal. Och ther som saa findis, adt nogen icke haffue thiindet saa retferdeligen, som thennem burde adt giøre, Tha skal forne Sthi Port haffue fuldmactt paa vore vegne adt straffe ther offuer effther vor Ordinantzis liudelse. Thi bede wi och biude alle vore Fogeder, Embidtzmend, Herridtzfogeder och alle andre, som forne Sthi Pors eller hans fuldmectige medt thette vort obne breff besøgendis vorde, adtj ere hannem be-

[1]) Danske Mag. 4 R. I, 31.

[2]) Efter Afskr. i Ny kgl. Saml. 1128. 4. Smst. findes Afskr. af et Kongebrev dat. Lund, Søndag efter Allehelgens Dag 1546, til Kirkeværgerne i Skaane om Tærskemænd at sætte til Kirkeladerne (hvor Kongetienden samledes.)

hielpelige thil thinge och andensted, adt opkreffue samme 12 Mand. Sammeledis och ther som nogen findis icke adt haffue thiindet retferdeligen, adt the mue bliffue straffede therfor effther vor Ordinantzis Liudelse. Ladendis thet ingelunde. Giffuit paa vor Gaard vdi Lund Fredagen nest efftner Sanctorun Simonis et Judæ Apostolorum Dag 1546. Vnder vort Signett.

Relator Sthi Pors, Embidtzmand
paa Lundegaard.

Fra denne Tid af synes den skaanske Almues Modstand mod Tienden saa temmelig at være ophørt, idet vi for hele den følgende Del af 16de Aarhundrede maaske kun finde to kgl. Formaningsbreve til Almuen om rettelig at tiende, det ene af 11 Apr. 1567[1]), det andet af 21 Februar 1596[2]). Desværre kan det ikke nægtes, at denne større Rolighed idetmindste tildels falder sammen med den »afmattning, som kyrkan, så wel som borgerliga samhället, led af (i Tiden efter Reformationen), och som alt mer och mer sträckte förlamande sin inflytelse till hele landskapet[3])» — en Afmattelse, der paa det borgerlige Livs Omraade (og herhen hører væsentlig Tiendespørgsmaalet) staar i nøje Forbindelse med Adelens stigende Vælde, og paa det rent kirkelige Gebet med Regjeringens Bestræbelse for at undertrykke enhver Bevægelse, der kunde føre bort fra det ved Kirkeordinansen anviste Spor. At imidlertid den Afgjørelse, Tiendesagen saaledes fik i Lunde Stift og, skjønt gjennem mindre Kamp, ogsaa i det øvrige Danmark, har været et væsentligt Middel til Bevarelse af en hæderlig Præstestand og derved middelbart til Forebyggelse af megen aandelig Udskejelse, er en Betragtning, om hvis Rigtighed jeg ikke nærer nogen Tvivl, skjønt det naturligvis er vanskeligt at føre noget afgjørende historisk Bevis derfor.

[1]) Dette Brev udgik ogsaa til andre Dele af Landet, det er aftrykt foran, S. 495—6, stilet til Almuen i Sjælland, samme Brev stilet til Almuen i Skaane findes i Ny kgl. Saml. 1128. 4.

[2]) Afskr. i Ny kgl. Saml. 1128. 4.

[3]) Cronholm, Skånes Politiska Historia. I, 555.

VII.

Til Nørrejyllands Reformationshistorie.

Medens udførligere Efterretninger, kritisk gjennemgaaede og ordnede af Knudsen (i Annaler for nordisk Oldkynd. og Hist. 1847), ere opbevarede om Reformationens Indførelse i Viborg ved Tavsen og Sadolin, ere vi derimod meget fattige paa Efterretninger om Reformationens første Prædiken, Fremgang og Gjennemførelse i de andre nørrejydske Byer. Skal man nogensinde faa noget bestemtere at vide herom, maa Materialet samles omhyggelig fra forskjellige Sider; mulig ville endnu ubenyttede Arkivsager fra Byerne selv kunne yde Oplysninger, som man hidtil har savnet. Hvad her meddeles, er kun nogle Smaating, som i Forbindelse med andre Bidrag ville kunne være til Nytte.

I. Mag. Morten Hegelund i Aalborg.

Aalborg hørte som bekjendt i Reformationstiden til Viborg Stift. Som denne Bys evangeliske Repræsentant optraadte ved forskjellige Lejligheder (paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530 og ved Udarbejdelsen af Kirkeordinansen 1537) Mag. Morten Hegelund, en Mand, om hvem ellers ikke meget er bekjendt. Til nærmere Oplysning om ham kan tjene: 1529 fik han Kongens Kvittering for, »at han nu til gode Rede har gjort Kgl. Maj. Rede og Regnskab først paa den Kongeskat, som han oppebar paa Kgl. Maj.s Vegne 1525 i Nørrejylland af Medelsom, Sønderlyng, Nørlyng, Hinsted, Gjested, Rinds, Fjends, Hindborg (»Hønneborg«), Rødding, Nørre og Harre Herreder, og desligeste for den Kongeskat, som han oppebar 1526 af Medelsom, Sønderlyng, Nørlyng, Rinds, Fjends, Gjested og Hinsted Herreder[1]).« Denne Kvittering angaar jo rigtignok slet ikke kirkelige Sager, men

[1]) Kvitteringen er dat.: Gottorp Torsdag næst efter Reminiscere 1529.

tjener dog til at vise, at Mester Morten Hegelund alt 1525 var en meget betroet Mand. Om han alt dengang havde erklæret sig for Reformationen, kan jeg ikke afgjøre, det er imidlertid ikke usandsynligt, naar man ser hen til, at der i den skibbyske Krønike fortælles, at i Maj 1526 druknede ved Aalborg en vis Jens (Johannes) Esbernsen (Søn af en Kannik i Viborg), der efter Krønikens Beretning var optraadt som en yderst fanatisk Forkynder af Reformationen. Formodentlig har da altsaa Reformationsbevægelsen alt noget tidligere været begyndt i Aalborg, og det er at antage, at K. Frederik I.s Nærværelse her i Efteraaret 1526 (hvor Kongen udstedte det bekjendte Beskyttelsesbrev for Hans Tavsen) har været af afgjørende Betydning i Aalborgs Reformationshistorie, idet Kongen formodentlig da ogsaa har sikret Hegelund og hvilke andre lutherske Lærere der dengang kan have været i Aalborg, mod personlig Overlast. Ved denne Tid eller noget senere blev den katholske Præst ved S. Bodils (ell. Botulphi) Kirke i Aalborg[2]), Hr. Jens Ibsen, fordreven fra sin Kirke (formodentlig af Borgerne), og da Hegelund siden nævnes som Sognepræst ved denne Kirke, er det rimeligt, at han efter Hr. Jens Ibsens Fordrivelse er kommen til at indtage denne Stilling ved Borgernes Valg.

Den hidtil ubekjendte Notits om Hr. Jens Ibsens Fordrivelse indeholdes i følgende Sognevidne af 3 Novbr. 1532, hvori ogsaa endel andre samtidige aalborgske Præster — formodentlig katholske Vicarier — nævnes:

Alle ment thette breff seer heller høre lesszes kungøre wy Crestiern Crestiernsszen Sogneprest wtj Tranners, Dominica proxima post festum omnium sanctorum sub anno domini mdxxxij, tha war skicket for oss hederlige mand Her Jenss Ibsszen prest i Olborre bedendis eskede oc feck itt

---

¹) Scr. Rer. Dan. II, 580.

²) Denne Kirke var forresten i Middelalderen Annex til S. Peders Kirke i Aalborg (jvfr. Suhms Nye Saml. I, 159).

fult Sogne witne aff dissze effterscreffne Danement, Som ere Jost Nielsszen i Sunby, Michill Holtz ibidem, Crestiern Andersszen ibid. Mickill Ærlandsszen i Wtrop, Thamis Ærlandsszen ibid., Seuen Nielsszen i Tranners, Jenss Andersszen ibid., Pouæll Andersszen ibid., Nis Bentsszen i Wtrop, Jess Juell i Sunby, Nis Galskøtt i Wtrop oc Per Degen, Huilke forscreffne Danement wonne po theris tro, siell oc retthe sanden, at thenum fuld witterligt er i god sandhed, at forscreffne Her Jennss Ibsszen haffuer tagit syn tieneste ware med messzer, Som hanum er til skickett effter hanss breffs lydelssze, Siden han worthe udt dreffuit aff Sancthe Bodills kirky, tha haffuer han weret herre oc hollidde tre messzer huer wge, oc wy effterscreffne Her Pether Seuensszen, Her Crestiern Bertilsszen, Her Seuen Suensszen, Her Lauris Crestiersszen, Her Mas Ibsszen, Her Lauris Bertilsszen, presther i Olborre, Las Jesszen, Willas Skoffmager, Crestiern Perssze n, Kiell Slacther, Crestiern Laurisszen Klitt, Crestiern Kleensmedt oc Per Tordsszen, borriger i Olborre, er oss wittherligt med forscreffne ment oc menige Sognement, att saa er i sandhed, Som forscreffuit stander: thet witne wy med wore indzegle trøckendis nethen for thette wort obffne breff. Datum anno die vt supra.

Orig. paa Papir med Mærke af 15 Segl, i Geh.-Ark.
Udenpaa Brevet er skrevet: Om gotz i Vensyssel och messe i Tranners vden for Olborig.

I Aaret 1530 blev Graabrødrene uddrevne af deres Kloster i Aalborg, senere foregik der andre betydelige Forandringer med Kirker og Klostre sammesteds[1]). Hvor stor eller lille Part Hegelund har haft i disse Begivenheder, maa her staa uafgjort af Mangel paa nærmere Efterretninger. Hans Møde ved Herredagen i Kjøbenhavn 1530 og senere

[1]) Se Kirkeh. Saml. I, 352. 407—8. Dansk Atlas V, 134 ff. Skade at vi ikke kjende noget nøjere til den Mand, som Protestanterne haanende kaldte »den nye højværdig Sakramentes Kjætter i Aalborg Kloster«, og mod hvem de prædikede under Herredagen i Kbhvn. 1530 (D. Mag. I, 94). Han har formodentlig været Papisternes Anfører i Aalborg.

hans Indkaldelse til Udarbejdelsen af Kirkeordinansen 1537 viser imidlertid, at hans Virksomhed i Evangeliets Tjeneste gjorde ham til selvskreven Deltager, naar de mest fremragende evangeliske Prædikanter i Reformationsaarene samledes; det tør derfor sikkert antages, at hans Virksomhed i Aalborg hverken har været uden Betydning eller uden Frugt. At denne hans Virksomhed paaskjønnedes, vise de forskjellige Benaadninger, han i Christian III.s Tid opnaaede, hvilke ere det eneste, som Tiden har levnet os til hans Historie.

Saaledes fik »Mester Morten Hegelund Prædikant udi Aalborg« 1535 »Kgl. Maj.s Brev paa 4 Aars Skyld og Landgilde af de tre Gaarde udi Hasseris, som tjene til S. Peders Kirke i Aalborg« [1]) (denne Kirke blev ved Reformationen nedbrudt, og Sognet lagt til S. Bodils Kirke). 1539 fik han Kongens Brev, »at den Gaard, som laa til den store Præstegaard (formodentlig S. Peders) udi Aalborg, skal herefter ligge og være til S. Bodils Kirke der sammesteds for en Præstegaard og Residens, som den rette Sognepræst eller Pastor, den som nu er eller herefter kommendes vorder, i forskrevne Sogn skal have sin Værelse og Vaaning udi [2]).« Under et Ophold i Aalborg gav Kongen, Pindsedag 1542, »Mester Morten Hegelund, Sognepræst og Prædikant til S. Bodils Kirke udi Aalborg og hans Hustru Marine Mortens'« et Forleningsbrev paa en Vor Frue Kloster i Aalborg tidligere tilhørende Gaard i Hasseris, som de maatte beholde og nyde den aarlige Jordskyld af i »begge deres Livstid, en efter anden, hvilken længst lever,« kvit og frit, uden al kongelig Tynge og Afgift, mod dog at holde Gaarden vedlige [3]). 1545 skjænkede Kongen ham et gammelt forfaldent Hus ved S. Peders Kirkegaard i Aalborg, der tidligere havde tilhørt Hundslund Kloster, forat han kunde lade det nedbryde og anvende Bygningsmaterialierne til sin Nytte og Behov [1]).

---

[1]) Danske Mag. 3 Række. IV, 218.
[2]) Registre over alle Lande IV, 304.
[3]) Regist. o. a. L. IV, 351, jfr. D. Mag. 3 R. VI, 334.

Det er mig ikke bekjendt, naar Hegelund døde, men han var i alle Tilfælde død før 1567, thi d. 29 Novbr. d. Å. fik Mester Lavrits Kothe, Sognepræst til S. Bodils Kirke i Aalborg, Kongebrev paa, at hvis han overlevede M. Morten Hegelunds efterladte Hustru, da maatte han efter hendes Død bekomme den vor og Kronens Gaard i Hasseris, som M. Mortens Hustru nu udi Være har, og den have, nyde, bruge og beholde fri uden Afgift, til saalænge Vi anderledes derom tilsigendes vorder[2].»

II. Hr. Henning Baltersen og Hr. Mads Lang i Randers.

Som den lutherske Oplysnings første Forkynder i Randers nævnes hos Pontoppidan (Ann. II, 798, under Aaret 1527) og Münter (Reformations Hist. I, 466) Henning Baltzersen, idet der føjes til, at Borgerskabet udvirkede kongeligt Vocations- og Sikkerhedsbrev for ham; og det er formodentlig denne Bemærkning, som har bevæget Engelstoft til at stille ham og Hans Tavsen sammen som Mænd, »sikrede ved kongelige Lejdebreve[3].» Disse Forfatteres Efterretninger om denne Mand have imidlertid middelbart eller umiddelbart alle deres eneste Kilde i følgende Notits hos Hvitfeld (S. 1391) under Aaret 1532: »Saa bleff oc Henning Baltzersøn tilskicked ved Kongens Breff, at prædicke Guds Ord udi Randers». Hvitfelds Kilde er atter følgende Brevudtog i »Registre over alle Lande»:

Her Henning Balterszenn ffich presentatzs paa Sanctj Clementzs kircke vti Randers per obitum domini Petri Olaui vltimi possessoris, dog att hanndt thall predicke

---

1) D. Mag. 4 R. I, 63.

2) Reg. o. a. L. IX, 37. I Vahls Aalborg Stiftskal. 1862. S. 3 siges, at Hegelund var Sognepræst ved Budolfi K. 1527 og 1558 (det første Aarstal lader sig vist vanskelig bevise), og at hans Eftermand forekommer 1562.

3) Scharling og Engelstoft, Theol. Tidsskr. 1 D. II, 9, jfr. S. 28.

Gutzs reene och clare ordt etc. Datum Nyekøping Mandagen nest epther Sanctj Bonifacii dag, Anno etc. Mdxxxij.

Dette er det eneste sikre, der er bekjendt om bemeldte Henning Baltersen, og store Slutninger med Hensyn til hans Virksomhed som Reformator kan ikke uddrages deraf, saameget mere som Stadfeldt, der har kjendt ovenanførte Brevudtog (som han iøvrigt urigtigt kalder et Exspectancebrev), i sin Beskrivelse over Randers (S. 151) bemærker, at Hr. Henning ikke kom til Kaldet, »då Hr. Per Olufsen var den sidste Præst til S. Klemens Kirke og dens Menighed, som faa Aar efterat det ovenanførte Brev var udstedt blev delt mellem S. Mortens og Slotskirken.« Om nu Stadfeldt forøvrigt har Ret, maa jeg lade være uafgjort. Det kan imidlertid bemærkes, at den kgl. Tilladelse for Borgerne i Randers til at nedbryde S. Klemens Kirke dog først er given Søndagen efter S. Lucæ Evangelistes Dag 1540[1]), og at P. Poulson i sit forresten ikke særdeles paalidelige Værk »Catalogus pastor. dioec. Arhus. 1725« opfører Henningius Balthazaris som den første lutherske Præst ved S. Mortens Kirke i Randers, idet han tilføjer, at han var Præst her i 20 Aar. Navneligheden giver forøvrigt Anledning til den Formodning, at Henning Baltersen er den Broder Henning i Randers Graabrødrekloster, som 1530 »paa forræderisk Vis,« som Krøniken om Graabrødrenes Udjagelse siger, aabnede Klosteret for Byfogeden, da Gvardianen havde befalet at stænge for ham, og som senere, da Fogeden havde forhandlet med Gvardianen og vilde gaa ud, sagde til ham: »Tag dig iagt for saaledes at gaa ud, thi gaar du ud, vil du ikke faa Klosteret iaar«. Dette havde da til Følge, at Fogeden vendte om med sine Mænd og sagde til Gvardianen: »Idag bliver jeg hos eder, og sætter min Potte til Ilden ved eders Potte« — og Enden paa Sagen blev, at han drev Graabrødrene ud[2]).

[1]) Reg. o. a. L. IV, 314.

[2]) Kirkehistoriske Samlinger. I, 353—54.

Derimod kan det bemærkes, at Povl Eliesen i sit Skrift »En kort og kristelig Undervisning paa det hemmelige Stykke i Messen, som kaldes Kanon, med et føje Brev til Borgemestre og Raad i Randers« (trykt i Aarhus 1531) ikke omtaler Henning Baltersen paa det Sted, hvor han i følgende og flere Ord bebrejder Byen dens Affald fra den papistiske Lære og nævner de Mænd, som dette især maatte tilskrives: »Anno Domini 1530 da lod Randers By udi Nørrejylland sig forføre og forvandle fra den menige Kristendoms Tro, Lærdom, Enighed, Samfund, og hvis kristelig Handel samme By havde været under i nogle hundrede Aar, og til gamle fordømte Kjætterier og megen ukristelig Handel. Og dertil brugte samme By tvende ulærde Mænd, forsorne Skalke. Den ene var en forløben Graamunk, Broder Niels, og den anden en selvgjört Præst[1].« Disse Ytringer af Povl Eliesen give Anledning til følgende Bemærkninger:

Reformationens Begyndelse i Randers sættes her ved Aaret 1530, men det er rimeligt, at den allerede har været noget tidligere, da det ellers ikke er let forklarligt, hvorfor Borgemestre og Raad i Randers alt 1529 havde søgt og faaet kongelig Tilladelse til at aflægge to af deres Sognekirker[2]. Hvad angaar de Mænd, som her nævnes som dem, der havde »forført« Borgerne i Randers, da er Broder Niels, saavidt vides, ellers ikke bekjendt, med mindre han skulde være den Niels Christiernsen, der 1530 mødte paa Herredagen i Kjøbenhavn blandt de lutherske Prædikanter og da var Prædikant hos Munkenes værste Forfølger Rigshofmesteren Hr. Mogens Gioe. Den »selvgjorte Præst« vilde det vel ogsaa være vanskeligt bestemt at betegne, hvis ikke den daværende Kantor ved Aarhus Domkapitel, M. Jørgen Samsing, i sit Exemplar af P. Eliesens oven-

---

[1]) Anf. Skr. Fol. C. Dette Skrift indeholder idethele det sikreste, man har om Reformationsperioden i Randers.

[2]) Danske Magazin. VI, 276.

nævnte Skrift, der endnu findes i det kgl. Bibliothek, havde tilskrevet Præstens Navn ved Siden af i Randen, nemlig: Hr. Matts.

Hvem er da denne Hr. Mads? Spørgsmaalet er ikke vanskeligt at besvare; thi at det ikke har været den daværende (katholske) Provst (Regnskabsprovst) Hr. Mads Ovesen i Randers, som derved menes, er indlysende. Der kan da kun være Tale om den »Hr. Mats af Randers«, som med de andre evangeliske Prædikanter indkaldtes 1537 for at udarbejde Kirkeordinansen[1]), og som har underskrevet sig under samme »Matthias Langus ecclesiastes Randrensis«, altsaa den Mand, der senere blev den første evangeliske Superintendent i Aarhus Stift.

Om denne Mand lader sig følgende Oplysninger samle: Mads Lang ell. Lange var først Rektor ved en Skole (scholas rexit, hedder det i hans Gravskrift), formodentlig i Randers. Da P. Eliesen 1531 kalder ham »selvgjort Præst«, kan han altsaa ikke have faaet Ordinationen af en katholsk Biskop, men er bleven indviet af en af de andre lutherske Præster; det kan vel derfor heller ikke være rigtigt, naar der siges[2]), at han 1529 blev Præst ved Graabrødrenes Kirke i Randers, med mindre Munkene alt dengang have været fortrængte fra Kirken; efter en anden Beretning er han først 1536 bleven Præst ved denne Kirke[3]). Hvorledes nu end dette forholder sig, saameget er vist, at han var et af de vigtigste Redskaber til Reformationens Indførelse i Randers og Præst her endel Aar, indtil han d. 2 Sept. 1537 blev indviet af Bugenhagen til Superintendent over Aarhus Stift.

Om hans Virksomhed i denne Stilling ere kun faa Efterretninger levnede. Han deltog i Bispemøderne i Nyborg[4]) (Apr. 1539), i Kjøbenhavn (1540), i Ribe (1542), i

---

[1]) Kirkehist. Saml. II, 587.

[2]) P. Poulson, Catal. past. dioec. Arh. p. 56

[3]) Stadfeldt, Beskr. over Randers. S. 151.

[4]) B. Münter, Bugenhagii in Dania commoratio, p. 107—8.

Antvorskov (1546) og i Kjøbenhavn (1555); men det er ikke bekjendt, hvad Indflydelse han har haft paa disse Møders Resultater. Derimod har man et Andragende fra ham til Kongen, der viser hans Iver for Sædeligheds og Kirkeligheds Fremme i det ham betroede Stift. Det er skrevet paa Tydsk, ventelig af Hensyn til Kongens Mangel paa Kjendskab til det danske Sprog. Skrivelsen er udateret, men maa vistnok henføres til omtr. 1540; den meddeles her efter Originalen (Afskrift eller maaske Oversættelse — det er efter Stykkets ydre Form vanskeligt at afgjøre, hvilken af Delene det er) i Gehejmearkivet.

Mein gantz demuetig, schuldig, willige vnd vnderthenigste denste seyen euer Konig: Matt: alzeitt, mitt gnad fride vnd glückseligkeitt zu leyb vnd sehl, auch guethen Regiment von Gott dem vatter, Durch Jhesum Christum vnsern erloser zuuorn. Allergnedigster her vnd Konnig, Ich bitt vfs vnderthenigst, Euer Konig: Mtt: wolle, Gott dem Allmechtigen zu ehren, vnd zu uorbesserung der armenn vnderthanen selicheidt, nachvolgende Artickel allergnedigst bedencken vnd vberwegen.

1. Das der Loblich Adell Gott zu ehren, vnd Jrren armen vnderdanen zur selichedt, woltten zulassen vnd vergunnen, Das Jre arme diener vff den sontagen vnd andern hohen festen die Kirchen vnd gottes dinst suchen vnd predig horen mugen, wir auch in eu: Kong: Mtt: Christliche kirchenordnung gebotten ist, vnd das sie dieselben vff solche tage mitt fron Arbeit vnd dinst verschoenen mochten, so es nicht die hobe nott erfordertt, Dieweil der her Christus ja so woll fur die armen als andre gelitten hatt.

2. Das auch der loblich Adell wolle auffsehens haben, Das Jre Diener vnd vnderthanen solche sontage vnd heylige fest die kirchen suchen vnd Gott dienen mugen, Vnd so einer solchen gottesdinst, ausserhalb grosser ehafft, vorsaumpte, das der, nach Inhaltt eu: Konig: Mtt. ordinantz, gestrafft mocht werden, vhor geistlich vbertrettung.

3. Das den bawren mochtt verbotten werden, bey einer peen, Das keiner sein wahr vff den sontag vnd fest tagen vf den marckt furen vnd verkauffen solle, Vnd das Burger vnd dj inn Stedtten wohnen auch in solchen tagen nicht sollen kauffen oder handlen.

4. Das weyn, brentteweyn, vnd ander starcker getrenck handell mochtt verbotten, und die heuser vnd keller, wo solchs zu kauff gehaptt, vnder der predigtten, und so lang vff die bemeltten sontage vnd hohe fest der gottes dinst gehallten wirdt, zugethan werden vhor mittage.

5. Nach dem die Bauren alle freytage zu Randers, Aarhus vnd Horsens, mitt Jrer wahre, gemeinlich zu marcktte faren, das solchs vff den styllen freytag, in der Marter woche verbotten wurde, damitt sie den tag die historj des leydens vnd sterbens vnsers hern Jesu Christi horen mugen, Lauts eu: Konig: Mtt: ordinantz.

6. Es wollen eu: Konig: Mtt: gnedigst vnd vhm Gots willen bedenken obs Christlich sey, Das man vff den mantag vnd dinsdag in ostern, pfingsten, vnsers hern Hymmelfarts tage, vnd an andern hohen festen, als in eu: Konig: Mtt: ordinantz bemeltt, ding vnd rechtt haltte, vnd ob nicht solch ding, recht vnd vrteil sprechen, mocht vffgeschoben werden zu dem negstvolgenden dinge vnd rechtstage, wie nach alttem brauch in Denmarck wol geschicht.

7. Wo hurerey, ehebruch, vnd Jungfraw schenderey vhoren Consistorio vnd Domstedtt in Capittel lautbar gemachtt vnd erweist wirdt, das solchs mochtt von eu: Konig: Mtt: amptleuthen an Jedem ortt, da die thatt befunden, gestrafft werden, Jnhaltt eu: Ko: Mtt: Recesz, Vnd wo solchs nicht kan gescheen, das ein Notarius mocht verordnett werden, solche sachen vffzuzeichen vnd zuuerfassen, dieselbe des beschuldigtten herschafft erkennen zugeben, Das solche sunde gestrafft werde, sonst sundigett ein Jeder ohne alle schew, vnd wirdt der kirchen vrteil vnd dom gar nichts geacht.

8. Der man so sein Catechismum nicht wil leren vnd die zehen gebott nicht kan, das der in lagen vnd tagen[1]) zugestadtt, vnd das sein zeugnus oder wyndesbyrdt geltten solle, Stelle eu: Kon: Mtt: ich gnedigst zuerwegen, Dieweil, der so Gott nicht kennett noch furchtet, nicht vil achtet ob er falsch oder vbel schweret.

9. Nach dem Konig: Mtt: als die hochuorstendig obrigkeitt zulest das weniger boesz inn Reichen vnd Landen, damitt das grosser nicht erwachsse, Das derwegen des vnchristlichenn vnd vnordenttlichen wuchers halb, das ein dinstknecht ein halb ortich korn von einem thaler zu Renthe vff ein bestimbtt zeitt nymptt, ein fornumfftiger beschlus gemacht wurde, wieuil in einer bescheidenen zeitt ein Jeder nhemen muse, Vnd do einer mher nehme das der nach den Altten keiser vnd kirchen rechtten oder wie es Konig: Mtt: besser bedencken kann gestrafft wurde.

10. Das die todttschleger, so der Kirchen absolution verachten, wan die Jrre herschafft abtrag gethan, mochten zu recht gesetzt werden.

Eu: Kon: Mtt:

vndertheniger treuer Diener

vnd Capplan zu Gott

Mats Lange[2]).

Udvendig Paategning:

Des Bischoffs zu Arhussen vbergeben Artickell Kirchen-reformationen belangen.

Nogen Tid efterat Mads Lang var bleven Biskop, synes han at have taget Magistergraden, han nævnes idetmindste, saavidt bekjendt, først Mester 1540. Efter Kansler Johan Friis's Opfordring paatog han sig, uvist naar, at oversætte Platinas Skrift Vitæ Summorum Pontificum i danske Vers,

---

[1]) D. e. det danske Retsudtryk: Lov og Tog.

[2]) I Underskriften under Bispernes Andragende til Kongen af 25. Apr. 1539 (Münter, Bugenhag. p. 108) skriver han sit Navn: Mattis Lang.

men han kom ikke til Ende med Arbejdet, der først fuldendtes efter en tildels forandret Plan 1571 af M. Anders Sørensen Vedel [1]).

Som Tillæg til de tarvelige Bidrag til M. Mads Langs Historie, som nu kunne findes, kan endnu hidsættes følgende Breve paa kgl. Benaadninger og Tillæg til hans vistnok kun temmelig ringe Embedsløn:

Mester Matz Lange, Superintendent vdj Aarhus, Fick Eyendoms breff till sig och sine arffuinge paa en øde gaard, kaldis Helligaandtz gaard och hører till Helligaandtz Capelle wdj Aarhus, liggendis i Aus(!) westen wed Emmerway och saa till Per Olsens gaard wid thager och saa synder neder fraa gaden och till Aaen, wdj sin lenge och bredde som thend nu begreben och forfunden er, att haffue, niude, bruge och beholle for Ewig Eygendom, dog med saadan skiell, at hand och hans arffuinge skulle till Ewig thiid giffue ther aff till Hospitallet wdj Aarse saadan Jordskyld och rente, som Per Ebbesen [2]) med Borgemestere och Raad wdj Aars thet for settendes worder. Datum Haffniæ torsdagen post Bartolomej Aar Mdxl.

Registre over alle Lande. IV. 313.

Mester Matz, Superintendent wdj Aarhus Sticht, Fich Breff till sig och sin Høstrw Karine Matzis wdj beggis theris Liffstiid paa en Kronens gord kaldis Møllerup gaard j Lysbierg sogen ligendis, frij och quit wden ald affgifft, cum clausulis consuetis et inhibitione solita. Datum Aarhus Fredagen nest effther Pindtzdag Aar Mdxlij.

Relator Peder Ebbesen.

Smst. Fol. 352.

Mester Matzs Lanng, Superintendentt wdj Aarhuss stigtt, fick breff som her effter følger:

---

[1]) Se Wegener, A. S. Vedel, 2 Udg. S. 62. 64. 70. Ryge, Peder Oxe. S. 292.

[2]) Stiftslensmand i Aarhus.

Vij Christiann etc. Giør alle witterligtt, efftherthij oss elskelige Mester Matz Lanngh, Superintendennt vdj Aarhuss stigtt, haffuer nu vpladitt oss tuende gaarde, som wij hagde hannom mett forlentt, then ene liggendes vdj Tørring, then anden vdj Haldt: Tha haffue wij ther emod vndt oc tilladett oc nu mett thette wortt obne breff vnde oc tillade, att forne mester Matz Langh maa till seg igienn annamme ett vicarij, liggenndis till wor frue altere annuntiationis vdj Aarhuss Domkircke oc nu vaccerer effter her Nils Lauritzenn, mett åldt synn rentte oc rette tilliggelsse, som er tuennde gaarde, then ene gaardt vdj Eggo skylder vj ort. kornn, i fierding smør, then andenn gaardt vdj Lilleringh skylder iij ortt. kornn, ɉ fierding smør, och j pund kornn aff en marck kaldis Perstrup vdj Nødagger sogenn liggenndis, att haffue nyde bruge oc beholle, till saa lenge wij anderledis ther om tillsiigenndis worder. Dog saa att hand skall lade holle samme gaarde wed goedt heffdt oc bygning oc tiennerne, ther paa boendis ere, wedt loug skell och rett oc ey vforrette thennom emod lougenn eller thennom vdfeste aff theris gaarde, emedenn oc ald then stund the aarligenn till gode rede yde oc vdgiffue theris landgille och anden rettighed oc holle theris gaarde wedt heffdt oc bygningh, Oc skall hand ey besuere eller paalegge thennom nogenn nye indfestning eller anden ny besuering vdj nogenn maade. Cum inhibitione solita. Datum Wiiborg torsdagenn post Philippi et Jacobi apostolorum dag aar &c. Mdlij.

Reg. ov. alle Lande, V. 380. Jfr. Chr. III.s Hist. Suppl. S. 170—1.

M. Mads Lang døde 16 April 1557 efterat have været Biskop i henimod 20 Aar. Hans Hustru Karine overlevede ham, som man ser af et Kongebrev af 4 Maj 1557, hvorved der tilstodes hende til hendes Underholdning aarlig 6 Ørtug Korn, 1½ Fjerding Smør og 2 Brændesvin, som den kgl. Lensmand i Aarhus skulde udrede til hende[1]. —

[1]) Reg. ov. alle Lande. VI, 389.

Korte Gravskrifter findes over dem begge i Aarhus Domkirke [1]). — Til Slutning kan det bemærkes, at naar Mads Lang i senere Skrifter undertiden ogsaa tillægges Navnet Schade, da er dette urigtigt; han har utvivlsomt aldrig baaret dette Navn.

VIII.

Om Reformationen af Herreklostrene.

Medens Tiggerklostrene allevegne opløstes ved Reformationen, idet Munkene enten frivillig forlod dem eller med Magt fordreves fra dem, fik derimod de allerfleste af Herreklostrene Lov til at bestaa i kortere eller længere Tid, de fleste vel kun saa længe til de gamle Beboere uddøde eller forlode dem, hvorefter de som oftest bleve verdslige Forleninger, nogle dog endel længere, især nogle Jomfruklostre, af hvilke ett endog har holdt sig indtil vore Dage, nemlig S. Johannes Kloster i Byen Slesvig. For imidlertid at kunne bestaa efter Reformationen maatte Klostrene underkastes en Reformation eller en saadan Forandring i deres Klosterregler og Vedtægter for Gudstjeneste o. desl., at disse idetmindste ikke stred ligefrem mod evangelisk Kirkeorden. Grundtrækkene til en saadan Reformation findes alt (for Kongerigerne Danmarks og Norges vedkommende) i den kjøbenhavnske Reces af 1536 [2]), samt, videre udført, i den latinske Kirkeordinans af 1537, der jo var bestemt til at omfatte alle K. Christian III.s Riger og Lande. Heri bestemtes der, at enhver, som ønskede det, maatte forlade Klosteret, men de, der blev, skulde være Klosterets Forstander lydige, læse den hellige Skrift og høre Guds Ords Prædiken. Til den Ende skulde der i Mandsklostrene an-

---

[1]) Aftrykte i Marm. Dan. II, 88. og i Pontopp. Ann. III, 166.

[2]) Rosenvinge, Gl. d. Love, IV, 165.

tages en lærd Mand som Læsemester, der skulde udlægge den hellige Skrift, forklare Katekismus og prædike; i Nonneklostrene skulde der prædikes over Katekismus og den sande kristelige Lære [1]). Med Hensyn til de daglige Gudsfrygtighedsøvelser i Klostrene indeholdt den af Dr. Bugenhagen forfattede og Kirkeordinansen vedhængte Kannike- og Klosterordinans udførlig Anvisning. Til nærmere Oplysning om disse Bestemmelsers Gjennemførelse, som mange Steder lod vente længe paa sig, skal her meddeles nogle Bidrag.

1. I Slesvig og Holsten.

Medens Klostrene i Sønderjylland før Reformationen, saalænge de kun vare undergivne den kirkelige Styrelse, nøje vare forbundne med Klostrene i Kongeriget Danmark, saa ophørte denne Forbindelse ved Reformationen, da de kom under Statens Tilsyn og samtidig knyttedes til de holstenske Klostre. Denne Forbindelses Begyndelse maa vel rettest sættes ved Aaret 1533, da begge Hertugdømmers Herreklostere indbefattedes under de samme Privilegier i Christian III.s Hyldingsakt eller »Konfirmation og Forbedring af Fyrstendømmernes Privilegier«. I disse Privilegier findes følgende Bestemmelser: Saalænge indtil en almindelig Reformation af Danmarks Rige (for Slesvigs vedkommende) og af det romerske Rige (for Holstens vedkommende) kunde ske, skulde Herreklostrene (»de Welt Kloster«) og Jomfruklostrene blive bestaaende ved gammel Hævd, ingen skulde nødes til at forlade dem, men hvem der var i dem skulde følge Klosterreglen. Det skulde staa enhver frit for at forlade Klosteret, men naar han først havde forladt det, maatte han ikke indtræde igjen, heller ikke maatte han tage noget af det med sig, som han havde indbragt i Klosteret. Naar alle et Klosters Beboere forenede sig om at begjære en Prædi-

---

[1]) Ordin. eccl., Fol. 59—60 (Cragii Ann., Addit. p. 66—67).

kant, saa vilde Hertugen tilskikke dem en saadan; derimod skulde den gejstlige Øvrighed ikke have Ret til at indsætte eller afsætte nogen Prædikant. Prædikanterne i Klostrene skulde holde sig til Skriften, ikke skjælde, men bruge kristelig og venlig Formaning og med broderlig Troskab og Kjærlighed forkynde Guds Ord. [1])

Hvad her mere ubestemt var antydet, blev, som ovenfor er bemærket, nøjere bestemt og videre udført ved Kirkeordinansen af 1537 og Bugenhagens Klosterregler. Saalænge imidlertid Kirkeordinansen ikke var Landslov (hvilket den for Hertugdømmernes vedkommende først blev 1542) og Klostrene ikke vare underkastede noget egenlig gejstligt Tilsyn, kunde disse Bestemmelser vanskelig overholdes. Vi have et saare karakteristisk Andragende (af 21 Febr. 1538) fra 28 luthersksindede Klosterjomfruer i Itzeho til Christian III [2]), som giver os et godt Indblik i, hvorledes Sagerne stillede sig i Klostrene, hvor nogle af Beboerne havde sluttet sig til Reformationen, medens Andre endnu holdt sig til det gamle. Brevet meddeles her efter Originalen i Gehejmearkivet [3]):

Dorchluchtygester grotmechtygester konnynck gnedygester here, vnse andechtyge demodyge gebeth sy jwer k. m. vnses hogesten vormogen stedes bereyt tovorne.

Gnedygester koenynck vnde here, wy arme kyndere konnen jwer k. m. nycht bergen, wo wy gehöret hebben, dat jwe k. m. wyl eyne chrystlyche ordenynge vth Gades worde auer jwer k. m. lande vnde karcken gan lathen vnde

---

[1]) Jensen u. Hegewisch, Privilegien der Schlesw. Holst. Ritterschaft, S. 156—60.

[2]) Hvem der vil vide nærmere Besked om Klosteret i Itzeho maa jeg henvise til Chr. Kuss's fortræffelige Afhandling om dette Kloster i Neues Staatsbürg. Mag. I. 9—61.

[3]) Meddelelsen af dette Aktstykke skyldes Hr. Kand. C. M. A. Matthiessen, der ligeledes har meddelt alle de følgende Aktstykker angaaende Klostervisitationen i Slesvig og Holsten.

vnser ock anderer kloster hyr ym lande to vergeten, so ys doch vnser xxviij, de Gades wordt begeren, demodygeste vnde hogeste bede vm Godts wyllen, jwe k. m. wyllen syck doch erbarmen, dat wy yo vor anderen klosteren Gades wort so lange lutter, reyn vnde klar gehat hebben vnde weten den wyllen des heren vnses Gades vnde moten vorsätlych vnde wytlych so hoch wedder Got syngen vnde lesen, dar wy doch alle dage van vnsem pastor hören, dat yt so hoch wedder Got ys, dat wy syngen, wy leggen dat den creaturen an, dat dem schepper yo byllych höret, wen wy so vnsen leffiyken vader lasterden alse wy leyder vnsen hemmelscken vader moten lasteren, so were wy yo nycht wert dat vns de erde dregen scholde; nu mothe wy alle dage van vnser ebdyssen hören, ya wen de konnynck buth, so wyl yckt don vnde se jw sust nycht dar vmme an; gy schollent don, secht se, wylle gy wesen, gy kant yo wol ym harten anders denken vnde lykewol myt dem munde syngen; sust plaget se vns vnste hen. Wy bydden nycht, dat wy genslych fryg syn, alse wolde wy nycht syngen efte lesen, men dat yt yo nycht wedder Got sy, dat wy syngen vnde lesen; wy begeren ock nycht, dat kleth edder kloster to anderen, dar tho werde wy ock nycht geleret vnde geholden, men dat dat gotlose wesent yo afkame, wy konnent nycht lenger don, vnser synt yo xxviij, de Gades wort begeren, der anderen synt men xiij. Ys yt denne nycht yammer, dat vnser xxviij den xiij so yemmerlych schollen to wyllen buchelen. Gnedygester here, jwe k. m. wyllen vnse bede beter annemen, alse wy schryuen kont, wente Got wet, worde wy nycht hoger not der consiensyen haluen gedrungen, wy wolden hyr mede jwe k. m. nycht besweren, vnde wo wol wy vns dysser vnser bede tho jwer k. m. genslych vorseen, bydde wy denne noch jwer k. m. schryftlych antwert by yegenwardygen, wy wyllen Got vor jwe k. m. wedderumme flytych bydden, dat jwe k. m. vast yn Gades worde mogen blyuen, dat helpe Got j. k. m. vnde

vns allen amen. Gescreuen jlych to Ytzeho den donredach na septuagesyma Anno 1538.

I. k. m. arme kynder klosteryuncferen des klosters to Ytzeho so vele vnser Gades wordt begeren vnd synt xxviij.

Udskrift: Deme dorchluchtygesten grotmechtygesten hochgebarnen fursten vnde heren heren Chrystyan to Dennemarken Norwegen der Wenden vnde Gotten konnynge hertogen to Slewyck Holsten Stormeren vnde der Dytmarscher Grauen to Oldenborch vnde Delmenhorst vnsen gnedygesten heren.

Det er imidlertid et stort Spørgsmaal, om Kongen endnu paa denne Tid kunde med nogen sønderlig Kraft tage sig af et Andragende som dette, da hans Hænder tildels vare bundne ved Hyldingsakten af 1533. Men paa Landdagen i Rendsborg i Marts 1540 blev der bestemt, at hvis et almindeligt, frit, kristeligt Koncilium ikke inden førstkommende Jul havde vedtaget en almindelig, endrægtig Reformation og Ordning, saa vilde Hertugdømmernes Stænder antage den Kirkeordinans, som alt havde Lovskraft i Kongerigerne Danmark og Norge, og i længere Tid havde været i Brug paa mange Steder i Hertugdømmerne[1]). Og da nu den bestemte Tidsfrist udløb, uden at et Koncilium var kommet istand, benyttede Kongen sig strax af Landdagens Indrømmelse til at træffe Anstalter til ved en almindelig Visitation at reformere de bestaaende Klostre i Slesvig, Holsten og Stormarn, overensstemmende med Kirkeordinansens Forskrifter, ved tvende dertil beskikkede gejstlige Mænd. — Kongens Beslutning bekjendtgjordes for vedkommende Klostere i følgende Skrivelse, der tillige vistnok har gjældt som Fuldmagt for Visitatorerne og er bleven medbragt af disse[2]):

---

[1]) Se den efterfølgende Instruction af 6 Jan. 1541. jfr. Biskop Engelstofts fortræffelige Undersøgelser foran, S. 401 ff.

[2]) Efter den originale Kopibog, »Inländisch Registrant« i Geh.-Ark.

Schreiben an die Closter der Furstenthumb Schleswigk, Holstein der Reformation halbenn. Datum Gottorp denn 3 Jhanuary etc.

Christiann etc. Vnnsenn gnedigenn gruth thouorn. Wirdigen leuenn Andechtigen vnnd getreuwen, Wy geuenn jw gnediger meinunge thouornemende, dat wy denn werdigenn vnnd wolgelerdenn vnnsenn ock leuen getruwenn Ernn Rudolphenn vonn Nimwegenn thom Kyll vnd Johann Meiger tho Rendesborch kerckbernn gnediglichenn vpgelecht vnnd beuolen, jw sampt vnnd sonderlichenn vonn vnnsernt wegenn ein muntliche werbunge vnd vnse gemuet vnnd meynunge antodragenn beuolenn habenn. Gesinnenn derhaluenn an jw mit gnadenn vnnd ist nicht weiniger vnnser entliche meynunge, gy willenn gedachtenn vnnsenn beyden kerckheren nit allein volnkomenen gelouen dithmal geuenn, Sonder jw jnn erem vorbrengenn gutwilligen vnd vnbeschwert ertogenn, wo wy vnns gentzlichen versehenn, vnnd willen eth, (tho dem eth an dat tho der eher des almechtigenn Gades gereket), mit allenn gnadenn erkennenn vnnd bedenckenn. Datum Gottorp am Dinstage nach dem Niegen jarsz tage anno etc. xlj [1]).

De Mænd, som vare udsete til at foretage Klostervisitationen, vare Præsterne Rudolf von Nimwegen fra Kiel og Johan Meier fra Rendsborg. Den første af disse Mænd er, saavidt vides, ellers ikke videre bekjendt, den anden har derimod ikke spillet nogen ubetydelig Rolle i Slesvigs Reformationshistorie og da han tillige maa betragtes som det slesvigske Medlem af Visitationskommissionen, vil jeg her meddele nogle samlede Efterretninger om hans Levnet.

Mag. Johan Meier (ell. Meiger, som han selv skriver sig) var født i Hamborg og blev Præst ved Katrinekirken sammesteds; han sluttede sig tidlig til Reformationen og var den

[1]) Tirsdag efter Nytaar 1541 var 4 Januar, som altsaa vistnok er den rigtige Dag for Brevets Udstedelse, og ikke den 3 Januar, som der staar i Overskriften.

første Præst i Hamborg, som giftede sig. Da Luthers Lære havde vundet nogen Indgang i Nordstrand, navnlig ved nogle fra Vittenberg hjemvendte Studenters Beretninger, henvendte endel af Øens Indvaanere sig til Staden Hamborg om en luthersk Lærer. Stadens Magistrat gik villig ind paa denne Begjæring og sendte Johan Meier, som blev Præst i Pelworm 1525. I syv Aar virkede han nu blandt Strandfriserne og har, som det synes, været det vigtigste Redskab til at gjøre Reformationen bekjendt blandt disse. Men 1532 forlod han Nordstrand, vistnok paa Grund af en Vandflod, som i dette Aar overgik Marskegnene, og hvorved ogsaa tre Præster omkom, over hvilke han har gjort et plattydsk Vers, som endnu er bevaret. Han agtede at drage tilbage til Hamborg, men da han paa Vejen derhen kom gjennem Rendsborg, blev han af Borgerne kaldet til Præst der[1]. Her var han nu Præst i henved 30 Aar. At han har nydt en større Anseelse end almindelig, skjønnes af det Hverv vedkommende Klostrenes Visitation, som 1541 blev ham overdraget. 1543 forlenede Kongen ham med »to Bønder« i Binnebæk og Krop, »som forhen havde hørt til Præstegaarden i Rendsborg og derfor ogsaa forhen havde ligget til Kirken«[2]. Den 24 Sept. 1544 var han i Kjøbenhavn, hvor han underskrev en Mageskifte mellem Universitetet og Kongens Livlæge Dr. Kornelius Hamsfort angaaende et Hus i Kjøbenhavn[3]. Formodentlig har da Meier været en Ven eller en Slægtning af Hamsfort, der var en Slesviger. Da Rendsborg By og Amt ved Landsdelingen 1544 kom til Hertug Hanses Andel, indtraadte altsaa Meier i dennes Tjeneste. 1545 synes han at have paadraget sig Hertugens Unaade ved ikke at drage med de Krigsfolk, som Kongen og Hertugerne Hans og Adolf lod samle i Holsten, da man

---

[1] Cimbria litt. I, 399. Heimreich, Nordfres Chron. herausgeg. v. Falck, I. 364.

[2] Krag, Christian III.s Hist. Suppl. S. 53.

[3] Bartholin, Cista Medica p. 77. I Underskriften under Kontrakten staar: Dn. Johannes Meyer, pastor Reynsbergensis.

frygtede et Indfald af de i Nordtydskland omstrejfende Krigsfolk. Meier skrev i den Anledning 13 Juni 1545 et ydmygt Brev til Hertugen, hvori han undskyldte sig med, at han ikke havde forstaaet, at det var Hertugens Vilje, at han skulde følge med Tropperne, og bevidnede sin Villighed til at følge med Hertugen, om det saa skulde være ligetil Jerusalem [1]). Nogle Aar efter var der Tale om, at Meier skulde være Præst og Provst i Tønder; Hertug Hans, i hvis Andel ogsaa Tønder Len laa, synes at have ønsket det, dog blev der ikke noget deraf, som det synes fordi Meier heller vilde blive i Rendsborg [2]). Her døde han ogsaa den 17de Februar 1561. Han nævnes undertiden Provst, f. Ex.

---

[1]) Meiers Undskyldningsbrev til Hertugen lyder saaledes (efter Originalen i Geh.-Ark.):

Durchluchtigeste hochgebarne ffurste Gnedigester here, myne willighe ock plichtige deinste synt Juwer furstliken gnaden alle tytt voran bereytt. Gnedigester furste vnd here, Ick byn Jn vorfarenheit gekomen vth Itliken, wo J. f. g. scole up my arme man vnmotich syn, dath ick myth dem krigesvolck nicht byn vthgetaghen. Aldergnedigeste f. vnd here, Ick hebbe idt nicht vorstan, dat segge ick by myner zalicheit, dath Juw f. g. sulkes van my begerende was, wolde sust van herten gerne syn myt gethagen, wo billich vnd schuldich, vnd wan J. f. g myner ock begherde tho theende myt J. f. g. bette (ↄ: bet tho) Hierusalem, wolde idt vnnode weygeren. Bidde derhaluen dorch Gott, J. F. G. wil my arme dener sulkes nicht tho vngnaden reken; hedde my J. F. G. dath alder ringeste zedelken lathen tho schicken, Jek wolde aueruth willich gekomen hebben, werth ock jn der middernacht gewest, kenth Gott almechtich, Deme J. f. g. tho gelucksaligem langkwarigem Regimenthe Jn aller wolmacht vnd tho ewigher zalicheit wil beualen hebben. Datum tho Rendesburgh Sonnauendes vor Vitj anno 1545.

J. f. g. vnderdaniger Cappellan

Johannes Meiger.

Udskrift: Dem Durchluchtighen hochgebarnen fursten vnd heren heren Johans Erbe tho Norweghen hertoch tho Slesewick Holsten Stormeren vnd der dithmerschen Graue tho Oldenborch vnd Delmenhorst, Mynem gnedigen fursten vnd heren.

[2]) I et Brev fra Hertugen til Amtmand Christoffer Rantzov i Tønder af 12 Sept. 1548 hedder det: »Nachdem, wie dir bewust, im ungewiszen, ob wir den Predicanten zu Rensburgk gen Tundern zu einem Pastor erlangen oder nicht« o. s. v.

i et Poem af M. Knud Bramsen (Konrektor i Haderslev) »In obitum reuerendi viri D. Johannis Megeri, Præpositi et Pastoris Rendesburgensis« (iblandt Bramsens »Næniæ«, Vittenberg 1569); i Tilfælde af at dette er rigtigt, har han altsaa været Hertug Hans's Provst i Rendsborg By og Amt; i andre Kilder nævnes han derimod lige til sin Død kun som Pastor [1]). Han efterlod sig tre Børn, nemlig: 1. M. Albert Meier (eller Maior, som han ogsaa skrev sig), som, efterat have studeret i Kjøbenhavn, af Kongen 1550 blev foreslaaet til Professor i Mathematik ved Universitetet, men af de andre Professorer afvistes, paa Grund af at de ikke ansaa ham for gammel eller for lærd nok dertil. Blev siden Præst i Lindholm i Sønderjylland, gav sig meget af med nekromantiske og astrologiske Studier og døde, efterat have været Præst i 50 Aar, 1603 [2]). 2. Samuel Meiger, studerede ligeledes i Kjøbenhavn, var en kort Tid vikarierende Præst paa Amager, siden i over 50 Aar Præst i Nortorf i Holsten, Forfatter af historiske og moralske Skrifter [3]). 3. Sara Meier, der først var gift med Provst Vincens Alberti i Tønder († 1552) og siden med Provst Jørgen Boie i Haderslev [4]).

Efter denne Afstikker angaaende den Mand, som maa betragtes som Klostervisitatoriets slesvigske Medlem, vende vi os atter til Visitationen selv. Den 6 Januar 1541 udstedtes følgende »Memorial« eller Instruktion for Visitatorerne, hvori Klostrenes hele fremtidige Stilling og Ind-

---

[1]) Ogsaa Heimreich anf St. og Møller, Cimbr. litt., nævner ham som Provst, medens han i en gammel Optegnelse fra en noget nær samtidig kun kaldes Pastor (Michelsens Archiv. III., 295, jfr. Bemærkningen smst. IV, 200 om Holstens kirkelige Styrelse i 16de Aarh.). — Ligeledes er det usikkert, om Joh. Meier har været Magister, da han meget ofte kun nævnes Her.

[2]) Cimb. litt. I, 395, og Nyerups Skildr. af Tilst. i Danmark og Norge, IV, 16—19.

[3]) Cimbr. litt. I, 404.

[4]) Rhode, Haderslev Amts Beskr. S. 159, og utrykte Aktstykker.

retning klart er fastsat, overensstemmende med Kirkeordinansens Forskrifter[1]):

Memoriall vor die visitatores ann die Closter der Furstenthumbe. Dat. Gottorp denn 6ten Januarij.

Wes jnn namenn vnnser Christians etc. de werdigenn vnnd wolgelertenn her Rudolffus vonn Nimwegenn thom Kyle vnnd her Johann Meyger tho Rendesborch kerckherrenn neffensth denn amptlüdenn, so sie hirby vonn vnnsent wegen erhaltenn werdenn, ann die werdigenn, andechtigenn, vnnse leue getruwe vnnd besunderenn alle vnnser hernn moncke vnnd junckfruwenn closter jnn vnnsenn furstendomenn Schleszwigk, Holstein vnnd Stormarnn gelegenn etc. muntlich anbringenn vnnd mit dem vleissigstenn jrem hochstenn verstandth nach treulichenn werbenn scholenn.

Anfencklichenn scholenn se enenn na enes jedernn gelegenheit vnnser gunst, gnade, genegedenn willenn vnnd alles gudes ansegenn.

Vnnd darneffenst antogenn, Nademall dath se sich sampt vnnd sonderlichenn wol tho erjnnerenn wusten, dat vp negestuerschenenn Landtage anno 40 tho Rendesborch dorch die erwirdigenn, werdigenn, gestrengenn, ernubesten, erbarenn vnnd ersamenn vnnse leue getruwenn prelatenn, Rede, Ridderschop vnnd gemeine Landtschop bewilligt vnnd voraueschidet, wo mitler tydt twuschenn sollichem landtage vnnd jtzuerschienenn winachtenn durch die stende der Christenheit vnnd ein general Christlich frey Concilium nit ein gemein eintrechtige Reformationn vnnd ordenunge, gotlicher warhafftiger schrifft gemethe, jnn der Religion vnnd also kein einhelliger beschlut geschege, Dat alsdann die gedachtenn vnnse prelatenn, Rede, Ridderschop, landschop vnnd gemeine jnwoner vnnser furstenthumbe Schleswigk, Holstein, Stormarnn etc. vnnse vthgegangene kerckenn

[1]) Dette vigtige, hidtil ganske ubekjendte Aktstykke meddeles efter den orig. Kopibog: »Inländ Registrant« i Geh.-Ark.

ordenunge jn mathenn, wy dy jnn vnnsenn Rykenn tho Dennemargkenn vnnd Norwegenn vpgerichtet ock an denn ortenn vnnd sust jnn vnnsen steden der furstenthumbe betho hertho gebrucket, eintrechtiglichenn angenomenn hebbenn, Vnnd jnn allenn Stifftenn, Closternn vnnd Endenn vnnser forstendome, da se beth tho dussem tage nit gebrucket wordenn werenn, ock ordentlichenn gebruckenn vnnd darby eintrechtigklichenn bliuenn woldenn. Vnd dann nu die angetogede vnnd vorbeholdene tydt verflatenn vnnd jnn mitler wyll durch die gemeinen stende der Christenheit wedder[1]) dorch ander ein generall Christlich frye Concilium nach[2]) sonst kein veranderunghe noch verglickunge vnnd settunghe der Religion vonn Niemandes nit gefolget edder gewercket:

So werenn wir darup bedacht vnnd gemeinth, die gemeltenn vnnser Christenlichen Reformation, so in dennemargkenn vnnd sunst vnnsen Steden der furstendomenn jnn gebrucke ein tydtlangk gewesenn, die wy ock neffensth denn gelertenn, die der hilligenn schrifft vnnd rechter götlicher lere belernet vnnd erfarenn, vor Christlich vnnd Recht hilden, vthgan vnnd hinfor derdurch die gemeine vnnse furstenthumbe jnn allenn Stifftenn, Thomkerckenn vnd Chlosternn vnnd an anderen endenn, condicion edder standes die werenn, stede vnnd vasth holdenn tho latenn. Vnnd stunde also an se sambt vnd sonderlichenn vnnser gunstig, gutlich vnnd genedige beger vnnd meynunge, se woldenn jnn nafolgende artickell, die da vp Christliche, gotliche, redtliche, billiche vnnd die wege, die ene vnnd erer selickeit ock guden wandell vnnd leuen tho nutte, frommenn vnnd bestenn gestellet vnnd die darup ludende ordenunge, so jnn korter tydt ock folgenn scholde, gutwilliglichenn annemenn, sick dar jn mit vlithe ouenn, bruckenn vnnd also henforder bestendiglich erholdenn, wo wy denne ock datsuluige nit wenniger also ernstlichenn gehat hebben woldenn.

Vornemlich vnnd zum erstenn schollenn alle ouerstenn

---

[1]) edder? [2]) noch.

jnn denn Chlosternn, als Abbet, Pater vnnd prior, wo die na eyns jederenn Chloster gelegenheit gebrucklich genennet werdenn mogenn, lobenn vnnd schwerenn vnns, vnnsernn vnmundigenn brudernn, allersitz eruenn, landenn, leutenn vnnd nakomenn trew, holt vnnd gehorsam tho sin, vnnser vnnd vnnser aller erbenn vnnd nachkommenn, ock vnnsers Closters, darauer he beuelich, bestes thowethenn, datsuluige erstlichenn jnn guden buwe vnnd beteringe thoholdenn, von denn guderenn nichts thouorkopenn, thouorpfandenn edder thouorsettenn, Et were denn sake, dat dat Closter vmb grother ehafftenn willenn, der se keynen vmbgangk hebben mochtenn, schal dennoch nit anderst denn mit vnnser vnnd der vnnsern allersitz eruen vnnd nakomelinge tholatunge vnnd bewilligunge gescheen, vnnd susth des Closters nutenn vnnd vorteill jnn beterunge des Closters guder, als mit Scheffereyenn, vischeriens, vietucht, ackerbw, verhegunge vnnd sparunghe der holtunge, wo dat sust namenn hebben kann effte mach, vnnd dat ein jeder ouerster vnnd vorstender sines Closters na eins jedern Closters gelegenheit von toge je lenger meher vnnd beter des Closters notturfft na syhen vnnd fulen werdet, sinem hochstenn verstandt na trulich vnnd nutlichenn fordernn vnnd sunst vnnser, vnnser brudere vnnd allersitz eruenn, lande vnnd leuthe ock des Closters schadenn, verderff, vnheil vnnd nadeell sinem hogstenn vormogenn na affwendenn schole vnnd wolle.

Am andernn schal he denn ordens personenn sinenn medebrodernn einenn gudenn gelerdenn lectorem, der ein frommer, vprichtiger, gotforchtiger man sins wandels, wesens vnnd leuens sy, holdenn, der denn ordens personenn vth der hilligenn, gotlichenn schrifft, jmmatenn ene dusse gesantenn antogenn werden vnnd nit andersth, vlitigenn vorlese vnnd demsuluen, jmmatenn he [1]) sick des mit eme thouorglickenn, gude vnderholdunge schaffenn.

[1]) se?

Am druddenn dat he sick sampt sinen ordens personenn vnnd medebrodernn vermoge der ordenunge [1]), die eme jnn korter tydt thonhanden geschickt vnnd tho gestelt werdenn scholde, allenthaluenn gemethe vnnd glickformich holdenn wolde. Diewile auersth die ordenunge vp ditmal vth andernn vnnsen ehafften vnne gantz grotwichtigenn vrsacken nit neffest dussenn vnnsenn gesanten ouerandtwort werden konde, So woldenn wy dennoch gehat vnnd geholden hebbenn, dat se scholdenn alle Bebstliche vnnd olde herbrachte vncristliche Ceremoniehn gantz vnnd gar fallenn latenn vnnd weddervmme mit singenn, Bethenn vnnd dergleichenn dj Christhlichen Ceremonien annemenn vnnd gebrucken, Inmathenn se dersuluenn von dussen gesantenn vorstendigt werdenn scholden.

Des willenn wy vnnd die vnnsenn die Closter weddervmbe by macht als eren gudern, Renthenn vnnd Inkumpstenn vnhinderlichenn bliuenn latenn. Se scholdenn ock na wouor macht vnnd gewalt hebbenn, Souele personenn jntonemenn, als enenn bequem vnnd dat Closter ertragenn muge, vnnd diesuluen jnn ethenn vnnd trinckenn, Cleidunge vnnd anderhm dermathenn vnderholdenn, wo von olders gewontlichenn hergebracht. Eth scholde auerst der ouerste keiner ordens personenn vermuge voriger statuten vnnd vbungenn nit mer edder wyder vplegenn noch beschwerenn, denn souele gotlich, christlich, erlich, temelich vnnd billich vnnd wo dat vnnser ordenunge gemethe vnnd gelick sin worde. Darmede auersth tho syhenn, wath die Closter thouorn vor Regeln vnnd Statutenn geholdenn, So schole nn dusse gesantenn beuelich vnnd macht hebben, diesuluenn statuten vnnd Regell thobesehenn vnnd na gelegenheit tho enderenn vnnd thobeternn, Darmede se gotlichem worde vnnd vnnser ordnunge allenthaluenn gelick sin mogenn.

Thom verdenn, effte ock jmandes vonn denn ordenspersonenn nit lenger im Closter thobliuen sonder vththogan

[1]) Udentvivl Bugenhagens Klosterordinans, af hvilken man i Øjeblikket ikke har haft de nødvendige Separataftryk.

gemeinet, dat eme datsulue gestadeth vnd jnn dem weder von dem ouersten noch niemandes keyne vorhinderunge geschien, sonder gutlichen vnd frundtlichenn verlouet werdhenn schole.

Thom vofftehnn, effte Imants tho dusser tydt edder hernachmals van ordens personenn des Closters tho dem predige Ampt geschickt vnnd vonn dem ouerstenn thom predig Ampt erfordert worde, dersuluige schal sick des Ampts gutwilligenn vndernemen vnnd na synem hogestenn verstande nach Christlicher gotlicher wyse vnnd vermuge vnnser ordenunge mit flite vthrichtenn vnnd verwaldenn, Darmede auersth dersulue syner muhe vnnd arbeit belonet vnnd thouornn andern gemeinenn ordenspersonenn (als der ock der gemeinheit dienen moth) vnderholdenn werde, So schal eme dorch denn ouerstenn sin sonderliche vnderholdunge gemacket vnnd jerlichenn gereicket werdenn. Effte denn ock ein prediger were, der so lange dienete edder gedieneth hedde, dat he schwacheit edder ander syner ehafften vnnd gelegennheit haluenn nit lenger predigen konde edder wolde, wo eht mit densuluen geholdenn werdenn scholde, Solchs worde die ordenunghe clerlichenn vthwysenn. Im fal auerst ein ordenspersonn tho predigenn dinstlich vnnd worde dartho beropenn vnnd gedechte datsuluige Ampt vnnd nit sonder redeliche orsacken nit anthonemende, Densuluen schal de Ouerste des Closters thouorwysenn macht hebbenn.

Thom Sostenn, So scholenn die Closter, so kercken vp dem Lande vnnder sick hebbenn, schuldig ock dartho vordacht sin, darmede diesuluenn ere kercken mit frommen, gotfurchtigen, gelerden predigernn bestelt vnnd mit guder vnderholdunge versorgt werdenn.

Thom Souenden, so schal der ouerste des Closters dat Insehen ernstlichenn hebbenn, dat die ordenspersonen, wann sie tho Reuenther vnnd tho disch gan wyllenn, nit anderst lesen oder bedenn scholenn, dan allein die hillige schrifft, die Biblien, vnnd nichtes andersz.

Thom achtenn, eth scholenn die Ordenspersonen, so in denn Closternn sin edder hirnachmals ingenommenn werdenn muchten, jrem ouerstenn gehorsam sin vnnd vp alle vorige artiokul, diesuluen neffenst vnnser ordenung thoholdenn, louen vnnd thoseggenn vnd dath se ein tuchtich vnnd vnwandelbar lebenn furenn vnnd mit vnreinem leben sich nit bewerrenn, Sonder darfur singen, bethenn, studierenn vnnd solliche christliche vbunge vornemenn wolden, darmede se de tydt nit vnnuttigen thobrengenn, vnnd Gade dem almechtigenn vnnd gemeiner Christlicher wolfart also dienenn mogenn, wo se des tho donde schuldig vnd plichtig, vnnd ob jmants hirgegenn vngehorsam befunden, der sol durch den Oberstenn gestrafft werdenn nach gelegenheit der vorwirckunghe, wo dat vonn Oldinghes einenn gewonheit gewesenn.

Die Junckfrauwenn Closter scholenn dartho vordacht sin, darmede sy einenn gudenn gelerden prediger hebbenn mogen, der eins erbarn wandels vnnd wesens sy, densuluen se ock mit solcher vnderholdunge versorgenn schollenn, darmede he notturfftigenn versehenn sin moge.

Vnnd sollenn sunst ock die Closter Junckferen an dat sick mit gebrauch der Ceremonienn, gesengenn, gehorsam vnnd anderem also holden vnnd ertogenn, wo se des von dussem vnnsernn gesantenn fernernn vnnd widerenn bericht empfangenn werdenn vnnd sunst vnnser ordunge vthwysenn deyth, also schal eth ock mit besichtunge der Junckfrauwen Closter Statuten vnnd Regeln geholdenn werdenn glick wo thouornn by denn hern Closternn geschreuen steith.

Vnnd sollenn diesse vnnsere gesantenn neffenst eme nach erem bestenn verstande ferner vnd beternn vnderricht doen vnnd wy jtzunder jn der jle nit hirdurch antogenn laten mogenn, wat ock darauer ditmall vorblifft, schal ene hernachmals allenthaluenn notturfftigenn thoerkennenn gegeuenn werdenn etc. Actum Gottorp etc. am tage Trium Regum anno etc. Einvndvierzigk. Vnnder vnserm Secret.

Allerede d. 5 April 1541 kunde Visitatorerne afgive Indberetning om, at de havde fuldendt deres Hverv. Kun i Klosteret i Uetersen havde de mødt nogen Vanskelighed paa Grund af dette Klosters Stilling til Stiftet Lybek, men forøvrigt havde de allevegne mødt ærbødig Underkastelse under Kongens Vilje. Beretningen lyder (efter Originalen i Gehejmearkivet) saaledes:

Grosmechtiger durchleuchtigster hoichgeborner Konig, eur ko^n may. seind vnser andechtigs gebet zw Got vnd gehorsam gantz willige dienste jn aller vndertenigkeit zuuor. Gnedigster konig. Dieweil wir jungst von eur ko^n may^t mit derselbigen beuehlich sambt Instruction, Credentzen vnd nodturftigen pasborth brieuen an alle Stifte vnd Klöster, so in Eur ko^n may^t Furstendomen Schlesewich vnd Holstein belegen, abfertigt worden: haben wir demnach vns keinerlei weis darjnnen etwas verhindern lassen, sondern vnsers hoigsten vermugends fleis vnd verstands die Stifte vnd alle Kloster allenthalben besucht, jhnen soliche trefenliche werbung vnd beuehlich neben gnugsamen nodturftigen vnderricht fleissig furgetragen. So haben die Jungfrawen jm Kloster zw Vtersen sich auf jhre vermeinte vberigkeit beruefen vnd den drosten zum Pynnenberge Hansen Berner zw sich verschrieben. Derselbig sich dan gegn vns vernemen lassen vngeferlich auf die meinung, wie der grundt vnd Boden, darauf solich Closter gebawet, seinen herrn den Schowenburgschen Grafen solle zustendig vnd angehörig sein, versehe auch sich, Eur ko^e may^t würde sie bei alter gerechtigkeit vnd das kloster mit denen dingen vnbeschwert lassen; wolle dannoch nichts dester weniger solichs alles an obgemelte seine herrn aufs furderlichst gelangen lassen, vnd nach deren andtword sich ferner vnuerweislich wol zw halten wissen; damit abgescheiden. So hat auch der hoichwirdiger Herr Balthassar Bischof zw Lübeck sich auf solche meinung entschuldigt, vnd wie die jnstruction nicht sonderlich auf ihn gestelt were,

so sei auch beschlossen, das noch ein gemeiner Landtag zuuor solte gehallten sein werden, mit vil weitleuftigen vmbstenden nach der lenge angetzeigt. Derhalben stehe seiner g. nicht an, sich also jn die sache zubegeben, vnd entlich den handel damit abgeschlagen; dannoch vns erlich empfangen, bei sich zw tisch gehabt vnd darnach mit wagen vnd sonst weiter gefordert. Aber alle ander closter haben sich angebrachtem Eur ko^n mayt. gebot vnd beuehlich demutiglich vnterworfen vnd dasselbig jn aller vndertenigkeit dermassen angenomen, das sie alle vnchristliche lere, ceremonien vnd wesen, so noch nicht abgethan, gentzlich fallen lassen vnd abstellen wollen, wie sie dessz alles von vns berichtet vnd gelernt sein worden. Wen aber eur ko. may^t widerumb jn diese Lender anher komen, werden eur ko^en may^t wir dieser aller sachen halben mundlichen vnd klarern bericht vndertheniglichst antzeigen. Das alles haben wir eur ko^n may^t vndertheniglichst nicht mogen verhalten, vnd seind derselbigen gehorsamlich vnd jn steter vndertenigkeit zw dienen jn alwege gantz willich. Wollen hiemit eur ko^n may^t dem almechtigen Got jn ewigkeit beuolhen haben. Datum dinstag nach dem Sontag Judica anno etc. 41.

Eur ko^n mayt vndertenigst

Er Rudolph von Nimwegen zum Kyle vnd er Johan Meiger zw Rendesburg pastores.

Udskrift: Dem grosmechtigen durchleuchtigstenn hoichgebornen fursten vnd herrn herrn Christianen zw Denmarken Norwegen der Wenden vnd Gotten konige hertzogen zw Schlesewig Holstein Stormarn vnd der Diethmerschen Grafen zw Oldenburg vnd Delmenhorst vnserm gnedigsten herrn vndertheniglichst.

Paa denne Indberetning svarede Kongen i følgende naadige Skrivelse af 4 Maj 1541, hvori han takker Visitatorerne for deres lykkelig fuldendte Arbejde[1]).

[1]) Efter »Inländ. Registrant.«

Ann die Visitatores der Fürstenthumen Schlesewig, Holstein Ern Rudolffenn vonn Nimwègen zum Kyle vnnd her Johann Meyer zu Rendesborch. Datum Coppenhagenn Mittwoch nach Philippi Jacobj anno etc. xlj.

Christiann etc. Wirdigenn wolgelerttenn vnnd liebenn getreuenn. Wir habenn euer schreybenn, darinnenn jr wermeldett, wie jr vnnserm beuehlich vnnd Innstructionn, So wir euch die Closter, Stiffte vnnd Kirchenn jn vnsernn furstenthumenn Slesewig vnnd Holsteinn zu visitirenn vnnd jnenn furzutragenn, damitt die vnchristliche lehr vnnd Ceremonienn, so noch byszher bey jnenn jm Miszbrauch gehaltenn, mochten abgeschaft vnnd geenndertt werdenn, geben, mit ferner Antzeigung, wie jr demselbigen also vnndertheniglichenn vnnd vnuerseumlichenn nach eurem hochstenn vermugenn, vleysz vnnd verstanndt, Gott dem hernn zu lop vnnd zu vnnser vnderthanenn, die sich denn jn solchem vnwegerlichen vnnd vndertheniglichenn ertzeigtt vnnd alle vnchristliche lehr vnnd Ceremonienn gernn vnnd willig fallen wollenn lassenn, seelen heyl vnnd seelickeit seytt nachgangenn, das wir mitt sonndernn freudenn gerne gehörtt, Alles Inhalts verstanndenn vnnd eingenohmenn, vnd thun vnns soliches euers gehaptenn vleyszes, arbeytt vnnd muhe, so jr jnn diesen christlichenn gottlichen sachenn vndertheniglichen furgewanndtt, gantz gnediglichenn bedanckenn, wollen auch solchs hinwiderumb jnn allenn gnadenn jegenn euch altzeitt erkennenn.

Was jr aber ferner antzeigtt, wie sich der Byschof vonn Lubeck auch das jungfrauen Closter Vtersenn vnserm beuehlich vnnd Jnnstructionn zuwidder jnn deme ettwas vngehorsam ertzeigett, wollenn wir bysz vf vnnser ankunft jnn die Furstenthume jnn seinenn wirdenn also beruehenn lassenn. Das wir euch zur Antwortt gnediger meynunge nitt wollenn verhalten. Datum Coppenhagenn Mittwoch nach Philippi Jacobj Anno etc. xlj.

2. I Kongeriget Danmark.

Det er ikke bekjendt, om der i Kongeriget er foretaget en saadan almindelig Visitation af Herreklostrene, som den, der foregik 1541 i Slesvig og Holsten. Vel overdroges det 1537 den kjøbenhavnske Kannik Hr. Peder Amage »at annamme alle Klostere (i Danmark) til sig og skrive deres Klenodier, Ornamenter og Inventarium, som det findes, og holde det uforrygt tilstede[1]);» men et lignende almindeligt Tilsyn med Klostrenes Beboere høre vi intet om. Derimod synes Reformationen her at være bevirket ved Kongebreve til alle Klostrene, hvorved Bestemmelserne i den kjøbenhavnske Reces, lidt nærmere udviklede, bekjendtgjordes for Forstanderne til Efterlevelse[2]). Det maatte nu blive de lutherske Superintendenters Sag at vaage over, og at disse samt Kirkeordinansens og de i Kjøbenhavns Universitets Privilegier af 1537[3]) indeholdte Bestemmelser angaaende Klostrene overholdtes. At Superintendenterne i denne Henseende have haft mange Vanskeligheder at overvinde, kan antages som givet. Herom vidne de Kongebreve, som efter den fynske Superintendent M. Jørgen Sadolins Klagemaal og Forestilling 1538 udgik til Munkene i S. Knuds Kloster i Odense, om at de skulde være Kgl. Maj.s Ordinans undergivne, hvilken de ikke hidtil havde villet rette sig efter, og at de skulde lade deres Haar voxe og ikke »lade rage deres Krone» som tilforn. Ligeledes en kgl. Befaling til Prioren sammesteds om at »fuldgjøre den Kontrakt, som M. Jørgen (Sadolin) og hannem gjort var imellem om en Læsemester[4]).» I Vendelbo Stift gik det saavidt med Munkenes Gjenstridig-

[1]) Se mit Skrift: Kbhvns Kirker og Klost. S. 154.
[2]) Danske Mag. I, 186.
[3]) Indført i Universitetets Fundats og Ordinans af 1539 (Cragii Ann. Addit. p. 125—6.)
[4]) Danske Mag. II, 69—70.

hed, at Superintendenten Hr. Peder Thomesen, træt af Modstanden, af den Grund nedlagde sit Embede 1547 [1]).

Her følger nu nogle Aktstykker til Klostrenes Historie og da nærmest til Oplysning om deres indre Organisation i Tiden nærmest efter Reformationen. Samlingen indeholder ingenlunde noget udtømmende, men vil dog altid kunne tjene til at udfylde det hidtil bekjendte.

1.

Trende Kongebreve angaaende Vor Kloster.

a.

Her Mouritz Morthensen, officiall wdj Aarhus, fick breff at hand war her hoesz ko. mat. med mienige conuents brøders wdj Wor Closters obne beseglet breff, jndehollendis, at the alle endrechteligen haffde wdwold kest och korit hannom for thieris forstander, thj haffuer ko. mat. ex speciali gratia wnt och tillat hannom atth were forstander i forne closter, och thed med ald sin rette tilliggelse bønder och thienner haffue niude bruge och beholde, dog med saa skiell, at hand skall were ko. mat. huld och thro och giøre riiget ther aff tilbørligh thieniste, naar hannom tilsigis. Datum Otthense søndagen post exaltationem anno mdxxxviij.

De mandato regie maiestatis proprio.

Johan Friis subscripsit.

Registre o. a. L. IV, 297'.

b. Till Albrett Gøye.

Vor gunsth tillfornn. Wiidt att wij haffue afferdigett oss Elskelige mester Hennrich [2]) wor predicanntt att skulle drage heer frann os till Woer closter och ther offuersee alle thee bøgger som ther liggenndiss er ennthenn vdj Sacristiett eller vdj korett, Thij bede wij tegh och wille, att thu lader forne mester Hennrich komme till samme

[1]) Helveg, Den danske Kirkes Hist. efter Reform. 2 Udg. I, 96—97.

[2]) M. Henrich Boscoducensis, tydsk Hofprædikant.

bøgger, och hues som dueliige ere, skall hanndt inndpacke vdj tønder och thennem tage mett segh till wortt vniuersitet vdj wor Stadt Kiøpnnehaffnn, ath thu lader hannom følge samme bøgger, hues som hanndt vdj saa maade vdtagenndis worder, och annammer ett register aff hannem igienn paa huor mannge, och huad bøgger hanndt mett segh tagenndis worder. Datum vt supra (ɔ: Kollingh tiisdagenn post Botholphi 1554).

Tegnelser o. a. L. IV, 415.

2.

Om Præstö Klosters Oplösning.

Wii efftherschreffne Jep Andherssen borgmesther i Presløø, her Niels Olssen sogneprest, Michel Bøsse, Per Hwiidt oc Jens Gwldsmedt, rodmendt ther sammestedt, giøre wittherligt mett thette wortt obne breff, att aar effther Gwdtz byrdt mdxlv, sancte Margarethe virginis dagh, wii forsamblede wore her wdi forne borgmesthers Jep Andherssens stwe skickett wor for oss erligh oc welbyrdiigh mandt her Andhers Bilde tiil Siøholm riddher, oc lodt for oss oc dandemendt flere lesse ett kiøbebreff poo en gordt wdi Siellandt liggendis i Øllerup wdi Wallingswedtz Sogn oc i Flackebiergis herritt oc Erick Jpssen paa bode oc giffuer tw pundt korn oc iij ß grot, som forne her Andhers Bilde haffde kiøfft aff her Rasmus Lauressen, som wor prior oc forstander her wdi Prestøø closter oc aff menige conwentt ther sammestedt, oc attspurde forne her Andhers Bilde samme tiidt, om ther wor nogle her tiil stede, som ther aff wiste, tha framginge tesse efftherschreffne dandemendt, som ware her Andhers Andherssen, her Lauritz Kleyne, som then tiidt ware presther oc brødre her wdi forne closter, oc Andhers Pouelssen som samme tiidt borgmesther war, oc Søffuerin Knwtssen, byfogitt her sammestedt, oc menige almwe ther i byen, som then tiidt leffde oc nw tiilstede ware, sagde oc tiilstode oc wilde thet holde mett

therishelgens eedt hwor behoff giøres, att thennom fwldwittherligt er oc thee well affwiste, att forne her Rasmus solde forne her Andhers Bilde forne gordt, oc war samme tiidt forne closter wedt syn fwlde magth, saa att prestherne ther ynde ware lessde och siwnge, holde alle theris tiidher oc messer, som the mange aar tiilforne giortt haffde. Tesligeste witnede oc forne iiij dandemendt oc menige almwe, att thennom oc fwldkomeligh wittherligt er, att bode thett godtz som forne her Rasmus, som then tiidt prior oc forstandher war, oc mesther Hans Atzerssen, som wor prior for hannom i forne closter, thet som thee solde oc affhende ænthen aff closters godtz, kleynodie eller anditt, thet ware thee offuenbare nødde tiil aff stor trangh, som thee hadde for madt, øll oc anden thrangh, som thee hadde att opholde prestherne oc brødherne mett ther wdi samme closter, for almwen wor thennom then tiidt icke saa willigh att hielpe som thee wdi fortiden wæritt haffde. Att forne dandemendt saa i sandhet for oss witnedt haffue i alle mode som forschreffuitt stor, oc oss somme selffue wittherligt er, thet witne oc wii forne mett wore indtzegle hengendes nedhen for thette wortt obne breff, som giffuitt oc schreffuitt er aar, dagh, tiidt oc stedt som forschreffuitt standher.

Original paa Pergament i Geh.-Ark.; Seglene ere tilstede.

3.

En Overenskomst angaaende en Klosterjomfrues Forhold og Underholdning i Maribo.

Per Oxe til Gisselfeld kjendes med sit Brev at være kommen overens med »min kjære Farsøster, Søster Biritte Oxes Datter, at efterdi hun har lovet mig, at hun vil være stille og rolig i Maribo Kloster og ikke komme i Tale-Porten at handle eller tale med nogen, uden at det var med nogle af hendes anbaarne Slægt og Venner«, da har han lovet hende denne Hjælp aarlig i hendes Livstid:

20 Mk. rede Penge, 1 Pund Mel, 1 Pund Malt, ½ Tønde Smør, 4 Sider Flæsk, tre Lam, tre Gjæs, tyve Høns og ti Læs Ved. Dersom saa skede, at »hun vilde have nogen Handel eller Bestillinger i fornævnte Tale-Port ydermere, end som forskrevet staar«, da skal denne Kontrakt ingen Magt have. Datum Nielstrup, Mandag for Fastelavns Søndag (ɔ: 1 Marts) Aar 1546.

Udtog efter Grams Afskrift i Geh.-Ark.s Diplomatarium, »ex orig. chartae ap. Dn. Jo. Rosenw.«

4.

Kgl. Befaling om Ansættelse af Læsemestere i fem sjællandske Klostere.

Breff till Soer, Annderskouff, Ringstede, Schouffcloster oc Esserom som her epther følger.

Chriistiann etc. Vor synnerlige gunst tilffornn, Wij giffue etther tilkiennde huorledis wij forfare, att ther wdj closterit icke hollis nogen Lessemester, epther som wij thet wdj wor Ordinantzs skicket oc forordineret haffue, Thij bede wij etther oc begierre, atj mett thet allerførste tiiltenncker att forskaffe etther enn Lessemester ther wdj closteritt, som kand lesse wdj thennd hellige schriifft for the wnge brødre oc the anndre wnnge personner som ther i closterit ere, Oc ther som i icke haffue nogenn besolding att wdlegge forne Lessemester for hans tienniste, Tha mue i lade hannem besøge enn aff the neste omliggenndis sogne, som brøderne ther wdj closterit pleige att besøge, oc bruge hannom ther til enn sognneprest, oc giffue hannom ther til mett kleede oc penninge som en aff etthers svenne. Her wij oss wiisseligen tilfforlade, thij lader thet inngennlunde, Beffallendes etc. Datum Haffnie sancte Margarethe Dag Aar etc. (1551). Wnder wort Signet.

Tegn. o. a. Lande III, 395.

5.

Breve angaaende Prædikanten i Maribo Kloster.

a.

Her Nils Abbett wdj Soer fick breff, att kon. mat. haffde tilsted att her Matz, som war Confessor vdj Mariboe, maa were vdj Soercloster, oc att han ther fore forskaffer hannom slig werelse oc vnderholdning som en aff the andre brødre ther vdj Closteritt etc. Actum Nyborg sti. Paulj conuersionis affthen 1551.

b.

Her Matzs, confessor vdj Maribo closter, fich breff som heer effter følger.

Christiann. Wor gunsth tillfornn. Wiider att oss elske mester Jyrgenn superintendent vdj Fyenns stigtt haffuer giffuitt oss tillkende, huorledis att predicanten vdj Maribocloster icke kandt kommett vdj en rett christeligh skick ther vdj forne Maribocloster huos the jomfruer som ther indgiffne ere, then stundt attj ere ther vdj closterett. Ther for wille wij, attj heer effter skulle haffue etthers werelsse oc vnderhollingh vdj Sordtcloster. Thij bede wij etther och wille, attj strags, effther thenne wor schriiffuelsse kommer etther till hende, giffue etther ther fran Maribo oc till forne Sordt closter oc rette etther effther ther att bliiffue tillstede som forschreffuitt staar, och skicke wij etther heer huos wortt breff till abbedenn vdj Sordcloster, att handt skall forskaffe etther tilbørlige werelsse och vnderhollingh ther i closterett, attj anttuorder hannom samme breff. Heer wiider att rette etther effter och lader thett jngenlunde etc. Datum Nyborgh sancti Pouels afften conuersionis Aar etc. mdlj etc.

Abedissenn vdj Maribo fich breff samme tiidt, att nar thette forne ko. mats breff kommer her Matz till hende, tha skall hun icke lenger vnderholle hannom ther vdj closterett. Datum vt supra.

c.

Her Hanns fick breff som her epther følger.

Wij Christiann etc. Giørre alle wiitherligt, att eptherthij wij nu haffue forordinerit oc tilskicket oss elske her Hans att were sogneprest oc predicant wdj Mareboe closter, tha haffue wij aff wor synnderlige gunst oc naade wnndt oc tilladit oc nu met thette wort obnne breff wnnde oc tillade, att forne her Hanns maa alligeuell beholle thet Vicarij, som hand nu haffuer wdj Roskilde Domkyrcke, liggeruis som hand daugligenn bode oc residerit hoes Domkyrckenn som andre vicarier ther samestedz. Thij for — Cum inhibitione solita. Datum Gaffnuenøe closter torsdagen nest epther wor frue dag natiuitatis aar mdlj. Wnder wort signet.

Idem her Hanns fick offuit breff til Marebo closter, til Abbedissenn jomfrue Metthe Marsuinns daather oc menige conuentzs søster, att the schulle flye hannom enn waaning oc tilbørlig wnnderholling epther thet registers lydelse, som ko. mat. thennom tilforn tilskicket haffuer. Datum Roskilde løffuerdagen post hellig kors dag aar etc. mdlj.

d.

Her Jørgen Nielssen vicarius vtj Roskilde feck breff som her efftir følger.

Chriistiann etc. Vor gunst tilfornn. Wiider att som i nu haffue ladett giffue oss tilkiennde, huorledes att her Hans, som skall nu were sogenne prest till Mariboe, haffuer lest wortt breff ther paa capittelledtt, att hand skall maa beholle sin rentte, som hand haffuer till sitt vicarij ther vtj Domkirckenn, oc att hand misbruger samme wortt breff, som wij hannom ther paa giffuitt haffuer, oc icke will skicke seg efftir etthers statuter; oc er ther paa begerendes att wille wiide wor willie ther om, Thaa giffue wij etther ther paa tilkiennde, att eptherthij wij haffue forordineridtt oc tilskickedtt hannom att were sogene prest oc predicantt vtj forne Mariboe, tha haffue wij wntt oc tillaett,

att hand alligeuell maa beholle thett vicarij, som hand sielff i were hagde ther vtj Roskilde Domkircke, ligerwis som hand dagligen boede oc ressederett hoes Domkircken som andre wicarier, dog haffue wij icke ther mett forskonett hanom, att hand jo skall were pligtig att holle sligh tynge hoes kiercken som andre vicarier ther samestedzs. Her kunde i wiide nu etther epther att rette. Beffallendes etther Gud. Screffuitt paa wortt slott Kiøpnehaffn stj. Dionisij dag aar etc. mdlj.

a—d. efter Tegnelsèr o. a. L. III. 270. 271. 405. 416.

e.

Hans Jeipssen, »indskicket Prædicanter af Kongelig Majestæt til Maribo Kloster og Konvent og Sognepræst der sammesteds«, gjør vitterligt, at Konventets Søstre ved Abbedissen Jomfru Metthe Maersuintzdatter have efter Kongens Forskrift fornøjet og betalt ham Korn, Fetalie og Pendinge, saa meget som Kongen har tilsagt ham for hans Tjeneste paa det Aar 1552; alleneste den ham forskrevne Fisk er ham ikke saa betimeligen udkommen, som Kongen forskrevet haver. Han takker endvidere for den ham under sit Embede viste Lydagtighed. Dat. »anden Dag St. Birgitte Dag« (ɔ: 8 Oktober).

Udtog efter Langebeks Afskrift i Geh.-Ark.s Diplom. af »Orig. chartac. af Sorø Academies Archiv 1749.«

f.

Naade oc friidt medt Jesum Christum Mynne kiere herrer amen. Y frome høglerde danemendtt haffue wel hørtt, att gudtt Almectigste haffuer kallitt sallige Her Hanns Ipsenn aff thenne werdenn, att gudtt naade oss, wy ere som skreffttenn leerer foer forwdenn hyurder, Dog icke som oss hobiis for ladende aff wor Reette syelle hyurde Jesuu Christo, som sette sytt liff for oss, oc alle, oc siider icke ørkeløs hooss gudtt faders høgre handtt, Men giffuer endt nu meniskenn høge skenck oc gaffuer: haffue wy wd-

raast (?) som thilbørliigtt er, Bedett gudtt y Jesuu naffn, om en anden pastor wdy forne sallige H. Hanns Ipsenns stedtt, icke huem wy eller nogenn andenn paa wildtt wille haffue, men huem thenn Almectiigsthe gudtt will, wy haffue wel giffuitt nogre personer kaldtt, Menn forthij att thett wor icke the, ther gudtt wilde wnde oss, fick thett wendii(n)g effther woriis bønn, Begering, paa sydsthe aff gudz forsyun haffue wy giffuitt thenne wellerde mandtt H. Peder Kordersenn kaldtt mett høglerde superatendentis Mesther Nilsis oc andre gudz bornns thill Rodelse, att thett gaaitt gudtt loff saa thill, atth mandtt maa thage oc følle ther paa, att thett kaldtt er aff gudtt, som gudtt kunde haffue sendtt oss thenne personn aff himellenn, oc traa wy, att Ingen steedtt trenger saa høgtt thill saadann personn som hoss oss, hoss eder gudtt loff, er well wal paa høglerde Dannemendtt, Ther kandtt tienne Christi brudtt, Menn y høglerde Danemendtt wyde well, att huer mandtt tieenn icke oss, Thenne wellærtte mandtt haffue wy hørtt møgitt gott om, aff manghe gudz gaffuer, oc er oss enn beglegliigtt personn oc haffuer thill sagtt oss, synn tienisthe mett synn skriffuelse handtt oc mundtt, oc ville wy skycke oss emodtt hannum thilbørliigtt, att handt skall icke møst tacke oss. Er forthij wor wenlige bønn thill ether y høglerde frome Danemendtt, attj hielpbe thill oc icke fraa, att wy kunde Beholde thenne lerde Dannemandtt, thenn ther gudtt oss wnder. Hues maade wy kunde tienne eder tha giøre wy thett giernne. Her mett ether gudtt Almectiigste Beffalendis. Datum Mariibo Closther Dominica Misericordia Anno Domini 1561.

Søsther Mette Marsuinsdotther Abedisse.
Søsther Drude Pouisk Priiriise.
Mett meninge conuens søsther y Mariibo Closther.

Udskrift:

Erliige oc Høglerde Rector Doctorer oc meninge Pro-

fessorer y Kiøbinghaffns vniuersitet, wor elskeliige venner y wor Herre Christo, gandske wenligenn thilskreffuitt.

Original i Konsistoriets Arkiv.

6.

Om den sædelige Tilstand i Maribo Kloster 1565.

Søster Margrette Wrne abbedisse vdj Maribo fick breff saa liudendis.

Frederich etc. Wor synderlig gunst tilfornn. Wiider att wij ere komne vdj forfaringe, att ther stackitt siiden skulle were vdløbitt aff Closterit enn aff etthers medsøstre och skickit sig vtilbørligenn, och thend karl, som hinde lockede, skall ther fore haffue standit sin tilbørlige straff, formercke wij och, att ther eblant søsterne skall were stor veniighedt, saa att enn part aff the vnge jomfruer skulle sette thennom vp emodt etther och the elste, som befalinge haffue, och beuisze thennom møgit vdulige, huilckit oss saare ilde behager, hagde oss wel tilforseett, att eblant sligt folck icke skulle findis slig løsachtighed, som (thes were) sigis aff, menn mere beflite thennom att leffue gudeligt och christeligt leffnit, Gudt och theris slegt och wenner til ere. Tha paa thett ther paa maa raadis bodt och slig vskickelighed kand affskaffis ther vdj closterit, och jomfruerne kunde formanis til liudighed och holde enn kierlig omgiengelsse mett huer andre, bede wij etther och wille, attj kalle alle jomfruerne for etther paa cappittell och foregiffuer thennom, att wij sligt om thennom forfarit haffue, och alffuorligen biuder och befaler thennom, att the tiltenke att holde thennom emodt etther som gode liudige jomfruer well tilstaar, tisligiste att the holde itt christeligt och tuchtig leffnit och flyer ald løsachtighedt och last, sameledis attj och haffuer flittig vpseende mett och icke steder thennom att tale mett nogit løst folck for tale porten, ther mett thennom kand giffuis aarsage til noget vnt, menn ther som kommer nogen aff theris slegt och wenner eller budt fraa

thennom, som wille tale mett nogne aff jomfruerne, skulle the giffue etther thet tilkende, och [vden] etthers forloff intbett giøre. Och ther som nogen her epther beuiser thennom vliudige och vhørsomme emodt etther eller mett nogen groff last befindes, attj tha straffer thennom mett presonen som wedt bøer, ther som thett icke will hielpe, wille wij befale wor leensmand att straffe ther offuer. Thij wij endeligen ere tilsinds, sligt for ingen deell att wille liide eller tilstede, huor effther i etther kunde wiide att rette. Befalendis etther Gudt. Ex Haffnia 22 Maij aar etc. 1565.

Tegnelser o. a. L. VIII, 294.

7.

Kgl. Befalinger om at udlægge de Præster, som havde deres Underholdning i Sorö, Ringsted og Anderskov Klostere, egne Præstegaarde.

a.

Abbeden aff Soer oc abbeden af Ringsted oc Prioren aff Anderschouff fick breff

Att the skulle the prester som haffue theris vnderholdning i closterit att the (!) vdlegger huer prest en prestegaard, oc lader thennom følge huis thiende oc rente thennom bør, ligesom andre preste her vdj landit haffue, oc inthet skulde befatte thennom med same preste effther thenne dag. Datum Soer closter 9 Julij A°. (15)69.

b.

Biørn Andersen oc Mester Pouil Madtzssen finge breff som følger.

Wiider att effltherdj wij ere komen vdj forfaringe, att her tiill dags haffuer liggitt tiill wortt oc kronens clostere i Soer, Anderschouff oc Ringsted nogre kirker, oc sognepresterne som tiill same kirker skulle giøre thieniste haffue theris werelsse oc vnderholding vdj closterne. Tha paa thet alting ther med saa møgit this ordenliger oc schickeliger maa tiilgaa, haffue wij thet saa besluttit, att sognepresterne

her effter skulle vdleggis prestegaarde, oc att the skulle boe vdj the sogner som the haffue kirker, oc nyde saadan rente oc rettighed, som andre preste haffue vdj theris sogner her vdj Sieland, huor om wij haffue tiilschreffuit Abbidderne vdj Soer oc Ringsted oc prioren vdj Anderskou, effther som i haffue aff thenne hoss liggindis Copie att forfare. Thj bede wij eder oc begere, attj med thet første begiffuer eder tiill forne iiij closter oc ther forfarer leyligheden om forne sogner oc sognepresters vnderholding oc giørre ther en schick oc ordning paa, huore altiid ther med holdis skall, saa att sognerne med gode gudfrøgtige lerde prester motte bliffue forsørgit oc presterne mue fange theris nøttørfftige vnderholdning. Ther med etc. Soer closter 9 Julij Ao. (15)69.

(a. b. Tegnelser o. a. L. X, 376—77.) Den kongelige Stadfæstelse, dat. 27 Januar 1574, paa den af Stiftslensmand Bjørn Andersen og Biskop Povl Madsen trufne »Skik og Ordning« om Præsternes Underholdning og Gaarde, »saa og om Kirker og Sogne, som have ligget til Soer, Ringsted og Anderskov Klostere«, er trykt i Danske Magazin. III, 62—64.

8.

Kgl. Befaling om Forsörgelse af to udlevede Præster i Maribo Kloster.

Breff till abbedissen wdj Mariboe, at hun schulle indtage toe Prestemend, och giffue thennom thieris Vnderholding och føde, vt seqvitur.

Wor gunst tilforn, wiider at her er tuende vdleffuede Prestemend paa Askøø och Bogøø, som nu icke lenger kunde faare staa thieris kald eller tienniste wdj kiercken, och paa thett the ligeuell motte haffue en erligh wnderholding thieris liffs tiid, och icke lide nogen brøst, bede wij Ether och naadigst begiere, attj wille giffue thenom wnderholding och føde ther wdj Closterit theris liffs thiid, saa att nar the ether med thette wort Breff besøger, The tha motte indthagis. Ther med gior j Oss etc. Actum Kallungborg thend 22 Nouembris Aar 1576.

Fynske og smaal. Tegn. I, 288.

Beretning om Restaurationsarbeiderne
i Roskilde Domkirke 1861 og 62.

Af Steen Friis.

Da Arbeiderne i Aaret 1859 begyndte her i Domkirken, hørte man ofte yttre, at man burde begynde med at afklæde Muurværket over hele Kirken indvendig, for at dets Brøstfældighed kunde fremtræde i sit hele Omfang. Dette vil ikke sige andet, end at man burde bygge Stilladser og lade Kalk og Puds aftage hele Kirken igjennem, forinden man skred til at afgjøre, hvorledes Istandsættelsen skulde finde Sted. Det skal villig indrømmes, at Istandsættelsen af det brøstfældige Muurværk var Hovedformaalet for de paabegyndte Arbeider her ved Domkirken, og at Overslagene over de medgaaede Omkostninger maatte kunne affattes mere grundigt, naar Muurværket gjennem hele Kirken først var afdækket. Men ved Siden af denne Opgave laae andre, der ikke vilde have fundet tilfredsstillende Løsning, hvis den antydede Fremgangsmaade var fulgt. Jeg skal her ikke dvæle ved oeconomiske Betragtninger, men blot anføre, at der til Stilladser gjennem hele Kirken vilde være medgaaet 5 Gange saa meget Tømmer, som der er medgaaet til det samme Arbeide ved at dele det. Heller ikke skal jeg argumentere fra den Omstændighed, at de opstillede Stilladser vilde have lagt Hindring i Veien for Afholdelsen af Gudstjenesten i længere Tid. Jeg skal kun holde mig til saadanne tekniske Hensyn, der her have været bestemmende,

og som formeentlig ikke kunne afvises som uberettigede. Opmærksomheden er tidligere henledet paa, at Muurværket indvendig i Domkirken næsten overalt er dækket af en fiin glittet Kalkpuds, og at denne i Tidernes Løb mangfoldige Gange er overhvidtet. Det er ligeledes bleven omtalt, at der saavel paa hin Grundpuds, som paa flere af Hvidtekalkhinderne er anbragt Farveudsmykninger, der hver især bærer sin Tids Charakteer, og det er navnlig bleven fremhævet, at disse forskjellige Udsmykninger nærmest hidrøre fra Restaurationerne efter de ødelæggende Ildebrande, der vides at have ramt Domkirken. Disse Farvedecorationer maae saaledes ikke alene have Betydning i konsthistorisk Henseende, men ogsaa fordi de tjene til at oplyse, hvilken Udstrækning Ødelæggelsen har havt ved de forskjellige Ildebrande. For at deres Fremdragelse kan skee saa fuldstændig som muligt, maa Afdækningen foretages med stor Forsigtighed, eftersom de Kalkhinder, hvorpaa Farverne hæfte, ofte hænge saa løst ved Underlaget, at de falde af ved mindste uforsigtig Berøring. Den til Afdækningsarbeidet fornødne Færdighed vil neppe kunne erhverves uden ved længere Tids Øvelse, og der findes derfor ikke mange Arbeidere i Muurfaget, til hvem man kan betroe samme. Af det Fremdragne besørges Gjennemtegninger, førend det borttages for at komme til de indenfor liggende ældre Ornamenter, og saaledes fremdeles, indtil man naaer det nøgne Muurværk. Jeg fatter ikke, hvorledes disse Arbeider skulde kunne foretages med fornøden Omhu og dertil fremmes tilbørlig, naar de samtidig skulde gjennemføres i hele Kirkens Udstrækning, ja jeg anseer det for umuligt, og jeg maa derfor fremdeles være af den Mening, at vi ved at dele Arbeidet i flere Afsnit, afpassede efter de forhaandenværende Kræfter og Aarets bedste Arbeidstid, ere komne den rigtige Omgangsmaade i det forehavende Kirkearbeide nærmere, end hvis hele Kirken indvendig var taget under Behandling paa een Gang. Jeg maa derhos bemærke, at Muurværkets Tilstand blev under-

søgt paa mange Steder i Kirken, forinden man skred til Arbeidet, og at Overslagene have viist sig holdbare over al Forventning. Hvad angaaer Spørgmaalet om, hvorvidt en foreløbig Undersøgelse af de ældre Ornamenteringer muligen vilde have givet Decorationsmalingen en heel anden Retning end den, der er fulgt, da vil man nu, efterat hele Kirken indvendig er afsøgt, være berettiget til at besvare dette Spørgsmaal benægtende.

I Aaret 1861 fortsattes Arbeiderne indvendig i Høiskibet fra Høichoret til Taarnene samt i begge Korsfløiene. Af oeconomiske Hensyn deeltes de i 3 Afsnit:

1) Chor og Korsfløie, der skulde være færdige til Midten af Juni, 2) den østre Halvdeel af Høiskibet, der antoges at kunne være færdig til 1ste October, og 3) den vestre Halvdeel af samme i den øvrige Deel af Aaret. Man opnaaede ved denne Deling, at Landemodet kunde afholdes her i Kirken, naar Stilladserne vare nedtagne i Korset i Slutningen af Juni, og at Confirmationen kunde afholdes i October, naar de anden Gang nedtoges. Omkostningerne ved Anbringelse af Stilladser i saadanne Dimensioner, som i Roskilde Domkirke, ere meget betydelige, især naar de, som her, skulle bygges af saa svære Materialier, at Hvælvingerne fra dem maatte kunne afstives. Det var derfor forbundet med en ikke ringe Besparelse, at Arbeidet kunde deles paa anførte Maade.

Roskilde Domkirke er som bekjendt flere Gange ramt af Ildsvaade, og skjøndt det i de Aarbøger, hvori vi finde Optegnelser herom, snart hedder: »miserrime combusta fuit ecclesia Roskildensis tota exterius et interius«[1]), snart: »iterum devastatur incendio cathedrale nostrum Roskildense«[2]), saa maa dette dog ikke forstaaes saaledes, at hele Kirkebygningen derved i Bund og Grund gjentagende er bleven øde-

[1]) S. R. D. 1, 188.
[2]) J. Paludan, De templo qvod Roschildiæ est, Sched. II. 16.

lagt, thi Ilden har vel kunnet beskadige Mure og Piller hist og her, men den har ikke kunnet ødelægge dem[1]. Det er nærmest Tagværket, Ilden har ødelagt, og hvor dette styrtede sammen, nedsloges ofte Hvælvingerne. Disses forskjellige Bygningsmaade og Decoration viser derfor mere end noget Andet heri Kirken, hvilken Udstrækning Ødelæggelsen har havt ved de forskjellige Ildebrande, hvorpaa vi nedenfor skulle henlede Opmærksomheden.

Korsarmene træde som bekjendt ikke frem for Sideskibene i vor Kirkebygning, og man har deraf sluttet, at Kirken oprindelig ikke har været nogen Korskirke, men en Kirkebygning i Basilica-Stil. Denne Mening maa ansees for modbeviist ved hvad der nu er fremkommet i Muurværket ved søndre Fløigavl. De fremdragne Partier af Halvsøiler m. m. i Gavlmurens Flanker bevise, som vi formode, uomstødeligt, at Korsarmen oprindelig sprang længere frem, og at Gavlmuren følgelig er en mellem de forkortede Muurflanker indskudt Muur. Begge Fløigavle maae af denne Grund være sildigere opførte. De staae som indskudte Mure, ved hvis Opførelse hine nu fremdragne Halvsøiler ere blevne dækkede.

Men det er ikke alene Fløigavlene, der vise sig som indskudte Muurpartier; det samme er ogsaa Tilfældet med den tilstødende Muur i søndre Sidegang. Sideskibet maa her have været aabent ud mod et Rum, af hvilket nu ikke findes Spor tilbage. Pillernes Ledføining kan nemlig for-

[1]) Vi see derfor ogsaa hele Muurpartier indvendig i Kirken staae ligesom urørte af Tidens Tand. Ikke udsatte for Veirligets Paavirkning og i mange Aarhundreder dækkede af Kalkpuds vil man ved Afdækningen af saadanne Muurpartier allerbedst lære at kjende Arbeidet og Materialet i det ældste Muurværk. Ydresiden af Kirkens Muurværk, hvor det viser sig, at den ene Reparation har afløst den anden, og hvor vi have seet, at Muurskallen er bleven fornyet over hele Partier, kan ikke i denne Henseende være nogen sikker Veileder.

følges hele Muren igjennem. Som Vidner herom har man ladet de til denne Ledføining hørende Halvsøiler blive staaende utildækkede. Man formodede tidligere i dette Muurparti at see et af Kirkens ældste Vinduer, og at Vinduesbuens Forskjæring af en massiv Gjordbue viste hen til, at Hvælvingen maatte være senere indsat; kort sagt, man troede her at have sikkre Kjendemærker paa, at Kirken oprindelig har havt fladt Bjælkeloft og først senere er bleven overhvælvet, men denne Formodning maa ved hine Opdagelser være modbeviist. Alt viser hen til, at Hvælvingen med tilhørende Gjordbue er ældre end Muren, og altsaa ældre end Vinduet, hvis Siksakornament heller ikke er fortsat bag Gjordbuen, som afskjærer den. Den under Hvælvingskappen anvendte Gjordbue viser imidlertid hen til, at Hvælvingen ikke hører blandt de oprindelige her i Domkirken, af hvilken Grund de ældste Ornamenter, som findes her, ogsaa savnedes paa Kalkpudsen. Siksakornamentet i Vinduesrammen røber dog, at den Aabning, som Sideskibet paa dette Sted oprindelig har havt ud mod et Sidekapel, tidlig maa være bleven lukket, thi dette Ornament henviser til en Tid, der neppe er yngre end det 13de Aarhundrede. Gjordbuen over Vinduet og sammes Maling synes at vise hen til samme Tid som Midterskibets Hvælvinger, altsaa til Aaret 1282.

Korsets 3 Hvælvinger ere opførte i en sildigere Tid, og vi feile vist ikke, naar vi henføre dem til Kirkens Restauration efter Branden 1443. Skiftegangen i Muurværket er nemlig her og i tvende Hvælvinger paa Omgangen forskjellig fra den, der er fulgt i alle de øvrige Hvælvinger. Den stemmer derimod ganske overens med den, der er anvendt i Vaabenhusenes Hvælvinger, hvor Munkeskiftet er gjennemgaaende, men vi vide, at Biskop Oluf Mortensen[1]) har ladet Vaabenhusene opføre. Af de ældste Ornamen-

---

[1]) Biskop i Roskilde 1461—85.

teringer fandtes intet Spor i nogen af disse Hvælvinger, hvorimod den paa den inderste Kalkhinde forefundne Maling aabenbart viste hen til hvad vi forøvrigt have her i Kirken fra nævnte Biskops Tid. Da bemeldte Biskop tillige fuldendte Kirkens Restauration og Udsmykning efter anførte Brand, troe vi at have tilstrækkelig Grund til at henføre Gjenopførelsen af Korsets Hvælvinger til nævnte Tid.

Vi ville, efter hvad der er anført, altsaa nu kunne paavise, hvilke de 5 Hvælvinger vare, som det nedstyrtende Tagværk gjennembrød 1443 [1]). Alle disse 5 Hvælvinger savnede ogsaa den charakteristiske Rose, der findes overalt i de ældre Hvælvinger.

Det er udenfor al Tvivl, at Dronning Margrethes og Hertug Christoffers Monumenter midt i Ydrechoret ved Nedstyrtningen af dette Partis Hvælving have lidt overordentlig meget, og at navnlig Beskadigelsen af Marmorfigurerne og Ødelæggelsen af sammes Indfatning m. m. paa Dronningens Monument skriver sig fra denne Tid. Maaskee vil man herimod indvende, at Kannikestolene i samme Chorparti dog Intet have lidt; men jeg skal dertil bemærke, at deres Plads under Gjordbuerne, der ikke nedsloges, formeentlig har frelst dem fra at dele Skjæbne med det øvrige Inventarium i samme Chorparti.

I P. Resens haandskrevne danske Atlas bemærkes, at Dronning Margrethes Monument er repareret og fornyet efter Generalmajor Thuras Foranstaltning, og at Conrector Lykke da skal have sørget for, at den fornyede Indskrift blev ligelydende med den oprindelige, samt at den blev malet med samme Munkebogstaver som forhen. Thura selv har derimod ikke taget synderligt Hensyn til det Over-

[1]) J. Paludan, De templo qvod Roschildiæ est. II. 16, omtaler denne Brand og Kirkens paafølgende Restauration saaledes: »Anno 1443 iterum devastatur incendio cathedrale nostrum, consilione an fortuito haud facile dixerim, qvo tempore tecta plumbea destillavêre, quinqve etiam corruêre testudines.

leverede, men er gaaet sin egen skjæve Gang ved Reparationen. Det særlige Syn har i Aaret 1862 udtalt det som høist ønskeligt, at der maatte gjøres Skridt til dette Monuments Restauration, hvilket ikke vil blive undladt i den nærmeste Fremtid.

Man hører ikke sjeldent Udtalelser om, at Alteret bør flyttes tilbage midt i Høichoret, hvor Høialteret stod i den catholske Tid, og det skal villig indrømmes, at Kirken derved vilde vinde meget i Udseende, og at navnlig dens hele Længdeudstrækning vilde blive mere iøinefaldende; men selv om man troede at kunne foretage denne Forandring uden at sænke Gulvene i begge Chorpartier til deres oprindelige Høide, vilde der dog stille sig store Hindringer i Veien for Udførelsen af en saadan Plan. Jeg skal her henlede Opmærksomheden paa Dronning Margrethes Monument, der vilde komme til at staae lige foran Alteret, hvorved Altertjenesten formeentlig vilde lide for meget. At bortflytte Monumentet herfra Choret vilde være en Krænkelse af den historiske Overlevering om dette Chors Udvidelse og Forskjønnelse, der, ifølge Indskriften over Billedtavlerne, skete til Ære for denne Dronning. Til taknemmelig Erindring om hende lod hendes Eftermand Kong Erik 1423 opreise nærværende Monument over hendes Grav. Det er derfor at formode; at Dronningens jordiske Levninger hvile i en Grav under Monumentet og ikke i selve Monumentet. Flytningen af samme maatte under saadanne Omstændigheder af skyldigt Pietetshensyn endog ansees for umulig.

Under de tvende Hvælvinger paa Omgangen sporedes Ødelæggelsen i Gulvet, hvor Fliserne vare ligesom knuste. Muurværket i de 5 Hvælvinger fra Oluf Mortensens Tid havde holdt sig godt, undtagen i søndre Korsfløi, hvor Ribber og Gjordbue fandtes meget beskadigede og slet istandsaatte ved Hjælp af Jernskinner, der skulde sammenholde Muurstenene m. m. Biskop Oluf Mortensen havde ladet opsætte et heelt nyt Tagværk med tilhørende Central-

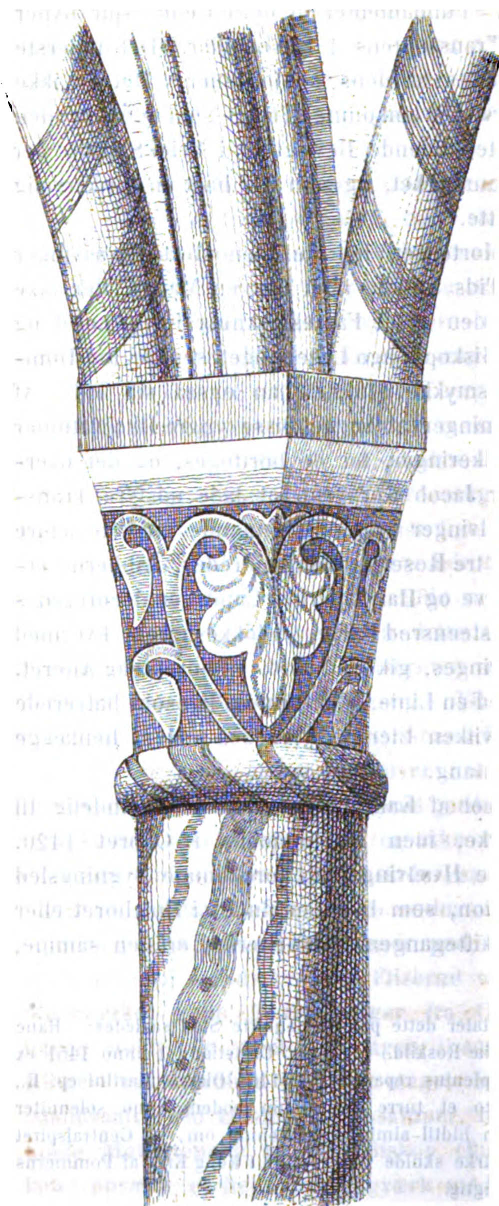
spir over Kirken[1]). Fundamentet til dette Centralspir hviler fornemmelig paa Transseptens 4 Hovedpiller. Det underste Bjælkelag understøttes af dens 4 Gjordbuer. Det er ikke saameget det derved fremkomne Tryk, som det er den under Stormveir stedfindende Bevægelse i hele Spiret, der meddeler sig til Muurværket, og som har havt en fordærvelig Indflydelse paa dette.

Biskop Oluf Mortensen lod de gjenopførte Hvælvinger smykke efter sin Tids Smag, men paa en Maade, der ikke harmonerede med den ældre Farvesmykning i Høichoret og Lavkirken, og da Biskop Lago Urne noget senere lod Domkirken malerisk udsmykke, fulgte han ogsaa sin Tid. Af de forefundne Levninger af begge disse yngre Decorationer toges nøiagtige Kalkeringer, før de borttoges, og det overdroges Kunstmaler Jacob Kornerup at lade udstyre Transseptens tvende Hvælvinger overensstemmende med de ældre Decorationer. De tre Rosetter componeredes, Ribberne erholdt Muursteensfarve og Halvsøilernes Capitæler decoreredes med Blade i muursteensrød Farve. Klokkesnoren, hvormed Tidspirets Klokke ringes, gik ned midt i Choret bag Alteret. Der dannedes derved en Linie, der for Øiet ligesom halverede Chorslutningen, hvilken Ulempe fjernedes ved at henlægge Snoren til søndre Gang.

Den vestre Deel af Kannikechoret hørte oprindelig til den egentlige Kirke, men indlemmedes i Choret 1420. I det hertil hørende Hvælvingsparti forekomme Bygningsled og en Farvedecoration, som hverken findes i Høichoret eller i Korset, skjøndt Skiftegangen i Muurværket er den samme,

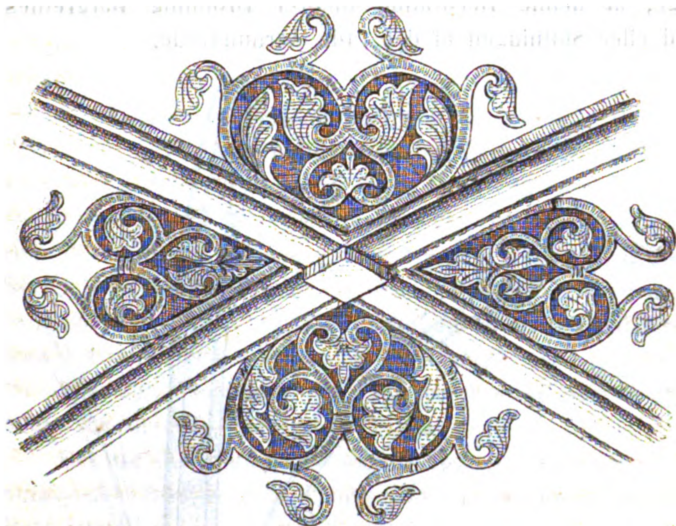
---

[1]) Janus Paludan omtaler dette paa ovenanførte Sted saaledes: »Hanc ruinam (sc. ecclesiæ Roskild.) A. gl. m. Christiano 1 anno 1451 ex parte resarcitam, plenius reparavit Ao. 1464 Olavus Martini ep. R., qui templum tecto et turre exornatum eodem anno solenniter inauguravit.« Den hidtil almindelige Mening om, at Centralspiret paa Roskilde Domkirke skulde være opført i Kong Erik af Pommerns Tid, er følgelig urigtig.

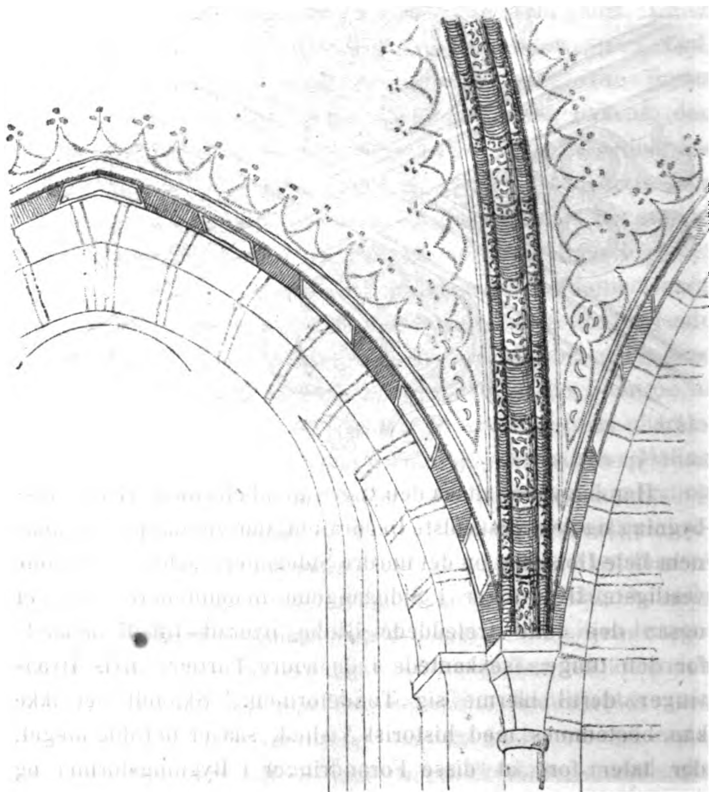
som paa første Sted. Dværgsøilen under Ribben, Vindues - Gjordbuen, den lille Lisen, der bærer Buen, ere Led, som ikke findes hist, ligesom den her paa den inderste Puds liggende Decoration af Rosetter, af røde Linier langs den hvidpudsede Ribbe, af Qvadre i alle Buer og af den høist charakteristiske Maling paa Lisener og Dværgsøiler heller ikke fandtes i Høichoret. Alle disse Kjendemærker paa en anden Tid gjentage sig gjennemgaaende i og under alle Høiskibets Hvælvinger. Roserne variere her i forskjellige Mønstre og kaste Slyngninger af Stængler og Blade frit ud i Kapperne,

medens de paa øvre Choromgang og i Høichoret begrændses af cirkelrunde Baand, som Afbildningerne i min Beretning for Aaret 1859, S. 116, udvise.

Her begynder altsaa den yngre bikubeformede Hvælvingsbygning og den næstældste Decoration, der gjentager sig igjennem hele Høiskibet og det nordre Sidegalleri, samt i de tvende vestligste Hvælvinger i Sidegangene nedenunder. Her er ogsaa den lette treleddede Ribbe overalt traadt istedetfor den tunge, sexkantede i de ældre Partier, hvis Hvælvinger dertil nærme sig Tøndeformen. Skjøndt det ikke kan bestemmes med historisk Vished, saa er der dog meget, der taler for, at disse Forandringer i Bygningsformer og Udsmykning hidrøre fra Kirkens Restauration efter Branden 1282, hvis Udstrækning man under denne Forudsætning vil kunne bestemme (jfr. Restaurationsarbeiderne i Roskilde Domkirke for Aaret 1859). Hvælvingens Tilspidsning har foranlediget, at saavel Vinduesbuen som Rammen til det tilhørende Muurfeldt forskjæres af Sidegjordbuerne. Af en noget yngre Decoration af Hvælvingerne fandtes Spor hele Midterskibet igjennem. Den hæftede paa en Puds,

der var yngre end hiin, men ældre end den, hvorpaa der var Maling fra Biskop Oluf Mortensens Tid. Af nogle Ornamenter i de vestlige Kapeller at dømme, tør man antage, at denne Decoration tilhører Dronning Margrethes Tid eller Slutningen af det 14de Aarhundrede.

Fra Tiden før Chorets Udvidelse, altsaa før 1420, have vi endnu tilbage de tvende Graasteens-Capitæler under de nedløbende Lisener. De vare overtrukne med flere Lag Oliefarve, men viste, da disse Lag vare fjernede, en Farve-Decoration af Blade og Stængler, som, efter deres Omrids at dømme, gaaer langt tilbage i Tiden. De borttagne Søileskafter gjengaves ved Hjælp af Cement.

Høikirkens Muurværk viser udvendig en Afbrydning paa det Sted, hvor Kannikechoret slutter mod Vest. Den samme Afbrydning kan man forfølge i Muurværket indvendig i Pillemurene ved Opgangen til Kannikechoret. Den regelmæssige Fortandning i Muurværket ophører her ligefra Gulvet til Hvælvingen. Hvorvidt disse Tegn paa en stedfunden Udvidelse af Kirkebygningen tør sættes i Forbindelse med Saxos Beretning om Nedstyrtningen af det Parti, som Biskop Svend Norbagge havde ladet opføre, eller om de ligefrem angive Grændsen mellem den Deel af Bygningen, som Biskop Vilhelm havde ladet opføre, og hvad Biskop Svend lod tilføie, kan ikke afgjøres. Det er kun Gisninger, hvorved man prøver paa at forklare hine fremkomne Kjendetegn i Muurværket, men saadanne Gisninger tør vel ansees for tilladelige, saalænge der ikke er fremsat Noget, der bedre forklarer de fremdragne Tegn.

Det var ikke muligt at forene den ældste Farveudsmykning, der fandtes i Høichoret, til et sammenhængende Hele med den, der fandtes i Skibet, og dog bibeholde det Charakteristiske ved hver enkelt af disse ubeskaaret. Der maatte skee Indrømmelser fra en af Siderne, for at det Hele ikke skulde falde fra hinanden. Det var navnlig Qvaderinddelingen af alle Midterskibets Gjordbuer, der ikke vilde gaae sammen med Muursteensinddelingen af samme Partier i Høichoret, og da Qvadersteen i Loftet ikke passe godt til Muursteen i alle de Led, som bære det op, ansaae man det for rigtigt at lade Qvaderinddelingen bortfalde i alle Hoved- eller Tværgjordbuer i Midterskibet, og inddele Buestikket som i Høichoret efter Muursteensform. Gjordbuen slutter sig til Halvsøilen som en Green til Stammen. De maae som saadanne ikke fremvise ueensartede Bestanddele, hvilket jo vilde være Tilfældet, naar Halvsøilen viste Muursteen, og Gjordbuen viste Qvadre. Det var da ogsaa den eneste Forandring, man tillod sig at foretage i hele dette store Hvælvingspartis Decoration, der forøvrigt staaer i hele sin Originalitet. Vi træffe den samme

Decorationsmaling i alle Hvælvinger paa nordre Sidegalleri samt i de 4 vestre Hvælvinger i begge Sidegangene nedenunder, og vi slutte deraf, at alle disse Partier ere samtidig opførte, og henhøre, hvis vi ikke feile, til Kirkens Restauration efter Branden 1282. Ikkun een af Hoved- eller Tværgjordbuerne viste sig saa brøstfældig, at den maatte afstives, for at et Parti af den kunde nedtages og gjenopføres fra nyt. Det øvrige Muurværk i Hvælvingerne havde, paa enkelte Steder nær i Kapperne, staaet sig godt, særdeles naar betænkes, at det sandsynligviis er 600 Aar gammelt. Blandt Restaurationsarbeiderne ved Høiskibets Mure skal jeg her kun anføre, at det tilmurede Vindue over Orgelet gjenaabnedes og at alle Vinduesbrystningerne gjengaves deres originale Aftrapning. De her hyppigt forefundne Stykker af couleurt Glas vidne om, at dette Materiale har været anvendt i Høiskibets Vinduer. Den originale Decoration paa alle Halvsøilernes Kapitæler gjengaves saa tro som muligt. Den afvexlede i forskjellige Bladformer og Farver hele Skibet igjennem. Nedenfor over de underste Sidebuer fremdroges forskjellige Vaabenskjolde, hvoraf det ældste formeentlig tilhører Globernes adelige Slægt. Fire andre ere indesluttede i en Ramme og tilhøre Familierne Walkendorff, Friis, Lindenov og Lange. De vise hen til en Ligsteen nedenfor i Gulvet over Erik Walkendorff til Glorup, der var gift med Berette (Birgitte) Lindenov af Alverup, som døde 1568. Der har upaatvivlelig her ligesom i Sorø og Ringsted Klosterkirker hele Langhuset igjennem været malet Vaabenskjolde, der have tilhørt Personer af adelige Slægter, som ere jordede under Midterskibets Gulv, men disse ere sandsynlig forsvundne ved en uforsigtig Afbankning af de løse Hvidtningshinder ved foretagne Overhvidtninger. Ikkun Globernes Vaaben hæftede paa den inderste Puds. De trende Pulpiturer i de underste Sidebuer paa Nordsiden, der kun altfor længe have vansiret Kirken, bleve endelig nedtagne. Det ældste af disse opsattes 1705. Det var oprindelig i Aaret 1701 opført i St. Laurentii Kapel, men da man vanskelig herfra

kunde høre og see Præsten paa Prædikestolen, erholdt Vedkommende Tilladelse til at flytte Pulpituret ud til det Sted, hvor det siden forblev til 1861. Den saakaldte Kongestol er skjænket Kirken af Kong Christian den 4de. Den Tilstand, hvori dette prægtige Konststykke forefandtes, krævede en gjennemgaaende Restauration. Billedhuggerarbeidet, der var rigt forsynet med Guld og Farver paa Kridtgrund, hører blandt de fortrinligste i sin Art, men det var i en meget mangelfuld Tilstand, hvortil kom, at Farver og Guld ved Fugtighedens Indvirkning paa Krideringen i store Partier havde løsnet sig, og at Sølvet ved Anløbning var blevet sort. Efterat nøiagtig Afbildning var taget af hele Stolen, rensedes Alt lige til Egetræet, som dernæst fuldstændiggjordes af Hr. Billedskjærer Wille. Istedetfor Krideringen anlagdes en hvid Grund af Oliefarve, paa hvilken ægte Forgyldning, Forsølvning og Farver anbragtes. Det Hele overdroges med en klar Fernis. Oliliefarvegrund vil, ganske anderledes end den porøse Kridtgrund, fastholde Guld og Farver, og Omridsene i Snitværket træde skarpere frem end under Kridering, og endelig vil den paalagte Fernis beskytte Decorationen for Luftfugtighedens skadelige Indvirkning; navnlig vil Forsølvningen, der slet ikke taaler at staae uden Fernis, nu kunne holde sig. Kongestolen vil ved denne Restauration være bevaret for Aarhundreder. Det maa derhos udtales, at den Omhu og Dygtighed, hvormed dette Restaurationsarbeide er udført af Malerne Sørensen og Lander, fortjener al Paaskjønnelse.

Rækværket paa Omgangen blev overalt renset for den graa Stenfarve og trukket tilbage til Lysningen af Bueaabningerne. De underste Partier af alle Pillerne vare stærkt forhuggede ved Anbringelse deels af Alternischer og Epitaphier, deels af Pulpiturer, og selve Pillernes Graasteenssokler vare paa mange Steder udtagne. Der forefandtes hist og her gamle Alterbilleder, anlagte paa den inderste Puds, men af disse vare kun tvende saa fuldstændige, at

de kunde bevares. Det ene forestiller den hellige Jomfru med Christusbarnet, og det andet, som her er afbildet,

forestiller Christus i siddende Stilling med den høire Haand oprakt til Velsignelse og med Bogen i venstre Haand. De benhøre til samme fjerne Tid, som den hellige Laurentius i nordre Sidegang (see min Beretning om Arbeiderne i Domkirken 1859, S. 119). Ikkun fire Ligstene kom frem i Gulvet ved Stolestadernes Borttagelse. Deres Indskrifter, forsaavidt de kunne læses, lyde saaledes:

1.

Condit Olaus in hoc Offonius ossa sepulchro mente deo junctus coelica regna colit, is pius imprimis fuit atqve benignus egenis, unde boni meruit nomen habere viri, amplius hafnensis vigintiquatuor annis et roschildensis ludimagister erat. Hinc ter fere annos cantoris munere functus huic templo multum profuit atqve scholæ, qvi obiit XIIII die Octobris anno Christi MDLXXV, Ætatis 81. Denne Indskrift haves mærkeligt nok i E. Pontoppidans marmora dan.

2.

Hic jacet . . . . canonicus Roskildensis, cujus anima in pace Christi requiescat amen.

3.

Hir er Dirik Fris borgemester met sin hustru Anne Nielssedotter begraffuen hvas siel Gud nabde 1536.

Ursula Direks dotther.

4.

Pethronius Nicolaus hic sepultus — — — — — — — — — — — — — — — —

Ved at udfylde et Gravsted under Kirkens Gulv, der stod i Begreb med at styrte sammen, erholdt man Leilighed til nærmere at undersøge det Fundament, hvorpaa Midterskibets svære Muurpiller hvile. Det bestaaer af Kampesteen i en Dybde af 2½ Alen, sammenhobede ovenpaa hverandre uden noget Forbindingsmiddel. De begrændses af en terrasseformig opmuret Karm af Kalkstensqvadre, der

ligesom Graastenene hvile paa det faste Leerunderlag i fornævnte Dybde. Kampestenene vare alle utilhugne, og i Almindelighed ikke større, end at hver enkelt kunde bæres af to, ja mangen endog af een Mand. Det er altsaa et Grundlag, der aldeles ligner det, hvorpaa hele Lavkirkens Mure hvile.

Arbeiderne i anførte Aar sluttede med Restaurationen af begge de underste Sidegange. De bestode for en stor Deel i Formuring af det udhugne Muurværk og Indsættelse af nye tilhugne Sokkelsteen under Pillerne, hvor Forhugning af disse havde fundet Sted ved Anbringelse af Alternischer og Trappeopgange til Pulpiturerne, fremdeles i Fremdragelse og Opfriskning af de herværende Hvælvingers ældgamle Farveudsmykning og Afpudsning af Muurværket. De fire vestlige Hvælvinger viste den samme Farvedecoration som i Midterskibets Hvælvinger. De øvrige havde den ældste Decoration med cirkelrunde Roser i Hvælvingskrydset og Siksakornamentet paa Ribberne. Over flere af de paa nordre Side aabnede Buer ud mod de tilbyggede Kapeller fandtes de ornamenterede Buestik til Sideskibenes oprindelige Vinduer, der forsvandt tilligemed den Muur, hvori de vare indlagte, da Kapellerne tilbyggedes. Den røde Muursteen vexlede i alle disse Stik med hvidtafpudsede dito. Man ansaae det imidlertid ikke for passende at drage disse ubetydelige Levninger frem igjen over Buerne, skjøndt Opdagelsen ikke var uden Interesse.

Trende udfyldte Vinduesfordybninger fremdroges, men ikkun den ene ud mod søndre Vaabenhuus kunde gjengives i hele det oprindelige Omrids og med Blyvinduer i Lysningen.

Nogle af de her anførte Arbeider bleve ufuldendte, og navnlig var dette Tilfældet med Kongestolens Istandsættelse.

Det havde været min Agt her at standse og muligen ogsaa for 1862 at give en særegen Beretning, men da der, som meddelt, ikke vil udkomme noget Hefte af Ny kirkehistoriske Samlinger i Aaret 1863, og nærværende Hefte

først vil udkomme i Slutningen af indeværende Aar henimod den Tid, da Arbeiderne i Domkirken pleie at afsluttes, vil jeg her i al Korthéd tilføie nogle Bemærkninger om Restaurationsarbeiderne i indeværende Aar. Til Udførelse i Aaret 1862 vare følgende Arbeider bestemte:

1. Fortsættelse af de paabegyndte, men i 1861 ufuldendte Malerarbeider.
2. Restauration af begge Sidegallerierne.
3. Udbedring af Høiskibets Muurværk udvendig.
4. Sokkelens Omsætning under nordre Korsfløis Gavlmuur.
5. Gulvets Omlægning m. m. i alle tre Skibe.
6. Anbringelse af et nyt Stoleværk.

Ved Arbeiderne 2 og 3 fremkom mangfoldige Spor af Ildens Ødelæggelser. Betydelige Partier baade af Hvælvinger og Piller paa Gallerierne maatte nedtages og opføres fra nyt. Udvendig fandtes Muurværkets yderste Skal nærmest nordre Taarn aldeles ødelagt. Det var som om Muurstenene vare sprungne i Muren ved en stærk Ophedning. Efter de i nordre Galleri bevarede Hvælvingsdecorationer at dømme (paa søndre Galleri fandtes ingen Decoration), hidrøre Sporene af Ødelæggelsen fra Branden 1282. Denne Ild har omfattet den største Deel af Domkirken. Der fortælles i Aarbøgerne, at hele Kirken brændte indvendig og udvendig, og der tilføies hos Petrus Olai [1]), at Klokkehuset ved samme Leilighed brændte, samt at dette stod, hvor siden Jomfru Marias Kapel blev opført. Af Klokkehuset selv er Intet tilbage, men det Parti af Sideskibets Muur, til hvilket det var opført, bærer tydelige Spor af, at Ydresiden oprindelig har været dækket af en anden Bygning. Det er navnlig det eneste Muurfag paa hele Galleriet, der hverken har eller nogensinde har havt de tre Vinduer, der ellers gaaer

[1]) S. R. D. 1, 188. — I det Afladsbrev, der 1283 af Pave Martin udstedtes til Fordeel for dem, der vilde yde Bidrag til Kirkens Gjenopførelse, hedder det, at den afbrændte aldeles: »penitus cum rebus et ornamentis quam plurimis.

igjennem hvert Muurfag hele Kirken rundt. Det maa altsaa være en, samtidig med Domkirken opført Bygning, der har foranlediget denne Afvigelse fra det fulgte Princip. Et senere tilføiet Kapel eller Vaabenhuus vilde nemlig kun have bevirket Tilmuringen af oprindelige Vinduer, saaledes som dette ellers er skeet overalt paa Sidegallerierne. Muren havde kun en eneste Aabning, som det kunde være et Lydhul. Efterat Klokkehuset, der maaskee har været en Træbygning, 1282 var nedbrændt, lod Biskop Oluf 1307 paa samme Sted opføre Vor Frue Kapel. De vestre Taarnbygninger antages at være opførte for at erstatte det afbrændte Klokkehuus. Taarnhvælvingerne i Enden af Gallerierne kunne dog ikke være samtidige med Restaurationen efter Branden 1282. Saavel deres Bygningsmaade som Decorationen i den nordre Taarnhvælving viser snarere hen til Slutningen end til Begyndelsen af det 14de Aarhundrede.

Arbeiderne 5 og 6 ere endnu ikke paabegyndte.

Omkostningerne for samtlige Arbeider og Materialier androg for Aaret 1861 . . . . 11,464 Rd. 24 Sk.

For Aaret 1862 kunne de endnu ikke opgives med Nøiagtighed.

Roskilde, i October 1862.

Smaastykker.

III.

To Seqventser af Ærkebiskop Anders Sunesen.

Meddelte af Dr. L. Helveg.

I en mærkelig lille dansk Krønike, forfattet rimeligviis i Slutningen af det trettende Aarhundrede, hedder det til Ærkebiskop Anders Sunesøns Berømmelse: »Hvor stor Hengivenhed han nærede for vor Frue, den hellige Jomfru Maria, fremgaaer klarlig af de Seqventser, han digtede til denne Jomfrues Ære, og som begynde saaledes: Missus Gabriel de coelis; Stella solem præter morem etc. (Script. rer. Dan. II. p. 628). For at faae nøiere Oplysning desangaaende henvendte jeg mig til Prof. G. Stephens med Forespørgsel, om han ikke ved det udbredte Bekjendtskab han havde til Middelalderens Hymner, skulde kunne udfinde mig disse Seqventser, og det lykkedes ham, saa at han kort efter sendte mig dem i Afskrift efter de nedenfor angivne Kilder, hvis Udgiver dog ikke kjendte Hymnernes Forfatter. Ikke længe efter saae jeg den ene af dem, og det uden Sammenligning den smukkeste af dem, paa Prent, med Tilføielse af Forfatterens Navn. Organist Hallberg i Landskrona, der i mange Aar har samlet til et »Skandinaviskt Hymnarium«, har i Tidsskriftet »Folke«, udg. af Fred. Barfod, meddelt nogle Hymner fra Middelalderen, og mellem disse ogsaa den førstnævnte Missus Gabriel de

coelis efter et Haandskrift fra Universitets-Bibliotheket i Upsala (I. S. 387). Desuagtet har jeg ikke kunnet undlade at tage denne med, for at de begge kunne findes samlede paa et let tilgjængeligt Sted. Det er ikke meget, vi have af kirkelige Hymner, som vi med Sikkerhed kunne tilskrive Anders Sunesøn, men derfor er det dog værd at lægge Mærke dertil; og naar nu engang hans religiøse Hoveddigt, hans ofte omtalte men kun lidet kjendte Hexaemeron, ikke længer ligger hengjemt paa Universitets-Bibliotheket, men endelig kommer for Lyset, saa ville ogsaa disse Smaating give Bidrag til hans Charakteristik som Theolog og kirkelig Digter.

I. Missus Gabriel de coelis.

(J. M. Neale, Seqventiæ ex Missalibus. London 1852. p. 256—57. — Nr. 116 In officio Beatæ Mariæ Virginis. — E. Missalibus Sarisburiensi [Salisburg] et Andegaviensi [Angers].)

1. Missus Gabriel de coelis
Verbi bajulus fidelis,
Sacris disserit loqvelis
Cum beata Virgine;
Verbum bonum et suave
Pandit intus in conclave
Et ex Eva format[1]) Ave,
Evæ verso nomine.

2. Conseqventer juxta pactum
Adest Verbum caro factum:
Semper tamen est intactum
Virginale[2]) gremium;
Patrem pariens ignorat,
Et qvam homo non deflorat,
Nec[3]) torqvetur nec laborat
Qvando parit filium.

---

[1]) Sarisb. formans; Hallberg: formans. [2]) Sarisb. puellare; Hallberg: puellare. [3]) Hallberg: Non.

3. Signum audis[1]) novitatis:
Crede tantum[2]), et est satis,
Non est tuæ facultatis
Solvere corrigiam.
Grande signum et insigne
Est in rubo et in igne;
Ne appropiet indigne
Calceatus qvispiam.

4. Virga sicca sine rore,
Novo ritu, novo more
Fructum protulit cum flore;
Sic et virgo peperit.
Benedictus talis fructus;
Fructus gaudii, non luctus;
Non erat[3]) Adam seductus
Ex hoc si[4]) gustaverit.

5. Jesus noster, Jesus bonus,
Piæ matris pium onus,
Cujus est in coelo thronus,
Nascitur[5]) in stabulo.
Qvi sic est pro nobis natus
Nostros deleat reatus:
Qvia noster incolatus
Hic est in periculo.

Hallberg har Versene i følgende Orden: 1—3—2—4—5, og desuden, som 2det, følgende Vers, der altsaa ikke har været medoptaget i de udenlandske Missaler:

Metum pellit, dat solamen,
Nam, per sacrum, inqvit, flamen
Et virtutis obumbramen
Deo gravidaberis.

---

[1]) Hallberg: audi. [2]) Hallberg: solum. [3]) Andegav: Non erit homo; Hallberg: erit [4]) Hallberg: Si de hoc. [5]) Hallberg: paritur.

Mater fiam, inqvit illa,
Cujus vere sum ancilla;
Salva tamen sint sigilla
Pudoris, ut loqveris.

II. Stella solem præter morem.

(The Ecclesiologist. June 1854; Seqventiæ Ineditæ [meddelte af J. M. Neale] Nr. VIII; fra Missale Upsalens. Nr. XLVI. De beata Virgine).

1. Stella solem præter morem,
Virga Jesse novum florem,
Genitura Genitorem
Excellenter egerit.
Parit Natum Nati Nata,
Virgo manens illibata;
Mira sunt incomparata
Qvæ sic fides comperit.

2. Ad exempla transeamus,
Et exemplis intendamus;
Atqve fide capiamus
Qvæ non capit ratio:
Rubum ignis non comburit,
In Mariam frustra furit
Manichæus; nulla prurit
Castitatis læsio.

3. Gedeonis rorat vellus;
Aret irrorata tellus;
Partus virginis novellus
Hujus umbræ veritas:
Gedeonqve secus orat;
Vellus aret, tellus rorat;
Eh, qvam homo non deflorat
Parturit Virginitas.

4. Danielqve massam cibi
Suscipit immissam sibi,
Intrat massa claustrum ibi
Clausum habens aditum;
Verbum Patris plus potenter
Concipit; et parit Venter
Gravidata tam decenter
Per umbrantem Spiritum.

5. Lapis sine manu cæsus;
Natus ex Maria Jesus;
Cujus honor non est læsus
Manu complectentium:
Ut admittit vitrum solem,
Sic admittit Virgo prolem,
Qvæ effudit levem molem
Sicut sidus radium.

6. Exemplorum documentum
Fidei sit firmamentum;
Sit salutis incrementum,
Veritatis argumentum,
Obvians erroribus;
Coadjutrix sit Maria;
Faciatqve prece pia
Perfrui nos harmonia,
Vera qvoqve sotheria,
Cum coelorum civibus.

IV.

Formaning af Povl Eliesen til at holde Ungdommen til Skole og Studium.

Meddelt af Holger Fr. Rørdam.

Da jeg for nogle Aar siden samlede Materialier til Kjøbenhavns Kirkehistorie i Middelalderen, traf jeg i Vartovs Arkiv paa et Haandskrift med følgende Tittel: »Petri Resenii Tractat om de rette fattiges i Kiøbenhafn Handel oc Vnderholding, Bestaaende i trende Tomis. I. Om Hospitallet. II. Om Conventhuset eller Husarme. III. Om Børnehuset, Pesthuset oc Quæsthuset. Noch om Latinsche, Dansche oc Tydsche Schole, huortil til Slutning føyes de fattigis gamle oc ny Ordinantzer. Samlet oc skrefvit i tre Aar fra 1675 til 1678, oc lefverit paa Conventhusett Aar 1679 den 31 Decemb.« [1]). En betydelig Del af dette omfangsrige Værks Indhold er benyttet i Hofmans Fundationer Tom. X, dog indeholder det endnu et og andet af Interesse, deriblandt (Tom. I, Fol. 27—76) en fuldstændig Afskrift af Lektor Povl Eliesens »korte Undervisning«, »huore krancke, mijslige, saare, arme oc fattige mennisker schule tracteris oc besørgis.« Den er, ifølge en tilføjet Bemærkning, afskrevet, »eftersom den er meget rar og ond at bekomme.« Siden Resens Dage er Skriftet blevet endnu sjældnere, saa at man nu kun kjender et defekt Exemplar i KarenBrahes Bibliothek, som er optrykt i Sechers Udgave af P. Eliesens danske Skrifter, I, S. 143—66. Det er Slutningen, som mangler, og denne meddeles nu her, saa meget mere som den indeholder en ret mærkelig, indtrængende Formaning til at holde Børn til Skole og Studium og saaledes danner en

[1]) Skjønt Værket bærer Resens Navn paa Titelbladet, er det dog ikke skrevet med hans Haand, men vistnok efter hans Foranstaltning; saavidt jeg erindrer, findes der ogsaa hist og her Bemærkninger i Randen med Resens let kjendelige Haand.

interessant Parallel til Christiern Pedersens noget senere Skrift: »Om Børn at holde til Skole og Studium«. Afskriften har kun tildels bevaret P. Eliesens Retskrivning; for ikke at komme endnu længere bort fra denne, meddeler jeg Stykket bogstavret, som det findes i Afskriften.

Thet kaldis nw Hospital, som sagt er, huor Siwge oc krancke mennischer hafue herbære oc lægre, oc fordi findes ther mange Hospital. Then giør een godt gierning, som annammer eet fattigt mennische udi sit huus, oc gifuer thet madt oc Dricke, Wærme oc seng, roo oc mag, men then giør møghet bædre, som annammer eet barn udi syn Schole, oc gifuer thet aandelig madt oc dricke, thet er Lærdom udi Bog, twct oc ære, oc at bekende, tacke oc lofue Gudt wdi synne wnderlige Gierninger, og at holde thenom medt straf oc twang fra synt oc w-dygd; Thensom kleder then nagne, han giør møghet wel, men then som pryder den wanwittige med Lærdom, then raadløsze met godt raadt oc then syndige met ære oc Dygd, han giør møghet bædre, Thensom skonner sin gieldere, oc anthen gifuer hanwm dag, om han kan noghen tidt worde wederhefftige, eller oc plat forlader hannem skylden om han er w-sil oc arm, han giør gantsche vel, men then som forlader gierne alle the synder hannom brydis imodt, han giør møghet bæder, Thensom søger then siwge, han giør wel, men then som huswaler en bedrøfued oc kranck conscientze oc raader hannom bodt, han giør møghet bedre, Thensom begrafuer et døt mennische, giør een merckelig gierning, men then som hielper een dødt conscientze af synne Dødelige synder, han giør møget bædre, saa er thet i mange andre exempel, at saa møghit som Sielin er yppere en Kroppen, saa er aandelig forskylding ther brugis Sielin til gode større for Gudt, en then forskylding som er legomlig, oc brugis Kroppen til gode. Therpaa henger fordi all menighetz w̄elferdt, at gode Scholer oc Studia, store oc smaa holdis wedt hefd oc magt, ther haffue the Mestere,

som icke ere alsomeniste lærde udi bøger, men ther ocsaa ere fromme oc Erlige udi lefnet dygder oc gode seeder, nar thet er forgefuis at kwnne bog, oc wære w-dygdig oc skalckagtig, Oc dog at mange agte thenne ting saare ringe, oc meene at Scholer oc Studia ere menigheden til beswaaring, thet er tha af theris store grofhedt oc w-besindige Plumphedt. Wdi Löfwen i Brabant hafuer een Prowest i desse Aaring biwgt eet gantsche Studium, oc køpt ther renthe til, saa at ther læsis try the ypperste twngemaal, Hebraische, Gretsche oc Latine aff Lærdte mendt, som ere rundelige forseede af samme renthe, men her y Danmarch nagge wy derpaa at Klerckerydt hafuer noghet got. Wdhi Engelandt i Oxonia stadt, hafuer een Bisp ocsaa giort. Therfore blifue peninge udi theris Landt, oc føris til af andre Landt, som icke hafue then fordeel, men fordi at thenne snack hafuer een heel bog behoff, tha wil ieg hannom nw opsette, saa lenge ieg blifuer meer leedig, oc fangher een andhen Orsage, Skulle wy hafue wijsze Bisper, lærde Præster, kloge forstandere oc Raadt, merckelige sendebudt, Prædiche Fædre, oc andre wysze mendt til menighetz beste, ther wy schulle bruge y raadtz wijsz hafue thennom fra ploghen, icke fra kremmere secke, icke heller fra hof tieniste, ther giør heller af the wijsze galne mendt, En af the galne wijsze mendt, men af Skolen skulde wy wendte thenom, oc thes bædre Schoolen er, thes wijszere mendt gifuer hun os, Thet som sies almindelig for eet sprog, at the ere skalcke som til Schoole gaa, er icke altydt sandt, dog thet kan schee, nar wijszdom finder fore seg een skalcke Natur, at han brugis jlde, men then natur war altført til Skoolen, af the onde exempil, som Børn hafde hiemme seet oc lærdt føren the noghen tidt settis til Scholen.

Wy føddis op hery Danmarck, besynderlige huor wy komme silde til Schole, blandt galne Piiger oc løsagtige drenge, blant Dranckere oc daablere, Pibere oc Leegere, hwar wy see homodt oc geckery oc høre møghen w-be-

quemme snack oc talle, at ieg schal icke sye møghet andhet som høwisch ølrin kunne iche høre, oc fra thenne lærdom settis wy til Schole, thi er icke scholen sag til Skalckhedt, men the onde exempil, wy hafue hiemme seet, hørt oc lærdt. Oc fordi er thet een wrang mening, ther mange hafue om thet stycke som om andre fleere. Thensom bygger mange hws udi een By, oc sancker stor rygdom, kan kaldis Een nyttig Borgere, men the som bygge paa menighedtz børn, met lærdom, tuct oc afue, blant huilcke met tidhen Een kan findes ther er bedre en een gansce By, oc ther mȩt wiisdom oc snijlhedt kwnne icke alsomeniste beredde en By men hele landt oc ryghe, the holdis aff mange at wære landt oc Steder til tynge oc beswaaring, Thensom kan skende oc brende; temme en hest eller hijsse en hwnd, hand faar maanitz saaldt, slot oc læn, store skencke, oc wnderstwndom een Erlig forsiwn y syn lifstiidt, oc then som optemmer menighedtz børn, kan neppelig faa sin dagelige fødde, Aldrig stod noghen menighed saawel som nar wijszemendt regerede samme menighedt, eller oc wore theris raadgifuere ther Regementhen hafde. The som beløbe udi Bøger, alle Landtz oc Rijgis, Furstendømme, Christelige oc w-christelige, kwnne merckelige besinde, y hues maade the eller the land er wdaf ondt Regementhe forderfuede, oc mange andre hafue wærit bestandige udaf godt oc skickelig Regemente. Mange lade seg tycke at the hafue wærit nyttige mændt udi een By, nar som the hafue hanwm befest oc bestyrcket, anthen met grafuer, wolde eller Mwr, Blockhws, Skantze eller andre Waaben oc Wærie, som tienne til at twinge obenbare fiender, ther wele noghen By ofuerfalde met magt, oc dog at thette er baade wært tack oc ære, men thet er tha forgefues, narsom menighedtz medtføde mendt oc indbyggere ere icke wedt eet sindt, oc Eendregtighe wdi een Kierlighedt, oc fri oc leedige for hadt Twedragt, Partyr, Bulder, oc oprør, men hwem kan bædre holde Eendregtighedt wedt magt eller afstyre Bulder oc oprør, en the som ere ret-

sindige wijsze oc kloge, som the ere altidt gode at wnderwijsse, nar the kwnne skiønne paa skel oc w-schel, ret oc w-ret, saa ere the oc forstandige til at wnderwijsze andre, ther ere af Natur grofue, eller af w-forsøgt homodige, oc fordi reedebon til bulder oc w-lydelsze, Saa siger wijsz-
Prov. x. manden, een wijs oc klog Søn er syn Faders glæde, fram-
Eccle. ix. delis siger han saa. Then wijsdom hafuer ieg seet wnder Soelen, oc gifuet hannom then magt, at hand war alsomstørst. Ther war een lidhen Stad oc faa mendt wdi hannum, modt samme Stad kom een megtig Konge, og belagde hanwm, bygde skerm oc lægre, saa at hans bestaaling war fuldkommen, Vdj samme Stadt war fundhen een fattig oc wijsz mandt oc han frelste Stadhen medt syn Wiisdom, dog at thet y glemme (!), oc inghen ansaa hans fattigdom, Oc fordi sagde ieg at wijsdom er bædre, en magt oc styrcke, Hwi war tha then fattigis Wijszdom forsmaadt oc hans ordt wore icke hørde. Wijszdom er fordi bedre end waaben oc Wærie, hertil hafuer Wijsmandt tallet. Men wy lade os giøre wijsse, at ther hør icke andhen wijsdom til Menighedtz bistandt En at kiøbe oc sælie, hugge oc slaa, brygge oc bagge, fijske oc rage, oc andre grofue handewerck, oc for then sag findis mange som inthed agte then retsindighe wijsdom, som er Sielin anrørendis, ther hør til Dygd oc ære, til gode seeder, tuct oc Erlighedt, til fredt oc kierlighedt, oc andre aandelige wilkaar, met huilche den gantsche Cristhendom scal staa wel, bode hoos Gudt oc mennischin, oc nar all werdsens sallighedt ther henger oppaa at saadanne mændt framdragis oc oppeholdis, ther thesse Aandelige ting kunde fra[m]bringe, hielpe oc styrcke, ther ere tha mange som mene, at ingen beswaarer nw mere Werdhen, en then geestlige Staat, oc thet menighe Klerckery, som hafuer dogført all Werdhen, wdi hues tro oc wijsdom, Snylhedt oc forstandt, hwn anthen hafuer om Gudt, eller om noghet thet som Gudt anhenger oc tilhør, Men ther findis tha mange som thet gagn kwnne besinne, oc agte thet møghet mere, en noghet Hospital. — Dog then mene

mandt som grof er, kand thet icke besinde. Thij bygge ocsaa the gode mendt eet merckelig Hospital, som stigte oc oppeholde gode Studia, met godtz oc renthe, oc fordrage wijse oc lærde mendt, oc fordi sculde rijge mendt optage fattige børn oc lade opføde oc holde til Lærdom met theris egne børn, saa finge bode the oc theris børn met thiden willige oc trofaste Tienere, nar the wore desz plictige for saadan herlighedt som them wore bewijst, Men therom scal een andhen tijdt talles noghet wiidere. Thi wil ieg thet ønsche eder oc alle thenom som hafue y sindhe, at fordre oc fremme the fattige arme wslè oc myslige mennischir att y maatte saa anhaffue thend handel som nu er for hender at han kwnne komme Gud til lof, Meenigheden til ære oc gagn, oc arme Mennischer til hielp oc trøst, Jesu Christi fredt oc Naade were met Eder Ewinnelighe, Skrefuit i Kiøbenhafn Første dag y Julij Maanet, Anno dñi M. D. xxvii.

Tryct y Kiøbenhafn udaf Peder Brandis Anno Dñi
M. D. xx. viii.

V.

Nogle Breve fra Nic. Edinger Balle.

Meddelte af Dr. T. Skat Rørdam.

Det første af de her meddelte Breve, som har tilhørt theol. Stud. Chr. Leth og nu findes i den Bøllingske Brevsamling paa det store Kgl. Bibliothek, er skrevet af Balle som theologisk Professor til Hr. Thomas Bredsdorff, dengang Præst i Vester Skjerninge i Fyn (se Nyrup Lit. Lex.). Han havde forespurgt sig hos Balle angaaende sin Søn, Morten Thomsen Br. (siden Provst og Præst i Vester Skjerninge, † 1841), som dengang ganske nylig havde bestaaet

theologisk Embedsexamen [1]) og nu tænkte paa at foretage en Udenlandsrejse. Dette Brev giver et ret interessant Bidrag til at vise Balles Stilling til den Tids theologiske Bevægelser og kan saaledes tjene som et Supplement til J. Møllers Skildring deraf i Theol. Bibl. 12te Bind.

Det andet Brev, som opbevares i Gehejme-Arkivet (Danske Kongers Historie), er skrevet til Gehejmeraad Johan v. Bülow, som dengang var Marskalk hos Kronprinds Fredrik. Det giver et smukt Vidnesbyrd om den djærve og frimodige Nidkjærhed, hvormed den hæderlige Biskop varetog sit Embede og forsvarede hvad der efter hans Overbevisning var det rette. Til yderligere Vidnesbyrd herom, som ogsaa for at vise hans Betragtning af Katekisationen og af Kirkens Tilstand i det Hele, har jeg tildels i Uddrag hertil føjet nogle af Balles Erklæringer i den omhandlede Sag, som findes i Justitsministeriets Arkiv.

1.

Velærværdige, Høylærde, Elskværdigste Herr Broder.

Deres Velærværdigheds faderlige Omsorg for de beste Børn er saa priselig og fornuftig, at jeg med største Glæde, i Haab til Guds naadefulde Forsorg, tør love baade Dem selv den kiæreste Belønning derfor, og Kirken tillige i Tiden de ønskeligste Frugter deraf. Udenlands Reyser, naar de anstilles af duelige og gudfrygtige Studentere, have saa stoer Nytte i Følge med sig, at jeg raader enhver dertil, som har Evne og Beqvemhed. For Deres Herr Søn frygter jeg intet, skiønt han blev udsat for de snildeste Forførelser; thi der skal neppe være nogen nye Mening opbragt af vore selvkloge, reformeresyge Theologer i Tydskland, hvorom han jo i Forveyen er underrettet paa mine Forelæsninger, og hvis Værdie han jo i det mindste har

[1]) Saaledes lyder Traditionen i den Bredsdorffske Familie; efter Gjessings Jubell. II. 1 282 skal han være bleven Kandidat 1779; efter Erslews Forf. Lex. først 1781.

faaet nogen Anledning til at bedømme. Han synes heller ikke at være af det slags Folk, som gierne opofre baade Samvittighed og Religion for et vittigt eller forvovent Indfald, naar det kun tilbringer dem en larmende Roes blandt en Hob naturalistisksindede Recensentere.

I Halle var intet, uden kritisk Formastelighed mod den hellige Skrift, for ham at lære; og i det høyeste kunde han erhverve sig Færdighed i at skiælde paa de Orthodoxe; thi den brave Lærer Nösselt er gandske overskreget af Semler og hans talrige Anhang: saa at jeg derfor ikke vilde raade ham just at reyse til det Universitet; Tübingen har i kort Tid mistet sine beste Lærere, Reuss, Clem; og har endnu ikkun den gamle Cotta, som vel ikke kan leve længe. Dr. Ernesti i Leipzig er saa svag af Alder, at han snart ikke læser noget. Dr. Thaleman sammesteds, som var en anden Ernesti, er nyelig død; og de øvrige have ikke noget udmærkende Fortrin. Dog fortiener Dr. Dathe som Skriftfortolker, og Dr. Morus som Græker og Latinist, al Høyagtelse. Det kunde være ham nyttigt, endog i Hensigt til den smukke Levemaade, som hersker i Leipzig, at opholde sig der i det sidste Aar.

Giøttingen er det eneste Universitet for nærværende Tid, hvor en Theolog med størst Nytte, og mindst Fare, kan studere. Dr. Walch er Princeps blandt Tydske Lærde i Kirkehistorien, ligesom Dr. Less i Moralen. Michaelis er ikke den farlige Mand i Exegetiken, som man har udraabt ham for. Han kan høres med Nytte; dog saaledes at man ikke lader sig blinde strax af hans nye Forklaringer, hvilke snart altid ere vittige, men sielden grundige. Dog frembringer han ikke noget, som strider mod Troens Lærdomme. Tvertimod han er i Ligning mod Semler, og Teller, og Bahrdt, og Griesbach, og Starck i Königsberg, og Schulz i Giessen, en ret Orthodox Mand. Ellers har Giøttingen bekommet en ny Theolog ved Navn Koppe, som helder lidet til det Semleriske Partie. Men han tør dog ikke yttre sig ret meget. Gud styre for os, at vi ikke løbe vild fra

Sandheds Vey, da vi allevegne omspendes af saa mange Lygtemænd, som under Skin af at føre os ind i Guddommens Raadslutninger, ikkun blinde vore Øyne, indtil vi synke dybt ned i et bundløst Morads. Der er nu ikke en Lære tilbage i vor hellige Troe, som jo anfægtes af sine egne Bekiendere. Griesbach og Starck raabe overlydt, at baade det Gamle og Nye Testamentes Skrifter ere jammerlig forfalskede: ingen kan forlade sig til, at hvad han læser, er Guds eget Ord; thi baade Jøder og Christne have efter eget Tykke udeladt, forandret, fordreyet Apostlernes og Propheternes egne Ord: disse hellige Skribentere var ikke anderledes inspirerede, end at de jo kunde tage feyl, og derfor have ofte feylet. Beviserne for Christi Guddom har man ved Kritiken søgt at udslette. Diævelen er ikke mere til, og heller ikke Arvesynden. Hvad Skriften lærer om Forløsningen, er kun Orientalisk Bombast, og skal blot forstaaes om en moralsk Forbedring. Naadevirkningerne foragtes saa yderlig, at man tør foregive, at den Hellig Aand ikke virker anderledes til et Menneskes Omvendelse, end han virker med en Skoemager til at sye Skoe. Straffenes Evighed er udpebet, og at lære den, skal være Orthodox Menneskehad. Bone Deus! in qvæ tempora nos reservasti. Dersom Hieronymus nu levede op igien, vilde han sige: ecclesia mirata est, se factam esse totam Socinianam et Naturalisticam; da den i hans Tid ikkun undrede over, at den var blevet tota Ariana. Men hvorfor fnyse Hedningene, og grunde Folkene paa Forfængelighed? Hvorfor raadslaae de tilsammen mod Herren og hans Salvede? Den som boer i Himlene leer ad dem. Herren spotter dem. Dog jeg har længe nok opholdt Deres Velærværdighed og maae derfor slutte med de fuldkomneste Forsikringer om min største Høyagtelse; da jeg bestandig lever

Velærværdige Herr Broders

Ærbødigste Tiener

Kiøbenhavn d. 13 Junii 1778. Nic. Edinger Balle.

2.

Deres Excellence

Høy- og Velbaarne Herr Geheime Raad!

Da jeg i Kamp med de røde Kioler er nærved at blive overvundet, seer jeg mig høyligst nødsaget, til at søge Skjul under Deres Excellences blide Beskyttelse. Sagen er denne: Hans Excellence Hr. Generallieutenant von Firchs [1]) haver fundet for godt, at giøre et Indfald i min Kreds, og ved Præsten Hr. Fallesen i Citadellet [2]) med Hr. Provst Høyers Biestand [3]) ladet ansøge om, at faae Catechisationen om Søndag Eftermiddag i Castels-Kirken afskaffet, under det Paaskud, at ikkun faa Børn indfandt sig derved — til liden Ære for Commendanten, at han ey holder sine Undergivne i bedre Orden.

Naturligviis erklærede jeg derimod, skiønt i megen Beskedenhed, som min første her vedlagte Erklæring udviser No. 1, da jeg jo havde det største Ansvar for Gud

---

[1]) M. E. v. Fircks, dengang Kommandant i Kastellet.

[2]) L. N. Fallesen, † 1824 som Præst ved Trinitatis Kirke (se Erslews Forf. Lex.).

[3]) C. F. Høyer (Provst ved Holmens Kirke, † 1797, se Nyrups Lit. Lex.) havde i et Brev til Balle af 9 Juni 1791 (i Just. Minist. Arkiv) anbefalet Fallesens Ansøgning om Ophævelse af Katekisationen i Kastels-Kirken, da den »under de forhaandenværende Omstændigheder var bedre gandske ophævet end saaledes holdet«. — Han skriver: »Vi leve i de lyckelige Tider, da ethvert oplyst Folk dagligen arbeider paa saavel i Religionen som andre Videnskaber at gaae frem fra Skygger til Virkeligheder, at afskaffe alt Skyggeværk, saa vidt Forsigtighed taaler det, og i dets Sted at plante det virkelige, sande, faste og gavnlige.« Dernæst vises, at Børnene ere saa faa og saa uvidende, at »Catechisations-Maaden for dem ikke kan være uden den allereenfoldigste Nedladelse og gandske upassende til offentlig Gudstieneste«, desuden kommer ingen Vóxne i Kirken, hvorfor Katekisationen kun bliver en tom Skygge, og »en tænkende Mand som Hr. Fallesen, der tillige brænder af Gavne-Lyst, kan vel icke forrette denne hellige Handling uden Fortrydelse i Sindet.« Derfor foreslaar han, at Præsten skal katekisere 1—2 Gange ugentlig i Skolen istedetfor i Kirken, og at Kirkekatekisation kun skal holdes en Gang om Aaret, nemlig første Søndag efter Konfirmations-Søndag.

og min Konge, om jeg ved feig Eftergivenhed gav Anledning til, at den frugtbareste Underviisning ved sligt Exempel paa nye kom i Forfald; thi ingen Landsbye-Præst faaer herefter enten Rytter eller Soldat, til at træde frem paa Kirkegulvet ved Catechisation, naar det først rygtes, at Catechisation i Castellet er afskaffet.

Imidlertid indhenter Cancelliet Erklæringer fra Commendant og Generalitet, hvilket sidste understøtter Commendanten; og nu skriver Cancelliet mig til i en Tone, som viser, at man gierne vilde, at jeg skulde samtykke.

Gandske vist giør jeg ikke. Imod Pligt og Samvittighed haver jeg i mit Embede ikke giort et eneste Skridt, og skal visselig heller aldrig giøre det, hvad det end maatte koste. Altsaa erklærede jeg anden gang No. 2 med større Alvorlighed [1]). Følgen blev, at Cancelliet ved Skrivelse, som hosfølger i Copie, tillod, at Catechisationen maatte vedblive, indtil videre.

Men i Dag tilskriver mig Hr. Provst Høyer, at Commendanten modsætter sig endnu, under det nye Paaskud, at Castels-Skolen er ophævet, og at han paa nye skyder sig ind under Generalitetet. Hvorfor den kiære Provst vil have, at man nu skal lade det gaae, som det kan. Mit Svar til ham, som følger No. 3, er skrevet, som det burde skrives af en Biskop, der kiender sine Pligter, og ey er bange for at følge dem.

Imidlertid er Cancelliet blevet herom underrettet [2]), og Provstens Brev med mit Svar indleveret. Næsten frygter jeg for, at Cancelliet giver efter, og saaledes henkaster vor Gudstieneste og vor Underviisning under militairisk Commando. Om det er gavnligt, tør jeg sikkert henstille til Deres Excellences egen Bedømmelse.

Ogsaa hans Kgl. Høyhed Kron-Printzen selv tør jeg i denne Henseende vælge til Dommer, omendskiønt de Mili-

---

[1]) Dette er den følgende Promemoria af 11te Okt. 1791.

[2]) i den næstfølgende Promemoria af 10 Novbr.

taire indbilde sig, at alt kan være dem tilladt under hans Beskyttelse. Frimodig tør jeg allerunderdanigst nedlægge mine Erklæringer for hans Kgl. Høyheds Øyne; til hvilken Ende de ogsaa her tillige fremsendes.

Dog! da jeg ikke vil klage, saa indstiller jeg underdanigst til Deres Excellences eget Behag, om hans Kgl. Høyhed endnu ikke skal erfare noget herom. Men taber jeg Slaget ved Cancelliets Frygtsomhed, saa skal Publicum faae alt at læse, hvad jeg i denne Sag har skrevet. Og lad saa Torden, Hagel, Lynild, fare ud over mig, ligesom i den liturgiske Feyde. Jeg staaer endda, saalænge Gud vil, og falder ikke et Minut, før han tilsteder det. Men da falder jeg vel.

Deres Excellence tilgiver mig, at jeg hermed foruleyliger Dem. Men hvem skal jeg flye til, for at faae afværget et Onde, som spilder tilsidst al min Virksomhed for Oplysnings Udbredelse, og styrter os ned i den forrige Slummer? Denne Tanke er mig saa høyst utaalelig, at jeg ikke veed, hvorledes den skal blive at udholde.

Kiøbenhavn d. 10 Nov. 1791. underdanigst

Nic. Edinger Balle.

P. S. Maaskee det dog var raadeligst, strax at nedlægge [Sagen] for hans Kgl. Høyhed, at han ikke ved falske Be[retninger] skal hindres fra at see det Sande.

3.

Pro Memoria.

Af hans Excellences Hr. General Lieutenant von Firchses herved tilbagefølgende Erklæring, kan jeg ikke udlede anden Aarsag, hvorfor det skulle være fornødent, at Kirke-Catechisationen i Citadellet nu maatte afskaffes, end fordie Soldaternes Børn ikke have Klæder eller Skoe og Strømper, og altsaa heller ikke kunde møde til Underviisning.

Formodentligen vil dog denne Mangel snart blive afhiulpet, naar Hans Kongelige Høyhed, Vor Naadigste Kron-Printz, som haver udviist saa stor en Omhue for Soldater-Børnenes Pleye og Oplærelse ved Garnisonen i Kiøbenhavn, blev underrettet om deres Trang i Citadellet.

Men hvorom alting er, kan denne Aarsag, der blot er tilfældig, og indtreffer ikkun paa enkelt Tid, slet ikke meddele mig nogen overbeviisende eller tilfredsstillende Bevæggrund, hvorfor jeg ved mit Samtykke skulde befordre Ophævelsen af en saa vigtig Underviisnings Anstalt, som end ikke bliver aldeles uden Frugt, om ey mere end 6 Børn have nytte deraf. Jeg maatte ellers af lige Aarsag, og med lige god Grund anbefale Skolernes Nedleggelse saavel paa Landet som i Kiøbstæder, hvor ofte i halve til hele Aar ikkun 4 eller 5, høyt 6 Børn indfinde sig. Man klager ligeledes her over Mangel af Klæder. Man haver ey noget at give Børnene med i Skolen til Spise. Paa Landet maae de vogte Giæslinger, eller kiøre Plov, eller opvarte smaae Børn, eller gaae til Hove fra deres 8de Aars Alder, eller passe paa Huuset i Forældrenes Fraværelse, eller tiene for deres Brød; og tusinde Undskyldninger ere tilrede, som have større Vægt, end den blotte Mangel af Skoe og Strømper. Men i Stedet for at giøre Anlæg til Skolernes Afskaffelse, søger man heller at udfinde Midler til Skolegangs Forbedring; hvormed den Kongelige Skole-Commission ogsaa for Tiden er beskiæftiget.

Naar ellers 6 Børn indfinde sig ved Catechisation i Citadel-Kirken, uden at tilskyndes ved Opmuntringer, eller drives ved en alvorlig Advarsel, tør man nok slutte, at Antallet snart formeredes, dersom vedkommende Foresatte paamindte Forældrene om deres skyldige Omsorg for de dem betroede Børns Underviisning, og derhos formanede dem til selv at indfinde sig undertiden, for at høre nogle Erindringer af Guds Ord, ogsaa til deres egen Opbyggelse.

I Følge af det Kongelige Rescript af 11te April 1738 er Catechisation i Citadellet anordnet, ikke for Børn allene,

men for Garnisonen. Soldaterne burde da vel ogsaa være tilstede. I Schweitz maae alle svare, baade unge og gamle, gifte eller ugifte. Men at fordre sligt blandt os, var at giøre sig latterlig. Det var nok, at dog nogle ældere ville møde som Tilhørere, da Præsten til deres Nytte kunde udlade sig desto grundigere og omstændeligere over sin forehavende Materie. Derfor er det ikke sagt, at Soldaten skal drives til Kirke med Corporal-Stokken. Men i fordum Dage gik Militairisk Subordination saa vidt, at ingen skikkelig Soldat vægrede sig for at adlyde sine Officeerers Formaninger, som havde til Hensigt at befordre hans Ærbødighed for Gud og indprente ham Kiærlighed til Religionen. Om dette maaskee nu er forandret, haver jeg feylet, da jeg i min allerunderdanigste Erklæring forventede god Virkning af den Militairiske Subordination. Hovedaarsagen, som afskrækker mig fra at biefalde Catechisationens Afskaffelse i Citadellet, ligger i det derved givne høystskadelige Exempel, som upaatvivleligen drager Følger efter sig, der for mig ville efterlade en uudslettelig ydmygende Bebreydelse, dersom jeg paa nogen Maade havde givet Anledning dertil, eller forsømt, saavidt det stod i min Magt, at værge [mig] derimod. For Alvor kan det ikke være sagt, at man i Citadellet maatte være stolt af sligt Exempel. Men for Alvor igientager og bevidner jeg paa nye, at ingen Landsbye-Præst herefter tør giøre Regning paa, at faae Soldater eller Ryttere bevæget, til at staae frem ved Catechisation. Det er en altfor besynderlig Mærkværdighed, at offentlig Catechisation, som efter Kongelig Befaling i Rescript af 11te April 1738 § 1 skal ugentlig holdes for Garnisonen i Citadellet, nu med Kongelig Tilladelse maae afskaffes, fordi ingen vil møde, enten unge eller gamle, og Commandanten ikke formaaer at holde Orden vedlige. Efter næste Aars Mynstring om ikke før, er upaatvivlelig Rygtet derom blevet forplantet til de længst fraliggende Steder i Danmark. Hvad vil saa Præsten sige? Har ikke Kongen selv tilladt, at baade Soldaterne og deres

Børn maae være frie for Catechisation? Snart hedder det: Kongen har befalet, at de ikke skulle møde. Præst og Provst og Biskop holde kun smukt deres Mund! man skal nok ellers lære dem noget andet. At ansee dette for Grillenfængerie, er det samme, som at tilstaae, at man ey kiender Almuen, og haver aldrig lagt mærke til, hvorvidt den er i Stand til at udstrække sine formeente Frieheder. Her behøves kun et eeneste Signal, for at indblæse baade Borgere og Bønder den samme Trodsighed. I Kiøbstæderne gribe Tienestefolk og Haandværks-Karle omhyggeligst hver Leylighed til at unddrage sig fra Catechisation, ligesom frygtende for, at deres store Vankundighed formeget skulle røbes. Og selv i Landsbye Menigheder vilde mange Karle snige sig bort, naar Catechisation begynder. Men bliver det først en Skam, at træde frem paa Kirkegulvet, efterdie Soldaterne, som skal være hæderligere, af Kongen selv holdes for gode dertil, saa forsvinder i føye Tid al vor beste Underviisning, og al anvendt Møye, for at opreyse den af sin forrige Slummer, er forspildt. Om da Konge og Fædreneland høster Frugt deraf, at Soldaten slingrer omkring i en døssig Uvidenhed om sine Pligter mod Gud og Mennesker, og at Borger og Bonde kaster Lærebog under Bænken, saasnart Confirmation er forbie, vil Tiden viise. Af tie Prædikener lærer disse Folk ikke halv saa meget, som af en eeneste Catechisation. Derfor maae heller tie Prædikener ophøre, før een Catechisation afskaffes.

Vel er Ordsproget sandt: at Omstændigheder forandrer Tingen. Men da forudsættes tillige, at Omstændigheder kunde indtreffe, hvormed Tingen forandres. Jeg tør ikke love mig en saadan Forandring af Omstændigheder i Citadellet, at den afskaffede Catechisation efter Hr. Commandantens Formeening skulde derved paa nye blive indført. Lad saa være, at adskillige Forældre, som havde tilbørlig Omhue for deres Børn, forlangte den igien. Men den er afskaffet ved Kongelig Befaling. Skal da ikke Kongelig Tilladelse først igien ansøges? Over Ansøgningen indhentes

Erklæringer. Hvo veed nu, om ey da værende Commandant vil modsætte sig? Hvo veed, om da værende Holmens Provst vil understøtte? Hvo veed, om da værende Generalitet finder raadeligt, at lade Nyeheder indføre til Kirkevæsenets Forbedring? Og med alt dette: hvo veed, om da værende Præst i Citadellet findes redebon til at paatage sig den nye Byrde uden videre Gotgiørelse? Men alle disse Tvivlsmaal om Mueligheder, som slet ikke svæver langt uden for Virkeligheds Grændser, giøre dog Haabet om Tingens Forandring heel misligt: Ja! vilde man spørge: Hvo kan troe, at en Commandant skulle modsætte sig? Jeg spørger igien: Hvo kunde troe, at en Commandant skulde fægte mod Biskoppen med al sin Vittighed og Vælde, for at faae Catechisationen afskaffet?

Hans Excellence behager at fastsætte en Grundsætning i Overeensstemmelse med Hr. Provst Høyer, efter hvilken, naar den skal gielde som en almindelig Regel, jeg med samme Ret kan slutte, at Prædiken og Altergang og offentlig Gudstieneste — nær havde jeg sagt, Garnison og Exercering med, ifald jeg som Læg Mand i Krigs-Kunsten torde tale derom — paa mange Steder ligeledes bør afskaffes. Er det sandt, at en Sag, som aldeles forfeyler sin Hensigt, bør afskaffes, hvorfor afskaffes ikke Prædiken i mange Menigheder, hos hvilke ingen Fremgang til Forbedring i Sæder eller til Pligters Opfyldelse, men snarere det modsatte, kan bemærkes? Hvorfor afskaffes ikke Altergang, som ofte misbruges til at berolige de Lastefulde i deres Ondskab? Hvorfor afskaffes ikke al offentlig Gudstieneste, i det mindste paa saadanne Steder, hvor neppe 10 eller 12 Mennesker af den ringeste Classe, meere af Sædvane og til Tidsfordriv, end af Lyst til Sandhed og Dyd, indfinde sig, medens de fornemme og de meere polerede Menighedens Lemmer holde sig ganske tilbage fra den offentlige Forsamling i fleere Aar efter hinanden? Og dersom Atheisten ligesaa redelig opfylder sine borgerlige Pligter, som den strængeste

Orthodox, hvilket mange ville paastaae, hvorfor undvære vi ikke heller al Religion; thi Døden behøver man ikke at forfærdes over, før den kommer, og da hytter enhver sig selv for sin Samvittigheds Angest, som han best veed og kan. — Men alle disse Følger fremspringe umiddelbar af ovenanførte Grundsætning. Saa tør jeg vel ogsaa efter den sunde Menneske Forstand indbilde mig, at Garnison haver til Hensigt, ikke at forstyrre, men handthæve og bevogte borgerlig Tryghed og Fred — at Øyemedet af Exercering gaaer ud paa at vænne Stridsmændene til Hurtighed og Orden i deres Øvelser, men ikke at udhutle eller pryle dem. Ifald nu det modsatte paa sine Steder viiste sig, maatte jo begge Deele efter ovenanførte Grundsætning ligeledes afskaffes.

Saavidt min Forstand strækker sig, kan jeg ikke rettere skiønne, end at man først, naar en god Sag aldeles forfeyler sin Hensigt, burde undersøge, om Feylen haver sin Oprindelse fra Sagen selv, eller fra andre tilfældige Omstændigheder. Og naar da disse sidste foraarsage, at Hensigten forfeyles, byder vel Klogskab, at man bestræber sig for, at faae dem anderledes indrettede, eller i Tilfælde af, at Omstændighederne indeholt blot Misbrug, da at sørge for, hvorledes den best kan afhielpes. Nu tilstaaer Hr. Provsten [1]), uden at Hr. Commandanten modsiger, at intet kan være ypperligere og gavnligere i Religionen end den Underviisnings-Maade ved Catechisation saavel for Ungdommen, som de tilstædeværende alderende. Men derhos beklager han, at Omstændighederne ere saaledes, at denne herlige Religions Underviisning bliver kuns en tom Skik og intet uden en Skygge, saaledes som i Citadellets Kirke. Derpaa slutter han videre: Er denne Gudstieneste da ikke en forargelig Tieneste? og hvilken tænkende Mand skulle ikke heller ønske den ophævet, end paa saadan en Maade fortsat? Kandske mit dumme Hoved ey

---

[1]) I det ovenfor, S. 799 Not. 3, anførte Brev.

formaaer, at tænke saa dybt eller saa høyt. Ellers meente jeg, at der først burde giøres Forsøg, om ikke Omstændighederne, som volde Forargelsen, kunde forandres. Jeg meente, at vedkommende Foresatte først burde tilholde, saavel de ældere som de yngere, snart ved Overtalelse og Formaning, snart ved got Exempel, til at bivaane Catechisationen, før man omsider greb til det Trøsteløse Middel, reent at afskaffe den. Overalt er ikke andet herved at forarge sig over, end over Menighedens Forsømmelse, uden at derfor nogen Skygge falder tilbage paa Gudstienesten selv.

I Henseende til Hr. Provst Høyers Forslag, finder jeg intet i Hr. Commandantens Erklæring, som kunde viise, at han tiltræder eller biefalder samme; han synes allene at betragte det som blot undskyldeligt. I mine Øyne, som tilforn er viist, er det aldeles utilstrækkeligt; man maatte have et underligt Begreb om Catechisation, for at kunne troe, at Savnet deraf blev nogenledes erstattet ved en aarlig almindelig Overhørelse. I Catechisation skal der ikke høres Lectier, eller blot spørges og svares. Men af et givet Svar paa fremsat Spørgsmaal udleder Catecheten rig Materie baade til tydelig Forklaring over en Religions Sandhed, og til rørende derpaa grundede Formaninger. I andet Fald vanslægter denne Underviisning meere til udenads-Plappen og tankeløst Ramserie — og dette er just til virkelig Forargelse. Men at Catechisation i Citadellet var indskrænket til nogle Spørgsmaale angaaende Indholdet af Høymæsse-Prædiken, har ikke været mig bekiendt. Hvorfor skal den være det? Har ikke Præsten Ret til at vælge af Lærebogen, hvad han vil? om end Børnenes liden Indsigt binder ham til Lutheri Catechismum, kan han alligevel giøre sit Foredrag ved Catechisationen overmaade frugtbart for ældre Tilhørere. Vi have ypperlige Folks Lærere iblandt os, som næsten aldrig ved Catechisation spørger om andet, end Catechismi Ord. Men alligevel er det en Lyst at høre dem.

(Balle foreslaar derpaa, at der kun skal være Altergang i Kastels-Kirken engang om Maaneden, paa hvilken Dag da Katekisationen kunde udsættes, »for ey at levne de Fornemmeres og Communicanteres Taalmodighed noget at indvende,« medens den ellers skulde holdes hver Søndag. Derefter vedbliver han:)

Men hvad hielper det alligevel, naar Børnene ere strømpeløse? Jo! man bekiender dog, at 3 til 6 Børn endnu møde, og disse maae da vel ikke fattes Strømper. Som Catechet brugte jeg for min Deel disse Børn, naar deres Vankundighed skal være saa forskrækkelig stoer, blot som Midler, der kunne give mig Anledning, til at formere Spørgsmaal, og i Mangel af Svar fra deres Side svarede jeg mig selv, samt udviklede derpaa mit Svar for Tilhørerne i sine enkelte Deele, og uddrog Følgen deraf til Opbyggelse. Men om intet Barn mødte? Saa spurgte jeg mig selv, og svarede mig selv. Daaren maatte lee efter Behag for det første; længe skulle det maaskee ikke vare, før han selv kunde faae Lyst til at svare med, naar andre ærbare og retsindige Tilhørere af egen Drift undertiden yttrede deres Tanker. Dr. Spener catechiserede i Dresden saalænge med sig selv, indtil endeligen selv de fornemste i Menigheden godvillig svarede ham, og lode sig tilspørge.

Det Kongelige Danske Cancellie vil ikke forklare det som en Egensindighed fra min Side, at jeg umuelig kan biefalde Catechisationens Ophævelse. Grundene, hvorfor jeg ikke bør giøre det, ere for mig saa indlysende, at jeg ikke var en ærlig Mand, dersom jeg alligevel kunde beqvemme mig, til at give efter i dette Stykke, enten for Generalitet eller Commandant, eller for hvem det skal være. Det maae jeg taale, at det skeer, om Cancelliet befaler. Men jeg taaler det med Frygt og Sorg; thi det blotte dixi et liberavi animam er for mig ikke nok i et Tilfælde som dette, hvor jeg forudseer, at frugt-

bar Christelig Underviisning faaer et Stød, som virker tilbage paa heele Landet.

Kiøbenhavn, den 11te Octob. 1791. Nic. Edinger Balle.

Til

Det Kongelige Danske Cancellie.

4.

Pro Memoria.

Af hosfølgende Skrivelse fra Hr. Provst Høyer erfares behageligst, at Hans Excellence Hr. General-Lieutenant og Commendant von Firchs modsætter sig Udførelsen af Cancelliets Ordre angaaende Catechisationens Vedblivelse i Castels-Kirken om Søndagen, alt under det nye Paaskud, at Castels-Skolen nu er ophævet, og at altsaa Hr. Fallesen ey kan catechisere, saasom han ikke veed, hvad Maal af Kundskab Børnene besidde.

Men atter fremstilles herved Catechisation som en blot Lectie-Høren; og dette er det eneste virkelig forargelige, formedelst hvilket Catechisation burde afskaffes, om den saaledes forholdt sig. I sligt Tilfælde, at man nemlig ey kan catechisere, uden i Forveyen at vide Maalet af Børnenes Kundskab, saae det ilde ud for mig, baade ved Kirke- og Skole-Visitats, saavelsom ved Onsdags-Catechisationen i Stadens Kirker. Vore Candidater ere ligeledes ubekjendte med Børnenes Kundskab, før i det Øyeblik, da de giøre Spørsmaal, og dog giøre de fleeste af dem deres Sag saa vel, at Børnene svare godt. Da nu Castels-Børnene alligevel blive boende i Castellet, seer jeg ikke, hvorfor de ey kunde møde til Catechisation om Søndag Eftermiddag i Kirken. Er det muligt for disse Børn, daglig at indfinde sig i Bredegadens Skole, maae det ogsaa være muligt for dem, engang om Ugen at møde i deres egen Kirke. Jeg meener, at de maae vel have Skoe og Strømper. Men Hr. Fallesen, som dog engang skal confirmere disse Børn, maae jo glæde sig over, at faae Leylighed ved Cate-

chisation, til at kiende deres Kundskab i Forveyen, og selv at befordre den.

Næsten kan man ikke undlade, at smile over Hr. Commendantens høye Ærefrygt for Religionen[1]), i Kraft af hvilken han vil med Magt forhindre, at den ikke skal sættes i et latterligt Lys ved den Omstændighed, at saa faa møde til Catechisation. Best var det nok, at lade Religion, for sig betragtet som Religion, uden for vore Stridigheder. Den er altfor ofte blevet misbrugt som et Skiul for Herskesyge og andre Hensigter. Jeg fægter i denne Sag ikke for Religionens Hæder. I mine Erklæringer findes ikke et Ord, som lader formærke, at jeg befrygter Religionens Beskæmmelse, om Catechisation afskaffes. Jeg fægter allene for Oplysnings Vedligeholdelse, eller rettere sagt, jeg strider mod et Anfald paa en af vore frugtbareste Underviisnings-Foranstaltninger, som drager den umiddelbare Følge efter sig, at først alle vore Soldater og Ryttere, dernæst enhver anden, som indbilder sig at være fornem, aldeles foragter al Opmuntring og Veyledelse til practisk Kundskab om Pligt, Retskaffenhed, og Dyd.

I Hans Excellences Lignelse om en Fæstning med Commendant, Ober- og Understab, men uden Garnison[2]),

[1]) General Fircks havde i et Brev af 5te Novbr. 1791 skrevet til Fallesen (Gjenpart i Just. Min. Arkiv), at han uagtet Kancelliets Resolution, at Katekisationen skulde vedblive, dog anmodede ham om at lade det bero med Katekisationens Holdelse i Kastels-Kirken. »Jeg tager heri alt Ansvar paa mig, og kan i Henseende til den Ærefrygt, jeg herved viser Religionen, frimodig paatage mig det.«

[2]) General Fircks skriver i en Erklæring af 15de Novbr. 1791 til Generalitets- og Kommissariats-Kollegiet (Gjenpart i Just. Min. Arkiv): »Maatte det tillades mig her at anføre et militairisk Exempel: Man sætte i en Fæstning en Commandant med Ober- og Under-Staab, og give ham ingen Guarnison, saa vilde det klinge meget ridicult, om dette kunde ansees for en Fæstning; naar i en Kirke Præst, Klocker, Cantor og Organist ere forsamlede uden en eneste Tilhører, kunde man da ikke ligne saadant med hvad nylig er sagt om en Fæstning?«

finder jeg hverken Commendanten eller Staben latterlig — Disse hæderlige Mænd staae paa den dem anviiste Post, og viise sig færdige til at efterleve deres Pligt — men det ridicule falder tilbage paa Generalitet eller Regiering, som skildte Fæstningen ved sin Garnison. Præsten i Castellet skal møde paa sin Post i Kirken, og holde sig færdig til Catechisation. Som hans foresatte Biskop haver jeg i Kraft af mit Embede ved hosfølgende Skrivelse igiennem hans Provst paa nye givet ham Befaling derom. Møder saa ingen Børn, fordi Hr. Commendanten afholder dem, er han og jeg angerløse. Men paa hvem det ridicule falder, er efter Lignelsen ovenfor ikke tvivlsomt.

Det vilde blive en gandske nye Epoche i vor Kirkeforfatning, om Militairisk Vælde herefter skulde strække sig til Gudstieneste og Religions-Underviisning, saa at Generalitet og Commendant kunde befale, eller forbyde, hvad der i samme maatte foretages eller ikke, tvertimod Cancelliets Ordre eller Biskoppens Foranstaltning, som efter Loven er den rette Superintendent eller Tilsynsmand i Kirken. Men jeg er fuldkommen forvisset om, at det Kgl. Danske Cancellie føler sin Værdighed, og vil vide, at bandthæve sin Ret med tilbørlig Kraft. For min Deel er jeg paa ingen Maade sindet, at lade mig commandere i mine Embeds-Sager af et uvedkommet Collegio, eller en uvedkommende Stand, men skal forfægte Frieheden til det yderste. Ærekiær Mand var aldrig stolt af indbildt Værdighed. Men Retskaffenhed og Dyd giver ham Mod, til at trodse Stoltheden med den ubetvingeligste Frieheds-Aand, som endnu aldrig haver bøyet sig tvertimod Pligt og Samvittighed under et nedrigt Slaverie.

Kiøbenhavn, den 10de Nov. 1791. Nic. Edinger Balle.

Til
Det Kongelige Danske Cancellie.

5.

I en Erklæring til Kancelliet af 17de Nov. 1791, der synes at være den sidste, som Balle har skrevet i denne Sag, giver Balle først nogle Berigtigelser og Forklaringer til et Par nye Erklæringer af Fircks, og skriver derpaa med Hensyn til nogle Ord af denne i en Skrivelse til Fallesen [1]):

Dersom ellers hver ærlig Mand, saasnart han troer, at det kan udlægges Religionen til Tort, ifald ingen møder ved Catechisation, strax maae arbeyde paa, at faae den ophævet, vil det ikke feyle, at jo magelige Præster og efterladende Degne snart kunde forskaffe sig de gode Dage, som hidindtil, om jeg tør sige det, ved min Aarvaagenhed og Paapasselighed tildeels ere blevne forstyrrede for dem. Jeg haver da intet meere at sige. Nok! det indtraf nogle Gange — som virkelig skeer paa sine Steder — at ingen mødte til Catechisation. Altsaa jeg Præst, jeg Degn, maae sørge for, at Religionen ikke skal lide Tort — derfor lader jeg gandske af, herefter at catechisere; og du Bisp kan da stikke din Pibe i Sæk, thi du maae skamme dig i dit Hierte, at du vil have Religionen torteret. Vistnok er det bittert, at indhøste deslige Frugter af stor Møye og megen Bekostning.

---

[1]) »Vel kan enhver vælge den Vei til Himmelen, som han holder for den sikkreste, men saasnart der skeer en Handling, som den ærlige Mand troer at kunne udlægge Religionen til Tort, saa fremtræder han og søger at redressere samme, om han kan« (Gjenpart i Just. Min. Arkiv).

VI.

Forhandling om en Daab, som var bleven forrettet med Øl.

Meddelt af Kand. A. Kall-Rasmussen.

Høystærede Hr. Ober Secreterer
Velb. Erich Kragh.

Efftersom Sogne Præsten udi Schevinge Hr. Christian Lauritzen hafuer beretted mig, huorledis en Synderlig casus sig skal hafue tildraged udi hans Meenighed, nemblig att en Jordemoder der sammesteds som Betiente en Qvinde der udi Barnsnød, hafuer effter Fødselen døbt Barned med Øll, och undskylder sin gierning med dette at Barned var saa sing, hun ey troede det saa lenge at skulle hafue lefuid indtil de Kunde hented Vand.

Ofuer saadant blef nu Moderen saa bedrøfued at hun nesten hafuer midst Santzen, och Faderen er saa bekymred at hand ey ved huorledis hand sig best skall adbære, hand begierer indstændig at Barned igien omdøbis (: Som siuntis och vel raadeligst, efftersom Lutherus och er i lige mening om saadant :) Nu kand eller tør Jeg her udi inted ordinere, med mindre Jeg tilforn vedste hans Kongl. Ma: naadigste Villie: Beder derfor thienistuilligen Hr. Ober Secreterer ved første leylighed gifuis Kand vilde være saa god at forhuerfue mig Høystbemelte hans Kongl. Ma: naadigste Betenchende, efftersom Barnid er megit suag och befryctis den ey at skulle lefue: Den qvinde, som saa ubetenchsom hafuer giort dette, burde billigen derfor udstaa Kirchens disciplin, om det ellers saaledis got blifuer befunden.

Jeg forblifuer igien
Hr. Ober Secreterers
Plichtschyldigste T.
Hans Svane.

Kiøbenhavn
d. 8 May 1666.

(Under 12te Maj affordrer Kongen Ærkebispen og Professores deres Betænkning angaaende denne Sag.)

(Det theologiske Facultets Erklæring.)

Efftersom Vi haffve bekommet hans Kongl. Maytts Voris Allernaadigste Herris Skrifftlige befalning, at Vi Voris underdanigst betenchning med Allerforderligste skulde Høystbemelte Kongl. Maytt. tilstille, angaaende een casum Sognepræsten udi Skeffvinge underdanigst for hans Kongl. Maytt. haffver ladet andrage, om een Jordemoder sammesteds, som haffver døbt et barn med Øll, undskyldende sig, at barnet Vaar saa siugt, at hun ey trode, det skulde haffve leffvet, indtil Vand kunde bleffvet hendt; Da haffve Vi samme hans Kongl. Maytt.s Naadigste befalning udi Al Underdanighed att effterkomme, denne casum med hinanden strax offverveyett, och befundet den Daab at være aldeelis Ugiældig, efftersom den quoad materiam gantske affviger fra sacramentets Indstifftelse, som med blott oc bar Vand, uden nogen mixtur, hvor ved det oc mister det indsatte Elementis Naffn, at det icke lenger Kaldis Vand, er befalitt i Ordet at skal forrættis, oc derfaare holde Raadeligst, at Barnet med Allerførste effter Christi Indstifftelse ved et Vandbad udi Ordet indlemmis udi sin frelsere Christo, baade at guds ordinantz om sacramentet helligen kand effterkommis, saa oc att forældrene med andre Guds børn, oc fornemmelig Barnet sielff, naar det kommer til Aarene kand være utviffvelbar forsichret om, at det ved en Ret oc lofflig daab er lodtagen i guds Meenighed. Oc som Jorde Moderen haffver udi høyeste maade ved denne sin Uforstandige oc Uactsomme giærning forarget guds Kirche, da eracte Vi underdanigst billigt at være, att hun saadan groff oc public forsielse hos gud oc hans Meenighed publice affsone, dog hiembstillende det paa det Allerunderdanigste til hans Kongl. Maytt.s egen naadigste disposition, oc forbliffvende udi all underdanighed

Kiøbenhaven d. 14 May. 1666.

hans Kongl. Maytt.s
Allerunderdanigste Tiænere,
Facultatis Theologicae Professores.

(Kongens Missive til Ærkebispen.)

V. S. G. T. Efftersom vi kommer udi erfaring, hvorledes en Jordemoder udi Schevinge haffver i steden for Vand med Øl døbt it barn, da haffver i saadan anordning at giøre, at barnet bliffver igien tillbørligen med Vand omdøbt; oc Jordemoderen for saadan sin groffve forseelse at udstaa Kirckens Disciplin.

D. Hafn. 15 May. 1666.

VII.

Thorsted Præstekald i forrige Aarhundrede.

Af Præsten J. Fausbøll.

Følgende til Thorsted Præstekalds Embedsbøger støttede Bemærkninger, nærmest med Hensyn til den i Kirkehist. Saml. I. Bind, S. 204, berørte Sognepræst C. H. Grønvold, fortjene maaske nogen Opmærksomhed som Bidrag til at oplyse Gejstlighedens daværende Kaar i de mindre Præstekald.

Om Thorsted Præstekald er blevet oprettet 1565 eller er ældre end Reformationen, derom indeholder Kaldets Bøger og Papirer Intet; men fra 1565 indtil 1814 bestod det i al Fald kun af 1 Sogn, Thorsted, hvis fleste Gaarde fra 1672 til 1797 vare Fæstegaarde under Baroniet Ryssensten og før den Tid vistnok have ligget under Ribe Bispestols Gaarde Bøvling og Brejninggaard. Kirken ejedes af Herren til Ryssensten.

I Liber daticus er for 1776 af Pastor Grønvold optegnet Følgende: »Tiende-Ydere i Thorsted ere 21ve, hvoraf Præsten oppebærer alle 3 Tiender. Korn-Tienden er 40 tønd. Rug og 8 tønd. Byg — Quæg-Tienden er 2 Rixdaler og

4 Mark. — Høytiids Offere og andre Indkomme: a) Huer Høytiids Offer er 6 Rixdaler, insumma for alle 3 Høytiider 18 Rd. b) St. Hans Rente sc. Ost ungefær 1 Lpd. — c) Juule Rente, deraf falder her ey noget — d) Paaske-Rente bestaaende i Æg ungefær 3 Vol — For at holde Viin og Brød haves Nørkiær Eng i Stabye, og 2de Aggre paa Ringkiøbings Mark — a) Præstegaarden er frie og indløst[1]) — b) har nok af Aggermark, mest bequem til Rug-Sæd, men har lidet og langt bortliggende af Eng, god Tørv- og Lyng-Bierring, item god Udrift« (Overdrev?). — Der følger nu en Beskrivelse af Markens og Engens forskjellige Stykker, der viser, at disse væsentlig ere de samme, som der nu hører til Præstegaarden, samt at Engen har givet 14½ Lpd. Hø aarlig. »Præstegaardens Hartkorn er 4 Tdr. 3 Skp., 3 Fdk., 2 Album nye Matrikul (ɔ: gammel Matr.). — Paa Præstens Grund ere 2de Huse, hvoraf Den, som beboer det beste aarlig betaler 2 Rixdaler 2 Mark. Det andet Slettere, gives Intet til Præsten af en Fattig.«

»Bebyrdelser: 1) Enke-Pensionen, som svares af Kaldet, er 3 tønder Rug og 1 skieppe, og 4 skiepper Byg samt i Penge 2 Rixdaler 6 skilling — 2) Af Konge-Tienden svares Pro Cento Skat 3 Rixdaler 2 Mark — Matricul Skat 1 Rixdaler 3 Mark — 3) Hr. Baron Juel til Ryssensten oppebærer af samme (skal være: af Kirketienden) til Kirkens Vedligeholdelse 8 tønd. 2 skiepp. Rug samt 2 Rixdaler i Penge.«

Accidentserne ere ej anførte af Hr. Grønvold, vistnok fordi de vare ikke blot uvisse, men ogsaa ubetydelige, hvad der kan sees af følgende Udskrift af Kirkebogen fra Pastor Lylovs Tid: 1708—12 Ingen viede. Ligeledes 1713—14, 19, 22, 25, 27, 28, 31, 32, 35, 36. 1733 Ligtale 2 Rd.; Barnedaab 0; Vielse 4 Rd. 1 Mk. 6 Sk.

I en Indberetning om Kaldets Indtægter 1788 anslog Præsten Lillelund disse efter Fradrag af Skatter og Afgifter til 25

[1]) Hr. Frands Linde til Pallisbjerg etc. havde ved et Gavebrev 1758 skjænket Kaldet 200 Rd. grov Courant, der skulde perpetueres som Indløsningssum i Præstegaarden.

Tdr. Rug à 2 Rd., er 50 Rd., samt 10 Rd. i Offer og Accidentser, ialt 60 Rd. aarlig. Enkepensjonen anslog han til 3 Tdr. 1 Skp. Rug, ½ Td. Byg og 4 Rd. af Kaldet, hvilket med Fradrag af 6 Rd. i Husleje vilde udgjøre 5 Rd. i ren Indtægt. Af Enkekassen, om hendes Mand havde svaret aarlig 2 Rd. til den, fik Enken 7 Rd. aarlig. Og om denne Enkepensjon skriver han nu med fuld Føje: »Det begriber sig selv, at en Pensjon paa 12 Rd. og fri Hus ingenlunde kan være klækkelig nok til en Præsteenkes tarveligste Udkomme om Aaret, hvorfor og den paa Kaldet værende Enke er bleven benaadet med en aarlig Pensjon af 15 Rd. . . . af Post-Pensjonskassen, med hvilket Alt hun dog kun maadelig kan komme igjennem, da en Enke efter mine ringe Tanker idetmindste burde forsikres 40 Rd. aarlig Pensjon foruden fri Husværelse.«

Til det saaledes aflagte Kald udøvede Baron Juel-Ryssensten Kaldsret. At denne, naar han kaldede en ny Præst, vilde tage de sædvanlige Kaldet uvedkommende, men efter Datidens Forhold saagodtsom nødvendige Hensyn til Forsørgelsen af den afdøde Præsts Familie, var at vente, og jeg vil forsøge at paavise det for Tidspunkterne 1752 og 62.

Hr. Lylov efterlod ved sin Død 1739 en Enke, der af Kaldet fik 3 Tdr. 1 Skp. Rug, ½ Td. Byg og 2 Rd. 6 Sk., for Lidet for hende og for Meget for Kaldet. Dette have vist Lylovs to nærmeste, begge gifte, Eftermænd følt: M. Grimstrup og J. Jacobsen; thi de søgte og opnaaede Forflyttelse, den første efter 3, den anden efter 1 Aars Virksomhed i Thorsted. Den derpaa kaldede Sognepræst Thom. Hansen forblev derimod i Thorsted, indtil han døde, 8 Aar efter hans Udnævnelse, 1752. Han maa vel tilligemed hans Kone haft godt Greb paa Husholdning. Hvordan dette nu end har sig, har dog Konen, da hun efter Mandens Død med to smaa Døtre blev henvist til den Pensjon, hun kunde faa af Kaldet og Stifts- og Postkassen, som allerede maatte pensjonere Md. Lylov, haft den kummerligste Fremtid ivente. Men, hun var kun 30 Aar, hendes Dyg-

tighed og Agtværdighed (i Kirkebogen hedder det, da hendes Død og Begravelse indføres: »den meget brave og ærværdige Præsteenke«), anbefalede hende, og strax efter Sørgeaarets Udløb er hun gift med den nye Præst, Hr. Jørgen Larsen. Ogsaa han døde i Kaldet, 10 Aar efter, 1762. Det seer atter mørkt ud for Enken med hendes to Døtre. Men, hun er kuns 41 Aar, Kaldet kan ifølge Frands Lindes Gavebrev tiltrædes uden Indløsning af Præstegaarden, og strax efter Sørgeaarets Udløb er hun 3die Gang gift med Hr. Kr. H. Grønvold, den nye Præst. Og da hun, 19 Aar efter, 1782, tredie Gang blev Enke, havde imidlertid Mad. Lylov været død i 10 Aar; hun var altsaa ene om Pensjonen, hendes to Døtre vare gifte, hendes Vilkaar vare, om ikke gode — se Lillelunds Bemærkning i den ovenanførte Indberetning —, saa dog lige saa gode, som den forrige Enkes havde været. Og hun hensad saa til sin Død 1799 tilleje i det bedste af Præstegaardens to forannævnte Huse. Men at de følgende Præster have følt sig overbebyrdede ved den Pensjon, de maatte udrede til hende, derom vidner ikke blot Lillelunds Indberetning, men ogsaa følgende Præsterække:

Peter Høyland, Præst i Thorsted fra 1782 til 85,
Søren Rømer fra 1785—87,
Mads Lillelund 1787—90,
Lars Rømer 1790—92,
Peter Brahm 1792—99.

At indgaa og hæve en Forlovelse i ungdommelig Letsindighed, for saa at tage en Enke med et Kald, er vel kun lidet ærefuldt; men Kirken er vel heller ikke uden Skyld, naar den stiller dem, som have helliget sig til dens Tjeneste, det Vilkaar: tag Præsteenken og Kaldet, eller du faar ikke Kaldet. Hævet over enhver Tvivl er det i det mindste, at Pastor Grønvold i Thorsted var uformuende til at udrede to Enkepensjoner eller afse en Fjerdedel af Kaldets Indtægter.

Endnu kun den Bemærkning, at der i Dagbogen siges om Hr. Grønvold, at han var en skikkelig og afholdt Mand, og at Biskop Bloch i Kirkebogen har antegnet, at han var vel fornøjet med den til Visitats i Nøromme eller i Thim mødte Menighed og Ungdom fra Thorsted. Thi ogsaa dette fulgte af de smaa Forbold i Thorsted, at ingen Bisp, saavidt jeg kan se, har visiteret der paa Stedet før 1835. Hvorvidt Hr. Grønvold er Forfatter til en paa en Rude i Thorsted Præstegaard i Aaret 1800 forefunden Indskrift, omtrent saalydende:

Det Thorsted Kald er vistnok meget lille,
Men dog det føde kan sin Mand;
Enhver som lever tarveligt og stille,
Han her tilvisse leve kan.

tør jeg ej afgjøre, skjønt jeg troer det, efterdi han vistnok er den i Sagnet endnu levende poetiske Hr. Kristen, hvis Hund, da han red over Heden til Nøromme, tog en Hare fra Ørnen og bragte sin Herre den, hvorom saa denne, endnu inden han naaede Nøromme, havde digtet en Sang i et, som det synes, let og flydende Sprog.

Rettelser og Tillæg.

1ste Bind af Ny kirkehistoriske Samlinger.

S. 566. Til de her omtalte Behandlinger af Davids Psalmer kunde føjes: »En liden Aandelig Clenodie och daglige Poenitentzis Bog, det er: Kong Davids VII Poenitentze Psalmer, enfoldelig och kortelig vdi siu Bøner befattet och vdsatt, och nv nylligen alle Bodferdige Syndere och Bedreffuede Mennescher til en daglig trøst och Husualelse, dictet och tilsammen schreffuit aff Morten Lavertzsen Schiffve. Anno Domini M.D.C.VIII.« (Thottske Mnskr. Saml. 418. 4).

S. 573 burde have været omtalt: »Davids Psalmer, forfatted i simple Riim af dend fordum, nu salige, Borgemester, Stads-Oberst og Assessor i Høyeste Rett i Kiøbenhafn, Jørgen Fogh, udi hans Forfølgelses tiid 1676, og siden med Hans Egen Haand Reenskreven i denne Bog. Levede derefter indtil 1685, da hand omvexlede dette Timmelige med det Ævige. Offereret til Hr. Justitz Raad Klevenfeldt Ao. 1756.« (Thottske Mnskr. Saml. 10 Fol.). Klevenfeldt har paa Tittelbladet bemærket: »Dette Autographum er mig foræret af Autoris Datter Fru Admiralinde Wilster, som er Griffenfeldts Søsterdatter og sal. Etatzraad Fogs Søster til Ryomgaard.« — Alle Psalmerne findes her omskrevne i lette firføddede Vers, der endnu lade sig læse med Behag.

S. 628. L. 9. f. n. yngre, læs: ældre.

S. 679. L. 14. stadtz, læs: stedtz.

2det Bind.

S. 118. L. 8. f. n. insignis tabulatus, læs: insignis lapideus tabulatus.

S. 230. Dn. Petrus Hæringius nævnes 1538 som Lektor i Odense (Geo. Hannæi Statua honoris er. Gymn. Othin. ed. Luja, edit. 2da. p. 15. 55), har altsaa neppe været Rektor i Roskilde, før han kom til Malmø.

S. 260. L. 11. 9 August, læs: 9 Marts.

S. 299. L. 7. omkring i Ribe, læs: omkring Ribe.

S. 322. L. 7. forefindes imod, læs: forefindes noget længere borte imod.

S. 330. L. 11 og 13. f. n. og S. 332. L. 5. Papir, læs: Pergament.

S. 419. L. 7. f. n. og fl. St. Cronholm, læs: Cronhelm.

S. 448. L. 7. f. n. 258—63, læs: 248—54.

S. 486. L. 9. f. n. sin, læs: hin.

S. 737. L. 24. »de Welt Kloster«, hertil burde være bemærket i en Anm., at denne Læsemaade er Forf.s Gisning, da der i Orig. staar »de velt-Cloister«, hvilket Falck læser »Feldklöster« og vil have forklaret som en Fejlskrift for »Bettelklöster« (N. Staatsb. Mag. IV, 835, Privatrecht, III, 2. S. 720). Enhver vil dog indse, hvor lidet rimelig denne Forklaring er, saa meget mere som de allerfleste Tiggerklostre 1533 forlængst vare opløste. At der i Privilegierne er Tale om, hvad vi paa Dansk kalde Herreklostre, er tydeligt, og Weltklöster (Sæcularklostre) synes at være en ret passende Benævnelse for disse.

Navne- og Sagregister*).

*) Af Fortegnelsen over Studenterne i Leipzig (S. 513—28) er i dette Register kun optaget de bekjendteste Navne.

